

ספר
ארחות יושר

למרן הגר"ח קניבסקי שליט"א

עם הוספות
ביאורים ועיונים

יו"ל ע"י ארגון "ארחות יושר"
מהדורה שניה - אדר א' תשע"ו

מהדורה זו יצאה לאור בנדבת לבו של ידידנו
הנעלה והנכבד, רודף צדקה וחסד, מאיר פנים לכל אדם,
ראש וראשון לכל דבר שבקדושה

אליעזר בן מיסה **כחלון** שיחי'

לרפואתו השלמה במהרה

ולזכות רעייתו **רונית** בת צביה שתחיה

ולהצלחת ילדיהם:
מאיה תחי' ובעלה מיכאל שיחי' כהן,
וילדיהם: נועה, אריאל, רון שיחיו.

רבי חן שיחי' ורעייתו מרים שתחי',
ובנם חיים מרדכי שיחיה.

לירון שיחי' ורעייתו ליאור שתחי',
ובתם עמית רות שתחיה.

מור שירה שתחי' ובעלה יניב דוד שיחי' סודאי,
וילדיהם טליה שרה, ואורי דוד

זכות החזקת התורה תעמוד לכל משפחתם לשפע ברכה
והצלחה, בריאות איתנה, נחת מהילדים וכל טוב סלה

ארגון "ארחות יושר"

ת.ד: 596 סניף רבי עקיבא בני-ברק
טל': 077-9230219
נייד: 052-7167812
פקס: 077-4230219

מוסדות, שיעורי תורה ופרטיים
המעוניינים בחוברות
יפנו לארגון **"ארחות יושר"**
בפקס: 077-4230219

©
כל הזכויות שמורות

אין להעתיק, לשכפל, לצלם, לתרגם
חלק כלשהו מתוכן הספר, בין אם לשימוש
פנימי ו/או מסחרי ללא אישור מפורש
מארגון "ארחות יושר".

עימוד, עיצוב והפקה:
אפקטיב
03-5796812 | 054-8485060

נדפס על נייר שאין בו חילול שבת ח"ו.

ספר "ארחות יושר"

יוצא לאור ע"י ארגון **"ארחות יושר"**
מיסודו והכוונתו של מרן שר התורה
הגר"ח קניבסקי שליט"א

יו"ר הארגון:
הרב אריה קניבסקי

עורך ראשי:
הרב ליפא פלמן

חברי מערכת:
הרב אשר לבי
הרב יחיאל חסידה
הרב דוד יגאלי
הרב ישראל מאיר וולך

תוכן העניינים

פתח השער ..... ז

הקדמה ..... יא

אמת ..... יב

בטול תורה ..... כא

גמילות חסדים ..... לא

דן לכף זכות ..... מ

הדרת פנים ..... מט

הפך בה והפך בה ..... נג

השגחה ..... סב

ותרנות ..... עד

זריזות ..... פד

חינוך ..... קא

טהרה ..... קכב

יראת שמים ..... קכט

יראת חטא ..... קמג

כבוד אב ואם ..... קנו

כבוד רבו ותלמיד חכם ..... קסט

כבוד חברו ..... קפח

כעס וקפידא ..... קצו

ליצנות ..... ריא

מידות ..... רכח

נקימה ונטירה ..... רמו

סבר פנים יפות ..... רנו

ענוה ..... רסד

פחד ודאגה ..... רעח

צניעות ..... רפח

קנאה ..... רחצ

רוח הקדש ..... שיב

שמחה של מצוה ..... שלב

שתיקה ..... שמט

תורה ..... שנט

תפלה ..... שעו

פתח השער

בְּכָל דְּרָכֶיךָ דָעֵהוּ, וְהוּא יְיַשֵּׁר אֹרְחֹתֶיךָ (משלי ג' ו')

בגיל ורעדה נרכין ראשנו, בהמית נפש הסוערת כגלי הים, עומדים אנו מול שערי הספר, רועדות ידינו עת אוחזים אנו בידית הזהב, באים לפתוח צהר, בתורת מוסרו של רבנו הגדול, מנהיגנו ומורה דרכנו, מרן הגאון רבי חיים קניבסקי שליט"א.

• • •

אנו למדים על חשיבותה ההכרחית, של תיקון המידות יחד עם לימוד התורה בדוקא, מדבריו הקדושים של נעים זמירות ישראל, בספר תהלים (פרק פ"ה פסוק י"ב) "אמת מארץ תצמח, וצדק משמים נשקף".

ומאיר לנו עינים רבנו הגאון מוילנא ז"ל בביאורו לספר משלי (פרק י"ט פסוק ט') כי הארץ מידתה "אמת", לעומתה הגשם הבא מן השמים מידתו "צדק", והיינו, כי הגשם היורד מן השמים בצדקה הוא ניתן לנו, ונותן את מימיו שוה בכל מקום, וראה זה פלא, כי במקום אחד הגשם מצמיח חיטה, ובמקום אחר גפן, ובמקום שלישי רימון וכדומה, היתכן? שאותו גשם יצמיח בכל מקום משהו שונה, אלא ההסבר ברור הוא, כי בכל מקום ינבוט הזרע אשר זרעו בו, במקום שזרעו חיטה יצמיח הגשם חיטה, ובמקום שנטעו גפן יצמיח הגשם גפן וכו', הרי שהארץ מידתה "אמת" כי הזרע שזרעו בה, אותו היא תנביט ותפריח, אך הגשם הבא משמים שמידתו "צדק" יתן בכל מקום את מימיו בשוה ובצדק.

והנביא הושע אומר, (הושע פרק י"ד פסוק י') כי ישרים דרכי ה', צדיקים ילכו בם, ופושעים יכשלו בם. ודרשו חכמינו זכרונם לברכה במסכת שבת (דף פ"ח ע"ב) למיימנים בה סמא דחיי, ולמשמאילים בה סמא דמותא, אותה תורה ואותם מצוות, לאלו מביאים חיים ולאלו מוות.

התורה - כותב הגר"א ז"ל - משמים היא ונקראת צדק, והיא כעין הגשם המחיה את האדם, מנביטה ומצמיחה את הזרעים שזרע בתוכו, אם תיקן והטיב את מידותיו, הרי שהתורה והמצוות יצמיחו בו את הטוב, צדיקים ילכו בם, נעשית עבורו סם חיים, גדל ופורח לשם ולתפארת, אך מי שמידותיו מושחתות ובלתי מתוקנות, הרי שהתורה תצמיח אצלו כל מידה רעה וייעשה יותר ויותר רע, הוי, ופושעים יכשלו בם, ונעשית לו סם המוות רח"ל.

"ארחות יושר"

לפני למעלה מארבע שנים, במוצאי חג הסוכות, אחר שעלתה למרום אל מקום מנוחתה, הרבנית הצדקת הגדולה, אמא של מלכות, מרת בת שבע אסתר קניבסקי ע"ה אשר לשמה ולזכרה תאות נפש, שכל חייה היו מקשה אחת של קידוש שם שמים, אשר כל הוויתה אהבת ישראל להדריכם בדרך הקדושה והטהרה, דרך ההסתפקות והשמחה, דרך התורה וקיום המצוות, בלי שום פשרות וויתורים, אשר באישיותה העילאית הכובשת, חדרה לכל נפש ונשמה, והצליחה להצית את הניצוץ הבוער, ולהבעיר את אש הקדושה והאושר באלפי בתי ישראל, אשרי חלקה.

חפצנו להקים מצבת זכרון, ולהדליק נר נשמה, לשמה הטוב ולזכרה הגדול, נכנסנו אל הקודש פנימה, ושאלנו בעצת מורנו ורבנו שר התורה מרן הגר"ח קניבסקי שליט"א, וייעץ לנו להקים את ארגון "ארחות יושר", אשר בו הצבנו לנו מטרה, להרבות שיעורי תורה, ולהחדיר את לימוד המוסר ותיקון המידות, בין כל שכבות ציבור התלמידים ויראי השם, בכל מקומות מושבותיהם, וחפץ ה' בידינו הצליח, בזכות ברכת רבנו שליט"א, להרבות פעלים לה', לקדש שם שמים ברבים, למען כבודו יתברך, לזכות ועילוי נשמתה הקדושה של הרבנית ע"ה.

• • •

נטלנו על שכמנו משימה, לבאר ולהאיר עיניים, בספרי המוסר היראה ותיקון המידות, כדי להביא את דבריהם הקדושים לכלל הציבור, להיותם שווים לכל נפש קטנים כגדולים, צעירים כמבוגרים, בנות כבנים, למען יוכלו כולם ללמוד ולעיין, לתקן מידותיהם ולהיטיב תכונות נפשם והנהגותיהם, כפי שלימדונו חז"ל.

זכינו להיענות והצטרפות של ציבורים מגוונים ומעניינים כל כך, ואנו מתפללים להמשיך

להרבות חיילים לתורה ולמוסר ה', להגדיל תורה ולהאדירה לנצח נצחים, עשרות אלפי לומדים במאות רבות של שיעורי התורה שהצטרפו ללימוד המוסר היומי, מאות מוסדות של תלמודי תורה ובתי חינוך לבנות שנקראו לדגל, והצטרפו אף המה לקביעת סדר לימוד מוסר היומי, ממש לא יאומן כי יסופר, אשרינו שככה לנו.

הברכה אחת היא לנו, לכל הלומדים היקרים, שנזכה במהרה לקבל פני משיח צדקנו, ולראות בעינינו בבנין בית המקדש, ובתחיית המתים, ומורינו ורבינו מלכנו בראשינו, במהרה בימנו אמן.

בברכה התורה
ארגון "ארחות יושר"

הַקְדָּמָה

אָמְרוּ חֲכָמֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (ברכות ל"ב ב') אַרְבָּעָה צְרִיכִין חִזּוּק, וְאֵלּוּ הֵן: תּוֹרָה וּמַעֲשִׂים טוֹבִים תְּפִלָּה וְדֶרֶךְ אֶרֶץ. פֵּרֵשׁ רַשִׁ"י: "צְרִיכִין חִזּוּק" – שֶׁיִּתְחַזֵּק בָּהֶן תָּמִיד וּבְכָל כֹּחוֹ. וּבְכָר עָשׂוּ כָּל גְּדוֹלֵי יִשְׂרָאֵל סִפְרֵי מוּסָר לְחַזֵּק בָּהֶן אֶת הָרַבִּים, אָמְנָם לְפִי שֶׁבְּכָל-דּוֹר וָדוֹר יֵשׁ נִסָּיוֹנוֹת אֲחֵרִים, יֵשׁ צֹרֶךְ בְּכָל פַּעַם לִכְתֹּב לְפִי צֹרֶךְ הַדּוֹר. וּלְפִי שֶׁרָאִיתִי בְּדוֹרֵנוּ רַבִּים בָּאִים וְשׁוֹאֲלִים לְפִי הַסִּבּוֹת וְהַנִּסָּיוֹנוֹת שֶׁיֵּשׁ בְּדוֹרֵנוּ, אָמַרְתִּי לְלַקֵּט קְצָת מִמַּאֲמְרֵי חֲכָמֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה, לְחִיזּוּק הָאֱמוּנָה וְיִרְאַת שָׁמַיִם וְתוֹרָה וּתְפִילָה וּמִדּוֹת טוֹבוֹת.

וְאַף שֶׁאֵינִי רָאוּי לוֹמַר מוּסָר לַאֲחֵרִים, וּכְבָר אָמְרוּ חֲכָמֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (בבא מציעא ק"ז ב') קְשֹׁט עַצְמְךָ וְאַחַר כָּךְ קְשֹׁט אֲחֵרִים, מִכָּל-מָקוֹם, בֵּינָן שֶׁאֵין כָּאן מִשֶּׁלִּי רַק לְקוּט אוֹרוֹת מִדִּבְרֵי חֲכָמֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה, וּלְשׁוֹן חֲכָמִים מַרְפֵּא. וְאָמְרוּ (במדבר רבה פרשה י"ד סימן ג' עיין שם) הַכֹּל מְסַיְּעִין לִמְלֶאכֶת שָׁמַיִם. וְאַל תִּסְתַּכֵּל בְּאוֹמְרוֹ, אֶלָּא בְּמַה שֶׁנֶּאֱמַר בּוֹ.

וְיִהִי רָצוֹן שֶׁיִּהְיֶה לְתוֹעֶלֶת וּלְזַכּוֹת אֶת הָרַבִּים, וּמִגּוֹ דְּזָכֵי לְאַחֲרִינֵי – זָכֵי נַמֵּי לְנַפְשֵׁיהּ. וְיִהִי רָצוֹן שֶׁנִּזְכֶּה לְתִשׁוּבָה שְׁלֵמָה וּלְזַכּוֹת אֶת הַצִּבּוּר וְלִגְאוּלָה קְרוֹבָה בִּמְהֵרָה בְיָמֵינוּ אָמֵן.

ארחות אמת יושר

עיונים

אֱמֶת

כַּמָּה הִפְלִיגוּ חַז"ל בְּמִדַּת **הָאֱמֶת, וְאָמְרוּ** (שבת נ"ה א') **(א)חוֹתָמוֹ שֶׁל** הַקב"ה **אֱמֶת. וְאָמְרוּ** (בתרא"ז פ"ג) **הַכֹּל בָּרָא הַקָּדוֹשׁ-בָּרוּךְ-הוּא חוּץ מִן מִדַּת הַשֶּׁקֶר וּמִדַּת הָעַוְלָה, שֶׁלֹּא בָּרָא וְלֹא עָשָׂה אוֹתָם הַקָּדוֹשׁ-בָּרוּךְ-הוּא וְכוּ'** (וְהַכַּוָּנָה, דְּכָל הַמִּדּוֹת הָרָעוֹת יֵשׁ בָּהֶן לִפְעָמִים צֹרֶךְ, אֲבָל מִדַּת הַשֶּׁקֶר, אִם בְּנֵי אָדָם לֹא הָיוּ חוֹטְאִים - אֵין בָּזֶה שׁוּם צֹרֶךְ). **אִם אָדָם עוֹשֶׂה אֶת עַצְמוֹ צַדִּיק וְלַדֹּבֵר אֱמֶת, [1]מוֹסְרִין לוֹ מַלְאָךְ שֶׁמִּתְנַהֵג עִמּוֹ בְּדֶרֶךְ צַדִּיקִים וּמְדַבֵּר אֱמֶת, וְאִם עוֹשֶׂה אָדָם אֶת עַצְמוֹ רָשָׁע וּלְכַחֵשׁ וּלְדַבֵּר שֶׁקֶר, מוֹסְרִין לוֹ מַלְאָךְ שֶׁמִּתְנַהֵג עִמּוֹ בְּדֶרֶךְ רְשָׁעִים וּמְכַחֵשׁ וּמְשַׁקֵּר. וְהַדּוֹבֵר אֱמֶת נִזְהָר מִכָּל הָעֲבֵרוֹת,** כְּדְאִיתָא בְּמִדְרַשׁ מִי הַשִּׁילוּחַ (אוצר המדרשים ע' רצ"ז) **וְזֶה לְשׁוֹנוֹ: וְכָל הַדּוֹבֵר אֱמֶת אֵינוֹ נִכְשָׁל לְעוֹלָם, וּמַעֲשֶׂה אֵרַע בַּיָּמִים**

ביאורים

1. מוסרין לו מלאך. מכל מצוה שאדם עושה נברא מלאך טוב. ומנגד, בעשיית עבירה נברא מלאך רע [כפי שמובא באבות (ד, יא) רבי אליעזר בן יעקב אומר, העושה מצוה אחת קונה לו פרקליט אחד והעובר עבירה אחת קונה לו קטיגור אחד]. צורת המלאך והתנהגותו היא כפי המעשה שנעשה, לכן כאשר אדם מדבר אמת נברא מלאך המתנהג בדרך צדיקים ומדבר אמת, וכשמדבר שקר נברא מלאך המתנהג בדרך רשעים לדבר שקר.

עיונים

א. חותמו של הקב"ה אמת. אות א'- היא ראשונה לאותיות, ת' - אחרונה לאותיות, מ' - אמצעית לאותיות. לכך חותמו של הקב"ה "אמת", לרמוז שהוא ראשון והוא אחרון, על שם הכתוב "אני ראשון ואני אחרון ואני הוא". (רש"י).

במסכת סנהדרין (צב.) אמר ר' אלעזר: כל המחליף בדיבורו [רש"י: משנה בדיבורו שלא יהא ניכר]} כאילו עובד עבודה זרה. ובמדרש תלפיות (לה, ב): אם עבר על האמת ושיקר - כופר במעשה בראשית. ובשערי קדושה (לרבי חיים ויטאל) כתב: המדבר שקרים כופר באלקי אמת ומודה לאל אחר שנקרא שקר.

ארחות אמת יושר

עיונים

ב. השבעה לי. יש לעיין, כיצד אמר לו להשבע על כך, הא איתא בברייתא (נדרים, כ, א) "אל תהי רגיל בנדרים", ושם (כב.) "אמר שמואל, כל הנודר אף על פי שמקיימו נקרא רשע", ובשולחן ערוך (יו"ד רג, ד) כתב "צריך להיזהר שלא ידור שום דבר"? ויש לומר, על פי מה שכתב הרא"ש בפסקיו, והובא דבריו בשולחן ערוך (שם, ז) דאדם היראי שיתקפו יצרו ויעבור על איזו מצוה ממצוות ל"ת או יתרשל מקיום מצות עשה, מצוה לישבע ולנדור כדי לזרז עצמו לשמור לקיים המצוה, ועל זה אמרו חכמים (אבות, פ"ג מ"ג) "נדרים סייג לפרישות".

הָרִאשׁוֹנִים הָיָה בָּחוּר [2]מִבְּנֵי הָאֵיתָנִים, וּמְנַעֲרוּתוֹ אַחַר שְׁרִירוּת לִבּוֹ הָלַךְ בְּתַאֲוָתוֹ. וַיְהִי הַיּוֹם [3]וְהֵחֵל רוּחַ ה' לְפַעֲמוֹ, וְהָלַךְ וְנִשְׁתַּטַּח לִפְנֵי רַבִּי שִׁמְעוֹן בֶּן שָׁטַח וְאָמַר לוֹ, רַבִּי רַבִּי, [4]אֱנוֹשׁ כְּאֵבִי מֵעֻקֶּב סְבִיבִי, אָמַרְתִּי אֲנִי בְּלִבִּי לָשׁוּב. וַיַּעַן וַיֹּאמֶר לוֹ, בְּנִי בְּנִי אַל תֵּבְךְּ, בְּדָבָר כָּל אֶמְצָא תְּרוּפָה לְמַכָּתְךָ [5]וּתְעָלָה לְמַחֲלָתְךָ, אַךְ הִשָּׁמֵר בְּנִי מִן הַכָּזָב בְּכָל עִנְיָנֶיךָ וְלֹא תִכָּשֵׁל, וְנַפְשְׁךָ מִכָּל צָרָה תִּנָּצֵל. וַיֹּאמֶר לוֹ, דָּבָר קָטָן הוּא וַאֲקַיְּמֶנָּה, וַיֹּאמֶר לוֹ (ב) הִשָּׁבְעָה לִי, וַיִּשְׁבַּע וַיֵּלֶךְ לְאָהֳלוֹ. וַיְהִי הַיּוֹם הָלְכָה לְבֵית הַמֶּרְחָץ שְׁכֶנְתּוֹ, וְגָבְרָה עָלָיו תַּאֲוָתוֹ וְנִגַּב כָּל אֲשֶׁר אִתָּהּ בְּבֵיתָהּ כְּלֵי כֶסֶף וּכְלֵי זָהָב, [6]וְלֹא הִשְׁאִיר עוֹלֵלוֹת. וּבְצֵאתוֹ אָמַר בְּלִבּוֹ, אִם תָּשׁוּב הַשִּׁכֵּנָה וְתִצְעַק עַל נִכְסֶיהָ וְעַל [7]מְעוֹנָהּ - מָה אֲשִׁיבֶנָּה? אִם אֹמַר זַךְ אֲנִי בְּלִי פֶּשַׁע - הֲרֵינִי מְכַזֵּב וּמְשַׁקֵּר בִּתְשׁוּבָתִי, [8]וְאֵיזֶה שְׁבוּעָתִי? אָז הֵשִׁיב כָּל מַה שֶּׁלָּקַח וְהֵבִין חָכְמַת שִׁמְעוֹן בֶּן שָׁטַח. עַד כָּאן

ביאורים

2. מבני האיתנים. מבני החזקים, או מהמשפחות החשובות. **3. והחל רוח ה' לפעמו.** מלשון המקרא "ותחל רוח ה' לפעמו" (שופטים יג, כה) ופירושו, רוח גבורה מה' החלה לבא בקרבו לפעמים. (כפרש"י שם). **4. אנוש כאבי מעקב סביבי.** כאב רב לי מעוונות העוקבים וסובבים אותי. **5. ותעלה.** מלשון רפואה. **6. ולא השאיר עוללות.** לא השאיר בביתה אף דבר מועט. **7. מעונה.** ביתה. **8. ואיה שבועתי.** שנשבעתי לא לשקר.

ארחות	אמת	יושר	עיונים

לְשׁוֹנוֹ. וְכָתְבוּ בְּשֵׁם הַגָּאוֹן חִיד"א זַ"ל: "שְׁאֵרִית יִשְׂרָאֵל לֹא יַעֲשׂוּ עַוְלָה" [9]וּמְמֵילָא לֹא יְצַטָּרְכוּ לְדַבֵּר כָּזָב לְתָרֵץ הָעַוְלָה.

וּבְסַנְהֶדְרִין (צ"ז א') [10]**בְּעוּבְדָא דְּקוּשְׁטָא מְכָאָר, דְּהַדּוֹבְרֵי אֱמֶת אֵין מֵתִים בְּלֹא זְמַנָּן. וּבְ"סֵפֶר חֲסִידִים"** (החדש סי' תתשצ"ה)**: כָּל הַדּוֹבֵר אֱמֶת וְאֵינוֹ רוֹצֶה לַחְשֹׁב שֶׁקֶר וְלֹא לְדַבֵּר שֶׁקֶר, אֲפִלּוּ דְּבָרִים שֶׁיַּחְשֹׁב וְשֶׁיְּדַבֵּר אַף עַל פִּי שֶׁלֹּא יִתְכַּוֵּן לָהֶם - כָּל מַחְשְׁבוֹתָיו וּדְבָרָיו יִתְקַיְּמוּ,** שֶׁנֶּאֱמַר: "וְתַגְזַר אֹמֶר וְיָקָם לָךְ" עַד כָּאן לְשׁוֹנוֹ. וּמְבֹאָר שֶׁהַנִּזְהָר מִלְּשַׁקֵּר [11]יִתְקַיְּמוּ כָּל בִּרְכוֹתָיו. [ג]דִּכְמוֹ שֶׁהוּא נִזְהָר שֶׁלֹּא יְשַׁקֵּר, גַּם מִן הַשָּׁמַיִם שׁוֹמְרִים

ג. דכמו שהוא נזהר שלא ישקר גם מן השמים שומרים שכל מה שיאמר יהיה אמת. "מדבר שקר תרחק... כי לא אצדיק רשע" (פר' משפטים). את הקשר ביניהם, הסביר בעל ה'שואל ומשיב' (בספרו 'דברי שאול', פר' משפטים): גם השופט-הדיין הוא רק בשר ודם ולא מלאך, ועלול הוא לטעות. אבל מבטיחה לו התורה, כי באם הוא יתכוון לדון דין אמת לאמיתו, יעמוד הקב"ה לימינו שלא

ביאורים

9. וממילא לא יצטרכו לדבר כזב. והפסוק ממשיך "ולא ידברו כזב", פירוש: לא יעשו עולה וממילא לא יצטרכו לדבר כזב כדי לתרץ העולה שעשו. **10. בעובדא דקושטא.** מסופר בגמרא על רב טביומי שהזדמן למקום ששמו 'קושטא', אשר כל אנשי המקום היו אנשי אמת ולא שינו בדיבורם. וכתגמול להתבדלותם מהשקר, בירכם ה', ולא היה בכל אותה עיר אדם שמת לפני זמנו. הלך רב טביומי, נשא אשה אחת מאותה עיר ונולדו לו ממנה שני בנים. יום אחד, ישבה אשתו והיתה חופפת ראשה. באה שכנתה, נקשה על הדלת ושאלה אותו אם אשתו נמצאת בבית. הרהר רב טביומי: לא יפה ואינו דרך-ארץ להגיד. לכן אמר לה: אשתי איננה בבית [והיה מותר לו לשנות כמו שכתוב בב"מ כג, ב שמותר לשנות בפוריא ופירש"י משום צניעות]. מתו לו שני בניו. באו אנשי המקום אליו ואמרו לו: מה זה? אמר להם: כך וכך היה המעשה. אמרו לו: בבקשה ממך, עקור ממקומינו ואל תגרה בנו מוות. **11. יתקיימו כל ברכותיו.** כתב החיד"א על הפסוק "לא יחל דברו ככל היוצא מפיו יעשה" (במדבר ל, ג): רמז לנו הכתוב שאם האדם ישמור לשונו מדיבורים אסורים, אזי כל אשר יבקש מהשי"ת

ארחות	אמת	יושר	עיונים

שֶׁכָּל מַה שֶּׁיֹּאמַר יִהְיֶה אֱמֶת [12]**וְיִתְקַיְּמוּ.**

וְהֶחְמִירוּ חַז"ל **בְּעִנְיַן הַמְשַׁקֵּר וְאָמְרוּ** (סנהדרין צ"ב א') **כָּל** [13]**הַמַּחֲלִיף בְּדִבּוּרוֹ** [14]**כְּאִלּוּ עוֹבֵד עֲבוֹדָה זָרָה. וְעַיֵּן בְּ"שַׁעֲרֵי תְשׁוּבָה" לְרַבֵּנוּ יוֹנָה** (שער ג') **שֶׁגַּם אִם אֵין גּוֹרֵם שׁוּם** [ה]**הֶפְסֵד לַחֲבֵרוֹ** [15][ה]**אָסוּר לְשַׁקֵּר. וְאָמְרוּ** (סוטה מ"ב א')

ה. **שגם אם אין גורם שום הפסד.** "והאיש הזה יקל עונשו מצד אחד, על כי אין הפסד לאיש בשקריו ופחזותו, אבל גדול מאד ענשו בעז פנים (לומר על שקר שהוא אמת) ואהבת השקר, ויכבד עונו, כי יאהבהו לבלי תועלת" (רבינו יונה, בשע"ת שער ג' אות קפא).

ה. **אסור לשקר.** בגמרא (בכורות ח, ב) מובא מעשה ברבי יהושע בן חנניה, שביקשו ממנו זקני אתונה שיאמר להם דברים של שקר, אמר להם: היתה פרידה שילדה. תמהו הזקנים: וכי פרידה יולדת? אמר להם: אלה הם דברי השקר שאמרתי לכם... בספר "תולדות אדם" (חלק ב' פרק ד') תמה, איזה חכמה זו לומר סיפור שקר? וכשאמר להם כבר את השקר כבקשתם, מדוע התפלאו "וכי פרידה יולדת",

ביאורים

יתקבל, כאשר "לא יחל דברו" - לא יעשה דבריו חולין, ויקדש פיו ולשונו, הרי "ככל היוצא מפיו הקב"ה "יעשה". **12. ויתקיים.** כתב ה"אור זרוע" (אלפא ביתא דף ו'): ולכך אותיות אמת הם כסדרן, מפני שהצדיקים דוברי אמת בלבבם ועוסקים בתורת אמת, הם אמת ומעשיהם אמת ועצתם אמת ומתקיימת, כדכתיב (משלי יט): "ועצת ה' היא תקום". כל עצה שיש בה דבר ה' היא תקום. ועליהם נאמר (קהלת ז): "טוב אחרית דבר מראשיתו", טוב אחרית דבר שהוא טוב מראשיתו, כשמראשיתו היתה בו עצת אמת, אז טוב אחריתו. **13. המחליף.** משנה דיבורו כדי שלא יהיה ניכר מי הוא (רש"י). **14. כאילו עובד ע"ז.** כיון ששיקר בחותמו של הקב"ה, שהוא אמת (עיון יעקב), ועיין לעיל בעיונים אות א'. ובמהרש"א כתב: כי האמת הוא כלל גדול בקיום התורה, וההיפך השקר. **15. אסור לשקר.** וכ"כ רבינו בחיי (תלמיד הרשב"א): "שלא ידברו אלא רק אמת, אפילו בסיפור דברים, אע"פ שאין הסיפור ההוא עיקר, ואיננו מעלה ומוריד". (כד הקמח, ע' אמונה).

ארחות	אמת	יושר	עיונים

כַּת שַׁקְרָנִים [16]אֵין מְקַבְּלִין פְּנֵי שְׁכִינָה. וְאָמְרוּ (סנהדרין פ"ט ב') כָּךְ עָנְשׁוֹ שֶׁל [17]בַּדַּאי שֶׁאֲפִלּוּ אוֹמֵר אֱמֶת אֵין שׁוֹמְעִין לוֹ. וְאָמְרוּ (ברכות ד' א') [18]לַמֵּד לְשׁוֹנְךָ לוֹמַר אֵינִי יוֹדֵעַ, [19]שֶׁמָּא תִּתְבַּדֶּה וְתֵאָחֵז. (וּמַשְׁמַע שֶׁזֶּה אֵינוֹ שֶׁקֶר, שֶׁבְּכָל דָּבָר יֵשׁ פְּרָטִים שֶׁאֵינוֹ יוֹדֵעַ). וְכָתַב בְּ"סֵפֶר חֲסִידִים" (סי' תתרס"א) דְּגַם מַה שֶּׁהִתִּירוּ חֲכָמִים לְשַׁנּוֹת, כְּגוֹן מִפְּנֵי דַּרְכֵי שָׁלוֹם (יבמות ס"ה ב'), וּבְהַנֵּי תְּלָת מִילֵי מְשַׁנּוּ רַבָּנָן [20]בְּמַסֶּכֶת [21]וּבְפוּרְיָא [22]וּבְאוּשְׁפִּיזָא (ב"מ כ"ג ב') - אֵין לוֹמַר שֶׁקֶר מַמָּשׁ, אֶלָּא [23]לִישְׁנָא דְּמַשְׁמַע לְתֵרֵי אַנְפֵּי, שֶׁהַשֵּׁנִי יִטְעֶה בָּזֶה. וְכֵן כָּתַב רַבֵּנוּ בְּחַיֵּי בְּפָרָשַׁת

עיונים

ביקשו מרבי יהושע בן חנניה שיגדיר להם מהו שקר, אמר להם: גם אם מישהו אומר היתה לנו פרידה וילדה, אף שזה שקר גלוי ומילולי בעלמא - אסור. ועל כן התפלאו: וכי פרידה יולדת? והרי כולם יודעים מכך, ושום אדם לא יאמין ולא ינזק מכזב זה, ולמה שיאסר? השיבם רבי יהושע: אלו הם דברי שקר לפי השקפת תורתינו.

ביאורים

16. אין מקבלין פני שכינה. ב'תיקוני הזוהר' (סט) כתב: "ומי גורם שלא תשרה השכינה עליו ולא תאיר השמש עליו, בגלל הבל של שקר ומילים של שקר שיוצא מפה האדם". **17. בראי.** שקרן. **18. למד לשונך לומר איני יודע.** אף על דברים שאתה יודעם, שאם לא תעשה כן... **19. שמא תתבדה ותאחז.** שתיכשל בדבריך ותהא נתפס כשקרן ובדאי. **20. במסכת.** שאם שואלים אותו אם בקי הוא במסכת פלונית יאמר לאו, אף על פי שבקי בה, וממדת הענוה היא. (רש"י). **21. ובפוריא.** בעניני המטה. (רש"י). **22. ובאושפיזא.** ובענין בית המארח, שאם שאלוהו על מארחו אם קיבלו בסבר פנים יפות ואמר "לא", מדה טובה היא, כדי שלא יקפצו עליו בני אדם שאינם מהוגנים לבוא אליו תמיד ויכלו את ממונו. (רש"י). **23. לישנא דמשמע לתרי אנפי.** לשון המשתמעת לשתי פנים.

ארחות	אמת	יושר	עיונים

וַיִּשְׁלַח וּמְקוֹרָם בְּמִדְרַשׁ רַבָּה (ב"ר פע"ח סי' י"ד): "עַד אֲשֶׁר אָבֹא אֶל אֲדֹנִי שֵׂעִירָה" - אָמַר רַבִּי אַבָּהוּ: חָזַרְנוּ עַל כָּל הַמִּקְרָא וְלֹא מָצָאנוּ שֶׁהָלַךְ יַעֲקֹב אָבִינוּ אֵצֶל עֵשָׂו לְהַר שֵׂעִיר מִימָיו. אֶפְשָׁר יַעֲקֹב אֲמִתִּי הָיָה וּמַרְמָה בּוֹ?! אֶלָּא, אֵימָתַי הָיָה הוּא בָּא אֵצְלוֹ? - לֶעָתִיד לָבֹא, הֲדָא הוּא דִכְתִיב: "וְעָלוּ מוֹשִׁיעִים בְּהַר צִיּוֹן לִשְׁפֹּט אֶת הַר עֵשָׂו". אַף עַל גַּב שֶׁעָשָׂה כַּדִּין, כִּדְאַמְרִינָן בַּעֲבוֹדָה זָרָה (כ"ח ב'): יִשְׂרָאֵל שֶׁנִּזְדַּמֵּן לוֹ גּוֹי, שְׁאָלוֹ לְהֵיכָן הוֹלֵךְ - יַרְחִיב לוֹ אֶת הַדֶּרֶךְ, מִכָּל מָקוֹם [ז]יַעֲקֹב אָבִינוּ שֶׁהָיָה אֲמִתִּי לֹא הָיָה אוֹמֵר שֶׁקֶר מַמָּשׁ, וְקָאָמַר שֶׁכֵּוָן לֶעָתִיד לָבֹא רַק עֵשָׂו לֹא הֵבִין.

עיונים

ו. **יעקב אבינו שהיה אמיתי לא היה אומר שקר.** יש לעיין, כיצד יעקב אמר לאביו יצחק כששאלו "מי אתה בני", "ויאמר, אנכי עשו בכורך"? תירץ רש"י (במסכת מכות כד, א), יעקב לא רצה לשקר, אלא שאמו הכריחתו, ועל פי הדיבור היה (על פי רוח הקודש ששרתה על רבקה), דכתיב: "עלי קללתך בני" ומתרגם התרגום: אלי אתאמר בנבואה, וכו'. והוסיף רש"י: דאף שהותר הדבר על-פי רוח הקודש, בכל זאת נזהר היה יעקב לענות לאביו במילים המשתמעות לשני צדדים, כששאלו אביו: "מי אתה בני, ויאמר אנכי - עשו בכורך". אנכי הוא המביא לך, ועשו הוא בכורך. וכששאלו שנית: "האתה זה בני עשו, ויאמר אני", לא אמר אני עשו אלא "אני".

ז. את בניו. כתב הגר"א באגרתו: "תדריך הבנים תמיד בספרי מוסר. ועל קללה ושבועה וכזב, תכה אותם ולא תרחם עליהם כלל. כי חס ושלום בקילקול הבנים יענשו אב ואם מאד".

וַאֲשֶׁרֵי מִי שֶׁמְּחַנֵּךְ [ז]אֶת בָּנָיו בְּמִדַּת הָאֱמֶת, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב בַּשְּׁלָ"ה (שער האותיות אות ד' דרך ארץ): כְּלָל גָּדוֹל יִהְיֶה לָאָב הַמְיַסֵּר בְּנוֹ, וְשִׁיִּהְיֶה בָּטוּחַ שֶׁהַבֵּן הוֹלֵךְ בְּדַרְכּוֹ הַיָּשָׁר אַף בַּסֵּתֶר שֶׁלֹּא בִּפְנֵי הָאָב, יִרְאֶה בְּכָל כֹּחוֹ לְהַדְרִיכוֹ בְּמִדַּת אֱמֶת, וַיַּגְדִּיל לוֹ עֹנֶשׁ הַשֶּׁקֶר אֲפִלּוּ בְּשִׂיחָה בְּטֵלָה וְכוּ'. וְהִנֵּה פֹּה בִּירוּשָׁלַיִם עִיר הַקֹּדֶשׁ תּוֹבְב"א, הָיָה

ארחות	אמת	יושר	עיונים

רָגִיל אָצְלִי חָסִיד גָּדוֹל מֵחֲסִידֵי עֶלְיוֹן מֵהַסְּפָרַדִּיִּים, וְאִם הָיוּ נוֹתְנִים לוֹ כָּל חֲלָלֵי עַלְמָא, לֹא הָיָה מוֹצִיא ח״ו מִפִּיו דָּבָר שֶׁאֵינוֹ אֱמֶת בְּבֵרוּר. וְסִפֵּר לִי מִנְהַג אָבִיו בְּעוֹדוֹ הָיָה נַעַר הוּא וְאָחִיו, וּבָא קוֹבְלָנָא שֶׁנַּעֲשָׂה אֵיזֶה עָנָיָן שֶׁלֹּא כַּהֶגֶן. אָמַר: מִי שֶׁיּוֹדֶה עַל חֶטְאוֹ וְיֹאמַר אֱמֶת - אֲזַי אֶמְחֹל לוֹ, רַק יִזָּהֵר מֵהַיּוֹם וְהָלְאָה שֶׁלֹּא יִשְׁנֶה בְּאִוַּלְתּוֹ, וְאֵיזֶה שֶׁיִּכְפֹּר וַאֲנִי אֶחְקֹר וְאֶדְרֹשׁ שֶׁאָחַז בַּשֶּׁקֶר וְכָפַר - אֲזַי אֶעֱשֶׂה לוֹ עֲנָשִׁים בְּכִפְלֵי כִּפְלַיִם. וְכֵן עָשָׂה. מִי שֶׁהוֹדָה - מָחַל לוֹ וְנָתַן לוֹ מַתָּנָה עוֹד אֵיזֶה מַטְבְּעוֹת בַּעֲבוּר שֶׁהוֹדָה בָּאֱמֶת, וּלְאַחַר שֶׁשִּׁקֵּר - עֲנָשׁוֹ בָּעֲנָשִׁים גְּדוֹלִים. כָּךְ הָיָה מְגַדֵּל בָּנָיו בְּמִדַּת הָאֱמֶת, וְהָיָה קוֹנֶה הָאֱמֶת בְּמַטְבְּעוֹת לְקַיֵּם ״אֱמֶת קְנֵה״, וְנַעֲשָׂה בִּבְנוֹ הֶחָסִיד הַנַּ״ל טֶבַע הָאֱמֶת עוֹלָמִית. עַד כָּאן לְשׁוֹנוֹ.

וְהָרָגִיל בְּשִׁקָּרִים הוּא בָּזוּי וּמְבֻזֶּה, [24]וְאֵין מַאֲמִינִין לוֹ לְשׁוּם דָּבָר שֶׁאוֹמֵר, [ח]וְאָסְרוּ חַזַ״ל (חולין צ״ד א׳) אֲפִלּוּ לִגְנֹב דַּעַת הַגּוֹי. וְכָתַב הָרַמְבַּ״ם

ח. ואסרו חז״ל אפילו לגנוב דעת הגוי. נחלקו הראשונים אם האיסור הוא מן התורה או מדרבנן. שיטת היראים (סי קכד) והסמ״ג (לאוין קנה) והריטב״א (חולין צד, א) דאיסור גניבת דעת הוא איסור דאוריתא, אפילו בעכו״ם. אולם שיטת הסמ״ק (סי׳ רסב) שהוא איסור דרבנן, ובספר ״עבודת

ביאורים

24. ואין מאמינין לו לשום דבר שאומר. במסכת סנהדרין (פט, ב): ״כך עונשו של בדאי, שאפילו אומר אמת אין שומעין לו״. ובאבות דרבי נתן (סוף פרק ל׳) הוסיף: שכן מצינו בבניו של יעקב שכיזבו לאביהן. בתחילה האמין להם, שנאמר (בראשית לז): ״ויקחו את כתונת יוסף וישחטו שעיר עזים״, וכתיב ״ויכירה ויאמר כתונת בני״. אבל באחרונה לא האמין להם, שנאמר (שם מה): ״ויגידו לו לאמר עוד יוסף חי... ויפג לבו כי לא האמין להם״, עד ״וירא את העגלות״.

ארחות	אמת	יושר	עיונים

(פ״ב מדעות ה״ו): וַאֲפִלּוּ מִלָּה אַחַת שֶׁל פִּתּוּי וְשֶׁל [25]גְּנֵבַת דַּעַת אָסוּר, [26]אֶלָּא שִׁפַּת אֱמֶת וְכוּ׳, [27]וַאֲפִלּוּ לְהַגְזִים בַּסִּפּוּר וּכְהַאי גַּוְנָא אָסוּר. וּמַה שֶּׁכָּתוּב בַּגְּמָרָא (חולין צ׳ ב׳): דִּבְּרָה תּוֹרָה לְשׁוֹן הַבַּאי וְכוּ׳ - הַיְנוּ בְּמָקוֹם שֶׁמּוּכָן שֶׁהַכַּוָּנָה לְגָזְמָא, כְּמוֹ שֶׁמַּבִיא שָׁם [28]מֵ״עָרִים גְּדוֹלוֹת וּבְצוּרוֹת בַּשָּׁמַיִם״ שֶׁכֻּלָּם מְבִינִים שֶׁהַכַּוָּנָה - חֲזָקִים וּגְבוֹהִים מְאֹד

המלך״ (דעות פ״ב ה״ו) כתב שכן דעת הרמב״ם. והב״ח (חו״מ סי׳ רכח ד״ה ואף) כתב, שבעכו״ם האיסור מדרבנן.

ובספר קובץ (הובא בספר הליקוטים, דעות פ״ב ה״ו) כתב, שאפילו לסוברים שהאיסור הוא מן התורה, היינו דווקא במכירה שמוכר לו בשר נבלה במקום שחוטה, שמאחר והמקבל נותן לו ממון על כך והוא מטעהו, הרי זה כלול בכלל איסור גניבה, אבל במתנה אין איסור גניבת דעת מן התורה רק מדרבנן.

ובספר ״עבודת המלך״ (שם) כתב, שמהיראים (הנ״ל) משמע שרק גניבת דעת ממונית אסורה מן התורה, אבל גניבת דעת של כבוד כגון שמפציר בו שיבוא לסעוד אצלו והוא יודע שאינו אוכל, וכדומה, אינה אסורה אלא מדרבנן.

ביאורים

25. גנבת דעת אסור. בתוספתא (ב״ק פ״ז ה״ג) שנינו: ״שבעה גנבים הם והראשון שבכולם גונב דעת הבריות״. **26. אלא שפת אמת.** ״כיצד? לא ימכור לגוי בשר נבילה בכלל שחוטה, ולא מנעל של מתה במקום מנעל של שחוטה... ולא יסרהב בחבירו שיאכל אצלו והוא יודע שאינו אוכל, וירבה לו בתקרובת והוא יודע שאינו מקבל, יפתח לו חביות שהוא צריך לפתוח אותן למכרן כדי לפתותו שבשביל כבודו פתח, וכן כל כיוצא בזה״. לשון הרמב״ם. כתב הר״ן: דלא אסרו אלא לומר לו בשבילך אני פותחה, אבל אם הוא מתרמה מאליו אין צריך להודיעו שאינו פותחה בשבילו. **27. ואפילו להגזים בסיפור וכו׳.** במסכת פסחים (קיג, ב): שלשה הקב״ה שונאן, ואחד מהן, המדבר אחד בפה ואחד בלב, (כשכוונת לבו שונה ממה שאומר בפיו, דבשעה שמדבר בדעתו לשנות). ובב״מ (מט, א): ״הין צדק, שיהא הן שלך צדק ולאו שלך צדק״. כלומר, כשאתה מדבר הן או לאו, קיים דבריך והצדק אותם, (׳הן׳ מלשון ׳כן׳). **28. מערים גדולות ובצורות.** נאמר בתורה קודם כניסת בני ישראל לארץ (דברים ט, א) ״שמע ישראל אתה עובר את הירדן לבא לרשת גוים גדולים ועצומים ממך ערים גדולות ובצורות בשמים״, וודאי לשון גוזמא הוא שהרי אין הערים בשמים.

ארחות אמת **יושר**

וְלֹא בַּשָּׁמַיִם מַמָּשׁ (וכן הראוני ב"ספר המספיק" לרבינו אברהם בן הרמב"ם ח"ב עמוד שט"ז), אֲבָל לְרַמּוֹת שֶׁהַשֵּׁנִי יַחְשֹׁב שֶׁזֶּה אֱמֶת - אָסוּר.

וּבָא וּרְאֵה עַד הֵיכָן הָיוּ חַז"ל דְּבוּקִים בְּמִדַּת הָאֱמֶת, דְּאַמְרִינַן בִּיבָמוֹת (ס"ג א'): [29]רַב, הַוָּה קָא מְצַעֲרָא לֵיהּ דְּבֵיתְהוּ, כִּי אָמַר לָהּ עֲבִידִי לִי טְלוּפְחֵי - עֲבָדָא לֵיהּ חִימְצִי, חִימְצִי - עֲבָדָא לֵיהּ טְלוּפְחֵי. כִּי גָּדַל חָיֵיא בְּרֵיהּ, אַפֵּיךְ לָהּ. אָמַר לֵיהּ: אִיעַלְיָא לָהּ אִמָּךְ. אָמַר לֵיהּ: אַנָא הוּא דְקָא אַפֵּיכְנָא לָהּ. אָמַר לֵיהּ: הַיְינוּ דְקָא אַמְרֵי אִינְשֵׁי: דְּנָפֵק מִינָּךְ טַעֲמָא מַלְּפָךְ. [פירש"י פְּעָמִים שֶׁהַבֵּן מַחְכִּים אֶת אָבִיו, אֲנִי הָיָה לִי לַעֲשׂוֹת כֵּן] אַתְּ לֹא תַּעֲבִיד הָכִי, שֶׁנֶּאֱמַר: "לִמְּדוּ לְשׁוֹנָם דַּבֵּר שֶׁקֶר" וְגוֹ'. וְקָשֶׁה, אֵיךְ לֹא עָלָה בְּדַעַת רַב לַעֲשׂוֹת כֵּן עַד שֶׁשָּׁמַע מִבְּנוֹ, וַהֲלֹא דָּבָר פָּשׁוּט הוּא? וְצָרִיךְ לוֹמַר, דְּרַב הָיָה מְשֻׁרָּשׁ כָּל כָּךְ בְּמִדַּת הָאֱמֶת, שֶׁלֹּא עָלָה בְּדַעְתּוֹ כְּלָל שֶׁאֶפְשָׁר לְשַׁנּוֹת מֵהָאֱמֶת. וְהַשֵּׁם יִתְבָּרֵךְ יַצִּילֵנוּ מִשִּׂפַת שֶׁקֶר וּלְשׁוֹן רְמִיָּה, וְיַנְחֵנוּ רַק בְּדֶרֶךְ אֱמֶת.

ביאורים

29. רב הוה קא מצערא ליה. פירוש: רב, היתה אשתו מקניטה אותו. כשאמר לה: תבשלי לי עדשים - בשלה קטניות, הנקראים חימצי. כשאמר לה: בשלי לי חימצי - בישלה עדשים. כשגדל בנו חייא, וציוהו אביו שיאמר לאמו לבשל עדשים, התחכם הבן והיה הופך הדברים, וביקש את אמו שתבשל חימצי - וכמובן היא בשלה אז עדשים, וממילא קיבל מה שרצה. אמר רב לחייא בנו: אמך שיפרה מעשיה... גילה לו חייא, כי הוא התחכם והפך את בקשתו. אמר לו אביו: זהו שאומר העולם, פעמים שהבן מחכים את אביו, שהרי גם לי היה לעשות חכמה זו. אבל - סיים רב - אל תמשיך לעשות ערמה זו, כי דבר שקר הוא. שנאמר: "למדו לשונם דבר שקר".

עיונים **ארחות** בטול תורה **יושר**

בְּטוּל תּוֹרָה

עָוֹן בְּטוּל תּוֹרָה הוּא עָוֹן חָמוּר מְאֹד, וְאָמְרוּ בְּסִפְרֵי (הביאו רבינו יונה בשע"ת ש"ג סי' י"ד) כְּשֵׁם שֶׁשְּׁכַר תַּלְמוּד תּוֹרָה גָּדוֹל מִכָּל הַמִּצְוֹת, כָּךְ עֹנֶשׁ הַמְבַטֵּל גָּדוֹל מִכָּל הָעֲבֵרוֹת. וְאָמְרוּ בִּירוּשַׁלְמִי פ"ק דַּהֲגִיגָה ה"ז (הביאו ג"כ רבנו יונה שם) וְתֵר הַקב"ה עַל עֲבוֹדָה זָרָה גִּלּוּי עֲרָיוֹת וּשְׁפִיכוּת דָּמִים, וְלֹא וְתֵר עַל בְּטוּל תּוֹרָה. וְאָמְרוּ (בסנהדרין צ"ט א') "כִּי דְבַר ה' בָּזָה" - זֶה שֶׁאֶפְשָׁר לוֹ לַעֲסֹק בַּתּוֹרָה וְאֵינוֹ עוֹסֵק. וְאָמְרוּ (בחגיגה ה' ב') עַל שְׁלֹשָׁה הַקָּדוֹשׁ-בָּרוּךְ-הוּא בּוֹכֶה עֲלֵיהֶן בְּכָל יוֹם, וְאֶחָד מֵהֶן עַל מִי שֶׁאֶפְשָׁר לוֹ לַעֲסֹק בַּתּוֹרָה וְאֵינוֹ עוֹסֵק. וְהֶחְמִירוּ זַ"ל בְּעָנְשׁוֹ הַרְבֵּה רַחֲמָנָא לְצַלַּן, וְאָמְרוּ (בשבת ל"ב ב') בַּעֲוֹן בְּטוּל תּוֹרָה, בָּנִים מֵתִים. עוֹד שָׁם (דף ל"ג א') בַּעֲוֹן בְּטוּל תּוֹרָה חֻרָב וּבְזָה רַבָּה, וְדֶבֶר וּבַצֹּרֶת בָּא, וּבְנֵי אָדָם אוֹכְלִין וְאֵינָן שְׂבֵעִים, [1]וְאוֹכְלִין לַחְמָם בְּמִשְׁקָל. וְאָמְרוּ (שם) [2]אַסְכָּרָה בָּאָה בַּעֲוֹן בְּטוּל תּוֹרָה. וְאָמְרוּ (ברכות ה' א') כָּל שֶׁאֶפְשָׁר לוֹ לַעֲסֹק בַּתּוֹרָה וְאֵינוֹ עוֹסֵק, הַקָּדוֹשׁ-בָּרוּךְ-הוּא מֵבִיא עָלָיו [3]יִסּוּרִין מְכֹעָרִין [4]וְעוֹכְרִין אוֹתוֹ, שֶׁנֶּאֱמַר: "הֶחֱשֵׁיתִי מִטּוֹב וּכְאֵבִי נֶעְכָּר". וְאָמְרוּ (בשבת קי"ט ב') [א]לֹא חָרְבָה

א. לא חרבה ירושלים אלא בשביל ביטול תורה. יש לעיין, דבמסכת יומא (ט, ב) אמרינן מקדש ראשון חרב מפני ג' דברים שהיו בו, עבודה זרה,

ביאורים

1. ואוכלין לחמם במשקל. מוכרחים לחלק ביניהם את לחמם המועט לפי משקל. **2. אסכרה.** מחלה המתחלת במעיים ומשם עוברת לפה ולגרון, ומתפשטת לפעמים עד חניקת החולה. **3. יסורין מכוערין.** והוא מדה כנגד מדה, לפי שהוא ביזה את התורה ועשה אותה ככלי שאין חפץ בו, לכן גם הוא נתבזה לעין כל (שמירת הלשון, ש"ג פ"ד). **4. ועוכרין אותו.** עד שאף על פי שירצה כבר לעסוק בתורה לא יוכל מכובד היסורים הקשים (עץ יוסף).

ארחות בטול תורה **יושר** עיונים

יְרוּשָׁלַיִם[5] אֶלָּא בִּשְׁבִיל בִּטּוּל תּוֹרָה. וְלֹא נֶעֱנַשׁ יְהוֹשָׁעַ אֶלָּא עַל שֶׁבִּטֵּל יִשְׂרָאֵל מִלַּמֵּד תּוֹרָה לַיְלָה אַחַת בַּמִּלְחָמָה, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב בְּעֵרוּבִין (ס"ג ב'). וְאָמְרוּ (במגילה ג' ב' ט"ז ב') גָּדוֹל תַּלְמוּד תּוֹרָה מֵהַקְרָבַת תְּמִידִין וּמֵהַצָּלַת נְפָשׁוֹת וּמִבְנְיַן בֵּית הַמִּקְדָּשׁ וּמִכִּבּוּד אָב וָאֵם. וְאָמְרוּ (סוף יומא פ"ו א') אֵיזֶהוּ חִלּוּל ה' שֶׁאֵין מְכַפֵּר אֶלָּא יוֹם הַמִּיתָה? זֶה תַּלְמִיד חָכָם שֶׁהוֹלֵךְ אַרְבַּע אַמּוֹת בְּלֹא תּוֹרָה.

וְהֶחְמִירוּ זַ"ל בַּעֲוֹן דְּבָרִים בְּטֵלִים, וְאָמְרוּ (פ"ק דיומא י"ט ב') הַשָּׂח שִׂיחַת חֻלִּין עוֹבֵר בְּלָאו וַעֲשֵׂה. וְכָתַב רַבֵּנוּ יוֹנָה בְּ"שַׁעֲרֵי תְשׁוּבָה" (ש"ג סי' קע"ז): הַקּוֹבֵעַ עַצְמוֹ תָּמִיד לְשִׂיחָה בְּטֵלָה וּדְבָרִים בְּטֵלִים כְּדַרְכּוֹ[6] יוֹשְׁבֵי קַרְנוֹת, הוּא בִּכְלַל כַּת הַלֵּצִים. וּשְׁתַּיִם רָעוֹת יֵשׁ בַּדָּבָר: הָאַחַת - כִּי כָּל הַמַּרְבֶּה דְּבָרִים מַרְבֶּה חֵטְא, וְהַשֵּׁנִית - כִּי הוּא גילוי עריות ושפיכות דמים? ויש לומר, דאם היו עוסקים בתורה כיאות לא היו מגיעים לג' עבירות הללו, כפי שביאר ה"מסילת ישרים" (פ"ה): "דהעוסק בתורה בראותו דרכיה, ציוויה ואזהרותיה, הנה סוף סוף מאליו יתחדש בו התעוררות שיביאהו אל הדרך הטוב, והוא מה שאמרו חז"ל "הלואי אותי עזבו ותורתי שמרו, שהמאור שבה מחזירו למוטב".

וכתב ה"חפץ חיים" (שמה"ל ש"ג פ"ח): התורה, היא לבד המגינה לישראל מן היצר הרע, והיא הכלי זין אשר נלחמים עמו, וכמו שאמרו חז"ל (קידושין ל, ב): בראתי יצר הרע בראתי לו תורה תבלין, ובלתה אי אפשר להנצל מאתו, וכן אנו רואים בחוש בזמנינו, שזה כל דרכו של היצר הרע להתגבר עלינו באיזה ענינים וטענות, לבטל ממנו לימוד התורה הקדושה, עכ"ד.

ביאורים

5. אלא בשביל ביטול תורה. כתב ה"אור החיים" (שמות כז, כ): "הגאולה האחרונה יגאלו בזכות משה, ולזה נתארך הגלות כי כל עוד שאין עוסקים בתורה ובמצוות אין משה חפץ לגאול עם בטלנים מן התורה". **6. יושבי קרנות.** יושבים בחוצות רשות הרבים.

ארחות בטול תורה **יושר**

בָּטֵל מִדִּבְרֵי תּוֹרָה. וְיֵשׁ בַּדָּבָר הַזֶּה דַּרְכֵי מָוֶת, כִּי אֵיךְ לֹא זָכַר וְלֹא שָׂם עַל לִבּוֹ כִּי בָּעִתִּים הָהֵן אֲשֶׁר[7] הוּא מַשְׂחִיתָן[8] יוּכַל לְהַשִּׂיג הַנְּעִימוּת לִקְנוֹת חַיֵּי הָעוֹלָם, אִם יִקְבַּע הָעִתִּים הַמְזֻמָּנוֹת לַתּוֹרָה אֲשֶׁר הוּא פָּנוּי מֵהֶן מִמַּלַאכְתּוֹ וַעֲסָקָיו? אֵין זֶה כִּי אִם בַּזּוֹתוֹ אֶת הַמִּצְוָה, כִּי אַשְׁמַת הַבִּטּוּל מִן הַתּוֹרָה - אֵשׁ הִיא עַד אֲבַדּוֹן תֹּאכַל, כַּאֲשֶׁר אָמְרוּ (סנהדרין צ"ט א') "[9]כִּי דְבַר ה' בָּזָה" - כָּל שֶׁאֶפְשָׁר לַעֲסֹק בַּתּוֹרָה וְאֵינוֹ עוֹסֵק. עַל כֵּן יֵעָנֵשׁ לָשֵׂאת עֹל הַיִּסּוּרִים מִדָּה כְּנֶגֶד מִדָּה. עַד כָּאן לְשׁוֹן רַבֵּנוּ יוֹנָה זַ"ל.

וְתָנַן בְּרֵישׁ פֵּאָה: וְתַלְמוּד תּוֹרָה כְּנֶגֶד כֻּלָּם. וּבֵאֵר הַגְּרָ"א בְּ"שְׁנוֹת אֵלִיָּהוּ", מְשׁוּם שֶׁכָּל תֵּבָה הִיא מִצְוָה בִּפְנֵי עַצְמָהּ שֶׁשְּׁקוּלָה כְּנֶגֶד כָּל הַמִּצְוֹת, וּבְדַף אֶחָד גְּמָרָא[10] יֵשׁ מֵאוֹת מִצְוֹת שֶׁכָּל אַחַת שְׁקוּלָה כְּנֶגֶד כָּל הַמִּצְוֹת. וּבְמִשְׁלֵי (י"ט ד') כָּתַב הַגְּרָ"א: מִכָּל דִּבּוּר שֶׁאָדָם לוֹמֵד נִבְרָא מַלְאָךְ קָדוֹשׁ, וְהֵם מְלִיצִים עָלָיו. וְזֶהוּ גַּם כֵּן עִנְיַן עָוֹן בִּטּוּל תּוֹרָה כְּנֶגֶד כֻּלָּם - שֶׁכָּל תֵּבָה עֲבֵרָה לְחוּד. וְאִיתָא בְּ"סֵפֶר חֲסִידִים" (סי' קפ"א): בִּשְׁעַת בְּרִיאַת אָדָם נִגְזַר עָלָיו כַּמָּה דִּבּוּרִים יְדַבֵּר, וּמַלְאָכִים הוֹלְכִין עִמּוֹ וְכוֹתְבִין כָּל דִּבּוּר שֶׁיְּדַבֵּר,

ביאורים

7. הוא משחיתן. בשיחה בטלה ודברים בטלים. **8. יוכל להשיג הנעימות.** כלומר: נעימות התורה. **9. כי דבר ה' בזה.** כתב ה"חפץ חיים" (תורת הבית, חתימת הספר): "והנה כאשר יתבונן האדם בימי חייו ימצא שכמה פעמים בשבוע, ואפשר אף כמה פעמים ביום, היה לו פנאי לעסוק בדברי-תורה ונתעצל מזה. ומאד צריך להזדעזע מזה פן יכנוהו, חס ושלום, למעלה בשם "בוזה דבר ה'". והאיש הנלבב ישים לב לזה תמיד, ואז אשריו וטוב לו בזה ובבא". **10. יש מאות מצוות.** כתב ה"חפץ חיים" (תורת הבית, פ"ד), שקבע על פי התבוננות בשעון שבכל דקה (ששים שניות) יכול אדם באופן ממוצע לדבר מאתים מילים, זאת אומרת שיכול לקיים מאתים מצוות של תלמוד תורה.

ארחות בטול תורה יושר

[11]**וְאַחַר כָּךְ צָרִיךְ לִתֵּן דִּין וְחֶשְׁבּוֹן עַל כָּל דִּבּוּר וְדִבּוּר** (וכן הוא במדרש הגדול וארא עמוד קי"ג).

וְכָתַב הַגְּרַ"א בְּ"אֶבֶן שְׁלֵמָה" (פ"ז סי' ו'): **עִנְיַן גָּדֹל הַתַּאֲוָה לְדַבֵּר דְּבָרִים בְּטֵלִים וְלֵיצָנוּת אַף שֶׁאֵין בָּהֶם הֲנָאַת הַגּוּף, מִפְּנֵי שֶׁבְּכָל דָּבָר שֶׁאָדָם עוֹשֶׂה נוֹתְנִים לוֹ רוּחַ מִמָּרוֹם, וְזֶה הָרוּחַ אֵין לוֹ מְנוּחָה עַד שֶׁיַּעֲשֶׂה עוֹד דְּבָרִים כָּאֵלֶּה, וּבָזֶה יֵשׁ לוֹ נַחַת רוּחַ הֵן בַּמִּצְוָה וְהֵן בָּעֲבֵרָה, וְזֶהוּ שֶׁכָּתוּב** (אבות פ"ד מ"ב): [ב]**מִצְוָה גּוֹרֶרֶת מִצְוָה וַעֲבֵרָה גּוֹרֶרֶת**

מכך, אין להם רצון לשום מצוה?

בספר "דברי אמת" יישב, דהנה דוד המלך אומר (תהילים קיא): "ראשית חכמה יראת ה'". ושתי משמעויות הן למילה "ראשית": א. "קדימות" - על דרך שאמרו חז"ל: "כל שיראת חטאו קודמת לחכמתו - חכמתו מתקיימת". הרי שהיראה צריכה להיות קודמת לחכמה. ב. "מבחר" - כלומר, מבחר החכמה הוא היראה [כמו שאמר הכתוב: "ראשית דגנך", ואמרו חז"ל שמצוה לתרום תרומה מן היפה.] וזאת משום שהיראה היא שמקיימת את החכמה. וכיון שכך, חובה היא על כל איש שיטע בליבו היראה.

ועפ"י זה נבין, מדוע לא מתקיים בנו מאמר חז"ל: מצוה גוררת מצוה. כיון שבמצוה שאנו מקיימים חסר לנו העיקר, הלא היא היראה. ומבואר בזוהר (עי' בנפש החיים ש"ד פ"ד) דתורה ללא יראה

ביאורים

11. ואח"כ צריך ליתן דין וחשבון על כל דיבור ודיבור. הגר"א פירש מהו דין ומהו חשבון. דין - היינו על העבירה עצמה, וחשבון - היינו שמחשבים עמו בעת הדין על הזמן שעבר עבירה שהיה יכול לקיים מצוה. ואוי לנו מיום הדין, מה נענה, אפילו אם רק יחשב הקב"ה עמנו על כל רגע שדברנו שיחה בטלה, על העון של פרישת התורה בזה הזמן בלבד.

עיונים

ב. מצוה גוררת מצוה. ולכאורה, רואים אנו בני-אדם העושים מצוה כלשהי ולאחריה, מיד, עבירה ועוד עבירה? ועוד, רואים אנו בני אדם רבים הקמים כל יום בבוקר משנתם ומקיימים הרבה מצוות: נטילת ידים, לבישת ציצית, הנחת תפילין, מברכים ברכות השחר, קוראים קריאת שמע, עונים אמן, ברכו וקדושה, ואף על פי כן כל היום הולכים בטלים ואף בשעה שפנויים מעסקים אינם עוסקים בתורה. ויותר

ארחות בטול תורה יושר

עיונים

אינה עולה למעלה. ואם-כן, כאשר עוסק אדם בתורה או מקיים מצוה בלא יראה ובלא שום חשק ודביקות בה' - כל הכוח המסור בידו אובד ונעלם, ועל-כן אין ביכולת לימוד התורה שלו וקיום המצוה שלו לגרור מצוות נוספות.

ג. אמר דוד בכל יום הייתי מחשב וכו'. כלומר: הרבה חשבונות היו לדוד לאן ללכת, אך באו רגליו וביטלו את כולם, והוליכוהו לבית המדרש, היה להן יותר כח משהיה למחשבותיו ולרצונותיו, ומי נתן להם כח זה, דוד המלך עצמו, על ידי שהרגיל אותן ללכת תמיד לבתי כנסיות ולבתי מדרשות, וכמו שאמר

עֲבֵרָה. וּלְפִי עֵרֶךְ גֹּדֶל הַמִּצְוָה אוֹ הָעֲבֵרָה, כֵּן יִגְדַּל כֹּחַ הַהַמְשָׁכָה שֶׁל הָרוּחַ, וְעַל כֵּן בִּלְמוּד הַתּוֹרָה שֶׁהוּא גָּדוֹל מִכָּל הַמִּצְוֹת, יִגְדַּל כֹּחַ הַהַמְשָׁכָה שֶׁל רוּחַ הַקֹּדֶשׁ, וּלְהֶפֶךְ - בִּדְבָרִים בְּטֵלִים וְלֵיצָנוּת, שֶׁהוּא הֶפֶךְ הַתּוֹרָה וְהוּא גָּדוֹל מִכָּל הָעֲבֵרוֹת, וְעַל כֵּן גְּדֻלָּה מְאֹד כֹּחַ הַהַמְשָׁכָה שֶׁל רוּחַ הַטֻּמְאָה, וְהַהֲנָאָה גְּדוֹלָה מִכָּל הָעֲבֵרוֹת. וְתַקָּנָתוֹ - שֶׁיִּתְבּוֹנֵן, כִּי אִם יִתְדַּבֵּק בַּתּוֹרָה וְיַשִּׂיג עַל יָדָהּ רוּחַ הַקֹּדֶשׁ, בְּוַדַּאי יִהְיֶה הַהֲנָאָה יוֹתֵר גְּדוֹלָה מֵרוּחַ הַטֻּמְאָה, מִפְּנֵי שֶׁהִיא הֲנָאָה אֱמִתִּית. עַד כָּאן לְשׁוֹן הַגְּרַ"א זַ"ל. וְשָׁם בְּפ"ז (סי' י"ב) כָּתַב הַגְּרַ"א: שִׁשָּׁה מִדּוֹרוֹת בַּגֵּיהִנֹּם, וְכָל אֶחָד כָּלוּל מֵעֲשָׂרָה, וְהַשִּׁשִּׁי כָּלוּל מִכֻּלָּם וְנִקְרָא מָוֶת, וְנִדּוֹן בּוֹ מִי שֶׁהָיָה אֶפְשָׁר לוֹ לִלְמֹד וְלֹא לָמַד. עַד כָּאן לְשׁוֹנוֹ.

וְהָאֱמֶת הוּא, שֶׁעִקַּר הַקֹּשִׁי הוּא הַהֶרְגֵּל. וְכָךְ אָמְרוּ חַז"ל בְּסִפְרֵי הָאֲזִינוּ בַּפָּסוּק "כִּשְׁעִירִים עֲלֵי דֶשֶׁא" עַיִן שָׁם. אֲבָל אַחַר שֶׁנִּתְרַגֵּל, אַף שֶׁלְּעוֹלָם יֵשׁ מִלְּחָמָה וּכְמוֹ שֶׁכָּתוּב בְּבָבָא מְצִיעָא (פ"ה ב') עַל הַפָּסוּק "וְעֶבֶד חָפְשִׁי מֵאֲדֹנָיו", וּלְעוֹלָם הַיֵּצֶר הָרַע מוֹצֵא תֵּרוּצִים וַאֲמַתְלָאוֹת לְבָטֵל מֵהַתּוֹרָה, מִכָּל מָקוֹם אֵין הַמִּלְחָמָה קָשָׁה כָּל-כָּךְ. וְאָמְרוּ בַּמִּדְרָשׁ (ויק"ר רפל"ה): "חִשַּׁבְתִּי דְּרָכָי, וָאָשִׁיבָה רַגְלַי אֶל עֵדֹתֶיךָ" [ג]אָמַר דָּוִד: בְּכָל יוֹם הָיִיתִי מְחַשֵּׁב

ארחות בטול תורה **יושר** עיונים

וְאוֹמֵר, [12]לְמָקוֹם פְּלוֹנִי אֲנִי מְהַלֵּךְ, לְמָקוֹם פְּלוֹנִי אֲנִי מְהַלֵּךְ - וְרַגְלַי מְשִׁיבוֹת אוֹתִי [13]אֶל עֲדוֹתֶיךָ. וְהַבָּא לְטַהֵר מְסַיְּעִין אוֹתוֹ, וּבְלִבַּד שֶׁיַּעֲשֶׂה מַה שֶּׁבְּיָדוֹ וְכֹחוֹ. וְאוֹמְרִים בְּשֵׁם הַגָּאוֹן רַבִּי יִשְׂרָאֵל סַלַנְטֶר זַ"ל, שֶׁאָדָם צָרִיךְ לַחְשֹׁב [14]שֶׁהוּא יְחִידִי בָּעוֹלָם, [15]וְשֶׁאֵין לוֹ אֶלָּא יוֹם זֶה, [16]וְאֵין לְפָנָיו אֶלָּא דַּף זֶה, וְכָל זֶה כְּדֵי לְהָקֵל הַנְּפָיוֹן. וּכְאֶמֶת, שֶׁהַמְבַטֵּל זְמַנּוֹ כְּאִלּוּ מֵמִית עַצְמוֹ בְּיָדַיִם בְּאוֹתוֹ עֵת, כִּי אוֹתוֹ זְמַן הוֹלֵךְ לְאִבּוּד, וְלֹא יִשָּׁאֵר לוֹ מֵחַיָּיו אֶלָּא זְמַנִּים מוּעָטִים.

וְאָמְרוּ חַז"ל בְּמִדְרָשׁ רַבָּה (סוף תשא): **מֹשֶׁה רַבֵּנוּ לֹא אָכַל וְלֹא שָׁתָה וְלֹא יָשַׁן אַרְבָּעִים יוֹם. מָשָׁל לְמֶלֶךְ שֶׁאָמַר לְאוֹהֲבוֹ מְזֹד לְךָ דִּינְרֵי זָהָב, מִשְׁמְחָתוֹ לֹא בְקֵשׁ לֹא לֶאֱכֹל וְלֹא לִשְׁתּוֹת. בְּקֵשׁ לִישׁן, אָמַר, אִם אִישַׁן אֲנִי מַפְסִיד אֵלּוּ. כָּךְ מֹשֶׁה מוֹדֵד הַתּוֹרָה שָׁכַח**

דוד (תהלים קמד, א): "המלמד ידי לקרב אצבעותי למלחמה", ידיו ואצבעותיו של האדם הן הנלחמות והן צריכות לימוד. וכך הוא במלחמת היצר, אל יהא אדם סבור שגופו אינו אלא אמצעי וכלי מלחמה בלבד, אלא גופו ואבריו עצמם פועלים ויכולים להחטיאו ח"ו, ועל ידם יכול האדם לבוא לידי זכות, הכל כפי מה שמרגילם ומלמדם. ("שיחות מוסר", מאמר מד).

מדת ההסתגלות הטבועה בנפשו של האדם, מסייעתו לעמוד בכל מצב ומצב אף במצבים הנראים קשים, מסתגל הוא אליהם אט אט ולומד לחיות עמם והופך לשגרת חייו. (שם)

ביאורים

12. למקום פלוני אני מהלך. לבית דירה פלונית אני הולך. **13. אל עדותיך.** לבתי כנסיות ולבתי מדרשות. **14. שהוא יחידי בעולם.** שהקב"ה מצוהו על קיום התורה, ורק בו תלוי קיום העולם, ועל ידי זה יזדרז ביותר לבל ישמע ליצר שמטהו ואומר לו "בודאי נמצאים אנשים אחרים מקיימי התורה כראוי ויתקיים העולם בשבילם". **15. ושאין לו אלא יום זה.** כי על ידי שיחשוב שיש לו רק יום אחד לחיות, יעשה כל מה שבכוחו בתשובה ומעשים טובים, ולא יניח הדבר עד למחר. **16. ואין לפניו**

ארחות בטול תורה **יושר**

וְלֹא אָכַל וְלֹא שָׁתָה. בִּקֵּשׁ לִישׁן, אָמַר, אִם אִישַׁן אֲנִי מַפְסִיד, שֶׁלֹּא אָמַר לִי אֶלָּא אַרְבָּעִים יוֹם. עַד כָּאן הַמִּדְרָשׁ.

וְהָאָדָם נִמְשָׁל לְזֶה, שֶׁלֹּא נִתְּנוּ לוֹ מִן הַשָּׁמַיִם אֶלָּא שָׁנִים קְצוּבוֹת, וְכָל מַה שֶּׁמְּבַטֵּל - הוּא מַפְסִיד בַּיָּדַיִם מַרְגָּלִיּוֹת, שֶׁיִּצְטַעֵר אַחַר כָּךְ עַל זֶה לְנֶצַח נְצָחִים מַה שֶּׁהָיָה בְּיָדוֹ לְקַח וְלֹא לָקַח. וּכְבָר הִמְשִׁילוּ בַּפְּרָקִים (הובא ב"שם עולם" להח"ח ז"ל שער התחזקות פ"ט בשם "קול יהודא"), מָשָׁל לְאֶחָד שֶׁהָלַךְ לִמְדִינָה רְחוֹקָה שֶׁהָיוּ שָׁם אֲבָנִים טוֹבוֹת וּמַרְגָּלִיּוֹת מְשֻׁלָּכִים בָּרְחוֹבוֹת, אֲבָל מַאֲכָלִים הָיָה שָׁם בְּיֹקֶר, וּכְשֶׁהֶצְרַךְ לַחְזֹר לִמְדִינָתוֹ מִלֵּא אֲנִיָּה מָלֵא מַאֲכָלִים, וְעַד שֶׁבָּא לְבֵיתוֹ נִתְקַלְקֵל הַכֹּל וְזָרְקוּ הַכֹּל לַיָּם, וְרַק בְּמִקְרֶה מָצָא בְּכִיסוֹ אֵיזֶה אֲבָנִים טוֹבוֹת וְנִתְעַשֵּׁר מִזֶּה הַרְבֵּה, וְאָז הִתְחִיל לִבְכּוֹת עַל שֶׁהָיָה בְּיָדוֹ לְהָבִיא מֵאֵלֶּה לָרֹב וְהֵבִיא בִּמְקוֹמָן הֲבָלִים. וְהַנִּמְשָׁל מוּבָן.

וְאָמְרוּ חַז"ל בַּמִּדְרָשׁ (תנחומא ריש ויקהל), **שֶׁלָּעָתִיד לָבֹא יִקְרְאוּ לָאָדָם עַל שֵׁם מַעֲשָׂיו. וּלְמָשָׁל, מִי שֶׁהוּא בַּטְלָן וְעַצְלָן, יִשָּׁאֵר שְׁמוֹ לְנֶצַח נְצָחִים 'הַבַּטְלָן' אוֹ 'הָעַצְלָן'. וְהַבּוּשָׁה שֶׁשָּׁם - אֵין לָהּ שׁוּם עֵרֶךְ וְדִמְיוֹן עִם הַבּוּשָׁה שֶׁבָּאן, וּכְמוֹ שֶׁכָּתַב רַבֵּנוּ יוֹנָה (ברפ"ג מאבות), וְלָכֵן אָמְרוּ (ע' מו"ק ט' ב') שֶׁהָעֹנֶשׁ הַכִּי גָּדוֹל לֶעָתִיד לָבֹא הוּא הַבּוּשָׁה. וְכָל זְמַן שֶׁהָאָדָם בָּעוֹלָם הַזֶּה עֲדַיִן יָכוֹל**

ביאורים

אלא דף זה. ועל ידי זה לא יתעצל בלימודו, ולא ישמע ליצר שמרחיב הדבר בלבו ואומר לו "כמה תהיה מוכרח עוד לעמול משך זמן רב עד שתגמור הסדר או המסכת", ועל ידי זה הוא מרפה ידו.

ארחות בטול תורה **יושר**

לְתַקֵּן דְּרָכָיו טֶרֶם שֶׁיִּהְיֶה מְאֻחָר מִדַּאי, וְיָפָה שָׁעָה אַחַת קוֹדֶם.

[וְיֵשׁ לְהָעִיר שֶׁאִפּוּר דְּבָרִים בְּטֵלִים אֵין הַכַּוָּנָה לֶאֱסֹר לְדַבֵּר אֲפִלּוּ תֵּבָה אַחַת מַה שֶּׁאֵינוֹ דִּבְרֵי תוֹרָה, שֶׁזֶּה אֵינוֹ אֶלָּא לְבַעֲלֵי מַדְרֵגָה גְּדוֹלָה, כְּמוֹ שֶׁאָמְרוּ עַל הַגָּר"א שֶׁבִּשְׁעַת פְּטִירָתוֹ אָמַר: כַּמָּה רְגָעִים בְּטַלְתִּי מִן הַתּוֹרָה! וּמַה שֶּׁאָמְרוּ בַּגְּמָרָא הַשָּׂח שִׂיחַת חֻלִּין עוֹבֵר בְּלָאו וַעֲשֵׂה - פֵּרֵשׁ רַשִׁ"י, דְּהַיְנוּ שְׂחוֹק וְקַלּוּת רֹאשׁ. וְאָמְרוּ בְּשֵׁם הַחָזוֹן אִישׁ זצ"ל, שֶׁגָּדֵר דְּבָרִים בְּטֵלִים - שֶׁאִם מְדַבֵּר עֶשֶׂר דַּקּוֹת, כְּבָר צָרִיךְ לִהְיוֹת אִכְפַּת לוֹ.

וּמָצָאתִי בְּהַקְדָּמַת סֵפֶר "בֵּית אַהֲרֹן" לְהַגָּר"א וּוֹלְקִין זַ"ל, כּוֹתֵב בְּנוֹ שֶׁשָּׁמַע מֵאָבִיו בְּשֵׁם הַגָּר"א לְבָאֵר, הָא דְּשָׁנוּ וּמָנוּ חֲכָמִים (בפ"ו דאבות) לְאֶחָד מֵאַרְבָּעִים וּשְׁמוֹנָה דְּבָרִים שֶׁהַתּוֹרָה נִקְנֵית בָּהֶן - "בְּמִעוּט שִׂיחָה", שֶׁזֶּה אֵינוֹ בִּשְׁלִילָה בְּפִי הַמּוּבָן הַפָּשׁוּט, כְּלוֹמַר, שֶׁיִּמְעַט בְּשִׂיחָה לְנַמְרֵי מִבְּלִי לְהוֹצִיא אַף דִּבּוּר מִפִּיו, רַק הַכַּוָּנָה לְהֶפֶךְ - בְּחִיּוּב, הַיְנוּ, לְחַיֵּב מִעוּט שִׂיחָה, שֶׁאִם יִלְמֹד אָדָם הַרְבֵּה בְּלִי הֶפְסֵק, דַּעְתּוֹ תִּתְבַּלְבֵּל עָלָיו, וְעַל כֵּן, בִּכְדֵי לְאוֹקְמֵי גִּרְסָא, צָרִיךְ הוּא מִזְּמַן לִזְמַן לְשִׂיחָה קַלָּה. עַד כָּאן לְשׁוֹנוֹ. (וכן כתב ב"תפארת ישראל" שם וכעין זה כתב הרמב"ם בשמונה פרקים פ"ה) וּבְלָבַד שֶׁלֹּא יְהֵא בָּזֶה דִּבּוּרִים אֲסוּרִים, כַּמּוּבָן, וְגַם לֹא יַאֲרִיךְ בָּזֶה. וּמַה שֶּׁאָמְרוּ בִּבְרָכוֹת (נ"ג א') שֶׁל בֵּית רַבָּן גַּמְלִיאֵל [17]לֹא הָיוּ אוֹמְרִים "מַרְפֵּא" בְּבֵית הַמִּדְרָשׁ מִפְּנֵי בִּטּוּל בֵּית

ביאורים

17. לא היו אומרים. כשמתעטש.

ארחות בטול תורה **יושר**

עיונים

ד. המהלך בדרך ושונה, ומפסיק ממשנתו... מעלה עליו הכתוב, כאילו מתחייב בנפשו. בפשטות, מלשון המשנה משמע שחומרתו הגדולה של המפסיק מלימוד, נעוצה בכך שלתורתו חסר המשך וצירוף למה שלמד קודם ובכך נעשית תורתו קרעים-קרעים.

אולם - מוסיף ומחדש הגריח"ש קוטלר זצ"ל ('נועם שיח', עמ' קעא) - חומרתו של המפסיק מלימודו גדולה הרבה יותר. וזאת למדים אנו מיסוד המובא באגרות "חזון-איש" (אגרת ג). וכך כותב שם החזו"א זצ"ל: "ללמוד שעה אחת ולהפסיק שעה אחת - הוא קיום התוהו, האפס וההעדר. הרי זה זורע ושולח עליהם מים כדי לסוחפן. עיקר הלימוד הוא התמידי והבלתי-נפסק". עד כאן דברי החזו"א.

דימוי המפסיק מלימודו ל"זורע ושולח מים לסוחפן", שביטל בכך את זריעתו לגמרי - מסיק הגריח"ש קוטלר זצ"ל - מלמד שהפסק מלימוד עוקר ומבטל גם כל מה שלמד האדם עד-עתה, ועליו להתחיל מחדש לגמרי, כי לא רק ההמשך והקשר של מה שלמד חסרים למפסיק ממשנתו, אלא גם כל תורתו שלמד בימים-עברו נעקרה ממנו לגמרי!

ה. **ומפסיק ממשנתו ואומר מה נאה אילן זה.** לכאורה, מה נפקותא אם אומר "מה נאה אילן זה", הרי כבר מתחייב הוא בנפשו על כך שהפסיק ממשנתו, ומכל סיבה שהיא, וכמבואר באבות (ג, ד) "המפנה ליבו לבטלה מתחייב בנפשו", ומדוע נקט התנא שמפסיק ואומר "מה נאה אילן זה"?

ותירץ בספר "ישמח חיים" (בהקדמתו) שעל כרחך במשנתנו מדובר באחד שרוצה על-ידי חקירה ודרישה למצוא את ה', כאברהם אבינו שמצא על-ידי חקירה ודרישה, שאם יש בירה משמע שיש גם בעל הבירה. וכך גם המפסיק ממשנתו ואומר: מה נאה אילן זה, כוונתו גם-כן שמיופי הבריאה הוא

ארחות בטול תורה **יושר**

הַמִּדְרָשׁ - [18]הַיְנוּ בְּאֶמְצַע שֶׁלּוֹמְדִים, שֶׁבָּזֶה בֶּאֱמֶת הֶחְמִירוּ חַזַ"ל, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב בַּעֲבוֹדָה זָרָה (ג' ב'): כָּל הַפּוֹסֵק מִדִּבְרֵי תוֹרָה וְעוֹסֵק בְּדִבְרֵי שִׂיחָה, מַאֲכִילִין אוֹתוֹ גַּחֲלֵי רְתָמִים. וּבְאָבוֹת (פ"ג מ"ז): [ד]הַמְהַלֵּךְ בַּדֶּרֶךְ וְשׁוֹנֶה [ה]וּמַפְסִיק מִמִּשְׁנָתוֹ וְאוֹמֵר

ביאורים

18. היינו באמצע שלומדים. כתב בספר חסידים (סימן תתר"ז): רב אחד היה אומר ההלכה לתלמידו, ובא אחד ורצה להגיד לרב ענין הפסד ממון שלו (של הרב), ומנעו החכם. אמרו: של בית רבן גמליאל לא היו מניחין לומר לאדם 'אסותא' כשמתעטש, מפני ביטול תורה, וכן זה אם היה אומר לו שהפסיד היה מפסיקו מן הלימוד, כי מן הצער לא היה לב ללמד. עכ"ל.

ארחות בטול תורה יושר

עיונים

מַה נָּאֶה אִילָן זֶה מַה נָּאֶה נִיר זֶה - מַעֲלֶה עָלָיו הַכָּתוּב כְּאִלּוּ מִתְחַיֵּב בְּנַפְשׁוֹ. וְשׁוֹמֵר פִּיו וּלְשׁוֹנוֹ שׁוֹמֵר מִצָּרוֹת נַפְשׁוֹ]. וְעַיִן עוֹד לְקַמָּן עֵרֶךְ תּוֹרָה.

בא לידי הכרת האלוקות, שאם יש יופי וסדר בבריאת העולם, על-כרחך שיש 'בעל היופי'. על כך בא התנא ואומר: לאחר שניתנה התורה אין צורך בשום ראיות חיצוניות כדי לבוא אל הכרת האלוקות. ההסתכלות וההתבוננות בתורתנו הקדושה היא-היא שצריכה להביא לאמונה.

ועל-כן "המפסיק ממשנתו" - שאינו מכיר את ה' במשנתו - רק על-ידי התרגשותו והתרשמותו בראיית אילן יפה - הרי זה מתחייב בנפשו!

ארחות גמילות חסדים יושר

עיונים

גְּמִילוּת חֲסָדִים

שְׁנֵינוּ: (תוספתא דפאה פ"ד הי"ח) צְדָקָה וּגְמִילוּת חֲסָדִים שְׁקוּלִין כְּנֶגֶד כָּל מִצְוֹת שֶׁבַּתּוֹרָה. וּבִשְׁלֹשָׁה דְּבָרִים גְּדוֹלָה גְּמִילוּת חֲסָדִים יוֹתֵר מִן הַצְּדָקָה: [1]צְדָקָה - בְּמָמוֹנוֹ, גְּמִילוּת חֲסָדִים - בֵּין בְּגוּפוֹ בֵּין בְּמָמוֹנוֹ, צְדָקָה - לָעֲנִיִּים, [2]גְּמִילוּת חֲסָדִים - בֵּין לָעֲנִיִּים בֵּין לָעֲשִׁירִים, [3]צְדָקָה - לַחַיִּים, [4]גְּמִילוּת חֲסָדִים - בֵּין לַחַיִּים בֵּין לַמֵּתִים (סוכה מ"ט ב'). וְשָׁנִינוּ (ריש פאה): [5]אֵלּוּ דְּבָרִים (א)שֶׁאָדָם אוֹכֵל מִפֵּרוֹתֵיהֶן בָּעוֹלָם הַזֶּה וְהַקֶּרֶן קַיֶּמֶת לוֹ לָעוֹלָם הַבָּא - גְּמִילוּת חֲסָדִים. וּבְ'מִדְרַשׁ

א. שאדם אוכל מפירותיהן בעוה"ז. יש לעיין, הרי מבואר במסכת קידושין (לט, ב) "שכר מצוה בהאי עלמא ליכא" - אין שכר מצוה ניתן בעוה"ז?

הרמב"ם (פאה פ"א מ"א) מבאר, שדבר זה נאמר במצוות שבין אדם למקום, אבל במצוות שבין אדם לחבירו - הכלולות בגמילות חסדים - יש שכר גם בעולם הזה.

והתפארת ישראל (שם) פירש, שעל ה'קרן' - דהיינו עצם המצוה - אין שכר בעולם הזה, אבל על "פירות" המצוה, תוצאותיה והשלכותיה - יש שכר גם בעולם הזה.

ביאורים

1. צדקה בממונו, גמ"ח בין בגופו בין בממונו. צדקה יכול לקיים רק בממונו, ואילו גמילות חסדים מקיים בין בגופו - כגון מספיד למת, נושאו או קוברו, משמח חתן וכלה, מלוה חבירו בדרך, מבקר חולים ומנחם אבלים. ובין בממונו - כגון מלוה לו מעות ומשאילו כלים ובהמה, או מאכיל ומשקה עוברי דרכים. (רש"י, רמב"ם). **2. גמ"ח בין לעניים בין לעשירים.** שמצוה לטרוח ולעזור לכל אדם מישראל. **3. צדקה לחיים.** קיום מצותה היא רק בנתינה לאנשים חיים. **4. גמ"ח בין לחיים בין למתים.** כגון לוית המת וקבורתו. **5. אלו דברים שאדם אוכל מפירותיהן בעוה"ז והקרן קיימת לו לעוה"ב.** כלומר: אדם המקיים מצוות אלו הרי שכר גוף המצוה, "הקרן", שמור לו לעוה"ב, אך הוא מקבל שכר גם בעוה"ז שאינו גורע משכרו בעוה"ב, ושכר זה משול לפירות האילן שהאוכלם אינו פוגם בגוף האילן.

ארחות גמילות חסדים יושר

עיונים

לְעוֹלָם׳ (פ״ז): לְעוֹלָם יִגְמֹל אָדָם חֶסֶד אֲפִלּוּ עִם מִי שֶׁהֵרַע לוֹ, וְלֹא יִהְיֶה נוֹקֵם וְנוֹטֵר, שֶׁנֶּאֱמַר: ״לֹא תִקֹּם וְלֹא תִטֹּר״, וְזֶה דַּרְכָּן שֶׁל יִשְׂרָאֵל הַקְּדוֹשִׁים. אֲבָל הַגּוֹיִם הָאַכְזָרִים וַעֲרֵלֵי לֵב נוֹקְמִין וְנוֹטְרִין, [6]וְעֶבְרָתָן שְׁמוּרָה לָנֶצַח. לְעוֹלָם יִשְׁתַּדֵּל אָדָם לִגְמֹל חֶסֶד עִם הַחַיִּים וְעִם הַמֵּתִים, [7]כְּדֵי שֶׁיַּעֲשֶׂה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא עִמּוֹ חֶסֶד, שֶׁנֶּאֱמַר: ״יַעַשׂ ה׳ עִמָּכֶם חֶסֶד כַּאֲשֶׁר עֲשִׂיתֶם״ וְגוֹ׳. וּבְמִדְרַשׁ רוּת פָּסוּק זֶה (פ״ב ס׳ י״ד): [8]הַמְּגִלָּה הַזּוֹ [9]אֵין בָּהּ לֹא טֻמְאָה וְלֹא טָהֳרָה וְלֹא אִסּוּר וְלֹא הֶתֵּר, וְלָמָּה נִכְתְּבָה? לְלַמֶּדְךָ כַּמָּה שָׂכָר טוֹב לְגוֹמְלֵי חֲסָדִים. וְשָׁם (פ״ה ס׳ ד׳): בֹּא וּרְאֵה כֹּחָן שֶׁל בַּעֲלֵי צְדָקָה וּגְמִילוּת חֲסָדִים, שֶׁאֵין [10]חוֹסִין לֹא בְּצֵל שַׂחַר וְלֹא בְּצֵל כַּנְפֵי שָׁמֶשׁ וְלֹא בְּצֵל כַּנְפֵי כְּרוּבִים וְלֹא בְּצֵל כַּנְפֵי שְׂרָפִים, אֶלָּא בְּצֵל מִי שֶׁאָמַר וְהָיָה הָעוֹלָם. וְאָמְרוּ (ב״מ ל׳ ב׳) ״[11]אֶת הַדֶּרֶךְ יֵלְכוּ בָהּ״ – זֶה גְּמִילוּת חֲסָדִים. וְאָמְרוּ (אבות פ״א מ״ב) [ב]עַל שְׁלֹשָׁה דְּבָרִים הָעוֹלָם עוֹמֵד: עַל הַתּוֹרָה וְעַל הָעֲבוֹדָה וְעַל גְּמִילוּת חֲסָדִים. וְאָמְרוּ (סוטה י״ד א׳) [12]תּוֹרָה – תְּחִלָּתָהּ גְּמִילוּת חֲסָדִים וְסוֹפָהּ גְּמִילוּת חֲסָדִים. וְאָמְרוּ (ב״ר פ״ח ס׳

ב. על ג׳ דברים העולם עומד... ועל גמילות חסדים. כתב ה״פלא יועץ״: מכיון שחסד הוא עמוד העולם, אם כן תמוהים מעשיהם של אותם בני אדם ״שנותנים כמה מעות על מצות פתיחת ההיכל, או על הולכת ספר תורה וכדומה, או להיות סנדק, שאינן לא מדאורייתא ולא מדברי סופרים, אלא חיבוב מצוה ומנהגן של ישראל. ואילו על מצוות דאורייתא שיכלו לעשות בנקל ובלא כסף, כגון מצות גמילות חסדים וכדומה - עוברים עליהן בשאט נפש״.

ג. **יהא מבושר שתפלתו נשמעת.** כתב החפץ חיים (באהבת חסד): ״כל הבקשות שאדם מתפלל להקב״ה שייטיב ויתחסד עמו, אם אינו הולך בעצמו בדרכי החסד, קשה מאד שתתקבל תפילתו. ובפרט כשאדם מתפלל על פרנסה, שהיא תלויה רק בחסדו של הקב״ה, כמו שכתוב ״מכלכל חיים בחסד״. ועל האדם להתבונן, כיצד יוכל לישא פנים אל ה׳ ולבקש ״שים שלום טובה וברכה, חן וחסד ורחמים עלינו״ אם בעצמו אינו רוצה לרחם ולעשות חסד לזולתו״...?!

ביאורים

6. ועברתן. כעסן ושנאתן. **7. כדי שיעשה הקב״ה עמו חסד.** כפי שנוהג האדם עם זולתו במדת החסד, כך נוהג הקב״ה עמו! ואם חלילה ימנע מלגמול חסד, גם עמו ינהגו כך. כפי שציין זאת הרמח״ל ז״ל (מסילת ישרים פי״ט): ״...הנה הדין נותן שגם עמו עצמו לא ינהגו משמים אלא כפי שורת הדין. ומי הוא זה ואיזה הוא שיוכל לעמוד, אם הקב״ה נוהג עמו כפי שורת הדין״. **8. המגילה הזאת.** מגילת רות. **9. אין בה לא טומאה ולא טהרה.** אין בה לא הלכות טומאה וטהרה ולא הלכות איסור והיתר. **10. חוסין.** בוטחין. **11. את הדרך ילכו בה, זה גמילות חסדים.** שמקיימים אותה בהליכה לבד בלי שום מעשה (מהרש״א). **12. תורה תחילתה גמ״ח וסופה גמ״ח.** פירוש: תורה בתחילתה

ארחות גמילות חסדים יושר

עיונים

ה׳) אִלְמָלֵי גְּמִילוּת חֲסָדִים לֹא הָיָה הָעוֹלָם נִבְרָא. וְאָמְרוּ (שו״ט פס״ה) מִי שֶׁהוּא גּוֹמֵל חֲסָדִים [ג]יְהֵא מְבֻשָּׂר שֶׁתְּפִלָּתוֹ נִשְׁמַעַת. וְאָמְרוּ (יבמות ע״ט א׳) שְׁלֹשָׁה סִימָנִין יֵשׁ בְּאָמָּה זוֹ: רַחֲמָנִין, בַּיְשָׁנִין וְגוֹמְלֵי חֲסָדִים. וְאָמְרוּ (ביצה ל״ב ב׳) כָּל הַמְרַחֵם עַל הַבְּרִיּוֹת בְּיָדוּעַ שֶׁהוּא [13]מִזַּרְעוֹ שֶׁל אַבְרָהָם אָבִינוּ. וְאָמְרוּ (ברכות ח׳ א׳) כָּל הָעוֹסֵק בַּתּוֹרָה וּבִגְמִילוּת חֲסָדִים, כְּאִלּוּ פָּדָאנִי לִי וּלְבָנַי מִבֵּין אֻמּוֹת הָעוֹלָם. וּבְסַנְהֶדְרִין (צ״ח ב׳): מַה יַּעֲשֶׂה אָדָם וְיִנָּצֵל מֵחֶבְלוֹ שֶׁל מָשִׁיחַ? יַעֲסֹק בַּתּוֹרָה וּבִגְמִילוּת חֲסָדִים. וְאָמְרוּ (ברכות ה׳ א׳) כָּל הָעוֹסֵק בַּתּוֹרָה וּבִגְמִילוּת חֲסָדִים, מוֹחֲלִין לוֹ עַל כָּל עֲוֹנוֹתָיו. וְאָמְרוּ (ב״ב י׳ א׳) כָּל צְדָקָה וָחֶסֶד שֶׁיִּשְׂרָאֵל עוֹשִׂין - שָׁלוֹם גָּדוֹל [14]וּפַרְקְלִיטִין גְּדוֹלִין בֵּינֵיהֶם לַאֲבִיהֶם שֶׁבַּשָּׁמַיִם. וְאָמְרוּ (ע״ז ה׳ ב׳) בְּזְמַן שֶׁעוֹסְקִין בַּתּוֹרָה וּבִגְמִילוּת

ביאורים

עוסקת בגמ״ח (שנכתב שעשה הקב״ה חסד לאדם ולחוה, שעשה להם כתנות עור ולבישם) וסופה עוסק בגמ״ח (שקבר את משה בגי), להראות שאין לעסוק בתורה בלא גמילות חסדים (עיון יעקב). **13. מזרעו של אברהם אבינו.** שהיה עמוד החסד, כמש״נ ״תתן אמת ליעקב חסד לאברהם״. **14. ופרקליטין.** מלאכים, מליצי יושר.

ארחות גמילות חסדים **יושר** עיונים

חֲסָדִים יִצָּרֶן מָסוּר בְּיָדָן, (ב"ק י"ז א') **וְאוֹיְבָיו נוֹפְלִין לְפָנָיו, וְזוֹכֶה לְבִינָה. וְאָמְרוּ:** (ירו' סנהדרין פ"י ה"א) **אָמַר הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְיִשְׂרָאֵל: בָּנַי, אִם רְאִיתֶם זְכוּת אָבוֹת שֶׁמָּטָה וְזְכוּת אִמָּהוֹת שֶׁנִּתְמוֹטְטָה, לְכוּ וְהִתְעַסְּקוּ בְּחֶסֶד. וְאָמְרוּ:** (ילקוט הושע רמז תקכ"ב בשם ילמדנו) [ד]**חָבִיב עָלַי חֶסֶד שֶׁאַתֶּם גּוֹמְלִים זֶה לָזֶה יוֹתֵר מִכָּל הַזֶּבַח שֶׁזָּבַח שְׁלֹמֹה לְפָנַי אֶלֶף עוֹלוֹת. וְאָמְרוּ:** (ילקוט שופטים רמז ס"ד בשם ילמדנו) **כָּל מִי שֶׁהוּא עוֹשֶׂה חֶסֶד כְּאִלּוּ מוֹדֶה בְּכָל הַנְּפִים שֶׁעָשָׂה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מִיּוֹם שֶׁיָּצְאוּ יִשְׂרָאֵל מִמִּצְרַיִם, וְכָל מִי שֶׁאֵינוֹ עוֹשֶׂה חֶסֶד כְּאִלּוּ כּוֹפֵר. וְאָמְרוּ** (קה"ר רפ"ז) **כָּל הַכּוֹפֵר בִּגְמִילוּת חֲסָדִים כְּאִלּוּ כָּפַר בָּעִקָּר.**

ד. חביב עלי חסד שאתם גומלים זה לזה. דוגמא נאה ל"אהבת חסד" במלוא יפעת זוהרה, מצינו בפרשת חיי-שרה אצל רבקה ואליעזר. וכפי שביאר והמחיש זאת בטוב טעם, בעל "משנה הלכות" (חלק טז סי' סח) ואלו דבריו: לכאורה יש לתמוה הרבה על אליעזר וכן על רבקה, ילדה בת שלש שנים וכדה על שכמה, והנה עומד שם איש אמיד, גדול בשנים, עם עשרה גמלים ועשרה אנשים עמו, אנשים בריאים וחזקים, ושם עין המים והוא צמא. מה עושה אדם מן הישוב? או שהולך בעצמו ושואב, או שאומר לעבדיו לשאוב לו מים ולהשקות הגמלים, ומה לו ולילדה קטנה שהיא תשאב לו מים? תמיהה חזקה זו תיסוב בעיקר על רבקה, למה לא אמרה לו: הרי אתה איש בריא בעל כח, לא עני ולא חולה, תשאב מים בעצמך או ע"י האנשים החזקים שעמך...

אבל האמת היא, שבדיוק בזה רצה אליעזר לבחון את רבקה. גם הוא ידע שאם יבוא אדם חולה ומסכן ויבקש מעט מים, ירחמו עליו, ואין צריך לשם כך להצטיין במיוחד במדת החסד. ההוכחה האמיתית שרבקה ניחונה בשלמות מדת החסד היא, כשאדם חזק ובריא שאינו צריך לעזרה מבקש ממנה מים, ואף על פי כן, היא לא תשאל שאלות ולא תחשב חשבונות, אלא מיד לבקשתו, בנדיבות לב, תוסיף ותציע את עזרתה אף מעבר לבקשתו "וגם לגמלך אשאב"... לא יעלה על דעתה לשאול: "הלא יש לך עשרה אנשים גיבורים, גבאים, למה לא תבקש מהם"... אלא רבקה הולכת לתומה ובצידקותה, מכיון שהוא זקוק והוא מבקש מעט מים, ועם מדת לב-טוב המפעמת בקרבה, ממלאת מיד בקשתו ללא הרהור. זוהי, איפה, הדוגמא הקולעת ביותר למושג "אהבת חסד".

ארחות גמילות חסדים **יושר**

וּבְאָבוֹת דְּרַבִּי נָתָן (פ"ד): **פַּעַם אַחַת הָיָה רַבָּן יוֹחָנָן בֶּן זַכַּאי יוֹצֵא מִירוּשָׁלַיִם, וְהָיָה רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ הוֹלֵךְ אַחֲרָיו וְרָאָה בֵּית הַמִּקְדָּשׁ חָרֵב. אָמַר רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ: אוֹי לָנוּ עַל זֶה שֶׁהוּא חָרֵב, מָקוֹם שֶׁמְּכַפְּרִים בּוֹ עֲוֹנוֹתֵיהֶם שֶׁל יִשְׂרָאֵל. אָמַר לוֹ: בְּנִי, אַל יֵרַע לְךָ, יֵשׁ לָנוּ כַּפָּרָה אַחַת שֶׁהִיא כְּמוֹתָהּ, וְאֵיזֶה? זֶה גְּמִילוּת חֲסָדִים, שֶׁנֶּאֱמַר: "כִּי חֶסֶד חָפַצְתִּי וְלֹא זָבַח". וְשָׁם** (פ"ג) **מַעֲשֶׂה בְּחָסִיד אֶחָד שֶׁהָיָה רָגִיל בִּצְדָקָה. פַּעַם אַחַת הָלַךְ וְיָשַׁב בִּסְפִינָה, בָּא הָרוּחַ וְטִבְּעָה סְפִינָתוֹ בַּיָּם. רָאָהוּ רַבִּי עֲקִיבָא וּבָא לִפְנֵי בֵּית דִּין [15]לְהָעִיד עַל אִשְׁתּוֹ לְהִנָּשֵׂא. [16]עַד שֶׁלֹּא הִגִּיעַ עֵת לַעֲמֹד, בָּא אוֹתוֹ הָאִישׁ וְעָמַד לְפָנָיו. [17]אָמַר לוֹ: אַתָּה הוּא שֶׁטָּבַעְתָּ בַּיָּם? [18]אָמַר לוֹ: הֵן. וּמִי הֶעֱלָךְ מִן הַיָּם? אָמַר לוֹ: צְדָקָה שֶׁעָשִׂיתִי הִיא הֶעֱלִיתַנִי מִן הַיָּם. אָמַר לוֹ: מֵאַיִן אַתָּה יוֹדֵעַ? אָמַר לוֹ: כְּשֶׁיָּרַדְתִּי לְמַעֲמַקֵּי מְצוּלָה, שָׁמַעְתִּי קוֹל רַעַשׁ גָּדוֹל מִגַּלֵּי הַיָּם, שֶׁזּוֹ אוֹמֶרֶת לְזוֹ וְזוֹ אוֹמֶרֶת לְזוֹ: רוּצוּ וְנַעֲלֶה אֶת הָאִישׁ הַזֶּה מִן הַיָּם, שֶׁעָשָׂה צְדָקָה כָּל יָמָיו. בְּאוֹתָהּ שָׁעָה פָּתַח רַבִּי עֲקִיבָא וְאָמַר: בָּרוּךְ אֱלֹקִים אֱלֹקֵי יִשְׂרָאֵל שֶׁבָּחַר בִּדְבְרֵי תוֹרָה וּבְדִבְרֵי חֲכָמִים, וְדִבְרֵי חֲכָמִים כַּיָּמִין הֵן לְעוֹלָם וּלְעוֹלְמֵי עוֹלָמִים, שֶׁנֶּאֱמַר: "שַׁלַּח לַחְמְךָ עַל פְּנֵי הַמָּיִם כִּי בְרֹב הַיָּמִים תִּמְצָאֶנּוּ", וְעוֹד כְּתִיב: "וּצְדָקָה תַּצִּיל מִמָּוֶת".**

וּבַמִּדְרָשׁ (או"מ ע' של"ד): **מַעֲשֶׂה בְּאָדָם אֶחָד שֶׁהָיָה הוֹלֵךְ בַּדֶּרֶךְ בִּסְחוֹרָה.**

ביאורים

15. להעיד על אשתו להנשא. להעיד שמת בעלה של אשה זו, כדי שתוכל להנשא לאחר. **16. עד שלא הגיע עת לעמוד.** תוך כדי שבי"ד יושבים ודנים בעדות שהעיד העד. **17. אמר לו.** רבי עקיבא. **18. אמר לו.** החסיד.

ארחות — גמילות חסדים — יושר

רָאָהוּ אַכְסְנַאי, אָמַר לוֹ: רַבִּי וּמוֹרִי, אִם רְצוֹנְךָ - אָבֹא עִמְּךָ. אָמַר לוֹ: בֹּא עִמִּי בְּשָׁלוֹם. הָלַךְ עִמּוֹ. כְּשֶׁהָיוּ הוֹלְכִים בַּדֶּרֶךְ פָּגְעוּ בְּאָדָם אֶחָד שֶׁהָיָה סוּמָא בִּשְׁתֵּי עֵינָיו וְהָיָה יוֹשֵׁב קָרוֹב לָעִיר. מִיָּד הוֹצִיא סֶלַע אֶחָד וְנָתַן לוֹ. אָמַר לָאַכְסְנַאי שֶׁהָיָה הוֹלֵךְ עִמּוֹ: תֵּן לוֹ גַּם אַתָּה כְּמוֹ שֶׁנָּתַתִּי אֲנִי. אָמַר לוֹ: אֵינִי נוֹתֵן לוֹ כְּלוּם, שֶׁאֵינִי מַכִּירוֹ כְּמוֹ שֶׁאַתָּה מַכִּיר אוֹתוֹ, לְפִיכָךְ נָתַתָּ לוֹ וְיָפֶה עָשִׂיתָ. אָמַר לוֹ: אִם אַתָּה אֵינְךָ רוֹצֶה לָתֵת לוֹ - הָרְשׁוּת בְּיָדְךָ. הֱנִיחוּהוּ לְאוֹתוֹ סוּמָא, וְהֵם הָלְכוּ לְדַרְכָּם. כְּשֶׁהֵם הוֹלְכִים בַּדֶּרֶךְ, פָּגְעוּ בְּמַלְאַךְ הַמָּוֶת. אָמַר לָהֶם: לְהֵיכָן אַתֶּם הוֹלְכִים? אָמְרוּ לוֹ: לִמְחוֹרָה. וְהֵם לֹא יָדְעוּ שֶׁהוּא מַלְאַךְ הַמָּוֶת. מִיָּד כַּאֲשֶׁר נִגְלָה אֲלֵיהֶם וְאָמַר "אֲנִי מַלְאַךְ הַמָּוֶת", פָּחֲדוּ וְנָפְלוּ עַל פְּנֵיהֶם. אָמַר מַלְאַךְ הַמָּוֶת לָרִאשׁוֹן: אַתָּה נִפְקָד מִמָּוֶת, וְקָרָא עָלָיו הַמִּקְרָא הַזֶּה: "וְהָלַךְ לְפָנֶיךָ צִדְקֶךָ כְּבוֹד ה' יַאַסְפֶךָ" וְאָמַר לוֹ: הוֹאִיל וְהִקְדַּמְתָּ צִדְקָה מִמָּמוֹנְךָ בְּדַרְכְּךָ, תִּחְיֶה עוֹד חֲמִשִּׁים שָׁנָה. אַחַר כָּךְ אָמַר לָאַכְסְנַאי: כְּבָר סוֹפְךָ בְּיָדִי וְהִגִּיעַ יוֹם מִיתָתְךָ. מִיָּד [19]עָנָה וְאָמַר לוֹ: אֲנִי וַחֲבֵרַי בָּאנוּ יַחַד - וְהוּא חוֹזֵר לְבֵיתוֹ וַאֲנִי אָמוּת בְּכָאן?! [20]אָמַר לוֹ: הֵן, זֶה קָדַם וְעָשָׂה צִדְקָה מִשֶּׁלּוֹ. אָמַר לוֹ: אִם כֵּן, הַנִּיחָה לִי וְאֵלֵךְ וְאֶעֱשֶׂה צְדָקָה. אָמַר לוֹ: שׁוֹטֶה שֶׁבָּעוֹלָם, אָדָם פּוֹרֵשׂ בַּיָּם בִּסְפִינָה - [21]אִם לֹא תִּקֵּן אוֹתָהּ בָּאָרֶץ, מָה עוֹשֶׂה בִּפְנִים וּבַתְּהוֹמוֹת כְּשֶׁבָּאִים עָלָיו גַּלֵּי הַיָּם? כֵּן [22]מִי שֶׁלֹּא תִּקֵּן עַצְמוֹ בְּחַיָּיו, מַה

ביאורים

19. ענה ואמר לו. אותו שהגיע יום מיתתו. 20. אמר לו, הן. אמר לו מלאך המות, כן. 21. אם לא תקן אותה בארץ. אם לא תיקן וחיזק את הספינה כשעדיין היה ביבשה. 22. מי שלא תיקן עצמו בחייו. בתשובה ומעשים טובים.

ארחות — גמילות חסדים — יושר

עיונים

ה. ולספוד. הספד למת הוא ממצות גמילות חסדים, בשו"ע (יו"ד סי' דמ"ש) נפסק: "מצוה גדולה להספיד על המת כראוי". ונסתפקו בגמרא (סנהדרין מו, ב) האם הספד הוא משום כבוד החיים [קרובי המת] או משום כבוד המת? ונפק"מ באופן שציוה המת שלא יספידוהו, אם הוא משום כבוד המת שומעין לו, שמחל על כבודו, אך אם הוא משום כבוד החיים אין שומעין לו. ועוד נפק"מ: להוציא ממון מהיורשים לשכר המספידים, שאם זה משום כבוד המת כופין אותם לתת, אך אם זה משום כבודם, יכולים לעכב. ולהלכה נפסק שההספד משום "יקרא דשכבי" [כבוד המת], וראיה לכך ממה שאמרו: סימן יפה למת אם נפרעין ממנו לאחר מיתה (שאז יש כפרה) וכגון: שלא נספד ולא נקבר (כפי הראוי לו) או שחיה גוררתו, או שהיו גשמים מזלפין על מטתו, וזה

יַעֲשֶׂה בְּמִיתָתוֹ? וְעַכְשָׁו מַה שֶּׁעָשִׂיתָ עָשׂוּי, מִכָּאן וְאֵילָךְ אֵין לְךָ בְּלוּם, שֶׁהִגִּיעַ זְמַנְּךָ לָמוּת. אָמַר לוֹ: אִם כֵּן, הַמְתֵּן לִי עַד שֶׁאֵלֵךְ לְסַפֵּר בִּשְׁבָחוֹ שֶׁל מָקוֹם עַל מַה שֶּׁעָשָׂה עִמִּי. אָמַר לוֹ: מֵאַחַר שֶׁאַתָּה מְבַקֵּשׁ לְסַפֵּר בִּשְׁבָחוֹ שֶׁל מָקוֹם - יוֹסִיפוּ שְׁנוֹתֶיךָ, לְקַיֵּם מַה שֶּׁנֶּאֱמַר: "וְהָלַךְ לְפָנֶיךָ צִדְקֶךָ". חֲבֵרוֹ לֹא עָשָׂה צְדָקָה אֶלָּא לְסוּמָא אֶחָד וְנִתְעַסְּפוּ לוֹ כַּמָּה שָׁנִים, הָעוֹשֶׂה צְדָקָה בְּכָל יוֹם וּבְכָל שָׁעָה - עַל אַחַת כַּמָּה וְכַמָּה, לְקַיֵּם מַה שֶּׁנֶּאֱמַר: "וְהָלַךְ לְפָנֶיךָ צִדְקֶךָ". עַד כָּאן לְשׁוֹנוֹ.

וְהִנֵּה, מִצְוַת גְּמִילוּת חֲסָדִים כּוֹלֶלֶת כָּל מִינֵי טוֹבוֹת וְחֶסֶד שֶׁיָּכוֹל לַעֲשׂוֹת לַחֲבֵרוֹ. וְכָתַב הָרַמְבַּ"ם (רפי"ד מאבל): מִצְוַת עֲשֵׂה שֶׁל דִּבְרֵיהֶם לְבַקֵּר חוֹלִים, וּלְנַחֵם אֲבֵלִים, וּלְהוֹצִיא הַמֵּת, וּלְהַכְנִיס הַכַּלָּה, וּלְלַוּוֹת הָאוֹרְחִים, וּלְהִתְעַסֵּק בְּכָל צָרְכֵי הַקְּבוּרָה - לָשֵׂאת עַל הַכָּתֵף, וְלֵילֵךְ לְפָנָיו, (ה)וְלִסְפֹּד וְלַחְפֹּר וְלִקְבֹּר, וְכֵן לְשַׂמֵּחַ הַכַּלָּה וְהֶחָתָן וּלְסַעֲדָם בְּכָל צָרְכֵיהֶם, וְאֵלּוּ הֵם גְּמִילוּת חֲסָדִים שֶׁבִּגּוּפוֹ שֶׁאֵין לָהֶם שִׁעוּר. אַף עַל פִּי שֶׁכָּל מִצְוֹת אֵלּוּ מִדִּבְרֵיהֶם, הֲרֵי הֵן בִּכְלַל "וְאָהַבְתָּ לְרֵעֲךָ כָּמוֹךָ". כָּל

ארחות גמילות חסדים יושר

עיונים

הַדְּבָרִים שֶׁאַתָּה רוֹצֶה שֶׁיַּעֲשׂוּ אוֹתָם לְךָ אֲחֵרִים, עֲשֵׂה אַתָּה אוֹתָן לְאַחֶיךָ בַּתּוֹרָה וּבַמִּצְוֹת. וְדִבְרֵי הָרַמְבַּ"ם צְרִיכִין בֵּאוּר, שֶׁאַחַר שֶׁכָּתַב בַּסּוֹף שֶׁכָּל דְּבָרִים אֵלּוּ הֵן בִּכְלַל "וְאָהַבְתָּ לְרֵעֲךָ כָּמוֹךָ", אִם כֵּן הוּא דְּאוֹרַיְתָא, וְאֵיךְ כָּתַב בַּתְּחִלָּה שֶׁכָּל מִצְוֹת אֵלּוּ מִדִּבְרֵיהֶם? וְיֵשׁ לוֹמַר, דְּמִדְּאוֹרַיְתָא הוּא מִצְוָה כְּלָלִית כָּל גְּמִילוּת חֲסָדִים, וְזֶה אֵין לוֹ שִׁעוּר, וְאֵין חַיָּב כָּל הַיּוֹם לַעֲסֹק בִּגְמִילוּת חֲסָדִים, וְגַם אִם יֵשׁ לוֹ לַעֲשׂוֹת צָרְכֵי עַצְמוֹ אֵין חֲבֵרוֹ קוֹדֵם לוֹ, רַק כְּשֶׁיָּכוֹל - יֵשׁ לוֹ מִצְוָה לַעֲזֹר. אֲבָל כְּשֶׁחֲכָמִים קָבְעוּ בִּקּוּר חוֹלִים מִצְוָה בִּפְנֵי עַצְמָהּ, וְכֵן [ו]נִחוּם אֲבֵלִים וְכוּ', הֲוֵי מִצְוָה דְּרַבָּנָן, כְּמוֹ גֵּר חֲנֻכָּה וּמְקַרָא מְגִלָּה, וְדוֹחֶה שְׁאָר הַדְּבָרִים, וְחַיָּב

סימן יפה למת. ומכאן ראיה שההספד הוא משום כבודו של מת, שאם לא כן, אלא כבוד החיים, מדוע באופן זה שלא נספד יש לו כפרה, הרי בלאו הכי אין ההספד לכבודו, אלא מכאן שהוא מכבוד המת.

ו. ניחום אבלים. כתב הרמב"ם (פי"ד מהלכות אבל ה"ז): "יראה לי שנחמת אבלים קודם לביקור חולים, שניחום אבלים גמילות חסד עם החיים ועם המתים". [ועיין בפירוש הרדב"ז שהקשה, הרי על ביקור חולים אמרו שאם אינו מבקר כאילו שופך דמים, והמבקר - מחייהו, ואילו על ניחום אבלים לא אמרו כן].

ראיה לכך, שיש בניחום אבלים גמילות חסד גם עם המתים, מהמסופר בגמרא (שבת קנב, א): מעשה באדם שמת בשכונתו של רב יהודה, ולא היו לו קרובים שמתאבלים עליו וצריכים לנחמם. למרות זאת, היה רב יהודה מביא כל יום עשרה אנשים שיהיו יושבים בביתו של הנפטר. לאחר שחלפו שבעת ימי האבילות, נתגלה המת בחלום לרב יהודה ואמר לו: תנוח דעתך שהנחת את דעתי.

מבואר, דבמצות 'ניחום אבלים' יש שני ענינים: אחד, לטובת האבלים שהם טרודים מאד בצערם, וצריך לדבר על לבם ולנחמם. ושנית, לטובת המת, כמוכח מהמעשה הנ"ל.

בשו"ת "אגרות משה" (או"ח ח"ד מ, יא) נשאל אם מקיימים מצות ניחום אבלים על ידי הטלפון. וכתב, דמאחר ובניחום אבלים יש שני ענינים הנ"ל, טובת החיים וטובת המת, א"כ מצד האבל החי שייך לקיים המצוה גם על ידי הטלפון, אבל המצוה שמצד טובת המת לא שייך אלא דוקא כשיבוא לשם במקום שמתנחמין או במקום שמת. והוסיף, דאף מצד האבל החי גם כן ודאי עדיף כשבא

ארחות גמילות חסדים יושר

עיונים

לשם. עכ"ד.

"יסוד ענין ניחום אבלים" - כותב החפץ חיים (אהבת חסד' ח"ג פ"ה) - "הוא כדי לנחם את האבל מצערו.

בָּהּ אֲפִלּוּ אִם כְּבָר עָשָׂה גְּמִילוּת חֲסָדִים הַיּוֹם אוֹ שֶׁזָּקוּק לְצָרְכֵי עַצְמוֹ, כִּי הִיא מִצְוָה מְיֻחֶדֶת שֶׁהוּא חִיּוּב עָלָיו בְּאֵלֶּה הַדְּבָרִים שֶׁמָּנָה הָרַמְבַּ"ם זַ"ל.

והמנהג הוא שאומרים "המקום ינחם אותך בתוך שאר אבלי ציון וירושלים". ואף שיוצא בזה מצות ניחום אבלים, מכל מקום יותר טוב אם יכול לדבר על לבו ולהפיג את צערו באיזה דיבורים, שזה עיקר הניחום".

הארה מאלפת כותב הגרא"א דסלר זצ"ל ('מכתב מאליהו' ח"ד) כי אליבא דאמת אין בטבע האדם להתנחם. גם אם ירבו לומר לפניו דברי תנחומים, לא תהיה לכך כל תועלת מצד הטבע. אם כן, הכיצד רואים אנו למרות הכל שבני אדם מתנחמים? אין זאת אלא מכח מתנה מיוחדת מהקב"ה שהולך בעצמו כביכול ומנחם את האבלים. בכך נעשה 'נס' לכל אבל ואבל, שהקב"ה מרפא אותו מסבל האבלות על ידי סממני רפואה שהוא יתברך שם בו - התנחומים!

דָּן לְכַף זְכוּת

תָּנַן בְּפֶרֶק קַמָּא דְּאָבוֹת (מ"ו): **וֶהֱוֵי דָן אֶת כָּל הָאָדָם לְכַף זְכוּת. וּבִשְׁבוּעוֹת** (ל' א'): **"בְּצֶדֶק תִּשְׁפֹּט עֲמִיתֶךָ"** - **הֱוֵי דָן אֶת חֲבֵרְךָ לְכַף זְכוּת, וּמַשְׁמַע שֶׁהוּא מִצְוַת עֲשֵׂה מִדְּאוֹרַיְתָא. וּבְשַׁבָּת** (קכ"ז א'): **שִׁשָּׁה דְּבָרִים** [1]**אָדָם אוֹכֵל פֵּרוֹתֵיהֶן בָּעוֹלָם הַזֶּה וְהַקֶּרֶן קַיֶּמֶת לוֹ לָעוֹלָם הַבָּא, וְאֶחָד מֵהֶן הַדָּן אֶת חֲבֵרוֹ לְכַף זְכוּת. וְשָׁם** (ב'): **הַדָּן אֶת חֲבֵרוֹ לְכַף זְכוּת,** [2]**דִּינִין אוֹתוֹ לְכַף זְכוּת. וּבִבְרָכוֹת** (ל"א ב'): [3]**לָאו אִיכָּא שְׁכִינָה וְרוּחַ הַקֹּדֶשׁ גַּבָּךְ, שֶׁמַּדְנַתַּנִי לְכַף חוֹבָה וְלֹא מַדְנַתַּנִי לְכַף זְכוּת?! וּבִבְרָכוֹת** (י"ט א'): **אִם רָאִית תַּלְמִיד חָכָם** [4]**שֶׁעָבַר עֲבֵרָה בַּלַּיְלָה** [5]**אַל תְּהַרְהֵר אַחֲרָיו** [6]**בַּיּוֹם,** [7]**וַדַּאי עָשָׂה תְּשׁוּבָה. וּבְשַׁבָּת** (צ"ז א'): **הַחוֹשֵׁד בִּכְשֵׁרִים לוֹקֶה בְּגוּפוֹ. וְשָׁם** (קכ"ז ב'): **מַעֲשֶׂה בְּאָדָם אֶחָד שֶׁיָּרַד מִגְּלִיל הָעֶלְיוֹן וְנִשְׂכַּר אֵצֶל בַּעַל הַבַּיִת אֶחָד בַּדָּרוֹם שָׁלֹשׁ שָׁנִים [וּבִשְׁאִילְתּוֹת** (שאילתא מ') **הַגְּרָסָא: מַעֲשֶׂה בְּרַבִּי עֲקִיבָא בֶּן יוֹסֵף שֶׁהָיָה מְשַׁכֵּר אֵצֶל רַבִּי אֱלִיעֶזֶר בֶּן הוּרְקָנוֹס שָׁלֹשׁ שָׁנִים. וְנִרְאֶה, דְּהַיְנוּ כְּשֶׁהָיָה עוֹד עַם הָאָרֶץ, וּכְבָר הָיָה לוֹ אָז אִשָּׁה וּבָנִים, כִּדְמַשְׁמַע בְּאָבוֹת דְּרַבִּי נָתָן פֶּרֶק ו'].** [8]**עֶרֶב יוֹם הַכִּפּוּרִים אָמַר לוֹ: תֵּן לִי שְׂכָרִי וְאֵלֵךְ וְאָזוֹן**

ביאורים

1. אדם אוכל פירותיהן בעוה"ז והקרן קיימת לו לעוה"ב. ראה ביאורים לעיל פרק גמילות חסדים ביאורים מס' 5. **2. דנין אותו.** בשמים ידונו אותו לזכות. ויש מפרשים, שבני אדם ידונו אותו לזכות. **3. לאו איכא שכינה ורוה"ק גבך.** וכי לא שורה אצלך השכינה ורוח הקודש. **4. שעבר עבירה בלילה.** כלומר בהסתר כבלילה שאין רואה. **5. אל תהרהר אחריו.** שמא לא עשה תשובה. **6. ביום.** כיון שלא שב בגלוי. **7. ודאי עשה תשובה.** כי כמו שחטא בהסתר, כך תשובתו בהסתר. **8. ערב יוהכ"פ.** בסוף שנות השכירות בערב יום כיפור, בא השכיר להיפטר מבעל הבית.

אֶת אִשְׁתִּי וּבָנַי. אָמַר לוֹ: אֵין לִי מָעוֹת. אָמַר לוֹ: תֵּן לִי פֵּרוֹת. אָמַר לוֹ: אֵין לִי. תֵּן לִי קַרְקַע - אֵין לִי. תֵּן לִי בְּהֵמָה - אֵין לִי. תֵּן לִי כֵּלִים וּכְסָתוֹת - אֵין לִי. הִפְשִׁיל כֵּלָיו לַאֲחוֹרָיו וְהָלַךְ לְבֵיתוֹ [9]**בְּפַחֵי נֶפֶשׁ.** [10]**לְאַחַר הֶרֶגֶל נָטַל בַּעַל הַבַּיִת שְׂכָרוֹ בְּיָדוֹ וְעָמוֹ מַשּׂוֹי שְׁלֹשָׁה חֲמוֹרִים - אֶחָד שֶׁל מַאֲכָל, וְאֶחָד שֶׁל מִשְׁתֶּה, וְאֶחָד שֶׁל מִינֵי מְגָדִים [צָרִיךְ עִיּוּן לָמָּה אֵין בָּזֶה מִשּׂוּם רִבִּית, וְלֹא מַשְׁמַע שֶׁזֶּה הָיָה בִּכְלַל שְׂכָרוֹ. וְצָרִיךְ לוֹמַר שֶׁבְּלָאו הָכֵי הָיָה נוֹתֵן לוֹ זֶה, וְאוּלַי מִשּׂוּם שֶׁיֵּשׁ לָתֵת** [11]**הַעֲנָקָה לַפּוֹעֵל שֶׁעָבַד אֶצְלוֹ אַחַר שֶׁגָּמַר עֲבוֹדָתוֹ, כְּמוֹ שֶׁכָּתַב הַ'חִנּוּךְ' מִצְוָה תפ"ב], וְהָלַךְ לוֹ לְבֵיתוֹ. אַחַר שֶׁאָכְלוּ וְשָׁתוּ נָתַן לוֹ שְׂכָרוֹ, אָמַר לוֹ: בְּשָׁעָה שֶׁאָמַרְתָּ לִי תֵּן לִי שְׂכָרִי וְאָמַרְתִּי אֵין לִי מָעוֹת, בַּמֶּה חֲשַׁדְתַּנִי? - אָמַרְתִּי,** (א)**שֶׁמָּא** [12](ב)**פִּרְקְמַטְיָא בְּזוֹל נִזְדַּמְּנָה לְךָ** [13]**וְלָקַחְתָּ בָהֶן. וּבְשָׁעָה שֶׁאָמַרְתָּ**

א. שמא פרקמטיא בזול נזדמנה לך, ולקחת בהן וכו'. בספר 'אהבת חסד' (ט, ט) כתב, לאחר שהושלמה פעולת השכיר, חייב המעביד ליזהר שלא להוציא מעותיו עבור קניית סחורה, כשיודע שעל ידי כך לא יהיה לו אחר כך לשלם לשכיר, ואפילו לא תבעו השכיר עדיין ובודאי לאחר שתבעו, שעובר משום "ביומו תתן שכרו".

ובהערות 'נתיב החסד' (שם) הקשה ממעשה דידן כיצד בעל הבית עשה סחורה במעות שהיה עליו לשלם לשכירו?

ותירץ, כי אפשר שקנה את הסחורה טרם שהשלים השכיר את עבודתו, שעדיין לא הגיע זמן חיוב התשלום. ואף שגם באופן זה ראוי ליזהר - מכל מקום לא עשה איסור בזה.

ב. פרקמטיא בזול נזדמנה לך ולקחת בהן. במהרש"א הקשה: מדוע לא אמר לו תן לי פרקמטיא, שהרי אפילו קרקע רצה לקבל? ותירץ, שהיה זה בערב יום הכיפורים ולא היה לו קונה באותה שעה.

ביאורים

9. בפחי נפש. בעצבות. **10. לאחר הרגל.** אחרי חג הסוכות. **11. הענקה.** מתנות. **12. פרקמטיא.** סחורה. **13. ולקחת בהן.** לקחת את הסחורה באותן המעות, ולכן לא נותרו לך מעות לשלם שכרי.

ארחות דן לכף זכות יושר

לִי תֵּן לִי בְּהֵמָה וְאָמַרְתִּי אֵין לִי בְּהֵמָה, בַּמֶּה חֲשַׁדְתַּנִי? - אָמַרְתִּי שֶׁמָּא מְשֻׁכֶּרֶת בְּיַד אֲחֵרִים. בְּשָׁעָה שֶׁאָמַרְתָּ לִי תֵּן לִי כַּרְכַּע וְאָמַרְתִּי אֵין לִי כַּרְכַּע, בַּמֶּה חֲשַׁדְתַּנִי? - (ג)אָמַרְתִּי שֶׁמָּא [14]מַחְכֶּרֶת בְּיַד אֲחֵרִים הִיא. וּבְשָׁעָה שֶׁאָמַרְתִּי לְךָ אֵין לִי פֵּרוֹת, בַּמֶּה חֲשַׁדְתַּנִי? - (ד)אָמַרְתִּי, שֶׁמָּא אֵינָן מְעֻשָּׂרוֹת (וְאָסוּר לִתֵּן פֵּרוֹת שֶׁאֵינָן מְעֻשָּׂרִין). **וּבְשָׁעָה שֶׁאָמַרְתִּי לְךָ אֵין לִי כָּרִים וּכְסָתוֹת, בַּמֶּה חֲשַׁדְתַּנִי? - אָמַרְתִּי, (ה)שֶׁמָּא הִקְדִּישׁ כָּל נְכָסָיו לַשָּׁמַיִם. אָמַר לוֹ: [15]'הָעֲבוֹדָה' כָּךְ הָיָה, [16]הִדַּרְתִּי כָּל נְכָסַי בִּשְׁבִיל הוֹרְקָנוּס בְּנִי שֶׁלֹּא עָסַק בַּתּוֹרָה, וּכְשֶׁבָּאתִי אֵצֶל חֲבֵרַי בַּדָּרוֹם הִתִּירוּ לִי כָּל נְדָרַי. וְאַתָּה כְּשֵׁם שֶׁדַּנְתַּנִי לִזְכוּת הַמָּקוֹם יָדִין אוֹתְךָ לִזְכוּת.**

תָּנוּ רַבָּנָן: מַעֲשֶׂה [17]בְּחָסִיד אֶחָד שֶׁפָּדָה [18]רִיבָּה אַחַת בַּת יִשְׂרָאֵל, [19]וּלְמָלוֹן הִשְׁכִּיבָהּ תַּחַת מַרְגְּלוֹתָיו. לְמָחָר יָרַד [20]וְטָבַל וְשָׁנָה לְתַלְמִידָיו, וְאָמַר

ביאורים

14. מוחכרת. "חכירה" היא הסכם שלפיו מקבל החוכר את שדה חבירו לעבדו וליטול את פירותיו, ותמורת זכות זו עליו לתת כמות קצובה של פירות לבעל השדה (רש"י). **15. העבודה.** נשבע אני בעבודת הקרבנות. **16. הדרתי כל נכסי בשביל הורקנום בני.** ומשום כך לא רציתי שיהנה מנכסי. **17. בחסיד אחד.** הוא רבי יהודה בן בבא או רבי יהודה בר אלעאי (רש"י). **18. ריבה.** נערה. **19. ולמלון השכיבה.** כשלנו בדרך במלון, הוא ותלמידיו והנערה, השכיבה החסיד. **20. וטבל.** במקוה.

עיונים

בזה לידי איסור של 'כובש שכר שכיר'. ושמא מתוך כעס נדר. (נתיב החסד, שם).

ו. ונכנם ונעל הדלת בפניהן. יש לעיין, כיצד רבי יהושע הביא עצמו לידי חשד בעיני תלמידיו הנלוים אליו שיחשדוהו באיסור?

בשו"ת מהר"י ברונא (לח) כתב ליישב בזה"ל: לא נמנע מלהביא עצמו לידי חשד, מאחר ולבסוף בירר בפניהם מדוע עשה כן, וגם הוא טעם גלוי לכל, ועוד שהיה רבי יהושע ידוע כצדיק וחסיד ולא יחשדוהו.

ארחות דן לכף זכות יושר

לָהֶן: בְּשָׁעָה שֶׁהִשְׁכַּבְתִּיהָ תַּחַת מַרְגְּלוֹתַי, בַּמֶּה חֲשַׁדְתּוּנִי? - אָמְרוּ, שֶׁמָּא יֵשׁ בָּנוּ תַּלְמִיד [21]שֶׁאֵינוֹ בָּדוּק לְרַבִּי. בְּשָׁעָה שֶׁיָּרַדְתִּי וְטָבַלְתִּי בַּמֶּה חֲשַׁדְתּוּנִי? - אָמְרוּ, שֶׁמָּא מִפְּנֵי טֹרַח הַדֶּרֶךְ אֵרַע קֶרִי לְרַבִּי. אָמַר לָהֶם: 'הָעֲבוֹדָה' כָּךְ הָיָה, וְאַתֶּם כְּשֵׁם שֶׁדַּנְתּוּנִי לְכַף זְכוּת - הַמָּקוֹם יָדִין אֶתְכֶם לְכַף זְכוּת.

תָּנוּ רַבָּנָן: פַּעַם אַחַת הָצְרַךְ דָּבָר אֶחָד לְתַלְמִידֵי חֲכָמִים אֵצֶל [22]מַטְרוֹנִיתָא אַחַת, שֶׁכָּל גְּדוֹלֵי רוֹמִי [23]מְצוּיִין אֶצְלָהּ. אָמְרוּ: מִי יֵלֵךְ? אָמַר לָהֶם רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ: אֲנִי אֵלֵךְ. הָלַךְ רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ וְתַלְמִידָיו. כֵּיוָן שֶׁהִגִּיעַ לְפֶתַח בֵּיתָהּ, חָלַץ תְּפִלָּיו בְּרִחוּק אַרְבַּע אַמּוֹת [24](ו)וְנִכְנַס וְנָעַל הַדֶּלֶת בִּפְנֵיהֶן (הֵיכִי בְּנָעִילָה בְּעָלְמָא בְּלִי מַפְתֵּחַ, שֶׁאִם לֹא כֵּן יִהְיֶה רְאָיָה מִכָּאן שֶׁיִּחוּד מָהָר בְּמָקוֹם פְּקוּחַ נֶפֶשׁ, וּכְבָר דָּנוּ בָּזֶה אַחֲרוֹנִים). **אַחַר שָׁיָצָא, יָרַד וְטָבַל וְשָׁנָה לְתַלְמִידָיו, וְאָמַר לָהֶם: בְּשָׁעָה שֶׁחָלַצְתִּי תְּפִלִּין, בַּמֶּה חֲשַׁדְתּוּנִי? - אָמְרוּ, כְּסָבוּר רַבִּי: לֹא יִכָּנְסוּ [25]דִּבְרֵי קְדֻשָּׁה [26]בְּמָקוֹם טֻמְאָה. בְּשָׁעָה שֶׁנָּעַלְתִּי בַּמֶּה חֲשַׁדְתּוּנִי? - אָמְרוּ, שֶׁמָּא [27]דִּבַּר מַלְכוּת יֵשׁ בֵּינוֹ לְבֵינָהּ. בְּשָׁעָה**

ביאורים

21. שאינו בדוק לרבי. שאין רבי מכיר במדותיו כל הצורך, ולכן אינו סומך להניחה ללון אצל התלמידים. **22. מטרוניתא.** גבירה נכרית. **23. מצויין אצלה.** בזנות. **24. ונכנס.** והשאיר תלמידיו בחוץ. **25. דברי קדושה.** התפילין. **26. במקום טומאה.** מכיון שהיה ביתה מקום זנות. **27. דבר מלכות.** וצריך להעלימו מאחרים.

עיונים

ג. אמרתי שמא מוחכרת ביד אחרים. קשה, מדוע אינו יכול למוכרה? תירץ ב'העמק שאלה', שהיה צריך למוכרה בזול בפחות משוויה, ולא רצה רבי עקיבא להפסידו.

ד. אמרתי שמא אינן מעושרות. ב"העמק שאלה" הקשה: מה בכך שאינן מעושרות, מדוע לא יעשרם עכשיו? ותירץ, שמנהגם היה ליתן לחבר להפריש תרומות ומעשרות, ולא הזדמן לו חבר.

ה. שמא הקדיש כל נכסיו לשמים. ואם תאמר, כיצד היה מותר לו להקדיש כל נכסיו ולהפקיע את חובו לשכיר, ושמא לא ימצא היתר לנדרו, והרי יכול לבוא

ארחות דן לכף זכות יושר

עיונים

שֶׁיָּרַדְתִּי וְטָבַלְתִּי, בַּמֶּה חֲשַׁדְתּוּנִי? - אָמַרְנוּ שָׁמָּא נִתְזָה [28]צִינוֹרָא מִפִּיהָ [29]עַל בְּגָדָיו שֶׁל רַבִּי. אָמַר לָהֶם: 'הָעֲבוֹדָה', כָּךְ הָיָה! וְאַתֶּם [ז]כְּשֵׁם שֶׁדַּנְתּוּנִי לִזְכוּת, הַמָּקוֹם יָדִין אֶתְכֶם לִזְכוּת.

וּבְאָבוֹת דְּרַבִּי נָתָן (פ"ח): מַעֲשֶׂה בְּרִיבָה אַחַת שֶׁנִּשְׁבֵּית, וְהָלְכוּ אַחֲרֶיהָ שְׁנֵי חֲסִידִים לִפְדוֹתָהּ. נִכְנַס אֶחָד מֵהֶם [30]לְקֻבָּה שֶׁל זוֹנוֹת. כְּשֶׁיָּצָא אָמַר לַחֲבֵרוֹ: בַּמֶּה חֲשַׁדְתַּנִי? - אָמַר: שָׁמָּא לֵידַע בְּכַמָּה דָּמִים הִיא [31]מְהֻרְהֶנֶת. אָמַר

שפרץ גדר הבושה כבר אין מי שיעצור בעדו מלעבור. כמו שאמרו "סימן טוב לאדם שהוא ביישן, שלא במהרה הוא חוטא".

כמו כן הוא לענין ההשפעה על אחרים. הראשון שחוטא פרץ את גדר הבושה לגמרי. השני לו, אינו נזקק לעזות גדולה כמוהו כדי לחטוא, ואילו השלישי עוד פחות, אחר שנפרצה גדר הבושה בפניהם. זוהי הסיבה לחומרת חטא "חילול השם". כי החוטא בפרהסיא מחליש את עוצם הפחד, החרדה והבושה אשר הוטבעו באדם כלפי עוונות, ונמצא מכשיל את הרבים.

מעתה מובן, שעצה זו שיעצונו חז"ל לדון לכף זכות - מטרתה ותכליתה עבור עצמנו, כדי שלא נמצא פתח בלבבינו לפרוץ גדר הבושה. כי אחר שנקבע בלבנו שכולם צדיקים המה, היאך נעיז לקום ולחטוא, ולהיות הראשונים שפורצים גדרות עולם, לא כן כאשר ינסה האדם למצוא שמץ של דופי בכל אחד, כי אז בבוא עת חולשה ורפיון, יותר עלול הוא להכשל ח"ו.

ביאורים

28. צינורא מפיה. טיפת רוק מפיה. **29. על בגדיו של רבי.** ובכך נטמא, שגזרו חכמים שרוק הגוים יטמא כרוק הזב, ולכן טבל כדי להיטהר. **30. לקובה.** לאהל. **31. מהורהנת.** ממושכנת (רש"י כתובות כו:).

ארחות דן לכף זכות יושר

עיונים

ח. ואתם שדנתוני לכף זכות המקום ידין אתכם לכף זכות. לכאורה, מדוע הוצרך לברכם, הלא בשמים יודעים כוונתם שהתכוונו לדונו לזכות, ואיזה תועלת ותוספת יש בברכתו שברכם "המקום ידין אתכם לכף זכות"? תירץ ב'בנין עולם' (באבות דרבי נתן פ"ט מ"ז): כי ברכה ודיבור שמוציא אדם מפיו כאן בעולם הזה הרי זה מעורר ברכת שמים, וכמו שדרשו חז"ל (תענית כג) על הפסוק "ותגזר אומר ויקם לך": אתה גזרת מלמטה והקב"ה קיים אמריך מלמעלה. ומצינו שהקב"ה בעצמו אמר (בפרשת נשא) "ושמו את שמי על בני ישראל ואני אברכם", אע"פ ש"אני אברכם", בכל זאת, תחילה - "ושמו", שהכהנים יברכו את בני ישראל ואח"כ אני "אברכם".

זֹאת: 'הָעֲבוֹדָה' כָּךְ הָיָה! אָמַר לוֹ: כְּשֵׁם שֶׁדַּנְתַּנִי לְכַף זְכוּת - כָּךְ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא יָדִין אוֹתְךָ לְכַף זְכוּת.

שׁוּב מַעֲשֶׂה בְּרִיבָה אַחַת שֶׁנִּשְׁבֵּית, וְהָלְכוּ אַחֲרֶיהָ שְׁנֵי חֲסִידִים לִפְדוֹתָהּ, וְנִתְפַּס אֶחָד מֵהֶן וַחֲבָשׁוּהוּ בְּבֵית הָאֲסוּרִין וְכוּ'. הָלַךְ חֲבֵרוֹ וְהֵבִיא מָמוֹן וְהוֹצִיא אֶת שְׁנֵיהֶם. כְּשֶׁיָּצָא, אָמַר לָהֶם תְּנוּ לִי רִיבָה זוֹ שֶׁתְּיַשֵּׁן עִמִּי בִּבְגָדֶיהָ עַל הַמִּטָּה. לְשַׁחֲרִית אָמַר לָהֶם: הַטְבִּילוּנִי וְהַטְבִּילוּהָ, וְהִטְבִּילוּם. אָמַר לְטוֹבְלֵיהֶם: לַטְבִּילָה שֶׁלִּי בַּמֶּה חֲשַׁדְתּוּנִי? אָמְרוּ לוֹ: אָמַרְנוּ, כָּל אוֹתָן יָמִים שֶׁהָיָה חָבוּשׁ בְּבֵית הָאֲסוּרִין הָיָה רָעֵב וְצָמֵא, וְעַכְשָׁו יָצָא לַאֲוִיר הָעוֹלָם וְחַם בְּשָׂרְךָ עָלֶיךָ, וְשָׁמָּא רָאִיתָ קֶרִי. אָמַר לָהֶם: לִטְבִילָה שֶׁל [32]רִיבָה זוֹ בַּמֶּה חֲשַׁדְתּוּהָ? אָמְרוּ לוֹ: שֶׁכָּל אוֹתָן הַיָּמִים שֶׁהָיְתָה שְׁרוּיָה בֵּין הַגּוֹיִם [33]הָיְתָה אוֹכֶלֶת מִשֶּׁלָּהֶם וְשׁוֹתָה מִשֶּׁלָּהֶם, עַכְשָׁו אָמַרְתָּ הַטְבִּילוּהָ כְּדֵי שֶׁתִּטְהַר. אָמַר לָהֶם: 'הָעֲבוֹדָה' כָּךְ הָיָה, [ח]וְאַתֶּם שֶׁדַּנְתּוּנִי לְכַף זְכוּת -

ביאורים

32. ריבה. נערה. **33. היתה אוכלת משלהם.** ממאכליהם הטמאים והאסורים.

ארחות דן לכף זכות יושר

עיונים

(מ)הַמָּקוֹם יָדִין אֶתְכֶם לְכַף זְכוּת. וּבְתַעֲנִית (כ"א ב'): [34]שָׁדַר אַבַּיֵי זוּגָא דְרַבָּנָן לְמִיבְדְּקֵיהּ לְאַבָּא אוּמְנָא. אוֹתְבִינְהוּ וְאַכְלִינְהוּ וְאַשְׁקִינְהוּ וּמָךְ לָהֶן בִּיסְתַּרְקֵי (קִפֵּל תַּחְתֵּיהֶן בִּגְדֵי צֶמֶר לִישַׁן עֲלֵיהֶן). לְצַפְרָא כַּרְכִינְהוּ וְשַׁקְלִינְהוּ וְקָמוּ וְנָפְקוּ לְהוּ לְשׁוּקָא (לְמָכְרָם) וְאַשְׁכְּחִינְהוּ. אָמְרוּ לֵיהּ: לְשַׁיְימֵיהּ מַר הֵיכִי עָווּ. אָמַר לְהוּ: הָכִי וְהָכִי. אָמְרוּ לֵיהּ: וְדִילְמָא עָווּ

א. היו נמנעין הרבה מחלוקת ומריבות. כתב הגאון רבי יחיאל מיכל רבינוביץ זצ"ל (בהנהגות שרשם בסוף ספרו "אפיקי ים", אות יב): 'יסוד גדול בחיים', שלא יבוא אדם לידי לשון הרע ושנאת חנם ומחלוקת וכעס וכיוצא בזה, הוא המצות עשה "בצדק תשפט עמיתך" - לדון חבירו לכף זכות... בין אם יש לצדד בעצם הענין שעשה או שדיבר, לומר שהדין עמו, או שבשגגה בא לידו או שלא ידע את חומר האיסור.

ט. המקום ידין אתכם לכף זכות. מבואר שאין אדם רוצה להיות נחשד, ויש לעיין מאימרת רבי יוסי במסכת שבת (קיח, ב): יהא חלקי ממי שחושדין אותו ואין בו אשמה. והיינו שרבי יוסי מביע רצון ובקשה לכך.

תירץ המהרש"א (שם קכז, ב), דברי רבי יוסי לא נאמרו אלא במי שלא היה מביא את עצמו לידי חשד, אבל במי שעל ידי הנהגתו גורם להביא את החשדות על עצמו, בזה לא אמר רבי יוסי יהא חלקי עמו, מאחר ולא היה לו להביא עצמו לידי חשד. עוד כתב המהרש"א, דאף שרבי יוסי אמר יהא חלקי וכו', מכל מקום אין אדם רוצה שיהיה נחשד.

ביאורים

34. שדר אביי. אביי שמע שבחים על 'אבא אומנא', והחליט לבדוק אותו. יום אחד, שלח אביי זוג תלמידים לנסות אותו ולבדוק אותו במעשיו. כאשר באו, הושיב אותם אבא אומנא, האכיל אותם והשקה אותם, וקיפל תחתיהן בגדי צמר לישן עליהן בלילה. בבוקר, אותם תלמידי חכמים שישנו בביתו של אבא אומנא, קיפלו את בגדי הצמר של אבא אומנא, נטלו אותם ויצאו להם לשוק למכרם. מצאו את אבא אומנא שם בשוק, אמרו לו: יעריך כבודו כמה שוים הבגדים ויתן לנו מעות בעדם. (הם התכוונו לנסותו בכך, לראות אם יחשדם בגניבת הבגדים, או אם יאמר להם שאינם שוים כל כך וינקוב במחיר שהוא פחות משווים האמיתי), אמר להם אבא אומנא: כך וכך הם שוים. אמרו לו, ואולי הם שוים יותר? אמר להם: בסכום זה אנכי קניתי בגדים אלו. אמרו לו: הבגדים הם שלך ואנחנו לקחנו אותם מרשותך. אמרו לו: בבקשה ממך, אמור לנו במה חשדת אותנו כאשר ראית שלקחנו את הבגדים מביתך? אמר להם, אמרתי לעצמי, בודאי ענין של פדיון שבויים נזדמן לחכמים והם היו זקוקים לכסף לצורך הפדיון, אבל התביישו לומר לי דבר זה בפירוש. אמרו לו, עכשיו יקח אותם כבודו בחזרה, כי אנחנו מתחילה לא לקחנו ממך רק לנסותך במה תחשוד אותנו. אמר להם: מאותה שעה שחשבתי שלקחתם את הבגדים לצורך פדיון שבויים, הסחתי אותם מדעתי והחלטתי לייעדם לצדקה.

ארחות דן לכף זכות יושר

עיונים

טְפֵי? אָמַר לְהוּ: בְּהָכֵי שַׁקְלִינְהוּ. אָמְרוּ לֵיהּ: דִּידָךְ נִינְהוּ וְשַׁקְלִינְהוּ מִינָּךְ. אָמְרוּ לֵיהּ: בְּמָטוּתָא מִינָּךְ בְּמַאי חֲשַׁדְתִּינוּ? אָמַר לְהוּ: אֲמִינָא פִּדְיוֹן שְׁבוּיִים אִיקְּלַע לְהוּ לְרַבָּנָן וְאַכְסִיפוּ לְמֵימַר לִי. אָמְרוּ לֵיהּ: הַשְׁתָּא נִישְׁקְלִינְהוּ מַר. אָמַר לְהוּ: מֵהָהוּא שַׁעְתָּא אַסַּחְתִּינְהוּ מִדַּעְתָּאי לְצְדָקָה. [וְיֵשׁ לְעַיֵּן מַה שַּׁיָּךְ הַמָּקוֹם יָדִין אֶתְכֶם לִזְכוּת, [35]חֲרֵי הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא יוֹדֵעַ אֶת הָאֱמֶת? וְיֵשׁ לוֹמַר, דִּבְכָל דָּבָר יֵשׁ קְצָת צְדָדִין לְכַף זְכוּת, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב בְּשַׁבָּת (ל"ב א'): [36]אֶפְלוּ תְּשַׁע מֵאוֹת תִּשְׁעִים וְתִשְׁעָה בְּאוֹתוֹ מַלְאָךְ מְלַמֵּד עָלָיו לְחוֹבָה וְאֶחָד לִזְכוּת - נִצּוֹל. וְעַיֵּן בִּשְׁמִירַת הַלָּשׁוֹן חֵלֶק א' שַׁעַר הַתְּבוּנָה פֶּרֶק ד' שֶׁכָּתַב כְּעֵין זֶה].

וְאִם הָיוּ כֻּלָּן נִזְהָרִין לָדוּן לְכַף זְכוּת, (י)הָיוּ נִמְנָעִין הַרְבֵּה מַחְלֹקֶת וּמְרִיבוֹת, כְּמוֹ שֶׁכָּתַב רַשִׁ"י בְּשַׁבָּת (קכ"ז ב' ד"ה ה"ג): דָּן אֶת חֲבֵרוֹ לְכַף זְכוּת - בְּכָל

ביאורים

35. הרי הקב"ה יודע את האמת. אם יש צד זכות או לא, ואם אין מה שייך שידונו לזכות? **36. אפילו תשע מאות.** תשע מאות תשעים ותשעה מלאכים, מקטרגים ומלמדים חובה על החולה, ומלאך אחד נוסף יש לו תשע מאות תשעים ותשעה טענות של לימודי חובה, ורק טענה אחת בלבד שלו היא לימוד זכות, ובזכותו ניצול החולה, אפילו שאותה מליצת זכות היא אחת מאלף טענות אשר שארן לימוד חובה. ומאחר ובכל דבר יש קצת צדדין לכף זכות, ולו במשהו קטן מאד, ומשום דבר קטן זה כבר מספיק שידונו אותו לזכות, ממילא מובן הדבר ש"המקום ידין אתכם לזכות" למרות שהקב"ה יודע את האמת.

ארחות דן לכף זכות יושר

עיונים

הֲבָאַת שָׁלוֹם, דְּמִתּוֹךְ שֶׁהוּא מַכְרִיעוֹ לִזְכוּת וְאָמַר לֹא חָטָא לִי בָּזֹאת, אָנוּס הוּא, אוֹ לְטוֹבָה נִתְכַּוֵּן - יֵשׁ שָׁלוֹם בֵּינֵיהֶן, וְאַשְׁרֵי מִי שֶׁנִּזְהָר בָּזֶה תָּמִיד.

עיונים

ואפילו אם נתברר לו שכל הסברות לא שייכות בזה, יחשוב אולי חיסר המספר איזה פרט או שהוסיף איזה פרט קטן שעל ידי זה נשתנה

הענין לגנות עליו. וכלל אמרו חז"ל באבות "אל תדון את חברך עד שתגיע למקומו".

ארחות הדרת פנים יושר

עיונים

הַדְרַת פָּנִים

בְּשַׁבָּת (קנ"ב א'): "[1](א)הַדְרַת פָּנִים – [2]זָקֵן". וְגִנּוּי בָּזֶה אֶת [3]הַצְּדוּקִי [4]הַפָּרִים, וְאָמְרוּ לוֹ: בָּרוּךְ הַמָּקוֹם שֶׁמְּנָעֲךָ מִזֶּה. עַיֵּן שָׁם. וּבְכָל הַדּוֹרוֹת הָיָה זֶה בִּזָּיוֹן גָּדוֹל מִי שֶׁלֹּא הָיָה לוֹ זָקָן, וְרַק בַּדּוֹרוֹת הָאַחֲרוֹנִים הִתְחִילוּ לְזַלְזֵל בָּזֶה, כִּי לָמְדוּ מֵהַגּוֹיִם. וּבְתַרְגּוּם יוֹנָתָן אִיתָא, [5]שֶׁעוֹבֵר בָּזֶה מִשּׁוּם "לֹא יִלְבַּשׁ גֶּבֶר שִׂמְלַת אִשָּׁה" (דברים כ"ב ה'), וְהַיְינוּ אֲפִלּוּ אִם מְסַפֵּר בְּמִסְפָּרַיִם. וְכֵן כָּתַב הַ'חִנּוּךְ', וְהוֹסִיף גַּם כֵּן שֶׁעוֹבֵר מִשּׁוּם "[6]וּבְחֻקֹּתֵיהֶם [7]לֹא תֵלֵכוּ" (ויקרא י"ח ג') וֶהֱבִיאוֹ הֶחָפֵץ חַיִּים בְּסֵפֶר הַמִּצְוֹת הַקָּצָר (לא תעשה קע"ז). וּמָרָן הַחָזוֹן אִישׁ מְאֹד לֹא הָיְתָה דַּעְתּוֹ נֹחָה מִזֶּה [לָא מִבַּעְיָא בְּהַמְכוֹנוֹת גִּלּוּחַ שֶׁנּוֹהֲגִ הַיּוֹם, שֶׁכְּבָר כָּתַב הֶחָפֵץ חַיִּים (בליקוטי הלכות מכות כ"א ב' בעין משפט אות ז') שֶׁעוֹבֵר בָּזֶה עַל "פְּאַת זְקָנָם לֹא יְגַלֵּחוּ" (ויקרא כ"א ה')**. וּמָרָן

ביאורים

1. **הדרת פנים.** של האדם. 2. **זקן.** היא הזקן שלו. 3. **הצדוקי.** אפיקורס רשע ע"ש 'צדוק' (מתלמידי 'אנטיגנוס איש סוכו'), שיצא למינות ואפיקורסות הוא ותלמידיו. 4. **הפרים.** שלא צומח לו זקן לעולם (רש"י יבמות פ, ב). 5. **שעובר בזה משום לא ילבש גבר שמלת אשה.** שמדמה עצמו בזה לאשה. 6. **ובחוקותיהם.** של הגויים. 7. **לא תלכו.** בהמשך הובא מה שכתב החזו"א דבדור הקודם נחשב הדבר כשינוי מלבושיהם - לבוש הישראלי.

ארחות | הדרת פנים | יושר

הַחָזוֹן אִישׁ חֶחְמִיר בָּזֶה מְאֹד בְּכָל מִינֵי מְכוֹנוֹת גְּלוּיוֹת, וְלֹא הִתִּיר אֲפִלּוּ לִמְכֹּר לְמִי שֶׁמְּגַלֵּחַ בְּתַעַר לְהַצִּילוֹ מֵאִפּוּר תַּעַר, רַק צִוָּה לִמְכֹּר לְגוֹי. וְכֵן אָמְרוּ ר' זללה"ה הָיָה מַחְמִיר בָּזֶה מְאֹד וְאָמַר שֶׁקָּרוֹב מְאֹד שֶׁזֶּהוּ תַּעַר מַמָּשׁ, וְעוֹבְרִין עָלָיו חֲמִשָּׁה לָאוִין. וְכֵן כָּתַב מָרָן הַגָּאוֹן רַבִּי אֶלְעָזָר מְנַחֵם שַׁךְ זצ"ל, וְזֶה לְשׁוֹנוֹ: בְּעִנְיַן לְהִסְתַּפֵּר הַזָּקֵן עִם מְכוֹנַת גִּלּוּחַ חַשְׁמַלִי, יֵעוֹיֵן בַּסֵּפֶר "לִקּוּטֵי הֲלָכוֹת" עַל מַסֶּכֶת מַכּוֹת לְבַעַל הֶחָפֵץ חַיִּים (ברף י"ד ב' בעין משפט שם) שֶׁכָּתַב שֶׁאָסוּר וְאֵין לְהָקֵל בָּזֶה. וְגַם יָדוּעַ שֶׁהַחָזוֹן אִישׁ זצוק"ל אָסַר בְּכָל מְכוֹנָה. עַד כָּאן לְשׁוֹנוֹ. רַק אֲפִלּוּ הַמִּסְתַּפְּרִים בְּמִשְׁחָה שֶׁקּוֹרִין סַם, גַּם כֵּן מְאֹד לֹא הָיְתָה דַּעְתּוֹ נֹחָה מִזֶּה]. וְהַחָפֵץ חַיִּים חִבֵּר סֵפֶר שָׁלֵם עַל זֶה, נִקְרָא "תִּפְאֶרֶת אָדָם", וְזֶה לְשׁוֹנוֹ שָׁם: נָכוֹן לִזָּהֵר שֶׁלֹּא לְסַפֵּר הַזָּקֵן אֲפִלּוּ בְּמִסְפָּרַיִם, כִּי כָּתְבוּ הַמְקֻבָּלִים שֶׁבָּזֶה עוֹקֵר צְנוֹרוֹת הַקְּדֻשָּׁה מִלְּמַעְלָה, וַאֲבוֹתֵינוּ וַאֲבוֹת אֲבוֹתֵינוּ בְּמִדְרָשָׁם נָהֲגוּ לְהַחְמִיר בָּזֶה. וּבְיוֹתֵר בְּהַיּוֹם שֶׁנָּהֲגוּ הָרַבֵּה מִפְּרִיצֵי עַמֵּנוּ בְּהַשְׁחָתַת הַתַּעַר - מִצְוָה רַבָּה לְכָל יִשְׂרָאֵל לְהִתְחַזֵּק בָּזֶה, וְלֹא לְהַקְטִין הַזָּקֵן אֲפִלּוּ בְּמִסְפָּרַיִם, דְּהַיְינוּ לְהָרָאוֹת לִפְנֵי הַכֹּל שֶׁהַמִּצְוֹת שֶׁצִּוָּתָה תּוֹרָה לְהִצְטַיֵּן בָּזֶה הָאִישׁ הַיְּהוּדִי חֲבִיבִין אֲצִלֵנוּ, וְאֵין אָנוּ מִתְבַּיְשִׁין בָּהֶם חַס וְחָלִילָה.

וּכְעֵין זֶה אִיתָא בִּבְרָכוֹת (י"א א'): מָשָׁל לְמָה הַדָּבָר דּוֹמֶה? לְאָדָם שֶׁאוֹמְרִים לוֹ זָקְנְךָ מְגֻדָּל, אָמַר לָהֶם יְהֵיהּ כְּנֶגֶד הַמַּשְׁחִיתִים. וּפֵרֵשׁ בְּתוֹסָפוֹת רַבֵּנוּ יְהוּדָה (וכן הוא בחידושי הרשב"א שם) שֶׁהַכַּוָּנָה שֶׁזֶּה שְׁאָלוֹ מִפְּנֵי מָה הוּא מְגַדֵּל כָּל-כָּךְ, וְזֶה הֵשִׁיבוֹ: מִפְּנֵי שֶׁנִּמְצָא מַשְׁחִיתִים אוֹתוֹ לְנַמְרֵי וְעוֹבְרִים עַל "לֹא תַשְׁחִית" וְגוֹ', לְפִיכָךְ הֲרֵאיתִי בְּהִפּוּךְ. עַד כָּאן לְשׁוֹנוֹ. וּבְ'קִצּוּר אִגְרוֹת' מִמָּרָן

עיונים | הדרת פנים | ארחות | יושר

כ. ואין זה לכוש ישראל. מבואר שיש ענין לא לספר הזקן אף במספרים או סם, ובפרט עפ"י המקובלים, כמובא לעיל.

ויש לעיין, דהנה בירושלמי (ר"ה א, ג) מובא בזה"ל: "אי זו אומה כאומה הזאת (ישראל), בנוהג שבעולם, אדם יודע שיש לו דין, לובש שחורים ומתעטף שחורים ומגדל זקנו, שאינו יודע היאך דינו יוצא. אבל ישראל אינו כן, אלא [בראש השנה] לובשים לבנים ומתעטפין לבנים ומגלחין זקנם ואוכלין ושותין ושמחים ויודעין שהקב"ה עושה להן ניסים". מבואר דישראל מגלחין זקנם?

ובמסכת כריתות (ה, ב) מובא על הפסוק: 'כשמן הטוב' וגו' (תהלים קלג, ב), כמין שתי טיפין (של שמן המשחה הנראין כ)מרגליות, היו תלויות לאהרן הכהן בזקנו, וכשהוא מספר [פירש רש"י (בפירושו השני): "מסתפר"] עולות (הטיפות - דרך נס) ויושבות בעיקרי (שרשי שערות) זקנו. הרי מבואר שאהרן הכהן היה מספר זקנו?

ויש מיישבים, דהנה האיסור של השחתת הזקן בתער, לא נאמר על כל הזקן, אלא בחמש פינות שבזקן (כמבואר במסכת מכות כ, א), ואם כן מסתבר לומר דהענין שלא לגלח הזקן, אף לא במספרים או בסם, נאמר רק באלו מקומות שבהם יש איסור גילוח בתער, אבל במקומות שאין איסור גילוח בתער, אין גם הענין לא לגלח במספרים וכדומה.

וא"כ יש לומר, שהירושלמי שכתב שישראל 'מגלחין זקנם' מדבר על מקומות שבהם אין איסור גילוח בתער, וכן הנאמר על אהרן הכהן שסיפר זקנו, נאמר במקומות אלו.

[דרך אגב יש להוסיף, דהנה נחלקו הראשונים היכן בדיוק הן פאות הזקן שבהן יש איסור תורה לגלח בתער, להלכה פסק השו"ע (יור"ד קפא, יא) שמכיון שרבו בזה הדעות, לכן ירא שמים לא יגלח בתער שום מקום מזקנו, עיי"ש].

ארחות הדרת פנים יושר

עיונים

מָרָן זִכְרוֹנוֹ לִבְרָכָה, שֶׁכְּשֶׁנִּכְנָם אֵלָיו אָדָם שֶׁמּוֹרִיד זְקָנוֹ אוֹ שֶׁמְּגַדֵּל בְּלוֹרִית, נִהְיֶה לוֹ כָּל-כָּךְ לֹא טוֹב עַד שֶׁעוֹמֵד לוֹ לְהָקִיא. וְגַם עַל הַפְּאוֹת שֶׁנּוֹתְנִין מֵאֲחוֹרֵי הָאָזֶן לֹא הָיְתָה דַּעַת מָרָן נֹחָה מִזֶּה, וְאָמַר (ג)שֶׁזֶּה נִרְאֶה כְּמוֹ שֶׁמִּתְבַּיֵּשׁ בְּהַמִּצְוָה וְאֵין לַעֲשׂוֹת כֵּן. וְכֵן אאמו"ר זללה"ה אָמַר שֶׁאֵין לַעֲשׂוֹת כֵּן. וּבְחוּץ לָאָרֶץ נִתְּנָרְאוּ מֵהַגּוֹיִם שֶׁמַּלְעִיגִין עָלֵינוּ (אַף שֶׁגַּם בְּלָאו הָכֵי מַלְעִיגִין. עיין משנה ברורה סימן תקנ"ד סעיף קטן ל"ו (ד)בשם ה"חיי אדם"), אֲבָל כָּאן בְּאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל, שֶׁבָּרוּךְ הַשֵּׁם אַכְשֵׁר דָּרָא בְּהַרְבֵּה אֵצֶל בְּנֵי תּוֹרָה, אֵין שׁוּם טַעַם לְזַלְזֵל בָּזֶה. וְהַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ יְזַכֵּנוּ לָלֶכֶת בְּצוּרַת יִשְׂרָאֵל כִּרְצוֹן הַתּוֹרָה.

ג. שזה נראה כמו שמתבייש בהמצוה. "יהודה בן תימא אומר, הוי עז כנמר וכו'". (אבות ה, כ). כתב הטור (או"ח סימן א): "והתחיל בעז כנמר, לפי שהוא כלל גדול בעבודת הבורא יתברך, לפי שפעמים אדם חפץ לעשות מצוה ונמנע מלעשותה מפני בני אדם שמלעיגים עליו, ועל כן הזהיר שתעיז פניך כנגד המלעיגים, ואל תמנע מלעשות המצוה... שפעמים אדם מתבייש מפני האדם יותר ממה שיתבייש מפני הבורא יתברך, על כן הזהיר שתעיז מצחך כנגד המלעיגים ולא תבוש. עכ"ד.

ד. בשם החיי אדם. שכתב גבי איסור של 'נעילת הסנדל' בתשעה באב: "ההולכים בין הגויים ונוהגין ללבוש המנעלים (בת"ב) אף שאין למחות בידם שיש גדולים המתירים, מכל מקום אין לזה טעם, דמה בכך שילעיגו עלינו, בלאו הכי מלעיגים עלינו".

ארחות הפך בה והפך בה יושר

עיונים

הַפֵּךְ בָּהּ וַהֲפֵךְ בָּהּ

שָׁנוּ חֲכָמִים (בסוף פרק ה' דאבות): **בֶּן בַּג בַּג אוֹמֵר:** (א)[1]**הַפֵּךְ** (ב)**וַהֲפֵךְ בָּהּ** [2](ג)**דִּכוּלָּא בָּהּ**, [3]**וּבָהּ תֶּחֱזֵי** [4]**וְסִיב וּבְלֵה בָּהּ**, [5]**וּמִנַּהּ לָא תָזוּעַ**, [6]**שֶׁאֵין לְךָ מִדָּה טוֹבָה הֵימֶנָּה. וּפֵרֵשׁ רַבֵּנוּ יוֹנָה: הַפֵּךְ בָּהּ - חֲזוֹר**

א. הפך בה ... ובה תחזי וסיב ובלה בה. הטעם שאמר משפט זה בלשון ארמי, כתב במדרש שמואל בשם רבינו אפרים, שמאחר ולימוד התורה הוא צורך גדול מאד לבני אדם, לכך אמר בלשון ארמי, מפני שכשעלו מבבל כולם הכירו שפה זו. וב'דרך חיים' כתב מפני ש'בן בג בג' היה גר צדק, ולשונו היה לשון ארמי.

ב. והפך בה. כלומר - מסביר הגאון רבי יוסף צבי דושינסקי זצ"ל ("תורת מהרי"ץ" פרשת ויגש) - שתמיד עליך להפוך בתורה עד שתגיע לשלימות האמיתית, ואם תראה שעדיין יש בך מידות לא ניאותות, יהא זה סימן בידך שלא למדת ולא הפכת בתורה כל צרכך. או-אז, עליך להפוך בה עוד עד להשגת השלימות האמיתית, כי רק אם האדם בא על ידי לימוד התורה לידי מידות טובות ולירא שמים ואהבת חסד, אז סימן הדבר שתלמודו עלה בידו.

ג. דכלא בה. בספר "קובץ מאמרים" כותב הגאון רבי אלחנן וסרמן הי"ד: "שמעתי מפה קדוש בעל החפץ-חיים, שבימי הגר"א מווילנא, היו אנשים שנסעו מעיר לעיר לעורר את הלבבות לחיזוק בדת, ונקראו בשם 'מוכיחים'. פעם בא אחד מהם להגר"א ואמר לו: 'רבי, אמור נושא אחד שאדרוש עליו, כי אין מן התועלת להוכיח על כמה עניינים ואין זה מביא לידי מעשה, לעומת זאת אם מלהיבים את הלבבות על ענין אחד, הרי יש סיכויים שזה יפעל למעשה'. ועל כך השיב לו הגר"א: "דברו על לימוד תורה, כי הכל בכלל זה, והוא כעין דברי המשנה: 'הפך בה והפך בה דכולה בה' ".

ביאורים

1. הפך בה והפך בה. הוי עוסק בתורה וחוזר ועוסק בה תדיר. 2. דכולא בה. שהכל בה, כלומר שכל חכמות העולם כלולות בה. 3. ובה תחזי. ובה תראה האמת בעין שכלך. (רמב"ם). 4. וסיב ובלה בה. ותזקין ותבלה בה, כלומר גם עד זקנה ושיבה עסוק בתורה ולא תעזבנה. 5. ומנה לא תזוע. וממנה לא תזוז, ואל תאמר למדתי חכמת ישראל די צרכי ואיני צריך עוד להתעסק בה, אלך ואעסוק בחכמות אחרות. 6. שאין לך מדה טובה הימנה. מאשר להתדבק בתורה ולעסוק בה תדיר, כמו שכתוב (יהושע א, ח): "לא ימוש ספר התורה הזה מפיך, והגית בו יומם ולילה".

ארחות — הפך בה והפך בה — יושר

עַל דִּבְרֵי תוֹרָה, שֶׁכָּל חָכְמַת הָעוֹלָם כְּלוּלָה בָּהּ. עַד כָּאן לְשׁוֹנוֹ. וְהָעוֹסֵק וְשָׁקוּעַ בַּתּוֹרָה אֵין צָרִיךְ לְשׁוּם חָכְמָה אַחֶרֶת, שֶׁהַכֹּל יָכוֹל לָדַעַת מִן הַתּוֹרָה. וְאָמְרוּ (בשוחר טוב פרק י"ט): אָמַר רַב שְׁמוּאֵל בַּר אַבָּא: מַכִּיר אֲנִי חוּצוֹת הָרָקִיעַ כְּשֵׁם שֶׁאֲנִי מַכִּיר חוּצוֹת נְהַרְדְּעָא. וְכִי שְׁמוּאֵל עָלָה לָרָקִיעַ?! אֶלָּא עַל שֶׁיָּגַע בְּחָכְמָתָהּ שֶׁל תּוֹרָה לָמַד מִתּוֹכָהּ מַה שֶּׁיֵּשׁ בַּשְּׁחָקִים. וּבְבְרֵאשִׁית רַבָּה (פרשה כ"ז סימן ד'): פִּילוֹסוֹפוֹס אֶחָד [7]בִּקֵּשׁ לֵידַע לְכַמָּה [8]הַנָּחָשׁ מוֹלִיד. כֵּיוָן שֶׁרָאָה אוֹתָם [9]מִתְעַסְּקִין זֶה עִם זֶה, [10]נְטָלָן וּנְתָנָן בְּחָבִית, וְהָיָה מַסְפִּיק לָהֶם מְזוֹנוֹת עַד שֶׁיָּלְדוּ. [11]כֵּיוָן שֶׁעָלוּ הַזְּקֵנִים לְרוֹמִי, שָׁאֲלוּ אֶת רַבָּן גַּמְלִיאֵל, אָמְרוּ לוֹ: לְכַמָּה הַנָּחָשׁ מוֹלִיד? וְלֹא יָכֹל לַהֲשִׁיבָן, [12]וְנִתְכַּרְכְּמוּ פָּנָיו. פָּגַע בּוֹ רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ [13]וּפָנָיו חוֹלָנִית. אָמַר לוֹ: לָמָּה פָּנֶיךָ חוֹלָנִית? אָמַר לוֹ: שְׁאֵלָה אַחַת נִשְׁאַלְתִּי וְלֹא יָכֹלְתִּי לְהָשִׁיב. אָמַר לוֹ: מַה הִיא? אָמַר לוֹ: לְכַמָּה נָחָשׁ מוֹלִיד. אָמַר לוֹ: לְשִׁבְעָה שָׁנִים. אָמַר לוֹ: מְנָא לָךְ? אָמַר לוֹ: הַכֶּלֶב - חַיָּה טְמֵאָה וּמוֹלִיד לַחֲמִשִּׁים יוֹם, וּבְהֵמָה טְמֵאָה יוֹלֶדֶת [14]לִשְׁנֵים עָשָׂר חֹדֶשׁ, [15]וּכְתִיב: "[16]אָרוּר אַתָּה מִכָּל הַבְּהֵמָה וּמִכֹּל חַיַּת הַשָּׂדֶה" (בראשית ג' י"ד), וּכְשֵׁם שֶׁהַבְּהֵמָה [17]מִן הַחַיָּה שִׁבְעָה - כָּךְ נָחָשׁ אָרוּר [18]מִן הַבְּהֵמָה שִׁבְעָה.

ביאורים

7. ביקש לידע לכמה. ימי הריון. **8.** הנחש מוליד. והלך ועקב אחרי קבוצת נחשים. **9.** מתעסקין זה עם זה. בזיווג. **10.** נטלן ונתנן בחבית. הפריד את הנקבות והניחן בחבית. **11.** כיון שעלו הזקנים. חכמי ישראל, מארץ ישראל. **12.** ונתכרכמו פניו. השתנו פניו מפני הבושה. **13.** ופניו חולנית. מצער. **14.** לי"ב חודש. הרי שקללת הבהמה בצער הריון היא פי שבע מן החיה, שחשבון שבע פעמים חמישים יום עולה למנין שלש מאות וחמישים יום שהם ימי שנת לבנה (=354) בקירוב. **15.** וכתיב. בקללת ה' לנחש. **16.** ארור אתה מכל הבהמה ומכל חית השדה. ארור תהא מכל הבהמה, בשיעור שהיא ארורה מן החיה. **17.** מן החיה שבעה. שבע פעמים, כאמור. **18.** מן הבהמה שבעה. שבע

ארחות — הפך בה והפך בה — יושר

[19]כְּמִפְּנֵי רַמְשָׁא, סָלַק וְאָמַר לָהֶם. [20]הִתְחִיל [21]מֵטִיחַ רֹאשׁוֹ לַכֹּתֶל, אָמַר: כָּל מַה שֶּׁעָמַלְתִּי [22]שֶׁבַע שָׁנִים - [23]בָּא זֶה וְהוֹשִׁיטוֹ לִי [24]בְּקָנֶה אֶחָד (ועיין בכורות ח' ב').

וּבְאֶסְתֵּר רַבָּה (פרשה ב' סימן ה'): [25]בַּר יוֹחָנִי בִּקֵּשׁ לַעֲשׂוֹת סְעוּדָתָא לִגְדוֹלֵי

ביאורים

פעמים, ואם זמן הריון הבהמה הוא שנה, נמצא זמן הריון הנחש שבע שנים. **19.** כמפני רמשא סלק ואמר להם. לפנות ערב עלה רבן גמליאל ואמר לו, לשואל, את התשובה. **20.** התחיל. אותו שואל. **21.** מטיח ראשו לכותל. מכה ראשו מתמהון. **22.** שבע שנים. במחקר. **23.** בא זה. החכם מחכמי תורת ישראל. **24.** בקנה אחד. בקלות ובלי שום טורח, מתוך מדרש המקרא. **25.** בר יוחני. גוי בשם בר יוחני בקש לעשות סעודה לגדולי רומי, היה שם רבי אליעזר בן רבי יוסי, אמר האיש ההוא נתייעץ בבן עירנו (ר' אליעזר ב"ר יוסי) על הכנתה של סעודה זו, בא אליו, אמר לו רבי אליעזר ב"ר יוסי לאיש: אם אתה רוצה לקרוא לסעודה עשרים איש, תכין לעשרים וחמשה אנשים, ואם אתה רוצה לקרוא עשרים וחמשה תכין לשלושים, מאחר ויתכן שבשעת הסעודה יבואו ויתרבו סועדים יותר, שלא יחסר לך משום מין לשום איש מהבאים. הלך האיש ולא עשה כעצתו, ועשה לעשרים וארבעה וקרא לעשרים וחמשה, שחשב שודאי אחד מהם לא יבא, אבל לבסוף נמצאו שחסר מנה אחת, יש מי שאומר "קנדס" היה אותו מאכל, ויש מי שאומר "כפנאי" היה אותו מאכל, ובעל הסעודה התבייש בכך, וכדי להפיס דעתו של האורח שלא בא לידו אותו מאכל, הביא זהב ונתן לפניו. אותו אורח כעס, לקח את הזהב, זרקו בפניו, ואמר לו: "וכי מאכלים של זהב אני אוכל? ואת זהבך אני צריך?" בא בעל הסעודה הזה אצל רבי אליעזר ב"ר יוסי, וסיפר לו את המעשה. אמר האיש לרבי אליעזר ב"ר יוסי: מבטיח אני לך רבי! לא היה לי לומר לך חרפתי, שזה שאמרת לי לעשות לא עשיתי ובשביל זה אמרתי לך, שאדע אם חדרי תורה בלבד גילה הקב"ה לחכמים כמותך, או אולי גם חדרי סעודה גילה לכם. אמר לו ראב"י: כן! אף חדרי סעודה גילה לנו. אמר לו האיש, וזה מנין לך? אמר לו מדוד המלך, שכתוב בו: "וירא אבנר אל דוד ועמו עשרים אנשים ויעש דוד לאבנר ולאנשים אשר אתו משתה". "ויעש משתה" לא כתוב כאן - שאז המשמעות שהמשתה עשה לאבנר ולאנשיו אשר אתו, האמורים למעלה בפסוק, אלא כתוב "ולאנשים אשר אתו משתה" שהיה מדקדק שיהא כדי הצורך לכל האנשים אשר אתו, ולהודיעך בייתור שהכין צרכי המשתה ממדה שלא יחסר בו

ארחות — הפך בה והפך בה — יושר

רוֹמִי, חֲוָה תַּמָּן רַבִּי אֱלִיעֶזֶר בְּרַבִּי יוֹסֵי. אָמַר: נְמָלֵךְ בְּבֶן עִירֵנוּ. אָתָא לְגַבֵּיהּ. אָמַר לוֹ: אִי בָּעֵית לְמִיקְרָא עַשְׂרִין, עֲבוֹד עַשְׂרִין וַחֲמִשָּׁה. וְאִין בָּעֵית לְמִיקְרֵי עַשְׂרִין וַחֲמִשָּׁה, עֲבוֹד לִתְלָתִין. אָזַל הוּא וַעֲבִיד לְעַשְׂרִין וְאַרְבַּע וְקָרָא לְעַשְׂרִין וַחֲמִשָּׁה. אִשְׁתְּכַחְנוּן דַּחֲסִירִין חַד מִקַּמָּא, מַאן דַּאֲמַר קִנְדָּם וּמַאן דַּאֲמַר כַּפְנֵאי. אַיְיתֵי דְּהַב יְהַב קָדָמֵיהּ. נַסְבֵיהּ וְטַלְקֵיהּ בְּאַנְפֵּיהּ, אֲמַר לֵיהּ: דִּדְהַב אֲנָא אָכִיל?! וּדַהֲבָךְ אֲנָא צְרִיךְ?! אָתָא לְגַבֵּי רַבִּי אֱלִיעֶזֶר בְּרַבִּי יוֹסֵי וְתָנֵי לֵיהּ עוּבְדָא, אֲמַר לֵיהּ: חַייֵךְ רַבִּי, לָא חֲוָה לִי דְּאֵימָא לָךְ, דְּאִלּוּ אֲמַרְתְּ לִי לָא עַבְדִית, מִן בְּגִין כָּךְ אָמְרִין לָךְ, אִם חֲדֵרֵי תּוֹרָה גְּלָה לָכֶם הַקָּדוֹשׁ-בָּרוּךְ-הוּא אוֹ שֶׁמָּא חֲדֵרֵי סְעוּדָה? אֲמַר לֵיהּ: הֵן! אַף חֲדֵרֵי סְעוּדָה גְּלָה לָנוּ. אֲמַר לֵיהּ: וְדָא מְנָא לָךְ? אֲמַר לֵיהּ: מִדָּוִד, דִּכְתִיב: "וַיָּבֵא אַבְנֵר אֶל דָּוִד חֶבְרוֹן וְאִתּוֹ עֶשְׂרִים אֲנָשִׁים וַיַּעַשׂ דָּוִד לְאַבְנֵר וְלָאֲנָשִׁים אֲשֶׁר אִתּוֹ מִשְׁתֶּה" (שמואל-ב׳ ג׳ כ׳), 'וַיַּעַשׂ מִשְׁתֶּה' אֵין כְּתִיב כָּאן, אֶלָּא "וְלָאֲנָשִׁים אֲשֶׁר אִתּוֹ מִשְׁתֶּה". (מַשְׁמַע שֶׁהָיָה מְדַקְדֵּק שֶׁיִּהְא כְּדֵי הַצָּרְךְ לְכָל הָאֲנָשִׁים אֲשֶׁר אִתּוֹ. מַתְנוֹת כְּהֻנָּה).

וּמָצִינוּ, שֶׁכָּל הַיְדִיעוֹת וְהַחָכְמוֹת לָמְדוּ חֲכָמֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה מֵהַתּוֹרָה.

עַיִן עֲרוּבִין (י״ד א׳): [26]כָּל שֶׁיֵּשׁ בְּהֶקְפּוֹ שְׁלֹשָׁה טְפָחִים, יֵשׁ בּוֹ רֹחַב טֶפַח. מְנָא הַנֵי מִילֵי? [27]מַיִם שֶׁעָשָׂה שְׁלֹמֹה. עַיִן שָׁם. וּבְבְרֵאשִׁית רַבָּה (פרשה

ביאורים

מאומה לכל האנשים, בין אלו שיהיו בודאי ובין אלו שעשויים לבוא למשתה, והרי לך שהרבה צריך להכין לסעודה, כדי שלבסוף לא יחסר מאומה. **26. כל שיש בהיקפו שלשה טפחים יש בו רוחב טפח.** כל חפץ עגול שיש בהיקפו שלשה טפחים בידוע שיש בו רוחב טפח בקוטר עיגולו. **27. מים שעשה שלמה.** בספר מלכים (א, ז) מסופר ש'חירם' עשה לבנין בית המקדש של שלמה את הים, פירוש:

ארחות — הפך בה והפך בה — יושר

ל״א סימן י׳): "שְׁלֹשׁ מֵאוֹת אַמָּה אֹרֶךְ הַתֵּבָה, חֲמִשִּׁים אַמָּה רָחְבָּהּ, וּשְׁלֹשִׁים אַמָּה קוֹמָתָהּ" (בראשית ו׳ ט״ז) לִמְדַתְּךָ תּוֹרָה דֶּרֶךְ אֶרֶץ, [28]שֶׁאִם יַעֲשֶׂה אָדָם סְפִינָה שֶׁתְּהֵא עוֹמֶדֶת בַּלָּמִין [=בַּחוֹף] - [29]יַעֲשֶׂה רָחְבָּהּ אֶחָד מִשִּׁשָּׁה בְּאָרְכָּהּ, [30]וְגָבְהָהּ אֶחָד מֵעֲשָׂרָה בְּאָרְכָּהּ. וְשָׁם (סימן י״א): "וּפֶתַח הַתֵּבָה בְּצִדָּהּ תָּשִׂים" (שם ט״ז) - לִמְדַתְּךָ תּוֹרָה דֶּרֶךְ אֶרֶץ, שֶׁאִם עוֹשֶׂה אָדָם [31]טְרַקְלִין [32]עֶשֶׂר עַל עֶשֶׂר, יְהֵא עוֹשֶׂה [33]פְּתָחוֹ מִן הַצַּד. וּבְשִׁיר הַשִּׁירִים רַבָּה (פרשה א׳ סימן י״ז): "קֹרוֹת בָּתֵּינוּ אֲרָזִים רָהִיטֵנוּ בְּרוֹתִים" (שיר השירים א׳ י״ז) - לִמְדָה תּוֹרָה דֶּרֶךְ אֶרֶץ, שֶׁיִּהֵא אָדָם [34]מְקָרֶה [35]בַּאֲרָזִים [36]וּמְרַהֵט [37]בִּבְרוֹתִים. וְשָׁם (פרשה ע״ו סימן ב׳): לִמְדַתְּךָ תּוֹרָה דֶּרֶךְ אֶרֶץ, שֶׁלֹּא יְהֵא אָדָם [38]נוֹתֵן כָּל מָמוֹנוֹ [39]בְּזוּזִית אַחַת, [40]שֶׁנֶּאֱמַר: "וַיַּחַיְ" (בראשית ל״ב ח׳). וּבְסוֹטָה (מ״ד א׳): "[41]מִי הָאִישׁ אֲשֶׁר בָּנָה

ביאורים

מקוה גדול לטבילת כהנים. הים היה עגול והיה רחבו (הקוטר) עשר אמה, והיקפו היה שלושים אמה. נמצא שההיקף הוא פי שלש מהקוטר. **28. שאם יעשה אדם ספינה.** והוא רוצה שתהא עומדת היטב בנמל במים רדודים, ולא תתהפך. **29. יעשה רחבה אחד משישה בארכה.** כמו תיבתו של נח שהיתה ארוכה שלש מאות ורחבה חמישים. **30. וגבהה אחד מעשרה בארכה.** כתיבת נח שהיתה גבוהה שלושים אמה לעומת אורך של שלש מאות. **31. טרקלין.** חדר מגורים. **32. עשר על עשר.** אפילו גודל של עשר על עשר, וכל שכן אם החדר קטן משיעור זה. **33. פתחו מן הצד.** ולא באמצע הקיר, כדי שלא יקלקל חלל הפתח את שטח התשמיש של החדר. **34. מקרה.** תקרת וקורות הבית. **35. בארזים.** שאין הם רכים אלא קשים, ועומדים במשא כבד, וראויים לתמיכה וקירוי. **36. ומרהט.** מצפה בריצוף את קרקע הבית שדורכים והולכים עליה ברהיטה וריצה. **37. בברותים.** הם נסרי עץ "ברוש" רכים, שנוח יותר לצעוד בנחת ובריצה על עץ רך מאשר על עץ קשה. **38. נותן כל ממונו.** לטמון מן הגנבים. **39. בזוזית אחת.** במקום אחד, שאם ימצאו הגנבים מטמון אחד, לא יטלו כל ממונו בבת אחת. **40. שנאמר ויחי.** כשם שיעקב (קודם פגישתו עם עשו) חילק את מחנהו לשני מחנות. **41. מי האיש אשר בנה בית וכו'.** שבתחילה אמרה התורה "אשר בנה בית" ואחר כך "אשר נטע כרם" ואחר כך "אשר ארש אשה". ובזה למדה תורה הנהגה ראויה שיבנה אדם בית וכו'.

בַּיִת״ וכו׳ (דברים כ׳ ה׳) – לִמְּדָה תּוֹרָה דֶּרֶךְ אֶרֶץ, שֶׁיִּבְנֶה אָדָם בַּיִת וְיִטַּע כֶּרֶם, וְאַחַר-כָּךְ יִשָּׂא אִשָּׁה. וּבִבְרֵאשִׁית רַבָּה (פרשה ע׳ סימן י״ד): ״[42]וַיֵּשֶׁב עִמּוֹ חֹדֶשׁ יָמִים״ (בראשית כ״ט י״ד) – לִמְּדַתְךָ תּוֹרָה דֶּרֶךְ אֶרֶץ: עַד הֵיכָן צָרִיךְ אָדָם [43]לְהִטָּפֵל בִּקְרוֹבָיו? – עַד חֹדֶשׁ יָמִים. וְשָׁם (סוף פרשה ס׳): לִמְּדַתְךָ תּוֹרָה [44]שֶׁאִם יִהְיֶה לְאָדָם בָּנִים גְּדוֹלִים, יִהְיֶה מַשִּׂיאָן, וְאַחַר-כָּךְ הוּא נוֹשֵׂא לוֹ אִשָּׁה. מִמִּי אַתָּה לָמֵד? מֵאַבְרָהָם, בִּתְּחִלָּה ״וַיִּבְיאֶהָ יִצְחָק הָאֹהֱלָה שָׂרָה אִמּוֹ״ (שם כ״ד ס״ז), וְאַחַר כָּךְ ״וַיִּסֶּף אַבְרָהָם וַיִּקַּח אִשָּׁה״ (שם כ״ה א׳). וּבְתַנְחוּמָא (פרשת ראה סימן ט׳): ״תַּחַת חִטָּה יֵצֵא [45]חוֹחַ וְתַחַת שְׂעֹרָה [46]בָּאְשָׁה״ (איוב ל״א מ׳) – לִמְּדַתְךָ תּוֹרָה דֶּרֶךְ אֶרֶץ: שָׂדֶה שֶׁהִיא מַעֲלָה חוֹחִים - יָפֶה לְזָרְעָהּ חִטִּים, שָׂדֶה שֶׁהִיא מַעֲלָה בְּאוּשִׁים - יָפֶה לְזָרְעָהּ שְׂעוֹרִים. וּבְמִדְרָשׁ רַבָּה (פרשה כ״א סימן כ״ה): לִמְּדַתְךָ תּוֹרָה דֶּרֶךְ אֶרֶץ [47]מִן הַקָּרְבָּנוֹת, שֶׁאִם יֵלֵךְ לְאַכְסַנְיָא וְקִבְּלוּ חֲבֵרוֹ - [48]יוֹם רִאשׁוֹן מְקַבְּלוּ יָפֶה וּמַאֲכִילוּ עוֹפוֹת, בַּשֵּׁנִי מַאֲכִילוּ בָּשָׂר, בַּשְּׁלִישִׁי דָּגִים. וּבְוַיִּקְרָא רַבָּה (פרשה ט׳ סימן ו׳): לִמְּדַתְךָ תּוֹרָה דֶּרֶךְ אֶרֶץ, שֶׁאֵין חָתָן נִכְנָס לַחֻפָּה אֶלָּא אִם כֵּן נוֹתֶנֶת לוֹ כַּלָּה [49]רְשׁוּת, הֲדָא הוּא דִכְתִיב: ״בֹּא דוֹדִי״ וְגוֹ׳ (שיר השירים ד׳ ט״ז), וְאַחַר-כָּךְ ״בָּאתִי לְגַנִּי״ (שם ה׳ א׳).

ביאורים

42. וישב עמו חדש ימים. התורה מספרת שהימים שהתארח יעקב בבית לבן היו חודש ימים. **43. להטפל בקרוביו.** לארחם בביתו ולטפל בהם. **44. שאם יהיה לאדם בנים גדולים.** להשיאם, והוא עצמו אין לו אשה. **45. חוח.** מין קוצים. **46. באשה.** דומה הוא לשעורה וגרוע ממנה. **47. מן הקרבנות.** כשם שפרי החג שהקריבו בבית המקדש, היו כל יום מימי החג פוחתים בהקרבה פר אחד מיום שלפניו. **48. יום ראשון מקבלו יפה.** וכל יום הוא פוחת בכיבוד המאכלים מיום שלפניו. **49. רשות.** להכנס.

וּבְיוֹמָא (ע״ה ב׳): לִמְּדָה תּוֹרָה דֶּרֶךְ אֶרֶץ שֶׁלֹּא יֹאכַל אָדָם בָּשָׂר [50]אֶלָּא בַּלַּיְלָה. וּבְחֻלִּין (פ״ד א׳): לִמְּדָה תּוֹרָה דֶּרֶךְ אֶרֶץ [51]שֶׁלֹּא יֹאכַל אָדָם בָּשָׂר אֶלָּא לְתֵאָבוֹן. וְשָׁם: לִמְּדָה תּוֹרָה דֶּרֶךְ אֶרֶץ, [52]שֶׁלֹּא יְלַמֵּד אָדָם אֶת בְּנוֹ בָּשָׂר וְיַיִן. וּבְבִיצָה (כ״ה א׳): לִמְּדָה תּוֹרָה דֶּרֶךְ אֶרֶץ, שֶׁלֹּא יֹאכַל אָדָם בָּשָׂר [53]קֹדֶם הֶפְשֵׁט וְנִתּוּחַ. וּבְיוֹמָא (ד׳ ב׳): לִמְּדָה תּוֹרָה דֶּרֶךְ אֶרֶץ, שֶׁלֹּא יֹאמַר אָדָם דָּבָר לַחֲבֵרוֹ [54]אֶלָּא אִם כֵּן קוֹרֵהוּ. וּבְבָבָא מְצִיעָא (פ״ז א׳): לִמְּדָה תּוֹרָה דֶּרֶךְ אֶרֶץ [55]שֶׁיִּשְׁאַל אָדָם בְּאַכְסַנְיָא שֶׁלּוֹ. וּבְשַׁבָּת (ק״ד א׳): לִמְּדַתְךָ תּוֹרָה דֶּרֶךְ אֶרֶץ: [56]בְּגָדִים

ביאורים

50. אלא בלילה. בהיות עם ישראל במדבר, ניתן להם בשר (׳שליו׳) בערב, כנאמר בתורה (שמות טז, ח) ״ויאמר משה: בתת ה׳ לכם בערב בשר״, בזה לימדה התורה הנהגה ראויה שלא יאכל אדם וכו׳. **51. שלא יאכל אדם בשר אלא לתיאבון.** נאמר בתורה (דברים יב, כ-כא) ״כי ירחיב... ואמרת אכלה בשר כי תאוה נפשך לאכל בשר... וזבחת מבקרך ומצאנך״. מלשון ״כי תאוה נפשך״ למדים שלא יאכל אדם בשר רק בהתגבר תאוותו. **52. שלא ילמד אדם את בנו בשר ויין.** חז״ל דרשו את הפסוק ״וחיים לנערותיך״ (משלי כז, כז), ״תן חיים לנערותיך״, פירוש, למד דרך חיים לבני ביתך להסתפק במזונות קלים, ״מכאן למדה תורה דרך ארץ, שלא ילמד (ירגיל) אדם את בנו לבשר ויין״. **53. קודם הפשט וניתוח.** כשם שבקרבן עולה מפורש בתורה שצריך להפשיט את עורו ולנתח את בשרו לנתחים קודם הקטרתו על המזבח, כמו כן באכילת בשר חולין, קודם האכילה יש להפשיט את העור ולנתח את הבשר. **54. אלא אם כן קורהו.** בתחילת חומש ויקרא (א, א) נאמר: ״ויקרא אל משה וידבר״. הקב״ה הקדים קריאה לדיבור. מכך למדים הנהגה ראויה שלא יאמר אדם דבר לחבירו אלא אם כן קורהו תחילה, להודיעו שהוא רוצה לדבר עמו (רש״י). **55. שישאל אדם באכסניא שלו.** בביקור המלאכים אצל אברהם, נאמר: ״ויאמרו (המלאכים) ״אליו״ (אל אברהם) איה שרה אשתך״. וישנן נקודות בספר התורה על האותיות א,י,ו, שבמלת ״אליו״, לימדה תורה הנהגה ראויה שישאל אדם בשלום בעלת הבית, כשם שהמלאכים קיימו הנהגה זו בשאלם על שרה. **56. בגדים שבשל בהם וכו׳.** כשמצטבר דשן (אפר) הקרבנות על המזבח, מצוה על הכהן להוציאו החוצה. נאמר בתורה (ויקרא ו, ד) ״ופשט את בגדיו, ולבש בגדים אחרים״, הזקיקה אותו התורה ללבוש בגדים פחותים בשעת הוצאת הדשן שאינה עבודה חשובה, וזאת כדי שלא ימאסו בגדיו החשובים שעובד בהן

ארחות הפך בה והפך בה יושר

עיונים

[57]שֶׁבִּשֶּׁל בָּהֶם קְדֵרָה לְרַבּוֹ, אַל יִמְזֹג בָּהֶן [58]כּוֹס לְרַבּוֹ. וּבְכָתֻבוֹת (ק"ג א'): [59]לְשׁוֹן חֲכָמִים [60]בְּרָכָה, לְשׁוֹן חֲכָמִים עֹשֶׁר, לְשׁוֹן חֲכָמִים מַרְפֵּא. עַיִן שָׁם. וּכְהַאי גַּוְנָא תִּמְצָא לָרֹב [ד]בַּחֲכָמֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה, שֶׁכָּל דָּבָר יָדְעוּ מִן הַתּוֹרָה, [ה]וְכֵן בְּחַכְמֵי בראש צבא רומי) צר על ירושלים במשך שלש שנים. לאחר שלש שנות המצור והרעב, הצליח רבן יוחנן לצאת מהעיר בהחבא, ופגש את אספסיינוס קיסר (בכדי לנסות להשלים עם הרומיים), אמר לו רבן יוחנן: "שלום עליך המלך! שלום עליך המלך!" אמר לו אספסיינוס: התחייבת עונש מוות משתי סיבות, ואחת מהן: שהרי איני מלך, ואתה מלגלג עלי לקרוא לי מלך. אמר לו רבן יוחנן: באמת מלך אתה עתיד להיות, שהרי אילו לא היית עתיד להיות מלך, לא היתה נמסרת ירושלים בידך, שהרי כתוב (ישעיה י, לד) "והלבנון באדיר יפול". ואין פירוש 'אדיר' שנאמר כאן, אלא 'מלך',

ואין פירוש 'לבנון' אלא 'בית המקדש'. וא"כ יש לי ידיעה מהפסוק שאכן מלך אתה!

מספרת הגמרא, שתוך כדי שיחתם הגיע שליח אל אספסיינוס מרומי, אמר לו השליח: "עמוד, משום שמת הקיסר, והחליטו אותם אנשים החשובים של רומי למנותך לקיסר!" ע"ש. והתברר שאכן צדקו דברי רבן יוחנן באומרו 'הנך מלך'.

חז"ל הקדושים ידעו הכל מן התורה, וכשיש להם הוכחה וראיה מהתורה לדבר מסויים, הרי שזוהי המציאות והאמת הברורה, ולכן, אם התורה אומרת 'והלבנון באדיר יפול', א"כ בהכרח שאספסיינוס הוא המלך, אף שבמציאות הנראית לעינים עדיין אין זה נראה כך, בכל זאת כיון שהתורה אומרת כן, הרי זוהי המציאות והאמת לאמיתה, שלבסוף תתברר לעין כל כנכונה ואמיתית.

ה. וכן בחכמי כל דור ודור הוכיחו כל דבר מן התורה. במסכת גיטין (ו, א) הביאה הגמרא מקור ש"בבל" נמצאת מצפון לארץ ישראל, מהפסוק בנבואת ירמיה על אודות כיבוש ירושלים בידי בבל: "ויאמר ה' אלי מצפון תפתח הרעה" (ירמיה א, יד).

ביאורים

עבודות חשובות כגון הקטרה וניסוך על גבי המזבח. (רש"י). **57. שבישל בהם.** העבד. **58. כוס.** יין. **59. לשון חכמים.** מדקדוק דברי חכמים יוצא שכיוונו לדבר בלשון שיהיה נכלל בה. **60. ברכה.** עושר ורפואה. 'ברכה לבית' נלמדת מלשון חכמים, וכן 'עושר' ו'רפואה' (עיין שם בגמרא).

ארחות הפך בה והפך בה יושר

עיונים

הקשה הגרי"ש כהנמן זצ"ל, מדוע הוצרך לימוד מפסוק על כך, הרי זאת המציאות שבבל נמצאת מצפון לארץ ישראל?

ותירץ, אצל חכמי ישראל ראיה מן המקרא היא הראיה הטובה והחזקה ביותר אף מן המציאות הקיימת, ולכך הביאו בדוקא מקור מהפסוק.

כָּל דּוֹר וָדוֹר הוֹכִיחוּ כָּל דָּבָר מִן הַתּוֹרָה. [ו]וְכָל הָעוֹסֵק בַּתּוֹרָה לִשְׁמָהּ, הַקָּדוֹשׁ-בָּרוּךְ-הוּא עוֹזְרוֹ לִמְצֹא כָּל דָּבָר בַּתּוֹרָה. "וַעֲצַת ה' הִיא תָקוּם", עֵצָה שֶׁיֵּשׁ בָּהּ דְּבַר ה' - הִיא תָקוּם לְעוֹלָם.

ו. וכל העוסק בתורה לשמה הקב"ה עוזרו למצוא כל דבר בתורה. כתב הגאון רבי חיים מואלוז'ין זצ"ל ('רוח חיים' אבות פ"ו מ"א): "כל העוסק בתורה לשמה... ומגלין לו רזי תורה. כי באמת כל הרזין וסודות התורה המה מפורשין ונגלין ממש, אבל טח מראות עינינו וגם בנגלות התורה לפעמים אדם יגע על דבר קטן וקל, מה שלאחר שהוא מבין, הוא עומד ומשתאה ומתמה על עצמו על מה זה טרח הרבה בזה והלא דבר פשוט הוא, אך האדם לפעמים מוכה בסנוורים, ואם יעסוק בה לשמה, יגל ה' עיניו ויסיר ממנו מסך העורון, וכמו שאמר דוד (תהלים קיט): "גל עיני ואביטה נפלאות מתורתך". וכמו שאומרים "והאר עינינו בתורתך", וזהו שאמר 'ומגלין לו רזי תורה'.

ארחות השגחה יושר

עיונים

הַשְׁגָּחָה

הִנֵּה רָאִינוּ בְּכָל דּוֹר הַשְׁגָּחַת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ עַל הַצַּדִּיקִים לְמַלְּטָם מִכָּל רַע וּלְבָרְכָם, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר: "[1]חֹנָה מַלְאַךְ ה' סָבִיב לִירֵאָיו וַיְחַלְּצֵם". וּבְתַעֲנִית (כ"א א') **גַּבֵּי [2]נַחוּם אִישׁ גַּמְזוּ שֶׁהָיְתָה מִטָּתוֹ מֻנַּחַת בְּבֵית רָעוּעַ, אָמַר לָהֶם: בָּנַי, פַּנּוּ אֶת הַכֵּלִים אַחַר כָּךְ פַּנּוּ אֶת מִטָּתִי, (א)שֶׁמֻּבְטָח לָכֶם (ב)כָּל זְמַן שֶׁאֲנִי בַּבַּיִת אֵין הַבַּיִת נוֹפֵל. וְכֵן שָׁם** (כ'

א. **שמובטח לכם, כל זמן שאני בבית אין הבית נופל.** הקשה המהרש"א, הרי אמרו (בגמרא תענית כ, ב): אסור לאדם לעמוד במקום סכנה ולומר עושים לי נס, שמא אין עושים לו נס, ואם תמצי לומר עושין לו נס, הרי ממעטים לו מזכויותיו בעבור הנס שנעשה לו. הרי שאין לסמוך על הנס שיגן מפני הסכנה?

וכתב ליישב, מאחר והטעם שלא יסמוך אדם על הנס הוא מחמת שמא יגרום החטא, ונחום איש גמזו היה מחשיב עצמו צדיק גמור, לכך לא חשש. אך ב"גבורות ארי" השיג על זה, הרי בגמרא הוכיחו מיעקב אבינו שחשש שמא יגרום החטא ואפילו שהיה צדיק גדול, ומוכח שגם לצדיק גמור אין לסמוך על הנס, ואם כן איך סמך נחום איש גמזו שיפנו קודם הכלים ורק אח"כ יוציאוהו?

וכתב ליישב, שודאי לכתחילה אין לעמוד במקום סכנה ואפילו לצדיק גמור, אך אם נזדמן לצדיק גמור לעמוד במקום סכנה בלא להתכוון וכמעשה דנחום איש גמזו שהיה מוטל כבר בבית רעוע, בזה אף אם מאריך ומרחיב את הזמן של הנס קצת יותר, אין לו לחשוש מזה, כיון שתחילת הנס מוכרח שיקרה ולא יפול הבית עד שיוציאוהו, ובודאי עושים לו נס ואין מנכין לו מזכויותיו כיון שלא נתכוון לכך.

ב. כל זמן שאני בבית אין הבית נופל. כתב ב"בן יהוידע": אע"פ שהיה עניו מאד, אין כונתו בזה להגדיל עצמו, אלא כונתו לומר כי השטן שמח ביסורים שלו שהם קשים ממיתה, ואינו חפץ במיתתו אלא רוצה שישאר חי ביסורים אלו, לכן ישתדל שלא יפול הבית עליו. [סברא זו, מיישבת גם את קושיית המהרש"א בקטע הקודם].

ביאורים

1. **חנה מלאך ה'.** כשהאויבים פונים סביבם להרע להם, מלאך ה' חונה סביבם ואין להם כח לגעת בהם ויחלצם. (רד"ק, תהלים לד, ח). 2. **נחום איש גמזו.** נחום איש גמזו היה עיור בשתי עיניו, שתי ידיו ושתי רגליו קטועות, וכל גופו מלא שחין, ורגלי מטתו היו מונחים בספלים של מים כדי שלא

ארחות השגחה יושר

עיונים

ב') [3]בְּרַב אַדָּא בַּר אַהֲבָה שֶׁהִכְנִיסוֹ רַב הוּנָא לְבֵית רָעוּעַ כְּדֵי לְפַנּוֹת הַיַּיִן מִשָּׁם, שֶׁהָיָה מֻבְטָח שֶׁכָּל זְמַן שֶׁהוּא שָׁם לֹא יִפֹּל הַבַּיִת, וְכֵן הָוָה. וְשָׁם (כ"א ב'): **[4]בְּסוּרָא הָוָת דְּבַרְתָּא, בְּשִׁיבְכוּתֵיהּ דְּרַב לָא הָוָת דְּבַרְתָּא. סָבְרוּ מִינֵיהּ מִשּׁוּם זְכוּתֵיהּ דְּרַב דְּנָפִישׁ. אִיתְחֲזֵי לְהוּ בְּחֶלְמָא: רַב דְּנָפִישָׁא זְכוּתֵיהּ טוּבָא - הָא מִלְּתָא זוּטְרָא לֵיהּ לְרַב, אֶלָּא מִשּׁוּם הַהוּא גַּבְרָא דְּשַׁיֵּיל מָרָא וְזִבְילָא לִקְבוּרָה. [5]בִּדְרוֹקְרַת הָוָת דְּלֵיקְתָּא, וּבְשִׁיבְכוּתֵיהּ דְּרַב הוּנָא לָא הָוָת דְּלֵיקְתָּא. סָבוּר מִינָּהּ בִּזְכוּתָא דְּרַב הוּנָא דְּנָפִישׁ, אִיתְחֲזֵי**

ביאורים

יעלו עליו נמלים דרך רגלי המטה (שמכיון שהיו ידיו קטועות, אם היו עולים עליו נמלים לא היה יכול ליטלם בידיו ולזורקם). פעם אחת כאשר מטתו היתה מונחת בבית רעוע, בקשו תלמידיו לפנות מטתו מהבית ואחר כך לפנות את הכלים הנמצאים בבית (שחששו שמא יפול עליו הבית), אמר להם נחום איש גמזו, בני, פנו את הכלים ואחר כך פנו את מטתי, שמובטח לכם שכל זמן שאני נמצא בבית אין הבית נופל (ולא ינזקו הכלים), וכך עשו, פינו תחילה את הכלים ואחר כך פינו את מטתו, ואז (לאחר שהוציאוהו) נפל הבית. 3. **ברב אדא בר אהבה.** רב הונא היה לו יין בבית רעוע, ורצה לפנות את היין משם לפני שיפול הבית, הכניס את רב אדא בר אהבה לשם, כדי שבזכותו לא יפול הבית כל עוד שהוא בתוכו, והאריך לדבר עמו בדברי תורה עד שגמר לפנות את הבית. 4. **בסורא הוות.** בעיר "סורא" השתוללה מגיפת דבר. בשכונתו של רב לא פגע הדבר. סבורים היו האנשים, לפי שזכותו של רב גדולה, לכן אין הדבר שולט בשכונתו. הראו מהשמים בחלום לאותם אנשים: רב יש לו זכויות רבות, ונס זה קטן הוא לפי גדולת רב. ברם, הנס התרחש בגלל אדם אחד שדר באותה שכונה, שהיה משאיל כלי חפירה לחפור בהם בבית הקברות. 5. **בדרוקרת הוות.** בעיר "דרוקרת" פרצה דליקה, ולשכונתו של רב הונא לא הגיעה. סבורים היו האנשים, לפי שגדולה זכותו של רב הונא. הראו מהשמים בחלום לאותם אנשים: רב הונא יש לו זכויות רבות, ונס זה קטן הוא לפי ערכו. ברם, הנס התרחש בזכות אשה אחת שדרה באותה שכונה, שהיתה מסיקה את תנורה בעצים שלה מערב שבת לערב שבת, ונותנת רשות לשכנותיה לאפות בתנור המוסק. בגלל חסדיה אלו, נהגו בה מדה כנגד מדה, והאש לא שלטה בשכונתה.

ארחות השגחה יושר

עיונים

לְהוּ בְּחֶלְמָא: הַאי זוּטְרָא לֵיהּ לְרַב הוּנָא, אֶלָּא מֵשׁוּם הַהִיא אִתְּתָא דִּמְחַמֶּמֶת תַּנּוּרָא וּמְשַׁיְּלָא לְשִׁבְּבוּתֵיהּ.

וְכָתַב הַגר"י מֶלְצָ֣ן זִכְרוֹנוֹ לִבְרָכָה בְּסִדּוּר הַגָּר"א: וְלִכְאוֹרָה מַה בְּכָךְ[6] דְּנָפְשׁ זְכוּתֵיהּ, וְכִי בִּשְׁבִיל זֶה לֹא יָכוֹל לִהְיוֹת גַּם זְכוּת זֶה בְּסִבָּתוֹ? וְתֵרֵץ בְּשֵׁם הַ"יַּעֲרוֹת דְּבַשׁ" וְהַ"אָהֳלֵי יַעֲקֹב", מִשּׁוּם שֶׁכְּבָר אָמְרוּ (בבא קמא ס' א'): כֵּיוָן שֶׁנִּיתַּן[7] רְשׁוּת לַמַּשְׁחִית - [8]אֵין מַבְחִין בֵּין צַדִּיק לָרָשָׁע. אֲבָל בַּמֶּה דְּבָרִים אֲמוּרִים, בְּצַדִּיק שֶׁאֵינוֹ גָּמוּר, אֲבָל צַדִּיק גָּמוּר - אֵין לוֹ שְׁלִיטָה עָלָיו, וְגַם אִם הָיָה הַדָּבָר בִּשְׁכוּנָתוֹ לֹא הָיָה מַזִּיק לוֹ, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים צ"א ז'): "יִפֹּל מִצִּדְּךָ אֶלֶף וּרְבָבָה מִימִינֶךָ אֵלֶיךָ לֹא יִגָּשׁ". רַק [9]מִשּׁוּם הַהוּא גַּבְרָא שֶׁלֹּא הָיְתָה זְכוּתוֹ גְּדוֹלָה כָּל-כָּךְ, הָיוּ מֻכְרָחִין לְהַצִּיל אֶת כָּל הַשְּׁכוּנָה כְּדֵי שֶׁלֹּא יַזִּיק לוֹ. וּמְצִינוּ (סנהדרין ס"ז ב'): [10]הַהִיא אִתְּתָא דַּהֲוָת קָא מְהַדְּרָא לְמִשְׁקַל עַפְרָא מִתּוּתֵי כַּרְעֵיהּ דְּרִבִּי חֲנִינָא. אֲמַר לַהּ: אִי מִסְתַּיְּעַת זִילִי עֲבִידִי, "[ג]אֵין עוֹד מִלְבַדּוֹ" כְּתִיב (דברים ד' ל"ה). וּפָרִיךְ, וְהָאָמַר רִבִּי יוֹחָנָן לָמָּה נִקְרָא שְׁמָן כְּשָׁפִים, שֶׁמַּכְחִישִׁין פָּמַלְיָא שֶׁל מַעְלָה? וּמְשַׁנֵּי, שַׁאנֵי רִבִּי חֲנִינָא דְּנָפְשׁ זְכוּתֵיהּ וְאֵין

ביאורים

6. דנפיש זכותיה. שיש לו זכויות רבות. **7. רשות למשחית.** להשחית. **8. אינו מבחין בין צדיק לרשע.** ומשחית גם את הצדיק. **9. משום ההוא גברא.** משום האדם ההוא. **10. ההיא איתתא.** מעשה באשה אחת שהיתה מחזרת ליטול עפר מתחת רגליו של רבי חנינא, כדי לעשות לו כישוף ולהמיתו. אמר רבי חנינא למכשפה: אם תצליחי לעשות לי כישוף - עשי, ואני מקבל זאת, לפי שכך נגזר עלי בשמים, כיון ש'אין עוד מלבדו' כתוב, ואם הקדוש ברוך הוא חפץ בי, לא תצליחי להרע לי. מקשה ג. אין עוד מלבדו. בספר "נפש החיים" (ג, יב) ביאר, שודאי רבי חנינא לא החזיק עצמו כאדם שמרובים זכויותיו כל כך מתורתו ומעשיו הטובים

ארחות השגחה יושר

עיונים

המרובים, שלכן היה סומך שלא תשלוט בו פעולת הכשפים. אלא שידע ושיער בנפשו שקבועה בלבו באמת ההכרה האמיתית שרק הקב"ה לבדו הוא שליט יחיד בעולמו, ואין עוד שום כח בעולם מלבדו שיכול להשפיע, להועיל או להזיק. ולכן כאשר רצתה האשה לעשות לו כישוף, והוא ידע שכוחות הכישוף אינם יכולים לגבור על כוחות הקדושה, קישר את עצמו בקדושת מחשבתו לה' אדון הכוחות כולם, שאין שום שליטה ומציאות של כח אחר כלל מלבדו, ועל ידי התקשרות לכוחות שמעל לכוחות הטומאה, ידע שלא ישלטו עליו כוחות הכישוף. ממשיך ומוסיף ה"נפש החיים" בזה הלשון: "ובאמת הוא עניין גדול וסגולה נפלאה להסיר ולבטל מעליו כל דינים ורצונות אחרים, שלא יוכלו לשלוט בו ושלא יעשו בו שום רושם כלל. כשהאדם קובע בלבו לאמר: הלא הוא האלוקים האמיתי, ואין עוד מלבדו יתברך שום כח בעולם, וכל העולמות כלל והכל - מלא רק אחדותו הפשוטה יתברך שמו, ומבטל בלבו ביטול גמור ואינו משגיח כלל על שום כח ועל שום רצון אחר בעולם, ומשעבד ומדביק את טוהר מחשבתו רק לאדון יחיד ברוך הוא. כן יספיק הקב"ה בידו, שממילא יתבטלו מעליו כל הכוחות והרצונות שבעולם, שלא יוכלו לפעול לו שום דבר כלל".

ד. ואביי צווה שיכניסו שם את רב אחא בר יעקב שילין שם בלילה. יש להקשות, איך דחהו אביי למקום

ביאורים

הגמרא, האם אכן כך הוא שאין כח בכשפים להרע לו?! הרי אמר רבי יוחנן, למה נקרא שמן מכשפים, 'שמכחישין פמליא של מעלה', משמע שיש לכשפים כח לפעול נגד הכוחות הטבעיים שבעולם? מתרצת הגמרא, שונה רבי חנינא משאר בני אדם לפי שיש לו הרבה זכויות, ועושים בשמים מאמצים גדולים להצילו, ולכן רבי חנינא לא פחד מהם. **11. הוה ההוא מזיק.** היה בבית המדרש של אביי מזיק, שהיה מזיק אפילו אם היו באים שנים ביחד ואפילו ביום (בדרך כלל, אין השדים מזיקים לא בשעות היום (אלא בלילה), ורק כשאדם נמצא בודד, ולא כשנמצא עם אדם נוסף). אביי שמע שרב אחא בר אהבה עומד לבוא, אמר אביי לתלמידיו: אל תתנו לו מקום ללון, כדי שילון בבית המדרש, ומתוך חסידותו יעשה לו נס ויהרוג את המזיק. וכך היה, שרב אחא נכנס ולן בבית המדרש, התגלה לו המזיק, והיה נדמה לרב אחא כמו תנין עם שבע גולגלות, כל כריעה שכרע רב אחא בתפילתו על אותו מזיק - נשר אחד מראשי המזיק, עד שנשרו כולם ומת.

מִתְּיָרֵא מֵהֶם. וּבְקִדּוּשִׁין (כ"ט ב'): [11]הֲוָה הַהוּא מַזִּיק בֵּי רַבָּנָן דְּאַבַּיֵי, דְּכִי הֲווּ עַיְּלֵי בִּתְרֵין אֲפִלּוּ בִּימָמָא הֲווּ מִתְזַקֵּי, [ד]וְאַבַּיֵי צְוָה שֶׁיַּכְנִיסוּ שָׁם אֶת רַב אַחָא בַּר יַעֲקֹב שֶׁיָּלִין שָׁם בַּלַּיְלָה וּבְוַדַּאי יַהֲרֹג אֶת

ארחות השגחה **יושר** עיונים

הַמַּזִּיק, [ה]וְכֵן הֲוָה. עַיֵּן שָׁם. וְכֵן מָצִינוּ בַּקַּרְמוֹנִים, עַיֵּן בְּ'אוֹצַר מִדְרָשִׁים' (עמוד של"ו) נִדְפַּס מַעֲשֶׂה בְּרַבִּי יְהוּדָה הֶחָסִיד שֶׁגָּוִי רָצָה לְהָרְגוֹ, וְהִכְנִיס רֹאשׁוֹ בַּחַלּוֹן וְנִתְהַדֵּק הַחַלּוֹן סְבִיבוֹ וְלֹא יָכֹל לְהוֹצִיאוֹ, עַיֵּן שָׁם בְּאֹרֶךְ. וּבְ'סֵדֶר הַדּוֹרוֹת' (שנת ד"א תתס"ה) מֵבִיא מַעֲשֶׂה מֵרַשִׁ"י, שֶׁגָּוִי בָּא לְהָרְגוֹ לֹא רָאָהוּ, שֶׁנֶּעֱלַם מִן הָעַיִן. עַיֵּן שָׁם בְּאֹרֶךְ כָּל הַמַּעֲשֶׂה.

חשש זה אין למנוע הרווח הודאי שיהרוג את המזיק.

וב'בן יהוידע' כתב, שאם המזיק לא היה ניגש אליו כלל היו מנכים לו מזכויותיו, משום שהתועלת בכך היא רק לעצמו, אך אם יתפלל על המזיק ויהרגנו לא ינוכה לו מזכויותיו, משום שיש בכך תועלת לכלל, והוא צורך רבים, וקיוה אביי שיתפלל על כך רב אחא בר יעקב.

וב'רמת שמואל' תירץ, שמה שמנכים מזכויותיו הוא רק באופן שמעמיד עצמו במקום סכנה, אך כאן לא ידע שיש סכנה.

ועוד יישב ב'רמת שמואל', שכנגד מה שמנכים מזכויותיו תהיה לו זכות גדולה, שהציל הרבה נפשות מהמזיק.

ה. וכן הוה, ע"ש. בגמרא שם נאמר, שאביי אמר לתלמידיו לא לתת לרב אחא מקום ללון, "אפשר" שיקרה לו נס. מלשון 'אפשר' משמע שהסתפק אביי האם יעשה לרב אחא נס, ויש להבין איך רצה להציל עצמו על ידי סיכון חיי רב אחא? [עיין לעיל בקטע הקודם תירוץ המהרש"א על קושיתו שם ועל פי זה מתורצת גם קושיא זאת].

המהרש"ל מבאר, שהיה פשוט לאביי שלא יארע לרב אחא מאומה, משום שצדיק גמור היה, אך הסתפק האם יהיה זה נס נסתר, כגון שרק לא יפגע בו המזיק, ואם כן לא יועיל להם כלום, או שיהיה זה על ידי נס גלוי כפי שהיה לבסוף, ובזה יועיל להם שיהרוג המזיק.

וב'בן יהוידע' ביאר, שאביי לא אמר שיכניסוהו לבית המדרש ללון שם, אלא רק ציוה שלא יזמינוהו כלל להתארח, אך עדיין יתכן שלא ילון שם אלא יבקש מעצמו לישון בבית ישראל, ובודאי שלא יגרשוהו, וסמך אביי על כך שאם הוא ראוי להרוג את המזיק, יתנו בלבו מן השמים לישון בבית המדרש, ואם אינו ראוי לכך, יכנס בליבו פחד ויישן מחוץ לבית המדרש.

ארחות השגחה **יושר**

וְגַם בַּדּוֹרוֹת הָאַחֲרוֹנִים, עַיֵּן בְּסֵפֶר אִגְּרוֹת סוֹפְרִים (אגרת מ"ג בהגה"ה), כַּאֲשֶׁר בָּא הַגָּאוֹן הַקָּדוֹשׁ רַבִּי עֲקִיבָא אִיגֶר ז"ל פַּעַם אַחַת לְוַרְשָׁא, וּבָא אֶל הַמָּרָא דְּאַתְרָא הַגָּאוֹן מוֹרֵנוּ וְרַבֵּנוּ הָרַב זַלְמָן ז"ל בַּעַל שׁוּ"ת חֶמְדַּת שְׁלֹמֹה וְכוּ', וְאָז בָּאָה אִשָּׁה אַחַת בּוֹכִיָּה לִפְנֵי הַגְּאוֹנִים הַקְּדוֹשִׁים ז"ל, הֱיוֹת כִּי בַּעֲלָהּ נִשְׁתַּמֵּד רַחֲמָנָא לִצְלַן זֶה אֵיזֶה שָׁנִים וְאֵינוֹ רוֹצֶה לָתֵת לָהּ גֵּט פִּטּוּרִין, וּכְבָר עָמַל בָּזֶה הָרַבֵּה הַגָּאוֹן בַּעַל חֶמְדַּת שְׁלֹמֹה וְלֹא עָלְתָה בְּיָדוֹ, וְעַתָּה בְּשָׁמְעָהּ כִּי הָרַב מִפּוֹזְנָא הוּא בְּוַרְשָׁא בָּאָה בְּמַר נֶפֶשׁ, אוּלַי בְּהִתְאַחֲדוּ יַחְדָּו גְּאוֹנֵי הַדּוֹר כְּמוֹתָם יִמְצְאוּ עֵצָה וְתַחְבּוּלָה לְהוֹצִיאָהּ מִכַּבְלֵי הָעִגּוּן. וְהַגָּאוֹן ה"חֶמְדַּת שְׁלֹמֹה" פָּנָה אֶל הַגָּאוֹן רַבִּי עֲקִיבָא אִיגֶר ז"ל וְאָמַר, מֵהָרָאוּי שֶׁיַּעֲזֹר לָהּ מַר גְּאוֹנוֹ כִּי רַחֲמָנוּת גְּדוֹלָה הִיא. וְאָמַר הַגָּאוֹן רַבִּי עֲקִיבָא אִיגֶר ז"ל, אוּלַי נוֹכַל לִפְעֹל שֶׁיָּבֹא לְפָנֵינוּ הַמּוּמָר? וְעָשׂוּ הִשְׁתַּדְּלוּת אֵצֶל רֹעָיו וִידִידָיו שֶׁל הַמּוּמָר שֶׁיְּפַתּוּ אוֹתוֹ לֵילֵךְ אֶל הָרַבָּנִים כַּאֲשֶׁר יַזְמִינוּ אוֹתוֹ אֲלֵיהֶם, וְאָמְרוּ אֵלָיו בִּשְׂחוֹק וְלֵיצָנוּת, כִּי מָה אַתָּה יָרֵא לִפְנֵיהֶם, הֲלֹא תּוּכַל לַעֲמֹד בְּדַעְתְּךָ, וּמַה יְכוֹלִים הָרַבָּנִים לַעֲשׂוֹת לְךָ? הַמִּשְׁמָד בָּא, וְאָמַר אֵלָיו הַגָּאוֹן רַבִּי עֲקִיבָא אִיגֶר ז"ל: לָמָּה אֵינְךָ פּוֹטֵר אֶת אִשְׁתְּךָ? אִם אַתָּה הָלַכְתָּ בַּדֶּרֶךְ שֶׁבָּחַרְתָּ לְךָ, אֲבָל מַה-לְּךָ אֶל [12]הָעֲנִיָּה סֹעָרָה הַזֹּאת? וְהוּא הֵשִׁיב בְּלַעַג שֶׁאֵינוֹ רוֹצֶה לְפַטֵּר אוֹתָהּ. וְשׁוּב אָמַר הַגָּאוֹן הַקָּדוֹשׁ רַבִּי עֲקִיבָא אִיגֶר ז"ל: הֲלֹא שָׁמַעְתִּי עָלֶיךָ אֲשֶׁר בִּילְדוּתְךָ לָמַדְתָּ גְּמָרָא בְּבֵית הַמִּדְרָשׁ, וְאָמַר הֵן. וְצִוָּה הַגָּאוֹן רַבִּי עֲקִיבָא אִיגֶר ז"ל לְהָבִיא גְּמָרָא מַסֶּכֶת קִדּוּשִׁין, וּפָתַח הַגְּמָרָא בְּרֵישׁ הַמַּסֶּכְתָּא וְהֶרְאָה

סכנה, הרי אף אם יקרה לו נס ינכו לו מזכויותיו?

המהרש"א תירץ, שאביי סמך על חסידותו של רב אחא בר יעקב ושמתוך תפילתו לא יהיה ניזוק ויהרוג את המזיק, ודבר זה אינו נחשב נס כיון שבא על ידי התפילה, אלא שעדיין חשש שמא קודם שיתפלל יקרה לו נס וינכו לו מזכויותיו, אך סבר שמשום

ביאורים

12. העניה סוערה. המסכנה אשר נפשה סוערת מרוב צרותיה.

ארחות השגחה **יושר** עיונים

לוֹ בְּאֶצְבַּע עַל הַדַּף, וְאָמַר בְּזֶה הַלָּשׁוֹן: הֲלֹא אָמְרוּ חֲכָמֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה בַּמִּשְׁנָה: "הָאִשָּׁה נִקְנֵית וְכוּ' וְקוֹנָה אֶת עַצְמָהּ בְּגֵט וּבְמִיתַת הַבַּעַל". אִם כֵּן, מִמָּה-נַּפְשָׁךְ, אוֹ פְּטֹר אוֹתָהּ בְּגֵט, אוֹ בְּאִם לֹא תִרְצֶה - [ו]יוּכַל לִהְיוֹת הַדֶּרֶךְ הַשֵּׁנִי, בְּמִיתַת הַבַּעַל. וְהַמְשֻׁמָּד שָׁחַק וְלָעַג לְדִבְרֵי הַגָּאוֹן רַבִּי עֲקִיבָא אִיגֶר ז"ל וְיָצָא מִבֵּית הָרַב. וְהִנֵּה בַּהֲלִיכָתוֹ מִן הַבַּיִת וְהִתְחִיל לֵירֵד מִן הַמַּדְרֵגוֹת לְמַטָּה, פִּתְאוֹם הִרְגִּישׁ כִּי עֵינָיו כֵּהוֹת וְנֶחְשְׁכוּ לוֹ, וַאֲחָזוֹ

ו. יוכל להיות הדרך השני במיתת הבעל. והמשומד אחזו השבץ ונפל מן המדרגות ונהרג במקומו. כתב החינוך (מצוה רלא): "כי בהיות הנפש המדברת שבאדם חלק עליוני, וכמו שכתוב (בראשית ב, ז) "ויפח באפיו נשמת חיים", ותירגם אונקלוס "לרוח ממללא", נתן בה כח רב לפעול אפילו במה שהוא חוץ ממנה, ועל כן ידענו ונראה תמיד כי לפי חשיבות נפש האדם ודבקותה בעליונים כנפש הצדיקים והחסידים, ימהרו דבריהם לפעול בכל מה שידברו עליו, וזה דבר ידוע ומפורסם בין יודעי דעת ומביני מדע".

הגאון רבי אלחנן וסרמן זצ"ל כתב בספרו "קובץ שיעורים" (כתובות סב, ב, אות ר"ח): "הדיבור של פה קדוש פועל בטבע אפילו בלי שום כונה, כמו שנאמר: "ואשים דברי בפיך לנטוע שמים וליסד ארץ", והוא כמו הגרזן החוצב גם בלא כונה רק מטבעו, כן הוא גם דיבור האדם, אלא שאם טימא שפתיו בדיבורים אסורים הוחלש כוחן, כמו הסכין שעלה עליו חלודה הרבה שאין בכוחו לחתוך עד שיסירו החלודה ממנו".

במדרש רבה (שיר השירים א, ב) דרש על הפסוק: "רוממות אל בגרונם וחרב פיפיות בידם" (תהלים קמט, ו), שהן גוזרין על העליונים (להשמע להם) ועושין (העליונים כדבריהם, והם גוזרים) על התחתונים (להשמע להם) ועושין (התחתונים כדבריהם), [דרש מילת "פיפיות" "פה פיות", פה אחד ופיות הרבה, כלומר, תלמידי החכמים, שכל אחד מהם עוסק בתורה בפיהו האחד, סופם שהם זוכים שניתן להם לכל אחד "שני פיות" לגזור, שהעליונים והתחתונים נשמעים לגזירות פיהם ופועלים על פיהם. גם שרי מעלה וצבא השמים, כיעקב ששלח מלאכים אל עשיו אחיו (בראשית לב, ד, וכפרש"י שם בשם ב"ר עה, ד), וכיהושע בן נון שהעמיד חמה ולבנה וכוכבים ברקיע במאמר פיו (יהושע י, יב). וגם ברואי מטה, כמשה שקרע את הים, וכאלישע שהמתיק את המים, ועוד רבות כהנה שבכל דור ודור (עיין דב"ר י, ב-ג)].

ארחות השגחה **יושר**

הַשָּׁבְיָן וְנָפַל מִן הַמַּדְרֵגוֹת וְנֶהֱרַג בִּמְקוֹמוֹ וְהָיָה לְנֵס. עַד כָּאן לְשׁוֹנוֹ.

וּבְסֵפֶר "שֵׁם הַגְּדוֹלִים" הֶחָדָשׁ (אות ח' סימן כ"ט) מְסַפֵּר עַל רַבֵּנוּ הַגָּאוֹן חִיד"א ז"ל, שֶׁלְּעֵת זִקְנָתוֹ כַּאֲשֶׁר הָיָה בְּקְהִלַּת קֹדֶשׁ לִיוּוֹרְנוֹ בָּא אֵלָיו אָדָם חָשׁוּב [13]בְּקוּבְלָנָא עַל אִשְׁתּוֹ לַאֲשֶׁר כִּי נִסְתָּרָה עִם אִישׁ אֶחָד, גַּם דַּיָּנֵי הָעִיר הַמַּבְהָקִים יָשְׁבוּ שָׁם, וַיֹּאמֶר לוֹ הַגָּאוֹן אֲשֶׁר כְּפִי מִצְוַת הַתּוֹרָה מֻכְרָח הוּא לְגָרְשָׁהּ. וְלֹא יָכְלוּ הַדַּיָּנִים לְהִתְאַפֵּק, וּבְפָרְטָ כִּי הָיוּ קְרוֹבִים לְהָאִשָּׁה הַנִּזְכֶּרֶת לְעֵיל וְרָצוּ לְחַפּוֹת עָלֶיהָ, וַיֹּאמְרוּ לוֹ: יְלַמְּדֵנוּ רַבֵּנוּ מֵאַיִן לוֹ מָקוֹר דִּין זֶה לִשְׁפֹּט בְּלֹא עֵדִים? אֵין זֶה אֶלָּא דִּבְרֵי נְבִיאוּת, [14]וְלֹא בַּשָּׁמַיִם הִיא! וְאִם נַעֲשֶׂה דִּין וּמִשְׁפָּט עַל פִּי רוּחַ הַקֹּדֶשׁ, יֵצֵא חַם וְחָלִילָה מִשְׁפָּט [15]מְעֻקָּל, כִּי בַּעֲוֹנוֹתֵינוּ הָרַבִּים אֵין לָנוּ בַּזְּמַן הַזֶּה לֹא כֹּהֵן וְנָבִיא, אֶלָּא דִּבְרֵי חֲכָמֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה עַל פִּי דִּבְרֵי תּוֹרָתֵנוּ הַקְּדוֹשָׁה. וְהַגָּאוֹן הַנִּזְכָּר לְעֵיל לֹא הֵשִׁיב לָהֶם מְאוּמָה, אַךְ אָמַר פַּעַם שֵׁנִית לְהָאִישׁ בַּעַל הָאִשָּׁה: שְׁמַע בְּקוֹלִי וְגָרֵשׁ אֶת הָאִשָּׁה הַזֹּאת! וְכִרְאוֹתָם כִּי לֹא עָנָה אוֹתָם דָּבָר, וַיֵּלְכוּ לִקְרוֹבֵי הָאִשָּׁה אֲשֶׁר הָיוּ נִכְבְּדֵי הָעִיר הַזֹּאת, וַיְסַפְּרוּ לָהֶם אֶת כֹּל [16]וְנִכְלַחַת, [17]וַיָּלִינוּ עָלָיו אֶת כָּל הָעֵדָה.

ביאורים

13. בקובלנא. בטענה. **14. ולא בשמים היא.** מקרא הוא בתורה (דברים ל, יב) "לא בשמים היא [התורה]". כלומר: מאז שניתנה תורה לישראל, ההכרעה בעניני הלכה נקבעת אך ורק על פי דעת חכמי התורה לפי הכללים שנכתבו בתורה ושנמסרו למשה בהר סיני, ולא על פי נבואה ורוח הקודש המגיע מהשמים. **15. מעוקל.** מעוות. **16. ונוכחת.** כנגד מי שיטיל ספק בדברים, יהיה לכם מענה להשיב להם ולהוכיח שפסק הרב אינו תקף, מאחר ולא פסק עפ"י דין תורה, אלא עפ"י דברי נביאות, ולא בשמים היא. (מלשון "ונכחת" (בראשית כ, טז), ועיין פירש"י שם). **17. וילינו עליו את כל העדה.** הם גרמו שכל העדה יתלוננו עליו.

ארחות השגחה יושר

וְכִשְׁמוֹעַ הַנָּאוֹן הַנִּזְכָּר לְעֵיל אֶת דִּבְרֵי רִיבוֹת הָאֵלֶּה, [18]וַתְּהִי עָלָיו רוּחַ ה׳, וַיִּשְׁלַח וַיִּקְרָא אֶת הָאִשָּׁה, וַתָּבֹא אֵלָיו לְבֵית הָעֲלִיָּה אֲשֶׁר שָׁם הָיָה חֲדַר לְמוּדוֹ וּבֵית תְּפִלָּתוֹ. וְכִרְאוֹתוֹ אוֹתָהּ, וַיָּקָם מִכִּסְאוֹ וַיֵּלֶךְ לְהָאַרְגָּז אֲשֶׁר בּוֹ הָיוּ מֻנָּחִים סִפְרֵי תּוֹרוֹת, וַיִּקַּח סֵפֶר תּוֹרָה וַיִּקְרָא בְּאָזְנֶיהָ [19]פָּרָשַׁת הַסּוֹטָה בְּטַעֲמֵי הַנְּגִינוֹת. וַיְהִי [20]כְּהַפְנוֹתָהּ שִׁכְמָהּ לָלֶכֶת, וַיִּקְרָא עָלֶיהָ הַנָּאוֹן אֲזוֹלַאי בְּקוֹל: ״אִם לֹא שָׁטִית וְגוֹ׳ [21]וְאַתְּ כִּי שָׁטִית״ וְגוֹ׳. וְכַאֲשֶׁר שָׂמָה רַגְלָהּ עַל הַמַּעֲלָה הָרִאשׁוֹנָה - לֹא הִסְפִּיקָה לָרֶדֶת עַד שֶׁפָּנֶיהָ נֶהֶפְכוּ [22]לְיֶרְקוֹן וְעֵינֶיהָ בָּלְטוּ, [23]וְכָל הַכָּתוּב בְּהַפָּרָשָׁה נִתְקַיֵּם עָלֶיהָ. וּלְקוֹל הַזְּעָקָה אֲשֶׁר צָעֲקָה בְּקוֹל, בָּאוּ הַדַּיָּנִים וְהָרְבֵּה מֵאַנְשֵׁי הָעִיר לִרְאוֹת אֶת הַמַּחֲזֶה הַנּוֹרָא הַזֶּה, וַיִּבָּהֲלוּ מְאֹד, וַיִּקְרְאוּ: הוֹצִיאוּ אֶת הָאֲרוּרָה הַזֹּאת וְשִׁמְטוּהָ, שֶׁלֹּא תְּטַמֵּא אֶת בֵּית רַבֵּנוּ! וַיֹּאמְרוּ אִישׁ אֶל רֵעֵהוּ: עַתָּה יָדַעְנוּ כִּי אִישׁ אֱלֹקִים קָדוֹשׁ הוּא, וּדְבַר ה׳ בְּפִיו אֱמֶת. וּמֵעֵת הַזֹּאת יָרְאוּ לָגֶשֶׁת אֵלָיו, וַיִּקַּר שְׁמוֹ מְאֹד לְאִישׁ מוּפֶת. וּלְמַעַן יִהְיֶה לְזֵכֶר עוֹלָם, צִוּוּ נְדִיבֵי הָעִיר לְצַפּוֹת אֶת הַמַּעֲלוֹת אֲשֶׁר מֵתָה עֲלֵיהֶם בְּזָהָב, לִהְיוֹת לְזִכָּרוֹן מַעֲשֵׂי הָאִישׁ הַנּוֹרָא הַזֶּה וְהַמַּעֲשֶׂה הַנִּפְלָא. עַד כָּאן לְשׁוֹנוֹ. וְשָׁמַעְתִּי,

ביאורים

18. ותהי עליו רוח ה׳. נחה עליו רוח נבואה. **19. פרשת הסוטה.** הפסוקים (במדבר ה, כא-כב) שהכהן מקריא לאשה שחשד בה בעלה והזהירה שלא להתיחד עם פלוני ועברה ונסתרה עמו, ולא ידוע אם נטמאה, בעלה מעמידה לבדיקה לפני כהן במקדש, הכהן משביע את האשה שבועת-אלה שלא סטתה בעת שנסתרה, ומקריא את הפסוקים הכתובים שם בתורה. **20. כהפנותה שכמה ללכת.** הפנתה את גבה ללכת. **21. ואת כי שטית וגו׳.** הם הפסוקים שהכהן משביע אותה ואומר לה שאם נטמאת, יתן ה׳ את ירכך נופלת ובטנך צבה (שהמעיים שבתוכה יתנפחו). **22. לירקון.** הצהיבו פניה והשתנו לרעה. **23. וכל הכתוב בהפרשה.** ״ובאו המים המאררים (המקללים) האלה במעיך (בתוך המעים שלה) לצבות (לנפח) בטן ולנפיל (ולהפיל את ה)ירך״.

עיונים ארחות השגחה יושר

שֶׁהַמַּדְרֵגוֹת הַמְּזֻהָבוֹת הָאֵלּוּ הָיוּ כַּיָּמִין שָׁם עַד הַמִּלְחָמָה הָאַחֲרוֹנָה.

וְשָׁמַעְתִּי מִגִּיסִי הַגָּאוֹן הַצַּדִּיק רַבִּי שָׁאוּל בַּרְזָם זצ״ל שֶׁאָמַר, שֶׁמָּרָן הַחָזוֹן אִישׁ אָמַר לוֹ, שֶׁעַד הַדּוֹר הָאַחֲרוֹן הָיוּ רוֹאִים כֻּלָּם הַשְׁגָּחָה עַל גְּדוֹלֵי יִשְׂרָאֵל. [ז]וְהַגָּאוֹן רַבִּי אֶלְעָזָר מֹשֶׁה מִפִּינְסְק זצ״ל, הָיוּ הַגּוֹיִם הוֹחֲפִים אוֹתוֹ שֶׁיִּדְרֹךְ עַל שְׁדוֹתֵיהֶם, כִּי יָדְעוּ שֶׁהַשָּׂדֶה שֶׁהוּא הוֹלֵךְ עָלֶיהָ מִתְבָּרֶכֶת. [ח]וְהַגָּדוֹל מִמִּינְסְק, הָיוּ בְּעֵירוֹ כְּלָבִים רָעִים שֶׁכָּל הָעוֹבֵר שָׁם הָיוּ מִתְנַפְּלִים עָלָיו, וּכְשֶׁהַגָּדוֹל הַנִּזְכָּר לְעֵיל הָיָה עוֹבֵר - הָיוּ בּוֹרְחִים.

ז. והגאון ר׳ אלעזר משה מפינסק זצ״ל היו הגוים דוחפים אותו שידרוך על שדותיהם, כי ידעו שהשדה שהוא דורך עליה מתברכת. מצינו כמה פעמים שמקום שהצדיק דורך עליו הרי הוא מתברך. כשיעקב ביקש מלבן רשות ללכת לביתו, ביקש ממנו לבן שימשיך הלאה להשאר אצלו ונימק לו הטעם: ״ויברכני ה׳ בגללך״ (בראשית ל, כז). אח״כ כתוב שיעקב אמר לו ״ויברך ה׳ אותך לרגלי״ (שם ל). לבן אמר לו ״בגללך״, אמנם יעקב לא רצה לומר ״בגללי״, אלא אמר ״לרגלי״ דרך ענווה, ״כי מעת שבא רגלי בביתך היית מתברך״ (רמב״ן). כי ״יש רגל-אדם מברכת בית, ויש רגל-אדם מחרבת בית, והיה רגל יעקב מברכת בית״ (פרקי דר״א, לו). ובמדרש רבה (שם) כתב עה״פ ״ויברך ה׳ אותך לרגלי״, ״כל מקום שהצדיקים הולכים - ברכה משתלחת שם״ [מפני כי בכל מקום שהצדיקים הולכים - השכינה הולכת עליהם״. לשון המדרש, להלן שם פו, ו], ירד יצחק לגרר באת ברכה לרגלו שנאמר (בראשית כו, יב) ״ויזרע יצחק בארץ ההיא וימצא בשנה ההיא מאה שערים״, ירד יעקב אצל לבן ובאת ברכה לרגלו, שנאמר ״ויברך ה׳ אותך לרגלי״, יוסף ירד אצל פוטיפר באת ברכה לרגלו, שנאמר (שם לט, ה) ״ויברך ה׳ את בית המצרי בגלל יוסף״.

ח. **והגדול ממינסק היו בעירו כלבים רעים שכל העובר שם היו מתנפלים עליו וכשהגדול הנ״ל היה עובר - היו בורחים.** הסבר הדבר, על פי המובא בגמרא (שבת קנא, ב): ״אין חיה שולטת באדם עד שנדמה לו (אותו אדם) כבהמה״. וביאר המהר״ל, דאין הכוונה לומר שהבהמה טועה במראהו ונראה לו בדמות בהמה, אלא שאם מתנהג האדם בלתי הגון, האימה שהיה מטיל על בעלי החיים [כנאמר ״ומוראכם וחתכם יהיה על כל חית הארץ ועל כל עוף השמים״ (בראשית ט, ב)] מתבטלת, כיון שזו

ארחות השגחה יושר

עיונים

וְזֶה יָדְעוּ כָּל הָעִיר. רַק בַּדּוֹר הָאַחֲרוֹן מַמָּשׁ בָּטַל זֶה (כְּנִרְאֶה לְהַגְּדִיל הַנִּפְיוֹן בְּעֵקְבָתָא דִּמְשִׁיחָא), וְאַף עַל פִּי כֵן, מִי שֶׁרוֹצֶה לִרְאוֹת - רוֹאֶה גַּם הַיּוֹם. וְסִפֵּר עַל עַצְמוֹ, שֶׁכְּשֶׁהָיָה בְּמִינְסְק בִּזְמַן הַמִּלְחָמָה לֹא הָיָה לוֹ פַּסְפּוֹרְט, וְשָׁם מִי שֶׁנִּתְפַּס בְּלִי פַּסְפּוֹרְט הָיוּ יוֹרִים בּוֹ מִיָּד. וְשָׁמַע שֶׁבָּאוּ חַיָּלִים לָעִיר לְחַפֵּשׂ, וְהָלַךְ לִבְרֹחַ מֵהָעִיר, רַק טָעָה, וּבִמְקוֹם לִבְרֹחַ לַצַּד הַשֵּׁנִי - בָּרַח לַצַּד שֶׁהַחַיָּלִים עָמְדוּ. וְהֵם עָמְדוּ שָׁם בִּשְׁתֵּי שׁוּרוֹת, וְהוּא עָבַר בֵּינֵיהֶם, וְאַף אֶחָד לֹא אָמַר לוֹ דָּבָר, עַד שֶׁעָבַר עַד הַסּוֹף וּבָרַח מִשָּׁם. (ט)וְאָמַר, שֶׁהָיָה בָּטוּחַ שֶׁלֹּא יִנָּזֵק,

מקורה בצלם אלהים השורה על האדם, וכאשר הוא חוטא הצלם מסתלק ממנו. (עיין זוהר נח עא, א). [כן גם ביאר המהרש"א (שם): "דאימת האדם על החיות משום הנשמה שבו שהיא צלם אלהים, וכיון שנדמה כבהמה וצלם אלהים אזל לו ממנו, והרי הוא כשאר בהמה שהחיה שולטת בה". וכן חזר וכתב במסכת סנהדרין (לח, ב) וז"ל: "כל זמן שיש לאדם צורת אדם נאמר "ומוראכם וחתכם יהיה על כל חית הארץ" וגו' כפירוש רש"י

בחומש, ומשאבד לו צורה זו ונדמה לבהמה, שולט בו החיה כמו בבהמה" עכ"ד.]

במשלי (טז, ז): "ברצות ה' דרכי איש גם אויביו ישלים איתו". ובמדרש רבה (בראשית, נד): רבי שמואל בר נחמני אומר, אויביו זה הנחש. אמר ר' ברכיה אויביו "גם" אויביו, לרבות מזיקי ביתו, כגון פרעושים יתושים וזבובים [פירוש, גם מטרדת אותן שרצים הנלוים אל האדם תמיד, ניצול אותו אדם שדרכיו רצוים לה']. ובירושלמי (ברכות פ"ה ה"א): תני רבי שמעון בן יוחאי "וראו כל עמי הארץ כי שם ה' נקרא עליך ויראו ממך" - "כל" לרבות רוחות ושדים" שאף הם יראו ממך].

ומאידך, מצינו שבעלי חיים חשים גם אנשים שליליים, ונמנעים עקב כך מלהתקרב אליהם, דהנה בזוהר (וירא קו, א) כתב דעופות השמים מנעו עצמם מלהכנס לסדום ועמורה, דכתיב "נתיב לא ידעו עיט וגו'" (איוב כח, ז) שגם עוף הנקרא עיט לא נכנס שם, והטעם כיון דעופות מכירים בצרי עין ולא אוכלים משלהם (כמובא במסכת סוטה לח, א), ואין לך צרי עין כאנשי סדום ועמורה, שמנעו מלתת פת לעניים ולאורחים, לכך נמנעו העופות מלהכנס לעיר הדרים בה כאלה אנשי רשע.

ט. ואמר שהיה בטוח שלא ינזק. כתב הרמב"ן (איוב לו, ז): "החסיד הגמור הדבק באלוקיו תמיד, ולא יפרד הדבק במחשבתו בו מ[פני] עניני העולם, יהיה נשמר תמיד מכל מקרי הזמן אפילו ההוים בטבע, וישתמר מהם בנס [אשר] יעשה לו תמיד, כאילו יחשב מכת העליונים [אשר] אינם מבני

ארחות השגחה יושר

עיונים

ההויה וההפסד למקרי העיתים. וכפי קרבתו להדבק באלוקיו, ישתמר שמירה מעולה".

כתב הרמב"ם (מו"נ, ח"ג, פרק נא): "כפי שיעור של כל בעל שכל, תהיה ההשגחה בו, והאיש השלם בהשגתו

בִּשְׁבִיל (י)שֶׁנֶּאֱמַר אָז לִכְתֹּב סִפְרוֹ עַל עֵרוּבִין. עַד כָּאן מַה שֶּׁסִּפֵּר לִי הַנָּאוֹן רַבִּי שָׁאוּל ז"ל בְּשֵׁם מָרָן זצ"ל. וְכָהֵנָּה יֵשׁ מַעֲשִׂיּוֹת לָרֹב עַל גְּדוֹלֵי יִשְׂרָאֵל, עֲדֵיוֹת נֶאֱמָנוֹת שֶׁאִי אֶפְשָׁר לְהַכְחִישָׁן, וְהָרוֹצֶה לִרְאוֹת - רוֹאֶה.

אשר לא יסור שכלו מהשם תמיד - תהיה ההשגחה בו תמיד".

ובספר "כד הקמח" (לרבינו בחיי, ערך נר חנוכה) כתב: "הצדיק הגמור שלא חטא הוא בתכלית השמירה וההשגחה, וראוי הוא להיותו כלל כל טובות העולם, שקראן "אור זרוע", לפי שהוא הדבק בהשם יתברך, כן השגחת השם יתברך דבקה בצדיק".

י. שנאמר אז לכתוב ספרו על עירובין. בתנא דבי אליהו (זוטא ריש פרק ט"ז), ובאבות דרבי נתן: "אמר רבי שמעון בר יוחאי, כל הנותן דברי תורה על לבו, מעבירין ממנו עשרה דברים קשים: הרהורי עבירה, הרהורי חרב [לא ידאג שמא יהרג על ידי חרב. (ישועות יעקב)], הרהורי מלכות [שינצל שהמלכות לא תעליל עליו (שם)]...". במדרש רבה (שיר השירים א, ב): "משלו דברי תורה כזין (ככלי מלחמה), מה הזין הזה מתקיים לבעליו (להכרית אויביו) בשעת מלחמה (ולתת לו בכך שקט ושלוה), כך דברי תורה (התורה) מתקיימת (לעוסק בדבריה) עם מי שעמל בהן כל צרכן (להכרית אויביו ומשטינים ולתת שלום ושלוה)". ובמדרש תהלים (תשכ"ב): "הקב"ה אמר לדוד עסוק בתורה ואני נלחם מלחמתך". כתב באבות דרבי נתן: "כל השוקד עצמו על דברי תורה, מוסרין לו שקדנין כנגדו" [לשומרו תמיד]. במסכת סנהדרין (צד, ב): "אין נמסר עם עייף בתורה ביד מי שמציק לו", פירש רש"י: לא נמסר עמו של חזקיה שהוא עייף בתורה (מרוב עמל ויגיעה בה), ביד סנחריב המציק לו. כתב ב'נפש החיים' (פרק י"ח): "ולזאת, האדם המקבל על עצמו עול התורה הקדושה לשמה לאמיתה, הוא נעלה מעל כל עניני זה העולם, ומושגח מאתו יתברך השגחה פרטית, למעלה מהוראת כוחות הטבעיים והמזלות כולם, כיון שהוא דבוק בתורה ובהקדוש ברוך הוא ממש כביכול... וכל הנהגותיו יתברך עמו רק למעלה מהוראת כוחות הטבעיים".

ארחות ותרנות יושר

וַתָּרָנוּת

אָמְרוּ חֲכָמֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (בראשית רבה פרשה נ"ג סימן י"ג) **בְּנֵי בֵיתוֹ שֶׁל אַבְרָהָם אָבִינוּ וַתָּרָנִים הָיוּ. וְאָמְרוּ** (במדבר רבה פרשה ט' סימן ב') **"[1]אִישׁ אִישׁ"** (במדבר ה' י"ב) **- לְמֵדָה אוֹתְךָ הַתּוֹרָה [2]שֶׁתְּהֵא וַתָּרָן בְּתוֹךְ בֵּיתֶךָ. [3]נִשְׁפַּךְ יַיִן - הֱוֵי וַתָּרָן, "[4]לְהַנְחִיל אוֹהֲבַי יֵשׁ". [5]וְכֵן שַׁמְנְךָ - "[6]וְאוֹצְרוֹתֵיהֶם אֲמַלֵּא". [7]נִקְרַע כְּסוּתְךָ - "[8]יְמַלֵּא ה' כָּל מִשְׁאֲלוֹתֶיךָ". [9]אֲבָל אִם שָׁמַעְתָּ דָּבָר [עַל] אִשְׁתְּךָ - [10]קוּם כְּגֶבֶר, [11]לְמִי שֶׁגָּבַר אַתְּ [12]הֱוֵי גֶּבֶר, [13]לְכָךְ נֶאֱמַר "אִישׁ אִישׁ". וּבְמִגְלָה** (כ"ח א') **: שָׁאֲלוּ תַּלְמִידָיו אֶת רַבִּי נְחוּנְיָא בֶּן הַקָּנָה, בַּמֶּה הֶאֱרַכְתָּ יָמִים? אָמַר לָהֶם: [14]וַתָּרָן בְּמָמוֹנִי הָיִיתִי. וּבְבָבָא בַּתְרָא** (ט"ו ב'):

ביאורים

1. איש איש. כי תשטה אשתו ומעלה בו מעל (במדבר ה, יב). מדובר באדם שקינא לאשתו והזהירה שלא להתיחד עם פלוני, ועברה ונסתרה עמו, בעלה מעמידה לבדיקה לפני כהן במקדש. הכהן משביע את האשה שבועת-אלה שלא סטתה בעת שנסתרה, לאחר מכן משקה אותה מי המרים, והמים בודקים את האשה באורח פלאי, ככתוב במקראות שם. אומר המדרש מדוע נאמר "איש איש" שתי פעמים, בכך לימדה התורה... **2. שתהא ותרן בתוך ביתך.** על דברי ממון, ואל תטיל אימה יתירה בתוך ביתך על דברי ממון (גיטין ו, ב), כגון... **3. נשפך יין.** הוי ותרן, כמו שכתוב... **4. להנחיל אוהבי יש.** פסוק הוא במשלי (ח, כא), ופירושו: יש ביד הקב"ה להנחיל לאוהביו עושר. **5. וכן שמנך.** אם נשפך, הוי ותרן, שכתוב באותו פסוק... **6. ואוצרותיהם אמלא.** יש ביד הקב"ה למלאות אוצרות השמן, שדרך להחזיקם באוצרות, [כמו שכתוב (דה"א כז, כח) "ועל אוצרות השמן", רש"ש] לאוהביו. וכן אם... **7. נקרע כסותך.** היה ותרן, שכתוב... **8. ימלא ה' כל משאלותיך.** שבגד נקרא "משאלה", כמו שכתוב (שמות ג, כב) "ושאלה אשה משכנתה... ושמלות" (רש"ש). **9. אבל אם שמעת.** דבר של פריצות על אשתך. **10. קום כגבר.** וקנא לה. **11. למי שגבר את.** לאשתך שאתה הגבר שלה. **12. הוי גבר.** והתרה בה שלא תשטה. **13. לכך נאמר איש איש.** שתי פעמים "איש", לומר שעל דבר שכזה צריך האיש להיות קפדן במלוא אישיותו. **14. ותרן בממוני הייתי.** היה

עיונים ותרנות ארחות יושר

א. ומתוך שההנה תלמידי חכמים מנכסיו כיפרו לו מחצה. יש להבין, מדוע נתכפרו לו חצי מעוונותיו על ידי מצוה זו?

וביאר המהרש"א, על פי דרשת חז"ל (כתובות קיב, ב) על הפסוק "ואתם הדבקים בה' אלהיכם" (דברים ד, ד): וכי אפשר להדבק בשכינה, והכתיב (שם, כד) "כי ה' אלהיך אש אוכלה"? אלא כל... והמהנה תלמידי חכמים, מעלה עליו הכתוב כאילו מתדבק בשכינה. לפ"ז י"ל, דזהו שאמרו שכיפרו לו מחצה מעוונותיו, שלמרות שהיה אדוק ודבק בעבודה זרה, מכל מקום על ידי שהיה מהנה תלמידי חכמים, היה גם דבוק בשכינה, נמצא ששקול היה, מחצה עוונות ומחצה זכויות.

ב. ובאמת רוב המחלוקות היו מסתדרים אם היו מוותרין. יש שכתבו עצה לשבור מידותיו ולבלום עצמו ולוותר בשעת מריבה, והיא, להשתדל להיות "חכם הרואה את הנולד". ביאור הדברים, דהנה בפרשת קרח נאמר, לאחר שערערו קרח ועדתו על כהונתו של אהרן נטלו את המטות, ואז "פרח

[15]מַאי "וְסָר מֵרָע"? (איוב א') **אָמַר רַבִּי אַבָּא בַּר שְׁמוּאֵל: אִיּוֹב וַתָּרָן בְּמָמוֹנוֹ הָיָה. [16]מִנְהָגוֹ שֶׁל עוֹלָם נוֹתֵן [17]חֲצִי פְּרוּטָה לַחֲנָוָנִי, [18]אִיּוֹב וְתָרָה מִשֶּׁלּוֹ. וּבִירוּשַׁלְמִי** (סוף פרק ה' מסוטה)**: מַאי "וְסָר מֵרָע"?** (שם) **[19]שֶׁהָיָה מְוַתֵּר עַל קְלָלָתוֹ. וּבְסַנְהֶדְרִין** (ק"ב ב')**: אַחְאָב וַתָּרָן בְּמָמוֹנוֹ הָיָה, [א]וּמִתּוֹךְ שֶׁהֶהֱנָה תַּלְמִידֵי חֲכָמִים מִנְּכָסָיו, [20]כִּפְּרוּ לוֹ מֶחֱצָה.**

[ב]וּבֶאֱמֶת, רֹב הַמַּחֲלוֹקוֹת הָיוּ מִסְתַּדְּרִים

קל בעיניו להנות אחרים מממונו, אפילו היכן שוודאי היה הממון מגיע לו על פי דין. **15. מאי וסר מרע.** הנאמר על איוב. **16. מנהגו של עולם.** הוא שאדם שנתחייב לפועל תשלום של חצי פרוטה עבור מלאכה מועטת שעשה לו, נותן עבורו... **17. חצי פרוטה לחנוני.** דהיינו, הוא קונה אצל החנוני ככר לחם או ביצים בשווי פרוטה, וחולק אותם עם הפועל. אבל... **18. איוב ויתרה משלו.** היה מוותר משלו את כל הפרוטה לפועל, ולא היה מצמצם ליתן לו בשווי חצי פרוטה בלבד, שהיה רע בעיניו לדקדק בדבר קל. **19. שהיה מוותר על קללתו.** שלא הקפיד על המחרפים והמקללים אותו, שהיה מעביר על מדותיו למחול להם ולא נטרו בלבו, והיה בהרגשה כאילו לא דברו עליו ולא ביזוהו מעולם. **20. כיפרו לו מחצה.** מעוונותיו.

ארחות ותרנות יושר

עיונים

(ג)אִם הָיוּ מְוַתָּרִין, (ד)וְתָמִיד יוֹתֵר טוֹב לְוַתֵּר מֵאֲשֶׁר לְנַצֵּחַ. וְאָמְרוּ חֲכָמֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (בבא קמא צ"ג א') (ה)לְעוֹלָם יְהֵא אָדָם מִן הַנִּרְדָּפִין וְלֹא מִן

מטה אהרן ויוצא פרח ויצץ ציץ ויגמול שקדים", וזה היה הסימן על אמיתת כהונתו של אהרן, עיי"ש. אולם, למה דוקא יצא ופרח עץ של "שקדים"? עיי"ש ברש"י. אכן יש אומרים בזה טעם נוסף, והוא עפ"י המבואר במשנה מסכת מעשרות פ"א מ"ד ובחולין (כה, ב), שיש הבדל בין שקדים לשאר פירות וירקות, שבכל הפירות והירקות או שהם מתוקים מתחילתם או שתחילתן מר וסופן מתוק, אך בשקדים יש שני סוגים: א. שבקטנותן הם מרים וכשגדלים נעשין מתוקים. ב. שבקטנותן הם מתוקים ולאחר שגדלים נעשים מרים. שקד הוא הפרי היחיד שאם תחילתו מר אזי סופו מתוק ואם תחילתו מתוק אזי סופו מר. והנה בשעת מחלוקת ומריבה יש שתי אפשרויות: א. לענות ולהתקיף את חבירו, ואז בשעת מעשה זהו מתוק אך אח"כ בדרך כלל מתחרט על כעסו ועל דיבוריו ולבו מר בקרבו. ב. לבלום עצמו ולשבר מידותיו ולכבוש כעסו ולשתוק, ואז בשעת מעשה זה מר מאד, אך בסוף, לאחר זמן כאשר עובר כעסו אזי הוא מתוק מאד, ושמח מאד ששלט בעצמו. וזהו דוגמת השקדים, שצריך לזכור כי אם רצונו שבסוף יהיה מתוק, צריך לוותר ולבלום בעצמו. ועל האדם להיות חכם הרואה את הנולד, ואז יהיה לו קל לוותר ולבלום עצמו.

ג. אם היו מְוַתְּרִין. בספר החינוך (רמא) כתב: "ידע האדם ויתן אל לבו כי כל אשר יקרהו מטוב עד רע, הוא סיבה שתבוא עליו מאת השם ברוך הוא. ומיד האדם מיד איש אחיו לא יהיה דבר בלתי רצון השם יתברך ברוך הוא, על כן כשיצערהו או יכאיבהו אדם ידע בנפשו כי עוונותיו גרמו, והשם יתברך גזר עליו בכך, ולא ישית מחשבותיו לנקום ממנו, כי הוא אינו סיבת רעתו, כי העוון הוא המסבב, וכמו שאמר דוד ע"ה (שמואל-ב טז יא) "הניחו לו ויקלל כי אמר לו ה'", תלה הענין בחטאו ולא בשמעי בן גרא".

ד. וְתָמִיד יוֹתֵר טוֹב לְוַתֵּר מֵאֲשֶׁר לְנַצֵּחַ. משלי ערב העידו: אחד הנבלים חירף חכם אחד ולא ענהו. שאלוהו מדוע כי יקלל לא תענהו? השיב: לא אבוא במלחמה אשר המנצח בו מנוצח! (מאירי, חיבור התשובה א, ה).

ציוה חכם אחד לבנו ואמר לו: סבול דבר אחד, כדי שלא תשמע דברים רבים. (מעלות המדות, ענוה).

אמר החכם: לעולם לא חרפני אדם יותר מפעם אחת, כי בפעם ראשונה אסבול חרפתו ולא יחרפני שנית. (ראשית חכמה, ענוה ד).

ה. לְעוֹלָם יְהֵא אָדָם מִן הַנִּרְדָּפִין וְלֹא מִן הָרוֹדְפִין. יש לעיין מדוע לא נקטה הגמרא לשון "לעולם יהא אדם נרדף"? עוד העיר ב'בן יהוידע', איך יצוייר שהאדם יביא את עצמו להיות נרדף?

ארחות ותרנות יושר

עיונים

הָרוֹדְפִין, [21](ו)שֶׁאֵין לְךָ נִרְדָּף בָּעוֹפוֹת יוֹתֵר מִתּוֹרִים וּבְנֵי יוֹנָה, [22]וְהַכְשִׁירָן הַכָּתוּב לְגַבֵּי מִזְבֵּחַ. (ז)וּמִי שֶׁרָגִיל לְוַתֵּר תָּמִיד, חוֹסֵךְ מִמֶּנּוּ שִׂנְאָה וּמַחֲלֹקֶת וְצָרוֹת, וְהוּא בִּכְלַל מַה שֶּׁאָמְרוּ חֲכָמֵינוּ זִכְרוֹנָם

וביאר המהרש"א, כי מדובר אף באדם שלא נרדף, וכוונת הגמרא לומר שלעולם יעמוד אדם לצד אלו הנרדפים, וישתדל להצילם מרודפיהם. עוד ביאר כוונת הגמרא, שגם אם הוא נרדף על ידי אחר, ובידו להציל עצמו על ידי שיהפוך הקערה על פיה, שהוא יעמוד כנגד הרודף וירדוף אותו, עד שיהיה הרודף נרדף ממנו, לא יעשה כן אלא יהא מן הנרדפים.

ו. שאין לך נרדף בעופות יותר מתורים ובני יונה והכשירן הכתוב לגבי מזבח. ר' אלעזר בן ר' יוסי בן זמרא אמר: אף בקרבנות כן (אף שהם בעלי חיים הקב"ה תובע דמן של נרדפין מן הרודפין, כשם שהוא תובע זאת אצל בנ"א), אמר הקב"ה: שור נרדף מפני ארי, עז נרדף מפני נמר, כבש מפני זאב - לא תקריבו לפני מן הרודפים אלא מן הנרדפין. (ויקרא רבה כז, ד). אף על פי שמטעם "זה א-לי ואנוהו", היה ראוי להקריב הגבורים הנאים כגון ארי נמר וכדו' ולא את החלשים, אלא מכאן שהנרדפים הם הנאים! הם המהודרים! הם המשובחים! (פניני השלמות ב, נו).

ז. ומי שרגיל לוותר תמיד חוסך ממנו שנאה ומחלוקת וצרות. הגמרא בסנהדרין (ז, א) מספרת מעשה באחד שהיה רגיל לומר, "טוביה דשמע ואדיש חלפוה בישתא מאה". [רש"י: אשרי ששומע חרפתו ושותק ומרגיל בכך ואדיש - הלכו בשתיקתו מאה רעות, שהיו באות עליו על ידי התגר.] אמר ליה שמואל לרב יהודה קרא כתיב (משלי יז): "פוטר מים ראשית מדון" ריש מאה דיני. רש"י: המתחיל ופותח בקטטה הוא תחילת מאה דיני. "מדון" גימטריא מאה.

כתב בספר החינוך (מצוה רמא): "במצות לא תעשה "לא תקום" נמצא תועלת רבה להשבית ריב ולהעביר המשטמות (השנאה) מלב בני אדם, ובהיות שלום בין אנשים יעשה ה' יתברך שלום להם" ! "על ידי מדת הוותרנות, בנקל יזכה לשמירת הלשון מדיבורים אסורים. דבלא זה, יצטרך תמיד להתגבר על יצרו, שלא ללכת ולספר לאחרים מה שהיה בינו ובין פלוני, ועלול להכשל בלשון-הרע ורכילות" (שמירת הלשון שער ב', ח). "מדה זו מועילה גם כן לפעמים להוסיף לאדם חיים, ואפילו אם כבר נגזר עליו שימות". (שם). "והוא מאריך ימים בעולם הזה". (ראשית חכמה, ענוה ג).

ביאורים

21. שאין לך נרדף בעופות יותר מתורים ובני יונה. מפני קטנם וחולשתם (יעב"ץ). **22. והכשירן הכתוב לגבי מזבח.** מכל העופות רק אותם הכשירה התורה להקריב על גבי המזבח.

ארחות ותרנות יושר

עיונים

לִבָרְכָה (ראש השנה י"ז א') (ח)כָּל [23]הַמַּעֲבִיר עַל מִדּוֹתָיו [24](ט)מַעֲבִירִין לוֹ עַל כָּל פְּשָׁעָיו. (י)וּבְדֶרֶךְ כְּלָל הַמּוֹתֵר וּמַעֲבִיר עַל מִדּוֹתָיו הוּא סִימָן

ח. **כל המעביר על מדותיו.** שואל רבי יצחק בלאזר (בספרו "כוכבי אור", לה): היה לו לומר "מעביר על מדתו" לשון יחיד, דהיינו מעביר על קפדנותו? ועוד תמוה, למה סתמו חכמים ולא פירשו על איזה מדה הוא מעביר, היה להם לומר "המעביר על נקמתו" "המעביר על קפדנותו"? אלא, כל המדות אחוזות ודבוקות זו בזו. לכן מי שמדתו לא להקפיד וכשמאן-דהו עשה לו רעה לא ידקדק עמו, גבורה זו תסייע לו שיתגבר גם על תאותו, ואז כשיחסר לו ממה שהוא משתוקק ומתאוה, יתגבר ולא יעמוד על כך ולא יאבד עשתונותיו מזה, וכן בשאר המדות. וזהו שאמרו "המעביר על מדותיו" לשון רבים דוקא. וכן כתב ב"שיחות מוסר" להגה"צ רבי יחזקאל לוינשטיין זצ"ל (עמ' 118): "על ידי פעולות הוותרנות, תתבסס בלבו של אדם במשך הזמן, גם לוותר על תענוגי עולם הזה ורצונות הגוף, לאפשר לאור האמונה שבנפש שיבקע".

ט. מעבירין לו על כל פשעיו. כתב ה"חפץ חיים" (שמה"ל ח"ב פ"ח): אפילו אם לא היו מוחלין לו בשביל זה אפילו על עברה אחת בשלמות, ורק להקל ענשו, גם כן כדאי הוא לו, וכל שכן אם מוחלין לו בשלמות עבור עברה אחת, ועל אחת כמה וכמה בזה שידוע לנו שמוחלין לו עבור זה על כל עברות שיש לו, אפילו לאותן הנקראים בשם "פשע", היינו עבירות שעשה מתוך מרידה בהקב"ה על מנת להכעיסו, כמאמרם (יומא לו, ב) 'פשעים - אלו המרדים', בודאי שכדאי הוא לו.

בספר חרדים (בחתימה) כתב: "למה תסבול יסורים בעולם הזה, ובעולם הבא גיהנום על עונותיך? טוב לך אם תסבול חרפת אנוש וגידופיו ולא תענהו, ותשמח ביסורים אלו - כי רפואה הם לנפשך וזרח בחושך אורך"!

י. וכדרך כלל המוותר ומעביר על מדותיו הוא סימן חכמה. "השומע חרפתו ושותק - מורה רוב אחיזתו בעולם העליון עם אלוקיו, ומדה זו לא תמצא אלא במי שהשקה רמ"ח אבריו ושס"ה גידיו מהתורה, אשר היא תצמיח בלבו את המדה העליונה הזאת, והיא המביאה לידי רוח הקודש" (יעב"ץ אבות ד'). "המעביר על מדתו, הוא מרכבה לחסד הנקרא אהבה, ועליו אמר הכתוב (ירמיה לא): "ואהבת עולם אהבתיך על כן משכתיך חסד" (ראשית חכמה, ענוה ג').

ביאורים

23. המעביר על מדותיו. "המניח את מדידתו", שנמנע מלמדוד מדה כנגד מדה למי שמצער אותו (רש"י). **24. מעבירין לו על כל פשעיו.** מדה כנגד מדה, מכיון שהוא הניח את מדת הנקמה הראויה

ארחות ותרנות יושר

עיונים

חָכְמָה, (יא)וְהַשּׁוֹטֶה אֵינוֹ מְוַתֵּר לְעוֹלָם. וְאָמְרוּ בְּתַעֲנִית (ט"ז א'): [25]צַדִּיק וְרָשָׁע, [26]מִי נִדְחֶה מִפְּנֵי מִי? [27]צַדִּיק מִפְּנֵי רָשָׁע, [28]כִּי (יב)הַצַּדִּיק

כתב ה"חפץ חיים" (שמיה"ל ב', ח): "מדת הוותרנות והעברה על המדות, באה לאדם מצד קדושת נפשו ומאמונתו הטהורה והברורה בה' יתברך שהוא משגיח על כל דרכיו, כדכתיב: "כי עיניו על דרכי איש וכל צעדיו יראה" (איוב לד), והכל עושה ה' לטובתו".

יא. והשוטה אינו מוותר לעולם. "...אבל הגוים האכזרים וערלי לב, נוקמין ונוטרין ועברתם שמורה לנצח. וכן הוא אומר על הגבעונים שלא מחלו לשאול ולבניו: 'והגבעונים לא מבני ישראל המה'". (מדרש לעולם פרק ז).

יב. הצדיק מוותר תמיד. יש לעיין, מהמובא בגמרא (יומא כב, ב) "כל תלמיד חכם שאינו נוקם (את נקמתו ממי שפוגע בו) ונוטר (אינו שומר בליבו איבה וכעס) כנחש, אינו (נחשב) תלמיד חכם". מבואר דאסור לתלמיד חכם לוותר?

מפרש הריטב"א שהגמרא שם עוסקת רק במה שנוגע לכבוד שמים, בזה אסור לתלמיד חכם לוותר, אמנם בדברים הנוגעים רק לעצמו ראוי לכל אחד (כולל תלמיד חכם) לסלוח לאלה הפוגעים בו. [לפי זה ביאר 'מהר"ץ חיות' (שבת סג, א), מה שאמרו שת"ח צריך לנקום ולנטור כ"נחש", דהדמיון לנחש

ביאורים

למי שציערו, לכן מדת הדין של מעלה אינה מדקדקת על פשעיו אלא מניחתם והולכת לה (רש"י ר"ה יז, א). "וזה פתח תקוה נכבד מאד"! ('שערי תשובה' לרבינו יונה א, כח). כתיב: "יתן למכהו לחי ישבע בחרפה". פירוש: האדם יהיה שמח כל כך בחרפה שמחרפים אותו כאילו אכל ושבע, וזו היא תשובה נפלאה. כמו שהיה מרגלא בפומיה דמורי ז"ל [רבי משה קורדובירו] שהיה אומר: בכל התשובות שבעולם, המעולה שבכולם למרק החטאים הפשעים והזדונות, היא סבילת העלבונות והחירופים והגידופים. והיא מעולה יותר מכל מלקות וסיגופים ותעניות שבעולם! ('קול בוכים', לר' אברהם גלאנטי, תלמיד הרמ"ק). **25. צדיק ורשע.** כאשר ישנם שני סוגי אנשים: האחד צדיק והאחד רשע. **26. מי נדחה מפני מי.** דרכו של מי לוותר לרעהו? **27. צדיק מפני רשע.** שדרך הצדיק הסובל עלבונו לוותר לרשע שאינו סובל עלבונו. **28. כי הצדיק מוותר תמיד.** בגמרא במגילה (כח, א) מסופר שהתנא רבי נחוניה בן הקנה זכה לאריכות ימים מפני שנהג למחול בכל לילה לפני השינה לכל מי שציערו. כמנהג זה נהג גם האמורא מר זוטרא [ראה גם הגמרא בשבת (ל, ב-לא,א) "לעולם יהא אדם ענוותן כהלל". שם מסופר איך שהלל נהג בסבלנות כלפי מי שבא להכעיסו].

ארחות ותרנות יושר

עיונים

(יג)מְוַתֵּר תָּמִיד.

(יד)**וְהַעַקְשָׁנוּת שֶׁלֹּא לְוַתֵּר בָּאָה בְּדֶרֶךְ כְּלָל מִגַּאֲוָה,** [29]**וְחוֹשֵׁשׁ שֶׁאִם יְוַתֵּר יֵרֵד עֶרְכּוֹ,** (מז)**וּבֶאֱמֶת הוּא מַמָּשׁ לְהֵפֶךְ. וּבְקִדּוּשִׁין (ע"א ב') אָמְרוּ:** [30]**שְׁתִיקוּתֵיהּ דְּבָבֶל הַיְינוּ יְחוּכָא. כִּי הַאי דְּבָרְקֵי בְּנֵי מַעֲרָבָא, כִּי מִינְצוּ בֵּי תְּרֵי בַּהֲדֵי הֲדָדֵי, חָזוּ הֵי מִנַּיְיהוּ דְּקָדִים וְשָׁתִיק, אָמְרֵי, הַאי מִיָּחֲם טְפֵי.**

על כבודו, מפני שיש בזה בזיון התורה אם ימחול בלי שמבזהו יבקש ממנו מחילה, ואילו אם ביזהו אדם בצנעה ראוי לתלמיד חכם למחול על הדבר מיד גם בלי בקשת מחילה מצד אותו אדם שביזהו.

יג. מוותר תמיד. "לעולם יגמול אדם חסד, אפילו עם מי שהרע לו, ולא יהיה נוקם ונוטר, שנאמר: "לא תקום ולא תטור". וזה דרכן של ישראל הקדושים". (מדרש לעולם פ"ז). "המעביר על מדותיו, מתדמה אל בורא הכל, שאין לו גשמיות, והדומה יאהב את הדומה, ולכן ה' אהבו"! (נתיבות עולם, נתיב הכעס ב').

יד. והעקשנות שלא לוותר באה בדרך כלל מגאוה. "אמר ר' לוי: "כל טילוי סירוי, וכל סירוי טפשין"! (קהלת רבה יב, א). פירש ב'מתנות כהונה' (שם): כל המתגאה ומתנשא וחכם יחשב בעיניו - הוא כעסן ומדקדק עם כל המתנגד לו. וכל כעסן - טיפש, כדכתיב: "כעס בחיק כסילים ינוח".

טו. ובאמת הוא ממש להיפך. כתב הגר"א עה"פ: "ולעגוים יתן חן" (משלי ג, לד) - השומעים חרפתם ואינם משיבים, ומכניעים את עצמם לכל אדם בעולם, יתן הקב"ה להם חן בעיני הבריות!,

ביאורים

29. וחושב שאם יוותר ירד ערכו. שהויתור נראה לו השפלה, שמשפיל את עצמו ונכנע לשני, וממילא נדמה לו בזה שנפחת ערכו וכבודו בזה שויתר לחבירו. **30. שתיקותיה דבבל.** פירוש: שתיקתם של בני בבל היא הנותנת שיוחזקו כמיוחסים, כמו שהיו בני ארץ ישראל בודקים, כשהיו שני אנשים מתקוטטים ראו מי מהם מקדים ושותק, אמרו עליו: זהו מיוחס יותר!

ארחות ותרנות יושר

עיונים

וּבֶאֱמֶת, כְּשֶׁהַבַּעַל וְהָאִשָּׁה נֶחְלָקִים, רָאוּי שֶׁתְּוַתֵּר הָאִשָּׁה, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (בראשית ג' ט"ז)**: "וְהוּא יִמְשָׁל בָּךְ". וְאָמְרוּ** (תנא דבי אליהו רבה פרק ט' ומובא באבן העזר סוף סימן ס"ט) **אֵין לְךָ כְּשֶׁרָה בַּנָּשִׁים אֶלָּא אִשָּׁה שֶׁעוֹשָׂה רְצוֹן בַּעְלָהּ. וְלָכֵן זָכְתָה יָעֵל** [31]**שֶׁבָּאַת תְּשׁוּעָה גְּדוֹלָה עַל יָדָהּ, לְפִי שֶׁהָיְתָה אִשָּׁה כְּשֵׁרָה וְעוֹשָׂה רְצוֹן בַּעְלָהּ. וְאוֹי לוֹ לְבַיִת שֶׁהָאִשָּׁה שׁוֹלֶטֶת שָׁם, וְאָמְרוּ** (ביצה ל"ב ב') **מִי שֶׁאִשְׁתּוֹ מוֹשֶׁלֶת עָלָיו חַיָּיו אֵינָם חַיִּים. וְכָתַב הָרַמְבַּ"ם** (פרק ט"ו מאישות הלכה כ') **: צִוּוּ עַל הָאִשָּׁה שֶׁתִּהְיֶה מְכַבֶּדֶת אֶת בַּעְלָהּ בְּיוֹתֵר מִדַּאי, וְיִהְיֶה עָלֶיהָ מוֹרָא מִמֶּנּוּ, וְתַעֲשֶׂה כָּל מַעֲשֶׂיהָ עַל פִּיו, וְיִהְיֶה בְּעֵינֶיהָ כְּמוֹ שַׂר אוֹ מֶלֶךְ, מְהַלֶּכֶת בְּתַאֲוַת לִבּוֹ וּמְרַחֶקֶת כָּל מַה שֶּׁיִּשְׂנָא. וְזֶה דֶּרֶךְ בְּנוֹת יִשְׂרָאֵל וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל הַקְּדוֹשִׁים וְהַטְּהוֹרִים בְּזִוּוּגָן, וּבְרָכִים אֵלּוּ יִהְיֶה יְשׁוּבָן נָאֶה וּמְשֻׁבָּח. עַד כָּאן לְשׁוֹנוֹ. (מז)אָמְנָם**

וב"שמירת הלשון" (שער ב', ח) כתב: "הנעלב כשמקבל עליו את הדין ושותק, בודאי הקב"ה ירומם קרנו עבור זה הן בעולם הזה והן בעולם הבא! כמו שמצינו בדוד המלך כשקיללו שמעי בן גרא ועפרו בעפר, לא הניח לעבדיו לקנאות לכבודו, ואמר: ה' אמר לו קללו! ואמרו חז"ל שבאותה שעה זכה דוד להיות הרביעי לרגלי המרכבה".

מז. אמנם אם האשה קשה. כתב רבי אברהם אזולאי זצ"ל בספרו "חסד לאברהם": כל מידותיו של הקדוש ברוך הוא מידה כנגד מידה, כדרך שמתנהג האדם עם הקב"ה - אשתו מתנהגת עמו. וזהו שאמרו חז"ל: זכה - עזר, לא זכה - כנגדו, ומורדת בו כמו שהוא מורד בקונו. ולכן כל בן תורה שאין אשתו נשמעת לו, ידע כי סיבת התנהגותו כלפי שמים הוא הגורם, ואין ראוי להתרעם על אשתו, כי הוא שהפסיד הוא בזה, כשם שהנחש אין לו כל הנאה מעצם ההכשה, שהרי נאמר עליו: "ועפר תאכל כל ימי חייך" (עיין גמ' תענית ח, א), כך צריכה להיות נקמתו של תלמיד חכם רק לכבוד התורה ולא לצרכו ולהנאת עצמו].

והרמב"ם (הלכות תלמוד תורה ז, יג) מחלק בין ביזוי בפרהסיא לביזוי בצנעה. רק כשביזהו אדם בפרהסיא אסור לו לתלמיד חכם למחול

ביאורים

31. שבאת תשועה גדולה על ידה. שנאמר: "ותקח יעל אשת חבר (הקיני) את יתד האהל וגו' ותתקע את היתד ברקתו וגו' והוא נרדם ויעף וימת" (שופטים ד, כא), שהרגה את סיסרא כשבא להלחם עם ישראל, ועי"ז באת תשועה גדולה לישראל.

ארחות ותרנות יושר

עיונים

(יז)אִם הָאִשָּׁה קָשָׁה וְאֵינָהּ מְוַתֶּרֶת, רָאוּי לְבַעְלָהּ לְוַתֵּר. וְאָמְרוּ (בכבא מציעא נ"ט א') [32]דְּבְמִילֵי דְּבֵיתָא [33]בְּכָל מִילֵי דְּעָלְמָא יֵשׁ לִשְׁמוֹעַ לַעֲצַת אִשְׁתּוֹ, וְרַק [34]בְּמִילֵי דִּשְׁמַיָּא [35]אֵין לִשְׁמוֹעַ לָהּ. עַיֵּן שָׁם. וְאַשְׁרֵי הַמְוַתֵּר תָּמִיד בְּכָל מַחֲלֹקֶת וְחוֹשֵׁךְ מִמֶּנּוּ אֵיבָה וּמַחֲלֹקֶת, וְכַנִּזְכָּר לְעֵיל.

ומתייראים ונשמעים להם.

יז. אם האשה קשה ואינה מוותרת, ראוי לבעלה לוותר. במסכת יבמות (סג, א) מספרת הגמרא: אשתו של רבי חייא היתה מצערתו, ואף על פי כן כשהיה מוצא דבר הראוי לה, היה צוררו בבגדו ומביא לה במתנה. שאל אותו רב, מדוע אתה נוהג כך, והרי היא מצערתך? אמר לו רבי חייא, גם נשים המצערות את בעליהן צריך להכיר להן טובה על כך שמגדלות את בנינו ומצילות אותנו מהרהורי עבירה.

על אחד מגדולי הפילוסופים מסופר שאשתו היתה מציקה לו תמיד והוא היה מחריש. תמה חבירו ואמר לו: טול מקל ותמחוץ את ראשה של חצופה זו! השיבו הפילוסוף: התקצוף אתה בהמיית הברבורים? וכשם שאין לקצוף עליהם היות ואנו יודעים שיש לנו תועלת מהם בהולדת האפרוחים, כן אותה תועלת יש לי מאשתי. (נועם המדות).

שניהם התאזרו בסבלנות וסבלו בדומיה את נשותיהן הרעות. אך בכל זאת המרחק רב ביניהם, חכם התורה רבי חייא, כדי לשכך כעסו, חיפש איזה צד טוב בתוך הרע, וגם הטבה בפועל. ואילו החכם הפילוסוף, סבלנות - כן, אך חשובה היתה בעיניו כ"בעל-חי" ותו לא... (פניני החכמה).

ביאורים

32. דבמילי דביתא. בעניני הבית. **33. בכל מילי דעלמא.** כל עניני העולם - ענינים גשמיים. **34. במילי דשמיא.** בעניני תורה ומצוות. **35. אין לשמוע לה.** אין כוונת הגמרא לומר שיש לדחות את דבריה רק מפני שהיא אמרתם, או שיש להתעלם מדבריה, אלא הכוונה היא דבעניני תורה ומצוות אין לקבל את עצתה בלא שיקול הדעת של הבעל, אלא הוא זה שצריך להחליט, ואינו יכול

ארחות ותרנות יושר

עיונים

יח. אבל דברים שנוגעין לדין תורה אסור לוותר. ה"משנה ברורה" (ס"א סק"ה) הביא מש"כ ה'בית יוסף': "מי שנמצא עם בני אדם המלעיגים עליו בעבודת השם יתברך, לא יתקוטט עמהם, מפני שמדת העזות מגונה מאד, ואין ראוי להשתמש ממנה כלל, אפילו בעבודת השם יתברך, כי יקנה קנין בנפשו להיות עז אפילו שלא במקום עבודתו יתברך".

וכתב ע"ז ב"ביאור הלכה" (שם ד"ה ולא): ודע, דהבית יוסף מדבר רק במצוה שהוא עושה לעצמו ובני-אדם מלעיגים עליו, אז בודאי אין לו לחוש כלל ללעגם ולא יתקוטט עמהם, אבל אם הוא עומד במקום שיש אפיקורסים המתקוממים על התורה, ורוצים לעשות איזה תקנות בעניני העיר ועל-ידי זה יעבירו את העם מרצון ה', ופתח בשלום ולא נשמעו דבריו, בכגון זה לא דבר הבית-יוסף מאומה, ומצוה לשנאתם ולהתקוטט עמהם ולהפר עצתם בכל מה שיוכל, ודוד המלך ע"ה אמר: "הלא משנאיך ה' אשנא ובתקוממיך אתקוטט, תכלית שנאה שנאתים" וגו'.

וְכָל זֶה בִּדְבָרִים שֶׁאֵינָם נוֹגְעִים לַהֲלָכָה, (יח)**אֲבָל דְּבָרִים שֶׁנּוֹגְעִין לְדִין תּוֹרָה - אָסוּר לְוַתֵּר, וְכַנִּזְכָּר לְעֵיל בַּמִּדְרָשׁ: אִם שָׁמַעְתָּ דָּבָר [עַל] אִשְׁתְּךָ - קוּם כְּגֶבֶר, לְמִי שֶׁגֶּבֶר אַתְּ הֱוֵי אִישׁ, וּלְכָךְ נֶאֱמַר** (במדבר ה' י"ב)**: "אִישׁ אִישׁ כִּי תִשְׂטֶה" וְגוֹ'. וְכֵן אָמְרוּ** (בבמדבר רבה פרשה כ"א סימן ה')**: "**[36]**אַל תְּהִי צַדִּיק הַרְבֵּה", **[37]**שֶׁלֹּא יְהֵא אָדָם מְוַתֵּר עַל הַתּוֹרָה. וְרָאוּי לְהִתְיָעֵץ בִּדְבָרִים אֵלּוּ הֵיטֵב עִם חָכָם לֵידַע מַה אֶפְשָׁר לְוַתֵּר וּמַה אִי אֶפְשָׁר, וְהָעוֹשֶׂה לְשֵׁם שָׁמַיִם הַקָּדוֹשׁ-בָּרוּךְ-הוּא יַנְחֵהוּ בְּדֶרֶךְ אֱמֶת וְשָׁלוֹם.**

ביאורים

לסמוך על דברי אשתו בלבד, מאחר דבעניני תורה ומצוות בדרך כלל הבעל בקי יותר. **36. אל תהי צדיק הרבה.** יותר ממה שהקב"ה מצוך, כלומר: אל תיעשה רחמן במקום שהקב"ה מלמדך ומצוך להיות אכזרי. **37. שלא יהא אדם מוותר על התורה.** פי' לעשות מדעתו יותר ממה שציותה התורה. [במדרש שם מדובר גבי דוד המלך ששלח לנחם את מלך בני עמון ולעשות עמו חסד, והתורה אמרה שלא לעשות עמו חסד (עיי"ש במפרשים שביארו מה עלה בדעתו של דוד)].

ארחות זריזות יושר

עיונים

זְרִיזוּת

אָמְרוּ חֲכָמֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (במדבר רבה פרשה י' סימן ה'): **"[1]וַתְּמַהֵר הָאִשָּׁה" וְגוֹ'** (שופטים י"ג י') **– מִכָּאן [2]שֶׁכָּל מַעֲשֵׂיהֶן שֶׁל צַדִּיקִים בִּמְהִירוּת. [3]וְנָעֲמִי אָמְרָה לְרוּת: "כִּי לֹא יִשְׁקֹט הָאִישׁ כִּי אִם כִּלָּה הַדָּבָר הַיּוֹם"** (רות ג' י"ח). **הֲרֵי הָיְתָה בְּטוּחָה שֶׁיִּגְמֹר הַיּוֹם, [4]כִּי כֵּן דַּרְכָּן שֶׁל צַדִּיקִים [א]לַעֲשׂוֹת**

הדברים, שמצד אחד מפליגים בשבח מדת הזריזות והמהירות, ומנגד משבחים את מדת המתינות. אך כשנעיין בעומק הדברים נווכח שמדת הזריזות אינה סתירה כלל למדת המתינות, משום שלפני כל מעשה שחושב אדם לעשות צריך הוא להתבונן במנוחת הנפש ולהפעיל כח השכל והחכמה עד שיבוא לידי הכרעה אם וכיצד לעשות המעשה שחושב לעשותו, אמנם לאחר שבא לכלל הכרעה על פי תורה ויודע את הדרך ילכו בה, יש להזדרז להוציא הדבר מהכח אל הפועל ולקיים רצון התורה. דבר זה מובא בשם ה"חפץ חיים" ("מאיר עיני ישראל" ח"ה עמו' 253, והובא כעין זה בח"ח עה"ת עמו' ע"ז בהגה"ה, וז"ל): הגאון הקדוש בעל ה"חפץ חיים" זי"ע היה אומר: "אף שאין לאדם להיות נמהר במעשיו, אך אם לאחר ששקל הדבר במאזני השכל הישר מצאו לנכון וישר, אז בל יחמיץ

ביאורים

1. ותמהר האשה. אשת מנוח, אם שמשון, "ותרץ ותגד לאישה", רצה למנוח לקרוא לו לשמוע את הוראת המלאך: "מה נעשה לנער היולד". (שופטים יג, י). ומלשון "ותמהר" "ותרץ", הרי הכתוב מלמד... **2. שכל מעשיהן של צדיקים במהירות.** בזריזות. מאחר וכל מעשיהם מצוות, ומצוות נעשות בזריזות, לא יתנו הפסק זמן לא אל התחלת המצוה ולא אל השלמתה. **3. ונעמי אמרה לרות: כי לא ישקוט האיש כי אם כלה הדבר היום.** בועז הבטיח לרות שיעזור לה למצוא גואל, נעמי אומרת לרות המתיני כאן היום ואל תלכי עדיין, כי ודאי לא ישקוט בועז עד שיסדר עוד היום ענין זה שהבטיח לך. ומכך שהיה ברור לנעמי שבועז יקיים הבטחתו עוד באותו יום שהבטיח לה, למדו מכך חז"ל שכל מעשיהם של צדיקים במהירות. **4. כי כן דרכן של צדיקים לעשות מיד מה שצריך לעשות.** כמו

א. לעשות מיד מה שצריך לעשות. הנה מצינו בתנ"ך ובחז"ל שהפליגו בשבח מעלת הזריזות והמהירות. לעומת זאת כותב הרא"ש ("אורחות חיים להרא"ש" אות ק'): "אל תבהל מעשיך". ופירש התוספות יום טוב, בתרגומו: "עשה את עבודתך או את מעשיך במתינות בלי שום מהירות ובהלה". לכאורה יש סתירה בין

ארחות זריזות יושר

עיונים

מִיָּד מַה שֶּׁצָּרִיךְ לַעֲשׂוֹת. וְכֵן הוּא בְּלֶקַח טוֹב' (שם)**: מִכָּאן [5]שֶׁזְּרִיזִין מַקְדִּימִין לְמִצְוֹת. וְאָמְרוּ** (עבודה זרה כ' ב')**: [6]זְרִיזוּת מְבִיאָה לִידֵי נְקִיּוּת וְכוּ' לִידֵי רוּחַ הַקֹּדֶשׁ. וְאָמְרוּ** (פסחים פ"ט א')**: [7]וְנִמְצְאוּ**

הדבר ויזדרז לעשותו בלא דיחוי זמן כלל".

יסוד זה מובא כבר בספר "משנת חכמים" למהר"ם חאגיז זצ"ל (המעלה הי"ב, אות ש"ס) וזה לשונו: "כתוב (משלי כט, כ): "חזית איש אץ בדבריו (אדם הפזיז בענייניו בדיבוריו ובמעשיו) תקוה לכסיל (סכויי הטפש להחכים טובים) ממנו". וכתוב (משלי כב, כט) "חזית איש מהיר במלאכתו (בקי וזריז בביצוע תפקידו) לפני מלכים יתייצב (יעמוד לשרתם)". דנראה דסתרי קראי זה לזה. ליישב המקראות צריך לומר כך, דיש חילוק גדול בין התחלת מלאכה לגמר מלאכה, דהואיל דכל הדברים יגעים והתחלתן קשה, אם כן מן הראוי הוא שקודם שיגמור בדעתו לעשות שום דבר ילך במתון ויטול עצה ומזקנים יתבונן, ואם לא כן יעשה אלא שיהיה אץ בדרכיו ותיכף שעלה בדעתו איזה דבר לעשות יתחיל לעשותו, ודאי איש אץ כזה תקוה לכסיל ממנו, כי כל דבר צריך ישוב ועצה מחכם הרואה את הנולד. אמנם אחר שהתחיל והסכימו בעלי העצה כי טוב הדבר ונכון מעם ה' יתברך לעשותו אזי ימהר ויחיש את מעשהו ואל יתמהמה פן יקדמנו אחר, ואל תאמר לכשאפנה אגמור מלאכה זו שהתחלתי בה שמא לא תפנה. ואיש כזה שהוא מהיר במלאכתו לגומרה ולהוציאה מן הכח אל הפועל, ראוי הוא להתייצב לפני מלכים ולעמוד לשרת לפניהם יען כי כל דברי המלכות אינן נגמרים כי אם אחר גמר עצה עמוקה, ואחר גמר זה, ראוי לו שלא יהיה עצל בקיומה".

ביאורים

שמצינו אצל אברהם אבינו בשעה שבאו אליו המלאכים: "וימהר אברהם האהלה אל שרה ויאמר מהרי" וגו' (בראשית, וירא יח, ו), "ויתן אל הנער וימהר" (שם, ז). כמו כן אצל רבקה כתוב: "ותמהר ותער כדה אל השקת" (שם, כד, כ). **5. שזריזין מקדימין למצוות.** כפי שמצינו באברהם אבינו שהשכים לצאת לדרכו לעקדת יצחק עוד לפני הנץ החמה שנאמר: "וישכם אברהם בבוקר" (בראשית כב, ג). **6. זריזות מביאה לידי נקיות וכו' לידי רוח הקודש.** הוא מה שאמרו בברייתא, הובאה במקומות שונים בש"ס ואחד מהם במסכת ע"ז (כ, ב), זה לשונם: "מכאן אמר רבי פנחס בן יאיר: תורה מביאה לידי זהירות, זהירות מביאה לידי זריזות, זריזות מביאה לידי נקיות, נקיות מביאה לידי פרישות, פרישות מביאה לידי טהרה, טהרה מביאה לידי חסידות, חסידות מביאה לידי ענוה, ענוה מביאה לידי יראת-חטא, יראת-חטא מביאה לידי קדושה, קדושה מביאה לידי רוח-הקדש, רוח-הקדש מביאה לידי תחית-המתים". **7. ונמצאו בנות זריזות ובנים שפלים.** במסכת פסחים (פט, א) מובא מעשה באב

ארחות זריזות **יושר** עיונים

בָּנוֹת זְרִיזוֹת וּבָנִים (ב)שְׁפָלִים. [8]וְכָל-שֶׁכֵּן לְדָבַר מִצְוָה שֶׁצָּרִיךְ לְהִזָּדֵרֵז וְלַעֲשׂוֹת מִיָּד, כְּמוֹ שֶׁאָמְרוּ:

האדם מורכב מארבעה יסודות: עפר, מים, רוח (אויר), ואש. בביאור יסוד העפר, כתב רבינו חיים ויטאל זצ"ל בשערי קדושה (שער שני), בזה"ל: "יסוד העפר שבנפש - ממנו מדת העצבות, ותולדתה היא העצלות לקיים התורה והמצוות, מפני עצבונו על השגת קניני הבלי העולם הזה או על היסורין הבאים עליו, ואינו שמח בחלקו בשום-דבר, גם עינו לא תשבע עושר". עכ"ד.

נמצאנו למדים עצה נפלאה כיצד להשיג מדת הזריזות למצוות, דהנה איתא במסכת אבות (ה, כג) "הוי קל כנשר... לעשות רצון אביך שבשמים". הנשר אינו קל, הוא עוף כבד, מהי אם כן הקלות שלו? הוא בעל כנפים גדולות מאד, והן נושאות אותו בקלות למרומים, הנשר מגביה לעוף יותר מכל ציפור אחרת ומרחף ברקיע בכנפים פרוסות. והנה האדם הוא "כבד" מאד, כי "עפריות החומריות גס, על כן לא יחפוץ האדם בטורח ומלאכה" (לשון ה'מסילת ישרים' פ"ו), כיצד הוא יכול להתרומם כל כך בקלות? הוא אשר אמר יהודה בן תימא: "הוי קל כנשר" - גם לך אדם, יש כנפיים גדולות, השתמש בהן, והתרומם!

ומה הן הכנפים של האדם? - השמחה, רבי חיים ויטאל (הנ"ל) מלמד כי התיקון של יסוד העפר הוא להיות שמח בחלקו ושמח במצוות, זהו "זוג כנפיים" הגון! אשר על ידם ניתן להשיג מדת הזריזות בעשיית המצוות. [וע"ע בהמשך בסמוך בעיונים].

ביאורים

שאמר לבניו "הריני שוחט את קרבן הפסח על מי שיעלה מכם ראשון לירושלים", והיו לו בנים ובנות, וקדמו בנות לבנים, והגיעו לירושלים לפניהם, ונמצא הבנות זריזות ובנים שפלים (=עצבים).

8. וכל שכן לדבר מצוה שצריך להזדרז ולעשות מיד. ב'מסילת ישרים' (פ"ז) ביאר: "שחלקי הזריזות שנים הם, אחד - קודם התחלת המעשה, ואחד - אחרי כן. קודם התחלת המעשה הוא שלא יחמיץ האדם את המצוה (שלא ישהה ולא ידחה את עשייתה) אלא בהגיע זמנה (הקבוע על פי ההלכה, כגון קריאת-שמע או תפילה וכדומה), או בהזדמנה לפניו (כגון אם ראה אדם הזקוק לעזרה או אם נתבע לתת צדקה וכדומה) או בעלותה במחשבתו (כגון להיטיב עם אדם או לרכוש חפץ מהודר של מצוה וכדו') ימהר יחיש מעשהו לאחוז בה ולעשות אותה (שימהרם ללא שהייה ויעשם בזריזות) ולא יניח זמן לזמן שיתרבה בינתיים, כי אין סכנה כסכנתו (מאחר והמצוה תתבטל על ידי הנהגה זו), אשר הנה כל רגע שמתחדש, יוכל להתחדש איזה עיכוב למעשה הטוב".

ארחות זריזות **יושר**

(פסחים ד' א') [9]**זְרִיזִים מַקְדִּימִין לְמִצְוֹת. וְאָמְרוּ** (מכילתא בא) **[10]מִצְוָה הַבָּאָה לְיָדְךָ אַל תַּחְמִיצֶנָּה. וְאָמְרוּ** (נזיר כ"ג ב') **לְעוֹלָם יַקְדִּים אָדָם לְדָבַר מִצְוָה, [11]שֶׁבִּשְׁבִיל לַיְלָה אֶחָד שֶׁקִּדְּמַתָּה בְּכִירָה לַצְּעִירָה, [12]זָכְתָה וְקִדְּמַתָּה אַרְבָּעָה דּוֹרוֹת בְּיִשְׂרָאֵל. וּבִבְרָכוֹת** (ו' ב'): **[13]לְעוֹלָם יָרוּץ אָדָם לְדָבַר מִצְוָה, וַאֲפִלּוּ בְּשַׁבָּת. וְשָׁם: [14]לְמֵיעַל - מִצְוָה לְמִרְהַט. וְאָמְרוּ** (חופת אליהו רבה שער ז') **שִׁבְעָה כְּמָנְדִּין**

ביאורים

9. זריזים מקדימין למצוות. וביאר ב'מסילת ישרים' (פ"ו) הצורך ההכרחי בזריזות, וז"ל: "כי כמו שצריך פקחות גדול והשקפה רבה לינצל ממוקשי היצר ולימלט מן הרע שלא ישלוט בנו להתערב במעשינו, כן צריך פקחות גדול והשקפה לאחוז במצוות ולזכות בהם ולא תאבדנה ממנו. כי כמו שמסבב ומשתדל היצר הרע בתחבולותיו להפיל את האדם במכמורות (רשתות) החטא, כן משתדל למנוע ממנו עשיית המצוות ולאבדם ממנו. ואם יתרפה ויתעצל ולא יתחזק לרדוף אחריהם ולתמוך בם, ישאר נעור וריק מהם בודאי". **10. מצוה הבאה לידך אל תחמיצנה.** דבר זה נלמד במכילתא מהכתוב (שמות יב, יז): "ושמרתם את המצות". לפי פשוטו, מצוה הכתוב להשגיח בלישת מצה לפסח שלא להניחה להחמיץ, אך חכמים דרשו לקרוא "מצוות" במקום "מצות", ללמד ש"מצוה הבאה לידך, אל תחמיצנה", כלומר, אל תניחנה כדרך שמניחים עיסת לחם להחמיץ לפני אפייתה.

11. שבשביל לילה אחת שקדמתה בכירה לצעירה. שתי בנות לוט שבאו להחיות מאביהם זרע (בראשית, יט, לג) נתכוונו לשם מצוה (כמבואר במסכת נזיר כג, א), והבכירה קדמה לצעירה במעשה זה בלילה אחד. **12. זכתה וקדמתה ארבעה דורות בישראל.** כלומר, רות שבאה ממואב (בן הבכירה), נתגיירה ארבעה דורות לפני נעמה שבאה מעמון (בן הצעירה). ושתי נשים אלו הגיעו למלכות, רות - היא אם-סבתו של דוד המלך, ונעמה אשת שלמה - אמו של המלך רחבעם. **13. לעולם ירוץ אדם לדבר מצוה, ואפילו בשבת.** אף על פי שריצה בעלמא אסורה בשבת [כמבואר במסכת שבת (קיג, ב): אסור לאדם לפסוע פסיעה גסה בשבת, שנאמר (ישעי' נח, יג): "אם תשיב משבת רגליך"], מ"מ לרוץ לדבר מצוה מותר אפילו בשבת. **14. למיעל מצוה למרהט.** היוצא מבית הכנסת אל יפסיע פסיעה גסה, לפי שמראה בעצמו שישיבת ביהכנ"ס דומה עליו כמשאוי. כל זה נאמר רק כשיוצא ע"מ לעשות צרכיו בחוץ, אבל היוצא מביהכנ"ס ע"מ ליכנס לבית המדרש - שממהר לבית המדרש ולכן הוא פוסע פסיעה גסה - מצוה לרוץ ולא חוששים למראית העין שמא יאמרו שרץ מפני שקשה לו ישיבתו בביהכנ"ס.

ארחות	זריזות	יושר	עיונים

לַשָּׁמַיִם, וְאֶחָד מֵהֶן - מִי שֶׁאֵין רָיִן לְדַבֵּר מִצְוָה. וּבְמִדְבָּר רַבָּה (פרשת בלק, פרשה כ׳ סימן כ׳): [15]״הֵן-עַם כְּלָבִיא יָקוּם וְכַאֲרִי יִתְנַשָּׂא״ (במדבר כ״ג כ״ד) - עוֹמְדִין מִמִּטָּתָן כַּאֲרָיוֹת, חוֹטְפִין קְרִיאַת שְׁמַע וְכוּ׳. וְשָׁם (פרשה כ״ב סימן ה׳): [16]אַף עַל פִּי שֶׁנִּתְבַּשֵּׂר מֹשֶׁה בְּשׂוֹרַת מִיתָה אַחַר שֶׁיִּנְקַם נִקְמַת מִדְיָן, אַף עַל פִּי כֵן נִזְדָּרֵז וְכוּ׳. עַיֵּן שָׁם. וּתְנַן (אבות פרק ה׳) [17]הֱוֵי עַז כַּנָּמֵר וְקַל כַּנֶּשֶׁר [ג]רָיִן כַּצְּבִי וְגִבּוֹר כָּאֲרִי,

ג. **רין כצבי.** לא אמר סתם "הוי רץ" אלא "הוי רץ כצבי", שהיא החיה המהירה ביותר במרוצתה, ועד כדי כך צריך לרוץ לדבר מצוה! כל כך חזק צריך להיות רצונו של האדם במצוות כדי שירוץ במהירות כזאת! ומה יעשה מי שאין רצונו לוהט כל כך? [ראה לעיל אות ב׳ מש״כ בזה].

כבר לימדנו ה׳מסילת ישרים׳ (פרק ז׳): דכמו שההתלהטות הפנימית מביאה לידי זריזות הגוף, כמו כן בהיפך, הזריזות החיצונית גורמת ומעוררת להתלהבות פנימית! כי על ידי זריזות בפועל, שממהר תנועתו החיצונה, כן הוא גורם שתבער בו התלהבותו הפנימית, ומעורר בעצמו התלהטות ושמחה פנימית, וחשקו וחפצו יתגבר בו וילך, והיינו כי על ידי פעולות החיצונית המסורות בידו, יקנה בהמשך גם מה שאינו בידו, כי תולד בו השמחה הפנימית והחפץ והחמדה, מכח מה שהוא מתלהט בתנועתו ברצון. עי״ש.

מבואר שאדם המתגבר על עצלותו הטבעית ומשתדל לקיים את מצוות התורה בזריזות, זה גופא מעורר בו התלהבות פנימית, מאחר ולבו נגרר אחר פעולות גופו, ובמשך הזמן הוא ירגיש שמחה פנימית ומשיכה טבעית לעבודת ה׳, ככל שירבה לזרז את עצמו מבחינה חיצונית, תלך ותגבר ההתלהבות הפנימית ואהבת ה׳ שבלבו.

ביאורים

15. הן עם כלביא יקום. בלעם מנמק מדוע בני ישראל ראויים לברכה, כי כשהם קמים בבוקר משנתם, הן מתגברים כלביא וכאריה כדי להזדרז לחטוף את המצוות - ללבוש טלית, לקרוא קריאת שמע, ולהניח תפילין. **16. אף על פי שנתבשר משה.** בשעה שאמר הקב״ה למשה: "נקום נקמת בני ישראל מאת המדינים, אחר תאסף אל עמיך". תלה הקב״ה את מיתתו של משה במלחמת נקם זו. ואף על פי שנתבשר משה בכך שבתום מלחמה זו "יאסף אל עמיו", בכל זאת לא איחר את המלחמה כדי להאריך את ימי חייו, אלא נזדרז למצוה זו, לשלוח את ישראל למלחמה מיד. **17. הוי עז כנמר.** הוי עז וחזק להזדרז.

ארחות	זריזות	יושר

לַעֲשׂוֹת רְצוֹן אָבִיךָ שֶׁבַּשָּׁמַיִם. וְאָמְרוּ (שיר השירים רבה א׳ ב׳) ״חָזִיתָ אִישׁ מָהִיר בִּמְלַאכְתּוֹ, [18]לִפְנֵי מְלָכִים יִתְיַצָּב״ (משלי כ״ב כ״ט) - [19]זֶה מֹשֶׁה רַבֵּנוּ, שֶׁנִּזְדָּרֵז בְּמִלְאֶכֶת הַמִּשְׁכָּן. [20]

וְכַמָּה גְּנוּז חֲכָמֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה אֶת הַמִּתְעַצְּלִים וְהַמִּתְאַחֲרִים, וְאָמְרוּ (סוכה נ״ו ב׳): [21]מִשְׁמֶרֶת בִּלְגָּה הָיְתָה שׁוֹהָה [=מִתְאַחֶרֶת] לָבֹא, וְעָמְדוּ חֲכָמִים [22]וְקִבְּעוּ אֶת טַבַּעְתָּהּ [23]וְסָתְמוּ אֶת חַלּוֹנָהּ, [24]וְקִנְסוּהָ שֶׁתְּהֵא חוֹלֶקֶת תָּמִיד

ביאורים

18. לפני מלכים יתיצב. יעמוד בגן עדן לפני הצדיקים (רש״י סנהדרין קד, ב). **19. זה משה רבינו.** שנקרא "איש" במקראות רבים בתורה. **20. במלאכת המשכן.** שהיה מהיר במלאכת הכנת והקמת המשכן במדבר, שממחרת יום הכיפורים (י״א תשרי) עד כ״ה בכסלו נשלמה כל המלאכה. **21. משמרת בלגה היתה שוהה לבא וכו׳.** הכהנים בבית המקדש היו נחלקים לעשרים וארבע משמרות, ובכל שבוע היתה עובדת במקדש משמרת אחרת. אחת המשמרות "בילגה" שמה, כהני אותו משמר היו מאחרים ומשתהים לבוא בהגיע זמנם, דהיינו שלא היו מדייקים לבא לעבודתם בזמן בשבוע שלהם. וכיון שהוכיחו באיחורן שאין העבודה חביבה עליהן ומזלזלים הם בעבודת הקודש, לכן קנסום חכמים בכמה דברים. **22. וקבעו את טבעתה.** עשרים וארבע טבעות היו בעזרה במקום בית המטבחים כנגד עשרים וארבע משמרות, והיו מחוברות ונתונות ברצפה, והטבעת כמין חצי עיגול מחוברת לריצפה בצד אחד ופתוחה מצד אחר, ומרים הצד הפתוח והופכה כלפי מעלה, ומכניס צואר הבהמה לתוכה, וחוזר והופך ומחבר אף פתח זה לתוך הרצפה ושוחט. טבעת של בילגה קבועה ומחוברת היתה ללא אפשרות פתיחה, וזאת, כדי שתשמש בטבעת של משמרת אחרת, וגנאי הוא לה. **23. וסתמו את חלונה.** בלשכת החליפות היו עשרים וארבע חלונות, בהם היו המשמרות גונזים את סכיניהם (כדתנן במס׳ מדות ד, ז) וחלונה של משמר בילגה היה סתום, כדי שתאלץ להשתמש בחלונות של משמרות אחרות, וכל זה משום קנס שקנסום חכמים מטעם הנ״ל. **24. וקנסוה שתהא חולקת תמיד בדרום.** בכל שבת ושבת כשהתחלפו המשמרות היו הם מתחלקים בחלות "לחם הפנים". משמר הנכנס חולקים ביניהם את החלות המגיע לחלקן בצפון העזרה [כדי שיראו כולם שהם הנכנסים, שצד צפון הוא עיקר, מאחר והתורה קבעה שם את שחיטת קדשי

ארחות זריזות יושר

בַּדָּרוֹם. וְאָמְרוּ (בשבת קנ"ג א'): אָמַר רַבָּן יוֹחָנָן בֶּן זַבַּאי: [25]מָשָׁל לְמֶלֶךְ שֶׁזִּמֵּן אֶת עֲבָדָיו לְסְעוּדָה וְלֹא קָבַע [26]לָהֶם זְמַן. פִּקְּחִין שֶׁבָּהֶן קִשְּׁטוּ [27]אֶת עַצְמָן וְיָשְׁבוּ עַל [28]פֶּתַח בֵּית הַמֶּלֶךְ, אָמְרוּ: [29]כְּלוּם חָסֵר לְבֵית הַמֶּלֶךְ? טִפְּשִׁין שֶׁבָּהֶן הָלְכוּ [30]לְמְלַאכְתָּן, [31]אָמְרוּ: כְּלוּם יֵשׁ סְעוּדָה בְּלֹא טִרַּח? בְּפִתְאוֹם בִּקֵּשׁ הַמֶּלֶךְ [32]אֶת עֲבָדָיו. פִּקְּחִין שֶׁבָּהֶן נִכְנְסוּ לְפָנָיו כְּשֶׁהֵן מְקֻשָּׁטִין, וְהַטִּפְּשִׁין נִכְנְסוּ לְפָנָיו כְּשֶׁהֵן [33]מְלֻכְלָכִים. שָׂמַח הַמֶּלֶךְ לִקְרַאת פִּקְּחִין, וְכָעַס לִקְרַאת טִפְּשִׁין. אָמַר: [34]הַלָּלוּ שֶׁקִּשְּׁטוּ אֶת עַצְמָן לַסְּעוּדָה - יֵשְׁבוּ וְיֹאכְלוּ, [35]הַלָּלוּ שֶׁלֹּא קִשְּׁטוּ אֶת עַצְמָן לַסְּעוּדָה - [36]יַעַמְדוּ וְיִרְאוּ. חָתָנוֹ שֶׁל רַבִּי מֵאִיר מְשׁוּם [37]רַבִּי מֵאִיר

ביאורים

קדשים] והיוצאים חולקים ביניהם את חלקם בדרום העזרה [כדי שיראו שהם יוצאים והולכים להם, לכן שינו את מקומם לצד שאינו חשוב ועיקר]. את משמרת בילגה קנסו שלעולם (אף בכניסתה) חולקת בדרום. **25. משל למלך.** המשל הוא לצדיקים שהזדרזו לתקן מעשיהם כאן בעולם הזה, הם יתענגו בעולם הבא במה שהכינו את עצמם כל ימי חייהם, ואילו הרשעים שהתעצלו בעולם הזה לתקן מעשיהם, יעמדו בעולם הבא ויסתכלו בצדיקים ולא יזכו להתענג עמהם, ותכסה אותם הבושה. ועל זה מביא משל למלך שזמן... **26. להם זמן.** לבואם. **27. את עצמן.** מיד בבגדים המתאימים לסעודה מלכותית. **28. פתח בית המלך.** כאשר הם מוכנים וממתינים להתחלת הסעודה, שכן אמרו לעצמם. **29. כלום חסר לבית המלך.** הרי בבית המלך לא חסר דבר, ויכולים להכין סעודה בזמן קצר מאד. יתכן שהסעודה תהא מוכנה בכל רגע, ועלינו להיות לבושים כראוי, שמא נהיה מוזמנים באופן פתאומי. אמנם הטפשים... **30. למלאכתן.** ולא נזהרו להתלבש כראוי לסעודה. **31. אמרו.** לעצמם: וכי יש סעודה שניתן להכינה בלא טורח? בודאי יצטרכו אנשי בית המלך להקדיש זמן רב להכנת הסעודה, ובינתיים נוכל לסיים את מלאכתנו ואחר כך נספיק להתקשט כראוי. **32. את עבדיו.** לבוא אל הסעודה. **33. מלוכלכים.** מחמת העבודה שהיו עסוקים בה. **34. הללו.** הפקחים. **35. הללו.** הטיפשים. **36. יעמדו ויראו.** יעמדו בצד ויראו איך שהאחרים נהנים מן הסעודה, וכך יגיע להם צער כפול ובושה גדולה. **37. רבי מאיר אמר.** אין העבדים הטיפשים עומדים ורואים, שאם כן אף הם היו נראים מן הקרואים, לכל הפחות כמשמשים בסעודה המגישים את האוכל לשאר האורחים, שכן דרך המשמשים לעמוד, ואינם נראים כמי שנענשו והורחקו מן

עיונים

ד. איבעי להון לזרוזי נפשייהו.
בשו"ת "משנה הלכות" (ח"א סימן קלב) נשאל בענין מצוה שרבים שותפים בעשייתה, כל אחד בתורו, ונשלמת על ידי כולם. האם יש בזה ענין להיות מהזריזים המקדימים בעשייתה או שאין נפקא מינה מי ראשון או אחרון שהרי זו מצוה הנעשית ע"י כולם.
והכריע שגם במצוה כזו הנעשית על ידי רבים, מצוה להזדרז להיות בה מהראשונים, וקצת ראיה לכך מגמרא (פסחים סד, ב):

ארחות זריזות יושר

אָמַר: אַף הֵן נִרְאִין כִּמְשַׁמְּשִׁין. [38]אֶלָּא, [39]אֵלּוּ וָאֵלּוּ יוֹשְׁבִין, [40]הַלָּלוּ אוֹכְלִין [41]וְהַלָּלוּ רְעֵבִין, הַלָּלוּ שׁוֹתִין וְהַלָּלוּ [42]צְמֵאִים, שֶׁנֶּאֱמַר (ישעיה ס"ה י"ג-י"ד): "כֹּה אָמַר ה' אֱלֹהִים, הִנֵּה עֲבָדַי יֹאכֵלוּ וְאַתֶּם תִּרְעָבוּ, הִנֵּה עֲבָדַי יִשְׁתּוּ וְאַתֶּם תִּצְמָאוּ וגו' הִנֵּה עֲבָדַי יָרֹנּוּ מִטּוּב לֵב וְאַתֶּם תִּצְעֲקוּ מִכְּאֵב לֵב".

וְאָמְרוּ (ברכות מ"ג ב') תַּלְמִיד חָכָם אַל יִכָּנֵס בָּאֲחֲרוֹנָה לְבֵית הַמִּדְרָשׁ, מִשּׁוּם דְּקָרוּ לוֹ [43]פּוֹשֵׁעַ וְעָצֵל. וְאָמְרוּ (פסחים ס"ה א') [44]דִּכַּת אַחֲרוֹנָה שֶׁל פֶּסַח הָיְתָה נִקְרֵאת כַּת עַצְלָנִית, [45]וְאַף-עַל-גַּב דְּחַיְּבִין לַעֲשׂוֹת כֵּן, (ד)אִיבָּעֵי לְהוֹן לְזָרוּזֵי נַפְשַׁיְיהוּ, [46]כִּדְתַנְיָא:

ביאורים

הסעודה ואין כאן בושה, ובכך אין משל זה משקף באופן מדוייק את מצב הרשעים בעולם הבא. **38. אלא.** משל מתאים יותר. **39. אלו ואלו יושבין.** בין העבדים הפקחים ובין הטיפשים יושבים בסעודה ליד השולחנות הערוכים. **40. הללו.** הפקחים. **41. והללו.** הטיפשים. **42. צמאים.** שבאופן זה ניכרת הרחקתם וגדול צערם ובשתם. **43. פושע.** מתעצל (רש"י). **44. דכת אחרונה של פסח.** קרבנות הפסחים של כל קהל ישראל הנשחטים בערב פסח, מצוותם להשחט בשלש כתות (קבוצות) זו אחר זו, הקבוצה השלישית (אחרונה) נקראת "כת עצלנית" מפני שאנשיה התעצלו והיו אחרונים. **45. ואף על גב דחייבין לעשות כן.** זוהי קושיית הגמרא בפסחים (סה, א), הרי אי אפשר שלא תהא כת שלישית, שהרי מצוה לשחוט את הפסח בשלש כתות, מדוע אם כן מזכירים אותם לגנאי? משיבה הגמרא: אף על פי כן היה להם לזרז את עצמם להיות מן הכתות הראשונות. **46. כדתניא.** בברייתא.

ארחות זריזות יושר

אִי אֶפְשָׁר לָעוֹלָם בְּלֹא [47]בַּסָּם וּבְלֹא [48]בּוֹרְסִי. אַשְׁרֵי [49]מִי שֶׁאֲמָנוּתוֹ בַּסָּם, אוֹי לוֹ לְמִי [50]שֶׁאֲמָנוּתוֹ בּוֹרְסִי. וּבִירוּשַׁלְמִי (שם) **אָמְרוּ: מָה אִם דָּבָר [51]שֶׁמִּצְוָתוֹ לְךָ הִיא נִקְרֵאת כַּת עֲצֵלִים, [52]מִי שֶׁהוּא מִתְעַצֵּל בְּמִצְוָה עַל אַחַת כַּמָּה וְכַמָּה. וְאָמְרוּ** (שבת ל' ב) **אֵין הַשְּׁכִינָה [53]שׁוֹרָה [54]מִתּוֹךְ עַצְלוּת.**

עיונים

אין הפסח נשחט אלא בשלש כיתות של שלושים בני אדם, ושם נקראת הכת השלישית "כת עצלנית" ומפרש רש"י: מפני שנתעצלה להיות אחרונה, ואף שהמצוה היא בשלש כיתות, בכל זאת היה להם לזרז עצמם.

נמצאנו למדים, דאפילו במקום שצריך לעשות שלש כיתות ונמצא שהאיחור מסייע לצורך קיום המצוה, בכ"ז היו צריכים להזדרז ולהיות הראשונים.

עוד מביא מפירושו של רבינו בחיי (שמות לה, כז), לגבי הנשיאים שלא הזדרזו להתנדב במלאכת המשכן אלא אמרו יתנדבו ציבור תחילה מה שמתנדבין, ומה שמחסירין אנו משלימין אותו, ולמרות שהיתה להם כוונה טובה להשלים אח"כ מה שחסרו כל ישראל, בכל זאת נחשב להם הדבר לחטא ולחסרון לפי שסמכו על הדבר הזה, כי אולי היו ישראל משלימין הכל ולא ישאר לנשיאים חלק במצות המשכן.

עכ"פ מבואר, דאפילו בהבאת מצוה של רבים צריך להיות מהראשונים, והמאחרים מקבלים עונש על האיחור אפילו במקום שכוונתם לטובה. וכל שכן במקום שמאחרים מחמת עצלות אפילו אם מתכוונים לקיים המצוה.

ביאורים

47. בסם. מוכר בשמים. **48. בורסי.** מעבד עורות, מכל מקום... **49. מי שאומנותו בסם.** וסופג ריח טוב. **50. שאומנותו בורסי.** וסופג ריח רע (מלאכת עיבוד העורות כרוכות בריח רע מאד הנדבק במי שעוסק בכך, עד שרוב בני אדם מתרחקים ממנו). גם כאן אע"פ שאי אפשר לפסח בלא שלש כתות, צריך כל אחד להזדרז ולהשתתף בכתות הראשונות, כיון שזריזים מקדימים למצוות, ואם לא נזדרז יש לגנותו על כך. **51. שמצוותו לכך.** שהרי אי אפשר בלא זה שהרי מצוה בשלש כיתות, ובכל זאת היה להם להזדרז ולהיות מן הראשונה. **52. מי שהוא מתעצל במצוה.** אינו עושה אותה כלל על ידי עצלותו, על אחת כמה וכמה שזהו עצל האמור בפסוק. (פני משה). **53. שורה.** על האדם. **54. מתוך עצלות.** כי העצלות מונעת את השקידה וההתבוננות (מאירי).

ארחות זריזות יושר

בֹּא וּרְאֵה כַּמָּה גְּנָה וְלַעַג שְׁלֹמֹה הַמֶּלֶךְ עָלָיו הַשָּׁלוֹם עַל הֶעָצֵל, דִּכְתִיב (משלי י' כ"ו): **"[55]כַּחֹמֶץ לַשִּׁנַּיִם וְכֶעָשָׁן לָעֵינָיִם, כֵּן הֶעָצֵל לְשֹׁלְחָיו". וּכְתִיב** (שם ט"ו י"ט): **"[56]דֶּרֶךְ עָצֵל כִּמְשֻׂכַת חָדֶק, וְאֹרַח יְשָׁרִים סְלֻלָה". וּכְתִיב** (שם י"ט ט"ו): **"[57]עַצְלָה תַּפִּיל תַּרְדֵּמָה, וְנֶפֶשׁ רְמִיָּה תִּרְעָב". וּכְתִיב** (שם כ"ד): **"[58]טָמַן עָצֵל יָדוֹ בַּצַּלָּחַת, גַּם אֶל פִּיהוּ לֹא יְשִׁיבֶנָּה". וּכְתִיב** (שם כ"ו ט"ו): **"[59]טָמַן עָצֵל יָדוֹ בַּצַּלָּחַת, נִלְאָה לַהֲשִׁיבָהּ אֶל פִּיו". וְשָׁם** (ט"ז): **"[60]חָכָם עָצֵל בְּעֵינָיו, מִשִּׁבְעָה מְשִׁיבֵי טָעַם". וּכְתִיב** (שם כ' ד'): **"[61]מֵחֹרֶף עָצֵל לֹא יַחֲרֹשׁ, וְשָׁאַל בַּקָּצִיר וְאָיִן". וּכְתִיב** (שם כ"א כ"ה): **"[62]תַּאֲוַת עָצֵל תְּמִיתֶנּוּ, כִּי מֵאֲנוּ יָדָיו לַעֲשׂוֹת". וּכְתִיב** (שם ו', ו'- ח'): **"[63](ה)לֵךְ אֶל נְמָלָה עָצֵל**

עיונים

ה. **לך אל נמלה עצל.** כתב הגר"א בפירושו על משלי, עה"פ "לך אל נמלה עצל" (ו, ו): "כי האדם צריך לדרכי השם לשלשה דברים: חכמה, ומידות, ומעשים טובים. והנמלה מופלאה במעשיה באלו השלשה. וזהו: "לך אל נמלה עצל", אם אתה מתעצל מלעשות מעשים טובים, לך ולמד מן הנמלה הזריזות שלה, שאוספת הרבה, אף על

ביאורים

55. כחומץ לשינים. כמו שהחומץ מקהה את השיניים וכמו שהעשן צורב בעיניים, כך הוא העצלן למוסרים לו תפקיד לבצע. **56. דרך עצל.** דרכו של העצל קשה עליו כמו לעבור גדר מכשול של קוצים, ודרכם של הישרים והחרוצים ישרה ופנויה. **57. עצלה תפיל.** העצלות מביאה על האדם שינה וחוסר מעש, והאדם שפרנסתו ברמאות סופו שירעב ללחם. **58. טמן עצל.** הושיט העצלן את ידו לתוך קערת המזון, אפילו עד פיו לאכול מתעצל הוא להגישה. **59. טמן עצל.** גם אחר שהושיט העצלן את ידו לתוך קערת המזון, עיף הוא וקשה לו להגיש את הכף המלאה לתוך פיו. **60. חכם עצל.** העצל מחזיק את עצמו יותר פקח, משבעה חכמים הנותנים תשובות מנמקות. **61. מחורף עצל.** מפני קור החורף העצל אינו חורש וזורע, ומבקש תבואה בזמן האסיף, ואינו מוצא. **62. תאות עצל.** השתוקקות לחיי בטלה היא שמביאה על העצל אסון, כי ידיו אינם מורגלות לעבוד ולהתפרנס. **63. לך אל נמלה.** קח דוגמא מחריצות הנמלה, אתה העצל, והתבונן בהתנהגותה ותחכם.

ארחות	זריזות	יושר	עיונים

רְאֵה דְּרָכֶיהָ וַחֲכַם. [64]אֲשֶׁר אֵין לָהּ קָצִין שֹׁטֵר וּמֹשֵׁל. [65]תָּכִין בַּקַּיִץ לַחְמָהּ אָגְרָה בַקָּצִיר מַאֲכָלָהּ". וּכְתִיב (שם ט'-י"א): "[66]עַד מָתַי עָצֵל תִּשְׁכָּב מָתַי תָּקוּם מִשְּׁנָתֶךָ. [67]מְעַט שֵׁנוֹת מְעַט תְּנוּמוֹת מְעַט חִבֶּק יָדַיִם לִשְׁכָּב. [68]וּבָא כִמְהַלֵּךְ רֵאשֶׁךָ וּמַחְסֹרְךָ כְּאִישׁ מָגֵן". וּכְתִיב (שם כ"ד ל'-ל"ד): "[69]עַל שְׂדֵה אִישׁ עָצֵל עָבַרְתִּי וְעַל כֶּרֶם אָדָם חֲסַר לֵב, [70]וְהִנֵּה עָלָה כֻלּוֹ קִמְשֹׁנִים כָּסּוּ פָנָיו חֲרֻלִּים וְגֶדֶר אַבְנָיו נֶהֱרָסָה. [71]וָאֶחֱזֶה אָנֹכִי אָשִׁית לִבִּי רָאִיתִי לָקַחְתִּי מוּסָר. [72]מְעַט שֵׁנוֹת מְעַט תְּנוּמוֹת מְעַט חִבֶּק יָדַיִם

פי שאינה צריכה אלא מעט, כמו שכתוב במדרש (דברים רבה ה, ב), שהיא אינה אוכלת אלא חטה ומחצה לשנה, ופעם מצאו בחורי הנמלה שלוש מאות כור, זהו במעשים טובים. "ראה דרכיה", הוא במידות, שאינה נוגעת במה שאינו שלה, כמו שכתוב במדרש (שם), שפעם אחת נשרה תבואה והתקבצו כולם והריחו, שסברו שהיא שלהם, וכיון שהריחו שאינה שלהם לא נטלו כלום, לכן ראה דרכיה ומידותיה ולמד ממנה. "וחכם", הוא בחכמה, כמו שכתוב במדרש (שם) שהנמלה עושה שלשה חורין, ואינה מניחה את התבואה לא בעליונה ולא בתחתונה, אלא באמצעית, כי מתייראת מן הגשמים שלמעלה ומן התהום שלמטה, ולכן ראה חכמתה "וחכם".

ביאורים

64. אשר אין לה. על אף שאין לנמלה שר שיפקח עליה, מנהיג ומנהל. **65. תכין בקיץ.** בכל זאת מכינה היא בימי הקיץ את מזונה, ואוספת בעונת הקציר את מאכלה לחורף. **66. עד מתי עצל.** ואתה העצל, עד מתי בהתרשלות תנוח במטתך, מתי תתעורר מתרדמתך. **67. מעט שנות.** אל תאמר אישן מעט ומעט אתנמנם, קצת בטלה ומנוחה מגיע לי. **68. ובא כמהלך.** שכן יופיעו במהירות דלות ועוני עליך, והמחסור יתקוף אותך כמהירותו של איש המלחמה. **69. על שדה.** ליד שדה של איש עצלן עברתי, וליד כרם של אדם חסר דעה. **70. והנה עלה.** וראיתי כי צמחו על כל השדה קוצים דוקרים, והתכסו פני השדה בחוחים עוקצניים, וגדר האבנים שסביב לשדה נהרסה. **71. ואחזה אנכי.** ואחר שראיתי את העזובה נוכחתי למה גרמה העצלות, ולמדתי מזה מוסר השכל. **72. מעט שנות.** והוא, שעליך לקצר את זמן השינה ולצמצם את זמן המנוחה, למעט בחוסר מעש בשכיבה ובטלה.

ארחות	זריזות	יושר

לִשְׁכָּב. [73]וּבָא מִתְהַלֵּךְ רֵישֶׁךָ וּמַחְסֹרֶיךָ כְּאִישׁ מָגֵן". וּכְתִיב (שם כ"ב י"ג): "[74]אָמַר עָצֵל אֲרִי בַחוּץ, בְּתוֹךְ רְחֹבוֹת אֵרָצֵחַ". וּכְתִיב (שם כ"ו י"ג-י"ד): "[75]אָמַר עָצֵל שַׁחַל בַּדָּרֶךְ אֲרִי בֵּין הָרְחֹבוֹת. [76]הַדֶּלֶת תִּסּוֹב עַל צִירָהּ וְעָצֵל עַל מִטָּתוֹ".

וְאָמְרוּ חֲכָמֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (דברים רבה פרשה ח' סימן ו'): [77]שִׁבְעָה דְּבָרִים אָמַר שְׁלֹמֹה עַל הֶעָצֵל, וּמַה [78]שֶּׁאָמַר מֹשֶׁה הָיָה גָּדוֹל מִכֻּלָּם. [79]כֵּיצַד? אָמְרוּ לָעָצֵל: רַבְּךָ בָּעִיר, לֵךְ וּלְמַד תּוֹרָה מִמֶּנּוּ. [80]וְהוּא מֵשִׁיב אוֹתָן וְאוֹמֵר לָהֶן: מִתְיָרֵא אֲנִי מִן הָאֲרִי [81]שֶׁבַּדֶּרֶךְ. מִנַּיִן? שֶׁנֶּאֱמַר: "אָמַר עָצֵל [82]שַׁחַל בַּדָּרֶךְ". אָמְרוּ לוֹ: הֲרֵי רַבְּךָ [83]בְּתוֹךְ הַמְּדִינָה, עָמֹד [84]וְלֵךְ אֱצְלוֹ. אוֹמֵר לָהֶן: מִתְיָרֵא אֲנִי שֶׁלֹּא יִהֵא [85]אֲרִי בְּתוֹךְ הָרְחוֹבוֹת, שֶׁנֶּאֱמַר: "אֲרִי בָּרְחוֹבוֹת". אָמְרוּ לוֹ: הֲרֵי הוּא [86]דָּר אֵצֶל בֵּיתְךָ. אָמַר לָהֶן: וְהָאֲרִי [87]בַּחוּץ, שֶׁנֶּאֱמַר:

ביאורים

73. ובא מתהלך. שאם לא כן תבא במהירות דלות ועוני עליך, והנזקים ברכושך יופיעו מהר כחיל רץ ממשמר המלך. **74. אמר עצל ארי.** העצל מתרץ את התנהגותו בכך שאריה מסתובב בחוץ, ואם יצא לחוצות העיר עלול הוא ליהרג. **75. אמר עצל שחל.** כך מתרץ העצל את עצלותו, יש חשש שאריה מסתובב בדרך, אריה מתהלך ברחובות. **76. הדלת תסוב.** כמו שהדלת מסתובבת על הווים שבמזוזה (ונשארת על מקומה), כך העצל מתהפך על מטתו (ואינו קם). **77. שבעה דברים.** שבעה דברים של טעם משיבים לעצל שלא יתעצל, ושילמד תורה, והוא חכם בעיניו ואינו שומע, אלא מתחכם למצוא אמתלאות ותירוצים לעצלותו שלא ללמוד תורה, ושבעת הדברים נלמדים ממה שאמר שלמה המלך במשלי. **78. שאמר משה.** על העצל. **79. כיצד.** הם שבעת הדברים? האחד: אם אמרו... **80. והוא.** מרוב עצלותו. **81. שבדרך.** שבין שכונה לשכונה. **82. שחל.** הגדול שבאריות (מלבי"ם). **83. בתוך המדינה.** באזור ובשכונת מגורך, שאין דרכים בלתי מיושבות בינך לבינו. **84. ולך אצלו.** ללמוד תורה. **85. ארי.** קטן (מלבי"ם). **86. דר אצל ביתך.** הוא גר סמוך לביתך, ואינך צריך לצאת לרחוב אלא לחצר בלבד, לך למד אצלו תורה! **87. בחוץ.** בחצר, ואף שלא אצא

ארחות	זריזות	יושר

"אָמַר עָצֵל [88]אֲרִי בַּחוּץ". אָמְרוּ לוֹ: [89]בְּתוֹךְ הַבַּיִת [הוּא]. הֵשִׁיב לָהֶן: וְאִם הוֹלֵךְ אֲנִי וּמוֹצֵא אֶת הָאֲרִי נָעוּל - [90]אֲנִי מְחַזֵּר וּבָא. אָמְרוּ לוֹ: [91]פָּתוּחַ הוּא. מִנַּיִן? שֶׁנֶּאֱמַר: "הָאֲרִי תִּפְסוֹב עַל צִירָהּ, [92]וְעָצֵל עַל מִטָּתוֹ". לַסּוֹף, שֶׁלֹּא הָיָה יוֹדֵעַ [93]מַה לְהָשִׁיב, אוֹמֵר לָהֶן: אוֹ הָאֲרִי פָּתוּחַ אוֹ נָעוּל, מְבַקֵּשׁ אֲנִי לִישֹׁן עוֹד מְעַט. מִנַּיִן? שֶׁנֶּאֱמַר: "עַד מָתַי עָצֵל [94]תִּשְׁכָּב" וְגוֹ'. עָמַד מִשְּׁנָתוֹ [95]בַּבֹּקֶר, נָתְנוּ לְפָנָיו לֶאֱכֹל - הוּא מִתְעַצֵּל לָתֵת לְתוֹךְ פִּיו. מִנַּיִן? שֶׁנֶּאֱמַר: "טָמַן עָצֵל יָדוֹ בַּצַּלָּחַת, [96]נִלְאָה לַהֲשִׁיבָהּ אֶל פִּיו". [97]וְאֵיזֶה שִׁבְיעִי? "מַחֲרִף עָצֵל לֹא יַחֲרֹשׁ, וְשָׁאַל [98]בַּקָּצִיר וָאָיִן" וְכוֹ'. וּמַה שֶּׁאָמַר מֹשֶׁה [99]הָיָה גָּדוֹל מִכֻּלָּן, [100]מִנַּיִן? "כִּי קָרוֹב אֵלֶיךָ הַדָּבָר מְאֹד [101]בְּפִיךָ וּבִלְבָבְךָ לַעֲשֹׂתוֹ" (דברים ל' י"ד) - הוֹצֵא דָּבָר [102]מִתּוֹךְ פִּיךָ. וּבַמִּדְרָשׁ (משלי ו'): אַתֶּם הָרְשָׁעִים הֶחְזַקְתֶּם

ביאורים

לרחוב מתייראי אני. **88. ארי בחוץ.** אף שלא אצא "בין הרחובות" - ללכת מרחוב לרחוב, אלא אפילו "בתוך רחובות" - בין חצר לחצר, או בחצר עצמה אני ירא. **89. בתוך הבית.** הזה שאתה בו, רבך יושב בחדר, ואינך צריך לצאת מהבית, אלא להכנס לחדר רבך, הכנס אליו ללמוד תורה! **90. אני מחזר ובא.** ולמה אטרח לשוא? ואף אז אם אמרו לו... **91. פתוח הוא.** גם אז יתעצל לקום ממקומו ולגשת. **92. ועצל.** מתהפך על מטתו ואינו קם. **93. מה להשיב.** למזרזים אותו ללכת ללמוד תורה. **94. תשכב.** "מתי תקום משנתך". **95. בבקר.** וכבר ישן די צרכו. **96. נלאה להשיבה אל פיו.** שגם אם יתנו לו לאכול, יושיט ידו אל הכלי שבו המאכל ומתעצל לתת אוכל לפיהו, והנמשל: שגם אם יתנו לו מזון הנפש - היא התורה - יתעצל לשמוע, ולתת לפיו וללמוד. (מלבי"ם) **97. ואיזה שביעי.** הוא מה שאמר שלמה... **98. בקציר ואין.** מסיבת צינת החורף לא יחרוש העצל את שדהו, ובעת הקציר שואל תבואה ואיננה, כי לא צמחה שדהו, הואיל ולא חרשה (מצו"ד). **99. היה גדול מכולן.** שמוסרו של משה על העצלות, גדול מכל שבעת מוסריו של שלמה. **100. מנין.** ששלמה אמר: "נלאה להשיב אל פיו" - שגדולה שבעצלות היא מי שמתעצל לתת לפיו את מה שלפניו ומשה אמר... **101. בפיך ובלבבך לעשותו.** הרי התורה כבר נתונה בתוך פיו, ואתה... **102. מתוך פיך.** לשנן. שמשה לימד התורה את ישראל כמו שציוהו ה' (דברים לא, יט) "ולמדה את בני ישראל שימה בפיהם", וכמו

עיונים	ארחות זריזות	יושר

ו. ויש עצל שמדחה כל זמן שיש זמן. על האדם לדעת כי "החשבונות הרבים" שיש לו, פעמים ממקור העצלות הם נובעים. ומצינו בגדולי עולם שחישבו חשבונות של טעם ואע"פ כן גילה הכתוב כי בעומק כל החשבונות היה טמון שורש של עצלות. כן הובא ברש"י (שמות לה, כז) דברי חז"ל: "והנשאם הביאו וגו'", מדוע במלאכת המשכן

בְּעַצְלוּתְכֶם וּבְטִפְּשׁוּתְכֶם, לְפִיכָךְ אָמַר שְׁלֹמֹה: "עַד מָתַי עָצֵל תִּשְׁכָּב, [103]מְעַט שֵׁנוֹת" - כְּדֵי שֶׁתָּקוּם לְמִשְׁנָתְךָ, "וּמְעַט תְּנוּמוֹת" - [104]לִתְפִלָּתְךָ.

וּכְתִיב (תהלים קי"ט ס'): "[105]חַשְׁתִּי וְלֹא הִתְמַהְמָהְתִּי, לִשְׁמֹר מִצְוֹתֶיךָ". וּפֵרֵשׁ בְּ"אוֹהֶל יַעֲקֹב", שֶׁיֵּשׁ זְרִיז שֶׁמְּזָדְּרֵז מִיָּד וְעוֹשֶׂה הַמִּצְוָה כָּרָאוּי, (ו)וְיֵשׁ עָצֵל שֶׁמַּדְחֶה כָּל-זְמַן שֶׁיֵּשׁ זְמַן, וְאוֹמֵר:

הנשיאים לא התנדבו בתחלה אלא לבסוף (שבתחילה נכתבה נדבת הציבור, ורק לאחר מכן נאמר שגם הנשיאים התנדבו), אלא כך אמרו הנשיאים: יתנדבו ציבור מה שמתנדבין, ומה שמחסרין - אנו משלימין אותו. ולפי שהתעצלו ולא התנדבו מתחילה, נחסרה אות אחת משמם, שכן "והנשאם" כתיב חסר יו"ד (מדרש רבה פרשת נשא, והובא ברש"י שמות לה, כז).

נשאלת השאלה: אם כוונת הנשיאים היתה לטובה במה שלא התנדבו תחילה, ונהגו כך כדי להשלים את מה שיחסירו הציבור, כפי שכתב רש"י מדברי חז"ל, מדוע נחשב להם הדבר לפגם ולחסרון מה שהמתינו עם נדבתם, הרי טעם גדול היה להם בעיכוב תרומתם, ומה שייך זה לעצלות? (ועי' מש"כ לעיל בעיונים אות ד')

תירץ בספר "שיחות מוסר" (מאמר ס"ז) נכון אמנם שזו היתה כוונת הנשיאים להשלים בסוף את החסר, אולם בכל זאת הבחינה התורה בהבחנה דקה מה היה הגורם לכוונה זו. גילתה לנו התורה שבשורש הנהגתם זו היתה טמונה מידת העצלות, שנדבק בהם משהו מן העצלות והכבידות והיה כאן חסרון דק בזריזות!! זוהי הסיבה שהביאתם לומר: יתנדבו ציבור מה שמתנדבין ואנחנו נשלים

ביאורים

שאמר הנביא (ישעיה נט, כא): "ודברי אשר שמתי בפיך" - שהם דברי התורה אשר שם משה לפני בני ישראל (מלבי"ם שם) - וכבר הוא בתוך פיהם, ועליהם לעשות בפיהם שינון שישמר בלבם. **103. מעט שנות.** אל תאמר אישן מעט. וזאת כדי שתקום למשנתך. **104. לתפלתך.** כדי שתקום לתפלתך. **105. חשתי ולא התמהמתי.** מהרתי ולא התעכבתי, מלקיים את מצוותיך.

ארחות זריזות יושר

עיונים

עַדַיִן יֵשׁ זְמַן! וּכְשֶׁמַּגִּיעַ הָרֶגַע הָאַחֲרוֹן, מַתְחִיל לָרוּץ. וְעַל זֶה קָאָמַר דָּוִד הַמֶּלֶךְ עָלָיו הַשָּׁלוֹם: חַשְׁתִּי, וְלֹא מִפְּנֵי שֶׁהִתְמַהְמַהְתִּי תְּחִלָּה. וְעַיֵּן בְּ'סֵפֶר הַבְּרִית' (חלק א' מאמר י"ד פרק ג'), שֶׁיֵּשׁ חַיָּה אַחַת נִקְרֵאת "עַצָּל" עַל שֵׁם עַצְלוּתָהּ, וְהוּא הֶעָצֵל וְהַפָּכָל מִכָּל בַּעֲלֵי חַיִּים, אֵינוֹ מִשְׁתַּמֵּר לְהִנָּצֵל מֵאוֹיְבָיו, אַף אִם יִרְאֶה קָמָיו מִנֶּגְדּוֹ. וּמַהֲלָכוֹ דּוֹמֶה לִרְחִישָׁה, כָּל-הַיּוֹם כֻּלּוֹ לֹא יֵלֵךְ יוֹתֵר מִשִּׁבְעִים אַמָּה, וְכַאֲשֶׁר יִרְצֶה לַעֲלוֹת בָּאִילָן לִטְרֹף עָלָיו, יִרְחַשׁ שְׁנַיִם אוֹ שְׁלֹשָׁה יָמִים, וְאָז יֵשֵׁב עָלָיו שְׁלֹשָׁה וְאַרְבָּעָה חֳדָשִׁים, וְאַחַר-כָּךְ יַשְׁמִיט עַצְמוֹ עַל הָאָרֶץ, וְרוֹחֵשׁ וְהוֹלֵךְ שְׁנַיִם אוֹ שְׁלֹשָׁה שָׁבוּעוֹת עַד הַגִּיעוֹ אֶל אִילָן אַחֵר. וְהַקָּדוֹשׁ-בָּרוּךְ-הוּא עָשָׂה עִמּוֹ חֶסֶד שֶׁמִּתְעַכֵּב מַאֲכָלוֹ בְּבִטְנוֹ חֹדֶשׁ יָמִים וְיוֹתֵר, וְהוּא יָכוֹל לִחְיוֹת חֹדֶשׁ יָמִים וְיוֹתֵר בְּלִי אֲכִילָה, וְהוּא אֵינוֹ שׁוֹתֶה כָּל יָמָיו וְכוּ' עַיֵּן שָׁם, וְאֵלָיו נִדְמוּ הָעֲצֵלִים.

עיונים

החסר, אילולא עצלות קלה זו שדבקה בהם, בודאי היו מגיעים להכרה שיש להתנדב בזריזות ולא להמתין.

ז. החפץ חיים זצ"ל שכשהחליט שצריך לעשות דבר היה עושה מיד בלי שום עיכוב. על הצדיקים נאמר ש"אומרים מעט ועושים הרבה" וש"כל מעשי הצדיקים במהירות" וכמו שמצינו בזריזותו של אברהם אבינו, דיבר מעט, אך עשה הרבה במהירות ובזריזות כידוע. וביאר בספר "דעת תורה" (לרבי ירוחם לייבוביץ זצ"ל ממיר) כי כשאמרו חז"ל שהצדיקים אומרים מעט ועושים הרבה לא היתה כוונתם לשבח את הצדיקים שמקיימים מה שאומרים ועוד מוסיפים על זה, אלא כוונתם שזה גופא שבחם של הצדיקים מה שממעטים באמירה, כי ה"אומרים" אינם

וְכָל גְּדוֹלֵי יִשְׂרָאֵל שֶׁיָּדַעְנוּ, הָיוּ זְרִיזִין מְאֹד לַעֲשׂוֹת מִיָּד מַה שֶּׁצְּרִיכִין. וּמָרָן הַחָזוֹן אִישׁ אָמַר: סְגֻלָּה שֶׁלֹּא לִשְׁכֹּחַ - לַעֲשׂוֹת מִיָּד. וְכֵן שָׁמַעְנוּ עַל

[ז]הֶחָפֵץ חַיִּים זֵכֶר צַדִּיק לִבְרָכָה, שֶׁכְּשֶׁהֶחְלִיט שֶׁצָּרִיךְ לַעֲשׂוֹת דָּבָר, הָיָה

ארחות זריזות יושר

עיונים

עושים וה"עושים" אינם אומרים. והא בהא תליא, בעל "המעשה" אינו אומר, וזאת מפני הסיבה כי כל המטרה שלפניו היא לעשות ולא יותר!

עוֹשֶׂה מִיָּד בְּלִי שׂוּם עִכּוּב. וְעַיֵּן בִּיוֹרֵה דֵּעָה (סימן רל"ב סעיף י"ב) **בְּמִי שֶׁנָּדַר אוֹ נִשְׁבַּע לַעֲשׂוֹת דָּבָר תּוֹךְ שָׁנָה אוֹ בְּיוֹם פְּלוֹנִי, וְלֹא עָשָׂהוּ מִיָּד, [ח]כִּי אָמַר עֲדַיִן יֵשׁ לִי פְּנַאי לַעֲשׂוֹתוֹ, וְאַחַר-כָּךְ נֶאֱנַס**

גמירות דעתם ומחשבתם של הצדיקים לעשות - אומר רבי ירוחם - הן כבר תוכפים מעשיהם, לא ינוחו זמן מן הזמנים, בלא אומר ודברים, לא ינוחו וישקטו כי אם כילו הדבר לעשותו. והמעט שהצדיקים אומרים אין זה בשם אמירה כלל, אלא בדרך רמז על העשיה אשר מוכרח הוא להודיע לאחרים כי יכינו עצמם למה שהוא עושה, וכמו שאברהם אבינו אמירתו המועטת למלאכים היתה למען ידעו שמזמינם ולא יעברו מלפניו.

וסיפר רבי ירוחם: מי שהכיר את החפץ-חיים ראה שלא היה נמצא אצלו כלל כל ענין האמירה. מעולם לא נשמע ממנו משפט כמו: "אעשה דבר פלוני", שכן כל דבר היה עושה עוד בטרם אמר. כשהיה אחד מבקש ממנו תעודה על איזה דבר, הנה בטרם השיב לו אמרים, כבר היה עומד באמצע הכתיבה, ואחר כך הודיע למבקשו כי הנה המכתב מוכן...

ח. **כי אמר עדיין יש לי פנאי לעשותו ואח"כ נאנס ולא עשהו.** אחד מתחבולותיו של השטן להפריע לאדם לקיים המצוות הוא כאשר דוחהו ל"מחר". וכשבא ה"מחר" דוחהו ל"מחרתיים". על כן העצה היחידה להלחם ולנצח את יצר-הרע הוא לעשות היום והרגע את שאפשר לעשות מחר. וכדברי הלל הזקן: אם לא עכשיו, אימתי? וידועה אמרתו של הסבא מנובהרדוק כי "אם לא ישתנה האדם ברגע זה שוב לא ישתנה לעולם..."

נאמר בפסוק: "ויאמר משה אל יהושע בחר לנו אנשים וצא הלחם בעמלק מחר, אנכי נצב על ראש הגבעה..." (שמות יז, ט) וחז"ל אומרים (יומא נב, ב) שאין הכרע בפסוק אם המלה "מחר" שייכת לתיבות שלפניה ('וצא הלחם בעמלק מחר'), או לאלה שאחריה ('מחר אנכי נצב על ראש הגבעה'). ותמוה: מה משנה לעצם המלחמה בעמלק אם זה היום או מחר? וביאר ב"חכמת חיים" (להגר"ח זוננפלד זצ"ל) ללמדינו, שיש עוד מדה עמלקית שיש לעוקרה ולמחותה כליל, והיא ה"מחר"! כי ה"מחר" הוא מתחבולות היצר-הרע להכניס רפיון בקיום המצוות, הוא לא בא להסיתו לבטל המצוה אלא "רק" לדחותה ל"מחר", ומכיון שנדחה ממשיך להדחות... וכבר כתב ב'מסילת ישרים' על אדם שדוחה את עשיית המצוה בהגיע זמנה: "כי אין סכנה כסכנתו (שהמצוה תתבטל ע"י הנהגתו זו), אשר הנה כל רגע שמתחדש, יוכל להתחדש איזה עיכוב למעשה הטוב".

בספר 'שבט מוסר' (פרק כז) כתב: "עוד אלמדך דרך בעשותך איזה מצוה שלא ימצא יצרך מקום

ארחות זריזות **יושר** עיונים

וְלֹא עָשָׂהוּ - דַּעַת הָ"אַגָּדָה" דְּלֹא מִקְּרֵי אִנָּם, אֶלָּא פּוֹשֵׁעַ, דַּהֲוָה לֵיהּ לַעֲשׂוֹתוֹ מִיָּד. וְהַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ יְזַכֵּנוּ [ט]לִהְיוֹת מֵהַזְּרִיזִין הַמַּקְדִּימִין לְמִצְוֹת.

לעכבך ולמונעך ממנה. והוא בבוא המצוה לידך, מיד קום רוץ לעשותה בלי שתחשוב עליה כלל. שאם תתעכב רגע לחשוב בה, יש לו מקום לבלבלך במחשבות ועצות המונעות עשייתם, מה שאין כן כשמיד קמת ורצת על עשייתה, דכיון שנכנסת על עשייתה, שוב אינו יכול לך, דהבא ליטהר מסייעין לו מן השמים. דמיד שבא לטהר מסייעין אותו, אף על פי שעדיין לא עשה".

ט. להיות מהזריזין המקדימין למצוות. כתב ב'ארחות צדיקים' (שער טו): "הזריזות היא מעלה גדולה לתורה ולמצוות, וגם לענין תקנת העולם הזה, והיא מדת הצדיקים, ובדרכי הזריזות מגיעים הצדיקים לעבודת הבורא יתברך וכו' ומי שעושה מעשיו בזריזות, בזה הוכחה גדולה שהוא אוהב את בוראו, כעבד האוהב את אדוניו ומזרז בעצמו לעשות רצונו. כי הזריזות תלויה בלב האדם, כשאדם מפנה לבו מכל המחשבות האחרות שיש בו ותופס מחשבה אחת, אז הוא מזדרז, ובלי ספק שיצליח".

ארחות חינוך **יושר** עיונים

חִנּוּךְ

הִנֵּה יֵשׁ אֲנָשִׁים בִּזְמַנֵּנוּ שֶׁחוֹשְׁבִין שֶׁאָסוּר לִנְגֹּעַ בִּילָדִים, [א]רַק צָרִיךְ שֶׁיְּבִינוּ [1]מֵעַצְמָם כָּל דָּבָר וְלֹא לְהַכְרִיחָם, וְכָל-שֶׁכֵּן לֹא לְהַכּוֹתָם, וְנוֹתְנִים לָהֶם [2]כָּל מַה שֶּׁרוֹצִים, וְאֵין זֶה הַדֶּרֶךְ הַנְּכוֹנָה עַל פִּי הַתּוֹרָה. וְאַף שֶׁנָּכוֹן שֶׁאֵין לְהַרְבּוֹת לְהַכּוֹת - רַק לְעִתִּים רְחוֹקוֹת, שֶׁאִם לֹא כֵּן מְאַבֵּד בָּזֶה אֶת כָּל הַהַשְׁפָּעָה שֶׁל הַמַּכּוֹת, אֲבָל לֹא שֶׁלֹּא לְיַסְּרָם כְּלָל. וּכְבָר אָמְרוּ בִּירוּשַׁלְמִי (חלה פרק א' הלכה א'): **אָמַר רִבִּי סִימוֹן: אִלֵּין נְשַׁיָּא דְּאַמְרִין לָא נֵיעוּל בְּנֵינָן לְכְנִישְׁתָּא, אֵין חָמֵי לֵיהּ מֵילַף, מֵילַף הוּא [אֵלּוּ הַנָּשִׁים שֶׁאוֹמְרוֹת לֹא נַכְרִיחַ בָּנֵינוּ לְהִכָּנֵס לְבֵית הַמִּדְרָשׁ, אִם הוּא רָאוּי לִלְמֹד יֵלֵךְ מֵעַצְמוֹ לִלְמֹד] - לָא עַבְדִין טָבְאוּת [אֵין עוֹשִׂין טוֹב]. אֶלָּא, "וְיִסְּרוֹ לַמִּשְׁפָּט אֱלֹהָיו יוֹרֶנּוּ"** (ישעיה כ"ח כ"ו) **[אִם תְּיַסְּרוֹ וְתַכְרִיחוֹ בְּכֹחַ לַתּוֹרָה, אָז הַקָּדוֹשׁ-**

א. רק צריך שיבינו מעצמם. והרי הבנת הנער הוא הבטלה ורדיפה אחר יצר-הרע, וכמו שכתב בספר "ראשית חכמה" וזה לשונו: "חנוך לנער" וכו' אם תחנך לנער "על פי דרכו" של הנער, מהו דרכו של הנער? שלא ללמוד שלא להתפלל, אלא לישב בטל ולרדוף אחר יצר-הרע, שנאמר "כי יצר לב האדם רע מנעוריו" (בראשית ח, כא), אם תעזוב אותו על דרכו הרע ועל טבע נערותו ולא תמחה בידו להחזירו למוטב, "גם כי יזקין לא יסור ממנה" - מאותו הדרך הראשון שהורגל בו - מפני שנעשה לו הנבלות בטבע ולא יוכל

ביאורים

1. מעצמם. והאמת שמעצמו לא יבין דרך חכמה ומוסר, דהא כתיב (איוב יא, יב): "ועיר פרא אדם יולד". ופירש המצודת דוד: "כל אדם כאשר יולד הוא כעיר פרא מבלי חכמה". והיצר הרע נמצא בו כבר מיום היוולדו, כדכתיב (בראשית ח, כא): "כי יצר לב האדם רע מנעוריו", ופירש רש"י: "מנעוריו, משננער לצאת ממעי אמו (כלומר מיום היוולדו, כבר) נתן בו יצר-הרע". **2. כל מה שרוצים.** בחשבם כי רק על ידי זה יטה הילד מעצמו דרכו לעשיית הישר והטוב.

ארחות חינוך יושר

עיונים

בָּרוּךְ-הוּא יְלַמְּדֵנוּ וְיֵדַע לִלְמֹד], וּכְתִיב (משלי י"ג כ"ד): "[3](ב)חוֹשֵׂךְ שִׁבְטוֹ שׂוֹנֵא בְּנוֹ, [4]וְאֹהֲבוֹ [5]שִׁחֲרוֹ מוּסָר". פֵּרֵשׁ רַשִׁ"י: חוֹשֵׂךְ שִׁבְטוֹ - סוֹפוֹ שֶׁשּׂוֹנֵא אֶת בְּנוֹ, שֶׁיִּרְאֶהוּ יוֹצֵא לְתַרְבּוּת רָעָה, וּבַמִּדְרָשׁ (משלי שם): וְכִי יֵשׁ לְךָ אָדָם [6]שֶׁהוּא שׂוֹנֵא בְּנוֹ? אֶלָּא, מִתּוֹךְ שֶׁאֵינוֹ מוֹכִיחוֹ עַל דִּבְרֵי חָכְמָה וְעַל דֶּרֶךְ-אֶרֶץ [7]נִקְרָא "שׂוֹנֵא", שֶׁכָּל מִי שֶׁמּוֹכִיחַ אֶת בְּנוֹ עַל הַחָכְמָה וְעַל דֶּרֶךְ-אֶרֶץ הוּא [ב]נִקְרָא [8]"אוֹהֲבוֹ", שֶׁנֶּאֱמַר: "[9]וְאֹהֲבוֹ שִׁחֲרוֹ מוּסָר".

זמן שזה יועיל יהיה השבט תלוי על הקיר. [כמו שמצינו במדרש (ויק"ר פ"ט ט') למטרונא (שרה) שנכנסה לפלטין (לארמון), כיון שראתה מגלבין (שוטים המיועדים להכאה) תלויין פחדה כו']. למען ידע הבן שיש שבט ויש מקל ושאפשר לקבל הכאות, ואם ח"ו לא ילך בדרך המוסר שלמדו אביו, אזי יכהו אביו, אך המונע שבטו לגמרי אינו אלא שונא בנו.

ג. נקרא אוהבו. שהאוהב את חבירו, חפץ הוא להעניק ולתת לו את הטוב האמיתי במדה גדושה ביותר. כן האב האוהב באמת את בנו, חפץ הוא לתת ולהיטיב לו טובה אמיתית במדה הגדושה ביותר, והטוב האמיתי הוא שמלמדו תורה ומצוות, ולכן אב המוכיח את בנו על החכמה ועל דרך

ביאורים

3. חושך שבטו. מונע שבט ביקורתו. **4. ואוהבו.** האוהב את בנו. **5. שחרו מוסר.** מייסרו בעת השחר, כלומר, בילדותו עת יוכל לנטותו לכל אשר יחפוץ (מצודת דוד). כתב השל"ה (שער האותיות אות דרך ארץ): "והמשילו דבר זה לנטיעה בעוד שהיא ילדה יוכל האדם לנטותה ולישרה כפי רצונו, אבל אם נתגדל האילן בעקמימות אי אפשר לו לישרו אחר כך, כן משפט הנער". **6. שהוא שונא בנו.** הוקשה למדרש מה מלמדנו הכתוב באמרו "חושך שבטו שונא בנו" והלא דרכו של אב למנוע מהכות את בנו? אלא ללמדך... **7. נקרא שונא.** כשונא שאינו חפץ להיטיב לשונאהו. **8. אוהבו.** כאוהב החפץ להיטיב ולתת כמה שיותר לאהובו. **9. ואוהבו שחרו מוסר.** ובמדרש הוסיף: "וכן הקב"ה מתוך שהוא

ארחות חינוך יושר

עיונים

ארץ, הרי מוכיח הוא בזה שהוא אוהבו באמת שלכך נותן לו את הטוב שאין למעלה ממנו.

ועל דרך זה הביא ב'מדרש שמואל' לבאר דברי התנא במסכת אבות (פ"א מי"ב): "הוי מתלמידיו של אהרן... אוהב את הבריות ומקרבן לתורה". דלכאורה בהבנה הפשוטה הם שני דברים נפרדים שאין להם שייכות זה לזה: א. יש לאהוב את הבריות. ב. יש לקרבן לתורה.

וּבִשְׁמוֹת רַבָּה (פרשה א' סימן א'): "חוֹשֵׂךְ שִׁבְטוֹ שׂוֹנֵא בְּנוֹ" - לְלַמֶּדְךָ, שֶׁכָּל הַמּוֹנֵעַ בְּנוֹ מִן [10]הַמַּרְדּוּת, [11]סוֹף בָּא [12]לְתַרְבּוּת רָעָה [13]וְשׂוֹנְאֵהוּ, שֶׁכֵּן מָצִינוּ בִּישְׁמָעֵאל שֶׁהָיוּ לוֹ [14]בַּעֲגָבוֹעִים [15]עַל אַבְרָהָם אָבִינוּ [שֶׁהָיָה מִתְפַּגֵּק] [16]וְלֹא רְדָהוּ, [17]וְיָצָא לְתַרְבּוּת רָעָה [18]וּשְׂנָאָהוּ וְהוֹצִיאוֹ מִבֵּיתוֹ [19]רֵיקָם וְכוּ'. מֶה הָיָה סוֹפוֹ כְּשֶׁגֵּרְשׁוֹ? יָשַׁב [20]בְּפָרַשַׁת דְּרָכִים וְהָיָה [21]מְלַסְטֵם אֶת הַבְּרִיּוֹת, [22]שֶׁנֶּאֱמַר (בראשית ט"ז י"ב): "וְהוּא יִהְיֶה

אמנם ב'מדרש שמואל' פירש בשם החסיד ה"ר יוסף בן שושן ז"ל שהאוהב את חבירו הרי הוא מקרבו לתורה, שזה הביטוי לאהבה אמיתית שיש לו עם חבירו, בזה שהוא מעניק לו את הטוב האמיתי שיש, וז"ל: "ומקרבן לתורה, שלא תהיה אוהב את הבריות לאכול ולשתות, כי אם אהבה אמיתית ומקרבן לתורה...".

ביאורים

אוהב את הצדיקים מיסרן בעולם הזה ביסורין ובשעבוד מלכיות כדי שתהא להם לכפרת עון". **10. המרדות.** הרידוי וההכנעה בכח שבט ענשים. **11. סוף.** שבן זה. **12. לתרבות רעה.** והאב מתמרמר ממעשי בנו. **13. ושונאהו.** וזהו: "חושך שבטו שונא בנו", החושך שבטו מבנו מתוך אהבתו, לבסוף הוא עצמו נהפך לשונאו מפני מעשיו הרעים. **14. געגועים.** ציפיה, ערגה וכמיהה לאהוב (ראה שבת סו, ב, וברש"י שם ד"ה געגועין על אביו, שפירש דהיינו שקשה לו להיפרד מאביו לזמן רב). **15. על אברהם אבינו.** ולכן אהבו אברהם ביותר. **16. ולא רידהו.** בקטנותו לרדות בו להכניעו בשבט ענשים. **17. ויצא.** לבסוף, ישמעאל. **18. ושנאהו.** אברהם אביו, מפני מעשיו הרעים. **19. ריקם.** בלי לציידו בבגדים ומזונות רבים. **20. בפרשת דרכים.** במקום שהדרכים מתפצלות אנה ואנה, ובני אדם עוברים בו בדרכיהם לעיירות. **21. מלסטם.** שודד. **22. שנאמר.** בו מראש, מפי מלאך ה' (בראשית טז, יב).

ארחות חינוך יושר

[23]פֶּ֣רֶא אָדָ֑ם". [24]כֵּיוֹצֵ֣א בּ֔וֹ: "וַיֶּאֱהַ֥ב יִצְחָ֖ק אֶת עֵשָׂ֑ו" (שם כ"ה כ"ח), לְפִיכָךְ [25]יָצָ֣א לְתַרְבּ֔וּת רָעָ֖ה עַל אֲשֶׁ֑ר [26]לֹ֥א רִדָּ֖הוּ, [27]כְּמוֹ שֶׁשָּׁנִינוּ: חָמֵשׁ עֲבֵר֖וֹת [28]עָבַ֣ר וְכוּ', וְעוֹד - [29]שֶׁתָּאַ֣ב [30]מִיתַ֣ת אָבִ֔יו וּבִקֵּ֖שׁ לַהֲרֹ֣ג אֶת [31]אָחִ֑יו וְכוּ'. [32]כֵּיוֹצֵ֣א בּ֔וֹ, דָּוִ֖ד [33]שֶׁלֹּ֣א יִסַּ֔ר לְאַבְשָׁל֖וֹם בְּנ֑וֹ [34]וְלֹ֥א רִדָּ֖הוּ, [35]יָצָ֣א לְתַרְבּ֔וּת רָעָ֖ה וּבִקֵּ֖שׁ לַהֲרֹ֣ג [36]אֶת אָבִ֑יו, וְשָׁכַ֣ב עִם [37]פִּילַגְשָׁ֔יו, וְגָ֣רַם [38]לוֹ לֵילֵ֖ךְ [39]יָחֵ֣ף, [40]וְנָפְל֔וּ מִיִּשְׂרָאֵ֖ל כַּמָּ֣ה אֲלָפִ֑ים וְכַמָּ֥ה רְבָב֖וֹת וְכוּ'. [41]וְכֵיוֹצֵ֣א בּ֔וֹ עָשָׂ֖ה דָּוִ֑ד [42]בַּאֲדוֹנִיָּ֔ה שֶׁלֹּ֥א רִדָּ֖הוּ בִּיסוּרִ֑ין וְלֹ֣א [43]נָ֔עַר בּ֑וֹ, וּלְפִיכָךְ יָצָ֣א לְתַרְבּ֔וּת רָעָ֖ה וְכוּ'. וְכָל [44]הַמְיַסֵּ֣ר אֶת בְּנ֑וֹ, מוֹסִ֣יף הַבֵּ֔ן [45]אַהֲבָ֖ה עַל אָבִ֑יו וְהוּא [46]מְכַבְּדֵ֔הוּ, שֶׁנֶּאֱמַ֖ר (משלי כ"ט י"ז): "יַסֵּ֣ר בִּנְךָ֔ [47]וְיָנִ֖יחֲךָ" וְגוֹ'. וְאוֹמֵ֖ר (שם י"ט י"ח): "יַסֵּ֣ר בִּנְךָ֔ כִּ֥י [48]יֵ֖שׁ תִּקְוָ֑ה". וּמוֹסִ֣יף עָלָ֔יו

ביאורים

23. פרא אדם. כמו "פרא", חמור המדבר שאין אפשרות ללמדו תרבות ולעשותו בהמת ישוב, כן יהיו ישמעאל וזרעו עד עולם יושבים במדבר תמיד ושולחים ידם לשדוד את כל עובר אורח, וזה אשר יצא מישמעאל, שאביו מנע ממנו ענשים מפני אהבתו, ובסוף שנאו. **24. כיוצא בו.** בדומה לו, אתה מוצא כתוב. **25. יצא.** עשו. **26. לא רידהו.** אביו ברידוי והכנעה בכח שבט ענשים, ורעתו של עשו הגיע עד... **27. כמו ששנינו.** (עיין מסכת בבא-בתרא טז, ב) **28. עבר.** עשו הרשע באותו היום שמת אברהם. **29. שתאב.** למהר את. **30. מיתת אביו.** יצחק. **31. אחיו.** יעקב. **32. כיוצא בו.** בדומה לו, אתה מוצא כי. **33. שלא ייסר.** בדברי מוסר. **34. ולא ריידהו.** ברידוי ענשים. **35. יצא.** אבשלום. **36. את אביו.** כדי למלוך תחתיו, כמסופר במקרא (ש"ב טו-טז). **37. פילגשיו.** של דוד אביו. **38. לו.** לדוד אביו. **39. יחף.** בברחו מירושלים מפני חרב אבשלום בנו (שם טו, ל). **40. ונפלו.** במלחמה שהיתה בין שתי המחנות (שם יח, ז-ח). **41. וכיוצא בו.** כמו שעשה דוד באבשלום בנו, כן עשה. **42. באדוניה.** בנו. ביסורין לענשו. **43. נער בו.** בדברי מוסר להוכיחו. **44. המייסר את בנו.** לא די שבזה מוכיח האב את האהבה והמסירות האמיתית לבן, אלא גם הבן עצמו יבין לבסוף כוונתו הטובה של אביו. **45. אהבה על אביו.** שמכיר בכך שהדבר לטובתו, וכיון שאביו מיסרו מתוך אהבה - כמים הפנים לפנים ויוסיף אהבה על אביו. **46. מכבדו.** כבן המכבד אב אהוב. **47. ויניחך.** "ויתן מעדנים לנפשך", אם תיסרנו יסב לך נחת רוח ומעדנים לנפשך. **48. יש תקוה.** יש לקוות בבטחה

עיונים ארחות חינוך יושר

ד. ואוהבו שחרו מוסר. פירש הגר"א (משלי יג, כד) שהאוהב את בנו, לא רק שמייסר אותו על הראוי לו (פי' על אוולתו אשר עשה),

אַהֲבָ֔ה, שֶׁנֶּאֱמַ֖ר (שם י"ג כ"ד): "[49]וְאֹהֲבוֹ֥ שְׁחָרֽוֹ מוּסָ֖ר" וְכוּ'. אַתָּ֣ה מוֹצֵ֔א שֶׁאַבְרָהָ֖ם יִסֵּ֣ר אֶת יִצְחָ֑ק בְּנ֑וֹ וְלִמְּדוֹ֙ תּוֹרָ֔ה [50]וְהִדְרִיכוֹ֖ בִּדְרָכָ֑יו וְכוּ'. [51]תֵּדַ֥ע לְךָ֛, שֶׁבֶּן שְׁלֹשִׁ֥ים וְשֵׁבַ֖ע [52]הָיָ֣ה [53]כְּשֶׁעָקְד֥וֹ אָבִ֑יו, [54]וּכְתִ֔יב (בראשית כ"ד א'): "וְאַבְרָהָ֖ם [55]זָקֵ֣ן בָּ֔א בַּיָּמִ֑ים", וַעֲקָדוֹ֙ וּכְפָתוֹ֔ [56]כְּשֶׂ֖ה [57]וְלֹ֣א נִמְנַ֑ע, [58]לְפִיכָךְ "וַיִּתֵּ֣ן אַבְרָהָ֔ם אֶת כָּל אֲשֶׁ֥ר לוֹ֖ לְיִצְחָ֑ק" וְכוּ'. [59]כֵּיוֹצֵ֣א בּ֔וֹ הָיָ֖ה יִצְחָ֑ק [60]מְשַׁחֵ֣ר מוּסָ֔ר לְיַעֲקֹ֖ב, שֶׁלִּמְּדוֹ֙ יִצְחָ֔ק תּוֹרָ֖ה וְיִפְּרֹ֣ו בְּבֵית֑ תַּלְמוּדוֹ֙ וְכוּ', לְפִיכָךְ [61]זָכָ֣ה לִבְרָכָ֔ה [62]וְיָרַ֖שׁ אֶת הָאָ֑רֶץ וְכוּ'. וְאַף [63]יַעֲקֹ֖ב אָבִ֑ינוּ [64]יִסֵּ֣ר אֶת בָּנָ֔יו [65]וְרִדָּ֖ה אוֹתָ֑ם [66]וְלִמְּדָ֥ם דְּרָכָ֖יו, [67]שֶׁלֹּ֣א הָיָ֔ה בָּהֶ֖ן פְּסֹ֣לֶת וְכוּ' שֶׁכֻּלָּ֥ם צַדִּיקִ֖ים [68]כֵּיוֹצֵ֣א בּ֔וֹ הָיוּ. [69]הֱוֵי "[ד]וְאֹהֲבוֹ֥ שְׁחָרֽוֹ מוּסָ֖ר". עַד כָּאן בַּמִּדְרָשׁ.

ביאורים

שייסור הבן יביא את התוצאה הרצויה, תמיד. ולא זו בלבד, אלא גם הבן עצמו יבין זאת, ואז מוסיף הבן על אביו אהבה יתירה. **49. ואוהבו.** הבן אוהב את אביו ביותר, לפי ששחרו אביו מוסר. (עפ"י עץ יוסף). **50. והדריכו.** ללכת. **51. תדע לך.** שהיתה מרותו ואימתו של אברהם על יצחק, ונכנע יצחק לאביו. **52. היה.** יצחק. **53. כשעקדו אביו.** על גבי המזבח. **54. וכתיב.** בפרשה הסמוכה לפרשיות עקידת יצחק ומיתת שרה. **55. זקן.** שאברהם הזקן והתשוש לקח את בנו יצחק בעל הכח. **56. כשה.** הנעקד להשחט. **57. ולא נמנע.** יצחק מלהעקד, וברצונו הטוב נעקד בידי אביו. **58. לפיכך.** אהב אברהם את יצחק והוריש לו את נחלתו, ולא לשאר בניו. **59. כיוצא בו.** כמו שעשה אברהם ליצחק, כן עשה יצחק גם הוא ליעקב. **60. משחר.** מקדים בשחר הימים. **61. זכה לברכה.** זכה יעקב לברכה מפי יצחק אביו. **62. וירש את הארץ.** כמו שאמר לו אביו יצחק (בראשית כח, ד): "ויתן לך את ברכת אברהם... לרשתך את ארץ מגוריך אשר נתן אלהים לאברהם". **63. יעקב אבינו.** שהיו לו שנים עשר בנים, מארבע נשים, שטורח גדול הוא לייסר כל הבנים בבית כזה. **64. ייסר.** בדברי מוסר. **65. ורידה אותם.** ברידוי ענשים. **66. ולמדם דרכיו.** והראיה... **67. שלא היה בהם פסולת.** כישמעאל ועשו, שהיו בני אברהם ויצחק. **68. כיוצא בו.** כמו יעקב. **69. הוי.** אומר, זהו שאמר הכתוב: "ואוהבו שחרו מוסר". אהב לבסוף את בניו מפני ששיחרם מוסר בתחילתם.

ארחות	חינוך	יושר	עיונים

וְכָתִיב (משלי י"ט י"ח)**:** "[70]יַסֵּר בִּנְךָ כִּי יֵשׁ תִּקְוָה, וְאֶל הֲמִיתוֹ אַל תִּשָּׂא נַפְשֶׁךָ". [אַל תַּכֵּהוּ יוֹתֵר מִדַּאי, שֶׁיָּכוֹל לָמוּת עַל יְדֵי זֶה]. וּבַמִּדְרָשׁ (משלי שם)**:** הַתּוֹרָה נִקְנֵית בְּאַרְבָּעִים וּשְׁמוֹנָה דְּבָרִים וְכוּ', וּמְיַסֵּר בְּנוֹ לְתַלְמוּד תּוֹרָה, וְאָז יֵשׁ לוֹ תִּקְוָה וְאַחֲרִית, שֶׁנֶּאֱמַר: "יַסֵּר בִּנְךָ כִּי יֵשׁ תִּקְוָה" וְגוֹ'. וְאָמַר רַבִּי יִשְׁמָעֵאל: יַפְרֵהוּ[71] בְּדִבְרֵי תוֹרָה[72] כְּדֵי שֶׁתַּצִּילֵהוּ מִדִּינָהּ שֶׁל גֵּיהִנֹּם לֶעָתִיד לָבֹא. וּכְתִיב (שם כ"ב ט"ו)**:** "[73]אִוֶּלֶת קְשׁוּרָה בְלֵב-נָעַר, שֵׁבֶט מוּסָר יַרְחִיקֶנָּה מִמֶּנּוּ". וּבַמִּדְרָשׁ (שם)**:** אָמַר רַבִּי זְבִידָא**:** [74]שִׁבְטָהּ שֶׁל תּוֹרָה[75] מְסִירָה מִמֶּנּוּ. אִם זָכָה אָדָם לְשֵׁבֶט מוּסָר הֲרֵי טוֹב,[76] וְאִם לָאו - הֲרֵי מַלְקוּת בֵּית דִּין. הוּא דְּאָמַר מַתְלָא: לְחַכִּימָא בִּרְמִיזָא, לְשַׁטְיָא בְּכַרְמִיזָא [בְּאָגְרוֹף]. אִם זָכָה אָדָם - הֲרֵי שִׁבְטָהּ שֶׁל תּוֹרָה, וְאִם לָאו - הֲרֵי[77] שֵׁבֶט מַלְקוּת.

ה. והיינו שאין לדרוש מהילד. בביאור הגר"א משלי (כ"ב ו'): "חנוך לנער על פי דרכו" - "לפי דרך מזלו וטבעו תחנכהו ותדריכהו לעשות מצות, ואז גם כאשר "יזקין לא יסור ממנה", אבל כשאתה מכריחו נגד טבעו, עתה ישמע לך מיראתו אותך, אבל אחר כך בעת יוסר עולך מעל צוארו יסור מזה, כי אי אפשר לו לשבר מזלו".

ו. מתגדל בהם והולך. כתב השל"ה (שער האותיות אות דרך ארץ): אמרו חז"ל במסכת שבת (קנ"ב ע"א): "ינקותא כלילא דוורדא", פירוש, הנעורים דומים לעטרה של ורדים. שכל מה שקנה בנפשו בילדותו נשאר בטבעו קיים כל ימיו, וזהו שאמר שלמה "חנוך לנער על פי דרכו" בעוד נער קטן ינהג במדות טובות ואז "גם כי יזקין לא יסור ממנה".

ז. אחר כך כשמתקשה אין אתה יכול לה. כתב הגר"א (באגרתו): "חנוך לנער וגו', קליפת האגוז ירוקה נוחה להסיר", אבל כשהקליפה מתקשה, קשה יותר להסירה, כמו כן כשאדם הוא נער, טרם יתרגל ללכת בדרך עקומה, יותר קל לחנכו ללכת בדרך טובה, אבל אם לא יחונך אז, וכך יגדל ויתרגל, יהיה אלא משתדל לחפש אחר כל נדנוד קל ומייסר עליו על זה, כדי להסירו ממנו. כמו שכתב בעל העקדה: משל לאשה שרואה במראה, כשהיא מקשטת עצמה היא משתמשת בראי המגדיל כל פגם קל ומראה את כתמיה הדקים לגדולים, כדי שתוכל להסיר אף כתמיה הדקים ביותר ושלא ישאר בה שום פגם כל שהוא, ותהיה נקיה וזכה מאד, ונראית יותר יפה. כן האוהב את בנו שיחרו מוסר שלא יהיה בו שום נדנוד רע כלל.

ביאורים

70. יסר בנך וכו'. הוכח את בנך כי הרי יש סכוי שתצליח. **71. בדברי תורה.** למדהו תורה שידע את המותר והאסור. **72. כדי.** שעל ידי זה ילך בדרך הישר והטוב וממילא ינצל מגיהנם. **73. אולת קשורה.** תכונות שליליות דבוקות חזק באופיו של הצעיר, תוכחות וענשים המיסרים אותו ירחיקו אותם מן הנער. **74. שבטה של תורה.** תוכחות ומוסרי התורה. **75. מסירה ממנו.** את תכונותיו השליליות הדבוקות באופיו. **76. ואם לאו.** שאין לומד ומתפעל מתוכחות ומוסרי התורה. **77. שבט מלקות.** ענשים המיסרים אותו.

ארחות	חינוך	יושר	עיונים

וְכָתִיב (שם ו')**:** "חֲנֹךְ לַנַּעַר עַל פִּי דַרְכּוֹ, גַּם כִּי יַזְקִין לֹא יָסוּר מִמֶּנָּה". [פֵּרֵשׁ הָרַלְבַּ"ג: עַל פִּי הַדֶּרֶךְ אֲשֶׁר מִנְהָגוֹ וְטִבְעוֹ לָלֶכֶת בָּהּ לְחָשְׁבוֹ וְהַשָּׂגָתוֹ,[ה] וְהֵינוּ שֶׁאֵין לְדָרֹשׁ מֵהַיֶּלֶד וְלִלְחֹץ עָלָיו יוֹתֵר מִיכָלְתּוֹ]. וּבַמִּדְרָשׁ שָׁם: רַבִּי אֱלִיעֶזֶר אוֹמֵר: אִם חִנַּכְתָּ בִּנְךָ[78] עַד שֶׁהוּא נַעַר בְּדִבְרֵי תוֹרָה[79] הוּא[ו] מִתְגַּדֵּל בָּהֶם וְהוֹלֵךְ, שֶׁנֶּאֱמַר: "גַּם כִּי יַזְקִין לֹא יָסוּר מִמֶּנָּה". וְרַבִּי יְהוֹשֻׁעַ אוֹמֵר: [80]כַּהֲדָא תוֹרְתָא [עֶגְלָה] דְּלָא יַלְפָא רְדָיָא, וּמִתְקַשְׁיָא עֲלַהּ בְּסוֹפָהּ. [שֶׁלֹּא לְמִדּוֹהָ לַחֲרֹשׁ וּבַסּוֹף קָשֶׁה לָהּ][81] וְכַהֲדָא עוֹבְרְתָא דְכַרְמָא, [עָנָף שֶׁל גֶּפֶן] דְּאִין לֵית אַתְ כָּפִיף יָתַהּ עַד דְּהִיא רַטִיבָא, וְכִדְקַשְׁיָא אִי אַתְ יָכוֹל לַהּ. [אִם אֵין אַתָּה כּוֹפְפָהּ כְּשֶׁהִיא לַחָה, [ז]אַחַר-כָּךְ כְּשֶׁמִּתְקַשָּׁה אֵין אַתָּה יָכוֹל לָהּ]

ביאורים

78. עד שהוא נער. בעוד שהוא נער צעיר. **79. הוא מתגדל בהם והולך.** הוא גדל והולך לפי דרך התורה. **80. כהדא.** כאותה. **81. וכהדא.** וכאותו.

ארחות חינוך יושר

וּכְתִיב: "[82]אַל תִּמְנַע מִנַּעַר מוּסָר, כִּי תַכֶּנּוּ בְּשֵׁבֶט לֹא יָמוּת. [83]אַתָּה בַּשֵּׁבֶט תַּכֶּנּוּ, וְנַפְשׁוֹ מִשְּׁאוֹל תַּצִּיל" (שם כ"ג י"ג-י"ד). **"[84]שֵׁבֶט וְתוֹכַחַת יִתֵּן חָכְמָה, [85]וְנַעַר מְשֻׁלָּח מֵבִישׁ אִמּוֹ"** (שם כ"ט ט"ו). **[86]עַיִן רַשׁ"י.**

וְשָׁם (ל"א א'-ב'): **"[87]דִּבְרֵי לְמוּאֵל מֶלֶךְ [88]מַשָּׂא אֲשֶׁר יִסְּרַתּוּ אִמּוֹ, מַה-בְּרִי וּמַה-בַּר בִּטְנִי" וְגוֹ'. וְאָמְרוּ בַּגְּמָרָא** (סנהדרין ע' ב'): **[89]מְלַמֵּד שֶׁכִּפָּאַתּוּ אִמּוֹ לִשְׁלֹמֹה הַמֶּלֶךְ עַל הָעַמּוּד וְאָמְרָה לוֹ: [90]מַה-בְּרִי [91]וּמַה-בַּר בִּטְנִי וְכוּ'.**

ביאורים

82. אל תמנע מנער מוסר. אל תחשוך בעת הצורך מן הצעיר חנוך מתאים, וגם אם תכה אותו מכה קלה במקל הלא לא ימות מזה. **83. אתה בשבט וגו'.** אתה מכה קלה במקל תכה אותו, ואת נשמתו מלרדת לאבדון תציל. **84. שבט ותוכחת.** ענשים ודברי מוסר מדריכים לדרך החכמה. **85. ונער משולח מביש אמו.** וצעיר ללא מוכיח ומרסן מביא בושה לאמו. **86. עיין רש"י.** שפירש, 'ונער משולח', ששלחו אביו ללכת בדרכי לבו, סופו 'מביש אמו', ישמעאל על שהיה רשע גרם לשרה שאמרה לאברהם גרש את האמה וגו' (בראשית כא, י). **87. דברי למואל מלך.** דברי שלמה המלך, [ונקרא 'למואל', להורות שמעשיו וחכמתו היו לשם הקדוש ברוך הוא, מילת 'למואל' מורכבת משתי מילים 'למו אל'. (רש"י משלי לא, א)]. **88. משא אשר יסרתו.** פרשת התוכחה שהוכיחה אותו אמו. מובא במדרש (במ"ר י, ד), שביום חנוכת בית המקדש נשא שלמה את בתיה בת פרעה לאשה. למחרת כאשר הגיע זמן הקרבת התמיד, לא יכלו הכהנים להכנס לבית המקדש מפני שהמפתחות היו תחת מראשותיו של המלך שעדיין היה ישן מרוב יין ששתה, ופחדו להקיצו. הודיעו זאת לאמו בת שבע והיא הקיצה אותו והוכיחה אותו על כך. **89. מלמד שכפאתו אמו לשלמה המלך על העמוד.** כדי להלקותו, מחמת שראתה שנמשך לתענוגי העולם ומרבה בסעודה. **90. מה ברי.** למה בני, כלומר, הכל יודעין שאביך דוד המלך ירא שמים היה, ועכשיו שאתה מתנהג כך, יאמרו הבריות שאמו גרמה לו לשלמה להיות רשע, שהרי אינו דומה לאביו, וירננו שאין אתה בנו של דוד המלך. **91. ומה בר בטני.** ולמה בן בטני, כלומר, יאמרו הבריות שאני הגורמת לקילקולך מכיון שיצאת מבטני.

ארחות חינוך יושר

עַיִן שָׁם. וּכְתִיב (משלי כ"ט י"ז)**: "[92]יַסֵּר בִּנְךָ וְיָנִיחֲךָ, וְיִתֵּן מַעֲדַנֵּי לְנַפְשֶׁךָ". וְאָמְרוּ בַּגְּמָרָא** (מכות ח' ב')**: אַף עַל גַּב דְּגָמִיר - מִצְוָה לְמִימְחֵהּ, דִּכְתִיב: "יַסֵּר בִּנְךָ וְיָנִיחֲךָ" [(ח)אֶפְלוּ לוֹמֵד יָפֶה מִצְוָה לִרְדוֹתוֹ (ט)כְּדֵי שֶׁיִּתְעַדֵּן].**

וּבְתַנָּא דְּבֵי אֵלִיָּהוּ רַבָּה (פרק י"ג)**: מַעֲשֶׂה בְּאָדָם אֶחָד שֶׁהָיָה עוֹמֵד הוּא וּבָנוֹ בְּבֵית הַכְּנֶסֶת, (י)וְכָל-הָעָם הָיוּ עוֹנִין "אָמֵן" וְ"הַלְלוּיָהּ" [93]אַחַר הָעוֹבֵר לִפְנֵי הַתֵּבָה, וּבְנוֹ עוֹנֶה דְּבָרִים שֶׁל**

עיונים

ח. אפילו לומד יפה. אף אם הבן לומד כשורה יש מצוה על האב לרדותו, כדי שיתיירא. וכתב בספר 'מכתב מאליהו' (ח"ג עמ' 361): "כי אף אם הבן שומע להוריו, ראוי למצוא עילה למען הכותו, על כל פנים קצת" (עיין מכות ח, א). [עוד הביא שם מספר "דרך עץ חיים" להרמח"ל: "... הרי מכאן ענין אחר לגמרי בהכאה... הדברים עמוקים מאד, דהיינו שהכאת הבנים היא בבחינת הפרדת ערלת הלב..."].

אחר כך קשה יותר לעקור מנהגו הרע.

ביאורים

92. יסר בנך. למד מוסר את בנך ותרוה ממנו נחת, ויגרום לך ענג נפשי בגן-עדן. **93. אחר.** החזן העובר לפני התיבה.

ארחות חינוך יושר

עיונים

[94]תִּפְלוּת, וְלֹא אָמַר לוֹ אָבִיו שׁוּם דָּבָר. וְאָמְרוּ לוֹ חַבְרֵיּוֹת שֶׁיִּמְחֲה בִּבְנוֹ, וְאָמַר לָהֶם: (יא)מָה אֶעֱשֶׂה לוֹ? [95]תִּינוֹק הוּא, יְשַׂחֵק. שׁוּב לְמָחָר עָשָׂה בֵּן, כָּל אוֹתָן יְמֵי הֶחָג עָנָה בְּנוֹ דְּבָרִים שֶׁל תִּפְלוּת, וְלֹא אָמַר לוֹ אָבִיו שׁוּם דָּבָר. לֹא יָצְתָה אוֹתָהּ שָׁנָה וְלֹא שְׁנֵיָה וְלֹא שְׁלִישִׁית, עַד שֶׁמֹּתוּ אִשְׁתּוֹ וּבָנָיו וּבֵן בְּנוֹ, וְיָצְאוּ לוֹ חֲמֵשׁ עֶשְׂרֵה נְפָשׁוֹת בְּתוֹךְ בֵּיתוֹ, וְלֹא נִשְׁתַּיֵּר לוֹ אֶלָּא שְׁנֵי בָּנִים - אֶחָד חִגֵּר וְסוּמָא, וְאֶחָד שׁוֹטֶה וְרָשָׁע.

שׁוּב מַעֲשֶׂה בְּאָדָם אֶחָד שֶׁהָיָה מִתְחָרֵט בְּעַצְמוֹ שֶׁלֹּא קָרָא וְלֹא שָׁנָה. פַּעַם אַחַת הָיִיתִי עוֹמֵד אֲנִי וְהוּא בְּבֵית הַכְּנֶסֶת, כֵּיוָן שֶׁהִגִּיעַ שְׁלִיחַ צִבּוּר לְקְדֻשַּׁת הַשֵּׁם, הִגְבִּיהַּ אוֹתוֹ בֶּן-אָדָם אֶת קוֹלוֹ וְעָנָה אַחֲרָיו בְּקוֹל רָם קְדֻשַּׁת הַשֵּׁם, וְאָמַר "קָדוֹשׁ קָדוֹשׁ קָדוֹשׁ" וְכוּ'. אָמַרְתִּי לוֹ: בְּנִי, מָה רָאִיתָ שֶׁהִגְבַּהְתָּ אֶת קוֹלְךָ עַד מְאֹד? וְאָמַר לִי: לֹא דַי שֶׁלֹּא קָרִיתִי וְלֹא שָׁנִיתִי, אֶלָּא עַכְשָׁו שֶׁנָּתַן לִי רְשׁוּת, אַגְבִּיהַּ אֶת קוֹלִי [96]וְתָנוּחַ עָלַי נַפְשִׁי. אָמְרוּ: לֹא יָצְתָה אוֹתָהּ שָׁנָה וְלֹא שְׁנֵיָה וְלֹא שְׁלִישִׁית, עַד שֶׁעָלָה אוֹתוֹ הָאִישׁ מִכָּבֶל לְאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל, עָמְדוּ וַעֲשָׂאוּהוּ מְמֻנֶּה

עיונים

יא. מה אעשה לו תינוק הוא ישחק. כתב השל"ה (שער האותיות אות דרך ארץ): "ואיזה אב שחושב עדיין הוא ילד וכיוצא בו, זהו ממית את בנו כמו שנאמר (משלי י"ט) "יסר בנך כי יש תקוה ואל המיתו אל תשא נפשך". כי אם אין אתה מייסר אותו אז אליו אתה נושא נפשך להמיתו, כי יצא לתרבות רעה או לגידול רע וטוב מותו מחייו. ועונש האב גדול מאד בעולם הבא כדאיתא בדברי רבותינו ז"ל. ובהיפך אשרי לאביו בעולם הזה וטוב לו בעולם הבא..."

ביאורים

94. **תיפלות.** שטות. 95. **תינוק הוא.** זה רך בשנים, וממילא אין צריך להקפיד עליו, וכשיגדיל ישתנה ויבין מעצמו ויהיה לטוב. 96. **ותנוח עלי נפשי.** יהיה לנפשי נחת וקורת רוח.

ארחות חינוך יושר

עיונים

מִבֵּית קֵיסָר, וּמִנּוּהוּ עַל כָּל [97]הַבִּירָנִיּוֹת שֶׁל אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל, וְנָתְנוּ לוֹ מָקוֹם וּבָנָה לוֹ בַּיִת וְיָשַׁב בָּהּ כָּל-יְמֵי חַיָּיו, וְהִנִּיחַ לְבָנָיו וְלִבְנֵי בָּנָיו מָמוֹן הַרְבֵּה עַד סוֹף כָּל הַדּוֹרוֹת.

אָמְנָם, יֵשׁ לְזָהֵר (יב)שֶׁלֹּא לְהַכּוֹת קָשֶׁה, כְּמוֹ שֶׁאָמְרוּ בְּבָבָא בַּתְרָא (כ"א א'): [98]כִּי מָחִית לְיָנוּקָא, לָא תִּמְחֵי אֶלָּא בְּעַרְקְתָא דְּמִסְנָא [פֵּרֵשׁ רַשִׁ"י בִּרְצוּעוֹת שֶׁל מְנַעֲלִים (יג)כְּלוֹמַר מַכָּה קַלָּה שֶׁלֹּא יָזַק]. וְכֵן כָּתַב הָרַמְבַּ"ם (בפרק ב' מתלמוד תורה הלכה ב'): וּמַכֶּה אוֹתָן הַמְלַמֵּד לְהָטִיל עֲלֵיהֶן אֵימָה, וְאֵינוֹ מַכֶּה אוֹתָן מַכַּת אוֹיֵב אַכְזָרִי, לְפִיכָךְ לֹא יַכֶּה אוֹתָן בְּשׁוֹטִים וְלֹא בְּמַקְלוֹת, אֶלָּא בִּרְצוּעָה קְטַנָּה. עַד כָּאן לְשׁוֹנוֹ. וְכָתְבוּ בַּסְּפָרִים, (יד)שֶׁלֹּא יַכֶּה בְּנוֹ בִּשְׁעַת הַכַּעַס,

יב. שלא להכות קשה. כתב (הגר"ש וולבה זצ"ל) בספר 'זריעה ובנין בחינוך': אין לשער כמה מזיק האדם לילד כאשר הוא מכה אותו מכות של ממש. רבי אליהו לפיאן זצ"ל היה אומר לנו תמיד: "עם ילדים - רק בדרך טובה". עוד כתב: בפסוק אנו מוצאים "וארעה את צאן ההרגה לכן עניי הצאן, ואקח לי שני מקלות לאחד קראתי נועם ולאחד קראתי חובלים וארעה את הצאן" (זכריה יא, ז). הרי יש מקל שבו "חובלים" ומכים, ויש עוד מקל שגם בו מחנכים, אבל בנעימות: "מקל נועם"!

יג. כלומר מכה קלה שלא יוזק. ורבינו גרשם כתב (שם): "ואל תכהו יותר מדי, שבשביל רוב הכאות אין מתפקח". ובלבוש מלכות (יור"ד רמ"ה) כתב: "ולא יכה אותם מכת אויב מוסר אכזרי, דבזה מסתתם שכלם ומבלבל דעתם".

יד. **שלא יכה בנו בשעת הכעס.** בספר "מנחת שמואל", מביא מחבר הספר בשם רבו, רבי חיים מוולאז'ין: "בזמן הזה קשות אינם נשמעים". אם אומרים דברים קשים הם לא נשמעים. נשמעים

ביאורים

97. **הבירניות.** המגדלים. 98. **כי מחית.** כשאתה מכה ילד כדי לחנכו, אל תכהו אלא ברצועות של מנעלים, כלומר, הכהו מכה קלה שלא יוזק בה.

ארחות	חינוך	יושר	עיונים

(מו)כִּי אָז לֹא יִהְיֶה תּוֹעֶלֶת מִזֶּה, רַק בְּנוֹ יִלְמַד מִמֶּנּוּ מִדַּת הַכַּעַס. (מז)רַק אַחַר שֶׁיָּנוּחַ דַּעְתּוֹ, יַכֶּהוּ כְּפִי הַצָּרֵךְ. וְכֵן כָּתַב הָרַמְבַּ"ם (בפרק ב' מדעות הלכה ג'): וְיִלְמַד עַצְמוֹ שֶׁלֹּא יִכְעַס, וְאֶפְלוּ עַל דָּבָר שֶׁרָאוּי לִכְעֹס עָלָיו. [99]וְאִם רָצָה לְהָטִיל אֵימָה עַל בָּנָיו וּבְנֵי בֵּיתוֹ, אוֹ עַל הַצִּבּוּר אִם הָיָה פַּרְנָס, וְרָצָה לִכְעֹס עֲלֵיהֶן כְּדֵי שֶׁיַּחְזְרוּ לַמּוּטָב, יַרְאֶה עַצְמוֹ בְּפָנֵיהֶם שֶׁהוּא כּוֹעֵס, כְּדֵי לְיַסְּרָם, וְתִהְיֶה דַּעְתּוֹ מְיֻשֶּׁבֶת בֵּינוֹ לְבֵין עַצְמוֹ, כְּאָדָם [100]שֶׁהוּא מִדַּמֶּה רק הדברים הרכים והטובים. "ומי שאין טבעו לדבר רכות וממהר לכעוס על עושי עוול, ובפרט כשלא ישמע לו - פטור ממצות תוכחה".

טו. כי אז לא יהיה תועלת. כשיצחק אבינו שלח את יעקב לחרן לשאת אשה מבנות לבן, כתיב (בראשית כח, א): "ויקרא יצחק אל יעקב ויברך אותו ויצוהו ויאמר לו, לא תקח אשה מבנות כנען". אומר בעל ה"חפץ חיים" (החי"ח ופעליו ג' תתשי"ד): התורה מדגישה לנו בכך דוגמא, שהרוצה להשפיע על בנו ולמנעו מללכת בדרך לא טובה, אל יעשה זאת ברוגזה ובכעס. כי אדרבה, אז משיגים תוצאות הפוכות. אלא כך נהג יצחק, תחילה "ויברך אותו", דיבר אליו רכות וברכו, ורק לאחר מכן פנה אליו כאומר: בני, עשה עמי חסד - "לא תקח אשה מבנות כנען".

טז. רק אחר שינוח דעתו. גם בעת תוכחה, מחאה, והטפת מוסר - איסור כעס בעינו עומד. ונצטט בזה כמה מדברי רבותינו: א. המגיד מהשמים שנגלה לרבי יוסף קארו, הזהירו: ולא תכעוס בשום פעם שבעולם, אף על קנאת ה' לא ישלוט בך הכעס. (מגיד מישרים פר' עקב). ב. רבי חיים ויטאל כותב בשם רבו האר"י: מורי ז"ל היה מקפיד בענין הכעס יותר מכל שאר העבירות, אפילו כשהוא כועס בשביל מצוה. (שער רוח הקודש דף ל"ג בחדשים). ג. רבי יהודה החסיד כותב: כל אדם ירא שמים, כשהוא כועס על עוברי עבירה, ישקול כעסו כדי שתהא דעתו מיושבת עליו בינו לבין עצמו [כוונתו ל"כעס המעושה" שכתב הרמב"ם.] (ספר חסידים, קלז).

ביאורים

99. ואם רצה להטיל אימה. גם כשהיא נצרכת נאמר על כך בתלמוד (גיטין ו, ב. ז, א): "לעולם אל יטיל אדם אימה יתירה בתוך ביתו", ועל זה כוונת הרמב"ם שגם האימה המועטת כשהיא נצרכת יש להזהר שזו תהיה רק "כעס המעושה", כמבואר בהמשך דבריו. **100. שהוא מדמה כועס.** כאדם שהוא

ארחות	חינוך	יושר	עיונים

כּוֹעֵס בִּשְׁעַת כַּעֲסוֹ [101]וְהוּא (יז)אֵינוֹ כּוֹעֵס. עַד כָּאן לְשׁוֹנוֹ.

וּבַ"חֲזוֹן-אִישׁ" (אמונה ובטחון פרק ד' סימן ט"ז): (יח)מִן הַמַּפְסִידִים הַיּוֹתֵר עִקָּרִיִּים הֱיוֹת מְלַמֵּד לָרַבִּים בִּלְתִּי שָׁלֵם בְּמִדּוֹתָיו,

יז. אינו כועס. "דברי חכמים בנחת נשמעים" - בנחת ממש, ולאו דוקא שלא בכעס, אלא כל הרמת קול שלא במקומה, פוגמת. ואף אם הדברים כשלעצמם מלאים תוכן נשגב, אין הם עושים את הרושם הראוי אם אינם נאמרים בנחת. כמו בנגינה צריך כל קול להיות שקול ומדוד, וכל צליל שלא במקומו פוגם, ואין הדברים נכנסים ללב. ואין זו סתירה למה שנאמר: "דברי חכמים כדרבונות", כי גם במקום שהדברים צריכים להיות כדרבונות ובוטים כמדקרות חרב, אך בסגנונם צריכים הם להשמע בנחת. (דליות יחזקאל, ב, שה).

יח. מן המפסידים היותר עיקריים היות מלמד לרבים בלתי שלם במדותיו. מובא בגמרא מסכת מועד-קטן (יז, א): "אם דומה הרב למלאך ה' [בטהרה ובמעשים טובים, ונאמן בתורתו שנאה דורש ונאה מקיים (כן פירש באור זרוע, ח"א סי' ל"ה). ויש שפירשו, שהוא ירא חטא (שיטה לתלמיד הר"י מפריש)] יבקשו תורה מפיו, ואם לאו (שאין מעשיו כראוי) אל יבקשו תורה מפיו". ומבואר שם שאפילו אם אין אחר שיודע ללמד טוב כמותו בכל זאת לא ילמדו ממנו. הגמרא בחגיגה (טו, ב) מקשה ממה שרבי מאיר למד תורה מאלישע בן אבויה אחר שיצא לתרבות רעה. ותירצה, שרבי מאיר היה כבר גדול כשבא ללמוד ממנו, והיה יכול ליזהר שלא ילמוד ממעשיו. הרמב"ם (ת"ת פ"ד ה"א) כתב, וכן הרב שאינו הולך בדרך טובה אע"פ שחכם גדול הוא וכל העם צריכים לו אין מתלמדים ממנו עד שובו למוטב כו'. והקשה הלחם משנה שם, מדוע לא הביא הרמב"ם את החילוק שנאמר בגמרא בחגיגה (הנ"ל) שאדם גדול שיכול להזהר שלא יושפע לרעה ממעשי הרב שאינו הגון, מותר לו ללמוד ממנו תורה, ולכן יכול היה רבי מאיר ללמוד תורה מפי אחר, אף שיצא אחר לתרבות רעה. ותירץ, שהרמב"ם סובר שבזמנינו אין אדם הנחשב גדול שמותר לו ללמוד מפי רב שאינו הגון, ורק

ביאורים

מחקה איש בשעת כעסו. **101. והוא אינו כועס.** כתב הרמח"ל (ב'מסילת ישרים' פרק יא): "... והנה אפילו לדבר-מצוה הזהירונו זכרונם לברכה שלא לכעוס (ראה: שבת לד, א), ואפילו הרב על תלמידו והאב על בנו, ולא שלא ייסרם (בדברי מוסר או בענשים) - אלא ייסרם וייסרם, אך מבלי כעס, כי אם להדריך אותם בדרך הישרה, והכעס שיראה להם יהיה כעס-הפנים לא כעס-הלב".

ארחות חינוך יושר

עיונים

בזמנו של רבי מאיר היה שייך מדריגה זו של גדלות. וכן פסק הש"ך (יור"ד רמו, ח), שבזמנינו אין לנו אנשים גדולים המותרים ללמוד תורה מרשע.

הַמְחַנֵּךְ הַבְּלָתִי שָׁלֵם הַפְּסָדוֹתָיו בְּפוּלִים וְכוּ', וְכַאֲשֶׁר מְיַסֵּר אֶת תַּלְמִידוֹ בְּבִטּוּי-גַּם וְזַעֲקַת-רֹגֶז עַל הָעָוֶל אֲשֶׁר עָשָׂה, מִתְעָרֵב כָּאן רַע וְטוֹב. אִם יֵשׁ כָּאן תּוֹעֶלֶת תּוֹכָחָה, וְהֶחָנִיךְ מִתְעוֹרֵר עַל חֶטְאוֹ וְגוֹמֵר בְּלִבּוֹ שֶׁלֹּא לִשְׁנוֹת חֵטְא זֶה - יֵשׁ כָּאן עִנְיָן רַע, שֶׁהֶחָנִיךְ מִתְרַגֵּל בְּגַסּוּת וּבְקַפְּדָנוּת הַמְקַבֵּל מֵרַבּוֹ, שֶׁרוֹאֵהוּ מִשְׁתַּמֵּשׁ בְּמִגְנוֹת אֵלּוּ בְּשָׁעַת תּוֹכַחְתּוֹ, וְגָדוֹל שִׁמּוּשָׁהּ יוֹתֵר מִלִּמּוּדָהּ, וְהַתַּלְמִיד מְחַקֶּה תָּמִיד אֶת רַבּוֹתָיו. וְעַל הָרוֹב גַּם הַתּוֹכָחָה לְקוּיָה כְּשֶׁמִּתְלַוֶּה עִמָּהּ מִמִּדּוֹת הַלֹּא טוֹבוֹת. וְכַאֲשֶׁר יַתְמִיד הֶחָנִיךְ לַעֲמֹד לִפְנֵי מְחַנֵּךְ בְּלִתִּי שָׁלֵם, יַתְמִיד לִנְחֹל מִדּוֹת הָרָעוֹת מִן הַמְחַנֵּךְ וְכוּ'. עַיֵּן שָׁם שֶׁהֶאֱרִיךְ. וּכְבָר אָמְרוּ (ירושלמי מועד קטן פרק ב' הלכה ב'): [102]יַלְפוּן מִקַּלְקַלְתָּא, וּמִתַּקְּנָתָא לָא יַלְפוּן. [בְּנֵי אָדָם לוֹמְדִים מִדְּבָרִים הָרָעִים וְלֹא מִדְּבָרִים הַטּוֹבִים].

וְיֵשׁ לְהָבִיא רְאָיָה לִדְבְרֵי מָרָן מִמַּה-שֶּׁאָמְרוּ [103]בְּמְנָחוֹת (פ"ח ב'): [104]יָתִיב רַבִּי

ביאורים

102. ילפון מקלקלתא. דרך בני אדם ללמוד מן הדברים המקולקלין יותר מן הדברים המתוקנים. **103. במנחות** (פ"ח ב'). שם מבואר שבזמן שבית המקדש היה קיים היו מקריבין קרבן העומר (משעורים) בששה עשר בניסן, וזה היה מתיר באכילה את התבואה החדשה - שהשרישה וגדלה לאחר ט"ז בניסן אשתקד - בכל מקום חוץ מן המקדש. בחג השבועות הביאו לבית המקדש שתי הלחם מחיטה של התבואה החדשה והיא היתה מתירה להקריב מנחות מהתבואה החדשה. בדיעבד אם הביא מנחה מהתבואה החדשה קודם להבאת העומר, פסול. אמנם אם הביא אחר הקרבת העומר אבל קודם לשתי הלחם, כשר בדיעבד. **104. יתיב רבי טרפון.** רבי טרפון ישב והוקשה לו, מה ההבדל בין קודם לעומר שאם הקריב אז מנחות וביכורים מן החדש פסול, לקודם שתי הלחם

ארחות חינוך יושר

טַרְפוֹן וְקָא קָשְׁיָא לֵיהּ מַה בֵּין קֹדֶם לָעֹמֶר לְקֹדֶם שְׁתֵּי הַלֶּחֶם? אָמַר לְפָנָיו יְהוּדָה בַּר נְחֶמְיָה [לְהַלָּן הַגִּרְסָא: רַבִּי יְהוּדָה, וּמַשְׁמַע שֶׁהָיָה תַּנָּא]: [105]לֹא אִם אָמַרְתָּ קֹדֶם לָעֹמֶר שֶׁכֵּן לֹא הָתַר מִכְּלָלוֹ אֶצֶל הֶדְיוֹט, תֹּאמַר קֹדֶם לִשְׁתֵּי הַלֶּחֶם שֶׁהֻתַּר מִכְּלָלוֹ אֶצֶל הֶדְיוֹט?! שָׁתַק רַבִּי טַרְפוֹן. [106]צָהֲבוּ פָּנָיו שֶׁל רַבִּי יְהוּדָה בֶּן נְחֶמְיָה. אָמַר לוֹ רַבִּי עֲקִיבָא: יְהוּדָה, יְהוּדָה, צָהֲבוּ פָּנֶיךָ שֶׁהִשַּׁבְתָּ אֶת זָקֵן, תְּמֵהֲנִי אִם תַּאֲרִיךְ יָמִים. אָמַר רַבִּי יְהוּדָה בְּרַבִּי אִלְעַאי: אוֹתוֹ הַפֶּרֶק [107]פִּרּוֹם הַפֶּסַח הָיָה. [108]כְּשֶׁעָלִיתִי לָעֲצֶרֶת שָׁאַלְתִּי אַחֲרָיו: יְהוּדָה בֶּן נְחֶמְיָה הֵיכָן הוּא? וְאָמְרוּ לִי: [109]נִפְטַר וְהָלַךְ לוֹ. וְהִנֵּה, מִלְּשׁוֹן הַגְּמָרָא מַשְׁמַע שֶׁרַבִּי טַרְפוֹן כְּלָל לֹא הִקְפִּיד עָלָיו בָּזֶה, אַדְרַבָּה, מִפְּתָמָא שָׁמַח שֶׁפָּשַׁט לוֹ קָשְׁיָתוֹ, וְרַק רַבִּי עֲקִיבָא הִרְגִּישׁ בּוֹ שֶׁשָּׂמַח מִזֶּה וְקִלְלוֹ שֶׁלֹּא יַאֲרִיךְ יָמִים. וְיֵשׁ לְתָמֹהַּ, מַאי כְּלֵי הַאי שֶׁמַּגִּיעַ לוֹ מִיתָה בִּשְׁבִיל זֶה, וְכָל יִשְׂרָאֵל יַפְסִידוּ תַּלְמִיד חָכָם כָּזֶה? הָיָה לוֹ לְהוֹכִיחוֹ וּלְהַזְהִירוֹ שֶׁלֹּא יַעֲשֶׂה כֵּן! וְיֵשׁ לוֹמַר, דְּאַדְרַבָּה, בִּשְׁבִיל שֶׁהָיָה תַּנָּא וְאָדָם גָּדוֹל, וּבְוַדַּאי יִהְיֶה מְמַנְהִיגֵי הַדּוֹר וְאַלְפֵי תַּלְמִידִים יִלְמְדוּ אֶצְלוֹ, כֵּיוָן שֶׁהִרְגִּישׁ בּוֹ מִדָּה רָעָה זוֹ שֶׁמִּתְכַּבֵּד בִּקְלוֹן רַבּוֹתָיו וּמִדּוֹת קָשֶׁה

ביאורים

שאסור אז רק לכתחילה להקריב מנחות וביכורים מן החדש, אבל בדיעבד אם הקריבום כשרים? מדוע קודם לשתי הלחם אינם פסולים כמו קודם לעומר? **105. לא אם אמרת.** אינם דומים זה לזה, דדוקא קודם לעומר מנחות וביכורים מן החדש פסולים, שהרי עדיין אסור החדש לאכילת הדיוט, לכן קודם לעומר אם הקריב מנחות מן החדש פסול. אבל קודם לשתי הלחם כבר הותר חדש אצל הדיוט משקרב העומר, ולכן לאחר הקרבת העומר וקודם שתי הלחם כשר בדיעבד. שתק רבי טרפון, ולא אמר דבר לסתור תשובה זו. **106. צהבו פניו.** מתוך שמחה על שהצליח לדחות את קושיתו של רבי טרפון. **107. פרום הפסח.** שבועיים לפני פסח. **108. כשעליתי לעצרת.** לשבועות, להקביל פני רבי טרפון ברגל. **109. נפטר.** מן העולם.

ארחות חינוך יושר

לַעֲקֹר, חָשַׁשׁ שֶׁהַמִּדָּה הַזֹּאת תַּעֲבֹר לְאַלְפֵי תַּלְמִידָיו וְיִהְיֶה בָּזֶה תַּקָּלָה לְדוֹרוֹת, וְלָכֵן יוֹתֵר נוֹחַ שֶׁיָּמוּת וְלֹא יַעֲבִיר מִדּוֹת רָעוֹת לְתַלְמִידָיו, וְכַנִּזְכָּר לְעֵיל בְּדִבְרֵי מָרָן זִכְרוֹנוֹ לִבְרָכָה.

וְהִנֵּה, חֵלֶק גָּדוֹל מֵהַחִנּוּךְ הוּא הַנְהָגַת הַהוֹרִים בַּבַּיִת. וְכָתְבוּ הַפְּפָרִים, שֶׁזֶּהוּ שֶׁאָמְרוּ (סנהדרין ע"א א') [110]אִם אֵין אִמּוֹ שָׁוָה לְאָבִיו בַּקּוֹל, אֵינוֹ נַעֲשֶׂה [111]בֶּן סוֹרֵר וּמוֹרֶה. [112]שֶׁזֶּה רֶמֶז שֶׁאִם אָבִיו וְאִמּוֹ אֵין מִשְׁתַּוִּין בְּדִבְרֵיהֶם, וְזֶה אוֹמֵר יָמִין וְזֶה אוֹמֵר שְׂמֹאל, וְהַבֵּן רוֹאֶה הַמְּרִיבוֹת, אָז אֵין מַגִּיעַ לוֹ מִיתָה כְּשֶׁהוּא בֶּן סוֹרֵר וּמוֹרֶה, כִּי לֹא הוּא אָשֵׁם בָּזֶה - רַק הוֹרָיו, (יט)וְכֵן [113]כָּל כְּהַאי

עיונים

יט. וכן כל כהאי גוונא. ומצינו גם שהשחתה במידות עוברת בתורשה לבנים. כשאברהם אבינו שלח את אליעזר למצוא שידוך עבור יצחק בנו, השביע אברהם את אליעזר, ואמר לו: "ואשביעך... אשר לא תקח אשה לבני מבנות הכנעני אשר אנכי יושב בקרבו כי אל ארצי ואל מולדתי תלך..." (בראשית כד, ג-ד).

יש לתמוה: הרי גם משפחתו של אברהם היו עובדי אלילים, ובמה טובים המה מן הכנענים? מתרץ הגאון בעל "אבני נזר": שונים היו הכנענים, אשר מלבד היותם עובדי אלילים, היו גם מושחתים במידות ובמוסר [כמו שמוזכר בתורה "תועבת ארץ כנען"]. והשחתה במידות עוברת בתורשה לבנים. לפיכך שלל אברהם אבינו מכל וכל לקחת אשה ליצחק - האמון על טוהר המדות - מבנות הכנעני המושחתות במידות. לא כן האנשים בארץ מולדתו של אברהם, הם אמנם היו

ביאורים

110. אם אין אמו שוה לאביו בקול. פירוש שרק אם קול האב והאם שוה אז מתקיים דין בן סורר ומורה. **111. בן סורר ומורה.** נאמר בתורה (דברים כא, יח-כא) פרשת בן סורר ומורה. והיינו, אדם שיש לו בן שסר מן הדרך הישרה והטובה, והולך בדרך הרעה, ומסרב לשמוע בקול אביו וממאן להתנהג על פיו, גונב ממון משל אביו וקונה בו בשר ויין. אביו ואמו מתרין בו שיחזור למוטב, וכיון שלא שמע אליהם מביאין אותו לבית דין לסקלו. **112. שזה רמז.** על דרך רמז רמזו חז"ל במשפט זה. **113. כל כה"ג.** כיוצא בזה.

ארחות חינוך יושר

גַּוְנָא. (כ)וּבְדֶרֶךְ כְּלָל, בֵּית שֶׁזְּהִירִין שָׁם בְּמִצְוֹת, וְהַהוֹרִים מְפַחֲדִים מְאֹד מֵעֲבֵרָה וּמִמַּכְשׁוֹל, וְהָאָב שׁוֹקֵד עַל הַתּוֹרָה בְּהַתְמָדָה, זֶה מַשְׁפִּיעַ מִמֵּילָא עַל הַיְלָדִים, כִּי רֹב הַבָּנִים דַּרְכָּם לְחַקּוֹת אֶת הָאָבוֹת, וְעַל פִּי רֹב יוֹצְאִים בָּנִים טוֹבִים מִבַּיִת כָּזֶה, (כא)אֲבָל אִם אֵינוֹ כֵּן - אֵין הַבֵּן אָשֵׁם כָּל-כָּךְ, כִּי הוּא רוֹאֶה מֵהוֹרָיו.

עיונים

מושחתים בדעות שהיו סוגדים לתרפים, אך השחתה בדעות אינה עוברת בתורשה לבנים.

כעין ביאורו מצינו לרבינו נסים זצ"ל בדרשותיו (דרוש ה') וכה כתב: "כי אף על פי שהאדם בעל בחירה... עם כל זה, לא יוכל שלא יהא לאדם הכנות נמשכות אחר המזג לקצת מדות טובות או רעות, ואלו תכונות נפשיות נמשכות ומשתלשלות מאבות לבנים, לפי שהן טבעיות... ולזה היו בני כנען מוטבעים בתכונות רעות. לפיכך בחרו האבות להתרחק מהם, לפי שאותן תכונות מתעברות ונמשכות בזרעם, והם כמו חולי הגוף הנקראים חוליים תורשתיים... כמו האכזריות הקנאה והשנאה... ולכן רוע אנשי כנען היה מתחייב שימשך לבניהם".

כ. וברך כלל בית שזהירין שם במצות וההורים מפחדים מאד מעבירה וממכשול... יוצאים בנים טובים מבית כזה. אמרו חז"ל (סנהדרין עא, א) "בן סורר ומורה לא היה ולא נברא". אחד הטעמים לכך, משום שאין בנמצא הורים שיאותו להביא את בנם לבית דין ולסקול אותו במו ידיהם. נשאלת השאלה: והלא ראינו במהלך הדורות שהורים מסרו ילדיהם להריגה על קידוש ה' כמו חנה ושבעת בניה, ועוד. ומדוע לא יתכן גם כאן שיבואו ההורים לקיים את מצות התורה?

תירוץ נפלא על כך תירץ הגר"א שר זצ"ל: אמנם מצינו הורים שימלאו במסירות נפש את ציווי ה', אלא שלהורים בדרגה נשגבה כזו שמוכנים למסור ילדם על פי ציווי ה', להורים כאלו לא יתכן במציאות שיהיה להם בן סורר ומורה. שהרי התולדות דומים בטהרתם כפי השורש הטהור של ההורים (כנתבאר לעיל). על כן, בהכרח ש"בן סורר ומורה לא היה ולא נברא", מאחר ולהורים הנמצאים בכזו דרגה גבוהה לא יתכן שיהיה להם בן רשע.

כא. אבל אם אינו כן אין הבן אשם. כתב ב'ראשית חכמה', וזה לשונו: וצריך אדם ליזהר ביותר ולשמור פיו ולשונו שלא ידבר בפני בנו בדבר מגונה וכל שכן לעשותו. אף על פי שהוא מגונה הן אם עשאו בפני הבן או שלא בפני הבן, מכל מקום יותר מגונה הוא האב אם דבר או עשה דבר

וְהוֹרִים שֶׁמַּכְנִיסִין בְּלֵב בְּנֵיהֶם שֶׁהֵם בַּעֲלֵי

ארחות חינוך יושר

עיונים

כְּשֵׁרוֹן וּמְצָיָנִים, וְהֵם מֵהַכִּי טוֹבִים וּמֻצְלָחִים – [114]אַף עַל גַּב שֶׁזֶּה נָכוֹן, וְאַף עַל גַּב שֶׁכַּוָּנָתָם לְטוֹבָה כְּדֵי לְזָרְזָם לִלְמֹד, אַף עַל פִּי כֵן יָצָא שְׁכָרָם בְּהֶפְסֵדָם, כִּי מַכְנִיסִין בְּלִבָּם גַּאֲוָה וּמִדּוֹת רָעוֹת, [115]וְגוֹרְמִין שֶׁמִּתְנַכְּלִים לְחַבְרֵיהֶם וּפוֹגְעִין בָּהֶן וְסוֹפָן שֶׁיִּהְיוּ שְׁנוּאִין מִכֻּלָּם. וְהַנְּעָרִים הָאֵלּוּ, כְּשֶׁנִּכְנָסִין אַחַר-כָּךְ לַיְשִׁיבָה, וְשָׁם יֵשׁ הַרְבֵּה טוֹבִים מֵהֶם, וְאֵין מִסְתַּכְּלִין עֲלֵיהֶם כְּמוֹ שֶׁהָיוּ רְגִילִין - נִכְנָסִין לְמַשְׁבֵּר כַּיָּדוּעַ, וּמֵהֶם מַפְסִיקִין לִלְמֹד. וּמֵהֶם נִכְנָסִים לְשִׁגָּעוֹן וְכוּ', כַּיָּדוּעַ כָּל-זֶה, וְאַחַר-כָּךְ יֵשׁ מֵהֶם צָרוֹת צְרוּרוֹת. וּמֵהֶם, כְּשֶׁרַבָּם מֵעִיר לָהֶן דָּבָר, בָּאִין לְבֵיתָם וּמְסַפְּרִין שֶׁרַבָּם פָּגַע בָּהֶן שֶׁלֹּא כַּהֶגֶן, וּכְשֶׁאֵין לַהוֹרִים שֵׂכֶל, אוֹמְרִים לָהֶם שֶׁזֶּה נָכוֹן וְשֶׁרַבָּם הֵעֲלִיבָם שֶׁלֹּא כָּרָאוּי. וַאֲפִלּוּ אִם הוּא נָכוֹן - אָסוּר לוֹמַר כֵּן לַנַּעַר, שֶׁזֶּה מוֹרִיד מִמֶּנּוּ כָּל הָעֵרֶךְ לְרַבּוֹ וְאֵין מְקַבֵּל מִמֶּנּוּ מַה שֶּׁאוֹמֵר, וְזֶה מֵבִיא לְכָל מִינֵי דְּבָרִים רָעִים, וְהוּא מַעֲשִׂים בְּכָל יוֹם. וְאִם יֵשׁ לַהוֹרִים שֵׂכֶל יְזָהֲרוּ מְאֹד בִּדְבְרֵיהֶם, וְהַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ יִתֵּן סִיַּעְתָּא דִשְׁמַיָּא שֶׁיּוּכְלוּ לְהַנִּיחַ לְהַיְלָדִים כָּרָאוּי.

וְזֶה תָּלוּי הַרְבֵּה בְּבַקָּשַׁת רַחֲמִים שֶׁל הָאָב וְהָאֵם כָּל חַיֵּיהֶם עַל הַבָּנִים. וְאָמְרוּ (בתנא דבי אליהו רבה פרק י"ח): מַעֲשֶׂה בְּכֹהֵן אֶחָד שֶׁהָיָה יָרֵא שָׁמַיִם, וְכָל מַעֲשָׂיו הַטּוֹבִים שֶׁהָיָה עוֹשֶׂה, הָיָה עוֹשֶׂה בַּסֵּתֶר. וְהָיוּ לוֹ עֲשָׂרָה בָּנִים

ביאורים

114. אע"ג. הגם. 115. וגורמין שמתנכלים לחבריהם. שתוצאות הגאוה של הבן יהיה שיתנכל ויפגע בחבריו.

ארחות חינוך יושר

עיונים

כב. ותפלת ההורים מתקבלת ביותר. כתב 'השל"ה' (שער האותיות אות דרך ארץ): "ותמיד תהיה תפלה שגורה בפי אב ואם להתפלל על זרעם שיהיו לומדי תורה וצדיקים בעלי מדות טובות. ויכוין במאוד על זה כשאומר בברכת התורה [באומרו]: "ונהיה אנחנו וצאצאינו וכו' כולנו יודעי שמך ולומדי תורתך לשמה", וכן בברכת אהבה רבה [באומרו]: "אבינו האב הרחמן רחם עלינו ותן בלבנו להבין ולהשכיל" וכו' יחשוב גם כן על זרעו וזרע זרעו עד עולם, וכן כשאומר ב'ובא לציון' "למען לא ניגע לריק ולא נלד לבהלה" (ר"ל, שיכוין באומרו "לא ניגע לריק" ביצירת הוולדות ובהעמדתם, אלא שיהיה

מגונה בפני בנו שלא ילמוד בנו ממנו וכו'.

מֵאִשָּׁה אַחַת - שִׁשָּׁה זְכָרִים וְאַרְבַּע נְקֵבוֹת. וּבְכָל יוֹם וָיוֹם הָיָה מִתְפַּלֵּל וּמִשְׁתַּטֵּחַ וּמְבַקֵּשׁ רַחֲמִים [116]וּמְלַחֵךְ בִּלְשׁוֹנוֹ עָפָר, כְּדֵי שֶׁלֹּא יָבֹא אֶחָד מֵהֶן לִידֵי עֲבֵרָה וְלִידֵי דָּבָר מְכֹעָר. וְאָמְרוּ, לֹא יָצְתָה אוֹתָהּ שָׁנָה וְלֹא שֵׁנִית וְלֹא שְׁלִישִׁית עַד שֶׁבָּא עֶזְרָא, וְהֶעֱלָה הַקָּדוֹשׁ-בָּרוּךְ-הוּא עַל יָדוֹ אֶת יִשְׂרָאֵל מִבָּבֶל, וְאוֹתוֹ הַכֹּהֵן עִמָּהֶם, וְלֹא נִכְנַס הַכֹּהֵן הַהוּא [117]לְעוֹלָמוֹ עַד שֶׁרָאָה כֹּהֲנִים גְּדוֹלִים [118]וּפִרְחֵי הַכְּהֻנָּה מִבָּנָיו וּבְנֵי בָּנָיו עַד חֲמִשִּׁים שָׁנָה, וְאַחַר-כָּךְ נִכְנַס אוֹתוֹ הַכֹּהֵן [119]לְבֵית עוֹלָמוֹ. עָלָיו הַכָּתוּב אוֹמֵר (תהלים ל"ז ג'): "בְּטַח בַּה' וַעֲשֵׂה טוֹב, [120]שְׁכָן-אֶרֶץ [121]וּרְעֵה אֱמוּנָה". וְכָתַב בַּמִּשְׁנָה בְּרוּרָה (סימן קכ"ב סעיף קטן ח'): רָאוּי וְנָכוֹן לְכָל אָדָם לְהִתְפַּלֵּל בְּכָל יוֹם בְּיִחוּד, שֶׁלֹּא יָמוּשׁ הַתּוֹרָה מִפִּיו וּמִזַּרְעוֹ וְזֶרַע זַרְעוֹ, וְשֶׁיִּהְיוּ כָּל יוֹצְאֵי חֲלָצָיו עוֹבְדֵי ה' בֶּאֱמֶת, וְשֶׁלֹּא יִמָּצֵא, חַס וְחָלִילָה, פְּסוּל בְּזַרְעוֹ. עַד כָּאן לְשׁוֹנוֹ. [כב]וּתְפִלַּת

ביאורים

116. ומלחך בלשונו עפר. ביטוי לכך שמייגע את פיו מרוב תפילה. 117. לעולמו. שלא נפטר מהעולם עד... 118. ופרחי הכהונה. צעירי כהונה. 119. לבית עולמו. נפטר מן העולם ונכנס לבית עולמו למעלה. 120. שכן ארץ. ואז תשכון ארץ לאורך ימים (רש"י). 121. ורעה אמונה. תאכל ותתפרנס משכר האמונה שהאמנת בהקדוש ברוך הוא לסמוך עליו ולעשות טוב (רש"י).

ארחות	חינוך	יושר	עיונים

הַהוֹרִים [כג]מִתְקַבֶּלֶת בְּיוֹתֵר, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב בַּ"סְּפוֹרְנוֹ" (בראשית ל"ב א'), [כד]מִפְּנֵי שֶׁהִיא בְּלֵב שָׁלֵם. עַיֵּן שָׁם.

וַאֲדוֹנִי אָבִי מוֹרִי וְרַבִּי, זְכְרוֹנוֹ לִבְרָכָה לְחַיֵּי הָעוֹלָם הַבָּא, הָיָה מְיַעֵץ [כה]לְלְמֹד עִם יְלָדִים מִגִּיל שֶׁבַע מוּסָר, אֲפִלּוּ חָמֵשׁ דַּקּוֹת בְּכָל

בהם תועלת לכבוד הקב"ה), בכל מקומות כאלה יעשה תפילתו קבע בכל לבבו ובכל נפשו".

ב'פלא יועץ' (אהבת הבנים והבנות) כתב: "... וישפוך נפשו לפני ה' שיהיו בניו בעלי תורה, שלמים במדות ובדעות. וגם יתענה לפעמים על זה, כדי שלא יהיו חטאתיו מונעים הטוב מבניו".

כג. מתקבלת ביותר. בספר "תולדות יעקב" מובא בשם הגרי"י קניבסקי זצ"ל, שאמר: "לפעמים רואים, שמבית פשוט ביותר יוצא תלמיד חכם וצדיק. וכל זה מחמת שהסבתא שלו שפכה לבה בתפילה ובדמעות שתזכה לבנים תלמידי חכמים. ואם זה לא עזר לבנים, הרי זה עוזר לנכדים. כך שלבסוף מתברר ששום תפילה אינה חוזרת ריקם..."

כד. מפני שהיא בלב שלם. מצינו בתורה הק' דוגמא מובהקת לתפילה הבאה מתוך עומק הלב שבכחה לבטל גזירת שמים. הגמרא במסכת ברכות (י, א) מביאה את הפסוקים בענין חליו של חזקיהו המלך, "בימים ההם חלה חזקיהו למות, ויבא אליו הנביא ישעיהו בן אמוץ ויאמר אליו כה אמר ה' צו לביתך כי מת אתה ולא תחיה" וגו' (ישעיה לח) ואמר לו כבר נגזרה עליך גזירה, אמר לו חזקיהו לישעיהו: בן אמוץ, כלה נבואתך וצא, כך מקובלני מבית אבי אבא אפילו חרב חדה מונחת על צווארו של אדם אל ימנע עצמו מן הרחמים. ואכן כך עשה חזקיהו המלך "ויסב פניו אל הקיר ויתפלל אל ה'" מאי קיר? אמר רבי שמעון בן לקיש: מקירות לבו. מפרש המהרש"א, שהתפלל בכוונה גדולה מכל לבו מפני שהיה צריך להרבות ברחמים כדי לבטל את גזירת המיתה. והשיב לו: "ויהי דבר ה' אל ישעיהו לאמר: הלוך ואמרת אל חזקיהו כה אמר ה' אלקי דוד אביך שמעתי את תפלתך ראיתי את דמעתך הנני יוסיף על ימיך חמש עשרה שנה"!!

בספר חסידים כתב על כח תפילה הבאה בדמעות ובלב שלם: "יש אדם שאינו זכאי שיקבל המקום תפלתו, אלא בעבור תקף תחנונים ודמעת עיניו אשר תמיד בוכה ומתחנן - אף על פי שאין בידו זכות ומעשים טובים, מקבל הקב"ה תפלתו ועושה חפציו".

כה. ללמוד עם ילדים מגיל שבע מוסר. ידריך את בניו בדרך הישרה עוד בקטנותם כדי שיהיו רגילים בה, כי כפי שמחנכים הקטן בילדותו, כן הוא רגיל לעשות, וגם כי יזקין לא יסור ממנה.

ארחות	חינוך	יושר	עיונים

יוֹם, כְּדֵי שֶׁיֵּדְעוּ שֶׁהָעוֹלָם אֵינוֹ הֶפְקֵר וְאָדָם אֵין חַי לְעוֹלָם, [כו]וְיֵשׁ גַּן עֵדֶן וְגֵיהִנֹּם וְכוּ'. וְיֵשׁ לְלְמֹד אִתָּם בְּסֵפֶר כָּל, שֶׁגַּם יְלָדִים יָבִינוּ, כְּגוֹן 'אָרְחוֹת צַדִּיקִים' וּכְהַאי גַּוְנָא, [כז]וּבְמֶשֶׁךְ הַזְּמַן יִדְבַּק בָּהֶם יִרְאַת שָׁמַיִם וְיִרְאוּ תוֹעֶלֶת, וּכְשֶׁיִּהְיֶה בָּהֶן יִרְאַת שָׁמַיִם יִהְיֶה הַכֹּל טוֹב בְּעֶזְרַת הַשֵּׁם.

וזה שאומר הכתוב (תהלים קמד, יב): "אשר בניו כנטיעים מגודלים בנעוריהם", שהבנים דומים לנטיעים הקטנים שבעודם רעננים אפשר להטותם לכל צד, אבל כשהנטיעה גדלה והעץ מתקשה, שוב אי אפשר להזיזו ממקומו. כך הבנים, שבעודם קטנים אפשר לחנכם לתורה, אבל כשגדלים בלי תורה שוב אי אפשר לישרם, כמו אילן גדול, שאם הוא עקום ובאים לישרו - מיד נשבר. (על פי 'מעם לועז' דברים, עמ' תקסה).

כו. ויש גן עדן וגיהנם כו'. כתב החפץ חיים (בית ישראל - מאמר לכלל ישראל): "הדרך האמתי להשריש בבנו את האמונה בה' ותורתו, ושיהיה בנו ירא וחרד לקיום המצוות, הוא, שידבר האדם עם בנו תמיד ויסביר לו שיש גן-עדן בעולם לעתיד לבוא המיוחד לעבדי ה' ושומרי מצוותיו, ושתענוג הגן-עדן הוא תענוג גדול, נצחי, אמיתי, שאי-אפשר לתאר, כדאיתא באבות (פרק ד' משנה יז): יפה שעה אחת של קורת רוח בעולם הבא, מכל חיי העולם הזה; ולהפך יש גיהנם שהוא אש נורא מאד, שהוא ששים פעמים קשה מאש שלנו (ברכות נז:), והוא מקום המוכן ליפרע מן האדם בעד בטולו מתורת ה' ומניעת קיום מצוותיו. וכן ירגיל את בנו בלימוד האגדות שבתלמוד, שמהם יראה ויכיר גדולת הקדוש-ברוך-הוא בורא העולם ומנהיגו, שהמה דברים הפועלים מאד על נפש הנער בעודו בנעוריו. וחוץ מזה, ימצא באגדות מדות טובות ודרך-ארץ, שיעשה רושם חזק על בנו להתרגל גם-כן באיזה מדה מן המידות, לפי מזגו וטבעו".

כז. ובמשך הזמן ידבק בהם יראת שמים ויראו תועלת. בשני מקומות מצינו בתורה את המלה 'כרובים'. האחד בבראשית, כשמסופר על גרוש אדם הראשון מגן עדן (בראשית ג כד): "וישכן מקדם לגן עדן את הכרובים". שם מפרש רש"י: 'כרובים' - מלאכי חבלה. והשני בספר שמות, בצווי המשכן, שם נאמר (שמות כה יח): "ועשית שנים כרובים". מפרש רש"י: 'כרובים' - דמות פרצוף תינוק היה להם. מה פשר השנוי? מדוע פירש רש"י אותה מלה עצמה באופן שונה בשני המקומות?

על כך אמרו המפרשים, כי כשנותנים לילד חינוך טוב וראוי, עשוי הוא להיות ככרוב המסוכך בכנפיו על ארון הקדש, ואילו כשאין מחנכים אותו חינוך תורני אמתי, ליראת שמים ולמידות טובות, כשמרחיקים אותו מאהל מועד ומארון הברית, עלול הוא לגדול פרא ולההפך למלאך חבלה.

ארחות טהרה יושר

עיונים

טָהֳרָה

הִנֵּה דַּעַת הָרִבֹּה [1]קַדְמוֹנִים [2](א)שֶׁלֹּא בִּטְּלוּ טְבִילַת

א. שלא ביטלו טבילת עזרא. הקשו התוספות (ב"ק פב, ב' ד"ה אתא), מאחר ואין בית דין אחד יכול לבטל דברי בית דין קודם, אלא אם כן הוא גדול ממנו בחכמה ובמנין (כמבואר בעדויות פ"א מ"ה), האיך יתכן שבית דינו של רבי יהודה בן

ביאורים

1. קדמונים שלא ביטלו טבילת עזרא. ביאור ענין 'טבילת עזרא': עשר תקנות תיקן עזרא הסופר כשעמד בראש השבים לארץ ישראל מגלותם הראשונה לבבל [ביאתם הראשונה של בני ישראל היתה בהנהגת יהושע, וביאתם השניה - לאחר גלות בבל - היתה בהנהגת עזרא הסופר. כמו שיהושע תיקן עשר תקנות בניהול חיי העם לטובת הכלל, כך תיקן עזרא עשר תקנות לטובת הכלל. (עיין מסכת בבא-קמא דף פב, א)]. אחת מהעשר תקנות היתה: "טבילה לבעלי קריין". פירוש, בעל קרי [אדם שיצא מגופו שכבת זרע] אסור לו ללמוד תורה עד שיטבול במקוה. (אמנם כבר מדין תורה יש עליו טומאה, וצריך לטבול במקוה ולהמתין עד חשיכה כדי להיטהר. שנאמר (ויקרא טו, טז): "ואיש כי תצא ממנו שכבת זרע ורחץ במים את כל בשרו וטמא עד הערב", מכל מקום מהתורה אינו אסור אלא באכילת תרומה וקדשים. עזרא הרחיב טומאה זו לכלול גם איסור לימוד תורה וקריאת שמע, אבל לא הצריך לכך אלא טבילה בלבד). טעם תקנת עזרא הוא מאחר והקרי בא מקלות ראש, ודברי תורה צריך להיות באימה ויראה ברתת וזיע כמו בעת נתינתה. [וכמו שדרשו בגמרא (ברכות כב, א) מהפסוק (דברים ד, ט) 'והודעתם לבניך ולבני בניך יום אשר עמדת לפני ה' אלקיך בחורב' שכמו שמתן תורה היה באימה ויראה ברתת וזיע כמו שכתוב בפסוק (שמות כ, טו) 'וירא העם וינועו', אף לדורות לימוד התורה צריך להיות באימה ויראה ברתת וזיע]. בית דין שעמדו לאחר תקופת עזרא הוסיפו והתקינו אף לתפילה, דהיינו, שלא יתפלל בעל קרי עד שיטבול (בנוסף לאיסור שיש לו בלימוד תורה וק"ש). טעם תקנתם הוא כדי שלא יהיו תלמידי חכמים נוהגים קלות ראש בעצמם, ומתוך תקנה זו שצריך טבילה ינהגו בפרישות שירע בעיניהם על ביטול תורה ותפילה (עפ"י ביאור פמ"ג או"ח סימן פ"ח במש"ז סק"א ד"ה סעיף א' ולבוש שם). **2. שלא ביטלו טבילת עזרא.** במסכת חולין (קלו, ב) אומר רבי יהודה בן בתירה "אין דברי תורה מקבלין טומאה", והיינו שביטל את תקנת עזרא והעמיד הדבר על הדין שאף בעל קרי מותר בלימוד תורה ובקריאת שמע ובתפלה. וביטלוה משום שהיתה גזירה שאין רוב הציבור יכולין לעמוד בה, א', משום ביטול תורה, פי' שלפעמים לא מצאו מים, והיו מתבטלים מדברי תורה. ועוד, משום ביטול פריה ורביה. (רש"י ברכות כב, א, ד"ה משום).

ארחות טהרה יושר

עיונים

בתירה, שלא היה גדול כמו בית דינו של עזרא, יבטל את תקנת עזרא?

ותירצו בשלשה אופנים: א. רבי יהודה בן בתירה סבר שמעולם לא תיקן עזרא תקנה זו. ב. עזרא עצמו התנה מראש שבית דין אחר יוכל לבטל את תקנתו אם יראו צורך בכך, ובאופן זה אפשר. ג. לא פשטה תקנת עזרא ברוב ישראל (לא עלה בידו להביא לידי התפשטותה בעם), וממילא היא בטלה מאליה, נמצא שלא עמד בית דין וביטל אותה, אלא היא התבטלה מעצמה משום שהציבור לא יכל לעמוד בה.

ב. עד שיטבול. בשערי תשובה (סק"א) הסתפק לענין חציצה בטבילת בעל קרי האם זה כמו בשאר טבילות שחציצה פוסלת או לא. אמנם בספר האשכול כתב שאין פוסל חציצה בטבילת בעל קרי. הביאו ה'ביאור הלכה' (סימן פ"ח ד"ה וכן פשט), והוסיף דמכל מקום אם יש חציצה ברוב גופו, משמע שם דפוסל גם בזה (בטבילת בעל קרי). והטעם בזה, משום שבשאר טבילות מדאורייתא חציצה פוסלת כשהיא בכל גופו לפיכך גזרו רבנן אפילו במיעוט גופו, אבל בטבילת בעל קרי שזה רק מתקנת עזרא הקפידו רק אם יש חציצה בכל גופו.

ג. כמו שכתב במשנה ברורה סי' פ"ח סק"ב. והוסיף שם המ"ב (ובשעה"צ סק"ד), שאדם רשאי להחמיר ולטבול דוקא אם על ידי זה לא יעבור זמן קריאת שמע ותפילה, אבל אם יעבור זמן קריאת

ביאורים

3. לתורה. שיהיה מותר לבעל קרי ללמוד תורה אף ללא שטבל. **4. אסור.** לו להתפלל. **5. על פי ההלכה.** ולהלכה ביטלו את חובת הטבילה. **6. דבשו"ע.** סימן פ"ח סעיף א'.

עֶזְרָא אֶלָּא [3]לַתּוֹרָה אֲבָל לִתְפִלָּה [4]אָסוּר (ב)עַד שֶׁיִּטְבֹּל, וְהִיא דַּעַת רַב הַאי גָּאוֹן (מובא ברי"ף ורא"ש פ"ג דברכות) וְרַבֵּנוּ חֲנַנְאֵל (מובא בתו' חולין קכ"ב ב' ד"ה לגבל) וְעוֹד הָרְבֵּה רִאשׁוֹנִים, וְגַם הָרַמְבַּ"ם שֶׁפָּסַק בְּסוֹף הִלְכוֹת קְרִיאַת שְׁמַע שֶׁמַּע שֶׁבִּטְּלוּהוּ לְגַמְרֵי - תָּמְהוּ עָלָיו רָאשֵׁי יְשִׁיבוֹת בָּבֶל וְהֵשִׁיב לָהֶם שֶׁמִּימָיו לֹא בִּטֵּל אוֹתָהּ אֶפִלּוּ שָׁעָה אַחַת אֶלָּא שֶׁלֹּא הָיָה יָכוֹל לְכָתֹּב בְּחִבּוּרוֹ כִּי אִם הַיּוֹצֵא מִן הַדִּין [5]עַל פִּי הַהֲלָכָה כְּמוֹ שֶׁכָּתַב רַבֵּנוּ יוֹנָה בְּפֶרֶק ג' דִּבְרָכוֹת. וְאַף [6]דִּבְשׁוּלְחָן עָרוּךְ נִפְסַק כְּהָרַמְבַּ"ם, מִכָּל מָקוֹם כָּתְבוּ הָאַחֲרוֹנִים שֶׁהַנּוֹהֵג לְטָבֹל תָּבֹא עָלָיו בְּרָכָה (ג)כְּמוֹ שֶׁכָּתַב בְּמִשְׁנָה

ארחות טהרה יושר

עיונים

בְּרוּרָה (כי' פ"ח סק"כ) **בְּשֵׁם הַ"פְּרִי מְגַדִּים".** וְגַם **הָרַמְבַּ"ם עַצְמוֹ כָּתַב** (כפרק ד' מתפלה הלכה ו'): **מִנְהָג פָּשׁוּט בְּשִׁנְעָר וּבְסָפָרַד שֶׁאֵין בַּעַל קֶרִי מִתְפַּלֵּל**
[7]**עַד שֶׁרוֹחֵץ כָּל בְּשָׂרוֹ בְּמַיִם.** [8]**וּבְ'שׁוּ"ת מִן הַשָּׁמַיִם' שָׁאַל אִם יֵשׁ לְהָקֵל בְּטְבִילַת עֶזְרָא לַתְּפִלָּה,**
[9]**וְהֵשִׁיבוּ לוֹ: "וַעֲבַדְתֶּם אֶת ה' אֱלֹקֵיכֶם" הֵיוּ אוֹמֵר זוֹ תְּפִלָּה וְאֶפְשָׁר טָמֵא**
[10]**וּמַקְרִיב קָרְבָּן? וְאִם תֹּאמַר** [11]**שְׁאָר טֻמְאוֹת - אֵינוֹ דּוֹמֶה טֻמְאָה מֵאֶנֶס לְטֻמְאָה מִדַּעַת,** [12]**אֵינוֹ דּוֹמֶה טֻמְאָה הַבָּאָה מִמָּקוֹם אַחֵר לְטֻמְאָה הַיּוֹצֵאת מִגּוּפוֹ, וְעֶזְרָא כְּשֶׁתִּקֵּן בְּרוּחַ הַקֹּדֶשׁ** [13]**רָאָה וְתִקֵּן וכו', וְדָבָר זֶה גּוֹרֵם אֹרֶךְ הַגָּלוּת כִּי אִם הָיְתָה תְּפִלַּת יִשְׂרָאֵל** [14]**כְּתִקּוּנָהּ כְּבָר נִתְקַבְּלָה תְּפִלָּתָם זֶה יָמִים רַבִּים. עַד כָּאן לְשׁוֹנוֹ.**

וּבַ'מַגִּיד מֵישָׁרִים' לְהַבַּיִת יוֹסֵף זִכְרוֹנוֹ לִבְרָכָה (פרשת בהר) **אָמַר לוֹ הַמַּגִּיד אַל תְּבַטֵּל תָּמִיד טְבִילַת בַּעַל-קֶרִי, כִּי אֵין אַתָּה יוֹדֵעַ מַתַּן שְׂכָרָהּ. עַד כָּאן לְשׁוֹנוֹ, וְהָאֲרִיזַ"ל כָּתַב** (בשער רוה"ק דף ד') **אֵין דָּבָר יוֹתֵר מֻכְרָח וְצָרִיךְ אֶל**

ביאורים

7. עד שרוחץ כל בשרו במים. מלשון הכתוב "ורחץ את בשרו במים" (ויקרא יד, ט), ופירושו, ויטבול את גופו במקוה. **8. ובשו"ת מן השמים.** הוא שאלות ששאלם רבינו יעקב ממרויש (מבעלי התוספות), על ידי שאלת חלום שעשה, וענו לו על שאלותיו מן השמים. **9. והשיבו לו.** את המקרא. **10. ומקריב קרבן.** שהתפילה היא במקום עבודת הקרבנות. **11. שאר טומאות.** מדוע הנטמא בשאר טומאות, כגון הנוגע במת או בשרץ דאף שנטמא, מותר לו להתפלל וללמוד תורה אף קודם שטבל לטהרתו. **12. אינו דומה טומאה הבאה.** זהו עוד תירוץ מדוע הנטמא בשאר טומאות מותר לו בלימוד תורה וקריאת שמע. **13. ראה ותיקן.** טבילה לבעלי קריין. **14. כתיקנה.** בטהרה.

ארחות טהרה יושר

עיונים

הָאָדָם בְּעִנְיַן [15]**הַהַשָּׁגָה כְּמוֹ הַטְּבִילָה שֶׁצָּרִיךְ שֶׁיִּהְיֶה הָאָדָם טָהוֹר בְּכָל עֵת. עַד כָּאן לְשׁוֹנוֹ. וְכֵן כָּתַב בְּ"רֵאשִׁית חָכְמָה"** (שער האהבה פי"א) **וּבְ"חֶסֶד לְאַבְרָהָם"** (מ"ב נהר נ"ט) **עַיֵּן שָׁם שֶׁהֶאֱרִיכוּ בָּזֶה. וַחַז"ל אָמְרוּ** (בברכות כ"ב א') [16]**כָּל הַמַּחֲמִיר בָּהּ עַל עַצְמוֹ,** [17]**מַאֲרִיכִין לוֹ יָמָיו וּשְׁנוֹתָיו. וְהַרְבֵּה גְּדוֹלֵי יִשְׂרָאֵל(ר)לֹאבִּטְּלוּהֶמִימֵיהֶם כַּמּוּבָאבְּתוֹלְדוֹתֵיהֶם. וְרָאִיתִי בְּסֵפֶר אֶחָד [כָּעֵת אֵינִי זוֹכֵר הֵיכָן] שֶׁכָּל הַחֲבוּרִים שֶׁנִּתְקַבְּלוּ בְּכָל יִשְׂרָאֵל הֵם אֵלּוּ שֶׁהַמְחַבֵּר נִזְהַר בִּטְבִילַת עֶזְרָא. וְהַיּוֹם שֶׁמָּצוּי מִקְוָאוֹת וְקַל לִטְבֹּל בְּוַדַּאי מִי שֶׁיָּכוֹל רָאוּי לְזָהֵר בָּזֶה.**

וְכָל זֶה בְּחֹל, **אֲבָל בְּשַׁבָּת** [18]**נֶחְלְקוּ בָּזֶה גְּדוֹלֵי**

ד. **לא ביטלוה מימיהם.** כתבו האחרונים, שארבעים סאה מים שאובים (דהיינו מים שהיו מכונסים בתוך כלי ועכשיו הם בקרקע), כשרים לטבילה זו, ואפילו שבשאר טבילות צריך דווקא מי גשמים ולא מים שאובים, משום שכך תיקן עזרא מתחילה שמים שאובים כשרים. (בית יוסף (ד"ה והוי יודע) ומגן אברהם (סק"א) ושארי אחרונים).

וכן צריך שהמים יהיו (בשעה שטובל) דוקא בקרקע ולא בכלי כשאר טבילות שפסולות בכלי. ואפילו שמבואר לעיל שמים שאובים כשרים, זה דווקא אם הם היו רק מקודם בכלי ועכשיו הם בקרקע, אבל אם גם עכשיו הם בכלי פסולים, שאף שטבילה זו היא מתקנת עזרא ולכן מים שאובים כשרים, מכל מקום לגבי שאר דיני מקווה תיקן שתהא טבילה זו כשאר טבילות. (חידושי רבי עקיבא איגר, ד"ה מג"א סק"א).

שמע ותפילה אין להחמיר ולטבול, שהרי מן הדין אינו חייב בטבילה אלא שרוצה להחמיר על עצמו, ואינו רשאי להחמיר על עצמו במקום שיוצא מזה קולא.

ביאורים

15. ההשגה. לזכות להשגות רוחניות. **16. כל המחמיר בה על עצמו.** לטבול אף על פי שאינו חייב. **17. מאריכין לו ימיו ושנותיו.** והטעם, משום שמה שביטלוה הוא רק מפני שאין רוב הציבור יכולים לעמוד בה, אבל ודאי שהתפילה יותר מקובלת עם הטבילה (רבינו יונה, ברכות יג, ב ד"ה כי אתא). ועוד, שלא עמד בית דין וביטל אותה, אלא היא התבטלה מעצמה משום שהציבור לא יכל לעמוד בה. (פרי-מגדים בא"א סק"א). **18. נחלקו בזה.** אם מותר לבעל קרי לטבול בשבת, מאחר ואפשר

ארחות טהרה יושר עיונים

יִשְׂרָאֵל וְאֵין בְּיָדֵינוּ לְהַכְרִיעַ, אֲבָל אֵלּוּ שֶׁמְּטוֹבְלִין בְּשַׁבָּת צְרִיכִין לִזָּהֵר בִּשְׁלֹשָׁה דְּבָרִים: א' - [19]שֶׁלֹּא יְהֵא מְקֹוֶה חַמָּה כִּי זֶה אָסוּר עַל פִּי דִּין רַק קָרָה אוֹ פּוֹשְׁרִין, ב' - שֶׁיִּזָּהֲרוּ מְאֹד [ה]מִפְּחִיתַת [20]שִׁעֻר

ה. **מפחיתת שער.** באיסור סחיטת בגדים האסור מהתורה בשבת, נחלקו הראשונים בטעם האיסור: דעת הרמב"ם (פ"ט משבת הי"א) שהחיוב היא משום איסור כיבוס "שהסחיטה מצרכי הכיבוס היא", והרי זו תולדת מלבן. ודעת ר"ת (בתוס' שבת קיא א ד"ה האי) דבסחיטת בגדים יש איסור מצד שתי מלאכות שונות: מלאכת כיבוס, ומלאכת מפרק שהיא תולדת דש (כמו שמצינו שהסוחט זיתים וענבים חייב משום מפרק). והנה באדם הסוחט את שערו, לכאורה לא שייך איסור ליבון כלל, דאין ליבון בגוף האדם, [וכמבואר בגמ' (שבת נ, א) שאלולי איסור השרת שיער היה מותר לחוף שער בנתר וחול]. וצריך לומר דטעם האיסור משום מפרק. עוד יש לומר, כמו שכתב הר"ן (שבת קכח, ב) דסחיטה בשיער מיחזי כסחיטה, ובדין הוא דנגזור אטו סחיטה דעלמא, ומשמע דאף שאכן מן הדין לא היה מקום לאוסרו, מכל מקום גזרו חכמים משום דמיחזי כסחיטה, ואם כן יש לומר דסחיטת שיער אסורה משום גזירה אטו סחיטת בגדים, וסחיטת בגדים הרי אסורה משום מלבן.

ביאורים

להכשל עי"ז בכמה איסורי שבת, כיבואר בהמשך. **19. שלא יהא מקוה חמה.** ביאור הדבר, דהנה בגמרא במסכת שבת (לט, ב) מבואר דחז"ל גזרו שלא ירחוץ אדם בשבת במים חמים, עיי"ש (מ, א) טעם הגזירה. ומבואר שם שיש באיסור זה של רחיצה בחמין שתי גזירות חלוקות, א. חמין שהוחמו מערב שבת. - אם המים התחממו מערב שבת אסרו חז"ל רק את רחיצת כל גופו או רוב גופו. אבל מותר לרחוץ בהם פניו ידיו ורגליו. ב. חמין שהוחמו בשבת - (אף באופן שהוחמו בשבת בהיתר) אסור לרחוץ בהם בשבת אפילו אבר אחד מהגוף. בענין טבילה בשבת בחמין, דנו הפוסקים האם מותר, או דכשם שגזרו חז"ל שלא לרחוץ בחמין בשבת כן אסור גם לטבול בחמין. רבים מגדולי האחרונים אסרו זאת, ולשיטתם אין היתר מיוחד בטבילה יותר מבסתם רחיצה. **20. שער.** בגמרא מסכת שבת (קכח, ב) מבואר דאין סחיטה בשיער. וכתב רש"י דהטעם משום דהשיער קשה ואינו בולע המים בתוכו ממש. אמנם כתב ה'מגיד משנה' (פ"ט משבת הי"א) שכוונת הגמרא רק לומר שאין בזה איסור דאורייתא, אבל מדרבנן גזרו ואסרו סחיטת שיער. [וראה בעיונים מש"כ בזה].

ארחות טהרה יושר

כִּי זֶה אִסּוּר גָּמוּר, וְהָעֵצָה לָזֶה שֶׁלֹּא יִגְעוּ כְּלָל בַּשְּׂעָרוֹת, וְהג' - [21]שֶׁלֹּא יֵלְכוּ עִם הַמַּיִם אַרְבַּע אַמּוֹת בִּרְשׁוּת הָרַבִּים, וְהָעֵצָה לָזֶה שֶׁיַּמְתִּינוּ עַד שֶׁיִּתְנַגֵּב הַמַּיִם אוֹ [22]שֶׁלֹּא יַעֲשׂוּ הַנָּחָה מִשֶּׁיֵּצְאוּ מֵהַמִּקְוֶה עַד שֶׁיִּכָּנְסוּ לַבַּיִת וְאָז הָוָה לֵיהּ [23]שְׁבוּת דִּשְׁבוּת דַּהֲוֵי מֵרְשׁוּת הַיָּחִיד לִרְשׁוּת הַיָּחִיד דֶּרֶךְ [24]כַּרְמְלִית וְכָזֶה אֶפְשָׁר לְהָקֵל בְּמָקוֹם מִצְוָה כְּגוֹן שֶׁמְּמַהֵר לְהִתְפַּלֵּל וְכֵן נָהַג אאמו"ר זללה"ה.

ביאורים

21. שלא ילכו עם המים ד' אמות ברשות הרבים. מן התורה אסור לטלטל חפצים ארבע אמות ברשות הרבים בשבת, [ומדרבנן אסור אף בכרמלית]. האיסור מהתורה הוא רק כשעשה עקירה והנחה, דהיינו שעוקר את החפץ ממקומו ומוליכו ד' אמות ושוב מניחו. (כמו כן אסור מה"ת להוציא חפץ מרשות לרשות, דהיינו הוצאה מרשות היחיד לרשות הרבים או הכנסה מרשות הרבים לרשות היחיד, וגם בזה האיסור הוא רק אם היה עקירה והנחה, שעקר מרשות זו והניח ברשות זו. ומדרבנן אסור גם הוצאה מרה"י לכרמלית או להיפך, וכן הכנסה מרה"ר לכרמלית או להיפך). **22. שלא יעשו הנחה וכו'.** עקירה והנחה כנ"ל, אמנם אם עשה רק עקירה ללא הנחה (כגון, שעקר חפץ מרשות היחיד והוליכו לרשות יחיד אחר ושם הניחו, ובלכתו בדרך עבר דרך רשות הרבים ולא הניחו שם) אין איסורו מן התורה אלא מדרבנן. כמו כן בענייננו, שיש מים בשערותיו, אזי בכדי שלא יעבור באיסור טלטול המים ביציאתו מהמקוה לחוץ, וכן שלא יעבור באיסור טלטול ד' אמות בהליכתו בדרך, יזהר שלא יעשה הנחה (פי' שלא יעצור) בלכתו בדרך משעה שיוצא מהמקוה עד שיכנס לביתו, ואף דמדרבנן גם זה אסור (כיון דיש כאן עקירה מרשות היחיד לחוץ, אף שלא עשה הנחה ברשות שיצא אליו, דמדרבנן עקירה מרשות לרשות אף ללא הנחה אסור), מ"מ הרי זה טלטול מרשות היחיד לרשות היחיד דרך כרמלית, ובזה... **23. שבות דשבות.** פירוש, שני איסורי דרבנן, א. מאחר ולא הניח בחוץ, הרי עשה רק עקירה ללא הנחה דזה אסור רק מדרבנן, ועוד דעצם הטלטול ד' אמות בחוץ אינו אסור רק מדרבנן, מאחר ובחוץ הרי זה רשות כרמלית, ומדאורייתא איסור טלטול ד' אמות הוא רק ברשות הרבים ולא בכרמלית. **24. כרמלית.** הוא מקום שאינו רשות היחיד ואינו רשות הרבים כגון ים או שדה וכיו"ב, נתנו לו חכמים דין רשות דרבנן וזהו כרמלית, ואסור מדרבנן להכניס חפצים מכרמלית לרשות היחיד או לרשות הרבים, וכן אסור להוציא מרשות היחיד או מרשות הרבים לכרמלית, וכן אסור מדרבנן להעביר חפצים ד' אמות בכרמלית (עי' סי' שמ"ו ס"א וס"ב). בימינו רוב רחובות הערים הינם בגדר כרמלית.

[**ועי׳ חזו״א** (אורח חיים סי׳ ק״ג סק״ט) **וְכֵן שָׁמַעְנוּ שֶׁהוֹרָה מָרָן לַעֲשׂוֹת בְּאִשָּׁה שֶׁחוֹוֶרֶת בְּלֵיל שַׁבָּת מִטְּבִילָה**].

יִרְאַת שָׁמַיִם

תַּנְיָא בְּרֵישׁ מַסֶּכֶת אֲצִילוּת (או״מ ע׳ ס״ז) **אֵלְיָהוּ בֶּן יוֹסֵף** [1]**פְּתַח** [2]**כְּתִיב** ״סוֹד ה׳ לִירֵאָיו וּבְרִיתוֹ לְהוֹדִיעָם״ [3]**מֵהָא אוֹלִיפְנָא שֶׁאֵין הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מְגַלֶּה סוֹדָיו כִּי אִם לִירֵאָיו שֶׁאַפִלּוּ אָדָם מִיִּשְׂרָאֵל לָמַד מִקְרָא מִשְׁנָה תַּלְמוּד וְאַגָּדָה וְתוֹסֶפְתּוֹת וְאֵין בּוֹ [4]יִרְאָה - לְחִנָּם צָלַל בְּמַיִם אַדִּירִים וְכָל מַה [5]שֶּׁטָּרַח לְחִנָּם טָרַח. וּבְשַׁבָּת (ל״א א׳) אָמַר רֵישׁ לָקִישׁ: [6]מַאי דִּכְתִיב ״וְהָיָה אֱמוּנַת עִתֶּיךָ חֹסֶן יְשׁוּעֹת חָכְמַת וָדָעַת״ וגו׳ [7]**אֱמוּנַת** זֶה סֵדֶר זְרָעִים, [8]**עִתֶּיךָ** זֶה סֵדֶר מוֹעֵד, [9]**חֹסֶן** זֶה סֵדֶר נָשִׁים, [10]**יְשׁוּעוֹת** זֶה סֵדֶר נְזִיקִין, **חָכְמַת** זֶה [11]סֵדֶר קָדָשִׁים, [12]**וָדָעַת** זֶה סֵדֶר טְהָרוֹת,

ביאורים

1. פתח. התחיל לדרוש. **2. כתיב.** סוד ה׳ ליראיו וגו׳. פסוק הוא בתהלים (כה, יד), ופירושו: את סודו יגלה ה׳ ליראיו, ואת תורתו הנתונה בברית יודיע להם. **3. מהא אוליפנא.** מכאן למדנו. **4. יראה.** יראת השם. **5. שטרח.** ויגע בתורה. **6. מאי דכתיב.** מהי כוונת הפסוק (ישעיה לג, ו) והיה אמונת וגו׳, מדובר בנבואת ישעיהו על הצלת ישראל מידי סנחריב מלך אשור. בפסוק זה אומר ישעיהו שאם רוצים בני ישראל שתשמר שלוותם, עליהם ללמוד חכמה ודעת ויראת ה׳, וזה יהיה ה״אוצר״ שלהם לקיים השלום בארץ. הגמרא דורשת כל חלק מהפסוק. **7. אמונת זה סדר זרעים.** המלה ״אמונת״ מרמז לזרעים, שהתורה סומכת על אמונת האדם להפריש מעשרותיו כראוי (רש״י). או - שמאמין בחי העולמים וזורע (תוס׳ בשם ירושלמי). **8. עתיך זה סדר מועד.** ״עתיך״ מלשון עת, זמן, מרמז לסדר מועד הכולל את הלכות מועדי השנה ומה שנתחייב בהם. **9. חוסן.** פירושו כח, שרשה בארמית פירושו לנחול, לרשת. ועל ידי אשה יש יורש, לכן ״חוסן״ מרמז לסדר נשים שכולל שם הענינים הנובעים מחמת נישואין. **10. ישועות זה סדר נזיקין.** הכולל הדינים שבין אדם לחבירו בעניני ממון. כיון שסדר נזיקין מושיע את ישראל ע״י שמזהירם מלהזיק ומלגרום לעצמם חיוב ממון - הבינה הגמרא ש״ישועות״ מרמז לסדר נזיקין (רש״י). **11. סדר קדשים.** הכולל דיני בית המקדש והקרבנות. **12. ודעת זה סדר טהרות.** הכולל דיני טומאה וטהרה. דעת עדיף מחכמה, ומשום כך

ארחות יראת שמים יושר

עיונים

א. יראת ה' היא אוצרו. ה"אוצר" הבטוח הוא אחד - יראת שמים! כי ירא אינו מרפה את ידיו, גם לא בשעת קושי, מבחן, מצוקה, רגעי חולשה וכדומה, הירא אינו מועל באמון לעולם! (דליות יחזקאל).

והמהר"ל (הקדמת תפארת ישראל עמ' ה') כתב: יראת ה' היא האוצר היחיד שיש לו ערובה ובטחון להמשכיות ולקיום תמידי, כי רק החיבור אל הקב"ה יכול לקשור את החולף אל הנצח.

ב. עסקת בפריה ורביה. מהרש"א מעיר שאין שואלים אותו אם קיים פריה ורביה, אלא שואלים אותו אם עסק בפריה ורביה. כלומר, האם עזר ליתומים וליתומות [וכדומה] להנשא? [ועיין בן יהוידע שפירש אחרת].

ביאורים

לימוד טהרות נחשב יותר עמוק מלימוד קדשים (רש"י). **13. ואפילו הכי.** למרות שלמד כל ששת סדרי המשנה, בכל זאת... **14. לאצור ולעשות סגולה לזכרון.** אם תהיה באדם יראת ה', רק אז תיאצר בו התורה שלמד ויזכרנה, אבל אם אין בו יראת ה' - ישכחנה (רש"י). **15. בשעה שמכניסין את האדם.** לאחר מותו לדין בבית דין של מעלה, והוא נצב מול גזר דינו שיקבע את מעמדו הנצחי. **16. אומרים לו.** שואלים אותו שש שאלות על פי סדר הפסוק הנ"ל: "והיה אמונת עתיך" וגו'. **17. באמונה.** האם היית ישר והגון בעסקיך, שניהלת אותם ביושר. **18. קבעת עתים לתורה.** לפי שהאדם צריך להתעסק בדרך ארץ (במלאכה לפרנסתו), הוצרך לקבוע עתים לתורה - דבר קצוב - שלא ימשך כל היום לדרך ארץ (רש"י). **19. צפית לישועה.** לגאולה ולביאת המשיח. **20. פלפלת בחכמה.** "פלפול החברים" הוא אחד מארבעים ושמונה הקנינים שהתורה נקנית בהם (אבות ו, ו). **21. ואפילו הכי.** למרות שהאדם עבר את ששת השלבים הללו עדיין אין בידו את המפתח העיקרי, כי כל אותן מעלות מועילות רק אם יהיה בו גם יראת שמים. **22. אי יראת ה' היא אוצרו – אין.** כלומר, אם עשה אותה לעיקר ולאוצר שלו אז זוכה בדין, ואם לא עשאה לעיקר - אינו זוכה.

[13] וְאַפְלוּ הָכֵי "(א)יִרְאַת ה' הִיא אוֹצָרוֹ" [פירש"י הוּא עִקָּר הֶחָשׁוּב בְּעֵינָיו [14] לֶאֱצֹר וְלַעֲשׂוֹת סְגֻלָּה לְזִכָּרוֹן]. אָמַר רָבָא [15] בְּשָׁעָה שֶׁמַּכְנִיסִין אָדָם לְדִין [16] אוֹמְרִים לוֹ: נָשָׂאתָ וְנָתַתָּ [17] בֶּאֱמוּנָה? [18] קָבַעְתָּ עִתִּים לַתּוֹרָה? (ב)עָסַקְתָּ בְּפִרְיָה וְרִבְיָה? [19] צִפִּיתָ לִישׁוּעָה? [20] פִּלְפַּלְתָּ בְּחָכְמָה? הֵבַנְתָּ דָּבָר מִתּוֹךְ דָּבָר? [21] וְאַפְלוּ הָכֵי, [22] אִי "יִרְאַת ה' הִיא אוֹצָרוֹ" - אִין, אִי לָא - לָא.

ארחות יראת שמים יושר

עיונים

ג. מוטב אם לא העלית. בספר "צדקת הצדיק" (רכ"ה) הסביר את עומק המשל והנמשל, שהלומד תורה ללא יראת שמים, בנוסף לכך שתורתו היא חסרת תועלת, הרי זה גם יצור באדם חסרונות. ביאור הענין: דכשם שאיחסון חטה ללא חומר משמר, לא רק שכל החטה תתקלקל ותהיה חסרת ערך, וכל יגיעת האדם היא לריק ולבטלה, אלא המחסן עצמו יתקלקל, יתליע, יעלה ריח רע, הקירות יספגו עובש, רקבון ינגוס בהם, מכרסמים ימשכו אל ריח הצחנה, ואחר זמן מה, לא יהיה המחסן ההוא ראוי לאחסון תבואה בעתיד, ורק זכרון רע ישאר ממחסן התבואה ומהשליח חסר התבונה. כך היא הכנסת תורה בלב שאין בו יראת שמים, התורה עוד תעשה את ההיפך מהתכלית הנרצה, כי חכמת התורה תכניס ערמה בלבו, שהוא ינצל אותה לרעה. נמצא שהלומד תורה ומפלפל בה, אם עושה זאת ללא יראת שמים, לא רק שתורתו חסרת תועלת, אלא על כרחך שמעשיו יהיו מקולקלים. [בדרך זו מבאר הגר"א גם את הפסוק: "יערוף כמטר לקחי". דברים לב, ב].

ד. דומה לגזבר שמסרו לו מפתחות הפנימיות (תורה) ומפתחות החיצוניות (יראת שמים) לא מסרו לו. יש לעיין, מה משנה לנו בהבנת המשל והנמשל לדעת לאיזו מפתחות נמשלו התורה ולאיזו מפתחות נמשלה היראת שמים, (התורה לפנימיות, ויראת שמים לחיצוניות), הרי גם אם היה להיפך, שהתורה היתה נמשלת למפתחות החיצוניות ויראת שמים למפתחות הפנימיות, גם אז לכאורה

ביאורים

23. העלה לי (מדת) כור חיטים. למחסן הנמצא בעליה. **24. הלך.** השליח. **25. אמר לו.** בעל הבית. **26. חומטון.** מעט חומר (אדמה מלוחה) המשמר את החיטה שלא תתליע ושלא תרקיב. **27. מוטב אם לא העלית.** שהרי עכשיו עלינו לטרוח ולהורידם! כמו כן אדם הלומד תורה ורוצה לזכור מה שלמד (שרוצה לשמרם באוצר) צריך שיהיה לו יראת ה' (החומטון) כדי לשמור על תורתו שלא ישכחנה. **28. שמסרו לו מפתחות.** לדלתות הפנימיות, שדרכן נכנסים לחדרים הפנימיים.

מָשָׁל לְאָדָם שֶׁאָמַר לִשְׁלוּחוֹ [23] הַעֲלֵה לִי כּוֹר חִטִּין לָעֲלִיָּה, [24] הָלַךְ וְהֶעֱלָה לוֹ, [25] אָמַר לוֹ: עֵרַבְתָּ לִי בָּהֶן קַב [26] חוּמְטוֹן? [שֶׁמְּשַׁמֵּר אֶת הַפֵּרוֹת מִלְּהַתְלִיעַ] אָמַר לוֹ: לָאו. אָמַר לוֹ: [27](ג)מוּטָב אִם לֹא הֶעֱלֵיתָ. [כָּךְ אִם אֵין בּוֹ יִרְאַת שָׁמַיִם מוּטָב שֶׁלֹּא הָיָה לוֹמֵד]. אָמַר רַבָּה בַּר רַב הוּנָא כָּל אָדָם שֶׁיֵּשׁ בּוֹ תוֹרָה וְאֵין בּוֹ יִרְאַת שָׁמַיִם (ד)דּוֹמֶה לְגִזְבָּר [28] שֶׁמָּסְרוּ לוֹ מַפְתְּחוֹת הַפְּנִימִיּוֹת

ארחות יראת שמים יושר

עיונים

[29]וּמַפְתְּחוֹת הַחִיצוֹנוֹת לֹא מָסְרוּ לוֹ [30]בְּהֵי עַיֵּיל. מַכְרִיז רַבִּי יַנַּאי [31]חֶבֶל עַל דְּלֵית לֵיהּ דַּרְתָּא [חָצֵר] [32]וְתַרְעָא לְדַרְתָּא עֲבִיד [וְעוֹשֶׂה שַׁעַר לֶחָצֵר, כָּךְ הַתּוֹרָה הוּא שַׁעַר לְיִרְאַת שָׁמַיִם וְאִם אֵין בּוֹ יִרְאַת שָׁמַיִם מַה צֹּרֶךְ לְתוֹרָתוֹ]. אָמַר רַב יְהוּדָא: לֹא בָּרָא הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא אֶת עוֹלָמוֹ [33]אֶלָּא כְּדֵי שֶׁיִּרְאוּ מִלְּפָנָיו, שֶׁנֶּאֱמַר "וְהָאֱלֹקִים עָשָׂה שֶׁיִּרְאוּ

לא היה תועלת במי שיש בו תורה ללא יראת שמים, כיון שסוף סוף לא יוכל ליכנס לחדר פנימה, מאחר וחסרו לו מפתחות הפנימיות?

וביארו המפרשים, שאם התורה היתה נמשלת למפתחות החיצוניות ויראת שמים למפתחות הפנימיות, עדיין היה איזה תועלת בתורה אף ללא יראת שמים, מאחר ואם היו מוסרים לו רק את המפתחות החיצוניות (תורה), יכול היה להכנס לכל הפחות לחצר, אמנם לא לחדור לחדרים לפני-ולפנים, אבל יכול ללקט מעט אורות מהאוירה הסובבת בחצר. אך כאשר אין לו מפתחות החיצוניות, אם כן הוא מנוע מלהתקרב אף לפתח החצר, ואין המפתחות הפנימיות שוים מאומה. תורה היא המפתחות הפנימיים ויראת שמים הם המפתחות החיצוניים, ללא יראת שמים, לא תהיה לו כלל גישה אף לפתח החצר, והיינו שאפילו ידיעות שטחיות הוא לא יוכל ללקט מהתורה, לא יוכל לחוש את עומקה, לא יהיה מחובר אליה, ולא יוכל לשמוח בה, לא לחדש בה, ולא להרהר בדברי תורה, אלא רק בשעה שספר פתוח לפניו, ורק במה שרואה, ורק כל זמן שמאלץ את עצמו להביט. (על פי "חתם סופר").

ביאורים

29. ומפתחות. לדלתות החיצונות, שדרכן נכנסים לחדרים החיצונים. **30. בהי עייל.** באיזה פתח יכנס כדי לפתוח את החדרים הפנימיים? ונמצא שהמפתחות הפנימיות בידו ללא תועלת. כך אדם שיש בו יראת שמים [המפתחות החיצונות] על ידי זה ישמור ויקיים את התורה שלומד [המפתחות הפנימיות]. אבל אם אין בו יראת שמים, לא יחוש לשמור ולקיים את תורתו (רש"י). **31. חבל על דלית ליה דרתא.** חבל על מי שאין לו חצר. **32. ותרעא לדרתא עביד.** אבל שער לחצר הוא עושה, הרי אדם זה עמל, ולא השיג את התכלית! מה צורך לתורתו? העמל בתורה ואין בו יראת שמים, לא יגיע לתכלית האמיתי של לימוד התורה - יראת הרוממות מפני הבורא יתברך. **33. אלא כדי שיראו מלפניו.** כלומר, הקדוש ברוך הוא ברא את העולם בגלל האדם, שהוא הנברא שמסוגל להרגיש יראת הבורא. מתוך הרגשה זו של יראה, מבטל האדם את עצמיותו מפני השם, ועל ידי זה הוא מגיע לשיא

ארחות יראת שמים יושר

עיונים

ה. **כי אם ליראה וגו'.** הרי שהקב"ה מבקש מהאדם בעיקר שיהיה ירא ה'. ומכאן שאין לו להקב"ה בעולמו אלא יראת שמים בלבד. יש לעיין, הרי הפסוק שם (דברים י, יב) מונה עוד מדות שה' מבקש מהאדם

מִלְּפָנָיו" רַבִּי סִימוֹן וְרַבִּי אֶלְעָזָר [34]חֲווּ יַתְבֵי [35]חָלִיף וְאָזִיל רַבִּי יַעֲקֹב בַּר אֲחָא [36]אָמַר לֵיהּ חַד לְחַבְרֵיהּ: נֵיקוּ מִקַּמֵּיהּ, דִּגְבַר דְּחִיל חֶטְאִין הוּא. [37]אָמַר לֵיהּ אִידָךְ: נֵיקוּם מִקַּמֵּיהּ, דִּגְבַר בַּר אוֹרָיָן הוּא. [38]אָמַר לֵיהּ: אַמִּינָא לָךְ אֲנָא דִּגְבַר דְּחִיל חֶטְאִין הוּא, וְאָמַרְתְּ לִי אַתְּ: בַּר אוֹרָיָן הוּא? [פירש"י כְּלוֹמַר אַתָּה מִעַטְתָּ בִּשְׂבָחוֹ] [39]תִּסְתַּיֵּם דְּרַבִּי אֶלְעָזָר הוּא דְּאָמַר דִּגְבַר דְּחִיל חֶטְאִין הוּא, דְּאָמַר רַבִּי יוֹחָנָן מִשּׁוּם רַבִּי אֶלְעָזָר אֵין לוֹ לְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא בְּעוֹלָמוֹ [40]אֶלָּא יִרְאַת שָׁמַיִם בִּלְבַד, [41]שֶׁנֶּאֱמַר: "וְעַתָּה יִשְׂרָאֵל מָה ה' אֱלֹקֶיךָ [42]שׁוֹאֵל מֵעִמָּךְ [ה]כִּי אִם לְיִרְאָה" וגו', [43]וּכְתִיב "וַיֹּאמֶר לָאָדָם הֵן

ביאורים

הקרבה לה', שאין למעלה הימנה. והרי השיג בזה את תכלית הבריאה (מהר"ל). **34. חוו יתבי.** היו יושבים ביחד. **35. חליף ואזיל.** ועבר לפניהם. **36. אמר ליה.** אמר אחד לחבירו כשראה את רבי יעקב, הבה נעמוד מפניו, כי הוא תלמיד חכם. **37. אמר ליה אידך.** אמר לו השני הבה נעמוד מפניו, כי הוא ירא חטא. **38. אמר ליה אמינא וכו'.** אמר לו הראשון לשני בתמיהה: אני אמרתי שיש לקום מפניו מפני שהוא ירא חטא, ואתה אומר לי שיש לעמוד מפניו מפני שהוא תלמיד חכם? אדרבה, יותר יש לכבדו מחמת יראת החטא שבו (רש"י). **39. תסתיים דרבי אלעזר וכו'.** הגמרא מוכיחה שרבי אלעזר הוא זה ששיבח את רבי יעקב "שהוא אדם ירא חטא", מפני שרבי אלעזר מחשיב יראת חטא יותר מידיעת התורה, והראיה לכך היא משום שרבי יוחנן אמר בשם רבי אלעזר אין לו... **40. אלא יראת שמים בלבד.** כלומר, אין שום דבר מלבד יראת ה' שבכחו להביא את האדם למצב שיימצא "בעולמו של ה'". כי מתוך יראת ה', מבטל האדם את רצונו מפני רצון השם, ומתעלה בזה מעל עצמיותו, ומגיע לקירבה גדולה אל ה'. אדם הנמצא במצב כזה של קירבה להשם יתברך, הוא האדם שנמצא "בעולמו של הקב"ה" - "באוצרו של הקב"ה" (מהר"ל, ועי' מהרש"א). **41. שנאמר.** (דברים י, יב). **42. שואל מעמך כי אם ליראה.** כי הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים (ברכות לג, ב). **43. וכתיב.** (איוב כח, כח).

ארחות יראת שמים יושר

עיונים

יִרְאַת ה' הִיא חָכְמָה" (ו)**שֶׁכֵּן בְּלָשׁוֹן יְוָנִי קוֹרִין לְאַחַת 'הֵן' [פירש"י 44יְחִידָה הִיא הַיִּרְאָה בָּעוֹלָם] 45תִּסְתַּיִּם.**

וְשָׁם (ל' ב') **"46סוֹף דָּבָר הַכֹּל נִשְׁמָע** (ז)**אֶת הָאֱלֹקִים יְרָא וְאֶת מִצְוֹתָיו שְׁמוֹר כִּי זֶה כָּל הָאָדָם",**

("ללכת בכל דרכיו ולאהבה אותו" וכו'), א"כ כיצד מוכח מהפסוק שהקב"ה מבקש מהאדם בעיקר שיהיה ירא ה'? וי"ל, שמכל מקום מלשון הכתוב "כי אם ליראה" משמע שה' מבקש בעיקר את היראה, וכל שאר המדות הן תולדות של יראת שמים,

כי מי שהוא ירא ה' באמת ממילא ילך בדרכיו ויגיע גם לאהבת ה' (רא"ם).

ו. שכן בלשון יוני קורין לאחת הן. יש להקשות, מה איכפת לנו שבלשון יוני "הן" פירושו "אחת", אם בלשון הקודש "הן" אין פירושה "אחת", וכי התורה נכתבה בלשון יוני?

יש מתרצים, שודאי בלשון הקודש מילת "הן" פירושו "אחת". ואף שהיום לא מדברים כך בלשון הקודש, מכל מקום מזה שבלשון יוני מדברים כך, צריך לומר שזה נשתרבב מלשון הקודש ללשון יוני (ומצינו בשפות העמים מילים שהעתיקום מלשון הקודש ללשונם). נמצא לפי"ז שאין אנו למדים משפת היונים, כמו כן אין התורה נכתבה בלשון יוני, אלא שלשון יוני משמש כראיה שגם בלשון הקודש "הן" פירושו "אחת" אלא שהיוונים העתיקו מילה זו ללשונם, ומה שהיום בלשון הקודש אין מדברים כך, הוא מפני שברבות השנים מילה זו נשתכחה בעם ישראל.

[ועפי"ז יישב החזו"א סתירה הנמצאת בדברי רש"י, דהנה לגבי קרבן פסח אומרת התורה: "אל תאכלו ממנו נא" (שמות יב, ט), ופירש רש"י (עה"ת שם) "נא, שאינו צלוי כל צרכו קוראו 'נא' בלשון ערבי". ואילו במסכת פסחים (מא, א) מובא בגמרא: "היכי דמי נא? אמר רב כדאמרי פרסאי אברנים", כתב רש"י (שם, ד"ה כדאמרי) "אותה צליה שבלשון פרסי קרויה אברנים, בלשון הקודש קרי נא". נמצא שבפסוק על התורה כתב רש"י: 'נא' הוא לשון ערבי, ובמסכת פסחים כתב בפירושו שם: 'נא' הוא מלשון הקודש. אמנם להנ"ל מיושב, שלעולם המלה 'נא' היא לשון הקודש, אלא שערבים העתיקו ללשונם מילה זאת מלשון הקודש, ולכך גם אצלם ישנה מילה כזאת].

ז. את האלוקים ירא ואת מצותיו שמור כי זה כל האדם. בשערי תשובה לרבינו יונה (ש"ג ס"ז) כתב:

ביאורים

44. יחידה היא. כלומר, יראת ה' היא יחידה בעולם, שאין להקב"ה בעולמו דבר החשוב כמוה. **45. תסתיים.** אכן התברר הדבר. **46. סוף דבר הכל נשמע וגו'.** פסוק הוא בקהלת (יב, יג). ופירושו: כשאדם

ארחות יראת שמים יושר

עיונים

"יסוד כל המצוות הוא יראת שמים". עכ"ל. ובזוהר (ח"א דף י"א ב') כתב: "יראה איהו עיקרא". בספר אור יחזקאל (עניני אלול עמ' קכ"א) כתב דאין זה סתירה לדברי הרמב"ן (עה"ת, סוף פרשת בא) שכתב: "וכוונת כל המצוות שנאמין באלוקינו

47מַאי "כִּי זֶה כָּל הָאָדָם"? אָמַר רַבִּי אֶלְעָזָר: כָּל הָעוֹלָם כֻּלּוֹ לֹא נִבְרָא 48אֶלָּא בִּשְׁבִיל זֶה [יְרֵא שָׁמַיִם]. רַבִּי אַבָּא בַּר כַּהֲנָא אָמַר: 49שְׁקוּל זֶה כְּנֶגֶד כָּל הָעוֹלָם כֻּלּוֹ. שִׁמְעוֹן בֶּן עַזַּאי אוֹמֵר וְאַמְרֵי לָהּ שִׁמְעוֹן בֶּן זוֹמָא אוֹמֵר (ח)לֹא נִבְרָא כָּל הָעוֹלָם כֻּלּוֹ אֶלָּא 50לְצֻוָּוֹת לְזֶה [לִהְיוֹת

ונודה אליו שהוא בראנו". שמשמעות דבריו שהעיקר הוא האמונה. כי יש לומר, שיראה ואמונה חד הוא, וכפי חוזק האמונה כך הוא חוזק היראה בלבו של אדם. וכן בספר אש דת (פרשת בשלח) כתב שאמונה ויראה תלויים זה בזה, אך שם כתב להוכיח שהיראה מביא לידי אמונה, וכמו שכתוב "ויירא העם את ה' ויאמינו בה'" וגו', קודם יראה ואח"כ אמונה, והביא על זה לשון הזוהר הק' (בראשית דף נ"ט א') וז"ל: "כל בר נש דדחיל ליה לקוב"ה שריא עמיה מהימנותא כדקא יאות", עכ"ל. וכעין זה מבואר בדברי הרמח"ל ז"ל (בסוף קונטרס דרך עץ החיים) וז"ל: לא ימיש מלב האדם בטחון בה' יתברך ותוחלת אליו, וכמ"ש (תהלים ס"ב) בטחו בו בכל עת וגו', ולפי רוב היראה יחזיק הבטחון, שנאמר (תהלים קט"ו) יראי ה' בטחו בה' וגו', עכ"ל.

ח. לא נברא כל העולם כולו אלא לצוות לזה. כל העולם כולו לא נברא אלא לסייע לאדם הירא את השם. לא רק בני אדם, אלא אפילו חוקי הטבע ומלאכי השמים מסייעים בידו (תיקוני הזוהר קה, ב). כנאמר: "עושה שלום במרומיו, הוא יעשה שלום עלינו". ה"שלום במרומיו" הוא התארגנות חקי הטבע לטובת הזכאי לכך, ממילא כל מערכות העולם כפופות אליו (שערי הלשם ב, יא). כפי שכתב הרמח"ל: אם הוא שולט בעצמו ונדבק בבוראו, ומשתמש מן העולם רק להיות לו לסיוע לעבודת בוראו, הוא מתעלה, והעולם עצמו מתעלה עמו, כי עלוי גדול הוא לבריות כולם, בהיותם משמשי האדם השלם המקודש בקדושתו יתברך (מסילת ישרים א').

ביאורים

יגיע ליום הדין, הכל ישמע ויתגלה ואי אפשר יהיה להסתיר מאומה. לכן, את האלוקים ירא ואת מצוותיו שמור, כי זה (ירא שמים הוא) כל האדם. **47. מאי כי זה.** מה פירושו של "כי זה כל האדם". **48. אלא בשביל זה.** תכלית מטרת בריאת העולם הוא כדי שהאדם יגיע לשלימות יראת שמים. **49. שקול זה.** שקול אדם זה שיש בו יראת שמים, כנגד כל אנשי העולם. **50. לצוות לזה.** להתחבר לסייע

ארחות יראת שמים יושר

צַוֹּתָא לְהַיְרֵא שָׁמַיִם], וּבְיוֹמָא (ע"כ ב') [51]מַאי דִּכְתִיב "[52]לָמָּה זֶּה מְחִיר בְּיַד כְּסִיל לִקְנוֹת חָכְמָה וְלֵב אַיִן", (מ)[53]אוֹי לָהֶם לְשׁוֹנָאֵיהֶן שֶׁל תַּלְמִידֵי חֲכָמִים שֶׁעוֹסְקִין בַּתּוֹרָה וְאֵין בָּהֶן יִרְאַת שָׁמַיִם וכו'. אָמַר לְהוּ רָבָא [54]לְרַבָּנָן: [55]בְּמָטוּתָא מִנַּיכוּ, לֹא תֵּירְתוּן תַּרְתֵּי גֵּיהִנָּם. [פֵּרֵשׁ רַשִׁ"י [56]לִהְיוֹת יְגֵעִים וַעֲמֵלִים בַּתּוֹרָה בָּעוֹלָם הַזֶּה וְלֹא תְּקַיְּמוּהָ וְתֵירְתוּ גֵּיהִנָּם בְּמוֹתְכֶם, וּבְחַיֵּיכֶם לֹא נֶהֱנֵיתֶם בְּעוֹלַמְכֶם] אָמַר רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ בֶּן לֵוִי: [57]מַאי דִּכְתִיב "וְזֹאת הַתּוֹרָה אֲשֶׁר שָׂם מֹשֶׁה", [58]זָכָה [לִלְמֹד בְּיִרְאַת שָׁמַיִם וּלְקַיֵּם] [59]נַעֲשֵׂית לוֹ סַם חַיִּים,

עיונים

ט. אוי להם לשונאיהן של ת"ח. כתב המהר"ל (נתיב יראה ה' עמ' לא): מה שהתבטא בלשון: "אוי", כדי להדגיש את גודל הפסדם, כיון שהיו ראויים למעלה עליונה גדולה, אך מעלתם זו נהפכה להם לרעה. לא לרעה כפי שהיא אצל אחרים שלא למדו תורה מעולם, אלא רעה גדולה יותר, כיוון שהם מכירים באמת, וגם יש להם השפעה גדולה על אחרים.

ביאורים

לאדם זה. **51. מאי דכתיב למה וגו'.** מה כוונת הפסוק במשלי (יז, טז). **52. למה זה וגו'.** לקנות חכמה ולב אין. מה התועלת בכך שבא ללמוד תורה, אם אין בלבו לקיים את דבריה? (רש"י). **53. לשונאיהן של תלמידי חכמים.** הכוונה, לתלמידי חכמים עצמם, ומפני כבודם נאמר בלשון סגי נהור. **54. לרבנן.** לתלמידיו. **55. במטותא מיניכו וכו'.** בבקשה מכם, הזהרו שלא תגיעו למצב שבו תירשו שני גיהנם, אחד - בעולם הזה, והשני - בעולם הבא. **56. להיות יגעים וכו'.** אל תהיו עמלים בתורה בלי לקיים אותה, שאם כן תעשו, הרי אתם יורשים גיהנם בעולם הזה, שמתוך עמל התורה לא תהנו בחייכם, וגם לעולם הבא תירשו גיהנם על מה שלא קיימתם את התורה. **57. מאי דכתיב.** מה פירוש הכתוב (דברים ד, מד) "וזאת התורה אשר 'שם' משה לפני בני ישראל". למה נקט הכתוב לשון "שם", והרי לשון "שם" "לשים" מתאים להאמר על דבר ממשי ולא על רעיון מופשט (הריא"ף, בעין יעקב). אם כן על לימוד תורה מתאים היה להאמר: "אשר לימד משה". אלא רימזה התורה בזה שנקטה "שם" מלשון "סם"-תרופה (אותיות שי"ן וסמ"ך מתחלפות זו בזו). **58. זכה.** אם זכה האדם ולמד תורה ביראת שמים ועל מנת לקיימה. **59. נעשית לו (התורה) סם חיים.** שמועילה לו.

ארחות יראת שמים יושר

[60](י)לֹא זָכָה נַעֲשֵׂית לוֹ [61]סַם מִיתָה.

וְאָמְרוּ (קה"ר פ"ג כ' י"ג) [62]גְּדוֹלָה הִיא יִרְאָה [63]שֶׁשָּׁמַיִם וָאָרֶץ לֹא נִבְרְאוּ אֶלָּא בִּזְכוּת הַיִּרְאָה וכו'. וְאָמְרוּ (אגדת בראשית פל"ג) אֵין לְךָ דָּבָר חָבִיב מִמִּי שֶׁהוּא מִתְיָרֵא מִן הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא וכו', מִי שֶׁהוּא עָשִׁיר וְחָכָם וְכֵן דַּעַת וְאֵין בְּיָדוֹ יִרְאַת חֵטְא - אֵין בְּיָדוֹ כְּלוּם. וְאָמְרוּ (ברכות ו' ב') [64]כָּל אָדָם שֶׁיֵּשׁ בּוֹ יִרְאַת שָׁמַיִם [65]דְּבָרָיו נִשְׁמָעִין

עיונים

י. לא זכה נעשית לו סם מיתה. וכתבו הראשונים ש"לא זכה" המוזכר כאן היינו שלומד תורה שלא לשמה שנעשה לו סם מיתה.

ויש לעיין, מהמבואר במסכת נזיר (כג, ב) לעולם יעסוק אדם בתורה ובמצוות אפילו שלא לשמה שמתוך שלא לשמה בא לשמה. וכן המובא במסכת פסחים (נ, ב) שיש סתירה בין הפסוקים, ממה שכתוב (תהלים נז, יא) 'כי גדול עד שמים חסדך' למה שכתוב (שם קח, ה) 'כי גדול מעל שמים חסדך', ומתרצת הגמרא לא קשיא כאן לשמה כאן שלא לשמה, הרי שללמוד שלא לשמה אינו חמור כל כך שייעשה סם מיתה?

ביאורים

60. לא זכה. פי' שלומד על מנת להתגדל ולהתגאות. **61. סם מיתה.** ביאר המהרש"א (תענית ז, א): השפעת התורה על הנפש דומה להשפעת תרופה על הגוף. אם חולה משתמש בתרופה כראוי - מועילה לו לרפואתו, ואם משתמש בה שלא כראוי - עלולה היא אף להזיק לו. כמו כן התורה, התועלת הבאה ממנה היא רק כשלומדים אותה בדרך הראויה, דהיינו לשמה. אבל כשלומד אותה שלא לשמה - הרי אדרבה, התורה נעשית לו סם המות להורגו. הגר"א בביאורו למשלי (יט, ט) ביאר, דלכך הלומד תורה ואין בו יראת שמים נעשית לו התורה כסם מיתה, כי בשמה של התורה יגיד שקרים, ופשעו יגדל, ורשעתו תרקיע. **62. גדולה היא היראה.** מפני כבוד ה' יתברך. **63. ששמים וארץ וכו'.** לא ברא הקב"ה את עולמו אלא כדי שייראו ברואיו מלפניו. **64. כל אדם שיש בו יראת שמים.** ואפילו אם הוא עני שנאמר עליו (קהלת ט, טז): "וחכמת המסכן בזויה ודבריו אינם נשמעים" אף על פי כן אם הוא ירא שמים... (בן יהוידע). **65. דבריו נשמעין.** יכול הוא להוכיח אחרים ודבריו יהיו נשמעין, כי אם אין לו יראת שמים האיך יכול להוכיח, הרי יאמרו לו קשוט עצמך תחלה או טול קורה מבין עינך, אבל אם הוא ירא שמים יתקבלו דבריו (עיון יעקב).

ארחות יראת שמים יושר עיונים

וְאָמְרוּ (שם י״ז א׳) לְעוֹלָם יִהְיֶה אָדָם [66]עָרוּם בְּיִרְאָה. וְאָמְרוּ (שם ל״ג ב׳) [67]הַכֹּל בִּידֵי שָׁמַיִם [68]חוּץ מִיִּרְאַת שָׁמַיִם. וְאָמְרוּ (אבות פ״ג) [69]כָּל [יא]שֶׁיִּרְאַת חֶטְאוֹ קוֹדֶמֶת לְחָכְמָתוֹ [70]חָכְמָתוֹ מִתְקַיֶּמֶת. וְאָמְרוּ (שם) אִם אֵין יִרְאָה [71]אֵין חָכְמָה. וְאָמְרוּ (בבמדב״ר פי״ח) [72]אֵין בְּכָל הַמִּדּוֹת גָּדוֹל מִיִּרְאָה וַעֲנָוָה. וְאָמְרוּ תירצו הראשונים, שכוונת שלא לשמה שם היינו שאינו לומד כל כך מאהבת השם אלא מיראת העונש, או כדי לקבל שכר, אבל כאן מדובר שלומד תורה לתכלית רעה, כגון לשם גאוה ולקנטר חבריו במה שיודע, וכן שאינו מקיים את מה שלומד.

יא. שיראת חטאו קודמת לחכמתו. עיין ביאורים. ברש״י הובא ביאור שונה, שמי שבכל מעשיו ובכל ענייניו יראת חטא עומדת לנגד עיניו, מעשיו מתקיימים בידו והוא מצליח בכל אשר יפנה, משום שיראת שמים תמיד לנגד עיניו, ואינו נכשל במעשיו, אבל מי שיראת שמים אינה תמיד לנגדו - אינו מצליח במעשיו, וגרס ״אין חכמתו עולה לו״, כלומר שהחכמה שלמד לא תועיל לו אם אין בו יראת שמים.

ביאורים

66. ערום ביראה. להערים ולהתחכם בכל מיני ערמה וחכמה להשיג יראת בוראו (רש״י). וכמו שאמר דוד המלך ״חשבתי דרכי ואשיבה רגלי אל עדותיך״ בבוקר כשאני יוצא אני אומר שאני הולך לגינה וכאשר אצא מביתי אשיבה רגלי לבית המדרש, שכן ראוי לאדם לעשות תחבולה וערמה נגד היצר הרע (בן יהוידע). **67. הכל בידי שמים.** כל הבא על האדם הוא ביד הקב״ה כגון אדם שהוא ארוך או קצר, עני, עשיר, חכם, שוטה, לבן, שחור, הכל בידי שמים הוא (רש״י). ואנחנו בידו כחומר ביד היוצר. **68. חוץ מיראת שמים.** הבחירה להיות צדיק או רשע אינו בא על ידי שמים, אלא מסרן בידו של האדם, והאדם יבחר לו את דרך החיים - יראת שמים (רש״י). הרמב״ם (הלכות תשובה ה, א-ד) כולל ב״יראת שמים״ את תכונות נפש האדם ומדותיו, שכולם בידי האדם להטותן לטוב. **69. כל שיראת חטאו קודמת לחכמתו.** פירוש, שמקדים במחשבתו - קודם לימודו - שלומד את התורה על מנת להיות ירא שמים ולהשמר מן החטא (ר״י, רמב״ם, רע״ב). והביא הרע״ב שזה מה שכתב הרמב״ן (האמונה והבטחון פ״ח) ״תחילת המחשבה היא סוף המעשה״. **70. חכמתו מתקיימת.** נשמרת לימים רבים, ואהבתו לתורה תגדל ביותר, משום שהחכמה מביאה אותו למה שלבו חפץ והוא נהנה בה, וסופו שיתאווה להוסיף בה עוד. **71. אין חכמה.** אין חכמתו מתקיימת. **72. אין בכל.** המדות הטובות דבר גדול מיראה וענוה.

ארחות יראת שמים יושר

(דב״ר פי״א) כָּל מִי שֶׁמִּתְיָרֵא אוֹתִי [73]וְעוֹשֶׂה דִבְרֵי תוֹרָה - כָּל הַחָכְמָה וְכָל הַתּוֹרָה [74]בְּלִבּוֹ. וְאָמְרוּ (אדר״נ פכ״ב) חָכָם וְיֵרֵא חֵטְא [75]הֲרֵי זֶה אָמָן [76]וּכְלִי אוּמָנָתוֹ בְּיָדוֹ, וְאָמְרוּ (שו״ט פט״ז) אָמַר לוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְדָוִד חַיִּים אַתָּה בָּעֵי?! [77]צַפֵּה לְיִרְאָה. וְאָמְרוּ (זוה״ק במדבר דף קמ״ה) מִי שֶׁאֵינוֹ יֵרֵא שָׁמַיִם אֵין בּוֹ [78]לֹא עֲנָוָה וְלֹא חֲסִידוּת.

וְהִנֵּה אָמְרוּ חַכְמֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (בבמדב״ר רפכ״ב) [79]שְׁנֵי חֲכָמִים עָמְדוּ בָּעוֹלָם, אֶחָד מִיִּשְׂרָאֵל וְאֶחָד מֵאוּמוֹת הָעוֹלָם: [80]אֲחִיתֹפֶל מִיִּשְׂרָאֵל [81]וּבִלְעָם מֵאוּמוֹת הָעוֹלָם [82]וּשְׁנֵיהֶם נֶאֶבְדוּ מִן הָעוֹלָם וכו׳ [83]לָמָּה? [84]שֶׁלֹּא הָיְתָה מַתְּנָתָן

ביאורים

73. ועושה דברי תורה. מקיים את התורה. **74. בלבו.** שעל ידי קיום המצוות מיראת השם, יזכה להשכיל ולהשיג את התורה. **75. הרי זה אומן.** שיודע להוכיח. **76. וכלי אומנותו בידו.** מפרש ה״בנין יהושע״, שאינו מתבייש מאחרים שיוכלו לומר לו טול קורה מבין עיניך, ודברים היוצאים מן הלב נכנסין ללב, על כן דבריו נשמעין מה שהוא מורה חטאים בדרך אשר ילכו בה, כמו שאמרו (ברכות ו, ב) כל אדם שיש בו יראת שמים דבריו נשמעין. **77. צפה.** קוה ליראת ה׳, שנאמר (משלי י, כז) יראת ה׳ תוסיף ימים. **78. לא ענוה ולא חסידות.** ענין יראת שמים הוא שמתיירא מרוממות רוכב שמים, ואומר איך לא אכנע לעבודת הבורא שפעל ועשה הכל, ומתוך שהוא מכיר גדולתו הוא ירא ממנו, ומי שאין לו אפילו יראה זו בודאי אין בו לא ענוה ולא חסידות, מפני שענין ענוה הוא שמתבייש מקונו מלהרהר בעבירה, ובכלל ענוה חסידות, וענינו שעושה לפנים משורת הדין. **79. שני חכמים.** גדולים. **80. אחיתופל.** הגילוני, יועצו של דוד המלך בכל דברי מלכות ומלחמות (ש״ב טו-טז). **81. ובלעם.** הרשע, שהיה חכם ונביא מאומות העולם. **82. ושניהם נאבדו מן העולם.** בגלל חכמתם, שלא עשו בה כהוגן והיתה לרעתם. אחיתופל התגאה בחכמתו ונעשה שונאו של דוד וקיבל עליו לשון הרע ומת בחצי ימיו ואבד חלקו לעולם הבא. ובלעם בחכמתו בקש לקלל את ישראל ויעץ רעה על ישראל ונהרג בחצי ימיו, ואיבד את נפשו מן העולם הבא. **83. למה.** היה להם כן. **84. שלא היה מתנתן.** זו להם מהקב״ה ממאור פני ה׳ ובכוח התורה אלא הם אשר היו...

ארחות יראת שמים יושר

עיונים

מִן הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, אֶלָּא [85]חוֹטְפִין אוֹתָם לָהֶם. וְקָשֶׁה אֵיךְ אֶפְשָׁר לַחְטֹף בְּעַצְמָן חָכְמָה, [86]הָא כְּתִיב "כִּי ה' יִתֵּן חָכְמָה" וגו' "[87]יְהֵב חָכְמְתָא" וגו' [וַהֲרֵי אֲחִיתֹפֶל גָּדוֹל בַּתּוֹרָה הָיָה]? אֶבָל הָעִנְיָן שֶׁכְּבָר הִבְטִיחוּ חֲכָמֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (מגילה ו' ב') [88]"נִגְעָתִי וְלֹא מָצָאתִי [89]אַל תַּאֲמִין, וּלְךָ כָּל הַמִּתְיַגֵּעַ בַּתּוֹרָה זְכוּתוֹ שֶׁיֵּדַע וְיֶחְכַּם, [90]אֲבָל (יב) הַלּוֹמֵד וְאֵין בּוֹ יִרְאַת שָׁמַיִם [91]נִקְרָא שֶׁחָטְפוּ הַחָכְמָה לְעַצְמָן וְלֹא מֵהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, וְחָכְמָה כָּזוֹ לֹא תִצְלַח, וְאַדְרַבָּה [92]נֶהֱפֶכֶת לוֹ לְסַם הַמָּוֶת

יב. הלומד ואין בו יראת שמים... חכמה כזו לא תצלח. מבואר דהעוסק בתורה מוכרח שתקדם אצלו יראת שמים. וכתב בספר "נפש החיים" (שער ד' פרק ו'): "לזאת האמת שזו היא הדרך האמיתי, אשר בזה בחר הוא יתברך שמו, שבכל עת שיכין האדם עצמו ללמוד, ראוי לו להתיישב קודם שיתחיל, על כל פנים זמן מועט, ביראת ה' טהורה בטהרת הלב, להתודות על חטאתו מעומקא דלבא, כדי שתהא תורתו קדושה וטהורה" וכו'. ובפ"ז כתב: "ולזאת, ראוי לאדם להכין עצמו כל עת קודם שיתחיל ללמוד, להתחשב מעט עם קונו יתברך שמו בטהרת הלב ביראת ה', ולהטהר מעונותיו בהרהורי תשובה, כדי שיוכל להתקשר ולהתדבק בעת עסקו בתורה הקדושה, בדבורו ורצונו יתברך שמו... וכן באמצע הלימוד, הרשות נתונה להאדם להפסיק זמן מועט, טרם יכבה מלבו יראתו יתברך שמו, שקבל עליו קודם התחלת הלימוד, להתבונן מחדש עוד מעט ביראת ה'".

ביאורים

85. חוטפין אותם להם. בכוח רצונם והשתדלותם להנאתם וגאותם, ולכן היתה זאת לרעתם. **86. הא כתיב כי ה' יתן חכמה.** פסוק הוא במשלי (ב, ו). **87. יהב חכמתא.** לחכימין פסוק הוא בדניאל (ב, כא), ופירושו, הקב"ה נותן חכמה לחכמים. **88. יגעתי ולא מצאתי.** פי' יגעתי בתורה ולא מצאתי הצלחה. **89. אל תאמין.** כי היגע בתורה מובטח לו שיצליח. **90. אבל הלומד וכו'.** למרות שמובטח לו שידע ויחכם משום שהוא יגע בתורה, מכל מקום כיון שאין בו יראת שמים נקרא... **91. נקרא שחטפו.** כביכול שהם חטפו את החכמה בכח השתדלותם, ולא מהקב"ה. **92. נהפכת לו.** -החכמה עצמה- שלא עשה בה כהוגן, והיא היא העומדת לרעתו ונהפכת לו לסם המות.

ארחות יראת שמים יושר

עיונים

יג. ועיין מה שכתבנו בזה בטעמא דקרא (פרשת בלק). וזה לשונו שם: "וכן אם אין לומד בדרך שהקב"ה רוצה, כגון, הלומד בט' באב ובימי אבלות או בליל שבת לאור הנר או לאור שנעשה באיסור על ידי ישראל או שלומדין ומהרהרים דברי תורה במקומות האסורין בהרהור או באמצע התפלה וחזרת הש"ץ וקדיש שכל זה אסור על פי דין וכה"ג, כל זה נקרא שחטפו החכמה לעצמן ולא מהקב"ה ולכן חכמה כזו לא תצלח (וכעין שאמרו בגמרא שלא בירכו בתורה תחילה)". עכ"ד.

יד. ראשית חכמה יראת ה'. אמרו חז"ל: "אין הקב"ה נותן חכמה אלא למי שיש לו חכמה שנאמר (דניאל ב, כא) יהב חכמתא לחכימין" וגו' (ברכות נה, א). וצריך להבין, אם אין הקב"ה נותן חכמה אלא למי שהוא כבר חכם, כיצד זוכה האדם לראשית החכמה, הרי מצד עצמו סכל הוא?

הגר"ח מוולאז'ין זצ"ל בחיבורו "רוח חיים" (אבות ד, א) כתב ליישב, עפ"י דברי הגמרא במסכת שבת (לא, ב): "אין לו להקב"ה בעולמו אלא יראת שמים בלבד שנאמר "ועתה ישראל מה ה' אלקיך וּ[94]בְנֵי עֲנָק מֵה שָׁהָיָה [93]בְּדוֹאֵג [94]וַאֲחִיתֹפֶל, רַחֲמָנָא לִבְּלָן. (יג)וְעַיִן מַה שֶּׁכָּתַב בָּזֶה בְּ"טַעֲמָא דִּקְרָא" (פרשת בלק), וְאָמְרוּ (ברכות י"ז א') [95]תַּכְלִית חָכְמָה תְּשׁוּבָה וּמַעֲשִׂים טוֹבִים, שֶׁלֹּא יְהֵא אָדָם [96]קוֹרֵא וְשׁוֹנֶה וּבוֹעֵט בְּאָבִיו וּבְאִמּוֹ וּבְרַבּוֹ וּבְמִי שֶׁהוּא גָּדוֹל מִמֶּנּוּ בְּחָכְמָה וּבְמִנְיָן, [97]שֶׁנֶּאֱמַר: "(יד)רֵאשִׁית

ביאורים

93. בדואג. האדומי, יועצו של שאול המלך, הוא הלשין לשאול המלך שכהני העיר נוב סייעו לדוד בשעה שברח ממנו. ואף שטענו הכהנים שלא ידעו שדוד אכן נמלט מהמלך, לא האמין שאול לטענתם, וציוה להרוג את כל הכהנים בעון מרידה במלכות. דואג מילא אחר פקודתו של שאול והרג את הכהנים, על אף שידע בעצמו שאין בהם אשמה. ונמצא אם כן שהיה דואג גם בעל לשון הרע וגם רוצח (עיין שמואל-א כא, ב-י. כב, ט-י). דואג לא הגיע למחצית ימיו, שנפטר לפני שמלאו לו שלושים וחמש שנה (סנהדרין קו, ב). **94. ואחיתופל.** יועצו של דוד המלך, שהתגאה בחכמתו, והשתתף במרד שמרד בו אבשלום בנו של דוד, ומת בחצי ימיו ואבד חלקו לעולם הבא. **95. תכלית חכמה.** עיקר התכלית של לימוד התורה הוא שיהא עמה גם תשובה ומעשים טובים ולא רק ללמוד בלי מעשה (רש"י). **96. קורא ושונה.** ועושה חטאים ומעשים רעים ונמצא בועט... **97. שנאמר ראשית חכמה וגו'.** בראשית ותחלת לימוד החכמה יהיה כוונתו ליראת ה', שידע על ידי החכמה איך יהיה ירא ה' ואיך לקיים מצותיו כמו שאמרו (אבות ב, ה) 'אין בור ירא חטא' (מהרש"א).

חָכְמָה יִרְאַת ה'".

שואל מעמך כי אם ליראה", וכתיב "ויאמר לאדם הן יראת ה' היא חכמה" שכן בלשון יווני קורין לאחת - הן". מגמרא זו למדים אנו שהיראה לבדה היא חכמה ומבלעדיה אין חכמה. וכבר אמר שלמה המלך בחכמתו: "תחילת חכמה יראת ה'" (משלי ט), ובתהלים (קיא) נאמר: "ראשית חכמה יראת ה'". הוי אומר שהיראה היא ראשית מעלת החכמה וקצה אחד ממנה. חכמה זו יכול אדם להשיג מעצמו וכמו שאמרו: "הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים שנאמר מה ה' אלקיך שואל מעמך כי אם ליראה".

לאחר שהשיג האדם היראה, עוזר לו ה' ונותן לו חכמה נוספת, והיא חכמת התורה, [התורה ג"כ נקראת חכמה, כמש"כ (משלי ז, ד) "אמור לחכמה אחותי את". עיי' קידושין ל, ב. עירובין נד, ב]. מובן, אם כן, שמי שיש בו חכמה ראשונה, דהיינו יראת שמים, אשר השיגה בעמלו, יש לו הכלי המלא שאל תוכו יתן ה' חכמה נוספת והיא חכמת התורה. זהו ביאור דברי חז"ל: אין הקב"ה נותן חכמה-חכמת התורה, אלא למי שיש לו חכמה-חכמת היראה.

וסיים הגר"ח בזה"ל: "כי היראה הוא בית קבול לחכמה, וכל מה שמוסיף ביראה מוסיפין לו בחכמה"!!

יִרְאַת חֵטְא

בִּבְרָכוֹת (ט"ז ב') "[1]חַיִּים שֶׁיֵּשׁ בָּהֶם יִרְאַת חֵטְא כו' וְיִרְאַת שָׁמַיִם". וְצָרִיךְ בֵּאוּר מַהוּ הָעִנְיָן שֶׁל יִרְאַת חֵטְא, וְכִי מֵהַחֵטְא הוּא מִתְיָרֵא, וַהֲלֹא מִמִּי שֶׁצִּוָּה עַל הַחֵטְא הוּא מִתְיָרֵא, [2]וּכְבָר אָמַר "יִרְאַת שָׁמַיִם", וּמַה מּוֹסִיף בְּמַה שֶׁאָמַר יִרְאַת חֵטְא?

וּמָצִינוּ שֶׁחָזַ"ל הִפְלִיגוּ מְאֹד בָּעִנְיָן שֶׁל יִרְאַת חֵטְא, וּכְשֶׁרָצוּ לְשַׁבֵּחַ אֶחָד מֵהַגְּדוֹלִים, הַשֶּׁבַח הַגָּדוֹל בְּיוֹתֵר עָלָיו הוּא יִרְאַת חֵטְא, וּכְמוֹ שֶׁאָמְרוּ בְּשַׁבָּת (ל"א ב'): [3]אַמִּינָא לָךְ אַנָּא דְּגַבַּר דְּחִיל חֶטְאִין הוּא וְאָמַרְתְּ לִי אַתְּ בַּר אוֹרָיָן הוּא. פֵּרֵשׁ רַשִּׁ"י: חֲרֵי מְעַטְתָּ בִּשְׁבָחוֹ. וּבְפֶרֶק ב' דְּאָבוֹת מָצִינוּ שֶׁרַבָּן יוֹחָנָן בֶּן זַכַּאי שִׁבֵּחַ אֶת תַּלְמִידוֹ רַבִּי שִׁמְעוֹן בֶּן נְתַנְאֵל - יְרֵא חֵטְא. וּבְעֵדִיּוֹת (פ"ה): [4]חַס וְשָׁלוֹם שֶׁעֲקַבְיָא נִתְנַדָּה,

ביאורים

1. חיים שיש בהם וכו'. בגמרא שם מובא על רב שלאחר שסיים תפלתו הוסיף לבקש: יהי רצון מלפניך ה' אלקינו, שתתן לנו חיים ארוכים... חיים שיש בהם יראת חטא... חיים שתהא בנו אהבת תורה ויראת שמים. **2. וכבר אמר יראת שמים.** ומאחר ומבקש על יראת שמים, מדוע א"כ מבקש גם על יראת חטא. **3. אמינא לך אנא.** הגמרא מביאה שם מעשה ברבי סימון ורבי אלעזר שהיו יושבים ביחד, עבר לפניהם רבי יעקב בר אחא. אמר האחד לחבירו כשראה את רבי יעקב: הבא נעמוד מפניו, כי הוא אדם ירא חטא. אמר לו השני: הבא נעמוד מפניו, כי הוא תלמיד חכם. אמר לו הראשון לשני בתמיהה: אני אמרתי שיש לקום מפניו מפני שהוא ירא חטא, ואתה אומר לי שיש לעמוד מפניו מפני שהוא תלמיד חכם? אדרבא, יותר יש לכבדו מחמת יראת החטא שבו! **4. חס ושלום שעקביא נתנדה.** במסכת עדיות (פ"ה) ישנה דעה הסוברת שחכמי ישראל נידו (הרחיקו) את עקביא מאחר וזילזל

ארחות יראת חטא יושר

עיונים

[5]שֶׁאֵין הָעֲזָרָה נִגְעֶלֶת עַל כָּל אָדָם בְּיִשְׂרָאֵל [6]בְּחָכְמָה וּבְיִרְאַת חֵטְא כַּעֲקַבְיָא בֶּן מַהֲלַלְאֵל. וּבְכָתֻבוֹת (ק"ג ב') אָמְרוּ, [7]שֶׁרַבִּי מִנָּה אָת רַבָּן גַּמְלִיאֵל בְּנוֹ נָשֵׂיא, [א]דְּנָהֵי דְּאֵינוֹ מְמַלֵּא מְקוֹם אֲבוֹתָיו בְּחָכְמָה אֲבָל בְּיִרְאַת חֵטְא מְמַלֵּא מְקוֹם

א. דנהי דאינו ממלא מקום אבותיו בחכמה וכו'. יש להבין, מדוע בחר רבי לנשיאות את הגדול ביראת חטא ולא את הגדול בחכמה? כתב ה"חתם סופר" (בשו"ת או"ח סי' יב), שכוונת רבי היתה שאם הנשיאות היתה עוברת בירושה מכח הרבנות וכתר תורה, אם כן היה לו למנות את בנו שמעון לנשיאות כי הלא הוא חכם יותר מרבן גמליאל, וגם הוא היה ירא שמים (אמנם פחות מאחיו, אבל מ"מ היה ירא שמים). אך היות והנשיאות עוברת בירושה לא מטעם כתר תורה, כי הרי כתר תורה ורבנות אינם עוברים בירושה, ורק הנשיאות עוברת בירושה כמו מלכות, בזה שפיר צריך יראת שמים יותר מחכמה, דהלא בפרשת המלך כתוב "למען ילמד ליראה את ה' אלהיו... ולבלתי סור מן-המצוה ימין ושמאל" (דברים יז, יט-כ), ועל כן מינה את רבן גמליאל שהיה ירא שמים יותר מרבן שמעון.

ביאורים

בכבודן של שמעיה ואבטליון, ועל כך אומר (שם) רבי יהודה: חס ושלום לומר שעקביא נתנדה. **5. שאין העזרה נגעלת.** קרבן פסח היה נשחט בשלש כיתות (קבוצות). נכנסה כת ראשונה ונתמלאה העזרה, היו נועלים את דלתות העזרה עד שיכלו הכהנים לשחוט ולהקריב את דם פסחיהם של כל הנמצאים בפנים. יצאה כת ראשונה, היתה נכנסת כת שניה והיו נועלים עליה, יצאה השניה נכנסה השלישית (פסחים סד, א). **6. בחכמה וביראת חטא כעקביא בן מהללאל.** פירוש, בשעה שהעזרה ננעלת על כל ישראל כת אחר כת, כלומר בערבי פסחים כאשר כל ישראל נאספים להקריב פסחיהם והיה הקהל במקדש עצום ורב, לא היה נמצא בעזרה אחד שישתווה לעקביא בן מהללאל בחכמה וביראת חטא. (פסחים סד, ב, וברש"י שם ד"ה ח"ו). **7. שרבי מינה את רבן גמליאל בנו נשיא.** בגמרא שם מסופר על רבי (רבי יהודה הנשיא) שבשעת פטירתו מן העולם אמר לחכמי ישראל: "שמעון בני חכם, גמליאל בני נשיא". מבארת הגמרא את כוונתו של רבי: אף על פי ששמעון בני חכם בתורה יותר משאר אחיו, בכל זאת גמליאל בני שהוא הבכור יהיה נשיא. ועל כך מקשה הגמרא, כיצד רבי עשה זאת, ולא מינה לנשיא את רבי שמעון שהיה גדול בחכמה? משיבה הגמרא, אמנם בחכמה לא היה רבן גמליאל גדול מאחיו, אך ביראת חטא ממלא מקום אבותיו היה, ולא היה באחיו חשוב ממנו.

ארחות יראת חטא יושר

עיונים

אֲבוֹתָיו. וּבְסוֹף סוֹטָה: מִשֶּׁמֵּתַ רַבִּי - בָּטְלָה עֲנָוָה וְיִרְאַת חֵטְא.

וּמְאֹד הִפְלִיגוּ חַכְמֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה, [ב]שֶׁתּוֹרָה בְּלִי יִרְאַת חֵטְא אֵינוֹ כְּלוּם כְּמוֹ שֶׁאָמְרוּ בְּפֶרֶק ג' דְּאָבוֹת [ג]כָּל שֶׁיִּרְאַת חֶטְאוֹ קוֹדֶמֶת לְחָכְמָתוֹ חָכְמָתוֹ מִתְקַיֶּמֶת, [ד]וְכָל שֶׁחָכְמָתוֹ קוֹדֶמֶת לְיִרְאַת חֶטְאוֹ אֵין חָכְמָתוֹ מִתְקַיֶּמֶת. וּבִשְׁמוֹת רַבָּה

ב. שתורה בלי יראת חטא אינו כלום. כתב הביאר היטב (או"ח תקעא, א): "ודע, שכל המעשים שאדם עושה ותורה שלומד בעודו רשע בעו"ה מוסיף כח בקליפות, עד שחוזר בתשובה מוציא מהקליפה".

ג. כל שיראת חטאו קודמת לחכמתו חכמתו מתקיימת. המשנה מתנה את קיומה של החכמה ביראת-חטא. הקשו המפרשים שמשנה זו סותרת, לכאורה, את דברי הלל (אבות ב, ה): "אין בור (שהוא נעדר חכמה) ירא חטא", שמהם משמע שלמדרגת יראת-חטא אי-אפשר להגיע ללא לימוד תורה מקודם. כיצד יתכן איפה להקדים יראת-חטא לחכמת התורה? הברטנורא (אבות ג, ט) פירש שכוונת התנא היא להקדים יראת חטא לחכמה - במחשבה! כלומר, בעת הלימוד יחשוב האדם שהוא לומד על-מנת שיגיע למדריגת ירא-חטא. אבל באמת, בפועל, אי-אפשר להגיע למדריגה זו כי-אם על-ידי לימוד התורה, שהרי "אין בור ירא חטא!". ועדיין - מעירים המפרשים - דברי הברטנורא לא מעלים ארוכה לסתירת המשניות, שהרי במשנה שנינו: "כל שיראת חטאו קודמת לחכמתו" ומשמע שצריך שתקדים היראה את החכמה בפועל, ולא במחשבה גרידא? ויש מתרצים, שקיימות כמה בחינות ולא כולן שוות. ישנה גם מידה אמצעית - מי שיצא מגדר 'עם-הארץ' ולא הגיע עדיין לדרגת 'תלמיד-חכם'. כמו-כן, ישנן כמה מדריגות בין 'בור' ל'חכם'. ועל-כן, אמת הדבר ש"אין בור ירא חטא", וכדי לצאת מגדר 'בור' על האדם לרכוש לעצמו מדריגה כלשהי בחכמה, שאם לא כן - לא ישיג מהו חטא ומהי יראה. עם זאת, להגיע לחכמה עליונה ואמיתית לא יכול להגיע אלא מי שיראת חטאו קודמת. [עיין עוד בהמשך].

ד. וכל שחכמתו קודמת ליראת חטאו אין חכמתו מתקיימת. הקשה בעיון יעקב (שבת לא, א) שמשנה זו סותרת לכאורה את דברי רבי אלעזר בן ערך (אבות ג, יז): "אם אין חכמה אין יראה", שמהם משמע שאי-אפשר להגיע לדרגת יראה ללא לימוד תורה מקודם?

ותירץ, שיש שני מיני יראה, יראת העונש [יראה שאינה גמורה] ויראת הרוממות [יראה גמורה], ועל יראת הרוממות נאמר 'אין בור ירא חטא', אבל ודאי צריך להקדים ל'חכמה' יראת העונש, ועל יראה זו נאמר במשנה אצלנו "כל שיראת חטאו קודמת לחכמתו, חכמתו מתקיימת", שיש להקדים יראת

ארחות יראת חטא יושר

(פרשה ל׳): [8]אַתָּה מוֹצֵא אָדָם שׁוֹנֶה מִדְרָשׁ הֲלָכוֹת וְאַגָּדוֹת [9]וְאִם אֵין בּוֹ יִרְאַת חֵטְא [10]אֵין בְּיָדוֹ כְּלוּם וכו׳ [11]אִם יֵשׁ לְךָ יִרְאַת חֵטְא הַכֹּל שֶׁלְּךָ וכו׳. וְשָׁם: (פ״מ) אָמַר רַבִּי הוֹשַׁעְיָא כָּל מִי שֶׁהוּא [12]יוֹדֵעַ [13]וְאֵין בְּיָדוֹ יִרְאַת חֵטְא - אֵין בְּיָדוֹ כְּלוּם, כָּל נַגָּר שֶׁאֵין בְּיָדוֹ אַרְנַלְיָא [כְּלִי נַגָּרוּת] שֶׁלּוֹ [14]אֵינוֹ נַגָּר, לָמָּה? שֶׁקִּפְּלִיּוֹת [מַפְתְּחוֹת] [15]שֶׁל תּוֹרָה בְּיִרְאַת חֵטְא. וּבְאַגָּדַת בְּרֵאשִׁית (פל״ג): מִי שֶׁהוּא עָשִׁיר [רוֹצֶה לוֹמַר - בְּמִצְוֹת] וְחָכָם וּבֶן דַּעַת וְאֵין בְּיָדוֹ יִרְאַת חֵטְא - אֵין בְּיָדוֹ כְּלוּם. וּבְמִדְרָשׁ זוּטָא (שה״ש פ״א): אִם אֵין בְּיָדְךָ יִרְאַת חֵטְא - אֵין בְּיָדְךָ כְּלוּם. וּבְ״שׁוֹחַר טוֹב״ (פקי״ב) אֵין הַקָּדוֹשׁ

ביאורים

8. אתה מוצא אדם שונה מדרש הלכות ואגדות. פירוש, אפילו אם הוא שונה מדרש הלכות ואגדות, עד שהוא יודע להורות הלכות ואף יודע שרשי ההלכות כפי שהן נדרשות במקראות שבתורה, ויודע למשוך העם למשמעתו בדברי אגדות. **9. ואם אין בו יראת חטא.** להתירא ממדת דינו של הקב״ה החמורה בדקדוק רב. **10. אין בידו כלום.** שחכמתו לא תתקיים בידו אם אין יראת חטאו קודמת לחכמתו וכמו ששנינו במסכת אבות (ג, ט). **11. אם יש לך יראת חטא הכל שלך.** יראת חטא נותנת שמירה העמדה וקיום לעד לכל התורה שלמד האדם, וכמשל שהביא שם המדרש לאדם שאמר לחבירו: יש לי אלף מדות של תבואה, יש לי אלף מדות של שמן ואלף של יין, אמר לו חבירו: האם יש לך אוצרות משמרים ליתן אותם בהם שלא ירקבו אלא ישתמרו עד לעת הצורך בהם? אם יש לך כן, הכל שלך, ואם לאו - אין בידך כלום, שהרי הכל ירקב ויחמיץ לך במהרה. כך אדם אשר שונה הכל, אמרו לו חכמים אם יש בך יראת חטא הכל שלך. **12. יודע.** תורה. **13. ואין בידו יראת חטא.** לקיימה ולשמרה. **14. אינו נגר.** שהוא יודע את המקצוע ואין הכלים בידו לעשות מלאכתו. כן זה יודע התורה ואין לו מדת יראת חטא לקיים את התורה, שכל קיום התורה ושמירתה תלוי ביראת חטא. **15. של תורה ביראת חטא.** מפתחות שרשראות וחישוקים של תורה אחוזה ותלויה ביראת חטא, שבלעדי היראה אין לתורה קיום.

עיונים

חטא לחכמה, ולאחר שילמוד חכמה ויהיה מלא בתורה יזכה ליראה גמורה, דהיינו ליראת הרוממות שהיא יראה עילאה. [וכן כתב בתיקוני הזוהר (בהקדמה, דרגא עשיראה ביראת ה׳) ליישב קושיא הנ״ל מדברי הלל על משנה זו].

ארחות יראת חטא יושר

ה. **חכם וירא חטא וכו׳.** יש שפירשו שהמשל הולך על התורה. ופירושו, חכם וירא חטא אומן וכלי אומנותו בידו. דהיראה מונעו מלחטוא ומתוך יראה יבוא ללמוד וזהו אומן וכלי אומנתו בידו שעל ידי הכלים יכול לעשות האומנות ללמוד וחכמתו היא מתקיימת, ואם אין לו יראה מתגבר היצר הרע עליו ואינו מניחו ללמוד ואין חכמתו מתקיימת.

ו. **כל השבח של התלמיד חכם שלומד תורה אינו אלא שעל ידי זה יוכל להיות ירא חטא.** על ידי שלומד תורה יודע במה להזהר, אמנם אם לא למד לא יתכן שיהיה ירא חטא, כיון שאינו יודע ממה להזהר. בתוספתא שם (ו, כג) הוסיף על כך משל למה הדבר דומה - למלך בשר ודם שאמר לעבדו לבשל לו תבשיל, והוא לא בישל לו מימיו,

בָּרוּךְ הוּא מְבַקֵּשׁ לֹא יִפִּי וְלֹא עֲשִׁירוּת אֶלָּא יִרְאַת חֵטְא [וְהַכַּוָּנָה 'יִפִּי וַעֲשִׁירוּת' - תּוֹרָה וּמִצְוֹת בְּלִי יִרְאַת חֵטְא] וְאָמְרוּ (רא״ז פ״י) [16]**הֶדֵר בַּחוּרִים יִרְאַת חֵטְא וּבְאָבוֹת דְּרַבִּי נָתָן** (פכ״ב): (ה)**חָכָם וְיֵרֵא חֵטְא - [17]הֲרֵי זֶה אֶמֶן [18]וּכְלֵי אוּמָנָתוֹ בְּיָדוֹ. חָכָם וְאֵין יֵרֵא חֵטְא - [19]אֶמֶן וְאֵין כְּלֵי אוּמָנָתוֹ בְּיָדוֹ. יֵרֵא חֵטְא וְאֵין חָכָם - [20]אֵין זֶה אֶמֶן [21]אֲבָל כְּלֵי אוּמָנָתוֹ בְּיָדוֹ. וּגְדוֹלָה מִזּוֹ אָמְרוּ בַּתּוֹסֶפְתָּא** (סוף ברכות) **שֶׁאָדָם צָרִיךְ לְבָרֵךְ בְּכָל יוֹם "בָּרוּךְ שֶׁלֹּא עָשָׂנִי בּוּר" לְפִי שֶׁאֵין בּוּר יָרֵא חֵטְא.**

הֲרֵי (ו)**כָּל הַשֶּׁבַח שֶׁל הַתַּלְמִיד חָכָם שֶׁלּוֹמֵד תּוֹרָה**

ביאורים

16. הדר בחורים יראת חטא. שבח בחורים הוא בזה שהם יראים מהחטא אף על פי שיצרם עדיין בכל תקפו. **17. הרי זה אומן.** שיודע להוכיח מכח חכמתו. **18. וכלי אומנותו בידו.** שאינו מתבייש מאחרים שיוכלו לומר לו 'קשוט עצמך ואחר כך קשוט אחרים', כיון שהוא עצמו ירא חטא, ודבריו היוצאים מן הלב יכנסו בלבות אחרים להיות נשמעים מה שהוא מורה חטאים בדרך אשר ילכו בה. **19. אומן ואין כלי מלאכתו בידו.** כי למרות שהוא חכם ויודע להוכיח, מכל מקום אין דבריו יהיו נשמעים, מאחר ויאמרו לו 'טול קורה מבין עיניך', 'קשוט עצמך ואח״כ קשוט אחרים'. **20. אין זה אומן.** כיון שאינו חכם, ממילא אינו יודע להלך נגד כל איש הצריך תוכחה לפי ערכו, לכך אינו נקרא אומן. **21. אבל כלי אומנות בידו.** שעל כל פנים אינו מתבייש מאחרים כנ״ל.

ארחות יראת חטא יושר

עיונים

אֵינוֹ אֶלָּא שֶׁעַל יְדֵי זֶה יוּכַל לִהְיוֹת יֶרֶא חֵטְא וְעַל זֶה חַיָּב לְהוֹדוֹת לְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא בִּפְרָטוּת שֶׁזִּכָּהוּ שֶׁיָּכוֹל לִהְיוֹת יֶרֶא חֵטְא, וּמָצִינוּ [22]שֶׁמֹּשֶׁה רַבֵּנוּ אָמַר לִיהוֹשֻׁעַ בְּחַר לָנוּ אֲנָשִׁים שֶׁל חָכְמָה וְיִרְאַת חֵטְא כְּמוֹ שֶׁפֵּרְשׁוּ בִּשְׁמוֹת רַבָּה (פכ״ו).

עוֹד אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן (כסוטה כ״ב א׳): [23]לַמְּדֵנוּ יִרְאַת חֵטְא מְבֻתּוֹלָה וּבְ׳עַבּוֹדָה זָרָה׳ (כ׳ ב׳): [24]יִרְאַת חֵטְא מְבִיאָה לִידֵי [ז]קְדֻשָּׁה. וּבַזּוֹהַר הַקָּדוֹשׁ (במדבר הנפש) מבאר ש״קדושה״ שבסולם רבי פנחס בן יאיר היא טהרת הלב והמחשבות מלחפוץ ולכוון סוף שמקדיח את התבשיל (שורפו במלח הרבה עד שאינו ראוי לאכילה) ומקניט את רבו. או למלך שאמר לעבדו לחפות לו חלוק (לתפור לו שפה לחלוקו), והוא לא חיפת לו חלוק מימיו, סוף שמלכלך את החלוק ומקניט את רבו. כך מי שלא למד תורה אינו יודע ממה להזהר, ורק על ידי שלומד את המותר והאסור שייך שיהיה ירא חטא.

ז. **קדושה.** הראב״ד (בעלי

ביאורים

22. שמשה רבנו אמר ליהושע בחר לנו אנשים. משה אמר ליהושע לבחור לו לוחמים בעמלק ואינו אומר לו לפי אלו סגולות וכשרונות יבחרם, אלא אומר לו ״אנשים״, מהו משמעו של אנשים? [ולפי פשוטו: ״גיבורים״, כפירש״י עה״ת, אמנם לפי מדרשו] אנשים של חכמה בתורה וביראת חטא, כדי שתהא זכותן מסייעתן, (מדרש רבה שמות כו, ג). **23. למדנו יראת חטא מבתולה.** רבי יוחנן שמע בתולה אחת שנפלה על פניה ואמרה: ״רבונו של עולם! בראת גן עדן ובראת גיהנם. בראת צדיקים לנחול גן עדן, ובראת רשעים לירש גיהנם. יהי רצון מלפניך שלא יכשלו בי בני אדם לחטוא ולהפסיד על ידי את חלקם מגן עדן ולירש גיהנם. וכתב ה׳בן יהוידע׳: למדנו איפה מבתולה זו שלא די במה שאדם שומר עצמו מן החטא, אלא עליו לדאוג שגם אחרים לא יחטאו בגללו. **24. יראת חטא מביאה לידי קדושה.** הוא מה שאמרו בברייתא, הובאה במקומות שונים בש״ס ואחד מהם במסכת עבודה-זרה (כ, ב), זה לשונם: ״מכאן אמר רבי פנחס בן יאיר: תורה מביאה לידי זהירות, זהירות מביאה לידי זריזות, זריזות מביאה לידי נקיות, נקיות מביאה לידי פרישות, פרישות מביאה לידי טהרה, טהרה מביאה לידי חסידות, חסידות מביאה לידי ענוה, ענוה מביאה לידי יראת-חטא, יראת-חטא מביאה לידי קדושה... עכ״ד.

ארחות יראת חטא יושר

עיונים

קמ״ה): [25]מַאן דְּאִיהוּ דָּחִיל חַטָּאָה אִיקְרֵי אָדָם, וּבְכָל אִלּוּ לֹא נְזַכַּר יִרְאַת שָׁמַיִם רַק יִרְאַת חֵטְא וְכָל זֶה צָרִיךְ בֵּאוּר מָה הָעִנְיָן שֶׁל יִרְאַת חֵטְא.

אָמְנָם הָעִנְיָן בָּזֶה הוּא, כִּי כְּבָר כָּתְבוּ בַּסְּפָרִים הַקְּדוֹשִׁים, כִּי הָעֲבֵרָה וְהָעֹנֶשׁ אֵינָן דְּבָרִים נִפְרָדִים, אֶלָּא [ח]הָעֲבֵרוֹת, שֶׁהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא הִזְהִיר עֲלֵיהֶן בָּרָא בְּטִבְעָן שֶׁהֵן כְּמוֹ סַם הַמָּוֶת לַגּוּף וְלַנֶּפֶשׁ, וְהֵם מַשְׁחִיתִים וְהוֹרְסִים וְשׁוֹרְפִין אֶת הַגּוּף וְאֶת הַנֶּפֶשׁ. וְזֶהוּ הָעִנְיָן שֶׁאַפִּילוּ שׁוֹגֵג להנאות העולם. המסילת ישרים (פרק כו) מבאר ש״קדושה״ היות כל מציאות האדם בעולם וכל מעשיו - אפילו מעשים גשמיים של צרכי הגוף - דברי קדושה של התדבקות בה׳. הוא מבאר שבאמת אין השגת מעלה זו ביכלתו של האדם, אלא, שאם משתדל האדם להשיגה עד כמה שידו מגעת, יעזרהו ה׳ וישלימה לו במתנה. כמובן, ההשתדלות להשיג מדה זו כוללת בתוכה גם השתדלות בכל המדות המנויות לפני כן.

ח. **העברות שהקב״ה הזהיר עליהן ברא בטבען שהן כמו סם המות לגוף ולנפש והם משחיתים והורסים ושורפין את הגוף.** כתב בספר ׳שעורי דעת׳ (להר״י בלוף): כי כל ענין ׳שכר ועונש׳ אין זה ענין נפרד, אלא הוכן בתוך הבריאה כפי מערכתה שכל מצוה מביאה עילוי לנפש האדם, ועל ידו מתחזק צד הקדושה ומתעוררת השפעת הטובה בעולם. ולהפך על ידי החטא נפגמת נשמתו ומביא פגם בעולמות העליונים ע״י שמתמעט בזה כח הקדושה והטוב ומעורר דינין ועונשין ח״ו. כמו שאמרו חז״ל ׳שכר מצוה מצוה ושכר עבירה עבירה׳ (אבות ד, ב), דהיינו שאין ענין השכר והעונש שבעד מעשה טוב נותנים לו לאדם שכר ובעד חטא עונש, אלא במעשה המצוה עצמה נמצא השכר, ולהיפך במעשה עבירה נמצא העונש. עכ״ד.

דוגמא לדבר, גרעין החיטה, שזורעין אותו באדמה וממנו גדלים ויוצאים עוד חיטים, הרי שבאותו גרעין בודד כבר נמצא כל תוצאותיו, כמו כן תיכף בעת עשיית העבירה כבר נמצא ונברא העונש וצריך הוא רק לצאת מהכח אל הפועל, שהעונש הנו פרי ותוצאת העבירה, ובישעיהו (ג, י-יא):

ביאורים

25. מאן דאיהו דחיל חטאה איקרי אדם. מי שהוא ירא חטא, נקרא ׳אדם׳.

ארחות יראת חטא יושר

עיונים

צָרִיךְ כַּפָּרָה, כִּי הָעֲבֵרָה אֵשׁ הִיא עַד אֲבַדּוֹן תֹּאכַל וּכְאִלּוּ אָכַל סַם הַמָּוֶת, וְחֶסֶד ה' הוּא שֶׁעַל יְדֵי הַקָּרְבָּן נִמְחָק הָעֲבֵרָה. וּמָצִינוּ בַּפּוֹסְקִים שֶׁאַף

למוטב, וכנ"ל. וכ"ז מבואר ב'נפש החיים' (א, יא): שהחטא עצמו הוא ענשו, כמו שכתוב (משלי ה, כב): "עונותיו ילכדונו את הרשע (העון עצמו יקטרג עליו ויפרע ממנו) ובחבלי חטאתו יתמך". ובירמיה (ב, יט): "תיסרך רעתך" וגו' (הרעה שעושה האדם היא היא המייסרת אותו). [ובתהלים (לד, כב): "תמותת רשע רעה" וגו', הרעה היא ממיתה ומענישה את הרשע. ובמשלי (יג, כא): "חטאים תרדף רעה" וגו', פרש"י: אדם רשע, רשעתו רודפתו עד השמדו. ובאיוב (לד, יא) "כי פעל אדם ישלם-לו, וכארח איש ימצאנו", כפי פועל האדם כן ישלם לו אם טוב ואם רע וכפי אורח איש כן יזמין לו (מצודת דוד שם)]. שכאשר האדם עושה אחת ממצוות ה' אשר לא תעשנה, הפגם והחרבן נרשם ח"ו תכף למעלה בשרשו... וזהו שאמרו רז"ל (עירובין יט, א): "רשעים מעמיקין להם גיהנם", רצונו לומר, שהן עצמם המעמיקים לעצמם הגיהנם, ומרחיבין אותו ומבעירין אותו בחטאיהם... זהו שאמר הכתוב (איוב לד, יא): "כי פעל אדם ישלם לו", שהפעולה עצמה, הטובה היא אם רעה ח"ו, היא היא עצמה התשלומין שלו, ועיין זהר (קרח קע"ז א'): אדם הולך בעולם הזה ועושה מעשים וחוטא לפני אדונו, אותה עבירה תולה עליו ומשלמת דינו, זה מה שכתוב "כי פועל אדם ישלם לו" - אותו מעשה ישלם לו. ובמשנה באבות (ד, יא) איתא: העובר עבירה אחת, קונה לו [-בורא לעצמו] קטגור אחד [- מלאך המליץ רע] ומלמד עליו חובה, ונאמר (איוב ח, ד) "אם בניך חטאו לו וישלחם ביד פשעם". בחרדים (פרק ס"ה) הביא פסוק זה, וכתב, שנראה שהפשעים נעשים מלאכי חבלה, וכן הביא הגר"א. ומלבד שהקטיגור (הנברא מעשיית העבירה) מליץ רע ומשתדל בחובתו של עושה העבירה, הוא עצמו גם מעניש אותו (על אותו עברה שעשה החוטא אשר ממנו נברא המשחית) ואינו עוזבו עד גמר פרעון העברה, [או עד שישוב האדם מחטאו אשר חטא, שבזה מתבטל אותו מלאך המשחית], וכמו שהביא במצודת דוד (משלי ה, כב) על הפסוק: "עוונותיו ילכדנו את הרשע", רצונו לומר, העון עצמו יקטרג עליו ויפרע ממנו. ובאיכה (ג, לח-לט): "מפי עליון לא תצא הרעות והטוב. מה יתאונן אדם חי גבר על חטאיו". ופרש"י שם: "מה יש להתאונן אדם חי גבר על חטאיו כל איש ואיש יתאונן על חטאיו כי הם המביאים עליו הרעה. מפי עליון לא תצא, אמר רבי יוחנן מיום שאמר הקב"ה (דברים ל) ראה נתתי לפניך את החיים ואת הטוב וגו' לא יצא רעה וטובה מפיו אלא הרעה באה מאליה לעושה רע והטוב לעושה טוב לפיכך מה יתאונן למה יתרעם האדם אם לא על חטאיו".

"אמרו צדיק כי טוב כי פרי מעלליהם יאכלו, אוי לרשע רע כי גמול ידיו יעשה לו", שהשכר והעונש הם פרי וגמול מעשה האדם לטוב או

ארחות יראת חטא יושר

עיונים

בְּאֹנֶם [ט]הָעֲבֵרָה [י]מְטַמְטֶמֶת לִבּוֹ [אֲלָא אִם כֵּן הָיָה מְחֻיָּב לַעֲשׂוֹת כֵּן מִצַּד פִּקּוּחַ נֶפֶשׁ שֶׁאָז זְכוּת הַמִּצְוָה תָּגֵן עָלָיו שֶׁלֹּא יַזִּיק לוֹ] כִּי כָּךְ בָּרָא הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא בַּטֶּבַע שֶׁהָעֲבֵרָה הִיא אֵשׁ שׂוֹרֶפֶת כְּמוֹ נָחָשׁ וְעַקְרָב וּכְמוֹ שֶׁכָּתַב אאמו"ר זללה"ה בְּ'חַיֵּי עוֹלָם' (ח"ב פ"ח) שֶׁחִלּוּל שַׁבָּת הוּא כְּמוֹ מַחֲלַת סַרְטָן רַחֲמָנָא לִצְלַן, וְאִם אֶחָד יוֹדֵעַ שֶׁאִם יַעֲשֶׂה דָּבָר פְּלוֹנִי אוֹ יֹאכַל מַאֲכָל פְּלוֹנִי יֵשׁ חֲשָׁשׁ שֶׁיְּקַבֵּל מַחֲלַת סַרְטָן רַחֲמָנָא לִצְלַן - בְּוַדַּאי יִבְרַח מִזֶּה בְּכָל כֹּחוֹ וְיִתְיָרֵא מְאֹד שֶׁמָּא יִכָּשֵׁל, וְאִם חַס וְחָלִילָה נִכְשַׁל בְּוַדַּאי פַּחֲדוֹ וְיִרְאָתוֹ גָּדוֹל מְאֹד.

[יא]וְזֶהוּ עִנְיַן יִרְאַת חֵטְא, שֶׁזֶּה מַרְאֶה שֶׁיֵּשׁ לוֹ אֱמוּנָה חוּשִׁית וְשֶׁמַּרְגִּישׁ שֶׁהָעֲבֵרָה הִוא

ט. **העברה מטמטמת לבו.** במסכת יומא מביאה הגמרא את מה ששנינו בבית מדרשו של רבי ישמעאל: עבירה מטמטמת לבו (שכלו) של אדם. ופירש רש"י: אוטמת וסותמת אותו מכל חכמה, שנאמר (ויקרא יא, מג): "ולא תטמאו בהם ונטמתם בם". היות ומלת "ונטמתם" כתובה בלי האות "א", הגמרא דורשת אותה: אל תקרא אותה "ונטמאתם" אלא ונטמטם" [מלשון טמטום, והת' מתחלף בט' באותיות דטלנ"ת. מהרש"א].

ובעיון יעקב ביאר, שכל עבירה מטמטמת את הלב, אך הוא מיטמטם במיוחד על ידי אכילת מאכלות אסורות, שהופכים לחלק מגופו של האוכלם (מס"י פי"א) ומפני כך נכתב פסוק זה בענין איסור אכילת שרצים.

י. **מטמטמת לבו.** יש להדגיש כי אין כוונה כאן, ליכולת חשיבה טכנית ולזיכרון של אוסף ידע ומאגרי אינפורמציה, שכל אלו קיימים בגוף מסואב ומשוקץ, כפי שאמרו חז"ל: "חכמה בגויים - תאמין" (איכ"ר ב, יג-מח). אלא הכוונה לתחושות רוחניות בריאות, לרגישויות המיית הלב, היונקות מתוך זוית ראייה נעלית, חכמה זו נמצאת רק אצל מי שנזהר לא להטמא בעבירות ולא להתגעל במאכלות אסורות.

יא. **וזהו ענין יראת חטא שזה מראה שיש לו אמונה חושית.** והיינו שיראת העונש שורשה באמונת השגחת השם יתברך ואמונת שכר ועונש. כתב הגאון בעל ההפלאה ב"פנים מאירות" [בפרשת בשלח על הפסוק "וירא ישראל את היד הגדולה וגו' ויירא העם את ה' ויאמינו בה'" וגו']: "והנה

ארחות יראת חטא יושר

עיונים

אֵשׁ שׁוֹרֶפֶת [וּכְמוֹ שֶׁמְּסַפְּרִים עַל הַגְּרָ"א זַצַ"ל שֶׁבְּיַלְדוּתוֹ נָגַע בְּשַׁבָּת בִּלִּי כַּוָּנָה בְּמַקָּצָה וְנִתְעַלֵּף] וְכָל מַה שֶּׁיִּרְאַת חֶטְאוֹ גְּדוֹלָה יוֹתֵר זֶה מַרְאֶה שֶׁאֱמוּנָתוֹ גְּדוֹלָה יוֹתֵר וְיִרְאַת שָׁמַיִם שֶׁלּוֹ גְּדוֹלָה יוֹתֵר וְזֶה כָּל הָאָדָם, וּמִי שֶׁאֵין מִתְיָרֵא מֵעָבְרָה זֶה מַרְאֶה שֶׁאֵין הָאֱמוּנָה שֶׁלּוֹ שְׁלֵמָה, וּמִמֵּילָא אֵין תּוֹרָתוֹ יְכוֹלָה לְהַצִּילֵהוּ וְהוּא רָחוֹק מֵהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא וְכָל מַה שֶּׁאָדָם קָרוֹב יוֹתֵר לְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא גַּם הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא קָרוֹב אֵלָיו כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב "קָרוֹב ה' לְכָל קוֹרְאָיו".

וְהִנֵּה [יב]כָּל מַה שֶּׁהָאָדָם מִתְרַחֵק וּמִתְיָרֵא מֵעָבֵרָה כְּנֶגֶד זֶה שׁוֹמְרִים אוֹתוֹ מִן הַשָּׁמַיִם שֶׁלֹּא יִכָּשֵׁל, [יג]וּכְמִדַּת זְהִירוּתוֹ וּפַחְדּוֹ כְּנֶגֶד זֶה יִשְׁמְרוּהוּ, שאמרו חז"ל (בסוף פרק ג' דמסכת נדרים) דבעידנא דיצר הרע לית דמדכר ליה ליצר הטוב וכו' (פי', כאשר יצר הרע גובר על האדם ואוחז בו, אין מי שזוכרו ליצר הטוב) ע"ש. [רק רשימא נשאר בעומק לבבו], ונעשה כאדם מגושם שאין לפניו אלא תאוות עולם הזה בלבד, אך פחד העונשים הקשים גם איש מגושם מרגיש נרעש ונפחד, ולזאת צריכים ללמד את עצמו להשריש בלבבו יראת העונש, וכמו שכתבו בספרים הקדושים מזה, וצור ישראל יהא בעזרתינו שנשוב בתשובה שלמה לפניו יתברך שמו". עכ"ל.

העובד השם מיראת העונש אינו בשלימות, כי נקרא עובד עצמו, שלא יגיע אליו העונש, אלא העיקר הוא האמונה, שמאמין בה' ב"ה וב"ש שנותן שכר טוב לעושי רצונו ועונש לעוברי רצונו, והיינו דכתיב "ויראו העם את ה' - ויאמינו", שמעלת הירא הוא בשביל האמונה בה' ב"ה וב"ש". עכ"ד. למדנו מדבריו שיראת העונש מעידה על האמונה של הירא, שאם לא היה מאמין ח"ו, הלא לא היה ירא מעונש, והירא יראת העונש הרי הוא מאמין בה' ב"ה וב"ש. וכן מבואר ברמב"ם בספר המצוות (מצות עשה ד') שכתב: "היא שצונו להאמין יראתו יתעלה ולהפחד ממנו, ולא נהיה ככופרים ההולכים בקרי, אבל נירא ביאת ענשו בכל עת, וזהו אמרו יתעלה את ה' אלקיך תירא". ומבואר שיסוד יראת העונש היא אמונה, שמאמין בהשגחת השי"ת ובשכר ועונש, ומתוך זה ירא ונפחד מן העונש.

יב. כל מה שהאדם מתרחק ומתירא מעבירה כנגד זה שומרים אותו. כתב הרמב"ם (הלכות תשובה פ"ו ה"ה): "והוא שאמרו חכמים בא ליטהר מסייעין אותו, כלומר, ימצא עצמו נעזר על הדבר".

יג. וכמדת זהירותו ופחדו כנגד זה ישמרוהו. בספר "ברכת פרץ" (פרשת מסעי) כתב בגודל חיוב האדם להשריש בקרבו יראת העונש, וז"ל: "וזהו ענין יראת העונש אע"פ שעיקר מצות יראה הוא יראת הרוממות כמו שכתבו בספרים הק', מכל מקום צריכים גם כן להשריש יראת העונש, כי בזמן תוקף התגברות היצר הרע אז התאוה מטמטמת את לבו עד שכמעט ולא ירגיש על ענינים רוחניים וכמו

ארחות יראת חטא יושר

עיונים

כְּמוֹ שֶׁנּוֹדַע לָנוּ מַעֲשִׂים מִכָּל גְּדוֹלֵי יִשְׂרָאֵל בְּכָל דּוֹר וָדוֹר עַד הַוֹּרֵנוּ זֶה [26](וכמו שכתוב בחולין ו' א'). **וּמִי**

יצר הרע גובר על האדם ואוחז בו, אין מי שזוכרו ליצר הטוב) ע"ש. [רק רשימא נשאר בעומק לבבו], ונעשה כאדם מגושם שאין לפניו אלא תאוות עולם הזה בלבד, אך פחד העונשים הקשים גם איש מגושם מרגיש נרעש ונפחד, ולזאת צריכים ללמד את עצמו להשריש בלבבו יראת העונש, וכמו שכתבו בספרים הקדושים מזה, וצור ישראל יהא בעזרתינו שנשוב בתשובה שלמה לפניו יתברך שמו". עכ"ל.

ועיין בדברים הנוקבים שכתב רבי חיים מוולאז'ין בספר "נפש החיים" (בפרקים שבין שער ג' לשער ד' בפרק ח' שם), וזה לשונו: "עוד אחת יוכל לפתותך (היצה"ר) בחבילות ראיות שתכלית עבודת האדם הוא רק להשיג יראת הרוממות, ורק על זה יהיו עיניו ולבו כל הימים, ושיראת העונש ובושה מבני אדם, היא מדה גרועה שבגרועות, והראוי לשרש אותה מלבך, ויניח לך יצרך להוסיף יראה על יראה ביראת הרוממות עד שיקבע בלבך שיראת העונש והבושה מבני אדם היא עבירה, ותהיה בורח ממנה כבורח מן העבירה, עד שיוכל להיות שתלכד ברשתו שלא לאפרושי מאיסורא בזמן שאין לך יראת הרוממות כראוי, ויקל לך כל דבר באשר יראה לך פנים מפנים שונים בזה, ויוכל להולד מזה, שאם יוכיחך אדם ויראה לך שאתה עובר על איזה דין, ישיאך לבך שלא לאפרושי מזה כל זמן שיראת המוכיח על פניך, באמרך שרק אין יראת אלוקים בזה רק יראת אדם, ויראה חיצונית.

וכבר הורונו חז"ל בברכת רבן יוחנן בן זכאי לתלמידיו (ברכות כח, ב) שתהא מורא שמים עליכם כמורא בשר ודם וכו', ומי לנו גדול וחסיד מרב עמרם חסידא, ועם כל זה כשנזדמן לידו פעם אחת דבר עבירה פתאום ר"ל כמובא בסוף מסכת קידושין, נלחם בתחבולות להנצל מרשת יצרו אף מחמת הבושה מהבריות, רק שלא לעבור ח"ו על מצות בוראו יתברך שמו, ונראה הגם שהקב"ה חס על כבודן של צדיקים עם כל זה קבעוה להאי עובדא בתלמוד, להורות לנו דרכי ה' הישרים". עכ"ל ה"נפש החיים".

ביאורים

26. וכמ"ש בחולין ו, א. הגמרא שם מביאה מעשה הקשור לאימרת רבי זירא לעיל שם (ה, ב) שאין הקב"ה מביא תקלה (של אכילת מאכלות האסורות) אפילו בשוגג לידם של הצדיקים, וכך מספרת הגמרא: רבי זירא ורב אסי הזדמנו לפונדק של העיר יאי, בעלי הפונדק היו עמי-הארץ [וכיון שחלקם לא הקפידו להפריש תרומות ומעשרות מפירותיהם, הלכך, גזרו חכמים שכל המקבל תבואה או

ארחות יראת חטא יושר

עיונים

שֶׁיִּרְאָתוֹ חֲלוּשָׁה, כָּךְ שְׁמִירָתוֹ מִן הַשָּׁמַיִם עָלָיו בְּדָרֶךְ זֶה, וּבְוַדַּאי עָלוּל לְהִכָּשֵׁל בְּכָל מִינֵי אִפּוּרִים רַחֲמָנָא לְצַלַּן [27]כִּי [יז]בְּמִדָּה שֶׁאָדָם מוֹדֵד בָּהּ מוֹדְדִין לוֹ, וְאִם הוּא מְזַלְזֵל בַּדָּבָר וְאֵין מְפַחֵד

יז. במדה שאדם מודד בה מודדין לו. עה"פ "כמים פנים לפנים" וגו' (משלי כז, יט), כתב הנצי"ב מוולאז'ין: "כמנהג האדם בעבודת ה', כן הוא השגחת ה' עליו".

ע"כ. על הפסוק (שיר השירים ו, ג) "אני לדודי ודודי לי", כתבו בספרים, שנרמז בזה שכפי השיעור שאני לדודי (להקב"ה) כך דודי לי. וכן על הפסוק (תהלים קכא, ה) "ה' צלך על יד ימינך", באותו אופן שאדם מושיט את ידיו מול השמש כך נראה צילו בארץ, כמו כן שמירת והנהגת הקב"ה עם האדם הוא כפי מעשיו שעושה. [על הפסוק "ויאמר ה' סלחתי כדברך", כותב ה"בן איש חי", כפי מה שאתה מבקש כך אני סולח, וזהו "סלחתי - כדברך", כפי דברך שבקשת כך אני סולח, כי הכל הוא מדה כנגד מדה], שכל הנהגת ה' עם האדם הוא כפי הנהגת ונכונות האדם למעשיו.

ביאורים

פירות מעם הארץ אסור לו לאכלם עד שיפריש מהם מעשר שני ותרומת מעשר מחמת הספק, פירות של עם-הארץ נקראים "דמאי"], הביאו לפניהם ביצים המצומקות מחמת צליה מרובה, מעורבות ביין, רבי זירא לא אכל מהן, כיון שבעלי הפונדק היו עמי הארץ ויינם (שהוא מגדולי קרקע וחייב במעשרות) נחשב "דמאי" האסור מדרבנן, ואילו רב אסי אכל מהן מבלי להפריש מהן מעשרות. שאל רבי זירא את רב אסי: האם אין הרב חושש לתערובת דמאי שישנה במאכל זה? ענה לו רב אסי, לא שמתי לב לאיסור שבדבר, כיון שהיין לא היה בעין אלא היה מעורב בדברים אחרים. אמר רבי זירא לעצמו, האם אפשר שגזרו חכמים איסור על אכילת התערובת של דמאי מבלי לעשר אותה, ויסתייע הדבר מן השמים שרב אסי יכשל באכילת דבר איסור בשוגג? הנה, אם אפילו בהמתן של צדיקים אין הקב"ה מביא תקלה על ידן לאכול דבר איסור, צדיקים עצמן בודאי שאינו מביא תקלה כזו על ידם? ברור, אם כן, שאם נוהגת הגזירה של דמאי אפילו בתערובת, היה מונע הקב"ה מרב אסי מלשכוח את הגזירה ולאכול את הדמאי בטעות. יצא רבי זירא, חקר את הענין ומצא מקור המלמד שאכן אין הגזירה של דמאי נוהגת בתערובת, מברייתא שלמדנו הלוקח יין וכו' עיי"ש, ברייתא האומרת בפירוש שאין חיוב להפריש מעשר מדמאי שנקנה מעם הארץ כשהוא מעורב כבר עם דברים אחרים שאינם חייבים במעשר. נמצא שלא נכשל רב אסי בחטא כאשר אכל בשוגג תערובת הדמאי שהוגשה לו. **27. כי במדה שאדם מודד בה מודדין לו.** כפי שאדם נוהג כך נוהגים בו מן השמים, מדה כנגד מדה.

ארחות יראת חטא יושר

עיונים

וְאֵין חָשׁוּב אֶצְלוֹ כָּל כָּךְ - לָמָּה יִשְׁמְרוּהוּ מִן הַשָּׁמַיִם? וְהוּא נֶעֱזָב לְכָל מִקְרִים, וְכֵיוָן שֶׁעָלוּל לְהִכָּשֵׁל בְּכָל מִינֵי עֲבֵרוֹת רַחֲמָנָא לְצַלַּן - פְּשִׁיטָא שֶׁאֵין חָכְמָתוֹ מִתְקַיֶּמֶת וְאֵין לוֹ סִיעְתָּא דִּשְׁמַיָּא. וְכָל מַה שֶּׁיִּרְאַת חֶטְאוֹ גְּדוֹלָה [28]גַּם הַסִּיעְתָּא דִּשְׁמַיָּא שֶׁלּוֹ גְּדוֹלָה בְּכָל הַדְּבָרִים, [טז]וְלָכֵן הַפְלִיגוּ חַז"ל כָּל-כָּךְ בְּעִנְיַן יִרְאַת חֵטְא וְכַנַּ"ל.

טו. ולכן הפליגו חז"ל כל כך בענין **יראת חטא.** הרמב"ם (בספר המצוות במצות עשה ד') קבע את מצות "את ה' אלקיך תירא" (דברים ו, יג) על יראת העונש, וז"ל: היא שצונו להאמין יראתו יתעלה ולהפחד ממנו, ולא נהיה ככופרים ההולכים בקרי, אבל נירא ביאת ענשו בכל עת, וזהו אמרו יתעלה את ה' אלקיך תירא. עכ"ל. וכן מבואר בלשון ה"חינוך", במצות יראת ה' (מצוה תל"ב) שכתב בזה הלשון: "להיות יראת השם יתברך על פנינו לבלתי נחטא, כלומר שנירא ביאת עונשו, ולא יהיה לבבנו בלי מגור אליו כל היום, ועל זה נאמר את ה' אלקיך תירא וכו', ומי שבא דבר עבירה לידו חייב להעיר רוחו ולתת על לבו באותו הפרק שהקב"ה משגיח בכל מעשה בני אדם וישיב להם נקם כפי רוע המעשה. עכ"ל החינוך. הרי שקבע מצות יראת ה' ליראת העונש.

ב"מנחת חינוך" (שם) העיר, שברמב"ם בהלכות יסודי התורה (פרק ב') מבואר שיראת ה' הוא יראת הרוממות (שהוא ירא מרוממות ה' יתברך), ואילו בספר המצוות כתב הרמב"ם [וכן החינוך הנ"ל] שיראת ה' היא יראת העונש?

ב"קנאת סופרים" (בפירושו על הרמב"ם בספר המצוות), כתב, שאדם העובד את ה' מיראת העונש, גם זה נקרא יראת ה', למרות שאינה במדרגה חשובה כל כך כמו יראת הרוממות. והוסיף ב"מנחת חינוך" (הנ"ל), כי הרמב"ם והחינוך נקטו ליראת העונש שהוא גם כן בכלל מצות יראת ה', כי על ידי יראת העונש יבוא האדם ליראת הרוממות (ועיין עוד לעיל בדברי ה'ברכת פרץ').

ביאורים

28. גם הסיעתא דשמיא שלו גדולה בכל הדברים. ככל שאדם מחובר יותר למקור העליון כך הסיעתא דשמיא שלו גדולה יותר, הן בענייניו הרוחניים והן בענייניו הגשמיים.

ארחות כבוד אב ואם יושר

כִּבּוּד אָב וָאֵם

[1]**כִּבּוּד אָב וָאֵם הוּא מֵחֻמּוּרָה שֶׁבַּחֻמּוּרוֹת וּכְמוֹ שֶׁאָמְרוּ בַּגְּמָרָא** (ירו' פאה פ"א ה"א) **מִצְוָה חֲמוּרָה שֶׁבַּחֻמּוּרוֹת זוֹ כִּבּוּד אָב וָאֵם, וְעָנְשָׁהּ מְפֹרָשׁ בַּתּוֹרָה "**[2]**לְמַעַן יַאֲרִיכוּן יָמֶיךָ" וכו' מִכְּלַל וכו'** (עי' חולין ק"י ב' וברש"י ד"ה שמתן) **מִלְּבַד הָעֲנָשִׁים הַנּוֹרָאִים לֶעָתִיד לָבֹא** [3]**עַד שֶׁרַבִּי יוֹחָנָן אָמַר** (קדושין ל"א ב'):

ביאורים

1. כבוד אב ואם הוא מחמורה שבחמורות. כמה טעמים נאמרו בזה. א. שגדול כבוד אביו ואמו שהרי "השוה הכתוב [-המקרא] כבוד אב ואם לכבוד המקום [-הקב"ה]" (קידושין ל, ב). שבשניהם נאמר "כבד", בכיבוד הקב"ה נאמר (משלי ג, ט): "כבד את ה' מהונך", ובכיבוד אב ואם נאמר בעשרת הדברות (שמות כ, יא): "כבד את אביך ואת אמך". בכך שהמקרא השתמש באותה מילה "כבד" גם כלפי הקב"ה וגם כלפי ההורים, השוה בזה כבוד אב ואם לכבוד הקב"ה, ללמדנו שחשוב כיבוד אב ואם ככיבוד המקום. ב. שמצות כיבוד אב ואם היא מצוה שקשה מאד לצאת ידי חובתה לכבדם כפי הנדרש, שאי אפשר לאדם לקיים את כבודם ככל הצורך, והוא נענש עליהם אם אינו מכבדם כראוי (רש"י, קידושין לא, ב, ד"ה אשרי). והרמב"ם (פ"ו מהל' ממרים ה"א) כתב: "כבוד אב ואם מצות עשה גדולה". **2. למען יאריכון ימיך וכו' מכלל וכו'.** הוא מדרשת המכילתא, הביאה רש"י בפירושו לחומש (שמות כ, יב) על הפסוק "כבד את אביך ואת אמך למען יאריכון ימיך": אם תכבד אותם יאריכון ימיך, ואם לאו, (הרי לא זו בלבד שלא יאריכו יתר על המדה הקצובה לך, אלא אף) יקצרון ימיך, שדברי-תורה כמו נוטריקון (כלומר, כתובים בלשון מקוצרת, שכמה משמעויות נכללות בהם) הם נדרשים, מכלל הן אתה שומע לאו, ומכלל לאו אתה שומע הן, (שמתוך הדבר המפורש, ניתן לדייק ולהבין גם הפכו של דבר). **3. עד שר' יוחנן אמר אשרי מי שלא חמאן.** אשרי מי שלא ראה אותם, כלומר: אשרי יתום שלא ראה את אביו ואמו מימיו, לפי שאי אפשר לאדם לקיים את כבודם ככל הצורך (שקשה לכבדם כפי הנדרש), והוא נענש עליהם אם אינו מכבדם כראוי. (רש"י קידושין לא, ב). הגמרא מבארת שדברים אלו אמרם רבי יוחנן כלפי עצמו, שהיה יתום מאב ואם, שכאשר עברתו אמו מת אביו עוד לפני לידתו, וכאשר ילדתו מתה אמו, וא"כ לא ראה מימיו לא את אביו ולא את אמו. וכן בירושלמי (פ"א דפאה) מסופר ברבי זעירא שהיה יתום מאביו ומאמו והיה מצטער ואומר הלואי היה לי אבא ואמא שאוכל לכבדם, ואירש גן עדן על ידי כך. אולם כאשר שמע רבי זעירא את

עיונים כבוד אב ואם ארחות יושר

א. הוקש כבודם לכבוד המקום. המהרש"א (בח"א שם ד"ה השוה) מבאר, שבוודאי אין כוונת הגמרא לומר שחיובם שוה ממש, שכן בהמשך הגמרא שם (לא, ב) מבואר שכיבוד אב ואם הוא ע"י שמאכילם ומשקם מלבישם ומכסם וכו' וכל זה לא שייך כלפי הקב"ה. אלא הכוונה, שלכן נאמרו שניהם באותו לשון לומר לך שעל פי שורת הדין יש להשוותן לפי ששלשתם שותפים בו [ביצירת האדם, שהרי הקב"ה נותן רוח ונשמה, קלסתר פנים, ראיית העין, שמיעת האוזן, דבור פה, הלוך הרגלים, בינה והשכל. אביו נותן את החלקים הלבנים שבאדם, כגון: העצמות, השינים, הגידים, הצפרנים, גלגל העין, המוח וכדומה. אמו נותנת את הדברים האדומים והצבעוניים שבגוף, כגון: העור, הבשר, הדם, השערות, השחור שבעין והאברים הפנימיים], ולכן המכבד את הוריו כאילו כיבד גם את הקב"ה כמבואר בהמשך הגמרא שם. המהר"ל (תפארת ישראל עמ' קד) ביאר, שעצם העובדה שהקב"ה הסכים לעשות עם שני בני זוג אלו שותפות, זו בהחלט סיבה טובה שהבן יתייחס בהערכה ובכבוד רב להורים שלו. כתב רבינו יונה (אגה"ת ע'): "הרוצה לכבד את ה' יתברך - יכבד את אביו ואת אמו".

ביאורים

שתי הברייתות דלעיל שם המדברות בחומר המצוה וקושי קיומה, אמר, ברוך ה' שאין לי לא אבא ולא אמא. **4. הוקש כבודם לכבוד המקום.** בגמרא מסכת קידושין (ל, ב): תנו רבנן, נאמר (שמות כ יב): "כבד את אביך ואת אמך", ונאמר (משלי ג, ט): "כבד את ה' מהונך". השוה הכתוב (המקרא) כבוד אב ואם לכבוד המקום (הקב"ה). **5. כאילו ציער את השכינה.** הגמרא במסכת קידושין (לא, א): "ובזמן שאדם מצער את אביו ואת אמו אמר הקב"ה יפה עשיתי שלא דרתי ביניהם שאלמלא דרתי ביניהם צערוני". וכתב החינוך (סוף מצוה ל"ג) שהעובר על מצוה זו ביטל עשה ועונשו גדול מאד שנעשה כמתנכר לאביו שבשמים. ע"כ. ובספר מנורת המאור: וכל המצער את אביו ואת אמו כאילו מסלק ממנו השכינה. ע"כ. **6. ושלא בפניהם הוא בכלל ארור מקלה אביו ואמו.** מקרא הוא בפרשת כי-תבוא (דברים כז, טז), ופירוש 'מקלה' היינו מזלזל בכבודם של אביו ואמו. **7. וארור בו קללה בו נידוי.** הגמרא בשבועות (לו, א) מביאה ברייתא המבארת מה היא משמעות לשון 'ארור', תנא, ארור

א. הוקש כבודם לכבוד המקום. המהרש"א (בח"א שם ד"ה השוה) מבאר, שבוודאי אין כוונת הגמרא לומר שחיובם שוה ממש, שכן בהמשך הגמרא שם (לא, ב) מבואר שכיבוד אב ואם הוא ע"י שמאכילם ומשקם מלבישם ומכסם וכו' וכל זה לא שייך כלפי הקב"ה. אלא הכוונה, שלכן נאמרו שניהם באותו לשון לומר לך שעל פי שורת הדין יש להשוותן לפי ששלשתם שותפים בו [ביצירת האדם, שהרי הקב"ה נותן רוח ונשמה, קלסתר פנים, ראיית העין, שמיעת האוזן, דבור פה, הלוך הרגלים, בינה והשכל. אביו נותן את החלקים הלבנים שבאדם, כגון: העצמות, השינים, הגידים, הצפרנים, גלגל העין, המוח וכדומה. אמו נותנת את הדברים האדומים והצבעוניים שבגוף, כגון: העור, הבשר, הדם, השערות, השחור שבעין והאברים הפנימיים], ולכן המכבד את הוריו כאילו כיבד גם את הקב"ה כמבואר בהמשך הגמרא שם. המהר"ל (תפארת ישראל עמ' קד) ביאר, שעצם העובדה שהקב"ה הסכים לעשות עם שני בני זוג אלו שותפות, זו בהחלט סיבה טובה שהבן יתייחס בהערכה ובכבוד רב להורים שלו. כתב רבינו יונה (אגה"ת ע'): "הרוצה לכבד את ה' יתברך - יכבד את אביו ואת אמו".

אַשְׁרֵי מִי שֶׁלֹּא חַמָּאן, וְאָמְרוּ בַּגְּמָרָא (שם ל' ב') [4](א)**חֵקֵשׁ כִּבּוּדָם לִכְבוֹד הַמָּקוֹם, וְכָל הַמְצַעֵר אָבִיו וְאִמּוֹ** [5]**כְּאִלּוּ צִעֵר אֶת הַשְּׁכִינָה** (שם ל"א א'). **וַאֲפִילּוּ לְבַזּוֹת אָבִיו וְאִמּוֹ בִּרְמִיזָה** [6]**וְשֶׁלֹּא בְּפְנֵיהֶם הוּא בִּכְלַל אָרוּר מַקֶּלֶה אָבִיו וְאִמּוֹ כְּמוֹ שֶׁכָּתַב הָרַמְבַּ"ם** (סוף פרק מממרים), [7]**וְאָרוּר בּוֹ - קְלָלָה בּוֹ נִדּוּי וכו'**

ארחות כבוד אב ואם יושר

עיונים

כַּמְבֹאָר בַּגְּמָרָא (שבועות ל"ו א'), וּכְתִיב (משלי ל'): [8]עַיִן תִּלְעַג לְאָב וְתָבֶז לִיקְהַת אֵם יִקְּרוּהָ עׇרְבֵי נַחַל וְיֹאכְלוּהָ בְּנֵי נָשֶׁר. וּבְסֵפֶר חֲרֵדִים (פ"א) כָּתַב מַעֲשֶׂה נוֹרָא שֶׁהָיָה בִּימָיו בְּאֶחָד שֶׁפִּרְנֵס אֶת אִמּוֹ אֲבָל [9](ב)הָיְתָה בְּזוּיָה בְּעֵינָיו, לְיָמִים מְצָאוּהוּ הָרוּג מְחוּץ לָעִיר וְהָעוֹרְבִים נִקְּרוּ אֶת עֵינָיו כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר: "יִקְּרוּהָ עוֹרְבֵי נַחַל". וְכָל שֶׁכֵּן לַעֲנוֹת

ב. **היתה בזויה בעיניו.** כתב החיי אדם (סז, ג): שמחמת מצות כיבוד אב ואם חייב לכבדם במחשבה, במעשה ובדיבור. ולדעת החרדים (פרק ט' (א) לה-לו) עיקר המצוה היא הכבוד שבלב "שידמה בלבו שהם גדולים ונכבדי ארץ, שזהו עיקר כבודם, ומתוך כך ודאי יכבדם בדיבור ובמעשה".

בשיחות מוסר לרבי חיים שמואלביץ (תשל"א, כב) מובא כך: "מקובלני, שאין מצות כיבוד אב מתקיימת כהלכתה, אלא אם כן מעריך הבן את אביו ומעריצו למאד, וחייב הבן למצוא באביו תכונות מסויימות בהן הוא מצטיין יותר מכל אחד זולתו, והריהו בהן גדול הדור (וכן נהג אמו"ר זצ"ל), כי אם לא יעריכנו בלבו ואינו מחשיבו במעמקי נפשו, כי אז אפילו מאכילו ומשקהו וקם לפניו ורץ לפניו, הרי זה לא קיים מצות כיבוד אב כל עיקר".

[ויש מי שכתב דאף לדברי ספר החרדים הנ"ל נראה שאין כוונתו לומר שבלא כוונת הלב אינו מקיים המצוה כלל, אלא אפשר שכוונתו דומיא דמצות תענית דהעיקר הוא התשובה, ומכל מקום מקיים המצוה בתענית לבד אע"ג דהעיקר חסר, (כמש"כ המ"ב בהלכות תענית (סי' תקמ"ט סק"א) שכל אלו הימים שישראל מתענים מפני הצרות שארעו בהם, חייב כל איש לשום אל לבו באותן הימים ולפשפש במעשיו ולשוב בהן, כי אין העיקר התענית, והתענית אינה אלא הכנה לתשובה, ומכל מקום אין לפטור את עצמו בתשובה בלבד), כמו כן כאן במצות כבוד אב ואם מעיקרי המצוה הוא הלב, אבל בדיעבד מקיים המצוה כשמאכילו ומשקהו לבד].

ביאורים

יש בו לשון קללה, ויש בו לשון נידוי. **8. עין תלעג לאב.** עין הלועגת ברמיזה למוסר האב ומבזה את תוכחות האם, ינקרו את העין הזו העורבים השוכנים בנחלים, ויאכלו אותה בני הנשר. **9. היתה בזויה בעיניו.** היתה קלה ובזויה בעיניו לפי שנשאת לאיש אחר אחרי מות אביו, והאיש הזה הלך דרך ים ונהרג והושלך לים וחפשו היהודים לקברו ומצאוהו על שפת הים ועין אחת מנוקרת שנקרוה העורבים. (חרדים, פרק א אות לה).

ארחות כבוד אב ואם יושר

עיונים

ג. דלא מהני אפילו מחילה בזה. כתב הריב"ש (בתשובותיו סי' ר"כ) וז"ל: "ראיתי בשם הראב"ד ז"ל שאין ביד הרב למחול, ואע"פ שאמרו בפ"ק דקידושין (לב, א) הרב שמחל על כבודו כבודו מחול... היינו מידי דלית ביה בזיון כגון לעמוד מפניו וכיוצא בזה, בהנהו יכול למחול, אבל על בזיונו אינו יכול למחול, אדרבה אסרו לו למחול שהתורה מתבזית בכך ודמי למאי דאמרינן התם האב שמחל על כבודו כבודו מחול, דליכא למימר שיהא האב יכול למחול לבן לומר לו דברי חרופין וגדופין. עכ"ל.

לָהֶם שֶׁלֹּא בָּרָךְ אָרֵץ שֶׁכָּתְבוּ הַפּוֹסְקִים (ועי' ברכי יוסף יורה דעה סי' ר"מ אות י"ג) [ג]דְּלָא מְהַנֵּי אֲפִילּוּ מְחִילָה בָּזֶה שֶׁעַל בִּזָּיוֹן [ד]לֹא מְהַנֵּי מְחִילָה. וְאָמְרוּ

ובשאילתות דרב אחאי (משפטים סוף שאילתא ס') כתב, האב שמחל על כבודו כבודו מחול הני מילי כבודו אבל הכאתו וקללתו לא, ע"כ. ובשיורי ברכה להחיד"א (סי' ר"מ אות ח') הביא שבנוסחא קדומה בשאילתות כתוב "אבל צערו הכאתו וקללתו לא". וכן כתב המנחת חינוך (מצוה רי"ב) בשם הר"ן דעל צערו ובזיונו לא מהני מחילה. ובבן איש חי (שופטים ש"ב סכ"ב) כתב די"א דגם צערו אינו מחול ע"ש.

בפוסקי זמנינו כתבו עפי"ז לדון, בחולה הנגוף ר"ל במחלת הסרטן והרופאים העלימו ידיעת המחלה ממנו ומצווה לבנו להגיד לו האמת על דבר מחלתו האם בנו מחוייב לציית לו משום מצות כיבוד אב. דלכאורה לפי המבואר בשאילתות הנ"ל (וכפי הנוסחא המובאת בשיו"ב) דאין האב יכול למחול על צערו, וביאר החיד"א ז"ל, דלא צערא דגופא שע"י חבורה והכאה בלבד אסור, אלא הוא הדין לצערא דנפשא ואדרבה צערא דנפשא חמיר טפי - א"כ בנדון דידן אם יגיד לאביו את האמת המרה על דבר חוליו בודאי יצטער אביו הרבה (ואפשר גם שתחלש דעתו ויתרע מזליה) על כן אף שצוה לו אביו כן אסור לבנו לציית לו בזה, שהרי אין צערו מחול ונמצא מצווה לעשות עבירה.

ד. **לֹא מהני מחילה.** כתב בשיורי ברכה (סי' ר"מ אות ח'): אם האב או האם רוצים לשרת את בנם בדבר הגורם להם בזיון - כגון לרחוץ רגלי בנם - ויש להם נחת רוח מכך, יש להתיר להם זאת אם הם מקפידים על כך ביותר. [כדמוכח בירושלמי (פ"ק דפאה) שמסופר שם על אמו של רבי ישמעאל שבאה והתלוננה על רבי ישמעאל לרבותינו, אמרה להם: "געורו בישמעאל בני על שאינו נוהג בי בכבוד"... אמרו לה חכמים איזה מעשה של חוסר כבוד הוא עושה לך? אמרה להם: כאשר הוא יוצא מבית המדרש, אני רוצה לרחוץ את רגליו במים ולשתות מהן, והוא אינו מניח לי! אמרו לו חכמים לרבי ישמעאל: הואיל וכך הוא רצונה זה הוא כבודה, ומפני כבודה מחוייב אתה להניח לה לעשות כן].

ואף שלעיל כתבנו שלא מועיל מחילת ההורים על בזיונם, שם מדובר באופן שהבן מבזה את הוריו,

ארחות כבוד אב ואם יושר

עיונים

בַּתּוֹסֶפְתָּא דְּשַׁבּוּעוֹת (פ"ג ה"ה) **שָׁאֲלוּ אֶת רַבִּי רְאוּבֵן אֵיזֶהוּ שֶׁנֶּאֱמַר שֶׁבָּעוֹלָם, אָמַר לָהֶם זֶה הַכּוֹפֵר בְּהוֹרָיו וּכְאִלּוּ כּוֹפֵר בָּעִקָּר. וּבְתַנָּא דְּבֵי אֵלִיָּהוּ רַבָּה** (פכ"ו) **אָמְרוּ:** (ה)**כָּל שֶׁאֵינוֹ מְכַבֵּד אֶת אָבִיו וְאֶת אִמּוֹ כְּאִלּוּ רוֹצֵחַ וְנוֹאֵף וְגוֹנֵב נְפָשׁוֹת וּמֵעִיד עֵדוּת שֶׁקֶר כָּל יָמָיו עַיִן שָׁם בַּאֲרִיכוּת.**

ולא יקבל שימושם. עכ"ד השיו"ב.

ועל זה אינם יכולים למחול, אבל בנידון שלנו הרי הם עצמם רוצים למחול על כבודם ולשרת את בנם, ורצונם זהו כבודם, ולכן מותר לו לקבל מהם אף כשהם מבזים את עצמם. אכן אם יכול הבן להשפיע עליהם שלא יעשו זאת, יעשה כן

וכן פסק רבינו ירוחם (תולדות אדם וחוה, נתיב ראשון, חלק רביעי) הוראה זו למעשה: שאם הבן לומד תורה ובבואו מבית המדרש רוצים אביו או אמו לשמשו או לשתות ממימי רחיצת רגליו מפני אהבתם אליו ומשום שלומד תורה וכוונתם לשם שמים, עליו להניח להם לעשות כן, כי מאחר וזה הוא רצונם וגורם להם הדבר נחת רוח - זהו כבודם.

אמנם הבית יוסף (יור"ד רמ, כה) נוקט, שעל פי המבואר בתלמוד (קידושין לא, ב) יש מקום לחלק בין אם אביו בן תורה ובין אם אינו בן תורה, שבמקרה שאביו בן תורה אסור לבן לקבל ממנו שום שימוש, כיון שיש לחוש שיגרום הדבר ל"חלישות הדעת" לאב, כי נראה שאינו מכבדו כראוי. (וע"ע ברכ"י יור"ד שם, וחיי אדם כלל סז, כו).

עוד מצינו שבמקום שהמחילה היא לצורך מצוה כגון שמזלזל בעצמו לצורך שמחת נישואין של בנו - יש שכתבו שבכה"ג מותר לאב למחול אף על בזיונו. (עיין קובץ שיעורים פ"ק דכתובות אות מ"ז. וע"ע בביאור הלכה סי' ר"נ ס"א ד"ה כי זהו).

ה. כל שאינו מכבד את אביו ואת אמו. הנה מצות כיבוד אב ואם היא ככל המצוות שבתורה לענין תשובה, דתשובה מכפרת. אמנם הסתפק ה"מנחת חינוך" (מצוה לג): לפי המבואר ברמב"ם (פ"ב מהלכות תשובה ה"ט) ובש"ס (יומא פה, ב) דעבירות שבין אדם לחבירו לא מועיל תשובה ואין יום הכיפורים מכפר על חטאו עד שיבקש מחילה ממי שחטא כנגדו וירצה אותו, האם כאן במצוה זו של כיבוד אב ואם שהיא תוספת על כל אדם, דבאדם אחר אין איסור אלא לצערו וכאן מצוה לכבדו, אם לא כיבדו אפשר דהיא רק מצות המקום ברוך הוא ולא בין אדם לחבירו, דבין אדם לחברו אינו אלא במה שהוא שווה לכל אדם, אבל כאן הוא רק באביו ואמו, א"כ אינו אלא כמצוות שבין אדם למקום ברוך הוא, ולפי צד זה, העובר על מצוה זו ולא כיבדם, יכול לכפר על חטאו אף מבלי לבקש את סליחת הוריו [ברור, שצריך אדם להשתדל לפייס את הוריו, ולבקש את סליחתם, אמנם יועיל תשובה אף

ארחות כבוד אב ואם יושר

עיונים

ללא בקשת מחילה מהם על כך שלא כיבדם]. או דילמא כיון שהשי"ת צווה זו המצוה בין אדם לחבירו, הוי זו המצוה מן המצוות הנוהגות

וְכִבּוּד אָב וָאֵם הוּא (ו)**מֵהַדְּבָרִים שֶׁנִּפְרָעִים גַּם בָּעוֹלָם הַזֶּה** (עיין ירושלמי ספ"ק דקדושין)

(ז)**וּכְמוֹ שֶׁהָאָדָם מִתְנַהֵג עִם הוֹרָיו כָּךְ בָּנָיו יִתְנַהֲגוּ**

"בין אדם לחבירו" (כדוגמת האיסור לגנוב או המצוה של 'ואהבת לרעך כמוך'), ולא מועיל תשובה אם לא שירצה את אביו ואמו ויבקש את מחילתם. עכ"ד.

והנה מדברי הרמב"ן בפירושו על התורה (יתרו כ' יג) מוכח שסובר שהיא מצוה שבין אדם למקום, שכתב: הנה עשרת הדברות חמשה בכבוד הבורא וחמשה לטובת האדם, כי כבד את אביך - כבוד האל, כי לכבוד הבורא צוה לכבד את האב המשתתף ביצירה ונשארו חמשה לאדם בצרכו וטובתו. עכ"ל.

אמנם ברמב"ם מצאנו שסובר שמצות כיבוד או"א הוי ככל מצוות שבין אדם לחבירו. וז"ל הרמב"ם (פיהמ"ש פ"א דפאה): המצוות כולן נחלקין בתחילה על ב' חלקים, האחד במצוות המיוחדות לאדם בנפשו במה שיש בינו ובין הקב"ה כגון ציצית ותפילין וכו' והחלק השני במצוות התלויות בתועלת בני אדם קצתם עם קצתם, כגון אזהרה על הגניבה והאונאה וכו' וכבוד האבות והחכמים וכו'. עכ"ל.

ו. מהדברים שנפרעים גם בעולם הזה. בספר תוכחת חיים (להגר"ח פלאג'י, תולדות דף ק"ז) כתב: וכל מי שלא היה נוהג כשורה לכבד את אביו ואת אמו כראוי, הפך עליו בלהות, וצרות רבות סבבוהו, ולא יצא מן העולם, עד שירדו מנכסיהם בעניות גדול, ולא היה להם הצלחה וברכה בכל מעשה ידיהם. ומהם פגעו בהם חלאים רבים, ומהם לא זכו להבנות ויצאו מן העולם בפחי נפש בר מינן.

ושם בדף ק"ח כתב: "ואם תראה בני אדם שהקלו במצות כבוד אב ואם והשחיתו התעיבו עד הכאה ועד קללה לאביו ולאמו, והם שקטים ושאננים ולא עבר עליהם כוס התרעלה, ולא נקלו ביסורין ובעניות כמשפט כתוב למי שאינו מכבד לאביו ולאמו, דע לך בנאמנות גמורה כי לסוף ימיו לא יצא נקי מהעונשין והיסורין הבאים עליו. ואם באלה לא נוסרו כלל בעולם הזה, ה' אל רחום, מאריך אפיה ויהיה עונשם יותר גדול כפל כפליים לעולם הבא. עכ"ל. וכן הוא בספר חסידים (סי' שמ"ב): ואם תראה רשעים שמקילים את אביהם ואת אמם ומצליחים, דע כי לרעתם, כדי שיהא עוונם גדוש, וכן יש רשעים כשעושים עוולה מרויחים ומצליחים וכשעושים ביושר לא יצליחו, [סיבת הדבר] כדי שיהא עוונם גדוש לכן שעה משחקת להם כדי שיפרע מהם לבסוף בגיהנם. ע"כ.

ז. וכמו שהאדם מתנהג עם הוריו כך בניו יתנהגו עמו. מלבד שכר אריכות ימים, המכבד את הוריו זוכה לבנים וכמבואר במדרש תנחומא (פרשת קדושים אות ט'): "מי הקדימני ואשלם, מי הוא שהקדים כבוד לאביו ולא נתתי לו בנים". ע"כ. וכתב בספר מדרש תלפיות (אות א' ענף אב ואם)

ארחות כבוד אב ואם יושר

עמו, וזה מהדברים שראוים גם בזמנינו [וכן כתב בספר "פלא יועץ" ערך כבוד אב ואם, ועיין מגילה (י"ז א') נמצא יוסף שפרש מאביו עשרים ושתים שנה בשם שפרש יעקב אבינו מאביו ועיין מסכת שמחות פרק י"ב] ובזמן הח"חזון איש" זצ"ל היה בבני ברק אחד שאמרו עליו שאין מתנהג עם אביו כראוי וכשאביו נפטר - אחר כמה שבועות מת פתאום, והוא היה צעיר ובריא ואמרו שאבדו תבעו לדין. גם היום יש אחד שלא התנהג עם אביו כשורה בחייו ואחר כך יצאו בניו לתרבות רעה רחמנא לצלן אף שהוא תלמיד חכם, וכן יש כאלו לרכ וקרוצה לראות רואה, השם ירחם יצילנו מכל זה.

וישכר כבוד אב ואם מבאר במדרש עשרת הדברות [החדש מובא בסדר הדורות] ונדפס בסוף תורה שלמה על יתרו] וזה לשונו: רבי יהושע בן אלם הגידו לו בחלום: שמח בלבבך שאתה ונגם הקצב מושכו ומושכך בגן עדן וחלקו וחלקך שוין כאחד. כשנגעור רבי יהושע חשב בלבו, אמר: אוי לי שמיום שנולדתי הייתי תמיד ביראת קוני ולא עמלתי אלא בתורה, ולא הלכתי ארבע אמות בלא ציצית ותפלין, והיו לי שמונים תלמידים, ועבשו שקולין מעשי ותורתי עם הקצב?! שלח לתלמידיו: תדעו שלא אפנם לבית המדרש עד שיארא מי הוא זה האיש ומה מעשיו שהוא חבר בגן עדן. מיד הלך עם תלמידיו מעיר לעיר, ושאל בשם האיש ובשם אביו עד שבא אל עירו. כשנכנם שאל מיד היכן ננם הקצב? אמרו לו למה אתה מבקש אותו, אתה חסיד וצדיק ותשאל על איש כמוהו?! אמר להם מה מעשיו? אמרו לו אדונינו לא תשאל ממנו כלום עד שתראה אותו. מיד שלחו בשבילו ואמרו לו רבי יהושע בן אלם שואל אותך. אמר להם ננם מי אנכי ומי אבותי בישראל שרבי יהושע שואל אותי? אמרו לו עמד ולך עמנו. חשב בלבו שכל מה שאמרו לו שקר הוא, ואמר לא אלך עמכם שאתם משחקים בי. מיד חזרו לרבי יהושע ואמרו לו אתה אור ישראל ואור עינינו עטרת ראשינו איך תשלחנו בשבילו הלא הוא לא רצה לילך עמנו? אמר להם תדעו שלא אשב עד שאתראה אתו. הלך רבי יהושע בעצמו אצל ננם הקצב, ונפל ננם על פני רבי יהושע ואמר: מה היום מיומים שעטרת ישראל בא לפני עבדו? אמר לו דבר לי לדבר עמך אמר לו דבר, אמר לו מה מעשיך ומה מלאכתך? אמר לו אדוני, קצב אני, ויש לי אב ואם זקנים ואינם יכולים לעמד על רגליהם, [ח]ובכל יום ויום אני

ארחות כבוד אב ואם יושר

ח. ובכל יום ויום אני מלבישם ומאכילם ומרחיצם. כתב השו"ע (יו"ד רמ, ד): איזהו כבוד, מאכילו ומשקהו מלביש ומכסה מכניס ומוציא, ויתננו לו בסבר פנים יפות, שאפילו מאכילו בכל יום פטומות והראה לו פנים זועפות נענש עליו. עכ"ל.

עיונים

שמכאן משמע שהמכבד את אביו הקב"ה נותן לו בנים שיכבדוהו, שמשום מדה כנגד מדה הדין נותן להיות לו בנים, ואף שמצינו כמה וכמה מכבדים אב ואם ואין להם בנים, דברים אלו נעלמים ממנו וגלויים לפני הבורא ואין להרהר אחר שאלות כאלו וכיוצא בהם כי הדברים אמת הוא שכל מי שמכבד אביו ואמו זוכה לבנים ואותן שאין זוכין יש סיבה גלויה לפני הבורא כמדובר וכן במי שאינו מכבד אב ואם, ויש לו בנים. עכ"ד. ובספר פלא יועץ (אות כ') כתב: "וראוי לבן חכם שישמח אב וכו' ועול יסבול ולא יבול וכו' ולפום צערא אגרא ואוכל פירות בעולם הזה שיהיו בנים מהוגנים, שאילו לא היה אלא שכר זה - די ליגע בעשרים צפרניו כדי לזכות בזה. עכ"ל. והגאון רבי חיים פלאג'י (תוכחת חיים פר' תולדות) כתב: זקנים אתבונן ואבותינו ספרו לנו

וגם ראינו בעינינו הרבה בני אדם אשר הכרנו והבחנו בהם שהיו מכבדים לאב ואם שלהם כראוי, וזכו לכבוד גדול, ועושר ובנים ואריכות ימים. עכ"ל.

ארחות כבוד אב ואם יושר

עיונים

(מ)מַלְבִּישָׁם וּמַאֲכִילָם וּמַרְחִיצָם בְּיָדַי. מֵיָד עָמַד רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ וְנָשַׁקוֹ עַל רֹאשׁוֹ וְאָמַר לוֹ: בְּנִי! אַשְׁרֶיךָ

פסיוני (עוף יקר ושמן ממין השליו) וטורדו (טורד את עצמו) מן העולם (כלומר נענש, וכגון שנותן זאת לאביו בכעס ובצרות עין, וכן להיפך) ויש מטחינו בריחיים (נותן לאביו לטחון בריחים שהיא מלאכה קשה) ומביאו לחיי העולם הבא (ומקבל שכר טוב בעולם הבא על מעשיו. אם מסביר הבן לאב בלשון ניחומים ובדרך כבוד את ההכרח שבעשיית מלאכה זו. רש"י).

רש"י הביא שבגמרא ירושלמי (פ"א דקידושין ה"ז) מובא מעשה בהקשר לזה: יש שהוא מאכיל את אביו פטומות ויורש גיהנם וכו' כיצד וכו', מעשה באדם אחד, שהיה מאכיל את אביו תרנגולים פטומים. פעם אחת שאל אותו האב: מנין לך אלה, השיבו הבן 'סבא (זקן) מה איכפת לך, טחון [=לעס] ואכול ושתוק, ככלבים הללו שאוכלים ושותקים'. בדיבורים אלו הראה הבן לאביו שקשה לו לפרנסו ולכבדו, לפיכך הוא יורש גיהנם.

בספר המוסר (לר"י כלץ פ"ה) כתב: יש שמאכילו לאביו מעדנים ומלבישו בגדים חשובים ונוטל חייו מן העולם. כגון שהיה אביו זקן והיה מתאווה לאכול בבוקר כדרך שהזקנים מתאוים מפני חלישותם והיה מבקש מן הבן לאכול והיה אומר לו הבן: "עדיין לא זרחה השמש, כל כך השכמת לאכול", אעפ"י שמאכילו מעדנים הואיל וביזהו ואינו חומל על זקנותו מפסיד שכרו ונטרד מן העולם... או כגון שיחשוב בלבו ויאמר מתי ימות זה הזקן ואסתלק מהוצאה זו שאני מוציא עליו. או כגון שידבר הזקן וילעג הבן על דבריו וישחק ויאמר לאחרים "אבא אומר דברים שאין בהם טעם וכבר נתבלבלה דעתו בזקנותו" וכל המתנהג עם אביו בדברים אלו או כיוצא בהן, אע"פ שמאכילו ומשקהו כל מעדני מלך ומלבישו שש ומשי ורקמה - נטרד מן חיי העולם הבא. עכ"ל.

ט. מלבישם ומאכילם ומרחיצם. לעיל הובאו דברי השו"ע שחייב כל זה להעשות בסבר פנים יפות. יש להסתפק, באופן שמראה לו פנים זועפות, אם מקיים מצוה אלא שנענש עליו משום שהראהו שקשה עליו, או שאין כאן מצוה כלל, שאין זה כבוד לאב. וראה ברבינו ירוחם (נתיב א' ח"ד) שכתב: "והכל לפי הענין שאם מאכילו בטוב דרך בזיון (פירוש, בפנים זועפות) אין זה כבוד". עכ"ל. משמע מדבריו שאין כאן כבוד כלל. וכ"כ המאירי: "וכן חייב לכבדם הרבה בדברים, ולא עוד אלא שאם עשה להם כל מיני כבוד שבעולם והיה מקלה (מזלזל) אותם בדברים יצא שכרו בהפסדו וקפחו". עכ"ל. משמע בפשטות מסוף דבריו שאין כאן מצוה כלל. [ועיין בשו"ע יו"ד הל' צדקה (סי' רמ"ט ס"ג) שכתב: "ואם נתנה בפנים זועפות ורעות הפסיד זכותו", ובספר דרך אמונה (מתנ"ע פ"י ה"ד) מבואר שלא מקיים באופן זה מצוה כלל, עיי"ש. א"כ י"ל שכ"ש כאן שכתוב "כבד" שאין זה בכלל המצוה, שאין זה כבוד כלל לאביו].

ארחות כבוד אב ואם יושר

עיונים

י. אמרו לו לאנוש עבוד את אבי אביך, אמר להם אנוש, אין אני חייב בו. בענין אם יש חובה לאדם לכבד זקנו (אבי אביו). הרמ"א ביו"ד סוף סימן ר"מ מביא את דעת המהרי"ק שאין אדם חייב בכבוד אבי אביו, והרמ"א משיג עליו: ואינו נראה לי, אלא דחייב בכבוד אביו יותר מכבוד אבי אביו. וראיה ממדרש גבי "ויזבח זבחים לאלקי אביו יצחק". [כונתו למדרש המובא ברש"י בחומש (בראשית מו, א) על הפסוק: "ויזבח (יעקב) זבחים לאלקי אביו יצחק", שמזה שלא אמר הכתוב גם "אלקי אברהם" או "לאלקי אבותיו" שזה כולל גם את אברהם זקנו, אלא תלה את הזכרת השם רק ביצחק אביו, ללמדנו שחייב אדם בכבוד אביו יותר מכבוד אבי אביו].

והנה בתנא דבי אליהו המוזכר כאן כתוב: אמרו לאנוש עבוד את אבי אביך, אמר להם אנוש, אין אני חייב בו. לכאורה מוכח כשיטת המהרי"ק שאדם פטור מכבוד אבי אביו. אמנם יש לדחות הראיה, שקודם מתן-תורה מעיקר הדין לא היה חיוב של כיבוד אב, והיה כל זה רק ממדת דרך-ארץ בלבד ובזה שייך יותר טעם זה באביו מבאבי אביו, אבל אחר מתן-תורה יש לומר שיש חיוב כיבוד באבי-

וְאַשְׁרֵי גּוֹרָלֶךָ! מַה טּוֹב וּמַה נָּעִים! וְאַשְׁרֵי חֶלְקִי שֶׁזָּכִיתִי לִהְיוֹת חַבֵּרְךָ בְּגַן עֵדֶן.

וְאָמְרוּ (בתדא"ר פט"ז)[10] **אָדָם בָּא לָעוֹלָם בָּא שֵׁת בְּנוֹ אַחֲרָיו, אָמְרוּ לוֹ לְשֵׁת עֲבֹד אֶת אָבִיךָ, הָיָה זָנוּ וּמְפַרְנְסוֹ וּמְכַלְכְּלוֹ, בָּא שֵׁת לָעוֹלָם בָּא אֱנוֹשׁ בְּנוֹ אַחֲרָיו, אָמְרוּ לוֹ לֶאֱנוֹשׁ עֲבֹד אֶת אָבִיךָ, הָיָה זָנוּ וּמְפַרְנְסוֹ וּמְכַלְכְּלוֹ,** (י)**אָמְרוּ לוֹ לֶאֱנוֹשׁ עֲבֹד אֶת אֲבִי אָבִיךָ אָמַר לָהֶם אֱנוֹשׁ אֵין אֲנִי חַיָּב בּוֹ. בָּא אֱנוֹשׁ לָעוֹלָם בָּא קֵינָן בְּנוֹ אַחֲרָיו,**

ביאורים

10. אדם בא לעולם. תחילת דברי התנא דבי אליהו שם הוא כך: "פעם אחת הייתי יושב בבית המדרש הגדול שבירושלים, ובא תלמיד אחד ושאל אותי דבר, כמו בן ששואל את אביו (בנחת ובכבוד), ואמר לי, מפני מה נשתנו דורות הראשונים מכל הדורות כולם, שרבו ימיהם והאריכו ימים ושנים, אמרתי לו, בני, בשביל כך שכך הוא, צא ולמד מעשרה דורות ראשונים, אדם, שת, אנוש, קינן, מהללאל, ירד, חנוך, מתושלח, למך, נח. אדם בא לעולם...

ארחות כבוד אב ואם יושר

אָמְרוּ לוֹ לְקֵינָן עֲבֹד אֶת אָבִיךָ, הָיָה זָנוּ וּמְפַרְנְסוֹ וּמְכַלְכְּלוֹ, אָמְרוּ לוֹ לְקֵינָן עֲבֹד אֶת אֲבִי אָבִיךָ, אָמַר לָהֶם קֵינָן אֵין אֲנִי חַיָּב בּוֹ וְכֵן עַד נֹחַ. בָּא נֹחַ לָעוֹלָם, אָמְרוּ לוֹ עֲבֹד אֶת אָבִיךָ, הָיָה זָנוּ וּמְפַרְנְסוֹ וּמְכַלְכְּלוֹ. אָמְרוּ לוֹ לְנֹחַ עֲבֹד אֶת אֲבִי אָבִיךָ, קִבֵּל עָלָיו, וְהָיָה זָן אֶת אֲבִי אָבִיו וְכָל אֲבוֹתָיו שֶׁהָיוּ בְּאוֹתָהּ שָׁעָה וכו' לְפִיכָךְ בָּא הַכָּתוּב וְהִגִּיד עָלָיו לְדוֹרוֹת שֶׁהוּא הָיָה צַדִּיק, שֶׁנֶּאֱמַר: "כִּי אוֹתְךָ רָאִיתִי צַדִּיק לְפָנַי בַּדּוֹר הַזֶּה" עַד כָּאן לְשׁוֹנוֹ. וְדַע שֶׁאֵין עִקַּר הַמִּצְוָה לְהַאֲכִילוֹ וּלְפַרְנְסוֹ אֶלָּא הָעִקָּר גַּם לְכַבְּדוֹ וְשֶׁיְּהֵא לוֹ נַחַת רוּחַ מִמֶּנּוּ וְיִשְׁמַע בְּקוֹלוֹ

עיונים

אבא מדינא.

והנה רבותינו האחרונים, (הגר"א בהגהותיו על השו"ע שם ועוד) מביאים ראיה גם לדעת המהרי"ק. וכן בהגהות יד אברהם מביא ראיה לדעת המהרי"ק מדברי רש"י עצמו במסכת מכות דף י"ב לענין גואל הדם, שאם האב הרג לאחד מבניו, אין הבן השני נעשה גואל הדם לאביו, כיון שחייב בכבודו, [וכן להרוג אבא על שהרג סבא אסור משום כיבוד אב]. אבל אם הסבא הרג לאבא, אז הנכד הורג לסבא מדין גואל הדם, שהנכד יכול להיות גואל הדם להרוג את הסבא שלו שהרג את אביו, ופירש רש"י דאינו חייב בכבודו של סבו, ומבואר שאין חיוב כיבוד לסבא.

ועל הסתירה בדברי רש"י, שבפירושו עה"ת משמע שחייב בכבוד אבי אביו ואילו בפירושו בתלמוד מבואר שלא, מיישב ה'יד אברהם' עפ"י דברי הגרע"א (בסימן ס"ח) שבחיי אביו חייב בכבוד אבי אביו, אבל לאחר מיתתו פטור מלכבד את הסבא וממילא אין כאן סתירה, שהלא דברי רש"י במסכת מכות שאין חיוב כבוד אבי אביו הם בכה"ג שאביו כבר מת (שהסבא הרגו).

אמנם דברי ה'יד אברהם' צריך עיון גדול, שהרי כל הראיה שיש חיוב לכבד סבא היא מהמדרש דויזבח זבחים כו' הנ"ל וכמו שכתב הרמ"א, ושם כשירד יעקב למצרים וזבח זבחים לאלוקי אביו יצחק היה זה עשר שנים לאחר פטירת יצחק אבינו, כי בשעה שנולד יעקב היה יצחק בן שישים שנה, ויצחק אבינו נפטר בן מאה ושמונים, וכשיעקב אבינו יורד למצרים שואל אותו פרעה כמה ימי שני חייך, ואמר לו מאה ושלושים, וא"כ נוסיף על שישים שנה מאה ושלושים נמצינו מאה ותשעים... הרי לנו עשר שנה לאחר הסתלקות יצחק אבינו, ועל פסוק זה כותב רש"י שחייב אדם בכבוד הסבא (רק שחייב באביו יותר מבסבו), והיינו שיעקב היה חייב בכבוד הסבא ג"כ למרות שאביו כבר לא היה בחיים. וצריך תלמוד בדברי ה'יד אברהם'.

ארחות כבוד אב ואם יושר

לְכָל אֲשֶׁר יֹאמַר, כְּמוֹ שֶׁאָמְרוּ בְּקִדּוּשִׁין (ל"א א'): **יֵשׁ מַאֲכִיל לְאָבִיו פֶּסְיוֹנִי וְטוֹרְדוֹ מִן הָעוֹלָם וְיֵשׁ מַטְחִינוֹ בָּרַחַיִם וּמְבִיאוֹ לְחַיֵּי הָעוֹלָם הַבָּא עַיֵּן שָׁם בְּרַשִׁ"י. כְּלָלוֹ שֶׁל דָּבָר כָּל מַה שֶּׁאָדָם רוֹצֶה שֶׁבָּנָיו יַעֲשׂוּ לוֹ - יַעֲשֶׂה הוּא לְהוֹרָיו.**

וּכְתִיב בְּיִרְמְיָה (ל"ה) **גַּבֵּי יוֹנָדָב בֶּן רֵכָב שֶׁצִּוָּה אֶת בָּנָיו שֶׁלֹּא יִשְׁתּוּ יַיִן וְלֹא יִבְנוּ בַּיִת וְלֹא יִטְּעוּ כֶּרֶם וְכֵן עָשׂוּ, וּכְתִיב שָׁם: "[11]וּלְבֵית הָרֵכָבִים אָמַר יִרְמְיָהוּ כֹּה אָמַר ה' צְבָקוֹת אֱלֹקֵי יִשְׂרָאֵל יַעַן אֲשֶׁר שְׁמַעְתֶּם עַל מִצְוַת יְהוֹנָדָב אֲבִיכֶם וַתִּשְׁמְרוּ אֶת כָּל מִצְוֹתָיו וַתַּעֲשׂוּ כְּכֹל אֲשֶׁר צִוָּה אֶתְכֶם לָכֵן כֹּה אָמַר ה' צְבָקוֹת אֱלֹקֵי יִשְׂרָאֵל לֹא יִכָּרֵת אִישׁ לִיהוֹנָדָב בֶּן רֵכָב עֹמֵד לְפָנַי כָּל הַיָּמִים", [12]וְאָמְרוּ** (בספרי בהעלתך) **עַל שֶׁשָּׁמְעוּ לְמִצְוַת אֲבִיהֶם הֶעֱמִיד מֵהֶם הַמָּקוֹם סוֹפְרִים וכו' שֶׁהָיוּ יוֹשְׁבִים בַּסַּנְהֶדְרִין וּמוֹרִים דִּבְרֵי תוֹרָה וְאַחַת עָשָׂר מִבְּנוֹתֵיהֶם נְשׂוּאוֹת לַכֹּהֲנִים וְהָיוּ מִבְּנֵי בְּנֵיהֶם מַקְרִיבִים לְגַבֵּי מִזְבֵּחַ, וְאָמְרוּ** (במכילתא יתרו) **גְּדוֹלָה הַבְּרִית שֶׁנִּכְרְתָה עִם יוֹנָדָב בֶּן רֵכָב מֵהַבְּרִית שֶׁנִּכְרְתָה עִם דָּוִד, שֶׁהַבְּרִית שֶׁנִּכְרְתָה עִם דָּוִד לֹא נִכְרְתָה אֶלָּא עַל תְּנַאי שֶׁנֶּאֱמַר "[13]אִם יִשְׁמְרוּ בָנֶיךָ אֶת בְּרִיתִי" וְאִם לָאו - "[14]וּפָקַדְתִּי בְשֵׁבֶט פִּשְׁעָם", אֲבָל הַבְּרִית**

ביאורים

11. ולבית הרכבים אמר. [פסוק הוא בירמיה לה, יח-יט]. בני יונדב בן רכב מצאצאי יתרו, ונקראו 'בית הרכבים' על שם רכב שהיה גדול המשפחה. בית הרכבים שמרו את צוואת זקנים מלפני כמה וכמה דורות, (יונדב בן רכב ציוה לבניו והם קיימו הצוואה דורות רבים) שלא לשתות יין, ובשכר זאת, כרת ה' עמם ברית. **12. ואמרו.** מה היא הברית שיעמדו לפני ה'? "רבי יהושע אומר, [וכי] גרים נכנסים להיכל [בתמיה, שהרי בני יהונדב גרים היו], והלא [אפילו] כל ישראל לא נכנסו להיכל, אלא שהיו יושבים..." **13. אם ישמרו בניך את בריתי.** פסוק הוא בתהלים (קלב, יב), ובהמשך הפסוק שם כתוב 'גם בניהם עדי עד ישבו לכסא לך'. **14. ופקדתי בשבט פשעם.** פסוק הוא בתהלים (פט, לג).

ארחות כבוד אב ואם יושר

שֶׁנִּבְרְתָה עִם יוֹנָדָב בֶּן רֵכָב לֹא נִבְרְתָה עִמּוֹ עַל תְּנַאי, שֶׁנֶּאֱמַר: "לָכֵן כֹּה אָמַר ה' צְבָקוֹת לֹא יִכָּרֵת אִישׁ לְיוֹנָדָב בֶּן רֵכָב עוֹמֵד לְפָנַי כָּל הַיָּמִים" (יא) וְעַיִן בַּ'חֲזוֹן אִישׁ' (אבן העזר סימן קמ"ח בהערות לדף ל"ב א', תוספות ד"ה "רב יהודה") מָתַי אֵין חַיָּב לִשְׁמֹעַ לְהוֹרָיו וְהַשֵּׁם יִתְבָּרֵךְ יִשְׁמְרֵנוּ מִכָּל עֲבֵרָה וְעָוֹן.

עיונים

יא. ועיין בחזו"א מתי אין חייב לשמוע להוריו. הרשב"א בחידושיו למסכת יבמות (ו, א) כתב בזה"ל: שאין עיקר הכבוד אלא במה שיש בו הנאה וכדאמרינן בקידושין איזהו כבוד מאכילו ומשקהו ומלבישו ומנעילו, אבל אמר לו לעשות דבר שאין לו בו הנאה של כלום - אין זה כבוד שנצטוה עליו, וכבוד כזה אין בו עשה של תורה שידחה אפילו לאו גרידא. עכ"ל.

החזו"א (אה"ע סי' קמ"ח) דן בדברי הרשב"א, והעלה ג' חילוקים: א. עיקר מצות כיבוד היא מאכילו ומשקהו. ב. חייב לציית לאביו ולאמו גם בדבר שאין להם הנאה בו מדין כיבוד ומורא, ומכל מקום אין זה עיקר המצוה [והחילוק בין זה למאכילו ומשקהו הוא כעין מה שכתבו התוס' (שבועות כ"ב ד"ה אהיתרא) לחלק בין שיעור לחצי שיעור שגם הוא אסור מן התורה]. ג. בדבר שאין לאב רצון כלל במעשה שמצווהו אין חיוב כלל לשמוע לו ובזה מדבר הרשב"א. אבל בדבר שחפץ באמת כמו נידון מהרי"ק [שנשאל אם יש כח ביד האב למחות ביד בנו לישא אשה אשר יחפוץ בה הבן] לא שמענו שיהא (הבן) רשאי לצערו. ולשון החזו"א: "ואם האב רוצה בתקנת בנו ומצטער כשנושא אשה שאינה לרצון האב למה יהא רשאי לצערו ואינו בכלל מורא? ולמה דבר זה קל מסותר דבריו בהכרעת הדעת בלבד?" עכ"ד.

ארחות כבוד רבו ות"ח יושר

כְּבוֹד רַבּוֹ וְתַלְמִיד חָכָם

הִנֵּה לֹא מָצִינוּ שׁוּם עֲבֵרָה שֶׁחָזַל הֶחְמִירוּ בּוֹ כָּל-כָּךְ כִּכְבוֹד רַבּוֹ, וְעַל כָּל פְּגָם בִּכְבוֹד רַבּוֹ חִיְּבוּ מִיתָה, מַה שֶּׁלֹּא מָצִינוּ כֵּן בְּשׁוּם דָּבָר, עַיֵּן בְּרָכוֹת (ל"א ב') כָּל הַמּוֹרֶה הֲלָכָה לִפְנֵי רַבּוֹ [1]חַיָּב מִיתָה, וְאָמְרוּ (עירובין ס"ג א') [2]כָּל דְּמוֹתֵיב מִלְּתָא כַּמֵּיהּ רַבֵּיהּ אָזִיל לַשְׁאוֹל בִּלְאׇ וָלָד, וְשָׁם (צ"ט א') [3]כִּיחַ וְרָק בִּפְנֵי רַבּוֹ חַיָּב מִיתָה, וְאָמְרוּ (סוף מסכת כלה) [4]כָּל הַנּוֹתֵן שָׁלוֹם לָרַבּוֹ וּמַחְזִיר לוֹ שָׁלוֹם [5]וְחוֹלֵק עַל יְשִׁיבָתוֹ חַיָּב מִיתָה, וְאָמְרוּ (מנחות ס"ח ב') [6]צָהֲבוּ פָּנֶיךָ שֶׁהִשַּׁבְתָּ אֶת זָקֵן תְּמַהֲנִי אִם תַּאֲרִיךְ יָמִים וְכֵן הָוָה עַיִן שָׁם, וּבַחֲגִיגָה (ה' א') [7]מְבַעֵט בְּרַבּוֹתָיו חַיָּב מִיתָה עַיֵּן שָׁם, וּבְשַׁבָּת (ק"ה ב') כָּל הַמִּתְעַצֵּל בְּהֶסְפֵּדוֹ שֶׁל חָכָם

ביאורים

1. חייב מיתה. בידי שמים. **2. כל דמותיב מלה.** כל המשיב דבר, כלומר מורה הלכה בפני רבו, הולך לקבר חשוך בנים. **3. כיח ורק בפני רבו.** מי שהשתעל והעלה כיח, ואחר כך רקק אותו בפני רבו, במקום להסתלק אל הצד ולירוק שם או להבליע את הכיח בכסותו, חייב מיתה בידי שמים. **4. כל הנותן שלום לרבו.** פירוש, שנותן לו שלום כשאר כל אדם ואינו אומר לו שלום עליך רבי ומורי (רש"י, ברכות כ"ז). **5. וחולק על ישיבתו.** חולק על תורתו של רבו (עיין בהמשך בסמוך). **6. צהבו פניך וכו'.** בגמרא שם מסופר על רבי טרפון שהוקשתה לו קושיא, ויהודה בר נחמיה ענה לו על קושיתו. שתק רבי טרפון ולא השיב לדבריו של יהודה בר נחמיה, "צהבו פניו של יהודה בן נחמיה" [שמח שידע להשיב על תמיהתו של רבי טרפון]. אמר לו רבי עקיבא: "יהודה, צהבו פניך (שמח אתה על כך) שהשבת את הזקן (רבי טרפון), תמהני (תמה אני) אם תאריך ימים". אומרת הגמרא על כך: אמר רבי יהודה ברבי אלעאי, אותו הפרק (אותו הזמן שארע מעשה זה) פרוס הפסח היה (שבועיים קודם הפסח היה), וכשעליתי (לרגל) לעצרת (בחג השבועות) שאלתי אחריו (אודותיו), יהודה בן נחמיה היכן הוא, ואמרו לי נפטר והלך לו (לעולמו, שנתקיימה בו קללתו של רבי עקיבא). **7. מבעט ברבותיו חייב מיתה, עיין שם.** שם בגמרא (ה, א) מסופר בתלמיד אחד שהיה בשכונתו של רבי אלכסנדרי ומת בצעירותו, אומרת הגמרא שאותו תלמיד מת בעוון שהיה בועט ברבותיו.

ארחות כבוד רבו ות"ח — יושר

עיונים

[8]רָאוּי לְקָבְרוֹ בְּחַיָּיו, וְאָמְרוּ (פ"ד דאבות) [9]מוֹרָא רַבָּךְ כְּמוֹרָא שָׁמַיִם, וְאָמְרוּ (סנהדרין ק"י א') [10]כָּל הַחוֹלֵק עַל רַבּוֹ [11]כְּחוֹלֵק עַל הַשְּׁכִינָה, [12]וְכָל הָעוֹשֶׂה מְרִיבָה עִם רַבּוֹ [13]כְּעוֹשֶׂה (א)מְרִיבָה עִם הַשְּׁכִינָה,

א. מריבה עם השכינה. הגמרא ממשיכה ואומרת מנין לנו כן: שנאמר (במדבר כ, יג): המה מי מריבה אשר רבו בני ישראל את ה'. וצריך עיון, על אלו תלונות מדובר כאן, שאם הכוונה לתלונות בני ישראל המוזכר בפסוקים לפני כן שם (ג-ה): "...ולמה הבאתם את קהל ה' אל המדבר הזה למות שם...", הרי דבר זה נכלל בגדר "מתרעם על רבו" המובא בסמוך.

מבאר המהרש"א, שצריך לומר שהכוונה היא לדברים שטענו נגד משה ואהרן: "מה לכם מאיזה סלע תוציאו לנו מים? מדוע לא תוציאו מים מכל סלע שהוא?" (ראה רש"י שם, י), שדברים אלו אינם תרעומת על מעשה שנעשה וכדומה, אלא דברים הבאים לעורר מריבות.

ביאורים

והביא רש"י המקור לעונש זה בפסוק (קהלת ח, יג): "וטוב לא יהיה לרשע ולא יאריך ימים כצל אשר איננו ירא מלפני אלהים", ולמדנו בגמרא קידושין (לג, ב) שיראת האלהים הנזכר בפסוק היינו כבוד חכמים, בגזירה שוה מן הפסוק (ויקרא יט, לב): "והדרת פני זקן (חכם) ויראת מאלהיך".

8. ראוי לקוברו בחייו. שנאמר (יהושע כד) "ויקברו אותו בגבול נחלתו בתמנת סרח אשר בהר אפרים מצפון להר געש". מלמד שרגש עליהן הר להורגן (גמרא שם), על שלא הספידוהו כהלכה (רש"י). שלא מצינו שיהא כתוב "ויבכו אותו שלשים יום" כמו אצל משה ואהרן (תוד"ה שרגש). **9. מורא רבך כמורא שמים.** הכבוד מתוך יראה שאתה רוחש לרבך יהיה כיראתך מפני ה'. **10. כל החולק על רבו.** רש"י בסנהדרין (שם) מפרש שהוא חולק על ישיבתו של רבו. וביאר המהרש"א דבריו, שחולק על תורתו של רבו, כמו שחלק קרח על שררתו של משה ובכלל זה טען שמשה בודה דברים מלבו. ה'באר שבע' מפרש את דברי רש"י אלה על פי דברי הרמב"ם (הלכות תלמוד תורה ה, ב): "איזהו חולק על רבו? זה הקובע לו מדרש ויושב ודורש ומלמד שלא ברשות רבו, ורבו קיים". (עיין גם ב"ח יו"ד, תחילת סימן רמב, ובדברי הרמ"א שם ס"ג). **11. כחולק על השכינה.** ולמדים זאת ממה שנאמר לגבי דתן ואבירם (במדבר כו, ט): "...אשר הצו על משה ועל אהרן בעדת קרח בהצותם על ה'", הרי שהמחלוקת על משה ועל אהרן כמחלוקת על השכינה. **12. וכל העושה מריבה עם רבו.** שמדבר נגדו דברים המעוררים קטטה. **13. כעושה מריבה עם השכינה.** שנאמר (במדבר כ, יג): "המה מי מריבה אשר רבו בני ישראל את ה'", אף על פי שלמעשה רבו עם משה ואהרן.

ארחות כבוד רבו ות"ח — יושר

עיונים

כ. וכל המהרהר אחר רבו. פירש רש"י: שבודה מלבו דברים רעים עליו. ועיין ברכי יוסף (יו"ד רמב, ב) אם האיסור הוא גם בהרהור בעלמא (כלשון הגמרא) או רק בדיבור (כמשמעות רש"י).

[14]וְכָל הַמִּתְרָעֵם עַל רַבּוֹ [15]כְּמִתְרָעֵם עַל הַשְּׁכִינָה, [16](ב)וְכָל הַמְהַרְהֵר אַחַר רַבּוֹ [17](ג)כְּמְהַרְהֵר אַחַר שְׁכִינָה, וְצָרִיךְ בֵּאוּר לָמָּה הֶחְמִירוּ כ"כ בִּכְבוֹד רַבּוֹ.

ג. כמהרהר אחר שכינה. ולמדים זאת בגמרא ממה שנאמר (במדבר כא, ה): וידבר העם באלהים ובמשה למה העליתנו וגו'. הרי שאף שהפנו את דבריהם כלפי משה בלבד, מחשיבה התורה את הדברים כמופנים גם כלפי השכינה. וצריך ביאור מנין דבר זה, למה לא נפרש כפשוטו, שדברו גם כנגד הקדוש ברוך הוא?

וכתב ב'יד רמה' שצריך לומר, שלא יתכן שישראל יעשו כן. ועוד, אם היו מודים שמשה עשה על פי ה' אין מקום להתלונן על משה, שהרי עשה כפי שנצטוה! אלא בודאי הרהרו רק אחרי משה, שטענו שהוא מעכב אותם בדרך מדעתו, והפסוק מלמדנו שמכיון שהרהרו אחר משה כאילו דברו גם נגד השכינה. (אך עיין רש"י ואור החיים על הפסוק).

ובפירוש רבנו יהונתן מלוניל (עמ"ס סנהדרין קי, א) כתב, שבהכרח צריך לומר שלא דיברו אלא במשה בלבד, כי אם דיברו גם בהקב"ה וגם במשה, אם כן היה לו להזכיר רק שדיברו בהקב"ה, שכיון שהזכיר הגדול (הקב"ה) לא היה לו להזכיר הקטן (משה), אלא בהכרח שדיברו רק במשה, ולפיכך הזכיר שדיברו באלקים ובמשה, לומר שהדבר שקול לפי שמורא רבך כמורא שמים, ולמדך הכתוב שקשה בעיני השם כשאדם מהרהר על רבו וחושד אותו, כאילו דיבר כלפי מעלה.

ביאורים

14. המתרעם על רבו. שאומר עליו שמתנהג עמו באכזריות או בצורה שאינה הוגנת, נחשב... **15. כמתרעם על השכינה.** שנאמר על בני ישראל כאשר נתרעמו על משה ואהרן שהוציאום ממצרים אל המדבר שאין בו מזון עבורם (שמות טז, ח): "לא עלינו (על משה ואהרן) תלונותיכם כי (אם) על ה'", הנה אף על פי שהתרעומת שלהם היתה שמשה ואהרן רבותיהם התנהגו כלפיהם באכזריות במה שהוציאו אותם אל המדבר, מלמד הכתוב שהם נחשבים כמתרעמים נגד השכינה. **16. וכל המהרהר אחר רבו.** שבודה מלבו דברים רעים עליו. (רש"י). **17. כמהרהר אחר שכינה.** שנאמר (במדבר כא, ה): "וידבר העם באלהים ובמשה למה העליתנו ממצרים למות במדבר... ונפשנו קצה בלחם הקלוקל" (ראה רש"י על הפסוק, שבדו דברים מלבם ואמרו שעתיד המן שיתפח במעיהם

ארחות כבוד רבו ות"ח יושר

אֲבָל הָעִנְיָן הוּא כִּי כָּל הַתּוֹרָה אָנוּ מְקַבְּלִין דּוֹר מִפִּי דּוֹר עַד מֹשֶׁה רַבֵּנוּ ע"ה, וּכְמוֹ שֶׁמָּנָה הָרַמְבַּ"ם בְּהַקְדָּמָתוֹ [18]אַרְבָּעִים דּוֹרוֹת מִמֹּשֶׁה רַבֵּנוּ עַד רַב אַשִׁי וְכֵן הָלְאָה כָּל דּוֹר מוֹסֵר לַדּוֹר שֶׁלְּאַחֲרָיו, [19]וּכְמוֹ שֶׁאָמְרוּ בְּסִפְרֵי סוֹף פָּרָשַׁת הַאֲזִינוּ: "אֲשֶׁר תְּצַוֶּם אֶת בְּנֵיכֶם" וגו' [20]אָמַר לָהֶם: צָרִיךְ אֲנִי לְהַחֲזִיק לָכֶם טוֹבָה שֶׁתְּקַיְּמוּ אֶת הַתּוֹרָה אַחֲרַי, אַף אַתֶּם צְרִיכִים לְהַחֲזִיק טוֹבָה לִבְנֵיכֶם שֶׁיְּקַיְּמוּ אֶת הַתּוֹרָה אַחֲרֵיכֶם.

מַעֲשֶׂה שֶׁבָּא רַבֵּנוּ מִלּוּדְקִיָּא וְנִכְנַס רַבִּי יוֹסֵי בְּרַבִּי יְהוּדָא וְרַבִּי אֶלְעָזָר בֶּן

ביאורים

ויהרגם. אך עיין מהרש"א המפרש את ה"הרהור" בצורה שונה), הרי אף שהפנו את דבריהם כלפי משה בלבד, מחשיבה התורה את הדברים כמופנים גם כלפי השכינה. **18. ארבעים דורות ממשה רבינו עד רב אשי.** וז"ל הרמב"ם (בהקדמתו ליד החזקה): "נמצא מרב אשי עד משה רבינו ארבעים איש ואלו הן: א. רב אשי מרבא, ב. מרבה, ג. מרב הונא, ד. מר' יוחנן ורב ושמואל, ה. מרבינו הקדוש, ו. מרבן שמעון אביו, ז. מרבן גמליאל אביו, ח. מרבן שמעון אביו, ט. מרבן גמליאל הזקן אביו, י. מרבן שמעון אביו, יא. מהלל אביו ושמאי, יב. משמעיה ואבטליון, יג. מיהודה ושמעון, יד. מיהושע ונתאי, טו. מיוסף ויוסף, טז. מאנטיגנוס, יז. משמעון הצדיק, יח. מעזרא, יט. מברוך, כ. מירמיה, כא. מצפניה, כב. מחבקוק, כג. מנחום, כד. מיואל, כה. ממיכה, כו. מישעיה, כז. מעמוס, כח. מהושע, כט. מזכריה, ל. מיהוידע, לא. מאלישע, לב. מאליהו, לג. מאחיה, לד. מדוד, לה. משמואל, לו. מעלי, לז. מפנחס, לח. מיהושע, לט. ממשה רבינו רבן של כל הנביאים, מ. מעם ה' אלהי ישראל. כל אלו החכמים הנזכרים הם גדולי הדורות, מהם ראשי ישיבות ומהם ראשי גליות ומהם מסנהדרי גדולה. ועמהם בכל דור ודור אלפים ורבבות ששמעו מהם ועמהם". עכ"ד. **19. וכמו שאמרו בספרי סוף פרשת האזינו.** דברים לב, מו. **20. אמר להם.** משה רבינו לעם ישראל, מבקש אני מכם [ועל כך אני מחזיק לכם טובה] שתקיימו את התורה אחרי מותי, שאם לא תקיימוה לא תהא תורתי - שלימדתי אתכם - שוה. כמו כן מאותה סיבה עליכם להחזיק טובה לבניכם אחריכם על כך שהם יקיימו את התורה, שאם לא כן לא תהא תורתכם שתלמדו אותם - שוה.

עיונים ארחות כבוד רבו ות"ח יושר

ד. **גירייה.** צריך עיון, כיצד גיירו הלל, הרי שנינו בברייתא בבכורות (ל, ב) שגר הבא להתגייר וקבל עליו את כל התורה חוץ מדבר אחד - אין מקבלים אותו, וכיצד א"כ קבלו הלל, הרי לא רצה לקבל על עצמו את התורה שבעל פה?

וצריך לומר, שהלל סבר שהגר לא נחשב כמי שאינו מקבל דבר אחד, משום שלא היה ממש כופר בתורה שבעל פה, אלא שמחוסר ידיעה לא היה מאמין שהיא

יְהוּדָא וְיָשְׁבוּ לְפָנָיו, אָמַר לָהֶם קִרְבוּ לְכָאן, צָרִיךְ אֲנִי לְהַחֲזִיק טוֹבָה לָכֶם שֶׁתְּקַיְּמוּ הַתּוֹרָה אַחֲרַי, אַף אַתֶּם צְרִיכִים לְהַחֲזִיק טוֹבָה לִבְנֵיכֶם שֶׁיְּקַיְּמוּ אֶת הַתּוֹרָה אַחֲרֵיכֶם, [21]מֹשֶׁה גָּדוֹל הוּא וְאִלּוּ לֹא בָּאוּ אֲחֵרִים לֹא הָיְתָה תּוֹרָתוֹ שָׁוָה [22]אָנוּ [23]עַל אַחַת כַּמָּה וְכַמָּה, לְכָךְ נֶאֱמַר אֲשֶׁר תְּצַוֶּם וגו'. וְכֵן הַתּוֹרָה נִמְסֶרֶת מִדּוֹר לְדוֹר וּכְמוֹ שֶׁשָּׁנִינוּ (ריש אבות) **מֹשֶׁה קִבֵּל תּוֹרָה מִסִּינַי וּמְסָרָהּ לִיהוֹשֻׁעַ וכו' וְכֵן בְּכָל דּוֹר וָדוֹר כָּל רַב לְתַלְמִידָיו, וְאִלּוּ לֹא סָמְכוּ עַל רַבָּם הָיְתָה כָּל הַתּוֹרָה בְּטֵלָה [24]וּכמ"ש הִלֵּל לְאוֹתוֹ הַגֵּר** (שבת ל"א א') **[25]שֶׁאָמַר לוֹ תּוֹרָה שֶׁבִּכְתָב [26]אֲנִי מַאֲמִינְךָ וְשֶׁבְּעַל פֶּה [27]אֵינִי מַאֲמִינְךָ גִּיְּרֵנִי עַל מְנָת שֶׁתְּלַמְּדֵנִי [28]תּוֹרָה שֶׁבִּכְתָב, [29](ד)גִּיְּרֵיהּ הִלֵּל, [30]יוֹמָא קַמָּא אָמַר לֵיהּ [31]א"ב ג"ד [32]לְמָחָר אַפֵּיךְ**

ביאורים

21. משה גדול הוא. רבינו אומר לר' יוסי בר' יהודא ור"א בן יהודא שהרי משה רבינו גדול היה, ועם כל זה אם לא היו תלמידיו אחריו מקיימים את התורה שלימד אותם לא היתה תורתו של משה שוה (שהרי לכך ביקש משה מעם ישראל שיקיימו את התורה לאחר מותו וכדלעיל). **22. אנו.** שאין אנו בדרגה כמשה רבינו. **23. על אחת כמה וכמה.** שאם תלמידי לא יקיימו את התורה אחרי מותי, לא תהא תורתי שוה. **24. וכמו שאמר הלל לאותו הגר.** הלל השפיע עליו לקבל גם את התורה שבעל פה. **25. שאמר לו.** אותו נכרי כשבא לבקש להתגייר. **26. אני מאמינך.** שניתנה מפי הגבורה. **27. איני מאמינך.** שהיא מפי הגבורה. **28. תורה שבכתב.** ואקיים רק אותה. **29. גירייה.** וגיירו. **30. יומא קמא.** ביום הראשון אמר לו הלל... **31. א"ב ג"ד.** כלומר, לימד אותו את האל"ף בי"ת כפי סדרו המקובל. אולם... **32. למחר אפיך ליה.** למחרת כשבא הנכרי ללמוד עוד, הפך לו הלל את הסדר.

ארחות כבוד רבו ות"ח יושר

עיונים

לֵיהּ, [33]אָמַר לֵיהּ וְהָא אָתְמוֹל לֹא אָמַרְתָּ לִי [34]הָכִי, [35]אָמַר לֵיהּ [36]לָאו עָלַי דִּידִי קָא סָמַכְתְּ [37](ה)דְּעַל־פֶּה נַמִּי סְמוֹךְ עָלַי. וְכָל זֶה בְּמִי שֶׁמְּכַבֵּד אֶת רַבּוֹ וּמַאֲמִינוֹ וּמְקַבֵּל מִמֶּנּוּ, אֲבָל אִם מְזַלְזֵל בְּרַבּוֹ אִם כֵּן לֹא יַאֲמִינוּ שׁוּם דָּבָר וְכָל דָּבָר יְפַקְפֵּק אוֹלַי אֵינוֹ כֵּן, וְאִם כֵּן יְבַטֵּל כָּל הַתּוֹרָה [38]כְּמוֹ שֶׁהָיָה הָעִנְיָן בִּצְדוֹקִים וְקָרָאִים שֶׁלֹּא הֶאֱמִינוּ בַּתּוֹרָה שֶׁבְּעַל־פֶּה וְהָלְכוּ לְדֶרֶךְ אַחֵר וְלָכֵן הִקְפִּידוּ חַז"ל כ"כ עַל כְּבוֹד רַבּוֹ.

מפי הגבורה. אבל הלל היה בטוח שאחרי שילמדנו יסמוך עליו, ולפיכך גיירו. (רש"י על פי רש"ש).

ה. דעל פה נמי סמוך עלי. על ידי מה שעשה ביקש הלל ללמדו, שבלעדי התורה שבעל פה אי אפשר להבין את התורה שבכתב - שהרי אפילו את האלף-בית לא היו יודעים! לכן מוכרחים לומר שגם התורה שבעל פה ניתנה מסיני.

וְגַם כְּבוֹד כָּל חַכְמֵי יִשְׂרָאֵל חָמוּר מְאֹד, וְאָמְרוּ (שבת קי"ט ב') **כָּל הַמְבַזֶּה תַּלְמִיד חָכָם** [39]**אֵין לוֹ רְפוּאָה לְמַכָּתוֹ וְלֹא חָרְבָּה יְרוּשָׁלַיִם אֶלָּא בִּשְׁבִיל שֶׁבִּזּוּ בָהּ**

ביאורים

33. אמר ליה. הנכרי. **34. הכי.** כך. **35. אמר ליה.** הלל. **36. לאו עלי דידי קא סמכת.** האם לא עלי מוכרח אתה לסמוך, ואפילו בענין סדר האותיות? כלומר, הלא מה שאתה מקשה על מה שאמרתי לך היום הוא על סמך מה שאני בעצמי אמרתי לך אתמול! **37. דעל פה נמי סמוך עלי.** סמוך עלי גם בזה שאמרתי שהתורה שבעל פה נתנה מפי הגבורה. **38. כמו שהיה הענין בצדוקים וקראים.** שפקפקו בדברי רבם כמו שקרה לאנטיגנוס איש סוכו עם צדוק וביתוס תלמידיו שאמר להם "אל תהיו כעבדים המשמשים את הרב על מנת לקבל פרס", ואמרו הם, אפשר פועל עושה מלאכה כל היום וטורח ולערב אינו מקבל פרס, ויצאו למינות הם ותלמידיהם, ונקראים צדוקים ובייתוסים עד היום (ברטנורא אבות א, יא). והיינו שמתוך שלא קיבלו ולא האמינו לדברי רבם, שוב לא האמינו בתורה שבעל פה והלכו לאבדון. **39. אין לו רפואה למכתו.** התקוה האחרונה של חוטא היא שמישהו יראה לו שתועה הוא בדרכו, וישפיע עליו לחזור בתשובה. אבל כשהחוטא יורד למדרגה שבה הוא מלעיב במוכיחים אותו - כבר אין לו שום תקוה, ואין מרפא לחבורתו (מהרש"א).

ארחות כבוד רבו ות"ח יושר

עיונים

ו. לא חרבה ירושלים עד שביזו בה תלמידי חכמים. הדברים תמוהים: הרי היו עבירות נוספות אשר בגינם חרבה ירושלים כפי שמובא בחז"ל, ובמה חמור עוון זה יותר משאר עבירות?

אלא מבאר החיד"א (בספרו מראית העין): הרי כל הבריאה לכבוד השי"ת ותורתו, וכאשר מכבדים תלמידי חכמים, והמון העם יראים מהם ומכבדים אותם, דבריהם נשמעים, ואז אם רואים התלמידי חכמים במאן דהו שאינו נוהג כהלכה, מוכיחין אותו ושומע לקולם ואז מתמעטין העוונות, לא כן כאשר מבזין את התלמידי חכמים, וממילא לא מקבלין תוכחתם ומוסיפים לחטוא, נמצא עוון ביזוי חכמים גורם לכל העוונות שבגינם נחרב בית המקדש.

תַּלְמִידֵי חֲכָמִים, וּבְבָרְכוֹת (י"ט א') [40]**חַד אִשְׁתָּעִי מִלְּתָא בַּתְרֵיהּ דְּמַר שְׁמוּאֵל וְנָפַל קַנְיָא מִטַּלְלָא וּבַזְעָא לְאַרְנְקָא דְּמוֹחֵיהּ, וְאָמְרוּ שָׁם** [41]**דְּצוּרְבָא מֵרַבָּנָן** [42]**הַקב"ה תָּבַע בִּיקָרֵיהּ, וְכָתַב הָרַמְבַּ"ם** (פ"ו מת"ת ה"א) **עָוֹן גָּדוֹל הוּא לְבַזּוֹת אֶת הַחֲכָמִים אוֹ לִשְׂנֹאָתָן** [43](ו)**לֹא חָרְבָה יְרוּשָׁלַיִם עַד שֶׁבִּזּוּ בָהּ תַּלְמִידֵי חֲכָמִים שֶׁנֶּאֱמַר: "וַיִּהְיוּ מַלְעִיבִים בְּמַלְאֲכֵי הָאֱלֹקִים וּבוֹזִים דְּבָרָיו וּמְתַעְתְּעִים בִּנְבִיאָיו" [44]כְּלוֹמַר בּוֹזִים מְלַמְּדֵי דְּבָרָיו, וְכֵן זֶה שֶׁאָמְרָה**

ביאורים

40. חד אשתעי. אחד דיבר אחרי מטתו של מר שמואל, ונענש מיד שנפל קנה גדול וכבד מן הגג ובקע את הכיס שהמוח מונח בו (רש"י). **41. דצורבא מרבנן.** בחור תלמיד חכם וחריף (רש"י תענית ד, א ד"ה צורבא). **42. הקב"ה תבע ביקריה.** הקב"ה תובע את כבודו ועלבונו, כי הוקש כבודו לכבוד המקום, כמו שאמרו חז"ל (פסחים כב, ב) "את ה' אלוקיך תירא" לרבות ת"ח, וכמו שכבוד המקום הוא לעולם, כך כבוד ת"ח הוא לעולם בין בחייו ובין לאחר מותו, שבמיתתן קרויין חיים (עיון יעקב). **43. לא חרבה ירושלים וכו', שנאמר ויהיו מלעיבים וגו'.** הפרק האחרון בדברי הימים עוסק בסוף ימי המלוכה וחורבן ישראל בידי הבבליים. הפסוק הקודם לזה שמובא בגמרא אומר: "וישלח ה' אלקי אבותיהם עליהם ביד מלאכיו השכם ושלוח כי חמל על עמו ועל מעונו". כמסופר בפסוק הבא, היו העם מלעיבים במלאכי האלהים ובוזים דבריו ומתעתעים בנביאיו. ועל כך לא יכול היה ה' לסלוח, וחמתו עלתה בעמו. **44. כלומר בוזים מלמדי דבריו.** על פי פשוטו, "מלאכי האלהים" הם נביאי ה', אמנם רב מפרש במסכת שבת (קיט, ב) שמדובר בתלמידי חכמים, מכיון שהפסוק ממשיך ומזכיר

ארחות — כבוד רבו ות"ח — יושר

תּוֹרָה "אִם בְּחֻקֹּתַי תִּמְאָסוּ" מִלַּמְּדֵי חֻקּוֹתַי תִּמְאָסוּ, וְכָל הַמְבַזֶּה אֶת הַחֲכָמִים אֵין לוֹ חֵלֶק לָעוֹלָם הַבָּא וַהֲרֵי הוּא בִּכְלַל כִּי דְבַר ה' בָּזָה כו' וְהַמְבַזֶּה אֶת הֶחָכָם חַיָּב נִדּוּי וּמְנַדִּין אוֹתוֹ בֵּית דִּין בָּרַבִּים כו' וְהַמְבַזֶּה אֶת הֶחָכָם אַפִילוּ לְאַחַר מִיתָה מְנַדִּין אוֹתוֹ בֵּית דִּין כו', וְכָל זֶה מִפְּנֵי שֶׁכָּל קִיּוּם הַתּוֹרָה תָּלוּי בִּשְׁמִיעָה לַחֲכָמִים וְאִם אֵין מְכַבְּדִין אוֹתָן בָּטֵל מוֹרָאָן וַעֲתִידָה כָּל הַתּוֹרָה לְבָטֵל ח"ו, [45] וְלָכֵן בְּמַעֲשֵׂה קֹרַח בִּקֵּשׁ מֹשֶׁה רַבֵּנוּ ע"ה שֶׁיִּיעָנֵשׁ, כְּמוֹ שֶׁאָמְרוּ חַז"ל (נדרים ל"ט ב'), שֶׁאִם לֹא כֵּן בָּטֵל כָּל הַתּוֹרָה.

וְכֵן כָּתַב אאמו"ר זללה"ה בְּהַקְדָּמַת סֵפֶר חַיֵּי עוֹלָם וְזֶה לְשׁוֹנוֹ: בְּסַנְהֶדְרִין (דף צ"ט) [46] אֵיזֶהוּ [47] אֶפִּיקוֹרוֹס [48] שֶׁאֵין לוֹ חֵלֶק לָעוֹלָם הַבָּא זֶה הַמְבַזֶּה

ביאורים

נביאי ה' בנפרד. ואכן מוצאים אנו לפעמים שתלמידי חכמים נקראים מלאכים, עיין שבת (קיב, ב): "אם ראשונים בני מלאכים... ", ובחגיגה (טו, ב): אם דומה הרב למלאך ה'... ". (מהרש"א). **45. ולכן במעשה קרח בקש משה רבינו ע"ה שיענש.** שאמר משה "ואם בריאה יברא ה' ופצתה האדמה את פיה ובלעה אותם ואת כל אשר להם" וגו' (במדבר טז, ל), ודורשת הגמ' בנדרים (לט, ב): "אם בריאה", אם נברא הפה קרוב לכאן - מוטב, ואם אין הפה קרוב לכאן - "יברא ה'", שיקורב הפה של גיהנם לכאן. הרי שמשה בקש מה' על עונש קרח ועדתו. **46. איזהו אפיקורוס...** זה המבזה ת"ח. המונח "אפיקורס" נגזר מן המלה הארמית "אפקירותא" (רש"י סנהדרין צט, ב, סוף ד"ה מגלה), שמשמעה חוצפה (רש"י עירובין סג, א, ד"ה אמר ליה). והיינו אדם המזלזל בתורה או בחכמיה (רמב"ם בפירוש המשנה). אדם זה הוא בכלל מה שאמרה תורה "כי דבר ה' בזה", ועל כן אין לו חלק לעולם הבא. **47. אפיקורוס שאין לו חלק לעוה"ב.** הרמב"ם בפירושו לתחילת פרק חלק (מסכת סנהדרין פרק י"א) כתב, שהמאמין בכל עיקרי האמונה, אפילו אם חטא מחמת תאוה והתגברות יצרו הרע, סוף סוף הוא בכלל "ישראל" שיש להם חלק לעולם הבא, אלא שנענש לפי חטאיו, אבל מי שהוא מין ואפיקורוס (שאינו מאמין באחד מי"ג עיקרי האמונה), הרי הוא יצא מכלל "ישראל", ואין לו חלק לעולם הבא. **48. שאין לו חלק לעולם הבא.** דוקא כשמתו מתוך רשעם, אבל אם עשו תשובה, אין

ארחות — כבוד רבו ות"ח — יושר

תַּלְמִידֵי חֲכָמִים, וְעָצָם שֵׁם אֶפִּיקוֹרוֹס הוּנַח עַל [49] הַכּוֹפֵר בָּעִקָּר וְכָאן פֵּרְשׁוּהוּ עַל הַמְבַזֶּה תַּלְמִידֵי חֲכָמִים מִשּׁוּם דְּבֶאֱמֶת הַכֹּל אֶחָד, שֶׁהַמְבַזֶּה תַּלְמִידֵי חֲכָמִים שֶׁהֵם יְסוֹדֵי מְקַבְּלֵי הָאֱמוּנָה הוּא בִּכְלַל כְּפִירָה רַחֲמָנָא לִצְלַן [50] דְּהָא בְּהָא תַּלְיָא, [51] וּפוּק חָזֵי מִלִּפְנֵי כְּמֵאָה וַחֲמִשִּׁים שָׁנָה בְּכָל מָקוֹם שֶׁפָּקְרוּ וְיָצְאוּ לְתַרְבּוּת רָעָה לַחֲרָפוֹת וּלְדֵרָאוֹן עוֹלָם תְּחִלַּת קִלְקוּלָם הָיְתָה לְבַזּוֹת תַּלְמִידֵי חֲכָמִים וּגְדוֹלֵי יִשְׂרָאֵל וְאַחַר כָּךְ הָלְכוּ מִדֶּחִי אֶל דֶּחִי בְּאֵין מַעֲצוֹר רַחֲמָנָא לִצְלַן וְכַיָּדוּעַ לָרַבִּים. עַד כָּאן לְשׁוֹנוֹ.

וְעַיֵּן בְּתוֹרַת כֹּהֲנִים (בחקתי פרשה ב') "[52] וְאִם אֶת מִשְׁפָּטַי תִּגְעַל נַפְשְׁכֶם" שֶׁהוּא שׁוֹנֵא אֶת הַחֲכָמִים וכו' סוֹף שֶׁהוּא כּוֹפֵר בָּעִקָּר, וְכֵן כָּתַב הָרַמְבַּ"ם (בסוף ה' טומאת צרעת) דֶּרֶךְ יְשִׁיבַת הַלֵּצִים הָרְשָׁעִים וכו' בָּאִין לְסַפֵּר בִּגְנוּת הַצַּדִּיקִים כְּעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר "תֵּאָלַמְנָה שִׂפְתֵי שָׁקֶר הַדּוֹבְרוֹת עַל צַדִּיק עָתָק"

ביאורים

לך דבר העומד בפני התשובה - ויש להם חלק לעולם הבא (ירושלמי סנהדרין פי"א, ורמב"ם הלכות תשובה ג, ו ו-יד). **49. הכופר בעיקר.** בדרך כלל מכנים אפיקורוס, מי שאינו מאמין בנבואה, או מי שכופר במעלה המיוחדת של נבואת משה רבינו, וכן מי שאינו מאמין שהקב"ה משגיח על מעשי בני אדם (רמב"ם הלכות תשובה ג, ח). **50. דהא בהא תליא.** זה תלוי בזה. **51. ופוק חזי.** צא וראה. **52. ואם את משפטי תגעל נפשכם, שהוא שונא את החכמים.** בפרשת בחקתי (ויקרא כו, יד-טו) כתיב: "ואם לא תשמעו לי (להיות עמלים בתורה), ולא תעשו את כל המצות האלה (משלא תלמדו לא תעשו). ואם בחקתי תמאסו (מואס באחרים העושים), ואם את משפטי תגעל נפשכם (שונא החכמים), לבלתי עשות (מונע את אחרים מעשות), את כל מצותי (כופר במצות) להפרכם את בריתי (כופר בעיקר)". הרי שבע עבירות, הראשונה גוררת השניה, וכן עד השביעית. ואלו הן: לא למד, ולא עשה, מואס באחרים העושים, שונא את החכמים, מונע את האחרים, כופר במצות, כופר בעיקר. הרי שמשנאת החכמים מגיעים לכפירה בעיקר.

ארחות כבוד רבו ות"ח	יושר	עיונים

וּמִתּוֹךְ כָּךְ יִהְיֶה לָהֶן הֶרְגֵּל לְדַבֵּר בַּנְּבִיאִים וְלָתֵת דִּמְיֵי בְּדִבְרֵיהֶם שֶׁנֶּאֱמַר "וַיִּהְיוּ מַלְעִיבִים בְּמַלְאֲכֵי הָאֱלֹקִים וּבוֹזִים דְּבָרָיו וּמְתַעֲתְעִים בִּנְבִיאָיו" וּמִתּוֹךְ כָּךְ בָּאִין לְדַבֵּר בֵּאלֹקִים וְכוֹפְרִין בָּעִקָּר וכו'. וְעַל הַנִּזְהָר בִּכְבוֹד הַתּוֹרָה וְתַלְמִידֵי חֲכָמִים אָמְרוּ (בשבת כ"ג ב') [53](ז)**דְּרָחִים רַבָּנָן** (ח)**חֲווּ לֵיהּ בְּנִין**

ז. **דרחים** (אוהב) **רבנן, חוו ליה בנין רבנן** וכו' דדחיל (ירא) **מרבנן הוא** גופיה הוי **צורבא מרבנן.** הראשונים נתקשו בזה, דהלא ביחס האדם אל הקב"ה מצינו ששכר האוהב את ה' מרובה משכר הירא את ה', [כדאיתא במסכת סוטה (לא, א) שה' שומר טובה - לירא ה' - לאלף דורות בלבד, וד"ז למדים מהכתוב (דברים ז, ט): "ולשומרי מצוותיו (לעושים מצוות מיראה) לאלף דור". אמנם לאוהב ה', שומר ה' טובה לכמה אלפי דורות, ולמדים זאת מהכתוב (דברים ה, י): "ועושה חסד לאלפים לאוהבי"]. ואילו ביחס האדם אל תלמיד חכם הרי הוא להיפך, דהאוהב רבנן שכרו פחות מהירא רבנן, דהאוהב ("רחים") רבנן, שכרו רק בבנים רבנן, ואילו הירא ("דחיל") מרבנן שכרו גדול, כי הוא עצמו נעשה צורבא מרבנן.

וביאר המהרש"א, דלעולם ודאי מדת האהבה בכל מקום גדולה מן היראה, אלא שמי שהוא "רחים (אוהב) רבנן" כיון שהוא אוהב רבנן הרי הוא עצמו ודאי כבר תלמיד חכם, שאם לא כן לא היה אוהב את החכמים, וכמבואר במסכת פסחים (מט, ב) שעם הארץ שונא תלמידי חכמים וכלשון הגמרא: "גדולה שנאה ששונאין עמי הארץ לתלמיד חכם יותר משנאה ששונאין עובדי כוכבים את ישראל", וכן אומר שם רבי עקיבא "כשהייתי עם הארץ, אמרתי מי יתן לי תלמיד חכם ואנשכנו כחמור". לכך אומרת הגמרא שהאוהב רבנן - בנוסף לכך שהוא עצמו רבנן - זוכה גם בבנים רבנן, ואילו הירא מרבנן זוכה רק שהוא עצמו נעשה צורבא דרבנן.

ח. **חוו ליה בנין רבנן.** מפרש רש"י (שבת כג, ב) הטעם מדוע אוהב רבנן זוכה לבנים רבנן, "הואיל ואהבתו כאב על בן". ומבואר בזה אשר האהבה לתלמידי חכמים צריכה להיות עזה וגדולה כאהבת אב לבנו.

אמרו ז"ל (ברכות לד, ב): כל הנביאים לא נתנבאו אלא למשיא בתו לת"ח, ולעושה פרקמטיא לת"ח, ולמהנה ת"ח מנכסיו, אבל תלמידי חכמים עצמם - עין לא ראתה אלקים זולתך. ומפרש המהר"ל

ביאורים

53. דרחים רבנן, חוו ליה בנין רבנן. מי שאוהב תלמידי חכמים יהיו לו בנים תלמידי חכמים. מאחר שאוהב תלמידי חכמים כאילו הם בניו, יזכה שבניו יהיו תלמידי חכמים (רש"י).

ארחות כבוד רבו ות"ח	יושר	עיונים

(נתי"ע, נתיב התורה פ"ט): כי אי אפשר שיהיה הנבואה שהוא לאדם בעולם הגשמי, להשיג מדרגת תלמיד חכם עצמו. דברים אלו מבוארים יותר בספרו תפארת-ישראל (פרק נז) וז"ל: כי אי אפשר שתהיה הנבואה בדבר שהוא נבדל מן האדם לגמרי, ומפני שהחכם בו שכל נבדל מן החמרי, אין האדם שהוא בעולם החמרי מגיע להשיג מדרגתו, ולא יכול להשיג רק המדרגה אשר יש לדבר שהוא מתדבק אל השכל הנבדל [כוונתו בזה, שמתדבק לת"ח ומהנהו מנכסיו].

רַבָּנָן [54](ט)**דְּמוֹקִיר רַבָּנָן חֲווּ לֵיהּ חֲתָנוּתָא רַבָּנָן**

ואמרו ז"ל (זהר ויקרא, לה ע"א) [מתורגם]: בא וראה, מה בין אלו העוסקים בתורה לנביאי האמת, "כי אלו העוסקים בתורה חשובים מהנביאים בכל זמן", מהו הטעם? "מפני שהם עומדים במדרגה עליונה יותר מנביאים", הם העוסקים בתורה עומדים למעלה במקום הנקרא תורה, שהוא קיום כל האמונה, ונביאים עומדים למטה וכו'. ועל כן אלו שעוסקים בתורה חשובים מנביאים והם עליונים יותר מהם, כי אלו עומדים למעלה, ואלו עומדים למטה. ואלו שאומרים דברים ברוח הקודש עומדים למטה מכולם. "זכאים הם העוסקים בתורה, שהם במדרגה עליונה יתירה על כולם".

ומעלתו של אדם שזכה לעסוק בתורה תדיר דומה למלאכי מעלה. "למד אדם תורה ועשה רצון אביו שבשמים הרי הוא כבריות של מעלה" (ספרי פר' האזינו, לב). ובשמות רבה (פר' לח, ג) כל כהן וכו', "אבל אם היה בן תורה, הוא כמלאך", שנאמר (מלאכי ב, ז) כי שפתי כהן ישמרו דעת ותורה יבקשו מפיהו - אם יגע בה. ובנדרים (כ, א-ב): "מאן מלאכי השרת? - רבנן, ואמאי קרי להו מלאכי השרת? דמצייני כמלאכי השרת". ומפרש הרא"ש: "בתורה ובמצות וקדושים משאר המון העם כקדושת מלאכי השרת". ובמסכת פסחים (לג, א) כתב רש"י: "תלמידי חכמים שהם כמלאכי השרת".

וכתב החזו"א זצ"ל (קובץ-אגרות ח"א יג): האיש שזוכה לידיעת התורה [ר"ל שהשכל הניתן בנפש כגרעין בגומת השדה, התאחד עם החכמה והיו לבשר אחד] הוא הולך בין אנשים ונדמה לאדם הרואה לעינים כבן אדם, אבל באמת הוא "מלאך" הגר עם בני תמותה וחי חיי אצילות ומרומם על כל ברכה ותהלה.

ט. דמוקיר רבנן חוו ליה חתנוותא רבנן. ביאר המהר"ל, המכבד תלמידי חכמים אינו קשור לתורה באותה מדה כמו האוהב אותם. לכן לא יזכה שהתורה תתקשר אליו על ידי שבניו יהיו תלמידי חכמים. אלא, כשם שהוא כיבד את התורה (על ידי כיבוד חכמים) יהיה מכובד מן התורה. ומאחר שחתניו של אדם הם כבודו, יזכה לחתנים תלמידי חכמים.

ביאורים

54. דמוקיר רבנן חוו ליה חתנוותא רבנן. מי שמכבד תלמידי חכמים יהיו לו חתנים תלמידי חכמים.

ארחות כבוד רבו ות״ח יושר

[55](י)דְּדַחְיל מֵרַבָּנָן הוּא גּוּפֵיהּ חֲוֵי [56]צוּרְבָּא מֵרַבָּנָן [57]וְאִי לָאו בַּר הָכֵי הוּא [58]מִשְׁתַּמְעָן מִלֵּיהּ כְּצוּרְבָּא מֵרַבָּנָן.

וְאָמְרוּ (אבות פ״ו) **בְּאַרְבָּעִים וּשְׁמוֹנָה דְּבָרִים הַתּוֹרָה נִקְנֵית וְאֶחָד מֵהֶן - ״(יא)בֶּאֱמוּנַת חֲכָמִים״, כִּי אִם אֵין לוֹ אֱמוּנַת חֲכָמִים לֹא יְקַבֵּל מֵהֶן דִּבְרֵיהֶם, וּכְבָבָא בַּתְרָא** (ע״ה א׳) **[59]דְּיָתִיב רַבִּי יוֹחָנָן וְקָא דָרִישׁ: עָתִיד הַקב״ה לְהָבִיא אֲבָנִים טוֹבוֹת וּמַרְגָּלִיּוֹת [60]שֶׁהֵם שְׁלֹשִׁים עַל שְׁלֹשִׁים [61]וְחוֹקֵק בָּהֶן עֶשֶׂר עַל עֶשְׂרִים וּמַעֲמִידָן בְּשַׁעֲרֵי**

עיונים

י. דדחיל מרבנן הוא גופיה **הוי צורבא מרבנן.** הירא מפני אחר מבטל את עצמו לגמרי לזה שהוא ירא מפניו, כאילו אין לו מציאות נפרדת. לכן, הירא מפני תלמידי חכמים ייהפך לתלמיד חכם כמותם (מהר״ל).

יא. **באמונת חכמים.** ביאר במדרש שמואל: שיאמין בכל מה שיאמרו רז״ל כאילו ניתנו למשה מסיני, ועל זה נאמר ״לא תסור מן הדבר אשר יגידו לך ימין ושמאל״. שאם לא יאמין אף בדבר אחד, לא יתגלו לו רזי תורה כי זה סופו שייעשה צדוקי, כי עבירה גוררת עבירה.

ב׳דרך חיים׳ כתב: כי כאשר מאמין בדברי חכמים, אז יש לו דבקות בחכמים, כאשר מאמין בהם, וראוי שיקנה חכמת החכמים, וכך אמרו בפרק במה מדליקין, דדחיל (הירא) מרבנן הוא עצמו יהא תלמיד חכם.

החסיד רבי יוסף יעב״ץ כתב: שיאמין לדברי הקבלה, ואל ימהר בדעתו לתפוס (לשאול ולחלוק) עליהם, אלא יתלה החסרון בשכלו, ויחשוד דעתו, לא דעת חכמים ודבריהם הנאמרים באמת.

ביאורים

55. דדחיל מרבנן הוא גופיה הוי צורבא מרבנן. מי שירא מפני תלמידי חכמים, הוא עצמו יהיה תלמיד חריף של החכמים. **56. צורבא מרבנן.** תלמיד חריף של החכמים (רש״י תענית ד, א, ד״ה צורבא). **57. ואי לאו בר הכי.** ואם אינו ראוי לכך, שאינו רגיל לעסוק בתורה. **58. משתמען מיליה.** יישמעו דבריו כמו דברי תלמיד חריף של החכמים. **59. דיתיב רבי יוחנן וקא דריש.** רבי יוחנן ישב והיה דורש על פסוק ״ושעריך לאבני אקדח״ (ישעיה נד, יב). **60. שהם.** בגודל של שלושים אמות על שלושים אמות. **61. וחוקק בהן.** פתחים שרחבם עשר אמות על גובה עשרים אמות, וישמשו

ארחות כבוד רבו ות״ח יושר

עיונים

יב. מלגלג על דברי חכמים **אתה.** פירוש, מחמת שהיית צריך לראות בעיניך את אמיתת דברי, ולולי שראית לא האמנת, בכך הנך מלגלג על דברי חכמים. במסכת חולין (נז, ב) מסופר על רבי שמעון בן חלפתא, שאמר על דברי שלמה (משלי ו, ו-ח): ״לך אל נמלה עצל ראה דרכיה וחכם [והתחכם], אשר אין לה קצין [שר], שוטר ומושל. תכין בקיץ לחמה, אגרה [אספה] בקציר מאכלה״. פירוש, למרות שאין עליה שום מושל שילמד אותה לנהוג ביושר או להוציא גזילה מידה, כל נמלה ונמלה אוספת בקיץ את מאכלה לצורך החורף ואינה גוזלת מחברותיה (בבוא החורף). למוד גם אתה, העצל, ממנה, והכין לך את צרכיך בעוד מועד. אמר רבי שמעון בן חלפתא לעצמו: הבא אלך ואראה בעצמי אם אכן כך הוא שאין לנמלים מלך, הלך בתקופת תמוז (זמן שהוא חם ביותר) ופרס את מעילו על גבי קן של נמלים כדי לעשות צל, נמלה אחת יצאה מן הקן והבחינה בצל, רבי שמעון בן חלפתא הניח בה סימן, שיוכל להכירה מאוחר יותר

יְרוּשָׁלַיִם, [62]לְגַלֵּג עָלָיו אוֹתוֹ תַּלְמִיד [63]הַשְׁתָּא כְּבִיעַתָא דְּצִיצְלָא לֹא מַשְׁכְּחִינָן [64]כְּלֵי הַאי מַשְׁכְּחִינָן?! [65]לִימִים הִפְלִיגָה סְפִינָתוֹ בַּיָּם [66]חֲזָא מַלְאֲכֵי הַשָּׁרֵת דְּיַתְבֵי וְקָא מִינְכְּרֵי אֲבָנִים טוֹבוֹת וּמַרְגָּלִיּוֹת שֶׁהֵם שְׁלֹשִׁים עַל שְׁלֹשִׁים וְחָקוּק בָּהֶן עֶשֶׂר בְּרוּם עֶשְׂרִים, אָמַר לְהוּ: [67]הַנֵּי לְמַאן? אָמְרוּ לֵיהּ שָׁעָתִיד הַקב״ה לְהַעֲמִידָן בְּשַׁעֲרֵי יְרוּשָׁלַיִם, [68]אָתָא לְקַמֵּיהּ דְּרַבִּי יוֹחָנָן אָמַר לֵיהּ דְּרֹשׁ רַבִּי, לְךָ נָאֶה לִדְרֹשׁ, כַּאֲשֶׁר אָמַרְתָּ כֵּן רָאִיתִי. אָמַר לֵיהּ [69]רֵיקָא [70]אִלְמָלֵא לֹא רָאִיתָ לֹא הֶאֱמַנְתָּ?! (יב)מְלַגְלֵג עַל דִּבְרֵי חֲכָמִים אַתָּה! [71]נָתַן

ביאורים

כשערי העיר ירושלים. **62. לגלג עליו.** על רבי יוחנן, אחד התלמידים ואמר. **63. השתא.** הלא אין אנו מוצאים אבנים טובות אפילו בגודל ביצת יונה קטנה. **64. כולי האי משכחינן.** האם ימצאו בימות המשיח אבנים גדולות כעין אלו שהזכיר רבי יוחנן? **65. לימים הפליגה ספינתו.** לאחר זמן הפליג אותו תלמיד בספינה. **66. חזא.** ראה מלאכי השרת שיושבים ומנסרים אבנים טובות ומרגליות. **67. הני למאן.** אבנים אלו למה הן מיועדות? **68. אתא לקמיה דרבי יוחנן.** חזר התלמיד ובא לפני רבי יוחנן. **69. ריקא.** אדם ריק שכמותך. **70. אלמלא לא ראית.** אילו לא ראית את הדבר בעיניך. **71. נתן.** רבי יוחנן את עיניו באותו תלמיד והמיתו ונעשה...

ארחות כבוד רבו ות"ח יושר

עיונים

עֵינָיו בּוֹ (יג)וְנַעֲשֶׂה [72]גַּל שֶׁל עֲצָמוֹת. וּבְעֵרוּבִין (כ"א)

וייראה מה יעשו בה חברותיה כשיתברר שהיא שיקרה להן.

מכיון שהנמלים אוהבות את הצל ושונאות את החמה, חזרה הנמלה ונכנסה לקן, הודיעה לחברותיה ואמרה: נפל צל, יצאו כל הנמלים מן הקן לחוץ. ואז הרים רבי שמעון בן חלפתא את מעילו וחזרה החמה וזרחה עליהן. כל הנמלים האחרים התנפלו על הנמלה הראשונה והרגוה, על ששיקרה להן. אמר רבי שמעון בן חלפתא: ניתן להוכיח מכך שאין לנמלים מלך, כמו שאמר הכתוב. שאם באמת היה להן מלך, האם לא הוצרכו לקבל רשות מן המלך טרם יהרגוה? הלא כשמעמידים מלך, הרי זה כדי שלא יעשה כל אחד דין לעצמו, אלא יביאו את החוטא למלך שישפוט אותו, מאחר שלא עשו כן אלא הרגוה מיד, ניתן להוכיח שאין לנמלים "קצין, שוטר ומושל".

והקשו שם הראשונים, היאך הסתפק רבי שמעון בן חלפתא באמיתת דברי שלמה עד שהוצרך להוכיח את דבריו, הלא מצינו (כמובא בסוגייתנו) שאמר רבי יוחנן לתלמיד אחד: "ריקא, אלמלא ראית [בעיניך את אמיתת דברי] לא האמנת? מלגלג על דברי חכמים אתה!".

תוספות במסכת חולין (שם, ד"ה איזיל) מתרצים, שרבי שמעון בן חלפתא האמין לדברי שלמה אלא ניסה לברר ולהודיע האיך נודע לו לשלמה שאין לנמלים מושל.

המהרש"א כותב שתירוץ התוספות דחוק, שבוודאי ידע שלמה מה שידע ברוח הקודש ולא על ידי מבחן ונסיון [ואף רבי שמעון בן חלפתא הסכים לכך]. וכתב המהרש"א שנראה לומר, שאין זה מלגלג, כיון שרבי שמעון בן חלפתא רצה לראות אמיתות דברי שלמה בדרך המבחן והבירור בנוסף על מה שסמך על נאמנותו של שלמה [וכמו שכתב בעל חובת הלבבות (בהקדמה לספרו) בעניני אמונת ה', שאחר שאדם מאמין בקבלת החכמים והנביאים, יש לו לחקור בשכלו ולברר הדברים, ובכך יתחזק ויתעמק בהבנתו ובידיעתו]. ומטעם זה נקרא רבי שמעון בן חלפתא (שם בגמרא) 'עסקן בדברים'. מפני שחקר בדברי התורה וחכמיה להוכיח את אמיתות דבריהם.

הרבה מהאחרונים יישבו קושיית התוספות באופן אחר: במקרה שלפנינו אין הניסוי נחשב לגלוג, שכן שלמה בעצמו אמר ללכת אל הנמלה ולראות דרכיה.

יג. ונעשה גל של עצמות. ביאר האור החיים (שמות יא, ה): כל דבר רע שבעולם אינו יכול להתקיים

ביאורים

72. גל של עצמות. הוא נראה כאילו מת מזמן, אשר כבר נרקב בשרו ולא נשתיירו ממנו כי אם ערימה של עצמות (רש"י שבת לד, א, ד"ה גל) וביאר המהרש"א, כיון שהיה אדם רשע, והרשעים אפילו בחייהם קרויים מתים (ברכות יח, ב), לפיכך נקרב בשרו מיד ונעשה כגל עצמות, להורות, שהריהו מת מזמן, גם כשהיה בחיים.

ארחות כבוד רבו ות"ח יושר

עיונים

אלא מכוח החלק הטוב שבקרבו ומחייה אותו. כאשר אדם צדיק מסתכל ברשע, החלק הטוב שברשע שואף להתדבק עם הטוב שבנפש הצדיק, וכך יוצא הכוח החיוני מגוף הרשע והריהו מת.

[73](יד)כָּל הַלּוֹעֵג עַל דִּבְרֵי חֲכָמִים (טז)נִדּוֹן בְּצוֹאָה רוֹתַחַת. וְשָׁם (פ"ד) [74]כָּל הָאוֹמֵר שְׁמוּעָה זוֹ נָאָה וְזוֹ אֵינָהּ נָאָה [75]מְאַבֵּד הוֹנָהּ שֶׁל תּוֹרָה. וּבְקַהֲלָת רַבָּה (פ"א) [76]יִהְיֶה בְּעֵינֶיךָ דּוֹר שֶׁבָּא [77]כְּדוֹר שֶׁהָלַךְ, שֶׁלֹּא תֹאמַר אִילּוּ הָיָה רַבִּי עֲקִיבָא [78]קַיָּם [79]הָיִיתִי

יד. כל הלועג על דברי חכמים נידון בצואה רותחת. יש להבין, מדוע נידון בעונש זה דוקא. וביאר המהרש"א (גיטין נז, א) שהוא מדה כנגד מדה, לפי שמבזה דברי חכמים נידון בבזיון. וב'בן יהוידע' כתב ביתר ביאור שכיון שלועג על דברי חכמים הוא ממאיס דבריהם בעיני הבריות, ולכך משפטו שיהא נידון בדבר המאוס ביותר שהוא צואה רותחת.

טו. נידון בצואה רותחת. הרמב"ם (בהקדמה לפירוש המשניות, בענין האגדות) ביאר, שאין לך צואה רותחת יותר מן הכסילות אשר השיאתו להלעיג, ולא תמצא איש מרחיק דבריהם של החכמים, אלא איש מבקש תאוה, ונותן יתרון להנאות המורגשות, אשר לא העיר לבו בדבר מן המעירים. ע"כ. ובמסכת גיטין (נז, א) ביאר המסורת הש"ס שהכוונה שמצואתו לא רוחץ ומטומאתו לא נטהר אף לעולם הבא. והבן יהוידע ביאר שישנם שני אופנים בעונש זה. א. שתתגלגל נפשו לאחר מותו בצואה רותחת של בית הכסא שריחה רע. ב. שאש הגיהנם שבו נידון יהפך לו לצואה רותחת.

ביאורים

73. כל הלועג וכו'. מתלוצץ בבוז על דברי חכמים ייענש בצואה רותחת. למדים זאת מהמקרא (קהלת יב, יב): "ולהג הרבה יגיעת בשר", "להג" נדרש כמו לעג, הלועג לדברי חכמים נענש ב"יגיעת בשר", שהוא כינוי לצואה. **74. כל האומר שמועה זו נאה.** פי' הלכה זו נאה, ועל כן אהיה עוסק בה, ואילו שמועה זו אינה נאה הריהו... **75. מאבד הונה של תורה.** הוא מבטל כבודה של תורה, ועל כן סופה להשתכח ממנו. למדים זאת מהפסוק (משלי כט, ג): "ורועה זונות יאבד הון", דורשים את הפסוק מחמת האות "ו" המיותרת, המופיעה אחרי האות "ז" (רש"י בפירושו למשלי, שם), לכך דורשת הגמרא בצורה שמפרידים את ההברות של המלה "זונות" לשתי מלים, כאילו כתוב "זו נאה", ודורשים זאת על האומר הלכה זו נאה. **76. יהיה בעיניך דור שבא.** עתה לעולם בחייך. **77. כדור שהלך.** כבר מן העולם בעבר. **78. קיים.** בימי. **79. הייתי קורא לפניו.** ללמוד מפיו. שמתוך שחכמי הדור אינם בעיניך כחכמי הדורות שעברו, אתה פוטר עצמך מלישב לפני החכמים ומללמוד מפיהם

ארחות כבוד רבו ות"ח יושר

קוֹרֵא לְפָנָיו אִלּוּ הָיוּ רַבִּי זֵירָא וְרַבִּי יוֹחָנָן קַיָּמִין הָיִיתִי שׁוֹנֶה לִפְנֵיהֶם, אֶלָּא דּוֹר שֶׁבָּא בְּיָמֶיךָ [80]וְחָכָם שֶׁבָּיָמֶיךָ [81]כְּדוֹר שֶׁהָלַךְ וַחֲכָמִים הָרִאשׁוֹנִים שֶׁהָיוּ לְפָנֶיךָ וכו' וְכֵן הוּא אוֹמֵר "[82]אַל תֹּאמַר מֶה הָיָה שֶׁהַיָּמִים הָרִאשׁוֹנִים הָיוּ טוֹבִים מֵאֵלֶּה" (ועי' ר"ה כ"ה). וּבִפְסָחִים (מ"ב א') אָמַר רַב יְהוּדָא [83]אִשָּׁה לֹא תָּלוּשׁ [84]אֶלָּא בְּמַיִם שֶׁלָּנוּ, [85]דְּרָשָׁהּ רַב מַתְּנָה בְּפַפּוּנְיָא [86]לְמָחָר אֵיתוּ כֻּלֵּי עָלְמָא חַצְבֵיהוּ וְאָתוּ לְגַבֵּיהּ וְאָמְרוּ לֵיהּ הַב לַנָא מַיָּא, [87]אָמַר לְהוּ אֲנָא בְּמַיָּא

ביאורים

כלל. **80. וחכם שבימיך.** יהיו בעיניך. **81. כדור שהלך וחכמים הראשונים שהיו (בדורות) לפניך.** לשבת לפניהם ולשמוע מפיהם ולקבל דברים ולירא מפניהם ולכבדם, כמוהם. **82. אל תאמר מה היה שהימים הראשונים וגו', (ועיין ראש השנה כה).** שם הגמרא מביאה פסוק בשמואל (א יב, יא): "וישלח ה' את ירבעל ואת בדן ואת יפתח...". ופסוק בתהלים (צט, ו): "משה ואהרן בכהניו ושמואל בקוראי שמו". ועל כך אומרת הגמרא: שקל (השוה) הכתוב שלשה קלי עולם (השוו שלשה ממנהיגי ישראל הפחות חשובים, שהם ירובעל בדן ויפתח) כשלשה חמורי עולם (עם שלשה ממנהיגי ישראל החשובים ביותר - משה, אהרן ושמואל) לומר לך שירובעל בדורו כמשה בדורו, בדן בדורו כאהרן בדורו, יפתח בדורו כשמואל בדורו, ללמדך שאפילו קל שבקלין ונתמנה פרנס (מנהיג) על הציבור, הרי הוא כאביר שבאבירים (וחייבים הציבור לשמוע בקולו)... ואמר (קהלת ז, י) "אל תאמר מה היה שהימים הראשונים היו טובים מאלה" [ולכן עלינו לשמוע לשופטים הראשונים יותר מלאחרונים, אל תאמר זאת כי אין לך אלא השופט שבימיך. תוספות]. **83. אשה לא תלוש.** בצק עבור עשיית מצות לפסח. **84. אלא במים שלנו.** שעבר עליהם לילה לאחר שנשאבו. והטעם כתב רש"י, משום שהרי אין לשים את המצות אלא במים צוננים, לפי שהחמים מביאים את העיסה לידי חימוץ. וימי ניסן עדיין ימות הגשמים הם, שבהם המעיינות חמים כמבואר בגמרא שם בהמשך, שבימות הגשמים החמה מהלכת בשיפולו של הרקיע (ברקיע נמוך, כלומר, קרוב לאופק), ולפיכך כל העולם (כל פני הארץ והאויר) צונן, והמעינות חמים. ולכן צריך להלין את המים לאחר שאיבתם מהמעין למשך הלילה, כדי לצננם. **85. דרשה רב מתנה.** להלכה זו, בעיר פפוניא. **86. למחר אייתו.** הביאו כולם את כדיהם, ובאו אצל רב מתנה ואמרו לו: תן לנו מים לצורך לישת מצותינו! שלפי שדרש לפניהם בלשון הקודש, סברו השומעים שכוונתו ב"מים שלנו" היתה, שאין ללוש אלא במים של רב מתנה. **87. אמר להו.** אמר להם רב מתנה, כוונתי היתה ללוש במים שעבר עליהם הלילה, דהיינו שלנו לינת לילה

עיונים ארחות כבוד רבו ות"ח יושר

דְּבִיתוּ אַמְרֵי. וְכָתְבוּ בְּשֵׁם הַגָּאוֹן רַבִּי יִשְׂרָאֵל סַלַנְטֶר זצ"ל שֶׁחָזַ"ל סִפְּרוּ לָנוּ מַעֲשֶׂה זֶה לְהַרְאוֹת [מז]עַד כַּמָּה הָיְתָה אֱמוּנַת חֲכָמִים חֲזָקָה אֶצְלָם [יז]שֶׁלֹּא שָׁאֲלוּ לוֹ שְׁאֵלוֹת לָמָּה דַּוְקָא מַיִם שֶׁלְּךָ

מז. **עד כמה היתה אמונת חכמים חזקה אצלם.** על הפסוק (דברים יז, יא): "על-פי התורה אשר יורוך ועל המשפט אשר יאמרו לך תעשה, לא תסור מן הדבר אשר יגידו לך ימין ושמאל". הביא רש"י (שם) מהספרי (קנד) "ימין ושמאל", אפילו אומר לך על ימין שהוא שמאל ועל שמאל שהוא ימין. ביאור הדבר, שהתורה אוסרת לסטות מדבריהם בין אם נראה לך על איזה דבר שהוא "ימין" - שנכון לעשותו, והם יאמרו לך שהוא "שמאל" - שאין לעשותו, ובין אם נראה לך שהוא "שמאל" - שאין נכון לעשותו, והם אמרו עליו שהוא "ימין" - שכן נכון לעשותו. כתב בספר מכתב מאליהו (ח"א עמ' 75): "... וכבר אמרו לנו חז"ל: מצוה לשמוע לדברי חכמים אפילו אומרים לנו על ימין שהוא שמאל, ולא לומר ח"ו שבודאי טעו. מפני שאני הקטנטן רואה בחוש את טעותם, אלא - החוש שלו בטל ומבוטל, הוא כעפרא דארעא כלפי בהירות שכלם והסייעתא דשמיא שלהם". והוסיף שם בדבריו הנוקבים, בזה"ל: "חסרון הכרת ההתבטלות לעומת רבותינו - זהו שורש כל חטאת ותחלת כל חורבן ר"ל, וכל הזכויות לא ישוו לעומת שורש הכל שהיא - אמונת חכמים".

יז. **שלא שאלו לו שאלות.** הנה במסכת אבות (ב, ה) תנן: "ולא הביישן למד". והיינו, שתלמיד הלומד אצל רבו, אם יש דברים שאינם מובנים לו, אסור לו להתבייש מלשאול, אלא עליו לברר ולשאול כל ספקותיו מרבו עד שיבינם לאשורם. וכפירוש רש"י (שם): לפי שנאמר (משלי ל, לב) "אם נבלת בהתנשא ואם זמות יד לפה", וזה הפסוק פירשו חז"ל במסכת ברכות (סג,ב): אם מנבל (משפיל) עצמו בדברי תורה סופו להתנשא, אבל אם הוא שותק, שאינו שואל בהלכות ובשאר ענינים, ישים ידו לפיו, כלומר, לא ידע כלום. עכ"ד. ובפירוש רבינו יונה (שם) כתב: מדת הבושת היא טובה בכל ענין לבד בלמוד, כי לא טובה הבושה בלימוד... נמצאת אומר שיש להם לשאול כל שאלה ולא יתבייש כדי שילמד הדברים, עכ"ד. וברע"ב כתב: המתבייש לשאול שמא ילעיגו עליו, ישאר תמיד בספקותיו. [וכן אמרו בתנא דבי אליהו: "ישאל אדם את הפסוק ואת ההלכה, אף על פי שהכל משחקים עליו, שנאמר (משלי ל, לב) "אם נבלת בהתנשא" - אם נבלת עצמך על דברי תורה, סופך להתנשא"].

לאור האמור, יש לשאול על אנשי פפוניא - כששמעו דברי רב מתנה, והיה להם שאלות בדבריו -

ביאורים

("ביתו" הוא לשון לינה בארמית), רש"י.

ארחות כבוד רבו ות״ח יושר

עיונים

[88]וְגַם כָּל הַשָּׁנִים אָפוּ כֻּלָּם מַצּוֹת בְּלִי הַמַּיִם שֶׁלְּךָ, וְכִי לֹא יָצְאוּ יְדֵי מַצָּה?! אֶלָּא לֹא שָׁאֲלוּ וְהֶאֱמִינוּ בְּכָל מַה שֶּׁהֶחָכָם דָּרַשׁ לָהֶם וּלְהַרְאוֹת שֶׁכָּךְ צָרִיךְ לִהְיוֹת, וּבְ׳קִצְיוֹן אִגְּרוֹת׳ לְמָרָן הַחֲזוֹ״א (ח״א סי׳ קפ״ב): שְׁאַלְתָּ אֵיךְ הַדֶּרֶךְ [יח]לֶאֱמוּנַת חֲכָמִים, מדוע לא שאלוהו ולא ביררו אצלו מה כוונתו בדבריו? ושמעתי לבאר, שבאמת היה להם לשאול ולברר דבריו מטעם הנ״ל, אלא שעדיין לא הספיקו לשאלו ולברר דבריו, וחז״ל סיפרו במעלתם, שלמרות שעדיין לא הספיקו לשאלו ולברר דבריהם, עם כל זה הלכו הם לעשות את מה שנאמר להם (לפי הבנתם) ולא פיקפקו בדבריו.

יח. לאמונת חכמים. מדוע עצת החכם בחכמת התורה טובה יותר ומוצלחת יותר משל כל אדם אחר? מפני שמחמת רוב תורתו ועומק חכמתו מבחין ורואה דברים שאחרים אינם רואים. כדי להמחיש הבנת הענין נוכל להשתמש בדבריו המאלפים של הרמח״ל זצ״ל (בספרו מסילת ישרים - פרק ג) וכה כתב: ״העצה האמיתית, לא יוכלו לתת אותה ולא לראות אמיתה, אלא אותם שכבר יצאו מתחת יד יצרם ומשלו בו! כי מי שהוא עדיין חבוש במאסר יצרו, אין עיניו רואות האמת הזאת (לחשב חשבונו של עולם, כיצד לחיות בעולם) ואינו יכול להכירה, כי היצר מסמא את עיניו (את עיני-שכלו) ממש, והנה הוא כהולך בחושך שיש לפניו מכשולות ואין עיניו רואות אותם. והוא מה שאמרו חז״ל (ב״מ פג) ״תשת חושך ויהי לילה״ - זה העולם הזה שדומה ללילה... כי הנה חושך הלילה, שני מיני טעויות אפשר שיגרום לעין האדם: או יכסה את העין עד שלא יראה מה לפניו כלל, או שיטעה אותו עד שיראה עמוד כאילו הוא אדם, ואדם כאילו הוא עמוד. כן חמריות וגשמיות העולם-הזה, הנה הוא חושך (כחושך) הלילה לעין השכל, וגורם לו שתי טעויות: האחת, אינו מניח לו שיראה המכשולות שבדרכי העולם, ונמצאים הפתאים הולכים לבטח (כפי דמיונם הכוזב) ונופלים ואובדים מבלי שהגיעם פחד תחילה... והטעות השניה, והיא קשה מהראשונה, שמטעה (חושך-העוה״ז) ראייתם עד שרואים הרע כאילו הוא ממש טוב, והטוב כאילו הוא רע...

ומוסיף המסילת ישרים: ״אך אותם שכבר יצאו מן המאסר הזה [של יצרם], הם רואים האמת לאמתו ויכולים ליעץ שאר בני אדם עליו. למה זה דומה? ל״גן המבוכה״, הוא הגן הנטוע לצחוק

ביאורים

88. וגם כל השנים וכו׳. כלומר לא שאלהו מדוע השנה הנך אומר לנו ללוש דוקא ממים שלך, הרי כל השנים...

ארחות כבוד רבו ות״ח יושר

עיונים

תְּשׁוּבָה: אֱמוּנַת הַחֲכָמִים תְּלוּיָה בֶּאֱמוּנַת הַחָכְמָה בִּכְלָל, [יט]אֵין חָכְמָה בְּעוֹלָמֵנוּ בִּלְתִּי אִם עָבְרָה לָנוּ דֶּרֶךְ נִשְׁמַת חָכָם חַי. עכ״ל.

(למשחק, לשעשוע), הידוע אצל השרים, שהנטיעות עשויות כתלים כתלים, וביניהם שבילים רבים נבוכים ומעורבים (מפותלים ומסובכים זה בזה), כולם דומים זה לזה, והתכלית בם להגיע (כלל השבילים מיועד למשחק שהמשימה בו להגיע דרכם) אל אכסדרה אחד (מבנה פתוח ומוגבה מעל לשבילי הנטיעות-המשמש כיעד להולכי המבוך) שבאמצעם. והשבילים האלה, מהם ישרים ומגיעים באמת אל האכסדרה, ומהם משגים (מתעים) את האדם ומרחקים אותו ממנה. ואמנם ההולך בין השבילים, לא יוכל לראות ולדעת כלל אם הוא בשביל האמיתי או בכוזב, כי כולם נראים שוים ואין הפרש ביניהם לעין הרואה אותם, אם לא שידע הדרך בבקיאות וטביעות-עין, (על פי הנסיון שרכש) שכבר נכנס בם והגיע אל התכלית, שהוא האכסדרה. והנה העומד כבר על האכסדרה, הוא רואה לפניו כל הדרכים ומבחין בין האמתיים לכוזבים, והוא יכול להזהיר את ההולכים בם, לומר: ׳זה הדרך תלכו בו!׳ והנה מי שיאמין יגיע למקום המיועד ומי שלא ירצה להאמין אלא ללכת אחר ראות עיניו ודאי ישאר אובד ולא יגיע אל מטרתו. כן הדבר הזה: מי שעדיין לא משל ביצרו, והוא בתוך ה״שבילים״ (כלומר, הוא דומה למי שמצוי בתוך שבילי המבוך), לא יוכל להבחין ביניהם. אך המושלים ביצרם, שכבר הגיעו אל ה״אכסדרה״, שכבר יצאו מן ה״שבילים״ וראו כל הדרכים לעיניהם בברור - הם יכולים ליעץ למי שירצה לשמוע, ואליהם צריכים אנו להאמין! כי כבר הם נסו וראו וידעו, את הדרך האמיתי להגיע האדם אל הטובה אשר הוא מבקש, ולא זולת זה. עכ״ד הרמח״ל.

יט. אין חכמה בעולמנו בלתי אם עברה לנו דרך נשמת חכם חי. כתב במכתב מאליהו (חלק א׳, עמ׳ 59): גדר אמונת חכמים, מי שרוצה להאמין להם, יוכל להשתמש בראייתם הבריאה, והיו לו לעינים. מדבריהם נוכל לקבל הישרה בהשקפות העולם ובהנהגה מעשית. ולא עוד, אלא בה במדה שאנו נעשים תלמידיהם ומתאמצים להבין דרכי המחשבה שלהם, באותה מדה גם דעתנו מקבלת יישור. ולפיכך גדולי דורותינו אשר עסק חייהם להמשיך כתלמידים נאמנים בדרכי מחשבתם של חז״ל, זוכים לישרות זו במדה עצומה, עד שחוות דעתם - אפילו בדברים שאין להם מקור מפורש, וגם סתם עצות במילי דעלמא - ברורה ואמיתית ״כאשר ישאל איש בדבר אלקים״.

ארחות כבוד חברו יושר

כְּבוֹד חֲבֵרוֹ

יֵשׁ לְזָהֵר מְאֹד בִּכְבוֹד חֲבֵרוֹ, כְּדִתְנַן (פ"ב דאבות מ"י)

[1]יְהִי כְבוֹד חֲבֵרְךָ (א)**חָבִיב עָלֶיךָ** (ב)**כְּשֶׁלְּךָ, וְאַל תְּהִי נוֹחַ לִכְעוֹס. כְּיַצַּד? מְלַמֵּד [2]שֶׁכְּשֵׁם שֶׁרוֹאֶה אֶת כְּבוֹדוֹ - כָּךְ יְהֵא רוֹאֶה אֶת כְּבוֹד חֲבֵרוֹ, וּכְשֵׁם שֶׁאֵין אָדָם רוֹצֶה [3]שֶׁלֹּא לְהוֹצִיא שֵׁם רַע עַל כְּבוֹדוֹ - כָּךְ יְהֵא אָדָם רוֹצֶה שֶׁלֹּא לְהוֹצִיא שֵׁם רַע עַל כְּבוֹדוֹ שֶׁל חֲבֵרוֹ. וּבִבְרָכוֹת** (כ"ח ב') **[4]הִזָּהֲרוּ בִּכְבוֹד חַבְרֵיכֶם וּכְשֶׁכִּיל כָּךְ תִּזְכּוּ לְחַיֵּי הָעוֹלָם הַבָּא. וּבִפְסָחִים** (קי"ג ב') **(ג)מְנַיִן לַיּוֹדֵעַ בַּחֲבֵרוֹ**

עיונים

א. חביב עליך כשלך. והעצה לכך, הוא מה שהתנא ממשיך מיד ואומר: "ואל תהי נוח לכעוס". דהיינו אימתי יהא כבוד חברך חביב עליך כשלך, כשלא תהי נוח לכעוס, שאם אתה נוח לכעוס אי אפשר שלא תזלזל בכבוד חברך (רע"ב). ואע"פ שפעמים אתה בא לידי כעס, בכל זאת אל תהי 'נוח' לכעוס בקלות, אלא חשוב תחילה שמא אין בחברך שום אשמה המחייבת אותך לכעוס. (מעם לועז, אבות עמ' פג).

ב. כשלך. כתב ב'רוח חיים' (להגר"ח מוולאז'ין): רצה לומר, כבוד חבירך שנוהג בך יהיה חביב עליך כשלך, כהכבוד שאתה מכבד אותו. כי אמנם האדם שעושה כבוד לחבירו אף מעט נחשב בעיניו כאלו כבדו הרבה יותר מן הראוי. והכבוד שמכבדין אותו נחשב בעיניו פחות מן הראוי.

ג. מנין ליודע בחברו שהוא גדול ממנו אפילו בדבר אחד חייב לנהוג בו כבוד. משמעות דברי הגמרא שמחוייב לכבדו אף על פי שלא למד ממנו כלום. כתבו התוספות (פסחים קיד, א, ד"ה צריך, על פי ביאור העיון יעקב), שאם החבר גדול ממנו אפילו בדבר אחד, אז אף על פי שלא למד ממנו דבר, מחוייב לכבדו, אמנם אם למד דבר מהחבר, ואפילו אות אחת בלבד, הרי הוא חייב לכבדו אף אם אינו גדול ממנו, כפי ששנינו באבות (ו, ג): הלומד מחבירו פרק אחד, או הלכה אחת, או פסוק אחד, או דבור אחד, או אפילו אות אחת, צריך לנהוג בו כבוד. שכן מצינו בדוד מלך ישראל, שלא למד מאחיתפל אלא שני דברים בלבד, קראו רבו אלופו ומיודעו.

ד. תלמידי חכמים שבבבל. העיר המהרש"א (ד"ה ת"ח), מדוע דוקא תלמידי חכמים שבבבל, ולא גם תלמידי חכמים שבארץ ישראל?

ונאמרו בזה כמה ביאורים: א. המהרש"א כתב שבבבל לא נהגה סמיכה, וממילא יתכן שאותו אחד הוא מופלג בחכמה אלא שלא נסמך כי אין סמיכה בבבל, ולכן עומדים מפניו, אבל בא"י שנוהגת סמיכה, אם היה מופלג היו כבר סומכים אותו, וכיון שלא סמכו אותו ודאי שאינו כן. ב. הבן יהוידע (ד"ה תלמידי) כתב, שהתלמידי חכמים שבבבל מחמת חריפותם מקשים זה לזה, ונלחמים ממש זה בזה (וכפי שאמרה הגמרא בסנהדרין (כד, א) חובלים, אלו תלמידי חכמים שבבבל שמחבלים זה לזה בהלכה), והרואה אותם כן חושב שהם שונאים זה את זה, וכדי שלא יחשבו הרואים כן היו עושים כבוד זה לזה כדי להראות שהם אוהבים זה את זה, מה שאין כן חכמי ארץ ישראל שהיו נוחים זה לזה בהלכה, אינם צריכים להוכיח את אהבתם על ידי קימה זה לזה.

ביאורים

1. יהי כבוד חברך חביב עליך כשלך. הזהר בכבוד חברך שלא לזלזל בו כשם שהנך זהיר בכבוד עצמך, דכשם שאין אתה רוצה שיפגעו בכבודך, כך אל תפגע אתה בכבוד חברך. [ומה שאמר (אבות ד, יב) 'כבוד חברך כמורא רבך', הוא בחברים שהם חברים בתורה. דרך חיים]. **2. שכשם שרואה את כבודו.** היינו שחביב עליו כבודו. **3. שלא להוציא שם רע על כבודו של חברו.** שיש לו לאדם לחזר אחר כבוד חברו ויחפוץ שיכבדוהו כאשר חפץ בכבוד עצמו. רבינו יונה. ובלב אבות כתב שכלול בזה גם שלא יבקש מחברו איזה דבר שאינו כבוד עבורו אף שלעצמו אין בזה פחיתות כבוד. **4. הזהרו בכבוד חבריכם ובשכיל כך תזכו לחיי העוה"ב.** שם בגמרא מסופר, "כשחלה רבי אליעזר, נכנסו

ארחות כבוד חברו יושר

עיונים

[5]שֶׁהוּא גָּדוֹל מִמֶּנּוּ אֲפִלּוּ בְּדָבָר אֶחָד חַיָּב לִנְהֹג בּוֹ כָּבוֹד. וּבְבָבָא מְצִיעָא (ל"ג א') **[6](ד)תַּלְמִידֵי חֲכָמִים שֶׁבְּבָבֶל [7]עוֹמְדִין זֶה מִפְּנֵי זֶה [8]וְקוֹרְעִין זֶה עַל זֶה.**

שמחוייב לכבדו אף על פי שלא למד ממנו כלום. כתבו התוספות (פסחים קיד, א, ד"ה צריך, על פי ביאור העיון יעקב), שאם החבר גדול ממנו אפילו בדבר אחד, אז אף על פי שלא למד ממנו דבר, מחוייב לכבדו, אמנם אם למד דבר מהחבר, ואפילו אות אחת בלבד, הרי הוא חייב לכבדו אף אם אינו גדול ממנו, כפי ששנינו באבות (ו, ג): הלומד מחבירו פרק אחד, או הלכה אחת, או פסוק אחד, או דבור אחד, או אפילו אות אחת, צריך לנהוג בו כבוד. שכן מצינו בדוד מלך ישראל, שלא למד מאחיתפל אלא שני דברים בלבד, קראו רבו אלופו ומיודעו.

ד. תלמידי חכמים שבבבל. העיר המהרש"א (ד"ה ת"ח), מדוע דוקא תלמידי חכמים שבבבל, ולא גם תלמידי חכמים שבארץ ישראל?

ונאמרו בזה כמה ביאורים: א. המהרש"א כתב שבבבל לא נהגה סמיכה, וממילא יתכן שאותו אחד הוא מופלג בחכמה אלא שלא נסמך כי אין סמיכה בבבל, ולכן עומדים מפניו, אבל בא"י שנוהגת סמיכה, אם היה מופלג היו כבר סומכים אותו, וכיון שלא סמכו אותו ודאי שאינו כן. ב. הבן יהוידע (ד"ה תלמידי) כתב, שהתלמידי חכמים שבבבל מחמת חריפותם מקשים זה לזה, ונלחמים ממש זה בזה (וכפי שאמרה הגמרא בסנהדרין (כד, א) חובלים, אלו תלמידי חכמים שבבבל שמחבלים זה לזה בהלכה), והרואה אותם כן חושב שהם שונאים זה את זה, וכדי שלא יחשבו הרואים כן היו עושים כבוד זה לזה כדי להראות שהם אוהבים זה את זה, מה שאין כן חכמי ארץ ישראל שהיו נוחים זה לזה בהלכה, אינם צריכים להוכיח את אהבתם על ידי קימה זה לזה.

ביאורים

תלמידיו לבקרו (ביקור חולים), אמרו לו (קודם פטירתו מן העולם): רבנו, למדנו ארחות חיים, ונזכה בהם לחיי העולם הבא (כלומר, כדי שנזכה לקבל את פניך גם בעוה"ב ולא נפרד ממך לעולם, צל"ח). אמר להם: הזהרו בכבוד חבריכם..." ועיין שם שמזהיר אותם עוד כמה דברים, אמנם על זה מזהירם תחילה כי דרך ארץ קדמה לתורה. (שפתי חכמים). **5. שהוא גדול ממנו.** בידיעת התורה, אפילו רק בדבר אחד. **6. תלמידי חכמים שבבבל.** שהיו יושבים בבית המדרש יחד וכל אחד היה מקשה ומתרץ לחבירו וכולם למדים זה מזה. **7. עומדין זה מפני זה.** כדין כיבוד שחייב תלמיד לרבו (רש"י). **8. וקורעין זה על זה.** וכשהאחד מת היו קורעים עליו חבריו את בגדיהם קריעה שאינה מתאחה כדין רבו מובהק (רש"י).

ארחות כבוד חברו יושר

עיונים

וּבִיבָמוֹת (פ"ב ב') [9]שְׁנֵים עָשָׂר אֶלֶף זוּגִים תַּלְמִידִים הָיוּ לוֹ לְרַבִּי עֲקִיבָא [10]מִגְּבַת וְעַד אַנְטִיפְּרַס [11]וְכֻלָּן מֵתוּ בְּפֶרֶק אֶחָד מִפְּנֵי שֶׁלֹּא נָהֲגוּ כָּבוֹד זֶה בָּזֶה, וּבְקִדֻּשִׁין (פ"א סימן ו') מְסַיְּים בָּהּ וּבְסוֹף [13]הֶעֱמִידוּ לוֹ [14]שִׁבְעָה וכו' אָמַר לָהֶם הָרִאשׁוֹנִים לֹא מֵתוּ אֶלָּא [ה]מִפְּנֵי שֶׁהָיְתָה עֵינֵיהֶם צָרָה בַּתּוֹרָה [15]זֶה לָזֶה, אַתֶּם לֹא תִּהְיוּ כֵּן, מִיָּד עָמְדוּ וּמִלְּאוּ כָּל אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל תּוֹרָה.

וּבְמִגְלָה (כ"ח א') שָׁאֲלוּ תַּלְמִידָיו אֶת רַבִּי נְחוּנְיָא בֶּן הַקָּנָה [16]בַּמֶּה הֶאֱרַכְתָּ יָמִים? אָמַר לָהֶם [17]מִימַי לֹא נִתְכַּבַּדְתִּי בְּקִלּוֹן חֲבֵרַי. וּבְמִכִילְתָּא

ה. מפני שהיתה עיניהם צרה בתורה זה לזה. הנה מצינו, שחס הקב"ה על שתי אומות גדולות, עמון ומואב, ולא החריבן בגלל שתי פרדות טובות שעמד להוציא מהן, רות המואביה ונעמה העמונית (ב"ק לח, ב), והסכים לסבול אומות מושחתות כאלו. היתכן שמכל תלמידי רבי עקיבא, לא היה כדאי שינצל מישהו, ותעמוד זכותו וירביץ תורה בישראל?

נראה מכאן כי העדר זהירות כבוד חברים, מעיד על השחתה עמוקה ומטומטמת כל כך, שאין אחריה כמעט שום תקוה שיצמח ממנה דבר טוב. אם כן כל זמן שאין התלמיד חכם - ויהא זה הגדול ביותר - עובד לסגל בנפשו יחסי כבוד לזולת וזהירות מפגיעתו, מוטב שיהא העולם שמם! תלמידי רבי עקיבא חייבו את ראשם, שלא למדו מרבם שאמר בעת מאסרו: "מוטב שאמות מיתת עצמי ולא אעבור על דברי חברי"! (חיי המוסר, לרבי ישראל יעקב לובצנסקי).

ביאורים

9. שנים עשר אלף זוגים. עשרים וארבעה אלף. **10. מגבת ועד אנטיפרס.** מגבת שבמזרחה של ארץ ישראל עד אנטיפרס שבמערבה של ארץ ישראל (עי' סנהדרין צד, ב), כלומר, בין העיירות הללו היו כולם. **11. וכולן מתו.** מיתת רעה - מיתת אסכרה, והיא חולי המתחיל במעיים וגומר בגרון. **12. בפרק אחד.** בזמן אחד, בין חג הפסח לחג השבועות. **13. העמידו לו.** את תורתו בעולם לדורות. **14. שבעה.** תלמידים שלימדם רבי עקיבא תורה בעת זקנותו. **15. זה לזה.** ולא נהגו כבוד זה בזה. **16. במה.** באיזה זכות. **17. מימי לא נתכבדתי בקלון חברי.** הגמרא בהמשך שם מבארת הנהגה זו,

ארחות כבוד חברו יושר

עיונים

ו. חבירך שהוא בדמותו של מי שאמר והיה העולם. כתב בספר 'לב אליהו' (שמות, קפז): הרי לפנינו לימוד מפורש עד היכן צריכה להגיע הזהירות בענינים שבין אדם לחברו, להזהר בזהירות יתירה להתחשב מאד מאד ברגשותיו, וחלילה וחס להקל משהו בכבודו, ואין צריך לומר שלא לזלזל בו. הרגשה זו צריכה ללוות את האדם כשבא במגע עם הזולת - "ולא תעלה במעלות על מזבחי!" ואם אדם לא מרגיש זאת ולא נזהר בה, הרי הוא פוסע פסיעות גסות על חברו, וכאילו מפילו תחת רגליו ודורס עליו! ולא זו בלבד, אלא מעלים עליו, כאילו כביכול ביזה את השכינה, שהרי זהו הקל-וחומר "ומה אבנים הללו... חברך שהוא בדמות יוצרך". והיינו כמאמרם (סנהדרין נח, ב): הסוטר לועו של חברו כאילו סוטר לועו של שכינה.

ז. יהי כבוד תלמידך חביב עליך כשלך וכבוד חברך כמורא רבך. יש להבין, מה פשר החילוקים שבין תלמיד, חבר ורב? כמו-כן, מדוע כבוד התלמיד צריך להיות בדיוק כשל הרב?

(סוף יתרו) [18]"וְלֹא תַעֲלֶה בְמַעֲלֹת עַל מִזְבְּחִי אֲשֶׁר לֹא תִגָּלֶה עֶרְוָתְךָ עָלָיו", וַהֲרֵי דְּבָרִים קַל וָחֹמֶר, וּמָה אֲבָנִים [19]שֶׁאֵין בָּהֶם דַּעַת אָמַר הַקב"ה לֹא תִנָּהֵג בָּהֶם מִנְהַג בִּזָּיוֹן, [20](ז)חֲבֵרְךָ שֶׁהוּא בִּדְמוּתוֹ שֶׁל מִי שֶׁאָמַר וְהָיָה הָעוֹלָם - דִּין הוּא שֶׁלֹּא תִנָּהֵג בּוֹ מִנְהַג בִּזָּיוֹן. וּבְאָבוֹת (פ"ד מי"ב) (ז)יְהִי כְבוֹד

ביאורים

כפי המעשה שהיה: פעם אחת נשא רב הונא מעדר על כתפו, בא רב חנא בר חניאלי וביקש לשאת את המעדר במקומו כדי לכבדו, אמר לו רב הונא, אם אתה רגיל לשאת על כתפך כלי כזה בעירך, שא את מעדרי. ואם אינך רגיל לעשות כן, הואיל ואין זה לפי כבודך לשאת מעדר על כתפיך בפני בני עירך, נמצא שאני מתכבד על ידי זלזול בך, וזה לא נוח לי. ע"כ. זוהי דוגמא של התכבדות בקלון חבירו במעשה. וכתב המאירי, שהוא הדין שאסור להתכבד בקלון חבירו בדיבור, כגון שאמר: "איני בעל עבירה זו כפלוני". **18. ולא תעלה במעלות.** מקרא הוא בסוף פרשת יתרו (שמות כ, כג), ודרשת המכילתא הובא ברש"י שם, וכך נאמר שם, כשאתה בונה כבש למזבח (הדרך המוליכה מן הקרקע אל גג המזבח), לא תעשהו מדרגות מדרגות, אלא חלק יהא, ומשופע (הולך ומגביה מעט מעט עד שמגיע לגובהו של מזבח), כי אם תעשה אותו מעלות יגרום הדבר שתתגלה ערוותך על גביו, שעל-ידי המעלות אתה צריך להרחיב פסיעותיך בשעה שאתה עולה בו וכו'. והרי דברים אלו מלמדים אותנו קל-וחומר... **19. שאין בהם דעת.** להקפיד על בזיונן, ובכל זאת אמר הקב"ה... **20. חבירך שהוא בדמותו של מי שאמר והיה העולם.** כמו שנאמר (בראשית א, כז): "בצלם אלהים ברא אותו".

ארחות	כבוד חברו	יושר	עיונים

תַּלְמִידְךָ חָבִיב עָלֶיךָ כְּשֶׁלָּךְ וּכְבוֹד חֲבֵרְךָ כְּמוֹרָא רַבְּךָ. וּבִירוּשַׁלְמִי (עירובין פ"ה ה"א) **"[21]לֶאֱכֹל לֶחֶם לִפְנֵי הָאֱלֹקִים" מִכָּאן שֶׁכָּל הַמְקַבֵּל פְּנֵי חֲבֵרוֹ כְּאִלּוּ מְקַבֵּל פְּנֵי שְׁכִינָה.**

וְרֹאֶה כַּמָּה נִזְהָרוּ בִּכְבוֹד חֲבֵרֵיהֶם דְּאָמְרִינַן בְּבָבָא מְצִיעָא (ל"ג א') **[22]קָבְעֵי מִינֵיהּ רַב חִסְדָּא מֵרַב הוּנָא תַּלְמִיד וְצָרִיךְ לוֹ רַבּוֹ מַאי? אָמַר**

ותירץ ב"בינה לעיתים" (לרבי עזריה פיגו זצ"ל, דרוש ד) על-פי הגמרא בתענית (ז, א): "אמר רבי חנינא, הרבה למדתי מרבותי, יותר מהם מרבותי, ומתלמידי יותר מכולם". אם-כן, כיון שמצד התלמיד לומד הרב יותר ומושפע ממנו, ראוי איפוא שכבודו יהא חשוב וחביב אצלו ככבודו-ממש. כי כמו שהתלמיד חייב בכבוד רבו כיון שהוא רבו ומשפיע עליו - כך בדיוק מוטל כבוד התלמיד על הרב.

"וכבוד חבירך כמורא רבך" - כלומר, למרות שהחבר שווה בחכמתו לאדם, אך כיון שהאדם לומד ממנו יותר מן הרב כמאמר רבי חנינא, לכן עליו לנהוג בכבודו "כמורא רבך".

"ומורא רבך כמורא שמים" - כאן בא התנא ומורה לאדם שלא יאמר כיון שבהיותי תלמידו הוא למד ממני יותר ממה שאני לומד ממנו הריהו חייב במוראי כמו שאני חייב במוראו, אלא עליך לירא ממנו "כמורא שמים". עליך לחשוב כי כמו שהוא יתעלה שמו משפיע גמור ואינו מושפע כלל, כך בדיוק עליך לדון את השפעת רבך עליך כהשפעה גמורה מבלי שיקבל ממך מאומה, כי מה שהרב לומד ממך הוא במקרה 'דרך העברה' ולא בגלל שבאמת אתה משפיע עליו, כדרך היונק שגורם התרבות החלב בשדי-אמו שהוא בעצם מקבל ולא נותן.

ביאורים

21. לאכול לחם וגו'. מקרא הוא (שמות יח, יב): "ויקח יתרו חותן משה עולה וזבחים לאלהים, ויבא אהרן וכל זקני ישראל לאכל לחם עם חותן משה לפני האלהים". שואל הירושלמי, וכי לפני האלהים אכלו, והלא לפני משה אכלו (ומה שלא נזכר משה, לפי שהיה עומד ומשמש עליהם, כדאיתא במכילתא). אלא מכאן שכל המקבל פני חברו - לכבודו, כאילו מקבל פני שכינה, וכאן באו אהרן וכל זקני ישראל לכבוד יתרו, הרי זה כאילו באו לכבוד השכינה. **22. קבעי מיניה רב חסדא.** נאמר שם במשנה גבי הלכות השבת אבידה, במי שהיו לפניו להשיב אבדת אביו ואבדת רבו, אף שחייב בכבוד שניהם בכל זאת אבידתו של רבו קודמת לאבידת אביו, ועליו להקדים להשיבה לו, מפני

ארחות	כבוד חברו	יושר

לֵיהּ: חִסְדָּא חִסְדָּא לֹא צְרִיכְנָא לָךְ אַתְּ צְרִיכַתְּ לִי וכו' יָתִיב רַב חִסְדָּא אַרְבְּעִין תַּעֲנִיתָא מִשּׁוּם דְּחָלַשׁ דַּעְתֵּיהּ דְּרַב הוּנָא [שֶׁפָּבַר שֶׁמְּכַוֵּן עָלָיו] יָתִיב רַב הוּנָא אַרְבְּעִין תַּעֲנִיתָא מִשּׁוּם דְּחַשְׁדֵיהּ לְרַב חִסְדָּא, חֲרִי הִתְעַנָּה אַרְבָּעִים תַּעֲנִיּוֹת מִשּׁוּם שֶׁגָּרַם לוֹ חֲלִישׁוּת הַדַּעַת בְּטָעוּת. וּבְמַסֶּכֶת חִבּוּט הַקֶּבֶר (פרק ד' או"מ ע' צ"ג) **בְּשָׁעָה שֶׁאָדָם נִפְטָר מִן הָעוֹלָם שׁוֹאֲלִין אוֹתוֹ [23]הִמְלַכְתָּ אֶת חֲבֵרְךָ בְּנַחַת רוּחַ כו' אִם יֵשׁ בּוֹ דְּבָרִים הַלָּלוּ יוֹצֵאת נִשְׁמָתוֹ בְּלֹא צַעַר, וְמָצִינוּ בְּלֵוִי שֶׁשִּׁבְשְׁבִיל שֶׁלֹּא נִכְנַס לִישִׁיבָתוֹ שֶׁל רַבִּי אָפֵס וְאַחְלִישֵׁיהּ לְדַעְתֵּיהּ לֹא הִכְנִיסוּהוּ לְמִתִיבְתָּא דְּרַקִּיעַ עַד שֶׁשְּׁמוּאֵל הִתְפַּלֵּל בַּעֲדוֹ** (ברכות י"ח ב'). **וְהַדְּבָרִים יְדוּעִים [24]שֶׁמִּי שֶׁמְּכַבֵּד אֶת הַבְּרִיּוֹת הַכֹּל גַּם כֵּן מְכַבְּדִין אוֹתוֹ, וּלְהֶפֶךְ - הַכֹּל מְבַזִּין אוֹתוֹ וּכְדִרְתָנַן** (אבות ר"פ ד) **אֵיזֶהוּ מְכֻבָּד הַמְכַבֵּד אֶת הַבְּרִיּוֹת.**

ביאורים

שאביו הולידו והביאו לחיי העולם הזה, ורבו שלמדו חכמת התורה, מביאו לחיי העולם הבא. הגמרא מביאה שם ספק ששאל רב חסדא את רב הונא רבו, תלמיד הלומד אצל רבו והרב צריך את התלמיד (כדי לשמוע ממנו דברים ששמע מאחרים, רש"י), מה דינו של רב זה, האם הוא קודם לאביו כיון שהוא רבו, או שאינו קודם כיון שגם הרב צריך את התלמיד. ומתוך שאלתו הבין רב הונא שכוונת רב חסדא לשאול על עצמו שהוא סובר שרב הונא רבו צריך לו. אמר לו רב הונא לרב חסדא: חסדא חסדא, איני צריך לך, לא לחדודך ולא לפלפולך, אבל אתה צריך לי - עד שתלמד לפני ארבעים שנה (שרק אחר מלאת ארבעים שנה עומד התלמיד על דעת רבו). מספרת הגמרא, לאחר אותו מעשה, הקפידו רב חסדא ורב הונא אחד על השני, ולא נכנסו זה אצל זה. ישב רב חסדא ארבעים תעניות - משום שהחליש את דעתו של רב הונא, ואף שהוא לא התכוין בשאלתו לרבו רב הונא. וישב גם רב הונא ארבעים תעניות, משום שחשד את רב חסדא בחנם כאילו הוא מזלזל בכבודו. **23. המלכת את חברך.** המלכת - לכבדו כאילו היה מלך, [לא די שלא יפגע ויזלזל בכבודו, אלא חייב להמליכו עליו ולחוש את עצמו נכנע כלפיו כעבד לפני מלך]. **24. שמי שמכבד את הבריות הכל גם כן מכבדין אותו.** כתב רבינו יונה (אבות ד, א): כל כבוד אשר יעשה אדם לבריות - לעצמו הוא מכבד, שגורם להם כי בעל כרחם יכבדוהו, ועל זה נאמר: "איזהו מכובד - המכבד את הבריות".

ארחות כבוד חברו יושר

עיונים

וְשָׁמַעְתִּי מֵהגה"צ רַבִּי צְבִי קוֹפְשִׁיץ זַ"ל עַל הַמִּשְׁנָה שָׁם: "בֶּן זוֹמָא אוֹמֵר אֵיזֶהוּ חָכָם הַלּוֹמֵד מִכָּל אָדָם, אֵיזֶהוּ גִּבּוֹר הַכּוֹבֵשׁ אֶת יִצְרוֹ, אֵיזֶהוּ עָשִׁיר הַשָּׂמֵחַ בְּחֶלְקוֹ, אֵיזֶהוּ מְכֻבָּד הַמְכַבֵּד אֶת הַבְּרִיּוֹת". וְאָמַר שֶׁהַמִּשְׁנָה חוֹשֶׁבֶת כָּאן אַרְבָּעָה דְּבָרִים הֵפֶךְ מִמַּה שֶׁהָעוֹלָם חוֹשְׁבִין, כִּי הָעוֹלָם חוֹשְׁבִין מִי זֶה חָכָם-שֶׁכֻּלָּן בָּאִין לִשְׁאָלוֹ וְהוּא אֵין צָרִיךְ לִשְׁאֹל מִשּׁוּם אָדָם, וְאָמְרָה הַמִּשְׁנָה שֶׁהוּא לְהֵפֶךְ אֵיזֶהוּ חָכָם הַלּוֹמֵד מִכָּל אָדָם, וְהָעוֹלָם חוֹשְׁבִין שֶׁמִּי זֶה גִּבּוֹר - שֶׁהוּא מִתְגַּבֵּר עַל כֻּלָּם וְאַף אֶחָד אֵין יָכוֹל לְהִתְגַּבֵּר עָלָיו, וְאָמְרָה הַמִּשְׁנָה שֶׁהוּא לְהֵפֶךְ אֵיזֶהוּ גִּבּוֹר הַכּוֹבֵשׁ אֶת יִצְרוֹ וּמְוַתֵּר לַאֲחֵרִים, וְהָעוֹלָם חוֹשְׁבִין מִי זֶה עָשִׁיר - מִי שֶׁטּוֹרַחַ כָּל יָמָיו לֶאֱסֹף וּלְהַרְבּוֹת כֶּסֶף וְאָמְרָה הַמִּשְׁנָה שֶׁהוּא לְהֵפֶךְ אֵיזֶהוּ עָשִׁיר הַשָּׂמֵחַ בְּחֶלְקוֹ, וְהָעוֹלָם חוֹשְׁבִין שֶׁמִּי הוּא מְכֻבָּד - מִי שֶׁהַכֹּל מְכַבְּדִין אוֹתוֹ וְהוּא אֵין מְכַבֵּד לְאַף אֶחָד, וְאָמְרָה הַמִּשְׁנָה שֶׁהוּא לְהֵפֶךְ [ח]אֵיזֶהוּ

הבריות הוא עצמו מכובד.

עוד מביא הגר"ח את דברי חז"ל על הפסוק (בראשית ט, כג): "ויקח שם ויפת את השמלה וישימו על שכם שניהם וילכו אחורנית ויכסו את ערות אביהם" וגו' - לימד על שם שנתאמץ במצוה יותר

ח. **איזהו מכובד המכבד את הבריות.** על הפסוק (בראשית יח, ב): "וישא עיניו וירא והנה שלשה אנשים נצבים עליו"... נאמר במדרש: "אמר אברהם, אם אני רואה שכינה ממתנת עליהם (על האורחים שבאו אל אברהם אבינו) אני יודע שהן בני אדם גדולים, ואם אני רואה אותן חולקים כבוד אלו לאלו, אני יודע שהן בני אדם מהוגנים"... למדנו מכאן - אומר הגר"ח שמואלביץ זצ"ל - שיכול להיות "גדול" עד ש"שכינה ממתנת עליו" ועדיין ספק הוא אם הוא הגון, ורק כאשר "מכבדים אלו לאלו" מתברר שהגון הוא. וכן שנינו באבות "בן זומא אומר איזהו מכובד? המכבד את הבריות". לא אמר איזהו מכובד מי שהוא "גאון" או "צדיק", אלא "המכבד את הבריות", ולא אמר מי שבני אדם מכבדים אותו, אלא מי שמכבד את

ארחות כבוד חברו יושר

עיונים

מיפת, לכן זכו בניו לטלית של ציצית, ויפת זכה ובאו בניו לקבורה. הרי שזהירות וזריזות יתר בכבוד האדם, הוא ענין שנקבע בתורה לנצח, וכלל ישראל זכו למצות ציצית בגלל התאמצות יתירה בכבוד האדם. ואילו יפת שנתאמץ פחות משם, אף שלא זכה לטלית וציצית, זכה שיבואו בניו לקבורה, שזהו כבוד האדם, כי המכבד את הבריות הריהו מכובד, ומכבדים אותו מן השמים בחייו ובמותו.

[ט]מְכֻבָּד [י]הַמְכַבֵּד אֶת הַבְּרִיּוֹת, וְהַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ יַעַזְרֵנוּ לְהִזָּהֵר בִּכְבוֹד חֲבֵרֵינוּ.

ט. **מכובד המכבד.** מפרש רבי אליהו הכהן מאיזמיר: אם תכבד את הבריות וערכם יהיה מרומם בעיניך, נמצא איפוא כי בשעה שהם מכבדים אותך, הרי אתה מקבל כבוד מאנשים המוחזקים בעיניך לאנשי מעלה. לעומת זאת המשפיל והמבזה בני אדם, לו יהא שיכבדוך, אין אתה מרגיש עצמך למכובד, כי הרי הכבוד בא לך מאנשים המוחזקים בעיניך לשפלים ריקים ומחוסרי דעת. דומה הוא לנמצא בין סוסים ומתייפה ומתכבד ביניהם, דאין לך שטות גדולה מזו. (שבט מוסר, פרק מג).

י. **המכבד את הבריות.** שנאמר (ש"א, ב): "כי מכבדי אכבד" (אבות ד, א). תמהו רבותינו הראשונים: איזו ראיה מביא בן זומא מפסוק זה העוסק בכבוד המקום ברוך הוא, ואילו דבריו מוסבים על כבודן של בריות בשר ודם? מפרש רבי ירוחם ליבוביץ משגיח דישיבת מיר: הדברים כפשוטן, המכבד את בריותיו של הקב"ה - הריהו כמכבד את בוראם ויוצרם ממש. כבוד האדם שנברא בצלם אלקים, הוא כבוד אלקים ממש, וזהו "כי מכבדי אכבד" - "מכבדי" דייקא, הריהו כאילו כיבדת כביכול את אלקים בעצמו... (דעת חכמה ומוסר ח"ב, מאמר יג).

ארחות כעס וקפידא יושר עיונים

כַּעַס וְקֶפֶידָא

אָמְרוּ חֲזַ"ל (בפסחים קי"ג ב'), **(א)שְׁלֹשָׁה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא אוֹהֲבָן, וְאֶחָד מֵהֶן מִי שֶׁאֵינוֹ כּוֹעֵס. וְאָמְרוּ** (קדושין ע"א א') [1]**שֵׁם בֶּן מ"ב אוֹתִיּוֹת [2]אֵין מוֹסְרִין אוֹתוֹ אֶלָּא לְמִי שֶׁאֵינוֹ כּוֹעֵס. וְאָמְרוּ** (תענית ד' א') [3]**מִיבָּעֵי לֵיהּ לְאִינִישׁ לְמֵילַף נַפְשֵׁיהּ בְּנִיחוּתָא. וְכַמָּה מְגַנָּה מִדַּת הַכַּעַס עַד שֶׁאָמְרוּ** (מדרש לעולם פט"ו ומובא ברמב"ם) **(ב)כָּל הַכּוֹעֵס (ג)כְּאִלּוּ עוֹבֵד עֲבוֹדָה זָרָה. וְאָמְרוּ** (שבת ק"ה ב') **הַמְקַרֵעַ**

בדברי רשות, שאינם מעניני מצוה, אבל כאן מדובר במי שנזהר מלכעוס אפילו בדברי מצוה, כגון שהוא מתכעס לכבודו יתברך כשמוכיח עבריינים העוברים על רצונו יתברך, או רב הכועס על תלמידיו בשביל לימוד התורה שמלמדו, והנזהר גם בזה, עליו נאמר שהקב"ה אוהבו.

ועל דרך זה פירש ב'רב פעלים' את המובא בגמרא (ברכות כט, ב): "אמר לו אליהו לרב יהודה: לא תרתח (אל תכעס, וממילא) ולא תחטי (תחטא)". שודאי לא הוצרך אליהו לצוות לאותו צדיק לרסן את מדת הכעס במילי דעלמא, שנחשב כעבודה זרה. אלא חידש לו, כי גם בעת למדו לפני התלמידים, ועלול הוא לבוא לידי כעס, אל יתיר לעצמו היות וכעסו לשם שמים ובעסק מצוה, אלא גם בזה הדבר מגונה.

מצינו גם לקדמונים שכתבו על חובת הזהירות מכעס אף במקום מצוה ותוכחה. כך כתב המאירי (תענית ד, א): תלמיד חכם אעפ"י שתורתו מכעיסתו בשעה שרואה בני אדם מכוערים (ברוחניות), ראוי לו למעט בכעסו כמה שאפשר לו, וללמדם בנחת, כדי שיערבו דבריו על שומעיהם ויקבלו דבריו, וכדי שלא לגרום בעצמו שום נזק שנאמר (קהלת יא-י) "הסר כעס מלבך והעבר רעה מבשרך". ובספר חסידים (לרבי יהודה החסיד, קלז) כתב: "בכל דרכך דעהו" (משלי ג-ו) - כל אדם ירא שמים, כשהוא כועס על עוברי עבירה, ישקול כעסו, כדי שתהא דעתו מיושבת עליו בינו לבין עצמו. וילמד ממשה רבינו, כשכעס על בני ראובן, אמר: "תרבות אנשים חטאים" לפיכך בן בנו נעשה עבד לפסל מיכה. אף על פי שלשם שמים הוא כעס, הכל צריך מדה. עכ"ל.

ב. כל הכועס כאילו עובד עבודה זרה. מדוע הכועס נחשב כעובד עבודה זרה? המפרשים ביארו, שהרי מיסודות אמונתינו שאין מקרה בעולם, ולכן אין אפשרות שיקרה לאדם דבר, לטוב או למוטב, בלא שנגזר עליו בשמים על פי מעשיו. וכלשון הרמב"ן בסוף פרשת בא (שמות יג, טז): "שאין לאדם חלק בתורת משה רבינו עד שנאמין בכל דברינו ומקרינו שכלם ניסים, אין בהם טבע ומנהגו של עולם, בין ברבים בין ביחיד. אלא אם יעשה המצות יצליחנו שכרו, ואם יעבור עליהם, יכריתנו עונשו. הכל בגזרת עליון".

מדוע, אם כך, אנו כועסים? כשאדם מזיק לנו, או מבזה אותנו, או עשה לנו דבר שלדעתנו לא צריך היה לעשות, או שלא עשה את מה שלדעתנו כן היה צריך לעשות - במצבים כאלו ודומיהם אנו כועסים. האם דברים אלו מסתדרים עם יסודות אמונתינו? האם יהודי מאמין יכול להעלות על דעתו, שמישהו יכול לעשות לו דבר שלא נגזר עליו בשמים, או שמישהו יכול להיטיב לו יותר ממה שנקצב לו?

בכל כעס אנו מתעלמים מהשגחתו המוחלטת של הבורא, וזוהי בחינה של עבודה זרה ממש. ישנם החושבים שכעס היא "רק" מדה רעה, אבל האמת היא שהכעס הוא ממש כפירה. הכועס מתעלם ומורד בקב"ה כעובד עבודה זרה ממש!

ג. כאילו עובד עבודה זרה. כתב בשערי קדושה (לרבי חיים ויטאל זצ"ל): איך תכעס על זולתך, ולא תכעס עליך בעצמך? שאתה בעצמך טורף נפשך באפך, ועובד עבודה זרה בכעסך, ומכעיס את קונך, ועתיד ליפרע ממך. איך תשנא את אויבך, ואין לך אויב גדול ממך, גורם רעה לעצמך, מענה

ביאורים

1. שם בן מ"ב אותיות. רש"י כתב ששם זה אינו ידוע לנו. התוספות במסכת חגיגה (יא:) פירשו שהוא שם היוצא מפסוק "בראשית" ומפסוק שלאחריו. האר"י ז"ל כתב דהוא שם אב"ג ית"ץ שיש בו שבע פעמים ו' אותיות, ולפי אותיות אלו חיבר רבי נחוניא בן הקנה תפילת "אנא בכח", ולכן אומרים בסופו בשכמל"ו כמו שעונים במקדש על הזכרת השם, וכ"כ בסדר היום. ועיין במשך חכמה על הפסוק (שמות ג, יד): "אהיה אשר אהיה" שכתב שהגימטריא של השם אהיה הוא עשרים ואחד ושני השמות ביחד עולים ארבעים ושתים. וכן מספר השמות הכתובים בתפילין של יד ושל ראש עולה ארבעים ושתים, והוא השם הנורא שהיודעו אימתו מוטלת על הבריות. עעו"ש. **2. אין מוסרין אותו.** רש"י פירש "קריאתו וכתיבתו ופירושו", והקשה המהרש"א, דודאי קריאתו וכתיבתו הכל יודעין בו, ואין צריך מסירת חכמים לזה, ולכן פירש (בדברי רש"י) שכוונת הגמרא לפירושו של הכתיבה והקריאה וכונתו, שזה אין כל אדם יודע אלא על ידי קבלה ומסירת חכמים. **3. מיבעי ליה לאיניש.** צריך אדם להרגיל את עצמו להתנהג בנחת.

א. שלשה הקב"ה אוהבן ואחד מהן מי שאינו כועס. יש להקשות, מאחר שהכועס נחשב כאילו עובד עבודה זרה (כמבואר בהמשך), איזו מעלה היא, שבהעדר מדתו השפלה יזכה לאהבה מיוחדת מה'?

ותירץ ב'בן יהוידע' (פסחים קיג, ב), שמה שנאמר על הכועס שנחשב כאילו עובד עבודה זרה, מדובר בכועס

ארחות כעס וקפידא יושר עיונים

ארחות כעס וקפידא יושר

בְּגָדָיו בַּחֲמָתוֹ וְהַמְשַׁבֵּר כֵּלִים בַּחֲמָתוֹ וְהַמְפַזֵּר מָעוֹתָיו בַּחֲמָתוֹ יְהֵא בְּעֵינֶיךָ כְּעוֹבֵד עֲבוֹדָה זָרָה. וְאָמְרוּ (זו"ח נח וכן מבואר בשבת שם) "לֹא יִהְיֶה בְךָ אֵל זָר", שֶׁלֹּא תְּהֵא נוֹחַ לְכְעֹס. וּתְנַן (אבות פ"ה מי"א) נוֹחַ לְכְעֹס וְקָשֶׁה לְרְצוֹת - [4]רָשָׁע, וְאָמְרוּ (עירובין ס"ה ב') בִּשְׁלֹשָׁה דְּבָרִים [5](ה)אָדָם נִכָּר, [6]בְּכַעֲסוֹ. וּמַזִּיק לַגּוּף וְלַנְּשָׁמָה כְּמוֹ שֶׁאָמְרוּ (נדרים כ"ב) (ה)כָּל הַכּוֹעֵס [7]כָּל מִינֵי גֵּיהִנָּם שׁוֹלְטִין בּוֹ

עיונים

ומסגף נפשך הנצחית, ומענג את גופך רימה וגוש עפר הוה ונפסד!

ד. **אדם ניכר בכעסו.** כתב בזוהר (פר' תצוה, דף קפב, א) וז"ל (בתרגום): "במה נדע אם להתקרב אל האדם, או להמנע ממנו? הנה בכעס ממש אדם יודע אותו ויכירו מי הוא. אם שומר נשמתו הקדושה בשעת כעסו, שלא יעקר אותה ממקומה על ידי כעסו, ויבוא לשרות במקומה אל זר, זה הוא אדם כראוי, זהו עבד לרבונו, זה הוא אדם השלם"!

ה. **כל הכועס כל מיני גיהנם שולטין בו.** עיין בביאורים. וכתב החפץ חיים (שמירת הלשון שער התבונה יג, חובת השמירה יד): הנה לכל עבירה ועבירה ישנו מדור וסוג גיהנם מיוחד המתייחס אליו. והיות והכעסן אין לו שליטה על מעשיו, והוא עלול לעבור כל מיני עבירות שבעולם, ולכן אין לו גיהנם מיוחד, אלא כל מיני גיהנם שולטין בו.

ביאורים

4. רשע. "רשע" פירושו: קצה הרשעות! (מדרש שמואל אבות ה, יא). **5. אדם ניכר.** טבע האדם ניכר אם הוא הגון או לא. **6. בכעסו.** שאינו קפדן יותר מדאי. (רש"י). ובילקוט מעם לועז (אבות עמ' רמג) כתב: אם אתה רוצה להכיר אדם, אם יש בו שכל אם לאו, ראה אם הוא מאריך אפו וכובש כעסו בשעה שמכעיסים אותו. **7. כל מיני גיהנם שולטין בו.** מגיע לידי עבירות חמורות ולידי כפירה בעיקר, כמו שנאמר במסכת שבת (קה, ב): "המשבר כליו בחמתו (מתוך כעסו) יהיה בעיניך כעובד עבודה זרה, שכך אומנותו (דרכו) של יצר הרע, היום אומר לך עשה כך ולמחר אומר לך עשה כך, עד שאומר לך לך ועבוד עבודה זרה והולך ועובד". [דרכו של היצר הרע היא להכשיל את האדם בעבירה קטנה, כדי שמתוך כך יבוא לידי עבירות גדולות יותר, ואף בענין הכעס מכשילו הוא בתחילה ב"בל תשחית" (לשבר כליו בחמתו), ומתוך כך יבוא להכשל אפילו בעבירה החמורה מכל, עבודה זרה. (מהרש"א)]. באבות דרבי נתן הגירסא: "סוף שיעבוד עבודה זרה". והטעם להתדרדרות זו, היות כי היצר הרע מתגרה באדם בשעת כעסו (ר"ח, ענוה ה'). והרא"ש פירש: קשה הכעס לגופו,

ארחות כעס וקפידא יושר

[8]וְתַחְתוֹנִיּוֹת שׁוֹלְטוֹת בּוֹ, וְאָמְרוּ (שם) [9]אֲפִלּוּ שְׁכִינָה אֵינָהּ חֲשׁוּבָה כְּנֶגְדּוֹ, וּמְשַׁכֵּחַ תַּלְמוּדוֹ וּמוֹסִיף טִפְּשׁוּת, [10](ז)וּבְיָדוּעַ שֶׁעֲוֹנוֹתָיו מְרֻבִּין מִזְכֻיּוֹתָיו. וְאָמְרוּ (ברכות כ"ט ב') [10](ז)לֹא תִרְתַּח וְלֹא תֶחֱטֵי. וְאָמְרוּ (פסחים קי"ג ב'), [11]הָרַתְחָנִים - חַיֵּיהֶם אֵינָם חַיִּים. וְאָמְרוּ (סוטה ג' ב') תּוּקְפָּא בְּבֵיתָא - כִּי קָרְיָא לְשׁוּמְשְׁמֵי. [פירש"י כַּעַס בַּבַּיִת מַחֲרֶבֶת אֶת הַבַּיִת כְּתוֹלַעַת שֶׁל שׁוּמְשְׁמִין הָאוֹכֶלְתָן]. וְאָמְרוּ (מדרש אגדה תולדות) [12]הַכַּעַס מְסַלֵּק אֶת הַמָּאוֹר. וְאָמְרוּ

עיונים

ו. **ובידוע שעונותיו מרובין מזכיותיו.** כתב ה"חפץ חיים" (שמירת הלשון, תבונה, יג): ומי שיש לו מוח בקדקדו, צריך לברוח ממדת הכעס כבורח מן האש, כי ידע בנפשו בבירור, שעל ידי מדה רעה זו בודאי יצא לעתיד לבא חייב ביום הדין, כידוע שמי שיש לו רוב עוונות הוא בגדר רשע והכועס הרי עוונותיו מרובין מזכיותיו...

ז. **לא תרתח ולא תחטי.** יש להקשות למה תלה מניעת החטא במניעת הכעס יותר משאר מדות רעות? ויש לומר, שהכעס גורם למשוך את האדם לעבירות חמורות, וכמו שכתוב בספר חסידים (הובא בהמשך) באותו חסיד שציוה את בנו שיכבוש כעסו לילה אחד, וקרה לו דבר אחד שאם לא היה עושה מצות אביו, היה הורג את אשתו ואת בנו בחנם, וכן כיוצא בזה, לכך אמר לא תרתח ועל ידי זה לא תחטא - בשאר איסורים קלות וחמורות הנמשכים ממדת הכעס. עוד יש לומר, הכעס אצל האדם הוא טבעי, ואם כובש טבעו ואינו מתכעס, אז מדה כנגד מדה הקב"ה שומרו ממכשולים הבאים לאדם מצד הטבע. (בן יהוידע, ברכות כט, ב).

ביאורים

כאילו היה נידון בכל מיני פורעניות גיהנם. **8. ותחתוניות שולטות בו.** מחלות שונות באזור המעיים, כטחורים וכו', ה"שיטה מקובצת" (נדרים כב, א) מסביר, שחום הכעס מונע מהמאכלים להתעכל כראוי, ומתוך כך המאכל אינו יכול לצאת מהרה מן הגוף, ולכן הוא בא לידי תחתוניות של מחלות מעיים. **9. אפילו שכינה אינה חשובה כנגדו.** אינו מתחשב כלל בהקדוש ברוך הוא וכאילו הוא חושב שאינו קיים. בפירוש הר"ן (נדרים כב) כתב: "לפי שהכעס מביאו לכפור בעיקר". ובספר חסידים (קמה) כתב: הכעס גורם להוציא מפיו דברים שלא כהוגן, אף כלפי מעלה. **10. לא תרתח ולא תחטי.** לא תכעס ולא תחטא. **11. הרתחנים.** הכועסים בקלות. **12. הכעס מסלק את המאור.** הכעס מזיק לראיה, כמו שנאמר (איוב יז): "ותכה מכעס עיני", וכן הוא אומר (תהלים ו): "עששה מכעס עיני".

ארחות כעם וקפידא יושר עיונים

(פסחים סו ב) (ח)כָּל הַכּוֹעֵס, אִם חָכָם הוּא - [13]חָכְמָתוֹ מִסְתַּלֶּקֶת מִמֶּנּוּ. וְאִם נָבִיא הוּא - נְבוּאָתוֹ מִסְתַּלֶּקֶת מִמֶּנּוּ, וַאֲפִלּוּ פּוֹסְקִין לוֹ גְּדֻלָּה מִן הַשָּׁמַיִם [14]מוֹרִידִין אוֹתוֹ. וְאָמְרוּ (ספרי מטות) בִּשְׁלֹשָׁה מְקוֹמוֹת בָּא מֹשֶׁה רַבֵּנוּ לִכְלַל כַּעַס וְכָא לִכְלַל טָעוּת. וְאָמְרוּ (קדושין מ״א א׳) (ט)רַגְזָן לֹא [15]בְּיָדוֹ [16]אֶלָּא רַגְזָנוּתוֹ. [וכב״י או״ח סוף ח. כל הכועס וכו׳ חכמתו מסתלקת וכו׳ נבואתו מסתלקת וכו׳ ואפי׳ פוסקין לו גדולה וכו׳ מורידין אותו. מדוע כה חמור הוא הכעס, שבגללו מפסיד הכועס חכמה, נבואה, ואפילו גדולה? בהמשך מובא דברי הזוהר שכתב, שהכועס מטמא את קדושת נשמתו ונפשו, ועוקר ומסלק אותם ממנו. במקומם משרה הוא נשמה אחרת, סיטרא אחרא, ואל זר, ומשרה בעצמו טומאת עבודה זרה. והוא מטמא את כל גופו מבפנים ומבחוץ, יותר מכל שאר העבירות. עיי״ש. לכן ברור הדבר, שהכועס, עקב אבדן מוחלט של נשמתו ומדרגתו, מאבד גם את חכמתו, נבואתו, וגדולתו שהיו לו בדרגה הקודמת.

ט. רגזן לא עלתה בידו אלא רגזנותו. ק״ק למה נקט ״בידו״? יש לפרש, עפ״י מה שכתב החיד״א שכל מדות הטובות והרעות של האדם, רשומים המה בשרטוט כף ידו של האדם. ולכן העושה מצוה וכועס בה, אין נרשם בידו המצוה, אלא עון רגזנותו... (בן יהוידע, קידושין מא).

ביאורים

(מעלות המידות). **13. חכמתו מסתלקת.** שוכח דברי תורה שלמד. בגמרא (פסחים סו, ב) למדים דבר זה ממשה רבינו שנאמר בו (במדבר לא, יד): ״ויקצוף משה״ וכתוב ״ויאמר אלעזר הכהן... זאת חוקת התורה אשר צוה ה׳ את משה״. אלעזר הכהן לימד את השבים ממלחמת מדין הלכות הכשרת כלים, אלעזר עצמו לא קיבל הלכות אלו מפי הגבורה, אלא למדם מפי משה, כמו שמפורש בכתוב הנ״ל (״אשר צוה ה׳ את משה״). ואף על פי כן לא לימדם משה רבינו עצמו לישראל, כדרך שלימד את שאר דברי התורה כולם, אלא אלעזר מסרן להם כפי שקיבלן מפי משה. הגמרא מבארת, שמשה רבינו מחמת שכעס, נשתכחו ממנו פרטי ההלכות ולא היה יכול ללמדן לישראל. **14. מורידין אותו.** ממנה והוא מפסידה. **15. בידו.** בשכרו. **16. אלא רגזנותו.** רוגז, ואין לו ממנו אלא חולי ומכאובים (רש״י). מבאר המהרש״א: לא זו בלבד שנענש בעולם הבא על מדת הכעס שהיא עבירה חמורה (ראה נדרים כב, א-ב), אלא אפילו בעולם הזה סובל צער ויסורים מחמת מדה זו.

ארחות כעם וקפידא יושר

סימן רצ״ט הֵבִיא מִכָּל-בּוֹ בְּשֵׁם מִדְרָשׁ, שֶׁבְּאֵרָה שֶׁל מְרָרִים בְּיַמָּה שֶׁל טְבֶרְיָא, וְכָל מוֹצָאֵי שַׁבָּת מְחַזֶּרֶת עַל כָּל בְּאֵרוֹת וְעַל כָּל מַעְיָנוֹת, וְכָל מִי שֶׁהוּא חוֹלֶה וְיִזְדַּמֵּן לוֹ מַיִם וְיִשְׁתֶּה, אֲפִלּוּ כָּל גּוּפוֹ מָכֵּה שְׁחִין - מִיָּד נִרְפָּא. וּמַעֲשֶׂה בְּאָדָם אֶחָד שֶׁהָיָה מָכֵּה שְׁחִין, וְהָלְכָה אִשְׁתּוֹ בְּמוֹצָאֵי שַׁבָּת לִשְׁאֹב מַיִם וְנִתְעַכְּבָה יוֹתֵר מִדַּאי וְנִזְדַּמְּנָה לָהּ בְּאֵרָה שֶׁל מְרָרִים, וּמִלְּאָה כַּדָּהּ מֵאוֹתָן הַמַּיִם, וְכֵיוָן שֶׁבָּאָה אֵצֶל בַּעֲלָהּ כָּעַס עָלֶיהָ, וּמֵרֹב כַּעֲסָהּ - נָפְלָה כַּדָּהּ מִשִּׁכְמָהּ וְנִשְׁבַּר הַכַּד וְנָפְלוּ מִטִּפֵּי הַמַּיִם עַל בְּשָׂרוֹ, וּבְכָל מָקוֹם שֶׁנִּתְזוּ הַמַּיִם נִרְפָּא הַשְּׁחִין, וְעַל זֶה אָמְרוּ חֲכָמִים ״רַגְזָן לֹא עָלְתָה בְּיָדוֹ אֶלָּא רַגְזָנוּתוֹ״ עַד כָּאן לְשׁוֹנוֹ].

וּבַזֹּהַר הַקָּדוֹשׁ (תצוה קפ״ב א׳ העתיקו הרח״ו בשערי קדושה ח״ב ש״ר) **[17]אִי בַּר נָשׁ כָּעִים, עָקַר מִינֵּיהּ נִשְׁמְתָא עִלָּאָה קַדִּישָׁא לְמִשְׁרֵי בְּאַתְרָא סִטְרָא אַחֲרָא, וְדָא אִיהוּ בַּר נָשׁ דְּמָרִיד בְּמָארֵיהּ, וְאָסוּר לְאִתְקָרְבָא בַּהֲדֵיהּ. וְדָא**

ביאורים

17. אי בר נש כעים. אם בן אדם כועס הוא עוקר ממנו נשמתו העליונה הקדושה, ומשרה במקומה סיטרא אחרא. אדם זה הוא מורד באדונו הקב״ה, ואסור להתקרב אליו, ועליו נאמר ״טורף נפשו באפו״ (איוב יח), שהוא טורף ועוקר נפשו בגלל כעסו, ומשרה בעצמו ״אל זר״ וכו׳. ״כי במה נחשב הוא״, לבמה שעובדים עליה עבודה זרה, נחשב אותו אדם. ומי שמדבר עמו, הרי הוא כמו שמתחבר בעבודה זרה ממש, מה הטעם? משום שעבודה זרה ממש שורה בתוכו. כמו כן אסור להסתכל בפניו של הכועס. ועליו נאמר ״אל תפנו אל האלילים״, ועל זה כתוב: ״אלהי מסכה לא תעשה לך״, ושונה טומאת הכעס משאר טומאות, שכל הטמאים יכולים להטהר, חוץ מטומאת הכעס, בגלל שכל גופו טימא מבפנים ומבחוץ ונפשו וכולו טמא! ואפילו אם יבוא אותו האדם הכועס ויטהר מכל וכל ויעקור את ה״אל זר״ מתוכו לעולם, ואח״כ השתדל להתקדש ולהמשיך עליו קדושת הנשמה הקדושה כמו שצריך, אז הלואי שיתקדש! כי כיון שעקר הכועס קדושת נפשו ממנו פעם אחת, כמה יש לאדם לעשות עד שתשוב (קדושת נפשו) עוד למקומה כו׳.

ארחות כעס וקפידא יושר

אִיהוּ "טוֹרֵף נַפְשׁוֹ בְּאַפּוֹ", דְּטָרִיף נַפְשֵׁיהּ וְאַשְׁרֵי בְּאַתְרֵיהּ אֵל זָר וכו'. "כִּי בַּמֶּה נֶחְשָׁב הוּא"- עֲבוֹדָה זָרָה אִיקְרֵי, וּמַאן דְּאִישְׁתָּעֵי עִמֵּיהּ כְּאִלּוּ אִתְחַבַּר לַעֲבוֹדָה זָרָה מַמָּשׁ, דַּעֲבוֹדָה זָרָה מַמָּשׁ שַׂרְיָא בְּגַוֵּיהּ וְאָסוּר לְאִסְתַּכּוֹלֵי בְּאַנְפּוֹי, וַעֲלֵיהּ כְּתִיב: "אַל תִּפְנוּ אֶל הָאֱלִילִים", וְעַל דָּא כְּתִיב: "אֱלֹהֵי מַסֵּכָה לֹא תַעֲשֶׂה לָךְ". וְכָל מְסָאֲבִין אִתְדַּכְיִין בַּר מֵהַאי, בְּגִין דִּמְסָאַב גּוּפָא מִגּוֹ וּמִבַּר, וְנַפְשָׁא וְכֻלָּא מְסָאַב. וַאֲפִלּוּ כַּד אָתֵי הַאי בַּר נָשׁ וְעָקַר לְהַהִיא זָר מִגַּוֵּיהּ מִכֹּל וָכֹל לְעָלְמִין, וּלְבָתַר אִשְׁתַּדַּל לְאִתְקַדְּשָׁא וּלְאַמְשָׁכָא הַהוּא קְדֻשָּׁה דְּנִשְׁמְתָא קַדִּישָׁא עֲלֵיהּ בְּדִין, וּלְוַאי דְּאִתְקַדַּשׁ, דְּכֵינָן דְּעַרְקַת מִינֵּיהּ זִימְנָא חָדָא, כַּמָּה יַעֲבִיד בַּר נָשׁ עַד דְּתִיתוּב לְאַתְרָהּ וכו'. עַד כָּאן לְשׁוֹנוֹ. [וְעַיֵּן שָׁם בְּ"נִיצוֹצֵי אוֹרוֹת" בְּשֵׁם הָאֲרִיזַ"ל, שֶׁהַכּוֹעֵס עוֹשֶׂה אֶת נַפְשׁוֹ טְרֵפָה מַמָּשׁ, וְאֵין תַּקָּנָה לַכּוֹעֵס כִּי אַף שֶׁיַּעֲשֶׂה תְּשׁוּבָה וְיִרְבֶּה תּוֹרָה וּמַעֲשִׂים טוֹבִים - בְּהִתְבַּעֲסוֹ הוֹלֶכֶת נַפְשׁוֹ, וּבָא לוֹ נֶפֶשׁ מִפִּטְרָא אַחֲרָא וְאִבֵּד הַכֹּל, עַד שֶׁיְּזַהֵר שֶׁלֹּא יִתְבַּעֵם כְּלָל, וְאָז יָשׁוּב בִּתְשׁוּבָה. עַד כָּאן לְשׁוֹנוֹ].

וְכָתַב הָרַמְבַּ"ם (בפ"ב מדעות ה"ג), דְּאַף עַל גַּב דְּכָל הַמִּדּוֹת יֵשׁ לֵילֵךְ בַּדֶּרֶךְ הָאֶמְצָעִית, אֲבָל הַכַּעַס מִדָּה רָעָה הִיא עַד לְמְאֹד [י] וְרָאוּי לְאָדָם שֶׁיִּתְרַחֵק מִמֶּנָּה עַד הַקָּצֶה הָאַחֵר, וְיִלַּמֵּד עַצְמוֹ שֶׁלֹּא יִכְעַס וַאֲפִלּוּ עַל דָּבָר

עיונים

י. וראוי לאדם שיתרחק ממנה עד הקצה האחר. לכאורה דברי הרמב"ם האלו סותרים דבריו שכתב שם קודם לכן (בהלכה ב' ובפרק א' הלכה ד') שגם בכעס צריך לילך בדרך הבינוני [וזה לשונו בהלכה ב': וכיצד היא רפואתם, מי שהוא בעל חמה אומרים לו להנהיג עצמו שאם הוכה וקולל לא ירגיש כלל וילך בדרך זו זמן מרובה עד שתיעקר החמה מלבו... ויחזור לדרך האמצעית שהיא דרך הטובה, ולכשיחזור לדרך האמצעית ילך בה

ארחות כעס וקפידא יושר

שֶׁרָאוּי לִכְעֹס עָלָיו. וְאִם רָצָה לְהַטִּיל אֵימָה עַל בָּנָיו וּבְנֵי בֵּיתוֹ, אוֹ עַל הַצִּבּוּר אִם הָיָה פַּרְנָס וְרָצָה לִכְעֹס עֲלֵיהֶן כְּדֵי שֶׁיַּחְזְרוּ לְמוּטָב, יַרְאֶה עַצְמוֹ בִּפְנֵיהֶם שֶׁהוּא כּוֹעֵס כְּדֵי לְיַפְּרָם, וְתִהְיֶה דַּעְתּוֹ מְיֻשֶּׁבֶת בֵּינוֹ לְבֵין עַצְמוֹ כְּאָדָם שֶׁהוּא מְדַמֶּה כּוֹעֵס בִּשְׁעַת כַּעֲסוֹ וְהוּא אֵינוֹ כּוֹעֵס. אָמְרוּ חֲכָמִים הָרִאשׁוֹנִים, כָּל הַכּוֹעֵס כְּאִלּוּ עוֹבֵד עֲבוֹדָה זָרָה, וְאָמְרוּ שֶׁכָּל הַכּוֹעֵס אִם חָכָם הוּא - חָכְמָתוֹ מִסְתַּלֶּקֶת מִמֶּנּוּ, וְאִם נָבִיא הוּא - נְבוּאָתוֹ מִסְתַּלֶּקֶת מִמֶּנּוּ, וּבַעֲלֵי כַּעַס אֵין חַיֵּיהֶם חַיִּים. לְפִיכָךְ צִוּוּ לְהִתְרַחֵק מִן הַכַּעַס עַד שֶׁיַּנְהִיג עַצְמוֹ שֶׁלֹּא יַרְגִּישׁ אֲפִלּוּ לְדְבָרִים הַמַּכְעִיסִים, וְזוֹ הִיא הַדֶּרֶךְ הַטּוֹבָה. וְדֶרֶךְ הַצַּדִּיקִים הֵן עֲלוּבִין וְאֵינָן עוֹלְבִין, שׁוֹמְעִין חֶרְפָּתָם וְאֵינָם מְשִׁיבִין, עוֹשִׂין מֵאַהֲבָה וּשְׂמֵחִים בְּיִסּוּרִים, וַעֲלֵיהֶם הַכָּתוּב אוֹמֵר

עיונים

כל ימיו. עכ"ל. ובפרק א' הלכה ד' כתב: הדרך הישרה היא מדה בינונית שבכל דעה ודעה מכל דעות שיש לאדם, והיא הדעה שהיא רחוקה משני הקצוות ריחוק שווה ואינה קרובה לא לזו ולא לזו, ולפיכך צוו חכמים הראשונים שיהא אדם שם דעותיו תמיד ומשער אותן ומכוון אותן בדרך האמצעית כדי שיהא שלם. כיצד, לא יהיה בעל חמה נוח לכעוס ולא כמת שאינו מרגיש אלא בינוני, לא יכעוס אלא על דבר גדול שראוי לכעוס עליו כדי שלא ייעשה כיוצא בו פעם אחרת... ודרך זו היא דרך החכמים. כל אדם שדעותיו כולן דעות בינוניות ממוצעות נקרא חכם. עכ"ל]. וכתב בנמוקי מהרא"י (הובא בספר הליקוטים שבסוף רמב"ם פרנקל, דעות ב, ג), על פי מה שכתב הרמב"ם (בשמונה פרקים פ"ד): שיש שני חלקים במידותיו של האדם. האחד - התכונות הנמצאות בנפשו פנימה. והשני - הפעולות החיצוניות הנובעות מן המדות הללו. כגון, אדם שבלבו מושרשת מדת הרגזנות, יבטא את רוגזו בכעס הפנים והגוף או בהרמת קול, ובמקרים מסוימים יבטא רוגזו מעבר לכך כגון בהכאה או בקריעת בגד בחמתו וכדומה. ואילו אדם שאין בלבו קפדנות כלל לא יראה בו שום שינוי כלל גם כשיש דבר שאינו לרוחו. על כן אומר הרמב"ם, במה שנוגע למדות בתכונות נפשו פנימה - ילך עד הקצה האחרון שלא יקפיד כלל וכאילו אין הדבר נוגע אליו, אמנם כלפי חוץ, ינהג במידה בינונית לבטא סימני כעס כשיש צורך בכך ותועלת.

ארחות כעס וקפידא — יושר — עיונים

"וְאוֹהֲבָיו כְּצֵאת הַשֶּׁמֶשׁ בִּגְבוּרָתוֹ" עַד כָּאן לְשׁוֹנוֹ.

וּבְסֵפֶר חֲסִידִים (סי' תרנ"ה), **מַעֲשֶׂה בְּבֶן שֶׁכִּבֵּד אֶת אָבִיו בְּיוֹתֵר, אָמַר לוֹ הָאָב אַתָּה מְכַבְּדֵנִי בְּחַיַּי - תְּכַבְּדֵנִי בְּמוֹתִי, אֲנִי מְצַוְּךָ (יא)שֶׁתָּלִין כַּעַסְךָ לַיְלָה אֶחָד, וַעֲצֹר רוּחֲךָ שֶׁלֹּא תְּדַבֵּר. לְאַחַר פְּטִירַת אָבִיו הָלַךְ לִמְדִינַת הַיָּם**

וצריך ביאור מדוע חזרה התורה וכפלה שמו של משה וכי לא ידענו מיהו המדבר? אלא ביאר רבי זלמן סורוצקין זצ"ל ("אזנים לתורה"): לימוד עצום לימדה התורה, משה רבינו כשהיה כועס לא היה מדבר מיד, אלא שוהה מעט, ולאחר מכאן היה מוציא דיבור מפיו, (הוא הפסיק בין הקצף ובין האמירה), ואז כאשר דיבר דיבורו היה בנחת, ומדוקדק הכתוב "ויאמר משה" בלשון רכה. ללמדנו, שאף בשעת כעסו של אדם, ימתין עד שיעבור כעסו ורק אז ידבר.

ב. כאשר המרגלים התלוננו על משה ועל א"י, כתוב (במדבר יג, ל): "ויהס כלב את העם אל משה" וגו'. פירש רש"י 'ויהס כלב' - השתיק את כולם. 'אל משה' - לשמוע מה שידבר במשה. צווח ואמר: וכי זו בלבד עשה לנו בן עמרם? השומע היה סבור שבא לספר בגנותו, ומתוך שהיה בלבם על משה בשביל דברי המרגלים שתקו כולם לשמוע גנותו. אמר: והלא קרע לנו את הים, והוריד לנו את המן, והגיז לנו את השלו, ויאמר עלה נעלה וירשנו אותה, כי יכול נוכל לה. עכ"ד רש"י. יש להקשות, איזו תועלת השיג כלב בהשתיקו את העם לרגע, מתוך שטעו בו וחשדו שגם הוא בא לספר בגנותו של משה ובגנות הארץ, והלא תיכף ומיד לאחר ששמעו את דבריו שכוונתו לפאר ולשבח את הארץ ולהעריץ את משה - שוב חזרו והתלוננו, שוב הוציאו דיבה על הארץ "וילונו על משה ואהרן". ועוד הסעירו המרגלים את רוחם של בני ישראל עד שפרצו בבכי ונתנו לבם לשוב מצרימה, ולא הועיל מאומה, מה א"כ כיון כלב בהסותו את העם? אכן הרבה הועיל כלב, באותו הרגע בו הפסיקם והשתיקם, הוא הפסיק את כעסם ורוגזם שלא יהיו בנשימה אחת, ובזה צינן את רתיחתם שלא תהיה בוערת, ובשעת כעס גם שהייה של רגע ערכה רב ועצום...

ג. מצינו עוד בחז"ל מה המתנה של רגע יכולה להועיל. כשבאו שלוחי בלק אל בלעם לבקשו שיקלל את ישראל, באו שרי מואב וזקני מדין. כתוב (במדבר כב, ח): "ויאמר אליהם (בלעם) לינו פה הלילה וגו'

יא. **שתלין כעסך לילה אחד ועצור רוחך שלא תדבר.** הוא עצה למדת הכעס, שלא לדבר בשעת קצפו, אלא להמתין כמה רגעים ואח"כ לדבר. דבר זה למדים מכמה מקומות בתורה.

א. מהנאמר אצל משה רבינו (במדבר לא, יד) "ויקצוף משה על פקודי החיל... ויאמר אליהם משה" וגו'.

ארחות כעס וקפידא — יושר — עיונים

וְהִנֵּיחַ אִשְׁתּוֹ מְעֻבֶּרֶת, וְהוּא לֹא יָדַע, וְעִכֵּב בַּדֶּרֶךְ יָמִים וְשָׁנִים. וּכְשֶׁחָזַר בָּעִיר, בָּא בַּלַּיְלָה וְעָלָה לַחֶדֶר שֶׁאִשְׁתּוֹ הָיְתָה שָׁם שׁוֹכֶבֶת, וְשָׁמַע קוֹלוֹ שֶׁל בָּחוּר שֶׁהָיָה מְנַשֵּׁק אוֹתָהּ, שָׁלַף חַרְבּוֹ וְרָצָה לַהֲרֹג שְׁנֵיהֶם, וְזָכַר מִצְוַת אָבִיו וְהֶשִׁיבוֹ לְתַעֲרָהּ. שָׁמַע שֶׁאָמְרָה לְאוֹתוֹ בָּחוּר, בְּנָהּ שֶׁאָצְלָהּ, כְּבָר יֵשׁ שָׁנִים רַבּוֹת שֶׁהָלַךְ אָבִיךָ מֵאָצְלִי, אִלּוּ הָיָה יוֹדֵעַ שֶׁנּוֹלַד לוֹ בֵּן, כְּבָר הִגִּיעַ לְהַשִּׁיא לְךָ אִשָּׁה. כְּשֶׁשָּׁמַע זֶה הַדָּבָר אָמַר פִּתְחִי לִי אֲחוֹתִי רַעְיָתִי, בָּרוּךְ ה' שֶׁעָצַר כַּעֲסִי וּבָרוּךְ אָבִי שֶׁצִּוַּנִי לַעֲצֹר כַּעֲסִי לַיְלָה אֶחָד, שֶׁלֹּא הָרַגְתִּי אוֹתָךְ וְאֶת בָּנִי. וְשָׂמְחוּ שִׂמְחָה גְּדוֹלָה וְעָשׂוּ מִשְׁתֶּה לְכָל הָעָם הַנִּמְצָאִים וְשָׂמְחוּ הַרְבֵּה מְאֹד עַד כָּאן לְשׁוֹנוֹ.

וַאֲשֶׁרֵי מִי שֶׁנִּזְהָר מִכַּעַס כָּל יָמָיו.

וּבִכְלָל זֶה גַּם כֵּן[18] **שֶׁלֹּא יְהֵא קַפְּדָן. וְאָמְרוּ** (שבת ל' ב') (יב)**לְעוֹלָם יְהֵא אָדָם**[19] **עֲנָוְתָן כְּהִלֵּל,**

וישבו שרי מואב עם בלעם", מקשים ב"דעת זקנים" מבעלי התוספות: וזקני מדין להיכן הלכו? אלא, כיון שאמר להם לינו פה הלילה וגו' הלכו להם, אמרו: כלום יש אב (הקב"ה) ששונא בנו (ישראל)? ויש לשאול, מדוע לכתחילה הצטרפו יחד עם שרי מואב לבקש מבלעם לקלל את ישראל, וכי לא ידעו הטעם "כלום יש אב ששונא בנו" קודם לכן? אמר הרב זייצ'יק זצ"ל, מלכתחילה לא הבינו ולא הרגישו ולא עלה בדעתם הרעיון של "כלום יש אב ששונא בנו", אולם אחרי שבלעם הפסיק אותם בחמתם ושנאתם ודחה אותם למחר, הפסק קל זה - דיו היה לעורר את מחשבתם להתבונן ולהגיע לידי מסקנה אמיתית "שאין אב שישנא לבנו", כשרתיחת דמם נצטננה במקצת הגיעו לשכל ישר.

יב. לעולם יהא אדם ענותן. "ענותן" פירושו "סבלן", [כן פירש רש"י על הפסוק (במדבר יב, ג): "והאיש

ביאורים

18. שלא יהא קפדן. "קפדן" הוא מי שמקפיד וכועס על כל דבר (רמב"ם בפירוש המשנה אבות ב, ה). **19. ענוותן.** סבלן.

ארחות כעס וקפידא יושר

עיונים

(יג)**וְאַל יְהִי קַפְּדָן כְּשֶׁמַּאי, וְאָמְרוּ** (שם ל"א א') **קַפְּדָנוּתוֹ שֶׁל שַׁמַּאי בְּקֻשָּׁה לְאַבְּדֵנוּ מִן הָעוֹלָם.** [20]**וַחֲז"ל תָּפְסוּ** (יד)**עַל אֵלְיָהוּ שֶׁהָיָה קַפְּדָן** (סוף סנהדרין). **וְתָנַן** (אבות פ"ב מ"ה) **וְלֹא הַקַּפְּדָן מְלַמֵּד. וְאָמְרוּ** (תענית כ' ב') **שָׁאֲלוּ תַּלְמִידָיו לְרַב אַדָּא בַּר אַהֲבָה: בַּמֶּה הֱאָרַכְתָּ יָמִים?** (טו)**אָמַר לָהֶם מִיָּמַי**

משה עניו מאד", "ענו - שפל וסבלן"]. כתב בספר אורחות צדיקים: הסבלן מסוגל מאד להשיג את מדת השמחה. לעבוד את ה' ולקיים מצוותיו בשמחה, ולקבל כל פגע ומקרה בחיים בקלות ולהצדיק דינו, כי הכל עושה ה' לטובה. ע"כ.

צא ולמד למה מסוגלת השמחה. יונה בן אמיתי מעולי רגלים היה, ובשמחת בית השואבה בחג הסוכות, מרוב שמחתו, שרתה עליו השכינה ונהיה לנביא. ללמדך שאין רוח הקודש שורה, אלא על לב שמח! (ירושלמי סוכה פרק ה', הלכה א).

וכן האריז"ל גילה, שכל מה שזכה להשיג בחכמה אלוקית ורוח הקודש, היה בשכר שהיה שמח שמחה גדולה לאין תכלית בעשיית מצוות ה'! (ספר חרדים בתנאי המצות).

ובמסכת דרך ארץ זוטא (פרק ד) נאמר: אם עשית דברי בשמחה, פמליא שלי תצא לשחרך! ואף אני בעצמי אצא לקראתך, ואומר לך בואך לשלום! וכל זה זוכים לאחר כבישת הכעס.

יג. ואל יהא קפדן. כתב רבי חיים מוולוז'ין באגרתו (מובא בכתבי ר' זונדל עמ' קטז): שלא להכניס שום קפידה בלב על שום אדם, ואין צריך לומר שלא להשיב בקפדנות לשום אדם, ועל ידי מידת הסבלנות, משיג אדם רצונו יותר ויותר מעל ידי כל תקיפות שבעולם, ודרך כלל להיות נוח לבריות, ושלא להרבות שיחה עם כל האדם, אך להקדים שלום, ולהשיב בנחת לכל אדם.

יד. על אליהו שהיה קפדן. עיין בביאורים. וכתב המהר"ל: יותר היה לאליהו שלא יקצוף מיד על אחאב, אלא ינסה לדבר אתו שיחזור בתשובה. וברמב"ם (שמונה פרקים, ז) כתב שמטעם זה לקח ה' את אליהו מהעולם זמן קצר לאחר מכן, שאין ראוי אדם שיש לו מדה זו להיות מושל בבני אדם, פן ימיתם.

טו. אמר להם (רב אדא בר אהבה) מימי לא הקפדתי בתוך ביתי. יש לעיין, שבגמרא שם קודם לכן

ביאורים

20. וחז"ל תפסו על אליהו שהיה קפדן. שנהג במדת הקפדנות כאשר כעס על אחאב (בשעה שאחאב התריס דברים כלפי מעלה כשבא לנחם את חיאל) כששמע אליהו דבריו אלו נאמר: "ויאמר אליהו... אם יהיה השנים האלה טל ומטר". אליהו הכריז את שבועתו על הבצורת (רש"י).

ארחות כעס וקפידא יושר

עיונים

הובא שרב אדא בר אהבה הקפיד על כך שרב הונא הכניסו לבית רעוע הנוטה ליפול כדי להציל את יינו (יינו של רב הונא היה מונח בבית רעוע הנוטה ליפול וכשרצה לפנות משם את היין - העלה את רב אדא בר אהבה לשם, ודיבר אתו בד"ת עד שגמר לפנות את כל היין משם, כי ידע רב הונא שכל זמן שרב אדא בר אהבה יהיה שם בבית, תגן זכותו שלא יפול הבית ובנתיים יוכל לפנות את היין משם). ולכאורה אותה הקפדה עומדת בסתירה לדברי רב אדא בר אהבה כאן שמעולם לא הקפיד בתוך ביתו, וכל שכן בחוץ.

וצריך לומר, שאותה הקפדה לא היתה על כך שרב הונא השתמש בזכותו של רב אדא ואולי גרם שיתמעטו זכויותיו, אלא מתוך ענוותנותו חשש רב אדא שמא אין עושים לו נס (וכמו שאמרו: "לעולם אל יעמוד אדם במקום סכנה"), והרי אסור לאדם להכניס את עצמו למקום סכנה, ולפיכך הקפיד על רב הונא שעבר על איסור זה, כלומר לא על כבוד עצמו הקפיד רב אדא, אלא על האיסור שנעשה, ובודאי ראוי להקפיד על כבוד שמים. (ועי' מהרש"א ועיון יעקב).

טז. לא הקפדתי בתוך ביתי. אף על פי שמותר לאדם להקפיד בתוך ביתו כדי שיתנהגו בני ביתו בכבוד ובנימוס כראוי, כדבר הגמרא (גיטין ו, ב): "לעולם אל יטיל אדם אימה יתירה בתוך ביתו", ומשמע שדוקא מאימה יתירה יש לו ליזהר, אבל מעט אימה מותר להטיל בביתו, מכל מקום מתוך רוב זהירותו ממדת הכעס, היה רב אדא בר אהבה נזהר שלא להקפיד כלל. (מהרש"א מגילה כח, א).

יז. קשה הקפדה שגרמה לו למשה לטעות. מובא במדרש (ויק"ר יג, א): "אמר רב הונא בשלשה מקומות כעס משה ונתעלמה ממנו הלכה, ואלו הן, בשבת, ובכלי מתכות, ובאונן. יש לעיין, הרי בכל מקומות אלו, היה לו סיבה גדולה לכעוס, וכעסו היה מן הדין על שעברו על ההלכה. [בשבת - שנאמר (שמות טז, כ): ויותירו אנשים ממנו עד בקר וגו', הרי אותם מותירי המן עברו על ציווי מפורש: "איש אל יותר ממנו עד בקר", ובודאי היה מקום גדול לקצוף עליהם, ועם כל זה, כיון שכעס שכח לומר להם הלכות שבת. בכלי מתכות - נאמר (לאחר מלחמת מדין): "ויקצוף משה על פקודי החיל וגו' ויאמר אליהם משה החייתם כל נקבה, הן הנה היו לבני ישראל בדבר בלעם וגו' " (במדבר לא, יד-טז). והנה הדבר פשוט שכעסו של משה בזה כדין היה, שהרי עיקר הציווי ותכלית המלחמה היה לנקום

ביאורים

21. לא הקפדתי בתוך ביתי. לא הראיתי סימני כעס אפילו בתוך ביתי, וכל שכן מחוץ לביתו (מאירי מגילה כח, א).

[21](טז)**לֹא הִקְפַּדְתִּי בְּתוֹךְ בֵּיתִי. וְאָמְרוּ** (תו"כ שמיני) (יז)**קָשָׁה הַקְפָּדָה שֶׁגָּרְמָה לוֹ לְמֹשֶׁה לִטְעוֹת. וּבְפִרְקֵי דְּרַבִּי אֱלִיעֶזֶר** (פמ"ז) **נִסְתַּלְּקָה רוּחַ הַקֹּדֶשׁ מִמֶּנּוּ** – (יינו של רב הונא היה מונח

ארחות כעס וקפידא יושר

עיונים

מִכָּאן אַתָּה לָמֵד שֶׁהַקַּפְדָּן מְאַבֵּד חָכְמָתוֹ. וּבְאָבוֹת דְּרַבִּי נָתָן (פ״א) מִלַּמֵּד, שֶׁיִּהֵא אָדָם מַמְתִּין בִּדְבָרָיו [יח]וְלֹא יְהֵא מַקְפִּיד עַל דְּבָרָיו,

וא״כ היה מן הדין לכעוס עליהם], אם כן, נשאלת השאלה, מדוע נענש משה שנתעלמה ממנו הלכה, הרי היתה סיבה מוצדקת לקצוף עליהם?

עוד יש להתבונן בעובדה השלישית שכעס לגבי ״אונן״, והוא לגבי שעיר החטאת, שאלעזר ואיתמר לא אכלום אלא שרפום, שנאמר (ויקרא י, טז-יז): ״ויקצוף על אלעזר ועל איתמר בני אהרן הנותרים לאמר, מדוע לא אכלתם את החטאת במקום הקודש וגו׳״. וכיון שכעס נתעלמה ממנו הלכה שאונן אסור לאכול בקדשים וכו׳, ולדברי ה״אור החיים״ (שם כ) נמצא שבתחלה ידע משה את ההלכה שאונן אסור בקדשים, וכעס רק על שהורו דין זה בפניו (הקפיד על אשר דנו בדעתם וסמכו על הוראתם מבלי שאלת רבם), וכיון שכעס, בתוך כדי דיבור ממש נתעלמה ממנו ההלכה, ובא עליהם בטענה אחרת ששרפוהו שלא כדין. והדבר מפליא, שאף שחכמתו של הכועס מסתלקת ממנו, אבל איך ישכח מה שהיה יודע זה עתה?

אלא הטעם בזה - כתב בספר ׳שיחות מוסר׳ (להגר״ח שמואלביץ זצ״ל, מאמר פז) - נראה, שמה שחכמתו מסתלקת ממנו אינו עונש על עבירת הכעס, אלא הוא ענין טבעי, שמציאותו של הכעס ״שורף״ את חכמתו של האדם, ואין נפקא מינה כלל בכך שהכעס הוא בצדק ודין הוא שיכעס, כי בכל אופן על ידי הכעס מסתלקת חכמתו ממנו.

וביאור הדברים הוא, דהנה ידוע שאין חכמת התורה כשאר חכמות, שהן אינן שייכות לאדם עצמו, ויכול האדם להיות מושחת ולהתנהג כגרוע שבגרועים ויחד עם זאת להיות חכם גדול מאד בחכמות העולם, וכמו שמצינו בכמה מגדולי חכמי אומות העולם כידוע. ואילו חכמת התורה אינה כן, היא לא תשכון בגוף אשר אינו נקי ממדות רעות, ומשום שהיא שייכת לעצמותו של האדם (עיין קדושין לב, ב). נמצא שאין התורה כשאר חכמות שהם השגות שהאדם משיג בשכלו, אלא התורה נעשית עצם מציאותו.

ומשום כן, לא זו בלבד שמי שמדותיו פגומות אין בכחו לקנות את חכמת התורה, אלא שגם החכמה שיש לו כבר מסתלקת ממנו כיון שבא לכלל כעס, ואף החכמה שהיתה בו זה עתה, ומשום שכלי הקיבול לחכמת התורה הוא גוף טהור ממדות רעות, וכשנולדה באדם מדה כזו הרי בשעה זו חכמתו מסתלקת ממנו, ואין זו בתורת עונש, אלא שכך היא טבעה של מדה רעה שמברחת את החכמה.

יח. ולא יהא מקפיד על דבריו וכו׳ שכן מצינו במשה רבינו. כתב האבות הרא״ש ז״ל (מובא בפירוש ׳מאורי אור׳ על אדר״נ שם): נקט תנא לשון הקפדה שהוא לשון יותר נקי מלשון כעס לכבוד משה רבינו ע״ה כו׳ ואע״ג דכתיב ״ויקצוף משה וגו׳״ לא רצה לומר עליו לשון כעס לשון גנאי האמור גבי כסילים כי אם לשון קפידה לשון נקי ובר.

את נקמת ה׳ במדין, וכיון שהמכשול לישראל היה על ידי בנות מדין הרי כשהחיו את הנקיבות נמצא שהביאו את המכשול עמם למחנה,

ארחות כעס וקפידא יושר

[יט]שֶׁכָּל הַמַּקְפִּיד עַל דְּבָרָיו, מְשַׁכֵּחַ אֶת דְּבָרָיו. שֶׁכֵּן מָצִינוּ בְּמֹשֶׁה רַבֵּנוּ, [כ]וַהֲלֹא הַדְּבָרִים קַל וָחֹמֶר: וּמַה מֹּשֶׁה רַבֵּנוּ חָכָם גָּדוֹל שֶׁבִּגְדוֹלִים אָב לַנְּבִיאִים בְּשָׁעָה שֶׁהִקְפִּיד עַל דְּבָרָיו שָׁכַח אֶת דְּבָרָיו - אָנוּ עַל אַחַת כַּמָּה וְכַמָּה. וּבְכַלָּה רַבָּתִי (פ״ג) [22]חֲוִי כְּיָתֵד נְמוּכָה שֶׁהַכֹּל תּוֹלִין בָּהּ, [23]שֶׁלֹּא תְהֵא קַפְּדָן שֶׁאֵין אָדָם יָכוֹל לִשְׁאָלְךָ, לְפִי שֶׁאֵין אַתָּה יוֹדֵעַ [24]יוֹם אֶסְפָּתֶךָּ [25]וְאֵין מַזְכִּירִין שְׁמְךָ.

עיונים

יט. שכל המקפיד על דבריו משכח את דבריו. טעם השכחה, כי ההקפדה מונעת ההתבודדות השכלי והעיון מפני טרדת המחשבה אשר בו מצאה הקפידה, כדברי מוהר״י אברבנאל בפירוש למלכים ב׳ פ״ג [וז״ל שם: כי הכעס מונע ההתבודדות השכלי בעת הגעת הנבואה וגם בעת העיון מפני טרדת המחשבות אשר בהם יהיה הכעס, ולכן הוצרך כלי השמחה להסיר הכעס והיגון מלבו, עכ״ל]. (׳אבות הרא״ש׳ הנ״ל).

כ. והלא דברים ק״ו ומה משה רבינו וכו׳ אנו על אחת כמה וכמה. ב׳מאורי אור׳ הביא קושית ה׳כסא רחמים׳ ז״ל: ואם תאמר, אולי נאמר שדוקא משה רבינו לפי גודל עליונותו המופלא שכח, כי הקב״ה מדקדק עם חסידיו כחוט השערה. ותירץ, שכל הכתוב בתורה בא ללמד לישראל ללמוד מקל-וחומר, וזהו שסיים מלמד שיהא אדם כו׳, כלומר, הדעת נותנת שבא ללמד לכל אדם.

וב׳תוספת אור׳ תירץ, שאין השכחה באה מחמת עונש אלא זה טבעי מי שכועס שוכח. והק״ו הוא שאם למשה לא עמדה כל חכמתו וטבע הכעס השכיח ממנו את דבריו, ק״ו לאדם אחר שכועס שטבע הכעס ישכיח את דבריו. (עיין לעיל מש״כ מה״שיחות מוסר״).

ביאורים

22. חוי כיתד נמוכה. הוי נוח כיתד התקוע במקום נמוך, שנוח לכל לתלות עליה ולהשתמש בה. **23. שלא תהא קפדן שאין אדם יכול לשאלך.** שלא תהא רגזן שבני אדם יראים לפנות אליך בשאלות. **24. יום אסיפתך.** יום מיתתך. **25. ואין מזכירין שמך.** מאחר ואף אחד לא שאלך בחייך מחמת קפדנותך היתירה, ממילא לאחר מיתתך לא יאמרו שמועות בשמך, ונמצא שלא יזכירו את שמך. והיא מדה כנגד מדה, שכשם שבחייו הרחיק בני אדם ממנו, כך לאחר מותו ירחיקו אותו בני אדם

ארחות כעס וקפידא יושר

וְשָׁם (ספ"ה) **אָמַר אַבָּא אֵלִיָּהוּ זָכוּר לַטּוֹב, [כא]לְעוֹלָם אֵין הַתּוֹרָה [26]מִתְפָּרֶשֶׁת אֶלָּא לְמִי שֶׁאֵינוֹ קַפְדָּן [כב]אַף אֲנִי אֵינִי נִגְלֶה אֶלָּא לְמִי שֶׁאֵינוֹ קַפְדָּן. אַשְׁרֵי [27]מִי שֶׁפִּגַּע בּוֹ וּמִי שֶׁיָּשַׁב עִמּוֹ, שֶׁמַּכְטָח לוֹ שֶׁהוּא בֶּן עוֹלָם הַבָּא. וּמָרָן כָּתַב** (בקצין אגרות ח"ב סי' כ"ב) **[כג]אֲנִי מַחֲזִיק אֶת הַקַּפְדָּנוּת לְמִגְנָה מְאֹד. עַד כָּאן לְשׁוֹנוֹ. וְהַשֵּׁם יִתְבָּרֵךְ יַצִּילֵנוּ מִקַּפְדָּנוּת.**

עיונים

כא. לעולם אין התורה מתפרשת אלא למי שאינו קפדן. אמר רבי אליהו לאפיאן זצ"ל: בתורה הרי ישנם נפלאות, וצריך רק עינים ומוח לגלותם ולפרשם, כדברי דוד: "גל עיני ואביטה נפלאות מתורתך". והנה אדם שהוא קפדן, אפילו אם עמל בתורה הרבה, ומצד עמלותו ראוי הוא שיתגלו לו טעמי תורה ולראות נפלאותיה וצפוניה, אך באה הקפדנות ומכסה ומטמטמת עיני לבו ושכלו ואינו זוכה לפרשה... (לב אליהו ב, קכה).

כב. אף אני (אליהו) איני נגלה אלא למי שאינו קפדן. במי מדבר כאן אליהו? באדם שמצד מעשיו מעלותיו ומדרגותיו ראוי הוא כבר לגילוי אליהו, שעל גילוי זה נאמר בהמשך: "אשרי מי שפגע בו אליהו, ומי שישב עמו מובטח לו שהוא בן עולם הבא"! וגם אדם גדול שבגדולים זה, מאבד ומחמיץ גילוי נהדר זה, והכל בגלל קפדנותו! (לב אליהו שם).

כג. אני מחזיק את הקפדנות למגונה מאד. הקפידה יכולה לשבור עולמות. ובודאי עול תורה, כי זה שני הפכים. והראיה, כי כל המתגאה תלמודו נשכח, וכעס הוא גאוה, כי אם היה שפל באמת, מעולם לא היה כועס. (דברי הגר"א מוילנא, בספר כתבי ר' זונדל מסלנט, עמ' קי"א).

מפני הגאוה כועס האדם, כשאין עושין רצונו. ואילו היה שפל רוח ומכיר חסרונו, לא היה כועס כלל. נמצא כי הגאוה והכעס מידה אחת הם, ותולדותיה שלש: הקפדנות בלבו, כי לולא הגאוה לא היה מקפיד בלבו. ובקשת השררה והכבוד להתגאות על הבריות. ושנאה לזולתו, על היותו גדול ממנו. (שערי קדושה לרח"ו א, ב).

המידות היותר מגונות ויותר חמורות, והמונעות דביקות האדם עם ה' יתברך - הן הגאוה, הכעס והקפדנות. (שערי קדושה).

ביאורים

ממחשבתם, והיינו שלא יזכירו את שמו. **26. מתפרשת.** מובנת. **27. מי שפגע בו.** אליהו.

ארחות ליצנות יושר

עיונים

א. וליצנות. בספר 'עלי שור' (ח"א עמ' רצא) הטיב להגדיר את מדת הליצנות, וז"ל: מנהג ההמון הוא, להתיחס אל כל דבר בעולם או בחיוב מוחלט או בשלילה מוחלטת. המחייב - מתעלם מכל חסרון ופגם, והשולל - מבטל כל מעלה שבדבר. לא כך תלמיד-חכם: אינו בז לכל אדם ואינו מפליג לכל דבר (עיין אבות ד, ג), כי אין נברא בעולם לבטלה. והוא ישפוט בצדק את כל דבר: את הטוב שבו יחייב, ואת הרע שבו - יבקר וישלול. וכי זה למה? כי מי שעיניו פקוחות לראות בכל דבר שבעולם - "נברא", ועוד שהוא יודע כי הכל נברא בשבילו (כמבואר בגמרא סנהדרין (לז, א): "לפיכך כל אחד ואחד חייב לומר בשבילי נברא העולם") - כיצד הוא יבטל וישלול דבר שהבורא בראו והושיטו לו לראות בו חסדי ה' וחכמתו וגם להשתמש בו ככלי לעבודתו? זוהי מדת הליצנות לרחק דבר אשר אין להרחיקו (שע"ת לר"י שער ג, קעו), לבזות ולבטל, [וכל ליצנותא בעולם אסורין חוץ מליצנותא דעבודה זרה (מגילה כה, ב): רק עבודה זרה אין לה זכות קיום בעולם, כי מהותה - שקר].

ב. וזה בא מטפשות הגאוה. מדת הליצנות, נובעת בעיקר מתוך גאוה יתירה שיש לו לאדם המדמה לעצמו שאין חכם בלתו, ועל כן זחה עליו דעתו להתלוצץ על זולתו. וכן פירש הגר"א זצ"ל את הפסוק במשלי (ג, לד): "אם ללצים הוא יליץ ולענוים יתן חן", כי לץ הוא היפוך של עניו, שהעניו הוא מן הנעלבים ואינם עולבים שומעים חרפתם ואינם משיבים (שבת פח, ב), והלץ הוא היפוך זה שמחרף ויליץ לכל אדם.

לֵיצָנוּת

יֵשׁ אֲנָשִׁים שֶׁעוֹנִים לְחַבְרֵיהֶם בְּדָרְךְ לַעַג [א]וְלֵיצָנוּת, וְגַם לִגְדוֹלִים מֵהֶם, [ב]וְזֶה בָּא מִטִּפְּשׁוּת הַגַּאֲוָה, שֶׁחוֹשְׁבִים שֶׁהֵם הַחֲכָמִים מִכָּל הָעוֹלָם, [1]וּכְמוֹ שֶׁכָּל שׁוֹטֶה חוֹשֵׁב, וּכְמוֹ שֶׁכָּתוּב (משלי כ"ו) "[2]רָאִיתָ אִישׁ חָכָם בְּעֵינָיו תִּקְוָה לִכְסִיל

ביאורים

1. וכמו שכל שוטה חושב. השוטה, הוא במצב מתמיד של חיים בעולם מוטעה ומשונה מן המציאות האמיתית, כמו כן הליצן הוא חי בביטול של ערכים אמיתיים והקלת חשיבותם ע"י ההתלוצצות. **2. ראית איש חכם בעיניו.** כאשר תראה איש חושב עצמו בעיניו לחכם ולא כן הוא, הנה יש תקוה להמחזיק עצמו לכסיל יותר ממנו, כי הוא ילמד ויתחכם, אבל המחזיק עצמו לחכם לא יחפוץ ללמוד מזולתו. (מצודת דוד).

ארחות ליצנות	יושר	עיונים
מִמֶּנּוּ". וְחוֹשֵׁשׁ שֶׁעַל יְדֵי הַלֵּיצָנוּת מַחֲזִיקִים אוֹתוֹ לְחָכָם, [ג]וְאֵינוֹ יוֹדֵעַ שֶׁהוּא מַמָּשׁ לְהֶפֶךְ, וְהוּא סִימָן מֻבְהָק לִשְׁטוּת וְכֵידוּעַ. וְהִנֵּה בַּגְּמָרָא אָמְרוּ (יומא פ"ו א') תַּלְמִיד חָכָם שֶׁאֵין דִּבּוּרוֹ בְּנַחַת עִם הַבְּרִיּוֹת, [3]חֲרֵי זֶה חִלֵּל אֶת הַשֵּׁם, [4](ד)וְאֵין מִתְכַּפֵּר לוֹ אֶלָּא בְּמִיתָה רַחֲמָנָא לִיצְלַן. וְכֵן פָּסַק הָרַמְב"ם	ג. ואינו יודע שהוא ממש להיפך. כתב הגר"א (על הפסוק הנ"ל): "הקב"ה יתן אותו (את הלץ) לחרפה, שיליצו אחרים ממנו, וזהו "אם ללצים" - אם יתחבר ללצים "הוא יליץ" - על ידי אחרים, "ולענוים" - השומעים חרפתם ואינן

משיבים, ומכניעים את עצמם לכל אדם בעולם, "יתן חן" - יתן הקב"ה לו חן בעיני הבריות.

ד. ואין מתכפר לו אלא במיתה רחמנא לצלן. מבואר שעל חילול השם אין לו כפרה אלא במיתה. אמנם כתבו הראשונים והאחרונים מספר אופנים שבהם יכופר לו אף קודם המיתה. בשערי תשובה (א, מז. ד, ה) כתב, שאם יקדש את השם ויודיע לבני האדם גבורות השם, זהו בעצמו רפואה כנגד חילול השם, ויכופר לו עוון חילול השם בכך. ועוד כתב, שעוון חילול השם מתכפר על ידי לימוד ויגיעת התורה. והמאירי כתב שכל חילוקי הכפרה הם רק להודיע לחוטא שישים אל ליבו את חומרת העבירות שעבר, אבל השב בתשובה שלימה אין דלתות התשובה ננעלות בפניו. ה'נחל יצחק' (הקדמה לחלק ב) כתב, על פי דברי הט"ז (או"ח רמב, א) שאדם הזהיר לשמור שבת כהלכתה מוחלים לו על עבירות חמורות ביותר, וכמבואר בגמרא בשבת (קיח, ב) שכל המשמר שבת כהלכתה אף אם עובד עבודת כוכבים כדור אנוש מוחלין לו. ובמשך חכמה (וילך, הפטרה) כתב, שחילול ה' אינו רק עבירה בין אדם למקום, אלא אף עבירה בין אדם לחברו שעושה את שמו יתברך חולין אצל חברו, ולכך כתב שצריך לפרסם את חטאו ברבים ולהודיע שמבקש מחילה מהשם יתברך ובזה יכופר לו.

ביאורים

3. הרי זה חילל את השם. כי גדר חילול ה' הוא, שהוא חוטא ומחטיא את אחרים, [ובפרט אם הוא תלמיד חכם], מאחר ואנשים למדים ממנו לזלזל במה שהוא בעצמו מזלזל. (עפ"י רש"י יומא פו, א).

4. ואין מתכפר לו אלא במיתה ר"ל. וכמבואר בגמרא יומא (פו, א): "כי מי שיש חילול השם בידו, אין לו כח בתשובה לתלות (להגן עליו מהיסורים, רש"י), ולא ביום הכפורים לכפר, ולא ביסורין למרק, אלא כולן תולין, ומיתה ממרקת, שנאמר (ישעיהו כב, יד): "ונגלה באזני ה' צבאות אם יכפר העון הזה לכם עד תמותון" (ולמדנו שיש עבירה שאין לה כפרה עד המיתה, וזו העבירה החמורה

ארחות ליצנות	יושר	עיונים
(ספ"ה מיסה"ת). וּבְפָרָט הַלּוֹעֵג עַל חֲבֵרוֹ, שֶׁאָמְרוּ בַּגְּמָרָא (שם פ"ה ב' וכגליון) עַל [5]כָּל עֲבֵרוֹת שֶׁבַּתּוֹרָה יוֹם הַכִּפּוּרִים מְכַפֵּר, חוּץ מֵהַלּוֹעֵג עַל חֲבֵרוֹ. וְלֵיצָנוּת בְּעַצְמָהּ, אֲפִלּוּ עַל לֹא דָבָר, הוּא עֲבֵרָה גְּדוֹלָה מְאֹד, כְּמוֹ שֶׁאָמְרוּ בַּמִּדְרָשׁ (משנת ר"א פ"י), וְאָמְרוּ (שהש"ר פ' לריח שמניך) [ה]נִכְנַס לַלֵּב דָּבָר שֶׁל לֵיצָנוּת - יָצָא כְּנֶגְדּוֹ דָּבָר שֶׁל תּוֹרָה. וְאָמְרוּ (סוטה מ"ב א') [6](ו)כַּת [7]לֵצִים [8]אֵין מְקַבְּלִין פְּנֵי שְׁכִינָה,	ה. נכנס ללב דבר של ליצנות **יצא כנגדו דבר של תורה.** במדרש (שיר השירים א, כא) כתב על הפסוק: לריח שמניך טובים שמן תורק שמך וגו': מה השמן הזה, כוס מלא שמן בידך ונפל לתוכו טיפה של מים (טיפת המים נכנסת וכובשת מקום השמן) ויצאת כנגדה (מלמעלה) טיפה של שמן (המורק ובא מלמעלה הוא הכובש ומוציא את

הנמצא בכוס תחילה) כך נכנס ללב (שיש בו תורה) דבר (אחד) של ליצנות, יצא כנגדו דבר של תורה.

ו. כת לצים אין מקבלין פני שכינה. כתב ב"מכתב מאליהו": בין קדושה לטומאה אין הדרגה כלל, שנים שיושבים ואין ביניהם דברי תורה הרי זה מושב לצים (אבות ג, ב), אבל שנים שיושבים ויש ביניהם דברי תורה שכינה שרויה ביניהם (אבות שם). הרי שדבור קל מבדיל בין מושב לצים, וכת לצים אינם מקבלים פני שכינה, ובין השראת השכינה ממש. והיינו "אין בין צדיקים לרשעים אלא דיבור פה בלבד" (קהלת רבה ט') והיינו החיים והמות נתתי לפניך בלי פשרות, כי כל שאינו אמת הריהו שקר, וזה נבחן רק במבט האמת לתוך תוכו. עכ"ל.

ביאורים

ביותר - חילול ה', רש"י). **5. כל עברות שבתורה יום הכיפורים מכפר.** זוהי שיטת רבי, הסובר שעל כל עבירות שבתורה, בין עשה תשובה בין לא עשה תשובה, יום הכפורים מכפר (מאחר ועיצומו של יום מכפר), ולמרות זאת סובר רבי, שעל עבירה של 'הלועג על חברו' רק אם עשה תשובה יום הכיפורים מכפר, ואם לא עשה תשובה אין יום הכפורים מכפר. **6. כת לצים.** ענין "כת" - ביארו המפרשים - הוא שמתנהג תמיד בדבר זה. **7. לצים.** הולכי בטל, אשר אינם לוקחים שום דבר בכובד ראש (מכתב מאליהו). **8. אין מקבלין פני שכינה.** אינם זוכים לראות פני השכינה ונדחים מן המחיצה העליונה (יד הקטנה). וכתב ה"חפץ חיים" ב'חובת השמירה' (סוף פרק יד): ודע דכל הארבע כתות שהוחלט עליהן שאינן מקבלים פני השכינה כל זה בשלא עשו תשובה, אבל אם עשו תשובה לשמים וקבלו על עצמם על להבא שלא להתנהג כן, ובדברים שבין אדם לחברו פיס לחברו, בודאי הקדוש-ברוך-

ארחות ליצנות יושר

עיונים

(ז)וְלִיצָנוּת אַחַת (ח)דּוֹחָה מֵאָה תּוֹכָחוֹת, (ט)[וְלֹא הַתּוֹרָה [9]אֶלָּא לֵיצָנוּת דַּעֲבוֹדָה זָרָה (מגילה כ"ה ב')

אחד, בליצנות אחת יכול האדם להחריב עולם ומלואו. האדם המתלוצץ אינו רואה בזה שום דבר מיוחד, אבל חז"ל גילו לנו כוחה של ליצנות אחת שדוחה מאה תוכחות ! תוכחה מלשון "ויכוח", ומאה תוכחות אין פירושו שאומר לו את אותה תוכחה מאה פעמים, אלא שמוכיח לו במאה מיני הוכחות - אחת שונה מהשניה - בבירור גמור באמונה ובהשגחה, בירור אחר בירור עד מאה אופני בירור, וכולם דוחה, מוחקת, ומטשטשת - כאילו לא נתברר כלום - ליצנות אחת ויחידה ! ולאו דוקא ליצנות בדיבור, אלא אפילו בתנועה קלה - בעפעף אחד, בעקימת החוטם אחד - יכול האדם להתלוצץ ושיקרא עליו שם "לץ". והוא דוחה מעליו מאה תוכחות". עכ"ד.

ז. וליצנות אחת דוחה מאה תוכחות. כתב ב"לב אליהו" (מאמר 'ומגיד לאדם מה שיחו', עמ' קנא): "בדיבור

ח. דוחה מאה תוכחות. במסילת ישרים (פ"ה) המשיל את הלצון המבטל תוכחת-מוסר - למגן משוח בשמן, וז"ל: ותראה קושי הלצון והשחתתו הרבה (כלומר, רעתו מצד עצמו והשחתתו מצד תוצאותיו), כי כמו המגן המשוח בשמן (נהגו לעשות מגינים מעור עבה ולמשוח אותם בשמן כדי להחליקם, כדי שהחיצים יישמטו מעליהם), אשר ישמיט ויפיל מעליו החצים ומשליכם לארץ, ולא יניח אותם שיגיעו אל גוף האדם - כן הלצון בפני התוכחה (של אחרים המוכיחים אותו) והמרדות (מוסר-הכליות המתעורר בלבו של אדם מאליו), כי בליצנות אחד ובשחוק קטן יפיל האדם מעליו רבוי גדול מן ההתעוררות (לטובה ולתיקון הבאה מכוח פנימיות נפש האדם, מצד יצרו הטוב) וההתפעלות (מדברי זולתו המוכיחו לישר דרכו), מה שהלב מתעורר ומתפעל בעצמו (בפנימיותו) מדי ראותו או שמעו ענינים שיעירוהו אל החשבון והפשפוש במעשים, ובכוח הליצנות יפיל הכל לארץ ולא יעשה בו רושם כלל... מפני כוח הלצון ההורס כל עניני המוסר והיראה, והנה הנביא ישעיה היה צווח על זה ככרוכיא (עוף בעל קול חזק), כי היה רואה שזה היה מה שלא היה מניח מקום לתוכחותיו שיעשו רושם, והיה מאבד תקותם של החוטאים (היה מברר להם, שכל עוד הם מתלוצצים אין להם תקוה להינצל), והוא מה שאמר (ישעיה כח, כב): "ועתה אל תתלוצצו פן יחזקו מוסריכם (היסורים שלכם)". עכ"ל.

ט. ולא התורה אלא ליצנות דעבודה זרה. בשערי הלשם (ח"ב ס"ב, פ"ג, חטא אדם הראשון ותיקונו)

ביאורים

הוא מקבל את השב, ויזכה לקבל פני השכינה. **9. אלא ליצנות דעבודה זרה.** במגילה (כה, ב): "אמר רב נחמן, כל ליצנותא אסירא בר (חוץ) מליצנותא דעבודת כוכבים דשריא (שמותר), דכתיב כרע בל

ארחות ליצנות יושר

עיונים

[10]אוֹ לְצֹרֶךְ גָּדוֹל], וְאָמְרוּ (י)קָשָׁה הִיא הַלֵּיצָנוּת

ביאר, שעומק הכוונה בזה, כי הנה תיקון גדול ועיקר גדול הוא, כדי להחליש את הסטרא אחרא ולבטלה. לדבר בגנותה ולמאוס אותה. והוא סוד מה שאמרו: כל ליצנותא אסירא (אסורה) בר (חוץ) מליצנותא דעבודה זרה דשריא (שמותרת). [ומה שאמרו דשריא (שמותרת), ולא אמרו שהוא מצוה, הוא משום שלא ירגיל אדם בליצנות, וגם באמת כי עוד יותר טוב הוא לבטלה בלבו לגמרי ולהתרחק ממנה שלא לדבר בה ולא להרהר בה מאומה, והוא עוד יותר טוב הרבה, אלא שאם נתגלגל בה הדיבור על ידי איזה סיבה, הוא ענין גדול לדבר בזילותה וגנותה ולמאוס אותה].

י. קשה היא הליצנות שתחלתה יסורין וסופה כליה. במפרשים ביארו בכמה אופנים מדוע המתלוצץ באים עליו יסורין (וכנאמר במשלי (יט, כט): "נכונו ללצים שפטים") ?

א. רבינו יונה (שע"ת ג, קעו) והר"ן (על הרי"ף, ד"ה כל המתלוצץ) ביארו, שזו מדה כנגד מדה שהמתלוצץ פורק מעליו עול יראת שמים, ולכן באים עליו יסורים כדי שיכנע לפני הקב"ה.

ב. המהר"ל בנתיבות עולם (נתיב הליצנות פ"ב ד"ה אמר ר"א) ביאר שהיסורים באים על המתלוצץ שמכיון שמתלוצץ בדברי הבל שאין בהם ממש, לכך באים עליו יסורים לכלותו עד שאין בו ממש ועושים אותו כאילו אינו.

ג. המהרש"א (ח"א ד"ה דרש) פירש שדרכם של העושים צחוק וליצנות שעושים את עצמם כחגרים ובעלי מומים, ומחזרים על הפתחים בדרך של ליצנות ולעג על אלו שהם באמת בעלי מומים ועניים. ולכן אמר שכל המתלוצץ באופן כזה סופו שאכן בא לידי כך שיבואו עליו יסורים וייעשה כאחד מבעלי המומים שמחזרים על הפתחים ומזונותיו יהיו מתמעטים. [וכמו שאמרו במסכת פאה (ח, ט) שמי שאינו חיגר או עיור ועושה את עצמו כאחד מהם, אינו מת מהזקנה עד שיבא לידי כך. ואין זה רק באופן שעושה עצמו בעל מום כדי שיראה כעני ויתנו לו צדקה, אלא אף כמו בסוגיין שעושה כך בדרך ליצנות, ובזה יתפרשו דברי הכתוב על ענין זה "ולצת לבדך תשא", שאם לצת על אחרים במומם וחסרונותיהם, לבדך תשא את אותו המום והחסרון].

ד. הרמח"ל זצ"ל בספרו "מסילת ישרים" (פרק ה', בביאור מפסידי הזהירות) ביאר שהמתבונן במעשיו ושומע מוסר ותוכחה ועל ידי כן שב בתשובה, אינו צריך להתייסר בגופו. אך הלצים שמחמת

ביאורים

וגו' ". והיינו כי גם התורה התלוצצה ממנה. (עפ"י פי' הריטב"א). **10. או לצורך גדול.** וכמו שכתב ה"חפץ חיים" (חובת השמירה, סוף פרק יד): ופשוט, שכמו כן מותר להתלוצץ מאנשים המלעיגים על התורה ועל המצוות.

ארחות ליצנות יושר עיונים

[11](יא)שֶׁתְּחִלָּתָהּ יְסוּרִין [12](יב)וְסוֹפָהּ כְּלָיָה (ע"ז י"ח ב').

וְעַיִן בִּירוּשַׁלְמִי (פ"ב דברכות ה"ח), [13](יג)כַּמָּה מַעֲשִׂים

ליצנותם אינם מתפעלים מן המוסרים והתוכחות שמוכיחים אותם, (כנאמר "ליצנות אחת דוחה מאה תוכחות" ו"אל תוכח לץ פן ישנאך"), ומאחר והלצים אינם מקבלים תוכחות, לפיכך אין להם תיקון אלא השפטים והיסורים, ככתוב (משלי יט, כט) "נכונו ללצים שפטים" ואותם לא יהיה בכח ליצנותם לדחות. ולכן המתלוצץ יסורים באים עליו. [ובדומה לזה כתב הגר"א על הפסוק (משלי יט, כה) "לץ תכה", וז"ל: לץ הוא המדבר דברים בטלים, ליצנות ושאר דברים, ואינו נהנה מזה כלל, ויודע שאין לו תועלת מזה אף לגופו, ולכן התוכחה והמוסר שיתנו לו לא יפרידו אותו מליצנותו, כי גם הוא יודע שאין תועלת לו מדבריו המגועלים, ורק כשיראה שמליצנותו בא לידי יסורים, יעזוב את דרכו הרעה. נמצא שהדרך היחידי שיפעל על הלץ לעזוב את ליצנותו, הוא רק על ידי היסורים הבאים עליו].

יא. שתחלתה יסורין וסופה כליה. יש להבין מדוע גם יסורין וגם כליה, ולמה לא מספיק יסורין? ביאר ב'בן יהוידע' שיש יסורים הבאים על האדם שהם מכפרים עליו, יסורים אלו אינם נחשבים לכליה אלא הם חיים ותיקון לאדם, אך זה המתלוצץ שאינו מקבל את היסורים ברצון, ממילא היסורים שמתייסר אינם כפרה בשבילו, (מאחר ואינו מקבלם בשביל כפרה), ולכן נחשבים היסורים אצלו לכליה.

יב. וסופה כליה. בסמ"ק (מצוה קה) כתב בזה"ל: "ואוי לו לליצנות שתחלתה יסורין וסופה כלייה, שנאמר: "ועתה אל תתלוצצו פן יחזקו מוסריכם כי כלה ונחרצה שמעתי", וזהו שאמרו חכמים, כל המוציא דבר נבלה מפיו אפילו נחתם עליו גזר דין של שבעים שנה לטובה, הופכין עליו לרעה" עכ"ד. [ד"א, למדנו חידוש בדברי הסמ"ק שהאיסור לנבל פה הוא משום ליצנות].

יג. כמה מעשים נוראים שנענשו ר"ל עבור ליצנות אחת על ת"ח. הירושלמי שם מביא שלשה מעשים על בני אדם שמתו כעונש על שהתלוצצו בחכמים. א. כרקע למעשה שיובא להלן יש להקדים מעשה שמובא בבבלי (ב"ק קיז, א-ב): הגמרא מספרת שכאשר רב כהנא עלה מבבל לארץ ישראל הלך לישיבתו של רבי יוחנן, ומסיבה כלשהי רבי יוחנן נפגע ממנו, וכתוצאה מקפידא זו רב כהנא נפטר, לאחר מכן רבי יוחנן ביקש עליו רחמים וקם לתחיה. הגמרא בירושלמי מספרת מה אירע בעקבות אותו מעשה: רב כהנא היה נער צעיר מאד כשעלה מבבל לארץ ישראל. ולאחר אותו מעשה, שנפטר

ביאורים

11. שתחילתה יסורין. תחילת ענשם של המתלוצצים, יסורין. **12. וסופה.** עונשם הסופי.

ארחות ליצנות יושר עיונים

וקם לתחיה, ראה אותו אחד בן בליעל ואמר לו בלעג: מה חידוש שמעת אומרים בשמים (שהרי היית בשמים בהיותך מת)? רב כהנא נפגע מלעגו, ומפאת היותו צעיר לימים לא יכול היה להבליג על כעסו, ולכן אמר לו: שמעתי שגזר הדין שלך, נחתם למיתה. וכך אכן אירע לאותו אדם, ומת. הגמרא שם ממשיכה במקרה דומה, באדם נוסף שפגש והבחין ברב כהנא, וגם הוא, בעקבות אותו מעשה שרב כהנא נפטר וחזר לתחיה, אמר לו בלעג: מה חידוש שמעת אומרים בשמים? אמר לו רב כהנא אותה תשובה: שמעתי שגזר הדין שלך נגזר למיתה. וכן אירע לאותו אדם, שמת.

ב. כשעלה רבי זעירא לארץ ישראל, הלך להקיז דם לצורך בריאותו. והואיל והיו רגילים לאכול בשר ביום הקזה, הלך לקנות בשר במשקל ליטרא מקצב אחד. אמר לו רבי זעירא: כמה עולה ליטרא בשר זה? אמר לו הקצב הוא נמכר בחמישים מניי (מין מטבע) ומכת רצועה אחת (הקצב התכוון בכך להתלוצץ ברבי זעירא). אמר לו רבי זעירא: קח לך ששים בלא שתכני, אך הקצב לא הסכים. המשיך רבי זעירא: קח לך שבעים ובלבד שלא תכני, אך הקצב לא הסכים. קח לך שמונים, קח לך תשעים, עד שהגיע רבי זעירא למאה, אך הקצב לא הסכים. לבסוף, אמר לו רבי זעירא: עשה כמנהגך, כפי שאמרת תחילה, חמישים מניי ומכה אחת תמורת הבשר, וכך עשה הקצב. בערב, כאשר ירד רבי זעירא לבית המדרש אמר לחכמים: רבותינו, כמה גרוע המנהג שנוהגים כאן, שלא ניתן לאדם לקנות ליטרא בשר למאכלו עד שמכים אותו רצועה אחת! אמרו לו, מיהו זה הנוהג כך? אמר להם רבי זעירא, קצב פלוני! שלחו החכמים שליחים להביאו לפניהם, כדי להענישו על חוצפתו, אך השלוחים פגשו בארון קבורתו שיוצא מביתו, היינו שכבר מת. אמרו החכמים לרבי זעירא: רבינו, האם עד כדי כך כעסת עליו, שנענש בגינך בעונש מיתה? אמר להם רבי זעירא, הריני נשבע שלא כעסתי עליו, ומדוע לא כעסתי? משום שחשבתי שכך הוא מנהג המקום, (במפרשים שם עמדו בהסבר הדבר). אך אף על פי שרבי זעירא לא הקפיד עליו, שהרי לא ידע שנתכוון לזלזל בו, מכל מקום הקצב שנתכוון לזלזל בו, נענש מן השמים על חטאו. וללמדנו כמה חמור עונשה של ליצנות, שהרי אף שרבי זעירא כלל לא הקפיד, הקצב נענש בעונש מיתה.

ג. כשרבי יסא עלה לארץ ישראל, הלך להסתפר, מאחר שלא התאפשר לו לספר שערו במשך דרכו הארוכה. לאחר מיכן, הוא רצה לרחוץ עצמו באחד מהמרחצאות החמים שבטבריה, כדי לחזק את גופו מיגיעת הדרך. בדרכו לשם פגש אותו לץ אחד, והכה אותו מכה אחת על ערפו, ואמר לו הלץ לרבי יסא: הרי אתה הולך למרחץ המטרה לחזק איבריך שם, הנה המכה שנתתי בערפך אמנם הועילה במדת מה למטרה זו, אולם עדיין צוארך רפוי, ואתה עוד זקוק לרחיצה במרחץ! רבי יסא נכנס למרחץ, והלץ המשיך בדרכו. ישב באותו מקום שופט העיר שהיה דן לסטים אחד, והכהו וייסרו שיודה במעשיו. הלך הלץ אל מול הלסטים וגיחך כנגדו, כמנהגו הרע ללעוג לאנשים. אמר שופט

ארחות ליצנות יושר

נוֹרָאִים שֶׁנֶּעֱנָשׁוּ רַחְמָנָא לִיצְלַן עֲבוּר לֵיצָנוּת אַחַת עַל תַּלְמִידֵי חֲכָמִים, מִלְּבַד הָעֲנָשִׁים הַגְּדוֹלִים לֶעָתִיד לָבוֹא. וְאָמְרוּ, זוֹ [13]הַיְרֻכָּם שֶׁל לֵצִים, [יד]בַּתְּחִלָּה מְדַבְּרִים וּמִתְלוֹצְצִים עַל חַבְרֵיהֶם,

עיונים

ולכך אמר לו הלסטים לשופט: זה שמגחך היה שותפי לגניבה! לקח השופט את הלץ, דן אותו וייסר אותו, והודה הלץ שהרג אדם אחד. ונגזר דינם של הלסטים והלץ למיתה. בשעה שהוציאו את שניהם למיתה, כאשר הם טעונים שתי שלשלאות של ברזל על צוארם, היה זה באותה שעה שרבי יסא יצא מבית המרחץ. כאשר ראה הלץ המובל למיתה את רבי יסא. אמר לו הלץ: אותו צואר שהוא באמת היה הרפוי, כלומר צוארי שלי, כבר נתהדק. שהנה על המכה שהכיתי אותך בצוארך ואמרתי שהוא רפה, אני נענש מן השמים, שצוארי שלי מתהדק בשלשלאות. אמר לו רבי יסא: כמה רע המזל שלך! שהרי אף שאני מחלתי לך על עלבוני, אין בכך להצילך מהעונש שבא עליך מחמת התלוצצותך, שכן האם לא כך כתוב (ישעיה כח, כב): "ועתה אל תתלוצצו".

יד. בתחילה מדברים וכו'. והיינו שמתחילה (כשמתלוצץ על חבריו) אם לא יעצור את עצמו מליצנותו, אזי ילך ויפול מדחי אל דחי עד שימשיך לדבר גם על רבותיו ולבסוף ידבר גם על השכינה (ראה בביאורים מה שהובא מלשון הרמב"ם), ובביאור הדבר, כתבו המפרשים על פי מה שכתוב (בראשית ד, ז) "לפתח חטאת רובץ ואליך תשוקתו" שהיצר הרע יושב וממתין על הפתח ומשתוקק שיפתח לו איזה סדק בפתח ואפילו הקלוש ביותר, כדי שתהיה לו היכולת להידחף פנימה, לולי שנפתח הפתח אינו יכול וגם אין לו את הרשות לפרוץ את הפתח, הרשות ליצר הרע להסית האדם היא רק אחרי שהאדם פתח לו את הפתח ונתן לו את רשות הכניסה, ותפקיד האדם 'ואתה תמשול בו' שהפתח ישאר סגור וחתום להשאיר את היצר הרע עומד מחוץ לפתח. ולכך אם בתחילה הוא 'רק' התלוצץ על חבריו, הרי בכך פתח את הפתח ליצר הרע נתן לו את האפשרות והסיוע להסתת האדם, התוצאה מכך היא הדרדרות האדם וסופו ללוץ על רבותיו ולבסוף אף על השכינה, אלולא אותה פתיחת פתח ללוץ על חבריו, לא היה מגיע להדרדרות זו שסופו לדבר על השכינה.

ביאורים

13. דרכם של לצים בתחילה מדברים ומתלוצצים על חבריהם. זה לשון הרמב"ם (הלכות טומאת צרעת, פט"ז ה"י): וזה הוא דרך ישיבת הלצים הרשעים, בתחילה מרבין בדברי הבאי כענין שנאמר "וקול כסיל ברוב דברים". ומתוך כך באין לספר בגנות הצדיקים, כענין שנאמר "תאלמנה שפתי

ארחות ליצנות יושר

וְאַחַר כָּךְ עַל גְּדוֹלִים מֵהֶם, וְאַחַר כָּךְ עַל רַבּוֹתֵיהֶם וַאֲבוֹתֵיהֶם, וְאַחַר כָּךְ עַל הַמִּצְוֹת, וְאַחַר כָּךְ וכו' רַחֲמָנָא לִצְלַן (עי' רמב"ם סוף טו"צ). וְגַם בָּעוֹלָם הַזֶּה מִי שֶׁמְּחַקֶּה וּמִתְלוֹצֵץ מֵאֲנָשִׁים - סוֹפוֹ שֶׁכֻּלָּם יְחַקּוּ אוֹתוֹ וְיִלְעֲגוּ עָלָיו בְּכָל מָקוֹם שֶׁיֵּלֵךְ, שֶׁכָּל מִדּוֹתָיו שֶׁל הַקב"ה [14]מִדָּה כְּנֶגֶד מִדָּה, [15][טז]וְכָל הָאֲנָשִׁים [טז]שׂוֹנְאִים אוֹתוֹ, אֲפִלּוּ אִשְׁתּוֹ וּבָנָיו

עיונים

טו. וכל האנשים שונאים אותו אפילו אשתו. בגמרא במסכת סוטה (מז, ב) מבואר, שאף אם מתחילה הם מקובלים על נשותיהם, כי על ידי יהירותם נראים להן חשובים, ולכך חפצה להינשא לו, מכל מקום כל זה רק מתחילה, אולם לבסוף נמאס בעיניהן. החיד"א ('פתח עינים' ד"ה אמר) העיר, שהרי מצינו אשה שנישאת לאדם גאה, אף שידעה לפני שנישאת שהוא גאה, משום שמצאה חן בעיניה הנהגה זו, ולכן רצתה להינשא לו, ואם כן מדוע אחר כך היא שונאת אותו? ויישב זאת על פי דרשת רבי עקיבא במסכת סוטה (יז, א) "איש ואשה, זכו שכינה שרויה ביניהם, לא זכו אש אוכלתן". והביאור בזה הוא, שבין בתיבת 'איש' ובין בתיבת 'אשה' ישנם לאותיות 'אש', אלא, שבאיש נוסף אות י', ובאשה נוסף אות ה', שהם אותיות של י-ה, ולכן אם זכו הרי שכינה ביניהם, ואם מסתלקת השכינה נשארו אותיות 'אש', ולכן אש אוכלתן. וכתב האריז"ל (שער רוח הקודש), שאדם המתגאה הרי הוא פוגם בשם י-ה. ואם כן אדם המתגאה מסלק ממנו שם י-ה, ומתקיים בו מאמר הגמרא אש אוכלתו, ולכן הוא אינו מתקבל על אנשי ביתו.

טז. שונאים אותו. כי האדם המתלוצץ מבזה לכל תמיד, ומחמת זה ישנאוהו (הגר"א, משלי כב, י).

ביאורים

שקר הדוברות על צדיק עתק". ומתוך כך יהיה להן הרגל לדבר בנביאים וליתן דופי בדבריהם, כענין שנאמר "ויהיו מלעיבים במלאכי האלהים ובוזים דבריו ומתעתעים בנביאיו". ומתוך כך באין לדבר באלהים וכופרין בעיקר, כענין שנאמר "ויחפאו בני ישראל דברים אשר לא כן על י"י אלוהיהם": והרי הוא אומר "שתו בשמים פיהם ולשונם תהלך בארץ", מי גרם להם לשית בשמים פיהם, לשונם - שהלכה תחלה בארץ. זו היא שיחת הרשעים שגורמת להן ישיבת קרנות וישיבת כנסיות של עמי הארץ וישיבת בתי משתאות עם שותי שכר... עכ"ד. **14. מדה כנגד מדה.** כפי איך שמתנהג אדם כך מתנהגים עמו. **15. וכל האנשים שונאים אותו אפילו אשתו ובניו ומשפחתו.** הגמרא במסכת בבא בתרא (צח, א) אומרת, "האי מאן דיהיר" אדם שהוא בעל גאוה "אפילו אאינשי ביתיה לא מיקבל"

ארחות ליצנות יושר

עיונים

וּמִשֶּׁפַּחְתּוֹ, עַד שֶׁנִּמְאָסִים עָלָיו חַיָּיו כְּמוֹ שֶׁאָמְרוּ חֲזַ"ל (ע' סוטה מ"ז ב'), **וְהוּא דְּבָרִים יְדוּעִים וּמַעֲשִׂים בְּכָל יוֹם, וַאֲפִלּוּ הַמַּרְאִים לוֹ פָּנִים צָהֳבוֹת - שׂוֹנְאִים אוֹתוֹ בְּלִבָּם, כִּי דְּבָרִים אֵלּוּ אֵין אָדָם יָכוֹל לְסָבְלָם. [וּבַיְשִׁיבָה הָיָה אֶחָד שֶׁהָיָה לוֹ טֶבַע כָּזֶה, וְכָל יָמָיו עַד הַיּוֹם יֵשׁ לוֹ צָרוֹת וּמַחֲלוֹקוֹת וְשׂוֹנְאִים מִבַּיִת וּמִחוּץ, רַחֲמָנָא לִיצְלַן, אַף שֶׁהוּא תַּלְמִיד חָכָם] וּלְהֶפֶךְ, מִי שֶׁמְּחַבֵּב כָּל אָדָם, וְעוֹנֶה בְּרֶךְ כָּבוֹד וּבְנִימוּס, אֲפִלּוּ לְקַטַנִּים מִמֶּנּוּ [שֶׁזֶּה קִידּוּשׁ ה' כְּמוֹ שֶׁכָּתַב הָרַמְבַּ"ם סִפ"ה מִיסוֹדֵי הַתּוֹרָה] הַכֹּל אוֹהֲבִים אוֹתוֹ וּמְכַבְּדִים אוֹתוֹ, וּכְמוֹ שֶׁאָמְרוּ** (כפ"ד דאבות) **אֵיזֶהוּ מְכֻבָּד - הַמְכַבֵּד אֶת הַבְּרִיּוֹת.**

וְהָעִקָּר, צָרִיךְ לְהִתְרַגֵּל [יז]**לְהִתְבּוֹנֵן מַה שֶּׁמְּדַבְּרִים, וּכְמוֹ שֶׁכָּתוּב בְּמַסֶּכֶת**

יז. להתבונן מה שמדברים. החפץ חיים (בספרו שמירת הלשון שער התבונה פי"ג) הביא מה שכתב הגר"א במשלי (א, כג) בעניין בעלי הלצון, שיש להם גודל התאוה לדבר דברים בטלים וליצנות, אף שאין בהם הנאת הגוף. והוא מפני שבכל דבר שאדם עושה נותנים לו רוח ממרומים, וזה הרוח אינו נח ושקט עד שעושה עוד דברים כאלה, ומזה יש לו נחת רוח הן בדבר מצוה או בדבר עברה, וזהו עבירה גוררת עבירה, ומצוה גוררת מצוה, וכל דבר עבירה שהיא גדולה, גם רוח הבא ממנו היא גדולה, ומתאוה יותר לעבירה עוד, וכן בדבר מצוה גדולה, בא רוח ממקום קדוש מאד ומתאווה מאד למצוה ונהנה מאד מחמת זה ממצוה, וידוע שמצוה גדולה מכל המצוות היא לימוד התורה, ולהיפך דברים בטלים וליצנות, שזהו היפוך התורה, ולכן יש הנאה מדברים בטלים וליצנות יותר מכל העבירות, אף שאין בזה עולם הזה, אך מחמת שרוח הטומאה גדולה עד מאוד והיא כמעיין הנובע, הפך התורה שהיא כמעיין הנובע.

על פי דברי הגר"א אלו, כתב החפץ חיים לפרש את הנאמר בגמרא (ע"ז יח, ב) "כל המתלוצץ נופל

ביאורים

אפילו על אשתו אין הוא מתכבד, שמבזה היא אותו. (רשב"ם שם).

ארחות ליצנות יושר

עיונים

בגיהנם", שלכאורה קשה מהו לשון "נופל", היה צריך לומר "יפול". אמנם עפ"י דברי הגר"א הנ"ל יובן, כי חז"ל באו להורות לנו, שבעת אמירת הליצנות, מרחף עליו רוח הטמאה הגדולה וכנ"ל, וידוע שרוח הטמאה הנעשה על ידי העבירה, היא גופא המענשת לאדם אחר פטירתו בגיהנם, לזה אמרו לשון "נופל", כי הוא ממש נופל [רצה לומר, "שוכן" כמו "על פני כל אחיו נפל" (בראשית כה, יח)] בגיהנם בחייו, ר"ל. (וכמו שכתוב בנפש החיים שער א פרק יב). עכ"ד.

יח. משתוקא בתרין. כתב בספר חסידים (פו): "כללה של חכמה שתיקה, מלה בסלע שתיקותא בתרין, כשאני מדבר אני מתחרט, וכשאיני מדבר איני מתחרט. עד שלא דברתי אני שליט ומושל על דבורי, אבל כשיצא הדבר מפי אז הדבור מושל בי".

יט. ואסור להיות הפה הפקר. הנה מצינו בחז"ל שהפליגו מאד בגודל החיוב שיש לאדם להזהר בשמירת לשונו, ושיחשוב הדיבור קודם שיוציאנו מפיו (כלשון הרמב"ן באיגרתו). ואיתא בירושלמי (פרק א' דפאה): שכשם ששכר תלמוד תורה שקול כנגד כל המצוות, כן ענשם של דיבורים אסורים כלשון הרע וכדו' שקול כנגד כל העונות. נמצא שמצות תלמוד תורה גדולה מכל המצות וכנגדו דיבורים האסורים כלשון הרע וליצנות וכדו' חמורים מכל העונות. וצריך ביאור בטעם הדבר.

וביאר החפץ חיים (שמירת הלשון שער הזכירה פ"א), שכמו שבעניני היסודות שהטביע השם יתברך בעולם, דהיינו, אש, רוח, מים, עפר, היסוד הרוחני הוא הרבה יותר חזק מהיסוד הגשמי,

דֶּרֶךְ אֶרֶץ (זוטא רפ"ג) [16]**הֱוֵי דָּן אֶת דְּבָרֶיךָ עַד שֶׁלֹּא תּוֹצִיאֵם מִפִּיךָ. וְאָמְרוּ** (מגילה י"ח א'), [17]**מִלָּה בְּסֶלַע** [יח]**מִשְׁתּוֹקָא בְּתַרֵין. וְהָרָא"שׁ** (בארחות חיים סי' ל') **כָּתַב,** [18]**יֵקַל בְּעֵינֶיךָ הוֹצָאַת מָמוֹנְךָ מֵהוֹצָאַת דִּבּוּרְךָ.** [יט]**וְאָסוּר לִהְיוֹת הַפֶּה הֶפְקֵר, וְאָדָם אֲשֶׁר אֵין מַעֲצוֹר לְרוּחוֹ וּפִיו שׁוֹפֵךְ דִּבּוּרִים כְּאַשְׁפָּה**

ביאורים

16. הוי דן את דבריך. חשוב והתבונן בדיבורך טרם תוציאנו מפיך. **17. מילה בסלע משתוקא בתרין.** אם תרצה לקנות את הדיבור בסלע, תקנה את השתיקה בשתיים (רש"י), כלומר, אם מילה שוה סלע, השתיקה שוה שני סלעים, שהשתיקה עדיפה בהרבה מהדיבור. וגודל שכרה של השתיקה, משום שקשה לאדם לעצור בעד מילותיו, ומשום כך לפי הצער הוא גדול השכר (שפתי חכמים). **18. יקל בעיניך הוצאת ממונך מהוצאת דיבורך.** כוונתו על פי דברי רש"י הנ"ל שעל הדבור לא יוציא אלא סלע ועל השתיקה יוציא שתי סלעים.

ארחות ליצנות יושר

בְּלִי הִתְבּוֹנְנוּת - אֵין סָפֵק דְּהוּא נִכְשָׁל בְּכָל הַדִּבּוּרִים הָאֲסוּרִים, רַחֲמָנָא לִיצְלַן, [19]שֶׁעַל כָּל תֵּבָה יֵשׁ עֲבֵרָה, כְּמוֹ שֶׁכָּתַב הַגְּרָ"א (כפ"ק דפאה), וְלִפְעָמִים נִכְשָׁל בְּהַלְבָּנַת פָּנִים, וּמְכַנֶּה שֵׁם, שֶׁאָמְרוּ חַז"ל (אבות פ"ג מ"א) אַף עַל פִּי שֶׁיֵּשׁ בְּיָדוֹ מִצְוֹות וּמַעֲשִׂים טוֹבִים - אֵין לוֹ חֵלֶק לָעוֹלָם הַבָּא [אֶלָּא אִם כֵּן יְפַיֵּס אֶת חֲבֵרוֹ וְיִמְחל לו]. וְאָמְרוּ חַז"ל (דב"ר פ"ו כ' י') [20]שֶׁעִם כָּל אָדָם הוֹלְכִים

עיונים

עד שכמעט אין נחשב אצלו הגשמי למאומה, כמו שאנו רואים בחוש שבהתגבר האש על דבר הגשמי מכלהו, וכן בהתגבר יסוד הרוח הוא יכול לפרק הרים ולשבר סלעים, כמו שאמר הכתוב (מלכים א' י"ט): "רוח גדולה וחזק מפרק הרים ומשבר סלעים", כן הדבר בענינים העליונים, כמו ציצית ולולב ושופר וכל המצות, אף שעל ידם פועל גם כן תיקונים גדולים בעולמות העליונים, ועל ידם גם כן נתקדש האדם להשם, כמו שכתוב: "ועשיתם את כל מצותי והייתם קדושים לאלהיכם". אף על פי כן אין השתוות בינם לבין לימוד התורה, כמו שאיתא בירושלמי (פ"א דפאה), שכל המצות אינם שוות לדבר אחד מן התורה, והטעם כי כל המצוות הם מצטרפות אל הגשם, כמו מצות ציצית, אי אפשר לקיים, אלא על ידי לבישת בגד שהוא גשמי, וכן סוכה ולולב וכמו כן כל המצוות, לא כן לימוד התורה, שענינו תלוי בכח הדיבור שהוא כח פשוט רוחני בלבד, ולכך פעולתו שפועל למעלה נורא עד מאד, ועל כן קדושת תלמוד תורה הוא כנגד כולם. וכן הדבר להפכו בענין קלקול, כי בכל האיברים שהוא עושה בהן עונות, מחמת שהן גשמיים, אין קלקולו למעלה גדול כל כך, לא כן בעוון לשון הרע רכילות וליצנות וכדו', שפועל פעולתו על ידי כח רוחני בלבד, קלקולו למעלה בעולמות העליונים הוא חזק ונורא עד מאד, ולכך עונשו גם כן הוא כנגד כולם. עכ"ד.

ביאורים

19. שעל כל תיבה יש עבירה כמו שכתב הגר"א. זה לשון הגר"א: "דבכל תיבה ותיבה בפני עצמה (של לימוד תורה) הוא מצוה גדולה והיא שקולה נגד כל המצוות". עכ"ד. ממילא כשמדבר דיבורים אסורים על כל תיבה ותיבה (מלבד עצם החטא של דיבורים האסורים) יש עבירה של ביטול תורה, שהרי באותו הזמן יכול היה ללמוד תורה, ולקיים בכל תיבה מצות עשה של תלמוד תורה. **20. שעם כל אדם הולכים מלאכים ורושמים כל דבור ודבור.** זה לשון המדרש (שם): מהו "אל תאמר לפני המלאך כי שגגה היא" (קהלת ה, ה), [כלומר לאיזה מלאך יאמר]? שלא תאמר הריני הולך

ארחות ליצנות יושר

[21]וְרוֹשְׁמִים כָּל דִּבּוּר וְדִבּוּר, וְעַל הַכֹּל צָרִיךְ לִתֵּן אַחַר כָּךְ דִּין וְחֶשְׁבּוֹן. וּבְסֵפֶר חֲסִידִים (סי' קס"ב) כָּתוּב, שֶׁכְּשֶׁאָדָם נוֹלָד, נִגְזָר עָלָיו כַּמָּה מִלִּים יְדַבֵּר בִּימֵי חַיָּיו, וְאַחַר כָּךְ סוֹפְרִים כָּל הַמִּלִּים אִם הָיוּ לְדָבָר מִצְוָה [כ]או ח"ו לְהֶפֶךְ, וְאָמְרוּ (חגיגה ה' ב') [22](כא)אֲפִלּוּ שִׂיחָה קַלָּה שֶׁבֵּין אִישׁ לְאִשְׁתּוֹ מַגִּידִים לוֹ בְּשָׁעַת הַדִּין. וְכָל מַה שֶּׁאָמְרוּ

עיונים

כ. **או ח"ו להיפך.** כתב ה"חפץ חיים" (חובת השמירה סוף פ"ו): וגם זה צריך לדעת, שמלבד האיסור שעובר האדם כשמדבר דיבורים שאסרתן התורה, עוד נמשכת רעה גדולה מזה, כשמדבר אחר כך דברי קדושה, גם כן לא יזכה האדם בהן, כי יש ממונים מסטרא אחרא שתכף כשמדבר דיבורים האסורים, אוחזים הדיבורים עם הטומאה המרחפת עליהן, ומטמאים בזה את דברי הקדושה שמדבר אחר כך, וכדאיתא בזוהר הקדוש פרשת פקודי, וזה לשונו (בתרגום): ומרוח רע זה נמשכים כמה מחבלים אחרים, שהם ממונים לאחוז מלה רעה או מילה מנוולת שהוציא אדם מפיו ואחר-כך הוציא מילים קדושות. אוי להם, אוי לחייהם, וכו'. אוי להם בעולם הזה, אוי להם בעולם הבא, בגלל שהרוחות הטמאים האלה נוטלים המילה הטמאה ההיא, וכאשר האדם מוציא אחר-כך מילה קדושה, מקדימים הרוחות האלה ונוטלים את המילה הטמאה ההיא ומטמאים את המילה הקדושה ההיא ואין האדם זוכה לה, וכביכול תשש כח הקדושה. עכ"ל.

כא. אפילו שיחה קלה. לדברי הגר"א דיבורים אסורים זו העבירה הגדולה מכל העבירות. וכך ביאר הגר"א באגרתו הקדושה 'עלים לתרופה': והכל יביא (השם יתברך את האדם) במשפט, על כל דיבור, ולא נאבד אפילו דיבור קל (אלא כל מילה ומילה שאדם מוציא מפיו היא קיימת, ויתן עליה דין וחשבון). ולכן אני מזהירך שתרגיל בכל היותר לישב יחידי (כדי שתמנע ממילא מדיבורים אסורים,

ביאורים

ואומר לשון הרע ואין בריה יודעת, אמר לו הקדוש ברוך הוא (לאיש החוטא הזה) הוי יודע שאני שולח מלאך והוא עומד אצלך (ושומע) וכותב כל מה שאתה מדבר על חברך. **21. ורושמים כל דבור ודבור.** ובשעת הדין יציעו לפניו כל הדיבורים שדבר. **22. אפילו שיחה קלה.** למדים דבר זה מהפסוק (עמוס ד, יג): "כי הנה יוצר הרים ובורא רוח ומגיד לאדם מה שיחו". והיה ראוי לומר "ומגיד לאדם שיחו", על כן דרשו מהמלה המיותרת "מה" שמשמע "דבר קטן", שאפילו על שיחה מיותרת כלשהי נידון האדם (מהרש"א).

ארחות ליצנות יושר

עיונים

חַז"ל וְכָל הָעֲנָשִׁים שֶׁהִזְכִּירוּ, הוּא בִּלְי שׁוּם גֻּזְמָא ח"ו וּמֻכְרָח לְהִתְקַיֵּים [אִם לֹא שָׁב בִּתְשׁוּבָה]. וּמִי שֶׁאֵינוֹ מַאֲמִין בָּזֶה בֶּאֱמֶת, הוּא כּוֹפֵר בְּכָל הַתּוֹרָה כֻּלָּהּ, וְאֵין לוֹ חֵלֶק בִּכְלַל יִשְׂרָאֵל ח"ו.

וְהִנֵּה בְּהַקְדָּמַת בְּאוּר הַגְּרָ"א לְאֹרַח חַיִּים מוּבָא בִּשְׁמוֹ שֶׁאָמַר, שֶׁעַל כָּל מַה שֶׁאָמְרוּ חֲכָמִים חַיָּב לַעֲשׂוֹתוֹ - צָרִיךְ לְקַיְּמוֹ עַד פִּקּוּחַ נֶפֶשׁ. גַּם כָּתוּב בְּשֵׁם הַגְּרָ"א זַ"ל, שֶׁכָּל מַה שֶׁנִּפְסַק בַּשֻּׁלְחָן עָרוּךְ יֵשׁ חִיּוּב גָּמוּר עַל כָּל אֶחָד מִיִּשְׂרָאֵל לְקַיְּמוֹ, וּמִי שֶׁאֵינוֹ מְקַיְּמוֹ - נִקְרָא עֲבַרְיָן, [23]וְאִם מְזַלְזֵל

שהם חמורים מאד) - כי חטא הלשון על כולן (כלומר, שקול כנגד כל העבירות), כמאמר חכמינו ז"ל (תוספתא פאה פ"א): "אלו דברים שאדם אוכל כו', (זה לשון חכמינו ז"ל: "אלו דברים נפרעים מן האדם בעולם הזה והקרן קימת לו לעולם הבא, על עבודה זרה ועל גילוי עריות ועל שפיכות דמים) ולשון הרע כנגד כולם". ומה לי להאריך בזה העוון החמור מכל העברות, וכמו שדרשו חז"ל על הפסוק (בקהלת ו, ז) "כל עמל האדם לפיהו", ואמרו חכמינו ז"ל (במדרש קהלת רבה שם) שכל מצוותיו ותורותיו של אדם אינו מספיק למה שמוציא מפיו הבל חטא של דבר אסור (כלומר, שחטאי הלשון מכריעים במשקלם, יותר מכל מצוותיו ותורותיו של אדם), ועוד אמרו חכמינו ז"ל (חולין פט, א) מה אומנותו של אדם בעולם הזה, ישים עצמו כאלם כו' (כאילו אין פיו יכול לדבר מה שאין ראוי), וידביק שפתותיו (באופן שיהיה קשה לו וכבד לפתוח פיו ולדבר כל מלה שאינה ראויה) כשתי ריחיים כו' (שקשה וכבד להפריד את העליונה מהתחתונה) וכל (העונש בעולם הבא של) כף הקלע הכל בהבל (בעבור הבל) פיו של דברים בטלים ועל כל דיבור הבל צריך להתקלע (בכף הקלע) מסוף העולם ועד סופו, וכל זה (נענשים בעבור) בדברים יתרים (שהם דברים שאינם דבר מצוה, ואינם דברים המביאים לאדם איזו תועלת רוחנית או גשמית), אבל בדברים האסורים, כגון לשון הרע, וליצנות... על אלו צריך לירד לשאול (לגהינם) למטה הרבה מאד, ואי אפשר לשער גודל היסורים והצרות שסובל בשביל דבור אחד, ולא נאבד אפילו דבור אחד שלא נכתב... עכ"ל.

ביאורים

23. ואם מזלזל בזה תמיד. הלץ רגיל להתלוצץ ללעוג ולזלזל על דברי חז"ל, וממילא הוא לא חש

ארחות ליצנות יושר

עיונים

כב. אבל זה שבשאט נפש יושב שעה אחת כו' ולפעמים כל היום. רבינו יונה (ב"שערי תשובה" ג, קעז) כתב: "החלק הרביעי (מחמשה חלקי הליצנות) - הקובע עצמו תמיד לשיחה בטלה ודברים בטלים כדרך יושבי קרנות (יושבים בחוצות רשות הרבים). ושתים רעות יש בדבר הזה, האחת - כי כל המרבה דברים מביא חטא (אבות סוף פ"א). והשנית - כי הוא בטל מדברי תורה. ויש בדבר דרכי מות, כי איך לא זכר ולא שם על לבו כי בעתים ההם אשר הוא משחיתם (בשיחה בטלה ודברים בטלים) יוכל להשיג הנעימות (רוצה לומר, נעימות התורה) ולקנות

בָּזֶה תָּמִיד וְאֵינוֹ חָשׁ לְקַיְּמוֹ, הוּא בִּכְלַל מַה שֶּׁאָמְרוּ בְּאָבוֹת דְּרַבִּי נָתָן (פכ"ז) [24]כָּל הָאוֹמֵר אֵין הֲלָכָה זוֹ - אֵין לוֹ חֵלֶק לָעוֹלָם הַבָּא, וְנִקְרָא מוּמָר לְדָבָר אֶחָד ר"ל. וְכָתַב רַבֵּנוּ יוֹנָה (מובא בראשית חכמה פי"ב משעה"ק) [25]עַל אוֹתָן הַקּוֹבְעִים עַצְמָן לְשַׂחֵק בְּקַבְּיָא [26]וּדְבָרִים בְּטֵלִים, וְזוֹ לְשׁוֹנוֹ: וּבְעֵינַי קָשֶׁה לִי הַדָּבָר הַזֶּה יוֹתֵר מִכָּל הָעֲבֵרוֹת, כִּי כָּל שְׁאָר הָעֲבֵרוֹת, אִם יֶחֱטָא לְפִי שָׁעָה פִּתְאוֹם הִטְעָהוּ יִצְרוֹ וְלֹא שָׂם יִרְאַת ה' עַל פָּנָיו אֵין עָנְשׁוֹ כָּל כָּךְ, (כב)אֲבָל זֶה שֶׁבִּשְׁאָט נֶפֶשׁ יוֹשֵׁב שָׁעָה אַחַת אוֹ ב' שָׁעוֹת וְלִפְעָמִים כָּל הַיּוֹם לֹא יִזְכֹּר ה' כְּנֶגְדּוֹ, וְלֹא יֹאמַר

ביאורים

לקיים דבריהם. **24. כל האומר אין הלכה זו.** גירסת הגר"א: "כל האומר אין הלכה זאת נראית". כדאיתא בסנהדרין (צט, א): תניא אידך "כי דבר ה' בזה", האומר אין תורה מן השמים, ואפילו אומר כל התורה כולה מן השמים חוץ מפסוק זה, שלא אמרו הקב"ה, אלא משה מפי עצמו, זה הוא כי דבר ה' בזה, ואפילו אמר כל התורה כולה מן השמים חוץ מדקדוק זה, מקל וחומר זה, מגזירה שוה זו (כלומר, שכופר בפירושה, והוא תורה שבעל פה. רמב"ם הלכות תשובה ג, ח), זה הוא כי דבר ה' בזה. (ב"י). **25. על אותן הקובעים עצמן לשחוק בקוביא ודברים בטלים.** רבינו יונה (בשערי תשובה ג, קעד) כתב שהליצנות נחלקה לחמשה חלקים, ואחד מהם הוא: הקובע עצמו תמיד לשיחה בטלה ודברים בטלים כדרך יושבי קרנות. **26. ודברים בטלים.** הגר"א (משלי יג, א) כתב על בעלי הלצון, לץ הוא ההיפוך של חכם, כי חכם הוא הלומד תורה, ולץ הוא היפך הלומד, כמו שאמרו (אבות ג, ב) "שנים שיושבין ואין ביניהן דברי תורה הרי זה מושב לצים".

ארחות ליצנות יושר עיונים

בְּלִבּוֹ לִבְּנִי מִי אֲנִי עוֹמֵד וּמְשַׂחֵק, עוֹמֵד וּמַכְעִיס, וְלֹא אֶתְבּוֹשֵׁשׁ מִגְּדֻלָּתוֹ, וְלֹא אַפְחִיד מִדִּינוֹ, וְהוּא עוֹבֵר עַל לָאו [27]הַשָּׁמֵר לְךָ (כג)פֶּן תִּשְׁכַּח אֶת ה' אֱלֹקֶיךָ, וַאֲפִלּוּ הָכִי עוֹמֵד וּמְשַׂחֵק, הֲרֵי הוּא בְּמֵזִיד מְבַזֶּה אֶת ה' וְאֶת תּוֹרָתוֹ, שֶׁיֹּאמַר בְּלִבּוֹ אֵין הַקב"ה מַעֲנִישׁ לְכַת לֵצִים, וְהוּא כּוֹפֵר בְּדִבְרֵי חֲזַ"ל, [28]וַהֲרֵי הוּא צְדוֹקִי, עַד כָּאן לְשׁוֹן רַבֵּנוּ יוֹנָה. וּפְשׁוּט דְּהוּא הַדִּין כָּל כַּיּוֹצֵא בָּזֶה, כָּל שֶׁאֵין מוֹכָן לְקַבֵּל עָלָיו אֲפִלּוּ מִצְוָה אַחַת [29]אוֹ הֲלָכָה אַחַת, הֲרֵי הוּא בְּכלל מַכְחִישׁ בְּכָל הַתּוֹרָה כּוּלָּהּ, וְכֵן אָמְרוּ חֲכָמֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (סנהדרין צט, א) כִּי דְבַר ה' בָּזָה חֵי עוֹלָם, אִם יִקָּבַע הָעִתִּים הַמְזוּמָנִים הֵם לְתוֹרָה, אֲשֶׁר הוּא פָּנוּי בָּהֶם מִמְּלַאכְתּוֹ וְעִסְקָיו, (וּמֵאַחַר שֶׁלֹּא זָכַר חוֹבָתוֹ בְּעוֹלָמוֹ נִכְלַל בִּכְלַל כַּת הַלְּצִים), אֵין זֶה כִּי אִם בְּזוֹת לִבּוֹ אֶת הַמִּצְוֹת וְאֶת שְׂכַר הָעוֹלָם הַבָּא. וּמִלְּבַד אֲשֶׁר אָבַד טוֹבָה הַרְבֵּה יִשָּׂא אֶת עֲוֹנוֹ, כִּי אִשְׁמַת הַבִּטּוּל מִן הַתּוֹרָה בְּעֵת הַיְכוֹלֶת לַעֲסוֹק בָּהּ, אֵשׁ הִיא עַד אַבַּדּוֹן תֹּאכַל, כַּאֲשֶׁר אָמְרוּ

בזה - כל שאפשר לו לעסוק בתורה ואינו עוסק, ואמרו ז"ל (ע"ז יח, ב): ההולך למקום אשר אספו שם אסיפה לשחוק, זה הוא מושב לצים, ועליו אמר הכתוב (תהלים א, א): ובמושב לצים לא ישב, ונאמר אחריו (שם פסוק ב): כי אם בתורת ה' חפצו - למדת כי מושב לצים מביא לידי ביטול תורה. ואשר לא שת לבו לעסוק בתורה בשעותיו הבטלות, יתעשת לנפשו ולא יאבד, ויתבודד בהן לחשוב על קצו ולהבין לאחריתו ולחפש דרכיו ולקנות מעלת הנפש ולהתקרב אל השם יתברך". עכ"ל.

כג. פן תשכח את ה' אלקיך. כתב ב"יד הקטנה" (הלכות דעות, פרק י, אותיות לד-לו): מי שפונה לבבו רגע אחת מדברי תורה או מן קבלת עול מלכות שמים הרי זה לץ ממש, כי הוא מבזה את גודל יקרת הנ"ל ואין זה חשוב בעיניו, ולכן פנה לבבו להבל הבלים. והרי זה דומה למי שאמרו לו "מנה זהב וכסף, וכל שתמנה יהיה שלך", והוא מתלוצץ מזה ההון ומבזה אותו ואינו משגיח עליו כלל. ולכן אמרו: אוי להם לבריות מעלבונה של תורה! (עיי"ש עוד).

ביאורים

27. השמר לך וגו'. פסוק הוא בדברים ח, יא. **28. והרי הוא צדוקי.** מכת הצדוקים הכופרים בדברי חז"ל, (עיין רע"ב במסכת אבות פרק א משנה יא). **29. או הלכה אחת.** או כאשר אינו נזהר מחטא ידוע ואינו מקבל על נפשו להשמר ממנו (כלומר, לא דיו שאינו נזהר, גם אינו מקבל עליו להזהר), גם אם הוא מהעוונות הקלים, אף-על-פי שהוא נזהר מכל העברות שבתורה, קראוהו חכמי ישראל

ארחות ליצנות יושר

אַחַת, הֲרֵי הוּא בְּכְלַל כּוֹפֵר בַּתּוֹרָה, שֶׁאֵין מַאֲמִין שֶׁהקב"ה צִוָּה הֲלָכָה זוֹ, וְזֶה מְבֹאָר בִּבְכוֹרוֹת (דף ל') [30]לְעַנֵּין גֵּר שֶׁאֵין רוֹצֶה לְקַבֵּל עָלָיו אֲפִלּוּ דִּקְדּוּק אֶחָד מִדִּקְדּוּקֵי [31]סוֹפְרִים, אֵין מְקַבְּלִין אוֹתוֹ, עַיֵּן שָׁם. [וְרַבֵּנוּ יוֹנָה בְּשַׁעֲרֵי תְּשׁוּבָה שַׁעַר א' כָּתַב וְזוֹ לְשׁוֹנוֹ: אִם אָמוֹר יֹאמַר הָעָבָד לְרַבּוֹ, כָּל אֲשֶׁר תֹּאמַר אֵלַי אֶעֱשֶׂה זוֹלָתִי דָּבָר אֶחָד - [32]כְּבָר שָׁבַר עֹל אֲדוֹנָיו מֵעָלָיו]. וְהַנִּזְהָר בְּכָל מַה שֶּׁאָמְרוּ חֲזַ"ל - אֵין כְּבוֹד שָׁמַיִם יוֹתֵר מִזֶּה, [33]וּכְמוֹ שֶׁכָּתַב הָרַמְבַּ"ם (בספכ"ד מסנהדרין) [34]וְהַמְכַבֵּד אֶת הַתּוֹרָה [35]גּוֹפוֹ מְכֻבָּד עַל הַבְּרִיּוֹת, וְאֵין כְּבוֹד הַתּוֹרָה אֶלָּא לַעֲשׂוֹת עַל פִּי חֻקֶּיהָ וּמִשְׁפָּטֶיהָ. עַד כָּאן לְשׁוֹנוֹ.

ביאורים

(חולין ד, ב) "מומר לדבר אחד", ואת פושעים נמנה, וגדול עונו מנשוא. (רבינו יונה ב"שערי תשובה" א, ו). **30. לענין גר.** גר שקיבל עליו לפני שהתגייר לקיים את כל דברי התורה חוץ מדקדוק אחד מדברי סופרים, כלומר, חוץ מחומרא אחת מדרבנן שאינו רוצה לקיימה, אין מקבלים אותו לגירות. **31. סופרים.** החכמים נקראים סופרים, משום שעיקר הלימוד שנעשה בו רושם הוא הלימוד הבא מכתיבת יד. (מהרש"א ב"ב י, ב, ד"ה שהיו). **32. כבר שבר עול אדוניו מעליו.** ועל ענין הזה נאמר (דברים כז, כו) "ארור אשר לא יקים את דברי התורה הזאת לעשות אותם" - באורו, אשר לא יקבל על נפשו לקיים כל דברי התורה מראש ועד סוף, ויורה על זה "אשר לא יקים לעשות", ולא אמר "אשר לא יעשה אותם".(שערי תשובה א, ו). **33. וכמש"כ הרמב"ם.** וז"ל: "ואין כבוד התורה אלא לעשות על פי חוקיה ומשפטיה". **34. והמכבד את התורה גופו מכובד על הבריות.** משנה היא באבות (ד' ו'), וביאורה - כל המתיחס בכבוד למצוות התורה ולחכמיה, מכבדים אותו וחשיבותו עולה אצל בני האדם. **35. גופו מכובד על הבריות.** מן השמים מסייעין שיכבדוהו הבריות אחר שהוא מכבד את התורה (רבינו יונה אבות ד, ו).

ארחות מידות יושר

מִדּוֹת

כָּתַב מוֹרֵנוּ הָרַב חַיִּים וִיטַאל בְּשַׁעֲרֵי קְדֻשָּׁה שַׁעַר ב', שֶׁהַמִּדּוֹת אֵינָן נִמְנִין בְּתַרְי"ג מִצְוֹות, כִּי הֵן עִקָּרֵי וִיסוֹדֵי הַמִּצְוֹות, [א]וּבִלְעֲדֵיהֶם אִי אֶפְשָׁר כְּלָל לְקַיֵּם הַמִּצְוֹות, לָכֵן לֹא נִמְנוּ בִּכְלַל הַמִּצְוֹות עַיֵּן שָׁם. וּבֶאֱמֶת מָצִינוּ קְצָת אַזְהָרוֹת בַּתּוֹרָה בְּעִנְיַן הַמִּדּוֹת, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב בְּסוֹטָה (ה' א') **אַזְהָרָה לְגַסֵּי הָרוּחַ** דִּכְתִיב "וְרָם לְבָבֶךָ וְשָׁכַחְתָּ", וּכְתִיב "הִשָּׁמֶר לְךָ פֶּן תִּשְׁכַּח אֶת ה' אֱלֹקֶיךָ". וּבְסִפְרִי (פ' מסעי) "וְלֹא תַחֲנִיפוּ אֶת הָאָרֶץ" חֲרִי זֶה **אַזְהָרָה לַחֲנֵפִים**. וּבְסַנְהֶדְרִין (ק"י [הנפש השפלה והמדות] כסא ויסוד ושורש אל הנפש העליונה השכלית [ככסא אשר יושב עליו אדם, כן נפש הרוחנית - העליונה השכלית - יושבת על נפש השפלה] אשר בה [בנפש העליונה השכלית] תלויין תרי"ג מצוות התורה, ולפיכך אין המדות מכלל התרי"ג מצוות [כי תרי"ג מצוות תלויות בנפש העליונה, והמדות תלויות בנפש השפלה], ואמנם [אע"פ שהמדות אינם כלולות בכלל תרי"ג המצוות, מכל מקום] הן הכנות עקריות אל תרי"ג המצוות בקיומן או בביטולם, [ואם תשאל, מדוע אי אפשר לקיים את המצוות רק ע"י נפש השפלה, ומדוע צריך את הנפש השפלה. ע"ז מתרץ] יען כי אין כח בנפש השכלית [העליונה] לקיים המצוות על ידי תרי"ג אברי הגוף אלא באמצעות נפש היסודית [השפלה] המחוברת אל הגוף עצמו [והיינו, שהנפש העליונה והגוף, אין קישור ביניהם, והמחבר ביניהם היא הנפש היסודית-השפלה, שהיא הממצעת בין הנפש העליונה לאברי הגוף]. ולפיכך, ענין המדות הרעות קשים מן העברות עצמן מאד מאד [מאחר ובלעדיהם אי אפשר לכנוס לענין התורה והמצוות]... והבן זה מאד, כי להיותם [המדות] עקרים ויסודות, לא נמנו בכל התרי"ג המצוות התלויות בנפש השכלית, ונמצא כי יותר צריך ליזהר ממדות הרעות, יותר מן קיום המצוות-

עיונים

א. ובלעדיהם אי אפשר כלל לקיים המצות. זה לשון מהרח"ו ז"ל (שם): הנה, ענין המדות: הן מוטבעות האדם בנפש השפלה הנקראת יסודית, הכלולה מארבע בחינות: הדוממת והצומחת והבהמית והמדברת [פירוש, נפש השפלה הנקראת יסודית, היא טבע האדם והתנהגותו המורכבת מארבע בחינות שהם דומם, צומח, חי, מדבר] כי גם הן [כל ארבע בחינות אלו] מורכבת מטוב ורע. והנה, בנפש הזה [- נפש השפלה הנקראת יסודית] תלויות המדות הטובות והרעות, והן

ארחות מידות יושר

עיונים

עשה ולא תעשה, כי בהיותו בעל מדות טובות, בנקל יקיים כל המצוות [אדם שיש בו מדות טובות יש לו את היסוד והעיקר לכל התורה כולה]. עכ"ל מהרח"ו. מבואר בדבריו העמוקים שענין המדות הם כפתח ושער ליכנס אל ענין התורה והמצוות, כי בלי מדות טובות חסר בחיבור בין גוף האדם לבין התורה ומצוותיה. ועיין גמרא (סוף יבמות) "כל האומר אין לי אלא תורה, אפילו תורה אין לו".

א') [1]כָּל הַמַּחֲזִיק בְּמַחֲלֹקֶת עוֹבֵר בְּלָאו שֶׁנֶּאֱמַר "[2]וְלֹא יִהְיֶה כְּקֹרַח וְכַעֲדָתוֹ". וּבְכְתֻבּוֹת (מ"ו א') [3]**אַזְהָרָה לְמוֹצִיא שֵׁם רַע** מ"לֹא תֵלֵךְ רָכִיל", וּבִירוּשַׁלְמִי (ריש פאה) קָאָמַר שֶׁזּוֹ [4]**אַזְהָרָה לְלָשׁוֹן הָרַע**. וְהָרַמְבַּ"ן כָּתַב דְּ"קְדוֹשִׁים תִּהְיוּ" **אַזְהָרָה** [5]שֶׁלֹּא יְהֵא נָבָל בִּרְשׁוּת הַתּוֹרָה עַיֵּן שָׁם. וְהַסמ"ק מָנָה צְנִיעוּת לְמִצְוַת עֲשֵׂה, דִּכְתִיב "וְהָיָה מַחֲנֶךָ קָדוֹשׁ" [מוּבָא בְּבֵיאוּר הַלָּכָה ר"ס ג'].

וְכָתַב שֶׁחַז"ל הֶחְמִירוּ מְאֹד בְּעֲנֹשׁ מִדּוֹת רָעוֹת כְּמוֹ שֶׁכָּתַב הָרַב חַיִּים וִיטַאל שָׁם, וְאָמְרוּ (בסוטה ה' א') כָּל הַמִּתְגָּאֶה [6]חֲרֵי הוּא כְּכוֹפֵר בָּעִקָּר, [7]וְרָאוּי לְגַדְעוֹ כַּאֲשֵׁרָה,

ביאורים

1. כל המחזיק במחלוקת. שממשיך במחלוקת ואינו מתאמץ להשקיט את המריבה. **2. ולא יהיה כקרח וכעדתו.** פשוטו של מקרא הוא שהפסוק בא להזהיר שלא יחלוק אדם על הכהונה כדי שלא ייענש כקרח וכעדתו, אמנם הגמרא דורשת שנאמרה כאן אזהרה נוספת, שאסור להחזיק במחלוקת כקרח וכעדתו. **3. אזהרה למוציא שם רע.** שהכתוב אוסר לדבר רע על חבירו, ובכלל זה להוציא על אדם שם רע שעשה מעשה לא טוב, והוא שקר. **4. אזהרה ללשון הרע.** "לשון הרע" כולל כל גנות שאדם מספר על חברו, אף שהיא אמת. **5. שלא יהא נבל ברשות התורה.** הרמב"ן שם מבאר שזו היא מצוה והוראה כללית למעט בתאוות העולם, אפילו באכילה ושתיה המותרים, לבל יהא נבל ברשות התורה. **6. חרי הוא ככופר.** שנאמר "ורם לבבך ושכחת את ה' אלהיך" (דברים ח, יד). מהפסוקים שם למדים ששפע של חומריות גורמת לרום הלב, וזה מצידו גורם לשכחת ה', דהיינו לכפירה בעיקר ואמירת "כחי ועוצם ידי עשה לי את החיל הזה". **7. וראוי לגדעו כאשרה.** אשרה היא עץ הנעבד לעבודה זרה. ואת אותו עץ צריך לגדוע, כלומר, לעוקרה ולשרש אחריה מכל וכל (לא רק

ארחות מידות יושר

עיונים

[8]**וְאֵין עֻפָּרוֹ נִנְעָר. וְכָל הַכּוֹעֵס כְּאִלּוּ עוֹבֵד עֲבוֹדָה זָרָה** (שבת ק"ה ב'), **וְכָל מִינֵי גֵּיהִנֹּם שׁוֹלְטִין בּוֹ** (נדרים כ"ב א'). **וְעַל קְנָאָה אָמְרוּ** [9]**עַצְמוֹתָיו מַרְקִיבִין** (שבת קנ"ב ב'), [10]**וְהַקְּנָאָה** [11]**וְהַתַּאֲוָה** [12]**וְהַכָּבוֹד** [13]**מוֹצִיאִין אֶת הָאָדָם מִן הָעוֹלָם** (פ"ד דאבות). [ב]**וְעַל שִׂנְאָה אָמְרוּ** [14]**שֶׁשְּׁקוּלָה כְּנֶגֶד עֲבוֹדָה זָרָה גִּלּוּי עֲרָיוֹת וּשְׁפִיכוּת דָּמִים** (יומא ט' ב'), **וְאָמְרוּ** [15][ג]**הַמַּלְבִּין פְּנֵי**

ב. **ועל שנאה אמרו ששקולה כנגד ע"ז ג"ע וש"ד.** טעם חומר שנאת חנם ששקולה כנגד שלש העבירות החמורות ביותר, כתב הר"ן (בדרשותיו, דרוש י): מפני שהנכשל בעבירות החמורות אינו נכשל אלא פעם אחת בזמן מרובה, ואילו הנכשל בשנאת חנם נכשל תמיד, ואפילו עבירה קלה שחוזרים עליה פעמים הרבה עונשה קשה ביותר. ובשערי תשובה (ג, לט) כתב שהשנאה חמורה מפני שהיא גורמת לחטאים רבים אחרים, כגון לשון הרע ונקימה ונטירה ועוד.

ג. **המלבין פני חברו.** וכמו שאמרו בגמרא (ב"מ נח, ב) "דאזיל סומקא ואתי חיורא" [-האדמימות הולכת ובא החיוורון], רש"י ורע"ב. ואף שאנו רואים שכשאדם מתבייש נעשים פניו אדומות, כתבו התוספות (ב"מ שם ד"ה דאזיל) שדרך המתביישים שבתחילה נעשים פניהם אדומות, שהדם מתאסף לברוח מחמת בושתו, ולאחר מכן בורח הדם והפנים מלבינות, וזה הסימן האמיתי לבושה. וביאר

ביאורים

קציצה פשוטה). גס הרוח נידון כאשרה משום שיש בו כחה של עבודה זרה, כפי שהגמרא לעיל שם (סוטה ד, ב) אמרה שהמתגאה הריהו כעובד עבודת כוכבים, בזאת נכלל שצריך אדם לשרש אחר מדת גסות הרוח שבו, כפי שנאמר (אבות ד, ד) "מאד מאד הוי שפל רוח" (מהרש"א). **8. ואין עפרו נגער.** לא יזכה לתחיית המתים. **9. עצמותיו מרקיבין.** לאחר מותו. ביאר המהר"ל: קנאה מצביעה על חסרון יסודי באדם החש בה. אילו לא היה חסר לו דבר מה, לא היה מרגיש קנאה כלפי מי שיש לו אותו דבר. "חסרון" זה הקיים בו במשך ימי חייו, מתבטא לאחר מותו ברקבון הגוף. **10. והקנאה.** אדם המקנא בחבירו על עושרו והצלחתו. **11. והתאוה.** אדם הרוצה למלא תאותו באכילה ושתיה ושאר תענוגות העולם. **12. והכבוד.** אדם האוהב כבוד ושררה, ורודף אחריהם ומחפש שיכבדוהו בני אדם. **13. מוציאין.** שלוש מדות מגונות אלו, מוציאות את האדם מן העולם הזה. **14. ששקולה כנגד ע"ז ג"ע וש"ד.** שהרי בית המקדש הראשון חרב על שלש עבירות אלו, ובית שני חרב משום שנאת חנם לבדה. **15. המלבין פני חברו ברבים.** המבייש את חבירו ברבים, שפניו מלבינות מחמת הבושה.

ארחות מידות יושר

עיונים

חֲבֵרוֹ בָּרַבִּים [16][ד]**אֵין לוֹ חֵלֶק לָעוֹלָם הַבָּא** (אבות פ"ג), **וּבַעֲלֵי לָשׁוֹן הָרַע אֵין לָהֶם חֵלֶק לָעוֹלָם הַבָּא** (רא"ר פי"א), [17]**וְהַמְכַּנֶּה שֵׁם רַע לַחֲבֵרוֹ יוֹרֵד לַגֵּיהִנֹּם** [18]**וְאֵינוֹ עוֹלֶה** (ב"מ נ"ח ב'), [19]**וְשָׁנָתְנוּ חַיָּתָם בְּאֶרֶץ חַיִּים יוֹרְדִין לַגֵּיהִנֹּם וְנִדּוֹנִין בָּהּ** [20][ה]**לְדוֹרֵי דּוֹרוֹת** (ר"ה י"ז א').

ד. **אין לו חלק לעולם הבא.** אבל אם חזר בתשובה קודם מותו, אין לך דבר שעומד בפני התשובה. רמב"ם, רבינו יונה. וכן מפורש בירושלמי (פאה א, א) שאין כל דבר עומד בפני כל בעל תשובה. (אולם עיין במרכבת המשנה מה שכתב בזה).

ה. **לדורי דורות.** הגמרא שם (ר"ה יז, א) אומרת על בני אדם אלו הנותנים חיתתם בארץ חיים "גיהנם כלה (נגמר) והן (אותם רשעים) אינן כלים". כלומר, עונשם ימשך אפילו לאחר שהגיהנם יגמר. מקשה המהרש"א, מכיון שגיהנם כלה, היאך יתכן שהרשעים ממשיכים להיות "נידונין בה לדורי דורות" ? ב"ערוך לנר" מיישב, כיון שהפסוק אומר "אלה (הצדיקים) לחיי עולם ואלה (הרשעים) לחרפות ולדראון עולם", אם כן נחשב עונש להם החרפה שרואים את הצדיקים בשמחה והם בחרפה, וכמו שכתוב (ישעיה סה) "הנה עבדי ישמחו ואתם תבושו הנה עבדי ירונו וגו'", וכיון שזה הולך לחיי עולם לצדיקים, א"כ עונש זה הוא לרשעים גם כן לעולם, גם אחר שכלה הגיהנם, כי העונש של הבושה לרשעים לא יכלה, כי זה דין שלהם לדורי דורות, ולפי זה מיושב שמה שכתוב "ונידונים בה לדורי דורות" הפירוש הוא כל זמן שיש גיהנם, ואחר שכלה הגיהנם נידונים הם בדין הבושה הנ"ל.

ביאורים

16. אין לו חלק לעוה"ב. ואף אם מת מתוך יסורים, אין היסורים והמיתה מכפרים לו. [וביאר המאירי, שכל עבירות אלו אין יצר הרע מכריח בהעברתם, כמו שיש לאדם תאוה למאכלות אסורות ועריות וגזל ונקימה ונטירה, והעובר עליהם עושה זאת מחמת שהוא כופר בעיקר]. **17. והמכנה שם רע לחברו.** מביישו בכנותו אותו כך (בכינוי השם רע). **18. ואינו עולה.** כל היורדין לגיהנם עולים לאחר זמן, אבל המכנה שם לחבירו אינו עולה אלא לאחר זמן רב (עיין עירובין ט, א, ותוס' והריטב"א ב"מ נח, ב. אולם עיין מאירי). **19. ושנתנו חיתתם בארץ חיים.** שהטילו מוראם על הבריות בעודם חיים. (רד"ק יחזקאל לב, כג). **20. לדורי דורות.** לעולמי עד.

ארחות מידות יושר

עיונים

וְהִנֵּה מָצִינוּ[21] בְּאַרְבָּעָה הֲדְיוֹטוֹת שֶׁאָמְרוּ חֲכָמֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (סנהדרין צ' א') [22]בִּלְעָם [23]וְדוֹאֵג [24]וַאֲחִיתֹפֶל [25]וְגֵיחֲזִי אֵין לָהֶם חֵלֶק לָעוֹלָם הַבָּא, שֶׁכֻּלָּם נֶעְנְשׁוּ בִּשְׁבִיל מִדּוֹת רָעוֹת, שֶׁבְּעִנְיַן בִּלְעָם לֹא מָצִינוּ [26]שֶׁבָּלָק אֵין לוֹ חֵלֶק לָעוֹלָם הַבָּא, [27]כִּי הוּא עָשָׂה כֵּן בִּשְׁבִיל פַּחֲדוֹ, כַּמְפֹרָשׁ בַּפָּסוּק, אֲבָל בִּלְעָם - לֹא הָיָה לוֹ שׁוּם שַׂיָּכוּת לְיִשְׂרָאֵל, וְהָלַךְ לְהָרֵג אֶמָּה שְׁלֵמָה בְּחִנָּם, רַק כְּדֵי שֶׁהוּא יָרוּחַ פֶּסֶף [ז]אוֹ כָּבוֹד, וְעַל הַשְּׁחָתָה כָּזוֹ אָמְרוּ שֶׁאֵין לוֹ חֵלֶק לָעוֹלָם הַבָּא. וְכֵן דּוֹאֵג, אָמְרוּ (בירושלמי סנהדרין פ"י ה"ב) שֶׁהָיָה רֹאשׁ הַסַּנְהֶדְרִין,

ז. ונעלב על שדוד הורה הלכה בפניו. ובל יחשוב אדם כי כשיבואו ימי הזקנה ממילא תחלוף לה המידה המגונה הזו ואיננה, כי מחשבה זו טעות גדולה היא. אלא אדרבא, מי שרדף אחר הכבוד בנעוריו מעט, ירדוף אחריו בזקנותו הרבה. שכידוע השעה שנחלש אצל האדם אחד החושים, מיד יתחזק בו חוש אחר.

ולעת זקנה בעת רפיון הרצונות והתאוות, תגבר ותתחזק רדיפת הכבוד.

וכן אנו מוצאים אצל זמרי בן סלוא, שהיה בנו של שמעון, והיה בן מאתיים וחמשים שנה באותו מעשה (שחטא עם כזבי בת צור. במדבר כה, ו-ט. וכמבואר בסנהדרין פב, ב ומהרש"א שם), והיה נשיא שבט שמעון, ותימה רבה היא היאך הגיע לידי כך. אלא כך היתה השתלשלות המעשה (שם א): "הלך שבטו של שמעון אצל זמרי בן סלוא, אמרו לו, הם דנים דיני נפשות ואתה יושב ושותק, מה עשה, הלך וקיבץ עשרים וארבע אלף מישראל והלך אצל כזבי וכו'".

עיונים

הריטב"א מבאר את פירוש הגמרא באופן אחר: "גיהנם כלה" - עונש גיהנם נגמר לאותן כתות השנויות שם לעיל, "והן אינן כלין" - אבל אלו אינם כלים ונחלשים מן הייסורים שלהם, אלא ממשיכים להיענש לעולם ועד.

ו. או כבוד. כתב ה"מסילת ישרים" (סוף פרק י"א), שיצר הכבוד שולט על האדם יותר מכל התשוקות והחמדות שבעולם, "כי כבר היה אפשר שיכבוש האדם את יצרו על הממון ועל שאר ההנאות, אך (חמדת) הכבוד הוא הדוחק, כי אי אפשר לו לסבול ולראות את עצמו פחות מחבריו, ועל דבר זה נכשלו רבים ונאבדו".

ביאורים

21. בארבעה הדיוטות. שלא היו מלכים (המשנה שם מונה שלשה מלכים וארבעה הדיוטות שאין להם חלק לעולם הבא). **22. בלעם.** שבא לקלל את ישראל. מעשה בלעם מבואר בתורה (במדבר פרקים כב-כד). **23. ודואג.** יועצו של שאול המלך, שהרג את כהני נוב שנתנו לדוד צידה לדרך בעת שברח משאול. **24. ואחיתופל.** יועצו של דוד המלך, שהשתתף עם אבשלום (בנו של דוד) כשמרד בדוד אביו, כמו שנאמר בשמואל-ב' (פרקים טז-יז). **25. וגיחזי.** משרתו של אלישע הנביא, בגמרא (סנהדרין קז, ב) מבואר שהחטיא את הרבים וביזה תלמידי חכמים. **26. שבלק.** בן ציפור, מלך מואב, אשר שלח לקרוא לבלעם לבוא אליו לקלל את ישראל. **27. כי הוא עשה כן בשביל פחדו כמפורש בפסוק.** אחרי הנצחון של ישראל על סיחון ועוג, ראו בני מואב את ישראל בגבולם ופחדו מאד, והחליטו להשלים עם בני מדין שהיו אויביהם, (מיראתם את ישראל עשו שלום ביניהם). ואף המליכו את בלק שהיה מנסיכי מדין למלך עליהם מכורח השעה אף שלא היה ראוי לכך. כשראה

ארחות מידות יושר

[28](ז)וְנֶעֱלַב עַל שֶׁדָּוִד הוֹרָה הֲלָכָה בְּפָנָיו, [29]וְיֵשׁ אוֹמְרִים, שֶׁקִּנֵּא בְּדָוִד עַל שֶׁבִּזּוּן מְקוֹם הַמִּקְדָּשׁ

ביאורים

בלק את אשר עשה ישראל לאמורי לסיחון ולעוג, שהיו כמו שני אריות שהגנו על עמם, ואף אחד לא העיז לבוא להלחם אתם בנוכחותם, ובכל זאת עלה בידם של ישראל להורגם, אמר: אם אלו שהיינו בטוחים עליהם, לא עמדו בפניהם, אנו על אחת כמה וכמה. השלימו בני מואב עם בני מדין ובקשו עצה מזקני מדין. ומכיון שראו את ישראל מנצחים שלא כמנהג העולם, אמרו בני מואב: מנהיגם של אלו במדין נתגדל, נשאל מהם מה מדתו. אמרו להם זקני מדין: אין כחו אלא בפיו. אמרו: אף אנו נבוא עליהם באדם שכחו בפיו (בלעם). בלק שלח שליחים אל בלעם בן בעור לקרא לו ולבקשו לבוא לקלל את ישראל, ואולי על ידי הקללות שלו יצליחו לגרשם מסביב לארצם. את הסיבה שבגללה קרא לו בלק אל ארצו אף שהיה יכול לקללם ממקומו, מבאר רש"י: "לקרוא לו", שנאמר בפסוק שהקריאה היתה שלו ולהנאתו שהיה פוסק לו ממון הרבה. **28. ונעלב על שדוד הורה הלכה בפניו.** שאלו את דוד בענין לחם הפנים שבבית המקדש האם הכנתו דוחה שבת, ואמר להם: סידורו דוחה את השבת, אבל לישתו ועריכתו אינן דוחין את השבת, והיה שם דואג ואמר מי הוא זה שבא להורות לפניי, אמרו, דוד בן ישי הוא, מיד הלך ונתן עצה לשאול מלך ישראל להמית את אנשי נוב עיר הכהנים שסייעו לדוד בשעה שברח משאול כנ"ל. **29. ויש אומרים שקינא בדוד על שכיון מקום המקדש.** הגמרא בזבחים (נד, ב) מספרת שלאחר עיון מעמיק הצליח דוד לקבוע את מקומו המדוייק של בית המקדש בודאות, ועל דבר זה נתקנא דואג האדומי בדוד על שכיון להלכה בדבר זה, ומחמת כן הלשין עליו בפני שאול שהיה בנוב אצל אחימלך ולקח ממנו צידה ואת חרב גלית.

ארחות מידות יושר

וְהוּא לֹא כֹּוֵן (זבחים נ״ד ב׳), [30]**וְעַל זֶה הָלַךְ וְיָעַץ לְשָׁאוּל לַהֲרֹג אֶת נוֹב עִיר הַכֹּהֲנִים, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב בַּיְרוּשַׁלְמִי שָׁם. וְכֵן אֲחִיתֹפֶל שֶׁדָּוִד קָרָאוֹ רַבִּי** [31]**אַלּוּפִי וּמְיֻדָּעִי,** [32]**וְהוּא נָעֳלַב עַל שֶׁלֹּא מִנָּה דָּוִד אוֹתוֹ בֵּין הַזְּקֵנִים, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב בִּירוּשַׁלְמִי** (שם)**. וְהַטַּעַם שֶׁלֹּא רָצָה בֶּאֱמֶת לְמַנּוֹתוֹ, אַף עַל פִּי** עיונים

כאן גילו לנו חז״ל איך נתגלגלו הדברים, ואיך מגיע לידי כך זקן מופלג ונשיא שבט בישראל. ״אמרו לו, הם דנים דיני נפשות ואתה יושב ושותק״, ״הם״ כלומר הצעירים והנערים הללו אשר הינם כאין וכאפס לעומתך - ״דנים דיני נפשות״ - חיי אדם נתונים בידם לשבט או לחסד, ואתה! הזקן והישיש אשר כמה הרפתקאות עברו עליך במצרים ועל הים ובמעמד הר סיני וכו׳, ״יושב ושותק״, אתה הנשיא בנו של שמעון בן יעקב, אין איש שואל אותך מה לעשות ואיך לעשות, לך אין רשות הדבור, ״מה עשה, הלך אצל כזבי וכו׳״.

כאן אנו רואים מהלך הענינים, מה גרם לזמרי לעשות כך, ומהו הכח המניע זקן מופלג כמותו להתדרדר עד לדיוטא התחתונה - הכבוד. כיון שפגעו בנקודת הכבוד שבו, נתקומם ומרד בכל קודש. (שיחות מוסר, מאמר פב).

ביאורים

30. וע״ז הלך ויעץ לשאול להרוג את נוב עיר הכהנים. חטאו של דואג מתואר בספר שמואל-א׳ (פרקים כא-כב), דואג הלשין לשאול המלך שכהני העיר נוב סייעו לדוד בשעה שברח ממנו. אף שטענו הכהנים שלא ידעו שדוד אכן נמלט מהמלך, לא האמין שאול לטענתם, וציוה להרוג את כל הכהנים בעון מרידה במלכות, דואג מילא אחר פקודתו של שאול והרג את הכהנים, על אף שידע בעצמו שאין בהם אשמה. ונמצא אם כן שהיה דואג גם בעל לשון הרע וגם רוצח, ולכך אין לו חלק לעולם הבא. **31. אלופי ומיודעי.** רבי שלמדתני והודעתני חכמה. **32. והוא נעלב על שלא מינה דוד אותו בין הזקנים.** בשמואל-ב׳ (פרק ו׳ פסוק א׳) כתוב: ״ויוסף עוד דוד את כל בחור בישראל שלושים אלף״, ובירושלמי סנהדרין פירש, אמר רבי ברכיה בשם ר׳ אבא בר כהנא תשעים אלף זקנים מינה דוד ביום אחד (להעלות את ארון האלהים מקרית יערים, עיי״ש), ולא מינה את אחיתופל עמהן. (דורש מילת ״ויוסף״ לריבוי וכן ״ועוד״ הוא לריבוי, כלומר, שמרבה אני כפי מה שנאמר מפורש שלושים אלף, (ומרבה עוד פעמיים שלושים אלף) הרי סה״כ תשעים אלף. ומדכתיב ״כל בחור בישראל״ דרשינן שמינה אותן כולם לזקנים. (פני משה, בירושלמי שם).

ארחות מידות יושר

שֶׁהוּא הָיָה הַגָּדוֹל מִכּוּלָם, [וְעַיִן בִּירוּשַׁלְמִי (שם) **שֶׁגַּם הָיָה לוֹ רוּחַ הַקֹּדֶשׁ] כַּנִּרְאֶה שֶׁרָאָה בּוֹ שֶׁחָסֵר לוֹ יִרְאַת שָׁמַיִם. וְעַל זֶה כָּעַס וּבָגַד בְּדָוִד, וְרָצָה לְהַמְלִיךְ אֶת אַבְשָׁלוֹם כַּמְפֹרָשׁ בַּפְּסוּקִים. גַּם בְּגֵיחֲזִי מָצִינוּ שֶׁהָיָה גָּדוֹל בַּתּוֹרָה, כִּדְאִיתָא בִּירוּשַׁלְמִי** (שם) **רַק** [33]**שֶׁהָיָה לוֹ עַיִן צָרָה, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב שָׁם, וּבַבַּבְלִי** (סנהדרין ק״ז ב׳) [34]**רַבָּנָן דָּחֲה מִקַּמֵּיהּ, עַיִן שָׁם. וְגַם בַּפְּסוּק מְבֹאָר שֶׁרָעַ אַחַר נַעֲמָן** [35]**וְלָקַח מִמֶּנּוּ מָמוֹן, וְלֹא חָשׁ לְחִלּוּל ה׳ וְלִכְבוֹד רַבּוֹ בִּשְׁבִיל תַּאֲוָתוֹ לְהַכֶּסֶף, וְכָל זֶה אֵינוֹ אֶלָּא מִדּוֹת מְשֻׁחָתוֹת, וַעֲבוֹר זֶה אָמְרוּ שֶׁאֵין לוֹ חֵלֶק לָעוֹלָם הַבָּא [וְאַף שֶׁאָמְרוּ שָׁם עֲלֵיהֶם שֶׁעָשׂוּ עוֹד עֲבֵרוֹת, אֲבָל עִקָּרָן בָּא מִדִּבְרֵי אֵלּוּ הַמְפֹרָשִׁים בַּפְּסוּקִים, וּמִזֶּה הִגִּיעוּ לְעוֹד עֲבֵרוֹת אַחַר כָּךְ].**

וּבַמִּדְרָשׁ (פיתרון תורה סוף פרשת תזריע) **אָמְרוּ, מַעֲשֶׂה בְּרַבִּי עֲקִיבָא שֶׁהִשְׁכִּימוּ**

ביאורים

33. שהיה לו עין צרה. בשעה שהיה אלישע יושב ושונה ישב לו מחוץ לשער, וכשהיו התלמידים באים ורואים אותו אמרו אם הוא לא נכנס היאך אנחנו נכנסים, והלכו להם, והיה המשנה ששנה אלישע נאמרת ואין בן אדם נהנה כלום, כיון שנתרחק גיחזי נתרבו התלמידים עד שלא היה המקום מחזיק לחיילות של התלמידים שהיו שם. **34. רבנן דחה מקמיה.** שדחה את התלמידים שבאו ללמוד תורה מאלישע ולא הניחם להיכנס אליו (ללא ידיעת אלישע). **35. ולקח ממנו ממון ולא חש לחילול ה׳.** בספר מלכים (ב פרק ה) מובא חטא של גחזי שמחמתו דחהו אלישע ממנו לעולם. נעמן שר צבא ארם, נרפא מצרעתו בדרך ניסית על ידי אלישע, ומכל מקום אלישע סירב לקבל ממנו תשלום על מה שריפאו. עקב קידוש ה׳ שיצא ממעשיו של אלישע קבל נעמן על עצמו שבע מצוות בני נח ונעשה גר תושב. לאחר שיצא נעמן, רדף אחריו גחזי והשיגו, ואמר לו שאלישע חזר בו ומבקש ככר כסף ושתי חליפות בגדים עבור שני נערים עניים מבני הנביאים. נעמן נתן לו כבקשתו, וגחזי החזיק את הכל לעצמו. כאשר נודע לאלישע על מעשה המרמה של גחזי, קילל אותו שתדבק בו צרעת נעמן, ובזרעו אחריו.

ארחות מידות יושר

תַּלְמִידָיו לִשְׁנוֹת בְּבֵית הַמִּדְרָשׁ, וְהָיָה הֶסְפֵּד [הָיָה נִרְאֶה לָהֶם שֶׁרַבִּי עֲקִיבָא בּוֹכֶה וּמַסְפִּיד], אָמְרוּ שֶׁמָּא חָסִיד מֵת וְנִרְאָה לְרַבִּי עֲקִיבָא וְסוֹפְדוֹ, הָלְכוּ לָהֶתֵיהֶן וְלָבְשׁוּ שְׁחוֹרִין, וְיָשְׁבוּ לִפְנֵי רַבִּי עֲקִיבָא. [36]שָׁאֲלוּ בְּאָבֵל וְלֹא הֻשִּׁיבָן, אָמַר לָהֶן מָה רְאִיתֶם לִשְׁאֹל כֵּן [37]וּלְחַלֵּף בִּגְדֵיכֶם? אָמְרוּ לוֹ שֶׁבָּאנוּ וְרָאינוּ אוֹתְךָ [38]חָלוּץ וּמְתֻנֶּיךָ קְשׁוּרִים וּמַסְפִּיד. אָמַר לָהֶן, שֶׁהָיִיתִי דּוֹרֵשׁ בְּפָרָשַׁת נְגָעִים, וְזָכַרְתִּי לְגֵיחֲזִי שֶׁהָיָה רָאוּי לִהְיוֹת נָבִיא כְּאֱלִישָׁע, וּבְדָבָר קַל [39]נָטַל שֶׁלּוֹ, עָלָיו נֶאֱמַר "וְחוֹטֵא אֶחָד יְאַבֵּד טוֹבָה הַרְבֵּה", עַד כָּאן לְשׁוֹנוֹ. וְלָכֵן בָּכָה רַבִּי עֲקִיבָא, שֶׁנִּצְטַעֵר עַל גֵּיחֲזִי שֶׁהִפְסִיד הַכֹּל בִּשְׁבִיל דָּבָר קַל, וְכַנַּ"ל.

וְגַם בִּירְבְעָם בֶּן נְבָט שֶׁהָיָה גָּדוֹל בַּתּוֹרָה, וְאָמְרוּ עָלָיו (סנהדרין ק"ב א') שֶׁתּוֹרָתוֹ שֶׁל יָרְבְעָם לֹא הָיָה בָהּ [40]שׁוּם דִּפִּי, [41]וְחִדֵּשׁ דְּבָרִים שֶׁלֹּא שְׁמַעְתָּן אֹזֶן מֵעוֹלָם, וְאָמְרוּ [42]שֶׁכָּל תַּלְמִידֵי חֲכָמִים דּוֹמִין לְפָנָיו כְּעִשְׁבֵּי הַשָּׂדֶה, [43]וְכָל מַעֲמֵי תּוֹרָה מְגֻלִּין לוֹ כְּשָׂדֶה, וְהַסִּבָּה שֶׁנִּכְשַׁל, אָמְרוּ (שם ק"א ב'), [44]גַּסּוּת הָרוּחַ

ביאורים

36. שאלו באבל. תלמידי רבי עקיבא שאלוהו בהלכות אבל. **37. ולחלף בגדיכם.** לבגדי שחורים כאבלים. **38. חלוץ.** נעלים. **39. נטל שלו.** הפסיד את מה שהיה ראוי לו. **40. שום דופי.** פי' שום פגם, אלא תורתו היתה ברורה ובלי שום גמגום (רש"י). שהיה מכוון דבריו להלכה ולא היה מי שיכול לסתור דבריו (בן יהוידע). **41. וחידש דברים.** ירבעם ואחיה היו גדולים כל כך בתורה שבשיחתם חידשו ודרשו דברי תורה שלא שמעה אוזן מעולם (רש"י). **42. שכל תלמידי חכמים דומין לפניו כעשבי השדה.** גדולי התורה משולים לארזי הלבנון (ראה תהלים צב, יג. ומועד קטן כה, ב) היחס בין אחיה וירבעם לבין שאר תלמידי החכמים בדורם היה כיחס ארזי הלבנון לעשבי השדה (מהרש"א). **43. וכל טעמי תורה מגולין לו כשדה.** כל טעמי מצוות התורה מגולין להם כשדה הפתוחה לפני הרואה. **44. גסות הרוח.** גאוה.

עיונים ארחות מידות יושר

ח. **אמר לו מי בראש.** מבואר שירבעם בן נבט איבד את חייו הנצחיים בגלל הרדיפה אחר הכבוד. והרי אין לך טירוף הדעת גדול מזה, הקב"ה אומר לו "חזור בך ואני ואתה ובן ישי נטייל בגן עדן". ואם כן בהישג ידו המצב הנפלא ביותר בבריאה, ומשמע שהיה ירבעם ראוי והגון לכך, והוא בשל חשבון של "מי בראש" מסרב ואומר: "אי הכי לא בעינא", מוטב לו לרדת לבאר שחת מלראות את עצמו פחות מזולתו, (וכמו שכתב המסילת ישרים סוף פרק יא).

שֶׁהָיָה בּוֹ [45]טִרְדַּתּוֹ מִן הָעוֹלָם, שֶׁנִּתְיָרֵא [46]שֶׁיַּעֲלֶה לָרֶגֶל [47]יִצְטָרֵךְ לַעֲמֹד [48]וְרִחַבְעָם יֵשֵׁב, וְאָמְרוּ (שם ק"ב א'), **[49]שֶׁתְּפָסוֹ הַקב"ה בְּבִגְדּוֹ וְאָמַר לוֹ, [50]חֲזֹר בְּךָ, וַאֲנִי וְאַתָּה וּבֶן יִשַׁי [51]נְטַיֵּיל בְּגַן עֵדֶן, [52](ח)אָמַר לוֹ מִי בָּרֹאשׁ? בֶּן יִשַׁי בָּרֹאשׁ, אִי הָכִי לֹא בָּעֵינָא. וְהַטַּעַם, שֶׁמִּי שֶׁלָּקוּי בְּמִדּוֹת רָעוֹת - כָּל תּוֹרָתוֹ וְכָל חָכְמָתוֹ אֵינוֹ עוֹמֶדֶת לוֹ.**

והנה יש לשאול: מדוע ירבעם שאל על כך את הקב"ה "מי בראש"? וכי לא שמע את דברי הקב"ה שאמר לו קודם לכן "אני ואתה ובן ישי" שמלשון זה משמע שיהיה ירבעם בראש, שיטייל עמו לפני בן ישי?

אלא שבעלי גאוה מרוב להיטותם לכבוד תאבים לשמוע את שבחם מאחרים. הלכך, אף שודאי הבין ירבעם את הרמז שיהיה בראש, גאוותו לא הניחה לו להסתפק בכך והיה חפץ לשמוע מה' בפירוש כי הוא יהיה בראש, וזו היתה שאלתו "מי בראש". מדה רעה זו היא שגרמה לו שישיב לו ה' שבן ישי יהיה בראש, כי "הרודף אחר הכבוד הכבוד בורח ממנו". ומתוך כך הגיע ירבעם לידי טירוף הדעת ואמר

ביאורים

45. טרדתו. הוציאתו. **46. שיעלה לרגל.** כשיעלה עם ישראל לבית המקדש שבירושלים. **47. יצטרך לעמוד.** כי ישנה הלכה למשה מסיני שאין ישיבה מותרת בעזרה של בית המקדש אלא למלכי בית יהודה בלבד. **48. ורחבעם.** מלך יהודה ישב. וחשב ירבעם בלבו כשיראו ישראל את רחבעם מלך יהודה יושב ואני עומד יחשבו שרחבעם הוא המלך האמיתי, וירבעם אינו נחשב אלא כעבדו. **49. שתפסו הקב"ה.** את ירבעם בן נבט. **50. חזור בך.** מחטאיך, ועשה תשובה. **51. נטייל בגן עדן.** כלומר, תזכו לקבל פני השכינה, ותהנו מזיו השכינה. (יד רמה). **52. אמר לו מי בראש.** ירבעם שאל את ה', מי ילך בראש. אמר לו ה', בן ישי בראש ואתה אחריו. אמר ירבעם, אם כך, איני רוצה בכך, ולא אחזור בתשובה.

ארחות מידות יושר

עיונים

וְאָמְרוּ בְיוֹמָא (פ"ו א') **"[53]וְאָהַבְתָּ אֶת ה' אֱלֹקֶיךָ"**
שֶׁיְּהֵא שֵׁם שָׁמַיִם [54]מִתְאַהֵב עַל יָדָךְ,
(ט)שֶׁיְּהֵא [55]קוֹרֵא [56]וְשׁוֹנֶה [57]וּמְשַׁמֵּשׁ תַּלְמִידֵי
חֲכָמִים, וִיהֵא [58]מַשָּׂאוֹ וּמַתָּנוֹ בְּנַחַת עִם הַבְּרִיּוֹת,
[59]מָה הַבְּרִיּוֹת אוֹמְרוֹת עָלָיו? אַשְׁרֵי אָבִיו שֶׁלִּמְּדוֹ

שלימה. הקב"ה רצה שישוב מאהבה, בלי לצפות לגמול, ואילו באמת היה עושה כן, אכן היה ראוי להיות בראש, אבל כשהראה שתשובתו היא על מנת לקבל פרס, איבד סיכוי זה. (ערוך לנר וכלי יקר)]. ואמנם מעשים בכל יום שמאבד אדם טובה הרבה בגלל ה"כבוד", והוא המפסיד העיקרי לבן הישיבה מלעלות במעלות התורה, כי פעמים הוא נמנע מלשאול מחברו את הדבר הקשה עליו שמא יתמעט כבודו, ופעמים הוא חושש לבקש את חברו ללמוד עמו בחברותא כי אינו לפי כבודו, וכך הוא מפסיד "נצחיות" בגלל חשבונות הבל של כבוד ובושה. (שיחות מוסר, מאמר פב).

ט. שיהא קורא ושונה וכו' ויהא משאו ומתנו בנחת עם הבריות, מה הבריות אומרות עליו, אשרי אביו שלמדו תורה. יש לעיין, כשמשאו ומתנו בנחת עם הבריות, מקדש הוא שם ה', אם כן מדוע צריך שיקרא וישנה קודם לכן ולא מספיק מדותיו הטובות גם ללא לימוד התורה?

בספר שיחות מוסר (מאמר ד) ביאר על פי מה ששנינו במסכת אבות (ג, יז): "אם אין תורה אין דרך ארץ", ופירש רבינו יונה ז"ל: "כלומר, מי שאינו יודע תורה אינו שלם במידות של דרך ארץ, כי רוב המידות הטובות שיש בדרכי העולם, בתורה הם, כמו והעבט תעביטנו וכו', אם כן בלא תורה לא יהיו דעותיו שלמות בדרך ארץ". עכ"ד ר"י. ומלשונו של רבינו יונה ז"ל יש לדייק, שלא כתב מי שאינו "מקיים" תורה אינו שלם במידות של דרך ארץ, אלא מי שאינו "יודע" תורה אינו שלם במידות של דרך ארץ.

ביאורים

53. ואהבת את ה'. הגמרא שם מביאה דוגמא הקשורה לקידוש ה' ולחילולו ח"ו. ומפסוק זה למדים שיהא שם שמים... **54. מתאהב.** לחבריך על ידך, דהיינו שיהא... **55. קורא.** מקרא. **56. ושונה.** משנה. **57. ומשמש תלמידי חכמים.** ללמוד מהם תלמוד, דהיינו ללמוד יישוב טעמי המשניות ומהיכן למדו כן (רש"י). **58. משאו ומתנו.** עסקיו. **59. מה הבריות.** פירוש, כשרואים אותו שכך מתנהג מה הבריות אומרות עליו...

ארחות מידות יושר

עיונים

ויסודו של דבר נראה, שהן אמנם מידות דרך ארץ בעיקרן מן המושכלות המה, דהיינו מן הדברים ששכל האדם מכריחם ומחייבם, והן מיסוד הצורה האנושית, אולם מידות דרך ארץ של התורה חיובן שונה לחלוטין, למעלה ממה שהשכל וההשגה האנושיים מחייבים, ולכן אי אפשר לו לאדם להיות שלם במידות דרך ארץ אם אינו יודע תורה. ועל הדרך ארץ הזה שאינו מושג בשכל האדם אלא אך ורק על ידי התורה אמרו באבות (שם בסיפא): "אם אין דרך ארץ אין תורה", שאפילו אם נוהג בדרך ארץ, אלא שחסר לו מידת הדרך ארץ של תורה, הרי הוא בכלל זה.

תּוֹרָה, אַשְׁרֵי רַבּוֹ שֶׁלִּמְּדוֹ תּוֹרָה, אוֹי לָהֶם לַבְּרִיּוֹת
שֶׁלֹּא לָמְדוּ תּוֹרָה, פְּלוֹנִי שֶׁלָּמַד תּוֹרָה רְאוּ כַּמָּה
נָאִים דְּרָכָיו, כַּמָּה מְתֻקָּנִים מַעֲשָׂיו, עָלָיו הַכָּתוּב
אוֹמֵר "וַיֹּאמֶר לִי עַבְדִּי אָתָּה יִשְׂרָאֵל [60]אֲשֶׁר בְּךָ
אֶתְפָּאָר". אֲבָל מִי שֶׁקּוֹרֵא וְשׁוֹנֶה וּמְשַׁמֵּשׁ תַּלְמִידֵי
חֲכָמִים וְאֵין מַשָּׂאוֹ וּמַתָּנוֹ בֶּאֱמוּנָה, וְאֵין דִּבּוּרוֹ
בְּנַחַת עִם הַבְּרִיּוֹת, (י)מָה הַבְּרִיּוֹת אוֹמְרוֹת עָלָיו?
אוֹי לוֹ לְפְלוֹנִי שֶׁלָּמַד תּוֹרָה, אוֹי לוֹ לְאָבִיו שֶׁלִּמְּדוֹ
תּוֹרָה, אוֹי לוֹ לְרַבּוֹ שֶׁלִּמְּדוֹ תּוֹרָה, פְּלוֹנִי שֶׁלָּמַד

י. מה הבריות אומרות עליו אוי לו לפלוני שלמד תורה אוי לו לאביו שלמדו תורה אוי לו לרבו שלמדו תורה. יש לעיין, מדוע הבריות מגנים אותו על לימוד התורה שלמד ושלימדוהו אחרים, הרי בעיתו היא במדותיו הרעות, והיה לבריות לומר עליו אוי לזה שמדותיו גרועות?

בפשטות יש לומר, שכוונת הבריות לומר: למרות שפלוני למד תורה עם כל זאת לא השכיל להפיק ממנה הדרכה ישרה.

במפרשים ביארו, שאינו דומה לומד תורה ומתנהג במדות רעות למי שאינו לומד תורה ומתנהג

ביאורים

60. אשר בך אתפאר. שעל ידך שם שמים מתאהב ומתפאר.

ארחות מידות יושר

עיונים

תּוֹרָה רְאוּ כַּמָּה מְקַלְקְלִים מַעֲשָׂיו וְכַמָּה מְכֹעָרִין דְּרָכָיו,[61] וְעָלָיו הַכָּתוּב אוֹמֵר "בֶּאֱמֹר לָהֶם עַם ה' אֵלֶּה וּמֵאַרְצוֹ יָצָאוּ".

וְכֵן כָּתַב רַמְבַּ"ם (בפרק ה' מיסודי התורה הלכה י"א) וְזֶה וכשגריר המייצג את רצונו של ה' בעולמו ואת המטרה שלשמה נברא האדם. מוטל עליו להתאים את מעשיו והנהגותיו לציפיות הנדרשות ממנו. על כן, כשהוא מתנהג במדות גרועות, הרי מחלל הוא את ה' במדה מרובה מאד, בזה שיאמרו הבריות שהחייל בצבא ה' שתפקידו לייצג את רצון ה' בעולמו - כך מתנהג. ואם כן אוי לזה שלמד תורה, מוטב היה שלא ילמד תורה, כי אז לא היה מתחלל שם ה' במדה מרובה כל כך.

עוד יש מפרשים, על פי מה שכתב בספר "מעלות התורה" (להגאון רבי אברהם מוילנא, בשלהי הספר) בשם אחיו הגר"א זצ"ל, וז"ל: איתא בילקוט האזינו (רמז תתקמ"ב): "רבא רמי (הקשה) כתיב (דברים לב, ב) "יערוף כמטר לקחי", וכתיב (שם) "תזל כטל אמרתי", אם תלמיד חכם הגון הוא תזל כטל, ואם לאו ערפהו כמטר". ואמר אחי הגאון ז"ל הטעם שמדמה אותו (תלמיד חכם הלומד תורה) למטר, שהמטר יורה ומשקה שמגדל עשבים רעים וטובים, וביותר מתגדלים הרעים מהטובים, כך על ידי התורה, במי שאינו הגון, מתגדלים תכונות רעות בלבו... כך מי שהוא משוקע בהבלי עולם הזה מאד, ומעשיו מקולקלים, אז על ידי התורה מתבלבל ונבוך יותר, ומחשבותיו מבלבלים אותו יותר... עכ"ד.

נמצא לפי זה שהמתנהג במדות רעות ולומד תורה, הרי התורה שלומד מגדלת בו את תכונות הרעות שבלבו, וככל שלומד יותר (ולא מתקן מדותיו) הרי נעשה מושחת יותר ויותר, אם כן אוי לו לפלוני שלומד תורה, מוטב היה אם לא ילמד תורה כי אז לא יתגברו בו מדותיו הרעות.

ביאורים

61. ועליו הכתוב אומר (ויחללו את שם קדשי) באמור להם עם ה' אלה וגו'. בני ישראל חיללו את שמו, ומהו החילול, שאומרים עליהם הגויים 'עם ה' אלה' ועם כל זה לא היה יכולת בידו להצילם שלא יגלו. כמו כן אדם חשוב שעובר עבירה ובאה עליו פורענות, יש חילול ה' משום שכולם אומרים ראו מה אירע לחכמים שרעה באה עליהם (רש"י).

ארחות מידות יושר

עיונים

לְשׁוֹנוֹ: וְיֵשׁ דְּבָרִים אֲחֵרִים שֶׁהֵן בִּכְלַל חִלּוּל ה', וְהוּא שֶׁיַּעֲשֶׂה אוֹתָם[יא] אָדָם גָּדוֹל בַּתּוֹרָה וּמְפֻרְסָם בַּחֲסִידוּת, דְּבָרִים שֶׁהַבְּרִיּוֹת מְרַנְּנִים אֲחֲרָיו בִּשְׁבִילָם, וְאַף עַל פִּי שֶׁאֵינָן עֲבֵרוֹת, הֲרֵי זֶה חִלֵּל אֶת ה', כְּגוֹן שֶׁלָּקַח וְאֵינוֹ נוֹתֵן דְּמֵי הַמֻּקָּח לְאַלְתַּר,[62] וְהוּא שֶׁיֵּשׁ לוֹ וְנִמְצְאוּ הַמּוֹכְרִים תּוֹבְעִין וְהוּא מַקְיִפָן, אוֹ שֶׁיִּרְבֶּה בִּשְׂחוֹק[63] אוֹ בַּאֲכִילָה וּשְׁתִיָּה אֵצֶל עַם הָאָרֶץ וּבֵינֵיהֶן, אוֹ שֶׁדִּבּוּרוֹ עִם הַבְּרִיּוֹת אֵינוֹ בְּנַחַת וְאֵינוֹ מְקַבְּלָן בְּסֵבֶר פָּנִים יָפוֹת, אֶלָּא בַּעַל קְטָטָה וְכַעַס וְכַיּוֹצֵא בַּדְּבָרִים הָאֵלּוּ, הַכֹּל לְפִי גָּדְלוֹ שֶׁל חָכָם, צָרִיךְ שֶׁיְּדַקְדֵּק עַל עַצְמוֹ וְיַעֲשֶׂה לִפְנִים מִשּׁוּרַת הַדִּין, וְכֵן אִם דִּקְדֵּק הֶחָכָם עַל עַצְמוֹ, וְהָיָה דִּבּוּרוֹ בְּנַחַת עִם הַבְּרִיּוֹת,[64] וְדַעְתּוֹ מְעֹרֶבֶת עִמָּהֶם, וּמְקַבְּלָם בְּסֵבֶר פָּנִים יָפוֹת, וְנֶעֱלָב מֵהֶם וְאֵינוֹ עוֹלְבָם, מְכַבֵּד לָהֵן וַאֲפִלּוּ[65] לַמְּקִלִּין

יא. אדם גדול בתורה. רבינו יונה (בפירושו למסכת אבות ג, יז) כתב: "אם אין דרך-ארץ אין תורה". רצונו לומר שצריך תחילה לתקן את עצמו במדות, ובזה תשכון התורה עליו, כי איננה שוכנת לעולם בגוף שאינו בעל מידות טובות. לא שילמד תורה ואחר כך יקח לו המדות - כי זה אי אפשר.

עוד כתב (שם ג, ט): "כל שחכמתו מרובה ממעשיו, אין חכמתו מתקיימת". שלא יאמר אשנה הלכה זו ואקיימנה, אשנה כל התלמוד ואקיימנו, ואם כה יאמר לא תתקיים חכמתו בידו. כי צריך תיקון המדות תחילה, ואחר כך תתקיים חכמתו.

והר"י מטולידו ז"ל בפירושו למסכת אבות (ג, יז) כתב בשם רבינו ישראל ז"ל: "כשתראה אדם שאין בו דרך ארץ, אל תשאל אם הוא בעל תורה, כי בודאי אינו, כי התורה עם טוב המידות נקשרים הם".

ביאורים

62. והוא שיש לו. דמי המקח. **63. או באכילה ושתיה אצל ע"ה וביניהן.** פירוש, שאוכל עמהם ובביתם (כסף משנה). **64. ודעתו מעורבת עמהם.** ששומע את דעתם ואינו מתנשא עליהם, [ועיין כתובות (יז, א) "לעולם תהא דעתו של אדם מעורבת עם הבריות". ופרש"י: "לעשות לאיש ואיש כרצונו"]. **65. למקילין לו.** למזלזלין בו.

ארחות מידות יושר

עיונים

לוֹ, וְנוֹשֵׁא וְנוֹתֵן בֶּאֱמוּנָה, וְלֹא יַרְבֶּה [66]בַּאֲרִיחוּת עַמֵּי הָאָרֶץ וִישִׁיבָתָן, וְלֹא יֵרָאֶה תָּמִיד אֶלָּא עוֹסֵק בַּתּוֹרָה, עָטוּף בְּצִיצִית, מֻכְתָּר בִּתְפִלִּין, וְעוֹשֶׂה בְּכָל מַעֲשָׂיו לִפְנִים מִשּׁוּרַת הַדִּין, [67]וְהוּא שֶׁלֹּא יִתְרַחֵק הַרְבֵּה [68]וְלֹא יִשְׁתּוֹמֵם, עַד שֶׁיִּמְצְאוּ הַכֹּל מְקַלְּסִין אוֹתוֹ וְאוֹהֲבִים אוֹתוֹ וּמִתְאַוִּים לְמַעֲשָׂיו - הֲרֵי זֶה קִדֵּשׁ אֶת ה', וְעָלָיו הַכָּתוּב אוֹמֵר "וַיֹּאמֶר לִי עַבְדִּי אָתָּה יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר בְּךָ אֶתְפָּאָר" עַד כָּאן לְשׁוֹן הָרַמְבַּ"ם. וְכָל זֶה לֹא רַק בְּתַלְמִיד חָכָם, אֶלָּא כָּל יְרֵא שָׁמַיִם שֶׁמִּדּוֹתָיו טוֹבוֹת וּמִתְנַהֵג כָּרָאוּי - הֲרֵי זֶה קִדֵּשׁ ה', וְאָמְרוּ (בתרא"ר פכ"ה) [69]שֶׁאַבְרָהָם אָבִינוּ [יב](קִדֵּשׁ ה' כְּשֶׁהֶחֱזִיר אֶת כָּל רְכוּשׁ סְדוֹם וַעֲמוֹרָה.

יב. קידש ה' כשהחזיר את כל רכוש סדום ועמורה. את ההלכה אם טעות גוי מותרת או אסורה, מסכם ה"באר הגולה" (חו"מ שמח, ה): אם החזיר האבידה לעכו"ם לקדש את ה' כדי שיפארו את ישראל וידעו שהם בעלי אמונה, הרי זה משובח. וכן הדין בהחזרת הטעות שטעו העכו"ם מעצמו... רבים אשר קידשו ה' והחזירו טעויות העכו"ם - גדלו, העשירו הצליחו והניחו יתרם לעוללים!

ביאורים

66. באריחות. לשון אירוח. **67. והוא שלא יתרחק הרבה.** בכדי שתהא דעתו מעורבת עם הבריות. **68. ולא ישתומם.** בקהלת (ז, טז): "אל-תהי צדיק הרבה ואל-תתחכם יותר, למה תשומם". ופירש במצודת דוד: למה תשומם, למה תעשה כזאת לשבת משומם מבלי בוא מי (-מבלי לתת לשום אדם) להתחבר עמך בעבור מרבית הפרישות ותהיה מובדל מן האנשים. **69. שאברהם אבינו קידש ה' כשהחזיר את כל רכוש סדום ועמורה.** בתנא דבי אליהו (שם) הביא על כך משל, וז"ל: משלו משל למה הדבר דומה, למלך שאמר לבנו בני צא והרוג את כל הליסטין הללו ולא תקח כלום מן הממון שלהם אם יפלו בידך כדי שלא יאמרו לא יצא בן המלך להרוג את הליסטים הללו אלא בשביל לקחת את הממון, מיד יצא והרג את כל הליסטין בחזירתו יצא אביו לקראתו ואמר לו ברוך אתה בני ותהא לך קורת רוח בעולם שלא נהנית מן ממונם כלום עכשיו בא עמי ואתן לך כל כלי חמדה שבעולם ואבנים טובות ומרגליות מבית גנזים שלי. וכן לכך נדמה אברהם אבינו בשעה שיצא להרוג את המלכים ובחזירתו יצא מלך סדום לקראתו והיה כמדומה למלך סדום שאברהם לא יחזיר לו כלום

ארחות מידות יושר

עיונים

יג. כל עבודת ה' תלוי בתיקון המדות. האם ללא מדות טובות (-מצוות שבן אדם לחברו) אפשר להיות שלמים במצוות שבן אדם למקום?

כתב החזו"א זצ"ל: "מן המונחים הקיימים כי תיקון המדות מתיחס לאלה המצוות שהם בין אדם לחברו, וחובת היראה בשביל מצוות שבין אדם למקום יתברך, ומן המונח הזה קיימת הדעה כי יש בני אדם שלמים במצוות שבין אדם למקום יתברך וחסרים בתיקון המדות והם רעים בין אדם לחברו. אמנם אין דעה זו קיימת באמת לחודר אל פנימיות חזיון הזה, כי האמת, זה שמדותיו כברייתן ולא הותקנו על פי המוסר והדעה והוא מסור בידי יצרו ואין יצרו מסור בידו, לא יתכן שיהא שלם במצוות שבין אדם למקום, ואם מקיימן במדה ידועה הוא רק מפני שאינו פוגש בהן התנגדות מטעם אחת המדות המגונות, אבל בהפגשו בהתנגשות שלהן לא תעמוד יראתו בפניהן".

כמה מבהילים דבריו של ה"חזון איש" זצ"ל! ללא מוסר אי אפשר להיות שלמים אף בין אדם למקום, ואם קורה מצב מסוים שבו קיימו מצוות ה' בשלמות הוא רק בגלל שלא באו לידי נסיון. ואילו באו לידי נסיון לא היו עומדים בו!

ומביא לכך ה"חזון איש" דוגמא: חרד שמכבדים אותו לעלות לתורה - ואין הכיבוד מספיק לו לפי מעלתו ולכן הוא אינו עולה - מידת הכבוד שבו גרמה לו לעבור על לאו מן התורה שכתוב: "ועוזבי ה' יכלו" - זה שקורין לו לעלות לתורה ואינו עולה.

האדם הזה מקולקל בשורשו שיצר הרע שופטו וכל עשיית מצוותיו הן פרי ההרגל המתאימות לכבודו ולתאוות ולהלך חייו אך נסו לפגוע בו כי אז יתהפך הקערה על פיה! [ועיין בהמשך שהובא מדברי הגר"א בזה].

וְכָתַב הַגְּרַ"א (באבן שלמה פ"א), [יג](כָּל עֲבוֹדַת ה' תָּלוּי בְּתִקּוּן הַמִּדּוֹת, וְכָל הַחֲטָאִים

ביאורים

והיה מבקש ואמר לו לאברהם בבקשה ממך "תן לי הנפש והרכוש קח לך", מיד "ויאמר אברהם אל מלך סדום הרימותי ידי אל ה'" וגו' "אם מחוט ועד שרוך נעל ואם אקח מכל אשר לך" וגו', וכבר נשבעתי שלא אקח כלום מכל אשר לך. ואמר לו אברהם למלך סדום: שוטה שבעולם וכי לכסף ולזהב ולכל כלי חמדה שלך אני צריך, אני אשליך לפניך הכל לארץ ותראה שלא נהנתי מממונך כלום "בלעדי רק אשר אכלו הנערים" וגו'. באותה שעה קדש אברהם את שמו של הקב"ה ועמד והחזיר את כל רכוש סדום ועמורה, מיד "אחר הדברים האלה היה דבר ה' אל אברהם במחזה" וגו' "שכרך הרבה מאד". עכ"ד.

ארחות מידות יושר

עיונים

מְשָׁרְשִׁים בַּמִּדּוֹת, [יד]וְעִקַּר חִיּוּת הָאָדָם הוּא לְהִתְחַזֵּק תָּמִיד בִּשְׁבִירַת הַמִּדּוֹת, וְאִם לָאו לָמָּה לוֹ חַיִּים, וְאָמְרוּ (פסחים קי"ג ב') שְׁלשָׁה הַקב"ה אוֹהֲבָן, וְאֶחָד מֵהֶן [70]מִי שֶׁאֵינוֹ מַעֲמִיד עַל מִדּוֹתָיו. וְאָמְרוּ (תענית כ"ה ב') שֶׁנִּזְדְּרוּ תַּעֲנִית, וְיָרַד רַבִּי עֲקִיבָא לִפְנֵי הַתֵּבָה, וּמִיָּד יָרְדוּ גְּשָׁמִים [טו]מִפְּנֵי שֶׁהָיָה מַעֲבִיר עַל מִדּוֹתָיו. וְאָמְרוּ (ר"ה י"ז א'), לימוד בשקידה - פלט לו מכל זה, אבל עדיין אינו מוכרח שהוא בעל מידות טובות, אלא מי שעובד על זה, בלימוד המוסר הרבה ובבדיקת מצבו הרוחני תמיד, ובשבירת מדותיו ותאוותיו ורצונותיו, ואז נהיה לבעל מדות טובות" עכ"ד.

יד. ועיקר חיות האדם הוא להתחזק תמיד בשבירת המדות. בספר "פניני קהילות יעקב" (ח"א דף י"ד) כתב ששאל למרן זצוק"ל האם לא מספיק לימוד התורה הקדושה לעדן את הלומד, ענהו רבנו זצוק"ל "בודאי יש כאלו שאילו לא למדו תורה היו רח"ל בגדר חיות טורפות, רוצחים, ועל ידי

ויש להקשות מכמה וכמה אנשי רחוב, שנראים בעלי מידות טובות בלי יגיעה ועמל ובלי ספרי יראה ומוסר? כבר עמד על זה הגר"א (משלי יא, ט, והובא באבן שלמה ד, יג) וז"ל: "רוב המינים והחוטאים בין אדם למקום הם לפי הנראה טובים בטבע, וזו אחת מתחבולות היצר לפרוש רשת לפני תועי רוח להמשך אחריהם" עכ"ד. ויש שהעירו שהגר"א לא כתב שהם באמת טובים בין אדם לחברו, רק "לפי הנראה", שבאמת כאשר יגיעו לנקודה מסוימת שם יתגלה כל קלונם וזוהמת מידותיהם הרעות, ובכל אופן כך נראה בחוץ (עד גבול מסוים).

טו. מפני שהיה מעביר על מדותיו. ביאור הענין, כי הנה ידוע דרכי הנהגת הקב"ה עם בריותיו להתנהג עמהם מדה כנגד מדה וכמאמר חז"ל (שבת קנא, ב) "כל המרחם על הבריות מרחמין עליו מן השמים", "כל המעביר על מידותיו מעבירין לו על כל פשעיו", ולכן מי שבעצמו מעביר על מדותיו, מסוגל להתפלל על צרת הציבור ולבקש רחמים מלפני הקב"ה שיעבור על פשעם ולענות להם בעת צרתם, מדה כנגד מדה. רבי עקיבא שמדתו היה כשיטת הלל רבו שלעולם יש לו לאדם להתנהג במדת הענוה (ואמרו במסכת שבת (ל, א) לעולם יהא אדם ענוותן כהלל), על כן היה מעביר על מידותיו. ולכן כאשר התפלל נענה מן השמים מדה כנגד מדה ("אור ישראל" כח).

ביאורים

70. מי שאינו מעמיד על מדותיו. אינו נוקם במי שפגע בו, ואינו שומר לו שנאה, אלא מוחל לו על

ארחות מידות יושר

[71]כָּל הַמַּעֲבִיר עַל מִדּוֹתָיו מַעֲבִירִין לוֹ עַל כָּל פְּשָׁעָיו, [72]וְרַב הוּנָא בְּרֵיהּ דְּרַב יְהוֹשֻׁעַ חָלַשׁ וְנִגְזַר עָלָיו מִיתָה, וְאָמַר לָהֶם הַקב"ה, [73]הוֹאִיל וְלֹא מוּקִים בְּמִילֵיהּ לֹא תָּקוּמוּ בַּהֲדֵיהּ, דִּכְתִיב "נוֹשֵׂא עָוֹן וְעוֹבֵר עַל פֶּשַׁע", לְמִי נוֹשֵׂא עָוֹן - [74]לְעוֹבֵר עַל פֶּשַׁע, עַיִן שָׁם. וּבְחֻפַּת אֵלְיָהוּ רַבָּה (פ"ג), רַב הוּנָא בְּרֵיהּ דְּרַב חָלַשׁ וְנִמְשַׁךְ לְאוֹתוֹ עוֹלָם כַּמָּה לֵילוֹת וְכַמָּה יָמִים, כֵּיוָן שֶׁחָזַר אָמַר לָהֶם, בָּנַי, אַשְׁרֵי לְמִי שֶׁאֵינוֹ עוֹמֵד עַל מִדּוֹתָיו, [75]הָעֲבוֹדָה, בָּאוּ כִּתּוֹת שֶׁל מַלְאֲכֵי הַשָּׁרֵת וְלִמְּדוּ עָלַי זְכוּת וְלֹא קִבְּלוּ מֵהֶם, עַד שֶׁבָּא מַלְאָךְ אֶחָד וְאָמַר לָהֶם, עַל מִי אַתֶּם מְלַמְּדִים זְכוּת, שֶׁמָּא עַל זֶה שֶׁמֵּעוֹלָם לֹא עָמַד עַל מִדּוֹתָיו? מִיָּד פְּטָרוּנִי מִמִּיתָה לְחַיִּים, עַד כָּאן לְשׁוֹנוֹ. וְאַשְׁרֵי לְמִי שֶׁזּוֹכֶה לְהַעֲבִיר עַל מִדּוֹתָיו וּמְקַדֵּשׁ ה' עַל יְדֵי זֶה.

ביאורים

פגיעתו. **71. כל המעביר על מדותיו.** "המניח (מלשון מניח והולך) את מדידתו", שנמנע מלמדוד מדה כנגד מדה למי שמצער אותו (רש"י). **72. ורב הונא בריה דרב יהושע חלש.** שם בגמרא מסופר על רב פפא שנכנס לשאול בשלומו של רב הונא בן רב יהושע (שחלה), כאשר רב פפא ראה את רב הונא שעומד למות, אמר לעומדים שם הכינו תכריכים למת, לבסוף הבריא רב הונא, רב פפא היה מתבייש לראותו, מפני שהזכיר עליו צרכי מתים, כאשר שאלו לרב הונא מה ראית, אמר להם, אכן כך היה (כמו שאמר רב פפא שהייתי צריך למות) וכאשר עלתה נשמתי למרום אמר הקב"ה לבית דין של מעלה... **73. הואיל ולא מוקים במיליה.** מכיון שאינו מדקדק לעמוד על מדותיו לאלו שהרעו לו, אף אתם (בית דין של מעלה) אל תדקדקו אחריו. **74. לעובר על פשע.** לאדם שעובר על פשע שנעשה נגדו. **75. העבודה.** מלשון שבועה.

ארחות נקימה ונטירה יושר

עיונים

נְקִימָה וּנְטִירָה

בְּיוֹמָא (כ"ב ב') **כָּל תַּלְמִיד חָכָם** [1]**שֶׁאֵינוֹ נוֹקֵם** [2]**וְנוֹטֵר** [3]**כִּנָּחָשׁ** [4]**אֵינוֹ תַּלְמִיד חָכָם.** [5]**וְהָכְתִיב: "לֹא תִקֹּם וְלֹא תִטֹּר"?** [6]**הַהוּא בְּמָמוֹן הוּא דִּכְתִיב. דְּתַנְיָא, אֵיזוֹ הִיא נְקִימָה וְאֵיזוֹ הִיא נְטִירָה? נְקִימָה - אָמַר לוֹ: הַשְׁאִילֵנִי מַגָּלְךָ, אָמַר לוֹ: לָאו. לְמָחָר אָמַר לוֹ הוּא:** [א]**הַשְׁאִילֵנִי קַרְדֻּמְּךָ,** [7]**אָמַר לוֹ: אֵינִי מַשְׁאִילְךָ כְּדֶרֶךְ שֶׁלֹּא הִשְׁאַלְתַּנִי.** [8]**זוֹ הִיא נְקִימָה. וְאֵיזוֹ הִיא נְטִירָה? אָמַר לוֹ: הַשְׁאִילֵנִי קַרְדֻּמְּךָ, אָמַר לוֹ: לֹא. לְמָחָר אָמַר לוֹ: הַשְׁאִילֵנִי חֲלוּקְּךָ. אָמַר לוֹ:** [9]**הֵילָךְ,** [10]**אֵינִי כְּמוֹתְךָ שֶׁלֹּא**

א. השאלני קרדומך. כתבו הראשונים, שחז"ל בחרו דוקא בסירוב להשאלת כלים כדוגמא לפגיעה עליה אסור לנקום, לפי שפגיעה זו אינה מחייבת את הפוגע ממון. ללמדנו, שבפגיעה המחייבת את הפוגע ממון, מותר לנפגע לתבעו לדין תורה על מעשיו, כדי לקבל ממנו ממון המגיע לו, שנאמר (ויקרא כד, יט): "ואיש כי יתן מום בעמיתו, כאשר עשה כן יעשה לו" ('יד הקטנה' דעות ז, ט).

ביאורים

1. שאינו נוקם. את נקמתו. **2. ונוטר.** שומר איבה בלבו. **3. כנחש.** שמירת שנאה בלב היא תכונת הנחש. **4. אינו תלמיד חכם.** כלומר, אין מדתו מדה שראויה לתלמיד חכם לכבוד תורתו (מאירי). **5. והכתיב וכו'.** מקשה הגמרא והלא כתוב לא תקום ולא תטור? מיישבת הגמרא ההוא... **6. ההוא בממון הוא דכתיב.** אותו הכתוב מדבר רק בנקימה ונטירה על דברים הנוגעים בממון (לדוגמא, סירוב להשאיל כלים), ולא על דברים הנוגעים בגופו או בכבודו. **7. אמר לו איני משאילך.** כתב ה"חפץ חיים" (אהבת חסד א, ד): ודע, דמוכח מכל הראשונים, כי איסור נקימה ונטירה, הוא אפילו אם לא השיב לו "איני משאילך כדרך שלא השאלתני". אולם כשיודע בנפשו שמטעם זה הוא מונע מלהיטיב עמו - עובר בלאו "לא תקום". וכן בענין נטירה, אין האיסור בזה דוקא כשאומרם בפה, אלא צריך שימחה הדבר מלבו. **8. זו היא נקימה.** הנמנע מלגמול חסד עם חברו מפני שחברו נמנע מלגמול חסד עמו בעבר, עובר על איסור נקימה (חפץ חיים בשם היראים). **9. הילך.** הנה לך, קח אותו בהשאלה. **10. איני כמותך.** אני איני כמותך שלא השאלתני קרדומך.

ארחות נקימה ונטירה יושר

עיונים

כ. הנעלבין ואינן עולבין, שומעין חרפתן ואינן משיבין. השאיפה לנקימה היא רגש חזק הטבוע עמוק בנפש האדם, וקשה מאד לדכא אותו ולהתגבר עליו. "כי **הִשְׁאַלְתַּנִי.** [11]**זוֹ הִיא נְטִירָה** [12]**שֶׁהַדָּבָר שָׁמוּר בְּלִבּוֹ וְלֹא הִסִּיחוֹ מֵאִתּוֹ. רַשִׁ"י].** [13]**וְצַעֲרָא דְגוּפָא לָא? וְהָא תַּנְיָא:** [14](ב)**הַנֶּעֱלָבִין וְאֵינָן עוֹלְבִין, שׁוֹמְעִין חֶרְפָּתָן וְאֵינָן מְשִׁיבִין,** [15]**עוֹשִׂין מֵאַהֲבָה**

האדם מרגיש מאד בעלבונותיו ומצטער צער גדול, עד שהנקמה מתוקה לו מדבש, כי היא מנוחתו לבדה" (מסילת ישרים פי"א). ואכן, רוב בני האדם יחפשו כל הזדמנות לגמול רעה למי שציערם, ולא תנוח דעתם עד שיכאיבו לו מידה כנגד מידה (ספר החינוך). אולם, התורה מצווה על האדם מישראל שיתגבר על טבעו, ירסן את מידותיו, ולא ינקום במי שעשה לו רעה, אלא יסיר את המשטמה מליבו (מסילת ישרים שם).

ויש לו לאדם כוח לשלוט במידותיו אם רק ירצה, משום שעל המידות הטבעיות הופקד השכל האנושי, ששורשו במרומים, המסוגל לכבוש ולבלום רגשות טבעיים של קנאה וכעס (אמונה ובטחון [לחזון איש] פרק א). לכן, אף על פי שהנקמה היא מידה הטבועה עמוק בטבע האנושי, דרכם של הצדיקים והחסידים לעשות כל מאמץ כדי להתגבר על מידה מגונה זו, עד כדי הטבה וגמילות חסד עם אותם אנשים שהרעו להם, כמו שעשה יוסף הצדיק לאחיו. "כי אצל הצדיקים לא קשה להפך טבע לבבם, כמו שאמרו חז"ל (ב"ר סז, ח): צדיקים - ליבם מסור בידם" (ספר הברית ח"ב מאמר יג אהבת רעים פי"ז).

ביאורים

11. זו היא נטירה. הוא עובר על "לא תטור" מפני שהוא נוטר (-שומר) הדבר בלבו ולא הסיחו מדעתו (רש"י), אלא ימחה הדבר מלבו ולא יטרנו (רמב"ם הלכות דעות ז, ח). **12. שהדבר שמור בלבו.** כאשר אדם שומר בלבו טינה לחבירו, משום שהתעלם מצרכיו וסירב להיטיב עמו, יכולה המשטמה לפרוץ לחוץ, ובסופו של דבר עלול הוא לעבור בפועל על איסור הנקימה. על כן, אסרה התורה גם את נטירת האיבה בלב, כדי לעשות סייג וגדר לאיסור "לא תקום". "שכל זמן שהוא נוטר את הדבר וזוכרו, שמא יבוא לנקום. לפיכך הקפידה תורה על הנטירה, עד שימחה העוון מלבו ולא יזכרנו כלל. וזו היא הדעה הנכונה, שאפשר שיתקיים בה ישוב הארץ, ומשאן ומתנן של בני האדם זה עם זה" (רמב"ם דעות פ"ז ה"ח). **13. וצערא דגופא לא.** והאם על צער של עצמו (כדברים הנוגעים בגופו או בכבודו) לא נאמר שאין לנקום ולנטור. **14. הנעלבין.** מאחרים ואינם חוזרים ועולבים את מעליבים. **15. עושין.** רצון ה' מאהבת ה', לא כדי ליטול שכר ולא מיראת העונש (רש"י גיטין לו,

ארחות נקימה ונטירה יושר

[16]וּשְׁמֵחִין בַּיסּוּרִין, עֲלֵיהֶן הַכָּתוּב אוֹמֵר: "[17]וְאוֹהֲבָיו כְּצֵאת הַשֶּׁמֶשׁ בִּגְבוּרָתוֹ"? לְעוֹלָם [18]דְּנָקִיט לֵיהּ בְּלִבֵּיהּ. וְהָאָמַר רָבָא: כָּל הַמַּעֲבִיר עַל מִדּוֹתָיו מַעֲבִירִין לוֹ עַל כָּל פְּשָׁעָיו? דְּמְפַיְּסוֹ לֵיהּ [לְבַקֵּשׁ מְחִילָה] וּמְפַיֵּס. וּמַשְׁמַע מַסְקָנַת הַגְּמָרָא [אִם נֵימָא דְּתֵרוּצָא קַמָּא "הַהוּא בְּמָמוֹן הוּא דִּכְתִיב" נִשְׁאָר גַּם לַמַּסְקָנָא], דִּבְדָבָר שֶׁבְּמָמוֹן אָסוּר לִנְטֹר הַדָּבָר כְּלָל בְּלִבּוֹ, אֲבָל בְּצַעֲרָא דְגוּפָא מֻתָּר לִנְטֹר בְּלִבּוֹ, וְאִם בָּא אַחֵר לִנְקֹם עֲבוּרוֹ - יִשְׁתֹּק. אֲבָל אִם יְפַיְּסוּהוּ - יִמְחֹל. וְכֵן כָּתַב רַבֵּנוּ יוֹנָה בְּ"שַׁעֲרֵי תְּשׁוּבָה" (שער ג' סי' ל"ח וכן בפירושו לאבות פ"ה מי"ב). [ג]אֲבָל [19]יֵשׁ רִאשׁוֹנִים דְּסָבְרָא לְהוּ [20]דְּלְמַסְקָנָא [21]אֵין חִלּוּק בָּזֶה. (כמו שביאר בחפץ חיים בפתיחה אות ט' ע"ש בבמ"ח).

ביאורים

ב). **16. ושמחין ביסורים.** הבאים עליהם מחמת עלבון (רש"י שבת פח, ב). **17. ואוהביו כצאת השמש בגבורתו.** אוהבי ה' יהיו כצאת השמש בבוקר שהולך ומאיר בכל פעם יותר עד שהוא בגבורתו, שהוא חצי היום, כן יהיו אוהבי ה' הולכים וחזקים עד אשר יהיו בגובהי המעלה (מצודת דוד). **18. דנקיט ליה בליביה.** תלמיד חכם מחזיק ושומר הדבר בלבו, ואינו מוחה באחד הבא לנקום את נקמתו, אך אין התלמיד חכם משיב בעצמו לפוגעים בו. **19. יש ראשונים.** כן הוא שיטת החינוך (מצוה רמא) וכן משמעות הרמב"ם (המובא בהמשך) שלא חילק בדבר. וכן דעת הרמח"ל בספרו מסילת ישרים פרק יא. **20. דלמסקנא אין חילוק בזה.** כלומר, שאיסור נקימה נאמר בכל אופן הן על עניני ממון והן על צער הגוף. **21. אין חילוק בזה.** ואף שהגמרא שם בתחילה חילקה בין צער הגוף לדבר שבממון? צריך לומר, שסברא זו (להתיר בצער הגוף) נדחית לאחר מכן כשמקשה הגמרא מהברייתא "והא תניא הנעלבין" וכו'. ומה שהגמרא מתרצת במסקנא "דנקט ליה בליביה" (שמשמע מכך שמותר לשמור הדבר בלב), זה מדובר רק על תלמיד חכם שמכיון שחרפוהו בפרהסיא ויש בזיון התורה אזי מותר לו

עיונים

ג. אבל יש ראשונים דס"ל דלמסקנא אין חילוק בזה. להלכה למעשה, כתב החפץ חיים (פתיחה לאוין ח-ט בבאר מים חיים): שמכיון שנחלקו הראשונים אם בצער הגוף מותר מן התורה לנקום ממנו, אזי נקטינן שספיקא דאורייתא לחומרא, וממילא גם בצער הגוף אסור לנקום ממנו, ואם עבר ונקם עובר בלאו של נקימה ונטירה.

עיונים

ד. שהכל אצל המבינים דברי הבל והבאי. ביאור הדבר: הסבל והצער הבאים על האדם כתוצאה מפגיעת חבירו, מתגמדים ומצטמצמים, כשיודע אותו אדם להתבונן בענייני העולם הזה במבט נכון. לכן, ראוי לו לאדם להיות 'מעביר על מידותיו', ולמחול למי שעלב בו או ציערו. שהרי כל מאורעות העולם הינם בני חלוף ואינם קיימים לנצח, וגם הפגיעה והעלבון, כלשון הרמב"ם: "הכל אצל המבינים, דברי הבל והבאי ואינן כדאי לנקום עליהם".

ארחות נקימה ונטירה יושר

וְזוֹ לְשׁוֹן הָרַמְבַּ"ם סוֹף הִלְכוֹת דֵּעוֹת: הַנּוֹקֵם מֵחֲבֵרוֹ עוֹבֵר בְּלֹא תַּעֲשֶׂה, שֶׁנֶּאֱמַר: "לֹא תִקֹּם", וְאַף עַל פִּי שֶׁאֵינוֹ לוֹקֶה עָלָיו, דֵּעָה רָעָה הִיא עַד מְאֹד. אֶלָּא רָאוּי לוֹ לָאָדָם לִהְיוֹת מַעֲבִיר עַל מִדּוֹתָיו עַל כָּל דִּבְרֵי הָעוֹלָם, [ד]שֶׁהַכֹּל אֱצֶל הַמַּבִינִים דִּבְרֵי הֶבֶל וַהֲבַאי וְאֵינָן כְּדַאי לִנְקֹם עֲלֵיהֶם. כֵּיצַד הִיא הַנְּקִימָה? אָמַר לוֹ חֲבֵרוֹ: הַשְׁאִילֵנִי כַּרְדֻּמְּךָ, אָמַר לוֹ: אֵינִי מַשְׁאִילְךָ. לְמָחָר צָרִיךְ לִשְׁאֹל מִמֶּנּוּ. אָמַר לוֹ חֲבֵרוֹ: הַשְׁאִילֵנִי כַּרְדֻּמְּךָ. אָמַר לוֹ: אֵינִי מַשְׁאִילְךָ כְּדֶרֶךְ שֶׁלֹּא הִשְׁאַלְתַּנִי כְּשֶׁשָּׁאַלְתִּי מִמְּךָ - הֲרֵי זֶה נוֹקֵם. אֶלָּא משל למה הדבר דומה, לילד המשחק בבנין ובנטיעה, ובא מישהו וקלקל את כל אשר בנה הילד ונטע. הילד צועק צעקה גדולה ומרה, אבל לעומתו, אביו נותר רגוע ואינו מצטרף לזעקתו של בנו. הטעם להבדלי ההתייחסות הוא, שהילד בטוח שנעשתה לו רעה גדולה ועצומה, ולדעתו הקטנה והעניה, ראוי המקלקל - שהחריב את 'עולמו' - לעונש חמור ביותר. לעומתו, מבין האב ברוחב דעתו, שאין משחקי הילדות של בנו חשובים כל כך, עד שיהיה כדאי בעבורם להפוך לאויב לאותו אדם שקלקל את המשחק ולנקום בו. הנמשל הוא - כל עניני העולם הזה. לאדם נדמה, כי זולתו עשה לו רעה גדולה עד מאד, וצועק הוא לאביו שבשמים שינקום את נקמתו, או אף נוקם הוא בעצמו. אך במבט אמיתי, דומים כל עניני העולם הזה למשחקי הילדים. על כן, אין מן הראוי להתנקם בשום אדם, או אפילו לבקש מה' לנקום בו, לפי שאין הדברים שבגוף או שבממון חשובים כל כך, עד שיהיו ראויים לנקום עליהם (כלי יקר ויקרא יט יח).

ביאורים

לשמור הדבר בלבו. (חפץ חיים, פתיחה לאוין ח-ט בבאר מים חיים).

ארחות נקימה ונטירה יושר

כְּשֶׁיָּבֹא לוֹ לִשְׁאֹל, יִתֵּן בְּלֵב שָׁלֵם, וְלֹא יִגְמֹל לוֹ כַּאֲשֶׁר גְּמָלוֹ, וְכֵן כָּל כַּיּוֹצֵא בָּאֵלּוּ. [רְצוֹנוֹ לוֹמַר דְּלָאו דַּוְקָא בִּשְׁאֵלָה דְּהוּא הַדִּין כָּל רָעָה שֶׁמְּשַׁלֵּם לוֹ עֲבוּר מַה שֶּׁעָשָׂה לוֹ, [22]וְכֵן מְבֹאָר בְּהֶדְיָא בִּנְדָרִים ס"ה ב']. וְכֵן אָמַר דָּוִד בְּדַעְתָּיו הַטּוֹבוֹת: "[23]אִם גָּמַלְתִּי שׁוֹלְמִי רַע [24]וָאֲחַלְּצָה" וגו'. וְכֵן כָּל הַנּוֹטֵר לְאֶחָד מִיִּשְׂרָאֵל עוֹבֵר בְּלֹא תַּעֲשֶׂה, שֶׁנֶּאֱמַר: "וְלֹא תִטֹּר אֶת בְּנֵי עַמֶּךָ". כֵּיצַד הִיא הַנְּטִירָה? רְאוּבֵן שֶׁאָמַר לְשִׁמְעוֹן הַשְׁכֵּר לִי בַּיִת זֶה אוֹ הַשְׁאִילֵנִי שׁוֹר זֶה וְלֹא רָצָה שִׁמְעוֹן. לְיָמִים בָּא שִׁמְעוֹן לִרְאוּבֵן לִשְׁאֹל מִמֶּנּוּ אוֹ לִשְׂכֹּר מִמֶּנּוּ, וְאָמַר לוֹ רְאוּבֵן: הֵא לָךְ, הֲרֵינִי מַשְׁאִילְךָ וְאֵינִי כְּמוֹתְךָ! לֹא אֲשַׁלֵּם לְךָ כְּמַעֲשֶׂיךָ! הָעוֹשֶׂה כָּזֶה עוֹבֵר בְּ"לֹא תִטֹּר", אֶלָּא יִמְחֶה הַדָּבָר מִלִּבּוֹ וְלֹא יִטְרֹנוּ. שֶׁכָּל זְמַן שֶׁהוּא נוֹטֵר אֶת הַדָּבָר וְזוֹכְרוֹ - שֶׁמָּא יָבֹא לִנְקֹם, לְפִיכָךְ הִקְפִּידָה תּוֹרָה עַל הַנְּטִירָה עַד שֶׁיִּמְחֶה הָעָוֹן מִלִּבּוֹ וְלֹא יִזְכְּרֶנּוּ כְּלָל. וְזוֹ הִיא הַדַּעַת הַנְּכוֹנָה שֶׁאֲפָשָׁר שֶׁיִּתְקַיֵּם בָּהּ יְשׁוּב הָאָרֶץ וּמַשְׁאָם וּמַתָּנָם שֶׁל בְּנֵי אָדָם זֶה עִם זֶה [וּבְמִדְרָשׁ לְעוֹלָם פ"ז לְעוֹלָם יִגְמֹל אָדָם חֶסֶד אֲפִלּוּ עִם מִי שֶׁהֵרַע לוֹ,

ביאורים

22. וכן מבואר בהדיא בנדרים סה ב'. שם מבואר שאם אדם אסר הנאתו על חברו (פירוש, שחברו לא יהנה ממנו) מחמת שביקש מחבירו להשאיל לו כלי ולא נתן לו, הרי הוא עובר ב'לא תקום'. וכן כתב היראים (ה, קצז): איסור נקימה ונטירה הוא לאו דוקא במניעת השאלת כלים, אלא אפילו שלא נמעט לעשות לו צדקה וגמילות חסדים, בשביל שהלה לא היטיב עמי פעם. והעושה כן עבר בלאו 'לא תקום'". **23. אם גמלתי שולמי רע.** בעוד שהיה שאול איש שלומי, וכי גמלתיו אז רעה תחת טובה כאשר חשב הוא שאני לו לאויב. (מצודת דוד). **24. ואחלצה וגו'.** הלא אף בעת שהיה צר עלי לרדוף אחרי בחנם על לא חמס, יקרה עוד נפשו בעיני והוצאתיו מן המיתה, כי הצלתיו מיד אנשי, אשר בקשו להרגו כמ"ש בשמואל א', וכאומר והנה בעבור זה כרתי מעילו, להודיעו זאת שהיה מסור בידי ולא שלחתי בו יד. (מצודת דוד).

עיונים ארחות נקימה ונטירה יושר

ה. ולא תטור. יש לשאול על הכתוב: "ולא תטור את בני עמך" (ויקרא יט יח), מדוע הוצרכה התורה לאסור דבר שכבר אסור מן הכתוב (שם יז): "לא תשנא את אחיך בלבבך"?

הראשונים יישבו קושיה זו, שאדם עובר על איסור "שנאת אחים", רק אם שונא בלבו בלבד. אולם, אם הוא מראה לחבירו את שנאתו, אינו עובר על האיסור. נמצא, שהנוטר אינו עובר על איסור "שנאת אחים", הואיל והוא מגלה לחבירו את שנאתו. ולכן יש למנות את איסור "נטירה" כמצוה בפני עצמה.

אולם יש סוברים שאיסור "שנאת אחים" נאמר אף בשנאה גלויה, וכן דקדקו אחרונים בדעת הרס"ג. לפי דעה זו, עדיין קשה מדוע מנה הרס"ג אף את איסור "נטירה".

יש ליישב, על פי מה שכתב הרמב"ן (ויקרא יט יח) לפרש שאיסור "נטירה" נאמר אף כאשר הנוטר אינו שונא את חבירו על הרעה שעשה לו, אלא רק זוכר את מעשה הרעה. וזו לשונו: "כי יתכן שלא ישנא אותו, אבל יזכור החטא בלבו, ולפיכך יזהירנו [הכתוב] שימחה פשע אחיו וחטאתו מלבו". כלומר, אף אם האדם אינו שונא את חבירו, אם הוא זוכר את הרעה שעשה לו - הריהו עובר על איסור "נטירה". אף בדעת הרס"ג אפשר לומר בדרך זו, ומובן אם כן, מדוע מנה את איסור "נטירה" בפני עצמו.

ו. הוא סיבה שתבא אליו מאת השי"ת. המאמין באמונה שלימה, כי ה' הוא המנהיג את העולם, וכל המאורעות הקורים בו הם על פי רצונו, לא יקשה בעיניו שלא לנטור איבה למי שנמנע מלהיטיב עמו. מבין הוא בלי ספק, שבודאי מן השמים לא נקצבה לו הטובה שביקש מחבירו, וזהו הגורם האמיתי לכך שחבירו סירב לבקשתו, וממילא אין לו סיבה להתרעם עליו (שם עולם [לבעל החפץ חיים] ח"א פ"ג בהערה).

השקפה זו הינה אחד מיסודות התורה: להאמין, שכל צרה המתרגשת ובאה על האדם, היא בצדק

וְלֹא יִהְיֶה נוֹקֵם וְנוֹטֵר, שֶׁנֶּאֱמַר: "לֹא תִקֹּם [ה]וְלֹא תִטֹּר", וְזֶה דַּרְכָּן שֶׁל יִשְׂרָאֵל הַקְּדוֹשִׁים. אֲבָל הַגּוֹיִם הָאַכְזָרִים וַעֲרֵלֵי לֵב, נוֹקְמִין וְנוֹטְרִין, וְעֶבְרָתָן שְׁמוּרָה לָנֶצַח].

וְכָתַב הַחִנּוּךְ בְּמִצְוָה רמ"א: מִשָּׁרְשֵׁי הַמִּצְוָה - שֶׁיֵּדַע הָאָדָם וְיִתֵּן אֶל לִבּוֹ כִּי כָּל אֲשֶׁר יִקְרֵהוּ מִטּוֹב וְעַד רַע, [ו]הוּא סִבָּה שֶׁתָּבֹא אֵלָיו מֵאֵת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ, וּמִיָּד הָאָדָם מִיָּד אִישׁ אָחִיו לֹא יִהְיֶה דָּבָר בִּלְתִּי רְצוֹנוֹ בָּרוּךְ הוּא. עַל כֵּן

ארחות נקימה ונטירה יושר

עיונים

כְּשֶׁיְצַעֲרֵהוּ אוֹ יַכְאִיבֵהוּ אָדָם, יֵדַע בְּנַפְשׁוֹ כִּי עֲוֹנוֹתָיו גָּרְמוּ לוֹ, וְהַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ גָּזַר עָלָיו בְּכָךְ, וְלֹא יָשִׁית מַחְשְׁבוֹתָיו לִנְקֹם מִמֶּנּוּ,[25] כִּי הוּא אֵינוֹ סִבַּת רָעָתוֹ, [ז]כִּי הֶעָוֹן הוּא הַמְסַבֵּב,[26] [ח]וּכְמוֹ שֶׁאָמַר דָּוִד ע"ה, "הָנִיחוּ לוֹ וִיקַלֵּל, כִּי אָמַר לוֹ

לפשפש במעשיו ולשוב מדרכיו הרעים (פלא יועץ ערך נקימה ונטירה).

ז. כי העון הוא המסבב. ואם אכן יעביר על מידותיו וימחל ויסלח לחבירו, יזכה שגם הקב"ה יעביר את פשעיו ויסלח לעוונותיו, שהרי הנהגת ה' היא 'מידה כנגד מידה'. "וכלום יש שכר יותר מזה? כמה תעניות וכמה סיגופים ודברים קשים האדם רוצה לקבל על עצמו למען יתכפרו לו כל עוונותיו ויצא נקי. ובדבר הזה, הוא יוצא נקי ברגע, וקונה עולמו בשעה אחת, ונרצה לו לכפר עליו בלי שום יסורים וצער" (ספר הברית ח"ב מאמר יג פי"ד).

ח. וכמו שאמר דוד ע"ה. כאשר שמעי בן גרא קללו קללה נמרצת, מנע דוד את אבישי בן צרויה מלהרגו. אך לעומת זאת בשעת מיתתו ציוה לשלמה בנו: "אל תנקהו - והורדת את שיבתו בדם שאול". תמוה הדבר, מדוע דוקא לפני פטירתו הניח דוד את ענוותו וחיפש את הנקמה בשמעי, שהוא ההיפך הגמור מדרך האדם, בחייו יגעש וינקום, ואילו סמוך למותו שמרגיש כי הכל הבל - ימחול וישכח מכל תשוקת נקמתו?

מבאר רבי משה חגיז, כי כבר אמרו חז"ל, שלשבחו של דוד הוא, שלא רצה שיהיה שמעי נענש בעבורו בעולם הבא, ויותר טוב שיקבל עונשו בעולם הזה. ובזה בחן אם ה' מסכים להוריד שיבתו בדם שאולה, כשיראה שמן השמים יכשילוהו ויחייבוהו. (כמסופר בספר מלכים א', ב' שנכשל ויצא מירושלים ועבר בזה על צו המלך שציוהו לא לצאת מירושלים.) אך חלילה לדוד להיות נוקם ונוטר

ובמשפט, מונהגת ומכוונת על ידי ההשגחה העליונה. וכך אמרו חז"ל (חולין ז, ב): "אין אדם נוקף [=נוגף, מכה ופוצע] אצבעו מלמטה, אלא אם כן מכריזין עליו מלמעלה". על כן, במקום לנקום בפוגע בו, על האדם

ביאורים

25. כי הוא אינו סיבת רעתו. משום שאין הוא אלא שליחו של הבורא לייסרו, כמו שאמרו חז"ל (שבת לב, א): "מגלגלין ... חובה על ידי חייב". **26. וכמו שאמר דוד ע"ה הניחו לו ויקלל.** כאשר ברח דוד ע"ה מאבשלום בנו, ועמד שמעי בן גרא וקללו קללה נמרצת, בקשו עבדי דוד להנקם ממנו ולהרגו, לא הניחם דוד מפני גודל ענוותו, באמרו (שמואל ב טז י): "כי ה' אמר לו קלל את דוד, ומי יאמר מדוע עשיתה כן".

ארחות נקימה ונטירה יושר

עיונים

אחרי שסבל חרפתו והיתה אז יכולת בידו להנקם בו ושתק. (משנת חכמים מעלה ז').

אמנם עדיין צריך ביאור, שאם כוונת דוד בהענשת שמעי בן גרא היתה לטובה כדי להענישו כאן בעולם הזה ושלא יענש בעולם הבא, אם כן מדוע חיכה עד שעת מיתתו ולא הענישו תיכף בעודו בחייו?

רבי נפתלי אמסטרדם (תלמיד רבי ישראל מסלנט) מפרש: בחייו היה דוד מפחד אם יעניש את שמעי אולי יתערב במעשיו שום צד נקמה כלשהי. לכן כבש מדותיו ולא נתן להרע לו מאומה. אולם בשעת מיתתו שאז היה בטוח שהוא נקי מכל חשש של נקימה, רק אז מצא לנכון לצוות את שלמה בנו שיעשה עמו כדין תורה

ה'". תָּלָה הָעִנְיָן בְּחֶטְאוֹ וְלֹא בְּשִׁמְעִי בֶּן גֵּרָא. עַד כָּאן לְשׁוֹנוֹ. וְרַבֵּנוּ יוֹנָה (במשלי כ' כ"ב) כָּתַב: אִם הִזִּיק לְךָ אָדָם, אַל תֹּאמַר אָנְקֹם מִמֶּנּוּ בַּעֲבוּר שֶׁיִּירָאוּ בְּנֵי אָדָם לְהַזִּיקֵנִי. אַל תֹּאמַר כָּךְ, כִּי אִם אָשִׁם חֲבֵרְךָ לֹא חָתַר לְךָ לַחֲטֹא לְמַעַן זֹאת. לְבַד אִם הִזִּיק לְךָ בְּנֶזֶק שֶׁנִּתְחַיֵּב לְשַׁלֵּם לְךָ בְּבֵית דִּין - יְשַׁלֵּם לְךָ עַל פִּי הַמִּשְׁפָּט. וַאֲשֶׁר אַתָּה יָגֹר פֶּן יִהְיֶה בְּךָ יַד הַבְּרִיּוֹת בְּרָאוֹתָם כִּי לֹא תִקַּח נִקְמָתְךָ מֵהֶם - קַוֵּה אֶל ה' וְיוֹשִׁיעַ לְךָ, כִּי אַחֲרֵי אֲשֶׁר תֶּחְדַּל לְנָקֵם [27]מִירְאַת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ - קַוֵּה אֵלָיו וְיוֹשִׁיעַ לְךָ. עַד כָּאן לְשׁוֹנוֹ.

וַאֲפִלּוּ לִגְרֹם שֶׁיָּבוֹא לִידֵי נְקִימָה וּנְטִירָה אָסוּר,
כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב בְּאָבוֹת דְּרַבִּי נָתָן פֶּרֶק כ"ו:
כָּל הַנּוֹשֵׂא אִשָּׁה [28]שֶׁאֵינָהּ מְהֻגֶּנֶת לוֹ, [29]עוֹבֵר מִשּׁוּם: "לֹא תִקֹּם וְלֹא תִטֹּר", שֶׁמִּתּוֹךְ שֶׁשּׂוֹנֵא

וכמשפט מורד במלכות דוד משיח ה'. (פתיחת צוואתו תנה"מ ב', כה).

ביאורים

27. מיראת השי"ת. שציוה בתורתו "לא תקום". כשיחדל משום כך לנקום, זה כשלעצמו מהווה סיבה שה' יושיע לו. **28. שאינה מהוגנת לו.** שמלכתחילה לוקח אשה שאינה ראויה ומתאימה בשבילו. **29. עובר משום לא תקום.** משום שסופו לשנאותה, ויעבור על לא תקום ולא תטור.

ארחות נקימה ונטירה יושר

עיונים

אוֹתָהּ, יָבוֹא לִידֵי נְקִימָה וְנְטִירָה. וּמוּבָא בַּפְּרָקִים (גם בספר אוצר גדולים): מַעֲשֶׂה בְּרַבֵּנוּ שְׁמוּאֵל הַנָּגִיד שֶׁהָלַךְ לְטַיֵּל עִם הַמֶּלֶךְ, וְיָצָא לִקְרָאתָם גּוֹי אֶחָד וְקִלֵּל אֶת רַבִּי שְׁמוּאֵל, וְצִוָּה הַמֶּלֶךְ לְהָרְגוֹ. וְהוּא הָלַךְ (ט) וְשִׁלַּח לוֹ מַתָּנוֹת, עַד שֶׁנִּתְפַּיֵּס לְאוֹהֲבוֹ. וּפַעַם אַחֶרֶת הָלַךְ עִם הַמֶּלֶךְ, וְיָצָא הַגּוֹי הַהוּא וּבֵרַךְ לְהָרַבִּי שְׁמוּאֵל, וְכָעַס הַמֶּלֶךְ לָמָּה לֹא חָתַךְ לְשׁוֹנוֹ. וְאָמַר לוֹ: עָשִׂיתִי כְּפִקָּדְתֶּךָ, חָתַכְתִּי לְשׁוֹנוֹ הָרָעָה וְשַׂמְתִּי לוֹ לָשׁוֹן טוֹבָה תַּחְתֶּיהָ. וְאָמְרוּ (אדר"נ פכ"ג): (י) אֵיזֶהוּ גִּבּוֹר?

ט. ושילח לו מתנות עד שנהפך לאוהבו. שלמה המלך אומר במשלי (כה, כא-כב): "אם - רעב שונאך האכילהו לחם, ואם-צמא השקהו מים. כי גחלים אתה חותה על-ראשו, וה' ישלם-לך". פירש המלבי"ם (שם) וזה לשונו: הכתוב מיעץ את מי שרוצה לנקום נקמה גדולה בשונאו, לא בזאת ינקום שימנע מאתו לחם ומים, רק בהפך שיעשה עמו כל טוב, כי תרויח שני דברים, א. במה שאתה מטיב לו ידמה לו שאתה חותה גחלים על ראשו לשרפו, כי יזכור את אשר חטא לנגדך והרע לך, ויבוש ויכלם שעתה מוכרח לקבל לחם ומים תחת רעתו, ["בזכרו המאכל והמשקה שנתת לו, תשרפנו כאילו גחלים הבאת על ראשו לשרפו, וישמור מעשות לך רע" (אבן עזרא). "שנכוה ראשו, ולא יוכל להקים ראשו נגדך מחמת זה" (הגר"א)]. ב. שתקבל שכר מה' בעבור הצדקה שעשית. אבל אם תנקום במה שלא תתן לו לא תקבל שכר. עכ"ד המלבי"ם.

י. איזהו גבור העושה שונאו אוהבו. קודם הביא עצה לכך, על ידי שיתן מתנות לשונאו שבכך ישבר לב שונאו לאהבו. אמנם מצינו עצה נפלאה נוספת כיצד להפוך לב שונא לאוהב, אף ללא שום פעולה חיצונית. והוא מה שכתב בספר "פה קדוש" (להגאון רבי יצחק מוולאז'ין, עה"ת בראשית כד, מד) בשם אביו הגאון רבי חיים מוולוז'ין זצ"ל, וזה לשונו: כלל גדול אמר רבי חיים מוולוז'ין: דבר בדוק ומנוסה הוא, שאם יש לו לאדם שונאים ומבקש להשלים עמם, שיבדוק בעצמו אם יש בלבו כעס עליהם, שאם יקבע בלבו שהינם צדיקים גמורים, וידון אותם לכף זכות עד שלבו יהיה שלם עמם, אזי מיד יתהפך לבבם להיות לו לאוהבים. עכ"ד.

וכן כתב בספר "פנים יפות" לבעל ההפלאה סוף פרשת תולדות, וז"ל: "כמים הפנים לפנים כן לב האדם לאדם" (משלי כז, יט), כי אם יאהב אדם חבירו ותתחזק מאד אהבתו אליו הוא גורם שגם חבירו יאהבהו והוא נקרא אור חוזר, וכן להיפך אם ישנא חבירו ותתחזק שנאתו מאד גורם שגם

ארחות נקימה ונטירה יושר

עיונים

חבירו ישנא אותו. עכ"ד.

[30]הָעוֹשֶׂה שׂוֹנְאוֹ אוֹהֲבוֹ.

וכדבריהם כתב רש"י במסכת יבמות (קיז, א) וז"ל: קרא כתיב "כמים הפנים לפנים" - כמים הללו שאדם צופה בהם ורואה בהם פנים כפניו, אם הוא שוחק הם שוחקות ואם הוא עוקם הם עקומות. כן לב האדם לאדם האחר, אם הוא אוהב את זה גם הוא אוהבו ואם הוא שונא את זה גם הוא שונאו, עכ"ד. וביאר המאירי (משלי שם) שמתוך לבו של עצמו יוודע לו לב חבירו, שאם הוא אוהבו בנאמנות ידע שאף חבירו כן, וכן בכל צד של אהבה... עכ"ל.

ביאורים

30. העושה שונאו אוהבו. פירוש, זהו גבור, דזה גבורתו שכבש רצונותיו ועשה היפך טבעו ועשה שונאו אוהבו (מאורי אור).

סֵבֶר פָּנִים יָפוֹת

תָּנַן בְּפֶרֶק א' דְּאָבוֹת (מט"ז): [א]הֱוֵי מְקַבֵּל אֶת כָּל הָאָדָם [1](ב)בְּסֵבֶר [2]פָּנִים יָפוֹת. [וְ"כָל הָאָדָם" בָּא לְרַבּוֹת, [ג]אֲפִלּוּ אָדָם שֶׁאֵין אַתָּה יָכוֹל לְסָבְלוֹ - קַבְּלֵהוּ גַּם כֵּן בְּסֵבֶר פָּנִים יָפוֹת]. וּבְאַדְר"נ (פי"ג):

שלום ורודף שלום', ולא מפי שמאי שמידתו היתה על פי מדת הדין, אלא לומדים מכאן, שדוקא מדת הדין היא שמחייבת את הסבר פנים יפות, הסבר פנים יפות אינו מנהג דרך ארץ או מדת חסידות גרידא, אין זה רק ענף הנובע ממדת החסד, אלא זהו חיוב מעיקר הדין! כי זהו עיקר החיוב של החסד, אדם חייב לגלות כלפי כל אחד סבר פנים יפות כי זה מגיע לו, על ידי סבר פנים חמורות הוא עלול לצער בני אדם. עכ"ד.

ב. בסבר פנים יפות. מדוע אמר התנא 'בסבר' פנים יפות, ולא די שיאמר ב'פנים יפות', מילת 'בסבר' למה לי?

ביאר המאירי, שהתנא בא ללמדנו שאפילו אם אתה בלבך פנימה אינך מחבב את פלוני, סוג אדם שאינו לפי רוחך, ביקורו לטורח עליך, ואין לבך שמח בו, גם אז עליך לקבלו בפנים יפות ומסבירות, ועליך להראות את עצמך לפניו כשמח על ביאתו עד שהלה יהא סבור שאתה מחבבו ושמח על ביאתו, היות והוא בא בצל קורתך חייב אתה להנעים לו שהותו עמך ולא יפגע מרצינות פניך.

הריב"ש מבאר 'בסבר' בסברא דעת ומחשבה, דהיינו שיהיו רצונך ומחשבתך שלימים להיטיב לבאים. וכתב עוד שיעשה זאת באופן שגם הבאים יראו שבמחשבה וברצון טוב נותן להם.

ג. אפילו אדם שאין אתה יכול לסובלו קבלהו גם כן בסבר פנים יפות. ואם יבוא השואל וישאל: הכיצד דורשים חז"ל מן האדם להראות כלפי חוץ פנים יפות ומסבירות כאילו מחבב הוא את פלוני - בעוד שבלבו אינו כן, והלא האריכו חז"ל בגודל חיוב האדם להיות פיו ולבו שוים?!

ביאורים

1. בסבר. "סבר" פירושו הבעת פנים, וכמו שתרגם אונקלוס על הפסוק (בראשית לא, ה) 'רואה אני את פני אביכן' חזי אנא ית סבר אפי אבוכון (רשב"ץ). **2. פנים יפות.** האר פניך לכל אורח וקבל את פניו בחביבות ובשמחה.

א. הוי מקבל את כל האדם בסבר פנים יפות. כתב בשפתי חיים (ח"ב מדות ועבודת ה'): מורי ורבי זצ"ל אמר, היינו מצפים שמאמר זה ייאמר מפי הלל שהצטיין במדת הענוה, והיה מתנהג עם כל אדם לפנים משורת הדין וכמאמרו 'הוי אוהב

מִלַּמֵּד שֶׁאִם נָתַן אָדָם לַחֲבֵרוֹ כָּל מַתָּנוֹת טוֹבוֹת שֶׁבָּעוֹלָם וּפָנָיו זְעוּמוֹת, מַעֲלֶה עָלָיו כְּאִלּוּ לֹא נָתַן כְּלוּם. אֲבָל הַמְקַבֵּל אֶת חֲבֵרוֹ בְּסֵבֶר פָּנִים יָפוֹת - אֲפִלּוּ לֹא נָתַן לוֹ כְּלוּם, מַעֲלֶה עָלָיו הַכָּתוּב [ד]כְּאִלּוּ נָתַן לוֹ כָּל מַתָּנוֹת טוֹבוֹת שֶׁבָּעוֹלָם. וּבְאָבוֹת (פ"ג מי"ב): [ה]"וֶהֱוֵי מְקַבֵּל אֶת כָּל הָאָדָם [3](ו)בְּשִׂמְחָה. פֵּרֵשׁ הָרַמְבַּ"ם: צָרִיךְ לְקַבֵּל כָּל אָדָם, קָטָן וְגָדוֹל, בֶּן חוֹרִין וְעֶבֶד, כָּל אִישׁ מִמִּין הָאָדָם

התשובה לכך נעוצה בדקדוק לשון חז"ל: "הוי מקבל את כל האדם" לא אמרו את כל "אדם" אלא את כל "האדם" כלומר, כדי שיוכל להסביר פנים לכל אדם, לקבל כל אדם בשמחה והארת פנים אמיתית הנובעת מעמקי לבו, עליו לקבל את "כולו" על מכלול תכונותיו. שהרי אין אדם שאין בו מעלה כלשהי. הוא שאומר התנא במשנה: אף אם אינך מחבב את האדם מחמת מגרעותיו הידועות לך, מכל מקום עליך לקבלו בחביבות מחמת אותה מעלה טובה אשר ודאי קיימת בו בין שלל חסרונותיו.

ד. כאילו נתן לו כל מתנות טובות שבעולם. וכל כך למה? כי עם סבר פנים היפות נותן אדם לחבירו את לבו, ולזה זקוק חבירו - לתשומת-לב. מתנה היא רק ביטוי לשימת-לב, שחשבתי על חבירי למה הוא זקוק, ובמה אני יכול לשמחו. סבר פנים יפות היא המתנה הגדולה ביותר שאפשר להעניק לזולת - "כאילו נתן לו כל מתנות טובות שבעולם", כי נותנים לו את ליבו. אבל בלי סבר פנים יפות מרוקנים את המתנה מתוכנה וייעודה - 'כאילו לא נתן לו כלום'. (על פי "שפתי חיים ח"א עמו' 25).

ה. והוי מקבל את כל האדם בשמחה. זוהי מימרת רבי ישמעאל, כתב הרמב"ם שרבי ישמעאל מוסיף על דברי שמאי שאמר 'והוי מקבל את כל האדם בסבר פנים יפות', וסובר שאין די בכך, אלא צריך גם לקבלם בשמחה. ומבואר במפרשים (עיין מדרש שמואל) שמעלת השמחה גדולה יותר מסבר פנים יפות, מפני שיכול האדם להראות פנים יפות ובלבו חושב להיפך, אבל כאשר מוזהר לקבל בשמחה, אם הלב אינו בשמחה אין זה שמחה כלל.

ו. בשמחה. היאך הדרך להגיע לידי זה? כתב ב'אור יחזקאל' (ח"ה מאמר חביבין ישראל), מובא במשנה (אבות ג, יד): רבי עקיבא אומר חביב אדם שנברא בצלם וכו' חביבין ישראל שנקראו בנים למקום חביבין ישראל שניתן להם כלי חמדה וכו'. נראה לבאר שדברי רבי עקיבא הם המשך וביאור

ביאורים

3. בשמחה. עם כל אדם יהיו דבריך נעימים (רש"י).

ארחות סבר פנים יפות יושר

בְּשִׂמְחָה. וּבְכָתֻבוֹת (קו"א ב'): טוֹב הַמַּלְבִּין שִׁנַּיִם לַחֲבֵרוֹ [שֶׁמַּרְאֵהוּ פָּנִים צְהֻבּוֹת וְשׂוֹחֲקוֹת, רַשִׁ"י] (ז)[3]יוֹתֵר [4]מִמַּשְׁקֵהוּ חָלָב, [5]שֶׁנֶּאֱמַר: "וּלְבֶן שִׁנַּיִם מֵחָלָב". וְאָמְרוּ (שהש"ר פ' ממכוני): [6]הַצָּרְפִית, עַל יְדֵי שֶׁקִּבְּלָה אֶת אֵלִיָּהוּ בְּסֵבֶר פָּנִים יָפוֹת וְשִׂמַּשְׂתּוֹ, זָכְתָה לְהַחֲיוֹת אֶת בְּנָהּ. וּבְמַסֶּכֶת חִבּוּט הַקֶּבֶר פ"ד (או"מ עמוד צ"ג): [7]שׁוֹאֲלִין לָאָדָם [8]בְּשָׁעַת הַדִּין: [9]הִמְלַכְתָּ אֶת חֲבֵרְךָ בְּנַחַת רוּחַ? וְהָרַא"שׁ כָּתַב (באו"ח סי' נ"ז): אַל יְהִיוּ פָּנֶיךָ [10]זְעוּמּוֹת

הגאון רבי נתן צבי פינקל זצ"ל (בספרו אור הצפון) - איזו הנאה גורם אדם לחברו בשעה שהוא משקהו חלב, ובפרט בזמן שחברו מעולף מצמאונו או קופא מקור והלה בא ומשקה אותו חלב חם ומרווה... כמה מחיה נפשו בשעה זו! והנה באים חז"ל ומגלים לנו, שבלא טרחה יתירה יש לכל אדם היכולת לגמול חסד עם הבריות, להיטיב להם ולהנותם במדה אף יותר גדולה מזו, בכך שיחייך ויראה להם פנים מסבירות, מאירות ושמחות, ומתוך כך נראות שניו הלבנות. הנעמה זו, מלמדים אותנו חז"ל, גדולה במעלתה מהשקאת חלב...

ביאורים

4. ממשקהו חלב. מזה המשקהו חלב. **5. שנאמר ולבן שינים מחלב.** אל תקרי "לבן שינים" אלא "ליבון שינים" [בחיוך, שכשהוא צוחק שיניו נראין] עדיף "מחלב". **6. הצרפית.** במלכים (א יז, ח-י): "ויהי דבר ה' אליו [לאליהו] לאמר: קום לך צרפתה אשר לצידון וישבת שם, הנה צויתי שם אשה אלמנה לכלכלך, ויקם וילך צרפתה ויבוא אל פתח העיר, והנה שם אשה אלמנה מקוששת עצים, ויקרא אליה ויאמר קחי נא לי מעט מים בכלי ואשתה". **7. שואלין לאדם.** לאחר פטירתו מן העולם. **8. בשעת הדין.** בבית דין של מעלה. **9. המלכת את חבירך.** המלכת - לכבדו כאילו היה מלך. לא די שלא יפגע בחברו ויזלזל בכבודו, אלא חייב להמליכו עליו ולחוש את עצמו נכנע כלפיו כעבד לפני מלך (אור יחזקאל). **10. זעומות.** כעוסות.

ארחות סבר פנים יפות יושר

עיונים

ח. **נגד עוברים ושבים.** לא רק את אלה הבאים לביתך צריך לקבלם בסבר פנים יפות, אלא גם בלכתך ברחוב צריך לשים לב שפניך יהיו מאירים לכל אדם, אף לאלה שאינך מכירם, כדי שלא לצער את העוברים ושבים.

ט. **ואהבת את ה' אלקיך שיהא שם שמים מתאהב על ידך.** הקשה הסבא מקלם (רבי שמחה זיסל זיו זצ"ל), מדוע הגמרא הוציאה את לדברי רבי ישמעאל (האומר קודם לכן) שחייב לקבל פני כל אדם בשמחה. ובא רבי עקיבא וביאר את הדרך היאך יגיע לידי זה, בעת שידע ויבין גדלות כל איש מישראל שיש לו מעלות עליונות שנברא בצלם אלוקים ונקרא בנים למקום, וחיבה יתירה נודעת לו מאת הקב"ה עבור כך, בודאי שמתוך כך יקבל פני כל אחד בשמחה.

ז. **יותר ממשקהו חלב.** נצייר לעצמנו - ממחיש בטוב טעם

(ח)[11]נֶגֶד עוֹבְרִים וְשָׁבִים, וְקַבֵּל אוֹתָם בְּפָנִים מְאִירוֹת.

וְגַבֵּי צְדָקָה אָמְרוּ (ביו"ד סי' רמ"ט ס"ג) צָרִיךְ לִתֵּן הַצְּדָקָה בְּסֵבֶר פָּנִים יָפוֹת, בְּשִׂמְחָה וּבְטוּב לֵבָב, [11]וּמִתְאוֹנֵן עִם הֶעָנִי בְּצַעֲרוֹ, וּמְדַבֵּר לוֹ דִּבְרֵי תַּנְחוּמִין. וְאִם נְתָנָהּ בְּפָנִים זוֹעֲפוֹת וְרָעוֹת - הִפְסִיד זְכוּתוֹ, אֲפִלּוּ נָתַן לוֹ הַרְבֵּה, וְעָבַר עַל: "וְלֹא יֵרַע לְבָבְךָ" (ע"ש בש"ך). וְאָמְרוּ (בברכות י"ז א'): [12]מַרְגְּלָא בְּפוּמֵיהּ דְּאַבַּיֵי: לְעוֹלָם יְהֵא אָדָם [13]עָרוּם בִּירְאָה, [14]מַעֲנֶה רַךְ מֵשִׁיב חֵמָה, וּמַרְבֶּה שָׁלוֹם עִם אָחָיו וְעִם קְרוֹבָיו וְעִם כָּל אָדָם, וַאֲפִלּוּ עִם גּוֹי בַּשּׁוּק [15]כְּדֵי שֶׁיְּהֵא אָהוּב לְמַעְלָה וְנֶחְמָד לְמַטָּה וְיְהֵא מְקֻבָּל עַל הַבְּרִיּוֹת.

וְהַנּוֹהֵג כָּךְ מְקַדֵּשׁ אֶת ה' בְּכָל דְּרָכָיו, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב בְּיוֹמָא (פ"ו א'): "(ט)[16]וְאָהַבְתָּ אֶת ה' אֱלֹקֶיךָ" - שֶׁיְּהֵא שֵׁם שָׁמַיִם [17]מִתְאַהֵב עַל יָדֶךָ:

ביאורים

11. ומתאונן עם העני. משתתף עמו בצערו שעל ידי זה מקל מעליו צערו. **12. מרגלא בפומיה דאביי.** דבר זה היה רגיל בפיו של אביי (רש"י). **13. ערום ביראה.** להתנהג בערמומיות נגד היצר הרע, שעל ידי כך בא לידי יראת בוראו. **14. מענה רך משיב חמה.** פסוק הוא במשלי (טו, א) ופרושו, תשובה בלשון רכה משקיטה חרון וכעס. **15. כדי שיהא אהוב למעלה ונחמד למטה.** כמו שאמרו באבות (ג, י) "כל שרוח הבריות נוחה הימנו רוח המקום נוחה הימנו" (מהרש"א). **16. ואהבת את ה'.** הגמרא שם מביאה דוגמא הקשורה לקידוש ה' ולחילולו ח"ו. ומפסוק זה למדים שיהא שם שמים...
17. מתאהב. לחבריך על ידך, דהיינו שיהא...

ארחות סכר פנים יפות יושר עיונים

(י)שֶׁיִּהְיֶה [18]קוֹרֵא [19]וְשׁוֹנֶה [20]וּמְשַׁמֵּשׁ תַּלְמִידֵי חֲכָמִים, וְיִהְיֶה [21]מַשָּׂאוֹ וּמַתָּנוֹ בֶּאֱמוּנָה, וְדִבּוּרוֹ בְּנַחַת עִם הַבְּרִיּוֹת. [22]מָה הַבְּרִיּוֹת אוֹמְרוֹת עָלָיו? אַשְׁרֵי אָבִיו שֶׁלִּמְּדוֹ תוֹרָה! אַשְׁרֵי רַבּוֹ שֶׁלִּמְּדוֹ תוֹרָה! אוֹי לָהֶם לַבְּרִיּוֹת שֶׁלֹּא לָמְדוּ תוֹרָה! פְּלוֹנִי שֶׁלָּמַד תּוֹרָה, רְאוּ כַּמָּה נָאִים דְּרָכָיו, כַּמָּה מְתֻקָּנִים

דברי הפסוק מידי פשוטם - שצריך לאהוב את ה'? וביאר, שבמעשה האדם ישנם שני חלקים, חלק חיצוני וחלק פנימי. והנה ודאי שאצל אדם שכבר הגיע לדרגה של אהבת ה' וחרד על כבודו, אז ממילא שם שמים מתאהב על ידו, כי הוא הרי חס על כבוד שמים, ורוצה לקדש שמו ברבים. אך דברי הגמרא מכוונים לאחד שעדיין לא הגיע לדרגת אהבת ה', ועליו אמרו חז"ל שיעשה מעשים המביאים לידי קידוש שם שמים, והאהבתו על אחרים, וכתוצאה מכך מעשים אלו ישפיעו על פנימיות נפשו, עד שיגיע מזה לדרגת אהבת ה'.

י. שיהא קורא ושונה וכו' ודבורו בנחת עם הבריות. יש לעיין, כשמשאו ומתנו באמונה ודבורו בנחת עם הבריות, הרי מקדש הוא בזה שם ה', אם כן מדוע צריך שיקרא וישנה קודם לכן, ולא מספיק מדותיו הטובות גם ללא לימוד התורה?

מבארים המפרשים: כדי שמציאותו ומעשיו של האדם יבטאו "קידוש ה'", יש עליו תחילה להצטרף אל נושאי דגלה של התורה, שבכך יהיה מזוהה עם אלו שבמעשיהם הטובים מקדשים את ה', ממילא נחשבים מעשיהם הרעים כחילול שמו יתברך ח"ו. אך מי שאינו בדרגה זו, אין למעשיו כל השפעה על התדמית של אנשי התורה. על כן, ראשית יש לבנות בסיס ויסוד יציב לעבודת ה' על ידי לימוד תורת ה', שבה מבטאים תלמידי החכמים את אהבתם לה'. שהרי לימוד התורה, הוא הביטוי הראשון לאהבת ה', כפי שאומרים חז"ל: מתוך הלימוד אתה מכיר את הקב"ה ומתדבק בדרכיו ואוהב אותו (ספרי דברים ו' ו, מובא ברמב"ם סה"מ עש' ו). פי' כיון שדרשו חז"ל ממקרא "ואהבת את ה' אלקיך" שיהא שם שמים מתאהב על ידך, והיינו שמכח אהבת ה' שבך תקדש שם שמים, ומכיון שעל ידי לימוד התורה מגיע האדם לידי אהבת ה', אם כן מוכרח הוא קודם לכן ללמוד תורה בכדי לזכות לאהבת ה' ולאחר שיגיע לכך, אזי על ידי מעשיו הטובים יקדש את שם ה'.

ביאורים

18. קורא. מקרא. **19. ושונה.** משנה. **20. ומשמש תלמידי חכמים.** ללמוד מהם תלמוד, דהיינו יישוב טעמי המשניות ומהיכן למדו כן (רש"י). **21. משאו ומתנו.** עסקיו. **22. מה הבריות.** פירוש, כשרואים אותו שכך מתנהג מה הבריות אומרות עליו...

ארחות סכר פנים יפות יושר

מַעֲשָׂיו. עָלָיו הַכָּתוּב אוֹמֵר: "וַיֹּאמֶר לִי עַבְדִּי אָתָּה, יִשְׂרָאֵל [23]אֲשֶׁר בְּךָ אֶתְפָּאָר" אֲבָל מִי שֶׁקּוֹרֵא וְשׁוֹנֶה וּמְשַׁמֵּשׁ תַּלְמִידֵי חֲכָמִים וְאֵין מַשָּׂאוֹ וּמַתָּנוֹ בֶּאֱמוּנָה וְאֵין דִּבּוּרוֹ בְּנַחַת עִם הַבְּרִיּוֹת - מָה הַבְּרִיּוֹת אוֹמְרוֹת עָלָיו? אוֹי לוֹ לְפְלוֹנִי שֶׁלָּמַד תּוֹרָה! אוֹי לוֹ לְאָבִיו שֶׁלִּמְּדוֹ תוֹרָה! אוֹי לוֹ לְרַבּוֹ שֶׁלִּמְּדוֹ תוֹרָה! פְּלוֹנִי שֶׁלָּמַד תּוֹרָה, רְאוּ כַּמָּה מְקֻלְקָלִין מַעֲשָׂיו, וְכַמָּה מְכֹעָרִין דְּרָכָיו, [24]וְעָלָיו הַכָּתוּב אוֹמֵר: "בֶּאֱמֹר לָהֶם עַם ה' אֵלֶּה וּמֵאַרְצוֹ יָצָאוּ".

וְכֵן כָּתַב הָרַמְבַּ"ם סוֹף פֶּרֶק ה' מִיסוֹדֵי הַתּוֹרָה, וְזֶה לְשׁוֹנוֹ: וְיֵשׁ דְּבָרִים אֲחֵרִים שֶׁהֵן בִּכְלַל חִלּוּל ה', וְהוּא - שֶׁיַּעֲשֶׂה אוֹתָם אָדָם גָּדוֹל בַּתּוֹרָה וְכוּ', אוֹ שֶׁדִּבּוּרוֹ אֵינוֹ בְּנַחַת עִם הַבְּרִיּוֹת, וְאֵינוֹ מְקַבְּלָן בְּסֵבֶר פָּנִים יָפוֹת, אֶלָּא בַּעַל קְטָטָה וְכַעַס, וְכֵיוֹצֵא בַּדְּבָרִים הָאֵלּוּ וְכוּ'. וְכֵן אִם דִּקְדֵּק הֶחָכָם עַל עַצְמוֹ וְהָיָה דִּבּוּרוֹ בְּנַחַת עִם הַבְּרִיּוֹת, [25]וְדַעְתּוֹ מְעֹרֶבֶת עִמָּהֶם, וּמְקַבְּלָם בְּסֵבֶר פָּנִים יָפוֹת, וְנֶעֱלָב מֵהֶם וְאֵינוֹ עוֹלְבָם, מְכַבֵּד לָהֶן וַאֲפִלּוּ [26]לַמְקֻלִּין לוֹ, וְנוֹשֵׂא וְנוֹתֵן בֶּאֱמוּנָה וְכוּ', עַד שֶׁיִּמְצְאוּ הַכֹּל מְקַלְסִין אוֹתוֹ וּמִתְאַוִּים לְמַעֲשָׂיו, הֲרֵי זֶה קִדֵּשׁ אֶת ה', וְעָלָיו הַכָּתוּב אוֹמֵר: "וַיֹּאמֶר לִי עַבְדִּי אָתָּה יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר בְּךָ

ביאורים

23. אשר בך אתפאר. שעל ידך שם שמים מתאהב ומתפאר. **24. ועליו הכתוב אומר** (ויחללו את שם קדשי) **באמור להם עם ה' אלה וגו'.** בני ישראל חיללו את שמו, ומהו החילול, שאומרים עליהם הגויים 'עם ה' אלה' ועם כל זה לא היה יכולת בידו להצילם שלא יצאו לגלות. כמו כן אדם חשוב שעובר עבירה ובאה עליו פורענות, יש חילול ה' משום שכולם אומרים ראו מה אירע לחכמים שרעה באה עליהם (רש"י). **25. ודעתו מעורבת עמהם.** ששומע את דעתם ואינו מתנשא עליהם. **26. למקילין לו.** למזלזלין בו.

ארחות סבר פנים יפות יושר

אֶתְפָּאַר״ עַד כָּאן לְשׁוֹן הָרַמְבַּ״ם.

וְאוֹתָן תַּלְמִידֵי חֲכָמִים שֶׁמְּקַבְּלִין כָּל אָדָם בְּפָנִים זְעוּפוֹת וְגוֹעֲרִים בָּהֶם, עַל זֶה אָמְרוּ חַזַ״ל (בכלה רבתי פ״ג), **שֶׁצָּרִיךְ תַּלְמִיד חָכָם לִהְיוֹת**[27] **עָרֵב לְכָל אָדָם, וְלֹא יִהְיֶה כִּקְדֵרָה**[28] **שֶׁאֵין בָּהּ מֶלַח,**[29] **עָלוּב וְאָהוּב לְכָל אָדָם, וּשְׁפַל רוּחַ לְאַנְשֵׁי בֵּיתוֹ - שֶׁלֹּא יִהְיֶה מֵטִיל אֵימָה יְתֵרָה עֲלֵיהֶם וְכוּ׳, הֲוֵי**[30] **כְּאַסְקַפָּה הַתַּחְתּוֹנָה שֶׁהַכֹּל**[31] **דָּשִׁין בָּהּ, וְלֹא**[32] **כְּפֶתַח קָטָן - שֶׁלֹּא יְהֵא**[33] **קְצַר הַלֵּב שֶׁהוּא מְבַזֶּה אֶת**[34] **הַיְקָרִים,**[35] **דְּהַיְינוּ מְרַחֲקָא לָךְ מִן בְּנֵי אֲנָשָׁא. אַל יְהֵא**[36] **פִּרְקֵךְ**[37] **רַע,**[38] **שֶׁאֵין שִׂבְחָהּ שֶׁל תּוֹרָה. יְהֵא פִּרְקֵךְ יָפֶה, שֶׁכֵּן שִׂבְחָהּ שֶׁל תּוֹרָה** (כן הגרסא בדא״ז פ״א). **שֶׁלֹּא תְּהֵא קַפְּדָן**[39] **שֶׁאֵין אָדָם יָכוֹל לִשְׁאָלְךָ, לְפִי שֶׁאֵין אַתָּה יוֹדֵעַ**[40] **יוֹם אֶסְפְּתֵךְ, וְאֵין מַזְכִּירִין שִׁמְךָ. עַד כָּאן. וְכָךְ רָאִינוּ כָּל גְּדוֹלֵי יִשְׂרָאֵל הָאֲמִתִּיִים** (יא)**שֶׁקִּבְּלוּ כָּל אָדָם בְּסֵבֶר פָּנִים יָפוֹת וּבְסַבְלָנוּת** [חוץ

עיונים

יא. שקבלו כל אדם בסבר פנים יפות ובסבלנות. מצאנו בדברי חז״ל עד כמה הקפידה התורה וענשה על העדר הארת פנים, ועל החובה המוטלת על האדם להנעים לזולתו. רש״י על התורה (דברים כא, ז) הביא מחז״ל, שעל כן נתחייבו הזקנים להביא עגלה ערופה [כאשר נמצא אדם הרוג ולא ידוע מי

ביאורים

27. ערב. נעים. **28. שאין בה מלח.** שהיא תפלה ואינה ערבה לחיך האדם. **29. עלוב.** עניו. **30. כאסקופה.** מפתן הדלת שהכל... **31. דשין בה.** דורכים עליה. **32. כפתח קטן.** שלא כולם יכולים לעבור שם עקב היותו צר. **33. קצר הלב.** שאינו שומע דברי חבירו מחוסר סבלנות. **34. היקרים.** אלו שמגיע להם כבוד. **35. דהיא מרחקא לך.** מדה זו מרחקת אותו מן האנשים שהם בדלים ממנו. **36. פרקך.** ימי שחרותך. **37. רע.** שלא יהא המראה שלך רע, כלומר, שלא יהא פניו זועפות. **38. שאין שבחה של תורה.** שאין זה השבח של תורה שתלמיד חכם פניו יהיו זועפות. **39. שאין אדם יכול לשאלך.** מפחד לשאלך מפני קפדנותך. **40. יום אסיפתך.** יום מיתתך, ואם אתה קפדן ואינך מלמד לתלמידים אין בני אדם מזכירין שמך אחר כך.

ארחות סבר פנים יפות יושר

מִפְּעָמִים מְיֻחָדִים שֶׁצָּרִיךְ דַּוְקָא לִגְעֹר וְהַכֹּל לְפִי הָעִנְיָן], וְזֶה הוּא קִדּוּשׁ ה׳, שֶׁזּוֹכִין עַל יְדֵי זֶה לְכָל הַמַּעֲלוֹת שֶׁאָמְרוּ חֲכָמִים, וְזוֹכֶה לְרוּחַ הַקֹּדֶשׁ, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב בַּעֲבוֹדָה זָרָה (כ׳ ב׳)**: עֲנָוָה מְבִיאָה לִידֵי רוּחַ הַקֹּדֶשׁ.**

עיונים

הוא זה שהרגו, לוקחים זקני העיר הקרובה אל החלל, עגלה, ומורידים אותה אל נחל ועורפים את ראשה ומתודים הזקנים שלא גרמו להריגת זה שנמצא חלל] ועליהם לומר "ידינו לא שפכו את הדם הזה", שואלת הגמרא (במסכת סוטה מה, ב): וכי עלתה על לב אדם מחשבה שזקני בית-דין שופכי דמים? אלא כך הם אומרים: אין אנו אשמים במיתתו, לפי שלא ראינוהו יוצא לבדו בלא לויה. ביאור הדבר, שכן אילו בית דין ראו אותו ביציאתו מן העיר ולא ליוו אותו, אזי הבין אותו האיש כי אינו רצוי עליהם, והיתה לו מכך חלישות הדעת מפני יחסם הגרוע אליו, ומשום כך לא היה לו הכח והיכולת לעמוד למול הרוצח. נמצא שכן אילו היו מנהיגים לקבל כל אדם בסבר פנים יפות והיו רואים ומקרבים אותו, לא היה מגיע למצב שיצא מן העיר והרוצח יהרגנו.

עוד מצאנו בענין העונש שנענשו עמון ומואב "לא יבוא עמוני ומואבי בקהל ה'" והטעם לכך: "על דבר אשר לא קדמו אתכם בלחם ובמים" בהיותם במדבר. והדבר פלא, וכי צריכין היו להם ישראל? והלא כל אותן ארבעים שנה שהיו ישראל במדבר היה המן יורד להם, והבאר עולה, והשליו מצוי להם, וענני כבוד מקיפים אותם, ועמוד ענן נוסע לפניהם, נמצא שעם ישראל לא היה זקוק ללחם ומים של עמון ומואב, שהרי היה להם "מן" שהוא לחם משופר מלחמם הפשוט של עמון ומואב, וכן מים היה להם מהבאר, ולא הוצרכו לטרוח ולשאת מים מעמון ומואב, אם כן מדוע הקפידה עליהם התורה כל כך והענישה אותם בעונש כה חמור? אלא למדים אנו מכאן כלל גדול, שבעשיית חסד עם הזולת לא חשוב כל כך מה מביאים לו, אלא בעיקר חשוב ה"תשומת לב", ה"סבר פנים יפות" שמראים לו כאשר מקבלים את פניו. ועל כך נענשו עמון ומואב בעונש כה חמור על שהיתה חסרה להם מדה חשובה זאת!!

ארחות ענוה יושר

עיונים

עֲנָוָה

שָׁנִינוּ בְּפֶרֶק ד' דְּאָבוֹת: [1](א)מְאֹד מְאֹד הֱוֵי שְׁפַל רוּחַ, [2](ב)שֶׁתִּקְוַת אֱנוֹשׁ רִמָּה. וְאָמְרוּ (ע"ז כ' ב'): זְהִירוּת מְבִיאָה לִידֵי זְרִיזוּת וְכוּ',

א. מאד מאד. המפרשים נתקשו בכפל מילת 'מאד'. הרמב"ם כותב בפירושו, שכפל המילה מרמז על כך שצריך להרחיק הרחקה יתירה מן הגאוה, ושלא כשאר המידות שבהם הדרך הראויה היא המיצוע.

דהנה בכל מדה ומדה יש לאדם לאחוז בדרך האמצעית, מלבד במדת הגאוה, שבזה על האדם לנטות אל קצה האחרון של הענוה, וכתב הרמב"ם שני טעמים (ונזכרים הם בדברי הרע"ב אבות ד, ד): א. משום שהגאוה מאוסה ביותר, ועל כן יש להתרחק ממנה כל כך, שלא יהיה בו אפילו שמץ ממנה. ב. משום שרוב בני אדם נכשלים בה, ואם יעמוד על הממוצע ימשך לעבר הגאוה, לכן צריך לעשות לה הרחקה יתירה.

במדרש חכמים הסביר את הכפילות "מאד מאד": ישנם שני סוגי בעלי גאוה, גאוה גופנית וגאוה רוחנית. גאוה גופנית - המתגאה ביופיו, קומתו, גבורתו, בגדיו, עושרו וכו'. גאוה רוחנית - המתגאה בחכמתו, כשרונותיו, מדותיו ומצוותיו. על שני סוגי הגאות מזהירנו התנא: "מאד מאד הוי שפל רוח", הוי שפל רוח בשניהם.

החפץ חיים (עה"ת, פרשת בהעלותך) מבאר: חז"ל הזהירונו על הסכנה הגדולה הטמונה בגאוה, היות וידוע כי בעולם הזה אין כל תשלומין עבור מצוות, מכיון שהמצוה היא רוחנית, ואיך ישלמו עבורה הנאות חומריות. שונה היא איפה מדת הכבוד, שהיא סיפוק רוחני, שעבורה מנכים זכויות העולם הבא, וכן רואים שאנשים מזילים זהב מכיסם לאלפים ורבבות בשביל כבוד מדומה, שמע-מינה שיש לאדם סיפוק רוחני במה שמתכבד ברבים.

ולכן מזהירנו התנא: השמר והזהר והסתלק מן הכבוד ככל האפשר, פן ישולם לך שכר מצוותיך במעט כבוד וינכו את כל זכויותיך. ולכן מאד מאד הוי שפל רוח, ברח מן הכבוד כמי שבורח מן האש, כדי שלא תבא לעולם הנצחי החי וקיים - ערום וחסר כל.

ב. שתקות אנוש רמה. הביאור הפשוט בדברי התנא הללו, שלכן תהיה שפל רוח, כיון שאחריתך רימה.

ביאורים

1. מאד מאד הוי שפל רוח. התרחק ביותר ממדת הגאוה, ואחוז בקצה האחרון ממנה שהוא שפלות הרוח (רמב"ם). **2. שתקות אנוש רמה.** שכל אדם סופו בודאי להיות רמה ותולעה לאחר מותו ועל כן

עיונים

ארחות ענוה יושר

הרמב"ם מפרש, שעל ידי כך תהיה שפל רוח, כאשר תשים אל לבך שאחריתך רימה.

אמנם המפרשים נתקשו בביאור המלה 'שתקות', הלא תקוה משמעותה שהאדם מייחל ומקוה ורוצה, ומי זה שיאמר על עצמו שהוא מקוה להיות רימה. המהר"ל מבאר, שכל שהוא מיועד ומתוקן לדבר מסוים, נופל עליו לשון 'תקוה', שהוא מקווה ומיועד לדבר. ולכן, כיון שהצורה האנושית מיועדת ומתוקנת למיתה, שייך לומר על כך שתקות אנוש רימה.

יש מפרשים תקוות - הוא לשון חוט, כמו שנאמר (יהושע ב, יח): "...את תקוות חוט השני הזה תקשרי בחלון". רומז לנו התנא שאין אדם שיינצל מלהיות רימה ותולעה. ההעדר והמיתה קשורים באדם מרגע היוולדו. ואם-כן, איך יתגאה האדם ולא יהיה שפל-רוח?

בשם ה"חתם סופר" מפרשים, שכל תקותו של האדם לינצל מעונש בבי"ד של מעלה היא שיוכל לטעון אשר הוא עפר ואפר רימה ותולעה ואיך יוכל לנצח את יצה"ר שהוא מלאך ואש משמים, או אז ישאלוהו האם גם בעוה"ז התנהג כן, בשפלות ובהכנעה כיאה לרימה ותולעה, לכן אומר התנא שכדאי לו לאדם להיות שפל רוח, כיון שתקות אנוש בעוה"ב לינצל מדין שמים היא - "רימה", שיביטו במצבו לאחר מותו, אי לכך יבדקו האם גם בחייו התנהג בהתאם להרגשה זו.

ג. איזהו בן עולם הבא: ענוותן, ושפל ברך, שיחו עייל שייף נפיק. ביאר המהרש"א: נקטו החכמים שלש לשונות של ענווה כנגד שלשה כוחות באדם שיכולים להביאו לידי גאווה: חכמתו, גבורתו, ועשרו, אדם שהוא "בן עולם הבא" חייב להיות נקי מגאווה בכל שלושת עניינים אלו: "ענוותן" - [3]**וַעֲנָוָה גְּדוֹלָה מִכֻּלָּן. וְאָמְרוּ** (אותיות דר"ע אות נ'): **[4]אֵין לְךָ מִדָּה טוֹבָה בָּעוֹלָם [5]כַּעֲנָוָה. וּבְסַנְהֶדְרִין** (פ"ח ב'): **[6](ג)אֵיזֶהוּ בֶן עוֹלָם הַבָּא? עַנְוְתָן וּשְׁפַל בֶּרֶךְ,**

ביאורים

לא ראוי שיהיה בו אפילו שמץ גאוה. **3. וענוה גדולה מכולן.** ענוה היא הדרגה הגדולה מכל המדות הנמנים שם על ידי רבי פנחס בן יאיר, [ואלו הן: זהירות, זריזות, נקיות, פרישות, טהרה, קדושה, ענוה, יראת חטא, חסידות, רוח הקודש, תחיית המתים]. **4. אין לך מדה טובה בעולם כענוה.** אין בכל המדות גדול מיראה וענוה (במד"ר יח, יז). מדת הענוה היא מדה טובה מכל המדות הטובות (אגרת הרמב"ן). **5. כענוה.** מדת הענוה כוללת הכל, והיא מדה על כל המדות ומפתח הכל... וכאשר יתייגע תמיד להשיגה, כל שאר המדות נגררות אחריה, שהרי הכתר הראשונה בה, וזו תהיה סיבת קנין המדות הטובות (תומר דבורה פ"ב). **6. ענוותן ושפל ברך.** 'ענוה' היינו שפלות הרוח בפנימיותו של האדם, ו'שפל ברך' היינו ההכנעה בהתנהגותו החיצונית (בן יהוידע).

ארחות ענוה יושר

עיונים

[7]שַׁיִּף עַיִל שַׁיִּף נָפִיק, [8]וְגָרִים בְּאוֹרַיְתָא תְּדִירָא, וְלָא מַחֲזִיק טִיבוּתָא לְנַפְשֵׁיהּ. וּבְרֵישׁ מַפֶּכֶת דֶּרֶךְ אֶרֶץ זוּטָא: דַּרְכָּן שֶׁל תַּלְמִידֵי חֲכָמִים - עָנָו, שְׁפַל רוּחַ, עָלוּב וְאָהוּב לְכָל אָדָם, שָׁפָל לְאַנְשֵׁי בֵיתוֹ וְכוּ', וּבְכֻלָּה רַבָּתִי (פ"ג): [9]אֶפִלּוּ אַתְּ מַשְׁלִים בְּכָל הַמִּדּוֹת, אִם אֵין בְּךָ עֲנָוָה אַתָּה חָסֵר. [10]דְּהָכִי אַמְרֵי בְּנֵי אֱנָשָׁא: מָה גַּבְרָא רַבָּא פְּלָנְיָא, אִלּוּלֵי גַּאֲוָה. וּבְאָבוֹת (פ"ה מ"ט): [11]רוּחַ נְמוּכָה [12]וְנֶפֶשׁ שְׁפָלָה - [13]מִתַּלְמִידָיו שֶׁל [14]אַבְרָהָם אָבִינוּ, רוּחַ גְּבוֹהָה וְנֶפֶשׁ רְחָבָה - מִתַּלְמִידָיו שֶׁל בִּלְעָם הָרָשָׁע.

וּשְׁכַר עֲנָוָה - אָמְרוּ בְּסוֹטָה (ה' ב') מִי שֶׁהַדִּיעָתוֹ שְׁפָלָה עָלָיו, מַעֲלֶה עָלָיו

ביאורים

7. שייף עייל. כפוף נכנס וכפוף יוצא, כלומר, הילוכו בדרך ענוה והכנעה. **8. וגרים.** ולומד תורה תמיד, ולא מחזיק טובה לעצמו בשל כך. [אף על פי שיכול היה לצאת ידי חובתו בקביעות עתים לתורה והרי הוא לומד יומם ולילה, אינו מתגאה בכך. מהרש"א]. **9. אפילו את משלים.** אפילו אתה מושלם בכל המדות אם אין בך ענוה אתה חסר. **10. דהכי אמרי וכו'.** כך אומרים בני אדם: מה גדול הוא אדם פלוני אילולא גאוה שיש בו. **11. רוח נמוכה.** עניו ושפל ברך. **12. ונפש שפלה.** שמשפיל עצמו בין אנשים ומעורב ביניהם, ואינו גס רוח. (רש"י). **13. מתלמידיו של אברהם אבינו.** פירש הרע"ב שנקרא תלמידו של אברהם אבינו לפי שלמד ממנו והולך בדרכיו. וכן כתבו הרמב"ם והמאירי שגם מי שנמשך אחר ההנהגה של השני נקרא תלמידו. ולכן כל מי שהוא אפילו בדורות הללו, ומתנהג בדרכי אברהם אבינו נקרא תלמידו, וכן להיפך, המתנהג בדרכי בלעם נקרא תלמידו. **14. אברהם אבינו.** שכן מצינו בו שהצטיין בשלש מדות אלו.

ארחות ענוה יושר

עיונים

ד. **ואין התורה מתקיימת אלא בענוים.** כתב האורחות צדיקים (בהקדמתו) וז"ל: מי שהולך בחושך ואינו מתבונן בתקון מדותיו, אפשר שתהא מדה המאבדת כל זכיותיו. כגון המתגאה במעשיו, ומתפאר ומייפה עצמו בגנות של חבירו ומתכבד בקלונו. האיש ההוא דומה למי שממלא חבית יין משובח, ויש בתחתיתו נקב קטן, אין ספק שיאבד כל היין המשובח בנקב הקטן אם לא יסתום אותו, כך המתגאה אף על פי שהוא מלא בתורה, אבד הכל על ידי המדה הרעה הזאת, אם לא יחוש לתקנה.

ה. **התורה נקנית בענוה.** במדרש שמואל כתב: צריך שיהיה שפל רוח בפני כל שאינו מתגאה בשכלו, "שפל ברך" - ביחס לגבורת גופו, שיהיה כברכיים שהן במקום שפל בגופו של אדם, ויהיה גם עניו ברכושו ובעשרו, שאינו מהדר שתהיה לו דירה נאה ובית גבוה כדרך העשירים, אלא פתח ביתו כה נמוך, עד שצריך לשחות ("שייף עייל...") בכניסתו וביציאתו.

הַכָּתוּב כְּאִלּוּ הִקְרִיב כָּל הַקָּרְבָּנוֹת שֶׁבָּעוֹלָם. וְאָמְרוּ (עירובין י"ג ב') כָּל [15]הַמַּשְׁפִּיל עַצְמוֹ, הַקב"ה מַגְבִּיהוֹ. וְאָמְרוּ (משנת ר"א פ"י) אֵין הַקב"ה מוֹרִישׁ אֶת הָעוֹלָם הַבָּא אֶלָּא לַעֲנָוִים, וְאֵין הַקב"ה מַשְׁרֶה אֶת רוּחַ הַקֹּדֶשׁ אֶלָּא עַל הָעֲנָוִים. וְכֵן הוּא בִּנְבָרִים (ל"ח) אֵין הַקב"ה מַשְׁרֶה שְׁכִינָתוֹ אֶלָּא עַל עָנָו). וּבְמִכִילְתָא (יתרו פ"ט): "וּמֹשֶׁה נִגַּשׁ אֶל הָעֲרָפֶל" - מִי גָּרַם לוֹ? עֲנָוְתָנוּתוֹ, שֶׁנֶּאֱמַר: "וְהָאִישׁ מֹשֶׁה עָנָו מְאֹד" מַגִּיד הַכָּתוּב, שֶׁכָּל מִי שֶׁהוּא עָנָו סוֹפוֹ לְהַשְׁרוֹת שְׁכִינָה [16]עִם הָאָדָם בָּאָרֶץ, וְכָל שֶׁהוּא גְּבַהּ לֵב גּוֹרֵם לְטַמֵּא אֶת הָאָרֶץ וּלְסַלֵּק אֶת הַשְּׁכִינָה [17]וְקָרוּי תּוֹעֵבָה כְּמוֹ עֲבוֹדָה זָרָה וְכוּ', ע"ש. (ה)וְאֵין הַתּוֹרָה מִתְקַיֶּמֶת אֶלָּא בַּעֲנָוִים, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (כפ"ו דאבות) (ה)הַתּוֹרָה נִקְנֵית בַּעֲנָוָה. וְאָמְרוּ (בפסחים ס"ו ב') כָּל הַמִּתְיַהֵר, אִם חָכָם הוּא - [18]חָכְמָתוֹ מִסְתַּלֶּקֶת מִמֶּנּוּ, וְאִם נָבִיא הוּא - נְבוּאָתוֹ מִסְתַּלֶּקֶת

ביאורים

15. המשפיל עצמו. המתנהג בענוה. **16. עם האדם.** על ידי האדם. **17. וקרוי תועבה כמו עבודה זרה.** כל גבהי לב קרויים "תועבה" שנאמר (משלי טז): "תועבת ה' כל גבה לב", והעבודה זרה נקראת "תועבה" שנאמר (דברים ז): "ולא תביא תועבה אל ביתך", כשם שעבודה זרה מטמא את הארץ ומסלק את השכינה - כך גבה לב מטמא את הארץ ומסלק את השכינה (עיין מכילתא שם). **18. חכמתו מסתלקת.** אפשר לפרש: היות והגאוה היא סרוחה, והתורה אסור להניחה במקום

ארחות	ענוה	יושר	עיונים
מִמֶּנּוּ. וְאָמְרוּ (כתענית ז׳ א׳) דִּבְרֵי תוֹרָה אֵין מִתְקַיְּמִין אֶלָּא בְּמִי שֶׁמַּדְעָתוֹ שְׁפָלָה עָלָיו.			אדם, כי לכך זכה משה שניתנה תורה על ידו, לפי שהיה עניו מכל האדם אשר על פני האדמה. ועוד שבהיותו שפל רוח ילמוד מכל אדם, אפילו ממי שהוא
וּבִירוּשַׁלְמִי (יבמות פי״ב ה״ז): [19]בְּנֵי סִימוֹנְיָא אָתוּן			

קטן הערך כמו שאמר הכתוב מכל מלמדי השכלתי.

בדרך חיים כתב: הענוה היא סיבה ראשונה לתורה, וכמו שהיה אצל משה, שכל המעלות שהיו למשה לא היו סיבה לתורתו רק הענוה. ובמסכת תענית, אמר רבי חנינא בר אידי, למה נמשלו דברי תורה למים, מה מים מניחין מקום גבוה והולכין למקום נמוך, אף דברי תורה אין מתקיימין אלא במי שדעתו שפלה עליו.

בלחם שמים כתב: זו גדולה מכל המדות כידוע, והיא צריכה ביחוד לקניית התורה, שעל ידי כן לא יבוש מללמוד מכל אדם אפילו מקטן ממנו, וכמו שאמר הכתוב מכל מלמדי השכלתי, ולכן לא יתבייש לילך אפילו רב אצל תלמיד להזכירו תלמודו, וכדאיתא פ״ק דמנחות באבימי (שנשכחה ממנו מסכתא והלך לרב חסדא תלמידו שיזכירו את מה שנשכח ממנו) וכן יודה ולא יבוש לומר דברים שאמרתי טעות הם בידי, שאין אדם עומד על דברי תורה אלא אם כן נכשל בהם.

ביאורים

הטינופת - לכן חכמת התורה מסתלקת ממנו (דבש לפי, ג). **19. בני סימוניא וכו׳.** בני סימוניא באו לפני רבי, אמרו לו: בבקשה תן לנו אדם אחד, שיהא דרשן, דיין, חזן, מלמד תינוקות, ויעשה לנו כל הצרכים הרוחניים. נתן להם את לוי בר סיסי. ערכו לו בני סימוניא קבלת פנים מפוארת. הקימו בימה גדולה והושיבוהו שם. בתוך כך, באו ושאלוהו בהלכה: הגידמת במה היא חולצת ליבם? לא ידע לוי מה להשיב. המשיכו ושאלו: יבמה שרקקה במקום רוק דם, מה דינה? לא ידע. אמרו ביניהם: אולי הוא אינו בעל הלכה אלא בעל אגדה, נשאל לו בזה. באו ושאלוהו: נאמר בכתוב (דניאל י׳): "אבל אגיד לך את הרשום בכתב אמת", אם "אמת" למה "רשום" ואם "רשום" למה "אמת", כלומר הרי "אמת" משמע כתב מפורש ומובן לכל, ואילו "רשום" משמע שרק מרומז בסימנים? ושוב לא ידע להשיב. הלכו לרבי והתלוננו: איזה רב שלחת לנו, וכי אדם כזה ביקשנו? אמר להם רבי: חייכם, אדם גדול בתורה כמוני שלחתי לכם. שלח רבי וקרא לו, הציע לפניו השאלות: רקקה דם מהו? אמר לו: אם יש בדם צחצוחית (תערובת) של רוק - כשר. הגידמת במה היא חולצת? אמר: בשיניה. המשיך ושאלו: אם "אמת" למה "רשום", ואם "רשום" למה "אמת"? אמר לו: עד שלא נחתם גזר דינו

ארחות	ענוה	יושר
לְגַבֵּי רַבִּי. אָמְרִין לֵיהּ בָּעָא תִּתֵּן-לָן חַד בַּר-נָשׁ דָּרִישׁ, דַּיָּן וְחַזָּן, סֵפֶר מַתְנֵיִן, וְעָבַד לָן כָּל צָרְכִינָן. וְיָהַב לוֹן לֵוִי בַּר סִיסִי. עָשׂוּ לוֹ בָּמָה גְּדוֹלָה וְהוֹשִׁיבוּהוּ עָלֶיהָ, אָתוּן וְשָׁאֲלוּן לֵיהּ: הַגִּדֶּמֶת בַּמֶּה הִיא חוֹלֶצֶת? וְלָא אָגִיבוֹן. רַקָּה דָּם? וְלָא אָגִיבוֹן. אָמְרִין: דִּילְמָא דְּלֵית הוּא מָרֵי אוּלְפָּן, נִישְׁאוֹל לֵיהּ [שָׁאֲלוּן לֵיהּ] דְּאַגָּדָה. אָתוּן וְשָׁאֲלוּן לֵיהּ: מַהוּ הָדֵין דִּכְתִיב: "אֲבָל אַגִּיד לָךְ אֶת הָרָשׁוּם בִּכְתַב אֱמֶת"? אִם אֱמֶת - לָמָּה רָשׁוּם, וְאִם רָשׁוּם - לָמָּה אֱמֶת? וְלָא אָגִיבוֹן. אָתוּן לְגַבֵּי דְּרַבִּי, אָמְרוּן לֵיהּ: הָדֵין פַּיְיסוּנָא דְּפַיְיסַנְתָּךְ? אָמַר לְהוּ חַיֵּיכוֹן, בַּר נָשׁ דְּכְוָותִי יְהַבִית לְכוֹן. שָׁלַח אַיְתֵיתֵיהּ וְשָׁאַל לֵיהּ: אָמַר לוֹ: רַקָּה דָּם מַהוּ? אָמַר לוֹ: אִם יֵשׁ בּוֹ צַחְצוּחִית שֶׁל רֹק - כָּשֵׁר. הַגִּדֶּמֶת בַּמֶּה הִיא חוֹלֶצֶת? אָמַר לוֹ: בְּשִׁנָּיהָ. אָמַר לוֹ: מַהוּ הָדֵין דִּכְתִיב: "אֲבָל אַגִּיד לָךְ אֶת הָרָשׁוּם בִּכְתַב אֱמֶת"? אִם אֱמֶת - לָמָּה רָשׁוּם, וְאִם רָשׁוּם - לָמָּה אֱמֶת? אָמַר לֵיהּ: עַד שֶׁלֹּא נִתְחַתֵּם גְּזַר דִּין - רָשׁוּם, מִשֶּׁנִּתְחַתֵּם גְּזַר דִּין - אֱמֶת. אָמַר לֵיהּ: וְלָמָּה לָא אַגִּיבְתִּינוּן? אָמַר לֵיהּ: עָשׂוּ לִי בִּימָה גְּדוֹלָה וְהוֹשִׁיבוּ אוֹתִי עָלֶיהָ, וְטָפַח רוּחִי עָלַי. וְקָרָא עָלָיו: "אִם נָבַלְתָּ בְּהִתְנַשֵּׂא, וְאִם זַמּוֹתָ יָד לְפֶה" מִי גָּרַם לְךָ לְהִתְנַבֵּל בְּדִבְרֵי תוֹרָה? עַל שֶׁנִּשֵּׂאתָ בְּחֶן עַצְמְךָ. וֶהֱבִיאוּהוּ תּוֹסְפוֹת יְשָׁנִים (ביבמות ק״ה א׳), וְסִימוֹ, שֶׁהַגַּאֲוָה מְשַׁכַּחַת לְאָדָם תַּלְמוּדוֹ. וְכֵן הוּא בַּבְּרַיְתָא

ביאורים

הוא בבחינת "רשום", כי אפשר לבטלה על ידי תפילה, משנחתם גזר דין - אמת. עכשיו פנה אליו רבי: ולמה לא השבת תשובות אלו לבני סימוניא? אמר לו בימה גדולה עשו לי והושיבו אותי עליה, וזחה עלי דעתי ושכחתי. קרא עליו רבי את הכתוב: "אם נבלת בהתנשא, ואם זמות יד לפה", מי גרם לך להתנבל בדברי תורה - "בהתנשא", רמות הרוח שנישאת עצמך. "ואם זמות" כשזממת וחשבת להתגאות בדברי תורה - סוף שתשים יד לפה, ולא היה בידך להשיב.

ארחות ענוה יושר

עיונים

דְּמַעֲשֶׂה תּוֹרָה (מובא בכל בו סי' קי"ח): כָּל מִי שֶׁיֵּשׁ בּוֹ גַּסּוּת הָרוּחַ תּוֹרָתוֹ מִשְׁתַּכַּחַת מִמֶּנּוּ.

וְעָנָשׁ גַּאֲוָה מְבֹאָר בְּסוֹטָה (ה' א'): [20]**לֹא מִינִיהּ** [ז]**וְלֹא מִקְצָתֵיהּ! מִי זוּטָר מַאי דִּכְתִיב בֵּיהּ: "תּוֹעֲבַת ה' כָּל גְּבַהּ לֵב"?! וְאָמְרוּ** (שם) **אָדָם שֶׁיֵּשׁ בּוֹ גַּסּוּת הָרוּחַ, [ז]לַסּוֹף נִכְשָׁל בְּאֵשֶׁת אִישׁ, [ח]וְכֹאלוּ עוֹבֵד עֲבוֹדָה זָרָה [וּבְמִשְׁנַת ר"א פ"י כְּאִלּוּ עָשָׂה עַצְמוֹ עֲבוֹדָה זָרָה, וּבְשִׁבִּילָם חָרַב בֵּית**

שום נטיה וכיוון של גאוה.

וביאר ה"משך חכמה" טעמו של דבר, שכיון שבפסוק כתוב (דברים ח, יב) ורם לבבך ושכחת וגו' והיה אם שכח תשכח וגו' והלכת אחרי אלהים אחרים ועבדתם וגו', הרי שמי שלקוי במדת הגאוה בסופו של דבר מביאתו לידי עבודה זרה, והרי בעבודה זרה אין שום היתר ומיצוע, לכן גם הגאוה נשללה לגמרי מכל וכל.

ז. לסוף נכשל באשת איש. בספר תוספת ברכה כתב לבאר מה השייכות של המתגאה למכשול זה, על פי מה שאמרו חז"ל (סוטה מז, ב) האי מאן דיהיר (מי שמתגאה) אפילו על אנשי ביתו לא מתקביל, והרשב"ם בבבא בתרא (צח, א) ביאר, אנשי ביתו זו אשתו, ומכיון שכן הוא עוזב את ביתו, תועה בדרכיו ובא גם עד מכשול זה.

ח. וכאילו עובד עבודה זרה וכאילו בא על העריות. בשל"ה הקדוש (פרשת עקב) כותב: מאמר זה מדבר אפילו בתלמיד חכם, הלומד ומקיים מצות התורה אלא שיש לו פניות בלימודו, כגון שאחרים ידעו על גדולתו ותורתו, כי אז הרי הוא עובד בשיתוף, לא רק לשם ה' אלא גם לשם אנשים, ושיתוף הרי הוא עבודה זרה. ור' יוחנן אמר "כאילו כפר בעיקר" כי בסופו של דבר יעשה הטפל עיקר, ורוב

ביאורים

20. לא מיניה ולא מקצתיה. לא ממנו ולא מקצתו, שלא תהיה באדם אפילו מעט גאוה.

ארחות ענוה יושר

עיונים

מעשיו יהיו עבור בני אדם לשם ולתפארת. ור' חמא בר חנינא אמר כאילו בא על העריות, כיון שהוא מתכוין ליהנות מן המצוה ולא לשם שמים, והרי אמרו בראש השנה (כה, א) מצוות לאו ליהנות ניתנו, וא"כ כיון שהוא נהנה מדבר האסור לו הרי זה "כאילו בא על העריות".

ו. **ולא מקצתיה.** במשך חכמה פרשת וילך (דברים לא יז) ביאר בארוכה מה שכתב הרמב"ם (פיהמ"ש אבות פ"ד מ"ד) שבכל המדות והענינים הדרך הממוצע, שלא להיות קיצוני לא לצד זה ולא לצד זה הוא הטוב ביותר, חוץ ממדת הגאוה שבזה צריך לנטות עד קצה האחרון, וכמו שאמרו כאן לא מיניה ולא מקצתיה, וזה הטעם שהתנא אמר "מאד מאד" הוי שפל רוח, כלומר בלי

בספר ילקוט הגרשוני הביא מספר אדרת אליהו שפירש מדוע המתגאה הוי כעובד עבודה זרה, כי דרך החכם להתבטל בפני החכם היותר גדול ממנו, וכן עשיר מתבטל במציאות ביושבו לפני עשיר גדול ממנו. ואם כן המתגאה אילו היה מאמין במציאות הבורא ובהשגחתו ויכולתו והיה מצייר לעיניו גדולת ה', בודאי היה מתבטל במציאות, כמו בעמדו לפני חכם גדול ממנו ולפני עשיר גדול ממנו, אלא ודאי שאינו מאמין בכל זה.

המהרש"א בחידושי אגדות מבאר, שעל ידי רוח הטומאה (שנוצר מעון הגאוה) מגיע לכל זה.

ט. שאין קם לתחיית המתים. כתב החפץ חיים (שמירת הלשון תבונה יד): פירוש הדבר, כי זה מדה כנגד מדה, כי במקום שהיה לו לחשוב תמיד שסופו לילך למקום עפר רמה ותולעה ולא להתגאות, הוא לא חשב כן, כי אם דמיין לעצמו כי במרומי סלעים יהיה משגבו ובעליות מרווחות תהיה מנוחתו לעד, יתר על בני גילו, לכן כאשר גופו נעשה עפר, אין בעפרו כח להתנער ממקומו. כל המתים יעמדו ויקומו על רגליהם, והוא ישאר מושכב נמוך תחת כפות כל האנשים אשר התגאה עליהם בימי חייו!!

י. נכסיו יורדין לטמיון. כתב החפץ חיים: ואל יפלא בעיני האדם, ממה שרואים שיש כמה רשעים בעוה"ז שמצליחין בנכסיהם והשעה משחקת להם. שכאשר נתבונן היטב, נראה שלבסוף ישולח

ביאורים

21. לגדעו כאשרה. לעוקרו ולשרשו כעץ אשר עבדו אותו לעבודה זרה (-אשרה) שצריך לעוקרו עם שרשיו ולאבדו מן העולם. **22. מיללת.** מקוננת ובוכה. **23. מתמעט.** מחשיבותו ונעשה פחות באנשים. **24. נשמעת.** ומתקבלת.

[ט]**הַמִּקְדָּשׁ], וּכְאִלּוּ בָּא עַל הָעֲרָיוֹת, וּכְאִלּוּ כָּפַר בָּעִקָּר, וּכְאִלּוּ בָּנָה בָּמָה, וְרָאוּי** [21]**לְגַדְּעוֹ כַּאֲשֵׁרָה וְאֵין עָפָרוֹ נִנְעָר** [י]**[שֶׁאֵין קָם לִתְחִיַּת הַמֵּתִים], וּשְׁכִינָה** [22]**מְיַלֶּלֶת עָלָיו, וּלְבַסּוֹף** [23]**מִתְמַעֵט, וְאָמַר הַקב"ה: אֵין אֲנִי וְהוּא יְכוֹלִין לָדוּר בְּאַחַת, וְאֵין תְּפִלָּתוֹ** [24]**נִשְׁמַעַת. וְאָמְרוּ** (סוכה כ"ט ב') [י]**נְכָסָיו יוֹרְדִין לְטִמְיוֹן. וְאָמְרוּ** (ע"ז י"ח ב') **כָּל הַמִּתְיַהֵר**

בסופו של דבר מביאתו לידי עבודה זרה, והרי בעבודה זרה אין שום היתר ומיצוע, לכן גם הגאוה נשללה לגמרי מכל וכל.

ז. לסוף נכשל באשת איש. בספר תוספת ברכה כתב לבאר מה השייכות של המתגאה למכשול זה, על פי מה שאמרו חז"ל (סוטה מז, ב) האי מאן דיהיר (מי שמתגאה) אפילו על אנשי ביתו לא מתקביל, והרשב"ם בבבא בתרא (צח, א) ביאר, אנשי ביתו זו אשתו, ומכיון שכן הוא עוזב את ביתו, תועה בדרכיו ובא גם עד מכשול זה.

ח. וכאילו עובד עבודה זרה וכאילו בא על העריות. בשל"ה הקדוש (פרשת עקב) כותב: מאמר זה מדבר אפילו בתלמיד חכם, הלומד ומקיים מצות התורה אלא שיש לו פניות בלימודו, כגון שאחרים ידעו על גדולתו ותורתו, כי אז הרי הוא עובד בשיתוף, לא רק לשם ה' אלא גם לשם אנשים, ושיתוף הרי הוא עבודה זרה. ור' יוחנן אמר "כאילו כפר בעיקר" כי בסופו של דבר יעשה הטפל עיקר, ורוב

מעשיו יהיו עבור בני אדם לשם ולתפארת. ור' חמא בר חנינא אמר כאילו בא על העריות, כיון שהוא מתכוין ליהנות מן המצוה ולא לשם שמים, והרי אמרו בראש השנה (כה, א) מצוות לאו ליהנות ניתנו, וא"כ כיון שהוא נהנה מדבר האסור לו הרי זה "כאילו בא על העריות".

ו. **ולא מקצתיה.** במשך חכמה פרשת וילך (דברים לא יז) ביאר בארוכה מה שכתב הרמב"ם (פיהמ"ש אבות פ"ד מ"ד) שבכל המדות והענינים הדרך הממוצע, שלא להיות קיצוני לא לצד זה ולא לצד זה הוא הטוב ביותר, חוץ ממדת הגאוה שבזה צריך לנטות עד קצה האחרון, וכמו שאמרו כאן לא מיניה ולא מקצתיה, וזה הטעם שהתנא אמר "מאד מאד" הוי שפל רוח, כלומר בלי

בספר ילקוט הגרשוני הביא מספר אדרת אליהו שפירש מדוע המתגאה הוי כעובד עבודה זרה, כי דרך החכם להתבטל בפני החכם היותר גדול ממנו, וכן עשיר מתבטל במציאות ביושבו לפני עשיר גדול ממנו. ואם כן המתגאה אילו היה מאמין במציאות הבורא ובהשגחתו ויכולתו והיה מצייר לעיניו גדולת ה', בודאי היה מתבטל במציאות, כמו בעמדו לפני חכם גדול ממנו ולפני עשיר גדול ממנו, אלא ודאי שאינו מאמין בכל זה.

המהרש"א בחידושי אגדות מבאר, שעל ידי רוח הטומאה (שנוצר מעון הגאוה) מגיע לכל זה.

ט. שאין קם לתחיית המתים. כתב החפץ חיים (שמירת הלשון תבונה יד): פירוש הדבר, כי זה מדה כנגד מדה, כי במקום שהיה לו לחשוב תמיד שסופו לילך למקום עפר רמה ותולעה ולא להתגאות, הוא לא חשב כן, כי אם דמיין לעצמו כי במרומי סלעים יהיה משגבו ובעליות מרווחות תהיה מנוחתו לעד, יתר על בני גילו, לכן כאשר גופו נעשה עפר, אין בעפרו כח להתנער ממקומו. כל המתים יעמדו ויקומו על רגליהם, והוא ישאר מושכב נמוך תחת כפות כל האנשים אשר התגאה עליהם בימי חייו!!

י. נכסיו יורדין לטמיון. כתב החפץ חיים: ואל יפלא בעיני האדם, ממה שרואים שיש כמה רשעים בעוה"ז שמצליחין בנכסיהם והשעה משחקת להם. שכאשר נתבונן היטב, נראה שלבסוף ישולח

ביאורים

21. לגדעו כאשרה. לעוקרו ולשרשו כעץ אשר עבדו אותו לעבודה זרה (-אשרה) שצריך לעוקרו עם שרשיו ולאבדו מן העולם. **22. מיללת.** מקוננת ובוכה. **23. מתמעט.** מחשיבותו ונעשה פחות באנשים. **24. נשמעת.** ומתקבלת.

ארחות ענוה יושר

עיונים

[יא]**נוֹפֵל בַּגֵּיהִנָּם. וְאָמְרוּ** (דא"ר פ"כ) **גַּפֵּי הָרוּחַ עֲלֵיהֶן הַכָּתוּב אוֹמֵר: "הִנֵּה הַיּוֹם בָּא בּוֹעֵר כְּתַנּוּר" וגו'. וְאָמְרוּ** (אותיות דר"ע) **אֲפִלּוּ הוּא כְּמשֶׁה רַבֵּנוּ וּכְאַבְרָהָם אָבִינוּ וְיֵשׁ בּוֹ גַּסּוּת הָרוּחַ לֹא יִנָּקֶה וְכוּ', וְנִקְרָא תּוֹעֵבָה וְכוּ', וְאָמְרוּ** (סנהדרין צ"ח א') [יב]**אֵין בֶּן דָּוִד בָּא עַד שֶׁיִּכְלוּ גַּפֵּי הָרוּחַ.**

כל מאכל עד שיגוע שם ברעב, והושיבוהו שם. לאחר כמה ימים החל לנשוך את עור בשרו מגודל רעבונו. עבר שם אדם אחד ושאל מאנשים שעמדו סביב ההיכל מה יש כאן, אמרו לו, כאן נענש אחד מהסריסים בעונש רעב נורא מאד. ויקרב לראות, ויאמר האיש, הלזה רעבון תקראו, הלא אנכי רואה שלועס בשר בשיניו. ויענו אותו, אוי ואבוי על אכילת בשר כזה, הלא בשר נפשו הוא אוכל, מגודל מרירותו וצערו.

כן הדבר לענייננו, כשהשם יתברך נותן השפעה לכלל ישראל לכלכלם ולפרנסם הוא רק מן הפירות, אבל הקרן של המצות אינו נוגע כלל, שהוא שמור להם לעולם הבא, לכך אמרה המשנה (פאה פ"א מ"א): אלו דברים שאדם אוכל פירותיהם בעולם הזה והקרן קיימת לו לעולם הבא וכו', לא כן אלו האנשים שסרו מדרכי ה' לגמרי, וממילא הם מסולקין מהעולם הבא אם יש להם שום זכות באיזה מצוה, משלם להם על פניהם גם הקרן. ובזה ממילא יהיו אבודים שם לגמרי שלא יהיה להם שום זכות. וזהו שכתוב (דברים ז, י): "ומשלם לשונאיו אל פניו להאבידו". ושכר כזה באמת עונש הוא, כהשר הנ"ל, שאכל בשרו מעליו.

יא. נופל בגיהנם. כתב רבינו יונה (שע"ת א, כז): הגאוה מסבבת כמה עבירות, ומגברת יצר לב האדם עליו, שנאמר: "ורם לבבך ושכחת את ה' אלקיך" ונאמר (משלי כא): "רום עינים ורחב לב ניר רשעים חטאת". פירוש: הגאוה ניר (חרישת) הרשעים, כי ממנו יפרו חטאים, כאשר נאמר "ורם לבבך ושכחת". ונאמר: "בגאות רשע ידלק עני", ונאמר (יחזקאל לב): "כי נתנו חתיתם בארץ חיים". וכמו שעושים בני אדם ניר בשדה כדי לפרות בו הזרע ולאסוף הרבה תבואות, כן עושים הרשעים את הגאוה ניר בלבבם, וזורעים בו המחשבות הרעות להוליד ולהצמיח העבירות שהן פרי מחשבותם.

ובעל הגאוה נמסר ביד יצרו, כי אין עזר ה' עמו אחרי אשר הוא תועבת ה'. עכ"ל.

ובשערי קדושה כתב, הגאוה היא שורש להרבה עבירות אם בין אדם למקום, ואם בין אדם לחבירו.

יב. אין בן דוד בא עד שיכלו גפי הרוח. כי עיקר הגלות הוא סילוק השכינה, והלא הגמרא (סוטה ה, א) אומרת: "כל אדם שיש בו גסות הרוח אמר הקדוש ברוך הוא אין אני והוא יכולים לדור בעולם", אם כן הוא גורם לסילוק השכינה, ולכן נאמר כאן שהשכינה תחזור ותבוא הגאולה רק כאשר יכלו גסי הרוח מישראל (עיון יעקב).

יג. עד קצה האחר. בפירוש המשניות (אבות פ"ד מ"ד) פירש הרמב"ם שהענווה מארה בנכסיהם ויהיו כלין לגמרי כאשר תתמלא סאתם, ואפילו אם נראה שמצליחין כל ימיהם גם כן לא יהיה לפלא.

ואבאר במשל נמרץ, אחד משרי המלך מרד במלכו, ויצא דינו להושיבו בהיכל לפי כבודו, אך שימנעו ממנו

ארחות ענוה יושר

עיונים

וַאֲפִלּוּ אַנְשֵׁי בֵּיתוֹ שׁוֹנְאִין אוֹתוֹ, [25]**כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב בְּבָ"ב** (צ"ח א'). **וְאָמְרוּ** (כסוטה מ"ז ב') [26]**מֵעִקָּרָא קָפְצָה עָלֶיהָ,** [27]**וּלְבַסּוֹף מִיתְּזִיל עֲלַיְיהוּ. וְאָמְרוּ** (בתרא"ז פט"ז) **לְעוֹלָם יְהֵא אָדָם עָנָיו בַּתּוֹרָה וּבְמַעֲשִׂים טוֹבִים וּבִירְאַת שָׁמַיִם, עִם אָבִיו וְאִמּוֹ וְעִם רַבּוֹ וְאִשְׁתּוֹ וְעִם בָּנָיו וְעִם בְּנֵי בֵּיתוֹ וּשְׁכֵנָיו וְעִם קְרוֹבִים וּרְחוֹקִים וַאֲפִלּוּ עִם גּוֹי בַּשּׁוּק, כְּדֵי שֶׁיְּהֵא אָהוּב לְמַעְלָה וְנֶחְמָד לְמַטָּה וּמִתְקַבֵּל עַל הַבְּרִיּוֹת וּמְמַלֵּא אֶת יָמָיו וּשְׁנוֹתָיו בְּשֵׁם טוֹב, כִּי בִּזְמַן שֶׁהָאָדָם הוּא עָנָיו בַּתּוֹרָה וּבְמַעֲשִׂים טוֹבִים** [28]**אָז אִשְׁתּוֹ מִתְיָרֵאת מִמֶּנּוּ, וְכֵן בְּנֵי בֵּיתוֹ וּשְׁכֵנָיו וּקְרוֹבָיו, וַאֲפִלּוּ הַגּוֹיִם מִתְיָרְאִין מִמֶּנּוּ, שֶׁנֶּאֱמַר: "וְרָאוּ כָּל עַמֵּי הָאָרֶץ כִּי שֵׁם ה' נִקְרָא עָלֶיךָ וְיָרְאוּ מִמֶּךָּ". עכ"ל.**

וְכָתַב הָרַמְבַּ"ם (בפ"ב מדעות ה"ג): **וְיֵשׁ דֵּעוֹת שֶׁאָסוּר לוֹ לְאָדָם לִנְהֹג בָּהֶן בְּבֵינוֹנִית, אֶלָּא יִתְרַחֵק מִן הַקָּצֶה הָאֶחָד** [29]**עַד הַקָּצֶה הָאַחֵר. וְהוּא**

ביאורים

25. כמו שכתוב בבא בתרא. אמר רב מרי: האי מאי דיהיר [המתגאה] אפילו אאינשי ביתיה לא מיקבל [אפילו על אשתו ומשפחתו הוא לא מקובל ויבזוהו] שנאמר וכו'. **26. מעיקרא קפצה עליה.** מתחילה קופצת עליו להנשא לו, שמחמת יהירותם נראים להן חשובים, אולם... **27. ולבסוף.** בסוף בעלי הגאוה נעשים זולים בעיני נשותיהם והם נמאסים בעיניהן. **28. אז אשתו מתייראת ממנו.** היות והיא מכירה גדלותו, יראה ממנו יראת כבוד. ועוד סיבה, כי השכינה שורה על העניו ולכן מביא הדבר מורא (מפרשים).

ארחות ענוה יושר

עיונים

גְּבַהּ לֵב, שֶׁאֵין דֶּרֶךְ הַטּוֹבָה שֶׁיִּהְיֶה אָדָם עָנָיו בְּלִבַּד, אֶלָּא שֶׁיִּהְיֶה שְׁפַל רוּחַ, וְתִהְיֶה רוּחוֹ נְמוּכָה לְמְאֹד, וּלְפִיכָךְ נֶאֱמַר בְּמֹשֶׁה רַבֵּנוּ "עָנָו מְאֹד", וְלֹא נֶאֱמַר עָנָו בִּלְבַד, וּלְפִיכָךְ צִוּוּ חֲכָמִים "מְאֹד מְאֹד הֱוֵי שְׁפַל רוּחַ", וְעוֹד אָמְרוּ (יד)שֶׁכָּל הַמַּגְבִּיהַּ

הרמב"ם, שבעוד שבכל מדה ומדה על האדם להטות עצמו לאחד הקצוות עד שיעמוד באמצע, הרי שבמדת הגאווה, בשל פחיתותה וגריעותה, על האדם להתרחק ממנה עד הקצה האחרון, [לעיל עיונים א' הובא ב' טעמים לכך]. כהמחשה בוחר הרמב"ם במה שראה באחד מספרי-המידות: אדם חשוב וחסיד נשאל איזהו היום ששמח בו יותר מתמיד. וענה: אותו היום שהייתי הולך בספינה ומקומי היה בירכתיה וסוחרים ובעלי-ממון ביזוני בתכלית הביזוי... ותמהתי מהתחזק תכונת העזות שבנפשי "וחי ד', לא כאבה נפשי... ושמחתי שמחה גדולה כשהגעתי לגבול שלא יכאיבני ביזוי החסר ההוא ולא הרגישה נפשי אליו".

הוי אומר - מסיק המשגיח רבי יחזקאל לוינשטיין זצ"ל (אור יחזקאל ח"ד עמו' קפז-ח) - "זו היא המידה הראוייה לחסידים החשובים שבאו לדרגת שפלות-הרוח, שאף בשעה שמתבזים כל-כך אינם מרגישים כלל בבזיונם ואינם שמים-לב לזה כלל. ובאותה שעה חושבים רק על מאיסות גודל מידת העזות שיכול אדם להגיע אליה, והיינו שנאמר: 'מאד מאד הוי שפל-רוח'. לא להסתפק במידת הענווה הממוצעת אלא להגיע עד שפלות-הרוח".

וכאן נשאלת השאלה: כיצד ביכולתו של אדם להגיע למידה כזו של שפלות-רוח - שאינו מרגיש כלל בבזיונו ובהשפלתו?

והתשובה היא - ממשיך הגר"י לוינשטיין זצ"ל - "שלמעלה זו יכול להגיע רק מי שכל מציאותו היא 'הנפש', שהוא חלק-אלוקי-ממעל, ואין לו בעולמו אלא את הריבונו-של-עולם, ומלבד זאת אין נוגע לו מאומה, ולכן לא משנה לו כלל יחס בני-אדם אליו ומשום-כך אינו מרגיש כלל בהשפלת בני-אדם, שכל מאווייו ושאיפתו היא רק להידבק בבוראו".

ומכלל הן משמע לאו. מי שמרגיש בבזיונו ובהשפלתו הרי מוכח שגופו שליט עליו. כל ההרגשות מסוג זה נוגעות רק מכח הגוף. אך כשהנפש מושלת באדם, אין יכולים לפגוע בו כלל (עיי"ש עוד).

יד. שכל המגביה לבו כפר בעיקר. וביארו המפרשים - כי מי שמכיר שהכל מהקב"ה, אין מקום לגאוה כלל. ומי שמתגאה באיזה מעלה שיש לו, וחושב עצמו למשהו בשביל זה - הוא לא מכיר הקב"ה היא ממעלות-המידות והיא ממוצעת בין הגאווה ושפלות-הרוח. מבואר שהעיקר הנדרש מן האדם הוא שפלות-הרוח, והענווה אינה אלא אמצעי להגיע אל שפלות-הרוח.

בהמשך דבריו כותב

ארחות ענוה יושר

עיונים

בפרט זה והוי כופר בעיקר. וכן כתב הרמב"ן ב"אגרת הרמב"ן" - ועתה בני, דע וראה, כי המתגאה בלבו על הבריות, מורד הוא במלכות שמים, כי מתפאר הוא בלבוש מלכות שמים, שנאמר (תהלים צ"ג) "ה' מלך גאות לבש וגו'". ובמה יתגאה לב האדם? אם בעושר [וכי הוא העשיר את עצמו? הלא ה' נתן לו, כי] - "ה' מוריש ומעשיר" (שמואל א' א'). ואם [מתגאה] בכבוד [בזה שבני אדם מכבדים ומהללים אותו] - הלא לאלקים הוא, שנאמר (דב"ה א' כ"ט) "והעושר והכבוד מלפניך" [ה' יתברך הוא הנותן את העושר והכבוד לאשר יחפוץ, כי כל העושר והכבוד שיכים לו], ואיך מתפאר בכבוד קונו [בכבוד ששייך לבוראו והוא נתנו לו]? ואם מתפאר בחכמה [לא ראוי לו להתפאר, כי החכמה באה לו מאת ה', והוא יכול לקחתה ממנו כענין שנאמר] - "מסיר שפה לנאמנים וטעם זקנים יקח" (איוב י"ב). נמצא, הכל שוה לפני המקום, כי באפו משפיל גאים, וברצונו מגביה שפלים. לכן השפל עצמך וינשאך המקום.

בספר ראשית חכמה (ענוה ה') כתב בטעם הדבר שהמתגאה נקרא כופר בה': כי לא נוצר האדם אלא להכיר גדולתו של הבורא, ולעובדו כעבד העובד את רבו. וכל המתגאה מראה ומוכיח שאינו משועבד לה', ולכן נקרא כופר בהקב"ה. וע"ע בסמוך.

טו. מי שהוא עניו באמת אין אצלו שום ספקות וכלבולים. הגרי"ל חסמן זצ"ל (אור יהל ח"ב) מגדיר את מידת הענווה, ומפנה את מבטנו לכיוונו של הסבל, נושא-המשאות. "הרים גבוהים" נושא הסבל על גבו הכפוף. קשה להניח שהסבל מעלה על דעתו - ולו לרגע אחד - שכל המשא שנושא או אפילו חלקו הקטן, שייך לו.

לִבּוֹ כְּפַר בָּעִקָּר, שֶׁנֶּאֱמַר: "וְרָם לְבָבְךָ וְשָׁכַחְתָּ אֶת ה' אֱלֹקֶיךָ", וְעוֹד אָמְרוּ: [29]בְּשַׁמְתָּא מַאן דְּאִית בֵּיהּ גַּסּוּת הָרוּחַ, וַאֲפִלּוּ מִקְצָתָהּ. עכ"ל.

וְעַיִן בְּסֵפֶר "חַיֵּי עוֹלָם" לְאַאמו"ר זללה"ה (ח"א פכ"ז) **שֶׁהֶאֱרִיךְ לְבָאֵר, שֶׁכָּל הַסְּפֵקוֹת וְהַכִּלְבּוּלִים בְּעִנְיְנֵי אֱמוּנָה, אֵינָם אֶלָּא אֵצֶל בַּעֲלֵי גַּאֲוָה, אֲבָל (טו)מִי שֶׁהוּא עָנָיו בֶּאֱמֶת, אֵין אֶצְלוֹ שׁוּם סְפֵקוֹת וּכְלְבּוּלִים. עַיֵּן שָׁם שֶׁהֶאֱרִיךְ בָּזֶה.**

ביאורים

29. **בשמתא.** פירוש - בנידוי.

ארחות ענוה יושר

עיונים

וְכָתַב שֶׁזֶּה הָעֵצָה הַנְּכוֹנָה לְכָל אֵלּוּ שֶׁיֵּשׁ לָהֶם בְּעָיוֹת, וְהוּא בָּדוּק וּמְנֻסֶּה. עַיֵּן שָׁם. וּבֶאֱמֶת, (טז)**כָּל הַמְּרִיבוֹת בַּבָּתִּים וְשֶׁאֵין שָׁלוֹם בַּיִת, שֶׁמָּצוּי מְאֹד בִּזְמַנֵּנוּ, רַק כְּכֻלָּן בָּאִין עַל יְדֵי גַּאֲוָה, וְאִם כָּל אֶחָד הָיָה מַחֲזִיק בָּעֲנָוָה וְלֹא הָיָה אִכְפַּת לוֹ עַל כְּבוֹדוֹ וְעַל גַּאֲוָתוֹ הָיָה רֹב הַמַּחֲלֹקֶת מִסְתַּדְּרִים בְּשָׁלוֹם. דּוֹק וְתִשְׁכַּח שֶׁעֲנָוָה אֲמִתִּית הִיא רְפוּאָה**

טז. **כל המריבות וכו' רובם ככולן באים על ידי גאוה.** הגמרא בחולין (ז, א): משרבו זחוחי הלב [רש"י: גבוהי הלב וכו'] רבו מחלוקת בישראל.

אמר ר' לוי: כל טילוי סירוי, וכל סירוי טפשין! "מתנות כהונה": כל המתגאה ומתנשא וחכם יחשב בעיניו - הוא כעסן ומדקדק עם כל המתנגד לו. וכל כעסן - טיפש, כדכתיב: "כעס בחיק כסילים ינוח" (קהלת רבה יב, א).

מה שאדם כועס זה נובע מהגאוה, כי אין עושים רצונו, ואילו היה שפל רוח ומכיר חסרונו לא היה כועס כלל. הקפדנות היא ענף ותולדות הגאוה, כי לולא הגאוה לא היה מקפיד בלבו! (שערי קדושה). המתגאה, יבוא להשתרר על בני אדם, ומתוך כך נכנס למחלוקת, ומן המחלוקת יבוא לקנאה ושנאה (אורחות צדיקים).

ארחות ענוה יושר

עיונים

בְּדוּקָה וַאֲמִתִּית (יז)**לְרֹב הַבְּעָיוֹת שֶׁיֵּשׁ בְּזִמַּנֵּנוּ. וְהַשִּׁי"ת יַעֲרֶה עָלֵינוּ רוּחַ טָהֳרָה מִמָּרוֹם שֶׁנִּזְכֶּה לַעֲנָוָה אֲמִתִּית.**

יז. **לרוב הבעיות.** כתב בספר שבט מוסר (ב): נקוט כלל זה בידך: כל המתגאה, כל ימיו במכאובים ודאגות, כי מרוב גאותו כולם כאין נגדו, כולם חייבים לשרתו ולקום לפניו, הוא צריך לישב תמיד בראש. והנה בראותו כי אין איש קם וזע ממנו, ולדבריו אין שומע, הוא מתמלא בכעס דאגה ותוגה כל רגע. ומאורעות אלו תמיד לו, ערב בוקר וצהרים, עד שמרוב צערו הוא נופל על ערש דוי, ואם יקום ממטתו ישוב לשטותו, וחוזר חלילה. עכ"ד.

המשתרר, ירבו יגונותיו ועצבונותיו (לשון הרמב"ם בתשובות פאר הדור, קמב).

המתגאה, לא יהיה שמח בחלקו, כי ימעט בעיניו מה שיש לו, לפי רוב הוצאות תאות גאותו (אורחות צדיקים שער ב).

ארחות | פחד ודאגה | יושר

פַּחַד וְדָאָגָה

יֵ֣שׁ אֲנָשִׁ֗ים שֶׁמְּפַחֲדִ֥ים תָּמִ֛יד וּמִתְיָרְאִ֥ים מִכָּל֙ מִינֵ֣י פַּרְעָנֻיּ֔וֹת כְּגוֹן֙ מִמַּחֲל֣וֹת וּמִמִּלְחָמ֔וֹת וּמֵאֲנָשִׁ֖ים רָעִ֑ים וְכוּ', וְהֵ֣ם כָּל֤ יְמֵיהֶם֙ בִּפְחָדִ֣ים וּרְעָד֔וֹת וְדָאָג֥וֹת מִכָּל֙ מִינֵ֣י דְּבָרִ֔ים שֶׁמָּ֥א יִהְיֶ֖ה כָּךְ֙ וְשֶׁמָּ֣א כָּ֔ךְ. וְיֵ֣שׁ שֶׁמֵּרֹ֔ב פְּחָדִ֖ים מִתְיָרְאִ֣ין לִנְסֹ֑עַ לְמָק֣וֹם אַחֵ֔ר, וְיֵ֣שׁ שֶׁמִּתְיָרְאִ֔ים לָצֵ֖את מִבֵּיתָ֑ם, רַחֲמָנָ֥א לִצְלָ֖ן. וְזוֹ֙ הַנְּהָגָ֣ה מְאֹ֔ד לֹ֥א טוֹבָ֖ה, כְּמוֹ֙ שֶׁכָּתוּב֙ בִּבְרָכוֹת (ס' א'): [1]**הַהוּא֙ תַּלְמִ֣ידָא֔ דַּהֲוָ֖ה אָזֵ֣יל בַּתְרֵ֑יהּ דְּרַבִּ֣י יִשְׁמָעֵ֗אל בְּרַבִּ֛י יוֹסֵ֥י בְּשׁוּקָ֖א דְּצִיּ֑וֹן, חֲזֵ֣יהּ דְּקָ֔א מַפְחִ֖יד. אָמַ֣ר לוֹ֮: חַטָּאָ֣ה אַתְּ֒, דִּכְתִ֣יב: "פָּחֲד֣וּ בְצִיּ֔וֹן חַטָּאִ֖ים". אָמַ֥ר לֵיהּ: וְהָכְתִ֣יב "אַשְׁרֵ֥י אָדָ֖ם מְפַחֵ֣ד תָּמִ֑יד"? הַהוּא֙ בְּדִבְרֵ֣י תּוֹרָ֔ה כְּתִ֖יב [פירש"י אַשְׁרֵ֥י אָדָ֖ם מְפַחֵ֣ד תָּמִ֑יד שֶׁמָּ֥א תִּשְׁתַּכַּ֛ח מִמֶּ֖נּוּ שֶׁמִּתּ֥וֹךְ כָּךְ֙ הוּא֙ מַחְזִ֣יר לִשְׁנוֹתָ֔ם תָּמִ֖יד]. [2]**יְהוּדָ֥א בַּר֙ נָתָ֔ן הֲוָ֖ה שָׁקִ֣יל וְאָזֵ֑יל בַּתְרֵ֣יהּ דְּרַ֔ב הַמְנוּנָ֖א. אִתְּנַ֣ח. אָמַ֥ר לֵיהּ:**

ביאורים

1. ההוא תלמידא. תלמיד אחד היה הולך אחרי רבי ישמעאל ברבי יוסי בשוק של ציון. ראהו רבי ישמעאל ברבי יוסי לאותו תלמיד שהיה מפחד, אמר לו רבי ישמעאל בר"י לתלמיד: חוטא אתה! שכתוב (ישעיה לג, יד): "פחדו בציון חטאים". אמר לו התלמיד, והרי כתוב (משלי כח, יד): "אשרי אדם מפחד תמיד", הרי שפחד טוב לאדם? אמר לו רבי ישמעאל בר"י: פסוק זה לענין דברי תורה נאמר, אשרי אדם המפחד תמיד שמא ישתכחו ממנו דברי תורה, שמתוך כך הוא חוזר עליהם תמיד. **2. יהודה בר נתן.** וכעין סיפור הנ"ל מצינו עוד: יהודה בן נתן היה הולך לו אחורי רב המנונא, נאנח יהודה בר נתן. אמר לו רב המנונא: וכי רצונך להביא עליך יסורים? כי בזה שמתאנח נראה כמתייירא ממשהו, והמפחד מביא על עצמו יסורים, שנאמר (איוב ג, כה): "כי פחד פחדתי ויאתיני ואשר יגורתי יבוא לי" [הפחד שפחדתי בעת שלותי פן יבואו עלי רעות ויסורים - הנה כי כן שבאו אלי, 'ואשר יגורתי' - ממה שפחדתי 'יבואו לי' - באו עלי (מצודות דוד)]. השיב לו יהודה בן נתן: והרי כתוב "אשרי אדם מפחד תמיד"! הרי שפחד טוב לאדם? ענה לו רב המנונא: פסוק זה נאמר בדברי תורה

עיונים | פחד ודאגה | ארחות יושר

יִפּוּרִ֔ים בְּעֵ֣י הַהוּא֙ גַּבְרָ֣א לַאֲתוּיֵ֔י אַנַפְשֵׁ֖יהּ, דִּכְתִ֑יב: "כִּ֤י פַחַד֙ פָּחַ֣דְתִּי וַיֶּאֱתָ֔יֵנִי, וַאֲשֶׁ֥ר יָגֹ֖רְתִּי יָבֹ֣א לִ֑י". וְהָא֙ כְּתִ֣יב: "אַשְׁרֵ֥י אָדָ֖ם מְפַחֵ֣ד תָּמִ֑יד"? הַהוּא֙ בְּדִבְרֵ֣י תּוֹרָ֔ה כְּתִ֖יב. וְאָמְר֣וּ (זוה"ק בראשית דף ר"כ) **[3]וְכָל֙ מַאן֙ דְּאִית֙ חוֹבִ֣ין בִּידּ֔וֹי, [4]דָּחִ֥יל תָּדִ֖יר, כְּמַאן֙ דְּאָמַ֔ר: "וּפַחֲדָתָ֥ יְלָיְלָ֖ה וְיוֹמָ֑ם". וְאָמְר֣וּ** (שהש"ר פ"ג סי' י"ד) **עַד֩ שֶׁלֹּ֨א יֶחְטָ֜א אָדָ֗ם, [5]נוֹתְנִ֥ין לוֹ֙ אֵימָ֣ה וְיִרְאָ֔ה [6](א)וְהַבְּרִיּוֹת֙ [7]מִתְפַּחֲדִ֣ין מִמֶּ֔נּוּ. [8]כֵּיוָ֣ן שֶׁהוּא֩ חוֹטֵ֨א, נוֹתְנִ֤ין עָלָיו֙ אֵימָ֣ה וְיִרְאָ֔ה [9]וּמִתְפַּחֵ֖ד הוּא֙ מֵאֲחֵרִ֑ים. וְאָמְר֣וּ** (אדר"נ רפ"כ) **רַבִּ֣י חֲנִינָ֔א סְגַ֖ן**

א. והבריות מתפחדים ממנו. [עיין בביאורים]. במסכת שבת (קנא, ב): אמר רמי בר אבא אין חיה שולטת באדם עד שנדמה לו כבהמה, שנאמר (תהלים מט): "אדם ביקר בל ילין נמשל כבהמות נדמו" [פירש רש"י: מי שחיה מושלת בו, בידוע שכבהמה נדמה]. מבאר המהרש"א: "דאימת האדם על החיות משום הנשמה שבו, שהיא צלם אלהים, וכיון שנדמה כבהמה, וצלם אלהים אזל (-הלך) לו ממנו, והרי הוא כשאר בהמה שהחיה שולטת בה". עכ"ל. וכמו כן כתב שוב המהרש"א במסכת סנהדרין (לח, ב): "שהאדם נמשל ונשלט מחיה רעה ששולטת ומושלת עליו לפי שכבהמות נדמו בעיני החיה, והוא מבואר שכל זמן שיש לו צורת אדם נאמר "ומוראכם וחתכם יהיה על כל חית הארץ" וגו', ומשאבד לו צורה זו ונדמה לבהמה שולט בו החיה כמו בבהמה". עכ"ד המהרש"א.

ביאורים

(כנ"ל), אבל פחד אחר מביא יסורים. **3. וכל מאן.** וכל מי שיש לו חובות (-עונות) בידיו, מפחד הוא תמיד. **4. דחיל תדיר.** אדם שחוטא הרי הוא מתרחק מבוראו ויורד ממדרגתו שהיה בה קודם לכן. ושוב אין לו את הסייעתא דשמיא והשמירה ממנו יתברך כמו שהיתה לו קודם עשיית החטא, וכיון שרחוק הוא ממנו יתברך ממילא נופל עליו פחדים מכל מאורע ושינוי בחייו . **5. נותנין לו.** זיו ודמות וקומה שלמים ותואר צלם אלהים שאדם נברא בו כראוי לו מראש, שיהיו מפניו אימה ויראה. **6. והבריות.** השפלות ממנו, כבהמה וחיה (כבשבת קנא, ב) ושדים ורוחות. **7. מתפחדין ממנו.** מגשת אליו ומלהזיקו, והוא אינו ירא מהם ומכל פגע רע שיבוא (כברכות ס, א הנ"ל), ורק... **8. כיון שהוא חוטא.** נפגם וניטל מעליו אותו זיו וקומה המיוחדים לאדם, וכבהמה מן הבהמות יראה וידמה (שבת קנא, ב), ובכך נותנין עליו בדין שמים אימה ויראה. **9. ומתפחד הוא.** בעבור חטאיו (ברכות ס, א).

ארחות פחד ודאגה — יושר — עיונים

הַכֹּהֲנִים אוֹמֵר: [10]כָּל שֶׁאֵינוֹ נוֹתֵן דִּבְרֵי תוֹרָה עַל לִבּוֹ, נוֹתְנִין לוֹ הָרְהוּרֵי חֶרֶב, הָרְהוּרֵי רָעָב, הָרְהוּרֵי שְׁטוּת, [11]הָרְהוּרֵי עַל בָּשָׂר וָדָם. [12](ב)וְכָל הַנּוֹתֵן

וכן מבואר בזוהר (בראשית דף קצ"א ע"א) וזה לשונו (בתרגום): ואחר כך ברא את האדם בצורה עליונה דהיינו בצלם אלהים, וצלם דמות תבנית נשמתו נחתמת בפניו הגשמיות ממש, והשליטו על כל הבריות בצורה זו, שכל זמן שהאדם חי וקיים בעולם, כל הבריות כשזוקפים ראשם ומסתכלים בצורה העליונה של האדם, אז כולם יראים וזעים מפניו, כמו שכתוב "ומוראכם וחתכם" פירוש אימתכם, "יהיה על כל חית הארץ ועל כל עוף השמים" וגו', ומתי הדברים אמורים כשמסתכלים בו רואים עליו אותה צורה הקדושה... כשאין אדם הולך בדרכי התורה, צורתו הקדושה נחלפת לצורת חיה ונדמה להחיה כצורת חיה יותר קטנה ממנה, ואז חיות השדה ועוף השמים יכולים לשלוט עליו, לפי שכשנחלפה צורתו הקדושה, נתחלפה והלכה ממנו צורת האדם וסר צלו מעליו לכן החיות יכולות לשלוט עליו לפי שנדמה להם כבהמה... דניאל לא נשתנה צורתו הקדושה כשהפילו אותו בגוב האריות לכן ניצל... ועל כן צריך האדם לשמור דרכיו ושביליו כדי שלא יחטא לפני הקב"ה, ויתקיים בצורת אדם... לפי שכל הבריות שבעולם כולם יראים מלפני צורת אדם, שהוא שולט על כולם, כעין צורת אדם של מעלה דכתיב ופני אריה אל הימין וגו', ועל כולם ודמות פניהם פני אדם, והוא מלך על כולם. עכ"ד.

ב. וכל הנותן דברי תורה על לבו. אמרו חז"ל "כל המקבל עליו עול תורה מעבירין ממנו עול מלכות ועול דרך ארץ, וכל הפורק ממנו עול תורה נותנים עליו עול מלכות ועול דרך ארץ" (אבות פ"ג מ"ה). וכתב שם רבינו יונה וזה לשונו: כל המקבל עליו עול תורה וכו' - אחר שעושה תורתו עיקר ומלאכתו עראי, הקב"ה ישמרהו מכל דבר רע שלא יצטרך לבטל מלמוד התורה, ולא יתן בלב העריץ [המושל] הלוקח נפשות לעשות מלאכתו לקחת את זה וינצל ממלאכת העריצים. ועול דרך ארץ - לא יצטרך לעשות מלאכה הרבה לצורך פרנסתו ובמעט יספיק לו לכדי חיותו, כי מלאכת הצדיק מתברכת ונפשו שמחה בחלקו.

וכל הפורק ממנו עול תורה נותנים לו עול מלכות - שהוא חושב לעשות מלאכתו הרבה אם יניח מלאכת התורה, והשי"ת יפר מחשבתו ויתן בלב המלך לקחתו לעשות מלאכה לו, כי "פלגי מים לב מלך ביד ה' על כל אשר יחפוץ יטנו" (משלי כא, א). ונותנין עליו עול דרך ארץ - שהוא נודד

ביאורים

10. כל שאינו נותן דברי תורה על לבו. שאינו מהרהר תמיד בדברי תורה (מהרש"א ע"ז יז, ב). **11. הרהורי עול בשר ודם.** הפורק ממנו עול תורה נותנים עליו עול מלכות ועול דרך ארץ. **12.**

עיונים — פחד ודאגה — ארחות — יושר

וטורח אחר מחיתו ולא יוכל למוצאה. גם כי ימצאנה, לא ישמח בחלקו, וכל ימיו להבל ייגע להעשיר, להוסיף עושר על עושר, וכענין שנאמר "אוהב כסף לא ישבע כסף" (קהלת ה, ט), ונמצאו כל ימיו יוצאים בעמל ויגיעה ולא תהיה לו מנוחה לעולמי עד, עכ"ל.

וכתב בספר "נפש החיים" (שער ד' פרק ט"ז) שמה שאמרו חז"ל שמעבירין ממנו עול מלכות ועול דרך ארץ, בכלל זה כל שאר עניני העולם המונעים תמידות עסק התורה, ולאו דוקא עול הפרנסה והמלכות בלבד, אלא כל שאר עניני העולם למיניהם המונעים ממנו עסק התורה - גם את אלו מעבירים מעליו. וכפי ערך הקיבול אשר יקבל עליו עול תורה באמת ובכל כוחו, כן לפי זה הערך יסירו ויעבירו ממנו טרדות עניני זה העולם. והשמירה העליונה חופפת עליו, ומזונותיו מוכנים לו תמיד בלא שום עמל ויגיעה מועטת עליהם, ולא עוד אלא שהקב"ה ממציא לו מזונותיו בכל יום ויום שנאמר "ותתן טרף לביתה". עכ"ל.

ג. מבטלין ממנו הרהורי וכו'. מדוע הנותן דברי תורה על לבו מבטלין ממנו הרהורי חרב וכו'? יש מבארים, שהגזירה "בזיעת אפך תאכל לחם", משמעותה עמל ויגיעה, ולפי הפשט מכוון הדבר ללחם הגשמי. ובאמת, ניתן להחיל הדברים גם על התורה, שאחד מכינוייה הוא "לחם', שנאמר: "לכו לחמו בלחמי וגו'". הכרח היגיעה בתורה נתחדש על-ידי החטא. קודם החטא, לא היה צריך אדם ליגיעה. ואם-כן, אף שהגזירה של "בזיעת אפך" חלה, ונקנסו כל בני-האדם, אך אותם שתורתם אומנותם אין צריכים לשום השתדלות לטרפם, שהרי הגזירה נתקיימה בהם בעמל התורה. ועל-כן: "כל המקבל עליו עול תורה - מעבירין ממנו עול מלכות ועול דרך-ארץ", לגמרי! וכן להיפך. הפורק עול תורה, צריך להשתדלות מכוח הגזירה והקנס הקדום. ואצל הבינוניים, משלים זה את זה.

בספר "ברכת פרץ" (פרשת מקץ) הביא מה שאמרו חז"ל (מד"ר פ' מקץ): "אר"א אין לך אדם בלא יסורין אשרי לאדם שיסורין באין עליו מן התורה שנאמר וכו'". עיי"ש שהאריך לבאר הדברים, ותוכן דבריו הוא, שעל ידי היסורין שיש לאדם על-ידי עסק התורה והמצוות (עצם יגיעת התורה ובפרט כשיגע בה בזמן שאין לו חשק ורצון לזה וכן כשמנדד שינה מעיניו למען שקידת התורה) ינוכה לו ממנת היסורין אשר היו צריכין לבוא עליו ובנוסף לכך עוד מקבל שכר עבור זה שלמד תורה מתוך יסורין, וכמו שאמרו חז"ל "יפה אחד בצער ממאה שלא בצער" ושנינו לפום צערא אגרא (-לפי גודל

ביאורים

וכל הנותן דברי תורה על לבו. שמהרהר תמיד בדברי תורה (מהרש"א הנ"ל). התורה משמחת את הלב ולא יהיה מפחד ודואג מהרהורי חרב ורעב ועול בשר ודם (בן אברהם). **13. הרהורי חרב.**

ארחות — פחד ודאגה — יושר

חָרֵב, הַרְהוּרֵי רָעָב, [14]הַרְהוּרֵי שִׁטּוּת, [15]הַרְהוּרֵי עַל בָּשָׂר וָדָם. וְגַם הַדְּאָגוֹת מַזִּיק לַגּוּף וְגוֹרֵם לְכָל מִינֵי מַחֲלוֹת, רַחֲמָנָא לִצְלַן, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב בְּסַנְהֶדְרִין (ק' ב'): [16]לֹא תֵעוֹל דְּוָיָא [דְּאָגָה] בְּלִבָּךְ, דְּגַבְרֵי גְּבוֹרִין קָטַל דְּוָיָא.

[ד]וְכָל-זֶה בָּא מִמְּעוּט אֱמוּנָה, [ה]שֶׁאִם הָיָה מַאֲמִין בֶּאֱמוּנָה שְׁלֵמָה שֶׁהַכֹּל בָּא מֵהַקב"ה, וְאֵין אָדָם נוֹקֵף אֶצְבָּעוֹ מִלְּמַטָּה אֶלָּא אִם כֵּן מַכְרִיזִין עָלָיו מִלְּמַעְלָה - אִם כֵּן, מַה-לּוֹ לְפַחֵד? [17]אִם חַס וְשָׁלוֹם נִגְזַר עָלָיו - [18](ו)אֵין חָכְמָה וְאֵין תְּבוּנָה לְנֶגֶד ה', וְאִם לֹא נִגְזַר - אֵין לוֹ מָה

עיונים

הצער בקיום המצוות כך גודל השכר ע"ז). נמצא שהרויח בכפליים בזה שעסק בתורה ובמצוות מתוך קשיים ויסורין: א. שחסך מעצמו יסורין אחרים אשר היו אמורים לבוא עליו, ב. עוד יקבל שכר עבור יסורין אלו שבאו עליו בגין עסק התורה והמצוות.

וזה לשון הגאון רבי אלחנן וסרמן זצ"ל ("קובץ שיעורים" א, עמוד רז): "כשטורח ויגע לדבר-מצוה או שמתבזה בשבילה, ינכו לו על ידי זה מטורח וביזיון במקום אחר". עכ"ד.

ד. וכל זה בא ממיעוט אמונה. כתב ה"בית הלוי" (בליקוטים): חובת הבטחון בא בפסוקים הרבה רבו מספר, ומי שמחסר בו - עבירה גדולה היא, ועבירה זו עצמה גורם לו ליפול כמאמר הכתוב (משלי כט): "חרדת אדם יתן מוקש ובוטח בה' ישוגב" שעל ידי זה שיחרד האדם ויפחד מאיזה דבר ולא בטח בה' - זהו עצמו גורם לו שינתן לפניו מוקש שלא היה כלל מקודם באותו דבר, "ובוטח בה' ישוגב" שגם מהצרה שהיה בו ינצל. ובירמיה (א) כתוב: "אל תחת מפניהם פן אחיתך לפניהם"... וכתיב "ה' לי לא אירא מה יעשה

ביאורים

בזמן שהקול קול יעקב אין הידים ידי עשו. **14. הרהורי שטות.** ש"עדות ה' נאמנה מחכימת פתי". **15. הרהורי עול בשר ודם.** ר"ל עול דרך ארץ. **16. לא תיעול דויא.** אל תכניס צער בלבך, מפני שהצער כבר הרג אנשים גבורים. **17. אם ח"ו נגזר עליו.** פורענות. **18. אין חכמה ואין תבונה לנגד ה'.** ואין אדם יכול למנוע את הנגזר עליו מן השמים, זולתי על-ידי תשובה ומעשים טובים שהם כתריס בפני הפורענות. (אבות ד, יג).

ארחות — פחד ודאגה — יושר

עיונים

לי אדם", כיון שלא אירא לא יכול אדם לעשות לי מאומה. והירא מבשר ודם מבואר בפסוק שזה בא מצד שכחה בה' יתברך וכמאמר הכתוב (ישעיה נא): "מי את ותראי מאנוש ימות ומבן אדם חציר ינתן ותשכח ה' עושך ותפחד תמיד וגו'". כי אם היה האדם מעלה בלבו אשר כל הנמצא בעולם הכל מאתו יתברך ואין בשום בריה יכולת לשנות גזרתו לא להעדיפה ולא לחסרה אפילו כחודה של מחט ולא להקדימה ולא לאחרה אפילו רגע אחת וכמאמר הכתוב (איוב כג): "והוא באחד ומי ישיבנו" ממילא אין לו לירא משום אדם וכמאמר הכתוב "מה יעשה לי אדם" וכתיב (איוב לד): "והוא ישקיט ומי ירשיע".

וגם בעת אשר שלט אדם באדם לרע חלילה, יבין כי הכל מאתו יתברך ואין האדם ההוא רק השבט אשר בו מעניש להחייבים וכמאמר הכתוב (ישעיה י') "הוי אשור שבט אפי" וכתיב עוד שם "היתפאר הגרזן על החוצב בו" ואם כן כשהאדם מבקש אז תחבולות ומתחנן לרודפו ואינו נותן ללבו לבקש מאת ה' הרי זה דומה למוכה שבוכה ומרבה תחנונים להשבט והמטה. ואין לך פתיות גדול מזה וכמאמר הכתוב (ישעיה ט): "ארם מקדם ופלשתים מאחור ויאכלו את ישראל בכל פה גו' והעם לא שב עד המכהו ואת ה' צבאות לא דרשו" והבקשה לשבט לא יועיל.

ה. שאם היה מאמין באמונה שלמה שהכל בא מהקב"ה. ואם יאמר האדם, הרי אין לי זכויות ואין אני ירא ה', ומה יועיל בטחוני בה'? כתב על כך ה"חפץ חיים" ("שם עולם' קונטרס 'נפוצות ישראל' פרק ח) בזה"ל: ודע עוד, שמדת הבטחון אין תלוי בזכותים, שאפילו הוא אדם שאינו הגון אך שחיזק בטחונו בה', כח הבטחון מגין עליו ומתחסד עמו ה' יתברך, כן כתב הגר"א (ודלא כחובת הלבבות). ושמעתי שכן איתא במדרש על הפסוק "רבים מכאובים לרשע והבוטח בה' חסד יסובבנו". וכן מוכח פשטות הפסוק "עין ה' אל יראיו למיחלים לחסדו" וגו', ומכך שלא כתוב "יראיו המיחלים לחסדו", משמע שמדובר בשני סוגי אנשים [יראים, ומייחלים], ולמדנו מזה, שאפילו איננו עדיין בכלל כת יראי ה' רק הוא מייחל לחסדי ה', גם כן עין הקב"ה עליו להחיותו ברעב. עכ"ד.

ו. אין חכמה ואין תבונה לנגד ה'. כתב ה'ברכת פרץ' (פרשת שמות): "הכלל כי כל מעשה אנוש ותחבולותיו לא יועילו אפילו כל שהוא להוסיף או לגרוע ממה שנגזר עליו בראש השנה [זולת על ידי תפלה ועל ידי זכיות ותשובה יכול הגזר-דין להשתנות] ומה שהאדם בתחבולותיו ובהשתדלותו מצליח כמה פעמים לפעול כרצונו זה יבוא בדבר שכבר נגזר משמים שיהיה כן שגם לולי השתדלותו היה נגמר הדבר בכי טוב לטובתו בצורה זו או כיוצא בזה, ויש שלא נגזר עליו דבר זה וגם כן הרבה פעמים מניחים אותו להצליח רק שלעומתו יפסיד כמות הנאה זו ממש במקום אחר ממה שהיה ראוי לו, כי לא יועיל שום השתדלות לשנות משהו מכפי מה שנגזר עליו, וכן אמרו חז"ל (ביומא דף ל"ה) אין אדם נוגע במה שמוכן לחבירו אפילו כמלא נימא". עכ"ל.

ארחות פחד ודאגה יושר

לְהִתְיָרֵא. וַאֲנַחְנוּ תָּמִיד כָּל רֶגַע בְּיַד ה', בֵּין בִּזְמַן מִלְחָמָה וּבֵין בִּזְמַן שָׁלוֹם, וְהַרְבֵּה דְּרָכִים לַמָּקוֹם, וְאֵין לְפַחֵד - רַק מֵהַקב"ה, [ז]וּלְפַחֵד שֶׁמָּא יַעֲבֹר עַל אַחַת מֵהָעֲבֵרוֹת, חָס וְשָׁלוֹם, אוֹ לֹא יְקַיֵּם הַמִּצְוֹת, וְחוּץ מִזֶּה אֵין לְפַחֵד כְּלוּם.

וְאַף עַל גַּב דְּמָצִינוּ שֶׁצָּרִיךְ זְהִירוּת, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (ב"ק ס' ב'): [19]דֶּבֶר בָּעִיר - [20]כַּנֵּם רַגְלֶיךָ, רָעָב בָּעִיר - פַּזֵּר רַגְלֶיךָ, וְהוּ [ח]מִדִּין הִשְׁתַּדְּלוּת בְּכָל

עיונים

ז. ולפחד שמא יעבור על אחת מהעבירות ח"ו או לא יקיים המצות. הפורענויות המגיעות לאדם הם אך ורק בגין עשיית עבירות או משום אי קיום המצוות המוטלות עליו. וכבר נאמר (איכה ג, לח-לט): "מפי עליון לא תצא הרעות והטוב, מה יתאונן אדם חי גבר על חטאיו". ופירש רש"י (שם): כל איש ואיש יתאונן על חטאיו כי הם המביאים עליו הרעה, מפי עליון לא תצא. אמר רבי יוחנן מיום שאמר הקב"ה (דברים ל) ראה נתתי לפניך את החיים ואת הטוב וגו' לא יצא רעה וטובה מפיו (-של הקב"ה), אלא הרעה באה מאליה לעושה רע, והטוב לעושה טוב, לפיכך 'מה יתאונן' - למה יתרעם האדם אם לא על חטאיו. עכ"ל רש"י.

וברמב"ן (סוף פרשת בא) כתב בזה"ל: "שאין לאדם חלק בתורת משה רבינו עד שנאמין בכל דברינו ומקרינו שכולם נסים, אין בהם טבע ומנהגו של עולם, בין ברבים בין ביחיד; אלא אם יעשה המצוות - יצליחנו שכרו, ואם יעבור עליהם - יכריתנו ענשו, הכל בגזירת עליון".

בספר 'החינוך' (מצוה רמא) כתב: "משרשי המצוה (שלא לנקום), שידע האדם ויתן אל לבו, כי כל אשר יקרהו, מטוב עד רע - הוא סיבה שתבוא עליו מאת ה' ברוך הוא. 'ומיד האדם מיד איש אחיו' - לא יהיה דבר בלתי רצון ה' ברוך הוא. על כן כשיצערהו או יכאיבהו אדם - ידע בנפשו כי עוונותיו גרמו, וה' יתברך גזר עליו בכך, ולא ישית מחשבותיו לנקום ממנו, כי הוא אינו סיבת רעתו, כי העוון הוא המסבב".

ח. מדין השתדלות. יש לעיין, מדוע חיובנו להשתדל? כיצד ניישב את הסתירה, הרי אנו מאמינים

ביאורים

19. דבר. מגפת דבר (-סכנת חרבו של מלאך המות בחוצות). **20. כנם רגליך.** הסתגר בביתך ואל תצא לחוץ.

ארחות פחד ודאגה יושר

דָּבָר מַה שֶּׁאֶפְשָׁר, אֲבָל הַפְּחָדִים וְהַדְּאָגוֹת אֵין לָהֶם מָקוֹם. וּבְסַנְהֶדְרִין (ק' ב') אָמְרוּ: "כָּל יְמֵי עָנִי

עיונים

שהכל בא מהקב"ה, ואם ח"ו נגזר על האדם דבר לא טוב הרי אין חכמה ואין תבונה לנגד ה', ואם לא נגזר אין לו מה להתיירא, נמצא שהשתדלות אינה עוזרת, ולפעמים אף מזיקה - ואנו מחוייבים לעסוק בהשתדלויות שונות?

המסילת ישרים (פרק כא) ביאר בזה"ל: "וכבר היה האדם יכול להיות יושב ובטל, והגזרה היתה מתקימת, אם לא שקדם הקנס לכל בני האדם: 'בזעת אפיך תאכל לחם' (בראשית ג'). אשר על כן, חייב אדם להשתדל איזה השתדלות לצורך פרנסתו, שכן גזר המלך העליון. והרי זה כמס שפורע כל המין האנושי, אשר אין להמלט ממנו. על כן אמרו (ספרי): 'יכול אפילו יושב בטל? תלמוד לומר: 'בכל משלח ידך אשר תעשה'. אך לא שהשתדלות הוא המועיל, אלא שההשתדלות הוא המוכרח, וכיוון שהשתדל הרי יצא ידי חובתו".

ההשתדלות באמת אינה מועילה, אבל היא קנס, ומס המחויב. מוטל עלינו להבין: מדוע חוייבנו להשתדל, אם אנו מאמינים שהשתדלות אינה מועילה במאומה? האחרונים למדו בדרך הרמב"ן (בראשית ו, יט) שסיבת חיובו של האדם להשתדל בכל המצבים, לעשות כל שבידו, היא כדי למעט בנס. זהו רצון ה', שנמעט בנס, למרות שלא נועיל בכך מאומה לגבי התוצאה.

ב"חובת הלבבות" (שער הבטחון פ"ג) מבוארים שני טעמים מדוע חוייבנו בהשתדלות: האחד - כדי לבחון את הנפש בעולם הזה במצוות ועבירות, כיצד ינסה להשיג את צרכיו. והשני - שאם לא יצטרך אדם לטרוח, יבוא לידי "וישמן ישורון ויבעט" (דברים לב, טו). דהיינו: משא ההשתדלות הועמס על האדם בעולם הזה, למרות שאין בהשתדלות תועלת עצמית, כדי לבחון את האדם כיצד יתנהג, האם ייסחף במאמציו להשיג צרכיו או שינהג כיהודי מאמין?

בספר "חכמה ומוסר" מבאר ר' שמחה זיסל מקלם שסיבת חיוב ההשתדלות היא להעמיד את האדם בנסיון. כלומר: מאחר ולמראה עיניו של האדם נראה שהוא השולט בכל ענייניו, ועל ידי השתדלותו משיג את אשר חפץ, מוטל עליו להתחזק באמונה שהכל בידי ה' ואין לטבע ממשלה כלל.

זהו בעצם שילוב של דברי הרמב"ן ובעל "חובת הלבבות" שהבאנו לעיל. אם אדם יקבל את כל צרכיו לפי מעשיו - לא תהיה לאנשים בחירה בין טוב לרע, שזוהי עיקר מטרת בואו של האדם לעולם הזה. על ידי ההשתדלות אנו מסתירים את הנס ומשאירים לאדם מקום לנסיון: האם יטעה ויחשוב שמעשיו השיגו את התוצאה, או יבין ויאמין שהכל בגזרת עליון לפי זכויותינו. דהיינו, אפילו שההשתדלות אינה מועילה לשינוי התוצאה, היא עוזרת להעמיד אותנו בכל נסיונות העולם הזה, ואם נעמוד בהם כראוי נקבל את שכרנו.

ארחות פחד ודאגה יושר עיונים

רָעִים״ - זֶה שֶׁדַּעְתּוֹ קְצָרָה [פירש״י מֵשִׂים לְלִבּוֹ וְכוּ׳ [21]וְדוֹאֵג עַל כָּל מַה שֶּׁעָתִיד לָבוֹא עָלָיו]. ״וְטוֹב לֵב מִשְׁתֶּה תָּמִיד״ - זֶה שֶׁדַּעְתּוֹ רְחָבָה [פירש״י (ט)וְאֵינוֹ מֵשִׂים לְלִבּוֹ דְּאָגָה כָּל כָּךְ]. וְאֵין לְדָאֹג - רַק עַל הַתּוֹרָה וּמִצְוֹות כַּנַּ״ל: ״הַהוּא בְּדִבְרֵי תוֹרָה כְּתִיב״. וְיֵשׁ לְהִתְפַּלֵּל לְהַקב״ה שֶׁיְּהֵא הַכֹּל טוֹב [22]וְלֹא יוֹתֵר. [23](י)וְשִׂבְּחוּ חֲזַ״ל (תענית כ״ב א׳) לַאֲנָשִׁים שֶׁשְּׂמֵחִים תָּמִיד וּמְשַׂמְּחִים אֲחֵרִים וְאָמְרוּ (יא)שֶׁהֵם בְּנֵי עוֹלָם הַבָּא.

ט. ואינו משים ללבו דאגה כל כך. כתב ה'בית הלוי' (ליקוטים): ויש לו לאדם לבטוח בה', כי אפילו אם חלילה הצרה קרובה ואין האדם יודע שום עצה היאך להנצל ממנה, מכל מקום דרכי ה' נעלמים המה מבני האדם ותשועת ה' כהרף עין וכמאמר הכתוב 'הן יקטלני לו אייחל' ובמסכת ברכות (י) דרשו על זה הפסוק אפילו חרב חדה מונחת לו על צוארו אל ימנע עצמו מן הרחמים, וכמאמר הכתוב (שמואל ב) "ה' ממית ומחיה מוריד שאול ויעל" כי גם מירכתי שאול הוא מעלה, ויזכור האדם מעשה יונה הנביא. וכן אם קמו עליו שונאים להזיקו כתיב "ברצות ה' דרכי איש גם אויביו ישלים אתו" ובשונאים עמלקים כתיב "ישמח צדיק כי חזה נקם", ויזכור מלחמתו

ביאורים

21. ודואג על כל מה שעתיד לבוא עליו. דואג שמא יבואו עליו מאורעות רעים. המהר"ל מבאר, מדוע ימיו רעים, כי הוא נפגש על פי טבעו של עולם 'בכל עת' בדבר המפריע למדתו, ולפיכך 'כל' ימיו רעים, ואלו שטבעם להיפך מזה, אף שנפגשים באופן קבוע עם מקרי העולם, אין הדבר פוגע בשמחתם ולכן לבם טוב תמיד. **22. ולא יותר.** מעבר לדאגת התורה והמצוות ותפלה לה' - אין לאדם לדאוג כלל. **23. ושבחו חז"ל לאנשים ששמחים תמיד ומשמחים אחרים.** הגמרא (תענית כב, א) מספרת: רבי ברוקא מבי חוזאי היה רגיל ללכת בשוק של מקום ששמו "בי לפט", אליהו הנביא היה רגיל להיות מצוי עמו. שאל פעם רבי ברוקא לאליהו: האם יש בשוק זה מי שעתיד לזכות לעולם הבא?... תוך כדי דיבורם באו שני אנשים לשוק, אמר אליהו לרבי ברוקא: אלו בני עולם הבא הם. הלך רבי ברוקא ושאלם: מה מעשיכם? אמרו לו: אנחנו אנשים שמחים ולדיבורינו יש חן, ועל ידי כך אנחנו משמחים את העצובים. כמו כן, כאשר אנו רואים שנים שיש ביניהם מריבה, אנחנו טורחים ועושים ביניהם שלום, בשל מעשיהם אלה הם היו בני עולם הבא.

ארחות פחד ודאגה יושר

עיונים

של אברהם אבינו עם המלכים ומלחמתו של דוד עם גלית הפלשתי שהיה לא בחרב ולא בחנית. וכן בענין מזונות כתיב "ה' מוריש ומעשיר" וכתיב "השלך על ה' יהבך והוא יכלכלך", "ה' רועי לא אחסר", ויזכור כי ארבעים שנה הלכו אבותינו במדבר לא חסרו דבר. וכן בכל הדברים שיתחדשו לו, וגם כשעסק באיזה עסק והצליח, יבין כי לא הסיבה גרמה לו הריוח רק להיפוך הריוח ההוא שנגזר עליו גרמה לו שיזדמן לו הסיבה שממנה יצאה המסובב הנרצה לו יתברך [ולזה כיונו חכמינו ז"ל במדרש רבה על פסוק 'ויהי מקץ שנתים ימים ופרעה חולם' הדא הוא דכתיב 'קץ שם לחושך' זמן נתן ליוסף כמה שנים יעשה בבית האסורים, כיון שהגיע הקץ (-הסוף) חלם פרעה חלום. רצו בזה לשלול שלא יאמר כי חלומו של פרעה גרמה ליוסף היציאה מבית האסורים רק היציאה של יוסף שהגיע זמנו גרמה שיחלום פרעה חלומו]... וכן בכל דבר המסובב הנרצה לו יתברך גורם שיזדמן להאדם הסיבה. עכ"ל.

י. ושבחו חז"ל לאנשים ששמחים תמיד. כתב הגר"א בבאורו למשלי (יח, יד): "כשהאיש תמיד בשמחה הוא יכלכל מחלהו - אף שתבא עליו מחלה, חס ושלום, הוא 'יכלכל מחלהו', בשמחתו יבטלנה".

יא. שהם בני עולם הבא. אף-על-פי שכל ישראל יש להם חלק לעולם הבא (סנהדרין צ, א). היינו שאף פושע מישראל, לאחר שמת ונידון בחיבוט (יסורי) הקבר ובעונשו של גיהנם, המיתה והעונשים מכפרים עליו, אז נעשה בן עולם הבא. אמנם אדם זה (ששמח ומשמח אחרים) כבר ראוי לעולם הבא כמות שהוא. (תורת חיים סנהדרין פח, ב).

ארחות צניעות יושר

עיונים

צְנִיעוּת

אָמְרוּ (בפס"ר פמ"ז)**:** [1]**אֵין לְךָ חִבָּה לִפְנֵי הַמָּקוֹם מִן הַצְּנִיעוּת. וְהַסמ"ק** [2]**מָנָה צְנִיעוּת מִצְוַת עֲשֵׂה** (מובא במ"כ סי' ג' בכה"ל)**. וּבְפָרָט בְּנָשִׁים, שֶׁהֻזְהֲרוּ מְאֹד חַז"ל עַל זֶה, וְאָמְרוּ** (ב"ר פי"ח ב')

"[3]**וַיִּבֶן ה' אֶת הַצֵּלָע"** [4]**הִתְבּוֹנֵן מֵאַיִן לִבְרֹאתָהּ,** [5]**מִמָּקוֹם שֶׁהוּא צָנוּעַ בָּאָדָם,** [6]**וְעַל כָּל אֵבֶר וְאֵבֶר שֶׁהָיָה בּוֹרֵא בָּהּ,** (א)**הָיָה אוֹמֵר לָהּ: תְּהֵא אִשָּׁה**

א. היה אומר לה תהא אשה צנועה. מעבר לחשיבות שנושאת הצניעות כערך עליון בפני עצמו, היא נושאת ערך נוסף, בו תלוי חלק גדול מעבודת ה' של האשה. בדומה ללימוד התורה שמהווה "תרופה" כנגד היצר - לגברים, כך הצניעות משמשת "תרופה" בפני היצר הרע - לנשים. חז"ל אומרים (קידושין ל, ב): "בראתי יצר הרע (המפתה את האדם לחטוא) בראתי לו תורה תבלין (-רפואה למכתו, שעל ידי לימוד התורה האדם מחליש את כוחו של יצר הרע)". לפיכך הגברים מסוגלים להתגבר על יצרם הרע בכל תחום בו הוא עלול לתוקפם, ולכן נחשב האדם כאחראי למעשיו.

לנשים יש "חיסון" משלהן כנגד הנסיונות, השקול כנגד לימוד תורה והוא: מידת הצניעות הנפלאה. מידה זו, בהשמרה כראוי - מקיפה הכל. הצניעות מעניקה לאשה קדושה ועוצמה ברמה כזו, המאפשרת לה להערים על היצר הרע ולעמוד בפני לחציו הבלתי פוסקים.

מצויות גירסאות ממכתבו של רבינו הגר"א זצ"ל, בהן הרעיון הנ"ל מובע מפורשות. בגירסא

ביאורים

1. אין לך חיבה. אין לך דבר חביב לפני הקב"ה כמידת הצניעות, שנאמר (מיכה ו, ח): "והצנע לכת עם אלהיך". **2. מנה צניעות מצות עשה.** הצנוע מקיים מצות עשה של "והיה מחניך קדוש" (דברים כג), שמצוה זו היא אחת מרמ"ח מצוות עשה שבתורה. **3. ויבן ה'.** פסוק הוא (בראשית ב, כב) הנאמר כאשר ה' ברא את חוה: "ויבן ה' אלהים את הצלע אשר לקח מן האדם לאשה" [להיות אשה. רש"י]. **4. התבונן.** הקב"ה התבונן איך וממה לבראותה, כלומר, מהיכן לקחת מן האדם כדי לברא את האשה. **5. ממקום שהוא צנוע באדם.** מן הצלע [מן הירך], שאפילו בשעה שאדם עומד ערום, אותו המקום מכוסה (מדרש שם). **6. ועל כל אבר ואבר.** מאבריה.

ארחות צניעות יושר

עיונים

שנתגלתה בארם צובא (שנת תרכ"ו) מופיעות המילים הבאות: "ותבלין שלו לזכרים עסק התורה ולנקבות הצניעות". כלומר, היצר הרע לא יוכל לגברים בהיותם שקועים בלימוד התורה, ולנשים בהיותן דבוקות בצניעות.

לסיכום, לימוד תורה וצניעות הינם צירים מרכזיים, סביבם סובבים החיים. קיומם מעניק חיים, בעוד העדרם טומן בחובו חורבן. אשרי הדבק בעץ החיים!

צְנוּעָה. וְאָמְרוּ (במדב"ר פ"א ג') [7]**יָפָה הִיא הַצְּנִיעוּת, שֶׁנֶּאֱמַר:** [8]**"וְהַצְנֵעַ לֶכֶת עִם אֱלֹקֶיךָ".** [9]**וְכֵן דָּוִד אָמַר: "כָּל כְּבוּדָּהּ בַּת מֶלֶךְ פְּנִימָה".** (ב)**וְכָל** [10]**וְכֵן** [11]**אִשָּׁה שֶׁהִיא מַצְנַעַת עַצְמָהּ,** [12]**אֲפִלּוּ הִיא יִשְׂרְאֵלִית -**

ב. וכל אשה שהיא מצנעת עצמה וכו' ראויה היא שתנשא לכהן ותעמיד כהנים גדולים. ובהמשך הביא על קמחית שמפני הקפדתה בענין צניעות זכתה שיצאו ממנה שבעה בנים וכולן שמשו בכהונה גדולה. יש לעיין, מדוע שכר הצניעות הוא לזכות לבנים הראוים להיות כהנים גדולים? איה ה"מדה כנגד מדה" ומהו ההקשר בין צניעות לכהונה גדולה?

בשולחן ערוך (או"ח ב, ב): "אל יאמר הנני בחדרי חדרים מי רואני, כי הקב"ה מלא כל הארץ כבודו". מבואר שיסוד הצניעות היא השרשת ההרגשה שהקב"ה מסתכל עלינו בכל מקום. כלשון המשנה באבות: "דע מה למעלה ממך, עין רואה ואוזן שומעת, וכל מעשיך בספר נכתבים".

לכן המתנהג בצניעות אפילו בחדרי חדרים, משריש בלבו את ההרגשה שהקב"ה רואה אותו בכל מקום. דבר זה ודאי גורם התעלות עצומה ביראת שמים, ובזהירות מכל סוגי העבירות, שהרי אדם שחש באמת שהקב"ה מסתכל עליו לא יעיז לעשות שום עבירה.

על פי זה ניתן להבין מדוע שכר הצניעות היא לזכות לבנים כהנים גדולים, כיון שמי שמקפידה כל ימיה, אפילו בחדרי חדרים, להתהלך בהרגשה שהקב"ה מסתכל עליה, ודאי מחדירה הרגשה זו גם

ביאורים

7. יפה היא הצניעות. שם איתא: כיון שעמד אהל מועד אמר הקב"ה יפה היא הצניעות - שאהיה מדבר עם משה בתוך אהל מועד. **8. שנאמר.** בדברי הנביא אל ישראל (מיכה ו, ח). **9. והצנע לכת עם אלוקיך.** אינו אומר "לפני" אלא "עם", כלומר, כשאתה הולך להתועד עם הקב"ה תהא עמו בצניעות, ולכן כשבא הקב"ה להיועד בדיבור עם משה, הרי הוא מדבר עמו באהל מועד. **10. וכן.** אתה מוצא במזמור שאמר דוד על התורה וחכמיה ועושי דבריה. **11. אשה שהיא מצנעת עצמה.** לנהוג בצניעות, בהליכותיה ולבושיה ותכשיטיה וכיסוי ועיטוף ראשה. **12. אפילו היא ישראלית.** בלבד, ולא בת כהן.

ארחות צניעות יושר

וְרָאוּיָה הִיא שֶׁתִּנָּשֵׂא לְכֹהֵן [13]וְתַעֲמִיד כֹּהֲנִים גְּדוֹלִים. וְאָמְרוּ (שם ח' ט'): "אֶשְׁתְּךָ כְּגֶפֶן פֹּרִיָּה בְּיַרְכְּתֵי בֵיתֶךָ" - בִּזְמַן שֶׁהִיא נוֹהֶגֶת בְּעַצְמָהּ הַת יְהוּדִית, שֶׁהִיא צְנוּעָה - זוֹכָה שֶׁיּוֹצְאִין מִמֶּנָּה בָּנִים [14]בַּעֲלֵי מִשְׁנָה. וְאָמְרוּ (תנחומא וישב סי' ו'): הַקב"ה בָּרָא אֶת הָאִשָּׁה [15]מִן הַצֵּלָע, [16]כְּדֵי שֶׁתְּהֵא צְנוּעָה יוֹשֶׁבֶת בַּבַּיִת. וְאָמְרוּ (זוה"ק בראשית דף קט"ז): [17]כָּל זְמַן דְּאִתְּתָא בְּיַרְכְּתֵי בֵיתָהּ וְלֹא נָפְקָא לְבַר - חֲדֵי הִיא צְנוּעָה, וְאִתְחֲזֵי לְאוֹלָדָה בְּנִין דְּכִשֵּׁרִין.

וּמָצִינוּ, כָּל הַנָּשִׁים צִדְקָנִיּוֹת הִשְׁתַּבְּחוּ בִּצְנִיעוּת,

וְגַבֵּי שָׂרָה אָמְרוּ (ב"מ פ"ז א') [18]לְהוֹדִיעַ שֶׁשָּׂרָה אִמֵּנוּ צְנוּעָה הָיְתָה, וְגַבֵּי רָחֵל אָמְרוּ (מגילה י"ג) [19](ג)בְּשִׂכַר צְנִיעוּת שֶׁהָיָה בָּהּ בְּרָחֵל,

ביאורים

13. ותעמיד כהנים גדולים. שנאמר: "כל כבודה בת מלך פנימה, ממשבצות זהב לבושה" אשה צנועה - שאפילו בביתה פנימה היא נוהגת בצניעות לכבוד שהיא בת מלך מלכי המלכים העומדת תמיד לפניו - ראויה שיצא ממנה כהן גדול הלבוש משבצות זהב. (רש"י יומא מז, א בשם הירושלמי). **14. בעלי משנה.** יודעים בששה סדרי משנה. **15. מן הצלע.** ממקום שהוא צנוע באדם כנ"ל. **16. כדי שתהא וכו'.** לרמוז לאשה שתהא צנועה וכו'. **17. כל זמן דאתתא וכו'.** כל זמן שהאשה נמצאת בביתה ולא יוצאת לחוץ הרי היא צנועה וראויה היא להוליד בנים כשרים. **18. להודיע ששרה אמנו צנועה היתה.** כשביקרו המלאכים אצל אברהם נאמר (בראשית יח, ט) "ויאמרו אליו, איה שרה אשתך? ויאמר הנה באהל". התורה מספרת כך להודיע ששרה אמנו צנועה היתה, ולא יצאה מן האהל לאכול עם האורחים, אלא השתדלה שלא יבחינו בה. **19. בשכר צניעות שהיה בה ברחל.** בבני ביתה משחר ילדותם. בנים כאלה ראויים מטבעם לשמש לפני ולפנים, במקום בו מורגשת שכינה בחוש.

ג. בשכר צניעות שהיה בה ברחל. [עיין בביאורים], גילוי הסימנים לאחותה הוא מעשה הצניעות שבעבורם הוחזרה הבכורה לרחל. צניעות במשמעות זו היא היכולת להצניע ענינים פרטיים ולא לגלותם לאחרים. רחל לא רצתה שיתפרסם שיעקב מסר לה סימנים, כדי שלאה לא תתבייש. [ואף שתתגלה הרמאות בבוקר, כיון שאז אין הכרה תלויה בסימנים (אלא משום שבבוקר יעקב יראה שזאת לאה ולא רחל),

ארחות צניעות יושר

[20]זָכְתָה וְיָצָא מִמֶּנָּה שָׁאוּל, (ב"ב קכ"ג א') [21]וְהֶחֱזִיר לָהּ הַקב"ה אֶת הַבְּכוֹרָה. וְגַבֵּי תָּמָר אָמְרוּ (מגילה י' ב') כָּל [22]כַּלָּה שֶׁהִיא צְנוּעָה בְּבֵית חָמִיהָ, [ד]זוֹכָה

לעולם לא יוודע שהיו סימנים (רש"י מגילה יג, ב ד"ה מסרתן)].

אלא שקשה, שהרי מהגמרא משמע שהסיבה שגלתה את הסימנים ללאה היתה כדי שלא תתבייש אחותה, ולא משום צניעות? וצריך לומר שעשתה כן גם משום מדת הצניעות, ואף שלא היתה זאת הסיבה העיקרית, מכל מקום קבלה שכר עבור הצניעות (שיחות מוסר לגרי"א שר, ב, עמוד רצב).

ד. זוכה (בגלל צניעותה) ויוצא ממנה מלכים ונביאים. הלקח הנלמד מכך הוא מעלתה של הצניעות, שהיא שליטתה של הנפש על הגוף והתגברות על דחפים שפלים מתוך התרוממות הרוח. הדרגה הגבוהה ביותר של רוממות זו, ששורשה בצניעות, היא התכונה האצילית והמעמד הגבוה של מלכות ונבואה. חז"ל ראו את התשתית לזכות לבנים מלכים ונביאים, בהתאם לרמת הצניעות האמיתית של אמם (על פי המהר"ל סוטה י'). וראה נתיב הצניעות למהר"ל עמוד ק"ה, כי מעלת הצניעות עוברת בירושה ולהורים צנועים מובטח שיהיו להם ילדים כאלו.

ביאורים

הגמרא במסכת בבא בתרא (קכג, ב) מספרת: כשיעקב ביקש להנשא לרחל אמרה רחל ליעקב אבא (לבן) רמאי הוא ולא תוכל לו, שודאי ירמה אותך. שאל אותה יעקב: במה יוכל לרמות אותי? אמרה לו רחל: יש לי אחות (לאה) שהיא מבוגרת ממני ולא ישיא אותי לפניה. כדי למנוע אפשרות שלבן ירמה אותו, מסר לה יעקב סימנים שתאמר לו בליל הנישואין בעת השכיבה, שעל ידם יוכל להכיר אותה. כשעמדו להכניס את לאה לחדרו במקום את רחל, חשבה רחל: עכשיו תתבייש אחותי, שהרי יעקב יבקש ממנה את הסימנים שמסר לי, ולא תדע אותם. הלכה רחל ומסרה ללאה את הסימנים. [ועיין בעיונים למה זה נקרא צניעות]. **20. זכתה ויצא ממנה שאול.** שהיה בו מידת הצניעות בצורה מיוחדת (עיי"ש בגמרא). **21. והחזיר לה וכו'.** בגמרא שם מבואר: ראויה היתה בכורה לצאת מרחל (פירוש: שהיתה רחל ראויה ללדת את יוסף לפני שילדה לאה את ראובן, ואז היה יוסף "ראשית אונו" של יעקב במקום ראובן, רשב"ם) דכתיב... אלא שקדמתה לאה לרחל להוליד בן ברחמים (שבקשה מה' בתפילותיה, וזכתה בכך בבכורה), ומתוך צניעות שהיתה בה ברחל (כמבואר לעיל) החזיר הקב"ה את הבכורה לרחל. **22. כלה שהיא צנועה בבית חמיה.** פירוש: שהיא צנועה אפילו בבית חמיה, למרות ששם מרגישה היא את עצמה כמו בביתה.

ארחות צניעות יושר

עיונים

(ה)וַיּוֹצֵא מִמֶּנָּה [23]מְלָכִים וּנְבִיאִים. וְגַבֵּי רוּת אָמְרוּ (שבת ק"ג ב) [24]דְּבַר צְנִיעוּת רָאָה בָּהּ. [25]וְגַבֵּי קִמְחִית אָמְרוּ (יומא מ"ז) מֵימַי לֹא רָאוּ קוֹרוֹת בֵּיתִי שַׁעֲרוֹת רֹאשִׁי. וְלָכֵן זָכְתָה שֶׁיָּצְאוּ מִמֶּנָּה שִׁבְעָה בָּנִים וְכֻלָּן שִׁמְּשׁוּ בִּכְהֻנָּה גְּדוֹלָה. וְאָמְרוּ (שבת נ"ג ב) [26]כַּמָּה צְנוּעָה אִשָּׁה זוֹ - שֶׁלֹּא הִכִּיר בָּהּ בַּעְלָהּ. וְאָמְרוּ

ונביאים - אם רצון ה' לבראם בעולם. ומלמדנו שאין צריך לחזר אחר מעולה ממנה.

ובבן יהוידע יישב קושיא זו, שגם ראשי ישיבה נקראים בשם 'מלך', כביטוי הנזכר בגמרא (ברכות סד, ב): 'מלך רבה' 'מלך רב יוסף', וכן תלמידי חכמים בכלל נקראים מלכים, כמו שאמרו (גיטין סב, א): "ורבנן איקרו מלכים, שנאמר (משלי ח, טו): 'בי מלכים ימלוכו' ואם כן מנשים צנועות יוצאים אלה הנקראים 'מלכים'.

ביאורים

23. מלכים ונביאים. למדים דבר זה מתמר (כלת יהודה), שלפי שכסתה את פניה בבית חמיה (עיי"ש בגמרא מנין למדים שכסתה פניה), זכתה ויצאו ממנה מלכים - דוד המלך שהיה מצאצאיה. ונביאים - ישעיה הנביא שהיה בן אחיו של אמציה, ומאחר שאמציה, כשאר מלכי יהודה, היה מצאצאי דוד, שכאמור יצא מתמר, נמצא שגם בן אחיו, הנביא ישעיה, היה מצאצאיה. **24. דבר צניעות ראה בה.** בועז ראה ברות שמתנהגת בצניעות. ומבואר שם בגמרא, שראה שכאשר ראתה שכחת שבלים (שמותר לעניים ללוקטן לעצמם) עומדות, היא לקטה אותן כשגופה מעומד, ואם ראתה שכחת שבלים נופלות, לא התכופפה אליהן משום דרך צניעות (שלא תתגלה גופה) אלא ליקטה אותן כשגופה מיושב. **25. וגבי קמחית אמרו.** שם בגמרא מסופר: שבעה בנים היו לה לקמחית, וכולן שמשו בכהונה גדולה! אמרו לה חכמים: מה עשית שזכית לכך (לראות את כל בניך משמשים בכהונה גדולה)? אמרה להם: מימי (-במשך כל ימי חיי) לא ראו קורות ביתי קלעי שערי, שהייתי נוהגת לכסות שערי בכל שעה, גם באין רואה, ולכן זכתה לראות שבעת בניה כהנים גדולים. **26. כמה צנועה אשה זו.** בגמרא שם מסופר באדם אחד שנשא אשה גידמת (קטועת יד), ולא הכיר בה שהיא גידמת עד יום מותה. אמר רב: בא וראה כמה צנועה אשה זו, שכל כך הקפידה לכסות עצמה עד שלא הכיר בה בעלה שהיתה גידמת!

ארחות צניעות יושר

עיונים

(שבת ק"מ ב') [27]תֵּיהֱוֵי צְנִיעָתָן בְּאַפֵּי גַּבְרֵייכוּ.

וְכָל שֶׁכֵּן כְּשֶׁיּוֹצְאִין בַּחוּץ בֵּין אֲנָשִׁים שֶׁצְּרִיכִין מְאֹד לְזָהֵר בָּזֶה, וְאָמְרוּ (תנחומא וישלח סי' ה')

[28]לֹא נִתְּנוּ תַּכְשִׁיטִין לָאִשָּׁה, (ו)אֶלָּא שֶׁתְּהֵא מִתְקַשֶּׁטֶת בָּהֶן בְּתוֹךְ בֵּיתָהּ. וּבִירוּשַׁלְמִי (תענית פ"א

ו. **אלא שתהא מתקשטת בהן בתוך ביתה.** מבואר שבתוך הבית יש לאשה להיות מקושטת יותר מבחוץ. אחד הראשונים, רבינו יוסף גיקטיליה זצ"ל (מחבר הספר "שערי אורה" - נזכר בבית יוסף או"ח חלק כה) המשיל את הדבר בספרו - ספר המשלים (משל קלו): "למה תכשיטי האשה דומים, לבית! פירוש, כמו שכתלי הבית הפונים כלפי חוץ אין עושין בהם תכלית הנוי והיופי, אלא בתוך כתלי הבית הפנימיים עושים ציור וכיור וכל מיני משכיות, כך האשה, אינה ראויה לעשות רוב תכשיטיה אלא בפני בעלה כדי שלא תתגנה על בעלה, ומיעוט תכשיטיה כשהיא יוצאת לחוץ. וכבר אמרו (חז"ל) על אשה חכמה שהיתה מתקשטת עד מאד בפני בעלה וכשהיתה יוצאת לחוץ היתה יוצאת בתכשיטים בינונים, אמרו לה מה זאת שאת עושה, אמרה להם כל חפצי הבית שהם לפנים מן הפתח משתמרים, ושהם מחוץ לבית אינם משתמרים, לפיכך אני מניח חפצים היקרים מפתח הבית ולפנים כדי שישתמרו יפה".

כמה קולעת השוואה זו: אנשים צובעים את הקירות החיצוניים של ביתם, כדי להעניק להם מראה נאה ולתרום למראה הסביבה. אולם הם אינם מקשטים אותו באופן שימשוך אליו אחרים ויעורר בלבם רצון להפוך לבעליו. כך צריכה להיות גישתה של האשה, אמנם עליה להיות לבושה בצורה מכובדת, אך לא כשהיא מקושטת במידה רבה.

ביאורים

27. תיהוי צניעתן באפי גברייכו. הגמרא שם מביאה הדרכת רב חסדא לבנותיו בעניני התנהגותן עם בעליהן, והדבר הראשון הוא: 'תהיינה צנועות בפני בעליכן'. **28. לא ניתנו תכשיטין לאשה אלא וכו'.** במדרש שם מובא כך: ילמדנו רבינו, מהו שתצא אשה (בשבת) בעיר של זהב (תכשיט שחקוק בו צורת ירושלים) האם זה משאוי שאסור לטלטלו בשבת ברשות הרבים או שזה תכשיט ומותר... רבנן אמרי אף בחול (בימות החול) אסור לצאת בהן לרשות הרבים מפני שהעם מסתכלין בה, ופגם הוא לאשה, שלא ניתנו תכשיטים לאשה אלא שתהא מתקשטת בהן לתוך ביתה, שאין נותנין פרצה (מקום פרוץ בכותל, אפילו) לפני הכשר ביותר וכל שכן לפני הגנב (שלא נותנין פרצה).

ארחות צניעות יושר

עיונים

ה"ד) [29]**גַּבֵּי חַסִידָא דִכְפַר אֵימֵי אִיתָא: כַּד הֲוָה בְּטוּרָא, אִיתְתָא לָבְשָׁה מָאנִין צָאִין, [מְלֻכְלָכִין] שָׁלָא יִתֵּן בָּהּ אִישׁ עֵינָיו. וְכַד עָלִיל מִן טוּרָא, הֵיא לָבְשָׁה מָאנִין נְקִיִּים, שָׁלָא יִתֵּן דַּעְתּוֹ בְּאִשָּׁה אַחֶרֶת. וְכָל כָּךְ הִקְפִּידוּ עַל זֶה, [30]עַד שֶׁרַבִּי יוֹסֵי דְמִן יְקֶרֶת אָמַר לְבִתּוֹ: שׁוּבִי לַעֲפָרַיִךְ וְאַל יִכָּשְׁלוּ בָךְ בְּנֵי אָדָם!** (תענית כ"ד א'). וְהָרַמְבַּ"ם כָּתַב (כפט"ו מאישות הי"ח)**: צִוּוּ חֲכָמִים עַל הָאִשָּׁה שֶׁתְּהֵא צְנוּעָה בְּתוֹךְ בֵּיתָהּ, וְתִתְרַחֵק מִן הַכְּעוּר וּמִן הַדּוֹמֶה לַכְּעוּר.**

[ז]**וּבַעֲוֹונוֹתֵינוּ הָרַבִּים, הַיּוֹם הַדּוֹר פָּרוּץ**

ז. **ובעוה"ר** היום הדור פרוץ **ומתקשטים ביותר.** תכשיטים הינם חלק טבעי מלבושה של האשה, בתנאי שהם צנועים ועדינים. מותר לאשה לענוד תכשיטים, באופן שיהא זה במינון הנכון עפ"י גדרי ההלכה והצניעות, כראוי לבת ישראל כשרה, וזהו כבודה האמיתי של בת מלך. למעשה, אנו מוצאים בחז"ל שאפילו נשים חשובות ביותר, כאשתו של רבי עקיבא, ענדו תכשיטים. יותר מכך, תכשיטים ניתנו במפורש על ידי הבעל לאשתו המיוחדת כאות הערכה על תכונותיה התרומיות ומעשי החסד המיוחדים שעשתה [ראה נדרים נ,א, ירושלמי שבת ד, א, הגר"א על משלי א, ט].

אמנם, להתקשט בכמות מוגזמת של תכשיטים, אינה הנהגה מתאימה לבת ישראל, והמתקשטת

ביאורים

29. גבי חסידא דכפר אימי. מסופר שם לגבי איש חסיד מכפר אימי, שכאשר היה בהר (שהיה עובד שם), אשתו לבשה בגדים מלוכלכין כדי שלא יתן אדם עיניו בה. וכאשר היה נכנס לביתו לבשה בגדים נקיים כדי שבעלה יתן עיניו בה ולא באשה אחרת. **30. שר' יוסי דמן יוקרת אמר לבתו.** בגמרא שם מסופר: היתה לר' יוסי בת בעלת יופי. יום אחד ראה רבי יוסי אדם אחד, שהיה מפרק את גדר העצים על יד ביתו כדי להסתכל בבתו דרך החור, אמר לו רבי יוסי: מה זה? כלומר, מה אתה מעיין כאן? אמר לו האיש: רבי, אם ללוקחה לאשה לא זכיתי, לראותה גם לא אזכה? כששמע זאת רבי יוסי, אמר לבתו: בתי, את גורמת צער לבריות, שובי לעפריך, ואל יכשלו בך בני אדם. [הב"ח מוסיף לגירסת הגמרא שם: "וכן הוה" - וכן היה, כלומר שהיא מתה].

ארחות צניעות יושר

עיונים

כך, נכשלת בחוסר צניעות חמור, משום שהיא מושכת תשומת-לב מיותרת, והינו ההפך המוחלט של הצניעות והעדינות. הראשונים כותבים שבדיוק כפי שנדרש מהגבר שלא להתבונן בנשים, כך אסור לנשים לגרום לגברים להתבונן בהן. שימוש מופרז בתכשיטים סותר ציווי זה באופן ישיר, ואף אסור משום:

"לפני עוור לא תתן מכשול" (ויקרא יט, יד) - אסור מן התורה להחטיא את הזולת.

רבינו יונה (אגרת התשובה, פרק עח) כותב במילים חריפות במיוחד אודות האחריות המוטלת על האשה בנושא זה: "וצריכה האשה שתהא צנועה ונזהרת שלא יסתכלו בה בני אדם חוץ מבעלה, מפני שהמסתכלים בפניה או בידיה יורדין לגהינם, והיא ענושה (תענש) בעונש כל אחד ואחד מהם, מפני שהחטיאה אותם ולא נהגה צניעות בעצמה ונכשלו בה".

ח. **ומתקשטים ביותר.** כפי שנאמר לעיל, התייפות-יתר גורמת לאשה להחטיא את הרבים, ולפיכך זו עבירה על האיסור "לפני עוור". פרט לכך, טמון איסור נוסף בהתמכרות לכל סוגי הנאות ותענוגות אלו, בעצם מהותם. התורה מצוה עלינו: "קדושים תהיו" (ויקרא יט, ב). הרמב"ן מבאר כי ציווי זה מתיחס למעשים כגון אכילה, שתיה, לבוש והתנאות. מובן שאלו הם מעשים מותרים, אך, יש לנהוג בם במשקל ובמשורה, משום שהתמכרות יתר אליהם הופכת את האדם ליצור גס וחסר תרבות.

הרמב"ן מסביר כי התמכרות לרדיפה אחר תענוגות אלו עלולה להזיק לאדם עד כדי כך שייחשב ל"נבל ברשות התורה". כדי למנוע זאת, אסרה התורה מעשים של "פינוק-יתר". לפיכך, האכילה והשתיה מותרות, אך אסור לאדם להיות גרגרן או שתיין. בדומה לכך, אשה אמורה להתלבש בצורה מכובדת, אך אסור לה להרבות בתכשיטים מיותרים הנובעים מרדיפה אחר הנאות יתרות.

אנו לומדים על חשיבות המצוה של "קדושים תהיו", מכך שנאמרה בהקהל - בפני כל עם ישראל (ויקרא יט, א). כל הגברים והנשים נאספו כדי לקבל הוראות לגבי נושא מסויים זה. עצם מהותו של עם ישראל תלויה בחיים על-פי צו זה, ולכן היה צורך שכולם יהיו נוכחים בזמן אמירתו. יותר מכך, רש"י כותב כי מצוות "קדושים תהיו" מתיחסת במיוחד לגבי כל דבר שעלול לגרום למידת מה של מחשבת עבירה, אנו מצווים להימנע מעשיית כל מעשה שעלול לגרום לפלישה לתחום אסור זה.

ט. **ולא תסתכל על חברותיה.** אדם ברמה מוסרית גבוהה, אשר נתקל בהתנהגות בלתי-הולמת, ומראה עיניו אכן מעורר בו תיעוב וסלידה אמיתיים - גם הוא מושפע לרעה. "כח הראיה" הוא כח כה חזק, המותיר את רישומו, אף על פי שהאדם יודע כי מדובר במעשה רע, והוא מתעבו בכל לב. בספר דברים (כט, טז) מזהיר הקב"ה את עם ישראל שלא יושפעו ממראות העבודה-זרה בהם ייתקלו בארץ ישראל: "ותראו את שיקוציהם ואת גילוליהם וגו'" ומזהירם לא להמשך אחריהם ולעבדם.

[ח]**וּמִתְקַשְּׁטִים בְּיוֹתֵר וְכוּ', וְהַרְבֵּה יֵשׁ לְדַבֵּר עַל זֶה בַּעֲוֹונוֹתֵינוּ הָרַבִּים. וְאַשְׁרֵי מִי שֶׁנִּזְהָרֶת בָּזֶה** [ט]**וְלֹא**

ארחות צניעות יושר — עיונים

תִּסְתַּכֵּל עַל חַבְרוֹתֶיהָ, [י]וְכָל שֶׁכֵּן עַל הַפְּרוּצוֹת.

זרה כאל מעשה משוקץ ומתועב, עלולים להימשך אחריה ונמצאים בסכנה שמא יגררו לעבדה?! הרב מבריסק, הגרי"ז סולובייצ'יק זצ"ל, מסביר כי הדבר מובן בהחלט, אם מבינים את עוצם כוחה של הראיה: יכול אדם לראות משהו המעורר בו גועל ודחיה, ועם כל זאת להיות כה מושפע ממנו, עד שלבסוף ימשך אליו.

לכאורה, צריך הדבר ביאור: אנשים המתייחסים לעבודה

ראיית מראות טומאה אינה גורמת רק להתעוררות הדחפים הבהמיים הרדומים באדם. הנזק הבא מראייה אסורה מתפשט הרבה מעבר לגבולות ההשפעה המובנים בדרך כלל. אנו סבורים כי אדם הרואה מראה טמא ולא מתעורר בו כל יצר רע למראהו - לא הושפע כלל מהמראה, והוא נשאר בטהרתו בדיוק כפי שהיה קודם לכן. אך האמת - לא כך הדבר. כל אחד באשר הוא, מושפע וניזוק מן המראות אותם הוא רואה, גם כאשר אין לו כל ענין בהם. כאשר אדם רואה טומאה, נוצר למעשה קשר ישיר בינו לבין הטומאה (קשר הדומה למגע), וכפי שידוע לנו, כאשר טהור נוגע בטמא, הוא נטמא, גם כאשר המגע בשוגג. [עם כל זאת, טומאה ממשית אינה עוברת בראייה בלבד, משום שמגע עין אינו ממש].

היות ועל פי התורה, הראייה הינה סוג של "מגע", אדם סופג באופן ממשי מרוחו ומהשפעתו של האדם עליו הוא מתבונן (ראה "תורת חיים" ערובין יג, ב).

חז"ל אומרים: "אסור לאדם להסתכל בצלם דמות אדם רשע" (מגילה כח, א). לעומת זאת, אומר הפסוק: "והיו עיניך רואות את מוריך" (ישעיה ל, כ). מאחר שהסתכלות מכוונת גורמת לאדם לספוג מרוחה של הדמות בה הוא מתבונן, עליו להימנע מהבטה מכוונת על הרשע. ברוח זו, יש להתאמץ במיוחד להתבונן בצדיקים, כדי שמשהו מקדושתם יעבור אל האדם. הואיל והראייה היא סוג של מגע גופני בין בני-אדם, יכול האדם אף "להעניק מעצמו" ולהשפיע בצורה חיובית על האדם בו הוא מתבונן. בהקשר זה, הלא ידועים לנו הכוחות העצומים שיש ב"עין טובה" ו"עין הרע".

כאשר נבין מושג זה, נקלוט את עצמת ההשפעה שיש לראיית דרכי לבוש והתנהגויות בלתי הולמות, הן על גברים והן על נשים, ואף נבין מדוע עלינו להתאמץ בכל כוחינו כדי להתרחק מהן. כאמור, לא רק היצר הרדום באדם מתעורר ממראות אלו, אלא האדם סופג לתוכו חלק מן הטומאה הנובעת מן הדמות הלבושה שלא כרוח התורה, פשוטו כמשמעו.

י. וכל שכן על הפרוצות. אסור מן התורה, לאיש או לאשה, להתנהג בצורה המאפיינת את תרבות אומות העולם. זאת על מנת שלא יאמצו לעצמם ערכים וצורות התנהגות המנוכרות לרוח היהדות. האיסור נלמד מן הפסוק "ובחוקותיהם לא תלכו" (ויקרא יח, ג). הרמב"ם בהלכות עבודה זרה (יא, א) כותב: "אלא יהיה הישראלי מובדל מהן וידוע במלבושו ובשאר מעשיו כמו שהוא מובדל מהן במדעו

ארחות צניעות יושר — עיונים

ובדעותיו". כל קיומה ועתידה של האומה היהודית תלויים בשמירת ההבדלה הברורה בין אורחות חייו של היהודי לבין תרבויות נכר.

וּמַה שֶּׁהִתְלַבֵּשׁ יוֹתֵר בִּגְדֵי צְנִיעוּת - תִּזְכֶּה בְּיוֹתֵר לְבָנִים צַדִּיקִים וְתַלְמִידֵי חֲכָמִים, וּבַעֲלָהּ זוֹכֶה לְכָל-טוּב [31]כְּמוֹ שֶׁכָּתַב בַּזֹּהַר הַקָּדוֹשׁ (מובא במ"ב סי' ע"ה סק"ד), **וְתָקִים בַּיִת לְתִפְאֶרֶת.**

הפוסקים כותבים כי בגדי נשים אשר אינם הולמים את דרך התורה ורוח היהדות, נכללים גם כן באיסור של "ובחוקותיהם לא תלכו". בהיותו בגד פרוץ - הוא שייך לתרבויות אחרות וזר ליהדות. זאת כמובן בנוסף לכל שאר האיסורים הכרוכים בלבישת בגד כזה. כיון שאופייני לרבים מאומות העולם ללבוש פריט כזה, אין ספק שהוא נכנס בגדר האיסור של "ובחוקותיהם לא תלכו" (שו"ת דברי חיים א, ל). חז"ל אומרים (סנהדרין לז, א) כי המילה "בגד" ניתנת לקריאה גם במובן "בוגד". באמצעות הבגדים, יכולה האשה לקשט עצמה, או חלילה לבגוד באומתה. ראה בישעיה (כד, טז) כיצד מתאר הנביא בצורה שאינה משתמעת לשני פנים את חומרת השימוש לרעה בבגדים.

אם בגד נאסר משום "ובחוקותיהם לא תלכו" האיסור נותר בעינו, גם אם במשך הזמן טעו יהודים וחיקו את דרכי הנכרים, עד שסגנון תסרוקת או לבוש מסויימים הפכו להיות אופיניים הן ליהודים והן לנכרים. כי עדיין נחשב הדבר כחיקוי הנכרים וכהזדהות עם תרבותם על כל הכלול בה. (שו"ת חתם סופר, או"ח קנט סוף ד"ה תבנא וכן שו"ת אבני נזר חו"מ קג). ברם, במידה והבגד אינו נושא עוד תוית שלילית, ואינו מסמל עוד שחצנות והתבלטות כבעבר, אזי הוא לא כלול עוד באיסור "ובחוקותיהם לא תלכו", ומותר לכולם ללובשו. (דרכי תשובה קעח, טז בשם הב"ח ובשם ר' יצחק אלחנן זצ"ל).

ביאורים

31. כמו שכתב בזוהר הקדוש. וזה לשון הזוהר (בתרגום): "אמר רבי חזקיה, תבוא קללה על האיש המניח לאשתו להראות שערות ראשה בחוץ. וזהו אחד מיסודות צניעות הבית. ואשה המוציאה שערותיה, מלבד בזמנים שמתעסקת בסידורן, הרי היא גורמת עניות לביתה וגורמת שבניה לא יהיו נחשבים בדור, וגורמת שהסטרא אחרא יהיה בביתה. מה גורם לכל אותן פורענויות? השיער שגילתה בתוך ביתה! אם זו השפעתה של חשיפה בתוך הבית פנימה, שער בנפשך מהו הנזק הנגרם מחשיפת שיער בפרהסיה... לפיכך, צריכה האשה לדאוג לכך שאף שערה בודדת לא תתגלה, אפילו בהיותה בביתה, וכל שכן כאשר יוצאת לרחוב. ואם נזהרת ועושה כן, מתקיים בה מאמר הכתוב: "בניך כשתילי זיתים", כמו שהזית - שמנו חשוב, כך בניה יעלו בחשיבות על שאר בני העולם, ולא עוד אלא שבעלה מתברך בכל הברכות של מעלה ושל מטה, בעושר, בבנים ובני בנים".

ארחות קנאה יושר

עיונים

קִנְאָה

שְׁלֹמֹה הַמֶּלֶךְ עָלָיו הַשָּׁלוֹם **אָמַר** (קהלת ד): **"וְרָאִיתִי אֲנִי [1]אֶת כָּל עָמָל וְאֶת כָּל [2]כִּשְׁרוֹן הַמַּעֲשֶׂה, כִּי הִיא קִנְאַת אִישׁ מֵרֵעֵהוּ". וּמִדַּת הַקִּנְאָה, אַף שֶׁלִּפְעָמִים הִיא טוֹבָה כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב** (כ"ב כ"א א') [א]**קִנְאַת סוֹפְרִים תַּרְבֶּה חָכְמָה,** [ואין זה דומה לקנאה הרעה, כי שם עיקר חפצו שלשני לא יהיה. העובדה שלשני יש את מה שלו אין - היא מציקה לו, ולכך מקנא ברצותו שגם לו יהיה את מה שיש לשני, אמנם היה מעדיף שלשני לא יהיה, מאשר לטרוח להשיג לעצמו את מה שיש לחברו. זוהי הקנאה השלילית. אמנם בקנאה החיובית, אין עינו צרה במעלת חבירו, אדרבא שמח הוא על כך, אלא צר לו שלא הגיע גם הוא למעלות אלו, וקנאה זו 'מרבה חכמה' מאחר וזה ממריץ אותו להשיג גם-כן מעלות אלו, אבל עצם העובדה שלחבירו יש מעלות אינה מפריעה לו].

א. קנאת סופרים תרבה חכמה. יש קנאה שהיא טובה, והיא, כשרואה שחבירו גדלו בחכמה ובמעשים טובים, הוא מתקנא בהם, וטורח ומשתדל לעשות כמותם מפני שגם הוא חפץ להיות כמותם, הרי קנאה זו גורמת לו להרבות על חכמתו וללכת בדרך טובה.

וכתב רבינו יונה, שלמרות שקנאת סופרים אינה רעה, מ"מ עדיפה העשיה מפני ציווי הבורא, כי טוב יותר מי שעושה המעשים הטובים מנדבת לבו באמת ובלב שלם, ולא מתוך שמתקנא באחרים העושים. ועיין במהרש"א (ב"ב שם ח"א ד"ה דקנאת) שכתב, שקנאה זו ראויה רק לאלו שמתחילים ללמוד, ועדיין לא הגיעו למעלת החכמים.

ביאורים

1. את כל עמל. הם העבירות שהמה עמל בעיני הקב"ה ורע לפניו. **2. כשרון המעשה כי היא קנאת איש מרעהו.** מעשה כשר וישר שלא עשהו לשם שמים, כי אם מחמת קנאה בראותו תפארת רעהו בעבור כשרון מעשיו, ומתקנא בו ואוחז במעשיו למען לא תגדל תפארתו עליו (רש"י, מצודת דוד). והוסיף המצודת דוד בביאור המשך הפסוק "גם זה הבל": למרות שעשה מעשה כשר וישר, מכל מקום הוא דבר שאין בו ממש, כי אינו עושה מרצונו (-לשם שמים) כי אם בעל כרחו עושה המעשה (מחמת קנאת איש מרעהו), ונשבר אם כן הרצון. עכ"ד. [באבן עזרא פירש פסוק זה לא על מעשה המצוות אלא בענין רדיפת האדם את עניני עולם הזה, וז"ל: וראיתי רוב עמל האדם גם

ארחות קנאה יושר

עיונים

ב. הקנאה והתאווה והכבוד מוציאין את האדם מן העולם. כתב במדרש שמואל, שהקדים התנא הקנאה לשאר המדות, באשר היא גורמת להוציא את האדם מן העולם יותר מאשר שאר המדות, שאפילו אם הוא נקי מן התאוה והכבוד, מכל מקום הקנאה גורמת לו להאבד מן העולם, אבל מי שאין בו קנאה אינו נאבד מן העולם. וכהמעשה שהובא בקטע הבא.

אֲבָל בְּמָקוֹם שֶׁאֵינָהּ טוֹבָה - [3]הִיא מִדָּה רָעָה מְאֹד, כְּדִתְנַן (אבות פ"ד מכ"א) [4](ב)**הַקִּנְאָה [5]וְהַתַּאֲוָה [6]וְהַכָּבוֹד [7]מוֹצִיאִין אֶת הָאָדָם מִן הָעוֹלָם. וְאָמְרוּ** (שבת קנ"ב ב') [8]**מִי שֶׁיֵּשׁ בִּלְבּוֹ קִנְאָה עַל חֲבֵרוֹ - [9](ג)עֲצָמוֹתָיו מַרְקִיבִין, וּמִי שֶׁאֵין בּוֹ קִנְאָה - אֵין עֲצָמוֹתָיו**

ומבאר שם הטעם שעונש הקנאה חמור מן התאוה, כיון שהמקנא גרוע יותר, שרוצה להרע לאחרים, וכמו המשל הידוע, שהמלך אמר למתאוה ולמקנא שכל אחד מהם יבקש משאלת לב וינתן לו, ולחבירו יתן כפליים, ולא רצה המקנא לבקש תחילה כדי שלא יקבל המתאוה כפליים ממנו, והמתאוה גם כן לא רצה לבקש תחילה, כי נתאוה לכפליים. לבסוף ביקש המקנא תחילה שינקר לו המלך את עינו האחת, וכן עשה המלך שניקר למקנא עין אחת ולמתאוה שתי עיניו.

ג. עצמותיו מרקיבין. מסופר שם בגמרא שהחופרים חפרו בשדהו של רב נחמן, ופתאום געו בהם אחאי בר יאשיה שהיה קבור שם. בא רב נחמן ושאל אותו כיצד נשאר שלם בגופו ולא הרקיבו עצמותיו, והרי נאמר (קהלת יב, ז) 'וישוב העפר על הארץ כשהיה', השיב לו אחאי בר יאשיה שלכך נאמר (משלי יד, ל) 'ורקב עצמות קנאה', מי שיש לו קנאה בלבו עצמותיו מרקיבות, אבל מי שאין בו

ביאורים

כשרון מעשיהם בעבור בני האדם שיקנא זה בזה וירצה להתפאר על חבירו, ושלא יהיה הוא חסר ממנו בדירתו ומלבושיו ובניו ומאכלו וחכמתו וטוב השם. עכ"ל]. **3. היא מדה רעה מאד.** גם היא אינה אלא חסרון-ידיעה וסכלות, כי אין המקנא מרויח כלום לעצמו וגם לא מפסיד למי שהוא מתקנא בו, ואינו אלא מפסיד לעצמו. (מסילת ישרים, פרק יא). **4. הקנאה.** אדם המקנא בחבירו על עושרו והצלחתו. **5. והתאוה.** אדם הרוצה למלאות תאותו באכילה ושתיה ושאר תענוגות העולם. **6. והכבוד.** אדם האוהב כבוד ושררה, ורודף אחריהם ומחפש שיכבדוהו בני אדם. **7. מוציאין את האדם.** שלוש מדות אלו מוציאין את האדם מן העולם הזה (רש"י). ובאבות דרבי נתן (נו"ב פל"ד) כתוב 'מוציאין את האדם מן העולם הזה ומחיי העולם הבא'. **8. מי שיש בלבו קנאה.** בחייו. **9. עצמותיו.** לאחר מותו.

ארחות	קנאה	יושר	עיונים

מַרְקִיבִין. וְאָמְרוּ (משנת ר"א פ"ד) מִנַּיִן (ה)שֶׁאָסוּר לְהַקְנוֹת זֶה בָּזֶה? שֶׁנֶּאֱמַר: "[10]כִּי לָאֱוִיל יַהֲרֹג כָּעַשׂ, [11]וּפֹתָה תָּמִית קִנְאָה".

[12]עַל הַקִּנְאָה הָרַג שָׁאוּל אֶת נוֹב עִיר הַכֹּהֲנִים. [13]עַל הַקִּנְאָה הִלְשִׁינוּ הַכַּשְׂדִּים אֶת חֲנַנְיָה

מתבטא לאחר מותו ברקבון הגוף. עכ"ד.

בספרים מובא רעיון נפלא בשם הגאון רבי חיים ברלין זצ"ל על הפסוק בו מבקש יוסף מאחיו: "והעליתם את עצמותי מזה" (בראשית נ, כה). כך אמר להם יוסף: בעוד מספר שנים תווכחו לראות שלא היה בלבי כל קנאה ושנאה כלפיכם. וזאת כאשר ימצאו האחים את עצמותיו של יוסף כשהם שלמים, ולא שלט בהם "רקב עצמות קנאה" וכדברי חז"ל בגמרא (שבת קנב) הנ"ל.

ד. שאסור להקנות זה בזה. והעצה להסרת הקנאה כתב המסילת ישרים וז"ל: ואמנם, לו ידעו ולו יבינו, כי "אין אדם נוגע במוכן לחברו אפילו כמלא נימא (כמלוא עוביה של שערה, כלומר, אפילו מעט שבמעט)" (יומא לח, ב), והכל כאשר לכל מה' הוא, כפי עצתו הנפלאה וחכמתו הבלתי נודעת (שאינה מושגת על ידי שכלנו) - הנה לא היה להם טעם להצטער בטובת רעיהם כלל. עכ"ד.

וב'בית הלוי' (ליקוטים) כתב בזה"ל: גם ינצל הבוטח בה' מהקנאה אשר כתוב עליה "ורקב עצמות קנאה" כי אחרי שנתאמת בלבו כי כל מה דעביד רחמנא (כל מה שעושה הקב"ה) הכל לטובתו שוב אין מקום לקנאה וכמו שלא יתרעם החולה על הרופא אשר לו נותן סם זה ולחבירו סם אחר יען כי הרופא מכיר טבע כל אחד ומחלתו ונותן לכל אחד סם הצריך לו לרפאותו. עכ"ד.

ביאורים

10. כי לאויל יהרוג כעש. את הטיפש יהרוג הכעס אשר יכעס. **11. ופותה תמית קנאה.** כלומר, הקנאה ממיתה את הפתי המגביר בעצמו את המידה הזו. **12. על הקנאה הרג שאול את נוב עיר הכהנים.** שאול קנא בדוד (כמבואר בהמשך), ולכן כאשר דואג האדומי הלשין על דוד בפני שאול, קיבל שאול את ההלשנה ומחמת זה גזר שאול מיתה על שמונים כהנים מנוב עיר הכהנים על שנתנו לדוד צידה לדרך בעת שברח משאול (כמבואר בשמואל-א פרקים כא-כב-כג). **13. על הקנאה הלשינו הכשדים את חנניה מישאל ועזריה ועליהם נהפכה.** כמבואר בספר דניאל פרק ג' פסוק כב'.

ארחות	קנאה	יושר	עיונים

מִישָׁאֵל וַעֲזַרְיָה, וַעֲלֵיהֶם נֶהֱפְכָה. [14]עַל הַקִּנְאָה הִלְשִׁינוּ הַכַּשְׂדִּים אֶת דָּנִיֵּאל, וַעֲלֵיהֶם נֶהֱפְכָה. וְאָמְרוּ (שהש"ר פ"ח ס' ו') "[15]קָשָׁה כִּשְׁאוֹל קִנְאָה" – [16]שֶׁקִּנְּאוּ עָשָׂו לְיַעֲקֹב, [17]שֶׁקִּנְּאוּ אֶחָיו בְּיוֹסֵף, [18]שֶׁקִּנְּאוּ שָׁאוּל בְּדָוִד. [19]וְדוֹאֵג לֹא נִטְרַד [20]אֶלָּא בִּשְׁבִיל הַקִּנְאָה (ע' זבחים נ"ד ב'). וְאָמְרוּ (מדרש תדשא ט"ז) הַצְּרָעַת נִדְבֶּקֶת לַבְּרִיּוֹת מִקִּנְאַת הֶבֶל. וְאָמְרוּ (אדר"נ פכ"ח) כָּל הַמֵּטִיל קִנְאָה וְתַחֲרוּת בְּתוֹךְ בֵּיתוֹ, מַעֲלֶה עָלָיו הַכָּתוּב [21]כְּאִלּוּ מֵטִיל קִנְאָה וְתַחֲרוּת בְּיִשְׂרָאֵל. וְכָתַב הָרַא"ש (באו"ח ס' קי"ג): (ה)אַל

ה. **אל תתן בלבך קנאה.** על האדם לחפוץ בטובתו של חברו ולשמוח בה! דבר זה נלמד מהפסוק "ויאמר לו משה המקנא אתה לי ומי יתן

קנאה אין עצמותיו מרקיבות ואינו נעשה רימה ותולעה. וביאר המהר"ל: הרגשת קנאה מצביעה על חסרון יסודי באדם החש בה. אילו לא היה חסר לו דבר מה, לא היה מרגיש קנאה כלפי מי שיש לו אותו דבר. "חסרון" זה הקיים בו במשך ימי חייו,

ביאורים

14. על הקנאה הלשינו הכשדים את דניאל ועליהם נהפכה. כמבואר בספר דניאל פרק ו' פסוק כה'. **15. קשה כשאול קנאה.** היתה קשה כאש הגיהנם אותה קנאה. **16. שקנא עשו ליעקב.** על הברכה שברכו יצחק אביו תחת לברך אותו, את עשו. **17. שקנאו אחיו ביוסף.** אחי יוסף קנאו בו על האהבה שאהב יעקב את יוסף יותר מכל בניו [כדכתיב (בראשית לז, ג): "וישראל אהב את יוסף מכל בניו כי בן זקונים הוא לו"], ועל החלומות שהוא חולם, שלדבריהם לא היו אלא מפני האהבה שהוא זכה לה [שנאמר (שם, יא): "ויקנאו בו אחיו"]. **18. שקינא שאול בדוד.** גבורתו וצדקתו של דוד והיותו ראוי למלוך על ישראל, היא אשר הביאה את שאול לקנא בדוד, על המלוכה שמא תסוב מבית שאול לבית דוד כאמור שם (שמואל-א יח) בענין, ועל כן היה מה שנאמר שם בענין: "ויהי שאול עוין את דוד מהיום ההוא והלאה". **19. ודואג לא נטרד.** מהעולם הזה ומהעולם הבא (שאין לו חלק בעולם הבא). **20. אלא בשביל הקנאה.** שמואל ודוד ישבו ועסקו בענין קביעת מקומו של בית המקדש, היכן המקום הנבחר שיש להעמיד עליו את בית המקדש, עד שזכו לכוין ולגלות את מקום המקדש, ועל זה נתקנא דואג האדומי בדוד על שכיון להלכה, [מאחר וגם הוא התאמץ בענין זה ולא הצליח לפושטו (מהרש"א סנהדרין קו, א)]. קנאה זו היא שגרמה לדואג לקצוף על דוד, ומחמת כן הלשין עליו בפני שאול, כמבואר באריכות שמואל-א (פרקים כא-כב-כג). **21. כאילו מטיל קנאה ותחרות בישראל.** הטעם מפני שכל אחד מבני ביתו ילמד מדה זו ממנו לנהוג את עצמו עם בני ביתו גם כן ונמשך מדה זו ומתפשטת בכל ישראל להיות קנאה ביניהם (מפרש, עיין בנין יהושע שם).

ארחות קנאה יושר עיונים

תִּתֵּן בִּלְבָבְךָ קִנְאָה, [ז]שֶׁזּוֹ הִיא רָעָה חוֹלָה כל עם ה' נביאים" (במדבר יא, כט). בפסוק זה רואים -

לדעת בעל העקידה והאור החיים הק' - את מעלתו הנשגבה של משה רבינו ע"ה, שלא היה בו כל שמץ של קנאה, לא רק כלפי אלו מתלמידיו שיהיו מאוצלים מן הרוח אשר עליו, כמו שאמרו חז"ל (סנהדרין קה, ב) "בכל אדם מתקנא חוץ מבנו ותלמידו". אלא אפילו אם יתן ה' את רוחו על כל העם ויהיו נביאים, לא מכוחו הוא, אלא "בזכות עצמם" דבר שמתקנאים בו - אף על פי כן לא יקנא בהם, אלא אדרבה, משתוקק הוא שאכן כך יהיה.

שנינו במסכת אבות (ה, יט): "עין טובה ורוח נמוכה ונפש שפלה מתלמידיו של אברהם אבינו", ופירש רש"י: "עין טובה" - שאין לו קנאה על חברו, וחביב עליו כבוד חברו ככבודו. שלשה אלו - מפרש החיד"א (בספרו חסדי אבות) - הם כנגד "הקנאה והתאוה והכבוד" אשר מוציאין את האדם מן העולם. שמי שיש לו עין טובה, שמח בחלקו ואין לו קנאה. ורוח נמוכה - אינו מבקש כבוד. ונפש שפלה - אינו מתאווה תאות הגוף.

ובספר ראשית חכמה (בשער הענוה פ"א) כתב: ורוב המפרשים הסכימו כי "עין טובה" היא ההסתפקות במה שיש לו, ואף על פי שיהיה לחברו ממון יותר ממנו, אינו מתקנא בו, אלא המעט שיש לו - בעיניו הרבה, ושל אחרים - מעט בעיניו, יחפוץ שיהיה להם יותר ממה שהיה חפץ לעצמו. עוד אומרים המפרשים כי מדת עין טובה יש בה יתרון על פני שאר מדות טובות באשר אדם משתמש בה בכל עת ובכל שעה, תמיד רואה הוא את הזולת ואת כל אשר לו בעין טובה ולא כשאר המדות שאין אדם יכול לקיימן תמיד.

ו. שזו היא רעה. כתב ה'פלא יועץ': גדולה שנאה שהיא מחמת קנאה, אש אוכלה היא לאין מרפא. ומי שיש בו מדה רעה זו, כל ימיו מכאובים ואוכל לחם העצבים, ואין לו רעים אהובים, ומרבה ריבות, והוא שמח לאיד, ורוצה בתקלת חברו ושיכשלו חבריו בדבר הלכה וכו' וכהנה רעות רבות ועבירות שנגרמות מן הקנאה. מי האיש החפץ חיים יברח ממנה, ויהא גיבור הכובש את יצרו וכו' שיאמין באמונה שלימה שאין אדם נוגע במוכן לחברו.

ובילקוט מעם לועז הביא: דרכו של הקנאי שמצטער מדוע זוכה חברו למעלה גדולה בעושר ובבנים ובנכסים. עליו לדעת, כי בחשיבה זו הרי הוא פוגע בכבוד שמים, שהרי הקב"ה רוצה לתת לחברו טובות אלו. משל למה הדבר דומה? למלך המחלק לשריו ועבדיו מעלות כל אחד לפי ראות עיניו. ואם יבוא אחד מן השרים וישאל מפני מה יושב פלוני למעלה, הרי הוא יענש על שפגע במלך. ק"ו במלך מלכי המלכים הקב"ה.

כתב הזוהר הק': כל דרדף בתר דלאו דידיה איהו עריק מקמיה, ולא עוד, אלא מה דאית ביה אתאביד מיניה [=כל הרודף אחר מה שאינו שלו, הוא בורח ממנו, וגם מה שיש לו נאבד ממנו].

ארחות קנאה יושר עיונים

[ז]שֶׁאֵין לָהּ רְפוּאָה.

וּבְחֻפַּת אֵלְיָהוּ רַבָּה (פ"ג): רַב נַחְמָן בַּר יִצְחָק הָיָה לוֹ [22]תֵּל עָפָר בְּתוֹךְ כַּרְמוֹ. הֵבִיא שָׁם פּוֹעֲלִים לְטַל אֶת הַתֵּל, וְחָפְרוּ אוֹתוֹ כָּל הַיּוֹם כֻּלּוֹ. לְיוֹם שֵׁנִי כְּשֶׁהֵן חוֹפְרִין, [23]קָפִין אָדָם אֶחָד מִתּוֹךְ בֵּיתוֹ [צ"ל קִבְרוֹ] וְיָשַׁב עַל הַתֵּל וְהִתְחִיל לְהִתְנוֹדֵד וְלִקְרוֹת. וּמֶה הָיָה [24]קוֹרֵא? - [25]שֶׁמָּא הִגִּיעַ זְמַן תְּחִיַּת הַמֵּתִים? שֶׁמָּא הִגִּיעַ זְמַן תְּחִיַּת הַמֵּתִים? רָצוּ הַפּוֹעֲלִים וְהוֹדִיעוּ לְרַב נַחְמָן. בָּא וּמְצָאוֹ, אָמַר לוֹ: מִי אַתָּה? אָמַר לוֹ: מֵת אֲנִי, שֶׁמָּא הִגִּיעַ זְמַן תְּחִיַּת הַמֵּתִים? אָמַר לוֹ רַב נַחְמָן: עָדַיִן לֹא הִגִּיעַ זְמַן תְּחִיַּת הַמֵּתִים. אָמַר לוֹ: [26]מַה טִּיבְךָ

ז. שאין לה רפואה. ביאר רבי דניאל מקלם זצ"ל מהי קנאה: אילו נולד אדם בעל כנפים היה בעל מום. אילו האדם היה מקבל את מה שהוא מקנא ברעהו היה לו זה למום, כי אם אמנם באמת היה צריך לאותו דבר היה הקב"ה נותנו לו, ואם אין לו ודאי שאינו צריך לכך, כי מיותר לו ודבר מיותר זה מום. עכ"ד. ולפי זה יבואר מה שכתב זו היא חולה רעה שאין לה רפואה דוקא אצל קנאה.

הקנאה היא מדה שאוכלת את האדם ללא תועלת, הוא שאמרו "רקב עצמות קנאה", והיינו שמרקיב את העצמות ואין בו תועלת רק הפסד. וביאר רבינו בחיי, מדוע המשיל שלמה המלך את הקנאה לרקב בעצמותיו, לומר לך, כמו שבעצמות אם נהיה רקב אין לו תרופה, ולא כשאר בשר שיש לו תרופה, כך מידת הקנאה אין לה תרופה.

אמנם - כתב ב"אור יחזקאל" - גם לקנאה תמצא רפואה, אם ישריש בלבו יסודות האמונה שלא הכל אפשר להבין ולא הכל צריך להבין, וכמו שכתב המסילת ישרים (פי"א): כי אין אדם נוגע במוכן לחברו אפילו כמלא נימא והכל מה' הוא כפי עצתו הנפלאה וחכמתו הבלתי נודעת הנה לא היה להם טעם להצטער בטובת רעיהם כלל.

ביאורים

22. תל עפר. ערימת עפר. **23. קפין אדם אחד.** שכבר מת. **24. קורא.** שואל. **25. שמא הגיע זמן תחיית המתים.** כך שאל אותו מת את הפועלים. **26. מה טיבך.** כלומר, מדוע הנך כאן בתל הזה.

ארחות קנאה יושר

עיונים

בַּתַּל הַזֶּה? אָמַר לוֹ: וַהֲלֹא אָמַרְתִּי לְךָ שֶׁמֵּת אֲנִי. אָמַר לוֹ: [27]וּמֵת אֵינוֹ נִרְקָב?! אָמַר לוֹ: הִכְנִיסוּךָ לְבֵית הָרֶחֶב וְלֹא הִקְרִיבוּךָ סֵפֶר מִשְׁלֵי?! וְלֹא כָּךְ אָמַר שְׁלֹמֹה: "וְרִקָּב עֲצָמוֹת קִנְאָה"?! [28]וְזֶה מַעֲשֵׂה קִנְאָה, וּמִיָּמֵי [29]לֹא הֶעֱמַדְתִּי עַל מִדּוֹתַי, [ח]וְלֹא תָּפַשְׁתִּי בְּלִבִּי קִנְאַת חֲבֵרִי מֵעוֹלָם, [30]וְלֹא סִפַּרְתִּי בְּבֵית הַכְּנֶסֶת וּבְבֵית הַמִּדְרָשׁ, וְלֹא נָתַתִּי לִבִּי וְאָזְנַי

את המחזרים לפתחו ומעניק להם מנדבת לבו.

פעם בא עני וביקש נדבה. הציע לו העשיר קודם כל לאכול ולשתות. אמר העני: זה עתה אכלתי ושבעתי אבל אם תתן לי כוס יי"ש יתעורר תאבוני, ואז אוכל לשוב ולאכול! צחק העשיר ואמר: "דרכי להאכיל רעבים, אבל מדוע אעורר תאבונך כדי להאכילך"?!...

והנמשל: אדם שמבקש פרנסה טובה מהקב"ה, יכול הקב"ה לומר לו: אם אמלא מבוקשך עדיין יהיה חסר לך, כי כשיש לאדם מנה רוצה מאתיים וכן הלאה, נמצא שלעולם לא תבוא על סיפוקך.

ואולם מה עושה הקב"ה ברוב טובו? הוא נענה לו בכפליים: גם נותן לו מבוקשו וגם מעניק לו את מדת ההסתפקות והשמחה בחלקו. הוא שנאמר (במשלי כב): "ברכת ה' היא תעשיר - ולא יוסיף עצב עמה".

דברים מאלפים מצאנו לבעל ה"נודע ביהודה" בספרו צל"ח (על ברכות ד, ב): נאמר: "פותח את ידך ומשביע לכל חי רצון". מקשה הצל"ח: לכאורה היה לו לומר "ומשביע לכל חי מזון" או "שובע", ומה פשר הלשון "רצון"?

ומבאר הצל"ח, כי פסוק זה אמר דוד המלך כלפי מי שמזונותיו מצומצמים בדוחק ובעוני, שאז הקב"ה, נותן וחונן בו דעה לשמוח בחלקו. ואיזהו עשיר השמח בחלקו, ואין לך מדה טובה כמדת

ביאורים

27. ומת אינו נרקב. וכי מת אינו נרקב, כלומר, אם מת אתה מדוע הנך שלם ולא נרקב. **28. וזה מעשה קנאה.** זה תוצאות המקנא להרקב לאחר מותו. **29. לא העמדתי על מדותי.** לא שמרתי בלבי שנאה לאלה שציערוני. **30. ולא ספרתי.** לא דברתי דברים בטלים בבית הכנסת ובבית המדרש.

ארחות קנאה יושר

עיונים

ההסתפקות. ועל רבי חנינא נאמר בגמרא (ברכות) "כל העולם ניזון בשביל חנינא בני וחנינא בני די לו בקב חרובין", לא אמרו "אין לו אלא קב חרובין" אלא אמרו "די לו בקב חרובין" שהיה לו בזה די והותר וקיבל זה ברצון כאדם שיש לו כל צרכו.

מעתה, הוא שרמז הכתוב: "ומשביע לכל חי רצון" - שמשביע לכל חי במה שנתן לו בדעתו שישמח בחלקו וכאילו נתמלא כל רצונו. עכ"ד הצל"ח. נמצא שהקב"ה לא רק פותח את ידו ונותן לנו כל טוב, אלא הוא מוסיף על כך שנהיה גם שבעי רצון ושמחים בחלקנו, וזו אכן הנתינה הטובה ביותר.

ט. שלא תהא עינו של אדם צר במשנתו של חברו. בספר עלי שור (ח"א עמוד לו) פנה לתלמיד שסבל ממדת הקנאה וקנא במעלות חבריו, וכך כתב: הן הקב"ה הבוחר בתורה נתן לך כל הכוחות הדרושים כדי שתקבל חלקך בתורה. תוכל לברך בשמחה רבה בכל בוקר "ברוך אתה ה' אלוקינו מלך העולם

ח. ולא תפשתי בלבי קנאת חבירי מעולם. אחת מהמתנות הטובות והנפלאות שנתן הקב"ה לאדם היא מדת ההסתפקות והשמחה בחלקו. ולא נותר לאדם אלא לדעת כיצד להשתמש במתנה זו. המשיל זאת המגיד מלובלין לאדם עשיר שהיה מחלק צדקה ביד רחבה, מאכיל ומשקה

אֶלָּא לְדִבְרֵי תוֹרָה, לְקַיֵּם מַה שֶּׁנֶּאֱמַר: "וְשׁוֹמֵעַ לִי יִשְׁכֹּן לָבֶטַח". אָמַר לוֹ רַב נַחְמָן: אֶבְנֶה לְךָ [31]קוּבָּא אַחַת? אָמַר לוֹ: אַל תַּעַשׂ לִי מְאוּמָה וְאַל תַּעֲבִירֵנִי מִמָּקוֹם זֶה, מִפְּנֵי שֶׁבִּרְשׁוּת [32]קִבְרוּנִי, אֶלָּא הָשֵׁב הֶעָפָר שֶׁנִּטַּלְתָּ לְמְקוֹמוֹ. וְהָיָה רַב נַחְמָן מְפַחֵד וּמִתְעַצֵּב כָּל הַיּוֹם כֻּלּוֹ, וְאָמַר: אוֹי לִי, שֶׁמָּא הִרְגַּזְתִּי לְאוֹתוֹ הַמֵּת. מִיָּד רָאָה בַּחֲלוֹם שֶׁהָיָה יוֹשֵׁב [33]בְּתוֹכָהּ דְּאָסָא. מִיָּד נָתַן שֶׁבַח וְהוֹדָאָה לַמָּקוֹם, וְקָרָא מִקְרָא זֶה: "אַשְׁרֵי אָדָם שׁוֹמֵעַ לִי לִשְׁקֹד עַל דַּלְתוֹתַי יוֹם יוֹם". עַד כָּאן לְשׁוֹנוֹ. (ועי' בשבת קנ"ב ב' הספור בקצרה ובאופן אחר קצת). וַאֲפִלּוּ בְּמָקוֹם שֶׁמַּתָּר, כְּגוֹן קִנְאַת סוֹפְרִים, אֵין הַכַּוָּנָה אֶלָּא שֶׁיִּלְמֹד מִמַּעֲשָׂיו לַעֲשׂוֹת גַּם הוּא כֵּן, אֲבָל לֹא שֶׁתְּהֵא עֵינוֹ צָרָה בְּשֶׁל חֲבֵרוֹ, שֶׁהֲרֵי אָמְרוּ בְּאָבוֹת דְּרַבִּי נָתָן (רפט"ז): עַיִן הָרַע כֵּיצַד? [ט]שֶׁלֹּא תְּהֵא עֵינוֹ שֶׁל אָדָם צַר בְּמִשְׁנָתוֹ שֶׁל חֲבֵרוֹ. מַעֲשֶׂה

ביאורים

31. קובא אחת. ביתן קטן. **32. קברוני.** במקום זה, לכך אל תעבירני מכאן. **33. בתוכה דאסא.** חופה העשויה מעצי הדס.

ארחות קנאה יושר עיונים

בְּאֶחָד שֶׁהָיָה עֵינוֹ צָרָה בְּמִשְׁנָתוֹ שֶׁל חֲבֵרוֹ, נִתְקַצְּרוּ חַיָּיו וְנִפְטַר וְהָלַךְ לוֹ.

וְהִנֵּה בְּחֶלְיֹן (פ"ד ב') אָמְרוּ, מַאי דִּכְתִיב: "טוֹב

שאתה רואה ומעריך את כוחות שכלך - אתה רואה כשרונות חבריך, ואצל עצמך אתה רואה רק שאין לך מה שיש לאחרים. הרגשה זו נקראת - קנאה!

המכיר את עצמו ויודע תכונותיו, ויודע כי מה שחננו הבורא יתברך - מתנה גדולה היא, ואם רק ינצל את כוחותיו יגיע לכל מעלה חמודה, וישיג בתורתינו הקדושה מה שהבורא עולם רצה שהוא ישיג ובאופן שהבורא עולם רצה שישיגהו - אדם זה אינו סובל עוד מקנאה. על האדם להכיר את אשר חננו הבורא במעלות וכשרונות נעלים, ולהכיר, כי "אין מלכות נוגעת בחברתה", כלומר: חלקך בתורה שמור לך לבד, וכל החברים שבסביבתך לא יגעו בו כי אין יד שכלם מגעת לחלקך המיוחד לך. הם בשלהם ואתה בשלך. אל תמדוד את עצמך בקנה-המדה שלהם. דע והאמין לבוראך, כי נתן לך כל צרכך הרוחני!

ומה נעים מה שמסופר על תלמידו המובהק של הגאון רבי ישראל מסלנט זצ"ל, ר' נפתלי אמסטרדם זצ"ל, שאמר פעם לרבו: "רבי, אילו היה לי מוחו של בעל "שאגת אריה" ז"ל (שהיה חריף עצום), ולבו של בעל "יסוד ושורש העבודה" (מקדושי עליון), ומדותיו של רבי - אז יכולתי לעבוד לה'!" השיב לו רבי ישראל: "נפתלי, במוח שלך ובלב שלך ובמדות שלך תוכל גם כן להיות עבד ה' אמיתי!" הן זוהי רעננות הקדושה שבאדם, שידע, כי עליו לעבוד את ה' במוחו שלו, בלבו שלו, במדותיו שלו! עכ"ד. ידועה קושיית האבן עזרא על הפסוק (דברים ה, יח) "לא תחמוד... ולא תתאוה", היאך אפשר שלא יעלה חימוד על לב האדם בשעה שרואה אושר והצלחת חברו, ומה שייך אזהרה לצוות לאדם שלא יחמוד ויתאוה, הרי דבר זה נוצר מאליו ולכאורה אין לאדם שליטה על מחשבה זו?

ביאור מעניין ביאר הגאון רבי אליהו אליעזר דסלר זצ"ל (מובא בספר זכרון ל"מכתב מאליהו"): משל למה הדבר דומה? לאדם שיש לו צורך חיוני במשקפיים מקטינות, ואילו חברו מרכיב משקפיים מגדילות. וכי יעלה על הדעת שיחמוד ויתאוה למשקפי חברו, הרי לא יהיה לו כל תועלת במשקפים אלו, ואדרבא, הם יזיקו לו. כך צריך אדם להכיר ולהבין כי כל עניני החיים הם כלים לעבודת ה' בסור מרע ועשה טוב, ולכל נשמה יש לה הכלים המיוחדים לתפקידה בעולם, וממילא לא שייך להתאוות למצב של חברו שכן לא יהיה לו כל תועלת בכלים השייכים לזולתו.

ארחות קנאה יושר עיונים

י. ולא יטריח על עצמו יותר מדאי. רבינו יוסף חיים זצ"ל מבגדד (בעל ה"בן איש חי") מביא (בספרו "חסדי אבות") כי יש למסתפק במועט רווח גדול בעלמא דקשוט (-עולם הבא) לפי מה שכתוב בספר "משפט צדק", כי ידוע שהקב"ה מעניש מדה כנגד מדה. מעתה, כאשר יגיע לעולם האמת אדם שלא היה לו כלל מדת ההסתפקות בעולם הזה אלא הרבה במותרות בריבוי אכילה

אִישׁ חוֹנֵן וּמַלְוֶה יְכַלְכֵּל דְּבָרָיו בְּמִשְׁפָּט", לְעוֹלָם יֹאכַל אָדָם וְיִשְׂתֶּה [34]פָּחוֹת מִמַּה שֶׁיֵּשׁ לוֹ, וְיִלְבַּשׁ וְיִתְכַּסֶּה [35]בְּמַה שֶׁיֵּשׁ לוֹ. וּפֵרַשׁ רַשִׁ"י: טוֹב הַמְכַלְכֵּל דְּבָרָיו בְּמִשְׁפָּט לְפִי הַיְכֹלֶת הוּא עוֹמֵד עַל צְרָכָיו וְלֹא בְּכָל תַּאֲוַת לִבּוֹ. עַד כָּאן לְשׁוֹנוֹ. וְזֶה לְשׁוֹן הָרַמְבַּ"ם פ"ה מִדֵּעוֹת ה"י: תַּלְמִיד חָכָם מְכַלְכֵּל דְּבָרָיו בְּמִשְׁפָּט, אוֹכֵל וְשׁוֹתֶה וְזָן אֶת אַנְשֵׁי בֵּיתוֹ כְּפִי מָמוֹנוֹ וְהַצְלָחָתוֹ, (י)וְלֹא יַטְרִיחַ עַל עַצְמוֹ יוֹתֵר מִדַּאי. עַד כָּאן לְשׁוֹנוֹ. וְיֵשׁ הָרוֹבֶה

שעשה לי כל צרכי", גם בגשמיות וגם ברוחניות. כל מה שצריך לי בכדי למלאות תפקידי בעולם, כל הדרוש לי לזכות לחלקי בתורה - הכל הוא יתברך נתן לי!

אולם אתה - יותר ממה שנתן לך הבורא יתברך, אתה מטריח את עצמך ומתיגע יותר מדי, ואתה מוסיף לעצמך עוד ועוד דברים שאינם הכרחיים לך

ארחות קנאה יושר

אֲנָשִׁים בְּדוֹרֵנוּ, בַּעֲוֹונוֹתֵינוּ הָרַבִּים, שֶׁחַיִּים בְּלִי חֶשְׁבּוֹן, וְכָל מַה שֶּׁרוֹאִים אֵצֶל אֲחֵרִים - [יא]מְכָרָח לִהְיוֹת גַּם אֶצְלָם. [וְאָמְרוּ בְּשֵׁם הַ"חָתָם סוֹפֵר", מַה שֶּׁכָּתוּב: "מְתוּקָה שְׁנַת הָעוֹבֵד אִם מְעַט וְאִם הַרְבֵּה יֹאכֵל, וְהַשָּׂבָע לֶעָשִׁיר אֵינֶנּוּ מַנִּיחַ לוֹ לִישׁוֹן" (קהלת ה'), הַכַּוָּנָה - בֶּאֱמֶת הָיְתָה מְתוּקָה שְׁנַת הָעוֹבֵד אִם מְעַט וְאִם הַרְבֵּה יֹאכֵל, רַק הַשָּׂבָע לֶעָשִׁיר - רְצוֹנוֹ לוֹמַר מַה שֶּׁיֵּשׁ לֶעָשִׁיר שָׂבָע - זֶה אֵינוֹ מַנִּיחַ לוֹ לֶעָנִי לִישׁן, וְזֶה מַה שֶּׁאָכְפַת לוֹ]. וְעַל יְדֵי זֶה נִכְנָסִין לְחוֹבוֹת בְּלִי חֶשְׁבּוֹן, עַד שֶׁבַּסּוֹף נִתְקָעִים בְּאַלְפֵי חוֹבוֹת, וְנֶאֱלָצִים לִמְכֹּר אֶת בֵּיתָם אוֹ לִנְסֹעַ לְחו"ל וְכו',

עיונים

יא. מוכרח להיות גם אצלם. בספר "שפתי כהן" לתלמיד האריז"ל (פרשת קרח) מפליא את מעלתם הנשגבה של בני שבט לוי שהתגברו על יצר החמדה, ולא חמדו מביזת הים מאומה, ועל כך קיבלו שכרם מהקב"ה שבחר בהם והבטיחם "אני חלקך ונחלתך". וכך כותב:

"שמעתי, שכשאמר ה' למשה "דבר נא באזני העם וישאלו", לא נאמר זאת אלא לישראל שזה חלף עבודתם [במצרים], אבל שבט לוי שלא היו בעבודה, לא הותר להם והוא "גזל" בידם, כי אחת מז' מצוות בני נח היא הגזל. ולכן שבט לוי לא הקריבו קרבנות עם הנשיאים, שלא היה להם קערת כסף, מזרק כסף, וכף אחת עשרה זהב, והם כולם עניים מחזרין על הגרנות.

ואף לא אחד מבני לוי פשט יד, לא בביזת הים ולא שאלו ממצרים, מלבד קורח עליו נאמר "נבהל להון איש רע עין ולא ידע כי חסר יבואנו" (משלי כב, כח) והיה הולך מבית לבית וחומד ורואה איך כל אחד מישראל נוטל ממונם של מצרים, ונכנס חמדת הממון בלבו. כשראה הקב"ה כך, גילה לו המטמון וכו' וכמו שאמרו חז"ל "בדרך שאדם רוצה לילך מוליכין אותו". אמר לו הקב"ה: אתה חומד ממון שאינו שלך, טול ממון רב, אבל אותו תראה וממנו לא תאכל... ולפי שהיה הממון גזל בידו, לא נהנה ממנו שום אדם...

ומכאן תדע מעלתן וקדושתן של בני לוי, שראו כל כך ממון ולא חמדוהו ובביזה לא שלחו את ידם, כי מאסו בחמדת העולם כנגד לימודם ואמרו טוב לי תורת פיך מאלפי זהב וכסף. ועליהם אמר התנא (אבות ו, ה) "לא תחמוד כבוד יותר מלימודך", ועל זה בחר בהם הקב"ה והבטיחם: 'אני חלקך ונחלתך'". (במדבר יח, כ).

ארחות קנאה יושר

וְיֵשׁ מֵהֶם שֶׁפּוֹקֵם רַע וָמַר, כַּיָּדוּעַ, רַחְמָנָא לִצְלַן.

וְכָל-זֶה בָּא עַל יְדֵי שֶׁלֹּא כִּלְכְּלוּ אֶת בֵּיתָם בְּמִשְׁפָּט, הַהוֹצָאָה עַל פִּי הַהַכְנָסָה וְלֹא יוֹתֵר, וּבֵרֵךְ כְּלָל זֶה נִגְרָם עַל יְדֵי הַנָּשִׁים שֶׁהֵעֲתָן קַלָּה, [יב]וְכָל מַה שֶּׁרוֹאִים אֵצֶל אֲחֵרִים - רוֹצִים, וְהַבַּעַל אֵין יָכוֹל לַעֲמֹד בְּהַלַּחַץ וְכו' וְהַכֹּל בָּא מִקִּנְאָה, כַּנַּ"ל. וְכֵן כָּתַב בְּ"בְּאוּר הֲלָכָה" (ר"ס תקכ"ט), עַיֵּן שָׁם שֶׁהֶאֱרִיךְ.

וְאַשְׁרֵי מִי שֶׁמְּכַלְכֵּל דְּבָרָיו בְּמִשְׁפָּט וְאֵינוֹ מִתְפַּתֶּה מִפִּתּוּי הַנָּשִׁים, וְאֵינוֹ מוֹצִיא - רַק בְּפִי הַיְכֹלֶת, וְאֵינוֹ הוֹלֵךְ אַחַר הַ"מּוֹדָה" הָאֲרוּכָה, שֶׁזֶּה בָּא מִגַּוִּים וְיוֹשְׁבֵי קְרָנוֹת, וּבַעֲוֹונוֹתֵינוּ הָרַבִּים הַרְבֵּה מִשֶּׁלָּנוּ גַּם כֵּן נִתְפָּסִים

עיונים

יב. וכל מה שרואים אצל אחרים רוצים. כתב המסילת ישרים (פרק י"א): "ותראה, כי אחות הקנאה היא החמדה והתאוה, הלא היא המיגעת לב האדם עד יום מותו, וכמאמרם ז"ל (קהלת רבה א, יג): "אין אדם מת וחצי תאותו בידו" (כלומר, האדם לעולם אינו מגיע אפילו למחצית ההישגים שהוא מתאוה להשיגם). ואמנם, עיקר התאוה פונה לשני ראשים: האחד הוא הממון והשני הוא הכבוד; שניהם כאחד רעים מאד וגורמים לאדם רעות רבות. הנה חמדת-הממון היא האוסרת אותו במאסר העולם (משעבדת אותו לטרוח בעניני העולם-הזה, על ידי שהוא מקדיש להם את זמנו, כוחותיו, מרצו ושאיפותיו), ונותנת עבותות העמל והעסק על זרועותיו, כענין הכתוב (קהלת ה, ט): "אוהב כסף - לא ישבע כסף", היא המסירה אותו מן העבודה, כי הנה כמה תפלות נאבדות וכמה מצוות נשכחות מפני רוב העסק ויגיעת המון הסחורה, כל-שכן תלמוד-תורה. וכבר אמרו ז"ל (עירובין נה, א): "לא מעבר לים היא' (דברים ל, יג) - באותם שהולכים מעבר לים בסחורה". וכן שנינו (אבות ב, ו): "לא כל המרבה בסחורה מחכים" (כלומר, כל המרבה בסחורה - לא יתחכם לעולם. עפ"י פירוש רבינו יונה). היא המוסרת אותו לסכנות רבות ומתשת את כוחו ברוב הדאגה, אפילו אחרי השיגו הרבה. וכן שנינו (שם ב, ז): "מרבה נכסים - מרבה דאגה". היא המעברת פעמים רבות על מצוות התורה, ואפילו על חוקות השכל הטבעיים. עכ"ד.

ארחות קנאה יושר

עיונים

בָּזֶה, וְאַשְׁרֵי מִי שֶׁעֵינָיו בְּרֹאשׁוֹ. [יג]וְיֵשׁ לְבָרֵחַ מֵחוֹבוֹת כְּבוֹרֵחַ מִן הָאֵשׁ, כְּמוֹ שֶׁכָּתַב מָרָן בְּ"קִצּוּר אִגְּרוֹת" (ח"א סי' כ'): לְזָהֵר מְאֹד שֶׁלֹּא לִלְווֹת כֶּסֶף מִשּׁוּם אָדָם. וְשָׁם (ח"ב סי' י"ב): לְפָלֵא בְּעֵינַי שֶׁהִנַּךְ מַחֲזִיק בְּמִדַּת הַפְּזִיזוּת כָּל כָּךְ, שֶׁבִּשְׁבִיל יוֹם אֶחָד כְּבָר הֶכְרַחְתָּ לְבַטֵּל וְלִפְרֹץ בַּגָּדֵר לִשְׁלֹחַ יָד בְּהַלְוָאוֹת, הַמַּשְׁחִית אֶת אֲצִילוּת הַנֶּפֶשׁ וְגוֹרֵם בּוּשָׁה לְעַצְמְךָ וְלַאֲחֵרִים. מוּטָב לִנְהֹג [36]בְּדַרְכָּהּ שֶׁל תּוֹרָה יוֹם אוֹ יוֹמַיִם, [יד]וּלְקַיֵּם "[37]כָּל הַמַּרְעִיב

יג. ויש לברוח מחובות כבורח מן האש. כתב רבי אליהו הכהן מאיזמיר זצ"ל (בספר שבט מוסר - פרק יד): יסתפק האדם בהכרחי ואל יבקש המותרות פן יסירו אותו מאחרי ה', אלא ידמה לו המועט כהרבה, וכאילו יש בידו כל הטוב שבעולם, וזהו פתח לעבוד את בוראו, כיון שאינו מוציא זמנו לבקש המותרות. ורמז לזה מהפסוק: "ולרש אין כל כי אם כבשה אחת קטנה" (שמואל-ב' יב,ג) לא כתוב ולרש אין "לו" אלא אין "כל", בא לרמוז על חסידות הרש שמסתפק במועט וה"אין" שבידו נדמה לו כאילו כל טוב בידו. וזהו "אין כל" כלומר: ה"אין" נדמה לו כ"כל", וכן יש לבאר בפסוק: "אין לשפחתך כל בבית" כלומר: מה שאין לשפחתך שום דבר בבית, נדמה לי ש"כל" בבית כיון שבעלי הוציא הכל לצדקה לזון הנביאים שנחבאו.

הגר"נ פרצוביץ זצ"ל הוכיח מהתלמוד כי בזמן חז"ל הנהיגו את חיי היום יום רק לפי המעות שיש בידו עכשיו, והראיה ממה שאמרו בגמרא (שבת כג, ב) אדם שיש לו מעות בצמצום ואין בידו לקנות רק נר אחד, נר שבת או נר חנוכה, מה עדיף? נר שבת עדיף משום שלום בית. ולכאורה מדוע שלא ילווה כסף ויהיה לו גם לנר חנוכה? אלא מכאן שלא חייבו את האדם לטרוח ולהשיג מעות יותר ממה שיש בידו, ואם יש בידו רק כדי נר אחד יקנה נר שבת.

וכבר נאמר במשלי "טוב פת חרבה ושלוה בה מבית מלא זבחי ריב" והיינו שיותר טוב לחיות באופן זה שאוכלים פת יבשה אבל "שלוה", שאין ממנה חובות המטרידים והמלחיצים את נפשו של האדם.

יד. ולקיים כל המרעיב עצמו. על האדם להסתפק במה שחננו השי"ת ולשמוח בחלקו! יעקב אבינו

ביאורים

36. בדרכה של תורה. כמובא במסכת אבות (פ"ו מ"ד): כך היא דרכה של תורה, פת במלח תאכל ומים במשורה תשתה ועל הארץ תישן וחיי צער תחיה ובתורה אתה עמל. **37. כל המרעיב עצמו.**

ארחות קנאה יושר

עיונים

מבקש: "ונתן לי לחם לאכול ובגד ללבוש" (בראשית כח, ב). וכתב "חובת הלבבות" (שער הבחינה פ"ה) כי "זאת שאלת הצדיקים מאת ה', לא ישאלו המותרות, רק הדבר ההכרחי בלבד, שאי אפשר לו לאדם שיחיה בלעדיו. ובידוע כי נטיית האדם אחר בקשת המותרות, הוא גורם לו מהומות רבות, ועל כן כל איש ירא את ה', ראוי לו שיהיה שמח בחלקו ושיסתפק במועט, ושלא יתאוה המותרות, וייטב לבו ביראת ה'".

עַצְמוֹ', כְּדֵי שֶׁתִּשְׁרֶה עָלָיו רוּחַ טָהֳרָה וְכוּ'. עַיֵּן שָׁם. וְעַיֵּן בְּסֵפֶר "שֵׁם עוֹלָם" לְרַבֵּנוּ בַּעַל הֶחָפֵץ חַיִּים זצ"ל בְּקוּנְטְרֵס "נְפוּצוֹת יִשְׂרָאֵל" (פרק ו') שֶׁהֶאֱרִיךְ בָּזֶה, עַיֵּן שָׁם כָּל דְּבָרָיו הַנֶּחְמָדִים.

כתב השל"ה הק': יעקב אבינו לא ביקש מהקב"ה אלא רק ההסתפקות "לחם לאכול ובגד ללבוש". וכן שלמה המלך ע"ה התפלל (משלי ל, ח): "ריש ועושר אל תתן לי..." על כן אל יהיה אדם נבהל אחר הממון לבקש תחבולות איך יאסף, ואז מפריד עצמו מחיי עולם הבא הוא עסק התורה תורת אמת חיי עולם נטע בתוכינו, וציונו להגות בה יומם ולילה. אמת כי טוב תורה עם דרך ארץ אמנם התורה תהיה עיקר... עכ"ד.

יעקב אבינו אמר: "כי חנני אלוקים וכי יש לי כל" (בראשית לג, יא), מפרש ה"כלי יקר": כי דרך הצדיקים אפילו שיש מעט בידם, מסתפקים בו ושמחים בחלקם, ונראה כאילו יש להם כל, אבל עשו אמר "יש לי רב", כי הרשעים אף על פי שיש להם כל כסף וזהב שבעולם, מכל מקום נראה להם שעדיין הם חסרים. ואמנם יש להם רב אבל לא כל צרכם, כי "יש בידו מנה רוצה מאתיים"...

ביאורים

במסכת סנהדרין (ק', א) מובא: כל המרעיב עצמו על דברי תורה בעולם הזה - הקב"ה משביעו לעולם הבא. ובמסכת תענית (י"א, א): כל המרעיב עצמו בשני רעבון ניצל ממיתה משונה.

ארחות רוח הקדש יושר

רוּחַ הַקֹּדֶשׁ

בְּסוֹטָה (מ"ח ב'): **תָּנוּ רַבָּנָן, מִשֶּׁמֵּתוּ חַגַּי זְכַרְיָה וּמַלְאָכִי [1]נִסְתַּלְּקָה רוּחַ הַקֹּדֶשׁ [2]מִיִּשְׂרָאֵל. וְצָרִיךְ עִיּוּן, דְּהָא מָצִינוּ בְּכַמָּה מְקוֹמוֹת אֵצֶל הַתַּנָּאִים שֶׁהָיָה לָהֶם רוּחַ הַקֹּדֶשׁ, עַיֵּן עֵרוּבִין** (ס"ד ב'): **[3]לָמַדְנוּ שֶׁכִּוֵּן רַבָּן גַּמְלִיאֵל בְּרוּחַ הַקֹּדֶשׁ, וּבִנְדָרִים** (נ' ב'): **[4]צָפָה רַבִּי עֲקִיבָא בְּרוּחַ הַקֹּדֶשׁ, עַיֵּן שָׁם בְּרַבֵּנוּ נִסִּים. וּבִירוּשַׁלְמִי שְׁבִיעִית** (פ"ט ה"א): **[5]צָפָה רַשְׁבִּ"י בְּרוּחַ הַקֹּדֶשׁ שֶׁהוּא נִתָּנוּ שָׁם.**

ביאורים

1. נסתלקה רוח הקודש. של נבואה. **2. מישראל.** שהם היו הנביאים האחרונים. **3. למדנו שכוון רבן גמליאל ברוח הקודש.** בגמרא שם מובא: מעשה ברבן גמליאל שהיה רוכב על החמור, והיה מהלך מעכו לכזיב, והיה רבי אלעאי מהלך אחריו, מצא גלוסקין (עוגה) בדרך, אמר לו (רבן גמליאל): אלעאי! טול גלוסקין מן הדרך. מצא נכרי (גוי) אחד, אמר לו (רבן גמליאל לגוי) מבגאי! טול גלוסקין הללו מאילעאי! נטפל לו (נתקרב אצל הנכרי) ר' אילעאי, אמר לו: מהיכן אתה? אמר מעיירות של בורגנין, (שוב שאלו) ומה שמך? מבגאי שמני (כך שמי). כלום הכירך רבן גמליאל מעולם? אמר לו: לאו. באותה שעה למדנו שכיוון רבן גמליאל ברוח הקודש (שכיוון לשמו של הגוי מבלי שהכירו). **4. צפה רבי עקיבא ברוח הקודש.** אשתו של הקיסר באה לפני רבי עקיבא, כשראה אותה רבי עקיבא - שחק, מפני שצפה ברוח הקודש שעתידה להתגייר ולהנשא לו (ולא רצה להודיעה), וכך היה שלאחר מכן התגיירה ונשאת לרבי עקיבא (ר"ן נדרים נ, ב, עיי"ש עוד). **5. צפה רשב"י ברוח הקודש שהוא נתנו שם.** רבי שמעון בן יוחאי ובנו נחבאו במערה שתים עשרה שנה, מפני גזירת הרומיים (שגזרו על רשב"י עונש מוות על שגינה אותם). כשמת הקיסר ובטלה הגזירה, בא אליהו הנביא ובישר להם זאת. כשיצא רבי שמעון מהמערה, אמר: הואיל ונתרחש נס וניצלתי מגזרת הרומיים אלך ואתקן דבר לטובת הרבים [כמו שמצינו אצל יעקב אבינו כאשר ניצל מלבן ועשיו וחזר שלם אל ארץ כנען, תיקן דבר לטובת הרבים (עיין שבת לג, ב)]. כאשר נודע לרשב"י שיש מקום שיש בו ספק לענין טומאה (שהיה יסוד לחשוש שמתים קבורים מתחת לדרך, אלא שלא היה הדבר ודאי או שלא נודע בדיוק היכן נקברו), קיצץ רבי שמעון תורמוסין (מין קטניות בעל זרעונים שטוחים) ופיזר אותם על פני אותו המקום, נעשה נס וצפו המתים (או המת) עד מתחת לפני האדמה, ועל ידי

ארחות רוח הקדש יושר

וּבִירוּשַׁלְמִי סוֹטָה (פ"א ה"ד): **[6]צָפָה רַבִּי מֵאִיר בְּרוּחַ הַקֹּדֶשׁ. וּבְסַנְהֶדְרִין** (י"א א'): **[7]שְׁמוּאֵל הַקָּטָן אָמַר בִּשְׁעַת פְּטִירָתוֹ כְּמִין נְבוּאָה. וְעַיֵּן בְּתוֹסְפוֹת מְנָחוֹת** (ק"ט

ביאורים

כך התפורר והתרכך עפר מקום קבורתם. כל מקום שעפרו נותר קשה - טיהר אותו רבי שמעון, וכל מקום שעפרו נמצא רפוי - ציין אותו רבי שמעון כמקום קבר כדי שידעו הכהנים להיזהר ולעבור סביבו. כך תיקן רבי שמעון שיוכלו הכהנים ללכת באותה דרך. ראהו כותי (גוי) אחד, אמר: אני אלך ואעשה צחוק על אותו רב היהודים. לקח הגוי מת אחד והטמינו במקום שטיהר רשב"י, ובא אצלו ואמר לרשב"י: וכי לא טיהרת ופנית כל הטומאות ממקום פלוני, בא וראה שאוציא מת אחד משם, צפה רשב"י ברוח הקודש שנתנו (הכותי) שם, אמר: גוזר אני עליך העליונים שירדו (פירוש: על אותו הכותי שירד למטה לארץ) ועל התחתונים שיעלו (אותו המת יעלה ויחיה), וכן היה! **6. צפה רבי מאיר ברוח הקודש.** רבי מאיר היה רגיל לדרוש בבית כנסת של חמת כל ליל שבת, היתה שם אשה אחת שהיתה רגילה לשמוע הדרשה. פעם אחת היה רבי מאיר מאריך בדרשתו, הלכה ורצתה לשוב לביתה ומצאה הנר שכבה. אמר לה בעלה, היכן היית? אמרה לו לשמוע קול הדורש. אמר לה כך וכך יעשה לי אלוקים (לשון שבועה) שאין את נכנסת לבית עד שתלכי ותרקי בפני הדורש. צפה (ראה) רבי מאיר ברוח הקודש כל המעשה הזה, עשה את עצמו כאילו יש לו מיחוש בעינו, אמר רבי מאיר: כל אשה שיודעת ללחוש על העין תבוא ותלחוש, וידע רבי מאיר שלוחשין ברקיקה ותוכל האשה הזאת לרוק בפניו ולחזור לביתה. אמרו לה שכינותיה: הגיע העת והעונה שתוכלי לחזור לביתך, עשי עצמך כיודעת ללחוש ומתוך כך תרקי בעיניו של רבי מאיר לעשות רצון בעלך. באה האשה לפני רבי מאיר, אמר לה רבי מאיר, האם יודעת את ללחוש על גבי העין, מתוך שהיתה יראה ממנו אמרה לו שאינה יודעת. אמר לה רבי מאיר אע"פ כן תרקי (בלא לחש) שבע פעמים בעיני ויהא לי לרפואה. לאחר שרקקה אמר לה רבי מאיר שתלך לבעלה ותאמר לו שהוסיפה על דבריו, שהוא אמר לה שתרוק פעם אחת בפני הדורש והיא רקקה בפניו שבע פעמים. אמרו לו תלמידיו: רבי! כך מבזין את התורה?! אילו ספרת לנו מהמעשה הזה וכי לא היינו מביאים את הבעל הזה ומלקים אותו עד שהיה מתפייס ומרצה לאשתו?! אמר להם רבי מאיר: ומה אם שם הקדוש שנכתב בקדושה אמרה התורה שימחה על המים בשביל להטיל שלום בין איש לאשתו, וכי כבודי יהיה חשוב יותר מכבוד הבורא יתברך שמו. **7. שמואל הקטן אמר בשעת פטירתו כמין נבואה.** בגמרא שם מובא על שמואל הקטן: "אף הוא [הוכיח סופו ששרתה עליו שכינה שנתנבא בשעת מיתתו. רש"י] אמר בשעת מיתתו: "שמעון וישמעאל לחרבא [רבן שמעון בן גמליאל הנשיא ורבי ישמעאל בן אלישע

ארחות רוח הקדש יושר

עיונים

ב' ד"ה בתחלה): **שְׁלֹשָׁה דְּבָרִים הִגִּיחַ רַבֵּנוּ קְלוֹנִימוּס בִּשְׁעַת פְּטִירָתוֹ בְּמִפִּי נְבוּאָה. וְהָרַב חַיִּים וִיטַאל בְּסֵפֶר "שַׁעֲרֵי קְדֻשָּׁה"** (ח"ג שער ז') **כָּתַב: וְהִנֵּה בְּאָזְנֵינוּ שָׁמַעְנוּ וּבְעֵינֵינוּ רָאִינוּ יְחִידֵי סְגֻלָּה הִשִּׂיגוּ לְמַדְרֵגַת רוּחַ הַקֹּדֶשׁ בְּזְמַנֵּנוּ זֶה, וְהָיוּ מַגִּידִים עֲתִידוֹת, וּבָהֶם בַּעֲלֵי חָכְמָה, לֹא נִתְגַּלּוּ בַּדּוֹרוֹת שֶׁקָּדְמוּ אֵלֵינוּ. עַד כָּאן לְשׁוֹנוֹ.**[8] **וְגַם בַּדּוֹרוֹת הָאַחֲרוֹנִים יְדוּעִים כַּמָּה דְּבָרִים, כְּגוֹן מֵהַגְּרָ"א, וּמֵרַבֵּנוּ הֶ"חָפֵץ חַיִּים" זצ"ל, וְעוֹד הַרְבֵּה גְּדוֹלִים, מַה שֶּׁאָמְרוּ דְּבָרִים בְּלִי שֶׁיָּדְעוּ מֵהֶם כְּלָל - וְהַכֹּל נִתְקַיֵּם, וְגַם רָאִינוּ הַרְבֵּה דְּבָרִים כָּאֵלּוּ מֵרַבּוֹתֵינוּ זללה"ה.**

א. נבואה ממש. וענינה שיגיע האדם ויתקשר בבורא יתברך שמו ויתדבק בו דבקות ממש, באופן שירגיש ההתדבקות וישיג מה שהוא מתדבק בו, דהיינו - כבודו יתברך שמו, ויהיה הדבר ברור אצלו ומרגש ממנו בלי ספק כלל, כדרך שלא יסתפק בדבר גשמי שירגישהו בחושיו (רמח"ל בדרך ה' ג, ג, ד).

וְצָרִיךְ לוֹמַר, **שֶׁיֵּשׁ הַרְבֵּה מַדְרֵגוֹת בְּרוּחַ הַקֹּדֶשׁ, דְּמַה שֶּׁאָמְרוּ בַּגְּמָרָא 'נִסְתַּלְּקָה רוּחַ הַקֹּדֶשׁ מִיִּשְׂרָאֵל', הַכַּוָּנָה עַל** (א)**נְבוּאָה מַמָּשׁ, שֶׁזֶּה**

ביאורים

כהן גדול יהרגו בחרב. רש"י] וחבריו [וחברוהי כגון רבי עקיבא ורבי חנניא בן תרדיון. רש"י] לקטלא [לשאר מיתות, רבי עקיבא במסרקות של ברזל, ר' חנניא בשריפה] ושאר עמא לביזא ועקן סגיאן עתידן למיתי על עלמא" [ושאר העם לביזה, וצרות גדולות עתידים לבוא על העולם]. **8. וגם בדורות האחרונים.** וזה לשון ה'חיי עולם' (ל'קהלות יעקב', סוף פרק ל'): "ובכל הדורות נמצאים קדושי עליון אשר רוח הקודש שורה עליהם, כמו שאמרו חז"ל (בסוכה דף מה) לא פחות עלמא מל"ו צדיקי דמקבלי אפי שכינתא בכל יום (ר"ל דבוקים בו יתברך ושכינה שורה עליהם), וכן ראינו בחוש בכל הדורות קדושים וטהורים שזכו לרוח הקודש, וגם בדורות שלפנינו כגון הגרי"ל דיסקין בירושלים עיה"ק וכן הרבה" וכו', עכ"ל.

ארחות רוח הקדש יושר

עיונים

נִסְתַּלֵּק עַד שֶׁיָּבוֹא אֵלְיָהוּ, וּכְמוֹ שֶׁאָמַר הַנָּבִיא הָאַחֲרוֹן: "זִכְרוּ תּוֹרַת מֹשֶׁה וְגוֹ' הִנֵּה אָנֹכִי שֹׁלֵחַ לָכֶם אֶת אֵלְיָהוּ הַנָּבִיא לִפְנֵי בּוֹא יוֹם ה'". וְהַיְנוּ, שֶׁמֵּעַתָּה לֹא יִהְיֶה נְבוּאָה - (ב)רַק (ג)בַּתּוֹרָה (ד)תִּמְצְאוּ הַכֹּל, וְהַנְּבוּאָה לֹא תַחֲזֹר עַד שֶׁיָּבוֹא אֵלְיָהוּ לִפְנֵי מָשִׁיחַ, כְּמוֹ שֶׁאָמְרוּ חַז"ל (עירובין מ"ג ב').

ב. רק בתורה תמצאו הכל. וכמובא במשנה באבות (ה, כב): "הפך-בה והפך-בה (בתורה) דכלא בה (שהכל תמצא בה)". משמיה דרבו, הגאון בעל ה"חפץ חיים" זצ"ל, מביא הגאון רבי אלחנן וסרמן זצ"ל, שהיה רגיל להגיד: "יש בחיי אדם רגעים אשר הוא נאלץ להחליט בעניין מסויים ואינו יודע מה להחליט, ויש שהעניין נוגע לו עד נפש, ומשאינו יודע מה לעשות, הוא בא לידי יאוש. והנה לוחש לו אחד על אוזנו: הרי תוכל לשאול בעצתו של ה' יתברך בכבודו ובעצמו. איככה זה? ישתומם האדם, ובאמת - אמר ה'חפץ חיים' ז"ל - ניתנה אפשרות זו לכל אדם ואדם. יש לנו תורה, הכוללת תשובות על כל השאלות שבעולם. ליכא מידי דלא רמיזא באורייתא. הפתרון שמוצאים אותו בתורה, הוא עצת ה'.

יש לדעת, כי מלבד המצוות והאיסורים הכתובים בתורה, רשומות שם גם עצות, עצות מנוסות, וכשם שהתורה עצמה נצחית היא, כך גם עצת התורה נצחית היא. לדוגמא: 'לעולם ישליש אדם את מעותיו, שליש בקרקע, שליש בפרקמטיא (-סחורה) ושליש תחת ידו' - כי במקרה שיפסיד עסק אחד והיה הנשאר לו לפליטה. זאת היא עצה מנוסה. מי שלא נהג לפי כלל זה, לא ביטל מצוה, אלא סירב לקבל עצה טובה".

והיה רבי אלחנן מוסיף נופך ומשלים את הרעיון במשל ציורי: הרי שבא ראובן ומעיר לך שנתלכלכו פניך, ועמיתו שמעון מכחישו ואומר שפניך רחוצים למשעי, מה הנך עושה? הוה אומר: אתה ניגש אל הראי ונוכח בעצמך לידע עם מי הצדק. והנה התורה היא הראי הבהיר שלנו, הכל משתקף בה, וכשיש ספיקות, וכשמתגלים חילוקי דעות, יש להתבונן קודם כל - מה כתוב בתורה.

[ועוד מרגלא בפומיה של החפץ-חיים: דרושות עיניים מאירות לראות את הכתוב בתורה ואיפה שכתוב בה, כי הכל כתוב בה. אם יש עצות אפילו בשביל הפרט, קל-וחומר כי בשביל כלל ישראל יש בתורה ציונים ברורים, בין אלה גם על אודות יחס היהודים בגלות לגבי אומות העולם. אם לא הולכים אחרי עצת התורה, מכניסים את כלל-ישראל לסכנה חמורה. עד דורותינו האחרונים ערכו היהודים את מדיניות הגלות שלהם בהתאם לעצת התורה. התנאים טרם שהלכו לרומא לבטל גזירות קשות היו נוהגים ללמוד את פרשת יעקב ועשו ושם מצאו קווים לפעולתם (כן כתב הרמב"ן

ארחות רוח הקדש יושר

עיונים

בפרשת וישלח). ברור, כי המוסמכים לברר שאלות הנוגעות לכלל ישראל הם אך ורק מנהיגי הדור אשר שואבים כל זה מתורתינו הקדושה, אשר חזתה הכל מראש, וגם הגידה את הכל מראש! עכ"ד].

ג. בתורה תמצאו הכל. באבות דרבי נתן (ד, א): "לפי שאם אדם למד תורה יודע דעתו של מקום". כתב ב'מעשי למלך' (עה"ת פרשת בראשית אות ה') משמו של ה"חפץ חיים" וז"ל: "הוא היה אומר, מי שדעתו דעת תורה, יכול לפתור כל בעיות העולם בכלל ובפרט, אלא שתנאי התנה, שהדעת תורה תהיה צלולה בלי איזה פניה או נטיה כל שהיא. ואם יש לך אדם שדעת תורה לו, אלא שמעורבת אפילו מעט עם דעות אחרות מן השוק או מן העתונות, הרי דעת התורה עכורה היא, מעורבת עם פסולת, ואין ביכולתה לרדת לסוף הענין".

בדברים שנשא הגאון רבי אלחנן וסרמן זצ"ל בכנסיה הגדולה בשנת תרצ"ז, אמר בין השאר: "התורה היא מקור חיינו - ככתוב, 'כי היא חייך ואורך ימיך' - ומבלעדי התורה אין לנו דעת. לכל מאורעות החיים אפשר למצוא פתרון בתורה. מרגלא בפומיה דרבי איצל'ה מוולוז'ין, שבשעה שסוחר עצים בא להימלך אם לקנות יער פלוני, נמצאת תשובה עבורו בתורה, צריכים רק למצוא אותה... "

"לכל אחד מאתנו יש דעת תורה. אבל באחוזים! יש שאחד זכה בחמישים אחוז, משנהו בשבעים וחמשה, והשלישי בחמשה-עשר אחוז, אולם האחוזים הנותרים אצל כל אחד ואחד הם לא מדעת תורה, כי-אם דעות אחרות, דעת פרנסה, דעת מסחר, דעת אשתו ובניו וכיוצא, ממילא דעת תורה שלו בטילה במיעוט, ממילא אי-אפשר לסמוך על דעתו. דעת תורה במאה אחוז אפשר למצוא רק אצל גדולי הדור, שפרקו מעליהם כל הבלי העולם והתמכרו אך ורק לדעת תורה, על-פי התורה אשר יורוך". עכ"ל. (אור אלחנן ח"ב עמוד קכ"א).

ד. תמצאו הכל. וזה לשון מדרש תנחומא (פרשת נח): אור גדול, אור שנברא ביום ראשון, שגנזו הקדוש ברוך לעמלי תורה שבעל פה ביום ובלילה, שבזכותן העולם עומד. ע"ש. ומהו האור הזה, מפורש בילקוט שמעוני (פרשת בראשית ד'): אמר רבי אלעזר אור שברא הקב"ה ביום ראשון היה אדם צופה ומביט בו מסוף העולם ועד סופו, וכיון שנסתכל ברשעים שמעשיהן מקולקלים עמד וגנזו. ע"ש. זהו הכוח שיש לעמלי התורה שבע"פ יומם ולילה, הכוח מאור הגנוז שנברא ביום ראשון, ולכן הם רואים הכל ויודעים דעתו של מקום, כמו שכתב באבות דרבי נתן (ד, א) וז"ל: 'לפי שאם אדם למד תורה יודע דעתו של מקום' וכו'. מבואר שהאור נשאר בתורה, ובזוהר (ח"ב, קמח, ב - קמט,א) נאמר שבכל עת שאדם מתאמץ בלימוד התורה נח עליו קרן מהאור הראשון (ראה גם מהרש"א חגיגה יב, א), ועיין בבעל הטורים (בראשית א, ד) בזה"ל: 'את האור' בגימטריה 'בתורה' ועולה מנין תרי"ג. עכ"ל.

ארחות רוח הקדש יושר

עיונים

אָמְנָם, גַּם בְּרוּחַ הַקֹּדֶשׁ שֶׁאַתָּה כָּךְ יֵשׁ כַּמָּה מַדְרֵגוֹת. יֵשׁ שֶׁהֶחָכָם מַרְגִּישׁ בֶּאֱמֶת כְּאִלּוּ שֶׁהוֹדִיעוּהוּ מִן הַשָּׁמַיִם כָּךְ וְכָךְ, וּכְמוֹ שֶׁכָּתַב מָרָן הַחֲזוֹן אִישׁ בְּסֵפֶר "אֱמוּנָה וּבִטָּחוֹן" (סוף פרק ב'), **וְזֶה לְשׁוֹנוֹ: יֵשׁ עוֹד מִמִּדַּת הַבִּטָּחוֹן, כִּי עַל הַבּוֹטֵחַ שׁוֹרָה רוּחַ קֹדֶשׁ וּמִתְלַוֶּה עִמּוֹ רוּחַ עֹז** (ה)**הַמְבַשְּׂרוֹ כִּי אָמְנָם יַעְזְרֵהוּ ה', וּכְמוֹ שֶׁאָמַר דָּוִד הַמֶּלֶךְ ע"ה: "אִם תַּחֲנֶה עָלַי מַחֲנֶה לֹא יִירָא לִבִּי**

ה. המבשרו כי אמנם יעזרהו ה'. במסכת ברכות (ס, א): "תנו רבנן: מעשה בהלל הזקן שהיה בא בדרך (אל תוך עירו) ושמע קול צוחה בעיר. אמר: מובטח אני שאין זה בתוך ביתי. ועליו הכתוב אומר: "משמועה רעה לא ייירא נכון לבו בטוח בה' " (תהלים קיב, ז). [רבא ממשיך שם ואומר: בכל דרך שתדרוש פסוק זה יש לו אותה משמעות. הפסוק נדרש בין מתחלתו לסופו ובין מסופו לתחילתו. כך הוא נדרש מתחלתו לסופו: "משמועה רעה לא ייירא" מה הטעם? כי "נכון לבו בטוח בה'". וכך הוא נדרש מסופו לתחלתו: מי ש"נכון לבו בטוח בה'" אז "משמועה רעה לא ייירא"]. יש לעיין, מנין היה בטוח הלל שהצווחה אינו מביתו?

בחידושי רבי יונתן [אייבשיץ] ביאר: הלל היה בטוח שהצווחה איננה מתוך ביתו. לא שהיה בטוח שלא תבא צרה לתוך ביתו, שודאי באות צרות גם לבתי הצדיקים; אלא שהצדיקים מקבלים עליהם את הצרות בדרך שונה משאר העם. בעל אמונה שלמה מכיר את הטובה הטמונה בכל צרה, כגון למרק את עוונותיו וכדומה, והוא רואה בצרה מעין תרופה מרה הנמסרת על ידי רופא מומחה, והוא צריך לסבול את המרירות באופן זמני כדי להבריא. אין הוא צווח בעת צרה, ואם חינך את משפחתו במדה זו, גם הם לא יצווחו בעת צרה. משום כך, הלל היה בטוח שאין הצווחות באות מתוך ביתו. עכ"ד.

להבנת הענין הנ"ל ביתר שאת, יש לבאר על פי דברי החזון איש בספרו אמונה ובטחון (ב, א) המדגיש, שצרות באות גם על הבוטח בה'. טעות הוא - אומר החזון איש - לבטוח שהכל "יהיה טוב" בכל מקרה, כל זמן שאין נבואה על העתיד, העתיד איננו מוחלט. אלא הבטחון האמיתי הוא האמונה שכל אירועי העולם הם בידי הבורא יתברך, ובמצב של סכנה אין כאן שום פגע רע מיד המקרה אלא הכל ממנו יתברך, ואפילו אם חרב חדה מונחת על צוארו אל יתיאש מן הרחמים, ואם ירצה הקב"ה - יצילהו גם במצב כזה. עכ"ד. מכיון שגם להלל יתכנו צרות, על כרחך לא היה בטוח אלא שאין הצווחה מתוך ביתו.

אמנם לדברי החזון איש (אמונה ובטחון ב, ז) שכתב, שיש בעל בטחון שרוח אלהים שורה עליו

ארחות רוח הקדש יושר

אִם תָּקוּם עָלַי מִלְחָמָה" וְגו'. וְזֶה עִנְיָן מִתְחַלֵּף לְפִי מַעֲלַת הַבּוֹטֵחַ וְרֹב קָדְשׁוֹ. עַד כָּאן לְשׁוֹנוֹ. [וְעַיֵּן רַמְבַּ"ן (ב"ב י"ב א') שֶׁכָּתַב: אַף עַל פִּי שֶׁנִּטְלָה נְבוּאַת הַנְּבִיאִים שֶׁהוּא הַמַּרְאֶה וְהֶחָזוֹן, נְבוּאַת הַחֲכָמִים שֶׁהִיא בְּרֶרֶךְ הַחָכְמָה לֹא נִטְלָה, אֶלָּא יוֹדְעִין הָאֱמֶת בְּרוּחַ הַקֹּדֶשׁ שֶׁבְּקִרְבָּם. עַד כָּאן לְשׁוֹנוֹ].

וְיֵשׁ הַרְבֵּה פְּעָמִים שֶׁהֶחָכָם אוֹמֵר לְפִי חָכְמָתוֹ מַה שֶּׁנִּרְאֶה לוֹ וְהַקב"ה מַסְכִּים עִמּוֹ, כְּמוֹ שֶׁכָּתַב בְּ"סֵפֶר חֲסִידִים" (החדש סי' תתשצ"ה)**: כָּל הַדּוֹבֵר אֱמֶת וְאֵינוֹ רוֹצֶה לַחְשֹׁב שֶׁקֶר וְלֹא לְדַבֵּר שֶׁקֶר - אֲפִלּוּ דְּבָרִים שֶׁיַּחְשֹׁב וְשֶׁיְּדַבֵּר, אַף עַל פִּי שֶׁלֹּא יִתְכַּוֵּן לָהֶם - [1]כָּל מַחְשְׁבוֹתָיו**

עיונים

וזוכה להכרה שאכן יצילהו ה' מצרות מסויימות, ניתן לפרש שהלל היה בטוח שלא באה צרה לתוך ביתו.

וכעין זה כתב הגר"א (בחידושיו למסכת ברכות ס, א) לאחר שהביא יש מפרשין שהבטחון של הלל היה שאין הצווחה בתוך ביתו, שאי אפשר לומר שאין הצרה בתוך ביתו, כי הרי מצינו כמה צדיקים שהיה להם צרות. והקשה על כך הגר"א שממה שהביאה הגמרא על זה פסוק "משמועה רעה לא יירא", משמע שהבטחון היה שאין הצרה בתוך ביתו. לכך פירש: "אלא צריך לומר דבאמת הכי פירושו דהוא היה בטוח בה' שלא תבוא לו צרה בתוך ביתו. [ומה שמצינו כמה צדיקים שהיה להם צרות, יש לומר דהכל לפי אומץ הלב בבטחונו על ה', וכמו שאמרו במסכת חולין דף ז' 'שאני רבי חנינא דנפיש זכותיה']" עכ"ד הגר"א.

ו. כל מחשבותיו ודבריו יתקיימו. מבואר שהנזהר מלשקר יתקיימו כל ברכותיו, שכמו שהוא נזהר שלא לשקר גם מן השמים שומרים שכל מה שיאמר יהיה אמת ויתקיים.

כתב החיד"א על הפסוק "לא יחל דברו ככל היוצא מפיו יעשה" (במדבר ל, ג), רמז לנו הכתוב שאם האדם ישמור לשונו מדיבורים אסורים, אזי כל אשר יבקש מהשם יתברך יתקבל. כאשר "לא יחל דברו" - לא יעשה דבריו חולין, ויקדש פיו ולשונו, הרי - "ככל היוצא מפיו" הקב"ה "יעשה".

וב"אור זרוע" (אלפא ביתא דף ו') כתב: ולכך אותיות 'אמת' הם כסדרן, מפני שהצדיקים דוברי אמת בלבבם ועוסקים בתורת אמת, הם אמת ומעשיהם אמת ועצתם אמת ומתקיימת, כדכתיב

ארחות רוח הקדש יושר

עיונים

(משלי יט): "ועצת ה' היא תקום", כל עצה שיש בה דבר ה' היא תקום, ועליהם נאמר (קהלת ז): "טוב אחרית דבר מראשיתו", טוב אחרית דבר שהוא טוב מראשיתו, כשמראשיתו היתה עצת אמת, אז טוב אחריתו.

וּדְבָרָיו יִתְקַיְּמוּ, שֶׁנֶּאֱמַר: "[9](ז)וְתִגְזַר אֹמֶר וְיָקָם לָךְ". עַד כָּאן לְשׁוֹנוֹ. וְזֶהוּ שֶׁמָּצִינוּ בַּגְּמָרָא גַּבֵּי חוֹנִי הַמְּעַגֵּל (תענית כ"ג א')**: [10](ח)עָלֶיךָ נֶאֱמַר "וְתִגְזַר**

ז. ותגזר אומר ויקם לך. במדרש רבה (שיר השירים א, ב) דרש על הפסוק: "רוממות אל בגרונם וחרב פפיות בידם" (תהילים קמט, ו), שהן גוזרין על העליונים (להשמע להם) ועושין (העליונים כדבריהם, והם גוזרים) על התחתונים (להשמע להם) ועושין (התחתונים כדבריהם), [דרש מילת "פיפיות" "פה פיות", פה אחד ופיות הרבה, כלומר, תלמידי החכמים, שכל אחד מהם עוסק בתורה בפיהו האחד, סופם שהם זוכים שניתן להם לכל אחד "שני פיות" לגזור, שהעליונים והתחתונים נשמעים לגזירת פיהם ופועלים על פיהם. גם שרי מעלה וצבא השמים, כיעקב ששלח מלאכים אל עשיו אחיו (בראשית לב, ד, וכפרש"י שם בשם ב"ר עה, ד), וכיהושע בן נון שהעמיד חמה ולבנה וכוכבים ברקיע במאמר פיו (יהושע י, יב). וגם ברואי מטה, כמשה שקרע את הים, ואלישע שהמתיק את המים, ועוד רבות כהנה שבכל דור ודור, (עיין דב"ר י, ב-ג)].

ח. עליך נאמר ותגזר אומר ויקם לך. במסכת מועד קטן (טז, ב): "אמר אלקי ישראל לי דיבר צור ישראל [דוד המלך אומר: אלהי ישראל שהוא צור ישראל דיבר אלי ואמר לי], אני מושל באדם, מי מושל בי - צדיק [ומה היא הממשלה שלו], שאני גוזר גזירה [ובא הצדיק] ומבטלה [ונמצא שהצדיק כביכול מושל בה']". ופירש רבינו חננאל: כי מבטל בתחינתו גזירות של הקב"ה הרעות מלבא על

ביאורים

9. ותגזר אומר ויקם לך. כשתחליט בדעתך, אתה הצדיק, לעשות דבר מה, הקב"ה יקיים לך אותו הדבר (מצודת דוד איוב כב, כח-ל). כי כל הטבע תהיה נכנעת תחתיך, וכמו שגזר יהושע על השמש שתדום, ואליהו שאמר אם יהיה טל ומטר כי אם לפי דברי. **10. עליך נאמר ותגזר אומר ויקם לך.** כך שלחו הסנהדרין מלשכת הגזית לחוני המעגל, והוסיפו ואמרו לו: "אתה גזרת מלמטה והקדוש ברוך הוא מקיים מאמרך מלמעלה", גבי המעשה המובא שם: פעם אחת יצא רוב חודש אדר ועדיין לא ירדו גשמים, שלחו לחוני המעגל: התפלל וירדו גשמים. התפלל, ולא ירדו גשמים. עג עוגה (עשה עיגול כמו עוגה שהיא עגולה) ועמד בתוכה, אמר לפניו רבונו של עולם, בניך שמו פניהם עלי שאני כבן בית לפניך, נשבע אני בשמך הגדול שאיני זז מכאן עד שתרחם על בניך... ירדו כתיקונן, עד שעלו כל העם להר הבית מפני הגשמים... עיי"ש.

ארחות רוח הקדש **יושר** עיונים

אֹמֶר וְיָקָם לָךְ". [11]**וְכֵן אָמַר גַּבֵּי רַבִּי** (כתובות ק"ג ב').

עמו ישראל. ויש להבין ענין זה, וכי הכוונה שהצדיק גוזר

דבר שהוא נגד רצון הבורא יתברך?

ביאר בספר 'מכתב מאליהו' (ח"ב עמוד 186): ענין "צדיק גוזר והקב"ה מקיים" ברור הוא שאין הכוונה שהצדיק גוזר דבר שהוא נגד רצון הבורא יתברך ח"ו, אלא הענין הוא כמאמרם ז"ל שיש צדיקים שכל העולם מתקיים בזכותם, כיון שכל המתרחש בעולם - אמצעי הוא שילמד ממנו הצדיק להתעלות בעבודתו הנשגבה, ואפשרויות אלו של למודי הצדיק הן הנותנות קיום לדור כולו, גם לשפלים שבו. כך מתפרש אמרם ז"ל שכולם חיים בזכות הצדיק, כלומר להיות כלים לצדיק, כגון שיוכל לראות את חסדי השם יתברך העצומים שזן את העולם כולו בחינם. ובראות הצדיק הנמצא במדרגה גבוהה זו דבר שיש בו הסתר לכבוד ה', בדין שיבקש מהשם יתברך שימנענו אף אם כרוך בדבר שינוי הנהגתו יתברך. וזה שנקרא "צדיק גוזר והקב"ה מקיים".

ביאורים

11. וכן אמר גבי רבי. רבי בשעת פטירתו ציווה כמה דברים, וא' מהם "חנינא בר חמא ישב בראש". מספרת הגמרא: לא קיבל רבי חנינא להיות ראש הישיבה, מפני שהיה רבי אפס גדול ממנו שתי שנים ומחצה וסבר רבי חנינא שאין זה לפי כבודו של רבי אפס שהוא (רבי חנינא) יכהן כראש הישיבה בחייו. הלכך, ישב רבי אפס תחילה בראש הישיבה, ורבי חנינא ישב מחוץ לבית המדרש, שלא היה נכפף לרבי אפס, ובא לו לוי וישב אצלו בחוץ (משום כבודו, רש"י. פי', לוי לא רצה להניח אדם גדול כרבי חנינא לישב לבדו). לאחר זמן נפטר רבי אפס וישב רבי חנינא בראש הישיבה. ולא היה לו ללוי אדם גדול שיהא ראוי ללמוד ממנו (לוי לא רצה להיות נכפף לרבי חנינא משום שרבי חנינא לא היה גדול ממנו לא בתורה ולא בשנים. רש"י שבת נט, ב). ולכן בא לבבל. וזהו שאמרו חכמים לרב: אדם גדול הזדמן לנהרדעא וצולע הוא והורה בדרשתו שמותר לאשה לצאת בשבת כשהיא מקושטת בעטרה הנקראת "כלילא" (עיי"ש). בשמעו דברים אלו, הבין רב שלוי הוא שהגיע ואמר: יש להבין ממה שעזב לוי את ארץ ישראל ובא לבבל, שרבי אפס נפטר ונתמנה רבי חנינא להיות ראש הישיבה, ולא היה לו ללוי אדם גדול שיהא ראוי ללמוד עמו, ולכן בא לבבל. הגמרא שואלת על מסקנתו של רב : הרי באותה מדה יש לומר שרבי חנינא הוא שנפטר, ורבי אפס המשיך לשבת בראשות הישיבה כמקודם, ולא היה ללוי אדם גדול שיהא ראוי ללמוד עמו, ומשום כך בא הוא לבבל! מנין הסיק רב שרבי אפס נפטר? הלא יתכן שהיה זה רבי חנינא שנפטר! מבארת הגמרא: סברתו של רב היתה, כיון שאמר רבי בשעת פטירתו: "חנינא בר חמא ישב בראש", לא יתכן שרבי חנינא לא יכהן בראשות הישיבה במשך הזמן, שכן כתוב לגבי הצדיקים (איוב כב, כח) "ותגזר אומר ויקם לך", היינו,

ארחות רוח הקדש **יושר** עיונים

[12]**וּמָצִינוּ** (בב"מ ק"ו א') **שֶׁאֶחָד יָכוֹל לְטָעֹן: הַוָּה מְקַיֵּם בִּי "וְתִגְזַר אֹמֶר וְיָקָם לָךְ". עַיֵּן שָׁם. וְזֶה הָעִנְיָן גַּם כֵּן שֶׁמָּצִינוּ** [13](מ)**'כְּשֶׁגָּגָה הַיּוֹצֵא מִלִּפְנֵי הַשַּׁלִּיט' בְּמוֹעֵד קָטָן** (י"ח א') [14]**גַּבֵּי שְׁמוּאֵל, וּבִכְתֻבוֹת** (כ"ג א')

ט. כשגגה היוצא מלפני השליט. כתב החינוך (מצוה רלא): "כי בהיות הנפש המדברת שבאדם חלק עליוני, וכמו שכתוב (בראשית ב, ז) "ויפח באפיו נשמת חיים", ותירגם אונקלוס "לרוח ממללא", נתן בה כח רב לפעול אפילו במה שהוא חוץ ממנה, ועל כן ידענו ונראה תמיד כי לפי חשיבות נפש האדם ודבקותה בעליונים כנפש הצדיקים והחסידים, ימהרו דבריהם לפעול בכל מה שידברו עליו, וזה דבר ידוע ומפורסם בין יודעי דעת ומביני מדע". המהרש"א (במועד קטן יח, א) מבאר ענין זה באופן אחר, שדיבוריו של אדם עשויים לכלול בתוכם מעין נבואה על העתיד, ללא ידיעתו. [לכן על אדם להימנע מלהוציא מפיו כל דבר רע שעלול לקרות בעתיד, שמא יהיה בדבריו מעין נבואה, כי לאחר שנאמרה ה"נבואה" בפה, קשה היא להתבטל.]

ביאורים

מה שהצדיק גוזר - הקב"ה מקיים, ומאחר שהיה ברור לרב שסופם של דברי רבי להתקיים, מוכרח הדבר שרבי אפס הוא שנפטר, ורבי חנינא נתמנה לכהן בראשות הישיבה. **12. ומצינו שאחד יכול לטעון הוה מקיים בי ותגזר אומר ויקם לך.** המקבל שדה מחברו בחכירות [שמשלם למחכירו (-בעל השדה) סכום קבוע בין אם הוציאה השדה מעט ובין שהוציאה הרבה] ואכלה ארבה או נשדפה, אם מכת מדינה היא (שגם השדות האחרות שמסביב נשדפו או שאכלן חגב) מנכה החוכר לבעל השדה את חלקו בהפסד מן הדמים שצריך לשלם לו עבור חכירת השדה, שכיון שהיא מכת מדינה, אף על בעל השדה להפסיד מכך, ואם רק שדה זו הוכתה אין מנכה לו, משום שיכול בעל השדה לומר לו 'מזלך גרם' שכאשר השדה אצלך תיפסד (שהגזירה לא היתה על בעל השדה אלא על החוכר) ואין עלי להפסיד. הגמרא דנה במקרה שבעל השדה אמר לחוכר לזרוע את השדה בחיטים והלך החוכר וזרעה שעורים, ונשתדפו רוב שדות הבקעה, ופוסקת שיכול בעל השדה לומר לו: אילו זרעתה חיטים, היה מתקיים בי הפסוק "ותגזר אמר ויקם לך" שכל מה שאבקש מהבורא יתקיים, ואני הרי לא בקשתי השנה שיצליחני בשעורים אלא בחיטים. ונמצא שאילו זרעה חיטים היה הקב"ה שומע לתפלתי, והיו החיטים שלי מצליחים אף ששאר השדות נשדפו. **13. כשגגה היוצא מלפני השליט.** כהוראה שגויה היוצאת מפי מלך, שאף על פי ששגויה היא אינה מתבטלת (רש"י קהלת י, ה). **14. גבי שמואל.** פנחס, אחיו של האמורא הידוע שמואל, "אירע בו דבר", כלומר - נפטר אחד מקרוביו, ונעשה אבל. נכנס שמואל אליו לדבר על לבו ולנחמו. ראה שמואל את צפורניו של אחיו

ארחות רוח הקדש יושר

[15]**גַּבֵּי אֲבוּהַ דִּשְׁמוּאֵל, וְשָׁם** (ס״כ ב׳) [16]**גַּבֵּי רַבִּי יַנַּאי, וּבֵירוּשַׁלְמִי** (שבת ספי״ד) [17]**גַּבֵּי רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ בֶּן לֵוִי, וְשָׁם** (פט״ז ה״א) [18]**גַּבֵּי רַבִּי חִיָּיא בַּר אַבָּא, וּבְבָבָא מְצִיעָא**

ביאורים

שהיו גדולות. אמר שמואל לפנחס אחיו: מדוע לא נטלת את צפורניך? (שהרי לדעתו של שמואל הלכה שמותר לאבל ליטול צפורניו), אמר לו פנחס לשמואל: "אילו שלך היה האבל", כלומר: אילו היית אבל, וכי היית מזלזל באבילות כל כך, ליטול את צפורניך? היו דברים אלה של פנחס "אילו שלך היה האבל" על שמואל "כשגגה שיצא מלפני השליט" ונתקיימו דבריו אף על פי שלא נתכוון לכך. **15. גבי אבוה דשמואל.** מעשה בשבויות שהביאון שוביהן לנהרדעא כדי לקבל דמי פדיונן, הושיב אביו של שמואל שומרים עליהן שלא ייטמאו על ידי שוביהן הנכרים. אמר לו שמואל לאביו: ועד עכשיו מי שמרן, כלומר, מה תועיל להן השמירה עכשיו לענין ההיתר שלהן להנשא לכהן, הלא בין כך כבר נאסרו מדין שבויה? אמר לו אבוה דשמואל לבנו: אילו היו הבנות האלו בנותיך, האם היית מזלזל בהן כל כך להניחן גם עכשיו ברשות השבאים בלא שמירה? [כלומר, שאף שהדין אמת שהשבויות הללו כבר נאסרו לכהונה, מכל מקום לא היה לו לשמואל להתבטא כלפיהן בלשון מזלזלת כזו, שמשתמע ממנה שאינן צריכות עוד שמירה לפי שכבר נטמאו (מהרש"א)]. הדברים שיצאו מפי אבוה דשמואל היו "כשגגה שיצא מלפני השליט", והגם שלא נתכוין אבוה דשמואל לכך, לא שבו דבריו ריקם, ונשבו בנותיו של שמואל. **16. גבי רבי ינאי.** במסכת כתובות (סב, ב) מספרת הגמרא: יהודא בנו של רבי חייא, היה חתנו של רבי ינאי. במשך ימות השבוע היה יושב בבית המדרש, וכל ערב שבת היה בא לביתו, וכשהיה בא, היה רבי ינאי רואה עמוד אש שמקדים לפניו. יום אחד בערב שבת נמשך בלימודו יותר מהרגיל, כיון שלא ראה את אותו הסימן, שמקדים לפניו עמוד אש, אמר רבי ינאי לבני ביתו: כפו מטתו כדין אבל, שבוודאי נפטר, שאם היה יהודא חי לא היה מבטל עונתו והיה בא לביתו. היה דיבורו זה של רבי ינאי 'כשגגה שיצא מלפני השליט' ונפטר יהודה מכח דיבורו של רבי ינאי אפילו שלא התכוון להורגו בדיבורו. **17. גבי ר' יהושע בן לוי.** בן בנו של רבי יהושע בן לוי בלע שרץ (או עצם), בא אדם אחד ולחש לו שם טומאה ונתרפא. כשיצא זה שלחש, שאלו רבי יהושע בן לוי מה לחשת לבן בני? אמר לו דבר זה, אמר לו רבי יהושע בן לוי, טוב היה לו לבן בני שימות ולא יהנה משם של טומאה זו. דברי רבי יהושע בן לוי היה "כשגגה שיוצא מלפני השליט" ומת בן בנו. **18. גבי רבי חייא בר אבא.** רבי חייא בר אבא ראה ספר הכתוב בו דברי אגדה, אמר, אפילו כתוב בו דברים טובים ונכונים אף על פי כן תכרת יד מי שכתבה, מאחר וכתב דברים שלא ניתנו ליכתב (עיי"ש הטעם), אמר לו אחד, שאביו הוא שכתבה, אמר לו רבי חייא,

ארחות רוח הקדש יושר

(ס״ח א׳) [19]**גַּבֵּי רַב אָשֵׁי, וּבְאֵיכָה רַבָּה** (פ״ה סי׳ ט״ז) [20]**גַּבֵּי שְׁמוּאֵל, וּבְקֹהֶלֶת רַבָּה**

ביאורים

כן אני אומר עוד הפעם: תקטע יד מי שכתבה. וכן היה שנקטעה יד של זה שכתבה, והיה לו כן "כשגגה שיוצא מלפני השליט". **19. גבי רב אשי.** רבא אומר שם לגבי 'שטרי מחוזנאי', היינו שטרות שהיו נהוגות בעיר 'מחוזא', שהיו בני מחוזא קונים סחורה ונותנים אותה לסוחרים ב'עיסקא', והיינו שהסוחרים יתעסקו בסחורה זו וימכרו אותה, ויחלקו עם בעלי הסחורה ברווחים. ועיקר הדבר מותר הוא, אלא שהם היו נוהגים לחשב מראש כמה רווח עתיד להיות מסחורה זו, ומוסיפים את סכום חצי הרווח על הקרן שהסוחרים חייבים להם תמורת הסחורה, וכותבים את כל הסכום יחד בשטר החוב [כגון אם קנו מהם סחורה במאה זוז, ומשערים שהסוחרים ימכרו את הסחורה במאה ועשרים זוז ונמצא שהם ירוויחו בסחורה זו עוד עשרים זוז, כתבו בשטר החוב שהסוחר חייב לבעל הבית מאה ועשר זוז, ולא פירשו שמאה הוא עיקר החוב ועשר הוא סכום הרווח], ודבר זה אסור הוא משום שמי אומר שאכן יהיה רווח כזה, ויש לחשוש שמא לבסוף לא יהיה רווח והמלוה יגבה את כל הסכום ונמצא שהוא נוטל ריבית. אמר לו מר בר אמימר לרב אשי: אבא [-אמימר] נוהג לעשות כן, כמנהג בני מחוזא, והוא כותב בשטר החוב את סכום הקרן עם הרווח יחד, ואינו חושש שמא לבסוף לא יהיה רווח ונמצא שיש בזה משום ריבית, מפני שאם באים הסוחרים לפניו, ואומרים לו שלא היה רווח בעסק זה, מאמין להם ואינו גובה מהם את הרווח, נמצא שאין חשש בדבר. אמר לו רב אשי לבנו של אמימר, אמנם ניחא כל זמן שאביך חי, אין בזה כל חשש מפני שהוא חסיד ומאמין ללקוחותיו כשאומרים לו שלא היה רווח, אבל עדיין יש לחשוש אם ימות אביך ויפול השטר לפני היתומים, וכיון שהם יראו בשטר שפלוני היה חייב לאביהם כך וכך, יגבו ממנו את הכל, ולא יאמינו לו שחלק מן החוב לא היה אלא תמורת הרווח וכיון שלא היה רווח אינו חייב בזה, ונמצא שהוא גורם ליורשיו ליטול ריבית. מספרת הגמרא, כיון שרב אשי הזכיר בתוך דבריו, שמא ימות אמימר, היה זה 'כשגגה שיוצא מלפני השליט', ואמימר אכן נפטר. **20. גבי שמואל.** רבי ירמיה דשבשב (י"א שהיא שם מקום) נטל ענפי עץ זית וקשרה בראשו בעת חתונתו, שהרי שנינו (סוטה מט, א) שבעת צרה שהיתה בישראל בסמוך לחורבן "גזרו על עטרות חתנים", שלא לתת עטרת כבוד מוזהבת בראש חתן בחופתו, והוא הניח לומר שבעטרה ממין זה אין איסור. שמע שמואל את מעשהו, ואמר: והרי נוח היה לו שינטל ראשו ולא יעשה כן, שלדעת שמואל גם על עטרה שכזו גזרו. היתה אמרתו של שמואל על רבי ירמיה "כשגגה שיוצא מלפני השליט" וכן היתה לו, שבסופו נידון במלכות והומת בנטילת ראשו.

ארחות רוח הקדש יושר

(פ״י ס׳ ה׳) [21]גַּבֵּי רַבִּי, [י]כִּי דִּבּוּר צַדִּיק עוֹשֶׂה רֹשֶׁם לְמַעְלָה, אֲפִלּוּ הוּא בְּטָעוּת.

וְיֵשׁ עוֹד עִנְיָן, שֶׁמִּן הַשָּׁמַיִם נוֹתְנִין בְּפִיו מַה לּוֹמַר, [יא]וְאַף עַל פִּי שֶׁאֵינוֹ יוֹדֵעַ כְּלָל שֶׁזֶּה בְּרוּחַ הַקֹּדֶשׁ, רַק נוֹתְנִין לוֹ מַחְשָׁבָה לוֹמַר כָּךְ וְכָךְ [לְפִי דַּעַת תּוֹרָה שֶׁבְּיָדוֹ] וְהוּא מְכֻוָּן לָאֱמֶת. [וְכֵן

עיונים

י. כי דבור צדיק עושה רושם למעלה אפילו הוא בטעות. כתב הגאון רבי אלחנן וסרמן זצ״ל (קובץ שיעורים, כתובות דף סב, ב, אות רח) בזה״ל: ״הנה בכל מקום שמצינו כי ברכותיהן וקללותיהן של צדיקים מתקיימות הטעם פשוט, כי רצון יראיו יעשה, אבל הכא [במעשה דרבי ינאי (שבכתובות סב, ב, מובא בביאורים מס׳ 16 עיי״ש) שעל ידי דיבורו מת חתנו יהודא בנו של רבי חייא], אי אפשר לומר כן, דהא לא היה רצונו כלל שימות. ומוכח מכאן, שהדיבור של פה קדוש פועל בטבע אפילו בלי שום כונה, כמו שכתוב 'ואשים דברי בפיך לנטוע שמים וליסד ארץ', והוא כמו הגרזן החוצב גם בלא כונה רק מטבעו, כן הוא גם דיבור האדם, אלא שאם טימא שפתיו בדיבורים אסורים הוחלש כוחן, כמו הסכין שעלה עליו חלודה הרבה שאין בכוחו לחתוך עד שיסירו החלודה ממנו״.

יא. ואף על פי שאינו יודע כלל שזה ברוח הקודש וכו׳ וזה גם מעין נבואה קטנה. היינו השפעה בלתי מורגשת שתקרא רוח הקודש רק בדרך כנוי. כדברי הרמח״ל, בספרו דרך ה׳ (ג, ג), וז״ל: אכן עוד יקרה, שיושפע בלב האדם שפע, שיעמידהו על תוכן ענין מהענינים, אך לא ירגיש בו המושפע, אלא כמו שנופלת מחשבה בלבבו, ויקרא זה לפעמים על דרך הרחבה - רוח הקודש, בדברי חכמינו זכרונם לברכה, או השפעה נסתרת. אבל רוח הקודש באמת הוא שיהיה ניכר ונרגש בברור לבעליו. עכ״ד.

ביאורים

21. גבי רבי. אנטונינוס הקטן, בן בנו של אנטונינוס הגדול, קיסר רומי, ידידו של רבי יהודה הנשיא אשר מת בחיי רבי, וזה הקטן נקרא על שמו ושמר גם הוא ידידות וכבוד לרבי, שאל שאלות של חכמה לרבי, אמר: מי מאתנו ימות קודם אני או אתה? אמר לו רבי: אני, וכו׳, וכך היתה לו לרבי בסופו שמת בחיי אותו אנטונינוס, שנתקיימה אמרתו של רבי ״כשגגה שיוצא מלפני השליט״, (הגם שלא אמרה כודאי, עיי״ש).

ארחות רוח הקדש יושר

כָּתְבוּ הַתּוֹסְפוֹת בְּעֵרוּבִין (ס״ד ב׳) שֶׁמַּה שֶׁאָמְרוּ שָׁם שֶׁכֵּוָן רַבָּן גַּמְלִיאֵל בְּרוּחַ הַקֹּדֶשׁ שֶׁקָּרָא לְגוֹי מַבְנָאי, אֵין הַכַּוָּנָה שֶׁיָּדַע בְּרוּחַ הַקֹּדֶשׁ שֶׁכָּךְ קוֹרְאִין לוֹ, אֶלָּא שֶׁהוּא קָרָא לוֹ סְתָם שֵׁם מָצוּי אֵצֶל הַגּוֹיִם, וּמִן הַשָּׁמַיִם נָתְנוּ לְתוֹךְ פִּיו שֶׁיִּקְרָא הָאֱמֶת, וְזֶה נִקְרָא שֶׁכֵּוָן בְּרוּחַ הַקֹּדֶשׁ. עַיֵּן שָׁם]. וּבָזֶה רָאִינוּ הַרְבֵּה פְּעָמִים אֵצֶל הַגְּדוֹלִים, שֶׁלְּאֶחָד עוֹנִים כֵּן וּלְשֵׁנִי עוֹנִים שֶׁיַּעֲשֶׂה לְהֶפֶךְ, וְזֶה הַכֹּל לְפִי מַה שֶּׁנּוֹתְנִין מִן הַשָּׁמַיִם בְּפִיו מַה לּוֹמַר. וְזֶה גַּם כֵּן מֵעֵין נְבוּאָה קְטַנָּה, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב: ״אֵת אֲשֶׁר יָשִׂים ה׳ בְּפִי, אוֹתוֹ אֶשְׁמֹר לְדַבֵּר״.

וְיֵשׁ הַרְבֵּה פְּעָמִים שֶׁבִּרְכַּת חָכָם וַעֲצָתוֹ מִתְקַיֶּמֶת [יב]מִשּׁוּם שֶׁמִּתְכַּוֵּן לְשֵׁם שָׁמַיִם, וּכְמוֹ שֶׁכָּתַב בְּ״שׁוֹחֵר טוֹב״ (פ״א): אָמְרוּ עָלָיו עַל רַבִּי אֶלְעָזָר בֶּן עֲרָךְ שֶׁהָיָה יוֹעֵץ עֵצוֹת וּמִתְקַיְּמוֹת. אָמְרוּ לוֹ: וְכִי נָבִיא אַתָּה? אָמַר לָהֶם: לֹא נָבִיא אָנֹכִי וְלֹא בֶן נָבִיא אָנֹכִי, אֶלָּא כָּךְ מְקֻבָּלַנִי: כָּל עֵצָה שֶׁהִיא לְשֵׁם שָׁמַיִם [יג]סוֹפָהּ לְהִתְקַיֵּם. וּבְפֶרֶק ו׳ דְּאָבוֹת:

עיונים

יב. משום שמתכוין לשם שמים. כתב בתנא דבי אליהו (רבא פרק כז): ברוך המקום שבחר בדברי חכמים ובתלמידיהם כו׳, כשם שהם יושבים בבתי כנסיות ובבתי מדרשות ובכל מקום שפנוי להם, וקורין ושונין לשם שמים, ויראה בלבבם, ומחזיקין דברי תורה על פיהם, כמו״כ הקב״ה יושב כנגדם, ומגלה להם סודות התורה בפיהם ובלבבם כו׳.

וכתב ה׳שלטי הגבורים׳ (בהגהותיו על המרדכי שבת ריש פ״ב) בזה״ל: ״נאמר ״והיה ה׳ לך לאור עולם כי אתה תאיר נרי וה׳ יגיה חשכי״ זהו על תלמוד תורה כשאדם עוסק בתורה לשמה הקב״ה מגיה חשכו שאינו בא לידי עון ואין מורה בתורה שלא כהלכה, ולכך אמר הכתוב ״והגית בו״ לשון נוגה, כשהקב״ה רואה שלבו של אדם לשם שמים אפילו שאין בלבו לדעת עומקה של הלכה, הקב״ה מגיה דבריו שלא יצא מפיו הוראה שלא כהלכה״ עכ״ד.

יג. סופה להתקיים. ומסיים שם במדרש בזה״ל: אמר רבי מנשיא מקרא מלא (מפורש) הוא (משלי

ארחות רוח הקדש יושר

עיונים

כָּל הָעוֹסֵק בַּתּוֹרָה לִשְׁמָהּ, (יד)נֶהֱנִין מִמֶּנּוּ [22]עֵצָה [23]וְתוּשִׁיָּה. וּמְפָרֵשׁ בְּכַלָּה רַבָּתִי (פ"ח): (טו)אַף עַל גַּב דְּלָא קָרוֹב [שֶׁאֵינוֹ קָרוֹב וְיוֹדֵעַ הֵיטֵב הַמַּעֲשֶׂה] - [24]מְעַצֵּי וְיַדְּעֵי, הַהִיא עֲצָתָא דִּילִי הִיא [מֵהַתּוֹרָה הִיא בָּאָה], וּמִשְּׁמַיָּא הִיא דְּאַסְכִּים דַּעְתַּיְיהוּ. עכ"ל.

שהתורה מועילה לאדם שיוכל לתת עצה נכונה משתי סיבות. האחד, שנותנת לו חכמה לסדר הדברים ולראות חילוקיהם. והשני, שמקבל סייעתא דשמיא שתתקיים עצתו, כענין שנאמר (תהלים קמה יט) 'רצון יראיו יעשה'.

יד. נהנין ממנו עצה ותושיה. פירשו האברבנאל ועוד, שהתנא מדבר על התועלת שהתורה נותנת ללומדיה בענייני העולם והמדיניות. שידע לתת עצות בהנהגה המדינית ובתחבולות המלחמה, וידיו רב לו בתושיית המלאכות, ויבין ויתחדד שכלו להבדיל בין הטוב והרע [שידע להבחין בעסקי העולם בין הדברים הטובים שכדאי לעשותם לבין אלו שיגרמו לו הפסד], וכן כחו רב בגבורת המלחמות.

והענין, שלא יחשוב הלומד לשמה שהשגתו מוגבלת לדברים רוחניים, לכך אמר התנא שלא יבצר ממנו דבר, וידע ויבין גם בענייני עולם הזה. וכמו שראינו אצל יהושע את גודל חכמתו במלחמה, ובגמרא הובאו כמה מעשים על חכמת חכמי ישראל בענייני משא ומתן ודרכי המוסר העולמי. ואצל בצלאל ראינו (שמות לא) שהיה חכם לעשות כל מלאכה ממלאכת המשכן. ולכך ציותה התורה שבכל דין ומשפט שיהיה בענייני העולם, יש לילך אל החכמים, ולא לסור מדבריהם, מפני שהתורה נותנת להם חכמה גם בענינים אלו.

טו. אף על גב דלא קרוב. שם מביא את הפסוק "לי עצה ותושיה", ומפרש (לא' הפירושים שם), שהתורה אומרת דבר זה, וכך היא אומרת: אם באת להתייעץ עצה בענייני עולם הזה, יש לך לבוא

ביאורים

22. עצה. שמייעץ להם בענייני העולם, שעל ידי לימוד התורה לשמה יש לו שכל רחב בכל ענין.
23. ותושיה. היא התורה שמלמדה לאחרים. **24. מעצי וידעי.** יודעים הם לתת עצה, כי עצתם היא מהתורה, ומהשמים מסכימים לדעתם.

ארחות רוח הקדש יושר

עיונים

יט כא) "ועצת ה' היא תקום", עצה שיש בה דבר ה' היא תקום. עכ"ל. ועצה שהיא בעניינים העולמיים, כמו המשפטים ומשא ומתן והמלחמות, כתב ב'מילי דאבות' שהיא על ידי התורה, הנותנת שכל רחב ורב בדרכי העולם. וביארו המפרשים, ללומד התורה, שאף על גב שאינו קרוב ואינו מכיר בטיב הענין, לו העצה, משום שאותה עצה ממני (מהתורה) היא, ומן השמים הסכימו על זה.

וְיֵשׁ לִפְעָמִים שֶׁהַבְּרָכוֹת וְהָעֵצוֹת מִתְקַיְּמוֹת בִּזְכוּת הַשּׁוֹאֵל, (טז)שֶׁמַּאֲמִין בֶּאֱמוּנָה שְׁלֵמָה

טז. שמאמין באמונה שלמה שמלת החכם מתקיימת, ובזכות זה באמת מתקיים. רעיון זה שבזכות האמונה בדברי החכם והצדיק תוכל לבוא הישועה על האדם שכה מצפה ומקווה לה, מצאנו בפירושו של הגאון רבי מאיר שמחה הכהן מדווינסק זצ"ל, בעל ה"משך חכמה" (הפטרת וירא) בפרשת תחיית המת אצל האשה השונמית על ידי אלישע הנביא, וכדלקמן:

שינוי גדול ישנו בין מה שכתוב אצל אליהו לבין מה שכתוב אצל אלישע. אצל אליהו נאמר (מלכים א, יז, כא-כב): "ויקרא אל ה' ויאמר וגו', וישמע ה' בקול אליהו ותשב נפש הילד על קרבו ויחי", ואילו אצל אלישע לא נאמר כן, אלא (מלכים ב, פרק ד): "ויתפלל אל ה' ", ולא כתיב "וישמע ה' ". מבאר ה"משך חכמה": "העניין מבואר... רק עיקר תחיית המת היה באמונתה התמימה בהנביא, ובשביל האמונה שצדיק יחיה את בנה. לכן על-ידי גיחזי שלא האמינה בו, שידעה כמדרשם (ברכות י, ב) - הוא קודש ואין משרתו קודש... לכן לא החיה את הנער, אבל אלישע, שהאמינה בו, הוא החיה את הנער. לכן לנסות גודל אמונתה בהנביא אלישע עשה ה' יתברך שהעלים ממנו (-מאלישע שמת הילד), והוא שלח לשאול: השלום לילד? ובכל זאת (למרות שידעה שמת הילד), האמינה בו (בהנביא) ולא נפל מלבבה שום חסרון אמונה בהנביא כי הבן אשר נתן לה יהיה בן קיימא וחיה יחיה, ולכך השיבה "ותאמר שלום (לילד)", לכן בזכות זה החיה את בנה. ולכן לא נאמר וישמע ה' בקול אלישע - כמו שכתוב באליהו, [משום שזה היה בזכות אמונתה התמימה] ודו"ק". עכ"ד.

כלומר, יש שבזכות עצם האמונה התמימה שמאמין האדם בכוחו של הצדיק ובגדולתו, אפילו בלא כוחו האישי של הצדיק וזכות תפילותיו, תוכל לבוא על האדם הישועה שמקווה לה!!!

ואלה הדברים מפורשים בנביאים (שמואל א, פרק א, פסוק יז-יח): "ויען עלי ויאמר לכי לשלום ואלוקי ישראל יתן את שלתך אשר שאלת מעמו... ותלך האשה לדרכה ותאכל ופניה לא היו לה עוד", פירש רש"י: "ופניה לא היו לה עוד - פנים של זעם". ובמצודות דוד: "מעתה אכלה כל צרכה ולא היה לה עוד הזעם שהיה לה מאז, כי בטחה בתפילת עלי", ועל כן היתה לה ישועה מיד.

מבואר, כי אם המבקש ומקבל הברכה יש לו אמונה בלב שלם ובתפלת הצדיק וברכתו, והולך מאתו בלב בטוח ושמח, אז הוא נושע בוודאי.

על החיוב להאמין בכוחותיו העילאיים של הצדיק, מצאנו בספר העיקרים (מאמר ד פרק כב): "עיקר גדול אל התורה ושורש אל האמונה שהוא מסתעף מאמונת ההשגחה, הוא שה' יתברך מכריח

ארחות רוח הקדש	יושר	עיונים

(יז)שְׁמֹלַת הֶחָכָם מִתְקַיֶּמֶת, וּבְזְכוּת זֶה בָּאֱמֶת מִתְקַיֵּם, (יח)וְאִם לֹא הָיָה מַאֲמִין בָּזֶה בְּלֵב שָׁלֵם בָּאֱמֶת לֹא הָיוּ מִתְקַיְּמִין בּוֹ, וְדָבָר זֶה מִתְחַלֵּף לְפִי הַשְׁוֹאֵל [וְכֵן כָּתַב בְּ"מִשְׁךְ חָכְמָה" הַפְּטֻרַת וַיֵּרָא].

(שם, פרק מא): "ראוי שנאמין בו, אחרי שהעיד הנסיון היות הטבע משועבד ונכנע לצדיקים ולחסידים ולשומרי מצוות התורה, וזה יסוד גדול בתורה".

יז. שמלת החכם מתקיימת. מצינו בחז"ל שהפליגו בכח ברכותיהם של תלמידי חכמים וצדיקים. במדרש תנחומא (ויחי ז): "אמר הקב"ה, לשעבר הייתי צריך לברך את בריותי, שנאמר 'ויברך אלקים את נח' מכאן ואילך יהיו הכהנים והצדיקים מברכים אתכם". ע"כ.

"וזאת הברכה אשר ברך משה איש האלקים" (דברים לג, א). איש האלקים, להגיד כי ברכתו מתקיימת, כי איש האלקים היה, ותפילת ישרים רצונו. (רמב"ן שם).

כך היא מדת השם יתברך, שכך חייבה חכמתו, שעל ידי תפלת חסידיו וברכותיהם, יתרצה ויתרבה טובו למברכיו ומכירי טובו. (שו"ת הרשב"א חלק ה סימן נ).

לעולם תהא ברכת תלמיד חכם חביבה לו לאדם, וישתדל בכל כוחו שיברכהו... ואם יברכוהו בדברים חשודים אל יחשדם שמא נתרשלו בברכתו, שאינו כן, אלא יתבונן בדבריהם וימצאם נכוחים, ואל תהא ברכתם קלה בעיניו. (מאירי מועד קטן ט.)

הצדיק נקרא מבטל גזירות, על שם שכל גזירות קשות מבטלם בתפילתו. וכן בכל דור ודור צדיקים שבהם מתפללים על כל צרה ומבטלים אותה. ולזה אין צריך ראיה, דלמפורסמות אין צריך ראיה. ואם גזר הקב"ה מיתה לאדם מתהפך הגזירה ממיתה לחיים. ועל ידי תורתו וכשרון מעשיו ותיקוניו, מונע מלבא בעולם דבר וחרב ורעב וכל מיני רעות המבלים העולם. ונועל בפני הפורעניות שלא יבוא... גם יכולת בידו לפדות נפשות מגיהנום. (שבט מוסר פרק לט).

יח. ואם לא היה מאמין בזה בלב שלם באמת לא היו מתקיימין בו. כתב הגאון רבי חיים שמואלביץ זצ"ל (שיחות מוסר, מאמר סד): וגדולה מזו מצינו, כי אף בשעה שההשפעה העליונה יורדת ובאה על כל העולם, מכל מקום אין כל אחד ואחד נוטל אלא לפי מידת בטחונו ואמונתו.

בימי אלישע הנביא, כשעלה מלך ארם ויצר על שומרון - "ויהי רעב גדול בשומרון", התנבא אלישע (מלכים-ב ז א-ב): "ויאמר אלישע שמעו דבר ה' כה אמר ה' כעת מחר סאה סולת בשקל וסאתים שעורים בשקל בשער שומרון, ויען השליש אשר למלך וגו' הנה ה' עושה ארובות בשמים היהיה

ארחות רוח הקדש	יושר	עיונים

וְדָבָר זֶה רָאִינוּ כַּמָּה פְּעָמִים אֵצֶל גְּדוֹלֵי יִשְׂרָאֵל. וְיֵרֵא שָׁמַיִם שֶׁפּוֹמֵךְ כָּל דָּבָר עַל הֶחָכָם וְשׁוֹמֵעַ לוֹ לְכָל אֲשֶׁר יֹאמַר - יֵשׁ לוֹ סִיָּעְתָּא דִּשְׁמַיָּא שֶׁנּוֹתְנִין לְהֶחָכָם בְּפִיו מַה לוֹמַר לוֹ, (יט)וַעֲצוֹתָיו מַצְלִיחִין בְּדֶרֶךְ כְּלָל [אֶלָּא אִם כֵּן הַקב"ה יוֹדֵעַ שֶׁזֶּה אֵינוֹ

הדבר הזה, ויאמר הנכה [-הנך] רואה בעיניך ומשם לא תאכל". ובסוף כתיב (שם טז-יז): "ויצא העם ויבוזו את מחנה ארם ויהי סאה סולת בשקל וסאתים שעורים בשקל כדבר ה', והמלך הפקיד את השליש אשר נשען על ידו על השער וירמסוהו העם בשער וימות, כאשר דבר איש האלקים וגו'".

ולכאורה קשה למה נתחייב השליש מיתה, ואף על פי שהעובר על דברי נביא חייב מיתה בידי שמים, מכל מקום זה לא עבר על דברי הנביא אלא שלא האמין לדבריו, ולכאורה על זה בלבד אין חיוב מיתה. אלא הביאור בזה הוא, כי השליש שלא האמין (לדברי הנביא), לא יתכן שיהא ניזון מן השפע הבא לעולם בזכות האמונה, וכיון שהיה השפע כה רב והגיע לסאה סולת בשקל וסאתיים שעורים בשקל, והשליש לא היה ראוי לכך, היה עליו למות כדי שלא יהנה מן השפע.

ועל גיחזי אמרו חז"ל כי חטאו היה במה שדחה את רבנן מלפני אלישע (סוטה מז א), שהיה יושב בחוץ בשעה שהיה אלישע דורש, ומשראו התלמידים כי גיחזי בחוץ, אף הם לא נכנסו (ירושלמי סנהדרין פ"י ה"ב).

ויש לבאר על פי הנ"ל, שלא זו בלבד שמנע תורה מן התלמידים, אלא מכיון שלא העריך את תורתו של אלישע וגרם אף לאחרים שלא יאמינו באלישע, על ידי כך גרע מכוחו של הרב ומיעט את עצם כחו להשפיע על דורו !!!

יט. ועצותיו מצליחין בדרך כלל. כתב בשיחות מוסר (הנ"ל): כן הוא במנהיג העם, אין בו כח להנהיג אם לא יאמינו בו ולא יבטחו בכוחו, וכמו שמצינו אצל יפתח הגלעדי שאמר לזקני גלעד בפנותם אליו שילך בראשם להלחם עם בני עמון (שופטים יא ט, יא): "אם משיבים אתם אותי להלחם בבני עמון ונתן ה' אותם לפני אנכי אהיה לכם לראש וגו', וידבר יפתח את כל דבריו לפני ה' במצפה".

דרישה זו של יפתח שניאות ללכת למלחמה בתנאי שימנוהו לראש עליהם מעוררת תמיהה, וכי יפתח רודף אחר הכבוד היה?! ואם תמצי לומר כן, מהו זה שכתוב: "וידבר יפתח את כל דבריו לפני ה' במצפה", מה דיבר יפתח לפני ה', האם זאת שדורש כבוד לעצמו?!

אלא כך אמר יפתח, אם מאמינים אתם בי וראש שבטי ישראל אני בעיניכם, אם כן יש בי את הכח לנצח ולהכות את בני עמון, אבל אם אין אני אלא הדיוט, ואינכם צריכים לי אלא בשעת מלחמה, למען אלך עם הריקים והפוחזים אשר עמדי, כי אז לא אוכל לבני עמון, כי רב ועצום הוא ממני.

ארחות רוח הקדש יושר

טוֹב בִּשְׁבִילוֹ, וּכְמוֹ שֶׁאָמַר שְׁלֹמֹה הַמֶּלֶךְ ע"ה (במ"א ח' ל"ט): "וְאַתָּה תִּשְׁמַע הַשָּׁמַיִם מְכוֹן שִׁבְתֶּךָ, וְסָלַחְתָּ וְעָשִׂיתָ וְנָתַתָּ לְאִישׁ כְּכָל דְּרָכָיו אֲשֶׁר תֵּדַע אֶת לְבָבוֹ, כִּי אַתָּה יָדַעְתָּ לְבַדְּךָ אֶת לְבַב כָּל בְּנֵי הָאָדָם". וְאָמְרוּ חַז"ל (תנחומא תרומה סי' ט'): אִם הוּא תּוֹבֵעַ בָּנִים וְאַתָּה יוֹדֵעַ שֶׁיִּהְיוּ מַכְעִיסִין לְפָנֶיךָ - אַל תִּתֵּן לוֹ, וְכֵן אִם תָּבַע נָכְסִים וְאַתָּה יוֹדֵעַ שֶׁעָתִיד לִבְעֹט בָּהֶן - אַל תִּתֵּן לוֹ].

(כ)וְאַשְׁרֵי מִי שֶׁדָּבוּק בַּחֲכָמִים הָאֱמִתִּיִּים וְשׁוֹמֵעַ לְדִבְרֵיהֶם תָּמִיד, כְּמוֹ שֶׁכָּתַב הָרַמְבַּ"ם (בפ"ו מדעות ה"ב): מִצְוַת עֲשֵׂה לְהִדָּבֵק בַּחֲכָמִים וְתַלְמִידֵיהֶם (כא)כְּדֵי לִלְמֹד מִמַּעֲשֵׂיהֶם, כְּעִנְיָן

עיונים

כ. **ואשרי מי שדבוק בחכמים האמתיים.** מצינו בחז"ל גודל מעלת ההתקשרות לצדיק. בספרי (דברים יא, כב) על הפסוק "לאהבה את ה'... ולדבקה בו", הקשה, וכי אפשר להדבק בהקב"ה, כלומר, להתחבר עמו ולהיות קרוב לו, והלא אש אוכלה הוא? אלא הדבק בתלמידים ובחכמים, ומעלה אני עליך כאילו נדבקת בהקב"ה בכבודו ובעצמו.

הרמב"ם בספר המצוות (עשה ו) כתב: הוא שציונו להתחבר עם החכמים, ולהתייחד עמהם, ולהתמיד בישיבתם בכל אופן מאופני העבודה והחברה, במאכל ומשתה והעסק. כדי שיגיע לנו להדמות במעשיהם ולהאמין האמיתיות מדבריהם.

בדרשות הר"ן (דרוש השמיני) כתב: כאשר נשתתפו הרב והתלמיד בחכמה, ימשך השפע לתלמיד יותר מה שראוי, מצד שהוא משתתף לרבו ולמלמדו, כי יתחזק שפע התלמיד מצד השפע הנשפע על הרב.

עוד כתב שם: אין ספק שראוי שנאמין שכמו שבזמן שבית המקדש קיים היה המעון ההוא המקודש מקום מוכן לחול שפע הנבואה והחכמה, עד שבאמצעות המקום ההוא היה שופע על כל ישראל, כן ראוי שיהיו הנביאים והחסידים מוכנים לקבל שפע עד שבאמצעותם יושפע השפע ההוא על המוכנים לכל בני דורם לכך, גם אם לא ישתתפו עמהם אבל מצד המצאם בדורם, שהם עצמם כמו המקדש המקודש, וכל שכן לאותם שהם מתקרבים אליהם ומשתתפים עמהם. עכ"ל.

כא. **כדי ללמוד ממעשיהם.** כתב החינוך (מצוה תלד): מצות החברה והדביקה עם חכמי התורה,

ארחות רוח הקדש יושר

שֶׁנֶּאֱמַר: "וּבוֹ תִדְבָּק", וְכִי אֶפְשָׁר לְאָדָם לְהַדְבִּיק בַּשְּׁכִינָה?! אֶלָּא כָּךְ אָמְרוּ חֲכָמִים בְּפֵרוּשׁ מִצְוָה זוֹ: הַדָּבֵק בַּחֲכָמִים וְתַלְמִידֵיהֶם. לְפִיכָךְ צָרִיךְ אָדָם לְהִשְׁתַּדֵּל שֶׁיִּשָּׂא בַּת תַּלְמִיד חָכָם, וְיִשָּׂא בִּתּוֹ לְתַלְמִיד חָכָם, וְלֶאֱכֹל וְלִשְׁתּוֹת עִם תַּלְמִידֵי חֲכָמִים, וְלַעֲשׂוֹת פְּרַקְמַטְיָא לְתַלְמִידֵי חֲכָמִים, וּלְהִתְחַבֵּר לָהֶם בְּכָל מִינֵי חִבּוּר, שֶׁנֶּאֱמַר: "וּלְדָבְקָה בוֹ". וְכֵן צִוּוּ חֲכָמִים וְאָמְרוּ: [25]"וֶהֱוֵי מִתְאַבֵּק בַּעֲפַר רַגְלֵיהֶם, [26]וְשׁוֹתֶה בַּצָּמָא אֶת דִּבְרֵיהֶם. עכ"ל.

עיונים

שנצטוינו להתחבר ולהתדבק עם חכמי התורה כדי שנלמוד מהם מצוותיה הנכבדות ויורונו הדעות האמתיות בה שהם מקובלים מהם. ועל זה נאמר (דברים י כ) 'ובו תדבק' ונכפל הציווי במקום אחר שנאמר (שם יא כב) 'ולדבקה בו'... והעובר על זה ואינו מתחבר עמהם וקובע בלבו אהבתם ומשתדל בטובתם ותועלתם בעתים שיש סיפק בידו לעשות כן, מבטל עשה זה, וענשו גדול מאד. כי הם קיום התורה ויסוד חזק לתשועת הנפשות, שכל הרגיל עמהם לא במהרה הוא חוטא. והמלך שלמה אמר (משלי יג כ): 'הולך את חכמים יחכם', ורבותינו זכרונם לברכה אמרו 'הוי מתאבק בעפר רגליהם'. עכ"ד.

ביאורים

25. **והוי מתאבק בעפר רגליהם.** כלומר שתלך אחריהם לשמוע תורתם, שהמהלך בדרך מעלה אבק ברגליו, וההולך אחריו מתמלא מאבק שהוא מעלה ברגליו. (רע"ב בפירוש א'). 26. **ושותה בצמא את דבריהם.** כאדם צמא ששותה לתיאבון, ולא כאדם שבע שקץ במזונו שמואס אפילו בדברים הערבים וטובים. (רע"ב). כלומר, אף על פי שאתה רגיל עם החכמים ושומע דבריהם בכל יום, לעולם יהיו דבריהם ערבים בפיך כאלו לא שמעת אותם אלא באותה שעה, דוגמת הצמא למים שבשעת צמאו יחשוב כאלו לא שתה מים ויערבו מימיו וישיבו נפשו (ע"פ רש"י ומחזור ויטרי ומגן אבות).

ארחות שמחה של מצוה יושר

שִׂמְחָה שֶׁל מִצְוָה

הִנֵּה מָצִינוּ בַּחַז"ל בִּכְמָה מְקוֹמוֹת שֶׁהִזְהִירוּ [א]לַעֲשׂוֹת הַמִּצְוּוֹת בְּשִׂמְחָה וְאָמְרוּ (בתרא"ר פכ"ט): לְעוֹלָם יַעֲשֶׂה אָדָם מִצְוּותֶיהָ שֶׁל תּוֹרָה בְּשִׂמְחָה, וְתֶחֱשֹׁב לוֹ [1]כְּמוֹ צְדָקָה. וְאָמְרוּ (ויק"ר פל"ד סי' ח') [2]לְמַדְתִּךְ תּוֹרָה דֶּרֶךְ אֶרֶץ, שֶׁכְּשֶׁיִּהְיֶה אָדָם

עיונים

א. לעשות המצוות בשמחה. כתב בספר העיקרים (מאמר שלישי פל"ג): "הדבר הנותן שלמות אל המצוה, כדי שיושג על ידה התכלית המכוון בה, היא השמחה. כי השמחה נותנת גמר ושלימות אל הדבר הנפעל עד שהפועל האחד בעצמו כשיעשה בשמחה ובטוב לב יקרא מעלה, וכאשר יעשה בעצבון יקרא פחיתות, וזה דבר נתבאר במאמר השני מספר המדות לאריסטו, כי הנדיב כשיעשה פעל הנדיבות והוא שמח בפעל ההוא יקרא מעלה, ואם יפעלהו בעצבון יקרא פחיתות". ע"כ.

ביאור דבריו, שהשמחה מורה שהפעולה החיצונית היא מידה פנימית. כגון הנותן צדקה בעצבון מורה שיש לו מידת הקמצנות, אף שעושה פעולה מעשית חיובית של נתינת צדקה. לעומת זאת מי ששמח במעשה הצדקה יש לו מידת הנדיבות. עיקר השכר ניתן עבור המעלה העליונה שהשיג האדם שעשה את המצוה, ולא על המצוה החיצונית, וכן בשאר המצוות.

רבינו יונה (משלי ד' כ"א) כתב: "תרי"ג מצוות, כאשר ימצא את נפשו כי אחזה והחזיקה בשמירתם וזהירתם, יודה את השם יתברך וישמח בלבו, ויקבל שכר על השמחה, כי השמחה במצוות מעיקרי העבודה".

ביאורים

1. כמו צדקה. השמחה עצמה של מצוה נחשב למצוה. (ישועות יעקב). או הכונה, שתחשב לו לזכות ולצדקות מיוחדת (ראה פרש"י בראשית טו, ו. עה"פ ויחשבה לו צדקה). **2. למדתך תורה דרך ארץ.** במגילת רות נכתב פסוק המאריך ומפרט במעשה בועז עם רות שהיטיב לה בשדהו בעת סעודת הקוצרים, אומר המדרש "אילו היה יודע בועז" - בשעה שהיטיב עם רות בשדהו להאכילה מלחמו כאחד מקוצריו, שכל כך הקב"ה מקבל לרצון את מעשהו עד - "שהקב"ה מכתיב עליו - 'ויצבט לה קלי' " - מעט הקלי הזה שאחז בין שתי אצבעותיו (כנדרש שם במדרש), ושנחשב בעיני ה' לכותבו כדוגמא לדורות, היה עושה מעשהו ביתר יחוד הלב וביתר שלימות המעשה עד כי - "עגלים פטומים היה מאכילה", להוסיף נחת רוח ליוצרו ושתכתב המצוה ביתר שלימות, ללמד לדורות לעשות כן

ארחות שמחה של מצוה יושר

עיונים

ב. יהא עושה אותה בלב שמח. ה"בן איש חי" (בהקדמתו לפרשת ראה ד"ה והנה) כותב: "והנה מן המצוה הזאת שהוצרך הכתוב לצוות אותנו בשמחה בפרטות ('והיית אך שמח', דברים טז טו), מזה נדע כמה חביבה השמחה לפני הקדוש ברוך הוא, וכמה חייב האדם להזהר בה. ואל יאמר האדם: מאחר שקיימתי מצות ה' כתיקונה, מה מגיע למצוה יתרון מן השמחה וגרעון מן המעצבה? הנה דע שבאמת השמחה היא מצוה בפני עצמה, ובהעדר השמחה יש חסרון למצוה, וכל שכן שיגיע לה נזק גדול מן העצבון, דלכך נחת קרא כאן לצוות בפרטות על השמחה, לעשות אותה מצוה בפני עצמה, כדי שיהיה האדם מקבל עליה שכר שלם בפני עצמו. ועל כן תקנו אנשי כנסת הגדולה ברכות פרטיות על השמחה, וכאשר נבאר בעזרת השם יתברך".

כלומר, המקיים מצוה מקבל שכר, אבל המקיים מצוה בשמחה - שכרו גדול יותר.

ג. שלא עשה המצוה באנגריא. הרמב"ם (הלכות לולב, פ"ח הט"ז) כותב: "השמחה שישמח אדם בעשיית המצוה ובאהבת האל שצוה בהן - עבודה גדולה היא. וכל המונע עצמו משמחה זו ראוי להפרע ממנו שנאמר "תחת אשר לא עבדת את ה' אלהיך בשמחה ובטוב לבב"... ואין הגדולה והכבוד אלא לשמוח לפני ה', שנאמר "והמלך דוד מפזז ומכרכר לפני ה' ".

והוסיף שם המגיד משנה: "ועיקר הדבר הוא שאין ראוי לו לאדם לעשות המצות מצד שהן חובה עליו והוא מוכרח ואנוס בעשייתן, אלא חייב לעשותן והוא שמח בעשייתן, ויעשה הטוב מצד שהוא טוב, ויבחר באמת מצד שהוא אמת, ויקל בעיניו טרחן, ויבין כי לכך נוצר לשמש את קונו וכשהוא עושה מה שנברא בשבילו ישמח ויגיל, לפי ששמחת שאר דברים תלויה בדברים בטלים שאינם קיימים, אבל השמחה בעשיית המצות ובלמידת התורה והחכמה, היא השמחה האמיתית".

כתב המהרח"ו (שער רוה"ק י, ב): "מדת העצבות היא מדה מגונה מאד... ואין דבר גורם מניעת ההשגה, אפילו אם יהיה ראוי אליה, כמו מדת העצבות".

ביאורים

לאורחים עניים, והרי כל אלו נכתבו ללמדנו שיש לאדם לעשות צדקה וחסד בשלימות, ויהיה לרצון לפני ה' להכתב לדורות. [במדרש שם הביא דוגמאות נוספות, עיין שם].

שִׂמְחָה שֶׁל מִצְוָה

עוֹשֶׂה מִצְוָה, [ב]יְהֵא עוֹשֶׂה אוֹתָהּ בְּלֵב שָׂמֵחַ. וְאָמְרוּ (תנחומא תזריע סי' ה') אָמַר הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, אִם אַתֶּם מְשַׂמְּרִים אֶת הַמִּצְוּוֹת וְתִשְׂמְחוּ בָּהֶן - אֲנִי מוֹסִיף לָכֶם שִׂמְחָה. וְאָמְרוּ (שו"ט פקי"ב) "בְּמִצְוֹתָיו חָפֵץ מְאֹד" - [ג]שֶׁלֹּא עָשָׂה הַמִּצְוָה

ארחות שמחה של מצוה יושר

בְּאַנְגַרְיָא [כְּמוֹ עֹל], (ד)אֶלָּא בְּשִׂמְחָה. וּבְכַלָּה רַבָּתִי (פ"ד): יֶהֱא לִבְךָ שָׂמֵחַ לְהַדֵּר הַמִּצְוָה.

וְשִׂבְחוּ חֲז"ל לְמִי שֶׁמְּקַיֵּם הַמִּצְוֹות בְּשִׂמְחָה, כְּמוֹ

עיונים

וכששמח בבשורתו כתוב: 'ותחי רוח יעקב', ששרתה עליו רוח הקודש".

בספר יערות דבש (ח"ב דרוש ה) כתב בשם האר"י הקדוש, כי רוב הגלות המר והארוך מפני שאין עושים את המצוות בשמחה.

ד. אלא בשמחה. כאשר נתבונן - אומר ה"חפץ חיים" זצ"ל בספרו "שם עולם" (ח"א פי"א) - נראה שמרוב טרדתנו בהבלי העולם אבדנו את כח ההרגש הנטוע בנפש האדם. שכן כאשר אדם זוכה להפגש עם מלך או עם אישיות נכבדה אחרת, הוא מתמלא אושר ושמחה על כך. אושרו יגדל עשרות מונים אם יוודע לו שהוא נשא חן בעיני המלך וכי הדברים שאמר למלך זכו להערכה ונכתבו בציווי המלך בספר הזכרונות שלו. ברוב אושרו יפנה לכל ידידיו ויספר להם על הכבוד וההערכה שזכה להם, ומרוב שמחה הוא עשוי גם לשכוח צרות שונות אשר פקדוהו.

אם כך הם פני הדברים באשר להערכה מצד מלך בשר ודם, מובן היטב מה גדול צריך להיות אושרנו על הזכות הגדולה שנפלה בחלקנו ללמוד תורה ולקיים מצוות. הרי בכל רגע שאדם לומד תורה, מקיים מצוות, מתפלל ומברך ברכות, הוא זוכה להשביע את רצונו יתברך. ואם שיחה קצרה עם מלך בשר ודם שימיו קצובים גורמת לאדם שמחה גדולה, נוכל להבין בקל וחומר כפול ומכופל באלפי אלפים, מה גודל השמחה שצריכה לפקוד את המדבר לפני מלך מלכי המלכים הקב"ה שהוא אלקי השמים והארץ והוא חי וקיים לנצח!

התורה מגלה לנו שהקב"ה שמח בדברינו ובמעשינו הטובים וכותבם על ספר, שנאמר: "ויכתב ספר זכרון לפניו" (מלאכי ג). פעולותינו מתפרסמות בפני ריבי-רבבות מלאכים קדושים, כמבואר בזוהר הקדוש שהמלאך גבריאל עומד ומכריז בכל לילה ומפרסם את מעשי בני האדם. וביותר יש לשמוח שמחה עצומה כאשר נזכרים אנו שעל אף היותנו גושי עפר קרוצי חומר, זוכים אנו בתפילתנו לדבר עם אלקי השמים כמו המלאכים במרום. הלא מן הראוי הוא שתדמע עינינו מרוב שמחה, שניכנע לפניו ונקבל על עצמנו לקיים תורתו בכל נפשנו ומאודנו. וכאן פונה אלינו ה"חפץ חיים" ושואל: "הגידה נא אחי והתבונן בנפשך, האם עלה דבר זה ברעיונך פעם אחת בשבוע או פעם אחת בחודש, או על כל פנים פעם בשנה, להיות כל-כך שמח וטוב לב מקיום המצוות כמו האיש במשל הנ"ל?!"

ארחות שמחה של מצוה יושר

שֶׁכָּתוּב (ברכות ט' ב') [3]**אָמַר לוֹ רַבִּי אִלְעָא לְעוּלָּא, כִּי עַיְילַתְּ לְהָתָם, שָׁאִיל בִּשְׁלָמָא דְּרַב בְּרוֹנָא אָחֵי בְּמַעֲמַד כָּל הַחֲבוּרָה, דְּאָדָם גָּדוֹל הוּא וְשָׂמֵחַ בְּמִצְוֹות, זְמָנָא חָדָא סָמַךְ גְּאָלָה לִתְפִלָּה וְלֹא פָּסִיק חוּכָא מִפּוּמֵיהּ כָּלֵי יוֹמָא. וּבַיְרוּשַׁלְמִי** (רפ"ה דסוכה)**: יוֹנָה בֶּן אֲמִתַּי מֵעוֹלֵי רְגָלִים הָיָה, וְנִכְנַס לְשִׂמְחַת בֵּית הַשּׁוֹאֵבָה וְשָׂרַת עָלָיו רוּחַ הַקֹּדֶשׁ, לְלַמֶּדְךָ שֶׁאֵין הַשְּׁכִינָה [4]שׁוֹרָה אֶלָּא עַל לֵב שָׂמֵחַ. וּבְשַׁבָּת** (ל')**: (ה)אֵין הַשְּׁכִינָה שׁוֹרָה אֶלָּא [5]מִתּוֹךְ שִׂמְחָה שֶׁל מִצְוָה. וְשָׁם: "וְשִׂבַּחְתִּי אֲנִי אֶת**

עיונים

ה. אין השכינה שורה אלא מתוך שמחה של מצוה. כיוצא בזה מובא בתנא דבי אליהו (רבה, פט"ז): פעם אחת הייתי יושב בבית המדרש הגדול שבירושלים ובא תלמיד אחד ושאל אותי... מה נשתנה ישעיה בן אמוץ מכל הנביאים, שהוא היה מתנבא כל הטובות וכל הנחמות לישראל יותר מכל הנביאים? אמרתי לו: בני, מפני שהוא היה מקבל עליו עול מלכות שמים בשמחה יותר מכל הנביאים, שנאמר "ואשמע את קול ה' אומר את מי אשלח ומי ילך לנו ואומר הנני שלחני" (היינו שקיבל עליו עול מלכות שמים בשמחה, וטרם שלחו ה' השיב הנני שלחני).

כתב הרמב"ם (יסוה"ת פ"ז ה"ד) ומקורו בגמרא (פסחים קיז): בני הנביאים לא היו מתנבאים בכל עת שירצו, אלא מכוונים דעתם ויושבים שמחים וטובי לב ומתנבאין, שאין הנבואה שורה אלא מתוך שמחה כדכתיב "והיה כנגן המנגן ותהי עליו יד ה' ". וכן אמרו חז"ל (שבת ל) "אין השכינה שורה אלא מתוך שמחה".

ביאורים

3. אמר ליה רבי אלעא. אמר רבי אלעא לעולא, כשתעלה לשם (לארץ ישראל) תדרוש בשלום אחי רב ברונא בפני כל החבורה, שהוא אדם גדול בתורה השמח בקיום מצוות, וראיה לדבר, פעם אחת סמך גאולה לתפלה [-חיבר ברכת 'גאל ישראל' (הברכה לאחר קריאת שמע) לתפלת שמונה עשרה, דהיינו שהתחיל בתפלת שמונה עשרה תיכף לגמר אמירת קריאת שמע וברכותיה] בהנץ החמה, ולא הפסיק לחייך-לשמוח כל היום על זה שזכה לקיים את המצוה, הרי ששמח הוא במצות.

4. שורה. על האדם. **5. מתוך שמחה של מצוה.** שהעיקר הוא השמחה שיש לו בעת עשיית המצוה משום שאין השכינה שורה אלא על ידי שמחה שיש לו בעשיית המצוה אבל אם עושה המצוה

ארחות שמחה של מצוה יושר

עיונים

הַשִּׂמְחָה" - [6]זוֹ שִׂמְחָה שֶׁל מִצְוָה. וְאָמְרוּ (פס"ר פמ"א) [7]אַבְרָהָם שָׂמֵחַ לַעֲקֹד, וְיִצְחָק שָׂמֵחַ לֵעָקֵד. וּבְשַׁבָּת (ק"ל א'): כָּל מִצְוָה [8]שֶׁקִּבְּלוּ [9]עֲלֵיהֶם בְּשִׂמְחָה, כְּגוֹן מִילָה - עֲדַיִן עוֹשִׂין אוֹתָהּ [10]בְּשִׂמְחָה. וְעַיֵּן בְּ"מִשְׁנָה בְּרוּרָה" (סי' תרס"ט סק"א) שֶׁכָּתַב, שֶׁהֶעֱידוּ עַל הָאֲרִיזַ"ל שֶׁאָמַר, שֶׁהַמַּעֲלָה הָעֶלְיוֹנָה שֶׁהִשִּׂיג בָּאָה לוֹ עַל יְדֵי [ז]שֶׁהָיָה מְשַׂמֵּחַ בְּכָל עֹז בְּשִׂמְחָה שֶׁל מִצְוָה. עַד כָּאן לְשׁוֹנוֹ.

ו. **שהיה משמח בכל עוז בשמחה של מצוה.** והנה אף שלכאורה קשה לנו להבין דרגה כזו של שמחה, מכל מקום - כותב ה"חפץ חיים" (שם עולם ח"ב פי"א) - לכשנתבונן נוכל לקרב את הענין להשגתנו. מן המפורסמות הוא כי ככל שהחפץ מצוי פחות הוא נחשב ליקר יותר. הנחושת, למשל, נחשבת למתכת מעולה יותר מהברזל לפי שהיא מצויה פחות ממנו. הכסף שאינו מצוי כמו הנחושת, יקר יותר ממנה. וכן הזהב יקר מן הכסף, והפנינים - מהזהב.

נתבונן עתה בערכן של מצוות. אמרו חז"ל: "יפה שעה אחת של קורת רוח בעולם הבא מכל חיי העולם הזה" (אבות פ"ד). כלומר, ההנאה שנהנית הנשמה בעולם הבא גדולה לאין ערוך יותר מהנאות העולם הזה. למעשה זוכה הנשמה לעונג נפלא זה במשך רוב זמן קיומה, שהרי קודם ירידתה לעולם הזה היא שוכנת באוצר הנשמות, וגם לאחר הסתלקותה מהעולם היא שבה אל ה' להתענג עליו לנצח. נמצא אם כן, שהזמן שנותר לנשמה לקיום שליחותה, שהוא קיום מצוות ומעשים טובים, הוא קצר מאד יחסית לזמן קיומה.

נצייר לעצמנו את הנשמה החוזרת לצור מחצבתה לאחר פטירת האדם ורואה אלפי אלפים מחנות

ביאורים

בעצלות או בעצבות וכו' לא שורה עליו השכינה [שמי שמקיים המצוה בשמחה רבה היא מעלתה שהיא שמחה נפשיית]. (עץ יוסף, שבת ל, ב). **6.** **זו.** הפסוק עוסק בשמחה של מצוה. **7.** **אברהם שמח וכו'.** אברהם אבינו בעת שציווהו הקב"ה לעקוד את יצחק בנו על גבי המזבח, עשה זאת בשמחה, והיה שמח לעוקדו, כמו כן יצחק היה שמח ליעקד. **8.** **שקבלו.** אותה ישראל. **9.** **עליהם בשמחה.** כגון מצות מילה, שנאמר (תהלים קיט, קסב): "שש אנכי על אמרתך (על ה'אמירה' היחידה שנצטוה בה אברהם אבינו, דהיינו מצות מילה) כמוצא (כאדם המוצא) שלל רב". **10.** **בשמחה.** גם היום מקיימים אותה ישראל בשמחה וטוב לבב, ועושים עליה סעודה ומשתה.

ארחות שמחה של מצוה יושר

עיונים

של מלאכי השרת מהללים ומשבחים לשמו יתברך, ובכל רגע הם מתרוצצים ורצים לקיים שליחותו יתברך. בוודאי תתעורר בנשמה תשוקה אדירה לקיים לכל הפחות מצוות אחדות ולקיים בכך שליחותו של מקום. אך אז לא ינתן לה דבר זה בכל הון שבעולם!

וּמְקוֹרוֹ בְּהַקְדָּמַת סֵפֶר חֲרֵדִים, וְזֶה לְשׁוֹנוֹ: גְּלָה הָרַב הֶחָסִיד הַמְקֻבָּל מוֹרֵנוּ הָרַב רַבִּי יִצְחָק אַשְׁכְּנַזִי זצ"ל לְאִישׁ סוֹדוֹ, שֶׁכָּל מַה שֶׁהִשִּׂיג שֶׁנִּפְתְּחוּ לוֹ שַׁעֲרֵי הַחָכְמָה וְרוּחַ הַקֹּדֶשׁ, בְּשָׂכַר שֶׁהָיָה שָׂמֵחַ בַּעֲשִׂיַּת כָּל מִצְוָה שִׂמְחָה גְּדוֹלָה לְאֵין תַּכְלִית. וְאָמַר דְּהַיְנוּ דִּכְתִיב: "[ז]תַּחַת אֲשֶׁר לֹא עָבַדְתָּ אֶת ה' אֱלֹקֶיךָ בְּשִׂמְחָה וּבְטוּב לֵבָב מֵרֹב כֹּל", פֵּרוּשׁ

נמצא שלימוד תורת ה' וקיום מצוותיו הינם דברים יקרים עד למאד, יותר מכל תענוג שבעולם! ההזדמנות לכך ניתנת אך ורק במשך השהות הקצרה בעולם הזה. ועל זה אמר התנא: "יפה שעה אחת בתשובה ומעשים טובים בעולם הזה מכל חיי העולם הבא". (ידוע ומפורסם שהגר"א זצ"ל בכה בעת פטירתו ואמר: "הלא בעולם הזה יכולתי לקיים מצוה בכמה פרוטות. ואילו בעולם הבא, כל הון שבעולם לא יעזור לי"). המחשבה אודות ההזדמנות הנפלאה הניתנת לאדם לשרת את בוראו בימי חייו, דיה כדי להביא את מקיים המצוות לשמחה עצומה עד אין קץ.

ז. **תחת אשר לא עבדת את ה' אלקיך בשמחה ובטוב לבב.** לעיל הובא לשון הרמב"ם (סוף הלכות לולב) הכותב: "השמחה שישמח אדם בעשית המצוה ובאהבת הא-ל שצוה בהן עבודה גדולה היא, וכל המונע עצמו משמחה זו ראוי להפרע ממנו, שנאמר: 'תחת אשר לא עבדת את ה' אלקיך בשמחה' ". הגאון רבי יצחק הוטנר זצ"ל (במאמר שמחת בית השואבה תש"מ), עמד על הלשון המיוחדת שנקט בה הרמב"ם - "ראוי להפרע ממנו". ובאמת הלשון תמוהה מאד, כי אם הרמב"ם סובר שמצות השמחה היא כשאר מצוות עשה, פשיטא שיש עונש על ביטול מצות השמחה כמו על ביטול כל מצוה אחרת, ולא היה לו לפרט את עונשו כאן. ואם נאמר שהרמב"ם סובר כדעת הרמב"ן (שמות כ, ח) שאין פרעון על אי קיום מצות עשה, רק הפסד שכר, אם כן מדוע יש פרעון על ביטול מצות השמחה? משמע מכאן שהרמב"ם רוצה ללמדנו שיש עונש מיוחד ומופלג על העדר השמחה.

כדי להסביר את ההבדל בין מצות השמחה לשאר המצוות, המשיל הגר"י הוטנר זצ"ל משל נפלא: בעל עסק ביקש להעריך את שווי עסקו. הוא הציע את העסק למכירה, וכאשר הוצע לו סכום נכבד עבור העסק - לא מכר, מכיון שרק רצה לדעת את השווי האמיתי של העסק.

אומרים חז"ל (אבות ה): "לפום צערא אגרא" (כמידת הצער שאדם מצטער בכדי לקיים המצוה,

ארחות שמחה של מצוה יושר

"מֵרֹב כֹּל" - [11]מִכָּל מִינֵי תַּעֲנוּג שֶׁבָּעוֹלָם, וּמִכָּל זֶהֶב וּפָז רַב וַאֲבָנִים טוֹבוֹת וּמַרְגָּלִיוֹת. עַד כָּאן לְשׁוֹנוֹ. וְעַיִן בְּסֵפֶר "דְּבַשׁ לְפִי" מֵהַגָּאוֹן חִיד"א זַ"ל (אות מ' סי' י"ד) שֶׁהֵבִיא בְּשֵׁם "זֶרַע בֶּרֶךְ": הַשִּׂמְחָה שֶׁאָדָם שָׂמֵחַ בְּמִצְוָה - [ח]שְׂכַר הַשִּׂמְחָה פּוֹרְעִין בָּעוֹלָם הַזֶּה. [וְעַיִן "מַגִּיד מִשְׁנֶה" סוֹף ה' לוּלָב].

עיונים

כך יהיה שכרו). שאל הגר"י הוטנר, הרי בורא העולם אינו רוצה בצער האדם, ומפני מה השכר ניתן לפי גודל הצער? והשיב, בודאי אין ה' נותן שכר על הצער, אלא שהצער הוא אות וסימן למידת נכונותו של האדם להקריב קרבן עבור המצוה. בצער הוא מגלה את הערכתו למצוה, וכמה המצוה שווה בעיניו. כשם שגודל סכום הכסף שבעל העסק מוכן לותר עליו מעיד על שווי העסק, כך המסירות נפש למצוות מעיד על ערכן של המצוות בעיני היהודי.

ממשיך הגר"י הוטנר, כן הדבר בענין השמחה. השמחה מגלה עד כמה האדם מעריך את מצוות ה'. אדם שמח כאשר הוא עושה דבר החשוב בעיניו. "שש אנכי על אמרתך כמוצא שלל רב". כשם שאוצר שמצא האדם גורם לו לשמחה לפי ערך האוצר, כך האדם המעריך את המצוות ישמח בהם מאד. אם אדם אינו שמח במצוות ח"ו, סימן הדבר שלמצוות אין ערך בעיניו. ולכן, כאשר הוא אינו שמח במצוות, לא זו בלבד שביטל מצוה (מצות השמחה), אלא שהוריד את הערך הכללי של כל המצוות. וכשם שלפום צערא אגרא, כך כפי מיעוט השמחה יורד ערך כלל המצוות "וראוי להפרע ממנו". עד כאן תמצית דבריו. [יסוד זה כתוב גם בספר עשרה למאה וז"ל: "עיקר חשיבות המצוה היא לפי רוב השמחה אשר בלב העושה אותה"].

ח. שכר השמחה פורעין בעולם הזה. מבואר שבנוסף על השכר האדיר שיזכה השמח במצוות בעולם הגמול, קיים עוד שכר מיוחד בעולם הזה לשמחים במצוותיו יתברך.

אומר הרב בעל זרע ברך ז"ל שזה שאמרו חז"ל 'שכר מצוה בהאי עלמא ליכא' וכן דרשו על הפסוק (דברים ז, יא): "ושמרת את המצוה... היום לעשותם" - 'היום לעשותם ומחר לקבל שכרם'. וקשה, שמיד אח"כ כתוב (דברים ז, יב): "והיה עקב תשמעון וכו' ושמר וכו', ומשמע שה' נותן שכר מצוות

ביאורים

11. **מכל מיני תענוג שבעולם.** אדם מחויב לעבוד את ה' בשמחה יותר מאשר היה שמח אילו היה משיג כל מיני תענוגות שבעולם וזהב ופז רב ואבנים טובות ומרגליות.

ארחות שמחה של מצוה יושר

עיונים

בעולם הזה, והוו תרתי דסתרן? ומתרץ הרב ז"ל, שגוף המצוות אין שכרן בעולם הזה. רק השמחה ששמח בעשיית המצוות ובעסק התורה, שמחה זו נוטל שכרה בעולם הזה. וזה שכתוב 'היום לעשותם' הכונה שרק לעתיד יקבל

וְהָעִנְיָן שֶׁל שִׂמְחָה בְּמִצְוָה הוּא כְּמוֹ שֶׁכָּתַב בְּסֵפֶר חֲרֵדִים (שם) [וְכִמְרֻמָּז שֶׁהוּא לְשׁוֹן חֲזַ"ל. וְעַיִן זֹהַר הַקָּדוֹשׁ (ויקהל קצ"ח א') גַּבֵּי צְדָקָה] דְּכָל מִצְוָה וּמִצְוָה שֶׁתִּזְדַּמֵּן לוֹ, [12]הוֹרָנָא הוּא דְּשַׁדִּיר לֵיהּ קוּדְשָׁא בְּרִיךְ הוּא. וְלָכֵן [מ]לְפִי רֹב שִׂמְחָתוֹ מַרְאֶה שֶׁמַּכִּיר הוּא עֵרֶךְ הַמַּתָּנָה,

שכר על גוף המצוות. אבל 'והיה עקב' אין והיה אלא לשון שמחה, כלומר אם תשמח בעשיית המצוות ותלמוד תורה אז בעבור השמחה 'ושמר' טובות העולם הזה. (עד כאן קיצור לשונו).

ומוסיף החיד"א זצ"ל (חומת אנך תהילים קי"ב): וזה שכתוב "אשרי איש ירא את ה' במצוותיו חפץ מאד". ואין ספק שהחפץ במצוות ובפרט דכתיב 'מאד' הוא שמח שמחה גדולה, ואז אוכל בעולם הזה "...גבור בארץ... הון ועושר בביתו" שהם טובות העולם הזה על השמחה שהוא שמח שזו שכרה בעולם הזה.

ועיין במדרש דוד לרבינו דוד הנגיד ז"ל (אבות א' משנה י"ג) וזה לשונו: "שהמצוות שהאדם עושה בזה העולם בשמחה ובכונה רצויה שלא על מנת לקבל פרס, יאכל משכרם בזה העולם, מסיבת השמחה ששמח בעשיית המצוה, אבל הקרן שמור לו לאדם לעולם הבא".

ובטעם הדבר בארו המפרשים, כי שכר עולם הזה הוא נתינת כלים כדי שיוכל לעבוד את ה', כמבואר ברמב"ם (הלכות תשובה). אומרים חז"ל: "הבא לטהר מסייעין לו". השמח במצוות בודאי משתוקק לקיים עוד מצוות מחמת רוב חיבתו להן, והוא בגדר הבא לטהר, ומסייעין לו על ידי שכר עולם הזה לקיים עוד מצוות ה'.

ט. לפי רוב שמחתו וכו' ולכן שכרו כפול. "וכפי רוב השמחה יגדל שכרו" ('שיח יצחק' לפירושו בסידור הגר"א, תפלת שחרית, במזמור לתודה). מבעל העיקרים (מאמר ג' ל"א) משמע, שעיקר השכר ניתן על השמחה במצוות. [וז"ל: "הכתוב מיעד הגמול על עשית הצדקה בשמחה. אמר: 'נתון תתן לו ולא ירע לבבך בתתך לו, כי בגלל הדבר הזה יברכך ה' אלקיך' (דברים ט"ו). תלה הברכה ב'ולא ירע לבבך' ולא 'בנתון תתן לו' "].

ביאורים

12. **הורנא הוא.** כל מצוה ומצוה היא מתנה ששולח הקב"ה לאדם.

ארחות שמחה של מצוה יושר

עיונים

וְשֶׁחִבִּיב בְּעֵינָיו מַתְּנָתוֹ שֶׁל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא וְשָׂמֵחַ בָּהּ, [י]וְזֶה גּוֹרֵם לוֹ לֶאֱהֹב הַמִּצְוֹת וּלְבַקְּשָׁן, [יא]וְלָכֵן שְׂכָרוֹ כָּפוּל. וְהִנֵּה כָּתַב הָ"חָפֵץ חַיִּים" זַ"ל

כדי להבין את עומק ענין זה, נחזור על דבריו המאירים של הגר"י הוטנר (הובא לעיל) שקבע, כי השמחה במצוות נובעת מהערך שהאדם מייחס למצוות. ומכיון שערכו של המעשה נמדד כפי שהאדם מחשיב אותו, לכך השכר ניתן כפי מידת השמחה במצוה. [חידוש זה נשנה ב"שיחות מוסר" (מאמר כט תשל"א) עיי"ש שהאריך ביסוד מבהיל, שערך השכר המגיע לאדם עבור קיום מצוה אינו יותר ממה שהאדם עצמו מעריך ומחשיב את המצוה].

יסוד זה מופיע גם בתורתם של הראשונים. אומר הר"ן (דרשות הר"ן דרוש השישי): "כי המצוות והעבירות העיקר בהן - הכונה. וימשך, ששנים יעשו מעשה אחד בשוה, ויגדל שכר אחד מהם על האחר לאין חקר, כי האחד יעשה המעשה בלי כונה, וכמסתפק ואומר 'אם לא יועיל לא יזיק', והאחר עושה מעשה בכונה שלמה". ע"כ.

עוד מחדש הרמב"ן (ויקרא יח, ד): "ודע, כי חיי האדם במצוות כפי הכנתו להם. כי העושה המצוות שלא לשמן על מנת לקבל פרס, יחיה בהן בעולם הזה ימים רבים בעושר ובנכסים וכבוד... והעוסקים במצוות באהבה כדין וכראוי, יזכו בעולם הזה לחיים טובים כמנהג העולם, ובחיי עולם הבא זכות שלימה שם". חידוש נפלא מחדש לנו הרמב"ן, ששכר המצוות הן כפי הערך שהאדם מיחס להן. אם המצוות נעשות בפניות גשמיות - שכרן גשמי, ואם נעשות בשמחה ומאהבה - שכרן שלם, בעולם הזה ובעולם הבא. והיינו שעל ידי השמחה וההערכה למצוה, האדם מסוגל להעלות את דרגת שכר המצוה משכר עולם הזה החולף, לשכר עולם הבא הנצחי. (עיין עוד בזה ברמב"ם בפירושו למשניות סוף מכות).

ביאור הדברים, שהערך למצוות מורה על דבקות הלב בשעת עשיית המצוות. אדם העושה פעולה אשר הוא מעריך, משתף גם את לבו בפעולה החיצונית שהוא עושה. ככל ששמח בעשיית המצוות, כך הוא דבק יותר במצוות. וכבר כתב רבינו בחיי (דברים כט) שהשמחה במצוות מורה על הכונה השלמה במצוות, ומכיון שעיקר המצוות הוא כונת הלב, לכן השכר ניתן כפי מידת השמחה.

י. וזה גורם לו לאהוב המצות ולבקשן. כתב ה"חובת הלבבות" (שער עבודת האלוקים סוף פרק ו): "סימן של אהבת ה' הוא, שהוא שמח ושש באלוקים ובמה שהוא יודע אותו, ומשתוקק להיות לרצון לפניו, והוא מאושר באהבתו, ודבק בתורתו, ומרחם על יראיו".

יא. ולכן שכרו כפול. וז"ל רבינו בחיי (דברים כח, מז): "תחת אשר לא עבדת את ה' אלוקיך בשמחה", יאשימנו הכתוב בעבדו השם יתברך, ולא היתה העבודה בשמחה, לפי שחייב האדם על השמחה

ארחות שמחה של מצוה יושר

עיונים

בהתעסקו במצות, והשמחה במעשה המצוה - מצוה בפני עצמה, מלבד השכר שיש לו על המצוה, יש לו שכר על השמחה.

ובאורחות צדיקים (שער השמחה) כתב: כל העושה המצוות בשמחה, יש לו שכר אלף ידות יותר, ממי שהמצוות עליו למשא.

(במאמר "תורה אור" פרק ד') שֶׁצָּרִיךְ אָדָם לְהִשְׁתַּדֵּל לְכַוֵּן כָּל הַתַּרְי"ג מִצְוֹת, אֲפִלּוּ אוֹתָן דְּלָא שְׁכִיחֵי [חוּץ מֵאוֹתָן שֶׁאֵין נוֹהֲגִין בַּזְּמַן הַזֶּה, שֶׁבָּהֶן יוֹצְאִין [יב]עַל יְדֵי הַלִּמּוּד בְּעִנְיְנֵיהֶם] כְּדֵי לְתַקֵּן נַפְשׁוֹ וּרְמַ"ח אֵבָרָיו לָעָתִיד לָבֹא, [יג]שֶׁכֵּן כָּל אֵבֶר כְּנֶגֶד

יב. על ידי הלימוד בעניניהם. אמרו רבותינו ז"ל (מנחות קי, א) מאי דכתיב "זאת תורת החטאת" וגו' "וזאת תורת האשם" וגו' (התיבות 'זאת תורת' מיותרות בשניהם, אלא ללמדך ש)כל העוסק בתורת חטאת כאילו הקריב חטאת, וכל העוסק בתורת אשם כאילו הקריב אשם. ביאר ה"חפץ חיים" ('תורה אור' פ"ד): שהמצוות שאי אפשר לקיימן בפועל ישלמו על ידי הלמוד והחזרה בהן, שיחשוב הקב"ה כאילו קיים אותם בפועל, כיון שעמל עליהן ומצפה שיבואו לידי קיום, נחשב לו כמעשה... ולימוד הזה עולה ללימוד ומעשה ביחד.

יג. שכן כל אבר כנגד מצוה וכו'. ה"חפץ חיים" בהקדמתו לספרו "שמירת הלשון" הרחיב לבאר ענין זה וז"ל: "כי ידוע הוא דכל אדם יש לו רמ"ח (-248) איברים ושס"ה (-365) גידים רוחניים, ועליהם מלובשים הרמ"ח איברים ושס"ה גידים גשמיים, כמו שנאמר (איוב י' י"א): "עור ובשר תלבישני ובעצמות וגידים תשוככני", הרי שהזכיר הכתוב עור ובשר וגידים ועצמות ולא קראו רק בשם לבוש וסכך כמו שנאמר: "תלבישני" "תשוככני", ואת מי הלביש אם לא לנפש אשר בקרבו שהיא היא עצם האדם, ועל כל איבר ואיבר של הנפש מלובש מלמעלה איבר הגוף המכנה כנגד איבר ההוא, כמו הבגד על הגוף. וכנגד זה נתן לנו הקדוש ברוך הוא רמ"ח מצות עשה ושס"ה לא תעשה, והם מחולקים גם כן על האיברים, דיש מצוה שתלויה ביד ויש מצוה שתלויה ברגל וכן שאר כל איברים כמו שנאמר בספר חרדים. וכשאדם מקיים בעולם הזה איזה מצוה באיזה איבר, שורה לעתיד לבוא אור ה' על אותו איבר, ואותו אור הוא המחיה את האיבר ההוא, וכן כל מצוה ומצוה. נמצא דכשהאדם מקיים הרמ"ח עשין, אז הוא האדם השלם המקודש לה' בכל איבריו, וזהו מה שנאמר בפרשת ציצית: "ועשיתם את כל מצותי והייתם קדשים לאלהיכם", אבל אם חס ושלום, תחסר לו מצוה אחת מרמ"ח עשין, שהשליכה אחר גוו, ולא עשה תשובה על זה, יחסר לו לעתיד לבא בנפשו האיבר המכונה נגד המצוה ההיא...

ומזה יוכל להתבונן כל אדם, איך שצריך להיות זהיר בכל התרי"ג מצות בכל כוחו בימי חייו, כי

ארחות שמחה של מצוה יושר עיונים

מִצְוָה [יד]וְאִם לֹא כֵן - יִשָּׁאֵר בַּעַל מוּם לָעָתִיד לָבֹא, (ומקורו בשערי קדשה להרח"ו) וְכֵן כָּתַב בַּ"חֲזוֹן אִישׁ" (ביו"ד סי' קע"ה סק"כ) שֶׁכָּל מִצְוָה חַיָּב כָּל אָדָם עַל כָּל פָּנִים פַּעַם אַחַת בְּחַיָּיו לְקַיְּמָהּ [חוץ [13]מִשִּׁלּוּחַ הַקֵּן [14]שֶׁמִּעֲטוֹ קְרָא עַיֵּן שָׁם]. וְלָכֵן רָאוּי לְיִרְא שָׁמַיִם לְהִשְׁתַּדֵּל לְקַיֵּם גַּם הַמִּצְוּוֹת שֶׁאֵין שְׁכִיחוֹת, כְּמוֹ [15]רֵאשִׁית הַגֵּז [16]וּמַתָּנוֹת

יש רמ"ח איברים באדם, וכנגדן רמ"ח מצות עשה, וכן כל דבר יש לו כח חיוני מן המצות, ולכן הבז לשום דבר מצוה, הוא מחבל את עצמו, כי הוא נעשה חסר מכח החיוני מאותו דבר. אבל הירא מלעזוב שום מצוה ורואה לקיים כל דבר, יהיה שלם בכל איבריו". עכ"ל.

ונוכל לומר גם כן - מוסיף ה"חפץ חיים" - דזהו כונת הכתוב בהאזינו: "שחת לו לא בניו מומם", פרוש: שחת לו לא, דהיינו בהעונות שעושין - אין משחיתין, רק לעצמן ולא לו (-להקב"ה), חס ושלום, כמו דכתיב: "ואם רשעת" וגו', וכמו שפרש רש"י שם "בניו מומם" דמומם של בניו הוא וכו', עיין שם. והכונה בזה כפשוטו, דנעשין על ידי העונות בעלי מומין לבסוף, דהיינו, אם נעשה בעיניו הפקר איזה מצוה ח"ו, נעשה באותו איבר המכונה נגד המצוה ההיא בעל מום לבסוף, כמו שכתבנו בשם הגר"א. עכ"ד.

ביאורים

13. משילוח הקן. נאמר בתורה (דברים כב ו-ז), 'כי יקרא קן צפור לפניך בדרך בכל עץ או על הארץ, אפרוחים או ביצים, והאם רבצת על האפרוחים או על הביצים, לא תקח האם על הבנים, שלח תשלח את האם ואת הבנים תקח לך' וגו'. נאמרו בפרשה זו שתי מצוות: א, מצות לא תעשה, שלא ליטול את האם על הבנים. ב, מצות עשה לשלח את האם. **14. שמיעטו קרא.** דכתיב "כי יקרא קן צפור" וגו', שהוא דרך מקרה. **15. ראשית הגז.** נאמר בתורה (דברים יח ד) "וראשית גז צאנך תתן לו" כלומר שבכל פעם כשאתה גוזז את צאנך, תתן מן ה'גז' [הצמר הגזוז] מתנה לכהן. מצוה זו נקראת 'ראשית הגז'. **16. ומתנות.** מצות עשה על כל שוחט בהמה טהורה לתת לכהן זרוע לחיים וקיבה, שנאמר (דברים יח ג) 'וזה יהיה משפט הכהנים מאת העם מאת זבחי הזבח אם שור אם שה ונתן לכהן הזרוע

הם הם הממשיכין חיותו לנצח באיברי וגידי נפשו... כמו שכל אחד רוצה להיות שלם בכל איבריו בעולם הזה, שלא יהיה בעל מום אף באיבר קטן שבקטנים".

יד. ואם לא כן ישאר בעל מום לעתיד לבוא. זה לשון הגר"א על פסוק "בז לדבר יחבל-לו וירא מצוה הוא ישולם" (משלי י"ג י"ג): "כי

ארחות שמחה של מצוה יושר

[17]וּפִדְיוֹן פֶּטֶר חֲמוֹר [18]וּפֵאָה וְלֶקֶט וְשִׁכְחָה פֶּרֶט וְעוֹלֵלוֹת, וְכָל כְּהַאי גַּוְנָא. וְכֵן כָּתַב בְּ"מַעֲשֵׂה רַב" (סי' ק"ד ק"ה) וּבְתוֹסְפוֹת "מַעֲשֵׂה רַב" (שם), שֶׁהַגְּרִ"א קָנָה [19]עֵז מְבַכֶּרֶת וְנָתַן הַבְּכוֹר לַכֹּהֵן, וְשָׁחַט עֵגֶל וְנָתַן הַמַּתָּנוֹת, וּבִקֵּשׁ מֵאֶחָד שֶׁיִּתֵּן לוֹ קַרְקַע אַרְבַּע אַמּוֹת עַל אַרְבַּע אַמּוֹת בְּמַתָּנָה וְנָטַע שָׁם אִילָן פְּרִי וְקַיֵּם [20]שָׁלֹשׁ שָׁנִים עָרְלָה, [21]וְשָׁנָה רְבִיעִית נָטַע רְבָעִי, וְקָנָה שָׂדֶה חִטִּים וְהִנִּיחַ פֵּאָה בְּסוֹף שָׂדֶהוּ, וְנָתַן מַעֲשֵׂר, וְקַיֵּם לֶקֶט וְשִׁכְחָה, עַיֵּן שָׁם. [וְעַיֵּן בְּ"שִׁיטָה מְקֻבֶּצֶת" (ערכין ב' ב' אות ט"ו) בְּשֵׁם הָרַא"שׁ: מִיהוּ צָרִיךְ לְהִשְׁתַּדֵּל לְקַיֵּים כָּל הַמִּצְוֹת וְכוּ' עַיֵּן שָׁם]. וְכֵן רָאִיתִי אֵאמוּ"ר זללה"ה הִשְׁתַּדֵּל לְקַיֵּם מִצְוַת מַתָּנוֹת וְרֵאשִׁית הַגֵּז וּפִדְיוֹן פֶּטֶר חֲמוֹר, גַּם הִשְׁתַּדֵּל [22]שֶׁיִּהְיֶה לוֹ סֵפֶר תּוֹרָה. וְהַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ

ביאורים

והלחיים והקבה', ואלו הם הנקראים בכל מקום 'מתנות'. **17. ופדיון פטר חמור.** מצוה לפדות פטר [-בכור] חמור בשה מן הכבשים ומן העזים, ונותן את השה לכהן. **18. ופאה ולקט ושכחה.** כתוב בתורה (ויקרא יט, ט-י): "ובקצרכם את קציר ארצכם לא תכלה פאת שדך לקצור, ולקט קצירך לא תלקט. וכרמך לא תעולל ופרט כרמך לא תלקט, לעני ולגר תעזוב אותם". וכן כתוב (דברים כד, יט): "כי תקצור קצירך בשדך ושכחת עומר בשדה לא תשוב לקחתו, לגר ליתום ולאלמנה יהיה". פסוקים אלו באים ללמדנו, שהקוצר את שדהו יניח לעניים חלקים מיבולו, והם: א) "פאה" - מעט קמה בקצה השדה. ב) "לקט" - שבלים הנושרות בשעת הקצירה וזקוקות לליקוט. ג) "שכחה" - עומר שנשכח בשדה בשעת הקציר. כן גם הבוצר את כרמו יניח לעניים: א) "עוללות" - אשכולות בלי כתף ובלי נטף, היינו שענביהם מועטים ורק בודדים נמצאים באמצע השרביט או בקצהו. ב) "פרט" - גרגירים בודדים של ענבים הנפרטים בשעת הבציר ונושרים מאשכולותיהם. "פרט" בכרם הוא כ"לקט" בשדה. (כן נוהגות בכרם, ואף בעצי פרי אחרים, מצוות "פאה" ומצוות "שכחה"). **19. עז מבכרת.** עז שעדיין לא ילדה מעולם. **20. שלש שנים ערלה.** פירות האילן בשלש השנים הראשונות לנטיעתם - פירות ערלה הם ואסורים באכילה ובהנאה. **21. ושנה רביעית נטע רבעי.** כל יבול הפירות של השנה הרביעית דינו כמעשר שני, שיש לאוכלו בירושלים או לפדותו ולהעלות את הדמים לירושלים. **22. שיהיה לו ספר תורה.** מצוה להיות לכל איש מישראל ספר תורה, אם כתבו בידו הרי זה משובח, ומי

ארחות שמחה של מצוה יושר

עיונים

יְזַכֵּנוּ (מז)לְקַיֵּם כָּל הַמִּצְוּוֹת בְּשִׂמְחָה.

שׁוּב מָצָאתִי בְּ"שַׁעַר הַמִּצְוּוֹת" לְהָרַב רַבֵּנוּ חַיִּים וִיטַאל זַ"ל בַּהַקְדָּמָה, וְזֶה לְשׁוֹנוֹ: דַּע, שֶׁכָּל נִיצוֹצֵי נְשָׁמוֹת מִכָּל נְשָׁמָה וּנְשָׁמָה מְחֻיֶּבֶת לְקַיֵּם כָּל תַּרְי"ג מִצְוּוֹת, אִם לֹא אוֹתָם שֶׁאֵין יְכֹלֶת בְּיָדָם לְקַיְּמָם, כְּמוֹ מַעֲשֵׂה הַקָּרְבָּנוֹת כֻּלָּם שֶׁאֵינָם נוֹהֲגִים אַחַר הַחׇרְבָּן, וְכַיּוֹצֵא בָּזֶה כְּמוֹ מִצְוַת [23]יִבּוּם וַחֲלִיצָה, אוֹ גֵּט, אוֹ פְּדְיוֹן בֵּן בְּכוֹר, שֶׁדְּבָרִים אֵלּוּ אֵינָם בְּיַד הָאָדָם. וַאֲפִלּוּ עִנְיַן הַגֵּט, אֵינוֹ מְחֻיָּב גְּדוֹלָתוֹ יִתְבָּרַךְ לְהַטִּיב עִמִּי בְּטוֹבוֹת הָעוֹלָם הַזֶּה וּבְטוֹבוֹת הָעוֹלָם הַבָּא, וְהוּא כְּמִשְׁפַּט הַמֶּלֶךְ שֶׁיֵּשׁ לוֹ שָׂרִים וּנְכָבְדִים לְאֵין מִסְפָּר, וְרָאָה בְּמִדָּתוֹ עֶבֶד אֶחָד וְקָרָאוֹ וְאָמַר לוֹ: רְצוֹנִי שֶׁתַּעֲבְדֵנִי וּתְהִיֶה אֶחָד מֵהַשָּׂרִים הָעוֹמְדִים לִפְנֵי הָרוֹאִים פְּנֵי הַמֶּלֶךְ. וְאָמַר לוֹ: אִם תַּעֲבְדֵנִי כְּרְאוֹת אֲשִׁים אוֹתְךָ מִמַּעַל כָּל הַשָּׂרִים הַנִּכְבָּדִים הָאֵלֶּה. הַאֵין מִן הָרָאוּי עַל הָעֶבֶד הַהוּא לַעֲבוֹד עֲבוֹדַת רִבּוֹ בְּשִׂמְחָה? וְיֹאמַר בְּלִבּוֹ: הוֹאִיל וְהַמֶּלֶךְ עִם גְּדוּלָּתוֹ וּמַמְלַכְתּוֹ שֶׁלֹּא חִסַּר לוֹ דָּבָר בְּחַר בִּי לְתוֹעֶלְתִּי שֶׁאֶהְיֶה עוֹבֵד לְפָנָיו, אֵין מִן הָרָאוּי שֶׁאֶעֱבוֹד עֲבוֹדָתִי לְפָנָיו אֶלָּא בְּשִׂמְחָה וּבְטוּב לֵבָב".

וּבְסֵפֶר חֲסִידִים (סִימָן יד) כָּתוּב, שֶׁשֹּׁרֶשׁ הָאַהֲבָה לַעֲבוֹד בְּשִׂמְחָה יָקוּם אָדָם מִבְּשָׂרוֹ וְדָמוֹ. אִם הָיָה יוֹדֵעַ דָּבָר שֶׁהוּא רְצוֹן הַמֶּלֶךְ, לֹא יִשְׁקוֹט וְלֹא יָנוּחַ עַד שֶׁיִּשְׁלִים רְצוֹן הַמֶּלֶךְ שֶׁהוּא רִימָה וְתוֹלֵעָה כְּמוֹהוּ. וְיִהְיֶה שִׂמְחַ שִׂמְחָה גְּדוֹלָה עַל אֲשֶׁר בָּאוּ מַעֲשָׂיו לִפְנֵי הַמֶּלֶךְ לִרְצוֹן. הַבּוֹרֵא שֶׁהוּא חַי וְקַיָּם, עַל אַחַת כַּמָּה וְכַמָּה שֶׁיֵּשׁ לוֹ לִטְרוֹחַ וְלִבְקֹשׁ אֵיךְ יֵעָשֶׂה וְיִשְׁלִים רְצוֹן מִצְוֹתָיו.

ביאורים

שאי אפשר לו לכתבו בידו ישכור מי שיכתבנו לו. (חינוך תרי"ג). **23. יבום וחליצה.** שני אחים שחיו יחד בעולם, ומת אחד מהם בלא בנים, מצוה על האח השני ליבם (-לשאת) את אשת אחיו, או לחלוץ לה (-שהיא חולצת את נעלו של היבם) אם אינו רוצה לישאנה, ועל ידי כך מותרת להנשא לאחרים.

ארחות שמחה של מצוה יושר

עיונים

מז. **אל יחשוב שהיא עליו כמשא וכו' ויהיה שמח בעשותו אותה המצוה בשמחה שאין לה קץ.** כתב בספר העיקרים (מאמר ג' טו. **לקיים כל המצות בשמחה.** בספר "ראשית חכמה" (שער האהבה, פרק ו) כתב כיצד יקנה האדם שמחה בלבו? וז"ל: "ואופני קנות האדם שמחה בלבו הוא כשיחשוב בטובת הבורא יתברך עליו ויאמר בלבו: עילת כל העילות וסיבת כל הסיבות שברא והמציא כל הנמצאים הכל בעבור האדם, והשגחתו הפרטית עלי, עם היות שלגדלותו אין כל תכלית וסוף, ישגיח על יתוש קטן כמוני, שאני נחשב לאין נגד

לְגָרֵשׁ לְאִשְׁתּוֹ אֶלָּא אִם לֹא תִּמְצָא חֵן בְּעֵינָיו מֵחֲמַת שֶׁאֵינָהּ הֲגוּנָה בְּמַעֲשֶׂיהָ, שֶׁאִם לֹא כֵּן, אַדְרַבָּה, מִזְּבֵחַ מוֹרִיד עָלָיו דְּמָעוֹת, וְכַיּוֹצֵא בְּמִצְוּוֹת אֵלּוּ. אֲבָל כָּל הַשְּׁאָר - חַיָּב אָדָם לְקַיְּמָם, וַאֲפִלּוּ אוֹתָם שֶׁאֵינָם חוֹבָה עַל הָאָדָם אֶלָּא בְּהִזְדַּמֵּן, כְּגוֹן מִצְוַת שִׁלּוּחַ הַקֵּן שֶׁאֵינוֹ מְחֻיָּב לִרְדֹּף אַחֲרֶיהָ, אֶלָּא "כִּי יִקָּרֵא קַן צִפּוֹר" שֶׁהוּא דֶּרֶךְ מִקְרֶה וְכַיּוֹצֵא בָּזֶה, עִם כָּל זֶה צָרִיךְ הָאָדָם לְחַפֵּשׂ אַחֲרֵיהֶם וְלַעֲשׂוֹתָם, כִּי כָּל זְמַן שֶׁלֹּא הִשְׁלִים הַתַּרְי"ג מִצְוּוֹת שֶׁהֵם כְּנֶגֶד רְמַ"ח אֵיבָרָיו וְגִידֵי נִשְׁמָתוֹ, הִנֵּה נִשְׁמָתוֹ חֲסֵרָה מִן הָאֲבָרִים וְנִקְרָא בַּעַל מוּם, וְעָלָיו נֶאֱמַר: "כָּל אִישׁ אֲשֶׁר בּוֹ מוּם... לֹא יִגַּשׁ". וְזֶה נִזְכָּר וּמְפֹרָשׁ בְּסֵפֶר הַתִּקּוּנִים (תיקון ע' דף קל"א ע"ב) שֶׁאֵין לוֹ תִּקּוּן עַד שֶׁיַּחְזֹר בְּגִלְגּוּל וְיַשְׁלִים כָּל הַתַּרְי"ג מִצְוּוֹת וְכוּ'.

גַּם דַּע, כִּי הָעוֹשֶׂה מִצְוָה, [24]אֵין מַסְפִּיק לוֹ בְּמַה שֶׁיַּעֲשֶׂה אוֹתָהּ, שֶׁהֲרֵי מָצִינוּ בְּדִבְרֵי רַבּוֹתֵינוּ זַ"ל שֶׁאָמְרוּ, כָּל הָעוֹשֶׂה מִצְוָה אַחַת מֵטִיבִין לוֹ וּמַאֲרִיכִין לוֹ יָמָיו. וְכַיּוֹצֵא בָּזֶה אָמְרוּ, כָּל הַמְקַיֵּם מִצְוָה פְּלוֹנִית יֵשׁ לוֹ כָּךְ וְכָךְ. וְהִנֵּה אֲנַחְנוּ רָאִינוּ כַּמָּה וְכַמָּה מִצְוֹת שֶׁעוֹשִׂים בְּנֵי אָדָם, וְאֵינָם מִתְקַיְּמִים דִּבְרֵי רַבּוֹתֵינוּ ח"ו בְּעִנְיַן גְּדֶל שְׂכָרָם אֲפִלּוּ בָּעוֹלָם הַזֶּה. אֲבָל הַשֹּׁרֶשׁ שֶׁהַכֹּל נִשְׁעָן עָלָיו הוּא, שֶׁבַּעֲשִׂית הַמִּצְוָה (מז)אַל יַחְשֹׁב שֶׁהִיא עָלָיו כְּמַשָּׂא וּמְמַהֵר לֶהַסִּירָם

ביאורים

24. אין מספיק לו במה שיעשה אותה. פירוש, אין מספיק שיעשה את המצוה כמות שהיא ללא שמחה וחשק גדול (כמו שיבאר בהמשך דבריו), ומוכיח כן שהרי מצינו...

ארחות שמחה של מצוה יושר

עיונים

מֵעָלָיו, אֲבָל יַחְשֹׁב כְּשִׁכְלוֹ כְּאִלּוּ בַּעֲשׂוֹתוֹ אוֹתָהּ הַמִּצְוָה יַרְוִיחַ אֶלֶף אֲלָפִים דִּינְרֵי זָהָב, [יז]וְיִהְיֶה שָׂמֵחַ בַּעֲשׂוֹתוֹ אוֹתָהּ הַמִּצְוָה בְּשִׂמְחָה שֶׁאֵין לָהּ

פל"ד): "אדם שנאמר לו שיש בביתו מטמון גדול, הנה הוא חופר אותו בשמחה, גדולה עד מאד, והוא מחפש אחריו בזריזות, אע"פ שבחפרו המטמון או מוצא הכסף הוא סובל טורח גדול ועמל רב, ופעמים הוא נקף באצבעו או ברגלו או בשוקו, ומצטער עד מאד.

ואין ספק כי אף על פי שהוא מצטער עד מאד בניקוף ההוא ומתעצב, הנה כשהוא משער התכלית המושך ההוא המטמון או הכסף, הוא שמח בליבו, וסובל כל הצער והטורח בסבר פנים יפות ובשמחה גדולה.

וזהו שאמר "אם תבקשנה ככסף וכמטמונים תחפשנה, אז תבין יראת ה'" כלומר כשתסבול כל הטורח בסבר פנים יפות, כחופר המטמון וכמוצא הכסף, אז תבין יראת ה'. שעל אותו הדרך בעצמו ראוי שתהיה שש ושמח בטורח והעמל והצער שיגיעך בעבודת השם יתברך כי מי שהוא אוהב השי"ת, לא יחוש לכל הטורח והעמל והיסורין שיגיעוהו מעבודתו יתברך".

יז. ויהיה שמח בעשותו אותה המצוה בשמחה שאין לה קץ. ראוי שנשאל, אם עבודת השם יתברך אי אפשר שתושג על השלימות אלא אם כן היא "בשמחה ובטוב לבב", והרי עיקר עבודת השם יתברך ראוי שתהיה ביראה, והיראה דבר מחריד הלב... ואיך אפשר שתהיה עבודת השם יתברך מושגת בעצבון ושמחה ביחד, עם היותם הפכיים?

ותירץ בספר העיקרים (מאמר שלישי פל"ג): כי מי שלא יפחד מהכניס ידו באש יורה זה על ערבוב שכלו, וכן הנפש בהיותה יראה וחרדה ממה שראוי שתחרד ממנו יורה זה על בריאותה ושלימות שכלה, וכשימצא האדם בנפשו המדריגה הזאת מן היראה, ראוי שיהיה שש ושמח ביראה ההיא, לפי שזה יורה על בריאות נפשו ושלימות שכלו.

שעיקר עבודת השם יתברך ראוי שתהיה ביראה ורעדה, כשתשער הנפש רוממות ה' והתנשאותו, ותירא ממנו בהיותה מבחנת שפלות עצמה וגודל מעלתו, ותגיל ותשמח באותה היראה והרעדה... שזה יורה על שלימותה ובריאות שכלה, ובגילה הזאת שתשיגו תהיה עבודתכם שלימה. ועל כן אמר "וגילו ברעדה" להורות שהשמחה נותנת גמר ושלימות אל העבודה. עכ"ד.

וכן כתב רבינו יונה (ברכות כא, ב): "אף על פי שאצל בשר ודם היראה והשמחה הם דבר והפכו, שבשעה שהאדם מפחד מזולתו הוא עומד נרתע ודואג, אבל הקב"ה איננו כן, אדרבא כשהאדם מתבונן בגדולתו וירא מפניו, ישמח ויגיל באותה יראה, מפני שבאמצעותה מתעורר לקיים המצוות, ושש ונעלס בקיומה, שיודע כי שכרו אתו ופעולתו לפניו, ועל שמחה כזו תמצא בפסוק אחד "עבדו

ארחות שמחה של מצוה יושר

עיונים

את ה' ביראה" ובפסוק אחר "עבדו את ה' בשמחה" רצה לומר תעבדו את ה' ביראה, ובאותו היראה תשמחו ותגילו בה".

יח. כך יזכה לקבל אור עליון. הגר"א קוטלר (משנת ר' אהרן ח"ג דף צח) אומר, שהמשכן נבנה על ידי נדבת הלב של כלל ישראל, כמו שנאמר (שמות כה): "מאת כל איש אשר ידבנו לבו תקחו את תרומתי". הרי שהקפידה התורה שיהיה הכל ברצון הגמור... ובכל המקומות אשר נאמר בפסוק 'כאשר ציוה ה' את משה', הכונה שנעשה בכל כונות העשיה ובטהרת הלב, בצירוף כל הכונות העליונות. הרי שכדי שתחול הקדושה היה צריך לבנות את המשכן דוקא מרצון גמור ובנדיבות הלב. ומזה נלמד לכל מעשי המצוות, שצריך לקיימם ברצון ובשמחה אמיתית, ואז הן פועלות לעשות בנין הקדושה בנפש האדם. דודאי אף שיוצא חובת המצוה בלאו הכי, הנה זהו שלא יקרא עברין... אבל הפעולה הרוחנית והשפעת הקדושה על האדם תלויים ברצון ובשמחה במעשי המצוות.

קֵץ, מֹלֵב וְנֶפֶשׁ וּבְחֵשֶׁק גָּדוֹל, כְּאִלּוּ מַמָּשׁ בְּפַעַל נוֹתְנִים לוֹ אֶלֶף אֲלָפִים דִּינְרֵי זָהָב אִם יַעֲשֶׂה אוֹתָהּ מִצְוָה.

וְזֶהוּ סוֹד הַפָּסוּק: "תַּחַת אֲשֶׁר לֹא עָבַדְתָּ אֶת ה' אֱלֹקֶיךָ בְּשִׂמְחָה וּבְטוּב לֵבָב" וְזֶה סוֹד רַב בְּרוֹנָא, דְּחַד יוֹמָא סָמַךְ גְּאֻלָּה לִתְפִלָּה וְלֹא פָּסַק חוּכָא מִפּוּמֵיהּ כָּל הַהוּא יוֹמָא. וְזֶה יוֹרֶה עַל הֱיוֹת אֱמוּנַת בִּטָּחוֹנוֹ בַּבּוֹרֵא יִתְבָּרַךְ בְּתַכְלִית הָאַחֲרוֹן, יוֹתֵר מִשֶּׁאִם הָיָה הַשָּׂכָר מְזֻמָּן לְפָנָיו בְּפַעַל, וּכְפִי גֹּדֶל שִׂמְחָתוֹ בֶּאֱמֶת וּבְטוּב לֵבָב הַפְּנִימִי - [יח]כָּךְ יִזְכֶּה לְקַבֵּל אוֹר עֶלְיוֹן, וְאִם יַתְמִיד בָּזֶה, [יט]אֵין סָפֵק שֶׁיִּשְׁרֶה עָלָיו רוּחַ הַקֹּדֶשׁ. וְעִנְיָן זֶה נוֹהֵג בְּקִיּוּם כָּל הַמִּצְוֹת כֻּלָּם, בֵּין בְּעֵת שֶׁעוֹסֵק בַּתּוֹרָה

יט. אין ספק שישרה עליו רוח הקודש. כתב ה"אורחות צדיקים" (שער השמחה): "ישים כל אדם שמחתו על התורה. ובעת שיעשה המצוות ישמח בלבו על שזכה להיות עבד למלך עליון, אשר בני מעלה ישתחוו לו... ואז מצליח בכל דרכיו, וטוב טעמו. ושולח הקדוש ברוך הוא רוח הקודש בקרבו, ולבו שמח, ומתמלא אהבת הקדוש ברוך הוא. ונפשו קשורה בגיל, ומגלה להם רזים וחידושים של מעלה..."

ארחות שמחה של מצוה יושר

עיונים

שֶׁיִּהְיֶה בְּחֵשֶׁק גָּדוֹל נִמְרָץ בְּהִתְעַלְּהֻיּוֹת עָצוּם, [כ]כְּאִלּוּ עוֹמֵד לִפְנֵי הַמֶּלֶךְ וּמְשָׁרֵת לְפָנָיו בְּחֵשֶׁק גָּדוֹל לִמְצֹא חֵן בְּעֵינָיו לְקַבֵּל מִמֶּנּוּ מַעֲלָה יְתֵרָה וּגְדוֹלָה. עַד כָּאן לְשׁוֹן מוֹרֵנוּ הָרַב חַיִּים וִיטַאל זַ"ל, וְעַיֵּן בְּ"תִּקּוּנֵי זֹהַר" (ת"ע דף קל"ב א').

כ. כאילו עומד לפני המלך וכו'. כתב ה"מסילת ישרים" (פרק יט): "זאת היא השמחה האמיתית שיהיה לבו של אדם עלז על שהוא זוכה לעבוד לפני אדון יתברך שאין כמוהו, ולעסוק בתורתו ומצוותיו שהם השלמות האמיתי והיקר הנצחי, כי כל מה שזוכה האדם להיכנס יותר לפנים בחדרי ידיעת גדולתו יתברך, יותר תגדל בו השמחה ויהיה לבו שש בקרבו, ודוד שכבר הגיע אל המעלה הזאת שעור גדול, אמר "יערב עליו שיחי אנכי אשמח בה' " (תהלים קד, לד) ואמר "תרננה שפתי כי אזמרה לך" (שם עא, כג) והיינו כי כל כך היתה מתגברת בקרבו השמחה, שכבר השפתים היו מתנענעות מאליהם ומרננות בהיותו עוסק בתהלותיו יתברך, וכל זה מגודל התלהטות נפשו שהיתה מתלהטת בשמחתה לפניו".

ארחות שתיקה יושר

עיונים

שְׁתִיקָה

הִנֵּה חֲזַ"ל שִׁבְּחוּ מְאֹד מִדַּת הַשְׁתִיקָה וְאָמְרוּ (אבות פ"ג מי"ג) [1](א)סְיָג לַחָכְמָה [2](ב)שְׁתִיקָה.

א. סייג לחכמה שתיקה. כתב ה"ארחות צדיקים" (שער השתיקה): מי שהוא רגיל בשתיקה ניצול מכמה עבירות: מחניפות וליצנות, מלשון הרע, משקרים וגידופים. כי כשאדם מחרף ומגדף אותו, אם יענה לו יוסיף לדבר לו כפליים. וכן אמר החכם: אני שומע דבר הרע ואני שותק, אמרו לו: ולמה? אמר להם: אם אשיב ואענה למחרפי, אני ירא שאשמע חירופים אחרים יותר קשים מן הראשונים. ואמר, כשכסיל חולק עם החכם והחכם שותק, תשובה גדולה היא לכסיל. ואמר, הכסיל מצטער בשתיקת החכם יותר משאם היה משיב לו. ועל זה נאמר (משלי כו ד) 'אל תען כסיל כאולתו'. גם מי שמחזיק במדת השתיקה - כל אחד יכול לגלות לו סודותיו, כיון שאינו רגיל ברוב דברים לא יגלה. ועוד, אינו רגיל ברכילות. ועל זה נאמר (משלי יח כא): 'מות וחיים ביד לשון', כי אדם עושה בלשונו יותר ממה שעושה בחרבו. כי האדם עומד כאן ומוסר את חבירו הרחוק ממנו למיתה, אבל החרב אינה ממיתה אלא בסמוך לה. לכך נבראו לאדם שתי עינים ושתי אזנים ושני נחירים ופה אחד, לומר שימעט בדיבורו.

ב. שתיקה. פירש הרע"ב: שתיקה, מלדבר דברי הרשות שאינם נצרכים. ה"חפץ חיים" (שמה"ל, שער התבונה פ"א) ביאר את מעלת השתיקה אף מדברי הרשות (שאינם נצרכים) למרות שאין בהם דברי איסור: "כי ידוע הוא שאם ירצה אדם שאיננו אומן לעשות איזה כלי, אף שבשכלו מצייר בנקל אופן עשיתו בכל ענייניו, אף על פי כן יקשה עליו עשיתו בפועל, מפני שידיו עדיין לא הורגלו לזה, מה שאין כן מי שהוא אומן, שכבר הורגל בזה מנערותו. כן הוא במדת השתיקה, אף שכל מי שיש לו דעת הוא מצייר בדעתו שמדה זו טובה עד מאד, שהוא משומר על ידה מכל האיסורים שבאים על ידי הדיבור, ובלתה עלול לכמה מאורעות, מכל מקום אם יסכים האדם בדעתו לאחוז במדה זו (של שתיקה) רק בעת אשר יהיה מוכרח לזה מחמת מצות התורה, כגון: מלדבר לשון הרע ורכילות וליצנות

ביאורים

1. סייג לחכמה. גדר וחיזוק לחכמה היא שתיקה. 2. שתיקה. מלדבר דברי הרשות שאינם נצרכים. ואין כוונת התנא לשתיקה מדברי תורה, שהרי נצטווינו להגות בתורה יומם ולילה. וגם אין הכוונה לשתיקה מדיבורים של איסור, כגון לשון הרע או רכילות, שהרי הם אסורים מן התורה, ואי אפשר לומר עליהם שהם רק 'סיג', ועל כרחך דברי התנא אמורים לגבי דברי הרשות. רע"ב.

ארחות שתיקה יושר

וְאָמְרוּ (מגילה י"ח א') [3](ג)**מִלָּה בְּסֶלַע שְׁתִיקוּתָא בִּתְרִין. וְאָמְרוּ** (שם) [4]**סַמָּא דְּכוּלָּהּ מִשְׁתּוּקָא. וְאָמְרוּ** (קדושין ע"א ב') [5]**שְׁתִיקוּתָא דְּבָבֶל הַיְינוּ יְחוּסָא. וְאָמְרוּ** (פסחים צ"ט א') **יָפָה שְׁתִיקָה לַחֲכָמִים כָּל וָחֹמֶר לְטִפְּשִׁים, שֶׁנֶּאֱמַר: "[6]גַּם אֱוִיל מַחֲרִישׁ חָכָם יֵחָשֵׁב". [וְלִכְאוֹרָה קָשֶׁה, דְּמֵעִקָּרָא קָאָמַר "כָּל וָחֹמֶר לְטִפְּשִׁים", מַשְׁמַע דְּטִפְּשִׁים יוֹתֵר צְרִיכִין לִשְׁתִיקָה, וְאַחַר כָּךְ קָאָמַר "גַּם אֱוִיל מַחֲרִישׁ חָכָם יֵחָשֵׁב", מַשְׁמַע - כָּל שֶׁכֵּן חָכָם מַחֲרִישׁ? וּבְאֵר בְּ"אֹהֶל יַעֲקֹב", דִּבְוַדַּאי כְּדַאי יוֹתֵר לְטִפֵּשׁ לִשְׁתּוֹק, כִּי הוּא מְדַבֵּר שְׁטָיוֹת וַהֲבָלִים, [7]אֲבָל חָכָם - חֲרֵי**

עיונים

בה' שינצור לשונו מרע ולא יבוא לכסלה עוד".

ג. מלה בסלע שתיקותא בתרין. בפירוש קול הרמ"ז למשניות מבאר מאמר זה: שהתלמידי חכמים נקראים סלעים על שם שמגינים על דורם כסלעים, שנאמר (במדבר כג, ט) "כי מראש צורים" וגו', ולהם לבד יפה הדיבור. אבל השתיקה יפה לטפשים בכל זמן ולפעמים גם כן לחכמים, וזהו ביאור המאמר, מלה רק בסלע, היינו רק לתלמידי חכמים ולא לטפשים, אבל השתיקה לתרין (-לשנים), שגם לחכמים לפעמים טוב לשתוק.

ביאורים

3. מלה בסלע שתיקותא בתרין. אם תרצה לקנות את הדיבור בסלע, תקנה את השתיקה בכפליים (שני סלעים). **4. סמא דכולה משתוקא.** סם הרפואה המובחר מכל סמי הרפואה הוא השתיקה. **5. שתיקותא דבבל היינו יחוסא.** מדת השתיקה והוותרנות של אנשי בבל היא ההוכחה ליחוסם הכשר, שמתוך שהם שתקנים הוחזקו מיוחסים. **6. גם אויל וגו'.** אפילו טפש היודע לשתוק, לחכם נחשב. **7. אבל החכם.** משתיקת החכם ניכר יותר החכמה שבשתיקה, שהרי מדבר...

ארחות שתיקה יושר

מְדַבֵּר חָכְמוֹת, וְלָכֵן אָמַר: "יָפָה שְׁתִיקָה לַחֲכָמִים כָּל וָחֹמֶר לְטִפְּשִׁים", אֲבָל הֶחָכָם - הוּא יוֹתֵר חָכְמָה כְּשֶׁשּׁוֹתֵק, שֶׁהֲרֵי מְדַבֵּר דִּבְרֵי חָכְמָה, וְעִם כָּל זֶה מֵבִין שֶׁיּוֹתֵר טוֹב לִשְׁתּוֹק. אֲבָל אֱוִיל שֶׁיּוֹדֵעַ שֶׁמְּדַבֵּר שְׁטָיוֹת וַהֲבָלִים, וּמַה שֶּׁאוֹמֵר צוֹחֲקִים מִמֶּנּוּ - אֵין זֶה כָּל כָּךְ חָכְמָה שֶׁשּׁוֹתֵק, וְלָכֵן כְּתִיב "גַּם אֱוִיל מַחֲרִישׁ חָכָם יֵחָשֵׁב", [8]וְאֵין צָרִיךְ לוֹמַר חָכָם מַחֲרִישׁ].

עיונים

ד. מה אומנותו של אדם בעולם הזה. הגמרא (חולין פט, א) דורשת דבר זה מהפסוק "האמנם אלם צדק תדברון" וגו' (תהלים נח, ב), תיבת 'האמנם' נדרשת מלשון אומנות. ביאר הרב מפוניבז' זצ"ל, כמו אומן שצריך ללמוד מקצוע כמה שנים, כך לשים עצמו כאלם הוא אומנות, אין זה דבר קל שבא מאליו, צריך ללמוד אומנות זו הן להלכה והן למעשה, מדברים עמו אבל הוא כאלם אינו מגיב ואינו חש אפילו שדיברו עמו.

ה. יכול אף לדברי תורה תלמוד לומר 'צדק תדברון'. לכאורה צריך ביאור ההוא אמינא שאף לדברי תורה ישים עצמו כאלם וכי הכוונה שלא ילמד דברי תורה? אולם - ביארו המפרשים - ההוא אמינא היתה שגם כשיש ויכוח בדברי תורה ישים עצמו כאלם שמא אם ידבר ושארי דיבורים אסורים, ובלתם (פי', דיבורים שאינם אסורים) ידבר כל מה שירצה אף דיבור שאיננו הכרחי, בודאי גם מזה (מדיבורים האסורים) אל ינח ידו, אחרי שלא הרגיל פיו ולשונו בענין מניעת הדיבור, ואדרבא הרגילם מנערותם לדבר כל מה שיעלה על לבו, מה שאין כן אם ירגיל פיו כל כך במדת השתיקה (אף מדברים המותרים שאינם הכרחי), עד שתהיה לו השתיקה ענין טבעי בנפשו והדיבור חוץ לטבעו, כמו באיש אלם, אז בודאי יהיה נכון לבו בטוח

וְאָמְרוּ (חולין פ"ט א') [9](ד)**מָה אֱמְנוּתוֹ שֶׁל אָדָם בָּעוֹלָם הַזֶּה - יָשִׁים עַצְמוֹ [10]כְּאִלֵּם, שֶׁנֶּאֱמַר: "הַאֱמְנָם אִלֵּם", [11](ה)יָכוֹל אַף לְדִבְרֵי תוֹרָה, תַּלְמוּד לוֹמַר: "[12]צֶדֶק תְּדַבֵּרוּן". וְשָׁנִינוּ**

ביאורים

8. ואין צריך לומר חכם מחריש. טפש המחריש, שתיקתו מראה על חכמה, ואין צריך לומר חכם [שמדבר דברי חכמה ועם כל זה הוא] מחריש, משתיקת החכם ניכר יותר חכמה מאשר שתיקת הכסיל. ולפי זה מיושבת קושיא הנ"ל, שמצד הכדאות בודאי עדיף וכדאי לטיפש לשתוק מאחר והוא מדבר שטויות והבלים, אמנם מצד שני בשתיקת חכם ניכר יותר החכמה שבשתיקה. **9. מה אומנותו.** איזוהי אומנותו היפה ביותר של אדם בעולם הזה? **10. כאלם.** היינו שימעט בדיבור. **11. יכול אף לדברי תורה.** שעדיף שימעיט לדבר גם בהם? **12. צדק.** היינו דברי תורה - תדברון! בירושלמי סוף ברכות כתב: "פיטטיא דאורייתא, טבין". פירוש: פיטפוטים-דיבורים בדברי תורה הרי זה טוב.

ארחות	שתיקה	יושר	עיונים

(אבות פ"ק) **שִׁמְעוֹן בְּנוֹ אוֹמֵר, [13](ו)כָּל יָמַי גָּדַלְתִּי בֵּין הַחֲכָמִים [14](ו)וְלֹא מָצָאתִי לַגּוּף טוֹב [15]מִשְׁתִּיקָה,** או דברים אסורים, על דברים אלו אין חז"ל צריכים להשמיענו זאת כלל וכלל, אלא כוונתם שגם בעניני עולם הזה בדיבורים המותרים כשיש לו מה להגיב ולהשיב לאמיתה, אף על פי כן ישים את עצמו כאלם, כיון שאם מתחיל להגיב ולדבר כבר אין הוא בעלים על עצמו ועל פיו ודיבוריו, ואין הוא יודע מראש להיכן יגיע בדיבוריו, והאומנות היא שישים את עצמו כאלם שיכבוש את דיבורו ורצונותיו, וההוא אמינא היתה שכך הוא גם בדברי תורה, כשיש ויכוח בלימוד אולי יותר טוב שישים עצמו כאלם שמא יערב בדיבורו נגיעות אישיות, על זה אמרו 'צדק תדברון', אדרבא כשמדברים בדברי תורה צריך להגיב ולענות לאמיתה של תורה.

ו. כל ימי גדלתי בין החכמים ולא מצאתי לגוף טוב משתיקה. ביאר ה"חפץ חיים": שאף שהם היו חכמים מחוכמים ובודאי לא היה דבורם ח"ו בדברי ריק, אף על פי כן ראיתי ומצאתי שהיותר טוב לגוף בלתי דברי תורה הוא השתיקה ממש. ומה שאמר 'לגוף' פירושו שהאדם אף שיהיה חכם ושלם בנפשו כמו חביריו של רבן שמעון, אף על פי כן מצד החומר המלובש על הנפש אי אפשר כמעט שיהיו כל דבריו מצומצמין כראוי, על כן טוב יותר השתיקה. ואם זה בדורו של רבן שמעון שהיה מורגל לשונם רק בדברי חכמה ואפילו אם ישמור פיו כל כך גם כן לא יצא מדרכו ח"ו אמר שטוב יותר השתיקה, מה נעשה אזובי הקיר אשר כל מחשבותינו ודיבורנו מנעורנו הוא רק בדברי אפס, אם לא נחסום את פינו ברסן השתיקה בכל יכולתינו בודאי יעשה הלשון את שלו כפי הרגלו מנעוריו, ויהיה ההפסד מרובה על השכר כפלי כפליים.

ז. ולא מצאתי לגוף טוב משתיקה. פירש רבינו עובדיה מברטנורא, מי ששומע חרפתו ושותק. ואפשר להרחיב הדבר שהנה כתב הרמ"ק שאין בכל הסיגופים ותעניות דבר המכשיר הנפש ומכפר עונותיו כשומע חרפתו ושותק ומוחל, כי אין צדיק בארץ אשר לא יחטא וצריך כמה סיגופים ותעניות הרבה או קבלת יסורין ועניות וחלאים וכיוצא אשר כל אחד מהם מר ממות. אך המעביר על מדותיו אוכל ושותה ומתפרנס בטוב ועונותיו מתכפרים, והאריך בזה. וזהו שאמר לא מצאתי 'לגוף' דייקא,

ביאורים

13. כל ימי גדלתי בין החכמים. והתבוננתי בהם וראיתי את כל המדות הטובות. **14. ולא מצאתי לגוף טוב.** מכל המדות ההם לא מצאתי מדה טובה או דבר טוב שיועילו לאדם. **15. משתיקה.** ששומע את חרפתו ושותק (רע"ב).

ארחות	שתיקה	יושר	עיונים

שלא יצטרך יסורין בגופו או בממונו או סיגופים, ואין טוב משתיקה כי הוא טוב לגוף שאוכל ושותה ויש לו בריאות ונסלח לו על ידי השתיקה ('פתח עינים' להחיד"א).

ח. זה הענין בדברי תורה מדבר. השל"ה (תושבע"פ, כלל עיון יג) הביא שכן כתב גם בזוהר (בראשית) שמה שאמרו רבותינו ז"ל כי מלה בסלע שתיקותא בשתים נאמר אפילו על דברי תורה, והיינו 'ולבך אל ימהר להוציא דבר לפני האלהים'. פירוש כשאתה עומד לפני השכינה, דהיינו כשהוא עוסק בתורה או בתפלה אל ימהר להוציא מפיו אלא דבר ברור והגון. וכמו שאמרו רבותינו ז"ל (קידושין ל, א) 'ושננתם' שיהא שנון בפיך, השינון הוא בלב ואחר כך יוציא מפיו בקול רם. כמו שאמרו רבותינו ז"ל (עירובין נד, א) 'חיים הם למוצאיהם' למוציא מפיהם. עכ"ד.

ט. ויקל בעיניך הוצאת ממונך מהוצאת דבריך. כתב רבי ירוחם ליבוביץ זצ"ל (ספר דרך חכמה ומוסר ח"ג עמ' ל): "נפלא הדבר כמה מדרגות יש באדם עד אמירה, ואמירה צריכה להיות אחר כל המחשבות וההתבוננות ומזה יצא פרי האמירה, ומזה יצא למעשה כי לא כל כך בנקל יהיו אמירותיו

וְכָל הַמַּרְבֶּה דְּבָרִים מֵבִיא חֵטְא. וְכַתַּב רַבֵּנוּ יוֹנָה (שם) **"כָּל הַמַּרְבֶּה דְּבָרִים מֵבִיא חֵטְא" – [18](ח)זֶה הָעִנְיָן בְּדִבְרֵי תּוֹרָה מְדַבֵּר, שֶׁאֵין לְהַרְבּוֹת בַּהֲלָכָה, אֶלָּא יַמְתִּין וַיַּחְשֹׁב מַה שֶּׁיֹּאמַר, וְיִהְיוּ דְּבָרִים בְּמִשְׁקָל וְלֹא יְמַהֵר אוֹתָם, כִּי בְּרֹב דְּבָרִים לֹא יֶחְדַּל פֶּשַׁע וְיַחְשֹׁב כִּי הַדָּבָר כֵּן הוּא וְיָבִיא חֵטְא בְּהוֹרָאָה. עַד כָּאן לְשׁוֹנוֹ.**

וְאָמְרוּ: (כלה רבתי רפ"ח) **הֱוֵי דָּן אֶת דְּבָרֶיךָ עַד שֶׁלֹּא תּוֹצִיא אוֹתָם מִפִּיךָ כְּדֵי שֶׁיַּחְשֹׁב אָדָם מַהוּ מֵשִׁיב וּמַה יְשִׁיבוּהוּ. וְהָרַא"ש** (באו"ח סי' ל') **כָּתַב: [16](ט)דְּבָרֶיךָ בְּמֹאזְנֵי צֶדֶק תִּשְׁקֹל, [17](ט)וְיֵקַל בְּעֵינֶיךָ הוֹצָאַת מָמוֹנְךָ מֵהוֹצָאַת דְּבָרֶיךָ. וְאָמְרוּ**

ביאורים

16. דבריך במאזני צדק תשקול. כל מה שתרצה לומר תשקול היטב במאזני צדק של שכלך, שלא תבוא לומר שום דבר שאינו נכון (אינו הגון או אינו מתאים). (תרגום תיו"ט). **17. ויקל בעיניך הוצאת ממונך מהוצאת דבריך.** ויהא הרבה יותר קל ונוח לך הוצאת ממונך מהוצאת דבריך.

ארחות שתיקה יושר

(סנהדרין ז' א') [18]טוֹבִיהּ דְּשָׁמַע וְאָדִישׁ [אַשְׁרֵי שֶׁשּׁוֹמֵעַ וְשׁוֹתֵק] [19]חַלְפּוּהָ בִּישְׁתָּא מֵאָה [נָצוֹל מִמֵּאָה צָרוֹת]. וְאָמְרוּ (תנחומא קדושים סי' י"ג) **אוֹי לוֹ לָאָדָם** שֶׁמּוֹצִיא דָּבָר מִתּוֹךְ פִּיו וְאֵינוֹ יוֹדֵעַ הֵאֵיךְ מוֹצִיאוֹ. וְאָמְרוּ (שם מצורע א') כָּל דִּבּוּר וְדִבּוּר שֶׁיֵּצֵא מִפִּיךָ נִכְתָּבִים בֵּין טוֹב בֵּין רַע. וְאָמְרוּ (חגיגה ה' ב') [20]אֲפִלּוּ שִׂיחָה כַּלָּה [21]שֶׁבֵּין אִישׁ לְאִשְׁתּוֹ (י)מַגִּידִים לוֹ לָאָדָם בְּשָׁעַת הַדִּין. וְאָמְרוּ (אסת"ר פ"ו סי' י"ב) "אֵין אֶסְתֵּר מַגֶּדֶת מוֹלַדְתָּהּ" - [22]מְלַמֵּד שֶׁתָּפְשָׂה

חיה' - 'לרוח ממללא'. (אור יחזקאל).

י. מגידים לו לאדם בשעת הדין. כתב הגאון רבי חיים מוואלוז'ין (בדרשה הנדפסת בספרו "נפש החיים"): והענין, כי האדם אינו מרגיש על דיבורו שמוציא מפיו, וחושב מה מעלה או מה מוריד הדיבור קל של ליצנות או נבלות, ולא ידע כי בנפשו הוא, עד היכן הגיע כח דיבורו שיוצא מפיו, כי כל העולמות תלוים בו, וכל הנהגתם לפי מעשי בני אדם ודיבורם והנהגותם. וכעי"ז כתב בשמירת הלשון (ח"ב פרק כ"ב).

בשעת הדין מגלים לו לאדם "מה שיחו", מה עצמתו והשפעתו של כח הדיבור, עד היכן הגיע ומה פעל בכל העולמות, לטוב ולהיפך.

ביאורים

18. טוביה דשמע ואדיש. אשרי לאדם ששומע חרפתו ושותק ודש ורגיל בכך. **19. חלפוה בישתא מאה.** שעל ידי שתיקתו חלפו והלכו להם מאה רעות שהיו באות עליו על ידי המריבה. **20. אפילו שיחה קלה.** ודרשו זאת בגמרא מהפסוק (עמוס ד, יג) "ומגיד לאדם מה שיחו". ביאר המהרש"א (בחדושי אגדות), שלמדו כן מלשון "מה" שמשמעותו דבר קל ומועט, כמו "ונחנו מה" (שמות טז ז), כלומר, אפי' שיחה שהיא בגדר "מה" מגידין לו לאדם בשעת הדין. **21. שבין איש לאשתו.** כלומר, אין לאדם להרבות שיחה אפילו עם אשתו כשמשוחח דברים בטלים ללא סבה ומטרה (עפ"י רבינו חננאל חגיגה ה, ב). **22. מלמד שתפשה.** אסתר תפשה מידת שתיקה - לשתוק מתוך צניעות ובריחה

עיונים ארחות שתיקה יושר

יא. כל מי ששומע קללתו ושותק נקרא חסיד. הרמב"ם (אבות ה, ז) פירש מי הוא הנקרא חסיד, וז"ל: "וחסיד הוא האיש החכם כשיוסיף במעלה ר"ל במעלות המדות עד שיטה אל הקצה האחד מעט כמו שבארנו בפרק הד' ויהיו מעשיו מרובין מחכמתו ומפני זה נקרא חסיד לתוספתו כי ההפלגה בדבר יקרא חסיד [חסד (יעב"ץ)] תהיה ההפלגה ההיא בטוב או ברע [כמו שאמר הכתוב (ויקרא כ') 'חסד הוא' (יעב"ץ)]". עכ"ד הרמב"ם. עפי"ז י"ל שהשומע קללתו ושותק אשר מפליג ונוטה לקצה הטוב היפך שאר אנשים אשר אינם רגילים לשתוק בעת שמקללים אותם, ראוי הוא להקרא בשם 'חסיד'.

יב. ונעשה שותף להקב"ה. הגמרא במסכת גיטין (נו, ב): "אבא חנן אומר 'מי כמוך חסין יה' (תהלים

שְׁתִיקָה בְּעַצְמָהּ [23]כְּרָחֵל זְקֻנָתָהּ שֶׁתָּפְשָׂה [24]פֶּלֶךְ [25]שְׁתִיקָה, [26]עָמְדוּ כָּל גְּדוֹלֵי זַרְעָהּ [27]בִּשְׁתִיקָה. וְאָמְרוּ (שו"ט פט"ז) (יא)כָּל מִי שֶׁשּׁוֹמֵעַ קִלְלָתוֹ וְשׁוֹתֵק [28]נִקְרָא חָסִיד, (ושם פפ"ו) [29](יב)וְנַעֲשֶׂה שֻׁתָּף לְהַקב"ה.

של אדם, וזהו צדיקים אומרים מעט והרשעים אומרים הרבה (ב"מ פ"ז) ובזה מובן מה שכתב הרא"ש 'ויקל בעיניך הוצאת ממונך מהוצאת דבריך'. עכ"ל.

אדם המדבר כל העולה על רוחו מבלי לחשוב קודם אם הדיבור לתועלת אם לאו, בזה הוא מפקיר את נשמתו, כי הדיבור הוא מנשמת האדם כמו שתרגם אונקלוס את הפסוק 'ויהי האדם לנפש

ביאורים

מן הכבוד. **23. כרחל זקנתה.** אסתר היא מזרע שאול, שהוא מזרע בנימין, בנה של רחל. **24. פלך שתיקה.** את החכמה והאומנות של שתיקה. (שהיא באמת חכמה ואומנות כמבואר במסכת חולין פט, א, מה אומנתו וכו', הובא לעיל עיי"ש). **25. שתיקה.** שלא גילתה ליעקב את סוד תרמיתו של לבן להכניס לו בליל חתונתם את לאה אחותה במקומה (עי' ב"ר ע, יט). והיא ידעה על כך מראש, שכן בשביל שבקש יעקב לשאת אותה היה משלח סבלונות ליתנם לרחל, ולבן נותנן ללאה (תנחומא ויצא, ו) ורחל ראתה סבלונותיה ביד אחותה ושתקה מלספר הדבר ליעקב, ובכך הכניסה לה צרה לתוך ביתה (עי' תנדבא"ר, ל) וזכות זו עמדה לה לזרעה וכו'. **26. עמדו כל גדולי זרעה.** הנכבדים ומלכים, אבות-מלכות ובני מלכים. **27. בשתיקה.** במעלות אומנות וגבורה זו להיות "בעלי סוד" (ב"ר עא, א) היודעים להסתיר סוד כמוס שלא לגלותו. **28. נקרא חסיד.** הקב"ה נקרא חסיד, שנאמר (ירמיה ג): "כי חסיד אני נאם ה' ", ודוד קרא עצמו חסיד, שנאמר (תהלים פו): "שמרה נפשי כי חסיד אני". אמר רבי אלכסנדרי: כל מי ששומע קללתו ושותק נקרא "חסיד", ודוד שמע קללתו ושתק, בדין הוא שיקרא חסיד! (שו"ט שם). דוד מלך ישראל, עם כל צדקותיו ודבקותו בה', ונידוד שנתו בלימוד התורה, עדיין לא זכה להיות "רגל רביעי במרכבה", אלא בשעה ששמעי בן גרא חרפו וגדפו וקללו קללה נמרצת ועפרו בעפר, והוא הבליג ולא השיבו דבר, ואדרבה אמר "הניחו לו ויקלל, כי ה' אמר לו קלל!" - אז זכה למעלתו השלימה. **29. ונעשה שותף להקב"ה.** שכן הוא (-הקב"ה)

ארחות שתיקה יושר

וְאָמְרוּ (מדרש הגדול וארא עמוד קי"ג וכ"ה בס"ח סי' קס"ב)

בְּשָׁעָה שֶׁאָדָם עוֹלֶה בְּמַחְשָׁבָה לִבָּרְאוֹת, גּוֹזֵר עָלָיו כַּמָּה שִׂיחוֹת הוּא יָשִׂיחַ וְכַמָּה דִּבְרוֹת הוּא יְדַבֵּר, וְכֵן דָּוִד אוֹמֵר: "כִּי אֵין מִלָּה בִּלְשׁוֹנִי הֵן ה' יָדַעְתָּ כֻּלָּהּ", וְאִם יְדַבֵּר יוֹתֵר מִדַּאי - יֵשׁ לָחוּשׁ שֶׁיִּגְמֹר דִּבּוּרָיו שֶׁנִּגְזַר עָלָיו. וְאָמְרוּ (גיטין ל"ו ב') [30]**הַנֶּעֱלָבִים וְאֵינָם עוֹלְבִים, [31]שׁוֹמְעִין חֶרְפָּתָן וְאֵין מְשִׁיבִין, [32]עוֹשִׂין מֵאַהֲבָה וּשְׂמֵחִין בְּיִסּוּרִין, עֲלֵיהֶן הַכָּתוּב אוֹמֵר: "וְאוֹהֲבָיו כְּצֵאת הַשֶּׁמֶשׁ בִּגְבוּרָתוֹ". וּמָרָן הַחַזוֹ"א זצ"ל אָמַר: "**[יג]**עַל**

להיות כמחריש וכובש את כעסו הרי הוא חזק ותקיף כי איזו גיבור הכובש את יצרו, כך בזמן שהקב"ה שומע ושותק ועושה את עצמו כאלם כביכול זהו מצד יד החזקה שלו יתברך שכובש את כעסו ושותק למכעיסים, כמו ששתק לפרעה על אשר אמר מי ה' וכן שתק לטיטוס על חרופו וגדופו, על כן דרשו מי כמוך באלים באלמים, ומשה אמר זה על חירופו של פרעה וממנו הביאו

פסוק זה לראיה על טיטוס, ולעולם משמעות באלים בחזקים ממש כאמור". עכ"ל.

יג. על שתיקה אין מתחרטין. בספר חסידים (פו) כתב 'כללה של חכמה שתיקה, מלה בסלע שתיקותא בתרין. כשאני מדבר אני מתחרט, וכשאיני מדבר איני מתחרט. עד שלא דברתי אני שליט ומושל על דבורי, אבל כשיצא הדבר מפי אז הדבור מושל בי'. עכ"ד.

ביאורים

שומע לאומות העולם שמחרפין אותו לפניו, והיה יכול לאבדן בשעה אחת ושותק. (שו"ט שם). **30. הנעלבים ואינם עולבים.** שאינו עולב לחברו כשחברו מחרפו, אבל יכול להיות שישיב. **31. שומעין חרפתן ואין משיבין.** שמעמיד עצמו שלא להשיב, אבל לבו מר לו על זה, ומעמיד עצמו ואינו משיב, כדי שלא ישיג יותר בזיון על ידי זה מחברו. **32. עושין מאהבה ושמחין ביסורין.** פירוש: מה שאינו משיב הוא מצד האהבה להשם יתברך, ומקבל יסורין אלו בשמחה [מדה זו השלישית

עיונים

יד. כל המרבה דברים מביא חטא. זה לשון הרמב"ם (בפירוש המשניות אבות א, יז): "כבר אמר החכם (משלי י, יט) 'ברוב דברים לא יחדל פשע', וסבת זה שרוב הדברים תוספת מותר וחטא (-ברוב הדיבורים מעורב בהם דיבורים מיותרים וחטא) וכמו שאבאר עתה, כי כשירבה האדם דברים יפשע על כל פנים, שאי אפשר שלא יהיה בדבריו דיבור אחד שאין ראוי לאמרו. וממופתי החכמים מעוט הדברים וממופתי הסכלים רוב הדברים, שנאמר (קהלת ה, ב) 'וקול כסיל ברוב דברים', וכבר אמרו החכמים, שמיעוט הדברים ראיה על מעלת האבות והיות (-ועל) אדם מיוחס אמרו (קידושין עא, ב) 'מיחסותא דבבל שתיקותא'...". (עיי"ש עוד שהאריך בזה).

ארחות שתיקה יושר

שְׁתִיקָה אֵין מִתְחָרְטִין" (וכ"ה במכחר הפנינים שער השתיקה סי' א'). **וְכָתַב הָרַמְבַּ"ם פ"ב מִדֵּעוֹת ה"ד: לְעוֹלָם יַרְבֶּה אָדָם בִּשְׁתִיקָה, וְלֹא יְדַבֵּר אֶלָּא אוֹ בִּדְבַר חָכְמָה אוֹ בִּדְבָרִים שֶׁצָּרִיךְ לָהֶם לְחַיֵּי גּוּפוֹ. אָמְרוּ עַל רַב תַּלְמִיד רַבֵּנוּ הַקָּדוֹשׁ שֶׁלֹּא שָׂח שִׂיחָה בְּטֵלָה כָּל יָמָיו, וְזוֹ הִיא שִׂיחַת רֹב כָּל אָדָם. וַאֲפִלּוּ בְּצָרְכֵי הַגּוּף לֹא יַרְבֶּה אָדָם דְּבָרִים, וְעַל זֶה צִוּוּ חֲכָמִים וְאָמְרוּ: (יד)כָּל הַמַּרְבֶּה דְּבָרִים מֵבִיא חֵטְא. וְאָמְרוּ: לֹא מָצָאתִי לַגּוּף טוֹב אֶלָּא שְׁתִיקָה. וְכֵן בִּדְבְרֵי תוֹרָה וּבְדִבְרֵי חָכְמָה יִהְיוּ דִּבְרֵי הָאָדָם מְעַטִּים [33]וְעִנְיְנֵיהֶם מְרֻבִּים, וְהוּא שֶׁצִּוּוּ חֲכָמִים וְאָמְרוּ: לְעוֹלָם יִשְׁנֶה אָדָם לְתַלְמִידָיו דֶּרֶךְ קְצָרָה. אֲבָל אִם הָיוּ הַדְּבָרִים מְרֻבִּין וְהָעִנְיָן מוּעָט - חֲרֵי זוֹ סִכְלוּת, וְעַל זֶה נֶאֱמַר: "כִּי בָּא הַחֲלוֹם בְּרֹב עִנְיָן וְקוֹל כְּסִיל בְּרֹב דְּבָרִים". סְיָג לַחָכְמָה - שְׁתִיקָה, לְפִיכָךְ (טו)לֹא יְמַהֵר לְהָשִׁיב וְלֹא יְרַבֶּה לְדַבֵּר, וְיִלַּמֵּד לַתַּלְמִידִים [34]בְּשׁוּבָה וָנַחַת, בְּלֹא**

פה). מי כמוך חסין וקשה, שאתה שומע ניאוצו וגידופו של אותו אדם ושותק. דבי רבי ישמעאל תנא: 'מי כמוך באלים ה' ' (שמות טו) - מי כמוך באלמים"!

ה"כלי יקר" (שמות טו, יא) כתב לבאר ד"ז, וז"ל: "ודרש זה רחוק לפרש באלים כמו באלמים להוסיף מ"ם, אמנם נראה שאין כוונתם ז"ל להוסיף מ"ם אלא באלים הוא בחזקים כמו שפירש רש"י, וכך פירושו כי כל השומע עלבונו ומתאפק

טו. לא ימהר להשיב. במסכת אבות (ה, ז) מובא שבעה דברים בחכם, וא' מהם 'אינו נבהל להשיב',

ביאורים

באה לאדם מצד קדושת הנפש ומאמונתה הטהורה בהשם, שהוא משגיח על כל דרכיו, ועושה הכל לטובתו] (שמה"ל, שער התבונה פ"ח). **33. ועניניהם.** תוכן הדברים. **34. בשובה.** בישוב הדעת.

ארחות שתיקה יושר

עיונים

צְעָקָה וּבְלֹא אֲרִיכוּת לָשׁוֹן. הוּא שֶׁאָמַר שְׁלֹמֹה: "דִּבְרֵי חֲכָמִים בְּנַחַת נִשְׁמָעִין". עַד כָּאן לְשׁוֹנוֹ. וְאָדָם שֶׁיִּתְבּוֹנֵן בְּכָל דִּבּוּרָיו טֶרֶם יְדַבֵּר אִם צָרִיךְ לָהֶן אוֹ לֹא, וְלֹא יְדַבֵּר אֶלָּא דְּבָרִים שֶׁיִּהְיוּ לְהַקְבָּ"ה נַחַת רוּחַ מִזֶּה - לֹא יְכֻשַּׁל בְּכָל דְּבָרָיו.

כשמש לפניו והוא מדרך החכמה כי בזה תהיה תשובתו נכונה". עכ"ד.

ופירש רבינו יונה (שם) וז"ל: "שאינו ממהר להשיב מענה כי ישאלוהו עד שישמע כל הטענות וכל אשר רצון השואלים לדבר ולהאריך בשאלה ויעיין בדברים היטב. ואל יבהל פיו ולבו אל ימהר להוציא דבר עד יהיה ברור

ארחות תורה יושר

עיונים

א. שהתורה אי אפשר שתלך קל. יש להבין, ממה נובע הקושי בהבנת לימוד התורה? המהר"ל בספרו "נתיבות עולם" (נתיב התורה פ"ב י") מבאר, שהקושי בהבנת לימוד התורה אינו נובע מכך שהתורה היא קשה להבנה, אלא התורה מצד עצמה היא ברורה וכל הקושי נובע מכך שהתורה באה להלחם "ולזכך את החומר" שבאדם, והיות והתורה כולה רוחנית, דהיינו, שכל אלוקי נבדל, אין רצונה להכנס בגוף ה"חומרי" ולכן נוצר הקושי. בעל ה"חסד לאברהם" זצ"ל (זקנו של החיד"א) מבאר בספרו ('חסד לאברהם' מעיין שני, כ"ה): שכל הקושיות וחוסר הבהירות עמם נפגש הלומד, הם המחיצות אותם צריך הלומד לשבור על ידי העמל בתורתו (בלשונו: "כי הקושיות דהלכתא הם סוד הקליפות, ואתה מחויב להקשות ולשבר הקליפות ולהוציא המוח ולתרץ ולדקדק המלה ולהבין נעלמה").

הקושיות וחוסר הבהירות מפרידים בין האדם לתורתו והן בעצם המחיצות המפרידות בין אדם לבוראו [שהרי אורייתא וקודשא בריך הוא חד הוא], ועל ידי העמל האדם משבר את המחיצות וכך הופך להיות דבוק בתורתו וממילא דבוק בבוראו.

וענין זה של לימוד העיון לשבור הקליפות כבר נתבאר בשער המצוות (פרשת ואתחנן דף מה.) וזה לשונו: גם בענין עסק ההלכה בעיון עם החברים, ראיתי למורי זלה"ה [האר"י ז"ל] שהתגבר כארי בכוח, בעת שהיה עוסק בהלכה עד שהיה נלאה ומזיע זיעה גדולה, ושאלתי את פיו מדוע טורח כל כך? והשיב לי כי הנה העיון - לשבור הקליפות, שהם הקושיות שיש בהלכה ההיא, שאין מניחים לאדם להבין אותה, ולכן צריך האדם לטרוח ולהתיש כוחו אז, כי לכן נקראת התורה 'תושיה' שמתשת כוחו של העוסק בה וכו', עכ"ל.

תּוֹרָה

יֵשׁ בַּחוּרִים שֶׁחוֹשְׁבִים שֶׁהַתּוֹרָה תֵּלֵךְ לָהֶם קַל, וּכְשֶׁרוֹאִים שֶׁלֹּא הוֹלֵךְ קַל - חוֹשְׁבִין שֶׁאֵין מְסֻגָּלִים לִלְמֹד וּמִתְיָאֲשִׁים, וְסוֹפָם שֶׁמַּפְסִיקִים לִלְמֹד. וְזֶה טָעוּת גָּדוֹל - (א)שֶׁהַתּוֹרָה אִי אֶפְשָׁר שֶׁתֵּלֵךְ קַל, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב בְּמִגִּלָּה (ו' ב'): אִם יֵאָמֵר לְךָ אָדָם [1]לֹא יָגַעְתִּי [2]וּמָצָאתִי - [3]אַל תַּאֲמֵן.

ביאורים

1. לא יגעתי. בתורה. **2. ומצאתי.** חכמה. **3. אל תאמן.** כי בודאי לא מצא, אלא ידיעותיו הן שטחיות, או יתכן שבאמת התייגע, אלא שמתיימר לייחס את ידיעותיו לכשרונותיו ולא ליגיעתו.

ארחות תורה יושר

עיונים

[ב]**כִּי אֵין הַתּוֹרָה נִקְנֵית אֶלָּא** [ג]**בְּעָמֵל וִיגִיעָה. וְכֵן כָּתַב הָרַמְבַּ"ם** (כפ"ג מת"ת ה"ו)**: מִי שֶׁנִּשְׁאוּ לִבּוֹ לְקַנִּים**

חובתו בעולמו, באה על ידי עמלה של תורה, וכל שהאדם מוסיף ביגיעתו מנתק בזה חבלי היצר וממאס בתענוגי ההבלים, ונפשו משתוקקת לרגשי קודש ועונג החכמה ומתק טהרת הלב.

וב"אמונה ובטחון" (פ"ג, ז) כתב החזון-איש: העמל בתורה כחו לזכות הנפש ולעשותו עדין ומצוחצח, מושך אליו את הרגש הנעים של טהרה וקדושה, ולטעת בקרב לב עמוק גיעול נפש להוללות ותענוגי הבל.

ב. כי אין התורה נקנית אלא בעמל ויגיעה. פרשת בחוקותי היא הפרשה של עמל התורה, כמו שפירש"י שכל הברכות יגיעו כאשר יהיו עמלים בתורה, וכל הקללות שבפרשה נאמרו ח"ו כאשר לא יהיו עמלים בתורה.

מבואר כאן שהעמל אינו בגדר של מעלה בלבד, שהרי לא יעלה על הדעת שכל הברכות והקללות שבתורה יהיו תלויים בענין העמל אם הוא בבחינת מעלה יתירה בלבד.

דבר זה מוכרח גם מדברי חז"ל (אדר"נ פ"ג) "טוב לו לאדם דבר אחד בצער ממאה בריוח", וב"מכתב מאליהו" (ח"ג עמ' 14) מביא לפרש בשם אביו, ששכר המצוה הנעשית בצער הוא פי מאה משכר אותה המצוה כשהיא נעשית שלא בצער, ואם יתווסף עוד מעט צער בעשיית המצוה - יוכפל השכר שוב פי מאה, דהיינו פי רבבה. יוצא איפה, שהשכר הניתן על עצם הלימוד או קיום המצוה הוא אחד ממאה מהשכר הניתן על העמל, הצער והיגיעה.

הנה נתבאר שוב שהעמל והיגיעה אינם תוספת מעלה בלבד, שהרי לא יתכן שהשכר על התוספת יהיה פי מאה מהשכר על העיקר. ונמצינו למדים שהעמל הוא עיקר ויסוד לימוד התורה וקיום המצוות.

ג. בעמל ויגיעה. במקומות רבים אנו מוצאים בדברי חז"ל שקיומה של תורה וההצלחה בה הוא בהתאם ליגיעה שיגע בה האדם ולצער שמצטער עליה. בספר "ברכת פרץ" (פרשת כי תשא) עמד על כך, והביא שתי סיבות לדבר: הסיבה הראשונה היא שכך הוא טבעו של אדם שדבר שבא לו בקלות, מכל סיבה שהיא - אין הדבר נחקק בזכרונו. וכאשר יבואו לפניו ענינים אחרים, מיד הוא שוכח את הקודמים. מה שאין כן, כאשר התייגע וסבל עליהם הרבה ייסורים, אז נחקקים הדברים היטב בזכרונו, וממילא אין התורה שלמד משתכחת ממנו.

הטעם השני הוא על דרך הסגולה. כל צער וצער שהאדם מצטער עבור התורה וכל יגיעה שיגע בה אינם הולכים לאיבוד. עבורה זוכה האדם לקנין בתורה ובהשגתה במקום שנתיגע בו או במקום החזון-איש (באגרותיו ח"א, לז) כתב: ועיקר סגולת התורה להביא את האדם לרוממות עילאה ולהכיר

ארחות תורה יושר

עיונים

אחר. על הפסוק "נפש עמל עמלה לו וגו'", אמרו חז"ל: "הוא עמל במקום זה ותורתו עומלת לו במקום אחר" (סנהדרין צט, ב), ומפרש רש"י (שם, בד"ה תורה עומלת לו): "עומלת לו - ש(התורה) מחזרת עליו ומבקשת מאת קונה

[4]**מִצְוָה זוֹ כָּרָאוּי, וְלִהְיוֹת מֻכְתָּר בְּכֶתֶר תּוֹרָה, לֹא יַפִּיחַ דַּעְתּוֹ לְדָבָרִים אֲחֵרִים, וְלֹא יָשִׂים עַל לִבּוֹ שֶׁיִּקָּנֶה הַתּוֹרָה עִם הָעֹשֶׁר וְהַכָּבוֹד כְּאַחַת.** [ד]**כָּךְ הִיא דַּרְכָּהּ שֶׁל תּוֹרָה: פַּת בַּמֶּלַח תֹּאכַל, [5]וּמַיִם בַּמְּשׂוּרָה תִּשְׁתֶּה, וְעַל הָאָרֶץ תִּישַׁן, וְחַיֵּי צַעַר תִּחְיֶה,** [ה]**וּבַתּוֹרָה אַתָּה עָמֵל וְכוּ'. אֵין דִּבְרֵי תּוֹרָה**

(-הקב"ה) למסור לו טעמי תורה וסתריה. וכל כך למה? מפני שאכף פיהו על דברי תורה (-מפני שהוא משים דברי תורה בפיו תמיד כאוכף שעל החמור)". ובודאי כל מה שסבל יותר עבור התורה, זוכה יותר לסייעתא דשמיא וכדתנן (אבות ה, כב): "לפום צערא אגרא" (-בהתאם למדת העמל והיגיעה בתורה ובמצוות, כך משלם הקב"ה את השכר).

ולכן, על-ידי עסק התורה שמתייגע מתוך הצער ומתוך הייסורים - זוכה שתהא תורתו משתמרת בידו.

ד. כך היא דרכה של תורה: פת במלח תאכל, ומים במשורה תשתה וכו'. משנה היא באבות (ו, ד). מלשון המשנה משמע ש"ובתורה אתה עמל" זוהי מעלה נוספת בשרשרת המעלות שהמשנה מפרטת, המובילות את האדם ל"דרכה של תורה": "פת במלח תאכל ומים במשורה תשתה וכו' ". ולא היא - אומר הגר"ח שמואלביץ זצ"ל ('שיחות מוסר' תשל"ג, מאמר י). כל מה שנזכר במשנה מהווה הקדמה ל"ובתורה אתה עמל". דהיינו, רק כשהאדם לוקח מן העולם הזה את ההכרחי לו לחיים בלבד, רק אז יוכל להתקיים בו "ובתורה אתה עמל".

ה. ובתורה אתה עמל. מעלה כפולה יש ביגיעה בתורה - אומר הג"ר אהרן קוטלר זצ"ל (בספרו "משנת רבי אהרן", עמ' לז). לא זו בלבד שטבע הדברים מחייב שהיגיעה מביאה להשגת התורה, אלא גם ברית כרותה לישראל שלא תשוב היגיעה ריקם. והכוונה בזה לפירוש הידוע לדברי הגמרא "יגעתי ומצאתי תאמין" (מגילה ו, ב), שגם אחרי היגיעה עדיין נחשבים ההישגים למציאה, כלומר,

ביאורים

4. מצוה זו. של תלמוד תורה. **5. וחיי צער תחיה.** משנה היא באבות (ו, ד). אין כוונת התנא באבות לכך שחייב אדם לחיות בצער, בכוונה תחילה, כדי לזכות לתורה. כוונתו היא, שעל האדם להיות מוכן תמיד לעבודה וללמוד תורה בכל מצב שיהיה, אף אם יהיה במצב של פת במלח יאכל וכו' וחיי

עיונים	ארחות תורה	יושר

מִתְקַיְּמִין בְּמִי שֶׁמַּרְפֶּה עַצְמוֹ עֲלֵיהֶן, [ו]וְלֹא בְּאֵלּוּ שֶׁלּוֹמְדִין מִתּוֹךְ עֹדֶן וּמִתּוֹךְ אֲכִילָה וּשְׁתִיָּה,

על ידי היגיעה זוכים גם לדברים אשר אין בכח האדם להגיע על ידי העמל.

ויותר מכך, לא רק היגיעה בעצם הלימוד מביאה לידי השגה, אלא גם הטורח עבור הלימוד בדבר שאין לו שייכות לעצם הלימוד - כגון ההליכה אל המלמד - גם כן גורם להשגה יתירה.

וכך למדנו בגמרא (מנחות ז, א) בעניין זה: אבימי, רבו של רב חסדא שכח משהו מתלמודו והלך בעצמו לרב-חסדא תלמידו, על-מנת שיזכיר לו את אשר שכח. שואלת הגמרא: מדוע לא קרא אבימי לתלמידו רב חסדא שיבוא הוא אליו, שהרי שורת הדין וכבוד התורה מחייבים שהתלמיד יבוא אל הרב, ולא להיפך? על כך מתרצת הגמרא שאבימי היה סבור שכך ישיג את תלמודו טוב יותר, ומבאר רש"י: "משום 'יגעתי ומצאתי' ". צא וראה - מאיר הגר"א קוטלר זצ"ל - אף שמשורת הדין ומשום כבוד התורה היה לו לאבימי לקרוא לרב חסדא תלמידו שיבוא אליו, מכל-מקום הכריע והלך הוא אליו, כדי שהלימוד יהא בא על-ידי טורח ועמל.

והעניין בזה הוא, היות שגם אחרי היגיעה אין ההשגה אלא בבחינת "מציאה" שהקדוש ברוך הוא ממציא לאדם חלף עבודתו ושכר עמלו, ולפיכך יפה גם כוחו של עמל במה שאינו אלא הכשר ללימוד.

ו. ולא באלו שלומדין כו' מתוך אכילה ושתיה. יש לעיין, מה החסרון בלומד מתוך אכילה ושתיה, וכי אפשר לו להתקיים ללא אכילה ושתיה? מבארים המפרשים, כי ודאי מחוייב אדם לאכול ולשתות עד כמה שנצרך לו עבור קיום גופו, אמנם, תענוגי עולם הזה כעניני אכילה ושתיה וכדו' אין לעשותם כדבר עיקרי בחייו עד שכל מעייניו ומחשבותיו של אדם יהיו מונחים בזה. זהו כוונת הרמב"ם באומרו: שאין דברי תורה מתקיימין באלו הלומדים מתוך אכילה ושתיה, לא אמר 'באלו הלומדים ואוכלים' אלא 'באלו הלומדים מתוך אכילה ושתיה', והיינו שהוא דבוק וקשור בתענוגי עולם הזה, וכביכול נמצא "בתוכם", לימוד במצב כזה - אין לו קיום.

כתב במדרש תנחומא (פרשת נח): "ועל (תורה) שבעל פה נאמר "לא תמצא בארץ החיים" (איוב כח, יג), מאי לא תמצא בארץ החיים, וכי בארץ המתים תמצא? אלא שלא תמצא תורה שבעל פה אצל מי שיבקש עונג העולם, תאוה וכבוד וגדולה בעולם הזה, אלא במי שממית עצמו עליה...". "ללמדך, שכל מי שאוהב עושר ותענוג, אינו יכול ללמוד תורה שבעל פה, לפי שיש בה צער גדול ונדוד שינה, ויש מבלה ומנבל עצמו עליה...".

ביאורים

צער יחיה, עם כל זה לא יעזוב את התורה, וכמו חיילי הצבא העומדים תמיד במצב 'הכן' כלפני מלחמה, שאין להם באותו הזמן שום מפריע - לא אכילה ושתיה, לא שינה ולא שום מצב אחר. וכן הוא לעניין קניין התורה. אי-אפשר להשיג מעלותיה אלא אך ורק מי שמוכן תמיד ללמוד תורה, ואין לו שום מצב שיכול להפריעו מלימוד התורה.

עיונים	ארחות תורה	יושר

[ז]אֶלָּא בְּמִי שֶׁמֵּמִית עַצְמוֹ עֲלֵיהֶן וּמְצַעֵר גּוּפוֹ תָּמִיד, וְלֹא יִתֵּן שֵׁנָה לְעֵינָיו וּלְעַפְעַפָּיו תְּנוּמָה

באבות דרבי נתן (פרק כח): רבי יהודה הנשיא אומר כל המקבל עליו תענוגי העולם הזה (לא כתוב כל 'האוכל' אלא כל 'המקבל' והיינו שהוא דבוק וקשור בתענוגי העולם הזה ואינו יכול בלעדיהם) מונעין ממנו (-כאן בעולם הזה את) תענוגי העולם הבא (פירוש: שלא יזכה להבין את התורה, ולהשיג את מתיקותה והנאתה, תענוג רוחני זה הוא מתענוגי עולם הבא) וכל שאינו מקבל עליו תענוגי העולם הזה נותנין לו תענוגי העולם הבא.

התוספות במסכת כתובות (קד, א, ד"ה לא) הביאו מהמדרש שכתב: "עד שאדם מתפלל שיכנס תורה לתוך גופו, יתפלל שלא יכנסו מעדנים לתוך גופו".

ז. אלא במי שממית עצמו עליהן. דרישה זו תמוהה, שהרי כבר נאמר "וחי בהם" (ויקרא יח, ה), ולא שימות בהם (יומא פה, ב), ואיך דורשים מן האדם שימית עצמו עליהם?

ובאר ה"חפץ חיים" על פי משל: לסוחר גדול שהיו נוהרים אליו קונים, לא רק מעירו אלא גם מהעיירות הסמוכות, ולרגלי מסחרו היה טרוד כל היום והלילה, ולא היה לו זמן אפילו ללכת לבית הכנסת להתפלל בצבור.

השנים חלפו, שיבה נזרקה בשערו, והוא החל לערוך חשבון נפשו, הרי יגיע הזמן בו ייקרא לעלות

ביאורים

6. אלא במי שממית עצמו עליהן. היינו ש"ממית" את גופו על ידי שנמנע מתאוות גופניות לא הכרחיות (מהרש"א גיטין נז, ב). החזון איש באגרותיו (א ג), כתב שהמיתה האמורה כאן היא: שבירת המדות הטבעיות, שהיא הריגת החיים וההרגלים השטחיים, ההמתה הזאת היא היוצרת את החיים האמיתיים. **7. שממית עצמו עליהן.** וכמו שכתב הט"ז (או"ח מ"ז ס"ק א'): שהתורה אינה מתקיימת אלא במי שממית עצמו עליה, דהיינו שעוסק בפלפול ומשא ומתן של תורה כמו שאמרו על הפסוק 'בחוקותי תלכו', על מנת שתהיו עמלים בתורה, מה שאין כן באופן שלומדים דברי תורה מתוך עונג ואינם יגעים בה אין התורה מתקיימת אצלם כו' שעיקר מעלת עוסקים בתורה דוקא דרך טורח ויגיעה כו'. עכ"ד. **8. עליהן.** דברי תורה.

ארחות תורה יושר

עיונים

וְכוּ'. אַף עַל פִּי שֶׁמִּצְוָה לִלְמֹד בַּיּוֹם וּבַלַּיְלָה - אֵין אָדָם לָמֵד רֹב חָכְמָתוֹ אֶלָּא בַּלַּיְלָה. לְפִיכָךְ, מִי שֶׁרָצָה לִזְכּוֹת בְּכֶתֶר הַתּוֹרָה, יְזָהֵר בְּכָל לֵילוֹתָיו, וְלֹא יְאַבֵּד אֲפִלּוּ אֶחָד מֵהֶן בְּשֵׁנָה וַאֲכִילָה וּשְׁתִיָּה וְשִׂיחָה וְכַיּוֹצֵא בָּהֶן, אֶלָּא בְּתַלְמוּד תּוֹרָה וְדִבְרֵי חָכְמָה. עַד כָּאן לְשׁוֹן הָרַמְבַּ"ם.

וְהָרוֹצֶה לִהְיוֹת תַּלְמִיד חָכָם אֲמִתִּי, צָרִיךְ לִשְׁקֹד הַרְבֵּה עַל הַתּוֹרָה וְלִלְמֹד בְּהַתְמָדָה.

(ח)**וְהַדָּבָר** יָדוּעַ בִּישִׁיבוֹת, שֶׁלֹּא הַבַּעֲלֵי כִּשָּׁרוֹן לעולם האמת ולמסור דין וחשבון על מעשיו בעולם הזה. את כספו לא יטול עמו, ובמה יבוא לשם. החליט להכין צידה לדרכו, התחיל ללכת לבית הכנסת להתפלל בציבור, ואחר התפילה ללמוד שתי שעות בבית המדרש, לא ישגיח על הסוחרים והקונים, כי הבל המה ולא יועילו.

בשובו למסחרו מבית הכנסת, אחרי שעשה שם שלש שעות, שאלתהו אשתו בתמהון על מה שאחר לבוא, הלא כל החנות מלאה סוחרים ואצים הם לדרכם? ענה ואמר לה, כי היה טרוד והיה מוכרח להתעכב. ויהי ביום השני, וכבר עבר הבוקר ובעלה עוד לא שב מבית הכנסת, הלכה בעצמה לראות מה קרה לו שם, ומה נבהלה לראותו יושב ולומד! התחילה לצעוק עליו בקול, מה זה אתך, כלום יצאת מדעתך או משוגע הנך? החנות מלאה קונים, ובעל הבית יושב לו ולומד! לא איכפת לי ההפסד שאתה גורם לנו, אבל כלום אפשר לגרש קונים מהחנות, בעת שמכל עבר החנונים מתחרים אתנו? ענה בעלה ואמר לה: שמעי נא רעיתי. מה היית עושה, לו בא מלאך המות ואמר לי, הגיע זמנך להפטר מן העולם, קום ולך! כלום יכלת לומר לו, כי אין פנאי עתה, כשהחנות מלאה קונים? ואם כן תדמי נא לנפשך שנפטרתי מן העולם - אז מה אכפת לך שבעוד שעתיים אשוב לתחיה ואלך לפקח על הנעשה בחנות?!...

ואמר ה"חפץ חיים": זהו שאמרו שאין דברי תורה מתקיימים אלא במי שממית עצמו עליה. שיחשוב עצמו (בעת לימודו) כאילו מת עבור כל העסקים האחרים, ואם כה יחשוב יוכל לנצל זמן זה ללימוד תורה... (ח"ח עה"ת פ' חוקת).

ח. והדבר ידוע בישיבות שלא הבעלי כשרון הצליחו בדרך כלל אלא המתמידים. כתב המאירי (במסכת מגילה ו, ב) וזה לשונו: לעולם ישתדל אדם ללמוד תורה, ולא יפטור עצמו בטענה שאינו מוצא עצמו מוכן לכך, שהדבר ידוע שאם ירדוף ישיג. כלל גדול אמרו, אם יאמר לך אדם יגעתי ולא

ארחות תורה יושר

עיונים

מצאתי - אל תאמין... עכ"ל. עוד כתב המאירי (ביצה כה, ב) וזה לשונו: "תורמוסא מקטע רגליהון דישראל", והוא שהתורמוסא מין קטנית מר מאד, ובשליקת שבע פעמים בטל מרירותו ונעשה מתוק, וכו', והוא הערה שכלית, שעם היות האדם מוצא עצמו בלתי מוכן לשלמות, לא יפסוק עול הלימוד מעליו בכך, אבל ירבה בהשתדלות בלא הפסק כאמרם ז"ל (מגילה ו, ב) יגעתי ולא מצאתי - אל תאמין. ואמרו חכמי המוסר, בעבודת האדמה יתקן אדם ארץ מלחה והולידה והצמיחה. ויסתייע בזה בשמירת דרכי הדת, וכו', עכ"ל.

עוד כתב המאירי (אבות ד, כב) וזה לשונו: אם יתמיד האדם בקנין המעלות, יזדמן לו לפעמים לקנין מעלה גדולה בשעה אחת שיוסיף בה מחיי העולם יותר ממה שלא זכה בהם בכמה, עכ"ל.

ט. ואפילו מי שחלש מאד בכשרון אם יתמיד כבר הבטיחו חז"ל שיצליח. כתב במדרש שמואל (אבות פ"ד) וזה לשונו: בן זומא אומר איזהו חכם הלומד מכל אדם, ואפשר שהכוונה, לפי שאמרו חז"ל כי הקב"ה גוזר על הטיפה מה תהא עליה, חכם או טיפש וכו', ואפשר שיאמר האדם שאותו שנגזר עליו שיהא חכם ישיג החכמה ולא אחר, לזה אמר התנא: איזהו חכם הלומד 'מכל אדם', ואף אם נגזר עליו בעת יצירתו שיהא טיפש, אם יגע בתורה ולומד מכל אדם יהיה חכם, כי יגעת ולא מצאת אל תאמין, שנאמר 'מכל מלמדי השכלתי'. כלומר, מסיבת כל מלמדי ורבותי שלמדתי מהם השכלתי ונתחכמתי לפי שיגעתי תמיד בתורה וכו', עכ"ל.

ואפילו אם הקב"ה גזר על האדם שיהיה "תם" עדיין יכול הוא להשיג בתורה כמו כל אחד אחר, כן כתב החיד"א (פני דוד פר' תולדות): "שאם תעסוק בתורה - תשיג מאד, ותתקיים גזירתו יתברך במילי דעלמא, ותם זה יבין בתורה יותר מכמה חריפים. וזה שכתוב 'ויעקב איש תם' - כלומר דכן גזר ה' שתהיה תם, אמנם עם כל זה 'יושב אהלים' - הרבה גבולו בתורה. דלענין תורה ויראת שמים הוא תלוי ביד האדם ובחירתו, ותתקים הגזירה במילי דעלמא". עכ"ל.

עוד כתב החיד"א ב"צפורן שמיר" (אות רי"ח) וזה לשונו: מנורה - כתבו גורי האר"י זצ"ל - שכל עניניה רמז לתורה. ואפשר לרמוז, מקשה - שהתורה באה על ידי ייסורין. תיעשה - מאליה, רמז שאפילו אביו עם הארץ ונגזר עליו שיהיה טיפש, אם יגע בתורה יזכה מאליו, עכ"ל.

ועל זה נאמר "עדות השם נאמנה מחכימת פתי" (תהלים יט), כי בתורה יש כוח מיוחד, שאפילו מי

הִצְלִיחוּ בְּדֶרֶךְ כְּלָל, אֶלָּא הַמַּתְמִידִים. וְהַחִלּוּק בֵּין בַּעַל כִּשָּׁרוֹן לְשֶׁאֵינוֹ בַּעַל כִּשָּׁרוֹן הוּא - שֶׁמִּי שֶׁאֵינוֹ בַּעַל כִּשָּׁרוֹן, צָרִיךְ לִלְמֹד הָעִנְיָן עוֹד חֲצִי שָׁעָה אוֹ שָׁעָה, אֲבָל אַחַר-כָּךְ שְׁנֵיהֶן שָׁוִין, (ט)**וַאֲפִלּוּ מִי שֶׁחַלָּשׁ מְאֹד בְּכִשָּׁרוֹן, אִם יַתְמִיד,**

ארחות תורה יושר עיונים

כְּבָר הִבְטִיחוּ חַז"ל שֶׁיַּצְלִיחַ [י]וּבִלְבַד שֶׁיְּהֵא יְרֵא שנולד פתי ללא חכמת חיים, וכבר קודם יצירתו הוכרז עליו שיהיה טיפש, אם הוא לומד הרבה תורה , אזי תורתו היא מחכימת פתי.

בספר "חיי עולם" (ח"ב פי"ב) כתב: "באמת, גם מי שהוא קשה-הבנה עצום, אם יתאמץ מאד בלימוד התורה, יזכה לסייעתא-דשמיא להיות גדול בתורה אף-על-פי שזה הרבה יותר מכפי כשרונו הטבעי... הייאוש והרפיון הם-הם שפוגעים ביכולת ההשגה של האדם, ולא כמו שחושב האדם - שחוסר יכולתו להשיג חכמה הוא שמוליד בו ייאוש ורפיון, שהרי כבר אמרו חז"ל: 'הבא לטהר מסייעין אותו' ".

הוסיף וכתב בספר "בנין עולם": "וכן ידועות עוד הרבה עובדות גם מזמננו-אנו, שהיו תלמידים בעלי כשרונות חלשים מאוד, ועלו והצליחו הרבה בתורה ויראת-שמים הודות להשתדלותם הגדולה ודביקותם בהצלחתם בלימודם".

וכן כתב כבר המאירי (במשלי יג, יא) וזה לשונו: "לעולם אל יתרשל אדם להתיאשו מצד ראותו קושי לבבו ומיעוט הבנתו, כי כמה פעמים ראינו אנשים קשים בלימודם מתחילתם ומצליחים בסופם, עם רוב ההתמדה ושקידה מעט מעט". עכ"ל.

וז"ל ספר "שבט מוסר" (פרק א): "יתמיד בלימודו - וסוף הבינה לבוא, שבראות הקב"ה חשקו ודביקותו בה - פותח לו מעייני החכמה, דכתיב (משלי ב, ו)" "כי ה' יתן חכמה, מפיו דעת ותבונה".

בספר חוסן יהושע (מאמר א' פ"ג) כתב: "כבר כתבו החוקרים הטבעיים, שכל שלשה כחות שבאדם, והם: ההשגה [התפיסה], והזכרון, והבינה - נקנים ביגיעה והרגל אף למי שנולד ונוצר בכחות מזעריים בהם".

י. וּבִלְבַד שֶׁיְּהֵא יְרֵא שָׁמַיִם. כי ללא יראת שמים לא יזכה לתורה, כדאיתא במסכת אבות (פ"ג): "אם אין יראה אין חכמה", (פי': אין חכמתו מתקיימת). ובמסכת שבת (לא, א): אמר ר"ל, מאי דכתיב (מהי כוונת הפסוק בישעיה לג, ו): "והיה אמונת עתיך חסן ישועות חכמת ודעת" וגו', אמונת זה סדר זרעים, עתיך זה סדר מועד, חסן זה סדר נשים, ישועות זה סדר נזיקין, חכמת זה סדר קדשים, ודעת זה סדר טהרות, ואפילו הכי (למרות שלמד כל ששת סדרי המשנה, בכל זאת) יראת ה' היא אוצרו",

ופירש רש"י: הוא עיקר החשוב בעיניו לאצור ולעשות סגולה לזכרון, עכ"ל.

עוד איתא בחז"ל (ברכות נה, א): "אין הקב"ה נותן חכמה אלא למי שיש לו חכמה", מבאר הגר"ח מוולאז'ין ('רוח חיים' אבות ד, א), מצינו כי תורה נקראת 'חכמה' (כדכתיב 'אמור לחכמה אחותי את', משלי ז, ד), וכן יראת שמים נקראת 'חכמה' (כדכתיב 'ראשית חכמה יראת ה' ', תהלים קיא), וכך הוא ביאור הגמרא: אין הקב"ה נותן חכמה - של תורה, אלא למי שיש לו חכמה - של יראת ה'.

עוד איתא בחז"ל (ריש מס' אצילות): "...שאפילו אדם מישראל למד מקרא משנה תלמוד ואגדה

ארחות תורה יושר עיונים

ותוספתות ואין בו יראה, לחנם צלל במים אדירים וכל מה שטרח (ויגע בתורה) לחנם טרח".

כתב החזו"א ב"אמונה ובטחון" (ג' כד): אמנם התורה והיראה כחומר וצורה המהוים יחד את הנמצא, וכל שלא קנה שלימות היראה אף ששכלו חד ומצוחצח בתולדתו לא יזכה לתורה שלימה, רק כל דרכו חתחתים ונפתולים ועיקשות, וכמו שאמרו דלא סלקא להו שמעתתא אליבא דהלכתא, ואור הפנימי המתלוה עם אור השכל ליישר את כל ההדורים ולחדור אל נקודת האמת העדינה - היא יראת ה' טהורה, ומי שחסר את היראה הוא חדול הרגש של עדינות הנפש וחסר טעם של זיו החכמה בת השמים, שכלו נעדר כח המבחין בין שקר לאמת וחכמתו נכזבה בכל פינותיה. ועל זה נאמר "ראשית חכמה יראת ה'", שהיראה היא עומק הלב להבחין במתיקות זיו החכמה ונעימות התבונה, ובכל עיון של סוגית ההלכה משתתפת היראה להתמזג עם הדעת והתבונה לשפשפה ולצחצחה, להביט נכוחה, לאהוב מישרים ואורות מגולות, ולהטש מעקשים ואמרי נלוז. עכ"ל.

יא. יָגַעְתִּי וְלֹא מָצָאתִי אַל תַּאֲמִין. כי הוא יתברך בחסדו הגדול נותן לכל אחד ואחד מישראל חלקו בתורתו הקדושה, וכדברי מרן החפץ חיים זצוק"ל בספרו שם עולם פי"ג וז"ל: כתב הגר"א ז"ל, שלפיכך אמרו חז"ל יגעתי ולא מצאתי אל תאמין, שהוא כעין מציאת איזה דבר שמתחלה קודם שמצאה היתה ג"כ בעולם אלא שמחפש אותה ומצאה. כן ענין התורה שלכל איש ואיש ניתן חלק בתורה הקדושה בעת מעמד הר סיני שהיו כל הנפשות שם, ולפיכך אנו מבקשים כולנו מהשי"ת ותן חלקנו בתורתך. וכל אחד ואחד בבואו לזה העולם כאשר מתיגע בתורה הוא מוצא החלק שניתן לו, ולזה החלק מושך לו לבו וזה החלק הוא כמו מטמון שהטמין השי"ת עבורו בתורה, כי אב רחמן הוא ורוצה שלא יתבייש שום איש בבואו שם, ע"כ.

ביאורים

9. **יגעתי ולא מצאתי אל תאמין.** פירוש, יגעתי בתורה ואין תוצאות ליגיעתי, לכן מתייאש הוא מלהמשיך ללמוד במרץ ובשאיפה לגדלות בתורה, אל תאמין לו, כי רק נדמה לו שהוא התייגע, כפי שהביא הגרי"י קנייבסקי זצ"ל בבארו גמרא זו בשם המאירי, כי ראינו פעמים רבות אנשים שבתחילת לימודם היה קשה להם, אך בסופו של דבר הצליחו ביותר (חיי עולם ב, יב).

שְׁמַיִם], כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב בִּמְגִלָּה (שם): [9](יא)**יָגַעְתִּי וְלֹא מָצָאתִי - אַל תַּאֲמִין.**

וְעַיִן בְּ"חַיֵּי עוֹלָם" מֵאֲמוּ"ר זללה"ה (ח"ב פי"ב),

ארחות תורה יושר — עיונים

שֶׁהֵבִיא מִ"חוּט הַמְשֻׁלָּשׁ" מַעֲשֶׂה בְּבָחוּר אֶחָד בֶּן שְׁבַע-עֶשְׂרֵה שֶׁבָּא לְהַ"חֲתָם סוֹפֵר" וְרָצָה לִלְמֹד, וְהוּא לֹא לָמַד מֵעוֹלָם, וְהַ"חֲתָם סוֹפֵר" קִבֵּל אוֹתוֹ וּבִקֵּשׁ לְהַבְחִירִים שֶׁיִּלְמְדוּ אִתּוֹ, וְהוּא [יב]הָיָה [10]קָשֶׁה לִשְׁמֹעַ וּמָהִיר לְאַבֵּד, וְלֹא הִצְלִיחַ כְּלוּם. וּמִכָּל-מָקוֹם, מֵרֹב שְׁקִידָתוֹ לֹא עָזַב הַתּוֹרָה, וּבְמֶשֶׁךְ הַזְּמַן הִצְלִיחַ וְגַם עָשָׂה פֶּרִי, וְנַעֲשָׂה תַּלְמִיד חָכָם גָּדוֹל וְרַב בְּעִיר גְּדוֹלָה, וְנִזְכַּר הַרְבֵּה פְּעָמִים בִּתְשׁוּבוֹת "חֲתָם סוֹפֵר". עַיֵּן שָׁם.

[יג]וֶאֱמֶת, עִקַּר הַקֹּשִׁי הוּא בַּתְּחִלָּה, אֲבָל אַחַר-כָּךְ

יב. היה קשה לשמוע. על רבי עקיבא ובן עזאי סיפרו חז"ל ב"מדרש הלל" (הובא ב"אוצר המדרשים" ח"א דקל"א) וז"ל: "ההופכי הצור אגם מים" מלמד שהיו רבי עקיבא ובן עזאי טפשים בדור הזה, ועל ידי שציערו עצמן על תלמוד תורה פתח להם הקב"ה פתח לתורה, ודברים שלא יכלו לעמוד בית שמאי ובית הלל לאיסור והיתר עמד בן עזאי ופירשם, ודברים שהיו סתומים בעולם עמד רבי עקיבא ופירשם וכו', מלמד שראתה עינו של ר"ע במרכבה, כדרך שראתה עינו של יחזקאל הנביא. לכך נאמר "ההופכי הצור אגם מים". (כלומר, וזה שאומר הפסוק "ההופכי הצור" - היינו לב אבן שהיה לרבי עקיבא ובן עזאי, נהפך ל"אגם מים" של תורה שאין מים אלא תורה).

כעין זה מצינו גם אצל הרמב"ם זצ"ל, מובא ב"סדר הדורות" (אלף החמישי עמ' 206) ובמדרש תלפיות (ענף הרמב"ם) בשם "שלשלת הקבלה" שם מסופר באריכות על הרמב"ם, ובתו"ד כתבו בזה"ל: וזה הרמב"ם היה קשה הבנה מאד, שמעט רצון היה לו בלמוד ואביו היה מכהו עד כי נואש ממנו וכו' ויגרשהו מביתו, והרמב"ם הלך לו לבית הכנסת ויישן וייקץ וכו', וברח מפני אביו וילך אל עיר שהיה שם הרב ר' יוסף בן מיגאש והתחיל ללמוד ממנו והפליג להתחכם וכו'. עיי"ש באריכות.

יג. ובאמת עיקר הקושי הוא בתחילה. "ועתה אם תשמעו בקולי" וגו'. פירש רש"י - אם עתה תקבלו עליכם (לעשות את המצוות) יערב (יומתק) לכם מכאן ואילך, שכל ההתחלות קשות (כל המתחיל בדבר חדש מתקשה בו בתחילה, אולם לאחר מכן נעשה הדבר קל ונוח עליו לעשותו). וכן כתב ה"אור החיים" וז"ל: "אם שמוע תשמע" - כי אם יתחיל לשמוע התורה, משם ואילך הוא יתאווה

ביאורים

10. קשה לשמוע ומהיר לאבד. מתקשה להבין וממהר לשכוח.

ארחות תורה יושר — עיונים

[יד]כְּךָ **כְּשֶׁמִּתְרַגֵּל בַּתּוֹרָה וְנֶהֱנֶה מִמֶּנָּה, [אַף שֶׁגַּם אָז יֵשׁ נִסְיוֹנוֹת תָּמִיד, כַּיָּדוּעַ] אֲבָל עִקַּר הַקֹּשִׁי יוֹרֵד אָז. וּכְבָר אָמְרוּ חֲזַ"ל** (זו"ח בראשית ה' ב' במדה"נ):

לשמוע עוד, והוא אומרו "אם שמוע" עתה, אני מבטיחכם כי תשמעו מעצמכם כשתטעמו טעמה, כאומרו "טעמו וראו כי טוב ה' ". וכן אמרו חז"ל במדרש (שיר השירים א) "שמן תורק שמך" - מה השמן הזה, מתחילתו מר וסופו מתוק, כך הם דברי תורה, אדם מצטער בהם בתחילה ועושה בהם אחרית טובה שנאמר "והיה ראשיתך מצער" וגו'.

למדונו חז"ל שהדרך בעבודת ה' היא, בתחילה קשה להתמודד וישנם נסיונות קשים, כי עיקר מלחמת היצר הרע הוא רק בתחילת הדרך. אמנם לאחר שמתחילים מרגישים את הערבות והמתיקות ושוב אינו יכול כבר כל כך להלחם עם האדם.

ידיעה זו יש בכחה להקל עלינו הרבה ביודענו שהקושי והעמל הוא זמן קצר וחולף חיש מהר ואינה רק בתחילת הדרך ומיד לאחר מכן העבודה קלה עריבה ומתוקה. אמנם זאת עלינו לדעת כי ידיעה זו יודע גם אויבנו - היצר, ועל כן משקיע כוחות אדירים בתחילת הדרך כדי להפיל את האדם ולא לתת לו להמשיך את דרכו בקודש.

שלמה המלך אומר: "שבע יפול צדיק וקם" (משלי כד) - אמר על כך הגר"י הוטנר זצ"ל, הטפשים חושבים כי כוונתו בדרך רבותא: אף על פי ששבע פעמים יפול צדיק מכל מקום הוא קם. אבל החכמים יודעים היטב שהכוונה היא שמהות הקימה של הצדיק היא דרך ה"שבע נפילות" שלו ("פחד יצחק" אגרות וכתבים קכח).

"ואמנם אחר העמל, נפתח בפני הלומד שער אורה חדש, אשר השכל מתענג ללא קץ" (קובץ אגרות חזו"א א, ב).

יד. כשמתרגל בתורה ונהנה ממנה וכו' עיקר הקושי יורד. כתב המאירי (משלי ח, לד): השקידה, רצוני לומר, התמדת הלימוד והעיון, הוא בכלל קבלת התורה, כי שאר המלאכות אין החלק מהן תלוי בחלק האחר, שאם הוא עושה מלאכה ראויה לעשרה ימים, הנה בראשון נשלמה עשירית המלאכה, ואם יבטל קצת זמן, מכל מקום כל אשר ישוב עליו ימצא העשירית עשוי, לא יצטרך לחזור, אבל התורה אם יפסיק בה ויבטל זמן הכל נשכח. וכן שאם תייעד זמן בלימוד החכמה, על הדרך שאמר בברייתא של אבות (אדר"נ כ"ד ו') יכול אדם ללמוד תורה בעשר שנים, לא תחשוב שהחלק העשירי ממנה ילמד בשנה הראשונה (פי', שבשנה הראשונה הוא ישיג וילמד עשירית מכל לימודו שבמשך העשר שנים, לא כן הוא אלא...), אבל בראשונה ישיג מעט ובשניה כפלים, וכל עוד שיתעסק בה תקל הבנתו, וימצא לפניו נתיב החכמה דרך סלולה, ויפה שעה אחת [לבסוף] מאורך זמן בהתחלה, ומתוך

ארחות	תורה	יושר	עיונים

הַתּוֹרָה נִקְרֵאת תּוּשִׁיָּה בַּהֲתְחָלָה, וְאַחַר-כָּךְ גְּבוּרָה, שֶׁנֶּאֱמַר: "לִי עֵצָה וְתוּשִׁיָּה" וְגו'. תֵּדַע לְךָ, כִּי בַּהֲתְחָלָה נִקְרֵאת תּוּשִׁיָּה, [מו]שֶׁמַּהֲשֶׁת כֹּחוֹ שֶׁל אָדָם, מִפְּנֵי שֶׁיֵּשׁ לוֹ לְהִלָּחֵם עִם יֵצֶר הָרַע וְלִכְתֹּת כָּל-גּוּפוֹ בְּבֵית הַמִּדְרָשׁ עַד שֶׁיַּרְגִּיל אוֹתוֹ בַּתּוֹרָה. [11]כֵּיוָן שֶׁהוּא רָגִיל לַעֲסֹק בַּתּוֹרָה, אָז יֵשׁ לוֹ שִׂמְחָה וּגְבוּרָה, שֶׁנֶּאֱמַר: "אֲנִי בִינָה לִי גְּבוּרָה". עַד כָּאן לְשׁוֹנוֹ.

וְכֵן הוּא בְּסִפְרֵי הַאֲזִינוּ בְּפָסוּק: "כִּשְׁעִירִם עֲלֵי

כך אשר ימעט בשקידה יפסיד מה שאין בו שיעור ומה שאינו ניתן להשבון". עכ"ד.

במדרש תנחומא (פרשת נח) כתב: תורה שבעל פה, היא קשה ללמוד ויש בה צער גדול שהיא משולה לחושך, שנאמר: "העם ההולכים בחושך ראו אור גדול" (ישעיה ט, א), אלו בעלי התלמוד שראו (-לבסוף) אור גדול, שהקדוש ברוך הוא מאיר עיניהם באיסור והיתר, בטמא ובטהור.

כתב הגר"א (בביאורו למשלי ט"ז, על הפסוק "לאדם מערכי לב ומה' מענה לשון") וז"ל: "רחמנא ליבא בעי (-הקב"ה רוצה את הלב), וכאשר ישים מגמת נפשו לעיין בתורת ה' בכל לבבו ובכל נפשו ובכל מאודו, ה' יתן לו דעה בינה והשכל ללמוד וללמד", עכ"ל.

כתב האור החיים (ויקרא כב, יג מהזוהר הקדוש) שהאדם יכול להשיג כפי התעצמותו בתורה, אפילו הוא במדרגה שאין למטה ממנה, אם יטרח ישיג השגות עליונות כפי היגיעה, עכ"ל.

ביאורים

11. כיון שהוא רגיל לעסוק בתורה. והסתלק ממנו עיקר הקושי שהיה לו בתחילה, אז יש לו שמחה וכו'.

ארחות	תורה	יושר

דֵּשֶׁא", כְּשֶׁאָדָם הוֹלֵךְ לִלְמֹד תּוֹרָה תְּחִלָּה - [12]בִּתְחִלָּה נוֹפֶלֶת עָלָיו [13]כְּשָׂעִיר, וְאֵין שָׂעִיר אֶלָּא שֵׂד, שֶׁנֶּאֱמַר "וּשְׂעִירִים יְרַקְּדוּ שָׁם". וְכֵן הוּא בְּקֹהֶלֶת רַבָּה (פ"א ס' ח'): [14]"כָּל הַדְּבָרִים יְגֵעִים", אַפִלּוּ דִּבְרֵי תוֹרָה מְיַגְּעִין אֶת הָאָדָם, [15]בַּהֲתְחָלָה [16]אָדָם נִכְנָס לִלְמֹד תּוֹרָה, [17]וְהֵן מְטַהֲרִין לוֹ אֶת הַטָּמֵא וּמְטַמְּאִין אֶת הַטָּהוֹר, [18]וְהוּא אֵינוֹ יוֹדֵעַ שֶׁכָּל מַה שֶּׁהֵן [19]מַתִּישִׁין בָּהֶן כֹּחוֹ - [20]סוֹף שֶׁהוּא מוֹצִיא [21]כַּלּוֹת וַחֲמוּרוֹת [22]וּגְזֵרוֹת שָׁווֹת [23]וְטָמְאָה וְטָהֳרָה וְאִסּוּר וְהֶתֵּר. עַד כָּאן. וְעַיֵּן בְּסֵפֶר "חֹסֶן יְהוֹשָׁעַ" (פ"א) שֶׁכָּתַב: לָשׁוּם אֶל לִבּוֹ כִּי כֹּבֶד עֲבוֹדַת הַשְּׁקִידָה לֹא יַאֲרִיכוּ לוֹ יָמִים בּוֹ, וְלֹא יִמְשֹׁךְ זְמַן רַב אֲשֶׁר יִצְטָרֵךְ לָכֹף אֶת

ביאורים

12. בתחילה נופלת עליו כשעיר (-שד). מטעם 'כל התחלות קשות' (עיין נדרים לז, ב), וזהו שתחילת לימודו של אדם כרוך בקושי וצער, וכמי שכפאו שד. (תולדות אדם בפי' על הספרי). **13. כשעיר וכו'.** היינו מחמת היצר הרע שמבלבל דעתו וסותם את מוחו כדי שלא ילמוד, לפי שיודע הוא שהתורה מבטלת את כחו, 'אם אבן הוא נימוח ואם ברזל מתפוצץ', כדאיתא בסוכה נב, ב. (פירוש ספרי דבי רב). **14. כל הדברים יגעים.** פסוק הוא בקהלת, "כל הדברים יגעים, לא יוכל איש לדבר, לא תשבע עין לראות, ולא תמלא אוזן משמוע". ואמר, כי המילה "כל" בא לרבות, כי אפילו דברי תורה וכו'. **15. בתחילה.** בתחילת עסקו בהם. **16. אדם נכנס ללמוד תורה.** וכשהוא נושא ונותן בדברי תורה עם רבותיו וחביריו הוא אומר להם מה העלה הוא בסברתו, לטהר או לטמא. **17. והן מטהרין לו וכו'.** ומעמידים אותו על טעויותיו. **18. והוא.** בראותו שכל מה שיגע והעלה בסברתו היה בטעות, חושב שכאילו עמלו ויגיעו לריק, שכן אינו יודע... **19. מתישין בהן.** את כחו. **20. סוף שהוא.** מחכים בתורה עד שהוא מוציא בסברתו מדברי תורה - קלות וחמורות וכו'. **21. קלות וחמורות.** דרשות במדת "קל וחומר". **22. וגזירות שוות.** דרשות במדת "גזירה-שוה". **23. וטומאה וטהרה ואיסור והיתר.** בכיוון נכון אל ההלכה, שכן "אין אדם עומד על דברי תורה אלא אם כן נכשל בהם בתחילה" (גיטין מג, א, ועיי"ש ברש"י), לכן צריך מקודם את היגיעה שהיא נראית לו לריק כדי שיגיע לאמיתה של תורה. וזהו: "כל הדברים יגעים, לא יוכל איש לדבר" - בתחילה, אבל לבסוף - "לא תשבע עין לראות, ולא תמלא אוזן משמוע" - רוב דברי חכמה שיראה וידבר (רז"ו).

ארחות תורה יושר

עיונים

יִצְרוֹ בְּחָזְקָה, כִּי בְּהַרְגִּילוֹ אֶת עַצְמוֹ [24]לִשְׁקֹד עַל תַּלְמוּדוֹ מֶשֶׁךְ זְמַן, הִנֵּה הַהֶרְגֵּל, [מז]וּזְכוּת הַתּוֹרָה שֶׁלָּמַד בְּצַעַר, יִפְעֹל בּוֹ לְהַחֲלִיף טִבְעוֹ וּלְאַמֵּץ שְׁקִידָתוֹ יוֹם יוֹם, וּכְמוֹ שֶׁאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (שהש"ר פ"א): נִמְשָׁלָה הַתּוֹרָה בְּשֶׁמֶן, דִּכְתִיב "שֶׁמֶן תּוּרַק שְׁמֶךָ" - מַה שֶּׁמֶן זֶה [25]תְּחִלָּתוֹ [26]מַר [27]וְסוֹפוֹ מָתוֹק, כָּךְ הֵם דִּבְרֵי תוֹרָה: אָדָם מִצְטַעֵר בָּהֶם [28]בַּתְּחִלָּה, וְעוֹשֶׂה בָּהֶם [29]אַחֲרִית טוֹבָה,

עמדה לי' - חכמה שלמדתי באף עמדה לי". עכ"ד.

ובמדרש חזית: מה מים אם אין אדם צמא אינה עריבה בגופו כך תורה אם אין אדם עמל בה אינה עריבה בגופו. ובכלל אמרו בשם ה' פתחו לי פתח כחודו של מחט ואני אפתח לכם כפתחו של אולם. ואמרו (סוף יומא) אדם מקדש עצמו מעט מקדשין אותו הרבה. עד כי ברבות הימים עם עוצם השמירה בהם לבל יאבדו עתותיו בתוהו, יתכן כי יקשה עליו אז לבטל מלמודו יותר ממה שקשה

ביאורים

24. לשקוד על תלמודו. אהבת דברי תורה נמדדת אך ורק על פי נתינת הלב וההתמסרות אליה - כל אחד לפי דרגתו, כפי שכתב ה"חזון-איש" זצ"ל (קובץ אגרות ג, י): "מושג של שקידה אינו תלוי בהארכת הזמן אלא במסירות האישיות ונתינת הלב במתנה לעיון התורה. וטובה שעה אחת בשקידה והשתוקקות יותר משעות רבות בעצלתים". ועוד כתב (אגרות חזו"א א, מד): "ודע לך יקירי, כי הכל תלוי בהסכמה, והרבה מגדולי-עולם התחילו לימודם בימי בחרותם, וכאשר לבשם רוח-עוז והסכימו בנפשם הסכמה עזה ומרצית לקבוע עצמם על התורה ולהשליך את כל המיית העולם אחרי גווים, וההסכמה החזקה עמדה להם, הלכו והגדילו ועשו פרי וכו'. ודע לך כי בראשית-הדרך מזמין השטן עיכובים ומכשולים לפני האדם כי זה מנסיונות של בן-אדם בארץ, אבל סוף האדם לנצח ו'הבא לטהר מסייעין אותו'". **25. תחלתו.** כשהוא עצור בזיתים, עד שהוא נעצר מהם וצף על גבי השמרים. **26. מר.** ושלא כעסיסי כל הפירות שהם מתוקים מתחילתן. **27. וסופו.** כשנזדכך. **28. בתחילה.** עד שהוא מבינה ומרגיל עצמו בלימודה. **29. אחרית טובה.** בעולם הזה ובעולם הבא.

ארחות תורה יושר

עיונים

לוֹ עִתָּה הַשְׁקִידָה עָלָיו. (חוסן יהושע, מאמר א).

יז. ולפום צערא אגרא. ביאר הגה"צ רבי אליהו אליעזר דסלר זצ"ל ('מכתב מאליהו' ג, עמודים 14, 15): כל עמל מרבה את הזיקה של האדם לדבר שעמל בו. זהו ביאור אומרם רז"ל: 'לפום צערא אגרא' - השכר גדל לפי מה שגדל צער ועמל המצוה. כי הרי שכר מצוה הוא השפע הרוחני המיוחד של כל מצוה ומצוה שזוכה בו האדם על ידי עשייתה. כך ביאר הגר"ח מוולוז'ין זצ"ל את מאמר רז"ל: 'שכר מצוה - מצוה' (עיין ריש ספר רוח חיים) שהמצוה עצמה היא השכר. אם-כן, הגדלת הדביקות במצוה וריבוי הקניין בה על-ידי הצער והעמל הוא-הוא ריבוי השכר!

יח. אגרא. דרכו של עולם ששכרו של שכיר הוא על ביצוע עבודתו. עצם העמל והיגיעה אינם מהווים גורם בעל השפעה גדולה בחישוב השכר. כך גם אצל עובדי-הכפיים אשר עמלים קשות בעבודתם - שכרם ביחס לעבודתם הינו זעום. הצער המלווה את העבודה לא בא בחשבון השכר. אין כל הבדל בין אם העושה במלאכה הוא איש חזק שהעבודה קלה לו, או איש חלש שהעבודה קשה עליו. שכרם של שניים אלה הוא אחיד.

ולא כן - אומר הגאון רבי איצל'ה מפטרבורג זצ"ל ('כוכבי אור' אות ח) - דרכי ה' יתברך ומשפטיו עם בריותיו. הקב"ה משלם שכר טוב לעושי רצונו חלף עבודתם, אך מלבד השכר על עצם המצוה, מקבל האדם שכר גם על צער העבודה של קיום התורה והמצוה - ו"לפום צערא אגרא". אינו דומה מי שמקיים את התורה מתוך הרווח למקיים מתוך הדחק, ומי שבריא - לבעל ייסורים. אינו דומה מי שעושה מצוה שאין בה כפיית היצר, למי שעליו להתגבר על תאוותו ולכוף את יצרו.

ועפ"ז ביאר ה"חפץ חיים" זצ"ל את התפלה הנאמרת בסוף הלימוד ובסיום מסכת: "מודה אני לפניך ה' אלהי ששמת חלקי מיושבי בית המדרש ולא שמתי חלקי מיושבי קרנות... אני עמל והם

ביאורים

30. והיה ראשיתך מצער. ראשית דרכך בתורה במעט נחת, ובצער, וסופך - יתגדל מאד. **31. ולפום צערא אגרא.** כפי רוב הצער שאתה סובל בלימוד התורה ועשיית המצוה, כן יהיה שכרך מרובה (רע"ב, אבות ה, כב).

טז. וזכות התורה שלמד בצער יפעול בו להחליף טבעו ולאמץ שקידתו יום יום. רק לימוד תורה הבא בצער ויגיעה בכוחו לשנות ולהביא תועלת לאדם, וכדברי הרמב"ם (בפירוש המשניות אבות ה, כג): "אבל קריאת התענוג והמנוחה אין קיום לה ולא תועלת בה. ואמרו בפירוש מאמרו (קהלת ב, ט) 'אף חכמתי

שֶׁנֶּאֱמַר: "[30]וְהָיָה רֵאשִׁיתְךָ מִצְעָר, וְאַחֲרִיתְךָ יִשְׂגֶּה מְאֹד". וְעַיֵּן שָׁם שֶׁהֶאֱרִיךְ בָּזֶה. [וּכְדַאי מְאֹד לִלְמֹד בַּסֵּפֶר הַזֶּה, כִּי כֻּלּוֹ נִתְיַסֵּד עַל שְׁקִידַת הַתּוֹרָה, עַיֵּן שָׁם].

[31](יז)וְלִפּוּם צַעֲרָא [יח]אַגְרָא, וְכַמָּה שֶׁיִּקְשֶׁה לוֹ

ארחות	תורה	יושר	עיונים

בַּתְּחִלָּה - כְּנֶגֶד זֶה יַצְלִיחַ בְּסוֹפוֹ, רַק שֶׁיִּתְחַזֵּק בַּתּוֹרָה בְּכָל כֹּחוֹ, [32]וְעַכְשָׁן יַצְלִיחַ! וְעַיֵּן בִּ"קַרְיָנָא דְאִגַּרְתָּא" לְאַאמו"ר זללה"ה (ח"א עמוד מ"ח ועמוד ר"ז), **שֶׁכָּתַב, שֶׁבֶּן תּוֹרָה בִּשְׁנוֹת עָלְיָה, אֵין לוֹ לְהִתְעַסֵּק בְּשׁוּם דָּבָר אַחֵר, וְלֹא לִקְרֹא עִתּוֹנִים אֲפִלּוּ דָּתִיִּים, וְלֹא לְהִתְעַסֵּק בְּעִנְיְנֵי מִפְלָגוֹת - יִהְיֶה אֵיזֶה שֶׁיִּהְיֶה, שֶׁכָּל-זֶה מַפְסִיד לִשְׁקִידַת הַתּוֹרָה, כִּי קְדֻשַּׁת הַתּוֹרָה קוֹדֶמֶת לַכֹּל, [יט]כִּי הִיא** והיגיעה מלבד השכר על עצם הלימוד, אבל אנשי העולם למרות שעמלים בעבודתם אינם מקבלים שכר עבור עמלם אלא רק בעבור התוצאה שמפיקים מעבודתם, כגון, חייט יעמול ויטרח על תפירת הבגד שהוזמן אצלו במשך שבוע שלם, כל זמן שלא ישלים את העבודה לא יקבל שכרה, גם אם יטען שעבד יומם ולילה בקור וחום מתוך התגברות על קשיים שונים, לא יעזור לו הדבר - את משכורתו לא יקבל, הסיבה: אין שכר ניתן עבור העמל כי אם על התוצרת. זהו פשרם של הדברים: "אנו עמלים ומקבלים שכר" - על עצם העמל, "והם עמלים ואינם מקבלים שכר" - על עמלם כי אם על התוצאה. כללו של דבר, לפי ערך העמל והצער שסובל האדם בעבודתו יתברך שמו, כן ירבה וכן יגדל השכר למעלה באין-קץ.

כי "לפום צערא - אגרא!". וכבר הפליגו חז"ל (אבות דרבי נתן) ביתרון העבודה כשהיא בצער על העבודה ברווח. וזה לשונם: "אם למדת תורה בשעת הרווח, אל תשוב לך בשעת הדחק, לפי שטוב לו לאדם דבר אחד בצער ממאה דברים ברווח". וכן כתב בספר חסידים: "מצוה שצריך לכפות את היצר גדול ממאה מצוות שאין צריך לכפות את היצר".

יט. כי היא תכלית בריאת העולם. כמו שדרשו רבותינו על הפסוק: "בראשית ברא אלקים את השמים

ביאורים

32. ועכשן יצליח. וכבר אמרו (יומא לח, ב) הבא ליטהר מסייעים אותו. ובשיר השירים רבה (ה, ב) אמרו: "פתחו לי פתח אחד של תשובה כחודה של מחט ואני פותח לכם פתחים שיהיו עגלות וקרוניות נכנסות בו".

ארחות	תורה	יושר	עיונים

עמלים אני עמל ומקבל שכר והם עמלים ואינם מקבלים שכר...". והדברים צריכים ביאור, כלום אין העמלים במלאכתן מקבלין שכר? וכי יש חייט התופר בגד או סנדלר עושה מנעלים, ואינו בא על שכרו? ומה אומרו "והם עמלים ואינם מקבלים שכר"? ולהנ"ל כך הוא הביאור, אנו עמלים בתורה ומקבלים שכר עבור העמל

תַּכְלִית בְּרִיאַת הָעוֹלָם, [כ]וּבְזִכּוּתָהּ אָנוּ קַיָּמִין.

ע"ש.

ואת הארץ". (בראשית א, א, הובא ברש"י שם): 'בראשית' - 'בשביל ראשית', שלא נברא העולם אלא בשביל התורה שנקראת 'ראשית דרכו' (משלי ח, כב), ובשביל ישראל שנקראו 'ראשית תבואתה' (ירמיה ב, ג), בשביל שני אלו הקרויים 'ראשית', נבראו השמים והארץ. ובמסכת שבת (פ"ח א'): "אמר ריש לקיש, מאי דכתיב "ויהי ערב ויהי בקר יום הששי" ה' יתירה למה לי? מלמד שהתנה הקב"ה עם מעשה בראשית ואמר להם אם ישראל מקבלים התורה אתם מתקיימין ואם לאו אני מחזיר אתכם לתוהו ובוהו". ופרש"י: 'הששי' משמע הששי המיוחד במקום אחר, והוא ו' בסיון שנתנה בו תורה. מבואר מכ"ז שתכלית בריאת העולם היא בשביל ישראל שיתעסקו בתורה.

ושנינו במסכת אבות (פ"ב): "אם למדת תורה הרבה אל תחזיק טובה לעצמך כי לכך נוצרת" ובאבות דרבי נתן (פי"ג ב): "לפי שלא נוצרו הבריות אלא על מנת שיתעסקו בתורה". מבואר במאמרים אלו שתכלית בריאת האדם שיהיה עמל בתורה ולשם כך נוצר האדם.

כ. וזכותה אנו קיימין. "עמלי תורה שבע"פ ביום ובלילה שבזכותן העולם עומד" (תנחומא). ענין זה מבואר בתורה, אם בחקתי תלכו "שתהיו עמלים בתורה" (תו"כ והובא ברש"י), ואז הבריאה מתנהגת כסדרה, ונתתי גשמיכם בעתם ועץ השדה יתן פריו וגו', שבזכות עמל התורה מתקיימת הבריאה, כדכתיב: "אם לא בריתי יומם ולילה חוקות שמים וארץ לא שמתי".

וב"נפש החיים" (שער ד, פרק יא) כתב: "ומאז שנשתלשלה וירדה (התורה) כביכול ממקור שרשה הנעלם לזה העולם, כמאמרם ז"ל (בראשית רבה יט), בא משה והורידה לארץ, כל חיותם וקיומם של כל העולמות, הוא רק על ידי הבל פינו והגיונינו בה.

והאמת בלתי שום ספק כלל, שאם היה העולם כולו, מקצה עד קצהו, פנוי ח"ו אף רגע אחד ממש מהעסק והתבוננות שלנו בתורה, כרגע היו נחרבים כל העולמות, עליונים ותחתונים, והיו לאפס ותהו חס ושלום. וכן שפעת אורם או מעוטו ח"ו, הכל רק כפי ענין ורוב עסקנו בה". עיי"ש עוד בזה.

ארחות תפלה יושר

עיונים

תְּפִלָּה

מַעֲלַת הַתְּפִלָּה

הִנֵּה גֹּדֶל מַעֲלַת הַתְּפִלָּה אָמְרוּ חֲזַ"ל (בתנחומא מקץ כ"ו ט') [1]**שֶׁאֵין לְךָ גְּדוֹלָה מִן הַתְּפִלָּה. וּבַגְּמָרָא** (ברכות ל"ב ב'): [2](א)**גְּדוֹלָה תְּפִלָּה** [3]**יוֹתֵר מִמַּעֲשִׂים טוֹבִים, שֶׁאֵין לְךָ גָּדוֹל בְּמַעֲשִׂים טוֹבִים יוֹתֵר מִמֹּשֶׁה רַבֵּנוּ, אַף עַל פִּי כֵן** [4]**לֹא נַעֲנָה אֶלָּא בִּתְפִלָּה,** נענה אלא בתפלה, דגדולה תפילה שבכוחה לפעול ולהשפיע אפילו במקום שמעשים טובים אינם

א. גדולה תפלה יותר ממעשים טובים. בספר "משנת רבי אהרן" (א' פ"ז - צ"א) ביאר: הבריאה מסודרת בזה האופן שהתפילה משפיעה על הנהגת העולמות להמשיך שפע טוב ולהיטיב לברואים, לא כמגיע להם לפי מעשיהם בדין, ואפילו לא על פי מדת הרחמים, אלא שהתפילה בכוחה בעצם להמשיך שפע טוב, וזהו שאמרו גדולה תפלה יותר ממעשים טובים, שאף משה רבינו לא

ביאורים

1. שאין לך גדולה. במעלה וחשיבות יותר מן התפלה. **2. גדולה תפלה.** מעלת התפלה, שיתן הקב"ה לאדם המתפלל מאוצר מתנת חנם, מועילה יותר... **3. יותר ממעשים טובים.** יותר מאדם שיש לו מעשים טובים ומצפה לעזרת הקב"ה בזכות מעשיו הטובים (בבחינת 'רצון יראיו יעשה' ו'טרם יקראו ואני אענה'), ואינו מתפלל להקב"ה כלל. ומנין לנו שכך הוא? שאין לך... **4. לא נענה אלא בתפילה.** כשביקש (דברים ג, כב): "אעברה-נא ואראה את-הארץ הטובה אשר בעבר הירדן" - נענה בזכות התפלה בלבד ולא בזכות המעשים, שלא סמך על מעשיו הטובים אלא ביקש מאוצר מתנת חנם כמו שאמרו חז"ל (ספרי ואתחנן ו). בהגהות הגרא"מ הורביץ מפינסק וב"תורה תמימה" ביארו (בדברי רש"י) מנין שמשה רבינו נענה רק על ידי תפילה ולא בזכות מעשים טובים או דבר אחר? שהרי נאמר (דברים ג, כו) "אל תוסף דבר אלי עוד בדבר הזה" לעבור ולראות את הארץ, וסמוך לו (שם כז) "עלה ראש הפסגה... וראה בעיניך" שנעשית מקצת בקשתו, שנתן לו הקב"ה רשות לראות את הארץ. דורש רבי אלעזר את סיום פסוק כו "בדבר הזה" ואת תחילת פסוק כז "עלה ראש הפסגה" כמאמר אחד, כלומר, "בגלל דבר זה (שהתפללת) עלה ראש הפסגה". ההדגשה "בדבר הזה" מלמדת שרק על ידי תפילה נענה משה ולא בזכות מעשים טובים או דבר אחר.

ארחות תפלה יושר

עיונים

חֲרִי שֶׁאֲפִלּוּ מֹשֶׁה רַבֵּנוּ הֻצְרַךְ לִתְפִלָּה. וְאָמְרוּ (שם) [5](ב)**גְּדוֹלָה תְּפִלָּה יוֹתֵר מִן הַקָּרְבָּנוֹת. וּבְמִגְלָה** (כ"ז א') **סְבִירָא לֵיהּ לְרַ' יוֹחָנָן דִּגְדוֹלָה תְּפִלָּה** מועילים... השפעתה וכוחה של התפילה הם מציאות בבריאה, דכוחה של תפילה לפעול ולהשפיע בעצם... ואף במקום שכל המעשים טובים אינם פועלים, התפלה פועלת, דבכוחה לפעול יותר ממה שראוי לאדם אף אחרי מדת הרחמים.

בילקוט מעם לועז (דברים ק"פ) ביאר "גדולה תפילה יותר ממעשים טובים", מפני שכשאדם מתפלל להקב"ה הרי מוכיח הוא בזה את האמונה שמאמין אשר כל מאורעות הבאים עליו, הן הטובים והן הרעים, מידי הקב"ה הם באים, והקב"ה פטרונו של כל הוא, כי בכך שפונה אליו יתברך בתפלה מוכיח שאין מי שיעזרהו להנצל מצרה זו ומפורענות זו מלבד הקב"ה, נמצא שעל ידי זה הוא מראה שהקב"ה אחד ושמו אחד, ומשום זה בלבד ממלא הקב"ה משאלת לבו. אמנם בשאר מצות ומעשים טובים שעושה האדם אינו מוכיח על כך שמה שמתרגש ובא על האדם, מידי הקב"ה הוא. ומשום כך גדולה מעלת התפלה יותר ממעשים טובים.

ב. גדולה תפלה יותר מן הקרבנות. כתב השל"ה (בסדורו 'שער השמים'): האמת היא שהתפלה מעולה ומשובחת מאד יותר מהקרבן, ועבודת התפלה כוללת לכל מיני החטאים והעוונות, ואפילו לפשעים שאין להם כפרה בקרבן, מתכפרים הם בתפלה.

ויש לתפלה מעלה אחרת על הקרבן, כי הקרבן יש לו זמן מוגבל, והתפלה בכל עת ובכל זמן. ועוד מעלה אחרת, כי הקרבן צריך שיוקרב על ידי שליח, הוא הכהן, והיות הלוי משורר והכהן מקריב, והתפלה - ביד כל אדם יחתום, לעשות אותה הוא בעצמו, בלי אמצעות שום שליח. ועוד מעלה אחרת, כי בקרבן כתוב (דברים יב, יג): "השמר לך פן תעלה עולותיך בכל מקום אשר תראה", ובתפלה כתוב (שמות כ, כא): "בכל המקום אשר אזכיר את שמי אבוא אליך וברכתיך". ועוד שהקרבן צריך לתפלה, כמו ששנינו (תמיד פ"ה): "אמר להם הממונה, ברכו ברכה אחת". וכתב בנפש החיים (שער ב, יד): "והענין, שעבודת התפלה היא במקום עבודת הקרבן, וכמו שענין

ביאורים

5. גדולה תפלה יותר מן הקרבנות. מעלת התפילה חשובה יותר מהקרבת הקרבנות בבית המקדש, שנאמר: "למה לי רב זבחיכם יאמר ה'" (ישעיה א, יא) וכתוב לאחר מכן: "ובפרשכם כפיכם אעלים עיני" וגו' (שם א, טו), ופירש רש"י, כיון שאמר "למה לי רב זבחיכם", מה לו להוסיף עוד "ובפרשכם כפיכם - בתפילה - אעלים עיני מכם", מכאן שמעלת התפילה גדולה מן הקרבנות.

ארחות תפלה יושר

עיונים

מִתּוֹרָה, וּמֵבִיא רְאָיָה מֵאֱלִישָׁע שֶׁלֹּא עָשָׂה [6]כָּל הַנִּסִּים אֶלָּא [7]עַל יְדֵי תְּפִלָּה, עַיֵּן שָׁם. [וְכָתְבוּ הַפּוֹסְקִים בְּשֵׁם הָרוֹקֵחַ (מובא במ"ב סי' ק"ו) שֶׁהַמְבַטֵּל תְּפִלָּה בִּשְׁבִיל תּוֹרָה, אֲפִלּוּ לוֹמֵד עִם אֲחֵרִים כָּל הַיּוֹם [8]כְּאִלּוּ לֹא לָמַד כְּלוּם]. וְאָמְרוּ (שמו"ר פל"ח) לֹא יָצְאוּ יִשְׂרָאֵל מִמִּצְרַיִם [9]אֶלָּא עַל יְדֵי תְּפִלָּה. וְאָמְרוּ (ויק"ר פ"ל) [10]בְּדוֹרוֹתֵינוּ שֶׁאֵין לָנוּ לֹא [11]מֶלֶךְ וְלֹא [12]נָבִיא וְלֹא [13]כֹּהֵן וְלֹא [14]אוּרִים וְתֻמִּים [15]אֶלָּא תְּפִלָּה בִּלְבַד. וְאָמְרוּ (תנחומא ויירא א') הֲוֵי זְהִירִין בַּתְּפִלָּה, שֶׁאֵין מִדָּה אַחֶרֶת יָפָה הֵימֶנָּה, וְהִיא גְּדוֹלָה מִכָּל הַקָּרְבָּנוֹת, [ג]וַאֲפִלּוּ

הקרבן היה להעלות נפש הבהמה למעלה, ולכן עיקר הכפרה היה תלוי בזריקת הדם הוא הנפש, וכן הקטרת האמורים עיקרם היה לכונת העלאת הנפש, כן עיקר ענין התפילה הוא, להעלות ולמסור ולדבק נפשו למעלה. כי כוח הדיבור של האדם נקרא נפש, כמו שכתוב (בראשית ב, ז): "ויהי האדם לנפש חיה", ותרגם אונקלוס "לרוח ממללא". וכן נראה לעין שבכל דיבור שהאדם מוציא מפיו, יוצא מפיו רוח והבל הלב, והדיבור הוא עיקר נפש האדם, שזה יתרון האדם מן הבהמה. אם כן, כל תיבה היוצאת מפי האדם היא כוח וחלק מנפשו".

ג. ואפילו אין אדם כדאי לענות בתפלתו וכו' כיון שמתפלל ומרבה בתחנונים אני עושה חסד עמו. פירוש, אל יאמר האדם איני זכאי שיקבל המקום תפלתי, שגדול כח ריבוי התפלה להיענות על ידו

ביאורים

6. כל הנסים. אלישע שהחיה את בן השונמית. **7. על ידי תפלה.** עשה זאת, ככתוב בענין השונמית (מלכים-ב ד, לג): "ויבוא ויסגור הדלת בעד שניהם ויתפלל אל ה'", וכן (שם ו, יז): "ויתפלל אלישע". **8. כאילו לא למד כלום.** כלומר, אין ערך ללימודו, לכן צריך להפסיק כדי להתפלל. **9. אלא על ידי תפלה.** שנאמר בהם: "ויאנחו בני ישראל מן העבודה ויזעקו, ותעל שועתם אל האלהים מן העבודה, וישמע אלהים את נאקתם... וידע אלהים" (שמות ב, כג). "זעקה" ו"נאקה" הם לשונות של תפלה (כמבואר בדברים רבה ב, א). **10. בדורותינו.** שלאחר חורבן בית המקדש. **11. מלך.** המנהיג את העם והנלחם למענם. **12. נביא.** המדריך את העם על פי נבואה. **13. כהן.** המכפר על העם. **14. אורים ותומים.** אשר היו נשאלים על פיו בצרכי העם. **15. אלא תפלה בלבד.** שהתפלה היא המפלט היחידי

ארחות תפלה יושר

עיונים

גם מי שאינו ראוי, וכך מובא בספר חסידים (אות קל): "יש אדם שאינו זכאי שיקבל המקום תפילתו, אלא בעבור תוקף תחנונים ודמעת עיניו, אשר תמיד בוכה ומתחנן - אף על פי שאין בידו זכות ומעשים טובים, מקבל הקב"ה תפילתו ועושה חפצו". עכ"ל.

[16]אֵין אָדָם כְּדַאי לַעֲנוֹת בִּתְפִלָּתוֹ וְלַעֲשׂוֹת חֶסֶד עִמּוֹ, [ד]כֵּיוָן שֶׁמִּתְפַּלֵּל וּמַרְבֶּה בְּתַחֲנוּנִים

וכעין זה איתא בתנא דבי אליהו (זוטא פ"ו) וז"ל: "אמר לו הקב"ה למשה, משה, אין אתה יכול לעמוד על כל מדותי, אלא הריני מודיעך מקצת מדותי, כשאני רואה בני-אדם, אף על פי שאין בהם תהלה ושבח של תורה ומעשים טובים, לא במעשה ידיהן ולא במעשה אבותיהן, אלא רק בשביל שהן עומדים ומודין ומברכין ומשבחין ומרבין בתחנונים לפני, אני נזקק להם וכופל להם מזונותיהן, שנאמר (תהלים קב) "פנה אל תפילת הערער ולא בזה את תפילתם". עכ"ל.

ד. כיון שמתפלל וכו' אני עושה חסד עמו. כתב הגאון רבי אהרן קוטלר זצ"ל (משנת רבי אהרן א, פט), כי לפעמים גם כשלא נתנו לאדם בפועל את הטוב שהוא ראוי לו ע"י תפילתו, מכל-מקום נחשב שהשיג את הטוב ע"י התפילה, וביאר את דבריו: כיון שרצונו של הקב"ה הוא להיטיב, ועל ידי התפילה נעשה האדם ראוי ומוכשר לקבלת הטוב [ראה קטע הבא], ממילא הוא משיג תמיד את הטוב על ידי תפילתו, ואף אם לא קיבל בפועל את הטוב שהוא ראוי לו, כי הרי אמרו חז"ל (פסחים קיח, א): "שהקב"ה גובה חובתו של אדם בטובתו (פירוש, את אותה הטובה שהוא משפיע לו הוא גובה ממנו בחובו), עשיר - בשורו, ואת עני - בשיו, יתום - בביצתו, אלמנה - בתרנגולתה (וע"י כך מתכפר לו)", ופשוט שהוא הדין מה שמחסירין לו מתחלה [או צער שיש לאדם מאיזה דבר שחסר לו], הוא בכלל גביית חובתו בטובתו, והנה מי שאינו ראוי לקבל טובה מצד שאינה טובה אצלו, כגון אם יתנו לו עשירות וישתמש בממון לחטא, או אם יזכה לכבוד יבוא לידי גאוה, מניעת הטובה, הממון או הכבוד מאדם כזה אינה בכלל גביית חובתו, כי מה גבייה יש כאן, הרי לא נטלו ממנו כלום, אדרבה, שמרוהו בזה שלא נתנו לו הטובה, שהעדר הטובה היא לטובתו, מה שאין כן אם האדם ראוי לקבלת הטוב - ועל ידי התפילה נעשה האדם ראוי לכך, אז אם אין נותנים הטובה הראויה לו יש בזה גביית חובתו, והוא ריוח גדול לאדם, כי ידוע שעל ידי צער מועט מנכים ממנו עונשים נוראים רח"ל, נמצא שמ"מ השיג בטובה על ידי התפילה, גם כשלא נתנו לו בפועל את הטוב שהוא ראוי לו.

ביאורים

שנשאר לנו אחר חורבן בית המקדש. **16. אין אדם כדאי וכו'.** אין אדם ראוי להענות בתפלתו עקב מעשיו הרעים, מכל מקום כיון שמתפלל וכו'.

ארחות תפלה	יושר	עיונים

(ה)**אֲנִי עוֹשֶׂה חֶסֶד עִמּוֹ. וְאָמְרוּ** (בספרי ואתחנן) **יָפָה שָׂעָה אַחַת בִּתְפִלָּה יוֹתֵר מִמַּעֲשִׂים טוֹבִים. וְאָמְרוּ** (בת"ז פ"א) **שְׁקוּלָה תְּפִלָּה כְּכָל הַמִּצְוֹות. וְאָמְרוּ** (שו"ט פקמ"ב) **[17]אֵין עוֹמֵד לָאָדָם לֹא מָמוֹנוֹ וְלֹא חָכְמָתוֹ וְלֹא גְּבוּרָתוֹ, וּמַהוּ עוֹמֵד לוֹ - תְּפִלָּתוֹ.**

ה. **אני עושה חסד עמו.** כיצד פועלת התפלה לאדם שתתקבל בקשתו? ועוד, הרי גם קודם תפלת האדם יודע כבר הקב"ה את הדברים שזקוק להם האדם, א"כ מדוע הבקשה לא מתקבלת לפני שהאדם התפלל על כך?

מבאר הגאון רבי אהרן קוטלר זצ"ל ("משנת רבי אהרן" א, פז): "עולם חסד יבנה" (תהלים פ"ט, ג') - רצונו של הקב"ה להיטיב לבריותיו בלי תכלית ובלי שום הגבלה, אך העוונות מונעים את האדם מלקבל הטוב, כמפורש בפסוק: "וחטאותיכם מנעו הטוב מכם" (ירמיהו ה', כ"ה), ובעוד פסוקים רבים, כי רצון הקב"ה להריק ברכה עד בלי די, ומזה כל יעודי הטוב שבתורה, ובכל חטא שהאדם חוטא, מלבד עצם הקלקול והפגם בנפש החוטא ובכל העולמות, הוא גורם צער למעלה בזה שהוא מונע מעצמו את הטוב, שזהו נגד רצון הבורא יתברך. ויש גם שהטובה שהקב"ה משפיע עליו נהפכת אצלו לרעה, וכדוגמת עושר השמור לבעליו לרעתו, אם מתגאה בעשרו או משתמש בו נגד רצון הבורא, או בועט מרוב טובה, כאמור (דברים ל"ב, ט"ו): "וישמן ישורון ויבעט", והתפילה מכשרת את האדם שיוכל לקבל הטובה ושתהיה טובה אמיתית ונצחית, שמלבד התעוררות מדת הרחמים על-ידי התפילה, הנה המתפלל נעשה מוכשר לקבל הטובה, והיינו שישתמש בה כפי רצון המשפיע יתברך שמו לתכלית הטוב, כי התפילה היא התבטלות גמורה של כל הכוחות החומריים של האדם כלפי הבורא, וגדרה - תכלית הכניעה עד כדי מסירת נפש ממש... [ותפילה הלא היא נגד הקרבנות, וכוונת הקרבנות מבואר (בתחילת ספר ויקרא) ברמב"ן ושאר קדמונים, שמוסר חלבו ודמו - שהם יסודות החומריות והנפש היסודית שבה כל כוחות היצר - לבורא].

והענין, שבתפילה מלבד מה שהאדם מתבונן ומתחזק בידיעת ההשגחה הפרטית, ושהכל - בין בכלל לכלליות העולם וישראל, ובין בכל פרט ופרט - הוא מאתו יתברך, אך מצד שהוא מכניע את עצמו וכל כוחותיו לבורא יתברך שמו והוא מתבטל לפניו, הרי הוא גם מכיר מאד ומודה לו יתברך על כל החסדים שנעשו עמו מעודו ועד עתה, בלי שקדמה לו שום עבודה ומבלי שקדם לו איזה חיוב אליו, יעויין בזה בחובת הלבבות שער הבחינה, ובזה שמתקשר להבורא יתברך שמו ומודה לו על כל

ביאורים

17. אין עומד לאדם. בעת צרתו.

ארחות תפלה	יושר	עיונים

חסדיו ויודע שהכל לטובתו, ואין לו ח"ו ענין של תרעומת וטרוניה על הנהגתו יתברך, וביותר שמכיר דלית ליה מדגרמיה כלום [שאין לו מעצמו כלום], וגם שאין מגיע לו מאומה והכל הוא חסד מהבורא יתברך, מתוך זה כל מאוויו ודרישותיו מועטים הם וקל לו לעמוד נגד יצרו, [דהלא ידוע גודל השפעת הכניעה והענוה על כפית וכיבוש היצר והקטנת המאוויים], וההכרות בתפילה ומה שמרגיש על ידם מסייעות בתיקונו בדעות וכפיית חומרו ויצרו, נמצא שעל ידי התפילה נעשה האדם מוכשר וראוי לקבל הטובה, ושתהיה אצלו טובה אמיתית בלתי מתהפכת לרעה, ח"ו.

ביאורים

18. אף על פי שחרב בית המקדש. ואין לנו לא נביא לא כהן לא קרבן לא מקדש לא מזבח, מכל מקום לא נשתייר בידינו...

וְאָמְרוּ (תנחומא וישלח ט') **[18]אַף עַל פִּי שֶׁחָרַב בֵּית הַמִּקְדָּשׁ לֹא נִשְׁתַּיֵּר בְּיָדֵינוּ אֶלָּא הַתְּפִלָּה בִּלְבַד.**

ארחות תפלה יושר

כֹּחָהּ שֶׁל תְּפִלָּה

וְכֹחָהּ שֶׁל תְּפִלָּה כְּבָר אָמְרוּ חֲז"ל (תנחומא ואתחנן ד') [א]**אֵין הַקב"ה פּוֹסֵל תְּפִלַּת כָּל בְּרִיָּה. וְאָמְרוּ** (מכילתא דרשב"י משפטים כ"ב) **לֹא יֹאמַר אָדָם [1]אֵיכִי כְּדַאי לְהִתְפַּלֵּל עַל בֵּית הַמִּקְדָּשׁ וְעַל יִשְׂרָאֵל, תַּלְמוּד לוֹמַר: "שָׁמֹעַ אֶשְׁמַע**

עיונים

א. אין הקב"ה פוסל תפלת כל בריה. המגיד מדובנא כתב פירוש נפלא, ממנו נלמד כיצד כל תפילה מועלת ומצמחת ישועה וברכה, אם לא מיד - לאחר זמן, ואם לא לאדם עצמו - לזרעו, או כדי להציל מגזירה רעה אחרת שלא תבוא על הציבור.

הפסוק אומר (בראשית יח, יז-יח) "וה' אמר המכסה אני מאברהם אשר אני עושה. ואברהם היו יהיה לגוי גדול ועצום" וגו', שהקב"ה אמר על כרחך צריך אני לספר לאברהם אבינו מה שיארע לסדום ועמורה, והסיבה, שהרי עתיד הוא להיות לגוי גדול. מהו ההקשר?

המשיל על-כך המגיד מדובנא: שנים שנכנסו לחנות בגדים, האחד זקן והשני צעיר לימים. הזקן מודד בדייקנות כל בגד ובגד, והצעיר קונה בגד אחר בגד מבלי לדייק במידתם. לתמיהת הזקן מדוע אין הקונה השני מדייק לקנות בגדים לפי מידתו, ענהו הלה: הרי צעיר אנכי לימים וילדים רבים לי, וכל בגד שאקנה, אם לא יתאים לי היום - יתאים לי למחר, אם לא יהיה הולם לבן זה - יהלום בן אחר, כך שכל בגד שאקנה יהיה בו תועלת.

כך אמר הקב"ה, המכסה אני מאברהם אשר אני עושה לסדום? אודיע לו, כדי שיתפלל על הצלת סדום. ואף שגלוי לפניו יתברך שלא תתקבל תפילה זו וסוף דבר שסדום תהפך, על זה אמר, ואברהם היה יהיה לגוי גדול, הרי סוף שיהיה אברהם לגוי גדול, וממילא כל התפילות, אף אם היום לא יתקבלו - יהיה כל השפע הבא מתפלות אלו לברכה לבניו של אברהם, ונמצא הועילו תפילות אלו לאברהם לדורותיו. עכ"ד.

בספר "תולדות יעקב" מובא בשם מרן הגרי"י קנייבסקי זצ"ל: לפעמים רואים אשר מבית פשוט ביותר יוצא תלמיד חכם וצדיק. כל זה מחמת שהסבתא שלו שפכה לבה בתפילה ובדמעות שתזכה לבנים תלמידי חכמים. ואם זה לא הועיל לבנים, הרי זה מועיל לנכדים. כך שלבסוף מתברר ששום

ביאורים

1. איני כדאי. איני ראוי.

ארחות תפלה יושר

עיונים

תפילה אינה חוזרת ריקם.

ב. מה יעשה אדם ויחכם יבקש רחמים ממי שהחכמה שלו. שנאמר "כי ה' יתן חכמה מפיו דעת ותבונה".

הגמרא שם מביאה ברייתא המפרשת פסוק זה: "תני רבי חייא משל למלך בשר ודם שעשה סעודה לעבדיו ומשגר לאוהביו (מנות) ממה שלפניו", [שלא כשאר העבדים המקבלים מנותיהם על ידי המלצרים מהמטבח]. כך מלמדנו הכתוב, שחכמת התורה הניתנת לאוהביו של הקב"ה - ניתנת להם ישירות מפיו [כביכול], ולא מאוצרות אחרים, ועל כן צריך לפנות אליו בתפילה כדי לזכות לקבל את החכמה.

ובהמשך שם מקשה הגמרא "מאי קא משמע לן"? פירוש, אם השגת החכמה תלויה בסופו של דבר בתפילה, מה מלמדנו רבי יהושע באמרו שם שהמבקש להחכים "ירבה בישיבה וימעט בסחורה"? משיבה הגמרא: בא ללמדנו "דהא בלא הא לא סגיא" שזה בלי זה אינו מספיק, היינו, התפילה לא תועיל אם לא יעשה האדם את ההשתדלות הראויה לזכות בחכמה, על ידי מיעוט סחורה וריבוי ישיבה לפני החכמים כאמור. למעשה, שני דברים אלה גם תלויים זה בזה, על ידי יגיעת האדם בתורה, לבו נפתח באופן שיוכל להתפלל בכוונה, ובזכות התפילה הלומד מתעלה ומגיע לדרגה גבוהה יותר של תלמוד תורה (עיין קובץ אגרות חזון-איש ג, קנא).

ג. קשה היא התפלה שביטלה את הגזירה. בספר העיקרים (ד' י"ח) הובאה טענת אנשים: "אם נגזר (שישתנה לטובה) אין צריך תפילה, ואם לא נגזר איך תועיל התפילה לשנות רצון ה'?". וכן הקשה מהר"ל (נתיב העבודה פ"ב): "ויש שואלין על התפילה, אם ראוי האדם שיתן השם יתברך אליו הדבר

צַעֲקָתוֹ". וְאָמְרוּ (נדה ע') [2](ב)**מַה יַּעֲשֶׂה אָדָם וְיֶחְכַּם - יְבַקֵּשׁ רַחֲמִים [3]מִמִּי שֶׁהַחָכְמָה שֶׁלּוֹ. וְאָמְרוּ גַּבֵּי לֵאָה** (ב"ר פ"ע) [4](ג)**קָשָׁה הִיא הַתְּפִלָּה**

ביאורים

2. מה יעשה אדם ויחכם. בחכמת התורה. המהרש"א (ח"א, נדה סט, א, ד"ה ג' דרך) מבאר כוונת השאלה, מה יעשה אדם ויתחכם לשנות את הנגזר עליו בשעה שנולד, שהרי המלאך הממונה על ההריון אומר, טפה זו מה תהא עליה, חכם או טפש, גיבור או חלש, עני או עשיר (נדה טז, ב), וכן אמרו במסכת מועד קטן (כח, א) שבנים חיים ומזונות אינם תלויים בזכויות, אלא במזל. אמר להם, אף אם נגזר עליו להיות טפש, על ידי שירבה בישיבה ותפילה יזכה לסיעתא דשמיא ויתחכם. **3. ממי שהחכמה שלו.** היינו הקדוש ברוך הוא. שנאמר (משלי ב, ו) "כי ה' יתן חכמה מפיו דעת ותבונה". כלומר, שאין בכח השתדלות האדם לבד לקנות החכמה, אלא מתנת ה' היא, ועל כן יבקש רחמים מה'. **4. קשה.** חזקה.

ארחות תפלה יושר

עיונים

שהוא מתפלל למה לא יתן אליו בלא תפילה? ואם אין ראוי אליו, אם כן אף אם יתפלל ויבקש, וכי בשביל תפילתו יתן אליו?"

מבאר ספר העיקרים (שם): "שתועיל התפילה או כשרון המעשה אל שיוכן המתפלל לקבל שפע הטוב, או לבטל ממנו הרע הנגזר עליו להיותו משתנה ממדרגת הרוע שהיה בה... ואין להקשות ולומר איך ישתנה רצון ה' יתברך על ידי התפילה? שכך היה רצון ה' יתברך מתחלה שתקיים הגזרה בהיותו באותה מדרגה ואותה הכנה. ואם תשתנה ההכנה תשתנה הגזרה". כלומר, התפילה תפקידה לשנות את מדרגת האדם, ולא את רצון ה'. וכשהאדם משתנה - מקבל מה שמגיע לו לפי דרגתו כעת.

המהר"ל מיישב באופן דומה: "ולכך צריך שיהיה מבקש חסרונו בדבור, ואז הוא מבקש חסרונו במה שהוא אדם חסר. ואין זה מוכן להשלמה מן העלה רק כאשר יוציא חסרונו אשר הוא חסר מצד שהוא אדם, ואז הוא מוכן לקבל השלמה מן העלה". כלומר: יסוד התפילה אינו כפי שישנם הסבורים, לנסות ל"שכנע" את הקב"ה. בזה ודאי אין צורך ותועלת. מטרת התפילה הינה לשנות את הרגשת המבקש, ולהגביר את הבנת תלותו בה'. המתפלל בכוונה אמיתית משנה את דרגת בטחונו בה', וזוכה בכך לשינוי משמעותי של מצב המאזנים שלו.

שינוי בדרגתו - מתקן את נפשו בלא צורך ביסורים שנגזרו עליו במדרגתו הקודמת. לכן ודאי שהתפילה אינה סותרת את חשבון ההשגחה, אלא משלימה אותו. ה' נעתר לה, לא מכיוון שה' שינה את דעתו ח"ו, אלא האדם השתנה לטובה. כך האדם גם אינו מפסיד את תיקון נשמתו, מכיוון שתיקן אותה כבר על ידי התפילה, ואין צורך ביסורים.

כך גם מלמדנו המבי"ט בספרו "בית אלקים" (שער התפילה פרק ב'): "כי לא היתה תכלית התפלה כדי שיענה, אלא להורות שאין בעולם למי שראוי להתפלל אלא לאל יתברך. ולהכיר שהוא חסר מכל וכל בזה העולם, ואין מי שימלא חסרונו אלא הוא יתברך, ומספר לפניו חסרונותיו, להורות זה הענין, וסוף השכר לבוא. אבל לא שתהיה התפלה לתכלית השגת המבוקש, שנראה שאם היה יודע שלא יהיה נענה באותה התפלה לא היה אומר אותה".

וכן שם בפרק י"ב: "כוונתו בתפלה לא להשגת תועלת המושג, כי אם שמודיע ומכיר כי אין מי שיוכל להפיק רצון איש ואיש כי אם הוא יתברך". עכ"ד.

כך ניתן גם להבין מדוע תקנו לנו חז"ל בתפילה רוב דברי שבח והלל לה', הרי הוא לא זקוק לכך? אלא התפלה אינה למען הקב"ה, מטרתה היא לשנות את הכרת האדם בבורא. על-ידי ספור נפלאותיו יתברך בכוונה נכונה, מתחזקת הכרת האדם את בוראו, וממילא הוא מתעלה למצב בו מגיע לו הרבה יותר סיעתא דשמיא.

ארחות תפלה יושר

עיונים

ד. דכל תיקון העולמות העליונים **ובניינם הוא** רק **על ידי התפלה.** כתב בספר נפש החיים (ש"ב פ"י): והמשכיל יבין מדעתו, שלא לחנם הוצרכו לתיקון תחנה קטנה ותפילה קצרה כזו [של] ח"י ברכות, מאה ועשרים זקנים, ומהם כמה נביאים, אלא שהמה השיגו ברוח קדשם והשגת נבואתם העליונה, ונהירא להו שבילין דכל סדרי בראשית ופרקי המרכבה, לזאת יסדו ותקנו מטבע ברכות ותפלות, באלו התיבות דוקא, מאשר ראו והשיגו איזה דרך ישכון אורה של כל תיבה פרטית מהם אשר היא נצרכת מאד לתיקון רבוי עולמות וכחות עליונים וסדור המרכבה, וכאמרם ז"ל העבודה צורך גבוה. ולכן קראו חז"ל את ענין התפילה דברים העומדים ברומו של עולם, היינו שהדברים עצמם, הם תיבות התפילה, עומדים ברום העולמות, כי כל תיבה ותיבה מהתפילה או של איזה ברכה, היא העולה למעלה, לפעול פעולתה בשרשה העליון המיוחד לה.

[5]שֶׁבִּטְּלָה אֶת הַגְּזֵרָה, וְלֹא עוֹד אֶלָּא [6]שֶׁקִּדַּמְתָּהּ לַאֲחוֹתָהּ. וְאָמְרוּ (רכ"ר פ"ח) רְצוֹנְךָ לֵידַע כֹּחָהּ שֶׁל תְּפִלָּה, אִם אֵינָהּ עוֹשָׂה כָּלָּה עוֹשָׂה חֶצְיָהּ כו'. וְאָמְרוּ (בירושלמי פ"ב דרר"ה ה"ה) גַּבֵּי רַב כַּהֲנָא שֶׁהָאֱרִיךְ בִּתְפִלָּה מִשּׁוּם [7]שֶׁהָיָה מִבֵּית עֵלִי וּכְתִיב "[8]אִם יִתְכַּפֵּר עָוֹן בֵּית עֵלִי בְּזֶבַח וּבְמִנְחָה" [9]אֲבָל מִתְכַּפֵּר הוּא בִּתְפִלָּה, וְזֶה עָבוּר זֶה לַאֲרִיכוּת יָמִים מְפִלֶּגֶת, עַיֵּן שָׁם. [וּבַסְּפָרִים הַקְּדוֹשִׁים מְבֹאָר (ד)דְּכָל תִּקּוּן הָעוֹלָמוֹת הָעֶלְיוֹנִים וּבְנְיָנָם הוּא רַק

ביאורים

5. שביטלה את הגזירה. כי תנאי היה בין רבקה ללבן ששני בניה (יעקב ועשו) ישאו שתי בנותיו (לאה ורחל), הגדולה (לאה) לגדול (עשו) והקטנה (רחל) לקטן (יעקב), נתיראה לאה שמא יתקיימו הדברים והיתה בוכה ואומרת יהי רצון שלא אפול בגורלו של רשע, ומכיון שרוב העולם היו אומרים כן מסתמא הגזירה כך היתה, והועילה תפלתה לבטל את הגזירה (עץ יוסף). **6. שקדמתה לאחותה.** לבן הקדימה ללאה להשיאה קודם לרחל וכל זה עשתה התפלה (ידי משה). **7. שהיה מבית עלי.** שני בני עלי חטאו (ראה שמואל א, ב, יב. ושם, יג-יז, כב-כה). כתוצאה מפשעיהם הודיע הקב"ה לעלי (על ידי נביא) שגזר על כל צאצאיו הזכרים שימותו בצעירותם. רב כהנא בא מגזע בית עלי, והאריך בתפלה לזכות לאריכות ימים. **8. אם יתכפר וגו'.** זבח ומנחה לא יוכלו לבטל את גזר הדין. **9. אבל מתכפר הוא.** בדבר אחר, והיינו בתפלה.

ארחות תפלה **יושר** עיונים

עַל יְדֵי הַתְּפִלָּה, (ה)**וְעַל יְדֵי כָּל תֵּבָה מֵהַתְּפִלָּה**

ובפרק י"ג שם כתב: וכל מבין יבין, דלא איתי אנש על יבשתא [שלא קיים אדם על הארץ] שיוכל לתקן תקון נפלא ונורא כזה, לכלול ולגנוז במטבע תפילה קבועה וסדורה בנוסח אחד, התקונים של כל העולמות, עליונים ותחתונים, וסדרי פרקי המרכבה, ושבכל פעם שמתפללין, יגרום תקונים חדשים בסדור העולמות והכחות, והמשכת מוחין חדשים אחרים, שמעת שתקנוה עד ביאת הגואל במהרה בימינו, לא היה ולא יהיה שום תפילה בפרטות דומה לחברתה שקודם לה ואחריה כלל וכו', וכן כל יום לחברו שלפניו ואחריו, והוא בלתי אפשר אם לא על ידי הנבואה העליונה, ורוח קדשו יתברך אשר הופיע עליהם הופעה עצומה בעת תקון נוסח מטבע התפילה והברכות, שם הוא יתברך שמו בפיהם אלו התבות ספורות, וגנוזות בתוכם כל התקונים.

ה. **ועל ידי כל תיבה מהתפלה וסידרם מתקן תיקונים נוראים.** כתב בספר "דרכי נועם" (זכה הספר להסכמת הגר"א מוילנא): "ומאד מאד צריך האדם להיות נזהר בתפלתו, שלא לבא לידי פסול. כנזכר [דהיינו, שיבטא כל האותיות כתקונן, ושיתפלל בכוונה, ושתהא תפלתו בציבור]. ובפרט בעתים הללו, שהם קרובים לימות המשיח, שאף אם יתמהמה - חכה לו, כי בא יבא! כידוע לחכמי האמת, שאין תקון בכל התקונים כמו התפלות הרצויות לפני המקום, אפילו עסק התורה והמצוות לא יתקנו העולמות כמו התפלות, שבהם תלוי קירוב ביאת משיחנו, ועיקרם בדורות הללו, שהם מחצות אלף הששי ואילך, שהוא זמן מנחה. ורמז לדבר, שלא נענה אליהו אלא בתפלת מנחה. כלומר על ידי אותן תפלות, שהם אחר חצות יומו של הקדוש ברוך הוא, שהוא אלף הששי, אז נענה אליהו מן השמים לבא לבשר לנו על ביאת בן דוד במהרה בימינו אמן".

מובא בשם מוה"ר חיים ויטאל זצ"ל (ב"עץ חיים"), שבדורות הראשונים של חכמי הגמרא היתה תורתם קבע, ובה עיקר עבודתם, ועתה, בעקבתא דמשיחא, עיקר העבודה היא התפלה.

בספר "שערים בתפלה" ביאר ענין זה כך: "והנה פשוט הוא, דאין הכוונה שנשתנה הענין של "תלמוד תורה כנגד כולם", שהרי בודאי גם עכשיו דבר אחד מן התורה שוה יותר מכל המצוות כולם ומכל התפלות כולם, כמו שהביא נפש החיים מדברי חז"ל באורך.

אלא באורם של דברים הוא כדוגמת ראש השנה, שבודאי דף גמרא שלומדים באותו יום, חשוב יותר מתקיעת שופר של אותו היום, וכדתנן: "ותלמוד תורה כנגד כולם", אבל עדיין באמת עיקר עבודת היום היא תקיעת שופר דוקא, ומי שיזלזל בקיום מצותו ויתפוס רק את לימוד הגמרא - גם תורה אין לו, שכן דוקא מצות שופר היא העבודה המיוחדת ביום זה, ועיקר קביעות האדם צריכה שתהא על זה הענין, שזהו עיקרו של יום.

כן הוא בדורות שלנו בענין התפלה, שאף על פי שצריך לעשות את התורה קבע, וכל עסק אחר

ארחות תפלה **יושר** עיונים

וְסִדְרָם מְתַקֵּן תִּקּוּנִים נוֹרָאִים וְאֵין קֵץ לְמַתַּן שִׂכָרוֹ].

עראי הוא לעומתה, שעיקר התעלות האדם היא רק על ידי יגיעתו בתורה, מכל מקום חשיבות מיוחדת יש לעבודת התפלה בדורותינו, ולכן צריך להשתדל בה ולרדוף אחריה, ולתת לה חשיבות מיוחדת, מפני שהיא הנקודה המיוחדת לימינו אלו".

ארחות תפלה יושר

הַכָּוָּנָה בַּתְּפִלָּה

אָמְנָם מוּבָן [א]שֶׁעִקַּר מַעֲלַת הַתְּפִלָּה הוּא [1]הַכָּוָּנָה [ב]אַף שֶׁיּוֹצְאִין בְּדִיעֲבַד גַּם אִם כִּוֵּן רַק בְּפִסּוּק רִאשׁוֹן שֶׁל קְרִיאַת שְׁמַע וּבְרָכָה רִאשׁוֹנָה שֶׁל שְׁמוֹנֶה-עֶשְׂרֵה], [2]דְּהָא תְּפִלָּה יַלְפִינַן (בתענית ב׳ א׳) מִדִּכְתִיב ״לְעָבְדוֹ בְּכָל לְבַבְכֶם״ [3]אֵיזֶהוּ עֲבוֹדָה שֶׁהִוא בַּלֵּב

עיונים

א. שעיקר מעלת התפלה הוא הכוונה. כתב בספר חובת הלבבות: ״ודע כי המלות (של התפלה) תהיינה בלשון כקליפה של הפרי, והעיון במילים הוא כמו הפרי עצמו, ומלות התפלה כמו הגוף ועיון הלב הוא כמו הרוח. וכאשר יתפלל בפיו אבל לבו טרוד בענינים אחרים, תפילתו היא כקליפה בלי פרי וכגוף ללא נשמה! ועליו נאמר ״בפיו ובשפתיו כבדני ולבו רחוק ממני״.

ואמרו על זה עוד משל לעבד שאדונו בא לבקרו בביתו, וצוה העבד לאשתו ובני ביתו שיכבדו את אדוניו, והוא עצמו הלך ועסק בשמחה ושחוק ולא שירת את אדוניו, ולא עסק בכבודו, כאשר אדוניו ראה זאת כעס ולא רצה לקבל את השרות והכבוד של בני ביתו וזרק הכל בפניהם. כך האדם המתפלל, אם ליבו אינו משתתף בתפילה אין האדון ברוך הוא חפץ בתפילתו.

הלא יתבייש כאשר יאמר בסוף התפילה 'יהיו לרצון אמרי פי והגיון לבי לפניך' כאשר לבו חושב על מחשבות העולם הזה ועניניו. וזו בושה גדולה שיאמר שדיבר עכשיו עם אלוקיו, ולבו לא איתו!

ב. אף שיוצאין בדיעבד גם אם כיון רק בפסוק ראשון של ק״ש וברכה ראשונה של שמו״ע. בתשובות רבינו שליט״א (שבסוף ספר 'אשי ישראל' סי' קכ״א) כתב: שמעתי מהחזון איש שאם לא כיון בברכה ראשונה (של שמונה-עשרה, וכבר גמר ברכה זו), כל זמן שלא התחיל ברכה שניה די שיכוון בלב כל הברכה ומועיל, וכן בפסוק ראשון של קריאת שמע. ובמקום אחר כתב ביאור לזה בשם החזו״א זצ״ל, שכן דרך האדם שאומר ואח״כ מתבונן מה שאמר, ולכן נחשבת לו לכוונה.

ביאורים

1. הכוונה. לכוון בליבו פירוש המילים שמוציא בשפתיו, [וכן לכוון שהינו עומד ומתפלל לפני ה'. בנוסף לשני מיני כוונה הנזכרים, יש לכוון לשם מצות תפילה]. **2. דהא תפלה ילפינן מדכתיב וכו'.** שהרי חיוב תפלה אנו למדים מהכתוב ״ולעבדו בכל לבבכם״ ודרשו חז״ל איזהו... **3. איזהו עבודה שהוא בלב.** איזהו עבודת ה' שנאמר עליה ״לעבדו בכל לבבכם״.

ארחות תפלה יושר

עיונים

ג. זו תפלה. ה״חזון איש״ (קובץ אגרות ג' קנא) הרחיב והעמיק בגודל הנחיצות של כוונת הלב בדיבורי התפילה:

הנה עבודה בכל לב שנדרש מן האדם לפני בוראו יתברך היא תפלה. אין לו לאדם שעה אחת בעולמו שחפציו הושלמו ותאותו בידו, אך הוא תמיד כמשתדל לבקש את החסר לעמדו וקיומו, וכרודף להדוף מעל ראשו צבא הפגעים אשר יסבבוהו יכתירוהו לבקרים, ואם אחרי חוזק החפץ ושקידת ההשתדלות ישכח את יוצרו, אדון כל המעשים ומחולל כל המאורעות, ואשר בלעדו לא יועילוהו כל המעשים ולא יעזרוהו כל הכנותיו - היסכנו [היועילו] תפלותיו? אוצר של מילים, צפצוף הפה, הזו מצות תפילה? לכבד בפה והלב רחוק? הלא יספות (-מרבה) חטא על פשע על לב האבן אשר לא ימס מזרם קדש, אשר ימטירו עליו מסדרי התפלה בעזוז קדשם, אשר הסתירו בכנפי מערכי תפלתם, והוא נרדם בתרדמתו העמוקה ולא יעור לקול הקורא!.

וזה לשון ספר חסידים (מו): ״ולא יעשה כאדם העושה דבר כמנהג ומוציא דברים מפיו בלא הגיון הלב. ועל זה חרה אף ה' בעמו, ושלח לנו את עבדו ישעיהו ואמר ״יען כי נגש העם הזה בפיו ובשפתיו כבדוני ולבו רחק ממני, ותהי יראתם אותי מצות אנשים מלומדה״ (ישעיהו כט, יג), אמר הקב״ה לישעיהו, ישעי', ראה מעשה בני כי אינו אלא לפנים, ומחזיקים בי כאדם שמחזיק ונוהג מנהג אבותיו בידו, באים בביתי ומתפללים לפני תפלות הקבועות כמנהג אבותם, בלא לב שלם״.

ד. רחמנא ליבא בעי. על האדם להפנות כל חושיו להפיכת מילות התפילה לדברים היוצאים מן הלב. מאמץ מיוחד נדרש לקראת התפילה ובמהלכה כדברי הרמב״ן (לשיר השירים ד, יא) ״לכבוש את המחשבה, ולהביאה בשיעבוד הכוונה״. עבודת מח ולב זו, תמציתה במילים אלו: ״רחמנא ליבא בעי״! כהגדרת ה״חזון איש״ זצ״ל באחת מאיגרותיו: ״התפילה [אף] אם היא מצוה מעשית אצלנו, אחרי שערכו לנו אנשי כנסת הגדולה נוסח ערוך ומסודר בלתי משתנה - הינה מצוה עיונית, וכל שלא יצא ידי חובתה מצד הלב, לא עשה גם במעשה מאומה, שאין התפילה אלא בליבו של אדם״.

ה. המתפלל צריך שיכוין את לבו לשמים. כתב הטור (או״ח סי' צ״ח): ״ההכנה במחשבתו כיצד? המתפלל צריך שיכוון ליבו, שנאמר ״תכין ליבם תקשיב אזנך״, פירוש, שיכוון פירוש המילות

ביאורים

4. זו תפלה. שהיא צריכה כוונת הלב. **5. רחמנא ליבא בעי.** הרחמן - כינוי להקב״ה - רוצה את כוונת ליבו של האדם. **6. צריך שיכוין את לבו לשמים.** שיכוון את לבו להקב״ה ויסיח מדעתו כל מחשבות אחרות. [רבינו יונה פירש: שצריך שיכוון לפירוש המלות שמוציא מפיו שידע מהו אומר].

[א](ג) **זוֹ תְּפִלָּה, וְאָמְרוּ** (סנהדרין ק״ו ב׳) [5](ד)**רַחֲמָנָא לִבָּא בָּעֵי. וְאָמְרוּ** (ברכות ל״א א׳) (ה)**הַמִּתְפַּלֵּל [6]צָרִיךְ שֶׁיְּכַוֵּן**

ארחות תפלה יושר

עיונים

אָת לִבּוֹ לַשָּׁמַיִם, שֶׁנֶּאֱמַר: "[7]תָּכִין לִבָּם תַּקְשִׁיב אָזְנֶךָ". וְאָמְרוּ (רב"ר פ"כ ובירושלמי ברכות פ"ה ה"ח) [ט]אִם כִּוֵּן אָדָם לִתְפִלָּה [8]יְהֵא מֻבְטָח שֶׁתְּפִלָּתוֹ נִשְׁמַעַת. וְאָמְרוּ (ר"ה י"ח א') שְׁנַיִם [9]שֶׁעָלוּ לְמִטָּה וְחָלְיָן שָׁוֶה אוֹ עָלוּ [10]לַגַּרְדּוֹם [11]וְדִינָן שָׁוֶה, זֶה הִתְפַּלֵּל [12]וְנַעֲנָה ודם שהיום כאן ולמחר בקבר, היה מסדר דבריו ומכוין בהם יפה לבל יכשל, קל וחומר לפני מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא שצריך לכוון אף במחשבתו, כי לפניו המחשבה כדיבור, כי כל המחשבות הוא חוקר. וכך היו חסידים ואנשי מעשה שהיו מתבודדים ומכוונים בתפילתם עד שהיו מגיעים להתפשטות הגשמיות ולהתגברות רוח השכלית, עד שהיו מגיעים קרוב למעלת הנביאים".

ו. **אם כיון אדם לתפלה יהא מובטח שתפלתו נשמעת.** כתב ב'יערות דבש' (ח"א דרוש ד): ובדוק ומנוסה אם יתפלל אדם שחרית וקריאת שמע בכוונה, שבו ביום יזכה לדבר מצוה ויצליח בעסקיו ואף שלשעה יחשוב שאינו, בסופו ימצא שכן הוא, ואין צריך לומר שיצליח בו ביום בתורה, ומצוה גוררת מצוה, וכן להיפך, אוי לי על שברי בעת שאיני מתפלל בכוונה כראוי, כל היום אין שמועתי בתורה מכוונת וקרעים אלביש, ולהיפך, אם אזעק ואשוע לה' מקירות לבבי בתפלה לחנני דעה כי דלותי עד מאד בעו"ה, אף הוא ירחם עלי להאיר עיני בתורתו.

ביאורים

7. תכין לבם תקשיב אזנך. אם יכין את לבו ומכוונו לשמים אז תקשיב אזניך אתה הקב"ה תשמע את תפלתם (רש"י). **8. יהא מובטח שתפלתו נשמעת.** בירושלמי (שם) הביא מקור לכך, מפסוק הנאמר בתהלים (י, יז): "תכין לבם תקשיב אזנך". ופירש הרד"ק (תהלים שם), דהיינו, כאשר תעזרם משמים להכין לבם אליך ולכוון בתפילה כראוי, אז בודאי תקשיב אזנך לתפילתם. וב"יפה מראה" מבאר ענין זה, שהרי בדרך כלל אינו מצוי שיכוון אדם מאד בתפילתו, כפי שמצינו בירושלמי (ברכות כו, א) שאפילו גדולי החכמים התקשו בזה (עיין תוספות בבא בתרא קסד, ב), לפיכך, כאשר אדם זוכה לכוון כראוי, בודאי מן השמים הוא שסייעוהו, והרי זה בשורה שתתקבל תפילתו. **9. שעלו למטה.** שחלו ועלו למיטה. **10. לגרדום.** לבית הועד שדנים בו דיני נפשות (רש"י). **11. ודינן שוה.** כלומר, שניהם נתפסו על אותו פשע. **12. ונענה.** במקרה הראשון, הבריא. במקרה השני, ניצול מעונש מות.

ארחות תפלה יושר

עיונים

ז. **זה שהתפלל תפלה שלמה (-שנתכוון בתפלתו) נענה וזה שלא התפלל תפלה שלמה לא נענה.** איזו היא תפלה, אשר בכוחה לבקוע רקיעים? הוי וְזֶה הִתְפַּלֵּל וְלֹא נַעֲנָה, [י]זֶה שֶׁהִתְפַּלֵּל [13]תְּפִלָּה שְׁלֵמָה נַעֲנָה [ח]וְזֶה שֶׁלֹּא הִתְפַּלֵּל תְּפִלָּה שְׁלֵמָה לֹא נַעֲנָה. וְאָמְרוּ (תענית ח' א') [מ]אֵין תְּפִלָּתוֹ שֶׁל אומר: תפלה בכוונה כראוי!! וכפי ששמעתי מהגה"צ רבי אליהו לאפיאן זצ"ל להוכיח מגמרא זו, שהרי מפורש בגמרא, שלשניהם לא היתה זכות להרפא ולהנצל, וכבר נגמר דינם למות, וההבדל ביניהם הוא רק ב"תפלה שלמה"! וכפירוש רש"י, שהראשון התכוון כראוי בתפלה, והשני - לא! הרי שההבדל בין תפלה בכוונה לבין תפלה שלא בכוונה הוא הבדל של חיים ומות! נורא ואיום!! (ספר 'קול דודי דופק' להג"ר שלום שבדרון זצ"ל).

ח. **וזה שלא התפלל תפלה שלמה וכו'.** כתיב (דברים ד): "ובקשתם משם וגו' ומצאת כי תדרשנו בכל לבבך" וגו'. פתח בלשון רבים ["ובקשתם"] וסיים בלשון יחיד ["ומצאת"]. ביאר הגר"א מוילנא (ליקוט בסוף אדרת אליהו עה"ת), על פי מה שאמרו רבותינו ז"ל (ר"ה יח, א): "שנים שנכנסו להתפלל, זה התפלל ונענה, וזה התפלל ולא נענה, זה כיון לבו בתפלתו, וזה לא כיון לבו". זהו שכתוב: "ובקשתם" בלשון רבים, אבל לא ימצא לכולם, אלא להיחיד, אשר יכוון לבו אליו, וזה שכתוב: "ומצאת" בלשון יחיד: "כי תדרשנו בכל לבבך ובכל נפשך".

ט. אין תפלתו של אדם נשמעת אלא אם כן משים נפשו ככפו דהיינו שמתפלל בכוונה. בספר שערי אורה (שער השני הספירה התשיעית) כתב שתפלה אחת בכוונה מצילה את כל התפילות שלא התפלל בכוונה. וזה לשונו: מיד מוציאין אותה תפלה (שהתפלל ללא כוונה) בנזיפה ודוחין אותה לחוץ ואינה נכנסת וננעלים השערים בפניה, וזהו שאמר: 'פנה אל תפלת הערער' (תהלים קב, יח), כי במקום זה פונים ובודקים כל תפלה שאדם יחיד מתפלל ומערערים עליה.

ואם תאמר, נמצאו רוב התפילות שמתפלל היחיד נפסדות ונאבדות, כי אחת מני אלף לא יוכל להתכוון בתפלת יחיד בענין שתהא ראויה להתקבל.

דע שאין הדבר כן, אלא כל אותן התפילות הפסולות הנקראות 'פסילים' כשדוחין אותן לחוץ ואינן נכנסות, ה' יתברך נתן להם מקום להכנס בו, שהשם יתברך ברא רקיע ומסר עליו ממונים ושומרים, וכל אותן התפילות הפסולות הנדחות מכניסין אותן באותו רקיע ועומדות שם, ואם חזר זה היחיד שהתפלל תפילות פסולות שעומדות בזה הרקיע החיצון, ועמד והתפלל תפלה אחת בכוונה שמוציא בשפתיו ויחשוב כאילו שכינה כנגדו, שנאמר "שויתי ה' לנגדי תמיד", ויעיר הכוונה, ויסיר כל המחשבות הטורדות אותו, עד שתשאר מחשבתו וכוונתו זכה בתפילתו, ויחשוב כי אילו היה מדבר לפני מלך בשר

ביאורים

13. תפלה שלמה. שנתכוון בתפלתו.

ארחות תפלה יושר

עיונים

אָדָם נִשְׁמַעַת אֶלָּא אִם כֵּן [14]מֵשִׁים נַפְשׁוֹ בְּכַפּוֹ, דְּהַיְנוּ שֶׁמִּתְפַּלֵּל בְּכַוָּנָה, [15]עַיִן שָׁם. וְאָמְרוּ (פ"ב דאבות) **כְּשֶׁאַתָּה מִתְפַּלֵּל לִפְנֵי הַמָּקוֹם אַל תַּעַשׂ תְּפִלָּתְךָ [16]קֶבַע [17](י)אֶלָּא רַחֲמִים וְתַחֲנוּנִים**

גדולה ותפלתו זו הגונה ושלמה, אז אותה התפלה הכשרה מסתלקת והולכת ונכנסת באותו היכל החיצון שהתפילות הפסולות שהתפלל מקודם עומדות שם, ומוציאה משם כל אותן התפילות הפסולות שהתפלל ועולות כולן עם אותה התפלה הכשרה שהתפלל, וכולן נכנסות עמה באגודה אחת לפני השם יתברך, ונמצא שלא יפול דבר אחד מכל התפילות שהיחיד מתפלל. ואם לא חזר האדם בתשובה ולא התפלל תפלה בכוונה כהוגן, כל אותן התפילות הפסולות מוציאין אותן אל מחוץ למחנה למקום טמא, בהיות אותו האדם נמשך אחר הטומאה.

וכן כתב ביערות דבש (ח"א דרוש ד): "אם אדם מתפלל בכוונה ובבכי ודמעה, מעלה כל תפלות מכמה שנים אשר סביב נקבצו לו, כי נשארו עומדים ברפיון מבלי עליה, וכעת על ידי תפלה זו, הם עולים במעלה בית אל".

י. אלא רחמים ותחנונים לפני המקום. "נתבונן נא ונתאר לנו" - מעורר המשגיח רבי ירוחם זצ"ל ממיר ("דעת תורה" שמות, עמ' רנא, רנב) - "אדם אשר היה הולך להתפלל, אבל לא כ'מתפלל

ביאורים

14. משים נפשו בכפו. שכשם שנושא את כפיו למעלה בתפילתו, כן יהיה לבו מכוון בתפילה, כלומר, שבשעת תפילתו תהיינה מחשבות לבו שוות למעשי התפילה שעושה בידיו. **15. עיין שם.** שהגמרא מקשה על דרשה הנ"ל - שאין תפלתו של אדם נשמעת אלא אם כן מתפלל בכוונה - מדרשת שמואל שדרש את הפסוק (תהלים עח, לו-לח) "ויפתוהו בפיהם ובלשונם יכזבו לו", כלומר, תפילתם כוזבת, שאינם מתכוונים למה שאומרים "ולבם לא נכון עמו (עם הקב"ה) ולא נאמנו בבריתו", הרי הכתוב מדבר על בני אדם שמתפללים ואין לבם מכוון לתפילתם, ואף על פי כן כתוב מיד: "והוא רחום יכפר עון ולא ישחית...", שמקבל הקב"ה את תפלתם ומושיעם תמיד. משמע מכאן שאף כשמתפללים בפה בלבד ואין הלב מכוון למה שאומרים, בכל זאת מקבל ה' את התפילה, שלא כדרשה הנ"ל. מתרצת הגמרא: ישנו הבדל בין תפלת יחיד לתפילת ציבור. אדם המתפלל ביחידות עליו נאמר שאין תפלתו נשמעת אלא אם כן פיו ולבו שווים, ואילו בדרשת שמואל מדובר בצבור המתפללים יחד, שתפלתם נשמעת, אף אם אין לבות כולם שלמים עם הקב"ה. **16. קבע.** חוק (חיוב) קבוע, כלומר, כמשא שאתה רוצה להיפטר ממנו. **17. אלא רחמים ותחנונים.** כעני המתחנן בלב נשבר.

ארחות תפלה יושר

עיונים

בעלמא', אלא באמת להפיל רחמים ותחנונים לפני המקום, ולמשל: בברכת 'אתה חונן' - היה מתבונן והיה מכיר בידיעה גמורה כי כאן צריך הוא להשיג 'דעת', ואם לא ישיג זה כאן - לא תהיה לו דעת בשום אופן, וישאר ממש בור וריק. ויודע גם-כן שאם יבקש באמת - הנה 'קרוב ד' לכל קוראיו לכל אשר יקראוהו באמת', ומובטח הוא שישיג בקשתו, שהרי אמנם 'עונה לעמו בעת

(יא)לִפְנֵי הַמָּקוֹם, שֶׁכָּל הָעוֹשֶׂה תְּפִלָּתוֹ קֶבַע [18]אֵין תְּפִלָּתוֹ תַּחֲנוּנִים (ברכות כ"ח ב')**. וְאָמְרוּ** (סנהדרין כ"ב א') **הַמִּתְפַּלֵּל צָרִיךְ שֶׁיִּרְאֶה עַצְמוֹ [19]כְּאִלּוּ שְׁכִינָה כְּנֶגְדּוֹ. וְאָמְרוּ** (ברכות כ"ח ב') **כְּשֶׁאַתֶּם מִתְפַּלְּלִים דְּעוּ [20]לִפְנֵי מִי אַתֶּם עוֹמְדִים. וּבְבֵרָכוֹת** (ל"ד א'): **[21]אִי לֹא מְכַוֵּן מָחִינָן לֵיהּ כְּמַרְזַפְתָּא דְּנַפְחָא עַד דִּמְכַוֵּן. וּבְתַנְחוּמָא** (תבא א') **בְּשָׁעָה שֶׁאַתֶּם מִתְפַּלְּלִים לֹא יְהֵא לָכֶם ב' לְבָבוֹת אֶחָד לִפְנֵי הַקב"ה וְאֶחָד לִדְבָרִים אֲחֵרִים. וְכָתַב הָרא"ש**

שוועם אליו' - אחרי תפילה כזו היה ודאי יוצא משובח ומבוסם כראוי, ואמנם הלא כך הוא באמת התפילה כתיקונה!

ומה אנו רואים למעשה? איך נהיה אצלנו התפילה? - הלא הולכים להתפלל שלש פעמים כנגד אברהם יצחק ויעקב, וכל תפילותינו אינן אלא כ'עושה מה שמוטל עליו לעשות' ולא יותר. ואיך נהיה כזאת, מרחמים ותחנונים, מעצמה של יראה - אי-יראה? זהו אמנם מהפלאים היותר גדולים, אבל זהו כוחו של היצר - הוא אומן להפריד ולחלק עד שלא נשאר כלום".

יא. לפני המקום. כתב במדרש שמואל שהתנא דייק ואמר 'לפני המקום', לפי שפעמים מראה האדם את עצמו בפני אחרים כמי שתפילתו בדרך רחמים ותחנונים, ובאמת לבו בל עמו, אמנם לפני המקום גלוי וידוע כי לבו לא נכון עמו. לכן אמר שהתפילה צריכה שתהיה רחמים ותחנונים 'לפני המקום' שהוא בוחן כליות ולב.

ביאורים

18. אין תפלתו תחנונים. כפי שראוי לתפילה שתהיה, בקשת רחמים ותחנונים. ובריטב"א פירש: אין תפלתו מקובלת כיון שאינה תחנונים. **19. כאילו שכינה.** שרויה כנגדו. **20. לפני מי אתם עומדים.** כדי שתתפללו באימה ובכוונה (רש"י). **21. אי לא מכוין מחינן ליה וכו'.** אם אינו מכוון מכין אותו בקורנס - פטיש של הנפחים - עד שיכוון דעתו, כלומר, מלמדין אותו שיכוון ומכין אותו אם ירגיל

ארחות תפלה יושר

(בארחות חיים כי' ל"ו) [22](יב)כַּוֵּן בִּתְפִלָּתֶךָ [23]כִּי הַתְּפִלָּה הִיא עֲבוֹדַת הַלֵּב, [24](יג)וְאִם בִּנְךָ יְדַבֵּר לְךָ וְלֹא מִלִּבּוֹ - הֲלֹא יִחַר לְךָ, [25]וּמַה תַּעֲשֶׂה טִפָּה סְרוּחָה לִפְנֵי מַלְכוֹ שֶׁל עוֹלָם, [26]וּמַה טּוֹב לְבַקֵּשׁ סְלִיחָה עַל אָמְרְךָ סְלַח לָנוּ בְּלֹא כַוָּנָה. עַד כָּאן לְשׁוֹנוֹ.

עיונים

יב. כוין בתפלתך כי התפלה היא עבודת הלב. לכל מצוה ומצוה נתיחד עבורה אבר מיוחד מרמ"ח אברים, ולמצות התפלה נתייחד הלב, והתפקיד של הלב ומטרתו היא התפלה, וזהו שאמר הרא"ש ז"ל "כוון בתפלתך כי התפלה היא עבודת הלב", ואם התפלה נעשית בלא לב רק בפה אין זה קיום המצוה, וגם אין בזה התועלת הנדרשת, ואפילו אם שומע מה שמוציא מן הפה, ורק במחשבה (-במוח) הוא שומע מה שמדבר, אין די בזה אלא צריך שהלב ישמע מה שמוציא מפיו והלב יעבוד בתפלה ויקלוט בלבבו מה שמדבר עתה, ורק באופן זה תהיה לו תועלת מרובה בחיזוק עצמו מן התפלה, וכן היה אומר המשגיח רבי ירוחם זצ"ל שתפלה בלא כוונה הוא כהנחת תפילין על הצואר שבזה לא מתקיימת המצוה כל עיקר, ועוד שהופכת לבזיון, כן מקום כוונת התפלה הוא בלב ובלא זה לא קיים מצות התפלה. (אור יחזקאל).

יג. ואם בנך ידבר לך ולא מלבו הלא יחר לך. תאר לעצמך - אומר רבי יחזקאל לוינשטיין זצ"ל - כשיבוא לפניך אדם הזקוק לטובתך וידבר אליך וידוע לך כי אינו חושב בלבו את מה שידבר ואך בפיו מדבר אליך, הלא קצף רב תקצוף עליו, ובודאי שלא תיטיב עמו על כך, ואיך תעשה כזאת בתפלתך, לא רק שהתפלה תחסר לך בהתפללך בלא כוונה, עוד תביא חרון אף עליך, והנה כשיבקש דבר מחבירו או ממלכות אזי הבקשה סיבה שיסובב ממנו למלאות רצונו, אם יבקש בחצי פה - חצי רצון לא יענה לו כלל, נמצא שכפי השתדלותו באופן החיוב וההכרח כן יענה, והאם יתכן שתפעל תפלתו בזמן שמבקש בחצי פה ולבו בל עמו ובודאי שלא יפעל כלום. (קובץ ענינים תשכ"ט עמ' ל"ב).

ביאורים

בכך (רש"י). **22. כוין בתפלתך וכו'.** השתדל בזהירות לכוון בתפלתך. **23. כי התפלה היא עבודת הלב.** כיון שעל ידי התפילה אתה עובד את ה' עם לבבך, ועיקרה תלויה בכוונת הלב. **24. ואם בנך ידבר לך.** תן דעתך, אם בנך ידבר אליך ואתה יודע שאינו מדבר מקצה מחשבתו ומעומק לבו, בודאי יחרה לך מאד ותכעוס עליו. **25. ומה תעשה וכו' לפני מלכו של עולם.** ואיך אתה שהנך טפה סרוחה, תרצה להתפלל לה' ברוך שמו הקדוש - המלך והאדון של כל העולם כולו - בלי לב המשתדל בזריזות למה שאתה מתפלל. (תרגום תוי"ט). **26. ומה טוב לבקש סליחה וכו'.** כמה חשוב וטוב לבקש סליחה ממנו יתברך עבור הברכה של שמו"ע המתחיל סלח לנו, שאתה חושב שהנך מבקש סליחה על עוונותיך מאת הקב"ה ואתה קורא אותה בלי לב זהיר למה שאתה אומר. (תרגום תוי"ט).

ארחות תפלה יושר

עיונים

[יד](יד)וְעַיִן בְּחַיֵּי אָדָם כְּלָל ה' ס"א מַעֲשֶׂה נוֹרָא עַל מִי שֶׁאֵינוֹ מְכַוֵּן בְּהַזְכָּרַת הַשֵּׁמוֹת רַחֲמָנָא לִצְלַן.

יד. ועיין בחיי אדם מעשה נורא וכו'. וזה לשונו: "וכדי להלהיב לב אנשים לגודל הזהירות בזה, אעתיק מעשה רב: "גדול אחד אנגיד (-נפטר), ושמע בבית דין של מעלה קול רעש גדול: "פנו מקום לצדיק אחד שנפטר", וקבלוהו בכבוד גדול ונתנו לו ספר תורה בזרועו ושאלוהו: קיימת מה שכתוב בזה? ואמר הן! קיימת מצוה ראשונה, שהיא פריה ורביה, לא להנאתך אלא לשם שמים? ואמר: הן! אמרו: מי מעיד בך? ובאו המלאכים שנבראו מהמצוה אשר עשה עד אין מספר והעידו בו, זה אומר: נבראתי ממצוה זו וכו', אחר כך, הביאו לפניו "ארבעה טורים" ושאלוהו: קיימת תורה שבעל-פה? ואמר: הן! ומי מעיד? ובאו המלאכים, כנ"ל. אחר זה שאלוהו: נזהרת מלהוציא שם שמים לבטלה? וידום. חזרו ושאלו, אישתיק ולא אמר להו ולא מידי [שתק ולא אמר להם דבר], והכריזו אחר עדות, ובאו גדודי מלאכי-חבלה שחורים והעידו: זה אומר, נבראתי ביום פלוני כשהוציא אזכרות כך וכך בתפילה בלא כוונה, וזה אומר כך, ויקרעו שמלותם כל הבית-דין של מעלה, וגם אני קרעתי, ואמרו: טיפה סרוחה, איך לא יראת וכו'. ונגמר דינו או לבוא לגיהנם או לחזור ולבוא בגלגול, ובחר בגיהנם מבגלגול". עד כאן לשונו. ואיך לא ישים האדם אל לבו להזכיר השם ביראה ופחד ובכונת הלב... (חיי אדם).

ארחות תפלה יושר

הַקְּשִׁי שֶׁבַּכַּוָּנָה

אָמְנָם יָדוּעַ כִּי הַכַּוָּנָה בַּתְּפִלָּה הוּא מֵהַדְּבָרִים הַקָּשִׁים בְּיוֹתֵר, וְעַל זֶה אָמְרוּ בַּגְּמָרָא (ברכות ל"ב ב') **"[1]אַרְבָּעָה [2]צְרִיכִין חִזּוּק" וְחַדָּא מִנַּיְיהוּ – [3]תְּפִלָּה, פֵּירֵשׁ"י שֶׁיִּתְחַזֵּק בָּהֶן תָּמִיד וּבְכָל כֹּחוֹ. וְאָמְרוּ** (ב"ב קמ"ד ב') **[4]שִׁ'עִיּוּן תְּפִלָּה' הוּא מֵהַדְּבָרִים שֶׁאֵין אָדָם נִצּוֹל מֵהֶם. וְהִבְטִיחוּ חֲז"ל** (ברכות ל"ב ב') **[א]שֶׁהַמַּאֲרִיךְ בִּתְפִלָּתוֹ [5]אֵין תְּפִלָּתוֹ חוֹזֶרֶת רֵיקָם, וְאָמְרוּ** (שם נ"ד ב') **שֶׁמַּאֲרִיכִין לוֹ יָמָיו וּשְׁנוֹתָיו עֲבוּר זֶה. וְאָמְרוּ** (שבת קכ"ז א') **שֶׁהוּא מֵהַדְּבָרִים [6]שֶׁאָדָם אוֹכֵל פֵּרוֹתֵיהֶן בָּעוֹלָם הַזֶּה וְהַקֶּרֶן קַיֶּמֶת לוֹ לָעוֹלָם הַבָּא. אָכֵן, חָלִילָה לְזַלְזֵל בָּזֶה, כִּי הַמְזַלְזֵל בָּזֶה וְאֵין מֵשִׂים לֵב כְּלָל לְכַוֵּן - מַרְאֶה [7]כְּאִלּוּ אֵין**

ביאורים

1. ארבעה. דברים. **2. צריכין חיזוק.** מאמץ תמידי כדי להצליח בהם. **3. תפלה.** המתפלל זקוק למאמץ עקבי כדי לשמור על כוונת הלב בתפילה (מהרש"א). **4. שיעיון תפלה וכו'.** הכוונה היא למי שאינו מכוון בתפילתו, ומזה אין אדם ניצל בכל יום לפי שאין אדם המסוגל לכוון בתפילתו היטב (תוספות שם ד"ה עיון). **5. אין תפלתו חוזרת ריקם.** בלי מענה, כלומר - מובטח לו שתפילתו תתקבל. **6. שאדם אוכל פירותיהן בעולם הזה וכו'.** אדם נוטל בעולם הזה שכר עבור מצוה זו, אך אותו שכר אינו אלא צדדי ("פירות"), ואילו עיקר שכרן ("קרן") אינו נגרע בכך, אלא שמור הוא לאדם לעולם הבא. (בניגוד לשאר מצוות, שמקבל שכרן בשלימותו רק בעולם הבא). **7. כאילו אין מאמין ח"ו שהמתפלל שכינה כנגדו.** כי אם היה מאמין שהשכינה עומדת כנגדו בשעה שמתפלל, והוא עומד לפני מלך מלכי המלכים הקב"ה השומע לבקשתו ולתחנוניו, בודאי היה שם לבו לכוון לדיבורים אשר מוציאם מפיו לפני המלך.

עיונים

א. שהמאריך בתפלתו אין תפלתו חוזרת ריקם. כתב בספר "חיי עולם" (ח"ב פרק כח): "ואמר רבי חנינא כל המאריך בתפילתו אין תפילתו חוזרת ריקם, ונראה דהוא הדין המתפלל תפילה קצרה מאד, אלא שהוא מבקש על זה זמן רב (-פעמים הרבה) בכל יום, שהוא בכלל המאריך בתפילתו". מבואר בדבריו, שההגדרה "מאריך בתפילתו" היא ענין של ריבוי תפילה, ואין פירושו תפילה

ארחות תפלה יושר

מַאֲמִין חַס וְשָׁלוֹם שֶׁהַמִּתְפַּלֵּל שְׁכִינָה כְּנֶגְדּוֹ, [ב]רַק צָרִיךְ [ג]לְהִתְאַמֵּץ [ד]וּלְהִשְׁתַּדֵּל, וְשֶׁיִּרְצֶה עַל כָּל

עיונים

ארוכה דוקא. [וכעין זה כתב ה"אור החיים" הק' בספרו "חפץ ה'" לברכות (דף נה, ב, אות שכ"ה), והוסיף: "וכהא דאמרינן במקומות אחרים: "אמר כ"ד רננות ולא נענה" (שבת ל, א), וכהא דדרשו רבנן במדרש במלת "ואתחנן" שהתפלל משה תפלות כמנין 'ואתחנן' (=515 תפלות), וזהו 'מפיש ברחמי' (-מרבה ברחמים, המובא בגמרא ברכות נה, ב) ולא ברוב כוונה". עיי"ש].

ב. רק צריך להתאמין ולהשתדל. במסכת שבת (קי"ח, ב) אמר רבי יהודה: "תיתי לי דקיימית עיון תפלה", פירוש, ישולם שכרי על שקיימתי תפלה בכוונה. ה"בן איש חי" (בספרו 'בניהו', שם) מבאר את כוונת רבי יהודה באופן זה: נראה הכוונה, שהיה מתפלל בכוונה ומעיין בה היטב, והוצרך רב יהודה להודיע דבר זה על עצמו, מפני שהיה חריף גדול, וכמו שכתבו המפרשים ז"ל, על שהיה קוראו שמואל רבו תמיד בשם 'שיננא' (-חריף), וכל אדם חריף יהיה לבו טרוד בדברי תורה ופלפול שלה גם בעת תפלה, וקשה לו להתפלל תמיד בכוונה.

והיינו רבותיה (-וזהו החידוש של) דרב יהודה, אף על גב (-למרות) שהיה חריף גדול, ולבו טרוד מאד, היה מכוון היטב בתפלה ומעיין בה.

ובא ללמד, כי דברים אלו מסורים ביד האדם, שאם ירצה, אין הטבע מכריחו ומעכב בידו. דאף על גב דכפי הטבע אי אפשר לו בלא טרדה, עם כל זאת יוכל להעמיד עצמו ולדחות הטרדה.

בספר חסידים (תקמו) כתב: וכן בתוך תפלתך אם תסיר דברי תורה מלבך בעוד שאתה מתפלל, הקב"ה ישלם לך, תחת אחד ששכחת תזכור כמה וכמה, דכתיב (תהלים קיט, קכו) "עת לעשות לה' הפרו תורתך".

ג. להתאמין. המשנה ברורה (סימן צג סק"ב) כתב: "האר"י ז"ל היה מתפלל מתוך הסידור, כדי שיכוון מאד". וביאר ה'כף החיים' (צו, ט) כי התפילה מתוך הכתב מעוררת כוונת התפילה. [וכעין זה מובא בשם הגר"א, סגולה להנצל ממחשבות רעות בעת התפילה: שיביט בתוך הסידור ויתפלל. והדבר מרומז בפסוק: "ובבואה לפני המלך אמר עם הספר ישוב מחשבתו הרעה" (מגילת אסתר ט, כה), "אמר עם הספר" - אזי "ישוב מחשבתו הרעה"].

עוד כתב החפץ חיים (בספרו שם עולם ח"ב): ראשית לכל צריך שיתפלל מתוך הסידור, ועל כל פנים תפלת שמונה-עשרה. ומכל מקום גם בזה איננו משומר עדיין מכל וכל מעורמת היצר, שמפיל טרדות על האדם כדי שלא יוכל לכוין. והזמין לי הקב"ה קצת עצה לזה, והוא שלא נעשה כמו שאנו מורגלים שאין אנו מתבוננים בתחילה מה לבקש ממנו וכו', אלא צריך להתבונן מתחילה מה הוא רוצה לבקש מה', ועל מה יברכנו, ואחר כך יאמר אותה הברכה. ואל יחשוב הקורא שדבר זה

ארחות תפלה יושר

עיונים

צריך שהות גדולה, לא כן הדבר כאשר בחנתי ונסיתי, אלא יהיה הסידור פתוח כנגד עיניו, ויתבונן רק איזה רגעים אחדים קודם כל ברכה, דהיינו למשל קודם ברכה ראשונה יתבונן שרוצה לומר שבח לפני המקום שהוא אלקינו ואלקי האבות וקונה הכל ולברך אותו על שהגין על אברהם, וכן קודם ברכה שניה יתבונן שרוצה לברכו על תחיית המתים, וקודם ברכה שלישית לברכו שהוא אל קדוש, וכן קודם רביעית לבקשו על הדעה ולברכו על זה, וכן קודם החמישית לבקשו על התשובה ולברכו על זה, וכן בכל הי"ח ברכות. וכן כהאי גוונא [באופן זה] יעשה בברכת השחר, וכן בברכת המזון יתבונן קודם שמתחיל הברכה על מה רוצה לברכו. כלל הדברים, לא יאמר הברכה כפי הרגלו בפיו, רק יתבונן על מה הוא מברך לה', ויאמר בזריזות ובשמחה כל ברכה על שזכה לברך לה' אלקי השמים. [ועיין או"ח סימן ק' שהגר"א פירש כן את הדין שיש להסדיר תפלתו].

כתב המבי"ט (בדרשתו אגרת דרך ה'): אם לא כיון בתפלתו, יצטער ויזהר וישים בלבו אשר לא יתגאל בטומאת המחשבות פעם אחרת, ואם יצטרך לענוש עצמו במעט מן הממון כפי מה שהוא על כל ברכה שלא יכוון בה, גם זה יהיה עזר וסיוע לשיכוון פעם אחרת.

ד. ולהשתדל ושירצה עכ"פ לכוין. בשל"ה הקדוש (תמיד יב) הביא עשרה דברים העוזרים לכוונת התפילה. הגורם הראשון שהוא הגורם הגדול שבכולם הוא "לימוד התורה". וזה לשונו: "דע, כי כשירבה האדם העסק בתורה ובמצוות, הנה בסיבת זה ובאמצעותו יקרב אל האלוקים ויתדבק אליו, ותהיה יראתו ואהבתו תקועה בלבו, ואז כשיקום מן הספר להתפלל, לא יקשה עליו כלל להתחנן ולכוון ליבו. אבל יקל עליו מאד, כי תכף ומיד ימצא השם יתברך במחשבתו, כיון שהוא מוכן לכך. כמו שאמר החכם: "המוכן לדבר - תספיקהו הקלה שבסיבותיו". אך כשלא ירבה האדם העסק בתורה ובמצוות... הנה בסיבת זה יתרחק מהשם יתברך, ולפי שאין אלקים כל מזימותיו, כשיבא להתפלל, לא יוכל להתחנן, ויקשה עליו מאד לכוון...".

כתב החזון איש (קובץ אגרות ח"א, ב): "הלימוד והתפילה קשורים זה בזה, עמל הלימוד עוזר לאור התפילה, והתפילה עוזרת את הלימוד. תפילה בבחינת קבע מרחיקה את הלימוד והלימוד בעצלתיים מונע את התפילה".

ומצינו בתנא דבי אליהו (רבה יח): כיון שלומד את התורה הרי זה מביא טובה לעולם ויכול הוא לבקש רחמים ולהתפלל לפני הקב"ה ויפקפק את הרקיע ויביא מטר לעולם לכך נאמר 'ויפק רצון'. ב'נפש החיים' (ב, טו) כתב, שהתפלה זו הדבקות בהשם וזה יגיע על ידי ההכנה לזה והוא לפי הנהגתו כל היום והלילה בתלמוד תורה ומצוות. ובשער ד, כו הוסיף: כל עיקר ענין התפלה, אינה תלויה - רק בעסק התורה הקדושה, ובלתה אינה נשמעת ח"ו, כמו שאמר הכתוב (משלי כה) "מסיר אזנו משמוע תורה גם תפלתו תועבה", וכמו שדרשו חז"ל (שבת י) "כל העוסק בתורה מתוך הדחק -

ארחות תפלה יושר

עיונים

תפלתו נשמעת ואין הפרגוד ננעל בפניו".

פָּנִים (ה)**לְכַוֵּן עַד כַּמָּה שֶׁאֶפְשָׁר,** (ו)**וּלְהִצְטַעֵר**

בזוהר (מקץ) אמרו: הרוצה שהקב"ה יקבל תפלתו יעסוק בתורה שהיא עץ חיים וכו'. בפיוט 'אקדמות' לשבועות נאמר: "צבי וחמיד ורגיג דילאון בלעותא, צלותהון בכן מקבל והניא בעותא", פירוש: הקב"ה רוצה וחומד ומתאוה שיתעסקו בתורה, ובכך תפלותיהם מקבל ומועילה הבקשה.

ה. לכוין עד כמה שאפשר. ה'חובת הלבבות' (שער חשבון הנפש פ"ג האופן הכ"ד) כתב, שעל האדם להתבונן שידיעותיו בתוכן התפילות שלמד בנעוריו הן די שטחיות, וידרוש מעצמו ללמוד אותם מחדש ולהבין אותם לפי הבנתו הנוכחית של שכלו המבוגר. וזה לשונו (בתרגום ה'לב טוב'): האופן העשרים וארבעה הוא, חשבון הנפש שעל האדם לעשות לעצמו אודות עניני ידיעת האלהים ותורתו, ודברי הראשונים, וחידות החכמים, ועניני התפילות שלמד בקטנותו בראשית התפתחותו כשהתחיל ללמוד, וידרוש מעצמו ללמוד את כל הדברים הללו מחדש כדי להבין אותם בהבנתו הנוכחית, מפני שכאשר שכל האדם הוא עדיין חלש, אינו מבין את הענינים העדינים והעמוקים באותה מידה שהוא מבין אותם בשעה ששכלו כבר התבגר, וככל שמתווסף לאדם שכל הוא מבין אותם יותר.

לכן אל תסמוך את עצמך על הבנת הענינים הקשים והסברות העמוקות שנחקקה בלבך מכבר, אלא כאשר שכלך מתגבר עליך להתחיל מחדש לעיין בספר תורת האלהים ובספרי נביאיו, כאילו לא למדת אותם אף פעם, ותרגיל את עצמך לפרש ולבאר אותם, ולהתבונן במלים ובסגנון שלהם, ובתוכן הכלול בהם, ותעיין איזה דברים מהם אפשר לפרש כפשוטם ואיזה מהם אי אפשר לפרש כפשוטם, איזה מהם מובנים ואיזה מהם אינם מובנים, לאיזה מהם יש דמיון במקומות אחרים במקרא, ולאיזה מהם אין דמיון במקרא.

וכן תעשה בנוגע לתפילות ותשבחות, שתתבונן בסגנונן ובמטרת התוכן שלהן, כדי שתדע איזה מלים פיך משמיע, ואיזה תוכן לבך מבקש כאשר הנך מביע אותן לפני אלהיך. ואל תנהוג בכל מה שנוגע לדברים הללו כמו שהיית נוהג בקטנותך, שהיית מוציא את המלים מפיך מבלי להבין את פירושם, בלי להקפיד על כללי הדקדוק, ובלי לדעת את תוכנם.

ו. ולהצטער על זה. שאינו מצליח לכוון בתפילתו כראוי, וכשיצטער על כך ויתאמץ וישתדל לכוון, אזי יעזרו לו משמים שיצליח לכוון, כי הבא לטהר מסייעין אותו. כן כתב הב"ח, שאדם שיתעורר ויסכים בדעתו לכוון - יסייעו לו מהשמים לכוון, כיון שהכוונה אינה בידי האדם תמיד, וזה לשונו: נראה דהא דאמר "סימן לדבר" הוא לפי דקרא משמע דאין ביד האדם לכוון לבו לשמים שהרי אמר "תכין לבם" דמשמע אם תכין לבם אז תקשיב באזנך כדפירש רש"י, אלמא דביד הקב"ה הוא

ארחות תפלה יושר

עיונים

עַל זֶה, וְהַבָּא לְטַהֵר מְסַיְּעִין אוֹתוֹ.

להכין לבבם שיכוונו בתפלה ואלמלא הקב"ה עוזרו לא היה יכול לכוון את לבו, אפילו הכי סימן לדבר הוא שיתעורר האדם ויסכים בדעתו לכוון כי אז ודאי הקב"ה עוזרו כי הבא ליטהר מסייעין לו מן השמים.

ארחות תפלה יושר

עיונים

תְּפִלָּה בְּצִבּוּר

וּבְיוֹתֵר יֵשׁ לְהִשְׁתַּדֵּל [1](א)לְהִתְפַּלֵּל בְּצִבּוּר, (ב)וְהוּא חִיּוּב גָּמוּר [2]מְדִינָא כִּדְאִיתָא בַּגְּמָרָא (פסחים מ"ז) [3]שֶׁחַיָּיב לֵילֵךְ עֲבוּר זֶה

א. להתפלל בציבור. במסכת חגיגה (ט, ב): תניא נמי הכי: "מעוות לא יוכל לתקון" - זה שביטל קריאת שמע של שחרית או קריאת שמע של ערבית. "וחסרון לא יוכל להמנות" - זה שחבריו נמנו לדבר מצוה, והוא לא נמנה עמהם. כתב המהרש"א (שם): "וחסרון" וכו' - שהתפלל ביחידות בלא מנין עשרה. מבואר בדבריו, שלא רק מי שביטל עצם המצוה של קריאת שמע או של תפלה בזמן הקבוע, גרם לעצמו הפסד ונזק גדול שאין לו אפשרות לתקן, ומה שהיה צריך להבנות מזה לעולם יהיה פגום וכחלל או חור בכותל או בבגד או בגוף ובאבריו הפנימיים, אלא, גם אם מחסר תפלה בציבור, גם זה כלול בהפסד הגדול, ונקרא: 'חסרון שלא יוכל להמנות'.

ב"כתר ראש" (הנהגות הגאון רבי חיים מואלוז'ין זצ"ל, אות ב) כתב: הזהיר מאד להתפלל בציבור. ואמר, שכל מי שזהיר להתפלל בציבור, לא יכשל כל ימיו להתפלל בלא ציבור. ופעם אחת נסע רבינו לוילנא, והגיע זמן תפלת מעריב, ובא לפונדק, ושאל אם יהיה עשרה, והשיבו לו שבודאי לא יהיה, אמר רבינו, אף על פי כן אמתין עד שלא יעבור זמן תפלה, אולי יתרחש ניסא [נ"א נוסע], וכן היה, והתפלל בעשרה.

עוד שם: השתדל להתפלל בבית הכנסת ובצבור, ואמר (הגר"ח מוואלוז'ין זצ"ל) שמיום עמדו על דעתו לא התפלל רק בצבור.

ה"חפץ חיים" (בספרו 'שמירת הלשון', חתימת הספר) לאחר שהאריך לבאר בגודל חיוב התפלה בציבור, כתב: הנה הצענו מקצת מגודל מעלת האיש שמתרגל להתפלל בציבור, שמתרבה מצוותיו וזכיותיו מאד מאד. והעיקר בזה, שיהיה לו מצוה זו בקביעות ולא יתרפה ממנו, אבל אם פעם יעשנה ופעם יתרפה ממנה ח"ו, הוא בכלל (ויקרא כו, כא): "אם תלכו עמי קרי", וכמו שפירש רש"י בחומש, עין שם.

ב. והוא חיוב גמור. כתב בשו"ת אגרות משה (או"ח ח"ב סימן כז): הנה להתפלל בעשרה הוא חיוב

ביאורים

1. להתפלל בציבור. דהיינו שיתפללו עשרה אנשים שהם גדולים ביחד. **2. מדינא.** כלומר, חיוב גמור הוא מעיקר הדין, ואינו רק חומרא בעלמא. **3. שחייב לילך עבור זה לפניו עד ד' מילין וכו'.** הנמצא

ארחות תפלה יושר

עיונים

מצוה על האדם ולא רק הידור ומעלה בעלמא, שהרי לפרש"י (פסחים מ"ו וחולין קכ"ב) מחוייב לילך עד ד' מילין כשהוא לפניו בהולך בדרך אף שטוב לפניו יותר ללון כאן, וגם מחוייב לחזור לאחוריו עד מיל ונפסק כן בשו"ע סימן צ' סעיף ט"ז, ומזה מובן שעד מיל מחוייב לילך אף כשהוא בביתו ומפורש כן בערוך השלחן סעיף כ' ובמ"ב ס"ק נ"ב.

[ובעצם היה מסתבר כשהוא בביתו לחייבו גם יותר ממיל, דבדרך הקלו שלא לחזור לאחוריו יותר ממיל מפני הצורך שיש לו לבא למקום שהולך לשם, וגם שהוא רק עראי, אבל כשהוא בביתו אין טעם להקל לו ובפרט שהוא לבטל בקביעות. אך לא ידוע איזה שיעור, שאין ללמוד מד' מילין שהולך בדרך לפניו שצריך לילך לשם גם מצד דרכו ואין לו טרחא רק זה שהיה יותר רוצה ללון בכאן, אבל מביתו שהוא לטרוח בשביל תפלה בצבור אולי אינו מחוייב לטרוח בהליכת ד' מילין, ולכן אולי משום שלא הוזכר שיעור ליושב בביתו אין להחמיר ביותר ממיל שמצינו שיעור זה בהולך בדרך לאחוריו כדסבור בעה"ש ובמ"ב].

עכ"פ כיון שראינו שצריך לטרוח הרבה, מוכרחין לומר שהוא חיוב מצוה על האדם להתפלל בעשרה. ואין לשאול מלשון השו"ע (סעיף ט') שכתב: "ישתדל" אדם להתפלל בבית הכנסת עם הצבור, ומשמע שהוא רק מעלה בעלמא? דגם על חיוב שייך לשון זה, שהוא מכיון שטירחא מרובה כהליכה יותר ממיל פטור, הרי יש לדמות גם שאר טירחות שמזדמן לאדם לומר שהוא כטירחא של יותר ממיל, אבל כיון שיצטרך האדם בעצמו לדון בדבר זה, שיש דבר שהוא טירחא לזה ולא לזה, לכן אמר לשון ישתדל אדם, שהכוונה הוא שלא יקל לדמות כל טירחא לטירחא של יותר ממיל אלא יחמיר בהרבה פעמים שלא יהיה לו ברור שהוא טירחא גדולה שצריך שידון בכובד ראש על זה.

ואף שבגמרא ברכות דף ח' מובא הטעם שהוא משום שבצבור נשמע ומתקבל התפלה וכן הוא ברמב"ם (רפ"ח מתפלה), מסתבר שזה עצמו עושה החיוב. [שאם לא היה אפשריות לתפלתו של האדם להתקבל (כשמתפלל ביחידות), אפשר שלא היתה תפלה כלל ולא היה יוצא ידי מצות תפלה, ורק מכיון שכל תפלה אפשר שתתקבל יוצא אדם במצות תפלה משום שאף אדם שלא זהיר במצות

ביאורים

בביתו חייב ללכת עד מרחק מיל [והוא זמן הליכה של כשמונה-עשרה דקות, לדעת ה"חזון איש" הוא 1152 מטר, ולדעת הגר"ח נאה הוא 960 מטר] כדי להתפלל במנין. אם מהלך בדרך, או שנמצא בביתו או בבית-מלון וכוונתו לצאת לדרך, ובאותה הדרך שהולך יש מנין לתפילה בציבור, צריך ללכת עד ארבעה מילין כדי להתפלל בציבור. ואם כדי להתפלל בציבור יצטרך לחזור לאחוריו או לצדדים חייב ללכת רק עד מיל. (שו"ע צ, טז, ובמ"ב שם).

ארחות תפלה יושר

עיונים

אפשר שיש לו זכות שתתקבל תפלתו לרצון בזכות אבותיו וגם בזכות האמונה בהשם יתברך וקיומו מצות תפלה עתה].

[ג]לְפָנָיו עַד ד' מִילִין אוֹ לְאַחֲרָיו עַד מִיל, וְכֵן נִפְסַק בְּשֻׁלְחָן עָרוּךְ. [ד]וְכָל שֶׁכֵּן שֶׁחַיָּיב לָקוּם מִמְּטָתוֹ וְלֵילֵךְ לְבֵית הַכְּנֶסֶת כְּמוֹ שֶׁכָּתַב מַהֲרַ"ם

ולכן כיון שבצבור נשמעת תמיד, ותפלת יחיד אף של אדם גדול וצדיק אינו ברור שתתקבל, יש חיוב על כל אדם שיתפלל בצבור והוי טעם זה שתפלת הצבור נשמעת יותר עצם הדין ממילא. נמצא שתפלה בצבור הוא חיוב ואם כן אין שייך לחלק בין תלמיד חכם לסתם אדם אם אינו כרשב"י וחבריו שרשאים לבטל גם עיקר תפלה שדין זה אין לתלמיד חכם שבזמנינו.

ג. לפניו עד ד' מילין או לאחריו עד מיל. מה שלא חייבו לטרוח יותר [מד' מילין לפניו ומיל לאחוריו]? תירץ באגרות משה (או"ח ח"ב סי' כ"ז), משום שאף במצוות עשה דאורייתא יש שיעורים, שלא כבאיסורים שבכל אופן אסור לעבור על האיסור ולא נחשב אונס לא בהוצאת ממון ולא בטירחא להתיר האיסורין, שהרי כשצריך להוציא הרבה ממון הוא אנוס לפוטרו מהעשה, לכן גם טירחא היה שייך להחשיב אונס, אך הוא אונס קטן לגבי מצות הרבה אף באלו שהן רק מדרבנן, ולכן במצוה זו שהצריכו להתפלל בצבור הקלו להחשיב זה לאונס כשהוא הלוך יותר ממיל. והטעם אולי מכיון שעושה על כל פנים מעשה מצוה של תפלה באותה שעה הקלו לפוטרו ממצוה זו של תפלה בצבור דוקא אף באונס קטן זה של טירחא, ואין זה דומה לשאר מצוה אף דרבנן שלא יעשה כלום בענין המצוה כשיתעצל שלכן החמירו שלא יתחשב לאונס אלא הוצאת ממון בסך גדול ולא טירחא אף גדולה, אבל בתפלה שעושה על כל פנים מצוה של תפלה הקלו עליו במתעצל בשביל טירחא גדולה של הליכה יותר ממיל שלא יצטרך לילך לקיים גם תפלה בצבור.

ד. וכל שכן שחייב לקום ממטתו ולילך לבית הכנסת. כתב ה"פלא יועץ" (ב'אורות אלים'): "הן רבים עתה עם הארץ, בקל מבטלים תפלה בצבור בסבה קטנה, מפני כי לא ידעו מה נשתנה תפלה בצבור מביחיד, וחושבין שהחיוב הוא לומר תפלה, דא ודא אחת היא, ולא חכמו. ישכילו זאת, ירוצו ולא יגעו.

ויש רבים שמאבדים תפלה בצבור מפני שיצרם מטעה אותם, שעל ידי זה הם מרויחים במשאם ומתנם, ואם יבואו לבית הכנסת להתפלל בצבור - יפסידו.

בא וראה סמיות עיניהם: היאומן כי יסופר, שה' יתברך יעדיף לעובר על רצונו ויפסיד לעושי רצונו?! אין אלו אלא מקטני אמנה, שאומרים תחילה: 'כוחי ועוצם ידי עשה לי את החיל', וכבר בפיהם אומרים שהם מאמינים, אבל מעשיהם מכחישם.

ויש, שמחמת שנבהלים להון מתפללין בחנותם תפלה חטופה וקטופה. ה' הטוב יכפר ויטע בלבנו

ארחות תפלה יושר

עיונים

חַלַאוָוה שָׁם, וְזֶה לְשׁוֹנוֹ: וּמִזֶּה אַתָּה דָּן קַל וָחֹמֶר לָעוֹמֵד בָּעִיר וּמִתְפַּלֵּל בְּבֵיתוֹ כְּאִלּוּ בַּעֲלֵי הַבָּזוּי אוֹ בַּעֲלֵי הַגַּאֲוָה. עַד כָּאן לְשׁוֹנוֹ. וְיֵשׁ לְעַיֵּן, מָה עִנְיַן זֶה לְבַעֲלֵי בָּזוּי אוֹ בַּעֲלֵי גַּאֲוָה, הֲוָה לֵיהּ לְקָרוֹתָם 'הָעֲצֵלִים'! וְיֵשׁ לוֹמַר, שֶׁאֵין לְךָ בָּזוּי גָּדוֹל מִזֶּה שֶׁכָּל הַצִּבּוּר מִתְפַּלְּלִין בְּבֵית הַכְּנֶסֶת וְהֵם אֵין מִשְׁתַּתְּפִים, וְנִשְׁאָרִים בְּבֵיתָם לְבַדָּם כְּאִלּוּ הֵם מְנֻדִּים, וְיֵשׁ שֶׁפְּרוּחִים עַל עֶרְסוֹתָם וּמִתְעַצְּלִים לָקוּם וְלָכֵן מְאַחֲרִים וּמִתְפַּלְּלִים בְּבֵיתָם, וְאֵין לְךָ בָּזוּי גָּדוֹל מֵהֶם. [ה]וְיֵשׁ שֶׁאֵין הוֹלְכִין לְבֵית הַכְּנֶסֶת מֵחֲמַת גַּאֲוָתָם, שֶׁאֵין נָאֶה לָהֶם לַעֲמֹד בֵּין כָּלָם וְאֵין מְכַבְּדִים אוֹתָם כָּרָאוּי לָהֶם לְפִי דַּעְתָּם הַבָּזוּיָה, וְיֵשׁ שֶׁחוֹשְׁבִים מֵחֲמַת גַּאֲוָתָם שֶׁשְּׁנָתָם חֲשׁוּבָה יוֹתֵר מֵהַתְּפִלָּה בְּצִבּוּר וְלָכֵן קוֹרְאָם כֵּן]. וְכָתְבוּ הַפּוֹסְקִים (עי' מ"כ סי' צ' סקכ"ט) שֶׁאֲפִלּוּ בִּשְׁבִיל [4]תּוֹרָה אָסוּר לְבַטֵּל תְּפִלָּה בְּצִבּוּר. וְאָמְרוּ חַזַ"ל (תענית ח' א') [5](ו)שְׁתְּפִלַּת הַצִּבּוּר אמונתו ואהבתו ויראתו. אמן כן יהי רצון".

ה. **ויש שאין הולכים לביהכ"נ מחמת גאותם וכו' ואין מכבדים אותם כראוי להם לפי דעתם הבזויה.** במסכת ברכות (ו, ב) נאמר על אדם הקובע מקום לתפילתו, "כשמת אומרים עליו אי עניו" וכו'. ולכאורה מה הקשר בין ענווה לבין זה שקובע מקום לתפילתו? מטעימים בעלי הדרוש: דהנה טבע בני אדם הוא, אם שוהה מישהו במקום אחד זמן רב, כמעט לא ימלט בשום אופן שלא יעליבוהו אי פעם, או יפגעו בכבודו, עד שמתגלגלים הדברים והוא מחפש לעצמו מקום אחר. אך מי שמצליח להחזיק מעמד באותו מקום תפילה, הרי זה סימן מובהק שהאיש הוא עניו, רוחו נמוכה ונפשו שפלה.

ו. **שתפלת הצבור מתקבלת אף שאין מכוונים.** כתב הגאון רבי חיים מואלוז'ין זצ"ל בספרו "רוח חיים" (אבות ב, יג): "אל תהי רשע בפני עצמך" - רצונו לומר, שלא תתפלל ביחידות בפני עצמך,

ביאורים

4. **תורה.** לימוד התורה. 5. **שתפלת הצבור מתקבלת.** כתב ה'חיי אדם' (כלל י"ט א): הרוצה שתקובל

ארחות תפלה יושר

עיונים

כי אם תתפלל ביחידות יכול להיות שתהיה נקרא רשע

מִתְקַבֶּלֶת [ז]אַף שֶׁאֵין מְכַוְּנִים [וְאֵין הַכַּוָּנָה שָׁשָׁם

ח"ו, כי התפלה ביחיד צריך כוונה יתירה ובאימה ויראה ומסירות נפש, ואם לאו - תפלתו נדחית לבר (-לחוץ), וזה אינו מצוי בעוונותינו הרבים בזמנינו. אבל עם הציבור, אף שלא תהיה תפלתו כל כך בכוונה שלימה, עם כל זה אינה נמאסת כמו שכתב בזוהר הקדוש "פנה אל תפלת הערער ולא בזה את תפלתם" (תהלים קב, יח) כי "ערער" פירושו יחידי כמו "כערער בערבה" (ירמיה יז, ו), רצונו לומר שתפלת יחיד פונים (-בודקין) אותה על צד בדקדוק וחיפוש בכל עולם ועולם דרך עליות אם היא ראויה לעלות אם לאו ח"ו. אבל "לא בזה את תפלתם" רצונו לומר, תפלת צבור, דאף אם אינה ראויה כל כך לעלות אין מדקדקין עליה כל כך בזכות הצבור ואינה נמאסת על כל פנים... עכ"ל.

בספר "בית תפלה" לבעל ה"פלא יועץ" כתב: "ומאחר שבדור יתום זה כמעט שהוא מן הנמנע לכוון בכל התפלה, אפילו למי שתורתו אומנותו ועוסק ביראת ה' כל היום, וכל שכן לשאר עמא דארעא, שאנחנו כשיכורים ולא מיין, אין לנו על מי להשען אלא על תפלת הצבור, שכבר הבטיחנו: "הן אל כביר ולא ימאס". הנה כי כן, ראוי לאדם למסור נפשו להתפלל בציבור, כל זמן שהוא בחבר עיר ולא יעבור". עכ"ד.

וכן כתב בשו"ת ארץ צבי (סי' כ"ב, ד"ה דרך אגב): "דכיום חיוב גמור להתפלל בציבור, דכיון דאין אנו בקיאים לכוון כהלכה בתפילה, ובציבור גם תפילה בלא כוונה מתקבלת, (עיין תענית ח, א)".

וזה לשון ה"חפץ חיים" (בחתימת ספרו "שמירת הלשון"): וידוע שכיום הטרדות רבו מאד, וכמעט שאין מצוי לאיש שיתפלל תפלה אחת בכוונה כראוי, אם לא שיעמול על זה הרבה, וכל איש הלא רוצה שתתקבל תפלתו למעלה. אם כן על כל פנים עליו להעזר בעצה זו להתפלל בצבור, שעל זה נאמר "אל כביר ולא ימאס".

ז. **אף שאין מכוונים.** אחד הטעמים לכך, מפני שהציבור משלימים בתפילתם זה את זה, וכפי שכתב ה"כוזרי" (ג, יט): "לעתים רחוקות מאד תשלם תפלת היחיד בלא פגם הבא בשוגג או במזיד, ולכן נקבע אצלנו כי יתפלל היחיד תפילה בצבור ואף יתפלל עד כמה שהדבר בידו בצבור שאינו פחות מעשרה, למען ישלם על ידי אחדים מצבור זה מה שהחסר על ידי האחרים בשוגג או במזיד, וכך תצא מבין כלם תפילה שלימה בכוונה זכה..."

ביאורים

תפלתו ידקדק להתפלל עם הצבור דוקא וכדכתיב "הן אל כביר לא ימאס", וכתיב "בעת רצון עניתיך", אימתי הוא עת רצון - בשעה שהצבור מתפללין". ב'משנה ברורה' (סי' ק"א ס"ק ט"ו) כתב: "ציבור אין צריכין מליץ, שהקדוש-ברוך-הוא בעצמו מקבל תפלתם".

ארחות תפלה יושר

עיונים

פְּטוּר לְגַמְרֵי מִלְּכַוֵּן אֶלָּא שֶׁעַל כָּל פָּנִים [ח]אֵין תְּפִלָּתוֹ נִמְאֶסֶת]. וְאָמְרוּ (רכ"ר פ"ב) [ט]תְּפִלַּת צִבּוּר אֵין חוֹזֶרֶת רֵיקָם לְעוֹלָם. וְאָמְרוּ (איכ"ר פ"ג ג') בתפילתן של רבים, לפיכך צריך אדם לשתף עצמו עם הציבור, ולא יתפלל ביחיד כל זמן שיכול להתפלל עם הציבור".

ח. אין תפלתו נמאסת. כתב הרמב"ם (תפילה ח, א): "תפילת הציבור נשמעת תמיד ואפילו היו בהן חוטאים, אין הקב"ה מואס

הקשה השל"ה: והלוא עינינו רואות שבכל יום אנו מתפללין תפילת י"ח עם הציבור ומוזכר בה כמה פעמים תפילה על הגאולה, ראה נא בעניני, תקע בשופר וכו', ואין תפילתנו פועלת כלום?

בספר בית אלקים (להמבי"ט) מיישב דבר זה, והוא, כי אין הענין שיעשה הקדוש ברוך הוא את כל בקשותינו, אלא שעושה כדוגמת הבקשה, כי בכל יום ויום יש גאולה, כי הלוא אנו ככבשה בין שבעים זאבים, ובכל יום ויום עומדים עלינו לכלותינו והקדוש ברוך הוא מצילנו מידם.

והשל"ה כתב ליישב: ולי נראה שהוא בוחר בתפילת רבים והמלאך קושרה ועושה ממנה קשר לקדוש ברוך הוא, אבל אין זה מוכרח שיעשה למבקש את בקשתו, רק שמקבל את המצות עשה כמו שמקבל כל מצות עשה כציצית ותפילין ומזוזה שהמצוה רשומה למעלה ומקבל עליה שכר, כן הוא לגבי התפילות הכשרות, שהם עולות למעלה להיעשות כתר ועטרה לקדוש ברוך הוא, אבל למלא הבקשה לפעמים ממלא ולפעמים לא, והוא יתברך שמו היודע וצדיק בכל דרכיו, אבל תפילה פסולה נדחית לגמרי כלא היתה, ומי יתן החרש יחריש ולא יעבור על 'לא תשא את שם אלוקיך לשוא', ותפילת רבים לעולם היא עולה למעלה.

וכה דברי החפץ חיים זצ"ל בקול קורא משנת תרע"ד: "חובה על כל אחד ללכת... עם בניו בכל יום להתפלל שחרית מנחה וערבית בציבור דוקא... ולענות אמן יהא שמה רבא קדושה וברכו, כי על ידי זה מתבטלות בכל יום כמה וכמה גזרות מישראל... ואין לשער כמה ישועה היו מביאים לישראל אילו באמת היו מתכנסין כל הקהל... להתפלל ג' תפילות... ולא רק מתי מעט... גם יתפללו אבינו מלכנו שחרית ומנחה, בודאי היו נצולים בזה אלפי אנשים ממות וזכות גדולה למזרזין בזה". עכ"ד. עוד כתב ב"בית אלקים" (שער התפילה פרק י"א): "אף כי אנו רואים כמה תפילות שמתפללים הציבור ואינם נענים, אין תימה על זה, כי אפשר קרוב לודאי שלא התפללו אותם התפילות בכוונה כראוי, אבל אם התפללו בכוונה, אפילו קצת הציבור, בודאי נענים".

ט. תפלת צבור אין חוזרת ריקם לעולם. בטעם הדבר כתב בפירוש "עץ יוסף" על המדרש שם: "כי ההשגחה על הכלל גדולה ומרובה יותר מהשגחה על הפרט והאישיית. או מפני שבציבור בודאי יימצא פרט (-אדם) אחד המתפלל בכוונה גדולה, ולכן נענה לכולם בזכותו". [וכן הביא הגרעק"א

ארחות תפלה יושר

עיונים

בהגהותיו (בגליון הרמב"ם, הלכות תשובה פ"ב ה"ו) בשם הגאון מו"ה חיים אלפאנדרי, שאף שאין צריך שיהיה לב כולם שלם, אבל מכל מקום צריך שעל כל פנים יהיה לב אחד מהם שלם, עיי"ש]. ואמנם כן: "יחיד צריך שיסייעוהו מלאכי השרת, ציבור לא צריכי להו, דכתיב: "הן א-ל כביר ולא ימאס" - אינו מואס בתפילתן של רבים" (רש"י סוטה לג, א).

עוד מצינו במעלות תפילה בציבור, דתפילת הציבור אינה נבדקת אפילו כשאינה הגונה, וכמו שכתב השל"ה (חלק עניני תפילה): "...כשהיחיד מתפלל בודקין את תפילתו וכו' וכמה מערערים יש עליה, אבל כשהציבור מתפללים "לא בזה את תפילתם" - אף על פי שאין תפילתם כל כך הגונה, מקבלים אותה מלמעלה, וזהו שאמרו ז"ל "מנין שאין הקב"ה מואס בתפילתן של רבים".

ואף אם האנשים אינם הגונים, מתקבלת ברצון מיד, כדאיתא בזוהר הק' (ויחי רל"ד): "תפילת רבים אין הקב"ה משגיח בחובותיהם אלא מתקבלת מיד".

י. שמח שמחה גדולה מאד שזכה להשליך ממון רב עבור התפלה בצבור. כתב בספר "ראשית חכמה" (תוצאות חיים אות פ"ב): "בהגיע זמן המנחה יפנה עצמו מכל עסקיו ויתפלל אותה כראוי, ואפילו אם יראה לו שיגיע לו מזה הפסד ממון, נאמן הוא בעל מלאכתו שישלם לו שכר פעולתו, וממקום אחר ימציא לו הקדוש ברוך הוא כפליים.

ביאורים

6. אחר תפלת הצבור. אחר שסיימו הציבור תפלתם, כלומר, שמתפלל ביחידות. **7. בודק במעשיו.** אם ראוים הם (כדי שיתקבלו תפלותיו), אם לאו. **8. ולא רצה לילך עמו.** מאחר ולא רצה להפסיד תפלה בציבור.

הַמִּתְפַּלֵּל אַחַר הַצִּבּוּר - מַעֲשָׂיו נִפְרָטִין [וְרָצוֹנוֹ לוֹמַר, הַמִּתְאַחֵר לְהִתְפַּלֵּל [6]אַחַר תְּפִלַּת הַצִּבּוּר הַקב"ה [7]בּוֹדֵק בְּמַעֲשָׂיו, וּמִי יְצַדֵּק?] וְהֵבִיאוּ מַעֲשֶׂה (ע' מ"ב ס' צ' סקכ"ט) מֵהַגָּאוֹן ר' זַלְמָן מִירֶלֶ"שׁ [חָמִיו שֶׁל הֶחָכָם צְבִי ז"ל] שֶׁהָלַךְ לְבֵית הַכְּנֶסֶת לְהִתְפַּלֵּל, וּפָגַע בּוֹ אֶחָד שֶׁרָצָה לִמְכֹּר לוֹ אֲבָנִים טוֹבוֹת וּמַרְגָּלִיּוֹת וְיָרְוִיחַ בּוֹ הַרְבֵּה, [8]וְלֹא רָצָה לֵילֵךְ עִמּוֹ וְאָמַר לוֹ שֶׁיָּבוֹא אַחַר הַתְּפִלָּה, וְהָלַךְ וּמְכָרוֹ לְאִישׁ אַחֵר וְהִרְוִיחַ בָּזֶה הוֹן רַב, וּכְשֶׁשָּׁמַע זֶה הַגָּאוֹן זַ"ל [י]שָׂמַח שִׂמְחָה גְּדוֹלָה מְאֹד שֶׁזָּכָה

ארחות תפלה יושר

עיונים

לְהַשְׁלִיךְ מָמוֹן רַב עֲבוּר הַתְּפִלָּה בְּצִבּוּר.

ולזה צריך שישים הבטחון בו, שאם יירא בממונו שיחסר לו, נמצא הכסף והזהב בטחונו ולא ה' יתברך, והוא כמו עובד עבודה זרה, כי עיקר העבודה הזרה שהיו עובדים הקדמונים הוא, שהיתה ממציאה להם כסף וזהב ורווח, ומי שהוא עוזב עבודת קונו בשביל רווח ממון, הרי הוא דומה לו.

ודומה לזה צריך האדם ליזהר, כיון שהגיע תפלת שחרית, אל יקנה דבר מצרכי הגוף, אפילו ימצאהו בזול, כי הכל טענת היצר הרע לבטלו מעבודת הבורא. ובזה נכרת מעלת העובד שתהיה עבודתו מאהבה, כי האוהב למלך ימסור ממונו וגופו ונפשו בעבורו".

כתב רש"י על הפסוק "ולעבדו בכל לבבכם ובכל נפשכם" (דברים יא, יג): והלא כבר הזהיר על כך - "בכל לבבך ובכל נפשך" (שם ו, ה)? אלא אזהרה ליחיד אזהרה לציבור. מקשה ה"כתב סופר" (דברים יא, יג-יד): וצריך להבין, למה פרט בזה בציבור, הלא פשיטא הוא! ונראה לי על פי דרשת חז"ל "ולעבדו בכל לבבכם", איזה עבודה שהיא בלב, זה תפלה. ותפלה, ידוע ד'אל כביר לא ימאס', דתפלת רבים מתקבלת, ומצוה רבה היא וחשובה אצל ה', כשהיא ברבים, לכן אמר: "בכל לבבכם ובכל נפשכם" - ברבים תהיו. וק"ל.

ויש לומר, הא דאמר והבטיח: "ונתתי מטר ארצכם בעתו" וכו', דתפלה ברבים מבטלת האדם מעסק משא ומתן שלו, דלפעמים צריך לילך לעסקיו בעת הקבוע לתפלה, וכשמתפלל ביחיד - יוכל להתפלל באיזה זמן שירצה, מה שאין כן כשיקבע זמן תפלה כדי להתפלל ברבים. אלא דהקדוש ברוך הוא אין מניח שיבוא להזק על ידי כך, ותחת אשר עסק בענייניו והתבטל, יתן לו ה' בעצמו ברכה בחפציו ויצליח מאליו, וזהו שכתוב: "ולעבדו בכל לבבכם" שתהיה עבודה בלב שהיא תפלה - ברבים, "ונתתי מטר ארצכם בעתו", ולא יבוא להפסד על ידי זה.

ארחות תפלה יושר

עיונים

גּוֹדֶל הַחִסָּרוֹן בְּאִיחוּר לַתְּפִלָּה

וְכָתְבוּ הַפּוֹסְקִים שֶׁעִקַּר תְּפִלַּת הַצִּבּוּר הוּא לְהַתְחִיל מִיָּד כְּשֶׁהַצִּבּוּר מַתְחִילִין. וְהַמְּתְאַחֲרִין, מִלְּבַד מַה שֶּׁמַּפְסִידִין עִקַּר תְּפִלַּת הַצִּבּוּר, גַּם עוֹבְרִין כַּמָּה אִסּוּרִים, שֶׁאָסוּר לְהַתְחִיל שְׁמוֹנֶה-עֶשְׂרֵה אִם לֹא יַסְפִּיק לְהַגִּיעַ לְקְדֻשָּׁה וּמוֹדִים וְקַדִּישׁ, וְעוֹד הַרְבֵּה דִּינִים הַמְבֹאָר

א. להתחיל מיד כשהצבור **מתחילין.** עיקר תפילה בציבור הוא תפלת שמונה עשרה, דהיינו שיתפללו עשרה אנשים שהם גדולים ביחד, ולא כמו שחושבין ההמון, שעיקר להתפלל בעשרה הוא רק לשמוע קדיש וקדושה וברכו, ולכן אינם מקפידים רק שיהיו עשרה בבית הכנסת, וזהו טעות. ולכן חוב על האדם למהר לבוא לבית-הכנסת כדי שיגיע להתפלל שמונה-עשרה בצבור. (מ"ב צ, כח עפ"י ח"א יט, א). וישנה דעה שראוי להתפלל יחד עם הציבור מ'ברכו' וברכת יוצר ואילך, [עיין הליכות הגר"א ומנהגיו (עג), שהידור מצוה לומר מ'יוצר אור' עם הציבור, ולדעת הגר"א נאה ויאה להשתדל לעשות כן].

ב. שאסור להתחיל שמונה-עשרה אם לא יספיק להגיע לקדושה ומודים וקדיש. (שו"ע או"ח קט, א). לכאורה קשה למאי נפקא מינה מה שאסור לו להתפלל אם לא יסיים קודם קדיש, הרי כיון שצריך לגמור תפילתו קודם קדושה, כל שכן שישמע הקדיש שאחר שמונה-עשרה?

ה"מגן אברהם" (קט, א, והובא במ"ב סק"ד) מיישב, שמדובר בתפילת ערבית שאין בה קדושה.

ביאורים

1. להתחיל. תפלת שמונה-עשרה, (וע"ע בעיונים). **2. כשהצבור מתחילין.** שלכתחילה ראוי להתחיל תפלת שמונה-עשרה עם השליח-ציבור והקהל בשוה (מ"ב סו, לה). וכן כתב בספר "יסוד ושורש העבודה" (האיתן פ"ב): "אך זה ראוי להזהר מאד להתחיל תפילת העמידה עם הציבור". **3. שאסור להתחיל שמונה-עשרה אם לא יספיק להגיע לקדושה וכו'.** המאחר לבוא לבית הכנסת ורוצה להתחיל תפילת שמונה-עשרה לאחר שכבר התחיל הציבור להתפלל תפלת שמו"ע, אין לו להתחיל אלא אם כן יספיק לגמור תפילתו בכדי שיוכל לענות עמהם קדושה ומודים (דרבנן) וקדיש (תתקבל) שאחרי החזרה (שו"ע או"ח קט, א). הרמ"א (שם) מוסיף שגם אמן של האל הקדוש ואמן של שומע תפילה בכלל.

ארחות תפלה יושר

בְּשִׂלְחָן עָרוּךְ, שֶׁמִּי שֶׁאֵין שָׁם עַל לִבּוֹ בְּוַדַּאי עוֹבֵר עֲלֵיהֶם. וְהִנֵּה כְּבָר כָּתַב הַגְּרָ"א [ג]שֶׁכָּל סֵדֶר הַתְּפִלָּה בָּנוּי עַל סֵדֶר הָעוֹלָמוֹת הָעֶלְיוֹנִים, וְחַס וְשָׁלוֹם לְדַלֵּג דָּבָר אֶחָד מֵהַתְּפִלָּה, [ד]וְלֹא הִתִּירוּ לְדַלֵּג מִפְּסוּקֵי דְּזִמְרָה[4] אֶלָּא בְּשִׁבְיל תְּפִלַּת הַצִּבּוּר. וְגַם עַל זֶה כָּתְבוּ הַפּוֹסְקִים (כמ"ש המ"ב בסי' נ"ב)

עיונים

וב"מחצית השקל" (סק"ח) תירץ, באופן שכבר שמע קדושה, שבגלל קדושה לא היה צריך להמתין, ואעפ"כ צריך לסיים קודם קדיש שאחר שמונה עשרה.

ג. שכל סדר התפלה בנוי על סדר העולמות העליונים. כתב החיי אדם (כלל כ סעיף א): התפלה נחלקת לארבעה חלקים [והם נגד ד' עולמות הידועים ליודעי חן]: נגד עולם הזה, ועולם הגלגלים, ועולם המלאכים, ועולם העליון שבו שכינת-עוזו, ונגד גוף ונפש, ורוח ונשמה. ועל ידי זה מעורר הקדושה שבכל עולם ועולם, בכל בחינה שמקושר בו חלק גופו ונפשו ורוחו ונשמתו, ועל ידי זה עולה תפלתו להיות עטרה בראש הקדוש ברוך הוא. דהיינו, מברכת "על נטילת ידים" עד "ברוך שאמר" הוא כנגד הגוף ועולם הזה, ולכן מברכין הברכות שהם הכל על צרכי גופו והעולם. ומ"ברוך שאמר" עד "יוצר אור" הוא נגד עולם הגלגלים ונגד הנפש, שהגלגלים והנפש תמיד מזמרים ומשבחים לכבודו יתברך, כמו שכתוב: "ברכי נפשי" וכו' וכתיב: "השמים מספרים" וכל מזמור "הללו את ה' מן השמים" וכו', ולכן נתקן כל פסוקי דזמרה לעורר הקדושה דשם. ומן "יוצר אור" עד [תפילת] שמונה-עשרה הוא נגד הרוח ועולם המלאכים, שהן מקדישין שמו יתברך בסדר קדושה, ולכן אנו אומרים: "יוצר משרתים" וכו', ואז כיון שנתעוררה הקדושה בכל ג' עולמות, אז מתפלל שמונה-עשרה ועומד לפני מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא בכבודו, ולכן היא בחשאי, כעומד לפני מלך.

ד. ולא התירו לדלג מפסוקי דזמרה. במסכת שבת (קיח, ב): אמר רבי יוסי יהא חלקי מגומרי הלל בכל יום, ומסקנת הגמרא שהכוונה לפסוקי דזמרה. בספר בן יהוידע (שם) הקשה, הרי ודאי כל אדם זהיר לומר פסוקי דזמרה בכל יום, ומה החידוש בזה עד כדי שרבי יוסי מאחל לעצמו "יהא חלקי מגומרי הלל (-פסוקי דזמרה) בכל יום"? ותירץ שם בדרכו. ויש מתרצים שכוונתו על מי שאומר את כל פסוקי דזמרה בכל יום בלי שום דילוג, שבא לבית הכנסת בזמן שיספיק לו לומר את כל פסוקי דזמרה במתינות כראוי.

ביאורים

4. אלא בשביל תפלת הציבור. כלומר, בשביל שיספיק להתפלל תפלת העמידה (שמו"ע) עם הציבור.

ארחות תפלה יושר

[ה]שֶׁרָאוּי לִמְנֹעַ מִזֶּה, שֶׁמְּהַפֵּךְ הַצְּנוּרוֹת, וְרַק בִּמְקוֹם הֶכְרֵחַ יַעֲשֶׂה כֵּן [ו]וְחַיָּב לְהַשְׁלִים מִיָּד [ז]אַחַר הַתְּפִלָּה כָּל מַה שֶׁהֶחְסִיר [ח]כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב

עיונים

ה. שראוי למנוע מזה. בספר "מגיד מישרים" [הוא מלאך מן השמים שהתגלה למרן ה"בית יוסף" וגילה לו רזין וסודות] כתוב (פרשת בהר):

"ותקרא כל התפילה מראשה ועד סופה כסדר, ולא יחסר אפילו תיבה אחת, דהא כולה מיוסדת על פי הסוד, ולא כאותם השוטים שמדלגים התפלה בסיבת שינתם הרעה על משכבותם, אוי להם שמקלקלים הצינורות, וכמה רעות גורמים להם ולכל העולם בסיבת מניעת השפע לעולם הזה בהיותם מקדימים המאוחר ומאחרים המוקדם".

וב'כף החיים' (נב, ב) כתב: דע דכל סדר התפילה שתיקנו חז"ל יש בהם סודות נעלמים ודברים נפלאים כמו שכתוב בשער הכוונות ועל כן צריך להזהר מאד ולומר כל סדר התפלה על הסדר לא יחסר מהם שום דבר, וכן הזהיר המגיד למרן הבית יוסף ז"ל לבוא לבית הכנסת בהשכמה וכו'.

ו. וחייב להשלים מיד וכו'. יש כאן חידוש דין שצריך להשלים מיד אחר התפלה, וכנראה שהטעם הוא כדי שתהיה ההשלמה קשורה עדיין לתפילה שלו כמה שאפשר ('שיח תפילה', עמ' פ).

בקובץ תשובות לרבינו שליט"א (ח"א סי' י"ט) נשאל: יחיד שגמר ישתבח, וממתין להש"ץ להתחיל קדיש, האם מותר להמשיך בפסוקי דזמרה שדילג. תשובה: לא.

ז. אחר התפלה. ישנה דעה, שאם משלים הפרקים החסרים לאחר התפילה נחשב ג"כ מהפך הצינורות, אולם בשו"ת 'פאת שדך' (ח"א סי' ח') כתב שאינו מהפך עולמות בזה אלא צינורות, ומוטב שישפיעו כשהן הפוכין ולא יסתום אותן לגמרי ח"ו במניעת קריאתם.

ח. כמו שכתב בשו"ע. מי שבא לבית-הכנסת לאחר שהתחילו הציבור ברכת 'יוצר-אור', ואין לו שהות לומר פסוקי דזמרה אפילו בדילוג [דהיינו 'ברוך שאמר', 'אשרי' ו'ישתבח'], ודינו הוא שיקרא קריאת-שמע וברכותיה עם הציבור ויתפלל עמהם תפילת העמידה, נחלקו הפוסקים האם מעיקר הדין מחויב הוא לומר פסוקי דזמרה לאחר התפילה או לא. ובשו"ע (נב, א') פסק שיקרא כל פסוקי דזמרה לאחר התפלה, כדי לצאת ידי דעת הסוברים שצריך לקרוא אותם, אבל בלא ברכה שלפניהם (-ברוך שאמר) ובלא ברכה שלאחריהם (-ישתבח) כיון שלפי רוב הפוסקים נתקנו פסוקי דזמרה דוקא קודם התפלה.

והנה, מי שבא לבית-הכנסת ומצא ציבור העומד בסוף פסוקי דזמרה, אומר 'ברוך שאמר', 'אשרי' (ואם יש לו עוד שהות יוסיף עוד מזמורים כמובא שם בשו"ע) ו'ישתבח', ואחר-כך ברכת 'יוצר-אור' וכו' וקריאת שמע וברכותיה, ויתפלל עם הציבור (שו"ע שם). אך באופן זה, לא נתבאר אם צריך להשלים לאחר התפילה את מה שדילג מפסוקי דזמרה. ובדברי רבינו כאן שכתב: "וחייב להשלים מיד אחר

ארחות תפלה יושר

עיונים

בְּשֶׁלְּחָן עָרוּךְ] (ט)אֲבָל חָלִילָה לִנְהֹג כֵּן בִּקְבִיעוּת וְהוּא אִסּוּר גָּמוּר. וְגַם בִּרְכוֹת הַשַּׁחַר חַיָּב לוֹמַר לִפְנֵי הַתְּפִלָּה, כִּי אַחַר הַתְּפִלָּה (י)יֵשׁ בָּרְכוֹת שֶׁאִי אֶפְשָׁר לְאָמְרָן כְּבָר וְגַם בִּרְכַּת 'לְעוֹלָם יְהֵא אָדָם' הָיָה מָרָן הַחַזּוֹ"א נִזְהָר מְאֹד לְאָמְרָהּ [5]בַּהֲתִימַת הַשֵּׁם. וְכֵן פָּרָשַׁת הַתָּמִיד מְבֹאָר בַּפּוֹסְקִים שֶׁהוּא שהיה מגיע כל יום לתפילה - אבל תמיד מאחר. פעם מגיע ב'ויברך דוד', ופעם ב'ישתבח', ולעתים גם ב'יוצר אור'. רב בית-הכנסת, אשר דעתו לא היתה נוחה מנוהג זה, ניגש אליו והוכיחו: "אם אתה כבר מקפיד להגיע יום יום לתפילה - מדוע אינך מגיע בזמן?" ענהו הלה: "מה זה חשוב? העיקר שאני מגיע! והרי בסופו של דבר אני משלים לאחר התפילה את כל מה שהחסרתי!" לא הועילו מאמציו של הרב, ואותו אדם המשיך להגיע לתפילה באיחור. יום אחד בא אל הרב ופניו נפולות: "קיבלתי את עונשי על מנהג פסול זה, כל מפעל הרהיטים שברשותי - נשרף!" "מהיכן אתה יודע - שאלו הרב - שזהו העונש שקיבלת על האיחור הקבוע לתפילה?" ענהו הלה: במפעל פרצה שריפה, מיד הזמינו 'מכבי-אש'. רכב הכבוי התמהמה, ולבסוף הגיע - אבל הגיע מאוחר... ברגעים מועטים אלו, עד שהגיע הרכב - עלה כל המפעל בלהבות והיה למאכולת אש. משמים הראוני מה משמעות איחור של מספר דקות, מידה כנגד מידה... [רבינו שליט"א התבטא פעם, שאם מעשה זה היה נודע לו לפני שהוציא לאור את ספר "ארחות יושר" - היה משלב מעשה זה בתוכו... זכינו בזה לקיים את רצונו...]

י. יש ברכות שאי אפשר לאומרן כבר. כגון, מי שלא בירך ברכות התורה קודם התפילה, אם למד מעט מיד בסיום התפילה עם כוונה לשם מצות לימוד תורה - יצא ידי חובת ברכות התורה בברכת "אהבה-רבה" (או "אהבת-עולם") שלפני קריאת-שמע, כיון שיש בה מעין ברכת התורה 'ותן בלבנו ללמוד וללמד' וכו'. ולא יברך שוב ברכות התורה לאחר התפילה. (שו"ע מז, ז, מ"ב יז).

לענין ברכת 'אלהי נשמה' אם לא בירך קודם התפלה, כתב ה'משנה ברורה' (נב, ט) בשם ה'פרי חדש' שלא יאמרנה לאחר התפלה, [שהרי ענינה של ברכה זו הוא להודות להקב"ה שמחזיר את הנשמה לגוף מת (-שבלי הנשמה אין בגוף רוח והרי הוא מת) וכבר יצא בברכת "מחיה המתים"

ביאורים

5. בחתימת השם. לסיים ברכה זו בהזכרת השם, כלומר, ברוך אתה השם מקדש שמו ברבים.

ארחות תפלה יושר

עיונים

חִיּוּב, וְכֵן כָּל מַה שֶּׁאוֹמְרִים אַחַר הַתְּפִלָּה הוּא חִיּוּב מִדִּינָא. וְעַיֵּן בְּמִשְׁנָה בְּרוּרָה סִימָן קל"ב שֶׁהֵבִיא, שֶׁיִּזָּהֵר לוֹמַר 'עָלֵינוּ' בְּכַוָּנָה בְּאֵימָה וּבְיִרְאָה, כִּי כָּל צְבָא הַשָּׁמַיִם שׁוֹמְעִים וְהַקב"ה עוֹמֵד עִם פָּמַלְיָא שֶׁל מַעְלָה וְכָלָם עוֹנִים וְאוֹמְרִים אַשְׁרֵי הָעָם שֶׁכָּכָה לוֹ כו'. עַד כָּאן לְשׁוֹנוֹ. וְלֹא כְּמוֹ שֶׁמְּזַלְזְלִים בְּ'עָלֵינוּ', וְגַם כָּל הַפְּסוּקִים שֶׁאוֹמְרִים בִּשְׁעַת הוֹצָאַת סֵפֶר תּוֹרָה וְהַכְנָסָתָהּ (שאמר בתפלת שמונה עשרה)]. בהמשך דבריו, (וב'ביאור הלכה') שם הביא דעת כמה אחרונים החולקים וסוברים שלא יצא, ולכן כתב שבמקרה שלא בירך אלהי נשמה לפני התפילה טוב לכתחילה שיכוון בפירוש כשאומר "ונאמן אתה להחיות מתים" שאינו רוצה לפטור ברכת אלהי נשמה כשיאמר "ברוך...מחיה המתים", ואז לכל הדעות התפילה כל מה שהחסיר" מבואר שחייב, וכן כתב גם בספרו "שונה הלכות" _(נ"ב, ז'): "כל מה שמדלג יאמר אחר התפילה".

ט. אבל חלילה לנהוג כן בקביעות וכו'. רבינו שליט"א נוהג לספר: מעשה באדם, בעל מפעל ליצור רהיטים, יברך אלהי נשמה לאחר התפילה. ואם לא כיון כך ורוצה לסמוך על המתירים לברך - לא הפסיד, וכן אם ירצה שלא לברך - אין מוחין בידו, עיי"ש. אמנם בספר 'מחנה ישראל' (א, ח) כתב הוא עצמו [הח"ח] בפשיטות שלא יברך אחר התפלה כיון שנפטר בברכת מחיה המתים].

ברכת "על נטילת ידים" נתקנה רק לפני התפילה. (מ"ב נב, ב).

בערוך השלחן (ס"ח) כתב שנראה שגם ברכת 'הנותן לשכוי בינה' אינו יכול לברך לאחר התפילה כיון שבירך יוצר המאורות, וגם ברכת 'מתיר אסורים' לא יברך כיון שבברכת 'אתה גיבור' מזכיר מתיר אסורים, אך סיים שדבר זה צריך עיון ולכן יזהר שלא יבא לידי כך, ואם בא לידי כך ספק ברכות להקל ולא יאמר ברכות אלו לאחר התפילה [וראה גם בספר 'עמק ברכה' (דיני ברכות השחר) שכתב כעין זה]. אבל בשו"ת אגרות משה (או"ח ח"ה סי' כ אות יב) דחה דבריו, שברכת 'הנותן לשכוי בינה' היא על ההנאה מההבנה שיש אור, וזאת אפי' לפני שיצאה השמש, גם דחה שם מה שכתב שלא יברך מתיר אסורים, כיון שבברכת אתה גיבור לא הוזכרה ההנאה, אלא גבורות השי"ת. ועוד, שכוונת מתיר אסורים שב'אתה גיבור' אינו על מה שאסור בשינה, שהרי יש לאדם הנאה ותועלת מזה, ואדרבה אין רעה גדולה מזה שלא יוכל האדם לישן. אלא מתיר אסורים הוא ממה שאסרו אותו אנשים, ואין מניחים אותו לצאת לחפשי, שהשי"ת מתירהו כשנגמרה הגזירה משמים שעליו להיות אסור. והוא כמו רופא חולים וסומך נופלים שמזכירין בברכת אתה גיבור, שאנו מאמינים שהוא רק על פי גזירת שמים, וכשירחם עליו מחמת תשובה וטעמים אחרים שלא ידועים לנו סומכו ומרפאו ומתירו מאסוריו. ואין זה ענין כלל לברכת מתיר אסורים שחייבו לברך כשקם משנתו.

ארחות תפלה יושר

וְהַגְּבָהָתָהּ יֵשׁ לוֹ יְסוֹד בְּשַׁ"ס וּפוֹסְקִים, וְחַס וְשָׁלוֹם לְזַלְזֵל בָּזֶה.

ארחות תפלה יושר

עיונים

מַעֲלַת הַתְּפִלָּה בְּבֵית הַכְּנֶסֶת

גַּם עִקַּר הַמִּצְוָה [1]לְהִתְפַּלֵּל בְּבֵית הַכְּנֶסֶת, כְּמוֹ שֶׁאָמְרוּ (בברכות ו' א') **[א]אֵין תְּפִלָּתוֹ שֶׁל אָדָם נִשְׁמַעַת [2][ב]אֶלָּא בְּבֵית הַכְּנֶסֶת. וְאָמְרוּ** (שם ח' א') **מִי**

א. אין תפלתו של אדם נשמעת אלא בבית הכנסת. כוונת הגמרא, שאדם המתפלל בבית הכנסת ואפילו ביחיד, תפלתו נשמעת בכל עת. מה שאין כן במתפלל במקום אחר, כגון בביתו, שאין מובטח לו שתפלתו תתקבל, אלא אם כן התפלל בשעה שהצבור מתפללים (לחם משנה, הלכות תפלה ח, א). וב'מאירי' פירש שתפלתו מתקבלת ביותר בבית הכנסת מפני שכוונת הלב מצויה שם יותר. אבל ב'חכמת מנוח' מפרש שלעולם אין תפלתו נשמעת כשהתפלל שלא בבית הכנסת. ומכל מקום אין תפלותיו אלו לבטלה, מפני שכאשר יתפלל אחר כך תפלה הגונה וראויה בבית הכנסת, אז גם תפלותיו הראשונות תתקבלנה עמה.

וראוי לו לאדם שיתפלל בבית הכנסת אפילו כשאין הצבור מתפללים שם, מפני שהוא מקום קבוע ומיוחד לתפלת הצבור (רבינו יונה, ד, א ד"ה אימתי. שו"ע או"ח צ, ט, ומ"ב שם, לג). וזה מדוייק בלשון הגמרא: "אין תפלתו של אדם (כלומר, של יחיד) נשמעת אלא בבית הכנסת", שמשמעותו, שבבית הכנסת נשמעות תפלותיו, על אף שהוא "אדם" ולא צבור (צל"ח). אך, אף על פי כן תפלה בצבור תמיד עדיפה מתפלה ביחידות. לכן כאשר הצבור מתפללים מחוץ לבית הכנסת, כגון בבית פרטי, עדיף להתפלל אתם מלהתפלל בבית הכנסת ביחידות (מ"ב צ, כח, בשם 'פרי מגדים').

ב. אלא בבית הכנסת. בדבר מעלת המתפלל בבית הכנסת, ראוי להביא מה שכתב הצל"ח (דרושי

ביאורים

1. להתפלל בבית הכנסת. התפילה היותר מקובלת והמצוה היותר גדולה היא להתפלל בבית הכנסת ויחד עם הציבור (שו"ע צ, ט). דבית הכנסת הוא מקום קבוע ומיוחד לתפילת הציבור, ודרשו חכמינו מהפסוק (מלכים א, ח כח) "לשמוע אל הרינה ואל התפילה", שאין תפילתו של אדם נשמעת אלא בבית-הכנסת (גמרא ברכות ו, א. מ"ב צ, לג). ולכך אף שיש באפשרותו להתפלל בעשרה בביתו, ישתדל להתפלל בבית-הכנסת (מ"ב צ, כז) משום מעלת בית הכנסת. (אמנם אם בביתו יוכל להתפלל במנין, ובבית-הכנסת ביחידות - עדיף שיתפלל בביתו), ואף אם התאחר וכבר אין מנין בבית-הכנסת, עדיף להתפלל ביחידות בבית-הכנסת ולא בביתו (מ"ב שם לג). **2. אלא.** כשמתפלל אותה.

ארחות תפלה יושר

שֶׁאֵין נִכְנָס לְבֵית הַכְּנֶסֶת [3]נִקְרָא שָׁכֵן רַע [4]וְגוֹרֵם גָּלוּת לְבָנָיו. וְכֵן אָמְרוּ (בשו"ט פ"ד) **אָמַר הַקב"ה**

עיונים

השכינה, 'ואהי להם למקדש מעט' (יחזקאל יא טז) אלו בתי כנסיות שבחוץ לארץ, ואמרו חז"ל (תענית ח, א) אין תפלתו של אדם נשמעת אלא בבית הכנסת, וכבר אמרתי שאם האדם מתפלל בבית הכנסת, אף אם באה לו מחשבה זרה ומבלבלת תפלתו, והתפלה היא במקום קרבן ונקראת עבודה דוגמת הקרבן כדכתיב (דברים יא יג) 'לעבדו בכל לבבכם', ואמרו חז"ל (תענית ב, א) איזה עבודה שבלב זה תפלה. ואם כן אחר כוונת הלב הן הן הדברים, ואם לבו בל עמו הוה כמו מחשב מחשבת חוץ בקרבן [השוחט קרבן וחושב בשעת השחיטה ששוחטו על מנת לאכול בשר הקרבן 'חוץ לזמנו', כלומר, מעבר לזמן שמותר לאוכלו, הרי במחשבה זו פיגל את הקרבן ופסלו] והוא פסולי המוקדשין. והנה אמרו בגמרא (זבחים פד, א) שיש פסולי מוקדשין שאם עלו (בדיעבד על המזבח לאחר שנפסלו) לא ירדו, ויש שגם אם עלו ירדו, וזה הכלל, כל שפסולו בקודש (שנפסל בתוך העזרה לאחר שחיטתו) - הקודש מקבלו (שבדיעבד אם העלוהו על המזבח לא ירד), וכל שאין פסולו בקודש (אלא בטרם שחיטתו ארע בו פסול) - אין הקודש מקבלו (ואף אם נשחט והעלוהו על המזבח ירד), וכשאדם מתפלל בבית הכנסת שהוא מקום קדוש, אף אם באה איזה מחשבת חוץ (מחשבה זרה המבלבלת תפלתו) נקרא פסולו בקודש והקודש מקבלו, אבל כשמתפלל חוץ לבית הכנסת אין פסולו בקודש ואין הקודש מקבלו". עכ"ל. מבואר בדבריו, שיש מעלה למתפלל בבית הכנסת שאף אם לא כיון בתפלה - בדיעבד תפלתו עולה למעלה.

ביאורים

3. נקרא שכן רע. רש"י (אבות ב, ט) כותב ששכן טוב (כלומר, שמעשיו טובים) עדיף מחבר טוב, כי שכנו רואה אותו בכל שעה, ביום ובלילה, ולומד ממעשיו הטובים. בדומה לכך, מי שאינו נכנס לבית הכנסת להתפלל, נקרא "שכן רע", כי בכך הוא משפיע על הנמצאים בסביבתו להיעדר אף הם מבית הכנסת. ה'פרישה' (או"ח צ, טו) כתב שני ביאורים מדוע נקרא "שכן רע": א. כי בהעדרו מבית הכנסת, מונע הוא את השראת השכינה מן הצבור [כשהם זקוקים לו להשלים את ה"מנין"] ב. "גם יש לומר כפשוטו שכמו ששכן רע אינו נהנה בשכונת חבירו, כן הוא מראה עצמו שאינו נהנה שיגור השכינה אתו". בצוואת החיי אדם כתב (הובא במ"ב צ, לח): שכן דרך השכנים הרעים שאין נכנסין לבית חבריהם. ועיין בספר שמירת הלשון סוף ח"ב הסבר נוסף. ראה גם בספר בית אלקים להמבי"ט, פרק מעלת התפילה באור עמוק בענין. **4. וגורם גלות** (לו) **ולבניו.** מי שאינו נכנס לבית

ארחות תפלה יושר

כְּשֶׁאַתָּה מִתְפַּלֵּל - הִתְפַּלֵּל בְּבֵית הַכְּנֶסֶת. וְאָסוּר לְהִתְפַּלֵּל בֶּחָצֵר אוֹ בַּחוּץ. וְאָמְרוּ (ברכות ו') **[5]הַמִּתְפַּלֵּל אֲחוֹרֵי בֵּית הַכְּנֶסֶת נִקְרָא רָשָׁע, שֶׁנֶּאֱמַר: "סָבִיב רְשָׁעִים יִתְהַלָּכוּן". וְאָמְרוּ שָׁם** (ח' א') **לְעוֹלָם יִכָּנֵס אָדָם שְׁנֵי פְּתָחִים וְאַחַר כָּךְ יִתְפַּלֵּל [כְּלוֹמַר שֶׁיִּכָּנֵס לְבֵית הַכְּנֶסֶת כְּשִׁעוּר [ג]שְׁנֵי פְּתָחִים, [6]וְלֹא יִתְפַּלֵּל סָמוּךְ לַפֶּתַח שֶׁלֹּא יְהֵא**

עיונים

ג. שני פתחים. קיימת מחלוקת בשיעור רוחב "שני פתחים". לדעת 'ארחות חיים' (מובא בבית יוסף, או"ח צ, ד"ה ולא ישב מיד) הוא 8 טפחים [64-77 ס"מ]. ואילו הרא"ש (ב'עין יעקב') כותב שלדעת רש"י הוא 8 אמות [פי 6 מהשיעור הקודם].

הרשב"א (פירושי ההגדות) מפרש שכוונת רב חסדא היא לשיעור זמן, ולא לשיעור מקום. ראוי לו לאדם שישהה זמן מה קודם שיתפלל, כדי שתתישב דעתו וישיב אל לבו לפני מי הוא עומד בתפלה, ולא יכשל בדבורו או בכוונתו, ולכן ודאי שלא ימהר להתפלל מיד בהכנסו לבית הכנסת (עיין גם רא"ש). הריטב"א מוסיף, שמהירות כזאת היא מנהג הדיוטים.

יש מבארים כוונת רב חסדא למנוע את המתפלל מלהסתכל החוצה דרך פתח בית הכנסת, שמא יתבטל מכוונתו (ספר המכתם, טור או"ח צ, בשם מהר"ם מרוטנבורג).

ביאורים

הכנסת להתפלל - נענש בגלות, מדה כנגד מדה: הרי השכינה מצויה בבית הכנסת כשיש שם עשרה אנשים המתפללים בו. זה שאינו בא לבית הכנסת ומבטל בכך את ה"מנין", גורם לגלות ולסילוק השכינה משם. לכן אף הוא נענש בגלות ממקומו (עיון יעקב). ובערוך השולחן (צ) כתב, שנענש בגלות - מידה כנגד מידה: "הוא לא רצה לילך הליכה קרובה, ילך הליכה רחוקה". **5. המתפלל אחורי בית הכנסת.** חלקו הקדמי של בית הכנסת, כלפיו פונים המתפללים, נקרא "פני" בית הכנסת, והחלק שממול (בו נמצא הפתח דרך כלל) נקרא "אחורי" בית הכנסת. העומד "אחורי" בית הכנסת, ואינו מחזיר פניו כלפי בית הכנסת כדי להתפלל לאותו צד אליו מתפללים הצבור [אלא מפנה גבו לצבור] - נקרא "רשע", כי הוא נראה ככופר במי שהצבור מתפללים לפניו (רש"י, תוספות ו, א ד"ה אחורי בית הכנסת). **6. ולא יתפלל סמוך לפתח.** אדם הנכנס לבית הכנסת, יכנס פנימה שיעור רוחב שני פתחים, ואחר כך יתפלל, כי אם ישב סמוך לפתח, נראה הדבר כאילו עיכובו בבית הכנסת הוא למשא עליו ולכן יושב על יד הפתח כדי שיוכל לצאת מהר.

ארחות	תפלה	יושר	עיונים

נִרְאֶה כִּרְעָתוֹ לִבְרֹחַ, [7](עין בשו"ע סי' צ' ס"כ) וְכָתַב הַ'מִּשְׁנָה בְּרוּרָה' (סי' צ' סקס"א) [8]שֶׁאֵין לְהִתְפַּלֵּל בָּעֲזָרָה שֶׁלִּפְנֵי בֵּית הַכְּנֶסֶת. וְאָמְרוּ (ילקוט תהלים פ"ד) אָמַר רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ בֶּן לֵוִי כָּל מִי שֶׁהוּא נִכְנָס לְבֵית הַכְּנֶסֶת וּלְבֵית הַמִּדְרָשׁ בָּעוֹלָם הַזֶּה - זוֹכֶה וְנִכְנָס לְבֵית הַכְּנֶסֶת וּלְבֵית הַמִּדְרָשׁ לָעוֹלָם הַבָּא, שֶׁנֶּאֱמַר: "אַשְׁרֵי [9]יוֹשְׁבֵי בֵיתֶךָ [10]עוֹד יְהַלְלוּךָ סֶלָה", וְאָמְרוּ (בירושלמי ברכות פ"ה ה"א) כָּל מִי שֶׁאֵינוֹ נִכְנָס בְּבֵית הַכְּנֶסֶת בָּעוֹלָם הַזֶּה - אֵין נִכְנָס בְּבֵית הַכְּנֶסֶת לֶעָתִיד לָבֹא, שֶׁנֶּאֱמַר: "סָבִיב רְשָׁעִים [11]יִתְהַלָּכוּן", הֵינוּ, שֶׁלֶּעָתִיד לָבֹא כְּשֶׁכָּל הַצַּדִּיקִים יִכָּנְסוּ לִפְנִים - יַשְׁאִירוּ אוֹתוֹ בַּחוּץ, כְּמוֹ שֶׁנָּהֲגוּ בַּתְּפִלָּה, וְכִדְאִיתָא בְּסֵפֶר חֲסִידִים סי' תשע"ט: [ד]לֹא יֵצֵא אָדָם מִבֵּית

ד. **לא יצא אדם מבית הכנסת עד שיסיימו כל התפלה.** כתב בספר "יעלזו חסידים" (לבעל ה"פלא יועץ"): היוצא (מבית הכנסת) כדי למהר לעסקיו היא לא תצלח, אשר הלך חשכים ואין נוגה לו, שהיה לו לבטוח בשם ה' ולא בטח, ועליו הכתוב אומר (ישעיה מג, כב) ולא אותי קראת יעקב כי יגעת בי, ודורשי ה' לא יחסרו כל טוב, כי הוא הנותן כוח לעשות חיל, ואין מעצור לה' להושיע, וברכת ה' היא תעשיר, וצדיק באמונתו יחיה.

ה. **המתפלל בבית הכנסת.** בסיום ספר שמירת הלשון מנה החפץ חיים את המעלות בהולך לבית הכנסת: א] שכר פסיעות. ב] מצוי שלומד בבית הכנסת, (וכבר אמרו חז"ל: היוצא מבית הכנסת [לאחר התפילה] ונכנס לבית המדרש [פונה מיד ללימוד תורה], זוכה ומקבל פני השכינה, משא"כ כשמתפלל ביחידות בביתו, נשאר בלא תורה). ג] אחרים ילמדו ממנו להקפיד על תפלה בבית הכנסת. ד] מצוות שנעשות ברוב עם מעולות יותר. ה] מקיים דברי המשנה "השכמת בית המדרש שחרית וערבית", והיא בין המצוות שאוכל פרותיהן בעולם הזה. ו] גורם לאריכות ימים, כדברי רבי יוחנן (ברכות ח) שלכן בבבל מצויים זקנים. ז] הוי עת רצון. ח] כשמתפלל

ביאורים

7. עיין בשו"ע סימן צ' סעיף כ'. וזה לשון ה'שולחן ערוך': יכנס שיעור שני פתחים ואחר-כך יתפלל. יש מפרשים שיעור שני פתחים דהיינו שמונה טפחים יכנס לפנים, שלא ישב אצל (-סמוך) הפתח, שנראה כמשאו ישיבת בית-הכנסת. ולפי זה אם יש לו מקום מיוחד אצל הפתח אין בכך כלום. ויש מפרשים שהטעם, מפני שמביט לחוץ ואינו יכול לכוון. ולפי זה, אם אינו פתוח לרשות-הרבים אין בכך כלום. ויש מפרשים, שלא ימהר להתפלל מיד כשנכנס, אלא ישהה שיעור שני פתחים [כדי שתתישב דעתו עליו ויתפלל בכוונה, כי כשיתפלל תכף בכניסתו פתאום אין דעתו מיושבת עליו. (מ"ב שם ס"ק ס"ב)]. ונכון לחוש לכל הפירושים. **8. שאין להתפלל בעזרה שלפני בית הכנסת.** זה לשון ה'משנה ברורה' (צ' ס"א): עיין בב"ח שכתב, דצריך לעשות עזרה לפני בית הכנסת דוגמת האולם שהיה לפני ההיכל... וכן כתב ה'מגן אברהם' כהיום בכל מקום, ועל כן טוב להדר לכתחילה שלא להתפלל בעזרה כי אם בבית הכנסת. **9. יושבי ביתך.** כאן בעוה"ז, בבתי כנסיות ובבתי מדרשות. **10. עוד יהללוך סלה.** בביהכנ"ס ובביהמ"ד לעולם הבא. **11. יתהלכון.** המלה "יתהלכון" כתובה בלשון עתיד, ללמד שאף בעולם הבא יתהלכו הרשעים סביב לבית הכנסת, ולא יורשו להיכנס בו (מהר"א פולדא, פני משה).

ארחות	תפלה	יושר	עיונים

הַכְּנֶסֶת עַד שֶׁיְּסַיְּמוּ כָּל הַתְּפִלָּה, אֶלָּא אִם כֵּן צָרִיךְ לִנְקָבָיו אוֹ לְהָקִיא. וּמַעֲשֶׂה בְּזָקֵן אַחַת שֶׁהָיְתָה מַקְדֶּמֶת לַתְּפִלָּה וְהָיָה בָּהּ מַעֲשִׂים טוֹבִים, לְאַחַר מוֹתָהּ בָּאָה בַּחֲלוֹם לַטּוֹבִים, אָמְרוּ לָהּ מָה אַתְּ בְּאוֹתוֹ עוֹלָם? אָמְרָה לָהֶם: מִכֵּין אוֹתִי בְּדִינִים גְּדוֹלִים, וְכַאֲשֶׁר שְׁאָר צַדִּיקִים וְצִדְקָנִיּוֹת בְּשִׂמְחָה - מְגָרְשִׁין אוֹתִי מִבֵּינֵיהֶם. וְאָמְרָה: כְּשֶׁהָיִיתִי בַּחַיִּים, הָיִיתִי יוֹצְאָה מִבֵּית הַכְּנֶסֶת בְּסֵדֶר קְדֻשָּׁה [12]וְלֹא הָיִיתִי מַמְתֶּנֶת עַד שֶׁהָיוּ יוֹצְאִין מִבֵּית הַכְּנֶסֶת. [13]וְעַיִן שָׁם שֶׁהֵבִיא עוֹד מַעֲשֶׂה בָּזֶה. וְאָמְרוּ (בירושלמי שם) [ה]הַמִּתְפַּלֵּל בְּבֵית הַכְּנֶסֶת

ביאורים

12. ולא הייתי ממתנת עד שהיו יוצאין מבית הכנסת. בספר "יעלזו חסידים" (לבעל ה"פלא יועץ") לאחר שהביא מעשה זה, כתב: "לזאת ידוו כל הדווים, יחרד האיש וילפת, אוי לנו מיום הדין ומעומק הדין. ומה יעשו ליום פקודה אותם שנמנו חבריהם לדבר מצוה והם לא נמנו עמהם, כשיהיו גרושים לעולם הבא מבית תענוגיהם אוי לה לאותה בושה, אוי לה לאותה כלימה, אי לזאת השתונן והכונן והתקן, עד שבידך לתקן". **13. ועיין שם שהביא עוד מעשה בזה.** וזה לשונו: ומעשה באשה אחת שיצאה מבית הכנסת קודם שסיימו הקהל התפלה, ושלחה שפחה לבעלה שישלח לה המפתח,

ארחות תפלה יושר

עיונים

כְּאֵלּוּ מַקְרִיב מִנְחָה [14]טְהוֹרָה כו', "הִרְשׁוּ ה' [15]בְּהִמָּצְאוֹ", הֵיכָן הוּא [16]מָצוּי - בְּבֵית הַכְּנֶסֶת.

כב, יח) "פנה אל תפלת הערער (מלשון כערער בערבה, שהוא יחיד) ולא בזה את תפלתם (-של רבים)"... ועל תפלה בצבור נאמר (שם) "אל כביר ולא ימאס". ט] כשמתפלל בצבור, יש לו ברכו וקדושה ואמן יהא שמה רבה, שכל דבר בפני עצמו הוא ענין נורא מאד, שעל ידי אמירת ברכו נעשה כתר להקדוש ברוך הוא, כדאיתא במדרש כונן. ועל ידי קדושה מקיים מה שאמר הכתוב (ויקרא כב, לב) "ונקדשתי בתוך בני ישראל". ועל ידי זה מתוספת קדושה על עצמו, ועל ידי עניית אמן יהא שמה רבה מוחלין לו על כל עוונותיו, כמו שאמרו חכמינו זכרונם לברכה (שבת קי"ט, ב) כל העונה אמן יהא שמה רבה בכל כחו, היינו בכל כונתו, אפילו יש בו שמץ של מינות מוחלין לו, ויתבונן האדם בעצמו את הזריזות היתירה שראוי לאדם על ענין הזה, דהיינו להתחזק להתפלל בצבור יום יום, כי הנה מיום אחד בלבד מתפלת שחרית ומנחה יש לו שלשים ושמונה אמנים מן תשע עשרה ברכות של תפלה (ואמרו חז"ל (שבת שם) כל הזהיר בענית אמן פותחין לו שערי גן עדן, שנאמר (ישעיה כו, ב) "פתחו שערים ויבא גוי צדיק שומר אמונים", אל תקרי "אמונים" אלא "אמנים"), ושמנה פעמים אמן יהא שמה רבה ועוד ששה עשר אמנים מן הקדישים ושתי קדושות וברכו. והנה כל זה הוא מיום אחד, ואם כן, צא וחשב, כמה יש לו משבוע אחד ומחודש אחד וכל שכן משנה שלמה, הלא אין מספר לרבוי הזכויות שמתרבות לאדם על ידי רגילותו להתפלל בצבור. י] שעל ידי זה מקיים מצות חינוך לבניו לעבודת השם.

ביאורים

כשיצא מבית הכנסת שאל לאשה מה הוצרכת מן המפתחות, אמרה כי נכריות באו להחליף המשכונות, שצריכות ללכת לבית תיפלתם. אמר לה בעלה הרי פשעת שיצאת מבית הכנסת, וגם שלחת אחר המפתחות כדי ליתן להן המשכונות שהן תלכנה לבית תיפלתם, הרי דחית את הקודש מפני הטומאה. **14. טהורה.** משמעות המלה "טהורה" כאן, היא מלשון חשיבות [כמו "זהב טהור"], דהיינו כמו שמנחה הבאה בכלי חשוב, חשובה יותר, כך בית הכנסת הוא ככלי חשוב לתפילה, והתפילה בו חשובה יותר (יפה מראה). **15. בהמצאו.** היינו במקום שהוא מצוי. **16. מצוי.** כלומר, הלא מלא כל הארץ כבודו, ולאיזה מקום מתכוון הפסוק שהוא מצוי בו במיוחד (עיין יפה מראה).

ארחות תפלה יושר

עיונים

אִיסּוּר שִׂיחָה בְּטֵלָה
בִּשְׁעַת הַתְּפִלָּה וּבְבֵית - הַכְּנֶסֶת

[1](א)וּלְדַבֵּר דְּבָרִים בְּטֵלִים בְּבֵית הַכְּנֶסֶת [אִם אֵינוֹ צָרְכֵי מִצְוָה] הוּא אִסּוּר גָּמוּר, וּמְבֹאָר

א. ולדבר דברים בטלים בבית הכנסת הוא איסור גמור. כתב בעל "ראשית חכמה" (שער הקדושה פי"ד): "צריך להזהר שלא לשוח שיחה בטילה בבית הכנסת, וכן כתב רבינו יעקב [בעל הטורים, או"ח סי' קנ"א]: בתי כנסיות ובתי מדרשות אין נוהגין בהן קלות ראש, כגון שחוק והיתול ושיחה בטילה. ובספר חסידים (סימן י"ח) כתב: אסור לספר שיחה ולנהוג קלות ראש בבית הכנסת בעמדנו לפני מלכנו, אדון כל הארץ יתברך שמו, ואוי להם... הנוהגים קלות ראש, אשר לא אימת שדי עליהם, ולא פחדו ומוראו על פניהם...

כתב הגר"א (באגרתו): והכל יביא במשפט על כל דבור, ולא נאבד אפילו דבור הקל...ובפרט בבית הכנסת ובשבת ויום טוב, על אלו צריכין לירד לשאול למטה הרבה מאד, ואי אפשר לשער גודל היסורים והצרות שסובל בשביל דבר אחד, ולא נאבד אפילו דבור אחד שלא נכתב... כי עוף השמים יוליך את הקול ובעל כנפים וגו'.

כתב בעל הטורים (פ' כי תבא) על הפסוק "לתהלה לשם ולתפארת" כלומר, מה שישראל משבחים ומהללים לשם הוא לו לתפארת... אבל מי ששח שיחת חולין בבית הכנסת מקיפין לו כל גופו

ביאורים

1. ולדבר דברים בטלים בבית הכנסת הוא איסור גמור. אסור לדבר שיחה בטלה בבית הכנסת, משום שיש איסור לנהוג קלות ראש בבית הכנסת, ושיחה בטלה היא בכלל קלות ראש. איסור זה קיים בין בשעת התפלה בין שלא בשעת התפלה, כל אימת שנמצאים בבית הכנסת, מצד קדושת המקום והחיוב לנהוג בו כבוד ומורא כמו שכתוב 'ומקדשי תיראו'. מקור הלכה זו הוא בגמרא: "תנו רבנן, בתי כנסיות ובתי מדרשות אין נוהגין בהן קלות ראש" (מגילה כח, א). [כי הם נקראים מקדש מעט, כמו שכתוב 'ואהי להם למקדש מעט' ודרשו חכמים (שם כט, א) אלו בתי כנסיות ובתי מדרשות, ובמקדש כתוב 'ומקדשי תיראו' שיהא מוראו של השוכן בה עליו]. ומה היא "קלות ראש"?-: "כגון שחוק והיתול ושיחה בטלה" (רמב"ם הלכ' תפלה פרק י"א הלכה ו'). ומה היא "שיחה בטלה" - מבאר הרמב"ם (פירוש המשניות למס' אבות פ"א מי"ז): "הדיבור הנמאס אשר אין בו תועלת לאדם בנפשו, ולא עבירה ומרי, כרוב סיפור ההמון במה שאירע ומה שהיה ומה הם מנהגי מלך פלוני בהיכלו ואיך היתה סיבת מות פלוני או איך התעשר פלוני, ואלו קוראים אותם החכמים שיחה בטלה".

ארחות תפלה יושר עיונים

בְּשֶׁלְחָן עָרוּךְ סִימָן קנ״א ס״א [2]וְעַיֵּן שָׁם בְּמִשְׁנָה בקוצים, ״כקול הסירים״ [קוצים] תחת שיר השירים.

ובספר אמונת ישראל לרבי גדליה בן אברהם (הנדפס באמשטרדם שנת תקכ״ד) בעמוד העבודה כתב: עוון זה מעכב את הגאולה, וכמו שכתב בזוהר מאן דמשתעי בבי כנישתא אנהיג קלנא בשכינתא, ועל דא מתעכבי ישראל בגלותא, ולית ליה חולקא באלהא דישראל והרי הוא ככופר בעיקר.

[וזה לשון הזוהר (בפרשת תרומה ח״ב קלא, ב): ומאן דמשתעי בבי כנישתא במילין דחול (מי שמדבר בבית הכנסת בדברי חול) ווי ליה דאחזי פרודא (אוי לו שמראה שיש פירוד בעולמות העליונים) ווי ליה דגרע מהימנותא (אוי לו שגורע את האמונה שהיא יחוד השלם), ווי ליה דלית ליה חולקא באלהא דישראל (אוי לו שאין לו חלק באלוקי ישראל), דאחזי דהא לית (ליה) אלהא (שהוא מראה בזה שאין לו אלוה, כיון שאינו בוש ממנו מלהפסיק בשבחיו) ולא אשתכח תמן (הוא חושב בדעתו שהקב״ה לא נמצא בבית הכנסת) ולא דחיל מניה (ואינו ירא ממנו) ואנהיג קלנא בתקונא עלאה דלעיל (ונוהג קלון בתיקון העליון של מעלה שנתקן בשעה שבני ישראל מתפללים, כי על ידי שמפסיק בשיחה בטילה באמצע התפילה, מראה בזה שאין השבחים והתפילות מתקנים למעלה כלום), ועל דא מתעכבי ישראל בגלותא (ועל זה מתעכבים ישראל בגלות), ולית ליה חולקא באלהא דישראל (ואין לו חלק באלוקי ישראל), והרי הוא ככופר בעיקר. עכ״ל].

בספר דרך משה (מאמר ליום כו) לאחר שהביא דברי הזוהר שעוון זה של דיבור דברי חול בבית הכנסת מעכב הגאולה, כתב: ובעוונותינו הרבים על עוון זה יש פתחון פה להשטן לקטרג יותר מכל עוירות, מחמת שבעוונותינו הרבים הגויים בעת תפלתם עומדים באימה וביראה וכורעים על ברכיהם באימה ופחד וכפיהם פרושה לאלהיהם מעשה ידי אדם עץ ואבן אשר לא יראו ולא ישמעו, ואנחנו העומדים לפני מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא חי וקים רם ונשא יתברך שמו ויתעלה זכרו לנצח, וכל ברואי מעלה ומטה אוחזים חיל ורעדה ורתת בפניו כי נורא הוא, וכמה יש לנו לעמוד לפניו באימה וביראה ופחד, ואין לך קטגור גדול מזה בעוונותינו הרבים לאריכות הגלות.

ובספר נגיד ומצוה (להרב המקובל רבי יעקב חיים צמח זלה״ה, מגורי האריז״ל) כתב: חייב אדם ליכנס במורא בבית הכנסת, כמו שנאמר 'ומקדשי תיראו' וזהו מלת: [בבית אלהים נהלך] ״ברגש״, שירגיש בעצמו איך הולך בבית אלקים יתברך והדרו מלכו של עולם, וזהו נהלך ברגש - בהרגשה וברעדה.

ביאורים

2. וע״ש ב'משנה ברורה' שהחמיר מאד בזה. וביאר בשם ה'פרי מגדים' שמה שכתב השו״ע לאסור

ארחות תפלה יושר

בְּרוּרָה שֶׁהֶחְמִיר מְאֹד בָּזֶה, [3]וּבִפְרָט בִּשְׁעַת הַתְּפִלָּה [4]וַחֲזָרַת הַשַּׁ״ץ [5]דְּאִיתָא

ביאורים

שיחה בטילה הוא לאו דוקא, שהרי שיחה בטילה אסורה גם מחוץ לבית הכנסת כמובא במסכת יומא (יט, ב) 'כל השח שיחת חולין עובר בעשה', עכ״פ מדרבנן. ופירש רש״י שם (ד״ה ולא) 'שיחת חולין' - גנאי וקלות-ראש, אלא כוונתו לאסור אפילו שיחת חולין שהיא לצורך פרנסה, שמחוץ לביהכנ״ס מותר, ובבית הכנסת אסור. ובפרט שיחה בטלה לגמרי שבודאי שראוי למנוע תמיד מזה. ובהמשך שם כתב: ובזוהר הקדוש פרשת ויקהל הפליג מאוד בגודל העון הזה. וכל-שכן שיש להזהר בבית-הכנסת ובבית-המדרש מעוון דיבורים אסורים, כגון לשון הרע ורכילות ומחלוקת וקטטות, כי מלבד שהם עוונות חמורים מאד, עוד יגדל העוון יותר במקום קדוש, כי הוא מזלזל בכבוד השכינה, ואינו דומה החוטא בינו לבין עצמו לחוטא בפלטין [בארמון] של מלך לפני המלך. ועוד תגדל הרעה בזה, שהוא מכשיל גם את הרבים בעוונות החמורות הנ״ל, כי האי תיגרא דמיא לבדקא דמיא [-המריבה דומה לזרם שיטפון של מים, פירוש, כשהנהר עולה על גדותיו בתחילה זורם כעין צינורות קטנים וצרים שעדיין אפשר לסותמם, ואם אין סותמם אז, הולכים מתרחבים ואי אפשר יותר לסותמם, כך גם ריב, בתחילתו עדיין אפשר לעוצרו, ואחר כך כשמתרחב הריב כבר אי אפשר לעוצרו], ומתחלה הותחל העוון באיזה אנשים, ולבסוף יתלקטו ויתחברו חבורות חבורות לריב איש ברעהו עד שנעשה כל הבית-הכנסת כמדורה גדולה, ובעוונותינו הרבים באין מזה כמה פעמים לידי חרפות וגידופין והלבנת פנים ברבים [וגם פעמים רבות בפני הספר-תורה, שזה גם-כן עון חמור בפני עצמו, כי אפילו המבזה חברו בפני תלמיד-חכם, אמרו חז״ל (סנהדרין פרק חלק) שהוא אפיקורוס ואין לו חלק לעולם הבא, וכל-שכן למבזה חברו בפני הספר-תורה וכבוד השכינה, וכמו שכתב כעין זה בתשובת מהרי״ו סימן קנב, עיין שם] ולידי הכאות ומלשינות וגודל חילול שם שמים בין האומות, ומי גרם לכל זה אם לא הראשון שהתחיל בעבירה תחילה, ובודאי לעתיד לבוא יטול שכר כנגד כולם, על כן הירא והחרד לדבר ה' ישים תמיד עיניו ולבו לזה שלא לדבר שום דברים בטלים בבית-הכנסת ובבית-המדרש, והמקום הזה יהיה מיוחד אצלו רק לתורה ולתפלה. **3. ובפרט בשעת התפלה.** שהוא איסור בפני עצמו, לשוחח בשעת התפילה, גם אם אינו מתפלל בבית הכנסת. **4. וחזרת הש״ץ.** שיש לפנות הלב לשמוע כשמשבחים לקב״ה. **5. דאיתא בשו״ע.** (קכ״ד, ז): לא ישיח שיחת חולין בשעה ששליח-ציבור חוזר התפלה [רוצה לומר, אפילו אם ירצה ליזהר בסוף כל ברכה לכוון ולענות אמן (מ״ב כו)]. ואם שח, הוא חוטא וגדול עונו מנשוא וגועלים בו. וכתב באליה רבה בשם הכל-בו: אוי להאנשים שמשיחים בעת התפלה, כי ראינו כמה בתי כנסיות נחרבו בשביל עון זה. (מ״ב כז).

ארחות — תפלה — יושר

בשו"ע סי' קכ"ד [6]דְּגָדוֹל עָוונוֹ מִנְּשֹׂא] וּקְרִיאַת הַתּוֹרָה וְקַדִּישׁ, וּמְקוֹמוֹת שֶׁמְּבֹאָר בַּשֻּׁלְחָן עָרוּךְ שֶׁאָסוּר בְּדִבּוּר, שֶׁאֵין שׁוּם הֶתֵּר בָּזֶה, וְחָלִילָה לְזַלְזֵל בָּזֶה מִשּׁוּם שֶׁהַרְבֵּה אֲנָשִׁים מְזַלְזְלִים בָּזֶה, כִּי אַף הֵם עֲתִידִים לִתֵּן אֶת הַדִּין. וְאָמְרוּ בְּמַסֶּכֶת דֶּרֶךְ אֶרֶץ (מובא בב"י או"ח סי' קכ"ח) רַב חָמָא בַּר חֲנִינָא [7]אַשְׁכַּח לְאֵלְיָהוּ [8]וְעַמֵּיהּ גְּמַלִּים טְעוּנִים, אָמַר לוֹ מָה הַגְּמַלִּים הַלָּלוּ טְעוּנִים, אָמַר לוֹ [9]אַף וְרֹגֶז [10]לְמִי שֶׁמְּסַפֵּר [11]בֵּין קְדֻשָּׁה לִקְדֻשָּׁה, [12]בֵּין קְדֻשָּׁה לְבָרוּךְ, בֵּין יְהֵא שְׁמֵיהּ רַבָּא לְיִתְבָּרַךְ [13]וּבֵין כָּל בְּרָכָה וּבְרָכָה. וְכָל הַמְדַבֵּר בָּהֶם עָלָיו הַכָּתוּב אוֹמֵר "[14]וְלֹא אוֹתִי קָרָאתָ יַעֲקֹב". וְכֵן הֵבִיאוּ הַפּוֹסְקִים בְּשֵׁם הַמִּדְרָשׁ (מובא במ"ב סי' נ"ו סק"א) שֶׁחָכָם אֶחָד נִתְרָאָה לְתַלְמִידוֹ בַּחֲלוֹם עִם כֻּלָּם בְּמִצְחוֹ, וְאָמַר לוֹ שֶׁזֶּה עָשׂ מִפְּנֵי שֶׁלֹּא נִזְהַר מִלְּדַבֵּר בִּשְׁעַת קַדִּישׁ.

ביאורים

6. דגדול עונו מנשוא. פירוש, עוונו גדול מאד, שאי אפשר לשאת עוונו ולמחול לו. ובשו"ע מסיים: "וגוערים בו". כתב רבינו יונה: כל המספר בעסקיו בבית הכנסת כל זמן ששליח-ציבור מתפלל, תחת בו גערת הברורים [-אותם שבררו הקהל שיהיו ממונים לזה], וגם כל הקהל חייבים להוכיחו ולחשוך אותו מחטוא לשם יתברך עדי עד, וכל היצורים נבראו לכבוד השם יתברך, ואם יפנה לבבך ולא תשמע בשעה שמשבחין לפניו ומספרים תהילותיו ועזוזו ונפלאותיו, איה הכבוד ואיה המורא, אף כי המספר בעת ההיא שיחת חולין גדול עוונו מנשוא. **7. אשכח לאליהו.** מצא את אליהו הנביא. **8. ועימיה. ועמו. 9. אף ורוגז.** כעס וחימה, להפרע. **10. למי שמספר.** ממי שמשוחח ומדבר. **11. בין קדושה לקדושה.** בין מילת קדוש לקדוש שבאמירת הקדושה. או דכוונתו שסח בין קדושה שאומרים ביוצר אור, לקדושת אשרי ובא לציון. **12. בין קדושה לברוך.** בין אמירת קדוש קדוש וכו' לאמירת ברוך כבוד ה' וכו'. **13. ובין כל ברכה וברכה.** שבתפלת שמונה-עשרה בשעה שהשליח-ציבור חוזר על התפלה. **14. ולא אותי קראת יעקב.** פסוק הוא בישעיהו (מג, כב), ומסיים הפסוק: 'כי יגעת בי ישראל', פירש רש"י (שם): ואתה לא אותי קראת בפנותך אחרי עובדי כוכבים ומזלות, כי נלאיתם (התעייפתם) מהר בעבודתי.

ארחות — תפלה — יושר

גַּם הֵבִיאוּ שָׁם מִסֵּפֶר חֲסִידִים: מַעֲשֶׂה בְּחָסִיד אֶחָד שֶׁרָאָה לְחָסִיד אַחֵר בְּמוֹתוֹ [15]וּפָנָיו מוּרִיקוֹת, אָמַר לוֹ לָמָּה פָּנֶיךָ מוּרִיקוֹת, אָמַר לוֹ מִפְּנֵי שֶׁהָיִיתִי מְדַבֵּר בְּשָׁעָה שֶׁהַשַּׁ"ץ הָיָה אוֹמֵר [16]וַיְכֻלּוּ וּבְרִכַת מָגֵן אָבוֹת וּבְיִתְגַּדַּל. עַד כָּאן לְשׁוֹנוֹ. וְכָתְבוּ הַפּוֹסְקִים [17]דִּבְשָׁעַת חֲזָרַת הַשַּׁ"ץ אֵין לְעַיֵּן אֲפִלּוּ בְּסֵפֶר, [18]וַאֲפִלּוּ יֵשׁ עֲשָׂרָה בִּלְעָדוֹ וְכָל שֶׁכֵּן [19]אִם אֵין עֲשָׂרָה, [20]וְכָל שֶׁכֵּן בִּשְׁעַת קַדִּישׁ שֶׁאֲפִלּוּ הֵרְהוּר בְּדִבְרֵי תּוֹרָה אָסוּר. וְצָרִיךְ עַל פִּי דִּין לַעֲנוֹת אָמֵן בְּקוֹלוֹ שֶׁל שַׁ"ץ, לֹא גָּבוֹהַּ מִמֶּנּוּ, [21]כִּדְלִילִיף בַּגְּמָרָא מִקְּרָא וּמִכֹּאָר בְּשֻׁלְחָן עָרוּךְ. וְגַם יֵשׁ לְזָהֵר לֵידַע עַל מָה עוֹנִים, וְכַמָּה הֶחְמִירוּ חַז"ל [22]בְּאָמֵן יְתוֹמָה

ביאורים

15. ופניו מוריקות. פניו נראות רעות (עי' שבת לב). **16. ויכולו ובברכת מגן אבות.** בערבית של ליל שבת. **17. דבשעת חזרת הש"ץ.** שיש לפנות הלב לשמוע כשמשבחים לקב"ה, לכך אין לעיין אז אפילו בספר. **18. ואפילו יש עשרה בלעדו.** כלומר, אף אם יש תשעה ששומעים לברכות הש"ץ (ויחד עם הש"ץ הם עשרה). **19. אם אין עשרה.** שאז בלאו הכי יש לו לשתוק ולשמוע שלא תהיינה ברכות הש"ץ לבטלה, וכמבואר בשו"ע (קכד, ד): "ואם אין תשעה מכוונים לברכותיו - קרוב להיות ברכותיו לבטלה, לכן כל אדם יעשה עצמו כאילו אין תשעה זולתו ויכוון לברכת החזן". **20. וכ"ש בשעת קדיש שאפילו הרהור בד"ת אסור.** מפני שצריך לכוון הרבה בענית הקדיש. כי אמרו חז"ל: כל העונה "אמן יהא שמה רבא מברך" בכל כוחו, קורעין לו גזר-דינו, ופירשו הראשונים שרוצה לומר "בכל כוחו" - בכל כוונתו ובכל איבריו, דהיינו שיאמרנה בלב ונפש ולא רק כמוציא בשפתיו ולבו בל עמו. גם יכוון לשמוע הקדיש מפי השליח-ציבור, כדי שידע על מה הוא עונה "אמן יהא שמה רבא" ואמן שאחר "דאמירן בעלמא". (מ"ב נו א, עיי"ש עוד). **21. כדיליף בגמרא מקרא.** (תהלים לד, ד) "גדלו לה' אתי ונרוממה שמו יחדיו", ו"יחדיו" משמע בשוה (פמ"ג). **22. באמן יתומה.** שאין שומע מהמברך את הברכה, ואף שיודע איזה ברכה מברכים עתה (כגון שיודע לפי סדר הברכות מה מברכים, או ששמע רק תחילת הברכה). ובברכות שאינו חייב בהם יכול לענות אמן, אף שלא שמע את הברכה, אך יודע מה ברכו עתה, דאם אינו יודע מה מברכים אף בברכות אלו אסור לענות. וישנם דעות שלכתחילה יש להחמיר בחזרת הש"ץ כדין הברכות שחייב בהם, ובדיעבד יענה אמן אף

ארחות | תפלה | יושר

[23]וְקַטּוּפָה [24]וַחֲטוּפָה כַּיָּדוּעַ, וְכָל שֶׁכֵּן כְּשֶׁאֵין עוֹנִים כְּלָל רַחֲמָנָא לִצְלַן, וּכְבָר הֵבִיאוּ (בכ׳ וּוי העמודים מכן השל״ה סי׳ י׳ ועוד אחרונים) בְּשֵׁם הַ׳לְבוּשׁ׳ [25]מַעֲשֶׂה נוֹרָא

ביאורים

שלא שמע את הברכה מהש״ץ, אלא שיודע מה ברכו עתה. (שו״ע ורמ״א קכד, ח, ומ״ב ובה״ל שם). וכן בכלל אמן יתומה שלא ימתין זמן-מה ואחר כן יענה אמן, אלא מיד שסיים המברך את הברכה יענה אמן. **23. וקטופה.** שקוראה בהשמטת ה״אלף״ או ה״מם״ או ה״נון״. וכן בכלל אמן קטופה שלא יפסיק באמצע המלה. **24. וחטופה.** שנשמע כאילו האלף נקודה בשוא, והוא הדין שלא יאמר האלף בנקוד שורוק או חולם וכדומה, אלא בקמץ גדול. וכן בכלל אמן חטופה שלא יחטוף וימהר לענות אמן קודם שיסיים המברך. **25. מעשה נורא מחסיד אחד וכו׳.** במדינת שפניא [ספרד] היה מקדם קהלות קדושות קודם גזירת תתנ״ו והיתה שם עיר גדולה לאלוקים עיר ואם בישראל, והיה שם מלך אחד והיה רוצה לגרש אותם כמה פעמים, והיה שם אב״ד חסיד ועניו גדול ועושר גדול והיה נושא חן בעיני המלך, ובכל פעם שהיה דעתו לגרש היהודים, היה החסיד הנ״ל מפיר עצתם ומבטל דעתם. ויהי היום ויכעס המלך על היהודים וציוה לגרש אותם, ובאו כל בני הקהילה להחסיד הנ״ל שילך למלך להמליץ בעדם לבטל הגזירה, כפעם בפעם, והצליח מעשה השטן בעו״ה ובאו לעת מנחת ערב להחסיד, והשיב להם החסיד הנ״ל שילך עמהם רק שרוצה להתפלל תחלה תפלת המנחה ראשית חכמה יראת ה׳. והפצירו בו ואמרו לו זו גם כן מצוה רבה להציל כלל ישראל, ועתה הוא עת רצון לפני המלך ואח״כ תתפלל, ויעש כן החסיד והלך עמהם לחצר המלך. ויהי כאשר ראה אותו המלך נשא חן בעיניו וירץ לקראתו ויחבק וינשק להחסיד הנ״ל, וסבר החסיד בדעתו שבוודאי יבטל הגזירה מגירוש הנ״ל, והיה מסבב בדברים אחרים עם המלך. ובתוך כך בא כומר אחד ממדינת המלך ממרחקים לפני המלך ויפול לרגלי המלך, ויברך את המלך ברכה ארוכה וחשובה בלשון לטיי״ן או לוע״ז, והחסיד הנ״ל לא הבין דבריו, וכשראה החסיד שיעבור זמן מנחה, הלך לקרן זוית אחת להתפלל מנחה, ודעת החסיד היה שיש לו שהות להתפלל קודם שיפסוק הכומר הנ״ל מלברך את המלך. ובתוך תפלת החסיד קם הכומר ההוא מעל רגליו וצוה לכל העומדים בבית המלך לענות אמן על הברכה עבור שתקויים ברכתו, ויענו כלם יחדיו אמן, והחסיד לא הבין לשונם ולא ענה אמן. ולא היה רוצה להפסיק בתוך התפלה. ושאל הכומר הנ״ל אם ענו כל בני הבית אמן, השיבו כן, ושאל אם גם היהודי ענה אמן, והשיבו לא, בעבור שמתפלל שם. ויהי כאשר שמע הכומר שלא ענה היהודי אמן, תלש את שערות ראשו וצעק צעקה גדולה ומרה ואמר הוי על המעשה הרע הזה שבעבור היהודי הזה לא תתקיים ברכת המלך שלא ענה אמן על ברכתי. ויהי כאשר שמע המלך

ארחות | תפלה | יושר

מַחְסִיד אֶחָד שֶׁנִּגְזַר עָלָיו לֵחָתֵךְ אֵיבָרִים אֵיבָרִים רַחֲמָנָא לִצְלַן עַל שֶׁלֹּא עָנָה אָמֵן עַל בִּרְכַּת תִּינוֹק אֶחָד.

ביאורים

את דברי הכומר, ויקצוף המלך מאד ויתהפך על החסיד לאכזר ויצו את עבדיו להרוג את החסיד ולנתחו לנתחים, ויעשו כן והמיתו אותו ביסורים קשים בעו״ה וינתחוהו וישימו את הנתחים בתוך השמלה וישאום לביתו ואחר זאת גירש המלך את כל היהודים. היה שם עוד חסיד אחר חבירו של החסיד הנהרג, והוא היה יודע מחסידותו של אותו החסיד הנ״ל, ויהי תמיד כמתרעם על מידות של הקב״ה כביכול, וישפוט אותו החסיד בדעתו שבודאי עבר החסיד הנהרג איזה עבירה בצינעה כי ׳מי חשיד קב״ה דעביד דינא בלא דינא׳ [האם חשוד הקב״ה שיעשה דין בלא משפט?]. והיה אותו החסיד מתענה ובוכה ומחכה שיודיעו לו מן השמים על איזה חטא נהרג החסיד הנ״ל במיתה משונה, ויתבודד החסיד ההוא בחדר מיוחד יושב ומשתומם על החסיד הנהרג. ובא אליו החסיד שנהרג בעצם היום הזה בחדרו אשר הוא יושב לבדו ומשתומם ויחרד החסיד החי חרדה גדולה. ויאמר לו החסיד הנהרג, אחי אל תירא ואל תחת, ואמר אליו החסיד החי יודע אני שחסיד גדול היית, על כן תאמר לי על מה עשה לך ככה ומה חרי האף הגדול אשר עבר עליך. והשיב חסיד הנהרג אני אגיד לך האמת, מימי לא עשיתי שום עבירה, רק הקב״ה כביכול מדקדק עם הצדיקים כחוט השערה, ורוב העולם אינם נזהרים בעו״ה בזה החטא, שפעם אחת עשה בני הקטן ברכה על הפת ושמעתי ולא עניתי אמן על הברכה, והאריך לי הקב״ה כביכול אפו עד המעשה שנעשה לי בעמדו לפני המלך בשר ודם שלא עניתי אמן על ברכת המלך ויחר אף המלך מאד, באותו שעה בית-דין של מעלה דנו אותי על שלא עניתי אמן על ברכת בני. לכן אתה חביבי, תספר באזני בנך ובן בנך ולכל באי העולם את המעשה הזה ותזהירם על עניית אמן, ופרח לו איש האמת החסיד.

ארחות תפלה יושר

קְבִיעוּת מָקוֹם בְּבֵית הַכְּנֶסֶת

וְכֵן דִּין [1]קְבִיעוּת מָקוֹם בְּבֵית הַכְּנֶסֶת וְכֵן שֶׁחָזַ"ל הִפְלִיגוּ בָּזֶה מְאֹד, וְאָמְרוּ בְּפ"ק דִּבְרָכוֹת: כָּל הַמְקוֹבֵעַ מָקוֹם לִתְפִלָּתוֹ - [2](א)אוֹיְבָיו נוֹפְלִים תַּחְתָּיו,

עיונים

א. אויביו נופלים תחתיו. כתבו בספרים הקדושים, שמי שאינו קובע מקום לתפלתו, המשחיתים שנבראו מעבירות באים וחוטפים אותה תפלה לפרנסתם ומזונותם, (הובא בכף החיים [פלאג'י] סי' י' ה"י, ובכף החיים [סופר] סי' צ' אות ק"כ). נראה שהם פירשו את הגמרא הנ"ל כך: כל הקובע מקום לתפלתו אויביו נופלים תחתיו, דהיינו המשחיתים שנבראו מעבירותיו. (שיח תפילה).

ביאורים

1. קביעות מקום בבית הכנסת. קביעות מקום לתפילה, מלבד מה שצריך שיקבע לו בית הכנסת קבוע להתפלל בו, צריך גם כן שבאותה בית-הכנסת ייחד לו מקום קבוע להתפלל. וכמו שכתב השו"ע (צ, יט): "יקבע מקום לתפלתו, שלא ישנהו אם לא לצורך. ואין די במה שיקבע לו בית-הכנסת להתפלל, אלא גם בבית-הכנסת שקבוע בה צריך שיהיה לו מקום קבוע". וכתב ה'מגן אברהם' שתוך ארבע אמות (ממקומו הקבוע) נחשב מקום אחד, כיון שאי אפשר לצמצם ולכוון המקום באופן מדויק. **2. אויביו נופלים תחתיו.** בגמרא (שם) למדו דבר זה מהפסוק בשמואל-ב, ז, י. [בפסוקים הקודמים שם, מביע דוד המלך את רצונו לבנות את בית המקדש שהוא מקום קבוע לתפילה. ושם בפסוק י' מובא חלק מתשובת הקב"ה]: "ושמתי מקום (קבוע) לעמי לישראל (להתפלל שם, בבית המקדש) ונטעתיו (להיות מקום קבוע לתפלה, ומכח זה) ושכן תחתיו, ולא ירגז (יופרע) עוד, ולא-יוסיפו בני-עולה לענותו כאשר בראשונה". - כי במקום לענותם, אויביהם יהיו נופלים תחתיהם (רש"י). בעץ יוסף הביא טעם לזה: לפי שהתפילה צריכה קביעות מקום כמו קרבן, כמובא בשולחן ערוך (צח, ד): התפלה היא במקום הקרבן, ולכן צריך ליזהר שתהא דוגמת הקרבן, בכוונה, ולא יערב בה מחשבה אחרת, כמו מחשבה שפוסלת בקדשים... וקביעות מקום, כמו הקרבנות שכל אחד (-כל קרבן) קבוע מקומו שהיה לכל קרבן מקום מיוחד לשחיטתו ולזריקתו [זריקת דמו על קרנות המזבח], ונמצא אם קובע מקום לתפילתו ועושה תפלתו כקרבן, היא מגינה עליו מצריו ואויביו נופלים לפניו, כשם שהקרבנות מגינים עלינו מצרינו ואויבינו (כמו שכתבו בתוספות מגילה ג, א, ד"ה אמש. וכן אמרו במדרש תהלים נב, ח, שאברהם בירר לו מלכיות ואמר לו הקב"ה (בראשית טו, ט): קחה לי עגלה משולשת וכו' שהם הקרבנות שבזכותם ינצלו מידי ארבע מלכיות). והרי"ף הוסיף, שעכשיו שאין

ארחות תפלה יושר

עיונים

ב. ונקרא חסיד ועניו. יש מקשים: וכי בשביל זה בלבד שקבע מקום לתפלתו אומרים עליו שבח גדול כזה? התשובה לכך היא, שאף שאין אנו יודעים בבירור שהוא עניו וחסיד, מכל מקום רשאים אנו להניח שאכן זכה

[3]וְאֶלֹקֵי אַבְרָהָם בְּעֶזְרוֹ, [4](ב)וְנִקְרָא חָסִיד וְעָנָו מִתַּלְמִידָיו שֶׁל אַבְרָהָם אָבִינוּ. וְכָתְבוּ הַפּוֹסְקִים דְּצָרִיךְ שֶׁיְּהֵא לוֹ בְּבֵית הַכְּנֶסֶת מָקוֹם קָבוּעַ תָּמִיד שֶׁלֹּא יַחֲלִיפֶנּוּ בְּשׁוּם פָּנִים [5]רַק מֵחֲמַת אֹנֶס] - וְאָז תְּפִלָּתוֹ מְקֻבֶּלֶת. וְחָלִילָה לְזַלְזֵל בְּדָבָר שֶׁנִּפְסַק

לשתי המדות הללו. שמאחר שהוא מדקדק כל כך בתפלתו להיות נזהר לקבוע לה מקום, ואוהב הוא כל כך את התפלה, אם כן, בודאי שיש בו מידת הענוה, שבלא זה אינו יכול להתפלל בכוונה שתהא תפלתו מקובלת לפני ה', כמו שנאמר (תהלים נא, יט): "זבחי אלהים רוח נשברה", והואיל וזכה לענוה - זוכה הוא למדת החסידות, שהענווה מביאה לידי חסידות, כפי שאומרת הגמרא בעבודה זרה כ, ב (רבנו יונה).

והצל"ח (ברכות ו, ב) כתב לבאר, שעיקר טעם של קביעות המקום, לפי שהמקום ההוא כיון שהתפלל שם קנה המקום קדושה, ושוב כשמתפלל פעם שנית קדושת המקום מסייעת שתתקבל תפלתו. והנה מצינו במסכת תענית (כא, ב) שאמרו, לא המקום מכבד את האדם אלא האדם מכבד את מקומו. ואם כן המתגאה אומר שאינו צריך שמקומו יסייע לו להשרות עליו קדושה שיוכל לכוון בתפלתו, אלא אדרבא הוא מכבד את מקומו ובכל מקום שיתפלל יתקדש המקום ממנו, ולא הוא יתקדש ממקומו, וזה גאוה. אבל זה שקובע מקום הוא מורה שצריך סיוע קדושת המקום שיגרום לו שלא יבלבל תפלתו במחשבת חוץ, ומסייע לו שתוכל תפלתו לעלות למעלה וזה מורה שהוא עניו. [ועיין במהרש"א שביאר ביאור נוסף בזה].

ביאורים

בית המקדש קיים ותפלות כנגד תמידין תקנום, אם קובע מקום לתפלתו כדרך הקרבנות שהיו במקום קבוע - אויביו נופלים תחתיו. **3. ואלקי אברהם.** שקבע מקום לתפלתו, שנאמר (בראשית יט): "וישכם אברהם בבוקר אל המקום אשר עמד שם את פני ה'", ואין עמידה אלא תפלה, שנאמר (תהלים קו): "ויעמוד פנחס ויפלל". פירוש רש"י: וישכם אברהם בבוקר אל המקום אשר היה מתפלל שם, משמע מזה שהיה לו מקום מסוים וקבוע ששם היה מתפלל. **4. ונקרא חסיד ועניו.** פירש הרשב"א לפי שקביעות המקום גורם לענוה וחסידות. ועיין עוד בעיונים. **5. רק מחמת אונס.** כלשון ה'לבוש': שיקבע מקום לתפלתו ולא ישנהו אם לא לצורך גדול.

ארחות תפלה יושר

עיונים

בְּשֶׁלְּחָן עָרוּךְ (סי' צ' ס"ט) [ג]**שֶׁהוּא חִיּוּב וְאָסוּר לְשַׁנּוֹתוֹ אִם לֹא לְצֹרֶךְ מְיֻחָד. וְהָעִקָּר לַעֲמֹד בְּבֵית הַכְּנֶסֶת בְּדֶרֶךְ אֶרֶץ וְיִרְאַת שָׁמַיִם בְּלִי קַלּוּת רֹאשׁ, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר** (בילקוט תהלים פ"ב)**: בְּשָׁעָה שֶׁאָדָם עוֹמֵד בַּתְּפִלָּה יְהֵא שָׁמֵחַ [6]שֶׁעוֹבֵד לֵאלֹקִים שֶׁאֵין כְּמוֹתוֹ בָּעוֹלָם, [7]וְאַל תְּהִי נוֹהֵג בְּקַלּוּת רֹאשׁ לְפָנָיו אֶלָּא בִּירְאָה. וְכָתְבוּ הַפּוֹסְקִים בְּשֵׁם הַכָּל בּוֹ** (מובא במ"ב סי' קכ"ד סקכ"ז) **אוֹי לָהֶם לַמְדַבְּרִים דְּבָרִים בְּטֵלִים אוֹ שְׂחוֹק [ד]בִּשְׁעַת הַתְּפִלָּה, שֶׁהַרְבֵּה בָּתֵּי כְּנֵסִיּוֹת נֶחֱרְבוּ בִּשְׁבִיל קַלּוּת רֹאשׁ. ובתד"ר** (פי"ג)

משה (ליום ה'): מכל דיבור ודיבור שמדבר בבית הכנסת מברוך שאמר עד אחר שמונה-עשרה, נברא מלאך המשחית שחוטף תפלתו, ובזה תבין על מה עשה ה' ככה ששלח בר מינן דבר בעולם, ודרש בכתבי האר"י ז"ל אל תקרי דבר אלא דיבור, לפי שהיה מדבר בבית הכנסת נבראו מלאכי חבלה וממיתין את האדם בשעת הדבר בר מינן, ועל כל קטרוג שהשטן מקטרג, הקב"ה במדת רחמיו משתיק לו, למשל כשהשטן אומר ישראל גנבים הם, הקב"ה משיב לו מי יאמר אם האומות קבלו התורה שלא היו גנבים וגזלנים יותר מישראל, אבל אם מקטרג ואומר שישראל אין להם יראה ומדברים בבית הכנסת, לזה אין להקב"ה תירוץ כביכול, כי עכשיו ראינו בעוונותינו הרבים האומות עומדים

ביאורים

6. שעובד לאלקים. תפלה נקראת עבודה, (תענית ב, א): 'ולעבדו בכל לבבכם', איזהו עבודה שהוא שבלב, זוהי תפלה. **7. ואל תהי נוהג בקלות ראש לפניו אלא ביראה.** ככתוב "עבדו את ה' ביראה" (תהלים ב, יא) ולמדו חז"ל שפסוק זה נאמר על התפילה שהיא העבודה (עיין ברכות ל, ב) ולכן לא יעמוד להתפלל מתוך שחוק, קלות ראש, או כעס. (שו"ע צג, ב ובמ"ב) ונאמר "הכון לקראת אלקיך ישראל" (עמוס ד, יב) ולמדו חז"ל (שבת י, ברכות כה, ורש"י שם ד"ה אבל) מכאן, שצריך להראות עצמו בשעה שמתפלל כעומד לפני המלך ומדבר עמו באימה.

ארחות תפלה יושר

עיונים

בבית תיפלתם באימה וביראה. ונראה לי דרך הלצה לרמוז בפסוק, ה' ילחם לכם - נגד השטן - ואתם תחרישון, רצונו לומר, אם אין אתם מדברים בבית הכנסת.

ג. שהוא חיוב. כתב הריב"ש (שו"ת סימן תקיג) שאף-על-פי שבגמרא לא נזכר שחייב לעשות כן ורק נזכר שכרו, מכל מקום לשון חכמים כך הוא. כשמדברים בשכר המצות אומר כל העושה מצוה פלונית יהיה שכרו כך אף-על-פי שהדבר ההוא חובה עליו, כמו: (ברכות טו) כל הקובע מקום לתפלתו וכו' עיי"ש. וכתב הלבוש שיקבע מקום לתפלתו ולא ישנהו אם לא לצורך גדול.

ד. בשעת התפלה. כתב בדרך

אִיתָא [8]עֹנֶשׁ נוֹרָא עֲבוּר זֶה ע"ש. [וְכָל שֶׁכֵּן קַלּוּת רֹאשׁ עִם תְּפִלִּין שֶׁהוּא אִפּוּר חָמוּר מְאֹד, שֶׁחֲרֵי בִּטְלוּ מִצְוַת עֲשֵׂה דְּאוֹרַיְתָא שֶׁל הֲנָחַת תְּפִלִּין [9]כָּל הַיּוֹם כְּדֵי שֶׁלֹּא לַעֲבֹר עַל אִפּוּר זֶה].

על כן אהובי ורעי, אם תרצו להציל עצמכם מן הדבר בר מינן, וגם בניכם הקטנים שלא ימותו ח"ו במיתות משונות רחמנא ליצלן, מנעו עצמכם מן ההגיו"ן, רוצה לומר שלא תדברו חס ושלום בבית הכנסת שום דבר בטל...וכו'.

כתב בספר "יערות דבש" (חלק א' דרוש ד'): נאמר "סכותה בענן לך מעבור תפלה", ומה הוא הענן - הוא אדים והבל שיש בו חטא, היוצא מפי איש ואשה כל יום, וביחוד שיחה בטילה בבית הכנסת, ומכל שכן בעת תפלה, הכל הוא עולה בעב וענן, ומונע לתפילה לעלות.

כתב הרשב"א (שו"ת ח"ה סי' י"א): "כל שאחרים משיחים בדברי הבאי ובטלה, ומתוכם יפרוש מי שיפרוש להיות נעצר לפני ה' ולהתפלל ולעסוק במצוה - יותר ראוי להתקבל תפלתו".

ביאורים

8. עונש נורא עבור זה, עיין שם. וזה לשונו: "מעשה באדם אחד שהיה עומד הוא ובנו בבית-הכנסת, וכל העם היו עונים אמן והללויה אחר העובר לפני התיבה, ובנו עונה דברים של תיפלות, ולא אמר לו אביו שום דבר. ואמרו לו הבריות שימחה בבנו, והשיב ואמר להם: מה אעשה לו, תינוק הוא ישחק [פי', תנוק הוא באין דעת ומשיגדיל יבין מעצמו ועתה לשעשוע לו. מאורי אש]. שוב למחר עשה כן, כל אותן ימי החג ענה בנו דברים של תיפלות ולא אמר לו אביו שום דבר. לא יצתה אותה שנה לא שניה ולא שלישית עד שמתו אשתו ובניו ובן בנו ויצאו לו חמש עשרה נפשות בתוך ביתו ולא נשתייר לו אלא שני בנים אחד חיגר וסומא ואחד שוטה ורשע". **9. כל היום.** כלומר, הנהיגו חכמים שלא להניח תפילין כל היום (אלא רק בשעת התפילה) מחשש שמא יסיח דעתו ויבוא לידי קלות ראש כשהתפילין עליו.

ארחות תפלה **יושר** עיונים

תְּפִלָּה בְּקוֹל רָם וְנָעִים

(א)**וְצָרִיךְ** לְהִתְפַּלֵּל [1](ב)**בְּקוֹל רָם** (ג)**וְנָעִים, כְּמוֹ** שֶׁנֶּאֱמַר (בשה"ש ב יד): "הַשְׁמִיעִנִי אֶת קוֹלֵךְ" - כְּשֶׁאַתֶּם מִתְפַּלְּלִים לְפָנַי בְּקוֹל גָּבוֹהַ, "כִּי קוֹלֵךְ עָרֵב" - בִּתְפִלָּתֵךְ. וְכֵן כָּתְבוּ הַפּוֹסְקִים, וְהִפְלִיגוּ מְאֹד בְּשֶׁכַּר זֶה, וְעַיֵּן סוֹף שִׁיר הַשִּׁירִים רַבָּה בָּזֶה [2]וְעַיֵּן שו"ע סי' נ"א ס"ט.

א. וצריך להתפלל בקול רם. כתב בספר "ארחות חיים" (הלכות תפלה לרבי אהרן הכהן מלוניל): והתפלה צריכה קול בחזקה כמו שמצינו באנשי נינוה שהעמידו עגלים מבפנים ואמותיהן מבחוץ, סייחין מבפנים ואמותיהן מבחוץ, והוו אלין גועין מכן ואלין גועין מכן, ואמרין, אי לית את מרחם עלנא, לית אנחנא מרחמין עליהון [והיו אלו גועים מכאן ואלו גועים מכאן, ואומרים: אם אין אתה מרחם עלינו - אין אנחנו מרחמים עליהם] שנאמר "ויתכסו שקים האדם והבהמה ויקראו אל אלקים בחזקה", מכאן אתה למד שהתפלה צריכה קול בחזקה.

הרמב"ן (שמות י"ג ט"ז) כתב: וכוונת רוממות הקול בתפלות וכוונת בתי כנסיות וזכות תפלת הרבים, זהו שיהיה לבני אדם מקום [בו] יתקבצו ויודו לאל שבראם והמציאם, ויפרסמו זאת ויאמרו לפניו "בריותך אנחנו"! וזו כוונתם במה שאמרו ז"ל "ויקראו אל אלקים בחזקה" מכאן אתה למד שתפלה צריכה קול.

ב. בקול. טעם הדבר שצריך לבטא תפלתו בדיבור (קול) ולא די בכוונת הלב, אף על פי שהשם יתברך יודע מחשבות לבנו, כתב מהר"ל (נתיב העבודה) כי "האדם הוא נחשב אדם מצד הדבור ובזולת זה אינו אדם, וכאשר אין האדם מתפלל ומבקש בדבור אין כאן מקבל, כי כל מקבל מבקש לקבל מה שהוא חסר, ולכן צריך שיהיה מבקש חסרונו בדבור, ואז הוא מבקש חסרונו במה שהוא אדם חסר". ביאור דבריו ז"ל: כי בהיות אדם גשמי, כל מה שנשאר רק במחשבה איננו אמת אצלו. הרי אנו רואים שכל חסרון שהאדם מצטער עליו באמת, הוא מוציאו בפה. האדם מוגדר כ"חי מדבר" ו"רוח ממללא" (תרגום בראשית ב, ז), ועל כן פנימיותו אינה מאומתת אלא בדיבור. (מכתב מאליהו ד' 62).

ג. ונעים. כתב בספר יעלזו חסידים (קי"ט): "כשאתה מהלל ומשבח לפניו חשוב: כשאתה מתאווה לשמוע קול שיר בנעימה, אם היו רצים לפניך בלי נגון, מי היה מקובל לך? כל שכן כשהוא מהלל ומשבח לפני השם יתברך, שצריך שיהא במשך קול נעים וקול רם, ואמרו (ירושלמי ברכות א, א) שכשהיו מהלכים בעזרה היו הולכים עקב בצד אגודל, כדי להראות שאינו משאוי עליו מלאכת ה', וכן כשאתה משורר להנאתך אתה ממשיך בקולך, כן כשתאמר דברי בקשות תאמר בדרך תחנונים, שנאמר (משלי י"ח) "תחנונים ידבר רש".

ביאורים

1. בקול רם ונעים. ב'אליהו רבה' (נא, י) הביא מעשה באדם פשוט שנגלה יומיים לאחר פטירתו

ארחות תפלה **יושר**

שֶׁנֶּאֱמַר (בשה"ש ז זטא ב'): "הַשְׁמִיעִנִי אֶת קוֹלֵךְ" - כְּשֶׁאַתֶּם מִתְפַּלְּלִים לְפָנַי בְּקוֹל גָּבוֹהַ, "כִּי קוֹלֵךְ עָרֵב" - בִּתְפִלָּתֵךְ. וְכֵן כָּתְבוּ הַפּוֹסְקִים, וְהִפְלִיגוּ מְאֹד בְּשֶׁכַּר זֶה, וְעַיֵּן סוֹף שִׁיר הַשִּׁירִים רַבָּה בָּזֶה [2]וְעַיֵּן שו"ע סי' נ"א ס"ט.

ביאורים

ובראשו כתר של עשבים מגן עדן, בזכות שהיה אומר ברכות בקול נעים בבית הכנסת. **2. ועי' שו"ע סי' נ"א ס"ט.** צ"ל ס"ח ושם כתב: "אין אומרים הזמירות במרוצה כי אם בנחת". והטעם, כדי שלא ידלג שום תיבה ולא יבליעם, אלא יוציא מפיו כאילו מונה מעות (מ"ב). הגר"א על הפסוק (משלי י"ט) "ואץ ברגלים חוטא" מבאר: "רגלים" - הוא תפילה, כי תפילה היא רגלי האדם כמו שאמר בזוהר, ואץ (-ממהר) בהם הוא חוטא. בספר קב הישר (פ' ל"ד) הביא עשרה דברים שבית דין של מעלה מנדין עליהם, ואחד מהם הוא: "האומר שירות ותשבחות במרוצה, ואינו מוציא מפיו התיבות בשלימות בשפה ברורה מן ברוך שאמר עד תפילת ישתבח".

ארחות | תפלה | יושר | עיונים

תְּפִלַּת וָתִיקִין

וְעִנְיַן תְּפִלַּת [1]וָתִיקִין, מִלְּבַד שִׁיטַת הָרִי"ף וְהָרַמְבַּ"ם שֶׁהוּא חִיּוּב גָּמוּר, וְהָעוֹבֵר עַל זֶה וְאֵין מִתְפַּלֵּל כְּוָתִיקִין נִקְרָא עוֹבֵר עַל דִּבְרֵי חֲכָמִים, וַאֲפִלּוּ לִשְׁאָר הַפּוֹסְקִים שֶׁאֵינוֹ חִיּוּב גָּמוּר, מִכָּל מָקוֹם הוּא עִנְיָן גָּדוֹל מְאֹד כְּמוֹ שֶׁהִפְלִיגוּ חַז"ל מְאֹד, וְהִבְטִיחוּ (בברכות דף ט' ע"ש בתוס') **[א]שֶׁאֵינוֹ נִזּוֹק כָּל הַיּוֹם כֻּלּוֹ. [וְאִלּוּ הָיָה בָּא** במצוה דלא פסק חוכא כל היום עבור דסמיך, ואילו הוא למגן וצנה לבל יקרהו נזק, אין זה מיוחד לרב ברונא לבד, זה ענין כל אדם טוב ורע שוגה ופתי, כאשר יעשו דבר אשר ימלטו בו כל היום מרעה, ירוצו ולא ייגעו לעשותו, ואילו היה איזה דבר סגולי להנושא שיהיה בטוח שלא יקרהו ביומו מקרה ופגע, ידעתי כי ידלגו עור ופסח יחד לקנותו במחיר, אפס יהיו בטוחים מבלי כושל, ואדרבא הפחותים יותר מבני עליה אשר כל מבטחם וחפצם בה' ואינם חרדים לשום דבר נזק, כי מה' לא תצא הרעה. וקידוש לבנה בכל חודש יוכיח, שזהירים במצוה זו יותר מכל מצות, הואיל ונדפס שיש בטחון שלא ימות באותו חודש. אמנם אם הכוונה כמו שכתבתי לא על נזקי ומקרי גוף, כי אם על ידו ימלט מחטא, בזה לא ישמחו המוני עם כי אם איש אשר לבבו שלם עם ה', וזהו תכלית חפצו בזה העולם לעשות נחת רוח ליוצרו, לבל ילכד ח"ו בעון ויעול בכסופא קמי מלכא, ולכך רב ברונא ששמח, הוא לאות שהוא מבני עליה ואדם גדול ביראה.

ביאורים

1. ותיקין. תלמידים. ורש"י (ברכות כו, א) פירש, אנשים ענוים המחבבים מצוות. הותיקין מקדימים לקיים מצוות ומשתדלים לעשותן בזמנן וכדינן. ותיקין היו מתחילים לקרא קריאת שמע זמן מועט קודם הנץ החמה, כדי לסיימה - ולהתחיל תפילת שמונה-עשרה - עם הנץ החמה. **2. עיין שם בתוספות.** שמפרשים "כל הסומך גאולה לתפלה אינו ניזוק כל היום כולו" - במי שסומך גאולה לתפלה בהנץ החמה כמנהג הותיקין.

א. שאינו ניזוק כל היום כולו. כתב ביערות דבש (דרוש ט ד"ה אמנם): אין לפרש כפשוטו היזק הגוף בנזקין דשכיחי [בנזקים המצויים], אך יש לפרשו על נזקי נפש, דאינו חוטא כל היום, כנראה מירושלמי [ברכות פ"א ה"א] דמצוה גוררת מצוה ומגנא לבל יבא לידי חטא, וזהו הכוונה דאינו ניזוק כל היום, והדבר הזה מוכרח, דהוא שבח לרב ברונא דשמח

ארחות | תפלה | יושר

**בִּזְמַנֵּנוּ אֶחָד מֵהַתַּנָּאִים שֶׁיָּדוּעַ שֶׁכָּל בְּרָכוֹתָיו מִתְקַיְּמִין כַּמָּה הָיוּ מִשְׁתַּדְּלִין לְקַבֵּל בְּרָכָתוֹ, עַל אַחַת כַּמָּה וְכַמָּה בְּרָכָה שֶׁחָזַ"ל הִבְטִיחוּ]. וְחִזְקִיָּהוּ הַמֶּלֶךְ [שֶׁחָזַ"ל אָמְרוּ עָלָיו שֶׁבִּקֵּשׁ הַקב"ה [3]לַעֲשׂוֹתוֹ מָשִׁיחַ] [4]לֹא מָצָא זְכוּת לְהַזְכִּיר מִכָּל מַעֲשָׂיו הַטּוֹבִים, רַק שֶׁהָיָה מִתְפַּלֵּל כְּוָתִיקִין. וְרַב בְּרוֹנָא שֶׁזָּכָה לְכַוֵּן כַּעַם אַחַת כְּוָתִיקִין [5]עִם סְמִיכַת גְּאֻלָּה לַתְּפִלָּה, [6]לֹא פָּסַק חוֹכָא מִפּוּמֵיהּ כָּל הַיּוֹם מֵרֹב שִׂמְחָה, שֶׁיָּדַע גֹּדֶל הַמְּצָוָה וְהַשָּׂכָר בָּזֶה. (וְדַעַת כַּמָּה פּוֹסְקִים שֶׁתְּפִלַּת וָתִיקִין עָדִיף מִתְּפִלָּה בְּצִבּוּר וּמִסְּמִיכַת גְּאֻלָּה לַתְּפִלָּה וּמִלְּהִתְפַּלֵּל עִם תְּפִלִּין עַיֵּן במ"ב). וְכָתַב רַבֵּנוּ יְהוֹנָתָן מִפְּרָג זַ"ל בְּפֵרוּשׁ עַל 'אֵיכָהּ' שֶׁתְּפִלַּת וָתִיקִין מֻכְרַחַת לְהִתְקַבֵּל וְאִלּוּ הָיוּ מִתְפַּלְּלִין וָתִיקִין בְּיוֹם הַחֻרְבָּן - לֹא הָיָה נֶחֱרָב בֵּית הַמִּקְדָּשׁ, [7]וְלָכֵן כְּתִיב 'סַכּוֹתָה בֶּעָנָן לָךְ

ביאורים

3. לעשותו משיח. כמובא במסכת סנהדרין צד, א. **4. לא מצא זכות וכו'.** כששמע חזקיה המלך את דברי ישעיהו הנביא שהתנבא ואמר לו: "צו לביתך כי מת אתה ולא תחיה". מיד: "ויסב חזקיהו פניו אל הקיר ויתפלל אל ה', ויאמר אנה ה' זכר-נא וגו' והטוב בעיניך עשיתי". ובמסכת ברכות (י, ב) מאי 'והטוב בעיניך עשיתי'? אמר רב יהודה אמר רב: שסמך גאולה לתפלה. וביאר בתוספות שם (ט, ב) שהיה מתפלל כותיקין. וביאר המהרש"א, שדבר זה מרומז בהפסוק 'והטוב בעיניך עשיתי', כי 'טוב' זה האור, שהוא נץ החמה, כמו שכתוב: "וירא אלהים את האור כי טוב", ורצונו לומר, והטוב בעיניך - בזמן שהוא טוב בעיניך, דהיינו בשעת הנץ החמה - עשיתי, התפללתי וסמכתי תפלתי לק"ש ולגאולה. **5. עם סמיכת גאולה לתפלה.** בהנץ החמה. **6. לא פסק חוכא מפומיה.** לא הפסיק לחייך כל היום. **7. ולכן כתיב "סכותה בענן לך מעבור תפלה".** פסוק הוא באיכה (ג, מד). והיינו, שביום חורבן בית-המקדש עשה הקב"ה את שמי השמים מעוננים [וזהו 'סכותה בענן' - הקב"ה סיכך יום זה בענן] וזאת בכדי שלא יראו את זריחת השמש, שעה שהחמה מתחלה לזרוח בראשי ההרים, וממילא לא ידעו מתי הוא זמן נץ החמה, וכיון שכך לא התפללו כותיקין, [וזהו 'מעבור תפלה' - הקב"ה סיכך אותו יום בענן כדי שלא יעבור ויעלה לשמים התפלה של הנץ, שמכיון שעשה אותו יום מעונן לא ידעו מתי הוא זמן הנץ ולא התפללו כותיקין].

ארחות תפלה יושר

מֵעָבֹר תְּפִלָּה' כְּדֵי שֶׁלֹּא יֵדְעוּ מָתַי הָנֵץ הַחַמָּה, עַיֵּן שָׁם.

עיונים ארחות תפלה יושר

הַשְׁכָּמָה לַתְּפִלָּה

וַאֲפִלּוּ מִי שֶׁאֵין מִתְפַּלֵּל כְּוָתִיקִין, עַל כָּל פָּנִים חַיָּב לְהַשְׁכִּים כְּפִי יְכָלְתּוֹ, כְּמוֹ שֶׁאָמְרוּ (ברכות ח') [1]קִדְּמוּ וַחֲשִׁיכוּ לְבֵי כְּנִישְׁתָּא [2]כִּי הֵיכִי דְּתוּרְכוּ חַיֵּי, וְאָמְרוּ (בשבת קכ"ז) [3]הַשְׁכָּמַת בֵּית הַמִּדְרָשׁ הוּא מֵהַדְּבָרִים שֶׁאָדָם [4]אוֹכֵל פֵּרוֹתֵיהֶן בָּעוֹלָם הַזֶּה [5]וְהַקֶּרֶן קַיֶּמֶת לוֹ לָעוֹלָם הַבָּא. וְאָמְרוּ (תנחומא מקץ ט') [א]צָרִיךְ אָדָם לְהַשְׁכִּים לַתְּפִלָּה שֶׁאֵין לְךָ גְּדוֹלָה מִן הַתְּפִלָּה. וְאָמְרוּ (במדב"ר בלק) [6]חֵן עַם כְּלָבִיא יָקוּם' - [7]עוֹמְדִין כַּאֲרָיוֹת מִמִּטָּתָן

א. צריך אדם להשכים לתפלה. בתנא דבי אליהו מצינו שהרשעים הנידונין י"ב חודש, לאחר עונשם הצדיקים מלמדים עליהם זכות, והקב"ה מעמידם מאפרם אשר נצברו תחת רגלי הצדיקים, ומהו הזכות שמלמדים עליהם? - שהיו משכימין לבתי כנסיות ובתי מדרשות וקורין קריאת שמע ומתפללין, הרי שבהשכמתו לתפלה ובתפלתו יכול אדם להנצל שיקימוהו מאפרו לאחר י"ב חודש, ועד כמה יש להזהר בה, ושלא תהיה עליו כמשא, כי הצלתו היא נצח... (אור יהל ח"ג פ' ויקרא).

ביאורים

1. קדימו וחשיכו לבי כנישתא. הקדימו לבוא, והתעכבו עד חשיכה בבית הכנסת. **2. כי היכי דתורכו חיי.** כדי שיארכו ימיכם. כשם שמאריכים הם בבית הכנסת, לפני התפלה ואחר התפלה, באותה המדה מודד להם הקדוש ברוך הוא, ומאריך ימיהם (פירוש רבינו יהונתן הכהן מלוניל). **3. השכמת ביהמ"ד.** שאדם משכים לבוא לבית המדרש. **4. אוכל פירותיהן בעוה"ז.** אדם נוטל בעולם הזה שכר עבורן, אך אותו שכר אינו אלא צדדי ("פירות"). [ראה 'פני-יהושע' ברכות ו, ב (ד"ה שם אמר) ביאור מדוע דברים אלה יש להם "פירות" יותר משאר מצוות]. **5. והקרן קיימת לו לעוה"ב.** ואילו עיקר שכרן ("קרן") אינו נגרע בכך, אלא שמור הוא לאדם לעולם הבא. **6. חן עם כלביא יקום.** פסוק הוא (במדבר כג, כד), מנבואת בלעם שנבא ודבר בשבח עם ישראל. **7. עומדין כאריות וכו'.** כשהן עומדין משנתם שחרית, הן מתגברין כלביא וכארי [=שמות שונים לאריה] כדי להזדרז לחטוף את המצות - ללבוש טלית, לקרוא את שמע, ולהניח תפילין. (רש"י, במדבר כג, כד). וכעין זה במדרש רבה (שם): 'הן עם כלביא יקום וכארי יתנשא' אין אומה בעולם כיוצא בהם, הרי הן ישנים מן התורה ומן

ארחות תפלה יושר

לִקְרִיאַת שְׁמַע וְלִתְפִלָּה. וְאָמְרוּ (ברכות מ"ג ב') תַּלְמִיד חָכָם [8]אַל יְכַוֵּן בָּאַחֲרוֹנָה דְּקָרוּ לֵיהּ פּוֹשֵׁעַ וְעָצֵל, וְלֶעָתִיד לָבֹא יִקְרְאוּהוּ כֻּלָּם בְּשֵׁם 'הַפּוֹשֵׁעַ וְהֶעָצֵל' [כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב בְּתַנְחוּמָא רֵישׁ וַיַּקְהֵל שֶׁלְּעָתִיד לָבֹא יִקְרְאוּהוּ [9]לְפִי מַעֲשָׂיו] וְאוֹי לָהּ לְאוֹתָהּ בּוּשָׁה וּכְלִמָּה. וְאָמְרוּ (באדר"נ פכ"א) [10]שֵׁנָה שֶׁל שַׁחֲרִית מוֹצִיאִין אֶת הָאָדָם מִן הָעוֹלָם, שֶׁיָּכוֹל לַעֲבֹר זְמַן קְרִיאַת שְׁמַע, עַיִן שָׁם, וַהֲרֵי זֶה 'מְעַוֶּת' לֹא יוּכַל לְתַקֵּן' [11]כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב בַּחֲגִיגָה (דף ט'), וַאֲפִלּוּ בְּטֵל פַּעַם אַחַת קְרִיאַת שְׁמַע [12]כְּאִלּוּ לֹא קָרָא כָּל יָמָיו כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב בִּבְרָכוֹת ס"ג ב'. וְעַיֵּן בְּאוֹ"ח סִימָן

ביאורים

המצוות [-שרק בשעה שהם ישנים הם בטלים מהתורה והמצוות, וכשקמים] ועומדין משנתן [מיד הם מתגברים בתורה ובמצוות] כאריות וחוטפין קריאת שמע [שממהרים לקרוא סמוך להשכמתם בבוקר] וממליכין להקדוש ברוך הוא. ע"כ. **8. אל יכנס.** לבית המדרש באחרונה, משום שיקראו לו פושע ועצל. **9. לפי מעשיו.** שעשה בעולם הזה. **10. שינה של שחרית.** מובא שם: רבי דוסא בן הרכינס אומר (אבות ג, י) שינה של שחרית... מוציאין את האדם מן העולם. שינה של שחרית, כיצד? מלמד שלא יתכוון אדם לישן עד שתעבור עליו זמן קריאת שמע, שאם ישן עד שתעבור עליו זמן קריאת שמע נמצא בטל מן הקריאת שמע שנאמר (משלי כו) אמר עצל שחל בדרך ארי בין הרחובות. **11. כמ"ש בחגיגה.** לשון הגמרא שם: "מעוות לא יוכל לתקון" (קהלת א, טו), זה שביטל קריאת-שמע של שחרית או ק"ש של ערבית או שביטל תפלה של שחרית או תפלה של ערבית. ובקהלת רבה (א' ל"ז): "הגיעה שעת התפלה ולא התפלל בה, עליו נאמר 'וחסרון לא יוכל להמנות'". **12. כאילו לא קרא כל ימיו כמ"ש בברכות.** הגמרא שם לומדת מפסוק שחביבה תורה על לומדיה בכל יום ויום כיום שנתנה מהר סיני. על כך מביאה הגמרא ראיה "תדע, שהרי אדם קורא קריאת שמע שחרית וערבית וערב אחד אינו קורא דומה [הדבר בעיניו] כמי שלא קרא קריאת שמע מעולם", ובודאי אין זה אלא משום שדברי תורה חביבים בעיניו כל כך, שהם דומים בעיניו כאילו קבלם באותו יום. [בקריאת שמע כתוב (דברים ו, ו): "והיו הדברים האלה אשר אנכי מצוך היום" ודרשו בפסיקתא זוטרתא (שם, שם): "שיהיו בכל יום ויום חדשים בעיניך כאילו קבלתם היום מהר סיני". אם כן, כשאדם אינו קורא קריאת שמע יום אחד הרי הוא באותו יום כאילו לא קבל את התורה כלל].

עיונים ארחות תפלה יושר

ב. יתגבר כארי לעמוד בבוקר לעבודת בוראו. כתב בספר חסד לאלפים: יתגבר כארי לעמוד בבוקר לעבודת בוראו שיהא הוא מעורר השחר. בזה תלוי כל היהדות שיתגבר כארי לקיים כל דבר טוב ולמשוך ידו מעשות כל רע, וצריך גבורה לשבר תאותו ולהלחם עם יצרו העומד על ימינו לשטנו. ואם בכל

נ"ח ס"ב שֶׁפָּסַק, דַּאֲפִלּוּ אֵין מִתְפַּלֵּל וְתִיקִין [13]חַיָּב לְהַקְדִּים מַה שֶּׁיּוּכַל, וְאִפּוּר גָּמוּר לְהִתְאַחֵר [14]עַד סוֹף הַזְּמַן כמ"ש הַגָּר"א בְּשֵׁם יְרוּשַׁלְמִי (מובא במ"ב שם סק"ג), וּבַגְּמָרָא (ברכות כ"ט) אָמְרוּ, [15]בְּמַעֲרָבָא לַייטֵי עַל זֵה, וְחָלִילָה לְזַלְזֵל בְּקִלְלַת חֲז"ל.

וּבְשַׁלְחָן עָרוּךְ רֵישׁ אֹרַח חַיִּים: [16](ב)"יִתְגַּבֵּר

השעות אמרו בעידנא דיצר הרע לית דמדכר ליצר הטוב (-בזמן שהיצר הרע שולט באדם אין האדם זוכר את היצר הטוב), על אחת כמה וכמה בעת קומו משנתו שהוא מטומטם בשינה ולא זכר האיש המסכן מה חובתו ויעשנה, ויצר (-הרע) סמוך מסיתו הסת ומפיל עליו עצלות וכובד רב, בחורף מפני הצינה ובקיץ מפני שלא שבע בשינה, או מפני שאין לו נר מוכן או אומר לו שכב עוד מעט עתה תקום כי עוד חזון (-יש עדיין זמן), עד שחוטפתו שינה ונמצא ישן כל הלילה או גם מאבד תפילה בציבור. ומאחר שבתחילת היום תוקפו יצרו אך בו שוב יהפוך ידו כל היום מרעה אל רעה יצא ויתגבר עליו יצרו ויעשה בו את אשר זמם, כי עבירה גוררת עבירה, ואמרי אינשי מן השחר נראה טוב היום.

ביאורים

13. חייב להקדים מה שיוכל. בשו"ע (או"ח נח, ב): אם לא קרא אותה קודם הנץ החמה [שזהו הזמן המובחר ביותר לקריאתה כדי להסמיך גאולה לתפילה עם הנץ החמה] יש לו להקדים לקרותה במהרה כל מה שיוכל. וביאר ה'משנה ברורה', כי אע"פ שמצד דין קריאת שמע נמשך הזמן לכתחלה עד סוף שלש שעות, מכל מקום מצד הענין שזריזין מקדימין למצוות (עיין פסחים ב, א), יש להזדרז לקרותה במהרה. **14. עד סוף הזמן.** עד סוף שלש שעות מתחילת היום (שהוא רביע היום), ואף שמותר לקרותה עד סוף זמן זה, מכל מקום אסרו חכמים להתעכב לכתחלה עד אז, והצריכו לחשוש לדעה שזמנה עד הנץ החמה, וכל זאת כדי לזרז את האדם. **15. במערבא לייטי על זה.** קללו במערב, דהיינו בארץ ישראל (העומדת לצד מערב בבל), את מי שמאחר להתפלל עד סמוך לסוף זמן תפלה. והטעם, שמא תטרף לו השעה מאונס בטרם התפלל, ויעבור זמן התפלה. **16. יתגבר כארי.** כנגד יצרו.

ארחות תפלה יושר

עיונים

(ג)כַּאֲרִי [17]לַעֲמֹד בַּבֹּקֶר לַעֲבוֹדַת בּוֹרְאוֹ". וְכָתַב הַ'מִּשְׁנָה בְּרוּרָה': וְאַף אִם [18]יַשִּׁיאֻנוּ יִצְרוֹ בַּחֹרֶף לוֹמַר אֵיךְ תַּעֲמֹד בַּבֹּקֶר כִּי הַקֹּר גָּדוֹל, אוֹ יַשִּׁיאֻנוּ [19]בַּקַּיִץ לוֹמַר אֵיךְ תַּעֲמֹד מִמִּטָּתְךָ (ה)וַעֲדַיִן לֹא שָׁבַעְתָּ מִשְׁנָתְךָ - יִתְגַּבֵּר עָלָיו וְאַל יִשְׁמַע לוֹ, וְיַחְשֹׁב בְּנַפְשׁוֹ, אִלּוּ הָיָה נִצְרָךְ לַעֲמֹד לְשָׁרֵת לִפְנֵי מֶלֶךְ בָּשָׂר וָדָם, כַּמָּה הָיָה זָרִיז וְזָהִיר לַעֲמֹד בַּהַשְׁכָּמָה לְהָכִין עַצְמוֹ לַעֲבוֹדָתוֹ, כָּל שֶׁכֵּן וְקַל וָחֹמֶר בֶּן בְּנוֹ שֶׁל קַל וָחֹמֶר לִפְנֵי מֶלֶךְ מַלְכֵי הַמְּלָכִים הַקב"ה. עַד כָּאן לְשׁוֹנוֹ. וְעַיֵּן בְּמִשְׁנָה בְּרוּרָה סי' א' סק"ט שֶׁפָּסַק שֶׁצָּרִיךְ לָקוּם לְכָל הַפָּחוֹת חֲצִי שָׁעָה לִפְנֵי הַתְּפִלָּה, שֶׁיּוּכַל לְהָכִין עַצְמוֹ וְלָבֹא לַתְּפִלָּה בַּזְּמַן.

א. כן יזהר מאד בכמה שהזהירו חז"ל שלא יעבור לפני המתפללים ולא ישב וכו'. דעת הרמב"ם (פ"א מהל' ממרים ה"ב וס' המצוות שורש א) שיש איסור לאו של "לא תסור" ומצות עשה "ועשית על פי הדבר אשר יגידו לך" בכל איסורי דרבנן, ומי שמבטל חיוב הכריעות בשמונה-עשרה או חיוב שלש פסיעות אחר תפלתו, או איסורי מעבר וישיבה כנגד המתפללים, גם הוא בכלל לאו ועשה מדאורייתא, דמאי שנא תקנות וגזירות של חז"ל במצות תפלה מתקנותיהם וגזירותיהם על שאר מצוות התורה. וידועים דברי רבינו יונה ז"ל ב'שערי תשובה' תחילת שער ג' שמפליג בחומר דברי סופרים.

כתב הגאון רבי חיים פלאג'י זצ"ל (בספרו 'רוח חיים' על או"ח סי' ק"ב): אסור לעבור כנגד המתפללים, כמו [כמה] צער בנפשי דלא זהירי בה אינשי אפילו נבונים שיודעים דין זה, לאו אדעתייהו, ולאו דוקא בעמידה (-בשמו"ע) אלא גם בקדיש אזהרה שמענו דהוא בכלל תפלה ויותר מעלה וכו' ולא ידעתי מי פטרם להקל בדינים אלו דהוא משום מוראת שכינה.

וראה שו"ת שלמת חיים (סי' פ"ז) ממרן הגרי"ח זוננפלד זצ"ל: על דבר שנעשה לאיזה אנשים כהיתר לעבור לפני המתפלל בביהכ"נ, תשובה: פשיטא שאין כאן היתר.

ב. ולא ישב תוך ארבע אמות של המתפלל. הטעם שאסור לשבת בתוך ארבע אמות של המתפלל - כתב הטור - משום שהמתפלל מקבל על עצמו בשעת התפילה עול מלכות שמים, והיושב לצידו הנה כי כן האיש החפץ חיים בתחבולות יעשה מלחמה ויקבל עליו בכל תוקף שתכף שיעור משנתו יקום בזריזות לעבודת בוראו, ואם יעבור - יקנוס עצמו באיזה עינוי וסיגוף או ליתן איזה פרוטות לצדקה, על כגון זה אמרו, קדמיה לרשיעא עד לא יקדמינך (-הקדם לנצח את יצרך עד שלא יקדימך). זאת תורת האדם הרוצה לנצח יצרו ולעבוד את יוצרו.

ג. כארי. כן כתב הטור על פי דברי רבי יהודה בן תימא שאמר (אבות ה, כ) 'הוי עז כנמר וקל כנשר רץ כצבי וגבור כארי לעשות רצון אביך שבשמים', וביאר הטור "גבור כארי" - כוונתו כנגד הלב, כי הגבורה בעבודת הבורא יתברך היא בלב, ואמר שתחזק לבך בעבודתו. והט"ז (סק"א) כתב שאריה אין לו יראה משום בריה, כן לא יעלה על האדם מורא יצרו אף שהוא תקיף ממנו.

ד. ועדיין לא שבעת משנתך. כתב הגר"ח מוולאז'ין ('רוח חיים' אבות ב, יח) שיש לאדם להמנע מלהשאר ער עד לשעה מאוחרת בלילה, במידה והדבר עלול להקשות על הקימה לתפילה למחרת. ומקובל בשם החידושי הרי"ם זצ"ל לפרש המשנה פאה א, א: השכמת שחרית וערבית וכו' - שכדי להשכים בשחרית, יש להשכים ולישון מוקדם בערבית. ובאבות (ג, יד) אחד מן הדברים "המוציאים את האדם מן העולם" - שינה של שחרית.

ביאורים

17. לעמוד בבוקר. מיד כשיתעורר משנתו. **18. ישיאנו.** יפתנו. **19. בקיץ.** שהלילות קצרים.

ארחות תפלה יושר

עיונים

אִיסּוּר מַעֲבָר וִישִׁיבָה לִפְנֵי הַמִּתְפַּלֵּל

(א)כֵּן יִזָּהֵר מְאֹד בְּמַה שֶׁהִזְהִירוּ חַז"ל [1]שֶׁלֹּא [2]לַעֲבֹר לִפְנֵי הַמִּתְפַּלְּלִים, [3](ב)וְלֹא יֵשֵׁב תּוֹךְ

ביאורים

1. שלא יעבור לפני המתפללים. בתוך ארבע אמות. כי על ידי זה מפריע להם לכוון בתפילה, [ולכן אסור לעבור כנגד המתפלל אפילו אם עוסק העובר אז בקריאת שמע, אף שלגבי דין ישיבה כנגד המתפלל מותר באופן זה (כמבואר בהמשך), בכל זאת כיון שבעובר לפני המתפלל טעם האיסור הוא שעל ידי זה מבטל כוונתו, אסור] (מ"ב קב, טו). וב'חיי-אדם' כתב הטעם, מפני שמפסיק בין המתפלל להשכינה. **2. לפני המתפללים.** תפילת שמונה-עשרה. וב'ביאור הלכה' (ד"ה אסור) הביא דברי ה'אליה רבה' בשם השל"ה שיש ליזהר גם שלא לעבור לפני המתפללים בעת שקורין שמע ישראל, שגם בזה יש את הטעם שמבלבל העובר את כוונת המתפלל. **3. ולא ישב תוך ד' אמות של המתפלל.** הטעם שאסור לשבת בתוך ארבע אמות של המתפלל הוא משום כבוד השכינה השורה בארבע אמותיו בשעה שהוא מתפלל (ריטב"א). טעם אחר: מפני שנראה כאילו חבירו מקבל על

ארחות תפלה יושר

עיונים

[4]אַרְבַּע אַמּוֹת שֶׁל הַמִּתְפַּלֵּל, [5]וּלְמָדוּהוּ מִקְרָאֵי מַלְכוּת שָׁמַיִם.

בתוך ארבע אמות נראה כמי שאינו רוצה לקבל עליו עול

אולם הט"ז (קב, ג) מקשה, אם כן יצטרכו להרחיק ארבע אמות גם ממי שקורא קריאת שמע כיון שהוא גם ענין של קבלת עול מלכות שמים, ועוד תמה, מדוע צריך להרחיק רק ארבע אמות, והלא אף יותר מזה נראה כמי שאינו מקבל עליו עול מלכות שמים? אומר הט"ז, שמקום המתפלל הוא אדמת קודש שהרי הוא כעומד לפני המלך, וכיון שכך צריך לנהוג במקום זה כבוד ואין לשבת שם, וכל שיושב ואינו עוסק גם כן בדבר קדוש מראה בזה כאילו אין שם קדושה, והוא כשאר מקומות שבבית. והוסיף בשו"ע הרב, שכיון שמקומו של אדם הוא ארבע אמות לכן עד שם צריך להרחיק. ובריטב"א (ברכות לא, ב) כתב הטעם להרחקת ארבע אמות, משום ששכינה תופסת ארבע אמות של תפילה.

אולם בשו"ת מהר"ם שיק (סי' מח) ביאר כוונת הט"ז, לפי שמקום המתפלל הוא כעזרה כי המתפלל הוא כמקריב קרבן, וכיון ש'אין ישיבה בעזרה אלא למלכי בית דוד' לכן אסור לשבת בצד המתפלל, אולם כשלומד תורה שמתקיים בו 'מאן מלכי רבנן' נקרא מלך ואז מותר לו לישב שם.

בספר תורת חיים (סק"א) כתב נפק"מ בין טעם הטור לטעם הט"ז באופן שהמתפלל חולה ומתפלל בישיבה, שלטעם הטור כיון שאף המתפלל יושב אינו נראה ככופר, אולם לדעת הט"ז כיון שהוא מקום קדוש יש להחמיר ולעמוד. [בספר 'דעת נוטה' למו"ר שליט"א כתב: "אסור לישב בתוך ד' אמות של מתפלל, ואפילו המתפלל חולה שמתפלל מיושב"].

המאירי (ברכות שם) הוסיף לכתוב שני טעמים במה שצריך להרחיק ד' אמות. א. כדי שלא יבלבל היושב את כוונת המתפלל. ב. שמא יבקש המתפלל על צרכיו וחבירו שומע ומתבייש.

ביאורים

עצמו מלכות שמים ואילו הוא אינו מקבל (טור או"ח קב, ראה עיונים). המאירי מפרש שאסור לשבת תוך ארבע אמותיו של מתפלל כדי שלא יתן עליו המתפלל את לבו ותתבלבל תפילתו. האיסור לשבת תוך ארבע אמותיו של המתפלל הוא רק למי שיושב ובטל, אבל אם היושב קורא קריאת שמע וברכותיה וכדומה, מותר לו לשבת תוך ארבע אמותיו של מי שמתפלל שמונה-עשרה (תוספות בשם הגאונים. שו"ע קב, א). **4. ארבע אמות.** שהוא לשיטת החזון איש 2.304 מטר, ולשיטת הגר"ח נאה 1.92 מטר. **5. ולמדוהו מקראי.** שנאמר בתפילת חנה, שאמרה לעלי אחר שילדה את שמואל (שמואל א, א כו) 'אני האשה הניצבת עמכה בזה', ופירש רש"י (ברכות לא, ב) ממה שאמרה 'הניצבת עמכה' משמע שגם עלי היה נצב (עמד) כשהתפללה אז לבן. מכאן אנחנו למדים שאסור לישב בתוך

ארחות תפלה יושר

עיונים

[6]וּמְבֹאָר בַּפּוֹסְקִים. [7]וְכֵן לֹא יִפְסַע תּוֹךְ אַרְבַּע אַמּוֹת שֶׁל הַמִּתְפַּלֵּל, [8]וְהַ'מָּגֵן אַבְרָהָם' אוֹסֵר אֲפִלּוּ מִן הַצַּד תּוֹךְ אַרְבַּע אַמּוֹתָיו, דִּצְדָדִין שֶׁלְּפָנָיו כִּלְפָנָיו דָּמֵי. וְכֵן אָסוּר לָצֵאת לַחוּץ לִפְנֵי סוֹף הַתְּפִלָּה אוֹ בְּאֶמְצַע הַתְּפִלָּה וְכַנַּ"ל רַק לַדְּבָרִים שֶׁמַּכְרָחִין, וַחַז"ל הֶחְמִירוּ מְאֹד בְּכָהֵאי גַּוְנָא [ג]וְכָתְבוּ שֶׁהוּא חַס וְשָׁלוֹם בִּכְלַל "[9]וְעוֹזְבֵי ה'

ג. וכתבו שהוא ח"ו בכלל **ועוזבי ה' יכלו.** בשו"ע או"ח סימן נ"ה ס"ב כתב: אם התחיל לומר קדיש או קדושה בעשרה ויצאו מקצתן, גומרין את הקדיש או אותה הקדושה שהתחיל וכו'. וכתב הרמ"א: ומכל מקום עבירה היא לצאת [שגורם שלא תשרה השכינה בשעת אמירת הקדושה, כיון שבגללו אין עשרה], ועליהם נאמר (ישעיהו א, כח) "ועוזבי ה' יכלו". אבל אם נשאר עשרה [ששורה

ביאורים

ארבע אמות של מי שעומד בתפלה, וכן כתב הטור. והוסיפו הרא"ש והטור ועוד ראשונים שמזה שכתוב 'עמכה בזה' למדים שרק בארבע אמות אסור לשבת, כי 'זה' בגימטריה י"ב והיינו ארבע אמות לכל צד מג' צדדים. אולם התוספות (שם ד"ה עמכה) כתבו שלמדים זאת מתוספת הה"א של 'עמכה', שלא ישב עלי אלא באמה חמישית ממנה כי בארבע אמותיה אסור לישב. (ועי' ט"ז או"ח סי' ק"ב סק"א). **6. ומבואר בפוסקים.** עיין ברכות כז, א. לא, ב. ושו"ע או"ח סימן ק"ב, ובנו"כ שם. **7. וכן לא יפסע וכו'.** כתב השו"ע (קב, ה): אם השלים תפלתו והיה אדם אחר מתפלל אחריו, אסור לפסוע שלש פסיעות עד שיגמור מי שאחריו את תפלתו, שאם יעשה זה הרי הוא כעובר כנגד המתפלל. וכתב המ"ב (סק"כ): ומיירי בתוך ארבע אמות, או שיבוא לתוך ארבע אמות על-ידי שלש פסיעות שיפסע לאחריו [כי חוץ לארבע אמות אין כלל חשש של בלבול הכוונה. ואף לפי מה שכתב החיי אדם (הובא לעיל) בטעם האיסור שהוא משום שמפסיק בין המתפלל לשכינה, כיון שעובר מחוץ לארבע אמות שהוא רשות אחרת אינו מפסיק בין המתפלל לשכינה]. **8. והמג"א אוסר אפילו מן הצד.** ה'מגן אברהם' מבאר דברי השו"ע שכתב 'בצידיהם מותר לעבור ולעמוד', שבצדדים מותר לעבור עד שמגיע לצדדים שלפניו ומשם לא ילך הלאה אלא יעמוד שם, והוסיף המג"א לבאר שאם ממשיך ללכת דינו כלפניו ממש, כי כל עוד שרואה המתפלל את העובר אסור לעבור שם כי מתבטל על ידי זה מכוונתו, ומבואר בזה שצדדים שלפניהם כלפניהם ואסור לעבור, וכן הביא ה'משנה ברורה' בשם הזוהר. **9. ועוזבי ה' יכלו.** פסוק הוא בישעיהו א, כח. ופירושו, הרשעים העוזבים את

ארחות תפלה **יושר** עיונים

יִכְלוּ", עַיֵּן בַּפּוֹסְקִים. וְהַמְזַלְזֵל בְּדִינִים אֵלּוּ, כְּאִלּוּ אֵין מַאֲמִין חַס וְשָׁלוֹם שֶׁהַקב"ה נִמְצָא בְּבֵית הַכְּנֶסֶת [10]וְעוֹמֵד לִפְנֵי הַמֶּלֶךְ, וּכְאִלּוּ מְבַזֶּה חַס וְשָׁלוֹם אֶת הַמֶּלֶךְ, וְכָל שֶׁכֵּן הָעוֹשֶׂה כֵּן תָּמִיד בְּקִבְיעוּת [11]מִלְבַד חִלּוּל ה' שֶׁבָּזֶה גּוֹרֵם שֶׁרַבִּים יִלְמְדוּ מִמֶּנּוּ [12]וְעָנְשׁוֹ כְּנֶגֶד כֻּלָּם.

שאסור להניח ספר תורה פתוח בשעת קריאתו ולצאת מבית הכנסת, משום שנאמר 'ועוזבי ה' יכלו', ושם על אף שנשארו עשרה בכל זאת עובר, משום שהוא עצמו עוזב את התורה ויוצא.

ומה שמבואר כאן ברמ"א לענין תפילה שבמניח עשרה מותר, כבר כתב הלבוש שדוקא אם הוא לצורך, אבל שלא לצורך - גם במניח עשרה אסור, והיינו משום החיוב שעליו, ואם לא נשתיירו עשרה אסור אפילו לצורך.

ביאורים

ה' ישמדו. **10. ועומד.** המתפלל. **11. מלבד חילול ה' שבזה.** יש עוד טעם באיסור לצאת לחוץ קודם גמר התפלה, משום חילול ה', כי יסוד ענין חילול ה' הוא שעל-ידי שמזלזל במצוה - אחרים למדים ממנו לזלזל גם-הם במצוות. **12. ועונשו כנגד כולם.** כנגד כל אלו שלמדו ממנו לזלזל ג"כ בדבר זה, כי הוא חוטא ומחטיא את הרבים.

ארחות תפלה **יושר**

חוֹמֶר הָעוֹנֶשׁ לַמְזַלְזְלִים בְּהִלְכוֹת תְּפִילָה

וְעַיֵּן בְּזֹהַר חָדָשׁ רוּת דַּף ל"ג: מְדוֹר הַשֵּׁנִי בַּגֵּהִנָּם נִקְרָא שַׁחַת וְהוּא אֵשׁ יְרַקָּה וְאֵין שָׁם כִּי אִם חֹשֶׁךְ וְאֵין שָׁם רַחֲמִים כְּלָל, וְשָׁם דָּנִים מִי שֶׁיֵּשׁ לוֹ בֵּית הַכְּנֶסֶת בְּעִירוֹ וְאֵינוֹ נִכְנָס לְשָׁם לְהִתְפַּלֵּל כו', הַמָּדוֹר הַשְּׁלִישִׁי נִקְרָא דּוּמָה וְשָׁם נִדּוֹנִים מִי שֶׁאֵינוֹ עוֹנֶה אָמֵן אַחַר הַמְבָרֵךְ וּמִי [1]שֶׁעוֹשֶׂה תְּפִלָּתוֹ פַּסְקֵי פַּסְקֵי כְּגוֹן [2]הַמְסַפֵּר בִּתְפִלָּתוֹ וְחוֹזֵר וְאוֹמֵר [3]דָּבָר אַחֵר [4]וְחוֹזֵר וּמַפְסִיק וְהַמִּתְלוֹצֵץ עַל חֲבֵרוֹ כו' עַד כָּאן לְשׁוֹנוֹ. וְכָתַב הָרַמְבַּ"ן (בהקדמה לאיוב) דְּרֶגַע אֶחָד בַּגֵּהִנָּם [5]קָשֶׁה מִיסּוּרֵי אִיּוֹב כָּל יָמָיו, [וְעַיֵּן בַּמִּדְרָשׁ (אבא גוריון פ"ד) דְּאֵשׁ שֶׁל גֵּהִנָּם כְּשֶׁאָדָם רָחוֹק מִמֶּנָּה [6]ת"ל פַּרְסָאוֹת הוּא נִכְוֶה בָּהּ כו' עַיֵּן שָׁם עוֹד

ביאורים

1. שעושה תפלתו פסקי פסקי. שאין תפלתו נאמרת כולה בבת אחת אלא בהפסקות, שפוסק כמה וכמה פעמים באמצע תפלתו לדברים אחרים. **2. המספר.** המדבר. **3. דבר אחר.** מתפלתו. **4. וחוזר ומפסיק.** חוזר פעם נוספת ומפסיק מתפלתו ומדבר. **5. קשה מיסורי איוב כל ימיו.** לשון הרמב"ן שם: ולכן הצדיק הגמור שיארע לו החטא הקל ועבר בזדון על מצוות בוראו יתברך, על כל פנים ראוי ליענש עליו. והנה אם יאבד הא-ל מגופו בעולם הזה כל הטובה אשר נהיתה בעולם, ויהיה נידון ביסוריו של איוב כל ימיו, טוב לו משיענש בנפשו להיות נידון בעולם הנשמות ביסורי גיהנם, או שיגרע חטאו מנפשו מעט מן מעלתה בעולם הנשמות ודיבוקה בזיו העליון ועולם הבא (פי' טוב לו שיענש בעוה"ז על חטאו מאשר ישאר עליו החטא ויחסר לו מן השכר בגן עדן בעולם הבא). ובהמשך דבריו מבאר משום שכל עניני העולם הזה, בין הטובות ובין הרעות, הינם דברים פחותים וחולפים כצל עובר, מה שאין כן בעולם הבא. **6. ת"ל פרסאות.** ארבע מאות ושלושים פרסאות. שהם יותר מאלף תשע מאות שמונים ואחת קילומטרים!!! לשיטת החזון איש, ולשיטת הגר"ח נאה הרי זה יותר מאלף שש מאות חמישים ואחת קילומטרים!!!, [פרסה = ארבע מיל, מיל = אלפיים אמה, אמה = 0.576 מטרים ולשיטת הגר"ח נאה 0.48 מטרים, נמצא ש-ת"ל פרסאות - לשיטת החזו"א ה"ה 1,981,440 מטרים, ולהגר"ח נאה 1,651,200 מטרים].

ארחות תפלה יושר

מֵעֲנָשִׁים הַנּוֹרָאִים שֶׁשָּׁם]. וְלֶעָתִיד לָבֹא, אַחַר כָּל הָעֲנָשִׁים שֶׁמְּקַבֵּל, נִשְׁאָר שְׁמוֹ לְעוֹלָם בְּפִי כֻּלָּם 'הַמְזַלְזֵל בַּתְּפִלָּה' אוֹ 'הַמְבַזֶּה בֵּית הַכְּנֶסֶת' וְכַדּוֹמֶה, כְּדְאִיתָא בַּמִּדְרָשׁ (תנחומא ריש ויקהל) שֶׁלֶּעָתִיד לָבֹא יִקָּרְאוּ הָאָדָם עַל שֵׁם [7]מַעֲשָׂיו, וְהוּא בּוּשָׁה עוֹלָמִית שֶׁאֵין לְשַׁעֵר, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב "[8]וְלֹא יֵבוּשׁוּ עַמִּי לְעוֹלָם" וְאָמְרוּ חֲז"ל (במו"ק דף ט') [9]שֶׁהִיא הַמְעֻלָּה שֶׁבַּבְּרָכוֹת. וְהָעִנְיָן הוּא, [10]שֶׁבָּעוֹלָם הַזֶּה, בְּיוֹם הָרִאשׁוֹן שֶׁנּוֹדָע הַגְּנַאי עַל הָאָדָם - הַבּוּשָׁה הִיא גְּדוֹלָה מְאֹד עַד שֶׁיֵּשׁ אֲנָשִׁים שֶׁהוֹרְגִין אֶת עַצְמָם מֵרֹב הַבּוּשָׁה, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב גַּבֵּי בְּרוּרְיָה [11]בָּעֲבוֹדָה זָרָה דַּף י"ח, אֲבָל אַחַר כָּךְ, מִתּוֹךְ הַהֶרְגֵּל, הַבּוּשָׁה יוֹרֶדֶת

ביאורים

7. מעשיו. שעשה בעולם הזה. **8. ולא יבושו עמי לעולם, ואמרו חז"ל במו"ק דף ט'.** שם מביאה הגמרא מעשה: רבי שמעון בן חלפתא הלך להפרד מרב. אמר לו רב לבנו: לך אליו (אל רבי שמעון בן חלפתא) שיברך אותך. אמר לו רבי שמעון בן חלפתא: יהי רצון שלא תבייש אחרים כדי שלא תתבייש (רש"י). בא אצל אביו (רב), ואמר לו אביו: מה אמר לך? אמר לו: הוא אמר לי דברים בעלמא. אמר לו רב לבנו: הוא ברך אותך ברכה שברך הקב"ה את ישראל ושנה בה, שנאמר (יואל ב, כו-כז): "ואכלתם אכול ושבוע והללתם וגו' ולא יבושו עמי לעולם, וידעתם כי בקרב ישראל אני וגו' ולא יבושו עמי לעולם". ההזכרה השניה של הברכה "ולא יבושו עמי לעולם" נראית מיותרת, וע"כ הכוונה היא שלא יביישו אחרים כדי שלא יבושו לעולם. (רש"י ומהרש"א). ממה שברך הקב"ה את עם ישראל בברכת "ולא יבושו עמי לעולם" ושנה בה, רואים אנו בכך את חשיבות הברכה לאדם שלא יתבייש לעולם הבא. **9. שהיא המעולה שבברכות.** שם לא מוזכר לשון זו, (אלא ביבמות ק"ב), והוא לשון מושאל להורות על חשיבות הברכה שלא יבושו לעולם הבא. **10. שבעולם הזה.** אדם שעשה מעשה מגונה שיש לו מכך בושה גדולה אזי... **11. בע"ז דף י"ח.** המעשה מובא ברש"י שם (יח, ב, ד"ה ואיכא דאמרי). מעשה שהיה עם ברוריה אשת רבי מאיר, שפעם אחת לגלגה על מה שאמרו חכמים בגמרא (קידושין פ, ב) 'נשים דעתן קלות עליהן', אמר לה רבי מאיר שסופה להודות לדבריהם. ציוה רבי מאיר לאחד מתלמידיו שילך לפתותה לדבר עבירה, והפציר בה ימים רבים, עד שלבסוף נתרצתה. כשנודע לה שרבי מאיר שלחו כדי לנסותה, חנקה את עצמה ומתה. וברח רבי מאיר לבבל מפני הבושה.

עיונים ארחות תפלה יושר

א. לעולם ולעולמי עולמים. כדי לקבל מושג מהו "עולם נצח" (עד כמה ששכל אנושי מסוגל לתפוס), כתב ה"חפץ חיים" ('שם עולם' פי"ח) וביתר ביאור כתב מרן הגרי"י קניבסקי זצ"ל ('חיי עולם' ח"ב פ"ה): יצייר האדם בשכלו אילו היה כל העולם כולו מן הארץ עד שמי השמים מלא גרגירי חול דקים (אשר שק אחד מהם מכיל הרבה מיליוני גרגירים), ובכל מליון שנה היה נחסר גרגיר אחד, אשר הזמן הנורא עד שיכלו כל הגרגירים מכל העולם אי אפשר כלל וכלל לתפוס בשכל אנושי אפילו אפס קצהו, והנה כל הזמן הארוך הזה איננו אפילו כטיפה מן הים מול העולם הנצחי,

לְאַט. אֲבָל לָעָתִיד לָבֹא - לֹא שַׁיָּךְ בָּזֶה הֶרְגֵּל, וְאָז יִהְיֶה לָנֶצַח הַבּוּשָׁה כְּמוֹ בַּיּוֹם הָרִאשׁוֹן. וְזֶה לְשׁוֹן רַבֵּנוּ יוֹנָה (ברפ"ג מאבות): כִּי בְּהִתְבַּיֵּשׁ הַנֶּפֶשׁ אַחַר שֶׁנִּתְפָּרְדָה מִן הַגּוּף, הַבֹּשֶׁת הַהוּא גְּדוֹלָה מֵהַבֹּשֶׁת [12]בְּעוֹדָנָה שָׁמָּה, כִּי טֶבַע הַגּוּף מְשַׁכֵּחַ, וְכִי יַעֲשֶׂה הָאִישׁ דְּבַר כְּעוּר וְיִתְבַּיֵּשׁ עָלָיו מִבְּנֵי אָדָם, לְשָׁנָה אוֹ לִשְׁנָתַיִם [13]יִשְׁכַּח הַדָּבָר לְגַמְרֵי, [14]וְעַל כָּל פָּנִים יִתְגַּבֵּר עָלָיו לְהִתְיַשֵּׁן הַדָּבָר שֶׁהוּא קְצָת הַשִּׁכְחָה שֶׁמְּסִיר רֹב הַבּוּשָׁה. אַךְ בְּהֵיוֹת הַנֶּפֶשׁ לְבַדָּהּ - אֵין שִׁכְחָה לְפָנֶיהָ, כִּי כֻּלָּהּ בָּרָה וְזַכָּה, וְאֵין שׁוּם טֶבַע מֵהַגְּשָׁמִים בְּתוֹכָהּ, וּכְשֶׁמִּתְבַּיֶּשֶׁת לִפְנֵי מֶלֶךְ מַלְכֵי הַמְּלָכִים הַקב"ה - [א]לְעוֹלָם וּלְעוֹלְמֵי עוֹלָמִים תַּעֲמֹד הַבּוּשָׁה כְּאוֹתָהּ שָׁעָה שֶׁהָיְתָה עוֹמֶדֶת לְפָנָיו, וּכְמוֹ הַפַּעַם הַהוּא תַּעֲמֹד מְבֻיֶּשֶׁת לְעוֹלָם, וְזֶהוּ שֶׁאָמְרוּ זַ"ל [15]'אוֹי לָהּ לְאוֹתָהּ בּוּשָׁה אוֹי לָהּ לְאוֹתָהּ כְּלִימָה'. בבן יהוידע (ב"ב עה, א ד"ה אוי) ביאר שה'בושה' היא קטנה מן ה'כלימה', ולזה כפל הלשון

אשר הוא כהנה וכהנה לאין שיעור וגבול!

ביאורים

12. בעודנה שמה. בגוף. **13. ישכח הדבר וכו'.** כלומר, לאחר שנה או שנתיים ישכח הדבר ותסתלק הבושה מעליו. **14. ועל כל פנים.** גם כי לא ישכח מליבו, יהיה הדבר ישן נושן והוסרה קצת הבושה כי טבע השכחה שבגוף מתערב עם טבע הנפש וכי אינו יכול להתגבר עליו לשכוח הדבר לגמרי על כל פנים יתגבר עליו להתיישן הדבר... (לשון רבינו יונה שם). **15. אוי לה לאותה בושה אוי לה לאותה כלימה.** בבן יהוידע (ב"ב עה, א ד"ה אוי) ביאר שה'בושה' היא קטנה מן ה'כלימה', ולזה כפל הלשון

ארחות תפלה יושר

לְאוֹתָהּ כְּלִמָּה'. עַד כָּאן לְשׁוֹנוֹ. וּלְהֶפֶךְ, הַזָּהִיר בָּזֶה - מַרְאֵה כְּבוֹד שָׁמַיִם, וּבְוַדַּאי תְּפִלָּתוֹ מִתְקַבֶּלֶת, וְגוֹרֵם לְקִדּוּשׁ ה'.

ביאורים

ואמר 'אוי לה לאותה בושה' דהיינו מצדיקים שאינם בני דורו, שאינו מכירם ואין הבושה גדולה כל כך, ו'אוי לה לאותה כלימה' שהיא מהצדיקים של בני דורו שמתבייש הרבה בדבר. עוד פירש, שגם מצדיקים שהיו בדורו יש חילוק בבושה, שהלא יש מהם שגם בעולם הזה היו גדולים ממנו ומהם אינו בוש כל כך, משא"כ צדיקים שלא היו גדולים ממנו בעולם הזה, ולעולם הבא יראה שמדרגתו רחוקה בהרבה מהם, כלימה גדולה יש בדבר.

עיונים ארחות תפלה יושר

א. ולכסות כל גופו בציצית. מקור הדין הוא במסכת ברכות (כד, ב) אמר רב הונא: היתה טליתו חגורה לו על מתניו [לכסותו ממתניו ולמטה, אף על פי שממתניו ולמעלה הוא ערום. רש"י] מותר לקרות קריאת שמע. תניא נמי הכי: היתה טליתו, של בגד ושל עור ושל שק, חגורה על מתניו מותר לקרות קריאת שמע, אבל לתפילה עד שיכסה את לבו. [אבל לתפילת שמונה-עשרה - צריך הוא להראות את עצמו כעומד לפני המלך ולעמוד באימה, אבל קריאת שמע אינו כעומד ומדבר לפני המלך, ולכן קורא אף על פי שלא כסה את לבו. רש"י].

זְהִירוּת וּבְקִיאוּת בְּדִינֵי תְּפִלָּה

וְכֵן יִזָּהֵר מְאֹד בְּכָל דִּינֵי תְּפִלָּה וּתְפִלִּין [1]וּמַלְבּוּשׁ כָּרָאוּי, כִּי עַל פִּי דִּין חַיָּב לְהִתְפַּלֵּל [2]בִּבְגָדִים עֶלְיוֹנִים, (א)וּלְכַסּוֹת כָּל גּוּפוֹ בְּצִנִּיעוּת כְּעוֹמֵד לִפְנֵי הַמֶּלֶךְ, וְהוּא דִּינָא דִּגְמָרָא, וְאֵין שׁוּם מָקוֹם חַס וְשָׁלוֹם לְזַלְזֵל בָּזֶה וַאֲפִלּוּ בַּקַּיִץ וְהוּא מְבַזֶּה אֶת הַמֶּלֶךְ, וְלַעֲמֹד בְּאֵימָה וְיִרְאָה.

וכתב הב"ח: 'לתפילה עד שיכסה את לבו', לאו דוקא לבו אלא כל גופו צריך שיכסה ע"ש, והביאו להלכה במשנה ברורה (צ"א ב'), על כן צריך שיהיה מלובש בבגדים שמכסים את כל גופו כראוי כדי להתפלל שמונה-עשרה. ובשעת הדחק כשאין באפשרותו לכסות את כל גופו, אם ערותו מכוסה מותר לקרוא קריאת-שמע, לברך, ולהתפלל כל התפילה חוץ מתפילת שמונה-עשרה שמוטב שלא יתפלל אם אינו מכסה כל גופו, ואפילו אם יעבור זמן תפילה, ומכל מקום אם עבר והתפלל תפילת שמונה-עשרה כשרק ערותו מכוסה יצא ידי חובה. (עי' ביה"ל סי' צא סע' א ד"ה יצא, ועי' ספר אשי ישראל פ"י ה"ב ובהערות שם).

ביאורים

1. ומלבוש כראוי. למדים זאת מהנאמר "הכון לקראת אלקיך ישראל" (עמוס ד, יב). ולמדו חז"ל (שבת י. ברכות כה. ורש"י שם ד"ה אבל) מכאן שבשעת התפילה צריך להראות עצמו כעומד לפני המלך ומדבר עמו באימה. [ברמב"ם (הלכ' תפילה ה, ה) למד כן מהפסוק "השתחוו לה' בהדרת קודש", וע"ש בלח"מ]. ולכן צריך להקפיד שיהיה מלובש בצורה מכובדת. **2. בבגדים עליונים.** כתב השו"ע (או"ח סי' צ"א ס"ו): "דרך החכמים ותלמידיהם שלא יתפללו אלא כשהם עטופים". כלומר, לבושים בגד עליון. ובספר כף החיים הביא מפוסקים, שלאו דוקא תלמידי חכמים אלא הוא הדין

ארחות תפלה יושר

וְכָתַב בְּסֵפֶר הַגַּן (המחבר היה קדמון מאד ומובא במג"א סי' צ"ח) **וְכָל אָדָם יַאֲמִין שֶׁהַדְּלוּת וְיִסּוּרוּת וּמִיתַת בָּנָיו חַס וְשָׁלוֹם בָּאִים לָאָדָם וְאֵין לוֹ הַצְּלָחָה בְּמַשָּׂא וּמַתָּן שָׁלוֹ - בַּעֲבוּר [ב]שֶׁאֵינוֹ מִתְפַּלֵּל בְּמָקוֹם קָבוּעַ כו', [ג]וְאִם חַס וְשָׁלוֹם**

עיונים

ב. שאינו מתפלל במקום קבוע. הובא בשם הגרש"ז אויערבך זצ"ל (הליכות שלמה, תפילה פ"ה ה"ב) שקביעות מקום לתפילה נחשבת אף אם קובע עצמו בכל אחת משלש תפלות היום בבית הכנסת אחר, או בבית הכנסת אחד לחול ובאחד לשבת, ע"כ.

וכנראה שמעלות מעלות יש, והמעלה הגדולה ביותר היא להתפלל תמיד באותו מקום, אבל יש גם מעלה אם מתפלל, לדוגמא, תפילה אחת במקום זה ותפילה שניה במקום אחר, כל עוד שיש לו איזו שהיא קביעות. אבל מי שמתפלל איך שמזדמן לו בלי שום קביעות, מפסיד לגמרי מעלה זו. (שיח תפילה עמ' יז).

ובספר אמת ליעקב מהגר"י קמינצקי זצ"ל (יו"ד סי' שע"ו בהערה) כתב: נראה שמעלת קביעות מקום לתפלתו, שעל זה נאמר אלקי אברהם יהיה בעזרו, גדולה יותר ממעלת אמירת קדיש כל י"ב חודש (לאבל), ולכן אין לו לאדם לשנות קביעותו לתפילה משום קדיש, דהעיקר הוא שהתפלה תתקבל. אבל בשביל להתפלל לפני התיבה ביום היא"צ [יום השנה] אפשר שיש לשנות מקומו.

ג. ואם ח"ו מתפלל ביחידי. עיקר חשיבות התפילה בציבור הוא להתחיל להתפלל את תפילת העמידה (שמו"ע) יחד עם הציבור (ע' מ"ב סי' ס"ו ס"ק ל"ה וסי' צ' ס"ק כ"ח). ועד היכן נחשבת עדיין מעלה זו של התחלה התפילה עם הצבור? בשו"ת בצל החכמה (ח"ד סי' ג') כתב: כל שהיחיד

ביאורים

כל אדם יש לו לעשות כן. וכן כתב בספר חסידים (סי' נ"ז) וז"ל: כתיב הכון לקראת אלקיך ישראל, כשאדם בא לפני מלך בשר ודם לא יבא כאדם שבא לשוק אלא יתעטף להיות לפניו באימה וביראה ובכבוד, אנו שהולכים לפני אדון כל הארץ יתברך שמו על אחת כמה וכמה שיש לנו להתעטף להיות לפניו באימה וביראה, עכ"ל. וכן כתב ה'חסד לאלפים' (אות ג') שכל אדם יעשה עצמו תלמיד חכם לכל כיוצא בזה לקיים מצות הכון לקראת אלקיך ישראל, כי על כגון זה נאמר 'כי מכבדי אכבד', והכל לפי המקום שלא ילעיגו עליו. עכ"ד. (שיח תפילה שער ג' ס"ו אות י'). ובסוף ספר "אשי ישראל" הביא תשובת רבינו שליט"א, שמקור הדין שצריך להתפלל כשהוא לבוש בחליפה עליונה הוא מזה ש"צריך להתפלל כעומד לפני המלך".

ארחות תפלה יושר

עיונים

מתחיל בעוד שלא סיימו הצבור ברכת מגן אברהם תפלתו נחשבת תפילה בצבור, כיון שכולם עסוקים ביחד בברכה ראשונה שהיא התחלת התפילה. ויתכן שאם מתחיל להתפלל עד שלא גמר הצבור ברכת האל הקדוש גם כן נחשבת תפלתו תפילה בצבור, כיון ששלש ברכות ראשונות נחשבות כברכה אחת, אולי גם לענין זה.

מִתְפַּלֵּל בִּיחִידִי [ד]בְּבֵיתוֹ, אֲזַי מֵבִיא הַתְּפִלָּה דְּגִמַּת הַקְּרָבָן לַשְּׁדִים וְחַיָּב גַּם כֵּן כָּרֵת בַּר מִינָן, וְאִם הוּא חַי - אַף שֶׁמִּתְפַּלֵּל כַּמָּה פְּעָמִים בְּבֵיתוֹ, אָז יוֹרֵד מִנְּכָסָיו וְעָנִי חָשׁוּב כַּמֵּת אוֹ שֶׁבָּנָיו מֵתִים בְּחַיָּיו חַס וְשָׁלוֹם דְּגַם כֵּן חָשׁוּב כַּמֵּת. וְהַיָּרֵא וְחָרֵד לִדְבַר ה' וְהָרוֹצֶה לִזָּהֵר מֵהַדַּלּוּת וּמִיתַת בָּנָיו וְכָל שֶׁכֵּן מִמִּיתַת עַצְמוֹ, יַעֲשֶׂה לוֹ מָקוֹם קָבוּעַ אַף בַּיִּשּׁוּב לְהִתְפַּלֵּל תָּמִיד בְּמָקוֹם אֶחָד. עַד כָּאן לְשׁוֹנוֹ.

וּמִזֶּה שֶׁכָּל הַנַּ"ל בְּמָקוֹם שֶׁאֵין אִשָּׁה, וְהַנִּזְהָר

אמנם יש דרגות שונות של תפילה בצבור, וגם מי שמתחיל אחרי הצבור נחשב עדיין שהתפלל בצבור, (ע' פמ"ג סי' ק"ט א"א סק"ב ובשו"ת אג"מ או"ח ח"ג סי' ד') ואפילו המאחר ומתפלל יחד עם הש"ץ בחזרת השמונה-עשרה נחשב תפילה בציבור במקצת, אבל מעלת תפילה בצבור בשלמותה היא רק אם מתחיל ממש ביחד עם הצבור את תפילת העמידה (וכ"כ בתשובות וכתבים להחזו"א סי' ל"ה). [אלא שמסיבה נוספת יש להמנע מלאחר את תפילת הציבור, כיון שלא יוכל אז לענות קדושה שבחזרת הש"ץ עם הצבור, וכן לענות קדיש (תתקבל) אחרי החזרה, כמובא בשו"ע או"ח ק"ט ובמ"ב].

ד. בביתו. עיקר המצוה להתפלל בציבור דוקא בבית הכנסת כמו שאמרו (ברכות ז, א): "אין תפלתו של אדם נשמעת אלא בבית הכנסת" ואמרו (שם ח, א) מי שאינו נכנס לבית הכנסת נקרא שכן רע וגורם גלות לבניו, וכן אמרו (בשו"ט פ"ד): "אמר הקב"ה, כשאתה מתפלל - התפלל בבית הכנסת". ואפילו מי שנאנס ואיחר את התפילה בצבור ומתפלל ביחידות, אף על פי כן מצוה היא להתפלל בבית הכנסת, מפני שהוא מקום קבוע לקדושה ותפלתו מתקבלת שם יותר. (שו"ע צ, ט, ומ"ב). ואפילו אם יש לו מנין בביתו, מכל מקום צריך להתפלל בבית הכנסת, שקדושתו חמורה ותפלתו מתקבלת שם ברצון. (אמנם אם בביתו יוכל להתפלל במנין, ובבית-הכנסת ביחידות - עדיף שיתפלל בביתו. מ"ב כז כח). ומלבד חשיבות התפילה בבית הכנסת מצד קדושת המקום, יש בזה מעלה גם מצד 'ברב עם הדרת מלך', ובדרך כלל אין רוב עם במנינים הנעשים בבית.

ארחות תפלה יושר

מֵרָצוֹן - הַקב"ה מְשַׁמְּרוֹ אַף מֵאָנֶס, כִּדְאִיתָא במו"ק (דף ה'): [3]כָּל הַשָּׁם אָרְחוֹתָיו בָּעוֹלָם הַזֶּה זוֹכֶה וְרוֹאֶה [4]בִּישׁוּעָתוֹ שֶׁל הַקב"ה, שֶׁנֶּאֱמַר: "[5]וְשָׂם דֶּרֶךְ אַרְאֶנּוּ בִּישׁוּעַת אֱלֹקִים".

עיונים

ה. ולא יצא לאויר העולם. כל עובר, בעודו במעי אמו, לומד את כל התורה מפי מלאך, ובשעת לידתו שוכח את מה שלמד (ראה נדה ל, ב). לפיכך, אם מטרת ביאתו לעולם היא כדי לקיים למעשה את ידיעת התורה שרכש - דבר האפשרי רק על ידי חיבור הנשמה עם הגוף. לכך אמר רבי יוחנן, שהלומד שלא על מנת לעשות - נוח היה לו אילו נשאר עובר כששלייתו על פניו ולא יצא לעולם כלל (קרבן אהרן, בהקדמה לספרא, מובא בעץ יוסף ויקרא לה, ז. ובמשך חכמה דברים כח, סא).

כְּלָלוֹ שֶׁל דָּבָר, חִיּוּב גְּמוּר לִהְיוֹת בָּקִי בְּשֻׁלְחָן עָרוּךְ הִלְכוֹת תְּפִלָּה, כִּי הַבָּא לְשַׁמֵּשׁ אֶת הַמֶּלֶךְ וְאֵין יוֹדֵעַ אֵיךְ יִתְנַהֵג - בְּוַדַּאי יְגָרְשֶׁנּוּ הַמֶּלֶךְ, וְכָל הַמְזַלְזְלִין בָּזֶה עֲתִידִין לִתֵּן אֶת הַדִּין. וְאֵין סָפֵק שֶׁלִּמּוּד דִּינִים אֵלּוּ חִיּוּבָן קוֹדֵם לְכָל הַלִּמּוּדִים, כִּי הֵם נוֹהֲגִין שָׁלֹשׁ פְּעָמִים בְּכָל יוֹם, [6]וְכֵן כָּתַב הַ'מִּשְׁנָה בְּרוּרָה' בְּהַקְדָּמָתוֹ. וְהַלִּמּוּד צָרִיךְ לִהְיוֹת עַל מְנָת לְקַיֵּם, כִּי הַלּוֹמֵד שֶׁלֹּא עַל מְנָת לְקַיֵּם - נוֹחַ לוֹ שֶׁנֶּהֶפְכָה שִׁלְיָתוֹ עַל פָּנָיו [ה]וְלֹא יָצָא לָאֲוִיר הָעוֹלָם (ירושלמי ברכות פ"א ה"ב). וְהַקב"ה יִתֵּן בְּלִבֵּנוּ אַהֲבָתוֹ וְיִרְאָתוֹ וְנִזְכֶּה לְעָבְדוֹ בֶּאֱמֶת וּבְלֵב שָׁלֵם.

ביאורים

3. כל השם אורחותיו וכו'. כל המחשב דרכיו לדעת הפסד מצוה כנגד שכרה ושכר עבירה כנגד הפסדה (רש"י). **4. בישועתו של הקב"ה.** בישועה שעושה הקב"ה לישראל, לפי שבודאי צדיק גמור הוא ואין חטא בא על ידו (ריטב"א). **5. ושם דרך וגו'.** אל תקרי 'ושם דרך' (בשין שמאלית) אלא 'ושם דרך' (בשין ימנית, מלשון שומא - דהיינו הערכת השווי) [היינו מחשב דרכיו. רש"י], אראנו וגו'. ומבואר שמי שמחשב דרכיו כדי להזדרז בעשיית המצוות ולהזהר שלא להכשל בעבירה, הרי הוא זוכה לסייעתא דשמיא ובודאי שהקב"ה ישמרנו אף מאונס. **6. וכן כתב ה'משנה ברורה' בהקדמתו.** וזה לשונו: נראה בעליל דחלק אורח-חיים הוא היותר מוקדם ללימוד לכל, אף שכל ארבעת חלקי שלחן-ערוך הם נצרכים למעשה, מכל מקום חלק זה הוא מוקדם לכל, כי ידיעתו הוא הכרחי בכל יום מימי חייו לקיום התורה, ובלעדו לא ירים איש הישראלי את ידו ואת רגלו. ונוכל לומר שזהו כוונת הכתוב "ושמרתם את חוקותי ואת משפטי אשר יעשה אותם האדם וחי בהם", כי שמירה זה המשנה (כמו שפרש רש"י בפרשת אמור), ומה ילמד האדם מתחלה? "אשר יעשה" וגו', היינו הלימודים הנוגעים למעשה בכל יום מימי חייו.

ארחות תפלה יושר

וְהָרוֹצֶה שֶׁיִּהְיֶה לוֹ תּוֹעֶלֶת מִזֶּה [7]יִקְרָא זֶה כַּמָּה פְּעָמִים. וְהָעִקָּר לָשִׂים לֵב לְקַיֵּם [כמש"כ רַבֵּנוּ יוֹנָה (בשע"ת סוף ש"ב) אִם הָאָדָם לֹא יְעוֹרֵר נַפְשׁוֹ [8]מַה יּוֹעִילוּהוּ הַמּוּסָרִים, וּבִכְרָכוֹת (ז' א') [9](ו)טוֹבָה מַרְדוּת אַחַת בְּתוֹךְ לִבּוֹ שֶׁל אָדָם יוֹתֵר

עיונים

ו. **טובה מרדות אחת.** קודם לזה דברי רבי יוחנן משום רבי יוסי, שהרהורי תשובה הבאים על

ביאורים

7. יקרא זה כמה פעמים. התועלת תושג רק על-ידי חזרה מתמדת, וכדברי הרמח"ל בהקדמתו לספרו "מסילת ישרים": על כן אין התועלת הנלקט מזה הספר יוצא מן הקריאה בו פעם אחת, כי כבר אפשר שלא ימצא הקורא בשכלו חדושים אחר קריאתו, שלא היו בו לפני קריאתו, אלא מעט. אבל התועלת יוצא מן החזרה עליו וההתמדה, כי יזכרו לו הדברים האלה הנשכחים מבני-אדם בטבע [הטבע האנושי משכיח אותם, כי אינם נוחים ומתאימים לו], וישים אל לבו חובתו אשר הוא מתעלם ממנה [כלומר, גם אם אינו שוכח את החובה, עכ"פ אינו שם לב עליה ואינו מתבונן בה]. **8. מה יועילוהו המוסרים.** פירוש, המוסרים ששומע מאחרים, כי אף על פי שנכנסים בלבו ביום שמעו, ישכחם היצר ויעבירם מלבבו... אכן צריך האדם בשמעו המוסר לעורר נפשו ולשום הדברים אל לבו, ולחשוב בהם תמיד, ועליהם יוסיף לקח, ומלבו יוציא מלין (-צריך לחדש ולהוסיף דבר-מה על המוסר ששמע), ויתבודד בחדרי רוחו, וישוב יהפוך יד תוכחתו על נפשו (כלומר, יוכיח את עצמו, ולא יחדול מזה עד אשר ירגיש שקבלה נפשו המוסר), ולא יסמוך על תוכחת המוכיח לבדו, ותוכחתו לבקרים ולרגעים תהיה, עד אשר תקבל נפשו המוסר ועד אשר תטהר. (רבינו יונה, שם). **9. טובה מרדות אחת בתוך לבו של אדם.** מרדות מלשון רדוי והכנעה, כלומר, מוסר השכל שהאדם משים על

ארחות תפלה יושר

עיונים

[10]מִמְּאָה מַלְקִיּוֹת] כִּי כָּל אֵלּוּ דִּבְרֵי חֲז"ל וְהַתּוֹרָה הַקְּדוֹשָׁה, [11]וְהַלּוֹמֵד עַל מְנָת לְקַיֵּם [ז]מַסְפִּיקִין בְּיָדוֹ לִלְמֹד וּלְלַמֵּד [12]לִשְׁמֹר וְלַעֲשׂוֹת.

האדם מתוך שמכיר מעצמו בקלקול מעשיו - גורמים להחזירו למוטב יותר מאשר גורמים לכך עונשים הבאים עליו. מוסיף עליו ריש לקיש, שאפילו אם החוטא מתקן בפועל את מעשיו בעקבות העונש, בכל זאת, ערך התשובה הבאה מתוך "מרדות שבלבו", גדול הוא מערך התשובה הבאה מתוך "מלקות", כלומר יסורין, כי הראשון הוא תשובה שמקורה באהבת ה', ואילו השני, תשובה שמקורה ביראת העונש (הרי"ף בעין יעקב).

ז. מספיקין בידו וכו'. והטעם הוא, מפני שמחשבת המעשה היא המעולה ביותר, כדברי רש"י על הפסוק (ויקרא כו ג) 'ואת מצותי תשמרו', הוו עמלים בתורה על מנת לשמור ולקיים, כמו שנאמר (דברים ה א) 'ולמדתם אותם ושמרתם לעשותם'. ושנינו (אבות א, יז) 'ולא המדרש עיקר אלא המעשה'. ומטעם זה כתב הרמב"ם (ת"ת פ"ג ה"ד) שמצוה שאי אפשר לה להיעשות על ידי אחרים, מבטל את תלמודו בשבילה, שכן עיקר לימוד התורה הוא כדי ללמדנו את מעשה המצוות. (ברכי יוסף, או"ח לח סק"ז). והוא הטעם שתלמוד תורה שקול כנגד כל המצוות, כיון שהתלמוד מביא לידי מעשה (רמב"ם שם ה"ג), שאי אפשר לקיים כל המצוות כהלכתן בתנאיהן ודקדוקיהן בלי לימוד היטב.

ביאורים

לבו בעצמו, מועילים להחזירו למוטב יותר ממאה מלקיות. הרהורי תשובה הבאים על האדם מתוך שמכיר מעצמו בקלקול מעשיו - גורמים להחזירו למוטב יותר מאשר גורמים לכך עונשים הבאים עליו (הרי"ף בעין יעקב). **10. ממאה מלקיות.** שמלקין אותו בבית-דין של מטה, שנאמר (משלי יז, י) "תחת גערה במבין מהכות כסיל מאה" - ההכנעה העצמית הבאה מתוך השפעתה של גערה, ניכרת על אדם מבין, יותר מהשפעת מאה מכות שמכים את הכסיל. **11. והלומד על מנת לקיים.** שעיקר כוונתו בלימוד הוא המעשה, ודעתו לטרוח ולפלפל הרבה אפילו עבור דבר קטן, כדי לברר לעצמו איך לנהוג בו, נמצא נשכר בכפליים, שמספיקין בידו הן ללמוד וללמד, והן לשמור ולעשות. (רבינו יונה). **12. לשמור ולעשות.** להשמר ממצוות לא תעשה ולקיים מצוות עשה כפי כוונתו. ואפילו מצוות קיומיות, שאין חיובו לתור ולחזר אחריהם, יזכה לקיימם, כיון שזו כוונתו ורצונו. (רבי מתתיה היצהרי).

ארחות תפלה יושר

עיונים

קְצָת דִּינֵי תְּפִלָּה שֶׁרַבִּים מְזַלְזְלִים בָּהֶם

קְצָת דִּינֵי תְּפִלָּה שֶׁרַבִּים מְזַלְזְלִים בָּהֶן אִם מִפְּאַת אִי יְדִיעָה אִם מִפְּאַת קַלּוּת רֹאשׁ.

א. אֲפִלּוּ מִי שֶׁחַלָּשׁ בְּטִבְעוֹ חַיָּב לָבֹא לְבֵית הַכְּנֶסֶת בִּתְחִלַּת הַתְּפִלָּה [א]וּלְהִתְפַּלֵּל עִם הַצִּבּוּר כַּמְּדֻבָּר (מ"ב סי' א' סק"ט וסי' נ"ב סק"א).

א. ולהתפלל עם הצבור. במאירי (ברכות ו, ב) כתב: "כל שאדם יכול להתפלל בבית הכנסת יעשה, מפני ששם כוונת הלב מצויה, כלל גדול אמרו, תפילת הציבור חביבה וכל המתפללים בעשרה בבית הכנסת - שכינה עמהם".

המתפלל בציבור, מובטח שפרנסתו תהיה מזומנת, וברכה תהיה מצויה במעשה ידיו. (כתב סופר, עקב)

וגנאי הוא למי שלצורך פרנסתו זריז ורענן, ומתעצל לקום לתפילה עם הציבור. (ילקוט שמעוני נ"ך רמז תנז, ובמכתב הריב"ש (הובא בסוף השו"ת, עיי"ש תשובה תקי"ח) שמוכיח קשות את המשכימים למלאכתם ומזלזלים בתפילה בציבור).

והעידו על גדול בישראל ששמח שמחה גדולה שהתפלל בציבור אף שהפסיד משום כך ממון רב (מ"ב צ, כט).

ב. הַמִּתְאַחֵר לָבֹא נִקְרָא פּוֹשֵׁעַ וְעָצֵל (ברכות מ"ג ב') וּבְוַדַּאי בְּשֵׁם זֶה יִקְרָאוּהוּ לֶעָתִיד לָבֹא אִם רָגִיל בְּכָךְ, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (כתנחומא ריש ויקהל) שֶׁלֶּעָתִיד לָבֹא יִקְרָאוּהוּ לְאָדָם עַל שֵׁם מַעֲשָׂיו, וְאֵין לְשַׁעֵר גֹּדֶל הַבּוּשָׁה בָּזֶה, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב "שֶׁלֹּא נֵבוֹשׁ וְלֹא נִכָּלֵם לְעוֹלָם וָעֶד" וְכַנַּ"ל.

ב. לבוא לתפלה בזמנה. אמרו חז"ל (ברכות ו, ב) אמר רבי יוחנן: בשעה שהקדוש ברוך הוא בא בבית הכנסת ולא מצא בה עשרה, מיד הוא כועס: שנאמר (ישעיה נ, ב): "מדוע באתי ואין איש, קראתי ואין עונה". ע"כ הגמרא. וביאר המאירי "שאם אין עשרה בהגיע הזמן, הדבר מגונה ומראה על בני העיר שליבם מרוחק מאהבת השם יתברך". והיינו שזה זלזול בכבוד ה' ח"ו שבא להשרות שכינתו

ג. מִי שֶׁיָּכוֹל [ב]לָבֹא לַתְּפִלָּה בִּזְמַנָּהּ, וּבִשְׁאָט נֶפֶשׁ

ארחות תפלה יושר

עיונים

מְאַחֵר מֵהַתְּפִלָּה כְּדֵי שֶׁלֹּא יְצַטָּרֵךְ לְהַמְתִּין אֵיזֶה רֶגַע, וְכֵן [ג]מִי שֶׁיּוֹצֵא בְּאֶמְצַע הַתְּפִלָּה אוֹ לִפְנֵי גְּמָרָהּ מִשּׁוּם שֶׁאֵין לוֹ סַבְלָנוּת לְהַמְתִּין כַּמָּה דַּקּוֹת - אֵין לְךָ מְבֻזֶּה עֲבוֹדָתוֹ שֶׁל הַקב"ה יוֹתֵר מִזֶּה, וּכְאִלּוּ אֵינוֹ מַאֲמִין שֶׁשְּׁכִינָה נִמְצֵאת בְּבֵית הַכְּנֶסֶת בְּשָׁעַת הַתְּפִלָּה, וְאֵיךְ תִּתְקַבֵּל תְּפִלָּתוֹ. וְרָאוּי הוּא כְּבוֹד שָׁמַיִם לְהַמְתִּין אֵיזֶה דַּקּוֹת קֹדֶם הַתְּפִלָּה, וּכְתִיב "לוֹ הִקְשַׁבְתָּ לְמִצְוֹתָי" [פירש"י בברכות ו' א' לְשׁוֹן הַמְתָּנָה הוּא שֶׁתַּמְתִּין בִּשְׁבִיל מִצְוֹתַי אֲשֶׁר צִוִּיתִי] וְעַל זֶה מְסַיֵּם הַפָּסוּק "וַיְהִי כַּנָּהָר שְׁלוֹמֶךָ וְצִדְקָתְךָ כְּגַלֵּי הַיָּם וַיְהִי כַּחוֹל זַרְעֶךָ", [1]וְיֵשׁ בָּזֶה גַּם חִלּוּל ה' רַחֲמָנָא לִיצְלַן [ד]שֶׁאוֹמְרִים כָּךְ

על הצבור, והציבור איננו! וחובה יש על כל אחד ואחד להזדרז כל יום ויום בקביעות לקום בבוקר כדי להגיע למנין שרוצה להתפלל בו לפני זמן התפילה. [וכבר אמרו בגמרא (שם): "כל הרגיל לבוא לבית הכנסת ולא בא יום אחד, הקב"ה משאיל בו", פירוש, הקב"ה שואל עליו מה טיבו של פלוני מדוע לא בא לבית הכנסת היום]. ועוד, שמי שהוא מהעשרה הראשונים מקבל שכר כנגד כל הבאים אחר כך.

ג. מי שיוצא באמצע התפלה או לפני גמרה. בספר כף החיים (סי' קנ"ה) הזהיר בשם ספר חסידים שלא יצא אדם מבית הכנסת עד שיסיימו כל התפלה, ופירש הרב אזולאי (בסי' שע"ט) דהיינו עד סוף קדיש אחרון בחול ובשבת, וכתב שהרב החסיד כמהר"ר משה מזרחי ז"ל היה מקפיד וגוער על זה.

וברמ"א (נה, יב) כתב: אחד מהעשרה שבבית הכנסת היוצא באמצע התפילה, עבר עבירה, ועליו נאמר: "ועוזבי ה' יכלו", ואפילו יצא כבר אחד, ונותרו תשעה - ספק אם מותר לנוספים לצאת (עי' ביאור הלכה נה, ד"ה ומ"מ. ובבית ברוך ל, כט כתב שאמנם אם הוא השישי - פשוט שאסור לצאת). מכל מקום, אפילו נשארים עשרה, לכתחילה אין לצאת טרם שמיעת קדושה, וקדישים - עד אחר עלינו לשבח. (מ"ב נה, יד).

ד. שאומרים כך מתנהגים בני תורה. כתב בשו"ת אגרות משה (או"ח ח"ב כז), שגם תלמיד חכם

ביאורים

1. ויש בזה גם חילול ה'. כי גדר חילול ה' הוא, שהוא חוטא ומחטיא את אחרים, ובפרט אם הוא

ארחות תפלה יושר

עיונים

היושב ועוסק בתורה, אסור לו לעסוק בתורה בשעות הלילה המאוחרות כשעלול להפסיד משום כך למחרת קדיש, ברכו, קדושה או תפילה בציבור. ובמשנה ברורה (צ, כט) כתב, שיש לקנוס את הנמנעים מללכת לבית הכנסת מפני שעוסקים בתורה, או משום שמשתכרין ממון, ולעשירים יש לקנוס יותר, ובעל-תורה אף שעוסק בלימוד, מכל מקום איכא חשדא וחלול השם (כדלהלן). ואף שנפסק להלכה שמי

מִתְנַהֲגִים בְּנֵי תוֹרָה, וְאֵין בָּזֶה שׁוּם תֵּרוּץ אֲפִלּוּ רוֹאִין אֲנָשִׁים מְזַלְזְלִים בָּזֶה [אוֹ שֶׁמְּדַבְּרִים בְּמָקוֹם שֶׁאָסוּר לְדַבֵּר] וַאֲפִלּוּ אֲנָשִׁים חֲשׁוּבִים, דְּמִמָּה נַפְשָׁךְ, אִם יֵשׁ לָהֶם טַעַם בָּזֶה - [וּמִסְתָּמָא צָרִיךְ לְדוּנָם לְכַף זְכוּת שֶׁיֵּשׁ לָהֶם טַעַם] אֵין הַטַּעַם שַׁיָּךְ אֶצֶל אֲחֵרִים, וְאִם אֵין לָהֶם טַעַם - בְּוַדַּאי גַּם הֵם יֵעָנְשׁוּ עַל זֶה, וְלֹא עוֹד אֶלָּא [2]שֶׁאַתָּה גּוֹרֵם לָהֶם [3]שֶׁיֵּעָנְשׁוּ גַּם עֲבוּרְךָ שֶׁהִכְשִׁילוּ אֲחֵרִים. וְהָעִקָּר שֶׁבְּכָל דָּבָר צָרִיךְ לִרְאוֹת מַה כָּתוּב בַּתּוֹרָה וּבְשֻׁלְחָן עָרוּךְ, וְזֶהוּ רְצוֹן ה'. [4]וְהַמְזַלְזֵל בָּזֶה הוּא בִּכְלָל

שתורתו אומנותו ואינו מתבטל מלימודו אלא לדברים הכרחיים ביותר לצרכי גופו או לימודו, פטור מלהתפלל בבית הכנסת, ורשאי להתפלל בבית מדרשו הקבוע אפילו ביחידות, מכל מקום כתב הרמ"א (צ, יח) שיש להמנע מלנהוג כן בקביעות. [וזה לשונו: ואפילו הכי לא ירגיל עצמו לעשות כן, שלא ילמדו עמי-הארץ ממנו ויתבטלו מבית-הכנסת]. והוא על פי תשובת הרא"ש (כלל ד) "שזמן תורה לחוד וזמן תפלה לחוד, וגם אין תורתינו כל כך אומנותנו". ועוד, אם תלמיד חכם לא יתפלל בציבור, ילמדו ממנו אחרים "ונמצאו בתי כנסיות בטילות". ובמשנה ברורה (צ, ס"ק נז) הוסיף: "כי לא ידינוהו לכף-זכות לתלות בתורתו שבשביל לימודו הוא מתפלל ביחיד, רק יאמרו שאינו חושש בתפלה, וידונו קל וחומר על עצמם ולא יחשו כלל לתפלה".

ביאורים

תלמיד חכם, מאחר ואנשים למדים ממנו לזלזל במה שהוא מזלזל (עפ"י רש"י יומא פו, א). **2. שאתה.** בכך שהנך יוצא מבית הכנסת קודם סיום התפלה, כיון שגם אחרים יצאו קודם גמר התפלה, גורם אתה להם... **3. שיענשו גם עבורך.** שהם בהתנהגותם (שיצאו קודם גמר התפלה) הכשילו אותך, ויענשו על שהכשילו אחרים, וזאת בנוסף לעונש על עצם יציאתם קודם גמר התפלה. **4. והמזלזל**

ארחות תפלה יושר

אֶפִּיקוֹרוֹס ח"ו, וְלָעוֹלָם הַבָּא לֹא יְקַבְּלוּ כְּלָל תֵּרוּץ זֶה שֶׁרָאוּ אֲחֵרִים מְזַלְזְלִים בָּזֶה.

ד. הַמְאַחֵר בְּרָצוֹן לְהַתְפִּלָּה וְכֵן הַיּוֹצֵא בָּאֶמְצַע, לֶעָתִיד לָבֹא יְגָרְשׁוּהוּ מִבֵּית הַמִּקְדָּשׁ בְּאֶמְצַע הַתְּפִלָּה וּכְסוֹפָהּ כְּמוֹ שֶׁכָּתַב בְּסֵפֶר חֲסִידִים סי' תש"פ. וּבַיְרוּשַׁלְמִי בְּרָכוֹת רפ"ה: כָּל שֶׁאֵין נִכְנָם לְבֵית הַכְּנֶסֶת בָּעוֹלָם הַזֶּה [5]אֵין נִכְנָם בָּעוֹלָם הַבָּא וְכַנַּ"ל.

ה. גְּדוֹלָה תְּפִלָּה יוֹתֵר מִן הַקָּרְבָּנוֹת וְיוֹתֵר מִמַּעֲשִׂים טוֹבִים (ברכות ל"ב ב'), וְיֵשׁ אוֹמְרִים אַף יוֹתֵר מִתַּלְמוּד תּוֹרָה (מגילה כ"ז א'). וְאֵין לְךָ דָּבָר גָּדוֹל מִן הַתְּפִלָּה (תנחומא מקץ סי' ט'). וְכָתַב חֲזוֹן אִישׁ בְּאִגֶּרֶת: הַתְּפִלָּה, אִם אָמְנָם הִיא מִצְוָה מַעֲשִׂית אֲצִלֵנוּ כו' [6]הִנֵּה אָמְנָם מִצְוָה עִיּוּנִית, [ה]וְכָל שֶׁלֹּא יָצָא חוֹבָתוֹ

ביאורים

בזה הוא בכלל אפיקורוס ח"ו. עיין גמרא מסכת סנהדרין (צט, ב) שביארה מיהו אפיקורוס. בביאור השם 'אפיקורוס' כתב הרמב"ם בפירוש המשניות (סנהדרין פ"י מ"א) שהוא לשון 'הפקר' שמפקיר ומבזה את התורה או לומדיה. והרע"ב (אבות פ"ב מי"ד) כתב פירוש נוסף שנקרא כן על שם שמשים את עצמו כהפקר ואינו חס על נפשו לחוש שמא תבוא עליו רעה על שמבזה את התורה או לומדיה.

5. אין נכנס. אף בעולם הבא, שנאמר: "סביב רשעים יתהלכון" (תהלים יב, ט), המלה "יתהלכון" כתובה בלשון עתיד, ללמד שאף בעולם הבא יתהלכו הרשעים סביב לבית הכנסת, ולא יורשו להיכנס בו (מהר"א פולדא, פני משה, בירושלמי שם).

6. הנה אמנם מצוה עיונית. כי עיקר מעלת התפלה הוא הכוונה, ותפלה ללא כוונה היא כגוף בלא נשמה.

ה. וכל שלא יצא חובתו מצד הלב לא עשה גם במעשה מאומה. נצטט דברי הגה"צ רבי לייב חסמן זצ"ל - לשון זהב שמוסרו נוקב ויורד עד תהום הנפש - ('אור יהל' ח"ג פ' ויקרא-"עבודה שבלב במקום קרבן"): אמרו חז"ל (מנחות ק"י) נאמר בעולת בהמה "אשה ריח ניחוח", ובעולת עוף "אשה ריח ניחוח", ובמנחה "אשה ריח ניחוח", לומר לך - אחד

ארחות תפלה יושר

עיונים

המרבה ואחד הממעיט ובלבד שיכוון לבו לשמים, הרי שהעיקר הוא כוונת הלב, כמו שאמרו ובלבד שיכוון לבו, והוא יסוד הקרבן, היינו התקרבותו של אדם לאלקיו - במחשבתו וכניעת לבבו אליו, להדבק בו וללכת

מִצַּד הַלֵּב, לֹא עָשָׂה גַּם בְּמַעֲשֶׂה מְאוּמָה, שֶׁאֵין תְּפִלָּה אֶלָּא עֲבוֹדָה בְּלִבּוֹ שֶׁל אָדָם כְּמוֹ שֶׁאָמְרוּ (תענית ב' א') "וּלְעָבְדוֹ בְּכָל לְבַבְכֶם" אֵיזוֹ הִיא עֲבוֹדָה כו', [7]הַיִסְכְּנוּ תְּפִלּוֹתָיו, [ו]אוֹצָר שֶׁל מִלִּים צִפְצוּף הַפֶּה [8]הַזֶּה מִצְוַת תְּפִלָּה, לְכַבֵּד בַּפֶּה וְהַלֵּב רָחוֹק,

בדרכיו, וממנו ריח הניחוח העולה למעלה, דהיינו המחשבה הנכונה ודביקות הלב בעת עשייתו, ולכן 'אחד המרבה ואחד הממעיט ובלבד שיכוון לבו לשמים', כי זהו העיקר.

והנה על שלשה דברים העולם עומד, על התורה, ועל העבודה ועל גמילות חסדים (אבות פ"א), ובעו"ה שגלינו מארצנו, ואין מקדש ולא כהן, לא קרבן ולא מזבח - עמוד העבודה מה תהא עליו? אבל כבר אמרו חז"ל שהתפלה במקום קרבן, אם כן כמו שבקרבן העיקר הוא לבו של אדם המקריבו, כך ודאי התפלה, וכן הכתוב אומר "ולעבדו בכל לבבכם", ואמרו חז"ל (תענית ב') איזוהי עבודה שהיא בלב, הוי אומר זו תפלה! הרי שבאמירת התיבות לבד בלא כוונת הלב, אין כאן לא עבודה ולא תפלה!

ומה נואלו האנשים אשר לא יחשבו על דרכיהם בתפלתם כל איש, אשר במקום שהיו יכולים לקיים ולכונן עצמם עם כל העולם כולו - בעבודת הקרבנות וריח ניחוח לפניו יתברך - להיות כמקדש ה' ומזבחותיו וכהניו על כל קרבן המקריבים בו במעט לב אשר היו נותנים בתפלתם, הנה יצר הרע כמלך גדול בא על העיר הזאת ויקף אותה ובנה עליה מצודים וחרמים, וסוחר גדול הוא אשר יודע מה שלפניו, ומשתתף כעם האדם בכל מצוה ומעשה טוב, ויבחר לעצמו כל נתח טוב ושמן - הוא הלב, שמפנהו להרהורי שטות והבל בעת התפלה, ולפני האדם מניח שתי חתיכות שפתי הבשר אשר ירוצו באמירת המילות לבדנה!...

ו. אוצר של מילים צפצוף הפה הזה מצות תפלה? אמרו חז"ל כשאדם נכנס להתפלל באים כנגדו מלאכי השרת ומברכין אותו, וגם הקב"ה מברך אותו, ויצייר נא האדם במחשבתו דבר זה האיך נעשה רעש ברקיע כשנכנס לבית המדרש להתפלל, והקב"ה בכבודו ובעצמו שולח לו ברכתו,

ביאורים

7. היסכנו תפלותיו. היועילו תפילותיו? [מלשון "הלאל יסכן גבר" (איוב כב)]. **8. הזה מצות תפלה.** וכי בכך מקיים מצות תפלה?

ארחות תפלה יושר

עיונים

הֲלֹא [9]יִסְפּוֹת חֵטְא עַל פֶּשַׁע כו', עַד כָּאן לְשׁוֹנוֹ. וְכָל שֶׁכֵּן [10]הַבָּא בִּתְחִלָּה בְּכַוָּנָה בְּאֹפֶן שֶׁלֹּא יוּכַל לְהִתְפַּלֵּל רַק בִּמְהֵירוּת עֲצוּמָה שֶׁאִי אֶפְשָׁר לְכַוֵּן כְּלָל.

ו. אֵין שׁוּם הֶתֵּר לְדַלֵּג פְּסוּקֵי דְזִמְרָה, רַק מִשּׁוּם תְּפִלָּה בְּצִבּוּר וּבְאַקְרַאי, וְגַם עַל זֶה רַבִּים מְפַקְפְּקִים, וְכָתְבוּ [11]שֶׁמְּהַפֵּךְ עַל יְדֵי זֶה כָּל צִנּוֹרוֹת הַתְּפִלָּה (עי' מ"ב סי' נ"ב סק"א).

ז. הַמְאַחֵר בַּתְּפִלָּה וְאֵין מַסְפִּיק לְהַגִּיעַ לִשְׁמוֹנֶה-עֶשְׂרֵה [12]עִם הַצִּבּוּר מַמָּשׁ - מְבַטֵּל בַּיָּדַיִם - הזאת נעמי? זה הוא האיש אשר ברכנוהו וחכינו לתפלתו, הנה כשישים אדם על לבו דבר זה כי נורא הוא, ידע איך להתפלל. ('אור יהל', שם).

וגם מלאכיו גבורי כח עושי דברו מתפעלים ונהנים ממנו ומברכים אותו, ומוכן הכל בשמים - לקבל עבודת קרבנותיו (התפלה במקום קרבן) בזרועות פתוחות ולריח ניחוח לפניו יתברך, ואילו כשעומד ומתחיל תפלתו - אהה! מפנה לבו לדברים בטלים והבלי ענייניו, ומשליך הכל מאחרי גוו, אין כאן לא טעם ולא ריח, אין עבודה ואין תפלה, רק - פטפוטי דברים ואותיות מקוטעות, כמדבר מתוך השינה ולא יותר, בושה וחרפה! איך מביטים שם על תפלה כזו, ומה אומרים עליו

ביאורים

9. יספות חטא על פשע. מרבה הוא חטא על פשע, שמלבד שמתפלל ללא כוונה, שבכך הרי הוא מחסר מעצם קיום מצות התפלה, עוד מעיז לעמוד לפני מלך מלכי המלכים היודע מחשבות לבו ולפניו מוציא אוצר מילים כשלבו בל עמו, אשר אין לך זלזול גדול מזה. **10. הבא בתחילה בכוונה באופן שלא יוכל להתפלל רק במהירות.** כגון שבא לבית הכנסת באיחור לאחר שהציבור התחילו כבר בתפלתם, או שרוצה למהר לצאת לצורך עסקיו. **11. שמהפך עי"ז כל צינורות התפילה.** שמקדים את המאוחר ומאחר את המוקדם, ובזה הוא גורם כמה וכמה רעות לו ולכל העולם, שזו סיבת מניעת השפע לעולם הזה ('מגיד משרים'). **12. עם הצבור ממש.** כלומר, להתחיל תפלת שמונה-עשרה עם הש"ץ והקהל בשוה ממש.

ארחות תפלה יושר

עיונים

ז. ואם לא יגמור וכו' אסור לו להתחיל. נצטט בקצרה דינים של המאחר לבית-הכנסת ומצא שהציבור עומד בתפילת שמונה-עשרה, עפ"י המבואר בשו"ע או"ח סימן ק"ט ובמ"ב שם, וכפי שסדרם בספר 'אישי ישראל' פרק לג, וזה לשונו:

א. אם נכנס לבית הכנסת ומצא שהציבור עומד כבר בתפילת שמונה-עשרה, או שהתפלל עמהם [מתחילת התפילה] אך הציבור כבר התחיל תפילת שמונה-עשרה והוא לא הספיק להתחיל עמהם תפילת שמונה-עשרה, כיון שצריך לענות ל-ו' דברים אלו - קדושה, אמן של האל הקדוש, ושל שומע תפילה, מודים, יהא שמיה רבא, וברכו, יתנהג כדלהלן: לא יתחיל תפילת שמונה-עשרה אלא אם כן משער שיספיק לסיים תפילת שמונה-עשרה (דהיינו עד אלקי נצור) קודם שיגיע השליח-ציבור בתפילת שחרית ומנחה - לקדושה (ואם שמע כבר קדושה או שעתיד לשמוע, צריך לשער שיסיים קודם ברכת הא-ל הקדוש), ובמעריב - קודם שיגיע השליח-ציבור ל'יהא שמיה רבא' של קדיש שלם שבסוף התפילה.

ב. ואם משער בתפילת שחרית או במנחה, שלא יספיק לסיים שמונה-עשרה עד שיגיע השליח-ציבור לקדושה, ימתין עד שישמע קדושה וברכת הא-ל הקדוש ואז יתחיל להתפלל (ובתפילת שחרית ימתין ב'שירה חדשה'), אך דוקא אם משער שיספיק לסיים שמונה-עשרה קודם שיגיע השליח-ציבור לברכת שומע תפילה, או שיגיע בשוה עם השליח-ציבור לברכת שומע תפילה. ואם משער שלא יספיק, יתחיל להתפלל רק אחרי שיענה מודים עם הציבור (או שיתחיל קודם ויכרע אתם במודים אף כשהוא עומד בברכה אחרת שכורעים בתפילה), וגם אז צריך עדיין לשער שיוכל לשמוע קדיש שבסיום התפילה (כדי לענות יהא שמיה רבא) וברכו, ובימים שיש בהם קריאת התורה צריך שיסיים קודם קריאת התורה.

ג. ואמנם כשחושש שאם ימתין לענות ולשמוע כל הששה דברים יעבור זמן תפילה, או שעומד בתפילת שחרית וחושש לשהות זמן מרובה ב'שירה חדשה', או שאם יתחיל אחרי קדושה הדבר

תְּפִלַּת וְתִיקִין וּתְפִלָּה בְּצִבּוּר [13]שֶׁעִקַּר מִצְוָתָהּ הַהַתְחָלָה כְּמוֹ שֶׁכָּתְבוּ כָּל הַפּוֹסְקִים [14](ז)וְאִם לֹא

ביאורים

13. שעיקר מצותה ההתחלה. כנ"ל, עיקר מצותה של תפילה בציבור היא להתחיל תפלת שמונה-עשרה יחד עם הצבור. **14. ואם לא יגמור וכו'.** פירוש, אם הציבור כבר התחילו להתפלל תפלת שמונה-עשרה והוא עדיין לא התחיל, אסור לו להתחיל להתפלל תפלת שמו"ע אם לא יסיים את תפלת הלחש שלו קודם שיגיע הש"ץ לקדושה.

ארחות תפלה יושר

עיונים

יִגְמֹר [ח]עַד קְדֻשָּׁה כְּשֶׁיַּתְחִיל אַחַר כָּךְ [ט]אָסוּר לוֹ לְהַתְחִיל].

ח. בַּבֹּקֶר יֵשׁ לוֹמַר: "מוֹדֶה אֲנִי לְפָנֶיךָ ה' אֱלֹקַי וֵאלֹקֵי אֲבוֹתַי שֶׁהוֹצֵאתַנִי [15]מֵאֲפֵלָה לְאוֹרָה".

ט. כְּשֶׁאוֹמֵר 'עוֹטֵר יִשְׂרָאֵל בְּתִפְאָרָה' [16]יְמַשְׁמֵשׁ בַּתְּפִלִּין. [17]

יפריע לו לכוון בתפילה, יכול להתחיל עם השליח-ציבור בשוה וכשיגיע לקדושה יאמר עמו בשוה 'נקדש', 'לדור ודור' וגו' עד הא-ל הקדוש, ואחר-כך ימשיך בתפילת שמונה-עשרה, ובאפשרותו או לסיים תפילת שמונה עשרה קודם שיגיע השליח ציבור לשומע תפילה, ואם לא, צריך לומר עם השליח-ציבור ברכת שומע תפילה, ומודים, או שיכרע אתם במודים, אף כשהוא עומד בברכה אחרת, ובתפילות שיש בהם ברכת כהנים, אם מגיע בשוה עם השליח-ציבור לסיום ברכת הטוב שמך ולך נאה להודות, צריך להמתין, ולענות אמן אחר ברכת הכהנים.

ד. אם מתחיל תפילת שמונה-עשרה בשוה עם הציבור, אף שיודע שלא יסיים שמונה-עשרה קודם שיגיע השליח-ציבור לקדושה, יכול להתפלל במתינות ואינו צריך למהר עבור זה.

ח. עד קדושה וכו' אסור לו להתחיל. ואף שהדין הוא שמי שעומד באמצע שמו"ע והש"ץ מגיע לקדושה, שותק ומקשיב להש"ץ, ויוצא ידי חובת קדושה מדין 'שומע כעונה', זהו רק בדיעבד, כשכבר נמצא באמצע שמו"ע, אבל לכתחילה אסור לו להכניס את עצמו למצב כזה, וחייב לחכות מלהתפלל [אלא אם כן השעה עוברת ויפסיד זמן תפלה ע"י המתנתן]. (שיח תפילה עמ' קס"א אות ג).

ט. אסור לו להתחיל. וכל זה הוא למי שמאחר את התפילה, אבל מי שמתחיל להתפלל שמונה-

ביאורים

15. מאפלה לאורה. מאפלת הלילה לאור היום. **16. ימשמש בתפילין.** למרות שעיקר ברכה זו נתקנה על לבישת הכובע שבראשו (כמבואר בשו"ע או"ח מ"ו, א), מכל מקום על ידי שימשמש בתפילין ניכר שמכוון גם על התפילין שנקראים 'פאר', שנאמר (יחזקאל כד, יז) "פארך חבוש עליך", אלו תפילין שהן פאר לישראל, כמו שנאמר (דברים כח, י) "וראו כל עמי הארץ כי שם ה' נקרא עליך ויראו ממך", ודרשו חז"ל (מגילה טז, ב) אלו תפילין שבראש, לפי שהן אות לכל כי שם ה' נקרא עליך. **17. בתפילין.** של יד ושל ראש. (מ"ב כה יג).

ארחות תפלה יושר

עיונים

עשרה עם הציבור, אף שדרכו להאריך בתפלתו עד אחרי שמגיע הש"ץ לקדושה, מותר להתחיל להתפלל ביחד עם הציבור ואין לו לחוש למה שאחר כך לא יוכל לקיים מצות עניית

י. [18]בְּפָרָשַׁת הַתָּמִיד [בְּצִבּוּר] [19](י)יֵשׁ [20]לַעֲמֹד.

יא. בִּשְׁעַת בְּרָכוֹת וְקַדִּישׁ אָסוּר לַעֲשׂוֹת [21]אֲפִלּוּ שׁוּם מְלָאכָה קַלָּה.

קדושה, היות שכעת חל עליו החיוב להתפלל בציבור, שמעלתה גדולה מאד. [עיין בביאור הלכה סי' קט ס"א ד"ה 'הנכנס' שהסתפק בזה, אך עיין באחרונים שהכריעו שבאופן זה יכול להתפלל כהרגלו, עיין ערוה"ש שם סע' ה, שו"ת שלמת חיים סי' צב, דינים והנהגות פרק ד' אות כב בשם החזו"א].

י. יש לעמוד. רבינו שליט"א כתב על זה בתשובה: כונתי בצבור. (שיח תפילה, עמוד תלח אות כ). [והיינו, כשאומרים יחד בצבור ובקול רם, צריך להיות דוגמת הקרבנות שהיו בעמידה, שכאילו אז מקריבין הקרבן]. ולפי"ז היום שאין מנהגנו לומר פרשת התמיד בציבור ובקול רם, אין צריך לעמוד בפרשת התמיד. (וכן משמע במ"ב מח, א).

ביאורים

18. בפרשת התמיד. אומרים פרשת התמיד שהיא במקום הקרבת קרבן התמיד, שכן קבלו חז"ל שבזמן שאין בית-המקדש קים ואין יכולים להקריב קרבנות, מי שעוסק בהן ובפרשיותיהן מעלה עליו הכתוב כאילו הקריבום. (מ"ב מח, א). **19. יש לעמוד.** מדובר באופן שקורים את פרשת התמיד בציבור ובקול רם, ולא כשקורא ביחידות, כמבואר בעיונים. **20. לעמוד.** דוגמת הכהן שהיה מקריב את הקרבנות שהיה בעמידה, שיושב פסול לעבודה (כמבואר בזבחים טו, א). **21. אפילו שום מלאכה קלה.** שאם עוסק בדבר אחר, זהו מורה על עשייתו המצוה או הברכה בלי כוונה אלא דרך עראי ומקרה, וזה נכלל במאמר תורתינו "ואם תלכו עמי בקרי" שפירושו, אף ש'תלכו עמי' דהיינו עשיית המצוה, מכל מקום היא בדרך מקרה ועראי, וזה שייך גם בתשמיש קל. ואין צריך לומר שלא יעסוק בדבר שצריך לשום לבו אליו, שבדבר כזה יש טעם נוסף, שמבטל כוונתו בברכה. (ט"ז ומג"א סי' קצא). והוסיף הט"ז, שיש ליזהר שלא לעיין אפילו בדברי תורה בשעה שמברך, כי גם זה מורה על היות הברכה אצלו רק על צד המקרה וההזדמן, ואפילו עוסק בברכה וגם במצוה אחרת עמה אינו נכון כי אחד מבטל חבירו. וכתב המשנה ברורה (כה, נו): ולכך הנוהגים לקפל את הטלית והתפילין בעת שמיעת קדיש - לא יפה הם עושים, כי מאד יש לכוון בענית אמן יהא שמה רבא, כי הוא במדרגה גבוהה יותר מקדושה.

ארחות תפלה יושר עיונים

יב. בִּשְׁעַת (יא)קְרִיאַת שְׁמַע[22] אֲפִלּוּ לְהַרְהֵר בְּדִבְרֵי תּוֹרָה, וּמַעֲשֶׂה בְּחָסִיד אֶחָד שֶׁרָאָהוּ חֲבֵרוֹ לְאַחַר מוֹתוֹ שֶׁפָּנָיו מוֹרִיקוֹת, אָמַר לוֹ שֶׁזֶּה עֹנֶשׁ מִפְּנֵי שֶׁהָיָה מְדַבֵּר בִּשְׁעַת קְרִיאַת שְׁמַע (מ"כ סי' נ"ז סק"א).

יא. קריאת שמע. הקדיש נאמר כמה פעמים בכל תפילה, והוא שבח גדול ונורא להקב"ה, ודוקא משום כך מנסה השטן להפריע, עד שאין נזהרים לאמרו ולענות עליו כראוי. ואמרו חז"ל (שבת קי"ט, ב): כל העונה 'אמן יהא שמיה רבה מברך' בכל כוחו - קורעין לו גזר דינו. ופירשו הראשונים, בכל כוונתו ובכל אבריו, דהיינו שיאמרנה בלב ונפש, ולא רק כמוציא בשפתיו ולבו בל עמו.

בא וראה כמה גדולה מעלת אמירת הקדיש ועניית יהא שמיה רבה מברך, עד שאמרו בזוהר הקדוש (בראשית ל"ח): היכלא תנינא קיימא לגו היכלא קדמאה כו' ולגו מהי היכלא קיימין כל אינון דמקדשין בכל חילא שמא דמריהון ואתיבו 'אמן יהא שמיה רבא מברך' בכל חילא אלין קיימין לגו האי היכלא וההוא נהורא דכליל כל גווינין נהיר להון וכו'. [תרגום: היכל השני עומד פנימה מהיכל הראשון, ולפנים מאותו היכל עומדים כל אלו שמקדשים בכל כוחם שם ריבונם ועונים 'אמן יהא שמיה רבא מברך' בכל כוחם, הללו עומדים בתוך ההיכל ההוא, ואותו האור שכולל כל הגוונים מאיר להם].

שנינו במסכת ברכות (ג, א): בשעה שישראל נכנסין לבתי כנסיות ובתי מדרשיות ועונין יהא שמו הגדול מבורך וכו'. ובמסכת שבת (קי"ט, ב): ואמר רבי יהושע בן לוי כל העונה אמן יהא שמי' רבא מברך בכל כוחו, קורעין לו גזר דין וכו' ופותחין לו שערי גן עדן.

ומעלת אמירת אמן יהא שמי' רבא של הקדיש גדולה מכל השבחים בעולם, ואפילו מקדושה שאנו מקדישין אותו כשם שמקדישין אותו בשמי מרום [ושעל ידה אנו מתחברים עם המלאכים אשר ידודון ממתינים בצמאון לשבח זה] הנה אמן יהא שמי' רבא עולה גם על זה (וכן הוא במג"א רסי' נ"ו). ובסוטה (מח, א. מט, א) אמרו: מיום שחרב בית-המקדש אין לך יום שאין בו קללה ואלא עלמא אמאי קאי (-בזכות מה עומד העולם?) אקדושא דסדרא ועל יהא שמי' רבא דאגדתא [כלומר, על קדושת 'ובא לציון', ועל איש"ר שאומרים בקדיש שלאחר לימוד אגדות חז"ל בציבור]. וכן מבואר בטור (קל"ב) שעניית אמן יהא שמי' רבא משכך הקללות.

סגולה מיוחדת לומר קדיש על הנפטר, שהוא תיקון גדול לנפש הנפטרים, ולא זו בלבד שמצלת את הנפטר מדין הגיהנם, אלא אף בכוחו להעלות אותו גבוה מעל גבוה במעלות הצדיקים בגן עדן, ועל כן אומרים קדיש גם אם הנפטר היה צדיק. (ראה מעשה הידוע בב"י יו"ד שע"ו, ובאור זרוע שבת סי' נ').

ביאורים

22. **אפילו להרהר בדברי תורה.** משום שצריך לכוון הרבה בענית הקדיש כמבואר בשו"ע (נו, א),

ארחות תפלה יושר

תּוֹרָה, וּמַעֲשֶׂה בְּחָסִיד אֶחָד שֶׁרָאָהוּ חֲבֵרוֹ לְאַחַר מוֹתוֹ שֶׁפָּנָיו מוֹרִיקוֹת, אָמַר לוֹ שֶׁזֶּה עֹנֶשׁ מִפְּנֵי שֶׁהָיָה מְדַבֵּר בִּשְׁעַת קְרִיאַת שְׁמַע (מ"כ סי' נ"ז סק"א).

יג. הַמְדַבֵּר בִּקְבִיעוּת בְּשָׁעָה שֶׁהַצִּבּוּר אוֹמְרִים שִׁבְחוֹ שֶׁל מָקוֹם, אֲפִלּוּ כְּבָר אָמַר זֶה קֹדֶם אוֹ שֶׁיֹּאמְרֶנָּה אַחַר כָּךְ, הֲרֵי זֶה מְבַזֶּה עֲבוֹדָתוֹ שֶׁל מָקוֹם. וּמִצְוָה לוֹמַר כָּל דָּבָר בְּיַחַד עִם הַצִּבּוּר כַּמְבֹאָר בְּשֻׁלְחָן עָרוּךְ וּבְכַמָּה מְקוֹמוֹת, וּכְרָב עִם הַדְּרַת מֶלֶךְ, וַחֲז"ל הֶחְמִירוּ מְאֹד עַל הַפּוֹרֵשׁ מִן הַצִּבּוּר.

יד. מִצְוָה[23] לַעֲמֹד בִּשְׁעַת קְרִיאַת שְׁמַע (כו' נ"ו ס"א) וְגַם בְּכָל דָּבָר שֶׁהַקָּהָל נוֹהֲגִין לַעֲמֹד, אֲפִלּוּ אִם הוּא חֻמְרָא בְּעָלְמָא, מִי שֶׁיּוֹשֵׁב - הֲרֵי הוּא פּוֹרֵשׁ מִן הַצִּבּוּר, וּמְבַזֶּה כְּבוֹד שָׁמַיִם, וְגַם עוֹבֵר עַל מַה שֶּׁאָמְרוּ (רא"ז פ"ה) [24]אַל תְּהִי יוֹשֵׁב בֵּין הָעוֹמְדִים.

ביאורים

ובמשנה ברורה שם כתב: כי אמרו חז"ל: כל העונה "אמן יהא שמה רבא מברך" בכל כוחו, קורעין לו גזר-דינו, ופרשו הראשונים דרוצה לומר "בכל כוחו" - בכל כונתו ובכל איבריו, דהיינו שיאמרנה בלב ונפש ולא רק כמוציא בשפתיו ולבו בל עמו. גם יכוון לשמוע הקדיש מפי השליח-ציבור, כדי שידע על מה הוא עונה "אמן יהא שמה רבא" ואמן שאחר "דאמירן בעלמא" [שאם אינו יודע על מה הוא עונה יש בזה חשש 'אמן יתומה']. וכל-שכן שצריך ליזהר מאד ומאד שלא להשיח באמצע קדיש או קדושה [שמלבד שאינו מכוון לשמוע לש"ץ בשעה שמשיח, עונשו גדול] וכמובא במסכת דרך ארץ, שרבי חמא מצא לאליהו בכמה אלפי גמלים טעונים אף וחמה לשלם לאלו. וכל המדבר באלו המקומות, עליו הכתוב אומר "ולא אותי קראת יעקב" [שהנביא מוכיח את ישראל על שאינם קוראים ומשבחים שמו של הקב"ה]. 23. **לעמוד בשעת קדיש.** עד אחר שיסיים אמן יהא שמיה רבא, ויש אומרים שיש לעמוד עד אמן שלאחר דאמירן בעלמא ואמרו אמן, שכל זה מעיקר הקדיש ויש לעמוד בו (מ"ב נו, סק"ז). 24. **אל תהי יושב בין העומדים.** שאין זה ממדת דרך ארץ להתנהג אחרת מכולם, וכמו שמסיים

ארחות	תפלה	יושר	עיונים

טו. לֹא יֹאמְרוּ פְּסוּקֵי דְזִמְרָה [25]בִּמְרוּצָה כִּי אִם בְּנַחַת (שו"ע סי' נ"א ס"ח) [26]שֶׁזֶּה כְּאִלּוּ מְבַזֶּה שִׁבְחוֹ שֶׁל מָקוֹם (ב"י).

יב. בפסוק פותח את ידך צריך לכוין פרוש המלים. כתב הטור (סי' נ"א): וצריך לכוון בתהלה לדוד, דאמר רבי אלעזר כל האומר תהלה

טז. [27]בְּ'בָרוּךְ שֶׁאָמַר' יֵשׁ לַעֲמֹד [28]וְיֹאחַז הַצִּיצִית בְּיָדוֹ.

יז. בְּ'יְבָרֵךְ דָּוִד' יֵשׁ לַעֲמֹד [29]עַד שֶׁיֹּאמַר 'אַתָּה הוּא ה' הָאֱלֹקִים'.

יח. (יב)[30]בַּפְּסוּק 'פּוֹתֵחַ אֶת יָדֶךָ' [30]צָרִיךְ לְכַוֵּן [31]פֵּרוּשׁ הַמִּלִּים, [32]וְאִם לֹא כִּוֵּן

ביאורים

שם: "כללו של דבר אל ישנה אדם ממנהג הבריות". **25. במרוצה.** שלא ידלג שום תיבה ולא יבליעם, אלא יוציא מפיו כאילו מונה מעות (מ"ב שם סק"ב). בספר קב הישר (פרק לד), מונה עשרה דברים שבית דין של מעלה מנדים עליהם, ואחד מהם הוא האומר שירות ותשבחות במרוצה ואינו מוציא מפיו התיבות בשלימות בשפה ברורה מברוך שאמר עד תפילת ישתבח. **26. שזה כאלו מבזה שבחו של מקום.** כתב הב"י (בשם ארחות חיים): ואותם בני-אדם שאומרים במרוצה כשיש שם מנין, אינם עושים כראוי, שמקצרין שבחו של מקום בשביל שאלת צרכם, היש מושל שיתרצה בכך. **27. בברוך שאמר יש לעמוד.** בב"ח (סי' נג ס"א) הביא: קבלו אנשי הקבלה, ששבח זה צריך לאמרו מעומד לרמוז שהוא כנגד הצורה העליונה וכו', וקבלנו כי הכלה הכלולה מזמרת לפני המלך העליון שיר זה עם שאר שירות ותשבחות, ע"כ. **28. ויאחז הציצית בידו.** טעם הדבר ע"פ סוד. (שער הכוונות). **29. עד שיאמר 'אתה הוא ה' האלקים'.** ועד בכלל. וסיבת העמידה עד תיבות אלו היא על פי הסוד, כיון שראשי התיבות שלהם "אהיה", שהוא משמותיו של הקב"ה. (שער הכוונות דרושי תפילת השחר דרוש א'). **30. צריך לכוין.** כתב רבינו בחיי שאין די באמירה, אלא שיתבונן מה שהוא אומר ויכיר נפלאות השם. ועוד, שיכיר קצת מחסדי הבורא וקצת מגדולתו, ועל ידי זה יהיה חרד על דבר השם וישמור עצמו מן החטא, ואם עוון בידו ירחיקהו וישוב בתשובה שלימה ועל ידי זה יזכה לעולם-הבא. (מ"ב א, יג, מג"א ומחה"ש). **31. פרוש המלים.** שהקב"ה משגיח על בריותיו וזן ומפרנס אותם. **32. ואם לא כיון.** והמשיך

ארחות	תפלה	יושר	עיונים

לדוד בכל יום [שלש פעמים] מובטח לו שהוא בן העולם הבא. ויותר יכוון בפסוק 'פותח את ידך', שעיקר מה שקבעוהו לומר בכל יום הוא

[33]צָרִיךְ לַחֲזֹר [34]מִשָּׁם וְהָלְאָה.

יט. בְּ'יִשְׁתַּבַּח' [35]יֵשׁ לַעֲמֹד.

בשביל אותו פסוק שמזכיר בו שבחו של הקב"ה שמשגיח על בריותיו ומפרנסן.

ובספר אור יחזקאל (אמונה עמ' ק"ב) כתב: עיקר יסוד אמונתינו הקדושה להאמין כי הכל מסור ביד הקב"ה ואין נתון ביד אדם מאומה וכו'. ויסוד אמונה זו היא כל ענין ומטרת התפילה להאמין ולהכיר שהכל ביד הקב"ה ולכן אנו מתפללים ומבקשים ממנו שיתן לנו, שהרי פשוט שאין להקב"ה צורך בתפילה, ועל כרחך ענין התפילה כנ"ל שכיון שאנו מבקשים צרכינו מאת הקב"ה ואנו מגלים בבקשתינו שאין בכחנו ליצור לעצמינו מאומה ורק מהשי"ת מקבלים צרכינו, לכן בשכר ההכרה והנחה זו נזכה מאת הקב"ה שימלא את בקשתינו.

ומובא בגמרא (ברכות ד, ב): "כל האומר 'פותח את ידיך' שלש פעמים ביום הרי זה בן עולם הבא". וצריך ביאור מה היא המעלה המיוחדת באמירת פותח את ידיך. ונראה ביאור הדברים, שכל האומר 'פותח את ידיך ומשביע לכל חי רצון', דהיינו שאומר ומכוון יסוד זה של אמונה בהשגחתו יתברך שהקב"ה הוא המשביע לכל חי וזן ומפרנס מקרני ראמים עד ביצי כנים, ממילא זוכה להיות בן העולם הבא, כי עולם הבא ניתן לאדם המאמין בהשגחתו הפרטית. ולפי זה כמה פשוט שאין כוונת דברי חז"ל לאומר שלש פעמים ביום ללא כוונה ותשומת לב כי ללא כוונה והבנה אין משתנה לבו ומחשבתו ונשאר במחשבות המינות והאפיקורסות כלעיל, ע"ש.

ביאורים

בתפלתו. **33. צריך לחזור.** כיון שעיקר מה שקבעו לומר "תהלה לדוד" בכל יום הוא בשביל אותו פסוק, שמזכיר בו שבחו של הקב"ה שהוא משגיח על בריותיו ומפרנסן, לכן אם לא כוון בפסוק זה, צריך לחזור ולאומרו. **34. משם והלאה.** עיין בחיי אדם שהביא בשם הלבוש שצריך לומר מפסוק "פותח" עד סוף המזמור כסדר, שכיון שאחד הטעמים שהאומר מזמור זה מובטח לו שהוא בן עולם הבא, הוא מפני שמזמור זה כתוב כסדר אל"ף בי"ת, ולכן גם כשחוזר צריך לומר דוקא בסדר זה. ואם לא נזכר עד שכבר אמר מזמורים אחרים ואין לו שהות לחזור, מכל מקום יאמר אחר התפלה מפסוק "פותח" עד סוף המזמור. **35. יש לעמוד.** במ"ב (נג, א) כתב בשם עטרת-זקנים שנוהגים אנשי מעשה לעמוד כשאומרים ישתבח, בין בשבת בין בחול, ואפילו ביחידי. או משום שמחשיבים את ברכת ישתבח לדברים שבקדושה שצריך לעמוד בהם, או משום שנחשבת לברכת המצוות שלכתחילה יש

ארחות תפלה יושר

כ. [36]**אַחַר ׳בָּרְכוּ׳ - דְּיֵנוּ** [37]**כְּמוֹ בְּאֶמְצַע הַפֶּרֶק,** [38]**כִּי עִקַּר תַּקָּנַת ׳בָּרְכוּ׳ הוּא** [39]**שֶׁיֹּאמַר מִיָּד בִּרְכַּת ׳יוֹצֵר אוֹר׳, וּמִי שֶׁמְּאַחֵר וְאֵין עוֹמֵד עֲדַיִן בִּבְרָכַת יוֹצֵר אוֹר כְּשֶׁהַשַּׁ״ץ אוֹמֵר בָּרְכוּ - מְבַטֵּל בְּיָדַיִם עִקַּר תַּקָּנַת בָּרְכוּ** (מ״ב סי׳ נ״ד סק״ג) **וְכָל שֶׁכֵּן שֶׁאָסוּר לָבֹא לְאַחַר בָּרְכוּ שֶׁהוּא חִיּוּב גָּמוּר לִשְׁמֹעַ, שֶׁהֲרֵי תִּקְּנוּ פְּרִיסַת שְׁמַע [שֶׁחוֹזְרִין לוֹמַר בָּרְכוּ לְאַחַר הַתְּפִלָּה] כְּשֶׁכְּבָר אֵלּוּ שֶׁלֹּא שָׁמְעוּ בָּרְכוּ.**

כא. [40]**בְּבִרְכוֹת קְרִיאַת שְׁמַע וּבְקְרִיאַת שְׁמַע יֵשׁ לֵישֵׁב עַד ׳תְּהִלּוֹת׳,** [41]**וּמִשָּׁם**

ביאורים

לברכם מעומד. (עי׳ מ״ב ח, ב) ובסידור בית יעקב כתב הטעם על פי קבלה שי״ג שבחים שבישתבח מכוונים לי״ג ברוך שבברוך שאמר, ובשתיהן יש לעמוד. ובמקור חיים (נג, א) כתב הטעם, ש׳ברוך שאמר׳ ו׳ישתבח׳ הן שתי ברכות שתיקנו חז״ל לפני פסוקי-דזמרה ואחריהן, ומכיון שעומדים בברוך שאמר תקנו לעמוד בישתבח כדי שלא יזלזלו בה. (טעם נוסף - עי׳ הגה״מ תפילה פ״ז אות ע׳). **36. אחר ברכו.** פירוש, אחר ששמע מהש״ץ ברכו, אף שלא התחיל עדיין ברכת יוצר אור. **37. כמו באמצע הפרק.** של ברכת יוצר, כי משם ואילך הוא כהתחלת ברכת יוצר. **38. כי עיקר תקנת ברכו וכו׳.** פירוש, כי עיקר כונת השליח-ציבור מה שאומר ״ברכו את ה׳״ היינו שיברכוהו אחר כך בברכת יוצר. מטעם זה כתב השו״ע (סט, א): אם יש בני-אדם שהתפללו כל אחד בפני עצמו ביחיד ולא שמעו לא קדיש ולא קדושה, עומד אחד מהם ואומר קדיש וברכו וברכה ראשונה יוצר אור, והטעם שצריך שיאמר גם ברכת יוצר אור, מפני שלא יהיו נראין ככופרין ח״ו שאומר להם לברך ואין אחד מהם מברך. (מ״ב). **39. שיאמר מיד וכו׳.** וכן לאחר ברכו של ערבית, דינו כאמצע הפרק, מהטעם שכתב כאן, וצריך להיזהר מאד שלא להפסיק בדיבור אחר ברכו של ערבית אפילו קודם שהתחיל לברך ברכה ראשונה אם דעתו להתפלל אז ערבית. **40. בברכות ק״ש וכו׳.** במשנה ברורה (נט, יב) כתב שהקדושה שאומרים ביוצר אור, אם אפשר טוב לאמרה מיושב. וי״א דוקא מיושב (שעה״צ), וי״א על כל ברכות ק״ש לאמרם דוקא מיושב (ליקוטי מהרי״ח, זה השולחן - לדעת האר״י ע״ש). **41. ומשם יש לעמוד.** מהרי״ל היה נוהג לעמוד בשחרית לתפילת שמונה-עשרה כשהתחיל הש״ץ תהלות לאל עליון (מ״ב צה, ג).

עיונים ארחות תפלה יושר

יג. יאחוז הציצית. כתב בשו״ת אגרות משה (או״ח ח״א, ג׳, ענף א׳) שלדעת ׳הגהות אשרי׳ שכתב ״קטן היודע להתעטף (שמאז חובה על אביו לחנכו בציצית, כנפסק ברמ״א סי׳ י״ז סעיף ג׳) - הוא שיודע לאחוז הציצית בשעת ק״ש״, מסתבר שמצות האחיזה היא מן התורה, וזה חלק ממצות ציצית, שאם לא כן לא היה שייך לקבוע את גיל הקטן החייב בציצית על פי ידיעת האחיזה.

יֵשׁ לַעֲמֹד (רמב״ם רפ״ט מתפלה ומ״ב ועי׳ מ״ב סי׳ נ״ט סק״ב).

כב. בִּקְרִיאַת שְׁמַע[יג] **יֶאֱחֹז הַצִּיצִית**[42] **בִּשְׂמֹאלוֹ**[43] **בֵּין זֶרֶת לְקֻמִּיצָה כְּנֶגֶד לִבּוֹ, וּכְשֶׁמַּגִּיעַ לְפָרָשַׁת צִיצִית**[44] **יִטְּלֵם בִּשְׁתֵּי יָדָיו נֶגֶד עֵינָיו,**[45] **וּכְשֶׁמַּגִּיעַ לְ׳וּרְאִיתֶם אוֹתוֹ׳ יִתְּנֵם עַל עֵינָיו.**

בשו״ת ובחרת בחיים (להגר״ש קלוגר, סימן כח) כתב, שדברי הזוהר (פרשת שלח, הובא במ״ב כד, ג), שהקורא קריאת שמע בלא ציצית, כמעיד עדות שקר בעצמו, (וביאר המ״ב שם, מפני שקורא פרשת ציצית ואינו מקיים בפועל מה שקורא) היינו כשלובש בגד של ארבע כנפות ואינו נוטלן בידו, זהו כמעיד עדות שקר, שהרי נאמר ״וראיתם אותו״, ואם אינו אוחזן כדי לראותן נחשב כמעיד עדות שקר.

יד. בשמאלו. כתב רבינו שליט״א (בקונטרס איש אטר, הנדפס בספרו מסכת תפילין, עמוד סח), שגם איטר יד יאחז הציציות ביד שמאל, שהרי צריך לאוחזה כנגד ליבו, וא״כ אין חילוק בין איטר לאחר, שלבו ולב כל אדם בצד שמאל.

ביאורים

42. בשמאלו. כתב השו״ע (כד, ב): מצוה לאחוז הציצית ביד שמאלית שהיא כנגד לבו (שאף הוא בצד שמאלו של האדם) בשעת קריאת שמע, רמז לדבר ״והיו הדברים האלה וגו׳ על לבבך״, (שמפרש בדרך רמז ש״הדברים האלה״ היינו הציצית יהיו כנגד לבבך). מקורו במדרש שוחר טוב על תהלים (לה, ב) ובילקוט תהלים, רמז תשכ״ג: אמר דוד אני משבחך בכל איברי וכו׳, הציצית אני משים כנגד הלב כל זמן שאני קורא ק״ש, שנאמר וכו׳. כתב שו״ת ריב״ש, סימן תפו, שמנהג זה מבטא את חביבות המצוה. **43. בין זרת לקמיצה.** על פי כתבי האר״י ז״ל (שער הכוונות דרושי עלינו לשבח דרוש א׳). **44. יטלם וכו׳.** יקח הציצית גם ביד ימין ויביט בהם. **45. וכשמגיע לוראיתם אותו וכו׳.** כ״כ בשו״ע (כד, ד) וז״ל: יש נוהגין להסתכל בציצית כשמגיע ל״וראיתם אותו״ וליתן אותם על העינים,

ארחות תפלה יושר

כג. [46]יֶאֱחֹז הַציצית עַד יִנָּחֲמִדים לָעַד׳.

כד. בִּשְׁמוֹנֶה-עֶשְׂרֵה יִתֵּן [47]יָדָיו עַל לִבּוֹ, הַיְמָנִית עַל הַשְּׂמָאלִית [48]וְהָאֲגוּדָלִים יָכֹף לְפָנִים.

כה. [49]בְּמוּדִים צָרִיךְ לְשׁוּחַ [50]עַד שֶׁיִּתְפַּקְּקוּ כָּל חֻלְיוֹת שֶׁבַּשִּׁדְרָה [וּמִי שֶׁאֵינוֹ עוֹשֶׂה כֵּן נַעֲשֶׂה שִׁדְרוֹ נָחָשׁ לְאַחַר שֶׁבַע שָׁנִים לְמוֹתוֹ כמ״ש [51]בגמ׳ (ספ״ק דכ״ק)].

ביאורים

ומנהג יפה הוא וחבובי מצוה. **46. יאחוז הציצית.** ויהיו בידו הציצית עד שמגיע ל׳נאמנים ונחמדים לעד׳ ואז ינשק הציצית ויסירם מידו (מ״ב כ״ד סק״ד, מכתבי האר״י ז״ל הנ״ל). על טעם נישוק הציציות במלה ׳לעד׳, כתב מדרש תלפיות (ערך ביאורים כוונה) כי ״לעד״ בגימטריא 104 כמספר הציציות: 4 ציציות ובכל אחת 8 חוטים, הם 32, כל חוט צריך להיות שזור לפחות משני חוטים, הרי 64, ובכל ציצית 5 קשרים כפולים שהם 10, ובארבע ציציות 40 קשרים, סך הכל 104, כמנין ׳לעד׳. **47. ידיו על לִבּוֹ הימנית על השמאלית.** על פי השו״ע (צה, ג). מסברא הוא כיון שבכל מקום ימין חשובה יותר מהשמאל, או שהוא רמז להכנעת היצר הרע הנרמז בצד שמאל (ב״י ד״ה כתב הרמב״ם). ועל דרך האמת הוא רמז להגביר מידת הרחמים על מידת הדין (דרכי משה אות ג׳). ולטעם זה כתב רבינו שליט״א (בקונטרס איש איטר, הנדפס בסוף מסכת תפילין, אות כ׳) שגם איטר יד ינהג בזה כשאר בני אדם. **48. והאגודלים וכו׳.** כן כתב המ״ב (צה, סק״ו) בשם הרמ״ק שיכוף האגודל בתוך פיסת היד, וגם זה מטעם הנזכר לכלול הדין ברחמים. **49. במודים צריך לשוח.** במ״ב (קי״ג סקי״ב) נתבאר שכשאומר ״מודים״ יכרע ראשו וגופו כאגמון (-קנה רך שראשו כפוף) בבת אחת, ויעמוד כך בשחיה עד שאומר השם ואז יזקוף (על שם הכתוב ׳השם זוקף כפופים׳). **50. עד שיתפקקו וכו׳.** פירוש, שיעור הכריעה הוא שיתכופף עד שיבלטו בגבו ״קשרי״ כל חוליות שבשדרה (ויעשה עצמו כקשת. רמב״ם הל׳ תפילה ה, יב). **51. בגמרא ספ״ק דכ״ק.** שם (ב״ק טז, א) אומרת הגמרא: אם לא כרע במודים, נעשה שדרו נחש לאחר שבע שנים (מפטירתו). והוא מדה כנגד מדה שהיה לו לכרוע ולזקוף כנחש [כמו שאמרו בברכות (יב, ב): ״רב ששת כי הוה כרע כרע כחיזרא,

ארחות תפלה יושר

כו. בֵּין שְׁמוֹנֶה-עֶשְׂרֵה עַד אַחַר תַּחֲנוּן [52]אָסוּר לְהַפְסִיק בְּדִבּוּר.

כז. [53]שָׁלֹשׁ פְּסִיעוֹת כָּל אַחַת כְּאֹרֶךְ הָרֶגֶל [54]לֹא פָּחוֹת וְלֹא יוֹתֵר, וְצָרִיךְ לִפְסֹעַ שָׁלֹשׁ פְּסִיעוֹת בִּכְרִיעָה אַחַת. כְּשֶׁאוֹמֵר ׳עוֹשֶׂה שָׁלוֹם בִּמְרוֹמָיו׳ [55]מִשְׁתַּחֲוֶה

ביאורים

כי זקיף זקיף כחויא״, ופירש רש״י, רב ששת כשהיה כורע - כורע ״כחיזרא״, כשבט שביד האדם שאדם חובטו כלפי מטה בפעם אחת, כך יכרע במהירות בפעם אחת. וכשהוא זוקף, היה זוקף כמו נחש, דהיינו מעט מעט בנחת, ראשו תחלה ואחר כך גופו, (כמו הנחש כשהוא זוקף מגביה ראשו מעט ואחר כך גופו מעט מעט), כך שלא תיראה כריעתו עליו כמשוי שהוא מבקש להיפטר ממנו] והוא לא עשה כן לכן נעשה שדרו נחש (טור). **52. אסור להפסיק בדיבור.** שהנפילת אפים היא המשך התפילה, וכעין תפילה ארוכה (ארחות חיים, הובא בב״י ד״ה וכתבו). במ״ב (קלא, סק״א) כתב בשם הבית יוסף שעל ידי שמפסיק בדיבור בין תפילה לנפילת אפים, אין תחינתו שמתחנן בנפילת אפים מתקבלת כל כך. ובחיי אדם (ח״א לב, לג) כתב כי ׳נפילת אפים׳ הוא גמר התיקון של שמונה-עשרה, כידוע ליודעי חן. וברקאנטי כתב: בפסוק (במדבר טז, כב) ׳ויפלו על פניהם׳ נרמז סוד גדול בנפילת אפים, כי לעולם צריך לכוון בתחינה, וטוב לעשותה אחר התפלה בסוד סומך גאולה לתפלה, לחבר את האהל להיות אחד. **53. שלש פסיעות.** בבית יוסף (ד״ה כתב) הביא כמה טעמים מדוע דוקא שלש פסיעות, ומהרש״א (חי׳ אגדות יומא נג, ב) כתב טעם משום שאמרו חז״ל (שה״ר ג) שבזכות שלש פסיעות שרץ נבוכדנצר לכבוד השם יתברך זכה להחריב בית המקדש, ולכן אנו פוסעים שלש פסיעות ומתפללין שיבנה בית המקדש. **54. לא פחות ולא יותר.** בשו״ע (קכג, ד) כתב: ״מי שמוסיף על שלש פסיעות, הוי יוהרא״ [דרך גאוה]. וביאר במ״ב (שם סקי״ז): שנראה שהוא חולק כבוד לשכינה בכריעתו יותר משאר בני אדם. עוד מובא ברמ״א (שם, ג): ולכתחילה לא יפסיע פסיעות גסות יותר מזה. וביאר במ״ב (שם ס״ק ט״ז) משום שתפילות כנגד תמידים תקנום ולכן צריך לנהוג כמו כהנים בעבודתן, ולכן לא יפסע פסיעות גסות יותר, ועוד שאם פוסע פסיעות גדולות הרי זה נראה כרץ מלפני המלך. בביאור הגר״א מדמה דין זה למה שנתבאר (בשו״ע צ, יב ומ״ב) שכשיוצא מבית הכנסת אסור לו לרוץ ולא לפסוע פסיעה גסה, לפי שמראה עצמו שהעיכוב בבית הכנסת דומה עליו כמשאוי. **55. משתחוה לשמאל.** שהמתפלל רואה עצמו כאילו שכינה ממול פניו, ושמאל האדם הוא צד ימינו של הקדוש ברוך הוא, ולכן יכרע קודם לימין הקב״ה שהוא שמאל

ארחות תפלה יושר

לִשְׁמֹאל, [56]′הוּא יַעֲשֶׂה שָׁלוֹם עָלֵינוּ′ מִשְׁתַּחֲוֶה לְיָמִין, ′וְעַל כָּל יִשְׂרָאֵל′ מִשְׁתַּחֲוֶה לְפָנָיו.

כח. [57]אָסוּר לְדַבֵּר בִּשְׁעַת חֲזָרַת הַשַּׁ"ץ וַאֲפִלּוּ לִומַּר תַּחֲנוּנִים אוֹ לִלְמֹד (סי′ קכ"ד סקי"ז). וְהַלּוֹמֵד אוֹ קוֹרֵא הַפָּרָשָׁה בִּשְׁעַת חֲזָרַת הַשַּׁ"ץ וְקַדִּישׁ, (מז)לֹא דַי שֶׁלֹּא יְקַבֵּל שָׂכָר, [58]רַק יְקַבֵּל עֹנֶשׁ עַל כָּךְ, [59]וְעַל זֶה נֶאֱמַר "הוֹי מוֹשְׁכֵי הָעָוֹן

עיונים

טו. לא די שלא יקבל שכר. כתב בעל ווי העמודים (עמוד העבודה פרק עשירי): גם בזה רגיל אני למחות לאותם האנשים המתפללים תחנות ובקשות בעת שהש"ץ חוזר ומתפלל תפלת שמונה-עשרה, כי מוסכם בכל הפוסקים כששליח-ציבור חוזר ומתפלל שמונה-עשרה יש להקהל לשתוק ולענות אמן ולכוון לברכות שמברך החזן, ומי שאינו נזהר בזה מה שבידו נטלה הימנו, ומה שביקש בשאר תחנות לא ניתן לו כי בא זה ואיבד את זה.

ביאורים

שלו ואחר כך לשמאל הקב"ה שהוא ימין שלו. (מ"ב סק"ד). **56. הוא יעשה שלו′ עלינו משתחוה לימין.** שלא כהאומרים, בשעה שכורעים לשמאל, ′עלינו ועל כל ישראל′, אלא ′ועל כל ישראל′ יאמר כשמשתחוה לפניו. **57. אסור לדבר בשעת חזרת הש"ץ.** מפני שיש לפנות הלב לשמוע כשמשבחים להקב"ה (ר"י). ואפילו אם ירצה ליזהר בסוף כל ברכה לכוון ולענות אמן שלא תהיה אמן יתומה, יש לו לשתוק ולא לשוח (מ"ב שם ס"ק כ"ו). **58. רק יקבל עונש על כך.** כתב באליה רבה בשם הכל בו, אוי להאנשים שמשיחים בעת התפילה ומזלזלים בכבודו של מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא, כי ראינו כמה בתי כנסיות נחרבו בשביל עוון זה, ויש למנות אנשים ידועים להשגיח על זה, ויגערו במי שמשיח (מ"ב שם ס"ק כ"ז). **59. ועל זה נאמר הוי מושכי העון וגו′ עי′ ברכות כ"ד, א′.** בגמרא שם מדובר באדם שהיה קורא קריאת שמע ולא פסק קריאתו כשהגיע למקום מטונף אלא המשיך וקרא, לדעת רב יוסי, עליו הפסוק אומר (ישעיה ה, יח): "הוי מושכי העון בחבלי השוא" - כלומר, אוי לאותם המושכים העון על עצמם בחבלים שאינם חזקים וקלים להנתק, אף זה שקורא ק"ש במקום מטונף, הרי על ידי דיבור קל [קריאת שמע] הוא מושך עון על עצמו (עפ"י רש"י שם). כמו כן, המדבר או אף הלומד או קורא הפרשה בשעת חזרת הש"ץ וקדיש, יקבל עונש, ועל זה נאמר הוי מושכי העון וגו′, שעל ידי דיבור קל [שמדבר או קורא בשעת חזרת הש"ץ וקדיש] הוא מושך עון על

ארחות תפלה יושר

עיונים

טז. במדרש רבה פרשת בלק. לשון המדרש שם: שנו רבותינו, שני חכמים עמדו בעולם, אחד מישראל ואחד מאומות העולם, אחיתופל מישראל ובלעם מאומות העולם, ושניהם נאבדו מן העולם כו′ למה שלא היתה מתנתן מן הקב"ה אלא חוטפין אותה להם.

כתב מו"ר שליט"א ב′טעמא דקרא′ (פרשת בלק): וקשה, איך אפשר לחטוף בעצמו חכמה הא כתיב ′כי השם יתן חכמה′ וגו′ ′יהב חכמתא′ וגו′ (והרי אחיתופל גדול בתורה הי′), אבל יש לפרש, שכבר הבטיחו חז"ל (מגילה ו′) ′יגעתי ולא מצאתי אל תאמין′ ולכך כל המתייגע בתורה זכותו שידע ויחכם, אבל אם אין לומד בדרך שהקב"ה רוצה כגון הלומד בתשעה באב ובימי אבלות או בליל שבת לאור הנר או לאור שנעשה באיסור ע"י ישראל או שלומדים ומהרהרין דברי תורה במקומות האסורין בהרהור או באמצע התפלה וחזרת הש"ץ וקדיש שכל זה אסור ע"פ דין, כל זה נקרא שחטפו החכמה לעצמן ולא מהקב"ה ולכך חכמה כזו לא תצלח (וכעין שאמרו בגמרא ′שלא בירכו בתורה תחלה′, וכמדומה שקצת מזה שמעתי). עכ"ד.

בְּחַבְלֵי הַשָּׁוְא" (ע′ ברכות כ"ד ב′). וְתוֹרָה כָּזוֹ לֹא תַצְלִיחַ כְּמוֹ שֶׁכָּתַב (מז)בְּמִדְרָשׁ רַבָּה פָּרָשַׁת בָּלָק, וְאֶפְשָׁר דַּאֲפִלּוּ דִּיעֲבַד לֹא יָצָא יְדֵי ′שְׁנַיִם מִקְרָא′ דַּהֲוֵי מִצְוָה הַבָּאָה בַּעֲבֵרָה (ע′ שד"ח אות מ′ כלל ע"ז סקי"ג ד"ה ואההיא גי′ שבלי הלקט ועי′ ס"ח סי′ תשע"ב ובהגהות הרחיד"א שם), וְגַם אָסוּר לְהַפְסִיק בֵּין שְׁמוֹנֶה-עֶשְׂרֵה לְתַחֲנוּן כַּמְבֹאָר בְּשֻׁלְחָן עָרוּךְ.

כט. הַגּוֹמֵר שְׁמוֹנֶה-עֶשְׂרֵה [60]אָסוּר לוֹ לְהַחֲזִיר פָּנָיו לַצִּבּוּר עַד שֶׁיִּגְמֹר הַשַּׁ"ץ (סי′ קכ"ג ס"ב).

ביאורים

עצמו. **60. אסור לו להחזיר פניו לציבור.** אף על פי שעדיין עומד במקום שכלו פסיעותיו שפסע אחר תפילתו, לא יחזיר פניו לציבור שאחריו דהיינו לצד מערב כל זמן שלא סיים השליח-ציבור תפילה של לחש, כי יגרום בזה ביטול כוונה להמתפללים על ידי שמסתכל בהם, וגם שיחשדוהו שדילג כיון שמסיים קודם שסיימו שאר המתפללים תפילתם (מ"ב קכ"ג ס"ק י"ב). הלבוש (ס"ו) כתב טעם נוסף, שכשמחזיר פניו נמצא שהופך עצמו מהשכינה שהציבור עומדים לפניו יתברך.

ארחות תפלה יושר

ל. בְּ׳וְהוּא רַחוּם׳ [61]יֵ֫שׁ לַעֲמֹד.

לא. בְּתַחֲנוּן [62]יֵ֫שׁ לֵישֵׁב עַד ׳[63]וַאֲנַחְנוּ לֹא נֵדַע׳, [64]וּכְשֶׁמַּגִּיעַ לְ׳מַה נַּעֲשֶׂה׳ יַעֲמֹד.

לב. [65]בְּ׳אַשְׁרֵי׳ ׳וּבָא לְצִיּוֹן׳ יֵ֫שׁ לֵישֵׁב [חוּץ מִקְּדוּשָּׁא דְּסִדְרָא שֶׁמְּנַהֲגִינוּ עַל פִּי הַחַזָּן״א [66]לַעֲמֹד] (רמב״ם פ״ט מתפלה ה״ה ע״ש ומ״ב סי׳ תפ״ט בה״ל ד״ה ומצוה בשם רי״צ גאות. ומש״כ בתשו׳ ר״י מיגש סי׳ קל״א שֶׁיֵּשׁ לַעֲמֹד לְכַתְּחִלָּה, הַיְנוּ הַשַּׁ״ץ ע״ש).

ביאורים

61. יש לעמוד. מפני שאומרים בו "חטאנו" ווידוי צריך לומר מעומד (כנפסק בשו״ע סי׳ תרז ס״ג), ואם ישב י״א שנקרא פורץ גדר. (קלד, א, ומ״ב סק״ד). **62. יש לישב.** עיין רמב״ם (פ״ט מהלכ׳ תפילה הלכ׳ ה) "ישב ויפול על פניו הוא וכל הציבור". כתב הבית יוסף שהטעם שיש לאומרו מיושב דוקא הוא על דרך הקבלה (מ״ב קלא, סק״י). בלבוש כתב שכן הוא ההכנעה יותר, וגם יש בו סוד. **63. ואנחנו לא נדע.** מקור הפסוק ׳ואנחנו לא נדע מה נעשה כי עליך עינינו׳ הוא בדברי הימים (ב׳ כ יב) שאמר יהושפט לפני המלחמה עם עמון ומואב (הרוקח). טעם המנהג לומר ואנחנו לא נדע, כתב המ״ב (קלא, סק״ט): לפי שהתפללנו בכל ענין שיוכל אדם להתפלל, תחילה התפללנו בישיבה (לפני שמו״ע), ואח״כ בעמידה (בשמו״ע), ואח״כ בנפילת אפים, כמו שעשה משה רבינו ע״ה, שנאמר (דברים ט, ט) ׳ואשב בהר׳ וגו׳, ׳ואנכי עמדתי בהר׳ וגו׳ (שם י, י), ׳ואתנפל לפני השם׳ וגו׳ (שם ט, יח), ומאחר שאין בנו כח להתפלל בענין אחר, אנו אומרים ואנחנו לא נדע מה נעשה כי עליך עינינו. **64. וכשמגיע ל׳מה נעשה׳ יעמוד.** בערוך השלחן (סע׳ ט) כתב: והטעם נראה לי על-פי מה שכתבנו (בטעם מדוע אומרים ׳ואנחנו לא נדע׳), דהתפללנו בכל אופן היכולת, בישיבה בעמידה ובנפילה, ולכן עתה מרמזים לזה, הלא נפלנו וישבנו ועמדנו ומה נעשה עוד, ועתה רק עליך עינינו זכור רחמיך. עכ״ד. **65. באשרי ובא לציון יש לישב.** במכתב כתב מו״ר שליט״א שמקור דין זה ברמב״ם הלכות תפילה (פ״ט הלכה ה׳), שכתב: ואח״כ (לאחר נפילת אפים) יעמוד שליח צבור וכו׳ ואומר וכו׳ תהלה לדוד וכו׳ הוא עומד והן יושבים והם קוראין עמו ואח״כ אומר ובא לציון גואל וכו׳ ואני זאת בריתי אותם וכו׳ ואתה קדוש וכו׳, עיי״ש. **66. לעמוד.** בספר ׳תשובות הגר״ח קניבסקי שליט״א׳

ארחות תפלה יושר

לג. [67]בְּ׳עָלֵינוּ׳ [68]יֵ֫שׁ לַעֲמֹד.

לד. אֵלּוּ צְרִיכִין עָמִידָה: בָּרוּךְ שֶׁאָמַר, וַיְבָרֶךְ דָּוִד עַד שֶׁיֹּאמַר אַתָּה הוּא ה׳ הָאֱלֹקִים, יִשְׁתַּבַּח, שְׁמוֹנֶה-עֶשְׂרֵה מְהֻתְהָלוֹת כו׳, [69]קְדֻשָּׁה, בְּרִכַּת כֹּהֲנִים [בֵּין הַכֹּהֲנִים בֵּין הַשּׁוֹמְעִים], עָלֵינוּ, [70]כְּשֶׁמּוֹצִיאִין וּמַכְנִיסִים הַסֵּפֶר תּוֹרָה עַד שֶׁתִּהְיֶה בִּמְקוֹמָהּ, וְהוּא רַחוּם, תַּחֲנוּן מִ׳מַּה נַּעֲשֶׂה׳, [71]הַלֵּל, אֵל אֶרֶךְ אַפַּיִם, [72]בִּרְכַּת מָגֵן אָבוֹת, [73]וַיְכֻלּוּ, [74]כְּשֶׁמְּבָרְכִין הַחֹדֶשׁ, [75]וִידּוּי, קְדוּשׁ לְבָנָה, פָּסוּק

ביאורים

(עמוד ר״ג תשו׳ שע״ה) נשאל מו״ר שליט״א, מה המקור לעמוד בקדושא דסידרא (לפי החזו״א). תשובה: ביאור הגר״א על מגילת אסתר. **67. ב׳עלינו׳.** עיין ברמ״א (קלב, ב) ובמ״ב (סק״ח) שיש לאמרו בכוונה ובאימה ויראה כי כל צבא השמים שומעים והקב״ה עומד עם פמליא של מעלה וכולם עונים אשרי העם שככה לו. **68. יש לעמוד.** כיון שיש בו שבח גדול, ועוד ש׳עלינו׳ עולה בגימטריא ׳ומעומד׳ (כלבו, הובא ברמ״א). **69. קדושה.** כיון שאומרים בו ׳כשם שמקדישים אותו בשמי מרום׳ (מ״ב). וי״א לעמוד עד הא-ל הקדוש (א״ר וערוה״ש). **70. כשמוציאין וכו׳.** בשו״ע יו״ד (רפב, ב) כתב: הרואה ס״ת כשהוא מהלך חייב לעמוד לפניו ויהיו הכל עומדים עד שיעמוד זה שמוליכו ויגיענו למקומו או עד שיתכסה מעיניהם. ואין להשען על דבר מה, ש׳סמיכה׳ כישיבה (מ״ב קמו, יז). **71. הלל.** לפי שהלל, עדות שבחו של מקום ונפלאותיו ונסים שעשה לנו, ומצות עדות בעמידה, וכן כתוב בהלל "הללו עבדי ה׳ שעומדים" (מ״ב תכב, כח). **72. ברכת מגן אבות.** וכל הקהל צריכים לעמוד כשאומרים אותה שהרי היא כנגד שבע ברכות שמונה-עשרה [כיצד: מגן אבות בדברו - נגד מגן אברהם, מחיה מתים במאמרו - נגד מחיה המתים, האל הקדוש שאין כמוהו - נגד האל הקדוש, המניח לעמו וכו׳ - נגד רצה נא במנוחתנו, לפניו נעבוד ביראה - כנגד ׳רצה׳ שהיא עבודה, ונודה לשמו - כנגד מודים, לאדון השלום - כנגד שים שלום], (א״ר ופמ״ג סי׳ רס״ח) **73. ויכולו.** לפי שבזה אנו מעידים להקדוש-ברוך-הוא במעשה בראשית, ועדים מעידים בעמידה, כדכתיב "ועמדו שני האנשים" (מ״ב רסח, יט). **74. כשמברכין החודש.** מ״ב סימן תי״ז סק״א, וז״ל: ומכל מקום נהגו לעמוד בשעת אמירת ׳ראש-חודש פלוני ביום פלוני׳, דוגמת קידוש החודש שהיה מעומד [מגן אברהם]. **75. וידוי.** סימן תר״ז ס״ג. ובמ״ב שם סק״י כתב הטעם, דהכי הוי הכנעה

ארחות תפלה יושר עיונים

'וְיהִי נֹעַם' בְּמוֹצָאֵי שַׁבָּת, (כ"ז מבואר במ"ב) וְיֵשׁ אוֹמְרִים[76] שֶׁמְּמִיכָה דִּינָהּ כִּישִׁיבָה בְּכָל הַדְּבָרִים. כָּתַב הָרַמְ"א: [77]בְּשָׁעַת קְדִישׁ יֵשׁ לַעֲמֹד וְכָל שֶׁכֵּן [78]בְּבָרְכוּ וּקְדֻשָּׁה. בְּשֶׁאָרוֹן הַקֹּדֶשׁ פָּתוּחַ נוֹהֲגִין לַעֲמֹד (מ"ב).

לה. כָּתְבוּ הַפּוֹסְקִים (ביאור הלכה סי' קכ"ח סכ"ד) [יז]דְּמִי שֶׁאֵין נִכְנָס לְבֵית הַכְּנֶסֶת לִשְׁמֹעַ בִּרְכַּת כֹּהֲנִים אֵינוֹ בִּכְלַל בְּרָכָה, [וְלֹא דָּמֵי לָעָם שבשדות שהם טרודים במלאכתם ואינם יכולים לבוא, הם בכלל ברכה. עכ"ל. אבל בלא אנוסים (שיכולים לבא לפני הכהנים) אפילו עומדים בבית הכנסת אלא שהם עומדים במזרח מאחורי הכהנים אינם בכלל ברכה, שבזה שאינם עומדים מול הכהנים - מראים בעצמם שאין הברכה חביבה להם, וכל שאינו רוצה בקבלת הברכה אינו בכלל ברכה (מ"ב).

יז. דמי שאין נכנס וכו'. בשו"ע (קכח, כד): עם שאחורי הכהנים אינם בכלל ברכה [בגמרא (סוטה לח, א) מובא, שברכת כהנים צריכה להיות פנים כנגד פנים, ככתוב (במדבר ו, כג) 'אמור להם', כשם שאדם האומר דבר לחבירו עומד כשפניו כלפי חבירו, כך הכהנים האומרים את הברכה צריכים לעמוד כשפניהם מופנים אל מול פני העם המתברכים] וכו', אם הם אנוסים, כגון עם

ובביאור הלכה (ד"ה אם) כתב: שלפי טעם זה הוא הדין אם הוא בעיר ויושב בביתו ואינו הולך לבית הכנסת בעת נשיאת כפיים, גם כן אינו בכלל ברכה, ואפילו ביתו היה עומד נגד פני הכהנים ומתקיים דין פנים כנגד פנים - אינו בכלל הברכה שמראה בזה שאין הברכה חשובה לפניו לבוא ולשמוע.

ביאורים

טפי ומתודה בלב שלם. **76. שממיכה דינה כישיבה.** אדם הנשען (-הנסמך) על קיר, עמוד או חפץ שאם ינטל אותו הדבר יפול האדם, כלומר שלולא הישענותו לא יוכל להחזיק מעמד - דינו כיושב. (טור ושו"ע סי' קמ"א, מג"א סי' תכ"ב). **77. בשעת קדיש.** עד אחר שיסיים אמן יהא שמה רבא, ויש אומרים לעמוד עד 'דאמירן בעלמא ואמרו אמן'. וי"א דוקא אם כבר עמד מקודם אסור לו לישב אבל אין צריך לעמוד מלכתחילה, וראוי להחמיר לעמוד לכתחילה, שאפילו עגלון מלך מואב שהיה נכרי - קם מעצמו כשאמר לו אהוד "דבר אלקים לי אליך", ק"ו אנחנו עמו וצאן מרעיתו. **78. בברכו וקדושה.** שכן הם נקראים 'דבר שבקדושה', ובהם עומדים מעיקר הדין (כמבואר בסימן נו ס"א).

ארחות תפלה יושר

שֶׁבַּשָּׁדוֹת[79] דַּאֲנִיסֵי] כֵּיוָן שֶׁאֵין הַבְּרָכָה חֲשׁוּבָה בְּעֵינָיו לָבֹא וְלִשְׁמֹעַ, וְכָל שֶׁכֵּן הַבּוֹרֵחַ מִבֵּית הַכְּנֶסֶת לִפְנֵי בִּרְכַּת כֹּהֲנִים, וְעַל זֶה נֶאֱמַר "וְלֹא חָפֵץ בִּבְרָכָה וַתִּרְחַק מִמֶּנּוּ".

לו. כָּל הַפּוֹסְקִים שֶׁאוֹמְרִים בִּשְׁעַת הוֹצָאַת סֵפֶר תּוֹרָה וְהַכְנָסָתָהּ וְהַגְבָּהָתָהּ יֵשׁ לוֹ יְסוֹד בְּשַׁ"ס וּפוֹסְקִים[80] (וע' מס' סופרים פי"ד) וְחַס וְשָׁלוֹם לְזַלְזֵל בָּזֶה.

לז. אֵין לַחֲלֹץ הַתְּפִלִּין [81]עַד אַחַר הַקָּדִישׁ שֶׁל עָלֵינוּ (סי' כ"ה סי"ג ובמ"ב שם), וְיוֹתֵר טוֹב שֶׁלֹּא לַחֲלֹץ [82]עַד שֶׁיּוֹצְאִין מִבֵּית הַכְּנֶסֶת. וְאָסוּר לַחֲלֹץ הַתְּפִלִּין בִּשְׁעַת הַקָּדִישׁ, [83]שֶׁאָסוּר לַעֲשׂוֹת אֲפִלּוּ מְלָאכָה קַלָּה בִּשְׁעַת הַקָּדִישׁ (שם מ"ב סקנ"ו) [84]וּבְסִדּוּר הַגְּרָ"א כָּתַב שֶׁאָסוּר לַחֲלֹץ הַתְּפִלִּין בְּבֵית הַכְּנֶסֶת

ביאורים

79. דאניסי. שהם אנוסים, מאחר והם טרודים במלאכתם ואינם יכולים לבא. **80. ועי' מס' סופרים פי"ד.** שם הביא התפלות והפסוקים שיש לאמרם בשעת הוצאת ס"ת והכנסתה והגבהתה. **81. עד אחר הקדיש של עלינו.** הרמ"א (כה, יג) כתב: ויש מי שכתב על צד הקבלה שלא לחלוץ עד שאמר בהם [כלומר, בתפילין כשהם עליו] שלש קדושות וארבעה קדישים, דהיינו לאחר קדיש יתום, והכי נוהגים המדקדקים. עכ"ד. ובמ"ב ס"ק נ"ו כתב: משמע מפרי-מגדים ושארי אחרונים דבמקומות שנוהגים לומר קדיש יתום בכל יום אחר עלינו, טוב שלא לחלוץ עד אחר קדיש יתום. **82. עד שיוצאין מבית הכנסת.** "יש נוהגים שלא יסירו התפילין מעל ראשיהם בבית הכנסת אלא הולכים כך מוכתרים בתפילין לבתיהם" (קיצור של"ה, חולין צ'). **83. שאסור לעשות אפי' מלאכה קלה בשעת קדיש.** כי מאד יש לכוון בעניית אמן יהא שמה רבא, ובודאי לא גרע משאר ברכות שאסור לעשות אפילו תשמיש קל בשעה שהוא מברך. (מ"ב כה, נו). **84. ובסידור הגר"א כתב.** זה לשונו: אין לחלוץ תפילין בבית הכנסת ובבית המדרש, שלא יראה בבית המלך שמסלק מורא מפניו, אלא ילך לביתו ושם יחלוץ, ולכל הפחות נגד ארון הקודש לא יחלוץ.

ארחות תפלה יושר

בִּפְנֵי הָאֲרוֹן קֹדֶשׁ דְּלָא גָּרַע [85]מֵחוֹלִין לִפְנֵי רַבּוֹ דְּאָסוּר, וְלָכֵן יֵצֵא מִבֵּית הַכְּנֶסֶת עִם הַתְּפִלִּין.

לח. הָא דְּהִתִּירוּ לָצֵאת אַחַר קְדֻשָּׁה דְּסִדְרָא וְקַדִּישׁ שֶׁל עֲלֵינוּ הוּא דַּוְקָא בְּהוֹלֵךְ בְּאַקְרַאי וּלְאֵיזֶה צֹרֶךְ נָחוּץ, אֲבָל הַהוֹלֵךְ בְּקִבְיעוּת לִפְנֵי גְּמַר הַתְּפִלָּה - כִּמְעַט נֶאֱמַר עָלָיו "[86]וְעוֹזְבֵי ה' יִכְלוּ" (כמש"כ הרשב"ץ [87]מובא בביאור הלכה סי' קמ"ו ד"ה אבל).

לט. פְּטוּם הַקְּטֹרֶת אֵין לוֹמַר בְּעַל פֶּה רַק [88]מִתּוֹךְ הַסִּדּוּר.

ביאורים

85. מחולין לפני רבו דאסור. כמבואר בשו"ע (לח, יא): לא יחלוץ תפילין בפני רבו, אלא יפנה לצד אחר מפני אימתו ויחלוץ שלא בפניו. וביאר המ"ב (ס"ק לו): לא יחלוץ תפילין בפני רבו, רצונו לומר, דזלזול הוא שמגלה ראשו בפניו. ולפי זה אפילו אם כבר חלץ רבו תחילה אסור, ואם מטה עצמו קצת לצד אחר וזהיר מלגלות ראשו בפניו, נראה דיש להקל. **86. ועוזבי ה' יכלו.** פסוק הוא בישעיה (א, כח). ופירושו, העוזבים את ה', 'יכלו' - לשון כילוי וגמר, יכלה מן העולם. (ראה אונקלוס בראשית ב ב, יז כב). **87. מובא בביאור הלכה.** בשו"ע (קמו, א) כתב: אסור לצאת (מבית הכנסת לאחר שנפתח ספר התורה כדי לקרות בו) ולהניח ספר תורה כשהוא פתוח, אבל בין גברא לגברא (בין עליה לעליה) שפיר דמי. וכתב המ"ב (סק"ג) בשם האחרונים, שההיתר לצאת בין גברא לגברא, הוא רק כשכבר שמע קריאת התורה, או אף אם לא שמע גם כן מותר באופן שדעתו לשוב ולבוא אל תוך בית הכנסת מיד, וגם זה אינו מותר כי אם כשהוא לצורך גדול. ובביאור הלכה שם ד"ה אבל, הביא מה שכתב התשב"ץ (ח"ג סימן צ"ח) שזהו דוקא כשארע הדבר באקראי בעלמא, אבל כשעושים זה תדיר - נראה פירוק עול תורה, וכמעט שאני אומר שעליהם נאמר 'ועוזבי השם יכלו' (ישעיה א, כח) חס-ושלום, עיי"ש. **88. מתוך הסידור.** כן כתב הרמ"א (קלב, ב), וכתב הטעם, מפני שהאמירה היא במקום ההקטרה, משום 'ונשלמה פרים שפתינו' [וכפי שאמרו במנחות (קי, א): אמר רבי יצחק, מאי דכתיב (ויקרא ו, יח) 'זאת תורת החטאת וזאת תורת האשם', כל העוסק בתורת

עיונים ארחות תפלה יושר

יח. יש להתעטף בטלית על **ראשו.** הוא מדברי ה'שולחן ערוך' (ח, ב). מקור דברי השו"ע שטוב לכסות ראשו בטלית הוא בטור, וה'בית יוסף' בפירוש ראשון וכן הב"ח פירשו הטעם, שתוספת כיסוי הטלית על גבי כיסוי התחתון שעל הראש [דהיינו ה'כיפה'] מכניע את לב האדם ומביאו לידי יראת שמים, בפרט שהכיסוי הוא טלית של מצוה. [ומה שכתב הטור (והוא מדברי בעל העיטור): "ומכסה ראשו שלא יהא בגילוי הראש", כתב הב"י שלאו בגילוי הראש לגמרי קאמר וכו', אלא שאע"פ שראשו מכוסה, דרך צנועים להטיל סודר או טלית על ראשם כו', ולכן כתב הטור שיכסה ראשו בטליתו כדי שלא יהא בגילוי ראש מסודר או טלית שדרך ליתן על כיסוי התחתון שבראש]. ואולם הב"י בפירוש שני כתב שכדי לקיים מצות ציצית מן המובחר יש לכסות ראשו בטלית כל זמן שלבוש בו, וכוונתו נראה כדברי ה'נימוקי יוסף' (הל' ציצית דף יב.) שאחרי שהעלה להלכה שיוצאים בטליתות קטנים שאין בהם עיטוף הראש כתב שמכל מקום מצוה מן המובחר שיהא כולו מעוטף במצוה וזו דרך ירא שמים לחבב המצוה, וכלומר שבהנחת הטלית על הראש מתקיים עיטוף ויוצא ידי הסוברים שצריך דוקא עיטוף, ואע"פ שאין זה כעטיפת ישמעאלים מכל מקום עיטוף הוא (ובפרט לדעת רב במסכת מועד קטן (כד,א) שסובר שעטיפת הראש אף שאינה כעטיפת ישמעאלים הוי עטיפה), וכן הוא מפורש בט"ז סימן כ"ה (סק"ב) בדעת הנימוק"י שנתינת הטלית על הראש נחשבת עיטוף, וכן מוכח בדברי ה'חיי אדם' שהביא המשנה ברורה להלן שיש לעמוד כשהטלית על ראשו לכל הפחות שיעור הילוך ד' אמות, ובהכרח שדעתו שזה נחשב עיטוף, ולפי זה יובנו יותר דברי השו"ע, שאחרי שכתב שמעיקר הדין אין צריך עיטוף, סיים שמכל מקום טוב שיכסה ראשו בטלית שגם זה נחשב עיטוף ויוצא ידי הכל.

יט. והוא סגולה ליראת שמים. ב'משנה ברורה' (סק"ד) כתב בשם הט"ז שדעתו שנכון שלא יסיר הכובע הקטן [-ה'כיפה'] שעל ראשו בעת התפילה אף שהוא מכסה ראשו בהטלית גם כן, אלא יהיו על ראשו

ביאורים

חטאת כאילו הקריב חטאת, וכל העוסק בתורת אשם כאילו הקריב אשם] וחיישינן שמא יטעה וידלג באמירתו את אחד הסממנים, והרי אם חסר בהקטרת הקטורת אחת מסממניה חייב מיתה, ויש לומר שגם באמירת פיטום הקטורת שהוא במקום ההקטרה, המדלג אחד מסממניה חייב מיתה. **89. על ראשו כל זמן התפלה.** כ"כ השו"ע (ח, ב): "ונכון שיכסה ראשו בטלית". וכתב ה'משנה ברורה' שצריך שראשו יהא מכוסה במשך כל זמן התפילה מתחילתה ועד סופה, והטעם, שכיסוי זה מכניע לב האדם ומביא לידי יראת שמים. ועיין בשערי תשובה (סק"ג) בשם הרדב"ז שאותם שאין מכסים

מ. [יח]יֵשׁ לְהִתְעַטֵּף בְּטַלִּית [89]עַל רֹאשׁוֹ כָּל זְמַן הַתְּפִלָּה [יט]וְהוּא סְגֻלָּה לְיִרְאַת שָׁמַיִם].

ארחות תפלה יושר

מא. אָסוּר לֵישֵׁב בְּצַד [90]הַמִּתְפַּלְּלִין [91]אַרְבַּע אַמּוֹת מִכָּל סְבִיבָם אֲפִלּוּ מֵאֲחוֹרֵיהֶם (שו"ע סי' ק"ב ס"א). וּבַהֲלָכוֹת גְּדוֹלוֹת מוּבָא בְּרֵירָתָא: הַיּוֹשֵׁב בְּצַד הַמִּתְפַּלְּלִין סִימָן רַע לוֹ [וְהוּא אִפּוּר גָּמוּר וְלִילִיף בַּגְּמָרָא (ב)מִקְּרָאֵי].

מב. [92]אָסוּר לַעֲבֹר [93]בְּצַד הַמִּתְפַּלֵּל (בא)בַּצְּדָדִין

עיונים

שני הכיסויים יחד, הכובע הקטן והטלית. במהרש"א (שבת קנו, ב) מבאר שככל שמדקדק אדם לכסות את ראשו ביותר, דהיינו, שמלבד כיסוי הראש ע"י הכיפה, מוסיף ומכסה ראשו ע"י גלימה או טלית, יזכה ליתר כובד ראש ויראת שמים, עיי"ש.

כ. מקראי. שנאמר בתפילת חנה (שמואל א, א, כו) 'אני האשה הניצבת עמכה בזה', וביאר רש"י (ברכות לא, ב) שמזה שאמרה 'הניצבת עמכה' משמע שגם עלי עמד אתה יחד מכיון שאסור לשבת בצידה, וכ"כ הטור, והוסיפו הרא"ש והטור ועוד ראשונים שמזה שכתוב 'עמכה בזה' למדים שרק בארבע אמות אסור לשבת, כי 'זה' בגימטריה י"ב, והיינו ארבע אמות לכל צד מג' צדדים. [וכתב ה'דרכי משה' (סק"א) שלכן אמרו ג' צדדים ולא ד', א. כי לדעת הטור לאחריו מותר. ב. לדעת האוסרין אף לישב לאחריו, מ"מ לא חשבו את הצד שלפניו כי בצד זה אסור לישב כמלא עיניו ולא רק ארבע אמות. ג. כי שני הצדדין ימין ושמאל נחשבים כאחד. ועיי"ש בדרכי משה שנראה לו כהצד האחרון]. אולם התוספות (ברכות לא, ב, ד"ה עמכה) כתבו שלמדים זאת מיתור הה"א של 'עמכה', שלא ישב עלי אלא באמה חמישית ממנה כי בארבע אמותיה אסור לישב. ועי' ט"ז סי' ק"ב סק"א.

כא. בצדדין שלפניו. זהו לדעת ה'מגן אברהם' (סק"ו) שמבאר דברי השו"ע (קב, א) שכתב: "בצידיהם

ביאורים

הראש בשעת התפלה עושין שלא כדין, וכן נהגו ומנהג אבותינו תורה היא. **90. המתפללין.** תפילת שמונה-עשרה. **91. ארבע אמות.** שהוא לשיטת החזון איש 2.304 ס"מ ולהגר"ח נאה 1.92 ס"מ. **92. אסור לעבור וכו'.** מפני שמבטל כונתו של המתפלל על ידי זה שעובר כנגדו, ולכן אסור לעבור כנגד המתפלל אפילו אם עוסק העובר אז בקריאת שמע, אף שלגבי דין ישיבה כנגד המתפלל מותר באופן זה (כמובא בשו"ע קב, א), מכל מקום כיון שבדין עובר לפני המתפלל הטעם הוא כיון שעל ידי זה מתבטלת כונתו, אסור. וחיי אדם כתב הטעם לאסור, מפני שמפסיק העובר בין המתפלל להשכינה. (מ"ב ק"ב ס"ק ט"ו). **93. בצד המתפלל .** היינו בתוך ארבע אמותיו בצדדין שלפניו.

ארחות תפלה יושר

עיונים

מותר לעבור ולעמוד", שבצדדים מותר לעבור עד שמגיע לצדדים שלפניו ומשם לא ילך הלאה אלא יעמוד שם, והוסיף המג"א, שאם ממשיך ללכת דינו כלפניו ממש, כי כל עוד שרואה המתפלל את העובר - אסור לעבור שם כי מתבטל על ידי זה מכוונתו, ומבואר בזה שצדדים שלפניהם כלפניהם ואסור לעבור (מ"ב ס"ק ט"ז, עיי"ש עוד).

ולפי זה [שאסור לעבור ולעמוד בצדדין שלפניו, משום שמבטל כוונת המתפלל], כל שכן שאסור לילך בצדדים שלפניו ולעמוד ממש נגד פניו בתוך ארבע אמות שודאי מבטל בזה כוונתו (מ"ב ס"ק י).

כב. אם יכנס לצדדין וכו'. בספר 'דעת נוטה' הובא מש"כ מו"ר שליט"א: הגומר שמונה-עשרה והשני מאחוריו שגמר אינו יכול לפסוע מפני השלישי שעומד בתוך הד' אמות של השני, יכול הראשון לפסוע בריחוק ד' אמות מהשלישי.

כג. גם מנחה ומעריב חייבין בתפילה בציבור. על דברי השו"ע (צ, טז) שכתב: "ההולך בדרך והגיע

שֶׁלְּפָנָיו, וְלֹא לִפְסֹעַ שָׁלֹשׁ פְּסִיעוֹת [94](כב)אִם יִכָּנֵס לַצְּדָדִין שֶׁלְּפָנָיו וְזֶה הִיא דִּגְמָרָא וּמְבֹאָר בַּפּוֹסְקִים (שו"ע סי' ק"ב).

מג. (כג)גַּם מִנְחָה וּמַעֲרִיב חַיָּבִין בִּתְפִלָּה [95]בְּצִבּוּר, וּכְבָרְכוֹת ו' ב' מְבֹאָר [96]דְּמִנְחָה וּמַעֲרִיב חֲשׁוּבִין יוֹתֵר מִשַּׁחֲרִית.

ביאורים

94. אם יכנס לצדדין שלפניו. מדובר באופן שיכנס לתוך ארבע אמות של המתפלל על ידי שלש פסיעות שיפסע לאחוריו, כי חוץ לארבע אמות אין חשש של בלבול הכוונה כלל. ואף לפי מה שכתב ה'חיי אדם' (הובא לעיל) בטעם האיסור שהוא משום שמפסיק בין המתפלל לשכינה, כיון שעובר מחוץ לארבע אמות שהוא רשות אחרת אינו מפסיק בין המתפלל לשכינה. **95. בציבור.** ומצוה להיות מעשרה ראשונים בבית הכנסת - גם במנחה. (בא"ח ויקהל, ו). **96. דמנחה ומעריב חשובין וכו'.** אמרו חכמינו זכרונם לברכה (ברכות ו, ב): לעולם יהא אדם זהיר בתפלת המנחה (שהיא עת רצון), שהרי אליהו לא נענה אלא בתפלת המנחה, שנאמר 'ויהי בעלות המנחה (כלומר, קרבן מנחת הנסכים, שמקריבים עם התמיד של בין הערביים. תוס' פסחים קז, א), ויגש אליהו הנביא ויאמר וגו' ענני השם ענני'. אליהו נענה משום שהתפלל בזמן המנחה שהיא עת רצון. רבי יוחנן אמר [לעולם יהא אדם זהיר] אף בתפלת ערבית (גם לתפילת ערבית סגולה ומעלה מיוחדת), שנאמר (תהלים

ארחות תפלה יושר

עיונים

מד. [97]בְּמִנְחָה צָרִיךְ לוֹמַר "מוֹדָה אֲנִי לְפָנֶיךָ ה' אֱלֹקַי וֵאלֹקֵי אֲבוֹתַי שֶׁכְּשֵׁם שֶׁזִּכִּיתַנִי לִרְאוֹת כְּשֶׁהַחַמָּה בַּמִּזְרָח כָּךְ זְכִיתַנִי לִרְאוֹתָהּ בַּמַּעֲרָב".

מה. בְּעַרְבִית יֵשׁ לוֹמַר: "יְהִי רָצוֹן מִלְּפָנֶיךָ ה' אֱלֹקַי וֵאלֹקֵי אֲבוֹתַי שֶׁכְּשֵׁם שֶׁהֵיִיתִי בָּאַפֵּלָה וְהוֹצֵאתַנִי לְאוֹרָה כָּךְ תּוֹצִיאֵנִי מֵאַפֵּלָה לְאוֹרָה".

מו. בִּבְרָכוֹת ח' א' [98]קְדִימוּ וַחֲשִׁיכוּ לְבֵי כְּנִישְׁתָּא [99]כִּי הֵיכִי דְּתוֹרְכוּ חַיֵּי. וּקְדִימוּ הַיְנוּ לָבֹא לִפְנֵי הַתְּפִלָּה, וַחֲשִׁיכוּ הַיְנוּ שֶׁלֹּא לָצֵאת עַד סוֹף

לעיר ורוצה ללון בה, אם לפניו ארבעה מילין מקום שמתפללים בעשרה צריך לילך שם. ולאחריו, צריך לחזור עד מיל כדי להתפלל בעשרה", כתב המ"ב: וזה הסעיף הוא תוכחת מגולה לאותן האנשים שהם נמצאים בעיר ומתעצלים לילך לבית הכנסת להתפלל מנחה ומעריב, שהרי אפילו ההולך בדרך הטריחוהו להתעכב בדרכו ולחזור מיל לאחוריו, כל שכן היושב בביתו יש לו לילך לבית הכנסת שהרי אינו מפסיד על ידי זה כלום.

ובפלא יועץ (ערך תפילה, בשם מוהר"ם די לוזאנו): "אם כנים אתם בזאת תבחנו אם תבואו להתפלל גם תפילת מנחה וכו', שבשחרית החנות סתומה ואין יוצא ואין בה, אבל בתפילת המנחה שהחנות פתוחה והחנוני מקיף, הן כסף נחשב בעיניכם יותר וכו' ובמנחה אין אונס שינה". ו"בשאילתות" הנהגות הגר"ח מוולוז'ין זצ"ל כתב: כי מיום עמדו על דעתו לא התפלל רק בציבור, ופעם היה בשעת מנחה במלון, ושלח עגלות לכפרים הסמוכים שיבואו להתפלל בציבור.

ביאורים

קמא, ב) 'תכון תפלתי [כ]קטורת לפניך משאת כפי [כ]מנחת ערב'. **97. במנחה צריך לומר מודה וכו',** **בערבית יש לומר וכו'.** תפילות אלו מקורן בתלמוד ירושלמי, והביאן 'ביאור הלכה' בתחילת שו"ע או"ח סי' א'. **98. קדימו וחשיכו.** הקדימו לבוא, והישארו עד שעה מאוחרת, כאשר אתם הולכים לבית הכנסת. **99. כי היכי דתורכו חיי.** כדי שיארכו ימיכם.

ארחות תפלה יושר

הַתְּפִלָּה, [100]וְזֶה גּוֹרֵם לַאֲרִיכוּת יָמִים וְשָׁנִים.

ביאורים

100. וזה גורם לאריכות ימים ושנים. כשם שמאריכים הם בבית הכנסת, לפני התפלה, ואחר התפלה, באותה המדה מודד להם הקדוש ברוך הוא, ומאריך ימיהם (פירוש רבינו יהונתן הכהן מלוניל).